

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

KRIEVU PRETBOĻŠEVISTISKĀ KUSTĪBA LATVIJĀ 1920. – 1940. GADĀ

PROMOCIJAS DARBS

Autors: Andrejs Gusačenko

Promocijas darba zinātniskais vadītājs: Dr.hist., prof. Ēriks Jēkabsons

Rīga, 2023

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūtā laika posmā no 2018. gada līdz 2022. gadam.

Šis darbs izstrādāts ar projekta ““LU doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā” nr. 8.2.2.0/20/I/006 studijām Latvijas Universitātē”” atbalstu.

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA

Eiropas Sociālais
fonds

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

ANOTĀCIJA

Promocijas darba mērķis ir izpētīt krievu pretboļševistiskās kustības darbību Latvijas Republikā 1920.–1940. gadā, aplūkojot to kā procesu, ko ietekmēja attiecīgā laika posma iekšējo un starptautisko politisko faktoru mijiedarbība. Izmantojot plašu nepublicētu un publicētu avotu (no sešu valstu deviņiem arhīviem, muzejiem, privātkolekcijām), kā arī zinātniskās literatūras klāstu, tika apzināta Latvijas pretboļševistiskās kustības struktūra, ideoloģiskās īpatnības, darbība un sadarbība ar Latvijas un ārzemju specdienestiem. Papildus tika analizēti iekšējie un ārējie politiskie faktori, kas ietekmēja kustības darbību Latvijā. Darba hronoloģija aptver laika posmu no Latvijas Neatkarības kara beigām 1920. gada otrajā pusē līdz 1940. gada nogalei, kad pretboļševistiskā kustība faktiski tika sagrauta, padomju okupācijas varai izvēršot plašas represijas pret dalībniekiem.

Lai gan kustības mērķis – boļševisma gāšana – nebija sasniegts, tika izvērsta cīņa pret šo režīmu, kas ietvēra diversiju īstenošanu padomju valsts teritorijā, propagandas izplatīšanu un provokatīvu operāciju īstenošanu sadarbībā ar Latvijas un ārzemju specdienestiem. Lai gan kopumā šī kustība Latvijā nebija plaši izvērsta, tomēr tās pārstāvju darbība vairākkārt izraisīja plašu rezonansi Eiropā un uzturēja noteiktu pretboļševistiskās cīņas sparus labējo krievu sabiedrībā. Šie procesi palīdzēja stiprināt krievu nacionālo pašapziņu, tomēr zināmā mērā kavēja integrācijas procesus Latvijas sabiedrībā un līdz ar simpātijām pret monarhismu negatīvi ietekmēja labējo krievu attieksmi pret Latvijas suverenitāti.

Atslēgas vārdi: Latvijas vēsture, krievu emigrācija, Latvijas krievu minoritāte, pretboļševistiskā kustība, monarhisms.

ANNOTATION

The aim of the thesis is to analyze and research the activities of anti-Bolshevik movement in Latvia in 1920 – 1940 as a process affected by inner and international influence of political factors. Using a wide range of unpublished, published sources (from nine archives, museums and private collections in six countries) and scholarly literature, the structure, ideological characteristics, activities and cooperation with Latvian and foreign special services of the Latvian anti-Bolshevik movement were determined. Additional attention was paid to the analysis of internal and external political factors that influenced the activities of the movement in Latvia. The chronological framework of the work covers the period from the end of the Latvian War of Independence in the second half of 1920 to the end of 1940, when the anti-Bolshevik movement was virtually liquidated by the Soviet occupation authorities, who carried out widespread repressions against the participants.

Although the aim of the movement, the overthrow of Bolshevism, was not achieved, steps were taken to combat it, including diversions into Soviet territory, the dissemination of propaganda, and provocative operations in cooperation with Latvian and foreign special services. The actions of the leading figures, organizations and individuals of the Latvian movement repeatedly provoked a wide and intense reaction at the European level. In general, the movement was not widely represented in Latvia, but its members maintained a certain vigor of anti-Bolshevik struggle in the Russian right-wing society. In a certain sense, this helped to strengthen Russian national self-confidence, but it also hindered integration processes in Latvian society to a certain extent by sympathizing with monarchism, which had a negative impact on attitudes towards Latvian sovereignty.

Keywords: History of Latvia, Russian emigration, Latvian Russian minority, anti-Bolshevik movement, monarchism

SAĪSINĀJUMI

apr. – apraksts

AAN – Polijas Valsts arhīva Jauno aktu arhīvs (*Archiwum Państwowe Archiwum Akt Nowych*)

BAR – Kolumbijas Universitātes Krievu un Austrumeropas kultūras arhīvs (*Bakhtmeteff Archive of Russian and East European Culture at the Columbia University*)

BRP – Krievu taisnības brālība (*Братство русской правды*)

DRZ – Ārzemju Krievijas Aleksandra Solženicina nama arhīvs (*Архив Дома Русского зарубежья имени Александра Солженицына*)

ERAF – Igaunijas Valsts arhīva Nacionālais arhīvs (*Rahvusarhiivi Eesti Riigiarhiivi Filiaal*)

f. – fonds

GARF – Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (*Государственный архив Российской Федерации*)

KDBS – Krievijas Dienvidu bruņotie spēki (*Вооруженные силы Юга России*)

KIAF – Imperatora armijas un flotes korpuss (*Корпус Императорской Армии и Флота*)

LKP – Latvijas Komunistiskā partija

LNA LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

LNA LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

l. – lieta

lp. – lapa

lpp. (Pr., S., C.) – lapaspuse

NKVD – PSRS Iekšlietu tautas komisariāts (*Народный комиссариат внутренних дел СССР*)

NSNP – Jaunās paaudzes nacionālā savienība (*Национальный союз нового поколения*)

NSRM – Krievu jaunatnes nacionālā savienība (*Национальный союз русской молодежи*)

NSZRIS – Tautas Dzimtenes un brīvības aizsardzības savienība (*Народный союз защиты родины и свободы*)

NTSNP – Jaunās paaudzes nacionālā darba savienība (*Национально-трудовой союз нового поколения*)

OGPU – Valsts apvienota politiskā pārvalde pie PSRS Tautas Komisāru padomes (*Объединённое государственное политическое управление при Совете Народных Коммисаров СССР*)

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

ROVS – Krievu vispārējā militārā savienība (*Русский общевойсковой союз*)

Sic! – Tieši tā bija rakstīts

sk. – skatīt

SZSA – Strādnieku un zemnieku Sarkanā armija (*Рабоче – крестьянская Красная армия*)

t. i. – tas ir

t. s. – tā sauktais

u. c. – un citi

VĶK – Viskrievijas ārkārtas komisija cīņai ar kontrrevolūciju, spekulāciju un sabotāžu pie KPFSR Tautas Komisāru padomes (*Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при Совете Народных Коммисаров РСФСР*)

ZRA – Ziemeļrietumu armija (*Северо-Западная армия*)

SATURA RĀDĪTĀJS

ANOTĀCIJA	3
ANNOTATION	4
SAĪSINĀJUMI.....	5
IEVADS	8
AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS.....	14
<i>1. nodaļa. KRIEVU SABIEDRĪBA STARPKARU EIROPĀ UN BALTIJAS VALSTĪS.....</i>	<i>45</i>
1.1. Situācija Krievijā 1917. gadā	45
1.2. Krievijas Pilsoņu karš.....	48
1.3. Baltā un pretboļševistiskā kustība	54
1.4. Kopējais krievu emigrācijas raksturojums	57
1.5. Krievu minoritāte un emigrācija Igaunijā un Lietuvā	63
1.6. Krievu minoritāte un emigrācija Latvijā	67
<i>2. nodaļa STARPTAUTISKĀ SITUĀCIJA 1920. – 1940. GADĀ: KRIEVU PRETBOĻŠEVISTISKAIS KONTEKSTS</i>	<i>78</i>
2.1. Militāri – politiskā situācija 1920. gadā	78
2.2. 20. gadu pirmajā pusē.....	83
2.3. Desmitgades otrajā pusē.....	95
2.4. Stāvoklis 30. gados.....	102
<i>3. nodaļa KRIEVU PRETBOĻŠEVISTISKĀS KUSTĪBAS AIZSĀKUMS 1920. GADĀ</i>	<i>126</i>
3.1. Baltais krusts	126
3.2. Uzticīgo savienība	131
3.3. Pretboļševistisku organizāciju darbība Krievijas Pilsoņu kara turpināšanas nolūkos.....	133
3.4. Krievu politiskās komitejas un Pjotra Vrangaļa pārstāvju darbība	139
3.5. Latvijas un Padomju Krievijas starptautisko attiecību krīze: pretboļševistiskais faktors	142
<i>4. nodaļa. KRIEVU PRETBOĻŠEVISTISKĀS KUSTĪBAS SĀKUMFĀZE 20. GADU PIRMAJĀ PUSĒ.....</i>	<i>148</i>
4.1. Kronštates sacelšanās reģionālais iespaids.....	148
4.2. Tautas dzimtenes un brīvības aizsardzības savienība.....	150
4.3. Pulkveža Ivana Lukina un ģenerālleitnanta Pjotra Glazenapa grupas darbība	164
4.4. Pretboļševistiskās aktivitātes 1922. gadā: “Dženovas konferences” konteksts	170
4.5. “Nikolajeviešu” darbības sākums.....	180
4.6. “Kiriloviešu” aktivitāšu sākums	182
4.7. Smirnovu grupa	186
4.8. Vladimira Orlova tīkls.....	192
4.9. “Zinovjeva vēstule”	198

4.10. “Nikolajeviešu” darbības turpmākā attīstība.....	200
5. nodaļa. 20. GADU OTRĀ PUSĒ: KUSTĪBAS UZPLAUKUMS	210
5.1. “Kiriloviešu” aktivitāšu paplašināšanās 1925. – 1926. gadā.....	210
5.2. “Nikolajeviešu” darbības attīstība 1925. – 1926. gadā	219
5.3. Krievijas ārzemju kongress	227
5.4. Pretboļševiku apkarošanas operācija 1927. gadā	234
5.5. Grupa Rusj un Krievu monarhistu partija Latvijā.....	238
5.6. “Miļukova lieta”	241
5.7. Latvijas pretboļševistiskais faktors starptautiskajā politiskajā krīzē.....	247
5.8. Pretboļševiku faktors 20. gadu noslēgumā: aktivitātes, plāni un vīzijas.....	262
6. nodaļa. 30. GADI: KUSTĪBAS NORIETA DESMITGADE	268
6.1. Pulkveža Anatola Līvena darbība.....	268
6.2. Apakšpulkveža Jevgeņija Zenova Rīgas militāro zināšanu pilnveidošanas grupa.....	270
6.3. Mladorosu savienība.....	274
6.4. Krievu taisnības brālība.....	278
6.5. Jaunās paaudzes nacionālā darba savienība	293
6.6. “Jaunās paaudzes” organizāciju darbība Latvijā: sākumfāze 1930.-1933. gadā.....	301
6.7. Sokol organizācijas un pretboļševistiskā kustība Latvijā 1930. – 1940. gadā	306
6.8. Jaunās paaudzes nacionālās savienības – Jaunās paaudzes nacionālās darba savienības	313
darbība Latvijā: attīstības posms 1933.-1935. gadā	313
6.9. Jaunās paaudzes nacionālās darba savienības uzplaukums 1936.-1940. gadā.....	315
6.10. Jaunās paaudzes nacionālā darba savienība 1940. gadā: likvidācija.....	323
SECINĀJUMI.....	330
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	339
PERSONU RĀDĪTĀJS.....	354
PIELIKUMI	361

IEVADS

20. gadsimta sākums Eiropā iezīmējās ar fundamentāliem satricinājumiem, kam bija tālejošas un globālas sekas. Modernizācijas iespaidā Eiropas impērijas arvien vairāk izjuta ārējo un iekšējo izaicinājumu draudus, uz kuriem konservatīvi orientētas valdības nespēja vai nevēlējās pienācīgi atbildēt. Neatrisināto problēmu spiediena rezultātā auga iekšējās nesaskaņas, arvien vairāk aktualizējoties nepieciešamo reformu jautājumam, kas iekšējo un ārējo satricinājumu iespaidā pakāpeniski pārauga nepieciešamībā pēc esošās valsts iekārtas demontāžas.¹

Zīmīgākais piemērs šajā jomā bija Krievijas impērija, kas 20. gadsimta sākumā bija viena no pretrunīgākajām lielvalstīm – daudzsološa un visstraujāk augoša pasaules ekonomika,² ko vienlaikus plosīja iekšējās politiskās, ekonomiskās, sociālās, etniskās un citas nesaskaņas.³ Nesaņemot pienācīgas atbildes uz izaicinājumiem, izcēlās 1905. gada revolūcija, kā rezultātā patvaldība bija spiesta piekāpties, īstenojot virkni reformu, būtiski mainot valsts pārvaldes formu un ierobežojot monarhijas tiesības, kas iezīmēja nosacītu Krievijas impērijas politiskā kursa maiņu Rietumu liberalizācijas virzienā.⁴ Tomēr praksē reformu īstenošana bija apzināti kavēta vai fragmentāri īstenota, izveidojot sprādzienbīstamu situāciju, kuras detonāciju būtiski paātrināja Pirmais pasaules karš.⁵

Neraugoties uz nosacītu sabiedrības konsolidāciju kāra sākumposmā un īslaicīgiem panākumiem frontēs, impērijas bruņotie spēki cieta virkni zaudējumu, kas stimulēja depresīvo noskaņojumu un pieaugošo antipātiju attiecībā uz pastāvošo iekārtu, turklāt praktiski visos sabiedrības slāņos. Neraugoties uz radikālo revolucionāru skepsi,⁶ 1917. gads kļuva par pagrieziena momentu Krievijas vēsturē, gada sākumā izraisoties Februāra revolūcijai,⁷ krītot patvaldībai un gadam noslēdzoties ar Oktobra apvērsumu. Tā rezultātā bija iznīcināta 14. septembrī izveidotā Krievijas Republika, 7. novembrī varu uzurpējot Krievijas Sociāldemokrātu strādnieku partijas radikālā spārna spēkiem – boļševikiem.⁸

Par spīti apātījai, kas dominēja lielākajā Krievijas sabiedrības daļā ieilguša Pirmā pasaules kara un politiski ekonomiskās krīzes apstākļos, Oktobra apvērsuma laikā izcēlās bruņotas sadursmes starp jaunās varas atbalstītājiem un to pretiniekiem.⁹ Lai gan šai pretdarbībai piemita epizodisks un īslaicīgs raksturs, boļševikiem strauji pārņemot iniciatīvu un apslāpējot pretestību, šīs epizodes kļuva par pagrieziena momentu, iezīmējot Pilsoņa kara sākumu.¹⁰

¹ Pipes, R. The Russian Revolution. New York: Vintage books, 1991. Pp. 78-101.

² Tiesa gan, tas izpaudās nevienmērīgi, atsevišķos reģionos.

³ Первая революция в России. Взгляд через столетие. Москва: Памятники исторической мысли, 2005. С. 23-25.

⁴ Organizējot Valsts domi, piešķirot vārda, sapulču, konfesionālās izvēles brīvību, garantējot personības neaizskaramību u. c. reformas.

⁵ Шубин, А. Великая российская революция: от Февраля к Октябрю 1917 года. Москва: Родина-медиа, 2014. С. 14-24.

⁶ Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas boļševiku frakcijas līderis Vladimirs Ļenins vēl 1917. gada janvārī rakstīja: “Mēs, vecā paudze, iespējams nepiedzīvosim revolūcijas izšķirošās kaujas.” Sk.: Ленин, В. Полное собрание сочинений. Издание 5. Том 30. Москва: Издательство политической литературы, 1973. С. 328.

⁷ Promocijas darbā visi datumi norādīti pēc Gregora kalendāra, kas Krievijā tika ieviests 1918. gada 1. februārī. Tajā pašā laikā ir saglabāta starptautiskajā historiogrāfiskajā tradīcijā pieņemtā terminoloģija, kas ir attiecināma uz 1917. gada notikumiem Krievijā – Februāra revolūcija, kas gan pēc Gregora kalendāra notikusi 8.–16. martā, un Oktobra apvērsums, kas norisinājās 7.–8. novembrī.

⁸ Милюков, П. История второй русской революции. Выпуск первый: противоречия революции. София: Российско-болгарское книгоиздательство, 1921. С. 24, 179-240.

⁹ Турпат, 240.–307. lpp.

¹⁰ Шубин, А. 1918 год. Революция, кровью омытая. Москва: Академический проект, 2019. С. 6.

Nākamo mēnešu laikā, boļševikiem īstenojot Krievijas Satversmes sapulces likvidāciju (1918. gada 19. janvārī), noslēdzot Brestļitovskas miera līgumu (1918. gada 3. martā) un izvēršot uz šķiriskiem vadmotīviem balstītu teroru, padziļinājās sociāli politiskās domstarpības, apliecinot jaunās varas antinacionālo, prettiesisko raksturu, kas līdz ar ekonomisko krīzi radīja arvien lielāku opozīciju.¹¹

Sākotnēji bruņotas opozīcijas kodolu veidoja virsniecība, militāro izglītības iestāžu audzēkņi, studenti, ģimnāzisti, taču minētās situācijas iespaidā boļševiku ienaidnieku sociālais spektrs būtiski paplašinājās, pārstāvot pilnu Krievijas sabiedrības kopainu.¹² Pēc analogijas ar Francijas revolūcijai sekojošo Pilsoņu karu, kā rezultātā sabiedrība tika sašķelta revolucionāros un revanšistos, arī Krievijas Pilsoņu karā karojošas puses nosacīti iedalīja “sarkanajos” un “baltajos”.¹³ Tomēr realitātē boļševiku ienaidnieku rindās pulcējās ne tikai “baltie” (klasiskajā interpretācijā monarhiski orientēta virsniecība), bet arī sociālisti, liberāļi, meņševiki un citi politiskie strāvājumi, kam epizodiski pievienojās interventu, nacionālie militārie formējumi un partizāni, izveidojot plašu pretboļševistisku bruņotās opozīcijas spēku.¹⁴ Tādejādi, neraugoties uz dažādām atšķirībām un pat bruņotām sadursmēm politiskās orientācijas un nākotnes vīziju dēļ, tos vienoja mērķis – gāzt boļševiku diktatūru.

Atsevišķos gadījumos, ciešot sakāvi Pilsoņu kara frontēs, pretboļševistisku spēku karavīri centās pārgrupēties un turpināt cīņu citos formējumos, svešu armiju operatīvajā pakļautībā, savdabīgā Krievijas Pilsoņu un nacionālo karu sintēzē, nešķirojot līdzekļus stratēģiskā mērķa īstenošanai, kas iezīmējās dalībā neatkarības karos, to starpā arī Baltijas jūras reģionā.¹⁵

Piecu gadu ilgstošais Krievijas Pilsoņu karš turpinājās līdz 1922. gada nogalei un beidzās ar pretboļševistisku spēku zaudējumu. Tas izraisīja līdz šim nepieredzētu emigrācijas vilni, kas sākās līdz ar boļševiku apvērsumu un apsīka tikai 20. gadsimta 20. gadu nogalē pieaugoša totalitārisma ietvaros.¹⁶ Pilsoņu kara laikā emigrācijai bija raksturīgs viļņveida raksturs – pretboļševistisku karaspēku sakāves rezultātā tā kontrolēto teritoriju pameta kā karavīri, tā arī to atbalstā dibinātas valdības un civiliedzīvotāji. Kopumā laika posmā no 1917. gada līdz 20. gadu nogalei trimdā devās ap 1.5 milj. cilvēku, apmetoties vairāk nekā 40 valstīs visā pasaulē.¹⁷ Eiropā vislielākās krievu emigrācijas diasporas izveidojās Francijā, Dienvidslāvijā, Vācijā, Čehoslovākijā, Bulgārijā un Turcijā. Vairākās jaunizveidotajās valstīs – Somijā, Igaunijā, Latvijā, Lietuvā un Polijā – emigranti

¹¹ Цурганов, Ю. Белоэмигранты и Вторая мировая война. Попытка реванша. 1939–1945. Москва: Центрполиграф, 2010. С. 6.

¹² Te varētu veikt īsu ieskatu padomju Pilsoņu kara kā šķiru cīņas demitoloģizācijā – pretēji padomju propagandā un historiogrāfijā kultivētam mītam par strādnieku un zemnieku armijas cīņu pret reakcionāru aristokrātiem “zelta uzpleciem”, virsniekiem, pretboļševiku pusē cīnījās viss Krievijas sociālais spektrs. Atšķirās tikai virsniecības un inteliģences īpatsvars.

¹³ Pilsoņu karā piedalījās arī zaļie (kas karoja pret sarkanajiem un baltajiem) un nacionālie karaspēki, kuru mērķu ietvaros bija neatkarības iegūšana bijušajām impērijas provincēm. Sk. Фелдман, Д. Красные белые: советские политические термины в историко-культурном контексте. Pieejams: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/4/fe1.html> [skatīts: 27.12.2017]

¹⁴ Sk. Smele, J. The “Russian” Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Robinson, P. The White Russian Army in Exile 1920-1941. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Басик, И.И., Авдеев, В.А., Алексеев, Ю.А., Жадобин, А.Т., Зданович, А.А., Карпов, В.Н., Марковчин, В.В., Муранов, В.И. Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 4. У истоков “Русского общевоинского союза” 1924 г. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2007

¹⁵ Kā, piemēram, Latvijas, Igaunijas un Polijas–Padomju Krievijas karā. Sk. Басик, И.И., Авдеев, В.А., Алексеев, Ю.А., Жадобин, А.Т., Зданович, А.А., Карпов, В.Н., Марковчин, В.В., Муранов, В.И. Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2007.

Gusačenko, A. Ceļība uz revanšu // Domuzīme. Nr. 2. 2020.

¹⁶ Шубин, А. 1918 год. Революция, кровью омытая. Москва: Академический проект, 2019. С. 6.

¹⁷ Бочарова, З.С. Российское зарубежье 1920-1930-х гг. как феномен отечественной истории. Учебное пособие Москва: Аиро XXI, 2011. С. 47 -50, 57.

papildināja krievu iedzīvotāju kopainu, kas suvereno valstiskumu ietvaros transformējās nacionālās minoritātes statusā.

Nonākot emigrācijā, krievu trimdinieki cerēja uz boļševiku režīma drīzu krišanu iekšējo pretrunu vai intervences rezultātā, sarežģīto stāvokli svešumā uzskatot par īslaicīgām grūtībām, kam sekos atgriešanās dzimtenē. Līdz ar to centrālo vietu krievu trimdā ieņēma militārā emigrācija, it īpaši ģenerālleitnanta Pjotra Vrangeļa (*Петр Николаевич Врангель*)¹⁸ komandētās Krievu armijas karavīri,¹⁹ kas pameta Krimas pussalu 1920. gada rudenī un, nonākot trimdā, kļuva par spēku, kas potenciāli spētu piedalīties intervencē Padomju Krievijā (sk. pielikumu nr. 5.).²⁰

Lai gan jau 20. gadu sākumā intervences cerības ar vakardienas Sabiedroto (galvenokārt Francijas un Lielbritānijas) atbalstu piedzīvoja *fiasco*, P. Vrangelis centās saglabāt karaspēku iespējamai karadarbībai nākotnē, apzinoties arī tā lomu krievu emigrācijas ideoloģiskajā un garīgajā konsolidācijā.²¹ Šim mērķim 1924. gada 1. septembrī bija nodibināta “Krievu vispārējā militārā savienība” (*Русский общевоинский союз, РОВС*, turpmāk ROVS) armijas struktūras, disciplīnas, un savstarpējo sakaru saglabāšanai. Darbības nodrošināšanai katrā valstī, kurā apmetās vērā ņemams krievu militārās emigrācijas pārstāvju īpatsvars, bija nodibinātas ROVS nodaļas un apakšnodaļas.²²

ROVS bija plašākā militārā organizācija krievu emigrācijā globālā mērogā, tomēr starpkaru laikā radās virkne citu organizāciju, kuru vadībā bija pretboļševiku karaspēku virsnieki vai tām pietuvinātas personas, izveidojot starptautisku krievu pretboļševiku kustību kā Pilsoņu kara turpinājumu, saglabājot tā stratēģisku mērķi – boļševiku diktatūras gāšanu. Mērķa īstenošanai bija paredzēta pretpadomju darbība kā ārpus Padomju Krievijas,²³ tā arī tās iekšienē, ieskaitot teroristiskas operācijas un atentātus pret padomju funkcionāriem, pagrīdes darbību, propagandu, sacelšanos iniciēšanu u. c.²⁴

Lielāko pretboļševiku organizāciju tīklu atzarojumi darbojās arī Baltijas valstīs, kuru ģeogrāfiskā atrašanās vieta, kopēja robeža ar Padomju Krieviju, ievērojams krievu iedzīvotāju īpatsvars, brīva krievu valodas izmantošanas iespēja līdz ar aktīvu komunikāciju ar Eiropas emigrācijas centriem kļuva par labvēlīgiem faktoriem šādas darbības īstenošanai. Taču atšķirībā no Rietumeiropas valstīm, kur šādas organizācijas darbojās gandrīz brīvi, pamatojoties uz Latvijas un Padomju Krievijas 1920. gada 11. augustā noslēgtā miera līguma nosacījumiem, Latvijā pretboļševiku darbība bija aizliegta, aktivitātēm norisinoties pagrīdē vai legālo organizāciju aizsegā.²⁵

¹⁸ Pjotrs Vrangelis (1878–1928), viens no “Baltās kustības” līderiem Krievijas Pilsoņu kara laikā, 1920. gadā Krievijas karaspēku virspavēlnieks Ukrainā un Krimā. Viens no krievu emigrācijas līderiem. 1924. gadā izveidoja ROVS organizāciju (Krievu vispārējā militārā savienība), kurā apvienojās lielākā daļa no emigrācijā esošajiem “Baltās kustības” dalībniekiem.

¹⁹ Krievu armija (*Русская армия*), pretboļševiku karaspēku formējums Taurijā un Krimā ģenerālleitnanta Pjotra Vrangeļa vadībā, kas izveidots 1920. gada maijā pēc ģenerālleitnanta Antona Denikina Krievijas Dienvidu bruņoto spēku sakāves. Krievu armija cīnījās Krimas pussalā līdz evakuācijai 1920. gada novembrī.

²⁰ Корā ar civilajiem bēgļiem un armijai piederīgajiem Krimu pameta ap 146 tūkstošiem cilvēku.

²¹ Robinson, P. *The White Russian Army in Exile 1920-1941*. Oxford: Oxford University Press, 2002. Pp. 45, 47, 51.

²² Басик, И.И., Авдеев, В.А., Алексеев, Ю.А., Жадобин, А.Т., Зданович, А.А., Карпов, В.Н., Марковчин, В.В., Муранов, В.И. *Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 4. У истоков “Русского общевоинского союза” 1924 г.* Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2007. С. 7-10.

²³ No 1922. gada 31. decembra Padomju Sociālistisko Republiku Savienība (PSRS).

²⁴ Ск. Прянишников, Б. Незримая паутина. Нью-Йорк, 1979; Флейшман, Л. Операция “Трест” и русская зарубежная печать. Москва: Новое литературное обозрение, 2003; Ершов, В. Российское военно-политическое зарубежье в 1920–1945 гг. (организация, идеология, экстремизм). Диссертация. Москва: МГУ, 2000; Чистяков, К. “Активизм” в среде российской эмиграции: идеология, организация, практика (1920–1930-е гг.). Диссертация. Москва: МГУ, 2000; u. c.

²⁵ Pēc Latvijas Republikas un Padomju Krievijas 1920. gada 11. augusta miera līguma nosacījumiem II. panta 2. un 3. apakšpunkta abas līguma puses apņēmas: “Nepieļaut uz savas teritorijas sastādīties un uzturēties jebkādam organizācijām un grupām, kuras pretendē uz valdības lomu visā otras līdzejās puses teritorijā vai tās daļā, kā arī

Kopš Latvijas Republikas proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī krievi bija lielākā etniskā minoritāte, līdz ar to starpkaru krievu sabiedrības problemātikas izpēte guva noteiktu zinātnisku uzmanību, Latvijas historiogrāfijā atspoguļojoties rakstu, kolektīvu izdevumu un monogrāfiju plejādē, kuru ietvaros tika aplūkotas minoritātes kultūras, sociālās, politiskās un citas izpausmes. Tomēr pretboļševistiskās kustības organizāciju darbība, pretboļševiku sadarbība ar Latvijas un ārzemju specdienestiem, ārējo un iekšējo politisko faktoru iedarbība, saikne ar globālo krievu emigrācijas pretboļševistisko kustību, tās ietekme uz procesiem Latvijas krievu sabiedrībā un citi aspekti līdz šim nav guvuši padziļinātu un daudzpusīgu atspoguļojumu promocijas darbam līdzvērtīgā pētījumā.

Promocijas darba tēma ir zinātniski aktuāla šādu iemeslu dēļ:

- 1) Tās izpēte būtiski paplašina līdzšinējo Latvijas historiogrāfijas apvārsni krievu starpkaru sabiedrības segmentā, fokusējoties uz izpausmēm politiskajā un sabiedriskajā jomā. Analizējot pagrīdes strāvojumu savstarpējās konfrontācijas, kā rezultātā politiskais segments bija sašķelts starp dažādiem monarhistiskiem strāvojumiem, solidarisma un citu spēku atbalstītajiem, paveras iespēja aplūkot krievu sabiedrības izpausmes no līdz šim neierasta rakursa. Savukārt pretboļševistiskā faktora iedarbība uz labējo krievu sabiedrību, it īpaši “jauno paaudzi”, sniedz papildu starpdisciplināras pētniecības iespēju;
- 2) Tā kā kustība faktiski izveidojās Krievijas Pilsoņu kara rezultātā, arī Latvijā tās pirmsākumi iezīmējas Neatkarības kara laikā, krievu bruņotajiem formējumiem piedaloties cīņās pret Padomju Latvijas armiju un SZSA Latvijas, Igaunijas un Krievijas teritorijā. Starpkaru laikā bruņoto formējumu komandieri kļuva par *de facto* kustības līderiem Latvijā, saglabājot attiecības ar cīņu biedriem arī Igaunijā. Turklāt abu valstu pretboļševiki ne tikai uzturēja sakarus, bet atsevišķos posmos arī kļuva par pretboļševistisko organizāciju izveides iniciatoriem kaimiņvalstī. Līdz ar to kustības pētniecība ir nozīmīga plašākā ģeogrāfiskā konteksta ietvaros – Baltijas valstu krievu sabiedrības izpētē;
- 3) Aplūkojot tēmu no plašāka, globālā rakursa, tā ir aktuāla krievu emigrācijas un “aktīvisma” pētniecībā starptautiskā līmenī, kur līdzšinējā zinātniskā uzmanība galvenokārt fokusējās uz kustības izpausmēm Rietumeiropas, Balkānu, Vidusāzijas un Tālo Austrumu reģionā. Ņemot vērā vietējo specifiku un tikai Baltijas reģionam raksturīgās īpatnības, pētījums veic vairāku iesakņojušos stereotipu dekonstrukciju un objektīvās kopainas izveidi.

Darba tapšanā izmantotie sešu valstu deviņi arhīvu materiāli sniedz plašāku iespēju pievērsties problemātikas analīzei, vienlaikus ieviešot Latvijas zinātniskajā aprītē jaunu, nepublicētu avotu kompleksu ne tikai pretboļševistisku norišu, bet arī citās jomās. Nospraustais laika ietvars neizslēdz turpmākās pētniecības iespējas – ņemot vērā, ka kustība turpinājās arī Otrā pasaules kara laikā, ir papildu motivācija izpētes turpināšanai.

Promocijas darba izpētes hronoloģiskās robežas sākās 1920. gadā. Šajā laikā bija sakauta, internēta un likvidēta Krievijas Ziemeļrietumu armija, lielākais “Baltās kustības” militārais formējums Baltijas reģionā Krievijas Pilsoņu karā, un tas kļuva par priekšnosacījumu civilo un militāro emigrantu plūsmai. Tā iezīmējās arī Latvijas Republikā, kļūstot par pretboļševistiskās kustības aizsākuma pamatu, transformējoties starpkaru pretboļševistiskajā darbībā.²⁶

priekšstāvībām un amata personām no organizācijām un grupām, kuru nolūks ir gāzt otras līdzējas puses valdību. Aizliegt valstīm, kuras atrodas faktiskā kara stāvoklī ar otru pusi, un organizācijām un grupām, kuru nolūks ir bruņota cīņa ar otru līdzēju pusi, vest caur savām ostām un pār savu teritoriju visu, ko var izlietot uzbrukumam otrai līdzēja pusei, t.i., tādām valstīm, organizācijām un grupām piederošu bruņotu spēku, kara īpašumu, kara tehniskus līdzekļus un artilērijas, intendantūras, inženieru un gaiskuģniecības materiālus” Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/stpetersburg/sadarbiba-ar-krievijas-federaciju/miera-ligums-starp-Latviju-un-Krieviju> [skatīts 15.01.2018]

²⁶ Sk. Gusačenko, A. Ziemeļrietumu armijas bijušo militārpersonu emigrācija un repatriācija uz Latviju 1920. gadā: militāri - politiskais konteksts // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata, XIX (2022). 41.–55. lpp.

Darba hronoloģiskie ietvari noslēdzas 1940. gada otrajā pusē, padomju okupācijas sākumposmā, represijām īpaši spēcīgi skarot pret PSRS naidīgi noskaņotus, sabiedriski aktīvus krievu sabiedrības pārstāvjus un krievu pretboļševikus, faktiski likvidējot kustības izpausmes.

Promocijas darba mērķis ir izpētīt krievu pretboļševistiskās kustības darbību Latvijas Republikā 1920.–1940. gadā, aplūkojot to kā procesu, ko ietekmēja attiecīgā laika posma iekšējo un starptautisko politisko faktoru mijiedarbība.

Darba mērķa sasniegšanai ir izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) Analizēt galvenos militāros un politiskos procesus, kas norisinājās Krievijas impērijā un Krievijā 1917. gadā, definēt galvenos jēdzienus, izpētīt Baltijas reģiona krievu sabiedrības īpatnības, fokusējoties uz tās iezīmēm Latvijā;
- 2) Izpētīt starptautisko politisko situāciju divu desmitgažu laikā, primāro uzmanību veltot galvenajiem politiskajiem notikumiem, kas norisinājās Latvijā, Baltijas jūras reģionā un Eiropā kopumā. Nospraustā uzdevuma ietvaros analizēt Latvijas un PSRS attiecības, kā arī citus notikumus, kas tiešā vai netiešā veidā iespaidoja pretboļševistisko kustību Latvijā;
- 3) Izpētīt pretboļševistiskās kustības sākumfāzi Latvijā 1920. gadā, Krievijas Pilsoņu kara un Latvijas Neatkarības kara noslēdzošajā posmā, pētniecisko uzmanību pievēršot tās ietekmei uz iekšpolitiskiem procesiem Latvijā un reģionā.
- 4) Izpētīt pretboļševistisko organizāciju darbību 20. gadu pirmajā pusē. Uzdevuma ietvaros aplūkot notikumus Latvijā un to sasaisti ar notikumiem Polijā un Padomju Krievijā (no 1922. gada 30. decembra PSRS), kā arī analizēt krievu emigrācijas iekšpolitiskās šķelšanās problemātiku, padziļināti aplūkojot tās izpausmes Latvijā;
- 5) Analizēt kustības attīstības fāzi desmitgades otrajā pusē, akcentējot uzmanību uz krievu emigrācijas kopienas iekšējiem procesiem Latvijas un kopējā Eiropas kontekstā. Uzdevuma ietvaros izpētīt kustības izpausmes Rietumu un PSRS politisko saspīlējumu ietekmē 20. gadu beigās, fokusējoties uz izpausmēm Latvijā;
- 6) Izpētīt krievu pretboļševistiskās darbības izpausmes Latvijā starpkaru noslēdzošajā desmitgadē. Uzdevuma sasniegšanai analizēt krievu labējās sabiedrības paaudžu konfrontāciju jauna ideoloģiskā ceļa meklējumos un līdzšinējās pretboļševistiskās darbības pārvērtēšanā. Uzdevuma ietvaros analizēt izmaiņas, pievēršoties “jaunās paaudzes” organizāciju darbības izpētei Latvijā.

Atbilstoši nosprausti uzdevumiem promocijas darbs ir strukturēts sešās nodaļās:

1. nodaļa ir aplūkoti galvenie militārie un politiskie procesi, kas norisinājās Krievijas impērijā un Krievijā 1917. gadā. Ieskats šajos procesos, jēdzienu definīcija un cēloņsakarības ir nepieciešams nosacījums Krievijas Pilsoņu kara rašanās, norises, rezultātu un “Baltās kustības” ģenēzes izpratnei. Tā kļuva gan par priekšnoteikumu globālās krievu emigrācijas izveidošanai, gan arī par pretboļševiku dzinējspēku starpkaru posmā. Ņemot vērā krievu emigrācijas vadošo lomu globālajā pretboļševistiskajā kustībā, tās politisko, kultūras un sabiedrisko izpausmju būtībai ir svarīga loma darba problemātikas izpratnei. Analizējot Baltijas reģiona īpatnības noteiktu militāri politisku procesu ietvaros, Neatkarības karā un starpkaru posmā, atsevišķa uzmanība ir veltīta krievu sabiedrības specifikai Baltijas valstīs, fokusējoties to izpausmēm Latvijas Republikā. Šajā kontekstā sniegts ieskats iekšpolitiskajā situācijā, analizējot labvēlīgus faktorus kustības attīstībai Latvijā.

2. nodaļa ir veltīta starptautiskās politiskās situācijas atspoguļojumam divu desmitgažu laikā, fokusējoties uz galvenajiem – sākotnēji militāri politiskajiem, vēlāk politiskajiem notikumiem, kas norisinājās Latvijā, Baltijas jūras reģionā un Eiropā, un ir nepieciešams daudzu pretboļševistiskās kustības nianšu izpratnei. Šajā aspektā pētnieciskā uzmanība fokusēta uz Latvijas un PSRS attiecībām, kā arī citiem notikumiem, kas tiešā vai netiešā veidā iespaidoja pretboļševistisku kustību kā Eiropā, tā arī Baltijas valstīs, un it īpaši Latvijā.

3. nodaļa ir aplūkota pretboļševistiskās kustības ievada fāze Latvijā, kas vienlaicīgi kļuva par Krievijas Pilsoņu kara noslēdzošo posmu un iesākumu tā turpināšanai citās armijās, kas tajā brīdī karoja pret Padomju Krieviju. 1920. gads kā pārejas posms ir ārkārtīgi svarīgs periods

pretboļševistiskās kustības izveides izpratnei Baltijas jūras reģiona valstīs, šajā laikā izveidojoties pamatam turpmākām aktivitātēm.

4. nodaļa ir veltīta pretboļševiku organizāciju darbībai 20. gadu pirmajā pusē, kad tā transformējās autonomā kustībā pēc Rīgas miera līguma noslēgšanas 1921. gada 18. martā. Hronoloģiskā secībā nodaļā ir aplūkoti notikumi Latvijā saistībā ar Kronštates sacelšanos, “Tautas dzimtenes un brīvības aizsardzības savienības” darbību, kā arī pretboļševistisku grupu aktivitātes, kas bija īstenotas bijušo “balto” armiju virsnieku vadībā starptautiskā izlūkošanas tīkla ietvaros. Nodaļā ir aplūkota arī Romanovu dinastijas iekšējā šķelšanās, kā rezultātā izveidojas divas, savstarpēji konkurējošas grupas krievu emigrācijā un pretboļševistiskajā kustībā, tostarp arī Latvijā.

5. nodaļā analizēta kustības attīstības fāze desmitgades otrajā pusē, akcentējot uzmanību uz starptautiskās krievu emigrācijas kopienas iekšējiem politiskiem procesiem starptautiskajā mērogā un Latvijā, kā arī kustības izpausmēm Rietumu pasaules un PSRS savstarpējo attiecību saspīlējumā ietekmē 20. gadu beigās. Nodaļas ietvaros ir aplūktas līdzšinējās organizācijas, kas turpināja darbību arī 20. gadu otrajā pusē, vienlaikus fokusējot uzmanību ne tikai izteikti pretboļševistiskajās izpausmēs, bet arī krievu emigrācijas iekšpolitiskajos procesos, kas bija nesaraujami saistīti arī ar Latvijas organizāciju darbību.

6. nodaļā aplūktas starptautiskās krievu pretboļševiku izpausmes Latvijā starpkaru noslēdzošajā desmitgadē. Nodaļas ietvaros analizēta emigrantu paaudžu konfrontācija jaunā ideoloģiskā ceļa meklējumos un līdzšinējās pretboļševistiskās darbības pārvērtēšana. Sniedzot ieskatu līdz šim neatspoguļotajās “Krievu taisnības brālības” darbības niansēs, nodaļas centrālā uzmanība ir veltīta “Jaunās paaudzes nacionālā darba savienības” darbības analītikai, fokusējoties tās izpausmēs un īpatnībās Latvijā.

Promocijas darba tapšanā ir izmantotas vairākas zinātniskās metodes: vēsturiski ģenētiskā (t. s. aprakstošā) metode hronoloģiskam notikumu aprakstam un cēloņsakarību noteikšanai; vēsturiski salīdzinošā un sinhronā metode objektīvai noteiktu procesu analītikai, salīdzinot starptautiskās un Latvijas pretboļševistiskās kustības kopīgās un atšķirīgās iezīmes, kā arī dažādas politiskās izpausmes tēmas ietvaros Rietumeiropā un Latvijā; struktūru sistēmu metode kustības organizāciju izveides un darbības izpētei.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Promocijas darba faktoloģiskā bāze ir balstīta uz avotiem un zinātnisko literatūru. Ņemot vērā avotu nozīmi jauna pētījuma tapšanā, apskata ietvaros tiem ir piešķirta primāra uzmanība. Sniedzot ieskatu avotos, tie ir iedalīti nepublicēto un publicēto avotu kategorijās.

Nepublicētie avoti

Šajā kategorijā izmantoti divu avotu veidi – arhīvu materiāli un atmiņas. Pētījuma primārā uzmanība ir veltīta kustību veidojošām organizācijām, kuras vadīja krievu emigrācijas pārstāvji no Rietumu, Centrālās Eiropas un Balkānu valstīm. Mūsdienās to dokumenti un kolekcijas glabājas vairāku valstu arhīvos, kur tie nonāca gan starpkaru laikā, gan arī pēc Otrā pasaules kara. Darba tapšanā tika izmantoti sešu valstu deviņu arhīvu materiāli – dokumenti no trīs Latvijas, viena ASV, viena Lielbritānijas, diviem Krievijas Federācijas, viena Igaunijas un viena Polijas arhīva. Papildus bija izmantotas pretboļševiku atvašu ģimenes kolekcijas un ar pretboļševistisku organizāciju saistītu personu atmiņas. Izmantoto dokumentu masīvu pārsvarā veido Latvijas un PSRS drošības dienestu, pretboļševistisku organizāciju, to dalībnieku un saistīto personu dokumentālās liecības, kā arī nepublicētas atmiņas.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Ņemot vērā pētījuma specifiku, galvenais nepublicētu avotu dokumentālais masīvs ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk LVVA) dokumenti. LVVA ir unikāls arhīvs Latvijas starpkaru posma vēstures izpētē, tā krājumos tiek glabāti dokumenti, kas atspoguļo arī starpkaru Latvijas politisku, militāru, sociālu, izglītības, kultūras un daudzu citu institūciju darbību. Pretboļševistiskās kustības organizācijām darbojoties Latvijā nelegāli, pētījuma tapšanā īpaši svarīgi ir Politiskās pārvaldes fonda (3235. fonds) materiāli.

Lai gan Politiskās pārvaldes²⁷ darbība bija orientēta uz kustības apkarošanu, 3235. fonds savā veidā kalpo par tās savdabīgu hroniku. Fondā ir dokumentēta organizāciju, grupu, personu darbība, tās analītika un saikne ar starptautiskiem procesiem, sākot ar Politiskās apsardzības izveidošanu 1920. gada 1. oktobrī un faktiski līdz Politiskās policijas pārvaldes slēgšanai padomju okupācijas sākumposmā 1940. gada 24. jūlijā. Darba ietvaros bija izmantoti Politiskās pārvaldes astoņu aprakstu 55 lietu dokumenti, sniedzot detalizētu ieskatu kustības izpausmēs un specdienesta pret darbībā tās aktivitātēm. Lielākoties Politiskās pārvaldes aktivitātes un to atspoguļojošie dokumenti pretboļševiku kontekstā ir aplūkojamas šādu fāžu kontekstā: darbības konstatācija – novērošana – apkarošana. Epizodiski to papildināja arī nosacītas sadarbības fāze padomju specdienestu aktivitāšu apkarošanas operāciju ietvaros.

Tomēr Politiskās pārvaldes fonda informācijai piemīt noteikta subjektivitātes pakāpe, ko jāievēro, izmantojot fonda dokumentus.²⁸ Ir jāatzīmē, ka šī īpatnība lielākā vai mazākā mērā piemīt visiem specdienestiem, ko iespaido to darbības specifika, valsts politiskā iekārta, pakļautība noteiktām institūcijām u. c. faktori. Tā pretboļševistisku organizāciju apkarošanas operācijas bieži vien bija īstenotas nevis reālu valsts drošības draudu, bet gan Iekšlietu ministrijas rīkojumu dēļ, ko iniciēja padomju politiskais spiediens. Cenšoties īstenot uzticētos uzdevumus un sniegt pozitīvu atskaiti vadībai, drošības dienesta aģenti bieži vien neiedziļinājās lietu niansēs un uzticējās visnotaļ

²⁷ Valsts drošības dienesta pirmsākumi iezīmējās kopš 1918. g. decembra, starpkaru laikā tika vairākkārt mainīta institūcijas jurisdikcija, struktūra un nosaukums. Darba hronoloģiskajos ietvaros: 01.10.1920 - 09.03.1924 - Politiskā apsardze; 09.03.1924-24.05.1939 - Politiskā pārvalde; 24.05.1939 - 1940. g. vasaras otrajā pusē Politiskā policijas pārvalde. Sk. Bērziņa, A., Vāveris, G. Drošības dienests starpkaru Latvijā 1918-1940: vēsture. Rīga: Valsts drošības dienests, 2020.

²⁸ Gusachenko, A. The Activities of “Russian Monarchists” in the Documentation of the Latvian Political Police Department (1920–1940): specific Characteristics of the Source // Modern History of Russia. 1/2020. pp. 955-968

šaubīgiem aģentūras ziņojumiem. Tie tika atspoguļoti protokolos un citos dokumentos, pārspīlējot, vai, tieši otrādi, noklusējot faktus. Tas izkropļoja notikumu kopainu un līdz ar to pieprasa īpaši rūpīgu kritisku pieeju darbā ar fonda dokumentiem.

Politiskās pārvaldes fondā ir maz informācijas par 30. gadu lielākām pretboļševistiskām organizācijām NSNP–NTSNP, kas 30. gadu vidū un otrajā pusē faktiski veidoja krievu pretboļševistisku kustību. Lai gan drošības dienesta dokumentos tika skrupulozi atspoguļota krietni mazāku organizāciju darbība starpkaru posmā, nezināmu iemeslu dēļ ir ļoti maz dokumentu, kas atspoguļotu gan NSNP–NTSNP darbību, gan to apkarošanu. Informācijas eksistenci pierāda citu arhīvu dokumenti, kuros ir kā Politiskās pārvaldes ziņojumu kopijas, tā arī informācija par līdzdarbību ar NKVD šīs organizācijas apkarošanā 1940. gada vasarā.²⁹

Fonda ietvaros tika izmantota arī Politiskās pārvaldes kartotēka, kas ir vērtīgs avots pretboļševiku personību raksturojumam un papildu informācijas iegūšanai. Tomēr arī šim dokumentu segmentam ir būtiski trūkumi, kur galvenais ir vāja sistematizācija, bieži vien trūkstot svarīgiem personu datiem. Diemžēl nereti kartotēkā trūkst arī fotogrāfiju, kas spētu sniegt papildu pienesumu darba pielikumu veidošanā un citās niansēs.³⁰

Aplūkojot kustības sākumfāzes posmu 1920. gadā, darbā ir izmantoti Latvijas armijas Virspavēlnieka štāba 3601. fonda dokumenti.³¹ Ņemot vērā kara stāvokli un lēnu valsts stabilizāciju, vienlaicīgi eksistēja vairāki drošības dienesti, tostarp armijas pretizlūkošanas dienests. Tā dokumenti atspoguļo pretboļševiku darbības sākumu Latvijā. Lai gan pretboļševiku darbības sākumfāzes atsevišķi posmi 1920. gadā norisinājās ar netiešo armijas pretizlūkošanas dienesta atbalstu, gada beigās tas bija spiests rīkoties pretboļševiku apkarošanā. Līdz ar to fondā tiek glabāta konfiscēta konfidenciāla pretboļševiku grupu savstarpējā korespondence, kas sniedz papildu pienesumu konkrēto notikumu pētniecībā. Vienlaicīgi, cenšoties slēpt armijas specdienesta saistību ar pretboļševikiem, vairākiem dokumentiem piemīt subjektivitātes pakāpe, turklāt tā paša faktora dēļ bija iznīcināti materiāli, kas būtu noderējuši vairāku jautājumu izpratnē.³²

Saistība ar Latvijas armiju ir uzmanības vērts arī Armijas štāba personas lietu kolekcijas fonds (5601. fonds), kurā glabājās virsnieku dienesta gaitu dokumenti. Šī informācija ir noderīga, ņemot vērā faktu, ka pretboļševistiskās organizācijas 20. gadu pirmajā pusē bija bijušo Krievijas armijas virsnieku vadītas, daļa no tiem turpināja dienestu Latvijas armijā.³³ Īpašas uzmanības vērti ir virsnieku raksturojumi, ko personas lietās sniedza viņu komandieri. Tiesa gan, arī tiem ir raksturīga noteikta subjektivitāte.

30. gadu kustības kontekstā, kad to faktiski pārņēma “jaunās paaudzes” organizācijas, ievērojama loma bija “Sokol” krievu vingrošanas biedrībām, no to vides nākot daudziem kustības dalībniekiem. Līdz ar to darba tapšanā bija izmantoti arī Rīgas “Sokol” organizāciju dokumenti no 3285. fonda.³⁴ Fondā ir sakārtoti dokumenti, kas sniedz detalizētu pārskatu par biedrību nolikumiem, valdes sēžu norisi, pieņemtajiem lēmumiem, organizāciju ienākošo un izejošo dokumentāciju, biedru sarakstiem un finanšu dokumentiem. Lai gan šiem dokumentiem piemīt visnotaļ zema subjektivitāte, vienlaikus saturs ne vienmēr tika pienācīgi atspoguļots, būdams lielā mērā atkarīgs no sekretāra stenogrāfiskajām un literārajām prasmēm, kas ietekmēja kopējo informācijas materiāla kvalitāti.

No citiem LVVA fondiem nelielā apjomā ir izmantoti Latvijas Universitātes fonda (7247. fonds), kā arī Krievu jaunatnes biedrības dokumenti (2187. fonds). Lielākoties tie izmantoti vairāku

²⁹ Spriežot pēc minētā, visdrīzāk šie dokumenti tika izvesti padomju okupācijas laikā uz Iekšskrieviju un mūsdienās glabājās FSB arhīvos Krievijas Federācijā.

³⁰ Ivans Pokrovskis, Aleksandrs Fehners, Teodors Fehners, Vitālijs Aderkass, Vasilijš Samojlovs, Nikolajs Strekalovskis, Ļevs Maidanovičs u. c.

³¹ LNA LVVA, 3601. f., 1. apr., 469.l.; LNA LVVA, 3601. f., 1. apr., 276.l.; LNA LVVA, 3601. f., 2. apr., 117.l.

³² LNA LVVA, 3601. f., 1. apr., 901. l.; LNA LVVA, 3235. f., 1. apr., 4.l.

³³ LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 5752. l.

³⁴ LNA LVVA, 3285. f., 1. apr., 1.-25. l., 28. l., 31.l. - 39. l., 54. l.

pretboļševistisku organizāciju dalībnieku biogrāfisko datu noskaidrošanai, to lomai noteiktu notikumu ietvaros, kā arī pielikumu ilustrācijai.³⁵

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs. Ņemot vērā pretboļševistisko kustību būtību, kas bija vērsta pret PSRS pastāvošo iekārtu, organizācijas starpkaru posmā bija arī padomju specdienestu novērotas, līdz ar ko 1940. gadā kļuva par vienu no primārās iznīcināšanas uzdevumiem. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk LVA) “Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietu (1940–1985) fondā” (1986. fonds) glabājas padomju okupācijas represīvā aparāta dokumenti, kuros ir dokumentēti aizturēto boļševiku personas dati, fotogrāfijas, kratīšanas protokoli, tiesas spriedumi un citas lietvedības niansas. Pētījuma ietvaros īpaši svarīgi ir pratināšanas protokoli, kuros atspoguļotas aizturēto personu biogrāfijas, darbība pretboļševistiskajās organizācijās, saistība ar citām personām un organizācijām un cita svarīga informācija. Pētījuma ietvaros LVA dokumenti ir svarīgi 30. gadu NSNP–NTSNP darbības izpētē, lai gan atsevišķu apcietināto sniegtā informācija ir attiecināma arī uz 20. gadu posmu.³⁶ Kā minēts, LVVA Politiskās pārvaldes fondā praktiski nav dokumentu, kas atspoguļo NSNP–NTSNP aktivitātes, līdz ar ko daļa no disertācijas 6. nodaļas veidota, balstoties uz LVA glabātiem materiāliem. LVA fondā atrasta 1927. gadā no Francijas caur Latviju uz PSRS iesūtīta Nikolaja Poļanska (*Николай Евгеньевич Полянский*) lieta, kam būtībā nevajadzētu atrasties Latvijā, bet gan Krievijas Federācijā kādā no FSB arhīviem. Pratināšanas protokolā ir dokumentētas unikālas liecības, kas būtiski papildināja Latvijas un ārzemju arhīvos glabāto dokumentu informāciju.³⁷

Atsevišķas uzmanības vērta ir LVA 1986. fondā glabātā NTSNP dalībnieka Rīgas organizācijas līdera Borisa Golubeva (*Борис Юрьевич Голубев*) dienasgrāmata, kas tapa 1938.–1940. gadā.³⁸ Lai gan B. Golubevs centās slēpt organizācijas dalībnieku vārdus, notikumus un citus darbības aspektus, NKVD pratināšanā šo informāciju atklāja cits viņa organizācijas loceklis, kas pavēra iespēju rekonstruēt B. Golubeva slēpto. Šie dokumenti sniedz vērtīgu ieskatu ne tikai konkrētu notikumu jomā, bet arī autora attieksmē, viedoklī, pārdzīvojumos, tomēr vienlaikus dienasgrāmata kā avots vienmēr ir pakļauta izteikti lielas subjektivitātes riskam, kas izpaudās arī B. Golubeva pierakstos.³⁹

Kopumā darba ietvaros no diviem arhīva fondiem ir izmantota 31 lieta.⁴⁰ Taču darbā ar šo avotu ir jāņem vērā tā specifiskais raksturs, kas kopumā ir subjektīvāks par Politiskās pārvaldes dokumentu naratīvu. Izmeklētāju pienākumos diezgan nosācīti ietilpa objektīvas informācijas iegūšana, galveno uzmanību fokusējot uz inkriminēto apsūdzību apstiprināšanu.⁴¹ Pratināšanas gaitā netika ņemti vērā apsūdzamā attaisnojošie argumenti un cilvēka tiesības, bet informācijas iegūšanai tika lietoti fiziskās un psiholoģiskās ietekmes līdzekļi.⁴² Līdz ar to konkrētu jautājumu izpētē

³⁵ LNA LVVA, 7247. f., 1. apr., 17502.l.; 12002.l.; 21414.l.; LNA LVVA, 2187. f., 1. apr., 1. l.

³⁶ LNA LVVA, 1986. f., 1. apr., 42782.l.; LNA LVVA, 1986. f., 2. apr., P10147.l.

³⁷ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41905.l.

³⁸ LNA LVA, 1986. f., 1. a., 25860_1PP.; LNA LVA, 1986. f., 1. a., 25860_2. l.,

Atsevišķi dienasgrāmatas fragmenti tika publicēti žurnālā *Daugava* 90. gadu vidū, līdz ar ko šie dokumenti ir pieskaitāmi pie publicētiem avotiem, tomēr darba tapšanā lielākoties bija izmantoti līdz šim npublicēti materiāli, no npublicēto avotu kategorijas.

Дневник 1940 г. // Даугава 1/96. С.124.

³⁹ Gavriļins, A. *Vēstures avotu pētniecība. Lekciju kurss.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017. 86. lpp.

⁴⁰ Nikolajs Abramovs LNA LVA, 1986. f., 2. apr., P3396.l.; Sergejs Belogrudovs LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 30680.l.; Vladimirs Dzenis LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 143054.l.; Boriss Golubevs u. c. LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39519.l. u. c.

⁴¹ Vīksne, R., Kangeris, K. *No NKVD līdz KGB. Poolitiskās prāvas Latvijā (1940 – 1986): Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs.* Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999. 17. lpp.

⁴² Kā piemēru aizturēto spīdzināšanā var minēt Ivana Rošonoka lietu. Izmeklēšanas sākumā aizdomās turamais pilnībā noliedza apsūdzības par darbību pretboļševistiskajā kustībā, taču vēlāk apstiprina lielāko apsūdzību daļu. Lietā ir pievienots I. Rošonoka 1956. gada iesniegums, kurā apliecināts, ka 1941. gada nogalē viņš sevi apmeloja, nespēdams

izmeklēšanas un tiesas dokumentus var izmantot, apzinoties sniegtās informācijas ārkārtīgi augstu subjektivitātes pakāpi. Secinot no minētā, objektīvas informācijas iegūšanai krimināllietas ir lietderīgi izmantot līdz ar citu vēstures avotu dokumentiem, īpaši kritiski vērtējot apsūdzēto personu liecības.

Krietni mazākā apmērā Latvijas arhīvu kontekstā bija izmantoti Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīva un Latvijas Okupācijas muzeja krājuma materiāli. Dokumenti izmantoti OGPU aģentu Kirila un Kiras Verhovsku (*Кира Андреевна Верховская*) provokatīvās darbības izpētei, kas 30. gadu nogalē un 40. gadu sākumā tika veikta NTSNP, “Krievu akadēmiskās biedrības” un citu organizāciju ietvaros.⁴³

Kolumbijas Universitātes Krievu un Austrumeropas kultūras arhīvs (*Bakhtmeteff Archive of Russian and East European Culture at the Columbia University*). Aplūkojot ārzemju arhīvu materiālus, kas izmantoti darba tapšanā, galvenā uzmanību jāvelta ASV Kolumbijas Universitātes Krievu un Austrumeiropas kultūras arhīva dokumentiem. 1951. gadā dibinātais arhīvs ir viena no galvenajām krievu emigrācijas izpētes institūcijām, turklāt arī pati arhīva izveides būtība bija cieši saistīta ar krievu emigrācijas likločiem. To dibināja Krievijas Pagaidu valdības sūtnis ASV Kolumbijas Universitātes profesors Boriss Bahmetjevs (*Борис Александрович Бахметьев*) kopā ar citiem krievu emigrantiem ar mērķi saglabāt krievu emigrācijas kolekcijas, arhīvus un citas liecības. Arhīvā tiek glabāti organizāciju, iestāžu un privātpersonu dokumenti, atmiņas, korespondence, kā arī materiāli, kas attiecās uz Krievijas impērijas posmu, 1917. gada notikumiem, Krievijas Pilsoņu karu u. c.⁴⁴

Promocijas darba tapšanā primārā nozīme ir arhīva ROVS fondam, kas ir lielākā ROVS dokumentu kolekcija pasaulē un atspoguļo starpkaru lielākās pretboļševistiskās organizācijas darbību.⁴⁵ Tās filiāle darbojās arī Latvijā, un fonda dokumenti ļauj iepazīties ar iekšējo ROVS korespondenci, ko uzturēja Rīgas pārstāvji ar ROVS filiāļu vadību, monarhisku “nikolajevišu” centru, Aleksandra Kutepova (*Александр Павлович Кутепов*) kaujinieku organizācijas vadību Parīzē u. c.

Fonda ietvaros ir pieejama arī centra un ROVS nodaļu sarakste, rezolūcijas un rīkojumi, kuros netieši ir aplūkots pretboļševistisku organizāciju stāvoklis Latvijā, dažādu personu un notikumu raksturojumi u. c. ROVS fonda dokumenti sniedz iespēju aplūkot Latvijas pretboļševiku darbību nevis līdz šim ierastajā Politiskās pārvaldes skatījumā, bet no iekšējā skata punkta. Tas sniedz unikālu iespēju pretboļševistiskās kustības izpētē, aplūkojot to ne tikai no specdienesta skata puses, kā tas tika veikts līdz šim, bet arī analizējot korespondenci ar krievu emigrācijas centru un emigrācijas līderiem. Ņemot vērā dokumentu konfidencialo raksturu, tajos atklāti tika pausti kā pretboļševiku noskaņojums, tā arī nodomi un motivācija, darbības atspoguļojums, iekšpolitisku un ārpolitisku procesu analītika un cita vērtīga informācija.

Vienlaikus ROVS fonda dokumentiem ir daudzi trūkumi. Diemžēl tie atspoguļo pretboļševistiskās kustības darbību visnotaļ fragmentāri (1924.–1926. gads), tajos trūkst 20. gadu beigu spožāko aktivitāšu atspoguļojums u. c. Epizodiskā informācija atkārtoti parādījās 30. gadu sākumā un pārtrūka pēc 1933. gada. Acīmredzot dokumenti bija pazuduši, jo sarakste noteikti pastāvēja, darbojoties nelegālai ROVS filiālei Latvijā arī vēlāk. Kā papildu mīnusu ir jāmin haotisku dokumentu numerāciju un vienotas kārtības trūkums, kas apgrūtina pētniecību. Arhīva

izturēt izmeklētāja spiedienu, kurš informācijas iegūšanai viņu spīdzināja. LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 39055_1.l. 147., 234. lp.

⁴³ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs. Lieta Nr. 4344 “Verhovskis Kirils Andreja d.” Latvijas Okupācijas muzeja krājums, Nr. OMF 600/537/6

Autors izsaka pateicību vēsturniecei Inesei Dreimanei par pretimnākšanu minēto dokumentu kontekstā

⁴⁴ Даниленко, О. Бахметьевский архив: история создания, основные коллекции, современное состояние // Документ. Архив. История. Современность. Nr.11. Екатеринбург: Уральский университет, 2010. С. 352 - 361.

⁴⁵ ROVS dokumenti pieejami arī citos arhīvos ASV un Krievijas Federācijā, tomēr Bahmetjeva arhīvā glabājas pasaulē lielākais ROVS dokumentu krājums

dokumenti pēc tematiska principa ir sadalīti atsevišķās “kastēs” (*boxes*), kurās glabājas attiecīgas lietas. Darba tapšanā bija izmantotas ROVS fonda 130., 62. un 11. kaste, kuru ietvaros ir dokumentēta ROVS 2. nodaļas (Baltijas valstis, Vācija, Danciga, Ungārija) sarakste ar centru, ziņojumi par darbību Latvijā un Latvijas aģenta Fjodora Zeiberliha (*Федор Федорович Зейберлих*) sarakste ar Parīzes centru.⁴⁶

Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (*Государственный архив Российской Федерации*). Pētniecības procesā aplūkojot “Tautas Dzimtenes un brīvības aizsardzības savienības” (NSZRIS) darbību Latvijā 1921.–1922. gadā, ir izmantoti Krievijas Federācijas Valsts arhīva materiāli. Šajā darba aspektā galvenā pētnieciskā uzmanība tika fokusēta uz “Tautas Dzimtenes un brīvības aizsardzības fonda” (5872. fonds) un “Krievu politiskās komitejas” fonda dokumentiem (5866. fonds). Minētajā laika posmā “Krievu politiskās komitejas” (vēlāk “Krievu evakuācijas komiteja”) aizsegā Polijā tika īstenota Borisa Savinkova (*Борис Викторович Савинков*) vadītās NSZRIS pretpadomju darbība. Teroristiskā rakstura aktivitātes tika īstenotas grupās, kas iebruka padomju teritorijā kā no Polijas, tā arī no blakus valstīm, to skaitā no Latvijas. Latvijā dzīvoja arī NSZRIS kaujas grupu vadītāji, pieredzējuši bijušie krievu virsnieki, kuri cīnījās pret boļševikiem Pilsoņu karā un piedalījās kaujinieciskās aktivitātēs arī pēc tā. 1921. gadā padomju spiediena rezultātā NSZRIS (un reizē “Krievu evakuācijas komitejas”) vadība bija spiesta pamest Poliju un emigrēt uz Čehoslovākiju. To dokumenti (sarakstes, programmas, memorandi, rīkojumi, sarakste ar Polijas pārstāvjiem u. c. materiāli) vēlāk bija nodoti krievu emigrantu veidotajā Krievu ārzemju vēstures arhīvā Prāgā (*Русский заграничный исторический архив в Праге*). Pēc Otrā pasaules kara Čehoslovākijas valdība tos nodeva padomju pusei.⁴⁷ Fonda dokumenti sniedza papildu informāciju, atspoguļojot NSZRIS valdības pretboļševistiskās darbības plānus un to īstenošanu, aktivizējot arī Latvijas grupas. Minētā konteksta ietvaros kopumā bija izmantoti dokumenti no 15 abu fondu lietām.⁴⁸

Ārzemju Krievijas Aleksandra Solžeņicina nama arhīvs (*Архив Дома Русского зарубежья имени Александра Солженицына*) ir otrs arhīvs Krievijas Federācijā, kura krājumu dokumenti ir izmantoti darba tapšanā. Ārzemju Krievijas Aleksandra Solžeņicina nams ir izglītojoši pētniecisks komplekss, kurā ietilpst muzejs, arhīvs, bibliotēka un pētniecības centrs.

Nama dibināšanā aktīvi piedalījās padomju disidenta Aleksandra Solžeņicina (*Александр Исаевич Солженицын*) fonds, emigrācijā dibinātā izdevniecība “ИМКА Press” un citas organizācijas. Nama krājumi regulāri tiek papildināti ar materiāliem no krievu emigrantu kolekcijām, kas tiek dāvinātas vai atpirktas. Arhīva krājumos tiek glabāti Pilsoņu kara pretboļševistisku armiju dokumenti,⁴⁹ dalībnieku atmiņas, korespondence, dokumenti, kā arī citu emigrantu un to organizāciju korespondence, dienasgrāmatas, vizuālo materiālu kolekcijas un citas liecības.⁵⁰

Disertācijas autoram, sadarbojoties ar centra pētniekiem, izdevās uziet pētniecībai vērtīgu dienasgrāmatu un korespondenci, kas bija nodota 70. gadu beigās paša A. Solžeņicina rīcībā. Materiāli piederēja A. Kuterova organizācijas kaujiniekam Nikolajam Strekalovskim (*Николай Павлович Стрекаловский*), kurš kopā ar cīņu biedru 1924. gadā ieradās no Francijas Latvijā, ar mērķi šķērsot padomju robežu Parīzes monarhiskā centra uzdevumos. Abi kaujinieki bija aizturēti un ieslodzīti Rīgas Centrālcietumā. Atrodoties ieslodzījumā, N. Strekalovskis rakstīja

⁴⁶ BAR, ROVS BOX 130. Latvia (1932-1934); BAR, ROVS BOX 11. Riga to Kuterov; BAR, ROVS BOX 62. II Otdel to Central Office (1929-1934)

⁴⁷ Sk. Родионова, Н. Русский заграничный исторический архив в Праге: история становления и деятельности. // Вестник РУДН, серия История России. 2015 / 4.

⁴⁸ GARF, 5872. f., 1. apr., 26., 45., 53., 59., 62., 63., 66., 71., 72., 184., 277.l.; GARF, 5866. f., 1. apr., 15., 129., 189., 191.l.

⁴⁹ To skaitā Latvijas Neatkarības kara Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienības dokumenti, kas līdz šim nebija zināms.

⁵⁰ О Доме русского зарубежья имени Александра Солженицына. Pieejams: <https://www.domrz.ru/about/review/> [skatīts 08.08.2023]

dienasgrāmatu, kas kopā ar viņa korespondenci vēlāk nonāca drauga rokās un 1978. gadā bija nosūtīta A. Solžeņicinam, viņa veidotās kolekcijas papildināšanā.

N. Strekalovskis lieliski apzinājās, ka cietumā tapusī dienasgrāmata var tikt konfiscēta, tāpēc tās saturs bija paša autora cenzēts. Šajā kontekstā īpašas uzmanības vērtā ir viņa sarakste ar brāli, kas tapa pēc atbrīvošanas, un tajā viņš atspoguļoja savu un citu kaujinieku politisko nostāju, attieksmi pret Latviju, krievu pretboļševistisko kustību Latvijā, emigrantiem un citas nianšes.⁵¹

Organizācijas NTSNP pētniecībā bija izmantotas A. Solžeņicina nama krājumos glabātās un līdz šim nepublicētās Viktora Gana (*Виктор Станиславович Ган*) atmiņas. Atmiņās aprakstot starpkaru un Otrā pasaules karā Latvijā pavadītos gadus, autors sniedza ieskatu dalībā vairākās organizācijās, arī nelegālajās, to starpā NTSNP. Uzmanības vērts V. Gana sniegtais ieskats NTSNP jaunu locekļu vervēšanas procesa detaļās. Lai gan V. Gans Latvijā pavadīja aptuveni 13 gadus, Latvijas posmam veltītais atmiņu apjoms nav pārāk liels, kas, protams, nemazina materiāla vērtību.⁵²

Igaunijas Valsts arhīva Nacionālais arhīvs (*Rahvusarhiivi Eesti Riigiarhiivi Filiaal*) ir vēl viens arhīvs, kas izmantots promocijas darba tapšanā. Līdzīgi kā Latvijā, Igaunijas Nacionālā arhīva krājumos glabājas bijušā VDK arhīva dokumenti. Starpkaru Latvijas pretboļševistiskās darbības specifika bija noteiktā līmenī saistīta ar analogisku organizāciju darbību Igaunijā. Turklāt BRP organizāciju ietvaros Latvijas pretboļševiki palīdzēja attīstīt šunu darbību Igaunijā, sniedzot konsultācijas, propagandas materiālus un, iespējams, ieročus. Minētā informācija neparādījās citos aplūkotojos avotos, tomēr bija detalizēti izklāstīta NKVD pratināšanās un daļēji apstiprināta ar citu avotu informāciju.⁵³ Tāpat kā Latvijas gadījumā, šiem dokumentiem piemīt noteikta subjektivitāte, līdz ar to liecības jāuzņemas piesardzīgi un kritiski, salīdzinot ar citu avotu informāciju.

Polijas Valsts arhīva Jauno aktu arhīva (*Archiwum Państwowe Archiwum Akt Nowych*) krājumos ir glabāti starpkara posma Polijas Republikas valsts un militāro iestāžu dokumentācija, dažādu organizāciju un citu institūciju materiāli u. c. To starpā arhīva krājumos ir pieejami kā B. Savinkova "Krievu politiskās komitejas", tā arī citu krievu emigrantu organizāciju dokumenti, kas darbojās Polijā starpkaru laikā.⁵⁴ Šie materiāli tika izmantoti, aplūkojot pretboļševiku kustības sākumstadiju 1920. gadā. Šajā jomā īpašu interesi raisa Aleksandra Dikhofa-Derentāla (*Александр Аркадьевич Дикгоф-Деренталь*) un B. Savinkova korespondence, kā arī citi materiāli, kas atspoguļo šķietami lojālu "Krievu politiskās komitejas" valdes locekļu īstenu attieksmi pret jaundibinātām valstīm, to attiecības ar Krievu armijas komandieriem, kā arī citus faktus, kuri 20. gadu pirmajā pusē kļuva par noteicošiem Latvijas krievu pretboļševistiskās kustības izpausmēs.⁵⁵

Darba tapšanā izmantoti arī materiāli no **Lielbritānijas Nacionālā arhīva (*The National Archives*)**, kas sniedza pienesumu, raksturojot krievu sabiedrības attieksmi pret politiskiem procesiem Neatkarības kara laikā.⁵⁶

Papildu pienesumu darba tapšanā sniedza Maskavā dzīvojošās **Jēlenas Maidanovičas (*Елена Львовна Майданович*)** ģimenes arhīva informācija. Viņas tēvs Ļevs Maidanovičs (*Лев Александрович Майданович*) 1927. gadā bija *de facto* Latvijas krievu pretboļševistiskās kustības kaujinieku organizācijas vadītājs, personīgi šķērsojis PSRS robežu un darbojās Parīzes centra uzdevumos Ļeņingradā. Pateicoties J. Maidanovičas pretimnākšanai, promocijas darbā pirmo reizi

⁵¹ DRZ, f.1, 48.l.

⁵² DRZ, f.1, P-536.l.

⁵³ ERAF, 130 SM. f., Nlm.nr. 1., S.nr. 9056-3.

⁵⁴ Archiwa w Polsce. Pieejams: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/archiwa-w-polsce> [skatīts: 09.08.2023]

⁵⁵ AAN 2/59/0/2/36.

AAN 2/59/0/3/39.

⁵⁶ 371/3630 (Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office records); Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs. Lieta Nr. 4344 "Verhovskis Kirils Andreja d."; Latvijas Okupācijas muzeja krājums, Nr. OMF 600/537/6.

ir publicēta viņa tēva cīņu biedra N. Strekalovska (sodīts ar nāvi PSRS) foto, nelegālo pasu fotogrāfijas, kā arī cita informācija.⁵⁷

Pētījuma ietvaros bija izmantota arī digitāli ierakstīta mutiskā liecība. 2011. gadā Daugavpils pareizticīgo Sv. Borisa un Gļeba katedrāles mācītājs Georgijs Petrovskis (*Георгий Петровский*) intervēja Daugavpils “Sokol” jaunākās sekcijas dalībnieku Konstantīnu Vasiļevski (*Константин Сигизмундович Василевский*), kurš nāca no pirmās Latvijas “Sokol” organizācijas dibinātāju ģimenes. Viņa atmiņas sniedza ieskatu organizācijas iekšējās un ārējās darbības aspektos, valdes amatpersonu raksturojumā, kā arī Daugavpils “Sokol” sabiedriskajās izpausmes. Par spīti cienījamam vecumam, intervētājs atcerējās “Sokol” sarīkojumos deklamētu dzeju, bet, būdams valdes locekļa dēls, K. Vasiļevskis sniedza ieskatu Daugavpils biedrības valdei raksturīgajās darbībās. Neskatoties uz dažām nepilnībām (hronoloģijā un kustības vēsturiskā konteksta ietvaros), šīm atmiņām ir raksturīga zema subjektivitātes pakāpe, kas tika konstatēta, veicot salīdzinājumu ar citiem avotiem.⁵⁸

Vērtīgas liecības disertācijas autoram sniedza arī daudzu pētījumā aplūkoto notikumu aculiecinieks, krievu emigrācijas vēsturnieks, pretboļševistiskās Krievu armijas virsnieka dēls un ilgu laiku vecākais NTSNP–NTS, skautu un “Sokol” kustību dalībnieks Rostislavs Polčaņinovs (*Ростислав Владимирович Полчанинов*). Protams, arī R. Polčaņinova atmiņas, līdzīgi kā citu personu liecības, pakļautas subjektivitātes ietekmei un ir nepieciešama kritiska pieeja to izmantošanā. Tomēr viņa liecības sarakstē ar promocijas darba autoru sniedza papildu pienesumu noteiktu terminu interpretācijas jautājumos, personu darbības noskaidrošanā un citās darba niansēs.⁵⁹

Publicētie avoti

Šajā avotu kategorijā izmantoti dokumenti ir ierindojami vairākās apakšgrupās, kas tika izkārtotas dilstošā secībā pēc to objektivitātes pakāpes. Promocijas darba publicēto avotu grupu veido: 1) dokumentu publikācijas; 2) organizāciju izdevumi; 3) periodika; 4) atmiņas; 5) korespondence un dienasgrāmatas.

Dokumentu publikācijas. Šajā grupā ir izmantoti dokumenti, kas raksturo gan krievu militārās un politiskās emigrācijas izpausmes (t. i., virsnieku organizāciju darbību, politisko grupu un personu aktivitātes trimdā), gan to ienaidnieku – padomju spēcīgu dienestu aktivitātes pretboļševistiskās kustības apkarošanā kā PSRS, tā arī ārpus padomju teritorijas.

Primārais un plašākais darbs militārās emigrācijas jomā viennozīmīgi ir Krievijas Federācijā izdotie dokumentu krājumi “Krievu militārā emigrācija 20. gs. 20.–40. gados”.⁶⁰ Dokumentu krājumi ir izdoti 10 sējumos 1998.–2017. gadā. Krājumu tapšanā piedalījās Krievijas Federācijas Ģenerālštāba Kara akadēmijas zinātniski pētnieciskā institūta vēsturnieki, ārējā izlūkdienesta, FSB vēsturnieki un citi speciālisti. Īpašu vērtību krājumam piešķir Krievijas Federācijas spēcīgu dienestu arhīvu dokumenti, kuros ir atspoguļota trimdas organizāciju darbība, aģentūras ziņojumi (to skaitā pretboļševiku organizācijās infiltrēto aģentu ziņojumi), PSRS politisko pārstāvniecību aizsegā strādājošo VČK / OGPU / NKVD aģentu ziņojumi un cita vērtīga informācija. Krājumu dokumentos primārā uzmanību ir veltīta militāro organizāciju darbībai krievu emigrācijas centros Rietumeiropā un Balkānos, tomēr epizodiski dokumentos figurē arī sekundāras nozīmes pretboļševistiskās aktivitātes, to starp Baltijas valstīs, kur aktīvākā darbība notika Latvijā un Igaunijā. Šie dokumenti līdz ar citu arhīvu materiāliem sniedza ievērojamu ieguldījumu promocijas

⁵⁷ Jeļenas Maidanovičas ģimenes arhīvs. Disertācijas autors izsaka pateicību J. Maidanovičai par pretimnākšanu un palīdzību promocijas darba tapšanā.

⁵⁸ Ieraksta oriģināls glabājās G. Petrovskas personīgajā arhīvā. Disertācijas autors izsaka pateicību G. Petrovskim par pretimnākšanu un palīdzību promocijas darba tapšanā.

⁵⁹ R. Polčaņinova sarakste ar A. Gusačenko. Glabājās A. Gusačenko arhīvā.

⁶⁰ Басик, И.И., Авдеев, В.А., Алексеев, Ю.А., Жадобин, А.Т., Зданович, А.А., Карпов, В.Н., Марковчин, В.В., Муранов, В.И. Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Москва: РГГУ, 1998 - 2017.

darba tapšanā, it īpaši attiecībā uz pretboļševistiskās darbības 20. gadu posmu. Vienlaikus krājumam un dokumentiem ir virkne trūkumu. Kā galvenais jāmin mūsdienu reāliju konteksts. Pirmajos krājumos, kas iznāca 90. gadu nogalē, vēl nepastāvēja izteikti strikti ierobežojumi piekļuvei FSB arhīviem un PSRS specdienestu dokumentu publicēšanai, tad vēlāk situācija mainījās, kas atspoguļojās arī dokumentu publikācijas jomā. Ņemot vērā citu autoru zinātniskajos darbos izmantoto FSB arhīvu dokumentus, līdzīgam materiālam noteikti būtu jāparādās aplūkotajā dokumentu krājumā, kas tomēr nenotika. Analizējot krājuma autoru veidoto ievadu, politisko notikumu apskatu un komentārus, jākonstatē manāma subjektivisma pakāpe, savu tēzu apstiprināšanai izmantojot visai miglaini dokumentos minēto informāciju.

Viens no nozīmīgākajiem publicētajiem avotiem NSZRIS darbības izpētē ir organizācijas vadītāja B. Savinkova tiesas procesa materiāli. Tie atklāj B. Savinkova un viņa līdzstrādnieku plašu darbības lauku kā Krievijas Pilsoņu karā, tā arī pēc tā noslēguma, pievēršot uzmanību savienības darbībai ne tikai Polijā un padomju teritorijā, bet arī Latvijā. NSZRIS locekļu liecības līdz ar LVVA Politpārvaldes fonda informāciju ievērojami paplašināja pētniecisko apvārsni, turklāt ne tikai NSZRIS, bet arī citu organizāciju izpētē.⁶¹ Tomēr, ņemot vērā B. Savinkova OGPU iespaidā rakstītas “grēku nožēlošanas” publikācijas, kas bija adresētas viņa organizācijas locekļiem un citiem emigrantiem Rietumeiropā, kā arī visai neskaidru B. Savinkova nāves iemeslu, dokumenti jāizmanto ar kritisku pieeju.⁶²

Aplūkojot padomju ārpolitikas faktoru tādos procesos kā “Vrangeliāde”, NSZRIS vadības izraidīšana no Polijas un citu notikumu ietvaros, tika izmantots dokumentu krājums “PSRS ārpolitikas dokumenti”. Krājuma pirmais sējums bija izdots 1959. gadā, bet pēdējais, 26. sējums, 2016. gadā. Krājumu saturs sniedza papildu ieskatu noteiktu procesu ietvaros, tomēr sējumu ievada daļa, kā arī “buržuāzisku” valstu politisku, ekonomisku un citu jomu skaidrojumi ir PSRS ideoloģiskās tendenciozitātes caurvīti.⁶³

Ņemot vērā, ka Latvijas pretboļševiku darbība epizodiski izpaudās arī ārpus valsts robežām, PSRS teritorijā, uzmanības vērti ir arī OGPU–NKVD dokumentu krājumi ““Pilnīgi slepeni””: Lubjanka – Staļinam par situāciju valstī (1922–1934)”, kas izdoti 10. sējumos no 2001. līdz 2017. gadam⁶⁴, kā arī “PSRS robežsardzes spēki 1918.–1928. gadā”.⁶⁵

Aplūkojot krievu emigrācijas iekšpolitiskos procesus un citas izpausmes, darba tapšanā bija izmantoti tādi dokumentu krājumi kā “Krievijas ārzemju kongress 1926. gadā Parīzē”⁶⁶ un “Krievu emigrācijas politiskā vēsture, 1920.–1940. g.: Dokumenti un materiāli”. Lai gan otrs krājums bija

⁶¹ Литвин, А. Борис Савинков на Лубянке. Документы. Москва: РОССПЭН, 2001

Борис Савинков перед военной коллегией суда СССР. Полный отчет по стенограмме суда. Москва: Литиздат, 1924.

⁶² Oficiālā versija liecina, ka viņš veica pašnāvību, izlecot no OGPU cietuma loga.

⁶³ Документы внешней политики СССР. Том 2. 1 января 1919 г. — 30 июня 1920 г. Москва: Госполитиздат, 1958; Документы внешней политики СССР. Т 7. 1 января - 31 декабря 1924. Москва: Государственное издание политической литературы, 1963; Документы внешней политики СССР. Ред. Гапоненко, Л., Деев, Г., Калинин, Н. Том 4. 19 марта 1921 г. - 31 декабря 1921 г. Москва: Государственно издательство политической литературы, 1960; Документы внешней политики СССР. Т 7. 1 января - 31 декабря 1924. Москва: Государственное издание политической литературы, 1963; Документы внешней политики СССР. ред. Громыко, А., Хвостов, М., Земсков, И. Москва: Издательство политической литературы, 1964.

⁶⁴ “Совершенно секретно”: Лубянка - Сталину о положении в стране (1922 - 1934). Сборник документов. Сост. Севостьянов Г.Н., Сахаров А.Н., Погоний Я.Ф. Том 1. Часть 1. Москва: ИВИ РАН, 2001; “Совершенно секретно”. Лубянка - Сталину. О положении в стране. (1922 - 1934) Том 8. Часть 2. Москва: Институт Российской истории Российской академии Наук, ЦА ФСБ РФ, 2008.

⁶⁵ Пограничные войска СССР 1918-1928. Сборник документов и материалов. Зырянов, П. Москва: Наука, 1973.

⁶⁶ Российский зарубежный съезд 1926 Париж. Документы и материалы. Под редакцией А. И. Солженицына. Москва: Русский путь, 2006.

savam laika sensacionāls izdevums, salīdzinājumā ar mūsdienās atklātajiem dokumentiem tam piemīt nepilnības un atlasīto dokumentu fragmentārais raksturs.⁶⁷

Valsts institūciju izdevumi. Aplūkojot krievu sabiedrības stāvokli starpkaru Latvijā, tika izmantoti četru Tautas skaitīšanu dati. Tomēr ne visai skaidru iemeslu dēļ tautas skaitīšanas datos krievu “nansensistu”⁶⁸ skaits bija atspoguļots tikai vienreiz (1930. gadā), kas apgrūtināja krievu emigrantu īpatsvara analīzi.⁶⁹

Valsts izdevumu ietvaros bija izmantotas arī Saeimas sēžu stenogrammas, kas ļāva ne tikai iepazīties ar lēmumu pieņemšanas procesiem Saeimā noteiktu notikumu ietvaros, bet arī izprast savstarpējās attiecības starp politiskiem spēkiem, kā arī dažādu notikumu zemtekstu.⁷⁰

Organizāciju izdevumi. Ņemot vērā pretboļševistisku kustību kā starpkaru Latvijas krievu sabiedrības izpausmju elementu, uzmanības vērtas ir “Krievu gadagrāmatas”, kas tika izdotas 30. gadu nogalē. Neraugoties uz vadonisma kulta ietvaros veidotajiem ievadiem, paustā informācija ir zinātniskās ievēribas cienīgs avots, kas bija izmantots darba tapšanā.⁷¹

Noslēdzošās nodaļas ietvaros, galveno pētniecisko uzmanību veltot NSRM–NSNP–NTSNP organizācijām, kuru ievērojams locekļu skaits nāca no “Sokol” rindām, publicēto avotu grupā tika izmantots Latvijas lielākā “Sokol” centra jubilejas izdevums “Krievu vingrošanas biedrība “Sokol” Daugavpilī”.⁷² Īsumā aplūkojot “Sokol” vēsturi, ideoloģiskās īpatnības, to transformāciju trimdā un citas niansas, bija izmantots Belgradas “Sokol” centra izdevums “Krievu sokolu kustības pamati”.⁷³

Aplūkojot vispārējo NSRM–NSNP–NTSNP organizāciju izveides vēsturi, struktūru, darbības īpatnības, ideoloģiskos aspektus un citus jautājumus, darba tapšanā tika izmantoti minētās organizācijas pēcteces – NTS izdevumi.⁷⁴ Analizējot organizāciju izdevumus, jāsecina, ka tiem ir liela vērtība pētniecības procesā. Tomēr, aplūkojot organizāciju attiecības ar citām, konkurējošām attiecīgā laika posma organizācijām, izdevumiem mēdz būt raksturīga subjektivitātes pieskaņa. Tā izpaudās savu nopelnu akcentēšanā un konkurējošo organizāciju darbības apmelnošanā.

Periodika. Darba tapšanā publicētu avotu ietvaros tika izmantoti 19 periodiskie izdevumi. Prioritāra loma šajā jomā ir Latvijā izdotiem krievu, mazāk latviešu preses izdevumiem, bet sekundārā nozīme ir ārpus Latvijai izdotai emigrācijas un PSRS periodikai.

Krievu preses ietvaros bija izmantoti “Segodnja”, “Slovo”, “Večernejje vremja”, “Dlja vas” un A. Līvena karavīru apvienības izdevuma “Služba svjazi livencev i severozapadnikov” publikācijas.⁷⁵ No visiem aplūkotajiem krievu izdevumiem īpaši jāatzīmē laikraksts “Segodnja”, kas bija ne tikai populārākā avīze Latvijas krievu sabiedrībā, bet arī viens no veiksmīgākajiem “Ārzemju Krievijas” izdevumiem. Dibināta 1919. gadā, avīze spēja piepildīt informatīvu vakuumu, kas radās pēc Krievijas impērijas sabrukuma, un zibenīgi iekaroja popularitāti, noturot plašu lasītāju loku līdz padomju okupācijai, kas iezīmējās ar izdevuma slēgšanu 1940. gada jūlijā. Laikraksts “Segodnja” bija ikdienas, informatīvi analītiskā žanra avīze, kas tika izdota Rīgā pieredzējušu redaktoru kolektīva vadībā.⁷⁶ Avīze cieši sadarbojās ar “Ārzemju Krievijas” spožākajiem literātiem,

⁶⁷ Политическая история русской эмиграции 1920 -1940. Документы и материалы. Под редакцией проф. А.Ф. Киселева. Москва: Владос, 1999.

⁶⁸ Sk. 1.6. apakšnodaļu.

⁶⁹ Valsts statistiskā gada grāmata 1921. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1920.; Otrā tautas skaitīšana Latvijā. M. Skujenieka redakcijā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1925.; Trešā tautas skaitīšana Latvijā. M. Skujenieka redakcijā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde 1930.; Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā. M. Skujenieka redakcijā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde 1935.

⁷⁰ Latvijas Republikas I. un II. Saeimas stenogrammas. Sast. Kārklīšs, H. Rīga: LR Saeimas izdevums.

⁷¹ Русский ежегодник. Рига: Русское национальное объединение, 1938. - 1940.

⁷² Русское гимнастическое общество “Sokol” в Двинске. 1928–1933. Daugavpils: “Sokol”, 1923

⁷³ Основы русского сокольства. Белград: Союз Русского Сокольства, 1935.

⁷⁴ Рап, Л., Оболенский, В. Ранние годы (1924 - 1948). Материалы к истории НТС. Выпуск 1. Москва: Посев, 2003; НТС. Мысль и дело 1930 - 2000. Москва: Посев, 2000.

⁷⁵ Вечернее время, Для Вас, Служба связи ливенцев и северозападников

⁷⁶ Редакcijas darbība norisinājās Maksima Ganfmana, Mihaila Miļruda un citu personu vadībā

politiķiem, zinātniekiem, turklāt spēja uzturēt korespondentus Rietumeiropas valstīs. Lai gan starpkaru posmā Latvijā tika izdoti vairāk nekā 300 periodikas izdevumi krievu valodā, neviens no tiem nespēja ilgstoši konkurēt ar “Segodnja”.⁷⁷

Šajā jomā lielākais un ilglaicīgākais avīzes konkurents bija avīze “Slovo”, kas tika izdota Latvijā 1924.–1929. gadā. Arī “Slovo” bieži vien publicēja “Ārzemju Krievijas” literatūras, kultūras, politiskās jomas pārstāvju sniegtus. Izdevuma redakcijā darbojās pazīstams krievu publicists Ivans Lukašs (*Иван Созонтович Лукаш*), kurš bija atbraucis uz Rīgu pēc uzaicinājuma stāties jaundibinātās avīzes redakcijas vadībā. Vēlāk viņu nomainīja N. Berežanskis u. c. Atšķirībā no centriskās “Segodnja” “Slovo” politiskā orientācija bija izteikti labējā un šajā jomā avīze līdzinājās “klasiskajam” krievu emigrācijas preses paraugam. Abām avīzēm nācās konkurēt salīdzinoši šaurajā tirgū, “Segodnja” spēja ieinteresēt arī latviešu, ebreju un citu tautību lasītājus, kas ļāva attīstīt veiksmīgu komerciālo darbību, bet “Slovo” nespēja gūt līdzīgus panākumus, kas kļuva par slēgšanas iemeslu.⁷⁸

Ņemot vērā abu izdevumu konkurenci, tā atspoguļojās arī subjektivitātes jomā, dažādi atspoguļojot noteiktus politiskus notikumus. Vienlaicīgi šīs īpatnības ir uzmanības vērts faktors vairāku notikumu analītikā, kas ļauj aplūkot problēmu būtību no dažādiem skatupunktiem.

Latviešu preses izdevumi galvenokārt bija izmantoti, lai atspoguļotu noteiktus politiskos notikumus dažādās interpretācijās. Šajā ziņā bija izmantoti gan Latvijas sociāldemokrātu izdevuma “Sociāldemokrāts” raksti, gan to oponentu Latviešu zemnieku savienības izdevuma “Brīvā Zeme”, Nacionālās zemnieku savienības avīzes “Latvijas Sargs” un Nacionālā centra “Latvis” publikācijas. No bezpartejiskās, nosacīti centriskās periodikas tika izmantotas “Jaunākās Ziņas”, “Pēdējā Brīdī”, “Līdums” publikācijas. Atspoguļojot dažādus aspektus naturalizācijas un citu jautājumu ietvaros, pētnieciska uzmanība bija pievērsta valsts izdevumu “Valdības Vēstnesis”, “Latvijas Kareivis”, “Policijas Vēstnesis” slejās publicētai informācijai.⁷⁹

Kopumā latviešu preses attieksme pret pretboļševistisku kustību bija negatīva, kas epizodiski izpaudās, balstoties uz paviršas analītikas un subjektīviem secinājumiem. Tomēr dažādu notikumu ietvaros latviešu prese pat zināmā mērā nostājās “monarhistu” pusē, vērsoties pret kreisi orientētām publikācijām kā latviešu, tā arī krievu presē. Tas veidoja uzmanības cienīgus precedentus, analizējot pretboļševistiskās kustības izpausmes un to vērtējumu Latvijas sabiedrībā.⁸⁰

Kā minēts, pētnieciskā uzmanība darba tapšanā bija pievērsta arī krievu trimdas preses materiāliem. Šajā jomā jāmin Beļģijā un Francijā izdoto avīžu “Časovoj” un “Dvuglavij orjol” publikācijas, kā arī Vācijā dibinātās krievu emigrantu periodikas izdevumu “Novoje slovo” un “Beloje delo” rakstus.⁸¹ Visiem izdevumiem lielākā vai mazākā mērā piemita izteikti pretboļševistiska orientācija, nebūtiski atšķiroties dažādu politisku uzskatu ietvaros, ko jāņem vērā notikumu analītikā. Vēl vairāk šis faktors jāievēro, strādājot ar padomju periodiku, kam piemita izteikta tendenciozitāte, vērsoties pret “kontrrevolucionāriem”. Šajā kontekstā darbā bija izmantotas avīzes “Izvestija” publikācijas.⁸²

Atmiņas. Papildu pienesumu darba tapšanā sniedza publicētas atmiņas. Šajā kontekstā var izšķirt vairākas atmiņu kategorijas. Pirmkārt, tie ir materiāli, kas attiecas uz Krievijas Pilsoņu un Latvijas Neatkarības karu. Šīs atmiņas sniedza skaidrāku notikumu izpratni, kas bija saistīti ar krievu pretboļševistiskās kustības sākumu 1920. gadā. Šajā kategorijā jāmin P. Vrangeļa, Anatola

⁷⁷ Былое...И. Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/journalism/read/l-nuknevich-ravdin/> [skatīts 20.08.2023]

⁷⁸ Абызов, Ю. 20 лет русской печати в независимой Латвии. Pieejams: www.russkije.lv/ru/pub/read/rus-in-latvia-edition2/abizov-rus-latvii-2.html [skatīts 22.08.23]

⁷⁹ Darba tapšanā bija izmantotas arī tādu avīžu publikācijas kā “Zemņika Bolss”, “Aizkulises”, “Jaunais Zemgaliētis”, “Jaunais Vārds” u. c.

⁸⁰ Sk. Gusačenko, A. Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. gadā: Vitālija Aderkasa gadījums // Latvijas arhīvi 2019 (1/2).

⁸¹ “Часовой”, “Двуглавый орел”, “Новое слово”, “Белое дело”.

⁸² “Известия”.

Līvena (*Анатолий Павлович Ливен*) un viņu cīņubiedru atmiņas, kā arī Olgas Palejas (*Ольга Валериановна Палей*), Aleksandra Geršelmana (*Александр Сергеевич Гершельман*), Manuila Marguliesa (*Мануил Сергеевич Маргулиес*), Jāņa Baloža un citas atmiņas.⁸³ Ņemot vērā A. Līvena vadošo lomu krievu pretboļševistiskajā kustībā Latvijā un personības nozīmi ne tikai Latvijas Neatkarības karā, bet arī starpkaru krievu sabiedrībā, šajā dokumentu grupā izteikti vērtīgs atmiņu krājums ir “Pamjatka Livenca”, kas tika izdots 1929. gadā.⁸⁴ O. Palejas, A. Geršelmana un M. Marguliesa atmiņas saistītas ne tikai ar Krievijas Pilsoņu karu ziemeļrietumos, bet arī paver iespēju iedziļināties vairāku organizāciju sākumposma niansēs. Veicot minētās informācijas analīzi, kombinācijā ar arhīvu dokumentiem rodas iespēja aplūkot Latvijas krievu pretboļševistisko kustību krietni plašākā retrospektīvā.

Nākamajai kategorijai pieskaitāmās atmiņas, kurās aplūkots starpkaru posms. Šajā jomā ir vērtīgas Krievijas karaflotes virsnieka Haralda Grafa (*Гаральд Карлович Граф*) atmiņas, kurās viņš gan fokusējās uz “kiriloviešu” darbību Rietumeiropā, tomēr atsevišķās epizodēs aplūkoja arī savu slepeno pretboļševistisko misiju Baltijas valstīs, tostarp arī Latvijā.⁸⁵ Informācija saistībā ar citu monarhistu nometni, “nikolajeviešiem” (t. i., “kiriloviešu” oponentiem) ir atspoguļota bijušā Krievijas Domes locekļa un Petrogradas komendanta Borisa Engelharta (*Борис Александрович Энгельгардт*) atmiņās. Sākot ar 20. gadu otro pusi, autors dzīvoja Latvijā, līdz ar to pētniecisku interesi rada arī autora sniegtais Latvijas krievu sabiedrības raksturojums šaurākā – pretboļševistiskajā kontekstā.⁸⁶

Vērtīgs avots ir arī citu Latvijā dzīvojošo atmiņas, starp tiem ir vērts atzīmēt Dmitrija Anohina (*Дмитрий Иванович Анохин*) un Heinriha Grosena (*Генрих Иванович Гроссен*) atmiņas. Arhitekts D. Anohins sniedza ieskatu Latvijas politiskajos un sociālajos aspektos, akcentējot uzmanību uz krievu minoritātes dzīvi starpkaru Rīgā. Atmiņu ietvaros autors aprakstījis vēsturisko fonu, kas izveidojās pēc Krievijas impērijas sabrukuma, sniedza ekonomisku un sadzīves aspektu raksturojumu, galveno uzmanību pievēršot izglītības sistēmas, kultūras un garīgās dzīves aprakstam. Vienlaikus ar notikumu aprakstu viņš sniedza laika posma vērtējumu, analizējot krievu minoritātes nacionālās pašapziņas attīstību 20.–30. gados. Apkopojot atmiņu saturu, jāsecina, ka autora analīzes rezultātā rodas savdabīga subjektivitāte, idealizējot starpkaru laika krievu minoritātes garīgo un kultūras stāvokli.⁸⁷

Krievu sabiedrības izpausmes starpkaru Rīgā atmiņās atspoguļoja krievu emigrants, pazīstams žurnālists, publicists un pedagogs H. Grosens. Viņa žurnālistiskā un sabiedriskā darbība sniedza plašas tikšanās iespējas ar nozīmīgām personām un ļāva kļūt par aculiecinieku sabiedrisko, kultūras, kā arī politisko procesu aizkulisēs. Par spīti iespaidīgajai un daudzpusīgajai informācijai, H. Grosena memuāros ir manāma subjektīva, brīžiem pārpilēti dzelīga nostāja attiecībā uz konkrētajām personām un ar to saistītajiem notikumiem. Turklāt bieži vien šī iezīme ir

⁸³ Врангель, Н. Воспоминания. Frankfurt: “Белое дело”, 1969; Палей, О. Воспоминания о России. 1916-1919. Лондон, 1924; Гершельман, А. В рядах добровольческой Северо-Западной армии. Часть II. Москва: 1998; Маргулиес, М. Год интервенции. Книга вторая. Берлин: Издательство Гржебина, 1923; Бермондт-Авалов. В борьбе с большевизмом. Москва: Вече, 2017; Гольц, Р. Моя миссия в Финляндии и Прибалтике. Санкт-Петербург: Европейский университет, 2015; Glazenap, M. Soldatka. Die kriegrischen Abenteuer der Gräfin B. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1969; Jānis Balodis. Atmiņu burtņicas 1918.-1939. gads. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015

V. Beķers, "Manas atmiņas par Latvijas valsts nodibināšanās laikmetu", Rīga: Autora izdevums, 1925.

⁸⁴ Св. князь Ливен. Памятка Ливенца. Рига: Саламандра, 1929.

⁸⁵ Граф, Г. На службе императорскому дому России. 1917–1941: Воспоминания. Санкт-Петербург: Русско - Балтийский информационный центр “БЛИЦ”, 2004.

⁸⁶ Энгельгардт, Б. “Воспоминания о далеком прошлом” (1887-1944). Сост. Борисова-Лебедева, И., Мунжукова, С., Смирнов, Н. Петров, В. Санкт-Петербург: Издательство РХГА, 2020.

⁸⁷ Анохин, Д. Как мы жили в довоенной Риге. Рига: Студия дизайна Е. Шашевой, 1998; Анохин, Д. Незабываемое прошлое и настоящее. Рига: Улей, 2004.

acīmredzamu personīgu antipātiju rezultāts. Neraugoties uz šādiem trūkumiem, H. Grosena atmiņas ir daudzpusīgs vēstures avots, ko iespējams izmantot, kritiski pieejot materiāla analīzei.⁸⁸

Korespondence un dienasgrāmatas. Vērtīgs materiāls publicētu avotu ietvaros ir ievērojumu politiķu, filozofu un pretboļševiku sarakstes. Šajā kategorijā uzmanības vērtā kņaza A. Līvena sarakste ar krievu militārās emigrācijas līdera P. Vrangeļa māti Mariju Vrangeli (*Мария Дмитриевна Врангель*). 20. gados baronese M. Vrangele uzņēmās no vēstures viedokļa vērtīgu misiju – apkopot ziņas par krievu iedzīvotājiem “Ārzemju Krievijas” areālā. Latvijā par viņas korespondentiem kļuva A. Līvens un Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes profesora Vladimira Kosinska (*Владимир Андреевич Косинский*) meita Tatjana. Pamatoti uzskatot M. Vrangeli par uzticības personu, abi korespondenti vairākās vēstulēs atklāti pauda detalizētu Latvijas iekšpolitiskās, sociālās un demogrāfiskās situācijas apskatu. Šajā jomā īpaši interesanta ir A. Līvena kā Latvijas pretboļševiku *de facto* līdera attieksme pret Latvijas valstiskumu, dažādiem iekšpolitiskiem procesiem un citiem notikumiem. Tas palīdzēja raksturot Latvijas pretboļševistiskās kustības mentālās kopainas elementus attiecībā uz Latvijas valstiskumu, suverenitāti, latviešu un krievu sabiedrības attiecībām u. c.⁸⁹

Īpašu interesi šajā avotu kategorijā veido plaši pazīstama politiķa, filozofa un vēsturnieka Pjotra Strūves (*Петр Бернгардович Струве*) desmit gadu laikā veidota dienasgrāmata, kurā ir atspoguļoti kā “Ārzemju Krievijas” ikdienas notikumi, tā arī autora pārdomas un cita informācija. Ņemot vērā, ka P. Strūve piederēja centriskajai – mēreni labējai politiskai nometnei, viņa uzskatiem piemīt salīdzinoši nosvērta pozīcija, ko nevar teikt par citu strāvojumu politiķu pausto⁹⁰.

Ievērības cienīga ir arī Somijas valstsvīra Karla Gustava Mannerheima (*Carl Gustaf Emil Mannerheim*) sarakste ar kņazu A. Līvenu 30. gadu sākumā. Krievijas impērijas laikā, būdami elitārā Kavalerģardu pulka virsnieki, abi korespondenti uzturēja draudzīgas attiecības arī starpkaru posmā, kas izpaudās to sarakstē 2022. gadā publicētajā grāmatā. Korespondencē A. Līvens sniedza savas nostājas raksturojumu attiecībā uz jaundibināto valstu suverenitātes jautājumiem Krievijas Pilsoņu karā, kā arī ieskicēja situāciju pretboļševistiskās kustības jomā 1931. gadā.⁹¹ Tomēr, ņemot vērā dienasgrāmatu un korespondences avotu būtību, šai grupai vienmēr piemīt noteikta subjektivitātes pakāpe, un minētie materiāli šajā ziņā nav izņēmums.⁹²

Literatūras apskats

Darba tapšanā izmantotās zinātniskās literatūras klāsts pēc tematiskā principa nosacīti ir iedalīts divās grupās. Pirmā grupa – vispārējā rakstura literatūra, respektīvi, pētījumi, kas veltīti 1917. gada notikumiem Krievijā, Pilsoņu karam, krievu emigrācijai un arī starpkaru pretboļševistiskās kustības izveidei. Vienlaicīgi šajā grupā pētnieciska uzmanība ir pievērsta Neatkarības kara notikumiem Baltijas valstīs un Latvijā, kā arī krievu sabiedrības (minoritātes un krievu imigrantu ietvaros) vispārējam apskatam Baltijas valstīs. Papildu uzmanība šajā literatūras grupā ir veltīta zīmīgiem starpkaru politiskajiem notikumiem, kas ietekmēja kā krievu emigrācijas stāvokli, tā arī pretboļševistisku kustību. Šajā grupā izmantotās literatūras virzieni ir strukturēti Rietumu, Krievijas, un Latvijas historiogrāfijas segmentos. Nosacīti šī grupa ir attiecināma uz darba 1. un 2. nodaļu.

⁸⁸ Нео-Сильвестр. На буреломе (воспоминания русского журналиста). Frankfurt am Main: 1966.

⁸⁹ Балтийско-русский сборник. Кн. 1. Под ред. Бориса Равдина, Лазаря Флейшмана. Stanford Slavic Studies. Vol. 27 (2004).

Балтийско-русский сборник. Кн. 2. Под ред. Б. Равдина, Л. Флейшмана. Stanford Slavic Studies Vol. 28 (2007).

⁹⁰ Струве П.Б. Дневник политика (1925-1935) / Вступ. ст. М.Г.Вандалковской, Н.А.Струве; Подгот. текста, коммент., указ. А.Н.Шаханова. Москва: Русский путь, 2004.

⁹¹ Иоффе, Э. Линии Маннергейма. Письма и документы. Тайны и открытия. Санкт - Петербург: Издательство Пушкинского фонда, 2022.

⁹² Gavriļins, A. Vēstures avotu pētniecība. Lekciju kurss. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017. 86. lpp.

Otra zinātniskās literatūras grupa – tieši starpkaru pretboļševistiskās kustības pētījumi, aplūkojot tās izpausmes Eiropā, Baltijas valstīs un Latvijā. Šajā grupā veikta padziļināta analīze, pēc hronoloģiskā principa aplūkojot krievu emigrācijas, padomju, Rietumu, Krievijas un Latvijas historiogrāfijas sniegtus zinātniskās literatūras jomā. Otra literatūras grupa ir izmantota, veicot pretboļševistisku organizāciju darbības izpēti Latvijā 3.–6. nodaļā.

Pirmā grupa. Rietumu historiogrāfija. Aplūkojot Krievijas Februāra revolūcijas, sekojošos 1917. gada notikumus un Oktobra apvērsumu, darbā tika izmantoti Rietumu historiogrāfijas darbi, kas tapa kā 90. gados, tā arī dažu pēdējo gadu garumā. No tiem ir jāatzīmē ASV, Austrālijas un Lielbritānijas vēsturnieku sniegtus.⁹³ ASV vēsturnieka Ričarda Paipa (*Richard Pipes*) 70. gadu vidū uzsāktais un pirmajā versijā 1990. gadā izdots darbs “Krievijas revolūcija”⁹⁴ kļuva par vienu no pirmajiem apjomīgajiem pētījumiem Rietumu historiogrāfijā, aplūkojot 1917. gada notikumus objektīvi, bez simpātiskām vai antipātiskām kādai no pusēm. Atspoguļojot 1917. gada notikumus, autors pieturējās pie Rietumu historiogrāfijā dominējošā principa, novelkot izteiktas robežas starp Februāra revolūciju, kas sākotnēji izveidojās stihijiski, un Oktobra apvērsumu, kas tika boļševiku īstenots. R. Paipa skatījumā Krievijas revolūcija tika vērtēta kā spilgtākais 20. gadsimta notikums. Visnotaļ interesanta ir arī autora sniegtā revolūcijas hronoloģija, tai sākoties 1917. gada februārī un nosacīti beidzoties tikai pēc Josifa Staļina (*Иосиф Виссарионович Джугашвили, Сталин*) nāves 1953. gadā. R. Paipa darbs viennozīmīgi ir objektīvs un daudzpusīgs sniegums, kas tapa situācijā, kad Krievijas arhīvi bija pētniekiem slēgti, tomēr vēlāk to papildināja citu vēsturnieku darbi, sniedzot plašāku notikumu analītiku. Šajā ziņā interesants ir 1996. gada izdots Orlando Fidžesa (*Orlando Figes*) darbs “Krievijas revolūcija, 1891–1924”.⁹⁵ Uzmanības vērti ir arī neierastie hronoloģiskie ietvari, kur revolūcijas iedīglu rašanās autora interpretācijā bija cieši saistīta ar 19. gs. 90. gadu sākumā piedzīvoto badu un beidzās ar Vladimira Ļeņina (*Владимир Ильич Ульянов, Ленин*) nāvi 1924. gadā, kad J. Staļins pārņēma varu savas rokās. Lai gan minētie pētījumi un citi darbi daļēji aplūkoja arī Krievijas Pilsoņu kara notikumus, iedziļinoties problemātikā, uzmanības vērtā ir 2016. gadā izdotā Lielbritānijas vēsturnieka Džonatana Smīla (*Johnathan D. Smele*) grāmata ““Krievijas” Pilsoņu kari”, 1916–1926: Desmit gadi, kas satricināja pasauli”.⁹⁶ Autoram ir raksturīga neierasta un pat apstrīdama pieeja Krievijas Pilsoņu kara definīcijā un hronoloģijā ar vienlaicīgi plašu skatījumu problemātikas ietvaros.⁹⁷

Lai gan lielākais krievu emigrācijai veltītais literatūras masīvs ir Krievijas historiogrāfijas sniegums, darba tapšanā tika izmantoti ASV un Lielbritānijas pētnieku darbi. Starp tiem jāatzīmē Viljama Hantingtona (*William Chapin Huntington*), Maikla Kelloga (*Michael Kellog*) un Marka

⁹³ Kā, piemēram: Rabinowitch, A. *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd*. New York: W. W. Norton, 1976; Френкин, М. *Захват власти большевиками в России и роль тыловых гарнизонов армии : подготовка и проведение Октябрьского мятежа 1917-1918 гг .* Jerusalem: Stav, 1982; Scapiro, L. *1917: The Russian Revolutions and the Origins of Present-Day Communism*. London: Maurice Temple Smith, 1984; Pipes, R. *The Russian Revolution*. New York: Vintage books, 1991; Pipes, R. *Three “Whys” of Russian Revolution*. Pimlico, 1998; Figes, O. *A People’s Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924*. New York: Penguin Books, 1996; Suny R. G. *The Soviet experiment: Russia, the USSR, and the successor states*. Oxford: Oxford University Press, 1998; Wade, R. *The Russian Revolution, 1917*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005; Fitzpatrick, S. *The Russian Revolution*. New York: Oxford University Press, 2008; Smele, J. *The “Russian” Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

⁹⁴ Pipes, R. *The Russian Revolution*. New York: Vintage books, 1991.

⁹⁵ *A People’s Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924*.

⁹⁶ Smele, J. *The “Russian” Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World*. Oxford: Oxford University Press, 2015; Gersovitz, M. Kriger, N. *What Is a Civil War? A Critical Review of Its Definition and (Econometric) Consequences*. // *The World Bank Research Observer*, vol. 28, No. 2 (2013).

⁹⁷ No citiem Pilsoņu kara veltītiem Rietumu historiogrāfijas darbiem ir jāatzīmē:

Lehovich, D. V., *White Against Red: The Life of General Anton Denikin*, Norton, New York, 1974; Bruce Linkoln, W. *Red Victory: A History of the Russian Civil War*. Cambridge: Da Capo Press, 1999; Kenez, P. *Civil War in South Russia, 1918: The First Year of the Volunteer Army*. Berkeley: University of California Press, 2022 u. c.

Rajeva (*Mark Rayeff*) pētījumus.⁹⁸ V. Hantingtona grāmata “Cilvēku miljons, kas ilgojās pēc mājām: Krievija ārpus Krievijas” faktiski kļuva par pirmo darbu Rietumu historiogrāfijā, kurā tika veikts mēģinājums pievērst Rietumu sabiedrības uzmanību krievu emigrācijas fenomenam, reizē aplūkojot tā unikālās izpausmes vairākās sfērās. Papildu vērtību darbam piešķir fakts, ka autors strādājis ASV diplomātiskajā pārstāvniecībā Krievijā Pirmā pasaules kara laikā, kļūstot par tiešo aculiecinieku 1917. gada un sekojošajiem notikumiem. M. Kelloga pētījumā “Nacisma krievu saknes. Baltie emigranti un nacionālsociālisma tapšana, 1917–1945” tika veikts neierasts mēģinājums pierādīt krievu emigrantu ietekmi uz nacionālsociālisma rašanos un attīstību. Darba tapšanā tika izmantots plašs avotu klāsts, un vairākos aspektos tas ir vērtīgs līdzeklis Vācijā dzīvojošās krievu emigrācijas pētniecībā. Tomēr atsevišķos fragmentos un tēzēs ir manāma faktu pārspīlēšana ar mērķi pierādīt izvirzīto hipotēzi.

M. Rajeva sniegums “Krievija ārzemēs: Krievu emigrācijas kultūras vēsture, 1919–1939” bija pirmais un arī mūsdienās viens no biežāk izmantotajiem pētījumiem krievu emigrācijas kultūras problemātikā. Tā ietvaros krievu emigrācija tika aplūkota gandrīz no visiem iespējamajiem kultūras rakursiem. Vienlaikus ar kultūras darbības apcerējumu vēsturnieks sniedza ieskatu tiesiskajos, sociālajos un ekonomiskajos jautājumos, ar kuriem nācās sastapties emigrācijā nonākušajiem. M. Rajeva darba galvenais trūkums ir zems atsauču īpatsvars, kā arī vairāki statistikas dati, kas ir uzrādīti bez avotu norādes.

Aplūkojot krievu emigrācijas politisko, kultūras un sociālo izpausmju aspektus starpkaru Polijā, tika izmantota Lukaša Dribļaka (*Lukasz Dryblak*) 2021. gadā izdotā monogrāfija un publikācijas. Atšķirībā no citiem krievu emigrācijas pētniekiem Rietumu historiogrāfijas lokā autors iedziļinājās arī pretbolševistisku organizāciju darbības aspektā, atsevišķos fragmentos skarot to sadarbību ar Polijas armijas izlūkdienu u. c.⁹⁹

Vispārējās literatūras ietvaros, aplūkojot starptautiskus Kronštates sacelšanās notikumus, bija izmantota ASV vēsturnieka Pola Evriča (*Paul Avrich*) monogrāfija “Sacelšanās Kronstatē”.¹⁰⁰ Īsumā atspoguļojot NEP politiku, tam sekojošās PSRS iekšpolitikas epizodes, piecgades plānus, J. Staļina īstenotās tīrīšanas un citus notikumus, tika izmantots minētā ASV vēsturnieka R. Paipa sekotāja Pītera Kineza (*Peter Kenez*) darbs “PSRS vēsture no sākuma līdz beigām”.¹⁰¹ No citiem Rietumu vēsturnieku sniegumiem bija izmantoti Pola Robinsona (*Paul Robinson*), Stīvena Kotkina (*Stephen Kotkin*), Timotija Snaidera (*Timothy D. Snyder*), Ronalda Gregora Sanija (*Ronald Gregor*

⁹⁸Huntington, W. *The homesick million, Russia-out-of-Russia*. Boston: The Stratford company, 1933.

Kellog, M. *The Russian Roots of Nazism White Émigrés and the Making of National Socialism, 1917–1945*. New York: Cambridge University Press, 2005;

Раев, М. *Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции. 1919-1939*. Москва: Прогресс Академия, 1994. (Sākotnēji darbs bija izdots angļu valodā: *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919—1939*. Oxford: Oxford University Press, 1990)

No citiem Rietumu vēsturnieku darbiem, kas veltīti krievu emigrācijas jautājumam, uzmanības vērti:

Robert W. *Culture in Exile: Russian Emigrés in Germany, 1881–1941*. New York.: Ithaca, 1972; Robinson, P. *The White Russian Army in Exile 1920-1941*. Oxford: Oxford University Press, 2002; Davies, N. *White Eagle, Red Star The Polish-Soviet War 1919-1920 and The Miracle on the Vistula*. London: Palgrave Macmillan, 2009; Housden, M. *White Russians crossing the Black Sea: Fritjof Nansen, Constantinople and the first Modern Repatriation of Refugees Displaced by Civil Conflict, 1922 - 1923* // *The Slavonic and East European Review*, Vol 88. No. 3 (2010); Cohen, A. “Our Russian Passport”: *First World War Monuments, Transnational Commemoration, and the Russian Emigration in Europe 1918-39* // *The Journal of Contemporary History*, Vol. 49. No. 4. (2014).

Pronin, A. *The Second PostOctober Wave of Emigration from Russia: Historiographic Aspect* // *World Applied Sciences Journal* 29 (2014) u. c.

⁹⁹ Dryblak, Ł. *Only Prometheanism? The policy of the Polish state towards selected circles of the Russian emigration in the years 1926–1935*. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. Vol. 51. Nr.1 (2016).

Dryblak, Ł. *Pozyskać przeciwnika. Stosunki polityczne między państwem polskim a mniejszością i emigracją rosyjską w latach 1926–1935*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021.

¹⁰⁰ Эврич, П. *Восстание в Кронштадте. 1921* Москва: Центрполиграф, 2007.

¹⁰¹ Kenez, P. *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*. New York: Cambridge University Press, 2006.

Suny), Viktora Dīninghauza (*Victor Dönninghaus*), Hannas Ārentes (*Hannah Arendt*), Heinrija Kisindžera (*Henry Kissinger*), Antonija Bīvora (*Anthony Beevor*) pētījumi un citu autoru darbi.¹⁰²

Vispārējā fona atspoguļošanā tika izmantoti arī Igaunijas pētnieku darbi, starp tiem jāatzīmē Reigo Rozentāla (*Reigo Rosenthal*) sniegumu “Ziemeļrietumu armija. Uzvaru un zaudējumu hronika”, Igora Kopotina (*Игорь Копытин*) rakstus un Romana Abisogomjana (*Роман Альбертович Абисогомян*) publikācijas.¹⁰³ R. Rozentāla monogrāfija mūsdienās ir plašākais darbs, kas jebkad veltīts Ziemeļrietumu armijas vēsturei. Ņemot vērā Ziemeļrietumu armijas faktora ietekmi uz krievu pretboļševiku kustību un darbību kā Igaunijā, tā arī Latvijā, darbs ir vērtīgs līdzeklis kopējās situācijas izpratnei, kā arī noteiktu personību nozīmei un ietekmei starpkaru laikā. Lai gan Ziemeļrietumu armijas faktors kā Igaunijas, tā arī Krievijas autoru publikācijās kopš starpkaru posma nevienam vien reizi bijis strīdīgu diskusiju avots, autoram izdevās saglabāt objektīvu, bezkaislīgu nostāju un vienlaikus veikt vairāku faktu precizēšanu.

Darba ietvaros veiksmīgai Latvijas krievu minoritātes stāvokļa izpētei tika veikta krievu iedzīvotāju tiesiskā, ekonomiskā, kultūras, politiskā un sabiedrisku aspektu salīdzinošā analīze trīs Baltijas valstu kontekstā. Problēmas apskatam starpkaru Igaunijas ietvaros darba procesā tika izmantoti kolektīvās monogrāfijas “Krievu nacionālā minoritāte Igaunijas Republikā (1918–1940)” materiāli.¹⁰⁴ Filologu un vēsturnieku Sergeja Isakova (*Сергей Геннадиевич Исаков*), Viktora Boikova (*Виктор Алексеевич Бойков*), Tatjanas Šoras (*Татьяна Кузьминична Шор*), Gaļinas Ponomarevas (*Галина Михайловна Пономарева*) un citu zinātnieku pētījumos ir rūpīgi aplūkota Igaunijas krievu sabiedrības politiskā, sabiedriskā, kultūras un izglītojošā darbība. Apjomīgs, parocīgi strukturēts un saturiski daudzpusīgs izdevums sniedza būtisku ieguldījumu krievu minoritātes izpētes jautājumā, atspoguļojot Igaunijas lielākās etniskās minoritātes vēsturi starpkaru posmā. Atsevišķa uzmanība monogrāfijas ietvaros vērsta krievu sabiedrisko aktivitāšu un organizāciju apskatam, kas ir veidots vadošās Igaunijas nacionālā arhīva pētnieces T. Šoras vadībā. Šim jautājumam veltītās nodaļas raksti balstās uz daudzpusīgas publicētu un nepublicētu avotu bāzes, informācija ir profesionāli un pārskatāmi apkopota, sniedzot organizāciju darbības apjomīgu pārskatu.

Atšķirībā no pārējām Baltijas valstīm Lietuvas vēsturisko pētījumu ietvaros ir salīdzinoši zems starpkaru krievu minoritātei veltīts publikāciju īpatsvars. Lielākoties tie ir sociologu un filologu raksti, kā arī konferenču materiālu apkopojumi. Veicot īsu starpkaru Lietuvas krievu nacionālās minoritātes atspoguļojumu, darbā tika izmantoti Nataļjas Kasatkinas (*Наталья Владимировна Касаткина*), Andriusa Marcinkeviučusa, Pāvila Lavrineca (*Павел Михайлович*

¹⁰² Robinson, P. *The White Russian Army in Exile 1920-1941*. Oxford: Oxford University Press, 2002; Kotkin S. *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941*. New York: Penguin Press, 2017; Snaiders, T. *Asinszemes*. Rīga: Jumava, 2013. Suny R. G. *The Soviet experiment: Russia, the USSR, and the successor states*. Oxford: Oxford University Press, 1998. Дённингхаус, В. В тени “Большого Брата”: Западные национальные меньшинства в СССР (1917-1938 гг.) Москва: РОССПЭН, 2011; Арндт, Х. Истоки тоталитаризма. Москва: Центрком, 1996; Kissinger, H. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1996; Antony, B. *The Battle For Spain. The Spanish Civil War 1936 - 1939*. London: Weidenfeld & Nikolson, 2006.

¹⁰³ Розенталь, Р. Северо-Западная армия. Хроника побед и поражений. Tallinn: Argo, 2012.

Копытин, И. Контр-разведывательное отделение штаба Северо-Западной армии. Picejams: russianestonia.eu/index.php?title=Контр-разведывательное_отделение_штаба_Северо-Западной_армии. [Skatīts 15.08.2023]; Абисогомян, Р. Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики 1920 -1930-х гг. и их литературное наследие. Магистерская диссертация. Tartu: Tartu Ulikool, 2007.

¹⁰⁴ Исаков, С. Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918 - 1940). Tartu: Крипта, 2000; Исаков, С. Очерки истории русской культуры в Эстонии. Tallinn: Aleksandra, 2005.

Тематикаs ietvaros uzmanības vērti arī citi Igaunijas vēsturnieku darbi: Шор, Т. Хроника русской культурной и общественной жизни в Эстонии (1918–1940). I том 1918–1931. Tallinn: Aleksandra, 2016; Шор, Т. Хроника русской культурной и общественной жизни в Эстонии (1918–1940). II том 1918–1931. Tallinn: Aleksandra, 2017; Rohtmets, H. *Suletud ukсед: Eesti Vabariigi sisserändepoliitika 1920*. Aastatel. Ajalooline Ajakiri, 2013, 1 (143). Tartu: University of Tartu Press, 2013. u. c.

Лавринец) un citu autoru raksti.¹⁰⁵ Viļņas Etnisko pētījumu institūta vadošā pētnieka A. Marcinkeviciusa “Krievu minoritātes izglītības organizēšana Lietuvā 1918.–1940. g.”¹⁰⁶ rakstā detalizēti aplūkoti kultūras un sociālie jautājumi. Socioloģes N. Kasatkinas rakstā “Krievu inteliģences nacionālās identifikācijas īpatnības starpkaru posmā”¹⁰⁷ īsumā raksturots Lietuvas krievu minoritātes izpausmes ekonomiskajā, sabiedriskajā un politiskajā jomā. Papildu pienesumu starpkaru krievu minoritātes sabiedrības izpētē sniedza Kauņas universitātes Slavistikas centras vadītājas Asjas Kovtunas (*Ася Ковтун*) darbi. No tiem tika izmantota publikācija “Kauņas krievu pasaule. Kultūras sabiedrība 1918.–1940. g.”,¹⁰⁸ kas sniedza ieskatu krievu iedzīvotāju kultūras un sabiedriskās dzīves izpausmēs, vienlaikus aplūkojot minoritātes tiesiskā stāvokļa jautājumus un darbību politiskajā jomā.¹⁰⁹

Krievijas historiogrāfija. Īsumā aplūkojot Krievijas historiogrāfijas zinātniskās literatūras darbus 1917. gada un Pilsoņu kara ietvaros, ir jāatzīmē vairāki pētījumi. No jaunākajiem pētījumiem tie ir 2014. gadā izdots Aleksandra Šubina (*Александр Владленович Шубин*) darbs “Lielā Krievijas revolūcija no 1917. gada februāra līdz oktobrim”, kā arī 2019. gada sniegums “1918. gads. Ar asinīm slacītā revolūcija.”¹¹⁰ Aplūkojot revolūcijas un sekojošos Pilsoņu kara notikumus, autors visnotaļ objektīvi kritizē visas iesaistītās puses, balstot viedokli uz plašas avotu bāzes. Interesants ir A. Šubina skatījums uz dažādu pretboļševistisku valdību un ar to saistīto karaspēku darbību. Attiecībā uz jautājumu par pretboļševiku spēku uzvaras iespējām viņš pauž skatījumu, ka tas būtu bijis iespējams tikai frontālā kara stadijas sākumā un līdz 1918. gada rudenim. Tas ir, karojot regulārām armijām, turklāt skaidri iezīmētās frontēs, nevis, piemēram, partizānu formējumiem. Aplūkojot “Baltās kustības” perspektīvas, autors secina, ka uzvaras gadījumā visdrīzāk tā līdzinātos fašistiskai diktatūrai. Šajā jautājumā autors uzskata labējās diktatūras par absolūtu ļaunumu, neiedziļinoties to salīdzinājumā ar boļševiku režīmu.¹¹¹

Ievērojamu ieguldījumu Krievijas Pilsoņu kara izpētē sniedza Andreja Gaņina (*Андрей Владиславович Ганин*) pētījumi. Starp vairākiem disertācijā izmantotajiem vēsturnieka darbiem atsevišķas uzmanības vērts ir 2018. gadā izdots pētījums “Krievijas Pilsoņu kara “septiņi kāpēc””.¹¹² Tā ietvaros autors sniedza pamatotu un daudzpusīgu vairāku fundamentālu jautājumu analītiku, atbildot uz jautājumiem par boļševiku uzvaru karā. Atšķirībā no A. Šubina autoram neizdevās ieturēt neitrālu pozīciju un darba ietvaros ir manāmas viņa simpātijas “sarkano” pusei.¹¹³

¹⁰⁵ Балтийский архив: Русская культура в Прибалтике. Т. IX. Редакционная коллегия: Ирина Белобровцева, Юрий Абызов, Павел Лавринец. Составитель и редактор: Павел Лавринец. Вильнюс: Русские творческие ресурсы Балтии, Издательство Вильнюсского университета, 2005.

¹⁰⁶ Marcinkevicius, A. Organizing education of Russians in Lithuania 1918-1940 // Ethnicity. Nr.1 (2009).

¹⁰⁷ Касаткина, Н. Особенности национальной идентификации русской интеллигенции Литвы в межвоенный период. В кн.: Русские Прибалтики: механизм культурной интеграции (до 1940 г.). Арлаускайте Н. (ред.) Вильнюс: Русский культурный центр, 1997.

¹⁰⁸ Ковтун, А. Русский Мир Каунаса. Культурное общество в 1918 - 1940 гг. Darbai ir dienos N. 34 (2004).

¹⁰⁹ Касаткина, Н. Особенности национальной идентификации русской интеллигенции Литвы в межвоенный период. В кн.: Русские Прибалтики: механизм культурной интеграции (до 1940 г.). Арлаускайте Н. (ред.) Вильнюс: Русский культурный центр, 1997. No citiem pētījumiem darba tapšanā bija izmantotas sekojošas Lietuvas pētnieku publikācijas: Чепинская, М. Каунас. Публикация переписки корреспондентов М.Д. Врангель // Балтийско-русский сборник. Книга II. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford: Stanford University, 2007; Янаукас, П. Каунасская городская дума в межвоенный период: Языковая ситуация // Балтийско-русский сборник. Книга I. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford: Stanford University, 2004 u. c.

¹¹⁰ Шубин, А. Великая Российская революция: от Февраля к Октябрю 1917 года. Москва: Родина Медиа, 2014.

Шубин, А. 1918 год. Революция, кровью омытая. Москва: Академический проект, 2019.

¹¹¹ Aplūkojot 1917.-1918. gada politiskus notikumus Krievijā uzmanības vērti darbi:

Шубин, А. Старт Страны Советов. Революция. Октябрь 1917 - март 1918 ; Санкт - Петербург: Питер, 2017

Юрьев, А. Эсеры на историческом переломе (1917 - 1918). Москва: Кучково поле, 2011; 100 лет Великой российской революции: осмысление во имя консолидации. Материалы круглого стола, состоявшегося 20 мая 2015 г. ред. Казакова Т.; Москва: ГЦМСИР, 2017

¹¹² Ганин, А. Семь “почему” Российской Гражданской войны. Москва: Пятый Рим, 2018.

¹¹³ No citām A. Gaņina publikācijām bija izmantoti:

Vairāku jautājumu jomā minētais sniegums papildināja citu, 1999. gadā izdoto Krievijas vēsturnieka Sergeja Volkova (*Сергей Валерьевич Волков*) darbu “Krievu virsniecības traģēdija”. Atšķirībā no A. Gaņina S. Volkovs pauž atklātas simpātijas pretboļševiku spēkiem un diezgan subjektīvi vērtē Krievijas revolūcijas notikumus, kas ietekmē kopējo pētījuma kopainu.¹¹⁴ Krietni objektīvāks šajā jomā ir cits Krievijas Pilsoņu kara vēsturnieks Vasilijš Cvetkovs (*Василий Жанович Цветков*). 2019. gadā iznākušajā monogrāfijā “Baltā lieta Krievijā: 1917.–1919. g.”¹¹⁵ autors skaidri definē līdz šim abstrakti aplūkoto “Baltās kustības” būtību, kā arī sniedz plašu tās struktūras analītiķi, akcentējot uzmanību uz militāri politiskiem aspektiem. Aplūkojot Kronštates sacelšanās, NEP problemātiku, PSRS iekšpolitikas un ārpolitikas nianses un citus notikumus 20. un 30. gados, ir izmantoti Leonīda Nežinska (*Леонид Николаевич Нежинский*), Oļega Mozohina (*Олег Борисович Мозохин*), Valerija Safonova (*Валерий Николаевич Сафонов*), Ņinas Bistrovas (*Нина Евгеньевна Быстрова*), Vladlena Izmozika (*Владлен Семенович Измозик*) un citu vēsturnieku darbi.¹¹⁶

Atspoguļojot krievu emigrācijas jautājumu Krievijas historiogrāfijas jomā, lielākoties bija izmantoti darbi, kas iznāca pēc PSRS sabrukuma.¹¹⁷ Starp tiem jāmin Zoja Bočarovas (*Зоя Сергеевна Бочарова*), Svetlanas Smaginas (*Светлана Михайловна Смагина*), Margaritas Vandalkovskas (*Маргарита Георгиевна Вандалковская*), Nataļjas Antoņenko (*Наталья Викторовна Антоненко*), Vladislava Goldina (*Владислав Иванович Голдин*), Konstantīna Semjonova (*Константин Константинович Семёнов*) un citu autoru pētījumi. No minēto autoru darbiem īpaši jāizceļ Z. Bočarovas pētījumi, kas veltīti emigrācijas tiesiskā stāvokļa aspektiem, politiskās darbības īpatnībām un kultūras izpausmēm. Pētījumu ietvaros vēsturniece sniedza ieskatu salīdzinoši maz aplūkotajā krievu emigrācijas aspektā – politisko spēku darbībai tā saucamajā “norietā stadijā”, tas ir, 30. gados, turklāt akcentēja izmaiņas, kas skāra ne tika monarhistus, bet arī kreisos strāvojumus.¹¹⁸ S. Smagina tieši otrādi aplūko centrisko un mēreni kreiso spēku darbību 20. gados. Tomēr, lai gan S. Smaginas grāmatas nosaukums ir “Krievu politiskās partijas emigrācijā: bloki un ideoloģijas (20. gs. 20. gadi)”, autore galvenokārt fokusējās uz centriski labējo, mēreni

Ганин, А. “Одни офицерские или интеллигентские организации никакого переворота осуществить сами не смогут...” Антибольшевистское подполье в Петрограде в 1919 году в документах архива генерала Н.Н. Юденича. // Журнал российских и восточноевропейских исследований. Нр. 3 (30) 2022; Ганин А. Уходили мы из Крыма среди дыма и огня, я с кормы все время мимо в своего стрелял коня // Родина. 2020. № 11. Москва: Российская газета; Ганин, А. В тени “Весны”. Бывшие офицеры под репрессиями начала 1930-х годов. Родина Нр.6 / 2014; Ганин, А. Последние дни генерала Селиващев. Неизвестные страницы Гражданской войны на Юге России. Москва: Кучково поле, 2012; Ганин А. Враздобръ, или почему Колчак не дошел до Волги? // Родина. Российский исторический журнал. № 3. Москва: ФГБУ, 2008.

¹¹⁴ Волков, С. Трагедия русского офицерства. Москва: Фокус, 1999

¹¹⁵ Цветков, В. Белое дело в России: 1917-1919 гг. Москва: Яуза, 2019

¹¹⁶ Иоффе, Г. Крах российской монархической контрреволюции. Москва: Наука, 1977; Нежинский, Л. В интересах народа или вопреки им? Советская международная политика в 1917-1933 годах. Москва: Наука, 2004; Урядова, А. Генуэзская конференция и русская эмиграция // Вестник РГГУ. Серия: История. Филология. Культурология. Востоковедение. № 17 (2009); Мозохин, О., Сафонов, В. Синдикат-2. ГПУ против Савинкова. Москва: Вече, 2018 г.; Хормач, И. Советское государство на международных форумах 1920 – 1930-х гг. Москва: Институт российской истории РАН, 2020; Быстрова, Н. Советская Россия на конференциях в Генуе и Гааге 1922 г. Взгляд из Кремля. Москва: ИВИ РАН, 2021; Измозик, В. Петроградская боевая организация (ПВО) — чекистский миф или реальность? // Исторические чтения на Лубянке. 1997—2007 Москва: Кучково поле, 2008.

¹¹⁷ Ņemot vērā PSRS historiogrāfijas tendenciozītāti, it īpaši attiecībā pret “kontrevolucionāriem” un “baltgvardiem”, kā arī promocijas darba tematisku virzienu, kur emigrācijas problemātika veido vienu no vēsturiskā fona elementiem, nevis primārās pētnieciskās uzmanības subjektu, padomju historiogrāfijas darbi praktiski netika izmantoti disertācijas tapšanā.

¹¹⁸ Бочарова, З.. Российское зарубежье 1920-1930-х гг. как феномен отечественной истории. Учебное пособие Москва: Аиро XXI, 2011; Бочарова, З. Русский мир 1930-х годов: от рассвета к увяданию зарубежной России. Санкт-Петербург: Алетейя, 2021.

kreisā spektra izpausmēm, sašaurinot nosaukumā minēto pētniecisko apvārsni.¹¹⁹ Aplūkojot notikumus labējā politiskajā sektorā, monarhistu ideoloģiju, tās transformāciju objektīvo un subjektīvo faktoru iespaidā, tika izmantoti N. Antoņenko pētījuma materiāli.¹²⁰ V. Goldina un K. Semjonova darbi ir veltīti krievu militārās emigrācijas dažādu izpausmju izpētei, turklāt K. Semjonova pētījums, izņemot jaunu informāciju par krievu emigrantu dalību Spānijas Pilsoņu karā, būtiski neatšķīrās no iepriekšējiem sniegumiem dotā aspekta ietvaros.¹²¹

Ņemot vērā atsevišķu Krievijas Pilsoņu kara epizožu ciešu saikni ar neatkarības kariem Baltijas valstīs, promocijas darba tapšanā tika izmantots apjomīgākais Krievijas historiogrāfijas sniegums dotā jautājuma ietvaros – Aleksandra Čapenko (*Александр Александрович Чапенко*) disertācija “Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā Krievijas Pilsoņu kara laikā (1918–1920).”¹²² Balstoties uz Baltijas un Krievijas Federācijas arhīvu dokumentiem, kā arī plašu literatūras klāstu (to starpā latviešu valodā izdoto zinātnisko literatūru), autoram izdevās izveidot visnotaļ objektīvu darbu. Tā ietvaros tika izpētīts Krievijas Ziemeļrietumu armijas faktors, A. Līvena un P. Bermonta bruņoto formējumu izveide un arī kaujas darbība Latvijā.¹²³

Aplūkojot reģionālo situāciju Neatkarības kara noslēgumā, tika izmantots Tatjanas Simonovas (*Татьяна Михайловна Симонова*) darbs “Padomju Krievija (PSRS) un Polija. Krievu

¹¹⁹ Смагина, С. Российские политические партии в эмиграции: блоки и идеологии (20-е годы XX века). Ростов - на -Дону: Южный федеральный университет, 2007.

Krievu emigrācijas labējais politiskais spektrs ir aplūkots dokumentu krājumā, izdevumā “Политическая история русской эмиграции 1920-1940; Savukārt notikumi monarhistu nometnē, Romanovu dinastijas ietvaros, samērā subjektīvā veidā ir detalizēti atspoguļoti publikāciju sērijā: Закатов, А. Становление династии Романовых в изгнании // Исторический вестник, 2013.

¹²⁰ Антоненко, Н. Идеология и программатика русской монархической эмиграции. Мичуринск: Научкоград, 2008

¹²¹ Голдин, А. Военный мир Русского военного зарубежья. Архангельск: Солти, 2007; Семенов, К. Русская армия на чужбине. Драма военной эмиграции 1920-1945 гг. Москва: Вече, 2019.

No citiem, krievu emigrācijas jautājumam veltītiem Krievijas un Rietumu historiogrāfijas darbiem uzmanības vērti ir Назаров, М. Миссия русской эмиграции. Москва: 1992; Костиков, В. Не будем проклинать изгнание...пути и судьбы русской эмиграции. Москва: Международные отношения, 1993

Загадка смерти Генерала Врангеля: неизвестные материалы по истории русской эмиграции 1920-х годов. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1996; Виноградов, К. К истории Боевой организации генерала А.П. Кутепова // Русская эмиграция в борьбе с большевизмом. Сост. С.В. Волков. – Москва: ЗАО Центрполиграф, 2005; Пивовар Е.И. Российское зарубежье: социально-исторический феномен, роль и место в культурно- историческом наследии. Москва: РГГУ, 2008 u. c.

¹²² Чапенко, А. Русское антибольшевистское движение на территории Латвии в период Гражданской войны в России (1918–1920). Докторская диссертация. Мурманск: Мурманский государственный педагогический институт, 2002.

¹²³ No Krievijas historiogrāfijas, aplūkojot 1917.- 20 gadu sākumu notikumus, disertācijas tapšanā bija izmantoti arī citi darbi:

Шамбаров, В. Белогвардейщина. Неизвестная история Гражданской войны. Москва: Родина, 2020; Будницкий, О. Красные и белые. Москва: Новое литературное обозрение, 2023; Рупасов, А., Чистиков, А. Шлюссштайн// Вопросы истории. Нр. 11–12. Москва: РАН, 1993; Ганин А. Враздобръ, или почему Колчак не дошел до Волги? // Родина. Российский исторический журнал. № 3. Москва: ФГБУ, 2008; Зазерская, Т. “Врангелиада” в Учредительном собрании Латвии глазами французского дипломата. // Петербургский исторический журнал Нр.3. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский институт истории РАН, 2018; Алексеев, Д. А.П. Пален и его попытка создания антисоветского центра в Латвии (лето 1920 г.) // Петербургский исторический журнал Нр.3 Санкт-Петербург: СПб ИИ РАН, 2019; Ганин А. Уходили мы из Крыма среди дыма и огня, я с кормы все время мимо в своего стрелял коня // Родина. 2020. № 11. Москва: Российская газета. Е. И. Фролова Иван Михайлович Брушвит // Вопросы истории. 12 (2013); Морозов. К. Борис Савинков. Опыт научной биографии. Нестор История: Москва, 2022; Зиминова В. Белое движение времен Гражданской войны: в плену “чистой идеи” // Белая армия. Белое дело. Нр. 1. 1996; Ушаков, А. Антибольшевистское движение в годы Гражданской войны в России. Отечественная историография. Афтореферат диссертации. Казань, 2000; Александров, К. Рождение Белой гвардии: правда и мифы. 15.11.2017. Pieejams: <https://profile.ru/main/rozhdenie-beloi-gvardii-pravda-i-mify-4716/> [skatīts 24.11.2020]; Кенез, П. Подлинная история добровольческой армии, 1917-1918. Москва: Алгоритм, 2017 u. c.

pretpadomju formējumi Polijā (1919–1925)”.¹²⁴ Šis ir viens no nedaudzajiem Krievijas historiogrāfijas darbiem, kas atspoguļo notikumus Krievijas Pilsoņu kara noslēguma fāzē, krievu karaspēku izveidi un darbību Polijas armijas pakļautībā, kā arī krievu karavīru likteņus pēc kara beigām. Lai gan darbā liela uzmanība veltīta B. Savinkovam, jau pats grāmatas nosaukums, izmantojot terminu “pretpadomju”, nav pareizs, jo B. Savinkova programma bija visnotaļ tuva eseru politiskajām vadlīnijām, to starpā padomju konceptam. Darbam piemīt arī nepilnības notikumu atspoguļošanā, nosaukumu pareizrakstībā u. c. nianses.

Latvijas historiogrāfija. Īsumā aplūkojot Latvijas Neatkarības kara norises, kuru ietvaros notika krievu pretboļševistisku vienību formēšana, nonākšana Ziemeļrietumu armijā un sekojošā repatriācija (arī imigrācija) Latvijā, disertācijas tapšanā tika izmantoti arī Latvijas historiogrāfijas darbi, to skaitā Mārtiņa Peniķa un Ērika Jēkabsona un disertācijas autora darbi.¹²⁵ Bijušā Latvijas armijas komandiera M. Peniķa darbs “Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. gada jūlijam” sniedz ieskatu Neatkarības kara norišu sākumposmā, bet mūsdienu vēsturnieku pētījumi fokusējas uz dažādām kara specifiskām izpausmēm, pētniecisko uzmanību pievēršot arī krievu formējumu problematikai un citām niansēm.¹²⁶

Visvairāk Neatkarības kara tematikas jomā tika izmantoti Ē. Jēkabsona darbi, kurš kļuva par pirmo Latvijas vēsturnieku kopš 90. gadu sākuma, pētot faktiski neaplūkotos jautājumus. To starpā vērtīgu ieguldījumu disertācijas tapšanā sniedza publikācijas, kurās tika izpētīta pirmo krievu militāro vienību izveide un kaujas darbība Latvijā, Ziemeļrietumu un Latvijas armijas savstarpējās attiecībās Latvijas Neatkarības un Krievijas Pilsoņu kara laikā, Staņislava Bulaka-Balahoviča (*Станіслав Нікадзімавіч Булак-Балаховіч*) formējumu darbība Latvijas teritorijā un citi aspekti.¹²⁷

Disertācijas tapšanā tika izmantoti arī citi Ē. Jēkabsona darbi, starp tiem “Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā”, “Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 1919. gadsimta otrā puse–1914. gads”,¹²⁸ kā arī Ē. Jēkabsona un Valtera Ščerbinska veidotās biogrāfiskās vārdnīcas. Tās sniedza papildu pienesumu Latvijas armijas virsnieku, starpkaru posma advokātu un Tiesu palātas darbinieku biogrāfisko datu precizēšanā.¹²⁹

Kā uzziņas līdzeklis NKVD represīvās darbības ietvaros bija izmantots represēto personu saraksts “No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940.–1986. gadā”.¹³⁰ Neapstrīdami noderīgs uzziņas līdzeklis mūsdienās būtu krietni ērtāk izmantojams, ja tiktu digitalizēts un augšupielādēts internetā kā datubāze ar meklēšanas opciju.

¹²⁴ Симонова, Т. Советская Россия (СССР) и Польша. Русские антисоветские формирования в Польше (1919–1925 гг.). Москва: Квадрига, 2013.

¹²⁵ Gusačenko, A. Ziemeļrietumu armijas bijušo militārpersonu emigrācija un repatriācija uz Latviju 1920. gadā: militāri politiskais konteksts // Latvijas Kara Muzeja Gadagrāmata XIX (2022).

¹²⁶ Peniķis, M. Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. gada jūlijam. Rīga: Armijas spiestuves izdevums, 1932.; Peniķis, M. Latvijas nacionālās armijas cīņas 1919. gada vasarā un rudenī. Rīga: Armijas spiestuves izdevums, 1932.

¹²⁷ Jēkabsons, Ē. Latgale vācu okupācijas laikā un pulkveža M. Afanasjeva partizānu nodaļas darbība Latvijā 1918. gadā. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls Nr.1. Rīga: LZA, 1996.

Jēkabsons, Ē. Latvija un Krievu Ziemeļu korpuss (Judeņiča Ziemeļrietumu armija) 1918–1920. g. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II. Rīga, 2001

¹²⁸ Jēkabsons, Ē. “Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918. - 1922. gadā”. Rīga: LU LVI, 2018

Jēkabsons, Ē. Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse - 1914. gads. Rīga: Latvijas Universitāte, 2022.

¹²⁹ Latvijas tiesneši : Senāts, Tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijās, 1918-1940 : biogrāfiskā vārdnīca. Sast. Jēkabsons, E., Ščerbinskis, V. Rīga: Tiesu administrācija, 2017; Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919.–1945. Sast. Jēkabsons, E., Ščerbinskis, V. Rīga: LVVA, 2007; Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918-1940, biogrāfiskā vārdnīca. Sast. Jēkabsons, E., Ščerbinskis, V. Rīga: Nordic, 1998.

¹³⁰ “No NKVD līdz KGB Politiskās prāvas Latvijā 1940 - 1986. Vīksne, R., Kangeris, K. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgads, 1999. ”

Pievēršoties vispārējo politisko notikumu atspoguļošanai, bija izmantoti A. Strangas darbi, kuros ir aplūkoti Latvijas ārējo ekonomisko un ar to saistīto politisko sakaru aspekti starpkaru laikā.¹³¹ Polijas faktors reģionālās militāri politiskās sadarbības ietvaros 20. gadu sākumā ir atspoguļots, balstoties uz Ē. Jēkabsona pētījumiem.¹³² Raksturojot Latvijas ārpolitikas nianses, situāciju 20. un 30. gados, Kārļa Ulmaņa režīma īpatnības un citus aspektus, bija izmantoti Alberta Varslavāna, Ineša Feldmaņa, Jāņa Taurēna, Edgara Andersona, Ādolfa Šildes un citu Latvijas vēsturnieku pētījumi un kolektīvie izdevumi.¹³³ Vispārēji aplūkojot padomju represiju sākumposmu, kuru ietvaros krievu pretboļševiki bija viena no primārajām ienaidnieku kategorijām, tika izmantots Artūra Žvinkļa, Dzintara Ērgļa, Irēnes Šneideres un Rudītes Vīksnes pētījums.¹³⁴

Veicot ieskatu vispārējā Latvijas krievu sabiedrības problemātikā, promocijas darba apakšnodaļas segments bija balstīts gan uz starpkaru laika pētījumiem, gan uz zinātniskās literatūras, kas iznāca pēc Latvijas neatkarības atgūšanas.¹³⁵ Pirmajā kategorijā tie ir sabiedriskā darbinieka Jelpidifora Tihonička (*Елпидифор Михайлович Тихоницкий*), kā arī skolotāja un etnogrāfa Jurija Novoselova (*Юрий Дмитриевич Новосёлов*) raksti. Faktiski abu autoru publikācijas papildina M. Skujenieka statistiskos pētījumus, atsevišķos aspektos precizējot viņa sniegtos datus (piemēram, attiecībā uz krievu iedzīvotāju kopskaitu, krievu lasītpratēju skaitu u. c.).¹³⁶

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1996. un 1998. gadā bija izdoti sociologu Vladislava Volkova (*Владислав Викторович Волков*) un Ilgas Apines pētījumi, kuros ļoti vispārēji tika aplūkota kā krievu, tā arī citu slāvu minoritāšu vēsture, kur starpkaru posms tika atspoguļots tikai kā viens no pētnieciskās uzmanības objektiem. Vēlāk abi zinātnieki izdeva no vēstures un socioloģijas

¹³¹ Stranga, A. 1939. - 1940. gada priekšnojautā. *Atmoda*. 28.08.1990.; Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919. - 1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015.; Stranga, A. Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga: Latvijas vēsture, 2000, kā arī 2020. gadā papildinātais izdevums Stranga, A. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums. Rīga: Mansards, 2020. Abi darbi ir detalizēti aplūkoti pretboļševistiskās historiogrāfijas kontekstā, otras literatūras grupas ietvaros.

¹³² Jēkabsons, Ē. Varšavas kauja - brīnums pie Vislas // Militārais Apskats. Nr. 2. (1995); Jēkabsons, Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. Rīga: LU, 2007.; Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Sast. D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda. Rīga: Jumava, 2005.

¹³³ Andersons, E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I. Stockholm: Daugava, 1982; Andersons, E. Latvijas vēsture 1920 -1940. II. Ārpolitika. Stockholm: Daugava, 1984.; 20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīga valsts 1918-1940. Atb. red. Berziņš, V. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003.; D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Rīga: Jumava, 2005.

Jēkabsons, Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. Rīga: LU, 2007; Bleiere, D. Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945), Rīga: Jumava, 2008; J. Taurēns, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda. Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. Red. Taurēns, J. Rīga: Jumava, 2015; Jēkabsons, Ē. Latvijas konsula Ļeņingradā Georga Bisenieka izraidīšana no Padomju Savienības 1934. gada beigās // Latvijas Vēstures institūta Žurnāls Nr.1 (2016); Feldmanis, I., Stranga, A., Jēkabsons, Ē., Taurēns, J., Lipša, I., Butulis, I., Zunda, A. 15. maija Latvija. Zin. red. Feldmanis, I. Rīga: Latvijas mediji, 2017; Stranga, A. Latvijas neatkarības pēdējais cēliens 1939. gada 23. augusts - 1940. gada 17. jūnijs. Rīga: Mansards, 2022.

¹³⁴ Ērglis Dz., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis A. Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā – augustā // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13. sējums (2004).

¹³⁵ No padomju historiogrāfijas literatūras uzmanības vērti ir A. Podmazova, A. Zavarinas, B. Infantjeva u. c. darbi: Подмазов. А. Церковь без священства. Рига: 1973; Инфантьев Б.Ф, Лосев А.Г. Русские писатели в Латвии. Для средней школы. Рига, 1976; Русский фольклор в Латвии. Песни, обряды и детский фольклор. Сост. И. Д. Фридрих. Рига, 1972; Заварина, А. Русское население восточной Латвии во второй половине XIX-начале XX века. Рига: Зинатне, 1986.

¹³⁶ Tihoničkis, E. Krievi Latvijā. Grām.: Bīlmanis, A. (red.). Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados: rakstu krājums, 1. sēj. – Rīga: Golts un Jurjans, 1928; Novoselovs, J. Citas tautības Latvijā. Malta, N., Galenieks, P. (red.). Latvijas zeme, daba un tauta: rakstu krājums, 3. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1937.

viedokļa vērtīgu kopdarbu “Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums”, galveno uzmanību tomēr vēršot socioloģisku aspektu jomā.¹³⁷

Pievēršot uzmanību krievu sabiedrības raksturojumam, darba ietvaros bija izmantots līdz šim apjomīgākais darbs problemātikas izpētē – Tatjanas Feigmanes (*Татьяна Димитриевна Фейгмане*) monogrāfija “Krievi pirmskara Latvijā: Ceļā uz integrāciju”. Monogrāfijas avotu un literatūras bāze balstās uz plašu un daudzpusīgu materiāla klāstu, kas tika apkopots vairāku gadu garumā. Atsevišķās darba epizodēs tika skarta arī pretboļševistisku organizāciju tematika, kur autore cenšas izprast, kā izteikti slāviskas un “monarhiski” orientētas biedrības spēja darboties K. Ulmaņa autoritārās diktatūras laikmetā, kad tika slēgtas citas, apolitiskas organizācijas. Vienlaikus vairākos momentos autore ne līdz galam novērtē emigrantu organizāciju ietekmi uz jaunatni, kas tika pierādīts promocijas darba 5. nodaļā.¹³⁸

Fokusējoties krievu emigrācijas problemātikas jomā, ir jākonstatē, ka Latvijas historiogrāfijas ietvaros tā neizpelnījās plašu pētnieku uzmanību. Viena no ievērojamākajām un pirmajām publikācijām šajā jautājumā ir 1996. gadā iznākušais Jurijs Abizova (*Юрий Иванович Абызов*) raksts “Latvijas krievu emigrācijas atzarojums”. Publikācijas uzmanības centrā ir imigrantu sabiedrības īpatnības Latvijas krievu sabiedrībā, kur autors sniedz visnotaļ interesantu imigrantu un “iesakņojušos” krievu klasifikāciju. Raksta avotu bāze ir balstīta uz periodikas un nav pastiprināta ar arhīvu dokumentiem, kas piešķir publikācijai noteiktu subjektivitātes pieskaņu.¹³⁹

Papildus pienesumu Latvijas krievu emigrantu tiesisko jautājumu izpētē sniedza Aleksandra Gavriļina (*Александр Валентинович Гаверлин*) 2015. gadā publicētais raksts “Krievu emigranti starpkaru Latvijā: tiesiskais stāvoklis un pašnoteikšanās mēģinājumi”. Publikācijas zinātniskais aparāts ir balstīts uz LVVA fondu dokumentiem, attiecīgā laika posma periodikas un zinātniskās literatūras klāstu. Atsevišķu uzmanību autors velta Latvijas teritorijā līdz 1918. gadam dzīvojošo krievu un imigrantu savstarpējo attiecību problemātikai, sabiedrisko organizāciju aprakstam, kā arī politiskās darbības raksturojumam. Lai gan publikācija ir vērtīgs sniegums problemātikas izpētē, atsevišķās vietās autora analītikai piemīt subjektivitātes elementi, starp tiem ir pārspīlēts pesimisms, aprakstot krievu sabiedrības kultūras dzīvi, kā arī imigrantu stāvokli un to aktivitātes Latvijā.¹⁴⁰

Otrā grupa. Starpkaru krievu pretboļševistiskai kustībai veltīti zinātniskās literatūras darbi. Emigrācijas historiogrāfija. Likumsakarīgu iemeslu dēļ 20.–30. gadu pretboļševiku izpausmes ir salīdzinoši maz atspoguļotas attiecīgā laika posma krievu trimdas historiogrāfijā.¹⁴¹ Situācija mainījās 50. gadu vidū, kad tika izdots Vladimira Varšavska (*Владимир Сергеевич Варшавский*) darbs “Nepamanītā paaudze”. Atbilstoši nosaukumam autora sniegums bija veltīts jaunajai emigrācijas paaudzei, kas īpaši spilgti iezīmējās 30. gados. Būdam daudz notikumu aculiecinieks, autors veica ne tikai notikumu ieskicējumus, bet arī to padziļinātu analīzi. Darbā ir atspoguļoti 30. gadu emigrācijā populāro jauniešu pretboļševistisku kustību “Mladorosi” un NTSNP izpausmes, kā arī veikts ieskats tādu organizāciju darbībā kā BRP u. c.¹⁴²

¹³⁷ Volkovs, V. Krievi Latvijā. – Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūts, 1996 Apine, I. Slāvi Latvijā Rīga: Mācību apgāds, 1998; Apine, I., Volkovs V. Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums. Rīga: LU FSI, 2007

¹³⁸ Фейгмане, Т. Русские в довоенной Латвии. На пути к интеграции. Рига: БРИ, 2000.

No citām vēsturnieces publikācijām ir jāmin: Feigmane, T. Profesora Vladimira Kosinska (1864-1938) dzīves un darba gaitas. - Inženierzinātņu un augstskolu vēsture. RTU Inženierzinātņu vēstures pētniecības centra zinātniskais žurnāls. Galv. red. Alīda Zigmunde. Rīga: RTU izdevniecība, 2017/1.

¹³⁹ Абызов, Ю. Латвийская ветвь российской эмиграции. В кн.: Блоковский сборник №. XIII. Русская культура XX века: Метрополия и диаспора. Тарту: 1996.

¹⁴⁰ Гаврилин, А. В. Русские эмигранты в межвоенной Латвии: правовой статус и попытки самоорганизации. В кн.: Россия и Латвия в потоке истории. 2-й половины XIX - 1-й половины XX в. Сборник статей. Назарова Е.Л. (ред.). Москва: ИВИ РАН, 2015.

¹⁴¹ Внутренняя линия. Правда о третьем тресте. Научные доклады, прочитанные Б. Прянишниковым и И. Брянским в Париже. Paris: 1937.

¹⁴² Варшавский, В. Незамеченное поколение. New York: Издательство имени Чехов, 1956.

Lielu ieguldījumu problemātikas izpētē sniedza Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks un starpkaru laikā NTSNP organizācijas loceklis Boriss Prjanišnikovs (*Борис Витальевич Прянишников*) izdodot vairākas grāmatas 70. gadu beigās un 80. gadu vidū. Ņemot vērā faktu, ka pētniekam trūka arhīvu materiālu un daudzi darbā minētie fakti bija balstīti uz nepārbaudītu informāciju, kā arī uz personīgiem secinājumiem, pētījumam piemīt vairākas neprecizitātes. Tomēr kopā ar vēlākajiem pētījumiem B. Prjanišnikova sniegums ir vērtīgs trimdas historiogrāfijas paraugs.¹⁴³

Kā vēl vienu darbu no salīdzinoši šauras trimdas zinātniskās literatūras kategorijas¹⁴⁴ ir jāmin NTSNP–NTS locekļa, organizācijas Francijas centra vadītāja, Krievijas impērijas premjera Pjotra Stolipina dēla Arkadija Stolipina (*Аркадий Петрович Столыпин*) darbs “Kalpojot Krievijai”. 1986. gadā Vācijā izdots darbs ir lielisks ieskats NTSNP vēsturē, vienlaikus aplūkojot citas pretboļševistiskās organizācijas un peripetijas kustības iekšienē kā starpkaru laikā, tā arī pēc Otrā pasaules kara. Tomēr tieši autora dziļa iesaiste NTSNP darbībā un izteikta nepatika pret konkurējošām organizācijām piešķir izdevumam īpatnēju subjektivitātes pieskaņu.¹⁴⁵

Kopumā emigrācijas literatūrai ir raksturīgs nesamierināms pretboļševistisks noskaņojums, kas ietekmē pētījumu objektivitāti. Tomēr, ņemot vērā ierobežotu pieeju avotiem, autoriem izdevās veikt visnotaļ vērtīgu pienesumu pretboļševistiskās kustības izpētē.

Padomju historiogrāfija. Nav šaubu, ka “kontrrevolucionāri” un “baltgvardi” ieņēma ievērojamu, stabili negatīvu vietu padomju historiogrāfijā, tomēr starpkaru pretboļševiku aktivitātēm veltīto pētījumu skaits ir diezgan mazs. Šajā kontekstā uzmanības vērtā ir 1928. gadā izdotā N. Kičkasova brošūra, kas balstīta uz 1927. gada “piecu monarhistu teroristu” paraugprocesa materiāliem, kura ietvaros bija tiesāti Somijas un Latvijas pretboļševiki. Izdevums ir vērā ņemams papildlīdzeklis reģionālās pretboļševistiskās kustības pētniecībā, tomēr bija veidots kā rīks padomju propagandas jomā un līdz ar to ir ārkārtīgi tendenciozs.¹⁴⁶

Staļinisma ērā tēmas izpēte bija liegta, valdībai ieturot vadlīniju “ienaidnieks jāznīcina, nevis jāpēta”, līdz ar to pētniecība atjaunojās tikai 60. gados. Viens no šī posma darbiem, ko ir vērts minēt padomju historiogrāfijas ietvaros, ir latviešu vēsturnieka Viļņa Sīpola pētījums “Slepenā diplomātija. Buržuāziskās Latvijas ārpolitika”. Pētījumā īsumā ir aplūkots arī krievu pretboļševiku jautājums starpkaru Latvijas ārpolitikas kontekstā. Tomēr “laika nodevas” dēļ tika sagrozīti vai apzināti noklusēti vairāki fakti, kaitējot pētījuma objektivitātei.¹⁴⁷ Krietni saturiskāki un no zinātniskā viedokļa uzmanības vērti darbi bija izdoti 70. gados. Šajā jomā pētnieciskās uzmanības cienīga (lai gan arī padomju tendenciozitātes pārpilna) ir 1977. gada izdotā Heinriha Jofes (*Генрих Зиновьевич Иоффе*) monogrāfija “Krievu monarhiskās kontrrevolūcijas krahs”. Citu jautājumu ietvaros autors skāra emigrācijas politisku grupējumu savstarpējās konfrontācijas problēmu un sniedza ieskatu ROVS darbībā, kā arī OGPU apkarošanas aktivitātēs. Protams, autors vienādi negatīvi izturējās pret visiem “kontrrevolucionāriem”, taču tieši tas savdabīgi neitralizē trimdas un dažreiz arī mūsdienu vēsturniekiem piemītošo subjektivitāti, paužot simpātijas kādai no pretboļševistiskām organizācijām. Šī īpatnība ir īpaši noderīga, aplūkojot Romanovu dzimtas šķelšanos, kur vēsturnieks pauž vienādi naidīgu attieksmi gan pret “nikolajeviešiem”, gan pret “kiriloviešiem”.¹⁴⁸

¹⁴³ Прянишников, Б. Незримая паутина: ОГПУ - НКВД против белой эмиграции. В. Prianishnikoff, 1979.

Прянишников, Б. Новопоколенцы. New York: B. Prianishnikoff, 1986

¹⁴⁴ Lielākoties tika izdotas atmiņas un trimdā nonākušu organizāciju izdevumi, kas ir publicēti avoti.

¹⁴⁵ Столыпин, А. На службе России. Франкфурт-на-Майне: Посев, 1986.

¹⁴⁶ Кичкасов, Н. Белогвардейский террор против СССР. Издательство: Литиздат Народного комиссариата по иностранным делам, 1928

¹⁴⁷ Sīpols, V. Slepenā diplomātija: buržuāziskās Latvijas ārpolitika: 1919.–1932. g. Rīga: Liesma, 1965.

¹⁴⁸ Иоффе, Г. Крах российской монархической контрреволюции. Москва: Наука, 1977.

80. gadu vidū tika izdoti Leonīda Škarenkova (*Леонид Константинович Шкаренков*) un latviešu vēsturnieka Kārļa Poča darbi, kas bija balstīti uz samērā plašas arhīvu materiālu bāzes.¹⁴⁹ Turklāt K. Poča pētījuma atsevišķos fragmentos bija atspoguļota dažu pretboļševistisku organizāciju darbība Latvijā. Atmetot “laika nodevu”, šie sniegumi atklāja jaunus faktus un sniedza pavērsienu emigrācijas “aktīvisma” izpētē, kļūstot par bieži citētiem pētījumiem arī pēc PSRS sabrukuma Krievijas un Rietumu historiogrāfijā.¹⁵⁰

Kopumā padomju historiogrāfijai raksturīga ārkārtīgi liela tendenciozitāte, kas jāņem vērā darbā ar šādiem materiāliem. Ievērojamas publikācijas ar vērā ņemamu avotu bāzi un strukturētu pieeju tika izdotas, vien sākot ar 70. gadiem un mazā skaitā, pētniecisko uzmanību fokusējot notikumos, kas norisinājās emigrācijas centros Rietumeiropā.

Rietumu historiogrāfija. Viens no pirmajiem krievu emigrācijai veltītajiem darbiem Rietumu historiogrāfijā, kurā tika fragmentāri aplūkoti arī pretboļševiki (ROVS ietvaros), ir jau minētais 1933. gadā izdotais V. Hantingtona pētījums.¹⁵¹ 60. gadu nogalē bija izdots Pola Blekstoka (*Paul W. Blackstock*) darbs, kurā arī atspoguļota ROVS darbība, uzmanību vēršot padomju un PSRS izlūkdienestu pret darbības vēsturei.¹⁵² Vienlaikus 60. gados tika publicēti vairāki krievu izcelsmes ASV pētnieces Natālijas Grantas (*Nataly Grant*) raksti. Starpkaru laikā N. Grantas strādāja Rīgā ASV sūtniecībā un saskārās kā ar “krievu monarhistiem”, tā arī ar OGPU izlūkošanas aktivitātēm. Turklāt N. Grantas vīrs Jeržijs Neržbickis-Vraga (*Jerzy Niezbrzycki Wraga*) bija Polijas armijas izlūkdienesta virsnieks un 30. gados Polijā kūrēja dienesta sadarbību ar krievu pretboļševikiem. Diemžēl Latvijas pretboļševistiskais konteksts praktiski nav guvis atspoguļojumu N. Grantas rakstos.¹⁵³

70. gados iznāca ASV vēsturnieka Džona Hatčinsa (*John A. Hutchins*) darbs, kas bija veltīts P. Vrangeļa personībai, viņa vadītajai Krievu armijai un militārās emigrācijas darbībai trimdā, to skaitā arī ROVS izpausmēm.¹⁵⁴ Desmitgades nogalē cits ASV vēsturnieks Džons Stefans (*John J. Stephan*) aplūkoja labējās un radikālās krievu organizāciju darbības globālajā mērogā.¹⁵⁵ PSRS sabrukuma stadijā iznāca darbi, kas atspoguļoja slepenu specdienestu darbību Rietumos, atsevišķās epizodēs aplūkojot arī militārās emigrācijas izlūkdienestu, personu un organizāciju sadarbību ar britu izlūkdienestiem u. c.¹⁵⁶

Pēc PSRS sabrukuma, kad kļuva pieejami līdz tam limitētas pieejas arhīvi, tika izdota darbu virkne, lielākoties saistībā ar militāri politiskajām kustībām Eiropā, vai pievērsta uzmanība

¹⁴⁹ Шкаренков, Л. Агония белой эмиграции. Москва: Мысль, 1986; Почс, К. “Санитарный кордон”: Прибалтийский регион и Польша в антисоветских планах английского и французского империализма (1921 — 1929 гг.). Rīga: Zinātne, 1985

¹⁵⁰ Tematikas ietvaros var minēt vēl dažus padomju historiogrāfijas darbus: Арсеньев, Е. Поджигатели войны. 4 покушения на полпредства СССР в Варшаве. Москва: 1931; Кудряшев, Р. Белогвардейцы за границей. Москва: 1932; Комин, В. В. Политический и идейный крах русской мелкобуржуазной контрреволюции за рубежом. Калинин, 1977; Голинков, Д. Крушение антисоветского подполья в СССР. 1917 - 1929 годы. Москва: Родина, 1986; Барихновский Г.Ф. Идеино-политический крах белоэмиграции и разгром внутренней контрреволюции. 1921-1924. Ленинград: ЛГУ, 1978; Мухачев, Ю. Идеино-политическое банкротство планов буржуазного реставраторства в СССР. Москва: 1982.

¹⁵¹ Huntington, W. The homesick million, Russia-out-of-Russia. Boston: The Stratford company, 1933.

¹⁵² Blackstock, P. The secret road to World War Two: Soviet versus Western intelligence, 1921-1939. Chicago: Quadrangle Books, 1969.

¹⁵³ Grant, N. The Trust // American Intelligence Journal. Vol. 12 (1991); Grant N. Forgotten Legends: The Brotherhood of Russian Truth // Hoover Institution Archives. Stanford University (Elbridge Durbrow papers. Box. 59. Fold. “Soviets and Their operations”). Pēdējā atsauce ir no Pjotra Bazanova monogrāfijas Братство русской правды. Самая таинственная организация русского зарубежья. Москва: Посев, 2013.

¹⁵⁴ Hutchins, J. The Wrangel Refugees: A Study of General Baron Peter N. Wrangel's Defeated White Russian Forces, Both Military and Civilian, in Exile. Louisville: University of Louisville, 1972.

¹⁵⁵ Stephan John J. The Russian Fascists. Tragedy and Farce in Exile 1925-1945 . New York: Harper & Row, 1978.

¹⁵⁶ Andrew, C., Gordievsky, O. KGB: The Inside Story. London: Hodder & Stoughton, 1990; West, N., Tsarev, O. The Crown Jewels: The British Secrets at the heart of KGB Archives. London: Harper Collins, 1998.

pretboļševiku un to sadarbībai ar citām krievu emigrācijas organizācijām.¹⁵⁷ Vērtīgu ieguldījumu pretboļševistiskās tematikas pētniecībā, paplašinot izpēti apvārsni un iedziļinoties specdienestu darbības jautājumos, no samērā neierasta rakursa (ārziemju periodikas skata punkta) sniedza ASV profesors Lāzars Fleišmans (*Lazar Fleishman*) darbā “Provokācijas spēles. Operācija “Trest” un ārziemju krievu prese”. Darba ietvaros uzmanība tika pievērsta ROVS, BRP un citu organizāciju darbībai.¹⁵⁸ Savukārt Beļģijas pētnieks Vims Koudenys (*Wim Coudenys*) aplūko krievu emigrācijas rakstnieku saimes pārstāvju attieksmi pret BRP un pretboļševistisku kustību kā tādu.¹⁵⁹

Atsevišķas uzmanības vērta ir Kanādas vēsturnieka Pola Robinsona (*Paul Robinson*) monogrāfija “Krievu baltā armija emigrācijā, 1920–1941”.¹⁶⁰ Darbā ir atspoguļotas ne tikai militārās emigrācijas plašas izpausmes un ROVS vēsture, bet arī tādu organizāciju darbība kā BRP, NTSNP u. c. Autors kļuva par vienu no pirmajiem Rietumu vēsturniekiem, kurš aplūko ROVS un ar to saistīto personu darbības izpausmes Latvijā. Tiesa gan, šajā aspektā viņš paudis kļūdainus secinājumus, nebūdams informēts par vietējo politisko specifiku. NSZRIS darbība fragmentārā veidā bija atspoguļota 2021. gada iznākušajā ASV vēsturnieka Vladimira Aleksandrova (*Vladimir Alexandrov*) B. Savinkova biogrāfijai veltītajā grāmatā.¹⁶¹

Atsevišķi fragmenti no Latvijas krievu pretboļševiku un britu izlūkdienesta sadarbības vēstures tika aplūkoti britu vēsturnieku darbos. No tiem ir jāatzīmē Džilas Benetas (*Gill Bennett*), Keita Džeferija (*Keith Jeffery*), Nigela Vesta un Olega Careva (*Nigel West and Oleg Tsarev*) u. c. autoru darbus. D. Benetas pētījumi balstījās uz Lielbritānijas specdienestu arhīvu materiāliem, kur atsevišķi fondi kļuva pieejami 1998. gadā, kad Ārlietu ministrija sniedza vēsturniekiem uzdevumu kļiedēt mītus sakarā ar “Zinovjeva vēstuli”. D. Beneta pieļauj, taču skaidri neapliecina Latvijas krievu pretboļševiku aprindās pazīstamā autora Ivana Pokrovska ciešu iesaisti afērā, vienlaikus pilnībā atzīstot viņa sadarbību ar britu izlūkdienestu. N. Vests un O. Carevs tieši norāda uz Ivanu Pokrovski (*Иван Дмитриевич Покровский*) kā uz viltojuma autoru, balstot apgalvojumu uz trīs avotu sniegtu informāciju. Uzmanības vērta informācija par Rīgas britu izlūkdienesta aģentūru atklāja K. Džefrijs apjomīgajā pētījumā, kurā aplūkota Lielbritānijas izlūkdienesta MI6 vēsture laika posmā no 1909. līdz 1949. gadam. Pēc pētījumā sniegtās informācijas 1921. gada februārī dibinātā Rīgas SIS izlūkošanas centrāle, kas cieši sadarbojās ar “baltajiem”, bija produktīvākā reģionā.¹⁶²

Rietumu historiogrāfijas kopainu populārzinātniskās literatūras klāstā 2022. gadā papildināja Latvijā dzīvojošā somu žurnālista un rakstnieka Jukas Rislaki (*Jukka Rislakki*) grāmata “Starp dzīvību un nāvi. Latviešu aģenti Somijas–PSRS spiegošanas karā”.¹⁶³ Faktiski J. Rislaki darbs kļuva par vienu no pirmajiem pētījumiem Rietumu historiogrāfijā, kura fragmentos tika atspoguļots

¹⁵⁷ Petro, N. *Russian Democracy. An Interpretation of Political Culture*. Cambridge: Harvard University Press, 1995; Kellog, M. *The Russian Roots of Nazism White Émigrés and the Making of National Socialism, 1917–1945*. New York: Cambridge University Press, 2005.

Zemgor and the Russian Army in Exile // *Cahiers du monde russe* Volume 46 (2005).

¹⁵⁸ Флейшман, Л. В тисках провокации. Операция «Трест» и русская зарубежная печать. Москва: НЛЮ, 2003.

¹⁵⁹ Coudenys, W. A life between fact and fiction. The history of Vladimir. G. Orlov, *Revolutionary Russia* 21 (2008).

Coudenys, W. A. V. Amfiteatrov's Stena plača i stena nerušimaja and the Attempts to Restore the Fighting Spirit among Russian Émigrés in the Early 1930s // *Wiener Slavistisches Jahrbuch* Nr. 1 (2013).

¹⁶⁰ Robinson, P. *The White Russian Army in Exile 1920-1941*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

¹⁶¹ Alexandrov, V. *To Break Russia's Chains: Boris Savinkov and His Wars Against the Tsar and the Bolsheviks*, Pegasus Books, 2021.

¹⁶² West, N., Tsarev, O. *The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives*. Yale: Yale University Press, 1999; Bennett, G. A most extraordinary and mysterious business: The Zinoviev Letter of 1924 // *History Notes* Vol. 14 (1999); Tomaselli, P. C's Moscow station – The Anglo-Russian trade mission as cover for SIS in the early 1920s // *Intelligence and National Security*. Volume 17 (2002); Jeffery, K. MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909-1949. London: Crown, 2010; Bennett, G. *The Zinoviev Letter. The Conspiracy that Never Dies*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

¹⁶³ Rislaki, J. *Starp dzīvību un nāvi*. Rīga: Latvijas mediji, 2022. Disertācijas autora J. Rislaki darba recenzija: Recenzija. Juki Rislaki "Starp dzīvību un nāvi" // *Domuzīme* Nr.4 (2022).

arī Latvijas pretboļševistiskais konteksts. Pētījuma avotu bāze ir balstīta uz vairāku valstu arhīvu dokumentiem, periodiku, laikabiedru atmiņām un J. Rislaki personīgā arhīva materiāliem. Vienlaikus darbā ir dažas neprecizitātes vēstures faktos par krievu emigrācijas militārajām organizācijām, to vadītājiem un galvenajiem darbības virzieniem, kas kopumā nemaina grāmatas vērtību.

Rietumu historiogrāfijas ietvaros pētnieciskā uzmanība bija pievērsta Krievijas Pilsoņu kara aspektiem un emigrācijas izpausmēm, bet krietni mazāk – starpkaru pretboļševistiskai kustībai, šajā jomā primāri orientējoties uz ROVS darbības izpēti. Lai gan tematikai veltīts pētījumu klāsts nav plašs, darbiem ir augsta vērtība problemātikas izpētē, turklāt atsevišķos pētījumos ir fragmentāri aplūkotas dažas pretboļševistiskās kustības izpausmes Latvijā.

Krievijas historiogrāfija. Kā minēts, noteiktas emigrācijas pētniecības tradīciju iezīmes Krievijas historiogrāfijas kontekstā tika izveidotas jau padomju posmā, bet pēc PSRS sabrukuma izpētes apvārsnis tika ievērojami paplašināts. Ņemot vērā ROVS prioritāro nozīmi emigrācijā un līdz 30. gadiem arī pretboļševistiskās kustības jomā, šī savienība sākotnēji kļuva par centrālo pētniecības objektu. Šajā segmentā ir jāizceļ Viktora Bortņevska (*Виктор Георгиевич Бортневский*), Igora Domņina (*Игорь Владимирович Домнин*), Jefima Pivovara (*Ефим Иосифович Пивовар*), Vitālija Jeršova (*Виталий Фёдорович Ершов*) darbi, rakstu krājumi un citi pētījumi, kas iznāca 90. gados.¹⁶⁴ Nākamajā desmitgadē tika izdota virkne citu darbu, kas paplašināja pētniecisko interešu ietvarus. Starp tiem ir jāatzīmē Jurijs Sviridenko (*Юрий Павлович Свириденко*) un V. Jeršova monogrāfiju, kas balstīta uz pamatīgas avotu bāzes pieredzējušu speciālistu sniegtā, taču vienlaikus darbam piemita padomju laikmetam līdzīga tendenciozitāte un subjektīva attieksme pret tā saukto “balto teroru”.¹⁶⁵

Vēlāk paplašināti bija izpētīti ne tikai ROVS darbība, bet arī citu organizāciju aktivitātes, to starpā atspoguļojot “nikolajeviēšu”, BRP, NTSNP, “Uzticīgo savienības” “Mladorosu” un ar tiem saistītu jauniešu kustību izpausmes, paplašinot historiogrāfiju ar vairākām monogrāfijām un disertācijām. Vērtīgu ieguldījumu militārās emigrācijas un pretboļševiku organizāciju izpētē sniedza Vladislava Goldina (*Владислав Иванович Голдин*), Pjotra Bazanova (*Петр Николаевич Базанов*) monogrāfijas un citi autoru darbi, turklāt papildu uzmanība tika pievērsta procesiem militārās emigrācijas segmentā 30. gados.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Левинская, И. Русские фашисты на Дальнем Востоке и в США. В кн.: Национальная правая прежде и теперь: Историко-социологические очерки. В 3-х ч. СПб., 1992; Иванова, Т. Российские солидаристы: люди и книги. Москва, 1993; Бортневский, В. Загадка смерти генерала Врангеля. СПб, 1996; Зубарев, Д. “Красная чума” и белый терроризм (1918 - 1940) // Индивидуальный политический террор в России. XIX - начало XX в. Материалы конференции. Москва, 1996; В поисках истины. Пути и судьбы русской эмиграции (Материалы к истории политической эмиграции). Сборник статей и документов, Москва, 1997; Бегидов, А., Ершов, В., Пивовар, Е. Российская военная эмиграция в 1920-30-е годы. Нальчик, 1998.

¹⁶⁵ Свириденко, Ю., Ершов, В. Белый террор? Политический экстремизм российской эмиграции 1920 - 45 гг. Москва: МГУ, 2000; Чистяков, К. ”Активизм” в среде российской эмиграции: Идеология, организации, практика, 1920-е - 1930-е гг. Диссертация. Москва: МГУ, 2002; Борейко, А. Идеология Русского Общевоинского союза. - В кн.: Из истории оперативной деятельности отечественных органов государственной безопасности. Москва: Академия ФСБ России, 2002.

Голдин В.И. Армия в изгнании. Страницы истории Русского Обще-Воинского Союза. Архангельск, 2002;

¹⁶⁶ Чистяков, К. Убить за Россию! Из истории русского эмигрантского «активизма». 1918-1939 гг. Москва: МГУ, 2000; Огороков, А. Русская эмиграция: политические, военно-политические и военные организации. Москва: Авуар Консалтинг, 2003; Пучков, С. Политический активизм молодежной среды российской эмиграции в 1920 - 1930- е гг. Москва: МГУ, 2005; Соловьев, М. Доставка и распространение в советской эмиграции агитационных материалов русских правых организаций в Прибалтике и Финляндии (1920 год - начало 30-х годов XX века) // Две России - одна культура. Сборник научных трудов по материалам 14-х Смирдинских чтений (2006); Соловьев, М. “Больше года мы ждать не можем” // Вестник Санкт-Петербургского университета. Вып.1 (2008); Голдин, В. Русская военная эмиграция и советские спецслужбы в 20-е годы XX века. Архангельск: Солти, 2010; Базанов, П. Периодическая печать русского зарубежья — исторический или антиисторический источник (на примере журнала «Русская правда») // Эмигрантика. Периодические издания русского зарубежья: вопросы источниковедческой критики : Труды международной конференции к 85-летию

Šī gadsimta sākumā paplašinājās pretboļševistiskās kustības izpētes ģeogrāfija, pievēršot uzmanību arī reģionālajām izpausmēm. Šo tendenču ietvaros ir izdoti vairāki darbi, kuros bija atspoguļotas pretboļševistiskās kustības organizāciju darbība gan PSRS ziemeļrietumu reģionos, gan Somijā un Baltijas valstīs. Šajā jomā ir interesanti Pleskavas vēsturnieku Mihaila Ļitvinova (*Михаил Юрьевич Литвинов*) un Aleksandra Sedunova (*Александр Всеволодович Седунов*) darbi. Pētījumi tika balstīti uz FSB arhīvu dokumentu bāzes un būtībā kļuva par vienienu no pirmajiem Krievijas historiogrāfijā, kuros bija ieskicēti Latvijas Politiskās pārvaldes un armijas izlūkdienesta darbības principi, kā arī specdienestu sadarbība ar NSZRIS, ROVS un BRP organizācijām. Vienlaikus darbam piemīt padomju tradīcijās ieturēta subjektivitāte.¹⁶⁷ Vērtīgu ieguldījumu tēmas izpētē sniedza cits Pleskavas pētnieks Oļegs Kalkins (*Олег Андреевич Калкин*). Balstoties uz FSB arhīvu dokumentiem, savos darbos viņš aplūko NSZRIS darbību Padomju Krievijas un Latvijas teritorijā, kā arī pretboļševiku sadarbību ar padomju un Latvijas specdienestiem.¹⁶⁸

Vērtīgs piensūms tēmas izpētē ir R. Polčaniņova publikācijas, kurās ir aplūkota "Sokol", NTSNP un BRP darbība Latvijā. Neliels raksts, kurā aplūkota NTSNP darbība Latgalē, ilgtermiņā kļuva par vienīgo Latvijas organizācijas darbības liecību. Lai gan pats autors bija NTSNP mantotājas NTS organizācijas loceklis, viņš paudis ne visai precīzus secinājumus par organizācijas darbību Latvijā, balstoties uz starpkaru Latvijas organizāciju locekļu mutiski sniegtu informāciju.¹⁶⁹

Īpaši svarīgs pētījums tēmas ietvaros ir Maksima Solovjova (*Максим Сергеевич Соловьев*) disertācija, kas balstīta uz OGPU materiāliem no Ļeņingradas apgabala FSB arhīva. Autors detalizēti aplūko ROVS, "nikolajeviešu" un BRP darbību Latvijā un sniedz unikālas liecības ne tikai par pretboļševiku darbību Latvijā, bet arī par to aktivitātēm PSRS un ciešiem kontaktiem ar Ļeņingradas kara apgabala štāba virsniekiem. Informācija bija tik lielā mērā unikāla, ka ilgu laiku šķita mazticama, taču tās patiesību apliecināja citi avoti. Diemžēl OGPU dokumentu klāstam ir arī negatīva loma pētījumā, padomju izlūkdienesta aģentiem paužot klaji nepatiesu vai izkropļotu informāciju, ko varētu mazināt, ja autors būtu izmantojis Latvijas arhīvu dokumentus.¹⁷⁰ Ņemot vērā FSB arhīvu faktiski slēgšanu plašam pētnieku lokam, darbs kļuva par vienu no zinātniskās literatūras stūrakmeņiem, uz kuras balstījās 2013. gadā izdotā P. Bazanova monogrāfija "Krievu taisnības brālība. Noslēpumainākā ārzemju krievu organizācija".¹⁷¹ Tā bija pilnībā veltīta BRP darbībai "Ārzemju Krievijā", to skaitā īpašu uzmanību pievēršot izpausmēm Baltijas valstīs un Latvijā. Ņemot vērā, ka darba tapšanas laikā FSB arhīvi nebija pieejami, P. Bazanovs nespēja papildināt, apstiprināt vai noraidīt M. Solovjova sniegto informāciju, un iepriekšējā pētījumā pieļautās nepilnības "emigrēja" arī P. Bazanova darbā. Nezināmu iemeslu dēļ P. Bazanovs nav izmantojis Latvijas arhīvu informāciju, kas būtiski paaugstinātu viņa pētījuma zinātnisko vērtību. Nedaudz vēlāk papildu ieguldījumu tēmas izpētē sniedza 2016. gadā izdotā Oļega Antropova (*Олег*

Р.Ш. Ганелина. Санкт-Петербург: Изд-во С-Петербургского университета, 2012; Базанов, П. Братство Русской Правды. Самая загадочная организация русского зарубежья. Москва: Посев, 2013. Базанов, П. Казем-Бек лидер движения младоросов // Вестник Русской христианской гуманитарной академии, т.16. вып.6 (2015); Голдин, В. Генералов похищали в Париже. Русское военное зарубежье и советские спецслужбы. Москва: РИСИ, 2016.

¹⁶⁷ Piemēram, viena no pētījuma tēzēm ir apgalvojums, ka Latvijas specdienestu uzdevumos ietilpa ne tikai spiegošana PSRS, bet arī teroristisku aktivitāšu īstenošana. Литвинов, М., Седунов, А. Шпионы и диверсанты борьба с прибалтийским шпионажем и националистическими бандформированиями на Северо-Западе России. Псков: Псковская областная типография, 2005.

¹⁶⁸ Калкин, О. Белое движение на Северо-Западе и судьбы его участников. Сборник статей. Псков: Центр народного творчества, 2004; Калкин, О. Четыре судьбы полковника Леды. // На мятежных рубежах России. Псков: Псковское возрождение, 2003.

¹⁶⁹ Полчанинов, Р. Русские сокола, БРП и НТСНП в Режице // Новый Журнал Нр. 227 (2002)

¹⁷⁰ Соловьев, М. Деятельность организации Великого князя Николая Николаевича, Русского общевоеинского союза. Братства русской правды на Северо-Западе Советской России, В Прибалтике и Финляндии в 1920-х - начале 1930-х. Диссертация. СПб: СПГУ, 2008.

¹⁷¹ Базанов, П. Братство Русской Правды. Самая загадочная организация русского зарубежья. Москва: Посев, 2013.

Олегович Антропов) starpkaru pretboļševistiskai kustībai veltītā monogrāfija. Tās ietvaros pirmo reizi tika detalizēti atspoguļota NSZRIS darbība Polijā un daļēji Latvijā.¹⁷²

Uzmanības vērtas ir arī citu autoru publikācijas, kas izdotas pēdējos 10 gados un skar pretboļševistiskās kustības sākumu Latvijā, pretboļševiku faktoru Latvijas un PSRS attiecību krīzē 1920. gadā, Latvijas pretboļševiku saikni ar britu izlūkdienestiem, netieši “nikolajeveišu”, un A. Kutepova kaujinieku darbību Krievijas ziemeļrietumu reģionā un Baltijas valstīs, kā arī citas nianšes.¹⁷³

Krievijas historiogrāfijas segments ir plašākais klāsts starpkaru krievu pretboļševistiskās kustības izpētē. Pēdējos gadu desmitos arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta kustības ģeogrāfisko apvāršņu paplašināšanai, to skaitā aplūkojot tās izpausmes Krievijas ziemeļrietumos un Rietumos. Līdz ar to epizodiski pētnieciskajā uzmanībā nonāca arī pretboļševiku darbība Baltijas valstīs, kas ar retiem izņēmumiem tika pētīta fragmentāri un sporādiski, bez iedziļināšanās problemātikā, primāro uzmanību fokusējot citu uzdevumu ietvaros.

Latvijas historiogrāfija. Kā minēts, Latvijas krievu pretboļševistiskās kustības jautājums guva fragmentāru un tendenciozu atspoguļojumu padomju historiogrāfijā jau 60. gadu vidū, taču pirmie objektīvie pētījumi bez marksisma rāmjos ieturētās propagandas sāka parādīties pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Pirmais pētnieks, aizsāka tematikas izpēti, bija A. Stranga, publicējot apjomīgu rakstu “Krievu labējās monarhistiskās organizācijas Latvijā” sešos avīzes “Latvijas Jaunatne” numuros 1991. gada augustā un septembrī.¹⁷⁴ Par publikācijas vadmotīvu kalpoja sava veida vēsturiskais *deja vu*, novelkot paralēles starp PSRS un Krievijas impērijas sabrukumu. Autors pamatoti ar bažām raudzījās uz vairāku PSRS politiķu kvēlām simpātijām pret Krievijas impēriju un monarhiju, kas “vienotās un nedalāmās” koncepta ietvaros apdraudēja arī tikko neatkarību atguvušās valstis. Turklāt raksta publikācijas brīdī Latvijas neatkarību vēl oficiāli neatzina PSRS Valsts padome, lai gan *de iure* tā bija vairāku Rietumu valstu atzīta. Balstoties uz LVVA Politpārvaldes arhīva dokumentiem, vēsturnieks sniedza populārzinātnisku ieskatu starpkaru “monarhistu” problemātikā. Acīmredzot atmodas gars zināmā mērā ietekmēja vēsturnieka publikācijas toni, kas negatīvās attieksmes ziņā atsevišķos fragmentos pietuvinājās padomju historiogrāfijai raksturīgajai kardināli negatīvajai attieksmei attiecībā uz “kontrrevolucionāriem” un “baltgvardiem”.

Nākamajos gados temats guva atspoguļojumu vairāku autoru populārzinātniskajos rakstos,¹⁷⁵ vēlāk zinātniskās literatūras klāstu papildināja T. Feigmanes un J. Abizova publikācijas.¹⁷⁶ Tās bija balstītas uz LVVA dokumentiem un LVA NKVD pratināšanu protokoliem, aplūkojot vairāku krievu inteligences pārstāvju likteņus, kuri nebija pretboļševistisku organizāciju locekļi, bet tomēr piederēja labējai krievu sabiedrībai. Starpkaru krievu “monarhisma” problemātika skarta 1999. gadā Alda Bergmaņa populārzinātniskajā rakstā “Monarhisti un Čekas provokācijas Latvijā”, kas

¹⁷² Антропов, О. Политический активизм русской эмиграции 1920 – 1930-х гг. Астрахань: Сорокин, 2016.

¹⁷³ Пыхалов, И. “Переходил границу враг, шпион и диверсант...” // Общество, среда, развитие. Нр. 29 (2013); Седунов, В. „Белые террористы“ на Северо-Западе России в 1920–1930-е годы // Псков 36 (2012); Алексеев, Д. А. П. Пален и его попытка создания антисоветского центра в Латвии (лето 1920 г.) // Петербургский исторический журнал Нр. 3 (2019); Ганин, А. “Одни офицерские или интеллигентские организации никакого переворота осуществить сами не смогут...” Антибольшевистское подполье в Петрограде в 1919 году в документах архива генерала Н.Н. Юденича. // Журнал российских и восточноевропейских исследований. Нр. 3 (30) (2022). Зазерская, Т. Врангелиада в Учредительном собрании Латвии глазами французского дипломата, Петербургский исторический журнал, № 3 (2018).

¹⁷⁴ Stranga, A. Krievu labējās monarhistiskās organizācijas Latvijā. Latvijas Jaunatne, 30.08., 31.08., 03.09., 04.09., 05.09.1991.

¹⁷⁵ Гусев Г., Пухляк О. Месть монархиста // СМ сегодня. 27.02.1993.

¹⁷⁶ Абызов Й., Фейгмане, Т. Неправый суд над правоведом П.Н.Якоби. // Балтийский архив. Том IV. Рига: Даугава, 1999; Фейгмане, Т. Не придет ли за сильной властью власть несправедливая" // Даугава. № 5. 2003

paplašināja A. Strangas 1991. gada pētījumu, pievērsoties BRP jautājumam, taču rakstam pietrūkst zinātniskās analītikas un kopumā piemīt deskriptīvs raksturs.¹⁷⁷

Krievu “monarhisku” organizāciju jautājums iezīmējās vairākās epizodēs jau minētajā 2000. gadā izdotajā T. Feigmanes monogrāfijā “Krievi pirmskara Latvijā. Ceļā uz integrāciju”.¹⁷⁸ Tajā pašā gadā tika izdots A. Strangas darbs “Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā”, kurā Latvijas pretboļševistiskais jautājums pirmo reizi guva atspoguļojumu kā daļa no Latvijas iekšpolitikas un ārpolitikas elementiem. Balstoties uz plašu avotu un literatūras bāzi, darbā tika izpētīti ne tikai 1920. gada notikumi, bet arī virkne Latvijas diplomātijas momentu līdz 20. gadu vidum. Šajā jomā A. Strangas pētījums kļuva par vienu no ievērojamākiem pienesumiem Latvijas historiogrāfijā. “Monarhistu” aspekts darbā bija aplūkots daudz neitrālāk nekā 90. gadu sākuma publikācijās, un, lai gan autors pauda sociāldemokrātiem līdzīgu nostāju, ka “baltgvardu uzvara Pilsoņu karā būtu Latvijas kaps”, tomēr kopumā darba tonis jautājuma ietvaros kļuva objektīvāks.¹⁷⁹ Ņemot vērā pētnieciskās uzmanības koncentrāciju citu uzdevumu ietvaros, autors pieļāvis dažas neprecizitātes, kas bija saistītas ar Politiskās pārvaldes dokumentos pausto.

Latvijas pretboļševiku sadarbība ar Polijas un Latvijas militārajiem izlūkdienestiem guva atspoguļojumu Ē. Jēkabsona publikācijā 2003. gadā. Uz Latvijas un Polijas arhīvu informācijas balstīts pētījums sniedza ieskatu NSZRIS un ar to saistīto personu iesaistē sarežģītajā “spēlē” ne tikai ar Latvijas un Polijas, bet arī ar padomju specdienestiem.¹⁸⁰ Šī problemātika tika aplūkota arī 2004. gada Elmāra Stabiņa rakstā izdevumā “Daugava”. Publikācijas atsevišķa epizode bija veltīta A. Kutepova kaujinieku un Latvijas armijas izlūkdienesta savstarpējās sadarbības problemātikai 1927. gadā.¹⁸¹ Tajā pašā gadā bija publicēts Ulda Krēšliņa raksts “Krievu emigrācija un monarhistu kustība Latvijā: 20. gs. 20. gadi un 30. gadu sākums”. Publikācija tika balstīta uz Politpārvaldes fonda dokumentiem, nedaudz paplašinot A. Strangas 1991. gada rakstos pausto.¹⁸²

Arī A. Stranga turpināja iedziļināties starpkaru Latvijas ārpolitikas aspektos un pievērsās 30. gadu Latvijas un PSRS ekonomiski politisku attiecību niansēm, kas tika atspoguļots viņa rakstos 2011. un 2012. gadā Latvijas un ASV izdevumos.¹⁸³ Pretboļševistiskais jautājums darbā ir atspoguļots tirdzniecības līguma pagarināšanas peripētijās. Raksta ietvaros autors attīstīja iepriekšpausto tēzi par padomju ārpolitikas vadlīnijām, kad Latvijai svarīgi ekonomiski lēmumi bija pieņemti, padomju pusei izmantojot politiskās šantāžas sviras. Šādās situācijās “baltgvardiem” un emigrantiem bieži vien bija viena no galvenajām lomām, *de facto* atrodoties politisku ķīlnieku statusā. Publikācijas elementi, kā arī cita ar pretboļševikiem saistīta informācija guva atspoguļojumu 2015. gadā iznākušajā A. Strangas monogrāfijā “Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti)”.¹⁸⁴ Atšķirībā no iepriekšējiem vēsturnieka darbiem jaunajā desmitgadē iznākušajām publikācijām piemita krietni nosvērtāka attieksme pret krievu pretboļševikiem, jautājums tika skatīts bez

¹⁷⁷ Bergmanis, A. Monarhisti un čekas provokācijas Latvijā. Lauku Avīze, 06.11.1999

¹⁷⁸ Фейгмане, Т. Русские в довоенной Латвии. На пути к интеграции. Рига: БРИ, 2000.

¹⁷⁹ Stranga, A. Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga: Latvijas vēsture, 2000

¹⁸⁰ Jēkabsons, Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.-1939. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IV (2003).

¹⁸¹ Стабиньш, Э. Из истории разведслужбы Латвии 1920-х гг. // Daugava. Nr.6. 2004.

¹⁸² Krēšliņš, U. Krievu emigrācija un monarhistu kustība Latvijā: 20. gs. 20. gadi un 30. gadu sākums. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2004, Nr. 2

¹⁸³ Stranga, Aivars. Latvijas - PSRS 1933. gada 4.decembra tirdzniecības līgums. Tirdzniecība un PSRS ārējā politika / Aivars Stranga // Latvijas Vēsture : jaunie un jaunākie laiki. Nr.1. (2011); Странга, А. Торговая политика. Отношения Латвии и СССР в 1932 году и газета Сегодня // Труды по балтийско-российским отношениям и русской литературе: В честь 70-летия Б. Равдина. Под ред. И. Белобровцевой, А. Меймре, Л. Флейшмана. Ч.1 Stanford Slavic Studies vol. 42 (2012).

¹⁸⁴ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015.

subjektivitātes un pat ar cieņu pret atsevišķām personām, norādot uz pretboļševistiskās kustības organizācijas kaitīguma mākslīgi “uzpūsto” raksturu.

2016. gadā problemātika pirmo reizi kļuva par akadēmiskā pētījuma centrālo uzmanības objektu Pāvila Peļevina maģistra darbā “Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā 1920.–1934. g.”.¹⁸⁵ Darbā pirmo reizi tika aplūkota “Uzticīgo savienības” darbība, pievērsta uzmanība ārpolitikas procesiem, kuros ir iesaistīts arī krievu pretboļševiku jautājums, aplūkoti 1927. gada notikumi un citi procesi. Pētījuma ietvaros tika ieviesta korekta kustības definīcija, “baltgvardu”, “balto”, “monarhistu” u. c. vietā piedāvājot pretboļševistiskās kustības definīciju. Loģiski pamatojot savu spriedumu, autors norāda, ka ne visu organizāciju un savienību politiskās programmas bija balstītas uz monarhisma platformām, taču kā monarhisku organizāciju piemērus min “Uzticīgo savienību” (kas tiešām bija monarhiskā organizācija) un BRP. Otrajā gadījumā šis spriedums neiztur kritiku, jo BRP oficiāli izvairījās no skaidri definētas politiskās programmas. Neizpratni rada darba hronoloģisko ietvaru robežšķirtne – 1934. gads, ko autors pamato kā kustības noslēguma galējo robežu, “jo kopš 1934. g. beigām krievu pretboļševistiskās organizācijas aktivitātes Politiskās pārvaldes dokumentos un tā laika preses izdevumu materiālos netika konstatēti”. Šis apgalvojums neatbilst patiesībai, kas ir pierādīts dotās disertācijas ietvaros. Lai gan P. Peļevina darbs tika balstīts uz LVVA arhīva materiāliem, autors pārsvarā izmantojis Politiskās pārvaldes fonda dokumentus, taču arī tajos ir iespējams konstatēt faktu, ka kustība turpinājās līdz pat padomju okupācijas sākumam. Šīs kļūdas būtu iespējams nepieļaut, ja autors paplašinātu zinātnisko aparātu un izmantotu plašāku avotu klāstu, iepazīstoties arī ar LVA dokumentiem, organizāciju izdevumiem un aculiecinieku atmiņām. Jautājumu raisa arī publicēto avotu izmantošanas aspekts – darba ietvaros praktiski netika izmantoti dokumentu krājumi, bet no atmiņām – tikai Fēliksa Cielēna “Laikmeta maiņā” izdevumi. Ne visai saprotama ir arī darba struktūra, turklāt autors nav iedziļinājies NSZRIS, “kiriloviešu”, “nikolajevešu”, ROVS un A. Kutepova kaujinieku darbības niansēs, darbā nav atspoguļota pretboļševiku sadarbība ar Latvijas specdienestiem, netika pievērsta uzmanība notikumiem, kas bija saistīti ar “Zinovjeva vēstuli”, u. c. Tomēr, neraugoties uz minēto, darbs kļuva par ievērojamas cienīgu pavērsienu tematikas izpētē, turklāt tā saturs ir maģistra darbam, nevis disertācijai atbilstošs.

Problemātika atkārtoti guva atspoguļojumu 2020. gadā iznākušajā papildinātajā un pārstrādātajā A. Strangas darbā, kas veltīts Latvijas un Padomju Krievijas miera līguma noslēgšanas simtgadei.¹⁸⁶ Pretboļševiku jautājumam autors veltījis krietni plašāku uzmanību, saglabājot objektīvo toni, vienlaikus ar pienācīgu kritiku un pat sarkasmu vērtējot organizāciju un personu darbību. Vairākās vietās jautājuma ietvaros ir manāmas neprecizitātes, to starpā apgalvojums par “balto” līderu piekrišanu atzīt tikai Polijas autonomiju, nevis suverenitāti. Tas gan nav precīzs apgalvojums, jo “Krievijas augstākais pavēlnieks” A. Kolčaks un līdz ar viņu arī A. Deņikins atzina Polijas neatkarību, taču neatzina pretenzijas uz Rietumukrainas teritorijām.¹⁸⁷ Ziemeļrietumu armijas jautājumā autors apšaubījis Krievijas historiogrāfijā pausto, ka pēc armijas internēšanas Igaunijā savstarpējās konfrontācijas rezultātā no igauņu rokām krita daži krievu karavīri. Tomēr šādus incidentus apstiprina arī igauņu vēsturnieki, balstoties uz arhīvu dokumentiem. Autors nepareizi norādījis ROVS dibināšanas gadu, paužot, ka savienība bija dibināta 1923. gadā, lai gan patiesībā tās dibināšana bija pasludināta 1924. gada 1. septembrī.¹⁸⁸ Tomēr šis nepilnības neietekmēja kopējo situācijas un notikumu atspoguļojumu darba ietvaros.

Latvijas historiogrāfijas apskatā ir jāmin divi samērā specifiski izdevumi, kas veltīti Latvijas specdienestiem un iznāca 2001. un 2021. gadā. Pirmajā izdevumā “Latvijas izlūkdienesti 1919–

¹⁸⁵ Peļevins, P. “Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā 1920.-1934. g.”. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2016

¹⁸⁶ Stranga, A. Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga: Mansards 2020.

¹⁸⁷ Цветков В.Ж. Белое дело в России. 1919 г. Формирование и эволюция политических структур Белого движения в России. Москва 2009. с. 573.

¹⁸⁸ Stranga, A. 29, 53, 253. lpp.

1940. 664 likteņi”¹⁸⁹ fragmentāri, bez kritiskas pieejas un ar ievērojamām faktoloģiskām kļūdām tika aplūkots krievu “monarhistu” jautājums. Diemžēl grāmatas struktūra, informācijas pasniegšanas veids, kļūdas organizāciju izveides un darbības jautājumos padarīja to par grūti izmantojamu pētnieciskajā darbībā. Savukārt 2021. gada izdotajā Aigas Bērziņas un Gunta Vāvera darbā “Drošības dienests starpkaru Latvijā, 1918–1940: vēsture” jautājums ir aplūkots krietni strukturētā veidā un arī izdevums kā tāds ir visnotaļ noderīgs literatūras paveids tēmas aspektu izpētē, kas saistīti ar Politiskās pārvaldes problemātiku.¹⁹⁰

Historiogrāfijas klāstu 2017. gadā papildināja disertācijas autora maģistra darbs ““Sokol” organizāciju darbība Latvijā 1928.–1940. g.”, kā arī virkne rakstu un tēžu Latvijas, Krievijas Federācijas, Igaunijas un ASV izdevumos. Publikāciju pētnieciskā uzmanība tika pievērsta pretboļševistiskās kustības sākumposmam Latvijā, krievu militāro formējumu dalībai Latvijas Neatkarības karā, jaunatnes iesaistei kustībā, pretboļševiku un Latvijas specdienestu sadarbības aspektiem, ROVS vadības intervences plāniem PSRS caur Baltijas valstīm u. c.¹⁹¹

2017. gadā krievu emigrācijai veltītas zinātniskās literatūras klāstu papildināja socioloģes Svetlanas Kovaļčukas (*Светлана Николаевна Ковальчук*) monogrāfija “Īstais trimdnieks visu ņem sev līdzi. Emigrantu zinātnieku likteņi Latvijā 1920.–1944. g.”.¹⁹² Apjomīgā darba ietvaros tika atspoguļotas starpkaru Latvijā dzīvojošo krievu emigrantu zinātnieku (filozofijas, tieslietu, vēstures, teoloģijas u. c. jomu) biogrāfijas. Pretboļševistiskā jautājuma ietvaros ir vērtīga apakšnodaļa, kurā atspoguļotas “Baltās kustības” ideologa filozofa Ivana Iljina (*Иван Александрович Ильин*) saiknes ar Rīgu, viņa draugu un atbalstītāju loks Latvijā, uzstāšanās Rīgā, kā arī citi notikumi un nianšes. Rīgas paziņu lokā centrālā vieta tika atvēlēta Romānam Zilem, kurš vēlāk kļuva par *de facto* I. Iljina sekretāru un sekretāru. 20. gadu otrajā pusē un 30. gadu sākumā R. Zīle bija ievērojama pretboļševistiskās kustības figūra un tika iesaistīts BRP un NSRM darbībā. Autore darbā ir sniegta jauna informācija, kas ne tikai papildināja līdz šim zināmās R. Zīles biogrāfijas nianšes, bet arī sniedza ieskatu I. Iljina attieksmē pret Latviju, viņa sakariem ar arhibīskapu Jāni (Pommeru) u. c. Tomēr vienlaikus autore automātiski pārkopecēja P. Bazanova darba kļūdas, kas migrēja no M. Solovjova disertācijā izmantotajiem OGPU dokumentiem, paužot informāciju, ka ROVS rīcībā Latvijā bija “ap 1200 durkļiem”, un citas patiesībai neatbilstošas liecības.

2018. gadā noteiktu pienesumu tēmas izpētē sniedza Rēzeknes novadpētnieks Vladimirs Nikonovs (*Владимир Владимирович Никонов*) populārzinātniskajā darbā “Rēzekne pirms trešās atnākšanas. Pilsētas vēstures apraksti laika posmā no 1917. gada februāra apvērsuma līdz Otrā pasaules kara beigām”.¹⁹³ Būdam pieredzējis kolekcionārs un novadpētnieks, autors izveidojis apjomīgu darbu pilsētas un reģiona vēsturē, atsevišķu uzmanību veltot Rēzeknē dibināto krievu militāro formējumu dalībai Latvijas Neatkarības karā, ZRA un dažādām pretboļševistiskās kustības

¹⁸⁹ Latvijas izlūk dienesti 1919–1940 664 likteņi. Red. Vija Kaņepe. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2001.

¹⁹⁰ Bērziņa, A. Guntis, V. Drošības dienests starpkaru Latvijā, 1918–1940: vēsture. Rīga: VDD, 2020.

¹⁹¹ “Sokol” organizāciju darbība starpkaru periodā Latvijā // Latvijas Universitātes Žurnāls “Vēsture”, Nr. 3 (98) (2017); Деятельность сокольских организаций в межвоенной Латвии. Новый Журнал (The New Review), Nr. 287 (2017); Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. gadā: Vitālija Aderkasa gadījums // Latvijas Arhīvi 1/2 (2019); The activities of “Russian Monarchists” in the Documentation of the Latvian Political Police Department (1920–1940). Specific Characteristics of the Source. Modern History of Russia Nr.1 (2020); Krievu militārie formējumi Latvijā 1919. g. maijā–jūlijā. Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. Latvijas Neatkarības karš un Latvijas armijas izveidošanas 100. gadadiena (2019); Loodearmee endiste sõjaväelaste väljaranne ja repatrieerimine Lätti 1920. aastal: sõjalis-poliitiline kontekst // Narva muuseumi toimetised 22 (2021); Krievijas Ziemeļrietumu armijas sabrukuma sekas 1919.–1920. gadā: Latvijas konteksts // Latvijas Universitātes Žurnāls “Vēsture”, 11/12 (2022); Копётин, I, Гусаченко, A. The vision of foreign intervention in the USSR as planned by Russian military émigrés at the end of 1920s: The Baltic context // LVIŽ 116 (2022).

¹⁹² Ковальчук, С. Настоящий изгнанник с собой все уносит. Судьбы ученых-эмигрантов в Латвии. 1920–1944 гг. Москва: Новый хронограф, 2017.

¹⁹³ Никонов, В. Резекне перед третьим пришествием. Рēzekne: Latgales druka, 2018.

izpaušmēm Latgalē starpkaru posmā. Darbs ir balstīts uz vairāku arhīvu dokumentiem, autora personīgās kolekcijas materiāliem, korespondences, personu atmiņām u. c. Vienlaikus, neraugoties uz jaunatklātiem momentiem tēmas izpētē, darba struktūra ir izveidota ne visai pārdomāti, atsevišķos fragmentos ir jūtams kritiskās pieejas trūkums, autoram pārlicinoši apgalvojot nepierādītus faktus vai uzticoties Politiskās pārvaldes fonda dokumentu informācijai, bez pārbaudes, nesalīdzinot ar citu avotu, vai literatūras materiāliem.

Apkopojot Latvijas historiogrāfijas darbus, ir jāsecina, ka krievu pretboļševistiskās kustības tematikai dažādos laika posmos lielākoties bija pievērsta fragmentāra uzmanība vai arī izpēte norisinājās tādu laika ietvaros, kas pilnībā neaptvēra starpkaru posmu un visu pretboļševiku organizāciju izpaušmes. Analizējot Rietumu, krievu emigrācijas un Krievijas historiogrāfijas segmentus, tēmas ietvaros ir konstatēts plašs pētījumu skaits, tomēr izpaušmes Baltijas un Latvijas kontekstā praktiski nenonāca primārā pētnieciskā fokusā. Minētais liek secināt, ka, paplašinot arhīvu diapazonu, dokumentu un citu avotu klāstu, kopumā ar līdz šim veiktajiem pētījumiem ir iespējams būtiski paplašināt krievu pretboļševistiskās kustības historiogrāfiju, kas sniegtu pienesumu kā krievu emigrācijas, tā arī starpkaru Latvijas krievu iedzīvotāju sociālās un politiskās kopainas izpētē.

1. nodaļa. KRIEVU SABIEDRĪBA STARPKARU EIROPĀ UN BALTIJAS VALSTĪS

1. 1. Situācija Krievijā 1917. gadā

Krievijas impērija 20. gadsimta sākumā. 19. un 20. gadsimtu mijā Krievijas impērija un tās sabiedrība atradās fundamentālās pārejas stāvoklī – no tradicionālās, agrārās, uz industriālo. Kā rāda vēsturiskā pieredze, šī pāreja praktiski vienmēr saistās ar satricinājumiem sociālajā, politiskajā, kultūras un citās jomās. Amortizēt satricinājumus teorētiski ir iespējams, taču tikai ārkārtīgi prasmīgu valstsvīru vadībā, kuri spēj izcili pielāgoties situācijai un veiksmīgi risināt sociāli politiskās konfrontācijas, elastīgas valsts pārvaldes un tai pretimnākošas sabiedrības situācijā. Realitātē tas pieprasa tik dziļas izmaiņas, kuru realizācijas iespējas ar pastāvošās iekārtas valdību ir maz iespējamās, jo faktiski nozīmētu šīs sistēmas demontāžu, ko brīvprātīgi veiktu šīs pašas sistēmas valdība. Līdz ar to, krietni biežāk, sociālo, politisko un ekonomisko pretrunu Gordija mezgls ir sacērtams revolūcijas rezultātā. Savukārt tās intensitāte, ilgums un traģiskuma apmērs ir tieši proporcionāls krīzes apmēram kādā ir nonākusi valsts, kā arī sabiedrības konsolidācijai.¹⁹⁴

19. gadsimtā Krievijas impērijas absolūtā monarhija, ar arhaiskām iezīmēm, kas vietām līdzinājās austrumu despotismam, turpināja 18. gadsimtā uzņemto Rietumu kursu, kura ietvaros bija spiesta pielāgoties Rietumu ekonomikas, kultūras un militārajam modelim.¹⁹⁵ Aleksandra II valdības laikā veiktās reformas militārajā, ekonomiskajā, sociālajā, tieslietu un citās jomās veica būtisku ieguldījumu valsts attīstībā, paverot ceļu impērijas potenciālai integrācijai pasaules spēcīgāko ekonomisko spēlētāju lokā. Tajā pašā laikā apbrīnojami straujais Krievijas ekonomikas rādītāju pieaugums 19. gadsimta nogalē – 20. gadsimta sākumā bija skaidrojams ar samērā zemu starta pozīciju, kurā valsts atradās pirms reformām. Lai gan Krievijas impērija 20. gadsimta sākumā (it īpaši 1906. – 1914. gadā) ierindojās visstraujāk augošo valstu kohortā, Krievijas ekonomikai bija izteiktas perifērijas kapitālisma iezīmes, starptautiskajā jomā balstoties uz izejvielu un pārtikas produktu eksportu ar zemu pievienoto vērtību.¹⁹⁶

Vienlaicīgi modernizācija aktualizēja problēmu virkni valsts pārvaldes, likumdošanas un citās jomās, pieprasot būtiskas izmaiņas sfērās, kurās bija īstenotas vien daļējas reformas. Tradicionālajā Krievijas sabiedrībā (kurā iedzīvotāju skaits laika posmā no 1897. līdz 1914. gadam palielinājās par 39.1% (jeb par 50.18 miljoniem cilvēku, 85.6%¹⁹⁷ iedzīvotāju dzīvoja laukos un 77.1 %¹⁹⁸ no sociālās kopainas veidoja zemnieki) agrārais jautājums bija akūti svarīgs, taču neatrisināts. Agrārā problēma, kopumā ar strauju modernizācijas tempu, kļuva par “bumbu ar laika degli”. Nespēdami izdzīvot dēļ ierobežotajiem zemes resursiem un strauji pieaugušajiem demogrāfiskajiem rādītājiem, zemnieki devās uz industriālajiem centriem, kur papildināja mazkvalificēta darba spēka rindas. Savukārt nesakārtota darba likumdošana, darba spēka piedāvājuma / pieprasījuma disproporcija un darba devēju triviālā dzīšanās pēc peļņas, īsā laikā marģinalizēja jaunu proletariāta segmentu. Situāciju būtiski pasliktināja zems izglītības līmenis – 1914. gadā vidējais lasītpratēju īpatsvars veidoja vien 21% no impērijas iedzīvotāju kopskaita,¹⁹⁹ kas kopumā ar augstākminēto situāciju sociālajā jomā veidoja auglīgu augsni sociālistiskās propagandas uztverei vakardienas zemnieku vidū.²⁰⁰

¹⁹⁴ Шубин, А. Великая российская революция: от Февраля к Октябрю 1917 года. Москва: Родина-медиа, 2014. С. 14-24.

¹⁹⁵ Pipes, R. The Russian Revolution. New York: Vintage books, 1991. pp. 78-81.

¹⁹⁶ Первая революция в России. Взгляд через столетие. Москва: Памятники исторической мысли, 2005. С. 23-25.

¹⁹⁷ Статистический ежегодник России 1914 г. (Год одиннадцатый) Петроград: Петроград. Типография Штаба Петроградского военного округа, 1915. С. 61.

¹⁹⁸ Turpat, 89. lpp.

¹⁹⁹ Turpat, 96. lpp.

²⁰⁰ Шубин, С. 32 - 54.

Tajā pašā laikā, pieaugošo sociāli politisko izaicinājumu ietekmē, Krievijas impērija lēnām un ar lielu nokavēšanos, bet veica soļus modernā valstiskuma virzienā, kur katalizatora lomu nospēlēja 1905. gada notikumi. Tomēr arī patvaldības veiktās reformas likumdošanā un politiskajā jomā izrādījās nepietiekošas un bieži vien sāka iestrēgt kopš to pasludināšanas. Par spilgtāko piemēru kalpoja ar lielām liberālās sabiedrības cerībām atklāta Valsts Dome, kuras darbība tika vairākkārt pārtraukta un rezultātā no institūcijas, kuras uzdevums bija līdzdarboties ar patvaldību, tās lielākās frakcijas laika gaitā arvien biežāk veidoja opozīciju monarham un Ministru padomei.²⁰¹

Īpaši krasi tas iezīmējās Pirmā pasaules kara laikā, kas sākotnēji pat konsolidēja kā Domi un valdību, tā arī sabiedrību, tomēr jau 1915. gada ziemā patriotiskais noskaņojums sāka noplakt. Par iemeslu tam kalpoja Kara ministrijas un virspavēlniecības kļūdu dēļ sākusies sistemātiska atkāpšanās praktiski visā Eiropas militārā teātra frontē, kas gāja roku rokā ar milzīgiem cilvēku zaudējumiem.²⁰² Neveiksmes atkārtoti aktualizēja Krievijas dziļās ilgtermiņa problēmas, kuru ietvaros monarhs un valdība arvien vairāk diskreditēja sevi. It īpaši krasi tas iezīmējās 1916. gada nogalē arī labēji noskaņoto politiķu, augsti stāvošās garīdzniecības un daļēji pat aristokrātijas elites skatījumā, valdībai nonākot gandrīz pilnīgā izolācijā.²⁰³

1917. gada Februāra revolūcija un Oktobra apvērsums. Neraugoties uz minēto situāciju, revolūcijas draudi vēl nebija tik viennozīmīgi, kam par apliecinājumu kalpoja arī revolūcijas notikumu dalībnieku paustais.²⁰⁴ Tomēr valdība nespēja adekvāti novērtēt situāciju un pienācīgi atbildēt uz izaicinājumiem (kuru akūto daļu veidoja pārtikas un citu jomu apgādes problēmas Petrogradā), kas izraisīja krīzi un padarīja revolūciju par nenovēršamu.²⁰⁵

Lai gan jau 12. martā Petrogradā izveidojās alternatīvā, revolucionārā divvaldība – Valsts Domes Pagaidu komiteja (t. i. Pagaidu valdība, kā administratīvais izpildes orgāns), lielākoties liberālo partiju dalībnieku pārstāvēta, un Petrogradas pagaidu strādnieku un karavīru deputātu padomes (turpmāk – Padome) (kā likumdošanas, valdības kontroles orgāns), kuras izpildkomiteja bija kreiso politisku spēku pārstāvji, to darbība nevainagojās ar panākumiem, nākamo mēnešu laikā slīkstot arvien dziļākā krīzē. Pagaidu valdības faktiskā bezspēcība, Padomes uzspiestie likumi, kas veicināja armijas degradāciju un līdz ar to arī frontes sabrukumu, kā arī virkni citu procesu, vienlaicīgi stimulēja galēji kreiso politisko spēku – anarhistu²⁰⁶ un Krievu Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas radikālā spārna, t.i. boļševiku²⁰⁷ popularitātes pieaugumu.²⁰⁸ Pirmo reizi tas iezīmējās jūlija krīzē, nostādot Pagaidu valdību un arī Padomi apvērsuma draudu priekšā, ko izdevās apspiest. Vienlaicīgi Pagaidu valdība, kaut gan arī sāka arvien vairāk sliekties pa labi, dodot priekšroku “stingrās rokas” ieviešanai kā armijā tā arī aizmugurē, Krievijas armijas virspavēlnieka infantērijas ģenerāļa Lavra Korņilova (*Лавр Георгиевич Корнилов*)²⁰⁹ vadībā, tomēr bažās par L.

²⁰¹ Turpat, 92. lpp.

²⁰² Sk. Аксенов, В. Слухи, образы, эмоции. Массовые настроения россиян в годы войны и революции (1914-1918). Москва: Новое литературное обозрение, 2022.

²⁰³ Vasilijš Šuļģins, pazīstamais politiķis no labējā politiskā sektora, vēlāk viens no “Baltās kustības” zīmīgajiem politiskajiem darbiniekiem, atmiņās minējis, ka Nikolaju II bija vitāli nepieciešams nomainīt monarhijas glābšanai. Līdz ar to, viņš bija viens no Domes locekļiem, kas klātienē aicināja Nikolaju II parakstīt atteikšanās manifestu 1917. g. martā. Sk. Шульгин, В. Дни. Издание Суворина: Белград, 1925.

²⁰⁴ Sk. Февраль 1917 глазами очевидцев. Москва: Айрис-Пресс, 2017.

²⁰⁵ Pipes, pp. 233-235, 246.

²⁰⁶ Krievu anarhisms - uz Mihaila Bakuņina, Pjotra Kropotkina u. c. politologu un filozofu darbiem veidots politiskais strāvojums. Balstās uz valsts centriskās lomas noliegšanu un valstiskuma izveidi dažādu padomju un pārvalžu savstarpējās mijiedarbības ietvaros.

²⁰⁷ Boļševiki (большевики, lielnieki) Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) kreisais, radikālais spārns, kas izveidojās 1903. gadā, KSDSP sašķēloties meņševikos (maziniekos) un boļševikos (lielniekos). 1912. gadā tika izveidota atsevišķa Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku (boļševiku) partija.

²⁰⁸ 1. martā Petrogradas strādnieku un kareivju deputātu padomes izdotā pavēle, tās ietvaros karaspēku vadība faktiski nonāca kareivju komiteju jurisdikcijā, būtiski ierobežojot virsnieku tiesības, piekļuvi ieročiem, u. c.

²⁰⁹ Lavrs Korņilovs (Лавр Георгиевич Корнилов) (30.08.1870-13.04.1918) Infantērijas ģenerālis. 1917. g. jūlijā - augustā Krievijas armijas virspavēlnieks. Veica neveiksmīgu karagājienu uz Petrogradu 1917. gada septembrī ar mērķi

Korņilova vienpersoniskās diktatūras izveidi, Pagaidu valdības galva Aleksandrs Kerenskis (*Александр Федорович Керенский*)²¹⁰ pēdējā brīdī izvēlējās kursa maiņu kreisajā virzienā, apvienojot visus spēkus “reakcijas” apkarošanai.²¹¹ Faktiski L. Korņilova karagājiena neveikme pavēra ceļu boļševikiem, kas atguvās pēc Jūlija krīzes un, ievērojot pieļautās kļūdas, atgriezās uz politiskās arēnas ar stingri definētu mērķi – gāzt Pagaidu valdību, pārņemot varu. Tas tika realizēts Oktobra apvērsuma laikā 1917. gadā 7.-8. novembrī, kas tika paveikts, kopā ar Krievijas Sociālistu revolucionāru (t. s. eseru)²¹² partijas kreisā spārna un citu radikālo spēku atbalstu.

1917. gada novembra notikumi: revolūcija jeb apvērsums? Šajā ziņā ir uzmanības vērtā definīcijas detaļa, ja marta notikumus praktiski vienmēr traktēja kā revolūciju, tad novembra norišu jomā pastāvēja un joprojām pastāv viedokļu variācijas. Padomju historiogrāfijā 1917. gada notikumi martā un novembrī tika dēvēti par buržuāzisko un Oktobra sociālistisko revolūciju, jo novembra notikumu vērtējums no apvērsuma pozīcijas spētu būtiski apšaubīt PSRS režīma “legitimitāti”. Atsevišķos laika posmos noteiktā daļa rietumu vēsturnieku uzskatīja abus notikumus par revolūcijām, dažādi vērtējot to iznākumu,²¹³ šādu nostāju daļēji pieņemot vai apstrīdot.²¹⁴ Likumsakarīgu iemeslu dēļ novembra notikumus kā tautas iniciētu un atbalstītu revolūciju atteicās pieņemt krievu un padomju emigrācijas vēsturnieki, kam pievienojās arī daļa rietumu vēstures skolu kolēģu.²¹⁵ Pēc PSRS sabrukuma, emigrācijā dominējošai nostājai pievienojās arī daļa Krievijas Federācijas vēsturnieku.²¹⁶ Mūsdienu politisko reāliju ietekmē Krievijas Federācijā notiek jēdzienu revīzija, līdz ar ko Oktobra apvērsuma jēdziens tiek pielietots arvien retāk. Ņemot vērā pieņemto apvērsuma apzīmējumu, kā pēkšņa notikuma, kura rezultātā notiek esošās valdības gāšana nelielas grupas spēkiem, ir pamats uzskatīt boļševiku varas uzurpēšanu par apvērsumu.²¹⁷

Lai gan pēc Oktobra apvērsuma boļševiki paziņoja par varas nodošanu “strādniekiem, karavīriem un zemniekiem” (t. i. Petrogradas strādnieku un zaldātu deputātu padomes

likvidēt revolucionārās padomes, kreisos radikāļus un nodibinot militāro diktātū. Viens no “Baltās kustības” pamatlicējiem, Krievu Brīvprātīgo armijas pirmais komandieris.

²¹⁰ Aleksandrs Kerenskis (*Александр Федорович Керенский*) (1881-1970) Jurists, politiķis un valstsvīrs. Pagaidu valdības kara ministrs un premjerministrs. Krievijas Republikas dibinātājs.

²¹¹ Tas ir likvidēt Korņilova uzbrukumu, apcietinot pašu ģenerāli, kura uzdevumos ietilpa Padomes gāšana uzticamo karadaļu rokām un radikālu spēku apkarošana Petrogradā.

²¹² Krievijas Sociālistu-revolucionāru (Sociālrevolucionāru, eseru) (*Партия социалистов-революционеров, эсеры*) 1902. gadā. uz t. s. “narodņiku” kustības veidota sociālistiskā partija. Politiskās programmas galvenās vadlīnijas balstījās sociālisma ietvaros, uzstājot uz agrārās socializācijas nepieciešamības, t.i. nekustamā īpašuma socializāciju, likvidējot privātīpašumu, bet nenacionalizējot zemi. 20. gadsimta sākumā partija kļuva zīmīga ar virkni atentātu pret augsti stāvošiem ierēdņiem un aristokrātiju. 1917. gadā piedalījās Pagaidu valdības darbībā. Guva vairākumu Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās. 1917. gadā partija sašķēlās t.s. kreisajos un labajos eseros, kur kreisie lielākoties atbalstīja boļševikus un piedalījās to valdībā līdz 1918. gada. jūlijam. 1918. gadā labejie eseri kļuva par nozīmīgu pretboļševiku spektra segmentu.

²¹³ Sk. Carr, H. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, Vol. 1 (*History of Soviet Russia*). New York: Penguin Books, 1951; Figes, O. *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924*. New York: Penguin Books, 1996.

²¹⁴ Sk. Wade, R. *The Russian Revolution, 1917*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005; Pipes, R. *Review of The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, by Edward Hallett Carr // *The Russian Review* 10, no. 3. New Jersey: University of Kansas, 1951; Fitzpatrick, S. *The Russian Revolution*. New York: Oxford University Press, 2008; Rabinowitch, A. *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd*. New York: W. W. Norton, 1976

²¹⁵ Melgunov, S. *The Bolshevik Seizure of Power*. Santa Barbara: American Bibliographical Center-Clio Press, 1972; Милуков, П. *История второй русской революции. Выпуск первый: противоречия революции*. София: Российско-болгарское книгоиздательство, 1921; Френкин, М. *Захват власти большевиками в России и роль тыловых гарнизонов армии: подготовка и проведение Октябрьского мятежа 1917-1918 гг.* Jerusalem: Stav, 1982

²¹⁶ Волкоганов, Д. *Ленин: политический портрет в двух книгах, Книга 1*. Москва: Аст, 1994. с. 269, 270, 324; Sk. Волков, С. *Трагедия русского офицерства*. Москва: Фокус, 1999; Шубин, А. *Великая Русская революция от февраля к октябрю*. Москва: 2014; Зубов, А. *История России XX век*. Москва: Эскмо, 2017 Шамбаров В.Е. *Белогвардейщина. Неизвестная история Гражданской войны*. Москва: Алгоритм, 2017 у. с.

²¹⁷ *Coup d'etat Pieejams*: <https://www.britannica.com/topic/coup-detat> [skatīts: 26.11.2020]

Līdzīgu domu pauž arī Ričards Paips. Pipes, R. *Three “Whys” of Russian Revolution*. New York: Vintage Books, 1995. Pp.31-34.

izpildkomitejā iekļaujot eseru, meņševiku un citu partiju pārstāvjus), realitātē valsts pārvalde nonāca Tautas komisāru padomes rokās, kuru pārvaldīja boļševiki,²¹⁸ mazāk kā gada laikā kļūstot par vienpartijas diktatūru.²¹⁹

Boļševiki, lielinieki un komunisti: definīcijas īpatnības. Ņemot vērā Latvijas historiogrāfijas terminoloģijas īpatnības, tradicionāli ir pieņemts apzīmēt boļševikus par lieliniekiem, kas ir tiešais tulkojums no krievu vārda “*большевики*”. Termina ģenēze ir tiešā veidā saistīta ar notikumiem, kas norisinājās 1903. gadā Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas 2. kongresā Briselē. Centrālās komitejas vēlēšanās V. Ļeņina grupa guva vairākumu (krieviski – *большинство*), bet oponenti palika mazākumā (*меньшинство*), attiecīgi sadaloties boļševikos (*большевики*) un meņševikos (*меньшевики*), kas kļuva par noteicošo iemeslu V. Ļeņina vadītas grupas definīcijai.²²⁰ Līdz ar to, latviskojot terminoloģiju, boļševikus pat korektāk būtu saukt par “vairākumniekiem”, kas, protams, neatbilst vēsturiskai tradīcijai. Ņemot vērā promocijas darba specifiku, kura tematiskais vektors ir saistīts ar cīņu pret vienpartijas diktatūras iekārtu Padomju Krievijā un PSRS, ar mērķi to gāzt, korekti būtu izmantot apzīmējumu boļševiki.²²¹ Arī starptautiskās terminoloģijas jomā ir izmantojams termins boļševiki (*Bolsheviks*).²²²

Lai gan paši boļševiki, un arī viņu ienaidnieki, definējot Padomju Krievijā un PSRS pastāvošo iekārtu, bieži izmantoja jēdzienu “komunistiskā diktatūra”, promocijas darbā tiek apzināti lietots termins “boļševiki” un pret tiem vērsta kustība tiek definēta kā “pretboļševistiskā kustība”. Tādā veidā ir lokalizēts boļševiku vienpartijas diktatūras jēdziens un ar to saistītie politiskie spēki tieši Padomju Krievijā un PSRS, nošķirot tos no komunistiskajā ideoloģijā balstītām kustībām un režīmiem globālajā mērogā. Protams, krievu pretboļševiki bija naidīgi noskaņoti praktiski pret jebkādam komunisma izpausmēm, tomēr to primārais mērķis nebija cīņa pret abstrakto globālo komunismu, vai tā atzarojumiem, bet konkrēti boļševiku diktatūras gāšana Krievijā.

1.2. Krievijas Pilsoņu karš

Brīvprātīgo armijas veidošana. Boļševiku varas uzurpēšana iniciēja pirmās bruņotās sadursmes starp boļševikiem un to pretiniekiem, kas sākās jau 8. novembrī. Tomēr tas neguva plašu rezonansi – pretboļševiku pretinieku rindas veidoja salīdzinoši neliels virsnieku skaits, militāro izglītības iestāžu audzēkņi, studenti un skaitliski nenozīmīgas kazaku vienības. Ieilgušais Pasaules karš, frontes sabrukums, permanenta politiskā un sociālā krīze iekšzemē un citi faktori veidoja apātības atmosfēru pat virsniecībā, kas tajā brīdī veidoja vērā ņemamu īpatsvaru lielpilsētās, kurnorisinājās epizodiskās sacelšanās. Oktobra apvērsums tautā tika uzņemts kā kārtēja valdības krīze, bet boļševiki kā īslaicīga politiskā parādība, kam pieliks galu Satversmes sapulce.²²³

Par spīti lielākās sabiedrības daļas apātībai un nogurumam no Pirmā pasaules kara, apvērsums kļuva par impulsu pretboļševistiskās kustības izveidei, kuras galvenais virzītājspēks bija infantērijas ģenerāļa Mihaila Aleksejeva (*Михаил Иванович Алексеев*)²²⁴ un citu virsnieku izveidota slepena organizācija. Stimuls militāri patriotiskās organizācijas veidošanai bija Pavēles Nr.1 graužošā darbība, L. Korņilova sacelšanās apspiešana un totālā vilšanās Pagaidu valdības spējās.

²¹⁸ Līdz 1918. g. vasaras vidum tajā mazākumā piedalījās arī kreisie eseri

²¹⁹ Fitzpatrick, S. The Russian Revolution. Oxford: Oxford University Press, 2008. pp. 62-67

²²⁰ 1912. - 1913. gadā boļševiki pilnībā norobežojās no kādreizējiem kolēģiem no Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas un izveidoja pastāvīgu frakciju, kas 1917. gada pavasarī tika pārformēta partijā.

²²¹ Lielinieki. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/88272-lielinieki> [skatīts 27.11.20]

²²² Bolshevik. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/Bolshevik> [skatīts 27.11.20]

²²³ Шубин, А. 1918 год. Революция, кровью омытая. Москва: Академический проект, 2019. С. 5-8

²²⁴ Mihails Aleksejevs (Михаил Иванович Алексеев) (15.11.1857 - 08.10.1918). Infantērijas ģenerālis. Pirmā pasaules karā Krievijas Dienvidrietumu armiju grupas štāba priekšnieks, Ziemeļrietumu frontes komandieris, Virspavēlnieka štāba priekšnieks. Viens no “Baltās kustības” un Brīvprātīgo armijas veidotājiem.

Apzinoties bezizejas situāciju bruņotās sacelšanās veidošanā Krievijas galvaspilsētā, M. Aleksejeva organizācija novembrī sāka slepenu armijas veidošanu cīņai pret boļševikiem Krievijas Dienvidos, Donas kazaku kontrolētajā teritorijā. Īsā laikā tiem pievienojās arī vairāki armijas ģenerāļi, tajā skaitā arī ģenerālleitnants Antons Deņikins (*Антон Иванович Деникин*)²²⁵ un L. Korņilovs. 15. novembrī dibinātu Brīvprātīgo armiju (*Добровольческая армия*) neatbalstīja Donas kazaki, tās izveidošanā norisinājās sarežģīti, un 1918. gada sākumā armija bija mērojama vien 3-4 tūkstošu cilvēku skaitā, līdz ar to, par vērā ņemamiem draudiem boļševiku varai varētu runāt visai nosacīti, armijai piedaloties epizodiskajās lokālā rakstura bruņotajās sadursmēs.²²⁶

Tomēr pēc boļševiku īstenotās Krievijas Satversmes Sapulces likvidācijas,²²⁷ Brestļitovskas miera noslēgšanas, Čehoslovāku korpusa sacelšanās un citu faktoru ietekmē karš kļuva par plaša mēroga militāro konfliktu. Brīvprātīgo armija strauji papildinājās uz brīvprātīgo rēķina un, sākot ar 1918. gada maiju, tai pievienojās plašs Donas kazaku karaspēks un citi formējumi. 1919. gada sākumā armija bija būtiski papildināta un pārformēta par Krievijas Dienvidu bruņotajiem spēkiem (turpmāk - KDBS), kuru kopējais sastāvs bija mērojams vairāk nekā 150 tūkstošu cilvēku skaitā. Vienlaicīgi tika formēti karaspēki arī citos reģionos, to maksimālais sastāvs sasniedza aptuveni 800 tūkstošu cilvēku skaitu.²²⁸

Pilsoņu kara jēdziens un Krievijas Pilsoņu karš. Tiešā Pilsoņu kara jēdziena definīcija ir militāri politiskais konflikts (vai to virkne) starp vienas valsts pilsoņiem (vai pavalstniekiem), kas mēdz būtiski atšķirties atkarībā no konkrētā konflikta specifikas.²²⁹ Krievijas gadījumā tas kļuva par vienu no asiņainākajiem pilsoņu kariem cilvēces vēsturē, pēc ļoti aptuvenām aplēsēm zaudējot dzīvību vairāk nekā 10 miljoniem cilvēku, vēl 1.5 miljoniem dodoties emigrācijā, nerunājot par citām ilgtermiņa sekām, kas nenovēršami izmainīja Krievijas būtību un pat nācijas mentalitāti.²³⁰

“Balto” skatījumā Krievijas Pilsoņu kara jēdziena būtība bija krietni plašāka par krievu tautas iekšējo konfliktu, vai par valsts iekārtas maiņu un teritoriālo pretenziju jautājumu risināšanu. Viņu skatījumā boļševisma naidīgā darbība nozīmēja totālu krieviskuma iznīcināšanu, Krievijas pazemojumu un okupāciju, līdz ar to karš pret boļševismu nozīmēja arī karu par krievu tautu, garīgumu, kultūru un Krievijas būtību kā tādu.²³¹

Ģeogrāfiskajā mērogā Pilsoņu karš skāra praktiski visu bijušās Krievijas impērijas teritoriju, iesaistot visas impērijā dzīvojošās tautas. Jaundibināto valsts kontekstā tas savienojās ar nacionālajiem neatkarības kariem, veidojot ārkārtīgi sarežģītu notikumu virkni.

Hronoloģiski Krievijas Pilsoņu karš ir ietverams 1917.-1922. gada rāmjos (lai gan Centrālā Āzijā pilsoņu kara konflikti risinājās līdz pat 30. gadu sākumam) un ir nosacīti iedalāms vairākos posmos:

²²⁵ Antons Deņikins (*Антон Иванович Деникин*) (04.12.1872 - 07.08.1947) Ģenerālleitnants. Pirmā pasaules karā Rietumu un Dienvidrietumu frontes komandieris. L. Korņilova sacelšanās atbalsītājs. viens no “Baltās kustības” līderiem un Brīvprātīgo armijas veidotājiem. Pēc L. Korņilova nāves Brīvprātīgo armijas komandieris. Kopš 1919. g. janvāra Krievijas Dienvidu bruņotu spēku komandieris. 1919. g. vasarā-rudenī veica neveiksmīgu uzbrūkumu Maskavai.

²²⁶ Кенез, П. Подлинная история добровольческой армии, 1917-1918. Москва: Алгоритм, 2017. С. 55-107.

²²⁷ Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanas norisinājās 1917. g. novembrī, virsroku gūstot labejiem eseriem (ap 40%), kuri uzskatīja Oktobra apvērsumu par pretlikumīgu un boikotēja boļševiku īstenotās politikas pasākumus. Iegūstot 22.5 % Satversmes sapulcē, boļševiki apzinājās apdraudējumu savas partijas eksistencei, līdz ar to, sākoties Satversmes sapulces darbībai 05.01.1918, kopā ar Krievijas Sociālistu revolucionāru partijas kreisā spektra dalībniekiem pameta sēdi, kam sekoja sēdes slēgšana un protestu vardarbīga apspiešana.

²²⁸ Krievijas Dienvidu bruņotie spēki. Pieejams: enciklopedija.lv/skirklis/144908 [skatīts 12.02.2022]

²²⁹ Gersovitz, N. What Is a Civil War? A Critical Review of Its Definition and (Econometric) Consequences. // The World Bank Research Observer, vol. 28, No. 2. (2013). pp. 159-161.

²³⁰ Smele, J. The “Russian” Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World. Oxford: Oxford University Press, 2015. P.3.

Jēkabsons, Ē. Latvijas iedzīvotāju skaita un sastāva izmaiņas militāro un politisko procesu iespaidā 1914.-1920. gadā - priekšstati un realitāte // Karš un sabiedrība Latvijā 1914.-1920. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2021. 37. lpp.

²³¹ Дроздовский, М. Дневник. Берлин: Вече, 1923. С. 72.

- 1) Īslaicīgais, epizodiskais Pilsoņu karš, sākot ar Oktobra apvērsumu un līdz 1918. gada februārim, kad boļševikiem un to sabiedrotajiem izdevās pakļaut stratēģiskās nozīmes reģionus centrālajā Krievijā, 1918. gada februārī atkāpjoties vien Vācijas karaspēka ofensīvas rezultātā;
- 2) Lokālā karadarbība 1918. gada pavasarī, lielākoties Krievijas Dienvidos (Donas karaspēka un Brīvprātīgo armiju ietvaros) un Ukrainā;
- 3) Plašā mēroga Pilsoņu karš, sākot ar 1918. gada maiju. Galvenās iezīmes: Donas kazaku sacelšanās, boļševiku varas gāšana reģionā, Čehoslovāku korpusa sacelšanās, Krievijas virspavēlnieka admirāļa Aleksandra Kolčaka (*Александр Васильевич Колчак*)²³² valdības dibināšana 1918. gada 18. novembrī, līdz Krievijas armijas evakuācijai no Krimas 1920. gada novembrī;
- 4) Sacelšanās, kas bija vērstas pret “kara komunismu” un boļševiku vienpartijas diktatūru, sākot ar 1920. gada beigām (zemnieku sacelšanās sērijas un Kronštates sacelšanās), līdz 1922. gada sākumam;
- 5) Pilsoņu karš Tālajos Austrumos, 1920.-1922. gadā;
- 6) Bruņotie konflikti, kas bija saistīti ar nacionālu valsts izveidošanos (vai to mēģinājumiem) ar ārzemju intervences, Krievijas un lokālo “balto” un “sarkano” karaspēku līdzdalību 1918.-1922. gadā. Vidusāzijas kontekstā tas turpinājās līdz 30. gadu sākumam.²³³

Krievijas Pilsoņu karš Krievijas Ziemeļrietumos un Baltijas reģionā. Baltijas reģiona Krievijas Pilsoņu kara norise sakrita ar Neatkarības karu aktīvām fāzēm, kļūstot par savstarpēji saistītajām militāro konfliktu sērijām. Karadarbība izvērtās īsi pēc ķeizarišķās Vācijas armijas kapitulācijas Pirmajā pasaules karā, līdz ar suverēnu valstu dibināšanu un Strādnieku un zemnieku sarkanās armijas (turpmāk SZSA) “revolūcijas eksporta” mēģinājumu Rietumeiropā.

Latvijā un Igaunijā Krievijas Pilsoņa kara norise bija cieši saistīta ar “Baltās kustības” Krievijas Ziemeļu armijas Atsevišķā Pleskavas brīvprātīgo korpusa izveidi un darbību. Karaspēks bija izveidots Vācijas armijas okupētajā Krievijas teritorijā 1918. gada nogalē ar mērķi veidot armiju, kas Vācijas finansēta un apgādāta gāztu boļševiku varu Krievijā, nodibinot Vācijai lojālu, monarhisku valdību.²³⁴ Realitātē, Vācijas kapitulācijas dēļ tas nav izdevies un SZSA ofensīvas priekšā nesaformētais karaspēks atkāpās uz Igauniju, kur stājās Igaunijas armijas operatīvajā pakļautībā kā Atsevišķais Ziemeļu korpus, iesaistoties kara darbībā pret SZSA. Laika gaitā, korpus paplašinājās un 1919. gada 1. jūlijā tika pārformēts par Ziemeļrietumu armiju (turpmāk ZRA)²³⁵ infantērijas ģenerāļa Nikolaja Judeņiča (*Николай Николаевич Юденич*) vadībā.²³⁶

Ņemot vērā, ka korpusa formēšana norisinājās ar Vācijas karaspēka aizbildniecību arī okupētajā Latvijas teritorijā, “baltais faktors” iezīmējās jau 1918. gada novembrī, kad Rēzeknes apkārtnē tika izveidota partizānu kavalērijas vienība artilērijas pulkveža Mihaila Afanasjeva (*Михаил Александрович Афанасьев*) vadībā, kura karavīri atkāpās uz Rīgu un daļēji uz Liepāju,

²³² Aleksandrs Kolčaks (*Александр Васильевич Колчак*) (16.11.1874-07.02.1920) Krievu zinātnieks, okeanogrāfs, karaflotes virsnieks. Pirmā pasaules karā Baltijas flotes mīnu divīzijas komandieris. 1916. g. Melnās jūras flotes komandieris. 1918. g. rudenī Direktoriņas (Pilsoņu kara laikā Ufā izveidotā Pagaidu valdības) kara ministrs. Kopš 1918. g. 18. novembra Krievijas virspavēlnieks, Austrumu bruņoto spēku komandieris.

²³³ Шубин, А. 1918 год. Революция, кровью омытая. Москва: Академический проект, 2019.

С.6.; Милуков, П. Россия на переломе. Том 2. Paris: 1927. С. 4; Большая Российская энциклопедия. Коллектив авторов. Том 7. Москва: Научное издательство Большая Российская энциклопедия, 2007. С. 592 – 595.

²³⁴ Розенталь, Р. Северо-Западная армия. Хроника побед и поражений. Tallinn: Argo, 2012. С.1.; Рупасов, А., Чистиков, А. “Шлюсштайн”// Вопросы истории. Нр. 11-12. Москва: РАН, 1993. С. 150 -15; Гольц, Р., Моя миссия в Финляндии и Прибалтике. Санкт-Петербург: Европейский университет, 2015. С. 102-103, 196, 228.

²³⁵ 2019. g. jūlijā Ziemeļu armija tika pārdēvēta par Ziemeļrietumu armiju, lai izvairītos no jucekļa, jo sākot ar 1918. g. nogali Krievijas ziemeļos Antantas aizgādībā tika dibināta tā devētā Krievijas Ziemeļu armija (Krievijas Ziemeļu apgabala bruņotie spēki).

²³⁶ Sk. Jēkabsons, Ē. Latvija un Krievu Ziemeļu korpus (Judeņiča Ziemeļrietumu armija) 1918–1920. g. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. II. (2001), 54.–84. lpp.

bet vēlāk ar kuģi devās uz Igauniju, kur pievienojās krievu Ziemeļu korpusam.²³⁷ Savukārt 1919. gada 15. janvārī Liepājā rotmistra kņaza Anatola Leonīda Līvena (*Анатолий Леонид Павлович Ливен*)²³⁸ un Ziemeļu korpusa virsnieku vadībā saformētā Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienība (kā Ziemeļu korpusa nominālā jurisdikcijā pastāvošais karaspēks)²³⁹ kļuva par pamatu “Baltās kustības” turpmākām izpausmēm Latvijā (sk. pielikumu nr. 5).²⁴⁰

Landesvēra operatīvajā pakļautībā A. Līvena karaspēks kopā ar latviešu un vācu militārajiem formējumiem piedalījās Kurzemes un Rīgas atbrīvošanas operācijās.²⁴¹ Vēlāk tas tika papildināts uz brīvprātīgo karagūstekņu rēķina, kas nonāca Latvijā no nometnēm Vācijā un Polijā un jūlijā aptuveni 2100 cilvēku skaitā devās uz Narvas fronti. 1919. gada rudenī kopā ar citām ZRA daļām līvenieši piedalījās rudens karagājienā uz Petrogradu, tomēr, ciešot sakāvi Petrogradas pievārtē, ZRA atkāpās uz Igauniju, kur karavīri tika atbrūnoti un internēti.

1919. gada rudenī sakāvi cieta KDBS, bet Austrumos nemitīgi atkāpās A. Kolčaka komandētie karaspēki, rezultātā nonākot emigrācijā Mandžūrijā, Japānā u. c., vai pievienojoties vietējiem, mazāka izmēra un vājāk organizētiem militārajiem formējumiem, kuru sastāvā turpināja cīņu līdz 1923. gadam. Neveiksmju rezultātā KDBS atkāpās uz Krievijas dienvidiem un daļēji evakuējās uz Krimu 1920. gada pavasarī, kur tika pārformēti par Krievu armiju, P. Vrangeļa vadībā. Tādējādi 1919. gada vēlajā rudenī Pilsoņu kara gaitā iezīmējās liktenīgs lūzums, svāra kausam pārliecinoši nosveroties par labu boļševikiem un to sabiedrotajiem.

Preboļševiku karaspēku zaudējumu iemesli. Novelkot kopsaucēju, ir jāatzīmē sekojošus pamata iemeslus, kas kļuva par liktenīgajiem preboļševiku karaspēku zaudējumā:

1) SZSA pārākums skaitliskajā un organizatoriskajā jomā.

“Baltās kustības” dalībnieku atmiņās kā galvenais zaudējumu skaidrojošais arguments minēts SZSA daudzkārtējais skaitliskais pārākums, kur to salīdzina ar “rungu pret džentelmeņu rapieri”, vai arī pat novilkta alegoriskās paralēles, izmantojot “cilvēku ikru” apzīmējumu, salīdzinot SZSA skaitlisko pārākumu ar “balto” armiju karavīru skaitu.²⁴² Lai gan skaitliskais pārākums tik tiešām bija viens no galvenajiem uzvaras nosacījumiem, uzskatīt to par noteicošo SZSA panākumos nav korekti;²⁴³

2) Strikti īstenota armijas vadības centralizācija boļševiku nometnē.

Padomju politiskās un militāras organizācijas konsolidācija bija soli priekšā pretrunu plosītajā “balto” nometnē, kas nebija vienota arī ģeogrāfiski. Lielāko “balto” armiju

²³⁷ Sk. Jēkabsons, Ē. Latgale vācu okupācijas laikā un pulkveža M. Afanasjeva partizāņu nodaļas darbība Latvijā 1918. gadā. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls Nr.1 (1996).

²³⁸ Kņazs Anatols Leonīds Līvens (*Анатолий Леонид Павлович Ливен*) (16.11.1873 - 13.04.1937) Vācbaltiešu izcelsmes krievu aristokrāts. Krievijas impērijas armijas rotmistrs. 1919. g. 15. janvārī Landesvēra jurisdikcijā izveidoja Liepājas brīvprātīgo strēlnieku (t.s. Līvena) vienību, kas piedalījās Kurzemes un Rīgas atbrīvošanā. Pēc 16.04.1919. g. apvērsuma atteicās no piedāvājuma piedalīties provāciskās valdības izveidē. Iniciēja krievu brīvprātīgo vervēšanu karagūstekņu nometnēs Vācijā un Polijā karadarbībai pret boļševikiem Latvijā. 24.05.19 smagi ievainots kaujās pret Padomju Latvijas armijas spēkiem pie Garkalnes stacijas. 1919. g. jūnijā bijis A. Kolčaka nozīmēts par “baltā” krievu karaspēka komandieri Latvijā. Jūlijā stājās Ziemeļrietumu armijas Rietumu korpusa komandiera amatā. Pārkāpjot subordināciju, aizliedza krievu vienībām piedalīties Cēsu kaujās pret latviešu kaujas vienībām Landesvēra pusē. Rietumu korpusam izjūkot, pārveda sev tieši pakļautos karavīrus uz Narvas fronti, kur tie piedalījās karagājienā uz Petrogradu. Starpkaru laikā kļuva par krievu emigrācijas spilgtāko pārstāvi Latvijā, faktiski koordinējot preboļševiku kustību valstī. Uzturēja ciešus sakarus ar lielākajiem krievu emigrācijas un preboļševiku kustības centriem.

²³⁹ Plašāk pazīstama kā kņaza (firsta) Līvena vienība.

²⁴⁰ Св. князь Ливен. Основание отряда // Памятка Ливенца. Рига: Саламандра, 1929. С. 12-16.

²⁴¹ Peniķis, M. Latvijas armijas sākums un ciņas Latvijā līdz 1919. gada jūlijam. Rīga: Armijas spiestuves izdevums, 1932. 46., 56., 93.lpp.; Peniķis, M. Latvijas nacionālās armijas 1919. gada vasarā un rudenī. Rīga: Armijas spiestuves izdevums, 1932. 3.-4. lpp.;

²⁴² Sk. Туркул, А. Дроздовцы в огне. Москва: Путь русского офицера, 2013; Ганин, А. Семь “почему” Российской Гражданской войны. Москва: Пятый Рим, 2018. С. 433.

²⁴³ Ганин А. Враздобръ, или почему Колчак не дошел до Волги? // Родина. Российский исторический журнал. № 3. (2008). С. 65.

karavadoņiem A. Deņikinam un A. Kolčakam neizdevās savienoties, izveidojot vienotu valdību un fronti. SZSA gadījumā uz represijām balstīta, stingra varas vertikāle ar vienotu ideoloģiju liedza jebkādas plurālisma izpausmes, kā armijā, tā arī aizmugurē, ko nevarēja teikt par “baltajām” armijām un valdībām. To politiskais rādītājs svārstījās no liberālām, līdz monarhiskām vērtībām, ko bieži vien papildināja augsta korupcija un tikumiskais pagrimums. “Balto” armijās kara vadoņiem bieži vien bija nepieciešams risināt arī administratīvā rakstura problēmas, un vienlaicīgi arī politiskās domstarpības, kuru boļševiku gadījumā risināja centrs.²⁴⁴ Tieši strikta centralizācija, “kara komunisma” politika, stingra disciplīna un sodu sistēma kļuva par noteicošajiem faktoriem, kad no demoralizētas un degradētas Krievijas armijas atliekām 1918. gada sākumā, tā kļuva par 1 miljonu cilvēku armiju 1919. gada februārī, 1920. gada janvārī sasniedzot 3 miljonus, bet tā paša gada beigās gandrīz 5.5 miljonu cilvēku skaitu.²⁴⁵ Tajā pašā laikā, pēc “balto” karaspēka augsti stāvošo virsnieku atziņām, veiksmīgākajam A. Deņikina vadītajam karaspēkam tā arī neizdevās izveidot stabilus regulārās armijas pamatus ar rezervju sistēmu un pienācīgi izveidotu mobilizācijas tīklu;²⁴⁶

3) Padomju Krievijas kontrolēto teritoriju ģeogrāfiskais stāvoklis, centrālo apgabalu sociālās īpatnības un loģistikas tīkls.

4) Boļševiku valdība kontrolēja blīvi apdzīvotu, rūpnieciski attīstītu centru, tajā skaitā arī ar ieroču un munīcijas rūpnīcām. Ir jāatzīmē, ka agrārā jautājuma akūtais raksturs, tā saucamais “zemes bads” impērijas laikā visvairāk bija jūtams tieši centrālajās guberņās. Pārāpdzīvotības un zemes trūkums primāri skāra šajā reģionā dzīvojošus zemniekus, veidojot labvēlīgu augsni kreiso ideju izplatīšanai.²⁴⁷ Turklāt boļševiki kontrolēja arī vitāli svarīgas loģistikas artērijas – attīstītu dzelzceļu tīklu, kas ļāva ārkārtīgi ātri pārsviet karaspēka daļas problemātiskajos frontes posmos, risināt karaspēka apgādes problēmas, kā arī apspiest zemnieku sacelšanās. Atsevišķos Pilsoņu kara periodos dzelzceļu posmu un staciju pārņemšana bija noteicošais faktors milzīgo teritoriju kontrolē. Padomju varas rokās atradās arī vitāli svarīga kanālu sistēma, kas ļāva operatīvi pārsviet kara kuģus un zemūdenes no Baltijas jūras uz Kaspijas jūru (*sic!*).²⁴⁸ Tajā pašā laikā, pretboļševiku armijas lielākoties karoja atsevišķi, atrodoties Krievijas perifērijā, ar vāji attīstīto dzelzceļu tīklu, kuru kontrolētie reģioni būtiski atpalika kā rūpniecības attīstībā (it īpaši militārajā rūpniecībā), tā arī iedzīvotāju blīvuma ziņā;

5) Disciplīna SZSA.

Decimācijas, ķīlnieku sagūstīšana, soda vienības, kas neļāva atkāpties un publiski nāves sodi kļuva par noteicošajiem elementiem striktas disciplīnas izveidošanai un dezertēšanas gadījumu samazināšanai.²⁴⁹ 1920. gadā SZSA armijas rindās dienēja līdz pat 75 tūkst. bijušo Krievijas impērijas armijas virsnieku, kas gan bija neuzticami un potenciāli ienaidnieki, taču veica zīmīgu ieguldījumu armijas izveidošanā un karadarbībā, tiesa gan striktā komisāru uzraudzībā;²⁵⁰

6) “Sociālais lifts”.

Tajā pašā laikā, SZSA bija iespējams un pat ieteicams izveidot karjeru talantīgiem karavadoņiem “no tautas”, bez atbilstošas militārās izglītības, kas apliecināja savu talantu un iniciatīvu karadarbībā. Arī “baltajās” armijās bija pieejamas karjeras lifta iespējas, taču

²⁴⁴ Штейфон, Б. Кризис добровольчества. Бредовский поход. Москва: Вече, 2017. С. 86, 96, 149, 150.

²⁴⁵ Ганин, С. 405-408.

²⁴⁶ Штейфон, С. 45, 128-130.

²⁴⁷ Pipes, R. Three “Whys” of Russian Revolution, Pp. 34-35.

²⁴⁸ Ск. Лишин, Н. Год борьбы на Каспийском море. Прага: Морской Журнал, 1938.

²⁴⁹ Ганин, С. 427-430.

²⁵⁰ Ганин, С. 408.

komandpostenus lielākoties ieņēma Krievijas impērijas armijas Ģenerālštāba virsnieki un elitāro militāro formējumu virsnieki ar tiem piemītošu slēgto korporatīvismu;²⁵¹

7) Izdzīvošanas jautājums “kara komunisma” politikas ietvaros.

Ņemot vērā lielāko iedzīvotāju daļu vienaldzīgo attieksmi pret notiekošo un konstantu ekonomiskās situācijas pasliktināšanos, izmisuši zemnieki mēdza izvēlēties dienestu SZSA elementārās izdzīvošanas nolūkos, turklāt, kā tika minēts, boļševiku veiktās propagandas un sociālās piederības jomā, padomju vara bieži vien tiem šķita tuvāka. Neraugoties uz īpaši smagu stāvokli apgādes jomā, 1919. gadā balto karaspēkiem kontrolējot auglīgus dienvidu apgabalus, boļševiki ieviesa brutālo rekvizīcijas sistēmu “kara komunisma” politikas ietvaros, kas padarīja dienestu armijā par vienīgo glābiņu no bada nāves, maz rūpējoties par armijā nedieniejošo zemnieku likteņiem;²⁵²

8) Pilsoņu kara īslaicīgs raksturs.

Ņemot vērā faktu, ka kara aktīvā, frontālā fāze turpinājās 1.5 gada garumā,²⁵³ “kara komunisma” politika nepaguva radikalizēt visu Krievijas sabiedrību tādā mērā kā tas notika 1921. gadā, ar Kronštates sacelšanos un plaša apmēra stihijiskajiem zemnieku dumpjiem.²⁵⁴ Ja minētās kolīzijas uzliesmotu Pilsoņu kara aktīvajā posmā un būtu koordinētas ar “baltajām” armijām, boļševikiem būtu ārkārtīgi grūti izturēt spiedienu ne tikai no perifērijas, bet arī no aizmugures, kas piedevām izraisītu milzīgas armijas apgādes problēmas;²⁵⁵

9) Balto karaspēku un valdību konfrontācija ar jaunizveidotajām valstīm to suverenitātes atzīšanas jomā.

Ņemot vērā “balto” karaspēku atrašanos perifērijā, tie bieži vien bija spiesti sadarboties ar jaunizveidotajām valstīm apgādes un militārās kopdarbības jomā. Atsakoties atzīt jaunizveidoto valsts suverenitāti, bija naivi cerēt uz to atbalstu, turklāt negatīvu lomu nospēlēja arī “balto” šovinistiski nicinošā attieksme pret jaundibināto valsts valstiskumu.²⁵⁶ Atsevišķos gadījumos tā pat nebija tiešu apgabalā esošu “balto” valdību, vai karavadoņu vaina, bet gan augstākās instances – Krievijas virspavēlnieka nopelns. Tā 1919. gada admirāļa A. Kolčaka pārstāvēniecība Parīzes miera konferences laikā, veica spiedienu uz Antanti, aicinot neatzīt jaunizveidotu valsts *de iure* statusu.²⁵⁷ Tā Baltijas jūras reģionā 1919. gada pavasarī tika zaudēta iespēja iekarot Petrogradu ar Somijas armijas iesaisti, tā pati stūrgalvīgā “vienotas un nedalāmas” politika spēcīgi iedragāja Ziemeļrietumu armijas un valdības attiecības ar igauņiem un A. Deņikina karaspēka attiecības ar Poliju, tas ir ar faktoru, kas spētu nospēlēt vērā ņemamu lomu karadarbībā izšķirošajā brīdī;²⁵⁸

²⁵¹ Tā devēto “krāsaino” daļu - Korņilova, Aleksejeva, Drozdovska, Markova pulki, kuru karavīri iezīmējās ar īpašu drosmi un pašaieliedzību, piedaloties Pilsoņu karā kopš 1918. g. sākuma. Šī priekšrocība no vienas puses kalpoja kā karjeras lifts, taču tajā pašā laikā spēlēja traucēkļa lomu, veidojot šķērslī citu militāro daļu karavīru izaugsmei.

²⁵² Negatīvā puse bija plašas zemnieku sacelšanās, kas norisinājās boļševiku kontrolētās teritorijas

²⁵³ No čehoslovāku sacelšanās 1918. g. maija beigās līdz P. Vrangeļa Krievu armijas evakuācijai no Krimas 1920. g. novembrī.

²⁵⁴ Ларионов, В. Новое Слово. 09.11.1941. С.1-2.

²⁵⁵ Ir jāatzīmē, ka Kronštates sacelšanās laikā P. Vrangelis stājās sakaros ar nemierniekiem, taču tajā brīdī viņam nebija reālu iespēju atbalstīt dumpiniekus. Bahmetjeva arhīvā glābājas dokumenti, kas apliecina ne tikai P. Vrangeļa korespondenci ar Kronštates sacelšanās dalībniekiem, bet arī pēdējo vēlēšanos iestāties P. Vrangeļa komandētajā Krievu armijā, kas tajā brīdī bija evakuēta Turcijā. Robinson, P. The White Russian Army in Exile 1920-1941. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 60.

²⁵⁶ Св. князь Ливен. Основание отряда // Памятка Ливенца. Рига: Саламандра, 1929. С. 14; Будберг, А. Дневник белогвардейца (колчаковская эпопея). Москва: Терра, 1991. С. 296–297. Иоффе, Э. Линии Маннергейма. Письма и документы. Тайны и открытия. Санкт - Петербург: Издательство Пушкинского фонда, 2022. С. 259.

²⁵⁷ Latvija Parīzes miera konferences 1919. gadā. Delegācijas sēžu protokoli. Rīga: LNA, 2018. 23. lpp.

²⁵⁸ Рутыч, Н. Белый фронт генерала Юденича: Биографии чинов Северо-Западной армии. Москва: Русский путь, 2002. С. 5-6; Нам, В. Международные аспекты национальной политики Российского правительства (ноябрь 1918-1919) // Вестник Томского государственного университета. № 310 (2008). С. 81-85; Ливенцы в Белой борьбе / сост., вступит. ст., пер. с нем. и коммент. Л.В. Ланника. Москва: Посев, 2019. С. 62-63.

10) Boļševiku skaidri definēta populistiskā politiskā programma.

Tieši politiskās platformas mērķi un līdzekļi to sasniegšanai kļuva par “Ahileja papēdi” “balto” ideoloģiskajā frontē. Vāji izglītotajiem zemniekiem, bieži vien analfabētiem, kas veidoja bijušās impērijas lielāko demogrāfisko īpatsvaru, bija ārkārtīgi grūti izprast nenoteiktības politiku, kuras ietvaros aktuālu zemes jautājumu risinātu tiem mazsaprotamā Satversmes sapulce. Šajā ziņā boļševiku lozungi tiem bija krietni tuvāki. Arī strādniecības ietvaros, boļševiku solītā strādnieku pašpārvalde nacionalizētajās rūpnīcās lielā mērā spēja apmierināt to intereses. Pretēji tiem, baltie, aizstāvēt privātīpašuma institūtu, uzstājās pret patvaļīgu zemes sadali un nelikumīgu uzņēmumu atsavināšanu. Turklāt, neraugoties uz sistemātisku rekvizīciju, mobilizācijas un represīvu politiku, boļševiki, tiem radnieciski anarhisti un citi spēki bija *a-priori* zemniekiem tuvāki par “balto” armiju virsniecību, kas zemniekiem asociējās ar dienesta laikā piedzīvoto virsnieku patvaļu un veicināja pārliecību par “balto” plānoto vecās iekārtas atjaunošanu.

11) Padomju propagandas aparāta pārkums.

Minētos un citus faktorus nevilcinājās izmantot boļševiki teicami izveidotā propagandas aparāta darbībā.²⁵⁹ Paradoksāli, taču par spīti augstai radošās inteliģences koncentrācijai boļševiku pretinieku rindās, tie nespēja radīt tik masīvu un tik pieejamu propagandas apmēru kā tas ir izdevies boļševikiem. Ņemot vērā pēdējo augstu populisma grādu un masām rūpīgi pielāgotu pieeju, boļševiku propagandai, balstītai uz mazizglītotai tautai aktuāliem lozungiem, bija nesamērojami labāki rezultāti.²⁶⁰ Turklāt arī pat SZSA kļuva par milzīgu propagandas mašīnu, ideoloģiski apstrādājot miljoniem karavīru.

1.3. Baltā un pretboļševistiskā kustība

Kā minēts, visai nosacīti Krievijas Pilsoņu karš norisinājās “balto” un “sarkano” nometņu starpā, taču realitātē konfliktam piemita krietni plašāks un sarežģītāks raksturs. “Sarkanā” jēdziena etimoloģija ir samērā vienkārši izskaidrojama, pārņemta no Francijas revolūciju laika posma, kad zem sarkanajiem karogiem pulcējās monarhistu ienaidnieki, revolucionāru ideju piekritēji.

Savukārt “baltā” jēdziena etimoloģijas skaidrojumā eksistē vairākas versijas, viena no tām tieši saistīta ar “sarkano” izcelsmi, kad Francijas revolūcijas laikā 1792-1795. gadā pret Nacionālo konventu sacēlās rojālisti (monarhijas restaurācijas atbalstītāji) un izmantoja balto karogu, pēc analogijas ar Burbonu heraldikai raksturīgajām lilijām. Jāatzīmē, ka šo versiju plaši popularizēja boļševiku aģitatori, propagandas nolūkos apzīmējot “baltos” kā aristokrātiju, kuras mērķos bija monarhijas restaurācija.²⁶¹

Baltgvardu padomju klišeja. Otrā versija apliecina, ka “balto” un “baltgvardu” jēdziens radās uzreiz pēc Oktobra apvērsuma, laika posmā no 26. oktobra līdz 2. novembrim, kad Maskavā norisinājās bruņotās sadursmes starp Sarkano gvardi un militāro iestāžu audzēkņiem, studentiem, kurus Sarkanās gvardes atbalstītāji nodēvēja par “balto gvardi”.²⁶² Tomēr, ņemot vērā, ka jēdziens tika plaši izmantots tieši boļševiku propagandā, paši “baltie” par baltgvardiem sevi nesauca ne Pilsoņu karā, ne arī emigrācijā, uzskatot to par ienaidnieka uzspiesto klišeju.

²⁵⁹ Штейфон, С. 136.

²⁶⁰ Smele, pp. 247-248.

²⁶¹ Kellog, M. The Russian Roots Nazism. White Emigres and the Making of National Socialism, 1917–1945 Cambridge: Cambridge University Press, 2005. p.; Головин, Н. Российская контрреволюция в 1917-1918. Том 1. С. 340. Москва: Айрис-пресс, 2011. с. 340.

²⁶² Sk. Мельгунов С. Как большевики захватили власть. Октябрьский переворот 1917 г. Paris: La Renaissance, 1953; Александров, К. Рождение Белой гвардии: правда и мифы. 15.11.2017. Pieejams: <https://profile.ru/main/rozhdenie-beloj-gvardii-pravda-i-mify-4716/> [skatīts 24.11.2020]

Иностранцев, М. История, истина, и тенденция. Прага: 1933. С. 55-56; Трескин. Московское выступление большевиков в 1917 // Часовой. Nr.106. Декабрь 1935. С. 13-14; Крылов А.А. Сибирская армия в борьбе за освобождение // Вольная Сибирь. Nr.4. Прага. 1928. С. 36-38; Последние Новости. 06.08.1924. С.2

Šajā ziņā ir uzmanības vērtā aculiecinieka liecība, P. Vrangeļa armijas pulkveža Vladimira Polčaņinova (*Владимир Павлович Полчанинов*) dēla Rostislava Polčaņinova (*Ростислав Владимирович Полчанинов*)²⁶³ liecība, kas tika sniegta 2020. gada decembrī disertācijas autoram. R. Polčaņinovs piedzima 1919. gadā un pavadīja bērnību emigrācijā, Dienvidslāvijā, būdams skautu, “Sokol” un pretboļševistiskās Nacionālās darba savienības loceklis. Ņemot vērā viņa izcelsmi, ģimenes draugu loku (to vidū bija arī P. Vrangelis, kurš apciemoja Polčaņinovu ģimeni), viņš kļuva par aculiecinieku militārās emigrācijas attieksmei pret PSRS, boļševismu, fundamentāliem politiskajiem izaicinājumiem un daudzām citām mentalitātes niansēm un sadzīves izpausmēm.

Atbildot uz jautājumu par “baltgvardu” jēdziena būtību un tā pielietošanu emigrācijā, R. Polčaņinovs pauž: “Jā, “baltgvarda” apzīmējumu mēs uzskatījām par apkaunojošu kā padomju uzspiesto klišeju. Kopumā ir grūti atbildēt kā mūsējie dēvēja sevi. Bija “pervopohodci”, bija “galipolieši”.²⁶⁴ Kazaki sevi dēvēja par kazakiem, norādot kādam kazaku karaspēkam tie bija piederīgi, t.i. “donci”, “kubanieši” utt. (kopā bija 11 kazaku karaspēku daļas). Mans tēvs un daudzi citi, pat armijai nepiederīgie, parasti teica “mēs baltie”, vai “mēs kornilovieši” (livenieši, markovieši, aleksejevieši utt.), citi teica, “mēs preobraženci”, bet jūrnieki minēja piederību konkrētai flotei. Esmu dzirdējis arī “mēs vrangelieši”.”²⁶⁵

Sociālā segmentācija: “muižnieki pret zemniekiem” mīta dekonstrukcija. Pretēji boļševiku propagandai, Krievijas Pilsoņu karš nebija šķiru cīņas karš, zemniekiem un strādniekiem karojot pret augstdzimušajiem reakcionāriem, muižniekiem un aristokrātiem. Ņemot vērā drastiskus zaudējumus, ko piedzīvoja virsnieku korpuss Pirmā pasaules kara laikā, brīžiem zaudējot līdz pat 99% no pulka virsniekiem, karš kļuva par sociālo liftu kareivjiem un apakšvirsniekiem, kas īsā laikā absolvēja virsnieku kursus un kļuva par t. s. kara laika virsniekiem. Šie procesi spēcīgi ietekmēja virsniecības sociālo kopainu, tajā iekļaujoties vakardienas amatniekiem, zemniekiem, reālskolas audzēkņiem, u. c. Būtiski mainījās arī virsniecības ideoloģiskā kopaina, transformējot virsniekiem raksturīgu monarhisku orientāciju uz krietni liberālāko, vai pat izteikti kreiso.

Ir jāatzīmē, ka sociālais virsniecības koptēls Krievijas impērijas armijā piedzīvoja izmaiņas kopš 19. gadsimta 60.-70. gadu reformām, kur junkurskolās bija tiesīgi stāties visu sociālo kārtu pārstāvji.²⁶⁶ Kā uzskatāmu piemēru sociālo robežu izdzēšanai virsniecības rindās var minēt “baltās” nometnes dibinātājus un vadoņus – ģenerāļus L. Korņilovu un A. Deņikinu, kur pirmā tēvs nāca no ierindas kazaka ģimenes, savukārt otrā tēvs, majors, esot dzimis kā dzimtzemnieks.²⁶⁷ Līdz ar to arī “baltās” nometnes ievērojama virsnieku daļa bija visnotaļ tālu no piederības aristokrātijai un monarhijas restaurācijas idejai. Šādu nostāju apliecina arī elitārā “baltā” karaspēka, “korniloviešu” dziesmu vadmotīvi: “Aizgājušā mums nav žēl, cars mums nav elks”.²⁶⁸

²⁶³ Памяти Ростислав Владимировича Полчанинова

Pieejams:[https://www.domrz.ru/press/news/41224_pamyati_rostislava_vladimirovicha_polchaninova_/\[skatīts14.07.2023\]](https://www.domrz.ru/press/news/41224_pamyati_rostislava_vladimirovicha_polchaninova_/[skatīts14.07.2023])

²⁶⁴ Pervopohodci (первопоходцы) - no vārdiem первый поход (pirmais karagājiens), t.i. karavīri, kuri iesaistījās Pilsoņu karā kopš Brīvrātīgo armijas pirmā karagājiena no Donas karaspēka apgabala uz Kubāņu kopš 1918. gada februāra beigām. “Baltajā kustībā” “pervopohodciem” bija īpašs veterānu statuss.

“Galipolieši” – Pēc Krimas evakuācijas 1920. gada novembrī Galipoli nometnē izmitinātie karavīri. Galipoli kļuva par vietu, kur, pateicoties infantērijas ģenerāļa Aleksandra Kutepova darbībai, demoralizēta Krievu armija spēja atdzimt, konsolidēties un izvairīties no izformēšanas, vēlāk kļūstot par ROVS kodolu. Galipoli pretboļševiku kustības ideoloģisku koordināšu ietvaros kļuva par nesalaužama gribas spēka un revanšisma simbolu.

²⁶⁵ Rostislava Polčaņinova sarakste ar Andreju Gusačenko. 2020. gada 12. decembrī. Glabājās A. Gusačenko arhīvā.

²⁶⁶ Головин, Н. Российская контрреволюция в 1917-1918. Том 1. с. 74-76, 342

Jēkabsons, Ē. Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads. Rīga: LU Apgāds, 2022. 38. - 44.lpp.

²⁶⁷ Белое движение. Исторические портреты. Сост. А. Кручинин. Москва: Астрель, 2012. с. 17, 141 -142.

²⁶⁸ “Мы былого не жалеем,

Царь нам не кумир.” Sk. Б. Ильвов, В. Ларионов. Ураган. Последние юнкера. Москва: Вече, 2007. С. 273-274.

Savukārt, ņemot vērā augstākminēto Krievijas impērijas sabiedrības nacionālā un politiskā spektra plašumu, tas bija īpaši zīmīgi. Atsevišķās kara epizodēs pretboļševiku pusē cīnījās vakardienas boļševiku sabiedrotie, eseri (Krievijas Sociālistu revolucionāru partijas dalībnieki), meņševiki (sociāldemokrāti) un citi sociālistiskie spēki, turklāt arī zem sarkanā karoga.²⁶⁹ Mainoties situācijai, konkrētās noietnes iekšējām attiecībām un militārās darbības panākumiem, arī boļševiku sabiedroto pusē epizodiski parādījās anarhisti, kreisie eseri un “zaļie”. Vienlaicīgi Pilsoņu karā viena no būtiskākajām komponentēm bija ārzemju intervences faktors.²⁷⁰

Ņemot vērā īpaši sarežģītu Pilsoņu kara specifiku, pretboļševiku noietnes neviendabīgu sociālu, politisku un nacionālu raksturu, karadarbībai risinoties plašā teritorijā, laika gaitā pretboļševiku un “Baltās kustības” jēdzienu starpā izveidojās būtiskās atšķirības, lai gan abu fenomenu stratēģiski mērķi sakrita. Pirmie mēģinājumi atšķirt abus jēdzienus bija veikti emigrācijā 20. gs. 20. gados, taču bez noteiktas sistēmas un samērā haotiski.²⁷¹ Padomju historiogrāfijā abi jēdzieni bija mērķtiecīgi apvienoti, lai pasvītrotu boļševiku cīņas mērogus ne tikai pret Iekšējās Krievijas kontrrevolūciju, bet arī pret “nomalēm” (piem. t.s. baltlatviešiem, baltpoļiem u. c.), ko atbalstīja Antante, karam piešķirot globālā mēroga diskursu. Pēc PSRS sabrukuma, analizējot līdz tam nepieejamus avotus, radās nepieciešamība izpausmju klasifikācijā, kas tikai salīdzinoši nesēn guva konkrēti formulētu veidolu.²⁷²

“Baltā kustība”. Īsumā šo jēdzienu var definēt kā krievu nacionālo militāri politisko kustību, diktatūras veidā, ar teritoriāli nedalāmo konceptu Krievijas impērijas robežās, galējo politisku un administratīvi teritoriālo jautājumu lemlšanu uzticot Krievijas Satversmes sapulcei, kas tiktu sasaukta pēc boļševiku sagrāves. Attiecībā uz pēdējiem “Baltā kustība” pieturējās pie nelokāmās bezkompromisu politikas – galējās uzvaras. Atšķirībā no boļševikiem, “Baltās kustības” tiesiskā pamatojuma vadmotīvi balstījās uz leģitīmas varas kontinuitātes koncepta, kuras tiesiskuma atzīšana bija daļēji panākta starptautiskajā līmenī.²⁷³

Politiskās programmas ietvaros ir svarīgi atzīmēt, ka “Baltās kustības” traktējumā (tā dēvētā nenoteiktība) neparedzēja monarhijas restaurāciju, vai reakciju ar sekojošo teroru pret boļševiku atbalstītājiem. Atšķirībā no boļševiku vienpartijas diktatūras, šo noietni veidoja liberālie, konservatīvie un daļēji arī reakcionārie spēki. Līdz ar to, arī nākotnes jautājumu ietvaros tika pausts visnotaļ plašs plurālisms, bez noteikto politisko formu noteikšanas, to uzticot lemt atkārtoti sasauktajā Krievijas Satversmes sapulcē. Vienlaikus pretboļševiku pieredze saistībā ar citu, nemonarhisku iekārtu, bija visnotaļ negatīva un asociējās ar 1917. gada notikumiem. Līdz ar to, oficiāli pieturoties pie “nenoteiktības” platformas, ievērojams karavīru skaits pieļāva monarhijas atjaunošanas variantu, šādiem noskaņojumiem pieaugot trimdā.

“Baltās kustības” ideoloģiskajā skatījumā Krievijas Pilsoņu kara būtība bija krietni plašāka par kādu iekšējo konfliktu vai par valsts iekārtu un teritoriālajiem iekarojumiem. Kustības līderu uztverē boļševisms nozīmēja sabiedrības slimību, totālu krieviskuma iznīcināšanu, līdz ar to karš pret boļševismu nozīmēja arī karu par krievu garīgajām vērtībām, pareizticību, un Krieviju kā tādu.²⁷⁴ Kustības ideologu “baltā” ideja bija cēluma, nevainības un pašizliedzības simbols, asociējot sevi ar agrīnās kristietības mocekļiem, cīņā par nacionālu valsti pret internacionālo

²⁶⁹ Головин, с. 341. Epizodiski arī anarhisti, kas gan nekad nekļuva par “Baltās kustības” sabiedroto spēku

²⁷⁰ Smele, J. pp. 40-41.

²⁷¹ Sk. Милуков, П. Россия на переломе. Том 2. Paris, 1927; Фальчиков, Г. Белое движение // Воля России. Praha, 1924; Мельгунов, С. Гражданская война в освещении П. Милукова. Paris, 1929.

²⁷² Sk. Зимина В. Белое движение времен Гражданской войны: в плену “чистой идеи” // Белая армия. Белое дело. Nr. 1. (1996); Ушаков, А. Антибольшевистское движение в годы Гражданской войны в России. Отечественная историография. Автореферат диссертации. Казань, 2000; Чапенко, А. Русское антибольшевистское движение на территории Латвии в период Гражданской войны в России (1918-1919 гг.). Диссертация. Мурманск: МГПИ, 2002.

²⁷³ Visskaidrāk jēdzienu definēja Krievijas vēsturnieks Vasilijs Cvetkovs 2019. g. iznākušajā monogrāfijā.

Цветков, В. Белое дело в России: 1917-1919 гг. Москва: Яуза, 2019 С. 24-28.

²⁷⁴ Дроздовский, М. Дневник. Берлин: Вече, 1923. С. 72

boļševisma būtību.²⁷⁵ Lieki piebilst, ka realitātē dalība Pilsoņu kara abās pusēs bija visnotaļ tālu no romantiski cēlā bruņnieciskuma. Lai gan “Baltās kustības” pusē tik tiešām bija daudz ideoloģisku cīnītāju, realitāte bija krietni brutālāka, ciniskāka un zemiskāka, ko izcili raksturo krievu labējā politiķa un “Baltās kustības” dalībnieka Vasilija Šuļgina (*Василий Витальевич Шульгин*) paustais, ka kustību “uzsāka gandrīz svētie”, bet beigās tā nonāca “gandrīz laupītāju rokās”.²⁷⁶

Atšķirībā no “Baltās kustības”, pretboļševiku kustības jēdziena būtība ietver visu pret boļševikiem vērsto militāro, politisko, sabiedrisko citu spēku mijiedarbību, kuru mērķos bija boļševiku diktatūras gāšana, vai arī cīņa pret to nacionālās teritorijās, Neatkarības karu ietvaros. Pretboļševiku nometnes spektrs bija krietni plašāks par “Baltās kustības” politiskām vadlīnijām un etnisko sastāvu, līdz ar to arī starpkaru laika kustībai, kas bija vērsta uz komunistiskās diktatūras likvidāciju Krievijā un tās atdzimšanas veicināšanu, piemērotākais apzīmējums ir – pretboļševiku kustība. Šajā jomā kustības apzīmējumam visvairāk piemērots tieši pretboļševistiskais, nevis pretpadomju kustības jēdziens, jo boļševiku ienaidnieku rindās cīnījās arī sociālistiskās nometnes pārstāvji un pat zem sarkanā karoga. To politisko vīziju ietvaros Krievijas nākotnes pārvaldes formā bija paredzēts iesaistīt padomes.²⁷⁷

1.4. Kopējais krievu emigrācijas raksturojums

Kā sekas Balto karaspēku sakāvēm Krievijas Pilsoņu karā, ģeometriskajā progresijā auga emigrantu plūsma, kad drīzumā kļuva par fenomenu jauno un jaunāko laiku vēsturē. Šķiras cīņas būtība, boļševiku diktatūras nesamierināmā nostāja attiecībā uz opozīciju, “kara komunisma” politika, terors u. c. faktori jaunas varas oponentus ierindoja potenciāli neuzticamo personu kohortā, kas realitātē nozīmēja beztiesisku eksistenci konstantās bailēs par dzīvi.²⁷⁸ Paredzot iespējamās sekas, pretboļševiku karaspēkiem un valdībām atkāpjoties, līdzīgi devās arī civiliedzīvotāji, kuri veidoja lielāko emigrācijas īpatvaru.

Ņemot vērā pretboļševiku kustību ciešo saistību ar krievu emigrācijas fenomenu, ir nepieciešams veikt vairāku pamatjēdzienu definīciju. Būtiskākais jēdziens šajā jomā ir migrācija (*migratio*), kas tulkojumā no latīņu valodas nozīmē pārcelšanās. Migrācijas iedala iekšējās un ārējās. Darba tematikas jomā ir aktuāla ārējā migrācija, kas savukārt iedalās divos procesos:

- 1) emigrācija, t.i. dzīves vietas atstāšana, izceļošana;
- 2) imigrācijā t.i. ieceļošana jaunajā dzīves vietā.

Ir nepieciešams atzīmēt, ka otra būtiska emigrācijas jēdziena nozīme ir konkrētajā valstī dzīvojošās emigrantu kopienas apzīmējums.²⁷⁹ Emigrācijas sinonīms, diaspora, no grieķu vārda izkļiedēt, izkaisīt,²⁸⁰ šķiet vistuvāk jēdzienam atbilstošs, tomēr atšķirībā no emigrācijas jēdziena, šī termina jēga 20. gadu laikā piedzīvoja virkni transformāciju, kas pilnībā neatbilst starpkaru krievu emigrācijas fenomena būtībai.²⁸¹

²⁷⁵ Ильин, И. Белая идея // Белое дело: летопись белой борьбы. Т.1 (1926). С.7-15.

²⁷⁶ Шульгин В. Дни 1920: записки. Москва: Современник, 1989. С. 557.

²⁷⁷ Шубин, А. 1918 год Революция кровью омытая. С. 168-170.

²⁷⁸ Chapin, Huntigton, W. The homesick million, Russia-out-of-Russia. Boston: The Stratford company, 1933. P.8.

Бунин, И. Публицистика 1918-1953 годов. Москва: Наследие, 1998. С. 145

²⁷⁹ Emigration. Oxford dictionary: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/emigrant?q=emigrant> [skatīts 25.11.2020] Бочарова, З. Российское зарубежье 1920-1930-х гг. как феномен отечественной истории. Москва: АИРО-XXI, 2011. С 7.

²⁸⁰ Safran, W. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. Diaspora: A Journal of Transnational Studies. Toronto: University of Toronto Press, 1991 pp. 83-85.

²⁸¹ Piemēram 20. gs. 70. g. diaspora apzīmēja imigrantu kopienu noteiktajā valstī, kura uzturēja ciešus kontaktus ar etnisko dzimteni. Savukārt 80. g. diasporas un emigrācijas jēdzieni saplūda. 90. g. diasporas tika iedalītas vairākās grupās, atšķiroties to definīcijām.

Sk. Walker, C. Modern Diasporas in International Politics. London: Croom Helm, 1986; Safran, W. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. Diaspora: A Journal of Transnational Studies. 1991 pp. 83-85.

Cohen, R. Global diasporas. An introduction. London: University College London Press, 1997.

Analizējot situāciju, kādā izveidojās krievu emigrācija, mūsdienu skatījumā jēdzienam ir piemērots arī bēgļu apzīmējums, neraugoties uz to, ka starpkaru laikā paši krievu emigranti strikti noliedza savu piederību bēgļu kontekstam. Viņu nostāju šajā jomā trāpīgi apzīmēja viens no KOMUČ²⁸² dibinātājiem, latvietis Jānis Brušvits,²⁸³ kurš pats nonāca emigrantu rindās: “emigrants – ir cilvēks, kas apzināti nav pieņēmis viņa dzimtenē pastāvošo valsts iekārtu un ir tās pretinieks”, tajā pašā laikā bēglis viņa traktējumā bija pametis dzimteni stihijiski, fundamentālo satricinājumu rezultātā un atgriezīsies tajā, tiklīdz akūtā situācija normalizēsies.²⁸⁴ Nemot vērā etniski daudzpusīgu un neviendabīgu “krievu” emigrācijas būtību, likumsakarīgi to būtu apzīmēt par Krievijas emigrāciju, tomēr kā starpkaru emigrantu skatījumā, tā arī historiogrāfiskajā tradīcijā bija pieņemts pirmais variants.²⁸⁵ Krievu emigrācijas jēdzienu lietoja kā starpkaru Latvijas, tā trimdas un mūsdienu historiogrāfijā, savukārt daudzās ārzemju valodās (t. s. angļu) un terminoloģijā ir tikai viens vārds termina definīcijai.

Sākotnēji trimdas kopainu veidoja juku laiku ekonomisku iemeslu un dzīves draudu dzītie civilie iedzīvotāji, kas pameta dzimteni vēl pirms pilnā apmēra Pilsoņu kara sākuma. Militāro notikumu attīstības un Balto armiju sakāves rezultātā, to arvien vairāk papildināja militārā emigrācija, kam devās līdzīd šim balto armiju kontrolēto apgabalu iedzīvotāji. Tādejādi līdz 20. gadu beigām emigrācijā devās aptuveni 1.5 miljoni cilvēku, emigrantiem apmetoties vairāk kā 40 pasaules valstīs.²⁸⁶ Īsā laikā krievu emigrācijas centri izveidojās Francijā, Vācijā, Čehoslovākijā un Balkānu valstīs, Mandžūrijā, Ķīnā, kā arī Austrālijā, ASV un Dienvidu Amerikā. Apmešanās areāliem piemita vairākas iezīmes – Francijā tika pārstāvēts praktiski viss emigrācijas spektrs, tajā skaitā arī procentuāli liels krievu aristokrātijas īpatsvars. Čehoslovākijā izveidojās spēcīga akadēmiskā kopa, savukārt Vācijā nonāca ievērojams krievu militāro emigrantu skaits, un 20. gados arī ievērojams akadēmiskās emigrācijas īpatsvars, bet Balkānos krievu emigrācijai piemita izteikti liels bijušo karavīru procents.²⁸⁷

Krievu emigrācijas vilnim piemita arī vairākas citas īpatnības: lielākoties to veidoja vīrieši (73.3% no emigrācijas kopskaita), vecumā no 17 līdz 55 gadiem (85.3% no vīriešu kopskaita), ar ievērojamu izglītotu cilvēku īpatsvaru (54.2% – 70%).²⁸⁸ Emigrācijas sociālo kopainu veidoja:

²⁸² КОМУЧ (КОМУЧ, Комитет членов Всероссийского Учредительного собрания) - Satversmes sapulces locekļu komiteja. Pēc Krievijas Satversmes sapulces likvidācijas pirmā pretboļševiku valdība, kas pretendēja uz visas Krievijas valdības statusu. 1918. g. vasarā Čehoslovāku karaspēka aizsegā saformēja armiju, daļēji kontrolēja Volgas un Urālu teritoriju. Politiskās piederības ziņā valdību veidoja - Krievijas Sociālrevolucionāru (eseru) partijas labā spārma politiķi.

²⁸³ Jānis Brušvits (05.05.1879 - 05.11.1946) Piedzima Ventspilī, pasta ierēdņa ģimenē. Ar izcilību absolvēja Ventspils aprinča reālskolu, strādāja par skolotāju un telegrāfā. Vēlāk studēja Pēterburgas Ķeizarienes Katrīnas Kalnu institūtā, iestājās Sociālistu revolucionāru partijā, līdz ar ko tika izslēgts no institūta par pretvalstisku darbību. Pirmā pasaules kara laikā brīvprātīgi iestājās Krievijas impērijas armijā, ieguva praporščika pakāpi.

Ādolfs Šilde īsumā minēja, ka J. Brušvits bija “daudz cietis no patvaldības” un atzinīgi raudzījās uz latviešu autonomijas centieniem. 1916. g. brīvprātīgi iestājās armijā. Dienēja praporščika pakāpē Samaras garnizonā. Pēc Februāra revolūcijas Samaras Domes loceklis, bija ievēlēts Krievijas Satversmes sapulcē no eseru partijas, piedalījās Satversmes sapulces sēdē labējo eseru frakcijā. Pēc Sapulces izkļiedēšanas bijis boļševiku apcietināts, vairākus mēnešus pavadot cietumā. 1918. g. maijā Penzā kopā ar Čehoslovāku korpusu piedalījās karadarbībā pret boļševikiem. 1918. g. jūnijā kļuva par vienu no KOMUČ dibinātājiem, valdības finanšu iestādes vadītājs. Pēc KOMUČ sabrukuma devās emigrācijā un apmetās Prāgā. Emigrācijā bija aktīvs Sociālistu revolucionāru partijas dalībnieks. Pildīja Prāgas Zemgor organizācijas vadītāja pienākumus, darbojās kultūras un zinātnes jomā, nodibinot Krievu ārzemju Prāgas vēsturisko arhīvu. Pēc Otrā pasaules kara bija padomju spēcienestu apcietināts, deportēts uz PSRS, kur tika tiesāts, tiesai piespriežot 5 gadus cietuma ieslodzījumu. Nomira Vladimiras cietumā.

²⁸⁴ Бочарова, С. 8.

²⁸⁵ Ibidem.

²⁸⁶ Бочарова, С. 18, 57; Robinson, P. The White Russian Army in Exile 1920-1941. Oxford: Oxford University Press, 2002. P.15.

²⁸⁷ Жуков, В. Ю. Русская эмиграция и фашизм. СПб: Санкт-Петербургский государственный архитектурно-строительный университет, 2011. С. 27.

Vade, K. Migration in European History. New Jersey: Blackwell Publishing, 2003. P. 201.

²⁸⁸ Бочарова, С. 57.

pretboļševiku armiju virsnieki un karavīri, aristokrātija, muižniecība, bijušie ierēdņi, politiķi, inteliģence, garīdzniecība, uzņēmēji un citi, tajā skaitā, pretēji padomju propagandas postulātiem, arī strādnieki un zemnieki (lielākoties kazaki). Emigrācijas sociālo spektru, to “kvalitatīvo” vektoru un fenomena traģiskumu lieliski raksturojis viens no emigrantiem, politiķis un vēsturnieks barons Boriss Nolde (*Борис Эммануилович Нольде*):²⁸⁹ “Кopš Bībeles laikiem cilvēce nepieredzēja tik grandiozu vienas valsts pilsoņu “trimdu” ārzemēs. No Krievijas svešumā devās nevis neliela cilvēku grupa, kas sargrupējās apkārt dzīves apgāztajiem, mirušiem principiem, trimdā devās viss valsts zieds, visi kuru rokās koncentrējās šis valsts dzīve, tās plašākajās izpausmēs. Tā nebija krievu tautas emigrācija, bet gan pašas Krievijas emigrācija”.²⁹⁰

Emigrācijas misija. “Ārzemju Krievija”. Raksturojot krievu emigrācijas kopainu, ir nepieciešams atzīmēt emigrantu mentalitātei piemītošās īpatnības, kas īpaši iezīmējās 20. gadu pirmajā pusē. Emigrācija viņu skatījumā bija nepatīkams, taču īslaicīgs dzīves posms, ko ir jāpacieš piespiedu kārtā. Līdz ar to, arī savu sadzīvi viņi iekārtoja tā, lai atgrieztos dzimtenē tiklīdz tā atbrīvosies no boļševiku varas, par kuras drīzo krišanu tie nešaubījās. Savukārt, ņemot vērā minēto emigrācijai raksturīgo “kvalitatīvo” raksturu, tās aktīvākā daļa paredzēja tiešo līdzdalību Krievijas politisko, ekonomisko, kultūras, sabiedrisko, garīgo u. c. dzīves sfēru atjaunošanā. Tēlaini izsakoties, viņi dzīvoja gaidās, kā ceļotāji, kas sēžot uz koferiem, gaida uz vilciena atnākšanu.²⁹¹ Līdz ar to, integrācija citās valstīs dzīvē un naturalizācija, it īpaši 20. gadu sākumā, bieži tika uzskatīta par nevajadzīgu un brīžiem pat nodevīgu rīcību pret dzimteni.²⁹²

Tādejādi emigrācijai nosacīti piemita kopējā mentālā iezīme, kas izpaudās ārpus fiziskās eksistences aspektiem. Šo iezīmi lieliski atzīmēja slavens krievu rakstnieks un filozofs Dmitrijs Merežkovskis (*Дмитрий Сергеевич Мережковский*), paužot kodolīgu, bet trāpīgu tēzi: “Mēs neesam trimdā, mēs esam misijā.”²⁹³ Šis apgalvojums ārkārtīgi precīzi raksturoja fenomena būtību, kas izpaudās krievu kultūras un tradīciju saglabāšanā, veicot ieguldījumu tās attīstībā trimdā, ar mērķi atgriezt to dzimtenē pēc boļševiku krišanas.²⁹⁴ Līdzīga nostāja tika pausta bērnu audzināšanā – viens no primārajiem vecāku mērķiem bija bērnu krieviskuma saglabāšana, maksimāli izvairoties no asimilācijas.²⁹⁵ Savā veidā tas kļuva par pretsvaru boļševiku īstenotajām fundamentālajām pārmaiņām krievu kultūras, garīgās un rezultātā arī mentālās kopainas ietvaros, kas daudzos gadījumos iezīmējās arī brutālā Pareizticīgās Baznīcas, sociālo grupu, garīgā un vēsturiskā mantojuma iznīcināšanā, jaunā “padomju cilvēka” izveidošanā, krievu nacionālās intereses aizvietojo ar “internacionāliem” mērķiem, kuru ietvaros Krievija tika uzskatīta tikai par globālās revolūcijas bāzi.²⁹⁶

²⁸⁹ Boriss Nolde (Нольде Борис Эммануилович) (27.12.1876-28.05.1948) Krievu jurists, politiķis un vēsturnieks. Konstitucionāli demokrātiskās (kadetu) partijas loceklis, pēc Februāra revolūcijas ārlietu ministra vietnieks. Piedalījās Satversmes sapulces vēlēšanu likumdošanas izstrādē. 1919. g. emigrēja uz Somiju, piedalījās pārrunās ar Somijas valdību, pārstāvēt A. Kolčaku. Vēlāk dzīvoja Francijā. Vairāku zinātnisku monogrāfiju autors.

²⁹⁰ Антропов, О. История отечественной эмиграции: Учебное пособие. Книга I: Социальная и политическая сферы жизнедеятельности. Часть I. Астрахань: Астраханский государственный педагогический университет, 1996. С. 11.

²⁹¹ Раев, М. Россия за рубежом. С. 14

Полчанинов, Р. Мы, сараевские скауты-разведчики. Югославия 1921-1941. Москва: Посев, 2015. С. 55.

²⁹² Гаврилин, А. Русские эмигранты в межвоенной Латвии: правовой статус и попытки самоорганизации. В кн.: Россия и Латвия в потоке истории. 2-й половины XIX - 1-й половины XX в. Сборник статей. Назарова Е.Л. (ред.). Москва: ИВИ РАН, 2015. С. 240.

²⁹³ Шкаровский, М. Актуальные проблемы русской церковной эмиграции в XX веке: историографические и историко-ведческие аспекты. Христианское чтение № 1. (2012). С. 44 – 47.

²⁹⁴ Раев, М. Россия за рубежом. С.14.-15.

²⁹⁵ Emigranti to devēja par “pretošanos denacionalizācijai.”

²⁹⁶ Пайпс, Р. Русская революция. Книга 1. Агония старого режима. 1905—1917 Москва: Захаров, 2005. С. 205-206; Ilyin, I. The Soviet Union is not Russia. New York: Общероссийское монархическое объединение в Северной Америке, 1950. P.4.

Emigrantu uztverē viņi bija pirmsrevolūcijas Krievijas mantinieki ne tikai kultūras un tradīciju, bet arī valstiskuma kontinuitātes un nacionālās pārstāvniecības jomā. Tās rezultātā radās “eksteritoriālās Krievijas” kvazivalstiskais fenomens, ko jau 20. gados sāka dēvēt par “Ārzemju Krieviju”, vai “Krievu ārzemēm” (*Зарубежная Россия, Русское зарубежье*). Padomju varu ar deklarēto internacionālo būtību, emigranti uzskatīja par uzurpētu, anti nacionālu, krieviskumam naidīgu, turklāt ne tikai bez tiesiskā, bet arī bez morālā pamatojuma, savukārt “Ārzemju Krieviju” par Krievijas tēla nesēju trimdā. Šo nostāju stiprināja, reizē izveidojot arvien lielāku atsvešināšanās plaisu, 1921. gada 15. decembra KSPFR dekrēts, anulējot pilsonību bijušajiem impērijas pavalstniekiem, kas izbrauca no Krievijas pēc 1917. gada oktobra bez padomju institūciju atļaujas, kā arī tiem, kuri karoja pret SZSA.²⁹⁷

Vienlaikus dekrēts stimulēja trimdas vienotās politiskās pārstāvniecības jautājumu, institūciju izveidošanu, kas spētu apvienot emigrāciju, un tiktu atzīta par pilntiesīgu pirmrevolūcijas Krievijas valstiskuma pārstāvniecību. Tomēr, ņemot vērā faktu, ka trimdā tika pārstāvētas ne tikai labējās un centriskās partijas, bet faktiski viss Krievijas politiskais spektrs (izņemot boļševikus) sniedzoties no “Markova līdz Mahno”, (t.i. no monarhistiem līdz anarhistiem), emigrācijas politiskā kopaina bija ārkārtīgi sadrumstalota. Līdz ar to, uz vienotas institūcijas statusu pretendēja organizāciju virkne, kas kļuva par iemeslu neskaitāmām konfrontācijām. Krievijas impērijas bijušo sūtņu organizācija “Sūtņu padome” konkurēja ar ģenerāļa P. Vrangeļa vadīto “Krievu padomi”, monarhisti nespēja sadarboties ar sociālistiem un pat ar liberāļiem, diplomāti ar virsniekiem. Šķelšanās plosījās pat Romanovu ģimenes iekšienē.²⁹⁸

Par spīti daudzām nesaskaņām emigrantu sabiedrības iekšienē, eksistēja arī konsolidējošais elements – nesamierināmā attieksme pret boļševismu un cerība uz tā krišanu Krievijā, taču viedokļi par taktiskiem soļiem mērķa īstenošanā būtiski atšķirās. Daļa politisko spēku pārstāvju uzskatīja, ka boļševisms var krist tikai ārējās intervences iespaidā, to oponenti piekopa viedokli, ka tas sabruks sacelšanās rezultātā un emigrācijas uzdevums ir atbalstīt spēkus, kas veiks šo sabrukumu.²⁹⁹ Eksistēja arī viedokļi par boļševiku dabīgu evolūciju ar organisku integrāciju starptautiskajā kontekstā. Cerības šādai nostājai ieviesa Padomju Krievijā īstenotais Jaunās ekonomiskās politikas kurss.³⁰⁰

Emigrācijas izpausmes kultūras, izglītības, mākslas un zinātnes jomā. Analizējot krievu emigrācijas izpausmes, ASV mākslas vēsturnieks Roberts Čadvels Viljams (*Robert Chadwell Williams*) atzīmējis: “Krievu emigrācijas politiskā dzīve ir raksturojama kā absolūta izmisuma un sabrukuma stāsts, pretēji tam kultūras dzīves stāsts bija auglīgs, ražīgs raudzes produkts”.³⁰¹ Tas bija trāpīgs un objektīvs vērtējums, jo tikai literatūras jomā emigrācijā nonāca vairāk nekā piecdesmit spožākie pirmsrevolūcijas krievu rakstnieki, kuri trimdā spēja veiksmīgi turpināt radošo darbu. Viens no tiem, Ivans Buņins (*Иван Алексеевич Бунин*), 1933. gadā kļuva par Nobela prēmijas laureātu.³⁰²

²⁹⁷ Сабенникова, И. Российская эмиграция (1917–1939) : сравнительно-типологическое исследование: монография. Москва: Директ-Медиа, 2015. С. 58

²⁹⁸ Бочарова, З. С. Российское зарубежье 1920-1930-х гг. как феномен отечественной истории. С. 96.-105; Robinson, P., Pp. 113-125.

²⁹⁹ Chapin, Huntigton, W. The homesick million, Russia-out-of-Russia. Boston: The Stratford company, 1933. 170., 177.pp.; Смагина, С. Российские политические партии в эмиграции: блоки и идеологии 20-е годы XX века. Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2007. С. 30, 31, 41, 72.

³⁰⁰ NEP (Новая экономическая политика). Sociālo un ekonomisko reformu kurss, kas tika īstenots padomju Krievijā laika posmā no 1921. g. līdz 20. g. beigām. NEP ietvaros tika likvidēta “kara komunisma” politika, veikta reformu virkne lauksaimniecībā, rūpniecībā, finanšu sektorā, kuru rezultātā bija izveidots nosacīti brīvs iekšējais tirgus, limitēta uzņēmējdarbība, kā arī pieļauts plašāks plurālisms literatūrā, mākslā u. c. jomās.

³⁰¹ Robinson, P. 28.

³⁰² Паев, С.134. – 135; Robinson, Pp. 28-29.

Ivana Šmeļeva, Dmitrija Merežkovska, Mihaila Osorgina, Marka Aldanova, Alekseja Remizova, Borisa Zajceva un daudzu citu ne tik pazīstamu rakstnieku personās. Savukārt Ivans Buņins 1933. gadā kļuvis par Nobela prēmijas

Svešumā attīstījās tēlotājmāksla,³⁰³ veiksmīgi darbojās krievu komponisti,³⁰⁴ dziedātāji un mūziķi.³⁰⁵ Starpkaru laikā Eiropā un ASV veiksmīgi darbojās krievu tehnisko un dabas zinātņu speciālistu plejāde, veicot ieguldījumu Rietumu zinātnes attīstībā.³⁰⁶ Trimdā tika izveidota daudznozaru izglītības sistēma (no pamata līdz augstākajai izglītībai), zinātniskās institūcijas un organizācijas, ārkārtīgi plaša izdevējdarbība (kā periodikas, tā arī grāmatu izdevniecībā), turpinājās pirmerevolūcijas kultūras un mākslas tradīcijas, emigrantiem izdevās nodibināt plašu krievu arhīvu, bibliotēku, muzeju tīklu. Svešumā uzplauka baznīcas dzīve, kas nonākot trimdā kļuva neatkarīga no valsts institūcijām, un pārvērtējot Krievijā pieļautās kļūdas, sniedza morālu un garīgu atbalstu trimdiniekiem krietni tuvākā un pareizticības pamatiem atbilstošā izpausmē.³⁰⁷

Apmetoties uz dzīvi svešumā, attīstījās akadēmiskā darbība, laužot stereotipus par tās pasīvajām organizatoriskajām spējām – nokļūstot svešotnē akadēmiskā inteliģence mērķu ietvaros nosprauda ne tikai atbilstoša darba nodrošināšanu, bet arī pētniecības turpinājumu, kvalitatīvas augstākās izglītības nodrošināšanu un Krievijas augstskolu zinātnisko tradīciju uzturēšanu.³⁰⁸ Tās radošo potenciālu papildināja padomju varas īstenotā bezprecedenti absurdā pasākumu sērija, t. s. “filozofu tvaikoņi”, 1922. gadā organizējot “kontrevolucionārās inteliģences” izsūtīšanu.³⁰⁹ Dažu mēnešu laikā no Petrogradas, Maskavas un Odesas uz Vāciju un citām Eiropas valstīm ar kuģiem un vilcieniem tika izsūtīti aptuveni 160³¹⁰ radošās inteliģences un akadēmiskās elites pārstāvji, tostarp izcili filozofi, literāti, ārsti, ekonomisti u. c.³¹¹ Nonākot Vācijā, “filozofu tvaikoņa” pasažieri iesaistījās akadēmiskās dzīves organizēšanā, kas 20. gadu pirmajā pusē veiksmīgi uzplauka Berlīnē, pilsētai kļūstot par krievu akadēmiskās emigrācijas centru. Berlīnē tika organizēta “Krievu akadēmiskā grupa”, “Krievu institūts”, īsā laikā izveidojot profesionālas saistības ar Berlīnes Universitāti un citām ievērojamām Vācijas augstskolām.

Tomēr visspilgtāk akadēmiskā darbība iezīmējās Prāgā, tas bija iespējams pateicoties īpaši draudzīgai attieksmei no valdības pret krievu akadēmisko kopienu. Valsts prezidenta Tomaša Masarika (*Tomáš Masaryk*) vadībā tika īstenota atbalsta kampaņa, t.s. “Krievu akcija”, kas kļuva par katalizatoru krievu akadēmiskās darbības uzplaukumam.³¹² Akcijas ietvaros tika nodibināta “Krievu Universitāte”, tās paspārnē darbojās juridiskās un humanitārās fakultātes, “Krievu Tautas Universitāte”, Prāgas Kārļa universitātes jurisdikcijā Krievu juridiskā fakultāte, Pedagoģiskais institūts un citas institūcijas.³¹³ Emigrācijas akadēmiskās, kultūras un mākslas izpausmes spilgti iezīmējās arī Francijā, Balkānu valstīs, Tālajos Austrumos un citur, tostarp arī Baltijas valstīs.

laureātu. Emigrācijā turpinājās arī krievu filozofijas (ideālisma un metafizikas) renesance, Pāvila Novgorodceva, Nikolaja Berdjajeva, Nikolaja Losska, Ļeva Šestova, Sergeja Franka un citu domātāju sniegumos.

³⁰³ Marka Šagala, Aleksandra Benua, Nikolaja Rēriha, Nikolaja Bogdanova - Beļska un citu personu daiļrādē

³⁰⁴ Pasaules slavu iemantojuši Igors Stravinskis, Sergejs Raņņinovs un citi Паев, С. 133.-134.

³⁰⁵ kā piemēram Fjodors Šaļapins, Aleksandrs Vertinskis, Pjotrs Ļešenko, Jurijs Morfessi un daudzi citi.

³⁰⁶ Plašu atzinumu guva ķīmiķa Vladimira Ipatjeva un mehānikas zinātnieka Stepana Timošenko sasniegumi, kuģubūves inženiera Vladimira Jurkevica veikumi, savukārt inženieris Vladimirs Zvorikins ASV kļuvis par “televīzijas tēvu”, izgudrojot kineskopu. Emigrācijā ASV nonāca arī slavens Krievijas impērijas aeronautikas pionieris Igors Sikorskis. Sk. Airplanes, women and song. Memoirs of a fighter ace, test pilot and adventurer Boris Sergievsky. Edited by Allan Forsyth and Adam Hochschild. New York: Syracuse University Press, 1999.

³⁰⁷ Шкаровский, М. Актуальные проблемы русской церковной эмиграции в XX веке. 45.lpp.

³⁰⁸ Борисов, В. Российская научная эмиграция первой волны. Российские ученые и инженеры в эмиграции под редакцией В.П. Борисова. Российская академия наук. Институт истории естествознания и техники. Москва: ПО “Перспектива”, 1999. С. 6.

³⁰⁹ Осоргин, М. А. Как нас уехали. Времена. Париж: 1955. С. 180 - 185.

³¹⁰ Pēc citu avotu informācijas - pāri 200 cilvēkiem. Sk. Артизов, А. “Очистим Россию надолго”. К истории высылки интеллигенции в 1922г. Вступительная статья, комментарии и подготовка документов к публикации. Москва: Отечественные архивы, 2003.

³¹¹ Главацкий, М. Философский пароход: год 1922: Исторические этюды. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002. С. 9 - 22.

³¹² Trīsdesmitajos gados akadēmiskā dzīve Čehoslovākijā lielā mērā apsīka, sarūkot valsts finansējumam, turklāt valsts iekšpolitikā sākās arvien lielāka nosliece uz sadarbību ar PSRS, kas būtiski ietekmēja emigrantu atbalstu.

³¹³ Борисов, В. Российская научная эмиграция первой волны, С. 8.

Krievu militārā emigrācija. Pretboļševiku kustības pamats. Pretboļševiku karaspēku fundamentālā nozīme Pilsoņu karā saglabājas arī trimdā. Militārā pieredze, korporatīvās īpatnības un konsolidācija, kopsummā ar nesamierināmo nostāju pret boļševikiem padarīja to par ietekmīgāko sociālo grupu emigrācijā. Ir jāatzīmē, ka krievu militārā emigrācija sāka veidoties Rietumeiropā vēl Pirmā Pasaules kara laikā, Krievijas ekspedīcijas korpusa ietvaros Francijā un Grieķijā, daļai karavīru paliekot Eiropā. Krietni lielāku grupu veidoja karagūstekņi, kas nokļuva Centrālā bloka valsts gūstā Pirmā pasaules kara laikā.³¹⁴ Savukārt pirmā ievērojamā, nosacīti krievu militāras emigrācijas plūsma pēc Pirmā pasaules kara iezīmējās 1918. gada decembrī, kad no Ukrainas uz Vāciju kopā ar Vācijas armiju evakuējās hetmaņa Pāvila Skoropadskā (*Павло Петрович Скоропадський*)³¹⁵ karaspēks un Dienvidu armijas daļas.³¹⁶ Nākamā plūsma – pēc ZRA armijas sakāves un tās internēšanās Igaunijā, kā arī emigrācijas viļņi Ziemeļos, Austrumos un citos reģionos. Tomēr lielākā plūsma Eiropā ir attiecināma uz 1920. gada novembri, t. i. P. Vrangeļa Krievu armijas evakuācija no Krimas pussalas, kad trimdā ar 126 kuģiem devās aptuveni 146 tūkst. cilvēku, ieskaitot ap 50 tūkstosus karavīru.³¹⁷ Kopumā Pilsoņu kara iznākuma rezultātā, emigrācijā nonāca vairāk nekā 400 tūkstoši karavīru.³¹⁸

Tomēr tieši “Krimas vilnis” starpkaru laikā kļuva par trimdā nonākušā “baltā” karaspēka kodolu, tā pretboļševistiskās ideoloģijas un militārās konsolidācijas epicentru. Pēc karaspēka evakuācijas no Krimas pussalas (ko veica ar Sabiedroto palīdzību), Krievu armijas karaspēks tika izmitināts Sabiedroto kontrolētajā Osmaņu impērijas teritorijā, netālu no Konstantinopoles.³¹⁹ Par spīti ārkārtīgi sarežģītajai situācijai, virspavēlnieks uzskatīja, ka karaspēka evakuācija ārpus Krievijas ir laicīgs, nepieciešams pasākums, militārais manevrs, kam sekos atkārtotais karagājieni.³²⁰ Līdz ar to, par savu primāro mērķi P. Vangelis nosprauda karaspēka saglabāšanu, apzinoties, ka Sabiedrotie ar tiem rēķināsies tikai tad, ja tiks saglabāta reālā armijas struktūra, kaujas spējas un disciplīna.³²¹ Tomēr jau 1921. gada sākumā, kļuva skaidrs, ka plāniem par drīzo revanšu, atkārtotās intervences ietvaros bija lemts piedzīvot *fiasco* un līdz gada beigām lielākā karaspēka daļa pameta Turciju, apmetoties Balkānu, vēlāk Centrālās Eiropas un Rietumeiropas valstīs.³²²

Nonākot svešumā karavīri centās turēties kopā, veidojot virkni dažādu korporatīvu organizāciju pēc militārās struktūras principa (t. i. divīzijām, pulkiem un to apakšvienībām veidojot savienības) vai vismaz apmetoties tuvumā, saglabājot karaspēka vienību struktūru. Šie pasākumi bija taktiskie soļi stratēģiskā mērķa īstenošanai – armijas saglabāšanai trimdā, miera laikos pēc

³¹⁴ Семенов, К. Русская армия на чужбине. Драма военной эмиграции 1920 - 1945 гг. Москва: Вече, 2019. С. 7 - 9.

³¹⁵ Pāvils Skoropadskis (Павло Петрович Скоропадський) (03.05.1873 - 26.04.1945) Krievijas impērijas armijas ģenerālleitnants. 1918. g. aprīlī, vācu karaspēkam okupējot Ukrainu, konservatīvo ukraiņu aprindu balsojumā tika ievēlēts par Ukrainas hetmani, nominālo Ukrainas marionešu valdības galvu. Sniedzis atbalstu pretboļševiku kustības izveidei vācu karaspēka aizsegā. Vācijai izstājoties no kara, emigrēja kopā ar vācu karaspēku 1918. g. decembrī.

³¹⁶ Sk. Airplanes, women and song. Memoirs of a fighter ace, test pilot and adventurer Boris Sergievsky. Edited by Allan Forsyth and Adam Hochschild. New York: Syracuse University Press, 1999.

Бермондт-Авалов, П. В борьбе с большевизмом. Москва: Вече, 2017.

³¹⁷ Ганин А. Уходили мы из Крыма среди дыма и огня, я с кормы все время мимо в своего стрелял коня // Родина. 2020. № 11. Москва: Российская газета. С. 18-22.

³¹⁸ Голдин, А. Военный мир Русского военного зарубежья. Архангельск: Солти, 2007. С. 5.

³¹⁹ Sk. Басик, И.И., Авдеев, Ю.А., Жадобин, А.Т., Зданович, А.А., Карпов, В.Н., Марковчин, В.В., Муранов, В.И. Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 1. Так началось изгнание 1920-1922 гг. Исход. Москва: Институт военной истории министерства обороны РФ, 1998; Robinson, P. Russian Army in Exile 1920 - 1941. Oxford: Oxford Press, 2002; Голдин, А. Военный мир Русского военного зарубежья. Архангельск: Солти, 2007; Семенов, К. Русская армия на чужбине. Драма военной эмиграции 1920-1945 гг. Москва: Вече, 2019.

³²⁰ Зубов, А. С. 915; Семенов, К. Русская армия на чужбине. Драма военной эмиграции 1920-1945 гг. Москва: Вече, 2019. С. 13

³²¹ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 1., С. 51.

³²² Robinson, P. Russian Army in Exile 1920 - 1941. Oxford: Oxford Press, 2002. P. 33.

iespējas operatīvākai mobilizācijai Pilsoņu kara revanšam. Situāciju un ieceres trāpīgi raksturoja paša karaspēka virspavēlnieka vārdi: “Kareivji tikai īslaicīgi nomainīja zobenu pret arklu un savu stāvokli izvērtēja kā piespiedu atkāpšanos, taktisku manevru (nevis sakāvi), lai, dziedinot brūces, atkārtoti dotos uzbrukumā”.³²³

ROVS izveide. Neraugoties uz plaši īstenotajiem pasākumiem armijas saglabāšanai, laika gaitā arvien vairāk iezīmējās tās izklišana. Bez tā armijas virspavēlnieks saskārās ar banālo finanšu trūkumu un daudzveidīgajām ķildām emigrācijas politiskajā dzīvē, kur armiju savai ietekmei vēlējās pakļaut dažādi politiskie spēki. Tas draudēja ar šķelšanos ne tikai trimdas kopienā, bet arī armijā.³²⁴ Šādas situācijas ietvaros virspavēlnieks nolēmis izveidot virsorganizāciju, kas apvienotu “Ārzemju Krievijas” areāla karavīrus un to pulku apvienības, saglabājot noteiktu struktūru, karavīriem “īslaicīgi nomainot zobenu uz arklu” un vienlaicīgi pasargājot tos no politisku spēku ietekmes.³²⁵

1924. gada 1. septembrī P. Vrangelis pasludinājis jaunās virsorganizācijas ROVS izveidi, kuras vadībā bija nozīmēts bijušais Krievijas impērijas armijas virspavēlnieks, lielkņazs Nikolajs (*Николай Николаевич Романов*) (Nikolaja II tēvocis), populārākā persona kā armijā, tā arī mērenās monarhistu nometnes ietvaros un daļēji liberālajā politiskajā sektorā, taču par faktisku ROVS vadītāju kļuva P. Vrangelis (sk. pielikumu nr. 5). Par vienu no savienības statūtu pamatpunktiem kļuva ROVS dalībnieku strikti apolītiskā nostāja, ar liegumu stāties politiskajās partijās un organizācijās. ROVS pārmantoja arī “Baltās kustības” “nenoteiktības” platformu, ar tālejošu mērķi konsolidēt ne tikai armiju un daudzskaitlīgās militārās organizācijas, bet ilgtermiņā arī politiskās ķildās grimstošo emigrācijas kopienas.³²⁶

Nākamajos gados ROVS kļuva ne tikai par lielāko emigrācijas organizāciju, savās rindās pulcinot ap 35 tūkstošiem cilvēku, bet, ņemot vērā organizēto un pieredzējušo militāro potenciālu, arī par ietekmīgāko emigrācijas savienību, ko mēdza dēvēt par emigrācijas nacionālo kodolu.³²⁷ Vienlaicīgi ROVS kļuva par pretboļševiku kustības simbolu, sava veida “Baltās kustības” institucionālizāciju. ROVS darbība nebija nevainojama, vai izteikti veiksmīga, tomēr nevar noliegt, ka savienība kļuva par sava veida fenomenu, nospēlējot spilgtu lomu ne tikai pretboļševiku darbības jomā, bet pat emigrācijas sociālajos un kultūras segmentos.

Vienlaikus ar primāro, armijas vienojošo misiju, “balto” armiju virsnieku vadītā ROVS pildīja netiešo uzdevumu, atsevišķās izpausmēs un noteiktu personu vadībā neoficiāli kļūstot par iedvesmotāju pretboļševistiskajam “aktīvismam”, kas izpaudās kā Pilsoņu kara turpinājums. Zūdot iespējai ātri īstenot intervences ieceres, arvien lielākā loma tika atvēlēta citām pretboļševistiskajām aktivitātēm, rodoties organizāciju tīklam (arī ROVS virsnieku vādītām). Tas aptvēra visu “Ārzemju Krievijas” areālu, tajā skaitā arī Baltijas valstis. Lai gan Baltijas valstis nenoliedzami ietilpa nosacītāja “Ārzemju Krievijas” areālā, politiskā situācija pretboļševiku izpausmju jomā, salīdzinājumā ar stāvokli Rietumeiropā, būtiski atšķīrās.

1.5. Krievu minoritāte un emigrācija Igaunijā un Lietuvā

Ņemot vērā jaundibināto Baltijas valstu ģeogrāfisko stāvokli un vēsturisko kontekstu, reģionā bija plaši pārstāvēta krievu sabiedrība, ko veidoja kā Baltijas reģionā ilglaicīgi dzīvojošie krievu

³²³ Раев, М. Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции. 1919-1939. Москва: Прогресс Академия, 1994. С. 28.

³²⁴ Басик, И.И., Авдеев, Ю.А., Жадобин, А.Т., Зданович, А.А., Карпов, В.Н., Марковчин, В.В., Муранов, В.И. Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 3. Возвращение. Москва: Институт военной истории министерства обороны РФ, 2002. С. 3.

³²⁵ Robinson, Pp. 122-123; Семенов, С. 56-57.

³²⁶ Семенов, С. 19-20.

³²⁷ Голдин, С. 6. Tajā pašā laikā ROVS nebija vienīgā plaša militārā savienība, otrā lielākā savienība bija Impērijas armijas un flotes korpus (Корпус императорских армий и флота), kuras vadībā stājās cits Romanovu dzimtas pārstāvis - lielkņazs Kirils Vladimirovičs..

iedzīvotāji, kļūstot par minoritāti, tā arī krievu emigranti. Neraugoties uz daudzām kopīgām iezīmēm, krievu sabiedrībai katrā valstī pastāvēja noteiktās atšķirības, kas ietekmēja arī pretboļševistiskās kustības izpausmes.

Krievu sabiedrība Igaunijā. 19. gadsimta otrajā pusē Baltijas guberņu strauja ekonomiskā attīstība veicināja iedzīvotāju pieplūdumu Baltijas guberņās no Iekškrīvijās. 20 gadu laikā, no 1897. līdz 1917. gadam mūsdienu Igaunijas teritorijā krievu iedzīvotāju skaits dubultoījās, sasniedzot aptuveni 90 -100 tūkstošus. Pasaules kara mobilizācijas, evakuācijas un sekojošo notikumu dēļ, Igaunijas krievu skaits saruka par 30 – 40 tūkstošiem cilvēku.³²⁸

Pēc ZRA sagrāves 1920. gadā Igaunijā ierādās ap 60 tūkstoši emigrantu, no kuriem ap 40 tūkstošiem bija internētie karavīri, kā arī personas, kas skaitījās armijas apgādē. Gada garumā ap 8 – 10 tūkstošiem gāja bojā tīfa epidēmijas rezultātā, vairāk nekā 25 tūkstoši (lielākoties kareivji un apakšvirsnieki, kā arī civiliedzīvotāji) atgriezās Padomju Krievijā 1920. gadā, citi devās emigrācijā uz Rietumeiropu.³²⁹ 1922. gadā Igaunijas tautas skaitīšanas dati uzrādīja 18100 lielu krievu nepilsoņu (pārsvarā emigrantu) skaitu.³³⁰

Pēc Igaunijas un Padomju Krievijas 1920. gada 2. februārī noslēgtā miera līguma nosacījumiem, Igaunijas Republikai tika pievienoti Pečoru un Narvas apgabali, kas Krievijas impērijā nepiederēja Vidzemes un Igaunijas guberņu administratīvi-teritoriālai sadalei un pārsvarā bija krievu apdzīvoti. Tādejādi Igaunijas krievu iedzīvotāju kopskaits palielinājās par aptuveni 45 tūkstošiem krievu, 1921. gadā veidojot lielāko etnisko minoritāti valstī – aptuveni 91 tūkstoša cilvēku kopskaitā, jeb 8.2% no kopējā iedzīvotāju skaita.³³¹ Pēc 1923. gadā “Krievu emigrantu komitejas” rādītājiem, organizācijā reģistrētu emigrantu skaits veidoja 9681 cilvēku (no tiem ap 2700 personu bijušie ZRA karavīri).³³²

Igaunijā krievi apdzīvoja lauku reģionus (71.2% no krievu iedzīvotāju kopskaita), nodarbojoties ar lauksaimniecību, dārzniecību un zvejniecību. Pilsētās situācija bija savādāka – neskatoties uz iedzīvotāju sarukumu Pirmā pasaules kara un sekojošo notikumu iespaidā, krievu iedzīvotāju īpatsvars pieauga uz emigrantu rēķina, veidojot 14% no pilsētu iedzīvotāju kopskaita, jeb 24% minoritātes ietvaros. Ņemot vērā situāciju, ka Pilsoņu kara rezultātā Igaunijā nonāca Krievijas bijušās galvaspilsētas Petrogradas un apkārtējo reģionu emigranti, to vidū bija augsts inteliģences īpatsvars, kas nākamajos gados pozitīvi ietekmēja minoritātes izglītības un kultūras jomas.³³³ Šis faktors atspoguļojās arī Igaunijas Republikas tieslietu, ekonomikas, kultūras un izglītības jomā, krievu speciālistiem aktīvi piedaloties šo nozaru likumdošanas izstrādē un pilnveidošanā, it īpaši 20. gadu sākumā.

Atšķirībā no pārējām Baltijas valstīm, Igaunijā krievu minoritātes procentuālais īpatsvars noteiktu nodarbinātības sfēru ietvaros bija ļoti līdzīgs igauņu īpatsvaram. Lauksaimniecībā, ražošanā, tirdzniecībā, loģistikā, valsts iestāžu (it īpaši 20. gadu pirmajā pusē) nodarbināto krievu un igauņu rādītājs atšķīrās vien par dažiem procentiem.³³⁴ Savukārt ekonomiskajā kopainā krievu iedzīvotāji uzrādīja krietni zemākus rādītājus, dzīvodami pieticīgi un trūcīgi. Ap 80% krievu zemnieku dzīvoja jauniegūtajās teritorijās valsts austrumos, pārsvarā būdami 1-5 ha lielu zemes gabalu īpašnieki.³³⁵

³²⁸ Исаков, С. Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918 - 1940). Тарту: Крипта, 2000. С. 3 – 23.

³²⁹ Розенталь, Р. Северо-Западная армия. Хроника побед и поражений. Tallinn: Argo, 2012. С. 600 - 601., 610-612.

³³⁰ Исаков, С., 24.

³³¹ Rohtmets, H. Suletud ukсед: Eesti Vabariigi sisserändepoliitika 1920. Aastatel. Ajalooline Ajakiri, 2013, 1 (143). Tartu: University of Tartu Press, 2013. 68 l.

³³² Абисогомян, Р. Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики 1920–1930-х гг. и их литературное наследие. Магистерская диссертация. Tartu: Tartu Ulikool, 2007. С. 20.

³³³ Turpat, 25. - 27. lpp.

³³⁴ Исаков, С. 31.

³³⁵ Исаков, С. Г. Русское национальное меньшинство. С. 25 - 27.

Tiesiskā aspekta jomā kopš Igaunijas Republikas dibināšanas (1918. gada 24. februārī) valdības galvenā prerogatīva bija demokrātiskās valsts veidošana ar starptautiskajiem standartiem atbilstošu konstitūciju.³³⁶ Lai gan ekonomisku sarežģītumu ietvaros attieksme pret emigrantiem nebija viscaur pozitīva,³³⁷ tomēr Igaunijas naturalizācijas likumdošana bija krietni liberālāka par situāciju Rietumeiropā, 20. gadu beigās naturalizācijas iespēju veiksmīgi izmantojot ap 12 tūkst. krievu emigrantu.³³⁸ Savukārt 1925. gadā pieņemtais kultūras autonomijas likums nodrošināja krievu iedzīvotājiem plašas iespējas ne tikai kultūras, bet arī valodas jomā, ļaujot brīvu krievu valodas pielietošanu reģionos ar ievērojamu krievu iedzīvotāju skaitu.

Pēc 1934. gada 12. marta valsts apvērsuma Igaunijas valdības politika mainījās, pieaugot nacionālām tieksmēm un, apgriezti proporcionāli, mazinoties tolerancei attiecībā uz minoritātēm. Taču arī šajā kontekstā krievu sabiedrības tiesības nepiedzīvoja būtiskus, saglabājot konstitūcijā deklarēto vienlīdzības principu.³³⁹

Demokrātiskā valstiskuma ietvaros tika radīta labvēlīga vide krievu politiskajai dzīvei, kas praksē izpaudās samērā pasīvi, krievu iedzīvotājiem raksturīgās politiskās indifferences dēļ. Minoritātes politiskajā dzīvē norisinājās dažu partiju darbības ietvaros un Igaunijas parlamentā (*Riigikogu*) to pārstāvēja no diviem līdz pieciem deputātiem.³⁴⁰

Par spīti politiskajai pasivitātei, krievu iedzīvotāji spilgti izpaudās sabiedriskās dzīves jomā – starpkaru posmā izveidojot vairāk nekā 500 biedrības.³⁴¹ Igaunijas krievu sabiedrība iezīmējās ar piesātinātu kultūras dzīvi, tās ietvaros regulāri rīkojot dažāda rakstura sabiedriskus pasākumus. Spilgtāko pasākumu vidū bija Puškina dienas, Krievu kultūras dienas, Krievu izglītošanas dienas, kā arī Krievu dziesmu svētki Narvā un Pečoros, kas izskanēja tālu ārpus valsts robežām. Igaunijā darbojās vesela krievu rakstnieku plejāde, daudzi no tiem aktīvi publicējās arī ārzemēs. Kā spilgtākos ir jāatzīmē Igoru Severjaņinu (*Игорь Северянин, Игорь Васильевич Лотарёв*), Vasiliju Ņikiforovu-Volginu (*Василий Акимович Никифоров-Волгин*), Vladimiru Guščiku (*Владимир Ефимович Гущик*) un citus.³⁴²

Igaunijas krievu kultūras organizācijas uzturēja ciešus kontaktus ar citām Ārzemju Krievijas areāla valstīm, Tallinā bieži viesojoties krievu radošās emigrācijas pārstāvjiem.³⁴³ Baltijas ietvaros visciešākās saiknes izveidojās ar Latviju (regulāru Rīgas Krievu drāmas teātra viesizrāžu jomā), izstāžu un citu kultūras pasākumu ietvaros, turklāt vairāki Latvijas krievu sabiedriskie darbinieki ilgstoši dzīvoja abās valstīs.³⁴⁴

Izglītības jomā, neskaitot sākumskolas un profesionālās mācību iestādes, darbojās Krievu Tautas Universitātes nodaļas Tallinā, Narvā un Tartu. Augstākās izglītības ietvaros tika organizēti “Augstākie krievu politehniskie kursi”,³⁴⁵ krievu studenti mācījās Tallinas politehnikumā un Tartu universitātē, kur lekcijas daļēji pasniedza krievu valodā.³⁴⁶

Ņemot vērā Igaunijas Neatkarības kara gaitu un ZRA iespaidu uz krievu emigrācijas koptēlu, starpkaru posmā Igaunijā dzīvoja iespaidīgs krievu militārās emigrācijas īpatsvars. Daudzi no tiem uzturēja ciešus sakarus ar bijušiem cīņubiedriem kaimiņvalstīs un krievu emigrācijas centros Rietumeiropā, starpkaru laikā pievienojoties pretboļševistiskajai kustībai. Tādējādi, ZRA virsnieku iniciēta un vadīta kustība Igaunijā sākās īsi pēc ZRA likvidācijas 1920. gada sākumā. Tā norisinājās

³³⁶ Turpat, 37. lpp.

³³⁷ Rohtmets, H., 77-78.

³³⁸ Turpat.

³³⁹ Turpat, 41. lpp.

³⁴⁰ Исаков, С. Г. Русское национальное меньшинство. 62. - 75. lpp.

³⁴¹ Pēc “Riigi Teataja Lisa” pielikuma valdības izdevumam, to skaits sniedzās līdz pat 541.

³⁴² Turpat, 283. - 304. lpp.

³⁴³ Kā piem. Ivans Savins, Aleksandrs Kizevetters, Arkadijs Averčenko, Nikolajs Berdjajevs, Ivans Iljins u. c.

³⁴⁴ Kā piem: kņazs Serafims Mansirevs, Pjotrs Pilskis, Dāvids un Ivans Grimmī, Dmitrijs Maslovs u. c.

³⁴⁵ Augstākie krievu politehniskie kursi tika uzturēti uz ziedojumu, sabiedrisku organizāciju atbalsta un studiju maksas bāzes. Apmācības ilga no 4 līdz 6 gadiem un bija pielīdzināmas valsts augstāko mācību iestādes diplomam.

³⁴⁶ Исаков, С. Г. Русское национальное меньшинство. 203. - 211. lpp.

vairāku organizāciju ietvaros, turklāt atsevišķās epizodēs tajā piedalījās ZRA izlūkdienesta virsnieki, sadarbojoties ar Igaunijas armijas Ģenerālo štābu. Plašu darbību Igaunijā attīstīja ROVS, ka arī virkne citu organizāciju, cieši sadarbojoties ar pretboļševistiskās kustības centriem Eiropā.³⁴⁷

Krievu sabiedrība Lietuvā. Par spīti platības ziņā nelielajam Baltijas reģionam, starpkaru Lietuvā krievu minoritātes demogrāfiskā, sociālā, kultūras un politiskā kopaina, salīdzinot ar situāciju Igaunijā un Latvijā būtiski atšķīrās. Līdzīgi kā citur, arī Lietuvā kardinālas izmaiņas demogrāfiskajā ainā ieviesa Pirmais pasaules karš, īpaši iespaidojot krievu iedzīvotāju kopainu. Evakuācijas rezultātā Lietuvu atstājušie krievu iedzīvotāji lielākoties neatgriezās, turklāt militāri politisko notikumu dēļ Lietuva bija sašķelta, 1920. gada oktobrī Viļņu un Viļņas apgabalu okupējot Polijas karaspēkam.³⁴⁸ Šīs pārmaiņas šķēla arī Lietuvas krievu kopienu. No 92 tūkstošiem krievu iedzīvotājiem 1897. gadā, 1923. gadā tautas skaitīšanas dati uzrādīja 50460 cilvēku skaitu, kas veidoja 2.49% no Lietuvas iedzīvotāju kopskaita.³⁴⁹ Atšķirībā no Igaunijas un Latvijas, krievu iedzīvotāji neveidoja pirmo, bet gan tikai trešo lielāko nacionālo minoritāti, kur skaitliski lielākas bija ebreju un poļu minoritātes.³⁵⁰ Krievu imigrantu sabiedrība starpkaru Lietuvā arī nebija liela – 2337 cilvēki 1922. gadā, 1929. gadā – mazāk kā 2 tūkstoši.³⁵¹

ASV Stenforda universitātes Hūvera institūta arhīva dokumentu kolekcijās glabājas Lietuvas “Krievu emigrantu biedrības” sarakste ar P. Vrangeļa māti, baronesi Mariju Vrangeli (*Мария Дмитриевна Врангель*), kuras korespondenti pauda, ka ar “Baltās kustības” saistīto militāro imigrantu kopskaits Lietuvā 1929. gadā bija mērojams vien 200 cilvēku skaitā, no aptuvenu 2000 emigrantu kopskaita.³⁵² Pretboļševistisko aktivitāšu jomā Lietuva nebija īpaši pievilcīga ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ – valstij nebija kopīgas robežas ar PSRS.

Līdzīgi kā Igaunijā, arī Lietuvā krievu iedzīvotāji lielākoties apdzīvoja lauku reģionus, šajā ziņā sastādot 82%, no krievu iedzīvotāju kopskaita. Savukārt pilsētās dzīvojošie krievi veidoja 3% no pilsētu iedzīvotāju skaita. Konfesionālajā jomā Lietuvā bija redzama krievu minoritātei netipiska aina – 23 tūkstoši pareizticīgie un 32 tūkstoši vecticībnieku. Izglītības jomā bija vērojama drūma situācija – 62% krievu bija analfabēti.³⁵³ Lietuvas Republikā 20. gados darbojās 16 krievu pamatskolas, lielākoties lietuviešu skolu paspārnē. Pilnībā pastāvīgas bija 4 – 5 pamatskolas un Aleksandra Timinska (*Александр Тиминский*) dibinātā Kauņas krievu ģimnāzija. Starpkaru laikā šī mācību iestāde kļuva par krievu izglītības centru, tās paspārnē organizējot arī pieaugušo izglītības sekcijas, bērnu dārzus un vairākus pulciņus.³⁵⁴

Lietuvas Republikas parlamentārajā posmā bija pieņemts visnotaļ liberāls pilsonības likums, nosakot pilsonību piešķiršanu visiem līdz 1914. gadam Lietuvas teritorijā dzīvojošajiem iedzīvotājiem.³⁵⁵ Tomēr 20. gadu beigās minimālais laiks, ko būtu bijis jānodzīvo Lietuvā

³⁴⁷ Абисогомян, С. 25, 26, 31, 35.

³⁴⁸ Lietuvas-Polijas kara laikā 1920. gadā Polijas armijas 1. Lietuvas-Baltrkivijas divīzija ģenerāļa Luciana Želigovska vadībā okupēja Viļņu un Viļņas novadu. Līdz ar to, par Lietuvas Republikas galvaspilsētu kļuva Kauņa. 1922. gadā okupēta teritorija tika Polijas anektēta.

³⁴⁹ Lietuvos gyventojai. Visuotinio gyventoju surašimo duomenys. Kaunas, 1923. 36. lpp. Pieejams: <https://statistikouzasai.files.wordpress.com/2013/05/lietuvos-gyventojai-pirmojo-1923-m-rugsc497jo-17-d-visuotinio-gyventojc5b3-surac5a1ymo-duomenys.pdf> [aplūkots 15. 06. 2020.].

³⁵⁰ Turpat, 36. - 37. lpp.

³⁵¹ Marcinkevicius, A. Organizing education of russians in Lithuania 1918-1940. Ethnicity, Nr.1 (2009). Pp. 84 - 85.; Федоров, Я. Каунас. Публикация переписки корреспондентов М.Д. Врангель // Балтийско-русский сборник. Книга II. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford Slavic Studies Vol. 28 (2007). С. 346.

³⁵² Turpat, 346. lpp.

³⁵³ Касаткина, Н. Особенности национальной идентификации русской интеллигенции Литвы в межвоенный период. В кн.: Русские Прибалтики: механизм культурной интеграции (до 1940 г.). Арлаускайте Н. (ред.) Вильнюс: Русский культурный центр, 1997. с. 54. - 55.

³⁵⁴ Turpat, 56. lpp.

³⁵⁵ Ковтун, А. Некоторые страницы жизни русских в Литве. Слово, N3 (2012), С. 52.

pilsonības iegūšanai, tika pagarināts līdz 10 gadiem.³⁵⁶ Tajā pašā laikā līdz pat 1931. gadam bija atļauta krievu valodas brīva pielietošana oficiālas lietvedības līmenī.³⁵⁷

Lietuvas parlamentārajā posmā krievu minoritātes politiskā dzīve izpaudās dažu partiju dibināšanā, zīmīgākā no tām bija Lietuvas Krievu tautības pilsoņu demokrātiskā savienība, kas teorētiski pārstāvēja krievu un baltkrievu vēlētajū intereses, taču praksē tas nevainagojās ar vērā ņemamiem panākumiem. Epizodiski krievu partijas apvienojās ar citu minoritāšu politiskajiem spēkiem, taču arī tad panākumi robežojās ar vienu vai divu kandidātu ievēlēšanu Seimā.

Atšķirībā no Viļņas, krievu sabiedrības kultūras un sabiedriskās dzīves jomā Kauņa bija krietni provinciālākā pilsēta, būtiski atpaliekot no pārējām Baltijas valstīm, tomēr pilnībā noliegt šīs izpausmes Kauņas kontekstā nebūtu korekti.³⁵⁸ Galvaspilsētā darbojās pazīstami izdevēji un rakstnieki, par Lietuvas baleta pamatlicēju kļuva krievu emigrants Pāvels Petrovs (*Павел Петров*), Kauņā ilgstoši darbojās pazīstams krievu komponists un diriģents Mihails Bukša (*Михаил Михайлович Букуша*), Lietuvas Universitātē pasniedza krievu mācībspēki. To skaitā pazīstams vēsturnieks un filozofs Ļevs Karsavins (*Лев Платонович Карсавин*), Aleksandrs Jašenko (*Александр Яшенко*), Vasilijš Gorodeckis (*Василий Городецкий*) un citi.³⁵⁹ Kauņā regulāri norisinājās Rīgas Krievu drāmas teātra viesizrādes, kā arī viesmākslinieku koncerti.³⁶⁰

Sabiedrisko izpausmju jomā Lietuvas krievu minoritāte būtiski atšķīrās no Igaunijas un Latvijas. 1939. gadā Iekšlietu ministrijas reģistrā bija reģistrētas vien 16 krievu sabiedriskās organizācijas.³⁶¹ Lai gan 1926. gada 17. decembra īstenotais Antana Smetonas (*Antanas Smetona*) apvērsums ievirzīja valsti autoritārajās sliedēs, pieaugot lietuviešu nacionalistiskajām tieksmēm, kas atspoguļojās arī minoritāšu jautājumos, iespaidojot izglītības, valodas izmantošanas, darba iekārtošanās un citas jomas, taču līdzīgi kā Igaunijā, tas neieviesa kardinālas izmaiņas krievu sabiedrības dzīvē.³⁶²

1.6. Krievu minoritāte un emigrācija Latvijā

Līdzīgi kā citās valstīs Baltijas reģionā, krievu ekonomiskās, sabiedriskās un kultūras dzīves attīstība mūsdienu Latvijas teritorijā iezīmējās 19. gadsimta 60. gados, līdz ar strauju ekonomisko attīstību un industrializāciju. Laika posmā starp 1897. un 1913. gadu krievu iedzīvotāju skaits pieauga gandrīz divas reizes, no 152681 līdz pat 342 tūkstošiem.³⁶³ Arī Rīgā krievu skaits dubultojās, 1913. gadā sasniedzot 99 tūkstošus cilvēkus.

Pasaules kara mobilizācijas, evakuācijas un emigrācijas rezultātā, Latviju pameta tūkstošiem kvalificētu strādnieku, inženieru, ierēdņu un inteliģences pārstāvju, t.i. sociāli un ekonomiski aktīva, izglītota krievu sabiedrības daļa, kuras vairākums dzīvoja pilsētās. Būtiski saruka krievu iedzīvotāju skaits, līdz pat 124746 cilvēkiem 20. gadu sākumā.³⁶⁴ Rezultātā 20. gadu sākumā 73% krievu

³⁵⁶ Публикация переписки корреспондентов М.Д. Врангель // Балтийско-русский сборник. Книга II. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford Slavic Studies Vol. 28 (2007). С. 280.

³⁵⁷ Янаукас, П. Каунасская городская дума в межвоенный период: Языковая ситуация // Балтийско-русский сборник. Книга I. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford Slavic Studies. Vol. 27 (2004). С. 38.

³⁵⁸ Лавринец, П. Русская литература Литвы в 1918-1940. В кн.: Русские в Литве (1918–1940): определение проблемы. Касаткина, Н. (ред.). Каунас: Universitetas Vytautas Magnus, 2001. С. 65.

Ковтун, А. Русский Мир Каунаса. Культурное общество в 1918 - 1940 гг. // Darbai ir dienos, N 34 (2003), С.148. - 149.

³⁵⁹ Касаткина, Н. С. 58. - 59.

³⁶⁰ Кā piemēram: Fjodors Šaļapins, Vasilijš Kačalovs, Lidija Lipkovska u.c Касаткина, Н. С. 58. - 59.

³⁶¹ Турпат, 56. lpp.

³⁶² Sk. Балтийско-русский сборник. Книга I. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford Slavic Studies. Vol. 27 (2004); Балтийско-русский сборник. Книга II. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford Slavic Studies. Vol. 28 (2007).

³⁶³ Novoselovs, J. Citas tautības Latvijā. Malta, N., Galenieks, P. (red.). Latvijas zeme, daba un tauta: rakstu krājums, 3. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1937. 100. lpp.

³⁶⁴ Otrā tautas skaitīšana Latvijā. M. Skujenieka redakcijā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1925. 68. lpp.

dzīvoja Latgalē, nodarbojās ar lauksaimniecību, būdami nelielu (līdz 10 ha) zemes gabalu īpašnieki. Līdz ar to, starpkaru Latvijas lielākās krievu iedzīvotāju daļas ekonomiskais stāvoklis bija visnotaļ trūcīgs. Laika gaitā krievu iedzīvotāju skaits pieauga, 30. gadu otrajā pusē sasniedzot 206499 iedzīvotāju skaitu, taču sociālā kopaina, nodarbošanās un ekonomiskie rādītāji palika bez kardinālām izmaiņām.³⁶⁵

Ne pārāk iepriecinoša bija situācija arī izglītības jomā. Skaitliski lielākā etniskā minoritāte, izglītotu iedzīvotāju reitingā ieņēma vienu no pēdējām vietām, šajā ziņā krietni atpaliekot no citām vadošajām - ebreju un vācu, minoritātēm, kas bija pārākas arī ekonomisko rādītāju jomā. Lauku reģionos dzīvojošās krievu ģimenes nestimulēja bērnu izglītību, atvases bieži pameta sākumskolu, pabeidzot vien dažas (2 – 4) klases.³⁶⁶

Latvijas krievu sabiedrības raksturojums: politiskais, konfesionālais un izglītības konteksts. Līdzīgi citām, tā dēvētajām limitrofu valstīm,³⁶⁷ Latvijai iegūstot neatkarību, valstī dzīvojošie krievi, līdz šim būdami impērijas valdošās nācijas statusā, transformējās etniskajā minoritātē. Šādai statusa maiņai, kam sekoja virkne citu jauninājumu neatkarīgās Latvijas kontekstā, bija nepieciešams pielāgoties, kas noteiktai krievu iedzīvotāju grupai (lielākoties konservatīvai inteliģencei, bijušajiem valsts ierēdņiem un virsniecībai) bija sarežģīti.³⁶⁸ Krievijas Pilsoņu kara rezultātā krievu iedzīvotāju kopienu papildināja cilvēki, kas agrāk nedzīvoja Baltijas valstīs un emigrēja uz Latviju kara un sekojošo notikumu rezultātā.

Līdzīgi “Ārzemju Krievijas” ideoloģiskajām iezīmēm citās valstīs, sākotnēji krievu imigranti Latvijā nesteidzās naturalizēties, gaidot uz drīzu boļševiku režīma krišanu. Pati iespēja nokārtot nepieciešamās formalitātes un iegūt citu valsts pilsonību bieži vien tika vērtēta nosodoši, kā savu ideālu un tēvzemes nodevību. Šāda situācijas uztvere tikai pasliktināja visnotaļ nenoteikto imigrantu stāvokli.³⁶⁹ Stāvoklis mainījās 1922. gadā, Tautu Savienībai ieviešot tā sauktās “Nansena pases” – starptautiski atzītu nenoteiktās pavalstniecības personas identifikācijas dokumentu. “Nansena pase” nodrošināja tiesības pretendēt uz uzturēšanās atļauju valstīs, kurās apmetās tās īpašnieks, iegūt vīzu, tikt oficiāli nodarbinātam, gūt tiesisku un sociālu aizsardzību, kā arī citus valsts pilsoņu tiesībām pietuvinātus ieguvumus. Pēc statistikas pārvaldes rādītājiem 1924. – 1925. gadā Latvijā dzīvoja aptuveni 18 tūkstoši³⁷⁰ tā saukto nansensistu, no tiem Rīgā 13656. Kopā minētajā laika posmā Rīgā dzīvoja 29235 krievi.³⁷¹ Lielāko “nansensistu” daļu veidoja bijušie Krievijas impērijas pavalstnieki, taču ne tikai krievi, bet arī ebreji un citu tautību pārstāvji.

Lai gan Latvijas ilglaicīgie krievu iedzīvotāji un krievu imigranti piederēja vienai etniskai grupai, to starpā eksistēja virkne šķēršļu, kas kavēja integrāciju un pat veidoja atsvešināšanās barjeru, sadalot krievu iedzīvotājus “svešajos” un “vietējos”. Lielākā vietējo krievu iedzīvotāju daļa dzīvoja Latgalē un Ilūkstes apriņķī, tās ievērojams īpatsvars piederēja vecticībnieku konfesijai, veidojot 48.33% no krievu iedzīvotāju kopskaita. Ārpus Latgales vērā ņemams vecticībnieku skaits dzīvoja Rīgā un tās apkārtnē, Liepājā, Jelgavā, Jēkabpilī, kā arī citās pilsētās. Izglītības jomā situācija šajā krievu pamatiedzīvotāju grupā bija drūma.

³⁶⁵ Турпат, 287.-292. lpp.

³⁶⁶ Гаврилин, А. Русские эмигранты в межвоенной Латвии: правовой статус и попытки самоорганизации. В кн.: Россия и Латвия в потоке истории. 2-й половины XIX - 1-й половины XX в. Сборник статей. Назарова Е.Л. (ред.). Москва: ИВИ РАН, 2015. С. 236.

³⁶⁷ Padomju Krievijas pierobežā izveidotas neatkarīgas valstis, kas kādreiz bija iekļautas Krievijas impērijā. Starpkaru posmā šo terminu lielākoties pielietoja attiecībā uz Somiju un Baltijas valstīm.

³⁶⁸ Гаврилин, А., С. 238.

³⁶⁹ Гаврилин, А., С. 240.

³⁷⁰ Министр внутренних дел об эмигрантах и здании для православного архиепископа. Вечернее время. 12.09.1925. С. 1.

³⁷¹ Otrā Tautas skaitīšana, 22., 67. lpp.

Vien 25% vecticībnieku vīriešu un 8% vecticībnieku sievietes varēja lepoties ar rakstītprasmi.³⁷² Pēc vecticības vēsturnieka Arnolda Podmazova uzskatiem, šis faktors ir skaidrojams ar negatīvu mantojumu, ilgstošām Krievijas impērijas varas iestāžu vajāšanām, vecticībniekiem atrodoties nosacītajā sociālajā izolācijā.³⁷³ Tas kļuva par iemeslu salīdzinoši nelielajam vecticībnieku inteliģences īpatsvaram, it īpaši 20. gadu sākumā. Gadsimtiem ilgas impērijas varas iestāžu un Pareizticīgās Baznīcas (kā oberprokurora vadītas valsts institūcijas) atbalstītas represijas pret vecticībniekiem to uztverē izveidoja valsts iekārtas negatīvu tēlu, turklāt ne tikai politiskajā, bet arī garīgajā jomā, kur impērija un tai piederīgie “nikonieši” (pareizticīgie) tika iecelti ķeceru kārtā.³⁷⁴

Šī iemesla dēļ pretēji izteikti pretboļševistiski orientētajiem krievu trimdiniekiem, kas ar skumjām raudzījās uz dzimtenes bojāeju, alkstot revanšu, Latvijas krievu minoritātes vecticībnieku segments impērijas sabrukuma faktu un turpmākos notikumus uztvēra vienaldzīgi, nereti ar sajūsmu. Lai gan Latvijas Republikas dibināšanas brīdī un arī Neatkarības kara laikā daļa vecticībnieku savu nākotni saskatīja demokrātiskās Krievijas pilsoņu statusā, teritoriāli paliekot Krievijas sastāvā, īsā laikā šī kopiena kļuva par lojālu Latvijas krievu sabiedrības daļu, samērā organiski integrējoties un kļūstot par pilsoņiem, zemes īpašniekiem un atzinīgi vērtējot Latvijas valstiskumu, kas neierobežoja to ticības brīvību un pat epizodiski subsidēja vecticībnieku draudzes.³⁷⁵

Ņemot vērā minētās iezīmes, arī vecticībnieku attieksme pret krievu imigrantiem, it īpaši 20. gadu sākumā bija visnotaļ tāla no iejūtības. Arī pareizticīgie krievu zemnieki, kas dzīvoja pēc miera līguma nosacījumiem pievienotās Jaunlatgales teritorijā ne vienmēr spēja atrast kopēju valodu ar Pilsoņu kara dalībniekiem, virsniekiem pretboļševikiem. Savukārt ievērojamas imigrantu sabiedrības daļas augstais izglītības līmenis, piederība inteliģencei, nereti muižniecībai, vai savulaik augsta līmeņa ierēdniecībai, veidoja papildus atsvešināšanas plaisu komunikācijā ar mazizglītotajiem krievu zemniekiem, amatniekiem, strādniekiem, kas vienaldzīgi noskatījās uz krievu emigrāciju vienojošo traģismu un vēsi izturējās pret revanšistisku ideoloģiju.³⁷⁶ Pārējā krievu minoritātes daļa, t.i. vietējās inteliģences grupa bija krietni tuvāka imigrantiem, ar kuriem tos vienoja kopējo iezīmju virkne, izglītības, korporatīvā konteksta, kultūras un mentalitātes ietvaros, tajā skaitā arī politiskajos uzskatos un negatīva attieksme pret boļševikiem.

Latvijas krievu iedzīvotāju izpausmes izglītības, kultūras, mākslas un sabiedrisko aktivitāšu jomā. Laika gaitā atsvešināšanās mazinājās, kas iezīmējās krievu sabiedrības konsolidācijā, visspilgtāk izpaužoties kultūras un sabiedriskajā darbībā, starpkaru periodā nodibinot 142 dažāda rakstura biedrības.³⁷⁷ Lielākoties tās bija kultūras, akadēmiskās, garīgās, studentu, jauniešu, labdarības un profesionālās organizācijas. Pārsvārā tās darbojās Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Rēzeknē, Jelgavā un citās pilsētās ar ievējamu krievu iedzīvotāju īpatsvaru.³⁷⁸

Līdzīgi citām Baltijas valstīm, krievu inteliģence iesaistījās likumdošanas, izglītības sistēmas un citu jomu izveidē un pilnveidošanā. Latvijas likumu kodeksa veidošanā piedalījās krievu tiesību zinātņu speciālisti Pjotrs Jakobi (*Пётр Николаевич Якоби*) un Vladimirs Bukovskis (*Владимир Иосифович Буковский*), Latvijas Universitātes mācībspēku rindas papildināja starptautisku atzinību guvuši zinātnieki Vasilijs Sinajskis (*Василий Иванович Синайский*), Boriss

³⁷² Volkovs, V. Krievi Latvijā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs, 1996. 13. lpp.

³⁷³ Podmazovs, A. Vecticība Latvijā. Rīga: LU FSI, 2001. 120. lpp.

³⁷⁴ Гаврилин, С. 241.

³⁷⁵ Sk. Gusačenko, A. Latvijas Neatkarības karš krievu iedzīvotāju skatījumā 1919. gada pirmajā pusē // Latvijas vēstures institūta žurnāls 2019/1. 60.-92.lpp

³⁷⁶ Sk. Gusačenko, A. Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. gadā: Vitālija Aderkasa gadījums // Latvijas arhīvi Nr. 1/2 (2019).

³⁷⁷ Гаврилин, А., С. 250.

³⁷⁸ Фейгмане, Т., С. 172.-174.

(Борис Робертович Виннер) un Roberts Vīperi (Роберт Борисович Виннер), Kallistrats Žakovs (Каллистрат Фалалеевич Жаков), Vladimirs Kosinskis (Владимир Андреевич Косинский), Vasilijs Klimenko (Василий Николаевич Клименко) un citi. Krievu akadēmiskā inteliģence baudīja priekšrocības valsts valodas izmantošanas jomā – 10 gadu garumā tiem bija ļauts pasniegt lekcijas Latvijas Universitātē krievu valodā, vēlāk pārejot uz valsts valodu.³⁷⁹

Atsevišķas uzmanības vērtā krievu sabiedrības kultūras dzīve, kurā milzīgu ieguldījumu sniedza krievu imigranti, galvaspilsētai kļūstot par Baltijas krievu kultūras centru. Rīgā darbojās vienīgais “Ārzemju Krievijā” pastāvīgi strādājošais, un pēc vairāku kritiķu atzinuma – labākais krievu drāmas teātris ārzemēs. Teātrī vairākas sezonas strādāja slavenais krievu režisors Mihails Čehovs (Михаил Александрович Чехов), krievu dramaturģijas elites pārstāve Marija Vedrinska (Мария Андреевна Ведринская), kura emigrēja uz Latviju un līdz ar Jekaterinu Rošinu-Insarovu (Екатерина Николаевна Рощина-Инсарова), Nikolaju Barabanovu (Николай Сергеевич Барабанов) kā arī citiem aktieriem, režisora Rūdolfā Štenberga vadībā, izveidoja spēcīgu teātra trupu, kas regulāri devās viesizrādēs ārzemēs. Teātrī uzstājās virkne prominentu “Ārzemju Krievijas” viesmākslinieku, autoru un režisoru, to starpā Aleksejs Tolstojs (Алексей Николаевич Толстой), Teffī (Тэффи, Надежда Александровна Лохвицкая), Arkādijs Averčenko (Аркадий Тимофеевич Аверченко) u. c.³⁸⁰

Kopš 1922. gadā Rīgas Nacionālās operas direktora un galvenā režisora amatā uzsāka darbību krievu imigrants Pjotrs Meļņikovs (Пётр Иванович Мельников), kurš kopā ar latviešu diriģentiem Jāni Mediņu un Teodoru Reiteri sniedza lielu ieguldījumu operas un baleta attīstībā, izveidojot pasaules līmeņa izrādes, kuras ar ovācijām tika novērtētas pat tādos operas teātros kā “La Scala”. Būdam plaši pazīstams Krievijas impērijā, P. Meļņikovs izmantoja sakarus un piesaistīja vairākus krievu māksliniekus, kas emigrēja no PSRS, dzīvoja Rīgā un aktīvi iesaistījās operas darbībā. Spilgtākās no tām bija impērijas laika baleta elites pārstāves – prīmas-balerīnas Marianna Čerkasska (Марианна (Мария) Борисовна Черкасская) un Aleksandra Fjodorova (Александра Александровна Фёдорова). Būdam personīgi labi pazīstams ar Fjodoru Šaļapinu (Федор Иванович Шаляпин) un citiem “Ārzemju Krievijas” prominentiem māksliniekiem, P. Meļņikovs nevienu vien reizi organizēja to uzstāšanās Rīgā, pasvītrojot dominējošo Rīgas nozīmi Baltijas valstu kultūras dzīvē.

Rīgā Krievu teātrī, opērā un citās iestādēs regulāri uzstājās pasaules līmeņa krievu viesmākslinieki, Aleksandrs Vertiniskis (Александр Николаевич Вертинский), Leonīds Sobinovs (Леонид Витальевич Собинов), slavenais Žarova Donas kazaku koris, jau minētais F. Šaļapins un virkne citu mūziķu un dziedātāju. galvaspilsētā bieži viesojās arī tādas krievu emigrācijas literatūras un filozofijas jomas pārstāvji, kā Nobela prēmijas laureāts I. Buņins, filozofi un rakstnieki I. Iljins, Ivans Šmeļevs (Иван Сергеевич Шмелев), Nikolajs Berdjajevs (Николай Александрович Бердяев) un citi.³⁸¹

Tomēr Rīgas kultūras un mākslas dzīve nebalstījās uz viesu uzstāšanos vien, starpkaru Latvijā dzīvoja vesela plejāde talantīgu rakstnieku, mākslinieku un mūziķu. Šajā jomā lielisku ieguldījumu Latvijas mākslā sniedza arī krievu imigranti, akadēmiķi-gleznotāji Nikolajs Bogdanovs-Beļskis (Николай Петрович Богданов-Бельский), Sergejs Vinogradovs (Сергей

³⁷⁹ Sk. Ковальчук, С. Настоящий изгнанник с собой все уносит. Судьбы ученых-эмигрантов в Латвии. 1920-1944 гг. Москва: Новый хронограф, 2017; Latvijas tiesneši : Senāts, Tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijās, 1918-1940 : biogrāfiskā vārdnīca. Sastādītāji un ievada autori: Dr.hist. Ēriks Jēkabsons, Dr.hist. Valters Ščerbinskis. Rīga : Tiesu administrācija, 2017; Фейгмане, Т. Русские преподаватели в Латвийском Университете. Pīcejams: <http://www.russkije.lv/ru/pub/read/rus-in-latvia-edition2/feigmane-professores-rus-latvii-2.html> [aplūkots 12. 01. 2017.].

³⁸⁰ Sk. Ковальчук, С. Настоящий изгнанник с собой все уносит. Судьбы ученых-эмигрантов в Латвии. 1920-1944 гг. Москва: Новый хронограф, 2017; Фейгмане, Т. Русские в довоенной Латвии. На пути к интеграции. Рига: БРИ, 2000; Анохин, Д. Как мы жили в довоенной Риге. Рига: Студия дизайна Е. Шашевой, 1998; Нео-Сильвестр. На буреломе (воспоминания русского журналиста). Frankfurt am Main: 1966.

³⁸¹ Фейгмане, Т., С. 11.- 12.

Арсеньевич Виноградов), Konstanfīns Visotskis (*Константин Семенович Высокский*), ikonu gleznotāja Tatjana Kosinska (*Татьяна Владимировна Косинская*), vietējās izcelsmes gleznotājs Jevgenijs Klimovs (*Евгений Евгеньевич Климов*), un citi, ne tik pazīstami mākslinieku kohortas pārstāvji.³⁸²

Ir jāatzīmē, ka visā starpkaru posmā krievu kultūras dzīves izpausmes nebija izolētas sabiedrības aspekts, izrādes, vieslekcijas, izstādes un citi pasākumi bija plaši latviešu, vācbaltiešu, ebreju un citu tautību pārstāvju apmeklēti.³⁸³ Līdzīga situācija bija novērojama arī krievu periodikas un literatūras jomā un tieši šajā spektrā viskošāk izpaudās krievu emigrācijas radošais potenciāls. Latvijā dzīvoja un darbojās virkne talantīgu žurnālistu un rakstnieku, starp tiem jāatzīmē Pjotru Piļski (*Пётр Моисеевич Пильский*), Sergeju Minclovu (*Сергей Рудольфович Минцлов*), Juriju Gaļiču (*Юрий Галич, Георгий Иванович Гончаренко*), Irinu Saburovu (*Ирина Евгеньевна Сабурова, Кутитонская, Перфильева*), Leonīdu Zurovu (*Леонид Федорович Зуров*), Igoru Činnovu (*Игорь Владимирович Чиннов*) u. c. Vairākus gadus Rīgā avīzes “Slovo” redakcijā strādāja krievu literatūras pasaulē plaši pazīstams rakstnieks un žurnālists Ivans Lukašs (*Иван Созонтович Лукаш*), kas ierādās Latvijā pēc vietējo izdevēju ielūguma.³⁸⁴

Šāda vide kļuva par labvēlīgu augsni krievu preses izdevumu un literatūras uzplaukumam. Maksima Didkovska (*Максим Мечиславович Дидковский*) grāmatu izdevniecībā vien nepilnu 10 gadu laikā gaismu ieraudzīja 104 dažādi izdevumi.³⁸⁵ Pēc Latvijas vēsturnieka Borisa Ravdina (*Борис Анатольевич Равдин*) aplēsēm, 20. gadu beigās Rīgā katru mēnesi tika izdotas 3-4 grāmatas krievu valodā, savukārt visa starpkaru posmā Latvijā tika izdoti ap 300 preses izdevumiem.³⁸⁶ Ievērojamākie no tiem: “Rižskij kurjer”, “Večerņeje vremja”, “Perezvoni”, “Dlja vas”, “Slovo”, taču spilgtākais, plašākais un ilgtspējīgākais izdevums bija “Segodnja”, kas tika dibināts 1919. gada septembrī un kļuvis pazīstams tālu aiz Latvijas robežām, piesaistot veselu plejādi slaveno krievu rakstnieku un žurnālistu. Lielāko “Segodnja” redakcijas un žurnālistu daļu veidoja imigranti no Krievijas.³⁸⁷

“Ārzemju Krievijas” ietvaros tieši “Segodnja” kļuva par vienu no dažiem krievu laikrakstiem (iespējams par vienīgo), kas bija izdots vairāk nekā 20 gadu garumā, turklāt lielā tirāžā vairākās valstīs, ko trāpīgi atzīmējis arī pētnieks Jurijs Abizovs, paužot: “Avīze radās reizē ar Latvijas valsti un beidzās līdz ar to, atspoguļojot tās vēsturi 20 gadu laikā”.³⁸⁸

Krievu sabiedrības politiskās un ideoloģiskās īpatnības Latvijā. Par spīti domstarpībām politiskajā jomā un atsevišķos gadījumos nacionālās politikas spiedienam, Latvijas Republikas

³⁸² Sk. M. Vrangeles saraksti ar T. Kosinsku un S. Vinogradovu // Балтийско-русский сборник под редакцией Л. Флейшмана и Б. Равдина. Книга II. Stanford Slavic Studies. Volume 28. Stanford: Stanford University, 2007; Лapidус, Н. Николай Петрович Богданов-Бельский. Жизнь и творчество // Православный хронограф. Рига: Синод Латвийской Православной Церкви, 2018; Покровское кладбище. Слава и забвение: Сборник статей. Сост. Видякина, С., Ковальчук, С. Rīga: Multicentrs, 2004.

³⁸³ Sk. Левицкий, Д. О положении русских в независимой Латвии // Новый Журнал, 141 (1980).

³⁸⁴ Sk. Равдин, Б. Иван Лукаш между Берлином, Парижем и Ригой (к истории рижской журналистики 1920-х гг) // Across Borders: 20th Century Russian Literature and Russian-Jewish Cultural Contacts. Stanford Slavic Studies Vol. 48. (2018)

³⁸⁵ Судьбы деятелей культуры, репрессированных советской властью. (Предисловие и публикация Ю. Абызова). Балтийский архив. Русская культура в Прибалтике. Таллинн, Авенариус, 1996. С. 57. – 69; Rostislavs Didkovskis // Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919.–1945. // Sastādītāji Ē. Jēkabsons, V. Šcerbinskis. Rīga: LVVA, 2007. 155. – 156. lpp.

³⁸⁶ Былое...И. <https://www.russkije.lv/ru/journalism/read/l-nuknevich-ravdin/> [skatīts 20.10.20]

³⁸⁷ Sk. Флейшман Л., Абызов К., Равдин Б. Русская печать в Риге: Из истории газеты «Сегодня» 1930-х годов в 5 кн. Stanford: Stanford University Press, 1997.

³⁸⁸ Абызов, Ю. 20 лет русской печати в независимой Латвии. Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/rus-in-latvia-edition2/abizov-rus-latvii-2.html> [skatīts: 14.07.2023].

Lieki piebilst, ka J. Abizovs teicami apzinājās Latvijas valstiskuma kontinuitāti, kas nebeidzās līdz ar padomju okupāciju, un izveidojis šādu apzīmējumu, lai pasvītrotu “Ārzemju Krievijai” neraksturīgi veiksmīga avīzes projekta būtību.

parlamentārajā posmā krievu minoritāte spēja aizstāvēt savas intereses un baudīt citas demokrātiskā valstiskuma priekšrocības, ko novērtēja krievu inteliģences pārstāvji ne tikai Latvijā, bet arī “Ārzemju Krievijā”. Pazīstamā krievu rakstniece, kņaziene Zinaīda Šahovskaja (*Зинаида Алексеевна Шаховская*), salīdzinot situāciju Francijā un Latvijā, krievu kopienu Francijā nodēvēja par “Ārzemju Krievijas geto”.³⁸⁹ Savukārt Latvijas Neatkarības kara dalībnieks, krievu militāro formējumu komandieris A. Līvens personīgajā sarakstē ar M. Vrangeli, minējis, ka par spīti grūtajiem sadzīves apstākļiem, krievu imigrantiem Latvijā, salīdzinājumā ar Rietumeiropu, ir lielas priekšrocības kultūras izpausmju jomā un garīgās piederības ziņā, ko nosaka Latvijas ģeogrāfiskā atrašanās Krievijas tuvumā, kā arī iespēja brīvi runāt krieviski, un, lai gan arī valsts līmenī imigrantus īpaši neatbalsta, tie bauda vietējo iedzīvotāju labvēlību, bez vērā ņemamām šovinizistiskām izpausmēm.³⁹⁰

Cits spilgts “Ārzemju Krievijas” pārstāvis, centriski labējā izdevuma “Vozroždenije” redaktors, vēsturnieks, kņazs Sergejs Obolenskis (*Сергей Сергеевич Оболенский*), daloties iespaidos par savu vizīti Latvijā 1930. gadā, rakstīja, kā atšķirībā no Rietumeiropā dzīvojošajiem emigrantiem, bez iepriekš minētām kultūras priekšrocībām Latvijas krievi, būdami minoritātes statusā,³⁹¹ ir lojāli jaunās valsts pilsoņi, kas jūtas kā mājās. Papildu žurnālists atzīmējis, ka vietējo īpatnību dēļ inteliģence spēj iekārtoties tajās pašās sfērās, kur darbojās līdz revolūcijai, savukārt krievu zemnieki vispār nepiedzīvoja izmaiņas.³⁹²

Arī Latvijas krievu inteliģence atzinīgi novērtēja izglītības sistēmas autonomiju, naturalizācijas likumdošanu un iespēju iegūt izglītību dzimtajā valodā. To regulēja 1919. gada decembrī izdotā likumdošana par minoritāšu izglītību autonomiju, kas tika ievērota visa parlamentārā posma laikā, maksimāli sasniedzot 246 krievu pamatskolu un 34 vidusskolu skaitu. Tomēr, attiecībā uz krievu augstskolu jautājumu situācija nebija tik spoža, centieni izveidot akreditētu augstāko izglītības iestādi krievu valodā nevainagojās ar panākumiem.³⁹³ Atšķirībā no Igaunijas, Latvijā oficiāli nebija pieņemts krievu kultūras autonomijas likums, taču *de facto* ne tikai sadzīvē, bet arī tiesvedībā, lietvedībā un administratīvajā jomā līdz pat 30. gadu sākumam neoficiāli tika lietota arī krievu valoda.

Protams, Latvijas valstiskums krievu iedzīvotāju skatījumā neguva tikai pozitīvu projekciju, konservatīvās krievu sabiedrības refleksijās bija manāmas arī šovinizistiskas un atklāti naidīgas tieksmes, J. Abizova vārdiem, krievu sabiedrībai “lēnām pielāgojoties impērijas diženuma kompleksa nomaiņai uz minoritātes kompleksu”.³⁹⁴ Krievu kreisi orientētās sabiedrības spektrā negatīvu vērtējumu guva “eksploatatoru” un “buržuju” valstiskums, nestabils mēdza būt arī zemniecības noskaņojums, kas svārstījās kreiso spēku ietekmē, it īpaši, pēc autoritārā režīma ieviešanas, kas spēcīgi ietekmēja ne tikai krievu, bet arī citu minoritāšu attieksmi pret valdību un valstiskumu. Tomēr parlamentārajā posmā situācija bija citādāka, kas atspoguļojās arī politiskajās izpausmēs.

Politiskā darbība un naturalizācijas likumdošana. Politiskās līdzdarbības ietvaros, krievu minoritātes iesaiste norisinājās praktiski līdz ar Latvijas Republikas proklamēšanu, pamatojoties uz Tautas padomes tiesiskās vienlīdzības principiem. Tie kļuva par garantiem arī minoritāšu dalībai

³⁸⁹ Абызов, Ю. Блоковский сборник XIII. Русская культура XX века: метрополия и Юрий Абызов диаспора. Tartu: Tartu University Press, 1996. С. 283.

³⁹⁰ Публикация переписки корреспондентов М.Д. Врангель. А.П. Ливен. // Балтийско-русский сборник. Книга II. Stanford Slavic Studies Volume 28 (2007). С. 247.

³⁹¹ Ārpus t.s. “limitrofiem” dzīvojošie emigranti lielākoties bija “nansensisti”.

³⁹² Абызов, Ю., С. 288.

³⁹³ Фейгмане, Т, С. 264, 275.

Цоя, С. Русский институт университетских знаний: страницы истории. Рига: Seminarium Hortus Humanitatis, 2016.

³⁹⁴ Абызов, Ю. “Волга” на берегах Двины // Даугава №.3 (1999). С. 131.

valsts politiskajā dzīvē, ļaujot tautas ievēlētiem krievu deputātiem piedalīties Tautas padomē jau 1918. gada decembrī. Krievu deputāti piedalījās arī Satversmes sapulcē un visās četrās Saeimās.³⁹⁵

Kā viens no pirmajiem soļiem atjaunotas padomes darbībā, 1919. gada vasarā, bija izveidota minoritātēm un imigrantiem svarīga naturalizācijas likumdošana, kas tika apstiprināta 23. augustā un bijusi ārkārtīgi liberāla, ļaujot pretendēt uz pilsonības piešķiršanu visiem bijušajiem Krievijas impērijas pavalstniekiem, kuri dzīvoja Latvijas teritorijā līdz 1914. gada 1. augustam. Likumdošana ļāva pretendēt uz pilsonību arī tiem bijušajiem Krievijas impērijas pavalstniekiem, kuru pastāvīgā dzīves vieta bija ārpus Latvijas robežām, bet ja tie ir cēlušies no Latvijas. Tāpat uz pilsonību varēja pretendēt arī šo personu pēcnācēji. Citu valstu pilsoņi (vai pavalstnieki) varēja pretendēt uz pilsonības piešķiršanu, ja tie nodzīvoja Latvijas teritorijā 5 gadus, neskaitot laika posmu no 1914. gada 1. augusta līdz 1919. gada 1. augustam.³⁹⁶

Tomēr sākotnēji krievu iedzīvotāju sabiedrībā naturalizācijas iespēja neizsauca sajūsmu, kam par iemeslu kalpoja nestabils Latvijas iekšējais un ārējais militāri politiskais stāvoklis. Arī situācija Krievijas Pilsoņu karā 1919. gada vidū sliecās par labu pretboļševistikiem spēkiem, ieviešot Latvijas krievu iedzīvotājos cerību par drīzo uzvaru. Līdz ar to 1919. gadā krievu iedzīvotāji ne tikai nesteidzās naturalizēties, bet pat atsevišķos gadījumos aktīvi uzstājās pret to, it īpaši tad, kad rudenī krievu sabiedrību satricināja baumas par pilsonības piespiedu piešķiršanu turpmākai mobilizācijai Latvijas armijā.

Kā uzskatāmo piemēru šādai nostājai var minēt Lielbritānijas nacionālajā arhīvā glabāto dokumentu, krievu sabiedriskās organizācijas "Samopomošč" vadītāja N. Bajera iesniegumu, kas tika adresēts Britu misijai 1919. gada 27. oktobrī. Iesnieguma vadmotīvs bija lūgums veikt spiedienu uz Latvijas valdību, lai novērstu centienus veikt piespiedu naturalizāciju (mobilizācijai) un iespējamo izraidīšanu no valsts, atsakoties no tās. Šo draudu prettiesiskumu viņš skaidroja ar faktu, ka:

1) Latvijas Republikas likumdošanas tiesiskums ir apstrīdāms, jo šis valstiskums nav starptautiski atzīts;

2) Nešauboties ka boļševiku sakāve ir tuvākā laika jautājums un drīz tiks atjaunota Krievija (viņš nenorāda kādā politiskajā formā, taču, spriežot pēc iesnieguma vadmotīva, tajā tiks iekļauta arī Latvija), Latvijā nonākušie krievu bēgļi spēs atgriezties dzimtenē, bet Latvijā, līdz 1914. gada dzīvojošie krievi atjaunos savu pavalstniecību. Taču, ņemot vērā Krievijas impērijas likumdošanu, kas liedz dubulpilsonību, Latvijas pilsonība tiem radītu nevajadzīgus sarežģījumus.³⁹⁷

Mainoties politiskajai situācijai, mainījās arī krievu iedzīvotāju attieksme pret Latvijas pilsonību, sniedzot arvien lielāku priekšroku naturalizācijai, it īpaši pēc Krievijas Pilsoņu kara aktīvās fāzes noslēgšanas 1920. gada novembrī, kam sekoja 1921. gada 26. janvārī starptautiskā Latvijas *de iure* atzīšana. Tomēr 1921. gada nogalē mainījās arī pilsonības piešķiršanas likumdošana, stājoties spēkā grozījumiem, kas ļāva pretendēt uz pilsonību personām, kuras līdz 1914. gada 1. augustam pastāvīgi dzīvoja Latvijas teritorijā vismaz 20 gadus. Jaunā likumdošana paredzēja pilsonības piešķiršanas iespēju arī tām personām, kuras pastāvīgi dzīvoja Latvijas teritorijā līdz 1881. gadam.³⁹⁸ Šo likumdošanas redakciju regulāri apstrīdēja krievu, ebreju un vācu minoritāšu deputāti, kurus šajā jautājumā atbalstīja arī sociāldemokrātu frakcijas pārstāvji kā

³⁹⁵ Sk. Gusačenko, A. Latvijas Neatkarības karš krievu iedzīvotāju skatījumā 1919. gada pirmajā // Latvijas Vēstures institūta žurnāls Nr.1 (2019) 69. lpp.; Фейгмане, Т., С. 20 – 23.

³⁹⁶ О приеме в Латвийское подданство. Сегодня. 23.09.1919. С. 2.

³⁹⁷ National Archives, United Kingdom, Foreign Office, 371/3630.

Autors izsaka pateicību promocijas darba vadītājam Dr. hist. prof. Ērikam Jēkabsonam par sniegtu iespēju iepazīties ar šo dokumentu, kura fotokopija glabājās Ē. Jēkabsona privātajā arhīvā.

³⁹⁸ Papildinājums pie likuma par pavalstniecību. Valdības vēstnesis. 14.10.1921. 1.lpp.

Satversmes sapulcē, tā arī Saeimā.³⁹⁹ Rezultātā 1924. g. nogalē likums tika papildināts, samazinot gadu cenzu uz 15 gadiem.⁴⁰⁰

Situācija mainījās 1927. gada 20. maijā, kad tika pieņemti papildinājumi naturalizācijas likumam, ļaujot pretendēt uz pilsonības piešķiršanu ikvienam cilvēkam, kas nodzīvoja Latvijā 5 gadus, tādējādi Latvijas naturalizācijas likumdošanai kļūstot par vienu no liberālākajām Eiropā.⁴⁰¹

Tomēr bieži vien arī naturalizējoties, vakardienas imigranti apātiski izturējās pret vietējo politisko dzīvi un citām izpausmēm, pārsvarā interesējoties par starptautiskajiem politiskajiem procesiem, kas bija saistīti ar PSRS, vai “Ārzemju Krievijas” jautājumiem.⁴⁰² Laika gaitā šī atsvešināšanās mazinājās, taču piederība emigrācijas garīgajam un kultūras tēlam arī turpmāk saglabāja nozīmīgu vietu daudzu jauno Latvijas pilsoņu apziņā, tiesa gan, ar būtiskām integrācijas tieksmēm, it īpaši jaunās paaudzes kontekstā.⁴⁰³

Tomēr arī vietējie krievu iedzīvotāji, līdzīgi kā citur Baltijā, pauda pasīvu noskaņojumu politiskās dzīves jomā.⁴⁰⁴ Politiskās apātības būtība daļēji ir skaidrojama ar samērā neveiksmīgu krievu politisko spēku darbību - Saeimas krievu deputātu skaits svārstījās robežās no trim līdz sešiem deputātiem. Lai gan visā parlamentārā posmā nepārtraukti ritēja diskusijas par vienotas krievu frakcijas izveidi, domstarpību un interešu sadrumstalotības dēļ to neizdevās panākt.⁴⁰⁵

Īpaši spilgti krievu sabiedrības politiskais kūtrums iezīmējās Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu laikā, kad vēlēšanu tiesības izmantoja vien 15% no kopējā krievu pilsoņu kopskaita, turklāt ne visas balsis tika nodotas par krievu partijām. Daļēji tas ir skaidrojams gan ar krievu zemnieku pasivitāti, gan arī ar neskaidru nākotnes vīziju, turpinoties Krievijas Pilsoņu karam.⁴⁰⁶

Neraugoties uz samērā blāvu krievu sabiedrības pilsonisku aktivitāti politiskajā jomā, krievu deputāti Aleksandrs Bočagovs (*Александр Семёнович Бочагов*),⁴⁰⁷ Vladimirs Presņakovs (*Владимир Александрович Пресняков*)⁴⁰⁸ u. c. aktīvi piedalījās Satversmes sapulces darbībā. Tas izpaudās agrārās reformas īstenošanā, Satversmes un citu jomu likumdošanas izstrādāšanā, nāves soda un karastāvokļa atcelšana, spekulācijas apkarošana u. c.⁴⁰⁹ Starptautiskajā diskursā galvenie darbības virzieni bija: miera līguma noslēgšana ar Padomju Krieviju un Vācijas Republiku, Latvijas *de iure* atzīšanas panākšana, bēgļu reevakuācijas veicināšana, robežjautājuma noregulēšana ar kaimiņvalstīm u. c.⁴¹⁰

Kopš Satversmes sapulces darbības sākuma iezīmējās pilsonisku un sociāldemokrātisku grupējumu konfrontācijas, kas īpaši asi izpaudās ārpolitikas jomā. Šajā ziņā 20. gadu sākumā izkristalizējās divi pamatvirzieni – nosacītā orientācija uz sadarbību ar Poliju, kam oponenta sadarbības ar Padomju Krieviju piekritēji. Pirmā virzienu atbalstītāju rindās bija latviešu pilsonisko partiju vairākums, savukārt lielākais sociāldemokrātisku politisko spēku īpatsvars uzstājās par tuvināšanos ar Padomju Krieviju. Ietekmīgāko Latvijas politisko spēku konfrontācijas šajā jomā

³⁹⁹ Sk. Saeimas stenogrammas 05.06.1923, 26.06.1923, 19.01.1926, 09.05.1924. u. c.

⁴⁰⁰ Изменения закона о подданстве Сегодня. 15.11.1924. С. 1.

⁴⁰¹ Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par pavalstniecību. Valdības vēstnesis. 02.06.1927.

⁴⁰² Turpat.

⁴⁰³ Гаврилин, А., С. 237.

⁴⁰⁴ Фейгмане, Т., С. 10.

⁴⁰⁵ Arīne, I., Volkovs, V. Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums. 34.-35. lpp.

⁴⁰⁶ Фейгмане, С. 22.

⁴⁰⁷ Aleksandrs Bočagovs (Александр Семёнович Бочагов) (21.09.1885 - 18.07.1952). Jurists, politiķis, sabiedriskais darbinieks. Krievijas Konstitucionāli demokrātiskās partijas loceklis. 1917. gadā Rīgas krievu nacionāli demokrātiskās savienības priekšsēdētājs. Rīgas Domes deputāts. Sākot ar 1918. gada decembri Tautas padomes loceklis. 1920. gadā Satversmes sapulces deputāts. 1922.-1925. gadā Pirmās Saeimas deputāts.

⁴⁰⁸ Vladimirs Presņakovs (Владимир Александрович Пресняков) (1884(?)-1961(?)) Jurists, politiķis, sabiedriskais darbinieks. Pirmajā pasaules karā pildīja Krievijas Ziemeļrietumu apgabala Tatjanas komitejas (Sarkanā krusta) priekšsēdētāja pienākumus. Pilsoņu karā Ziemeļrietumu valdības ierēdnis, valdība pilnvaroja viņu pārstāvēt tā intereses Latvijā. Tautas padomes un Satversmes sapulces loceklis.

⁴⁰⁹ Фейгмане, Т., С. 23.

⁴¹⁰ Latvijas valsts, 157. lpp.

1920. gadā iezīmējās Latvijas – Padomju Krievijas miera līguma noslēgšanā un ar to saistītajiem procesiem.⁴¹¹

Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums un galvenās abu valstu attiecību iezīmes starpkaru periodā: pretboļševistiskais konteksts. Likumsakarīgu iemeslu dēļ Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums kļuva par vitāli svarīgu starptautisku notikumu ne tikai Latvijas Republikas sākumfāzē, bet arī visa starpkaru posmā. Miera noslēgšanas priekšvēsture, process, līguma nosacījumi un ar to saistītās politiskās nianses visciešākā veidā bija saistītas ar notikumiem kā Padomju Krievijas – Polijas karā, tā arī Krievijas Pilsoņu karā un ar to saistītajiem notikumiem reģiona, tādejādi kļūstot par nozīmīgu faktoru pretboļševistiskajā kustībā.

Viens no galvenajiem pamiera un vēlāk miera līguma nosacījumiem liedza abām pusēm piedalīties ofensīvās aliansēs, kas vērstas pret otru pusi un uzturēt savā teritorijā otrai pusei naidīgu karaspēku, kas tajā skaitā attiecās arī uz pretboļševistiskās kustības izpausmēm Latvijā.⁴¹² Jau pamiera sarunu laikā iezīmējās arī Padomju Krievijas diplomātijas vadlīnijas Baltijas jūras reģionā starpkaru laikā – mazināt Polijas ietekmi un nepieļaut militārās alianses izveidošanu ar Poliju, mērķa īstenošanai izmantojot visas iespējamās sviras politiskā spiediena veikšanai.

Minētais pamiera nosacījums, 1920. gada 11. augustā kļuva par noslēgtā miera līguma 4. punktu. Lai gan Latvijas sociāldemokrāti šo punktu vērtēja kā drošības garantu, realitātē tas kļuva par vienu no padomju ietekmes instrumentiem Latvijas iekšpolitikā, kas veica spiedienu uz Latvijas valdību padomju pusei nepieciešamo politisko ieceru īstenošanai, vienlaicīgi izmantojot arī iekšējās nesaskaņas starp Latvijas politiskā spektra kreisajiem un centriski labējiem spēkiem.

“Ar neatkarīgām Republikām boļševiki spēlējās kā “kaķis ar peli”” – tā šo situāciju raksturoja pazīstams krievu žurnālists un publicists no krievu imigrantu vides Henrihs Grosens (*Генрих Иванович Гроссен*).⁴¹³ Nevar nepieņemt šādam viedoklim, it īpaši ņemot vērā, ka viscaur starpkaru posmam Padomju Krievijā un PSRS netraucēti darbojās valsts subsidēta Latvijas Republikai naidīga Latvijas Komunistiskā partija (turpmāk LKP). Tās nelegālā darbība norisinājās arī Latvijā, specdienestiem aizturot simtiem aktīvistu, teroristu un spiegu no LKP.⁴¹⁴

Krievu pretboļševistiskās kustības raksturojums Latvijā. Kā vienu no ieganstiem politiskajam spiedienam, padomju diplomātija izmantoja padomju valstiskumam naidīgu “baltgvardu” faktoru Latvijā. Tomēr, kā minēts, neskaitot emigrantus, arī Latvijas krievu minoritātes inteliģence lielākoties piederēja konservatīvajai (atsevišķos gadījumos arī monarhiskajai) nometnei, paužot negatīvo attieksmi pret esošu iekārtu Krievijā.⁴¹⁵ Savukārt Latvijas piederība Rietumu pasaulei, brīvā komunikācija un satiksme ar ārzemēm, korporatīvas saiknes bijušo karavīru vidū, ka arī ideoloģiskais kopsaucējs noteiktā vietējās sabiedrības segmentā, veicināja nepārtrauktu saikņu uzturēšanu ar pretboļševiku kustības centriem Rietumeiropā, slepeni dibinot organizāciju filiāles Latvijā. Baltijas valstis šajā ziņā bija īpaši pievilcīgas to ģeogrāfiskā stāvokļa (robeža ar Padomju Krieviju), praktiski brīvas krievu valodas izmantošanas, plaši pārstāvētās krievu sabiedrības un citu faktoru dēļ.

Lielākoties šīs organizācijas bija bijušo “balto armiju” virsnieku vadītas, tajās piedaloties kā imigrantiem un minoritāšu pārstāvjiem, tā arī latviešiem. Bieži vien pretboļševiku organizāciju

⁴¹¹ Latvijas valsts, 157. lpp.

⁴¹² Stranga, A. Latvijas - padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga: Fonds "Latvijas vēsture", 2000 79. lpp.

⁴¹³ Нео-Сильвестр. На буреломе (воспоминания русского журналиста). Frankfurt am Main: 1966. с. 110.

Henrihs Grosens (Генрих Иванович Гроссен) (10.01.1881 - 07.05.1974). Jurists, žurnālists, sabiedriskais darbinieks. Krievijas impērijas laikā strādāja Valsts senātā. Krievijas Pilsoņu karā iestājās Ziemeļrietumu armijā, kur pildīja informācijas dienesta priekšnieka pienākumus. 1920. gadā emigrējis uz Latviju. Darbojās krievu avižuredakcijās. Strādāja par skolotāju vairākās Rīgas skolās un ģimnāzijās. 1941. gadā emigrējis uz Vāciju.

⁴¹⁴ Stranga, A., 150. lpp.

⁴¹⁵ Ск. Фейгмане, Т. Борис Евланов и его собственноручные показания // Балтийский архив, том 5. Рига: Даугава, 1999; Gusačenko, A. Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. gadā: Vitālija Aderkasa gadījums // Latvijas arhīvi Nr.1/2 (2019) u. c.

dalībnieki vienlaicīgi darbojās arī legālajās krievu sabiedriskajās organizācijās, atsevišķos gadījumos kļūstot par to vadītājiem, kas ietekmēja arī legālo biedrību ideoloģisko vektoru, it īpaši jauniešu kustību organizāciju ietvaros.⁴¹⁶

Atšķirībā no vairākām Rietumeiropas un Balkānu valstīm, kur praktiski brīvi (it īpaši 20. gados) darbojās ROVS un daudzas citas pretboļševiku organizācijas, norisinājās mācību procesi atjaunotās junkurskolas (un kadetu korpusos), dibinātas augstākās militārās izglītības kursi,⁴¹⁷ tika veiktas militārās apmācības, plaša pretpadomju preses un literatūras izdevniecība ar revanšistisku, un pat izteikti monarhiski reakcionāru orientāciju, Latvijas Republikā un pārējās Baltijas valstīs “Baltās kustības” darbība bija liegta, organizācijām darbojoties nelegāli. Bieži vien oficiālais liegums un sekojošā vajāšana bija pamatota ar Latvijas valstiskumam naidīgu darbību, taču *de facto*, tas tika īstenots minēto miera līguma nosacījumu un padomju spiediena dēļ.

Par spīti skaļi padomju deklarētajai “balto” armiju un “kontrrevolūcijas hidras” iznīcināšanai 1922. gadā, padomju Krievijas valdība un izlūkdienesti visu starpkaru posmu cītīgi sekoja emigrācijas izpausmēm, pieļaujot militārās intervences iespēju. Kā vienu no reāliem savas pastāvēšanas draudiem padomju valdība uzskatīja “kulaku un virsnieku kontrrevolūcijas apvienošanās”, kur stihiskajiem zemnieku nemieriem varētu pievienoties interventu, militārās pieredzes bagātie “baltie” emigranti, kas ar bijušo Sabiedroto atbalstu spētu vadīt sacelšanās.⁴¹⁸ Ir jāatzīmē, ka šādi nostāja bija savs pamatojums un militārajai emigrācijai bija detalizēti izstrādāti plāni zemnieku sacelšanās koordinācijai un atbalstam, tajā skaitā arī iebrūkot caur jaunizvietotajām valstīm. Šādu draudu neitralizēšanai bija ieguldīti milzīgi līdzekļi, infiltējot aģentūru militārajās organizācijās realizējot provokācijas un atentātus, kas spēcīgi iedragāja pretboļševistisku kustību.

Tādejādi, Latvijā krievu pretboļševiku kustība un emigrācija nokļuva krustugunīs – no vienas puses to novēroja padomju spēcienesti, no otras – Latvijas valsts spēcienestu aģentūra. Savukārt, ņemot vērā krievu inteliģencei raksturīgu pretpadomju orientāciju un samērā aktīvu sabiedrisko darbību, līdz ar nelegālajām starptautiskajām krievu pretboļševiku kustības organizācijām, dienestu uzmanības spektrā nonāca lielākā krievu sabiedrisko organizāciju daļa.

Krievu pretboļševistiskā kustība, imigranti un sabiedrība, kas simpatizēja “baltajiem”, būdami naidīgi noskaņoti pret padomju režīmu, vienlaicīgi kļuva arī par Latvijas kreiso politisko spēku uzbrukumu objektiem. Kreiso spēku skatījumā krievu imigranti un it īpaši “Baltās kustības” atbalstītāji iezīmējās kā melnsimtnieki, reakcionāri un monarhisti, tiekot zākāti kā kreisajos periodiskajos izdevumos, tā arī no Saeimas tribīnes. Daļēji tas bija skaidrojams ar sociāldemokrātu līderu revolucionāro pagātņi un represijām, ko viņiem nācās pārciest 1905. gada revolūcijas laikā.⁴¹⁹

Nav šaubu, ka milzīgu “lāča pakalpojumu” “Baltajai kustībai” Latvijā ir nospēlējusi Bermontiāde. Pulkveža Pāvila Bermonta (*Павел Рафаилович Бермондт*) Krievijas Rietumu brīvprātīgo armijai nomināli atrodies ZRA pakļautībā, tās reakcionāri, šovinistiski uz monarhijas restaurāciju orientēti, Latvijas valstiskumam naidīgi saukļi kļuva par vienu no stereotipiem “Baltās kustības” negatīvajam tēlam latviešu skatījumā. Tik tiešām, daļa krievu imigrantu un starpkaru pretboļševiku kustības dalībnieku pauda nicinošu attieksmi pret Latvijas valstiskumu, pieturoties pie virsniecībai raksturīgā lielkrievu šovinisma, it īpaši 20. gadu sākumā, taču to darbībai Latvijā, atšķirībā no LKP, nepiemita izteikti pretvalstisks raksturs ar teroristiskajām izpausmēm.⁴²⁰ Tajā

⁴¹⁶ Sk. gusačenko A. Sokol organizāciju darbība Latvijā 1928.-1940. g. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte, 2017.

⁴¹⁷ Par krievu vidējo un augstāko militāro izglītību trimdā sk. Ганин, А. Подготовка кадров Генерального штаба в русской эмиграции межвоенного периода (1921-1939 гг.) // Военно-исторический журнал Nr. 11 (2015).

⁴¹⁸ Sk. Доклад СОУ ОГПУ за время с 1 по 15 апреля 1930 г. об операции органов ОГПУ по кулацкой контрреволюции. 10 мая 1930 г. Pieejams: <http://istmat.info/node/27097> [skatīts 13.11.2020]; Александров, К. Зачем Сталину были нужны колхозы? (Часть I) Pieejams: <http://beloedelo.com/researches/article/?600> [sk. 13.11.2020].

⁴¹⁹ Sk. Gusačenko, A. Krievu pretboļševiku kustības “monarhisma” mīts Latvijas Republikā 1920.–1940. g. // Žurnāls Vēsture Nr.2 (2019).

⁴²⁰ Kā uzskatāmu piemēru var minēt LNA LVVA Politpārvaldes fondu (nr. 3235). LKP apkarošanai veltīta dokumentācija ir nesalīdzināmi plašāka par dokumentiem, kas apliecina krievu “monarhistu” darbības apkarošanu.

pašā laikā, pretboļševistiskās kustības organizācijas epizodiski sadarbojās kā ar Latvijas, tā arī ar ārzemju specdienestiem, kas bieži vien kļuva par to finansēšanas avotiem.

Oktobra apvērsums kļuva par neatgriezenisku punktu Krievijas sabiedrības šķelšanai, un iezīmēja Krievijas Pilsoņu kara sākumu, kas īsā laikā aptvēra visu bijušās impērijas teritoriju. Kara rezultātā, pretboļševiku spēkiem ciešot sakāvi, tika izraisīts nepieredzēts emigrācijas vilnis, kas bija fenomenāls ne tikai mēroga, bet arī intelektuālā potenciāla jomā, iezīmējoties plašajā izpaušmju spektrā. Emigrācijas kodols, “balto” armiju karavīri, nonākot svešumā, saglabāja armijas struktūru un nesamierināmu nostāju pret boļševiku diktatūru Krievijā, plānojot gūt revanšu intervences rezultātā. Laika gaitā šī nostāja transformējās pretboļševiku kustībā, izpaužoties plašajā darbībā starptautisko organizāciju tīklos visā krievu emigrācijas apdzīvotajā areālā, tajā skaitā arī Baltijas valstīs un Latvijā. Atšķirībā no Rietumeiropas valstīm, Baltijas valstī dzīvoja arī plaši pārstāvēta krievu minoritāte, kas iezīmējās sociālās, politiskās, kultūras un citās izpaušmēs, noteiktajai sabiedrības daļai iesaistoties arī pretboļševistiskajā kustībā.

2. nodaļa STARPTAUTISKĀ SITUĀCIJA 1920. – 1940. GADĀ: KRIEVU PRETBOĻŠEVISTISKAIS KONTEKSTS

2.1. Militāri – politiskā situācija 1920. gadā

Stāvoklis Padomju Krievijā. 1919. gada nogalē Krievijas Pilsoņu karā iezīmējās neatgriezenisks moments, SZSA spēkiem piespiežot KDBS atkāpties. Lai gan KDBS 1919. gada vasarā – rudens pirmajā pusē strauja ofensīva nostādīja boļševikus kritiskā situācijā, virkne subjektīvu un objektīvu faktoru nospēlēja par labu boļševikiem. Sākot ar oktobra otro pusi, KDBS bija spiesti atkāpties uz Donas apgabalu, decembra beigās savienojoties ar Donas armiju un turpinot atkāpšanās uz Kubāņas apgabalu. Martā situācija Kubānā kļuva kritiska un mēneša pēdējā dekādē daļa KDBS evakuējās uz Krimu, kur vēlāk tika pārformēti par Krievu armiju, ģenerāļa P. Vrangeļa vadībā.⁴²¹ Kopš 1919. gada vasaras “Baltās kustības” spēki cieta zaudējumus arī Austrumu frontē, gada nogalē atkāpjoties Aizbaikalā. 1920. gada 10. janvārī Irkutskā tika apcietināts un 7. februārī sodīts ar nāvi Krievijas augstākais pavēlnieks A. Kolčaks.⁴²² 1920. gada. februāra sākumā tika sagrauta Krievijas Ziemeļu apgabala bruņoto spēku pretestība, kas cīnījās Arhangeļskas un Murmanskas reģionā, neveiksmi cieta arī N. Judeņiča rudens karagājiens Petrogradas ieņemšanai, internējot ZRA Igaunijā 1919. gada beigās – 1920. gada sākumā.⁴²³

Tieši Ziemeļrietumu virziens kļuva par noteicošu vektoru padomju ārpolitikā – noslēdzot miera līgumu ar Igauniju. 1920. gada 2. februārī Igaunija kļuva par pirmo valsti, kas atzina Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas *de iure*. Īsi pirms tam, 16. janvārī, Antantes Augstākā padome atcēla aizliegumus tirdzniecībai ar Padomju Krieviju. Un, lai gan Francija, mazāk Lielbritānija, joprojām atbalstīja “Baltās kustības” spēkus Pilsoņu karā, apgriezti proporcionāli to zaudējumiem pieauga abpusēju ekonomisku attiecību stiprināšana ar PSRS. Savukārt, ņemot vērā Padomju Krievijas *de iure* atzīšanu no Igaunijas, tā kļuva par pirmo un īstermiņā vienīgo starpnieci starp Rietumiem un Padomju Krieviju. Vēsturnieka A. Strangas vārdiem tādā veidā iezīmējās “ekonomikas medus gads” abu valstu ekonomiskajās attiecībās, 1920. gadā Padomju Krievijas importam no Igaunijas sasniedzot 28.6%.⁴²⁴

Tomēr Padomju Krievijas valdības plānos neietilpa ilgtermiņa abpusēji izdevīgu ekonomisku attiecību modelis, kas stiprinātu buržuāzisku valsti. Igaunijas nozīme bija vitāli svarīga Padomju Krievijai, taču īslaicīgi, Rietumu preču piegādēm. Tās bija akūti nepieciešamas SZSA vajadzībām, Pilsoņu un Padomju Krievijas – Polijas kara turpinājumam, kam tika fokusēta arī lielākā daļa valsts resursu.

Neraugoties uz uzvaras sēriju pār vairākām “Baltās kustības” armijām, 1920. gada sākumā par lielāko militāro izaicinājumu kļuva Polija, pavasarī Padomju Krievijas – Polijas karam pārējot intensīvākajā fāzē. Polijas karaspēku ofensīvas rezultātā bija iekarotas ievērojamas teritorijas Baltkrievijā un Ukrainā, 7. maijā ieņemot Kijevu.⁴²⁵ Īsi pēc tam, sākoties veiksmīgai SZSA ofensīvai, jūlija beigās tā iebruka Polijas teritorijā, piespiežot Polijas karaspēku atkāpties plašajā frontē. Vienlaikus militāri panākumi atjaunoja “pasaules revolūcijas” koncepta aktualitāti, padomju valdībai cerot ieņemt Poliju un pēc tās krišanas iebrukt Vācijā, atbalstot vācu komunistus, apvērsuma īstenošanai. 23. jūlijā Minskā tika izveidota Pagaidu revolūcijas komiteja, kam bija

⁴²¹ Krievijas Dienvidu bruņotie spēki Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/144908-Krievijas-Dienvidu-bruņotie-speki> [skatīts 05.03.2023]

⁴²² Будницкий, О. Красные и белые. Москва: Новое литературное обозрение, 2023. С. 34 - 36, 70 - 71.

⁴²³ Шамбаров, В. Белогвардейщина. Неизвестная история Гражданской войны. Москва: Родина, 2020. С. 436 - 440, 491 - 496, 505 - 526, 587 - 592.

⁴²⁴ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919. - 1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015. 88.-91. lpp.

⁴²⁵ Jēkabsons, Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. Rīga: LU, 2007. 161.lpp.

paredzēts kļūt par jauno Polijas valdību pēc Jozefa Pilsudska (*Józef Klemens Piłsudski*) valdības krišanas SZSA ofensīvas rezultātā. Augustā Polijas stāvoklis kļuva kritisks, SZSA nonākot Varšavas pievārtē. Polijas armijas veiksmīga pretuzbrukuma rezultātā SZSA ofensīva tika apturēta, īsā laikā ne tikai praktiski iznīcinot padomju Rietumu frontes armijas, atkarojot zaudētās teritorijas, bet vienlaicīgi iznīcinot boļševiku cerības “eksportēt revolūciju” un reizē glābjot jaundibinātu valstu suverenitāti.⁴²⁶

12. oktobrī Rīgā starp Poliju un Padomju Krieviju tika parakstīts pamiers, kam sekoja 1921. gada 18. martā parakstīts miera līgums. Tā sauktais Rīgas miera līgums, kuru no vienas puses parakstīja Polija, bet no otras puses Padomju Krievija (kas pārstāvēja arī Baltkrievijas PSR) un Ukrainas PSR pārstāvji, noteica ne tikai Padomju – Polijas kara beigas, bet kļuva par plašas starptautiskās sistēmas noteicošu faktoru. “Rīgas miers”, līdzīgi “Versaļas mieram”, kļuva par “Versaļas – Rīgas” sistēmu, kurā “tika noenkurots visas Austrumeiropas liktenis” starpkaru posmā.⁴²⁷ Vienlaicīgi, no četrām Eiropas lielvalstīm (Lielbritānija, Francija, Vācija un Padomju Krievija) divas, Vācija un Padomju Krievija, bija revizioniskās valstis. To ārpolitikas uzdevumos ietilpa sistēmas revīzija, uz jauno valsts rēķina, vai pilnīgā sistēmas iznīcināšana, kas kļuva par vienu no ārpolitikas vadlīnijām, īpaši spilgti iezīmējoties 30. gados. Ja Versaļas miera līgums pielika punktu Pirmajam pasaules karam, tad Rīgas līgums noteica ne tikai Baltijas reģiona, bet arī Eiropas likteni, nosargājot Versaļas sistēmu un Centrālo Eiropu no boļševisma un, protams, vairāku pēc Krievijas impērijas sabrukuma dibinātu valsts neatkarību, kas parakstīja miera līgumus ar Padomju Krieviju 1920. gadā.⁴²⁸

Situācija Latvijā. Latgales atbrīvošanas operācija un miera līgums ar Padomju Krieviju. Miera līgums ar Padomju Krieviju bija viens no Latvijas ārpolitikas galvenajiem jautājumiem Neatkarības kara laikā. Tā noslēgšana bija akūti nepieciešama ne tikai kara izbeigšanai, bet arī Satversmes sapulces vēlēšanām, kas būtu iespējama pēc visas Latvijas teritorijas atbrīvošanas. Tādejādi, noslēdzoties Bermontiadei 1919. gada decembrī, tika uzsākta gatavošanās Latgales atbrīvošanas operācijai. Rīgā 29. decembrī tika parakstīta slepena vienošanās starp Latvijas un Polijas armiju par sadarbību Latgales atbrīvošanas operācijā. 3. janvārī sākās uzbrukums, tajā pašā dienā ieņēmot Daugavpili, tam sekoja ofensīva Ziemeļlatgalē, 14. janvārī tika ieņemta Pitalovas dzelzceļa stacija, 21. janvārī Rēzekne, līdz mēneša beigām Latvijas armijai sasniedzot Latvijas austrumu robežu.⁴²⁹

Apzinoties nespēju noturēt Latgali, 13. janvārī V. Ļeņins piespieda P. Stučku likvidēt Latvijas padomju valdību, noslēdzot vairāku valdību vienlaicīgu pastāvēšanas posmu Neatkarības kara vēsturē. Tas gan nenozīmēja LKP likvidāciju, 25. janvārī Maskavā tika izveidots Ārzemju birojs, kas oficiāli un netraucēti vadīja LKP darbību ar padomju valsts atbalstu, pretendējot uz varas gāšanu un Latvijas pievienošanu Padomju Krievijai (vēlāk PSRS) visā starpkaru posmā.

Vienlaicīgi ar karadarbību Latgalē norisinājās slepenas sarunas Maskavā, kas sākās 6. janvārī un 30. janvārī vainagojās ar pamiera noslēgšanu, kas stājās spēkā 1. februārī. Pamiera nozīme bija īpaši svarīga Satversmes sapulces vēlēšanu procesa īstenošanai, kas norisinājās 1920. gada 17. un 18. aprīlī, piedaloties ap 80% Latvijas iedzīvotājiem. 1. maijā norisinājās Latvijas pirmā parlamenta sēde, aizsākot parlamentārās demokrātijas posmu Latvijas vēsturē. Februārī noslēgtajam slepenajam pamieram sekoja oficiālās miera sarunas, kas līdz jūnija beigām norisinājās Maskavā, vēlāk pārceļoties uz Rīgu, kur 11. augustā tika noslēgts miera līgums. Miera līgums kļuva ne tikai

⁴²⁶ Jēkabsons, Ē. Varšavas kauja - brīnums pie Vislas // Militārais Apskats. Nr.2 (1995). 49. - 54.lpp.

⁴²⁷ Davies, N. White Eagle, Red Star The Polish-Soviet War 1919-1920 and The Miracle on the Vistula. London: Palgrave Macmillan, 2009. pp. 8, 241-242, 264 – 265; Stranga, A. Latvijas - Padomju Krievijas miera līgums, 7.-13.lpp.; Figes, O. A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891 - 1924. New York: Penguin Book, 1996. Pp. 703.,155

⁴²⁸ Stranga, A., 7.-13. lpp.

⁴²⁹ Cīņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918 – 1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos. 4. Daļa: 1919. gada decembra sākums – 1920. Gada rudens. Sast. Jēkabsons, Ē. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2023. 28.-29.lpp.

par pagriezienu momentu Latvijas valsts vēsturē, noslēdzot gandrīz divu gadu karu un nostiprinot iekšējo un ārējo politisko stāvokli, bet arī par stūrakmeni Latvijas *de iure* atzīšanas procesā no Antantes valstīm.⁴³⁰

Helsinku un Bulduru konferences. Vienlaicīgi ar aplūkotajiem notikumiem norisinājās starptautiski procesi, kas īpaši intensīvi norisinājās Baltijas reģionā 20. gadu pirmajā pusē, iesaistot Somijas, Latvijas, Igaunijas un Polijas puses, retāk Lietuvu, tās karastāvokļa dēļ ar Poliju. Kopš 1919. gada minētu valsts starpā bija rīkotas vairākas savstarpējas apspriedes, konferences, ar mērķi izveidot militāri – politisku bloku, kas 1919. gadā bija vērstas uz kopējās nostājas izstrādi miera līgumu noslēgšanai. 1920. gada 15. – 22. janvārī Helsinkos norisinājās konference ar tālejošu mērķi – izveidot aizsardzības alianses projektu pret Padomju Krieviju. Konferences laikā bija nolemts organizēt citu sanākumi, kas norisinājās laikā no 6. augusta līdz 4. septembrim Bulduros, piedaloties Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas delegācijām, kā arī Ukrainas Tautas Republikas pārstāvjiem, kā novērotājiem. Konferences galvenais mērķis bija Baltijas militāri politiskās savienības dibināšana. Tas netika sasniegts un iecere sabruka 1920. gada oktobrī, Polijas karaspēkam okupējot Viļņas apgabalu.⁴³¹

Lai gan Baltijas militāri politiskās savienības izveide, un arī turpmākā Baltijas reģionu valstu darbība alianšu veidošanas nolūkos, izsauca negatīvu reakciju Maskavā, 1920. gada augustā tā praktiski nerezonēja diplomātiskajā telpā. Padomju centieni izolēt Latviju no iesaistes turpmākajā militārā sadarbībā ar Poliju steidzināja padomju diplomātus noslēgt miera līgumu, nepievēršot uzmanību Bulduru konferencei. Tomēr rudenī situācija mainījās, Padomju Krievijas un Latvijas attiecībās izceļoties pirmajai īslaicīgai un mākslīgi eskalētai politiskai krīzei pēc abpusējās *de iure* atzīšanas, kur centrālo lomu nospēlēja pretboļševiku jautājums.

Krievu emigrācijas un Polijas militārais faktors reģionā. Lai gan Polijas valsts vadītājs, maršals J. Pilsudskis nepauda simpātijas pret balto kustību, uzskatot to vadītājus par “vienotas un nedalāmās” Krievijas koncepta atbalstītājiem, kas neatzītu viņa pretenzijas uz Polijas austrumu robežām tādā mērogā, kādā tās pastāvēja līdz Žečpospoļitas pēdējai sadalei, tomēr 1919. gadā tika panākta vienošanās kopējai karadarbībai pret boļševikiem. Neraugoties uz nesamierināmu attieksmi pret boļševismu, 1919. gada nogalē J. Pilsudskis apturēja uzbrukumu SZSA, kas bija paredzēts vienlaicīgi ar A. Deņikina karaspēkiem un spētu nospēlēt vienu no galvenajām lomām karagājienā uz Maskavu, nodrošinot aizmuguri Ukrainā, flangus un piespiežot SZSA pārvietot papildspēkus uz poļu fronti. Šo karaspēku ciešās sadarbības draudu nopietnību augsti vērtēja padomju valdība. Līdz ar to centās panākt jebkādu kompromisu ar Polijas politisko vadību, vismaz daļējai šīs savienības izjaukšanai. Tas tika panākts un kļuva par vienu no iemesliem Maskavas karagājiena neveiksmē.⁴³²

1920. gada sākumā J. Pilsudskis izstrādāja plašas ofensīvas stratēģiju, kas pieprasīja maksimālu cilvēku resursu iesaisti. Tādējādi aktuāla kļuva ideja paplašināt Polijas armiju arī uz krievu karaspēka rēķina, kas tiktu formēts no pieredzējušiem boļševiku ienaidniekiem, sakauto “Baltās kustības” armiju karavīriem. Savukārt, ņemot vērā ZRA militārās vadības centienus pārvest Igaunijā esošos karavīrus uz citām frontēm, šim plānam bija daudz atbalstītāju karavīru rindās. Tiesa gan, tā faktiskā realizācija varēja sākties jau pēc ZRA likvidācijas.

Tomēr atsevišķas vienības, kuru dalībnieki bija ZRA piederīgie karavīri, Latvijas teritorijā nonāca jau 1919. gada decembrī ģenerālmajora Staņislava Bulaka-Balahoviča (*Станіслав Нікадімавіч Булак-Балаховіч*) vadībā. Ierodoties Alūksnē 1200 cilvēku lielas vienības komandieris mēģināja vienoties ar Latvijas valdību par karaspēka pāriešanu Latvijas armijas operatīvā pakļautībā, taču Latvijas valdība to atteica. Jau martā vienība pārgāja Polijas armijas jurisdikcijā un no Alūksnes, tika nogādāta uz Daugavpili, savukārt maija sākumā uz Brestļitovsku,

⁴³⁰ Stranga, A., 78.-78. 86.-87., 124. lpp. Cīņa par brīvību, 62.-63. lpp.

⁴³¹ Cīņa par brīvību, 61. – 62. lpp.

⁴³² Sk. Деникин, А. Кто спас советскую власть от гибели. Париж: Союз добровольцев, 1937.

kur tika pārformēta.⁴³³ Praktiski visi S. Bulak-Bulahoviča vienībā dienējošie bija ZRA karavīri, no kuriem aptuveni puse bija krievi. Lai gan poļu militārie pārstāvji bažījās par “nevēlamo elementu” (šovinistiski un monarhistiski noskaņotiem karavīriem) iekļūšanu armijā, S. Bulak-Bulahovičs centās pārvietot uz Poliju pēc iespējas vairāk ZRA karavīrus, arī tos, kuriem nebija sakara ar viņa vienību. Daugavpilī pat tika izveidota ģenerāļa pārstāvniecība, kas nodarbojās kā ar vervēšanu, tā arī ar “atpalikušu karavīru” nogādāšanu Brestļitovskā līdz pat jūnija beigām.⁴³⁴

Boriss Savinkovs un Krievu politiskās komitejas darbība. Tādejādi, 1920. g. sākumā Polija kļuva par galveno un konsolidējošo pretboļševiku karaspēka faktoru reģionā, turklāt attiecībā uz krievu karaspēka iesaisti Polijas – Padomju Krievijas karā J. Pilsudskim bija tālejoši politiskie plāni. Jau 1920. gada janvārī Polijas valsts galva un bruņoto spēku virspavēlnieks nolēma piešķirt “krievu lietai” politiskus vaibstus un stājās sakaros ar savu paziņu no revolucionārās pagātnes laikiem, leģendāro krievu revolucionāru, politisku figūru un publicistu Borisu Savinkovu (*Борис Викторович Савинков*) (sk. pielikumu nr. 5).⁴³⁵ B. Savinkovam bija paredzēts uzticēt tāda politiskā spēka organizāciju, kas būtu pēc iespējas lojālāks Polijai un palīdzētu krievu bruņoto vienību izveidē. Savukārt, ņemot vērā B. Savinkova literārās dotības, organizatoriskās spējas un teicamu poļu valodas prasmi, tas spētu organizēt arī propagandas plūsmu, stimulējot ieceri. B. Savinkovs bija labi piemērots šādai lomai, jo bija ievērojami kreisāks par “baltajiem” politiķiem, kuri ar bažām raudzījās uz suverēnām valstīm, kas tika izveidotas uz Krievijas impērijas drupām. Iemesls B. Savinkova motivācijai ciešai sadarbībai ar Poliju bija “Baltās kustības” neveiksmes 1919. gada nogalē, Polijai kļūstot par vienīgo militāro spēku reģionā, kas spētu stāties pretī SZSA, kas, sakaujot padomju karaspēku ar krievu karavīru palīdzību, iespējams, palīdzētu gūt revanšu Pilsoņu karā.⁴³⁶ Tajā pašā laikā B. Savinkovs lika lielas cerības uz P. Vrangaļa karaspēku Krimā, lai gan sadarbībā ar to bija zināmas nesaskaņas dažādu politisku uzskatu ietvaros.

Stratēģiskā ideja par vienotu pretboļševiku fronti ar krievu, poļu un ukraiņu karaspēku, pilnībā pārņēma B. Savinkovu, vienlaicīgi arī militāri politiskā situācija kā tāda bija nodomiem labvēlīga. A. Deņikina atkāpšanās rezultātā 1920. gada martā, Polijā nokļuva ģenerālleitnanta Nikolaja Bredova (*Николай Эмильевич Бредов*) karaspēka grupa, kurā neskaitot bēgļus, bija ap 20

⁴³³ Cīņa par brīvību, 142. lpp.

⁴³⁴ Jēkabsons, Ē. Ģenerālis Staņislavs Bulak-Balahovičs un Latvija. // Latvijas Arhīvi Nr.1 (1995). 17.–19. lpp.

⁴³⁵ Boriss Savinkovs (Борис Викторович Савинков) (31.01.1879 - 07.05.1925) Piedzima prokurora ģimenē Varšavā, mācījies Varšavā un Sanktpēterburgā. Iesaistījās revolucionārajā kustībā un tika izslēgts no Universitātes. 1897. gadā Varšavā tika par revolucionāru darbību apcietināts. 1902. gadā tika izsūtīts uz Vologdu, bēga uz Šveici, kur iestājās Sociālistu revolucionāru partijā. Vadīja kaujas grupu darbību, tās ietvaros realizējis virkni teroristisku aktu pret augsti stāvošiem Krievijas ierēdņiem. 1906. gadā atkārtoti emigrēja uz Vāciju, kur iepazinās ar Dmitriju Merežkovski un Zinaidu Gippiusu, tiem kļūstot par viņa mentoriem literatūras laukā, kur B. Savinkovs veiksmīgi darbojies daudzu gadu garumā. Pirmā pasaules karā strādāja par kara korespondentu Francijā. Pēc Februāra revolūcijas atgriezās Krievijā. 1917. gada vasarā tika nozīmēts par Dienvidaustrumu frontes komisāru, atbalstīja kara ministru Aleksandru Kerenski, kļūstot par viņa vietnieku un faktiski par Kara ministrijas priekšnieku. Viļoties A. Kerenska darbībā, piedalījās L. Korņilova sacelšanās. Pēc Oktobra apvērsuma kopā ar L. Korņilovu un M. Aleksejevu piedalījās Brīvprātīgo armijas izveidē Donas apgabalā. 1918. gada sākumā izveidoja “Dzimtenes un brīvības aizsardzības savienību”, organizēja neveiksmīgu sacelšanās sēriju. 1918. gada vidū karoja KOMUČ spēkos, vēlāk devās uz Franciju, kur kā A. Kolčaka emisārs piedalījās Krievu politiskajās apspriedēs (apvienotas pretboļševiku spēku politiskās pārstāvniecības) valdē, cenšoties panākt plašāku Antantes atbalstu “Baltajai kustībai”. 1920. gadā ierādis Polijā, kur izveidoja “Krievu politisko komiteju” krievu karaspēka organizēšanai Polijas armijas operatīvajā pakļautībā. 1921. gada vasarā izveidojis “Tautas dzimtenes un brīvības aizsardzības savienību”, organizējot lokālās “zaļo” sacelšanās, diversijas un pretboļševistiskās aktivitātes Padomju Krievijas teritorijā. 1921. gada rudenī bija izsūtīts no Polijas. 1924. gada augustā OGPU operācijas “Sindikāt-2” ietvaros tika ievilināts PSRS, kur bija apcietināts, tiesai piespriežot 10 gadu cietumsodu. Nodarbojās ar padomju propagandas izplatīšanu, sarakstoties ar krievu emigrācijas līderiem. Pēc oficiālās versijas veicis pašnāvību, izlecot no cietuma loga 1925. g. maijā.

Plaša un detalizēta B. Savinkova biogrāfija ir publicēta 2022. gada iznākušajā Krievijas vēsturnieka Konstantīna Morozova monogrāfijā “Борис Савинков. Опыт научной монографии”. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2022.

⁴³⁶ Sk. Борис Савинков на Лубянке. Документы. Литвин, А. (ред.). Москва: РОССПЭН, 2001

tūkstoši zobeni un durkļi.⁴³⁷ Turklāt, kā minēts, gada pirmajā pusē Polijā nonāca vairāk nekā tūkstots bijušu ZRA karavīru S. Bulak-Balahoviča pakļautībā, kas veidoja potenciālu iespēju jaunā krievu karaspēka izveidei, Polijas armijas paspārnē. Karavīru politiskā piederība, uzskati un nākotnes vīzijas bija visnotaļ atšķirīgas un nereti diametrāli pretējas, taču konsolidējošā faktora lomā bija pretboļševiku cīņa, ko izmantoja arī B. Savinkovs.

Kopā ar domubiedriem, krievu rakstniekiem un filozofiem Dmitriju Merežkovski (*Дмитрий Сергеевич Мережковский*), Dmitriju Filosofovu (*Дмитрий Владимирович Философов*) un Zinaīdu Ģippiusu (*Зинаида Николаевна Гиппиус*), kuri nonāca Polijas karaspēka kontrolētajā teritorijā 1920. gada sākumā, B. Savinkovs izveidoja, tā saukto, “Trešās Krievijas” konceptu. Tas ir, pēc boļševiku sakāves izveidotu valsti, “kas nebūtu “baltā”, vai “sarkanā”, bet izvēlētos trešo, – demokrātiskā valstiskuma ceļu”, ievērotu Polijas suverenitāti, tautu pašnoteikšanas tiesības, jaunizveidotu valsts neatkarību un cieši sadarbotos ar Poliju ekonomiskajā jomā.⁴³⁸ Savos uzskatos viņi atbalstīja Polijas teritoriālu atjaunošanu robežās līdz Žečpospoļitas pirmajai sadalei 1772. gadā, uzstājās ar plaši apmeklētām lekcijām, kurus palīdzēja rīkot viņu paziņas no poļu radošas inteligēnces, popularizējot Trešās Krievijas, krievu-poļu sadarbības idejas u. c. Šai rakstnieku un filozofu veidotai propagandas kampaņai bieži bija raksturīga pat zināmā misticisma pieskaņa, piemēram J. Pilsudski D. Merežkovskis savos rakstos attēloja kā pārdabisku mesiju, kurš glābj pasauli no boļševisma.⁴³⁹

Domubiedru grupas aktivitātes vienlaicīgi norisinājās vairāku organizāciju ietvaros – 1920. gada pavasarī tika dibināta “Krievu evakuācijas komiteja” (*Русский эвакуационный комитет*), kas darbojās D. Filosofova vadībā, B. Savinkova organizēta Nacionālās organizācijas komiteja (*Национальный организационный комитет*), kas jūlijā tika slēgta un tās vietā bija izveidota Krievu politiskā komiteja (*Русский политический комитет*, ППК, turpmāk – RPK). Organizāciju funkcijas vairākās jomās pārklājās, politisko aktivitāšu ietvaros vadību uzņēmoties RPK.⁴⁴⁰

Par spīti mesijas tēlam, J. Pilsudskis neplānoja karot līdz boļševisma totālai krišanai kā “Baltās kustības” vadoņi. Pēc noteiktas teritoriālās un politiskās ietekmes iegūšanas maršala plānos ietilpa miera noslēgšana un federācijas izveide, kas paredzēja Lietuvas, Baltkrievijas un Ukrainas (vismaz tās Rietumu daļas) iekļaušanu federatīvajā veidojumā Polijas vadībā.⁴⁴¹ Krievu karaspēkam J. Pilsudskis paredzēja sabiedroto lomu savu ieceru īstenošanai un, lai gan neuzstājās pret P. Vrangeli, tomēr arī neveidoja kopēju ciešu fronti. Šajā jomā maršals izturējās visnotaļ piesardzīgi, uzskatot P. Vrangeli par “politiskajā ziņā nenoteiktu”, turklāt “ar reakcijas zīmogū.”⁴⁴² Polijas valsts galvas stratēģiskos plānus apzinājās arī RPK locekļi, taču, kā tika minēts, izvēlējās izmantot jebkādu līdzekļu cīņai pret boļševikiem. Turklāt jaunajai armijai komiteja paredzēja detonatora lomu, kas iebrūkot Krievijā spētu veicināt plaša mēroga zemnieku sacelšanās, kopīgiem spēkiem gāžot boļševiku diktatūru un nodibinot “Trešās Krievijas” demokrātiskā koncepta valstiskumu, kas būtu arī zemnieku atbalstāms kā alternatīva “baltajai” un “sarkanajai” platformai.⁴⁴³

Ir jāatzīmē, ka B. Savinkovs bija nostādīts samērā kutelīgā situācijā – vēl 1919. gadā, būdams A. Kolčaka pārstāvis Parīzē, viņš pārstāvēja tādus spēkus, kas Parīzes miera konferencē stingri uzstājās pret jaundibināto Republiku *de iure* atzīšanu, taču 1920. gada sākumā viņam bija jāpierāda, sava demokrātiskā nostāja, atzīstot vismaz dažu jaunizveidoto valstu suverenitāti un

⁴³⁷ Штейфон, Б.А. Кризис добровольчества. Бредовский поход. Москва: Вече, 2017 С. 201-205.

⁴³⁸ Борис Савинков перед военной коллегией суда СССР. Полный отчет по стенограмме суда. Москва: Литиздат, 1924. С. 80, 99, 100.

LNA LVVA. 2575. f., 15. apr., 12. l., 81. lp.

⁴³⁹ Sk. Merezkowski, D. Józef Piłsudski. Warszawa, 1920.

⁴⁴⁰ AAN 2/59/0/2/36 s. 71-72.

⁴⁴¹ Sk. Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā. Vēstures avotu krājums / Sast., tulk. un koment. Ē. Jēkabsons. Rīga: LVI, 2009.

⁴⁴² Симонова, Т. М. Советская Россия (СССР) и Польша. Русские антисоветские формирования в Польше (1919-1925). Москва: Квадрига; Зебра Е, 2013. С. 54.

⁴⁴³ LNA LVVA. 2575. f., 15. apr., 12. l., 81. lp.

pastāvot par “krievu un poļu tautu mūžīgu sadraudzību”, ko līdz tam ar bažām vērtēja Parīzē. Poļu vēsturnieks Lukašs Dribļaks (*Łukasz Dryblak*) trāpīgi atzīmējis faktu, ka īsto Savinkova nostāju nebija iespējams saprast gan 1920. gadā, gan mūsdienās, taču skaidrs ir viens – veiksmīgas ofensīvas un boļševisma sagraušanas rezultātā bija ārkārtīgi apšaubāmi, ka viņš spētu pārliecināt visu Krievijas sabiedrību atbalstīt “Trešās Krievijas” konceptu.⁴⁴⁴ Ir vērts atzīmēt, ka “Trešās Krievijas” izteikti demokrātiskajai nostājai piemita sava veida dubultstandarti – atzīstot praktiski visu jaundibinātu valstu neatkarību (tajā skaitā arī Kaukāzu Republiku), Lietuvas Republikas suverenitātes problēma bija diplomātiski noklusēta, lai neraisītu nesaskaņas ar poļiem. Savukārt RPK izdotajā avīzē “Svoboda”, Lietuva tika attēlota kā Polijai naidīga valsts, kas “draudzējās ar Vāciju un boļševikiem”.⁴⁴⁵

Kopumā 1920. gadā citas krievu emigrācijas politiskās un militārās organizācijas vēl nav paguvušas iezīmēties, to veidošana sākās tikai 1921. gadā, Eiropā, nonākot arvien lielākam emigrantu skaitam, it īpaši pēc P. Vrangeļa karaspēka evakuācijas no Krimas 1920. gada novembrī. Polijas valdības atbalstīta, B. Savinkova komiteja 1920. gadā kļuva par centrālo orgānu pretboļševistiskās kustības organizācijai Baltijas reģionā, Krievijas Pilsoņu kara izskaņā konkurējot ar P. Vrangeli Krimā. Komitejas darbība iezīmējās arī Igaunijā un Latvijā, kļūstot par virzītājspēku krievu virsnieku pūļiem turpināt Pilsoņu karu.⁴⁴⁶

2.2. 20. gadu pirmajā pusē

Situācija PSRS Pilsoņu kara izskaņā. Pilsoņu kara aktīvās fāzes beigas 1920. gada novembrī Padomju Krievijas iedzīvotājos ieviesa cerību par “kara komunisma” politikas likvidāciju. Tas paredzēja armijas sašaurināšanu miera štatā, ekonomiskajā jomā rekvizīciju atcelšanu, bet politiskajā jomā pat cerības uz centralizētas vienpartijas diktatūras mīkstināšanu un padomju (kā tautas pārstavētu institūciju) ietekmes pieaugumu. Uzticoties boļševiku propagandai par “kara komunismu” kā vienīgu panākumu atslēgu “Baltās kustības” un intervences apkaršanai, lielākā padomju sabiedrības daļa konsolidējās uzvaras labā, tiesa gan piespiedu kārtā. Taču arī pēc uzvaras Pilsoņu kara aktīvākajā fāzē un pamiera noslēgšanas Padomju Krievijas – Polijas karā, situācija nemainījās, boļševiki negrasījās piekāpties un turpināja uzņemto “kara komunisma” kursu, uzskatot, ka šāda politika nodrošinās visātrāko ceļu komunisma celšanai.⁴⁴⁷ Pilsoņu kara laikā strauji pieauga inflācija, 1920. gada maizes cenai ceļoties vairāk nekā 8 reizes, tajā pašā laikā strādnieku algas Petrogradā sasniedza vien 8.6% no 1913. gada vidējo ienākumu līmeņa.⁴⁴⁸ Ņemot vērā Krievijas agrārās valsts sociāli ekonomisko kontekstu, lielākais pilsētas iedzīvotāju, flotē un armijas dienējošo īpatsvars nāca no zemnieku vides, kas atgriezās laukos atvaļinājumā vai meklējot glābiņu no bada. Nonākot laukos, viņi klātienē saskarās ar rekvizīcijām, nežēlīgu izturēšanos pret zemniekiem, kas šokēja un veicināja negatīvas attieksmes pieaugumu pret boļševikiem. Atgriežoties pilsētās vai dienesta vietās šis noskaņojums auga plašumā, izveidojot sprādzienbīstamu situāciju ne tikai laukos, bet arī lielpilsētās. Rezultātā 1921. gada sākumā Padomju Krieviju pārņēma vairāk kā 110 dažāda lieluma nemieru viļņi, kopā sacēloties vairāk kā 120-150 tūkstošiem cilvēku.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Dryblak, Ł. Only Prometheism? The policy of the Polish state towards selected circles of the Russian emigration in the years 1926–1935. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. Vol. 51 (Nr.1). Warsaw: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2016. P. 78.

⁴⁴⁵ Латвия. Свобода. 21.07.1920. С.1.

⁴⁴⁶ sk. 3.3.-3.5. апракшnodeļās.

⁴⁴⁷ Эврич, П. Восстание в Кронштадте. Москва: Центрполиграф, 2007. С. 17-23.

⁴⁴⁸ Турпат, 28-29. lpp.

⁴⁴⁹ Sk. Сибирская Вандея. 1919-1920. Документы в 2-х томах. Москва: Международный фонд Демократия, 2000. Sk. Грациози, А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933. 2-е издание. Москва: РОССПЕН, 2010.

Kronštates sacelšanās. 1921. gada janvāra beigās, valdībai pasludinot pārtikas normu samazināšanu par trešdaļu, Maskavā sākās strādnieku streiki un demonstrācijas, kur bez sadzīves un ekonomisko prasību saukļiem parādījās arī politiski orientēti lozungi – politisku tiesību un pilsonisku brīvību atjaunošana, Satversmes sapulces sasaukšana, daudzpartiju sistēmas un padomju varas atjaunošana u. c. Boļševiki īpaši neatšķīrās no patvaldības, nemieru apspiešanai nosūtot karaspēkus, kam izdevās tos apslāpēt Maskavā, taču jauns nemieru avots izcēlās revolūcijas citadelē – Petrogradā, kur apgādes problēmas iezīmējās vēl asāk. Situācija arvien vairāk atgādināja 1917. gada marta notikums, 23. februārī sākās Petrogradas strādnieku demonstrācijas un mītiņi, kas pēc dažām dienām pārņēma pilsētu.⁴⁵⁰ 1. martā, flagmaņa līnijuķa “Petropavlovskas” sapulcē Kronštates matroži, solidarizējoties ar strādniekiem Petrogradā, pieņēma rezolūciju, kuras ietvaros izteica neuzticību valdībai, pieprasot padomju pārvēlēšanu, vārda un aģitācijas brīvību sociālistiskajām partijām, ieslodzīto atbrīvošanu, un citas prasības, kas bija vērstas pret “kara komunisma” politiku. Prasībās Kronštates matroži vēlējās atgriezties pie Oktobra apvērsuma ideāliem un nosūtīja to kopijas uz Petrogradu un citām lielpilsētām. Boļševiku valdība reaģēja momentāni, pasludinot notikumus par kontrevolucionāriem. Tomēr boļševiku aģitatoru draudi tika uzņemti kā izaicinājums rīcībai un jau 2. martā tika nodibināta Pagaidu revolūcijas komiteja “Petropavlovskas” vecākā rakstveža Stepana Petričenko (*Степан Максимович Петриченко*) vadībā. Viens no aktīvākajiem komitejas valdes locekļiem, pildot civillietu pārvaldes vadītāja amatu, bija latvietis Vladislavs Valks, kurš īsi pirms sacelšanās sācis optācijas procesu Latvijas pilsonības iegūšanai.⁴⁵¹

Apzinoties nenovēršamās sadursmes draudus, kronštatieši sagatavojās uzbrukuma atvairīšanai, apbruņojot 18 tūkstošus cilvēku, kā arī pastiprinot cietokšņa, fortu garnizonus un kara kuģus. 7. martā sākās sākotnēji neveiksmīga nemieru apspiešana, tomēr 16. martā Kronštates nemiernieku pretestība tika lauzta. Karadarbības un sekojošo notikumu rezultātā gāja bojā ap 600-1000 nemiernieku. SZSA zaudējumi bija mērojami vairāk nekā 10 tūkstošu cilvēku apmērā. Nākamajos mēnešos vairākiem tūkstošiem cilvēku tika piemērots nāves sods, ap 6.5 tūkstošiem bija apcietināti, ieslodzīti un izsūtīti,⁴⁵² 8 tūkstoši cilvēku devās bēgļu gaitās uz Somiju, taču pēc amnestijas daļa atgriezās Padomju Krievijā. Nemiernieku nometnei piederēja vairāki simti latviešu, daudzi no tiem devās emigrācijā.⁴⁵³

Lieki piebilst, ka šādi notikumi izsauca plašu rezonansi tālu ārpus Krievijas robežām, tajā skaitā arī “Ārzemju Krievijā”. Pēc ASV Stenfordas Universitātes Herberta Hūvera arhīvā glabāto dokumentu informācijas, interesi par sacelšanos izrādīja P. Vrangelis un citi emigrācijas līderi. P. Vrangelis nodibināja sakarus ar nemierniekiem, kas, jau būdami emigrācijā, izrādīja vēlēšanos pievienoties viņa komandētajam karaspēkam. Situācija bija paradoksāla – kreisi orientēti revolucionāri apsprieda iespēju iesaistīties “Baltās kustības” karaspēkā un dēvēja ģenerāli par “pašai zliedzīgu cīnītāju par mūsu tēvzemes atbrīvošanu”.⁴⁵⁴ Vienlaicīgi nemieru dalībnieki emigrācijā centās noskaidrot P. Vrangeļa pozīciju sakarā ar tā pausto politisko platformu, agrāro jautājumu, arodbiedrību problemātiku un principu “varu padomēm, ne partijām”, ko akceptēja arī ģenerālis. Tā bija viņa patiesa nostāja, jo jau 1920. gada vasarā P. Vrangelis īstenoja virkni savam

⁴⁵⁰ Эврич, С. 43.

⁴⁵¹ Кронштадт 1921 . Документы о событиях в Кронштадте весной 1921 г. Москва: Международный фонд “Демократия”, 1997. С. 296-299.

⁴⁵² Прайсман, Л. Цена революции. Pieejams: <https://echo.msk.ru/programs/cenapobedy/2800582-echo/> [skatīts 05.06.2022].

⁴⁵³ Кронштадт 1921. Документы о событиях в Кронштадте весной 1921 г. Москва: Международный фонд “Демократия”, 1997 с. с. 4– 5, 342–343, 351 – 352, 367–368 .

Прайсман, Л. Цена революции. <https://echo.msk.ru/programs/cenapobedy/2800582-echo/> [skatīts 05.06.2022]

⁴⁵⁴ Robinson, P. The White Russian Army in Exile 1920-1941. Oxford: Oxford University Press, 2002. pp. 60-61.

laikam progresīvu, bet novēlotu, reformu Krimā un Taurijas guberņā.⁴⁵⁵ Tomēr šī sarakste palika bez reāla turpinājuma.⁴⁵⁶

Lielas cerības uz sacelšanos lika vairāki krievu emigrācijas politiski grupējumi, lielākoties Konstitucionāli demokrātiskas un Sociālistu revolucionāru partijas, kas savāca ievērojamus līdzekļus nemiernieku atbalstam. Tiesa gan, Pagaidu revolūcijas komiteja norobežojās no Sociālistu revolucionāru Satversmes sapulces sasaukšanas idejas, uzskatot to par pārlietu buržuāzisku konceptu. Vislielākās simpātijas komiteja un sacelšanās iesaistītie pauda uz anarhisma ideoloģijas balstītai programmai. Savukārt Sociālistu revolucionāru līderis Viktors Černovs (*Виктор Михайлович Чернов*) komitejai piedāvāja reālu materiālu palīdzību, taču pretī saņēma pieklājīgu atteikumu. Iestājoties krīzei, 16. martā matroži piekrita atbalstam, taču tas vairs nebija iespējams.

Kronšates sacelšanās ārkārtīgi spēcīgi iezīmējās padomju iekšējā kontekstā, valdība zibenīgi apzinājās sacelšanās nopietnību uz kopējā problēmu fona valstī, ko apliecināja V. Ļeņina teiktais 1921. gada 15. martā, 10. Krievijas komunistiskās partijas sanāksmē: “Šī sīkburžuāziskā kontrrevolūcija ir krietni bīstamāka par kopā ņemtajiem Deņikinu, Judeņiču un Kolčaku...”⁴⁵⁷ Turklāt boļševiku valdības pirmā reakcija izpaudās masveida propagandā, kuras ietvaros labi iederējās “balto limitofu” apsūdzēšana dumpja organizēšanā.

Brutāli apslāpētais dumpis V. Ļeņina vārdiem “kļuva par sava veida zibeni, kas apgaismoja īstenību spožāk par jebko citu”,⁴⁵⁸ kas akcentēja akūtu reformu nepieciešamību, līdz ar to, minētajā Krievijas komunistiskās partijas sanāksmē Padomju Krievija pasludināja Jaunās ekonomiskās politikas (*Новая экономическая политика, НЭП*) kursu. Tās ietvaros rekvizīcijas nomainīja pārtikas nodoklis, bija atļauta limitēta iekšējā tirdzniecība un uzņēmējdarbība, arodbiedrībām bija piešķirta noteikta patstāvība, kā arī tika ieviestas citas nosacītas brīvības. Tomēr, veicot akūti nepieciešamus pretimnākšanas soļus, boļševiki neplānoja realizēt varas decentralizāciju vai realitātē ieviest principu “varu padomēm”, turpinājās opozīcijas vajāšana, vidējie un lielie uzņēmumi bija nacionalizēti, ārējā un iekšējā tirdzniecība tika stingri valsts kontrolēta. Taču arī šādas reformas iezīmēja atkusni, savukārt “kara komunisma” politikas atcelšana īsā laikā būtiski mazināja bruņotu zemnieku pretestību padomju varai, tieši proporcionāli mazinot pretboļševiku ieceres izmantot plašus nemierus pretpadomju ieceru īstenošanai.

Situācija Latvijā 1920. gada nogalē – 1921. gadā. Pēc notikumiem pārpilna 1920. gada, neraugoties uz “Vrangeliādes” norisi, savstarpējās attiecības starp Padomju Krieviju un Latviju normalizējās, Latvijas pusei cerot uz ekonomisku sadarbību, ko oficiālā retorikā atbalstīja arī Padomju Krievija, taču arī te piekopjot *Divide et Impera* politiku, kas izpaudās tieksmēs spēlēt uz konkurences un pretrunu veicināšanu starp Baltijas valstīm, minimizējot militārās alianses izveides iespēju ar Polijas un Somijas dalību. Tiesa gan, 1920. gada decembrī Latvija un Igaunija piedzīvoja samērā trausmainu brīdi, Padomju Krievijas karaspēkam koncentrējoties pie robežām.⁴⁵⁹ Situācija kļuva īpaši saspīlēta decembra vidū, ko visnotaļ nopietni uztvēra ārzemju pārstāvji, atsevišķos gadījumos parādoties panikas pazīmēm. Decembra otrajā pusē ASV Valsts departamenta Komisijas vadītājs Rīgā Evanss Jangs (*Evans Young*) korespondencē ASV valsts sekretāram ieteica pārtraukt ārzemju pasu izsniegšanu braucieniem uz Baltijas valstīm un turēt amerikāņu karakuģi gatavībā ASV pilsoņu evakuācijai. Drīz trausmainais noskaņojums sasniedza apogeju arī Francijas militārajā pārstāvniecībā, darbiniekiem iznīcinot dokumentus un gatavojoties evakuācijai. 29. decembrī Baltijas jūrā ieradās Amerikas karaflotes kuģis “Chattanooga”, misiju un pārstāvniecību

⁴⁵⁵ Sk. Кащенко С. Г., Таран П.Е., Шевченко В.И. Правовое регулирование земельных отношений в Крыму при Врангеле (март - ноябрь 1920 г.). // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 25 (64). № 2. (2012).

⁴⁵⁶ P. Robinson, Pp. 60-61.

⁴⁵⁷ Эврич, П., С. 133.

⁴⁵⁸ Турпат, 4. lpp.

⁴⁵⁹ Веҗers, V., 184. lpp.

personāla evakuācijai. E. Jangs pieļāva varbūtību, ka SZSA uzbrukums Latvijai bija plānots laiks posmā no 2. līdz 17. janvārim, turklāt VČK, it kā bija sastādīti represējamo saraksti.⁴⁶⁰

Tomēr, kā trāpīgi atzīmē vēsturnieks Aivars Stranga, jauns iebrukums padomju pusei būtu ne tikai neizdevīgs, bet pat kaitīgs, jo tas apdraudētu kopš 1920. gada septembra Rīgā noritošās miera sarunas starp Poliju un Padomju Krieviju, kā arī veicinātu pretpadomju militārās alianses izveidi, būtiski palielinot Polijas ietekmi reģionā. Neraugoties uz to, baumas par padomju intervenci, ko it kā varētu iniciēt komunistu apvērsums Rīgā, figurēja kā 1921. gada vidū, tā arī vēlāk, epizodiski uzvirvojot dažādu politisku notikumu ietvaros. Tomēr 20. gadu sākumā padomju valdības plānos neietilpa interence, piedzīvojot sacelšanās izgāšanos Vācijā 1921. gada martā.⁴⁶¹ Tajā pašā laikā Padomju Krievija piedzīvoja sociāli politisku krīzi, apslāpējot sacelšanos Kronštātē, kam bija tālejošas sekas iekšpolitikā un ārpolitikā.

Neraugoties uz baumām un trauksmainu noskaņojumu, 1921. gada sākums bija Latvijai īpaši daudzsološs brīdis starptautiskās diplomātijas jomā, ko stiprināja ilgi gaidītā *de iure* atzīšana 26. janvārī. 18. martā Rīgā tika parakstīts miera līgums starp Padomju Krieviju un Poliju, galvaspilsētai kļūstot par Eiropas diplomātijas ievērojamu pilsētu. Arī attiecībās ar Padomju Krieviju parādījās iepriecinošas indikācijas, tika parakstītas konvencijas par pasažieru dzelzceļa satiksmi un preču pārvadājumiem, pasta un telegrāfa sakariem u. c. Vasaras nogalē Rīga atkārtoti piesaistīja pasaules uzmanību, šoreiz kļūstot par pilsētu, kur 20. augustā bija parakstīts palīdzības līgums starp Padomju Krievijas un ARA (American Relief Administration). Padomju pusei ciešot katastrofisku badu, ko pavadīja epidēmiju viļņi, šīs bija burtiski vitāli nepieciešams solis, kurā piedalījās arī Latvija, iespēju robežās vācot līdzekļus bada pārvarēšanai.⁴⁶²

Stāvoklis 1922. gadā. 1922. gads iezīmējās kā starptautisku konferenču piesātināts gads, kur bija iesaistītas arī Somija un Baltijas valstis, to starpā arī Latvija. Somijas kontekstā “vertikāla sadarbība” bija izteikti aktuāla pēc Padomju teritorijā esošās Karēlijas daļas pretpadomju sacelšanās (1921. gada novembrī – 1922. gada februārī), kas norisinājās piedaloties somu brīvprātīgajiem Austrumkarelijā. Sacelšanās tika apspiesta, radot pārspīlētu draudu atmosfēru Somijā, somu pusei 1922. gadā februārī ierosinot sākt sarunas ar Varšavu. Februāra beigās sākās Somijas – Polijas militāri – politiskās alianses projekta izstrāde, kam iebilda Polijas sabiedrotā Francija.

Martā Varšavā notika konference, piedaloties Somijai, Igaunijai, Latvijai un Polijai, kurā tika veikts neveiksmīgs mēģinājums sadarbības līguma t.s. “Varšavas akorda” noslēgšanai, kurā ietilpa sadarbības projekti ekonomikas un politikas jomā, kā arī jautājumi par “konsultāciju uzsākšanu”, ja pret kādu no līguma dalībvalstīm tiktu vērsts uzbrukums. Būtībā tas kopēja “Tautu Savienības” statūtos paredzēto, bet Savienības dalībnieces bija visas Varšavas konferences dalībvalstis. Arī pārējie konferences lēmumi bija visnotaļ izplūduši, valstīm uzstājoties bez noteiktām konsekvētām prasībām, rezultātā nevienai no valstīm neratificējot vienošanos.⁴⁶³

Konferences laikā *veto* Polijas militārai sadarbībai ar Somiju uzlika Francija, sabrūkot iespējamās alianses iecerēm. Marta beigās padomju draudu atmosfēra Somijā bija mazinājusies un “Varšavas akorda” līgumi Somijā netika ratificēti. Somija neuztvēra Baltijas valstis kā nopietnu pretspēku Maskavai un turpmāk ieturēja visnotaļ apātisku attieksmi attiecībā uz 4 valsts “vertikālā” bloka (ne tikai militārajā, bet arī ekonomiskajā jomā) izveides ideju.⁴⁶⁴

Dženovas konference. Kā tika minēts, 1921. gadā Padomju Krievija sadūrās ar vairākiem izaicinājumiem, no kuriem galvenie bija masveida sacelšanās, plaša apmēra pārtikas krīze (bads), epidēmijas un ekonomiskās problēmas, kas norisinājās Pilsoņu kara noslēdzošā fāzē. Uzņemtais NEP kurss bija paredzēts kā izeja no esošās situācijas, nomainot “kara komunisma” politiku. Lai

⁴⁶⁰ Jēkabsons, Ē. Latvijas un Amerikas Savienoto valstu attiecības 1918. - 1922. gadā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2018. 392.-393.lpp.

⁴⁶¹ Stranga, A., 178.-179., 200.-201. lpp.

⁴⁶² Turpat, 185., 210. - 211. lpp.

⁴⁶³ Stranga, A., 224.-225., 228.-231. lpp.

⁴⁶⁴ Stranga, A., turpat.

NEP tika uzskatīts par īslaicīgu politiku, kas bija orientēta uz valsts izeju no teju četrus, vai pat sešus, gadu ekonomiskās krīzes, objektīvu un subjektīvu faktoru ietvaros valdība bija spiesta īstenot daļēju pareju uz tirgus ekonomiku, konstatējot, ka esošās situācijas ietvaros valsts nespēs pastāvēt pilnībā izolētā veidā bez ārzemju investīciju piesaistes. Lai gan noteiktās preču plūsmas, par spīti Rietumu ieviestiem ierobežojumiem iezīmējās jau 1920. gadā, sākotnēji caur Igauniju, kā pirmo valsti, kas noslēdza miera līgumu ar Padomju Krieviju, uz laiku Igaunijai kļūstot par kontrabandas zelta “logu” uz Rietumiem, tā bija nepietiekoša, turklāt nevarēja ilgstoši pastāvēt padomju politikas ietvaros, kas nevēlējās atrasties ilgtermiņa atkarībā no kapitālistiskā starpnieka un stimulēt viņa ekonomiku.⁴⁶⁵ Arī zelta kontrabanda un preču apmaiņa pret zeltu bija limitēts *force majeure*, nevis pastāvīgs ekonomiskās attīstības līdzeklis. Politiskajā jomā, piedzīvojot sakāvi Polijā 1920. gadā, padomju valdība uz laiku atteicās no “revolūcijas eksporta” un vienlaicīgi ar NEP kursa pasludināšanu, bija noteikts cits kurss uz starptautiskās izolācijas novēršanu, ka arī ekonomisku attiecību dibināšanu ar kapitālistiskajām valstīm. Lai gan 1921. gadā tas iezīmējās ar noteiktu tirdzniecības attiecību dibināšanu ar Lielbritāniju, Vāciju un Itāliju, tas nestimulēja ārzemju investīciju pieplūdumu – bankas un uzņēmēju skatījumā Padomju Krievijas riski bija pārāk augsti, turklāt boļševiki nevēlējās risināt ārzemnieku nacionalizēta privātīpašuma jautājumus. Ņemot vērā kolosālu investīciju apjomu, ko ieguldīja Rietumu valdības un uzņēmumi kā pirmskara Krievijas impērijā, tā arī Pirmā pasaules kara laikā, to atgūšana kļuva par vienu no galvenajiem noteikumiem kredītu, humanitārās palīdzības piešķiršanai un koncesiju veidošanai Padomju Krievijā.⁴⁶⁶

Kopš 1921. gada rudens minētais lika veikt izmaiņas arī padomju ārpolitikā, piesardzīgi izvērtējot Krievijas impērijas parādu jautājumu bijušajiem impērijas Sabiedrotajiem un citām valstīm. 28. oktobrī padomju puse piedāvāja izvērtēt aktuālus jautājumu konferencē kopā ar potenciāliem Rietumu partneriem, kuri 1922. gada 6. janvārī (t. s. Kannu konferencē) piekrita jaunās konferences sasaukšanai ar padomju delegācijas līdzdalību. Padomju puse dalībai konferencē piegāja ārkārtīgi rūpīgi, uzskatot to par notikumu, kas bija līdzīgs Brestas miera noslēgšanai, sākotnēji apsverot pat V. Ļeņina dalības iespēju. Kā variantus konferences norisei Ārlietu Tautas komisariāts piedāvāja Rīgu, Londonu, vai Prāgu, rezultātā piekrītot Rietumu nosacījumiem sasaukt konferenci Dženovā. Sagatavošanās gaitā par Maskavas mērķi kļuva Padomju Krievijas starptautiskā atzīšana, kas kļūtu par galveno nosacījumu kredītu piešķiršanai, drošības garantu un kā sekas investīciju plūsmai. Vienlaicīgi bija izstrādāti pretargumenti parādu jautājumos, kas pēc padomju speciālistu aplēsēm bija gandrīz divreiz mazāki par Pilsoņu karu sekām, ko, padomju traktējumā, īstenoja Rietumu intervence. Par konferences norises datumu bija nozīmēts 1922. gada 10. aprīlis, piedaloties 28 Eiropas valstīm, Japānai un 5 britu domīnijām, kā arī ASV novērotājiem. Dženovas konferences nozīme bija augsti vērtēta arī Rietumu pasaulē, piešķirot tai augstu nozīmi, kā pirmajai plašai starptautiskajai konferencei pēc Pirmā pasaules kara noslēguma.⁴⁶⁷ Lielu nozīmi spēlēja arī dalībnieku personības, piedaloties Lielbritānijas premjeram Dāvidam Lloidam Džoržam (*David Lloyd George*), Francijas tieslietu ministram Žanam Luisam Bartū (*Jean Louis Barthou*), Itālijas premjeram Luidži Faktam (*Luigi Facta*). Latviju konferencē pārstāvēja Z. Meierovics un R. Kalnings, taču konferences darbības centra darbā Latvijas delegāti nebija iekļauti.⁴⁶⁸ No padomju puses piedalījās Georgijs Čičerins (*Георгий Васильевич Чичерин*), politiskais pārstāvis Lielbritānijā Leonīds Krasins (*Леонид Борисович Красин*), G. Čičerina vietnieks Maksims Ļitvinovs (*Максим Максимович Литвинов*), padomju politiskais pārstāvis Vācijā Ādolfs Joffe (*Адольф Абрамович Иоффе*), Vidusāzijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejas biroja

⁴⁶⁵ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.-1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm. Rīga: LU, 2015. 88.-91. lpp.

⁴⁶⁶ Быстрова, Н. Советская Россия на конференциях в Генуе и Гааге 1922 г. Взгляд из Кремля. С. 21 - 24, 51.

⁴⁶⁷ Быстрова, Н., С. 77, 207.

⁴⁶⁸ Varslavāns, A. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919 – 1929. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008. 109. lpp.

sekretārs, latvietis, Jānis Rudzutaks un virkne citu valstsvīru, turklāt delegācijā tika pārstāvētas astoņas padomju republikas, kas nomināli bija neatkarīgas.

29. – 30. martā Rīgā norisinājās starptautiskā konference ar Varšavas konferences dalībvalstīm, kā arī piedaloties plašai padomju delegācijai, kas devās caur Rīgu uz Dženovas konferenci. Rīgas konferencē apsprieda kopējo attieksmi bruņoto spēku samazināšanā, sadarbību bandu apkarošanas jautājumos, loģistikas attīstībā, kā arī nostāju attiecībā uz Padomju Krievijas *de iure* atzīšanu Dženovas konferencē.⁴⁶⁹ Tieši 10. aprīlī – 19. maijā notikusi Dženovas konference kļuva par vienu no galvenajiem notikumiem pēc Versaļas miera līguma noslēgšanas, kurā risinājās kā minētais *de iure* jautājums, tā arī krietni svarīgāks nākotnes abpusējās ekonomiskās sadarbības modelis. Konferences rezultāts kļuva negaidīts, padomju pusei vienojoties par savstarpējo atzīšanu un sadarbību ar Vāciju.⁴⁷⁰ Ar konferenci saistītie procesi guva rezonansi arī Latvijā.⁴⁷¹

Rapallo noslēgtais līgums raisīja lielas bažas starptautiskajā līmenī, ko Maskava centās minimizēt, nepieļaujot potenciālu atbildes reakciju, kā, piemēram, “Varšavas akords”. Vienlaicīgi padomju puse vēlējās rādīt miermīlīgu nodomu gaisotni, piedāvājot Varšavas konferences dalībvalstīm un Lietuvai sanākt atbrūošanas konferencē. Būtībā pirmās iezīmes atbrūošanas konferences sasaukšanā iezīmējās vēl 29.-30.martā, kad Rīgā notika apspriede ar padomju delegāciju, kas devās uz Dženuvu.⁴⁷² Šādā veidā Maskava centās samazināt 20. gadu sākumā nevajadzīgos izdevumus lielas armijas uzturēšanai, vienlaicīgi vājinot kaimiņvalsts karaspēkus, kā arī, Polijas un Latvijas kontekstā panākt Rīgas konferencē definētos uzdevumus – pretboļševiku bruņotu formējumu likvidāciju, kuru lielāko daļu veidoja B. Savinkova organizācijas kaujas grupas, kas daļēji bāzējās Latgalē un Vidzemē.⁴⁷³

Pirms konferences norisinājās vairākas tikšanās, kurās bija veikti atkārtoti mēģinājumi panākt savstarpējas militārās alianses un vienotas nostājas izveidi Maskavas konferencē. Tas gan nevainagojās ar panākumiem, izņemot augustā parakstīto slepeno Somijas, Igaunijas un Latvijas specdienestu sadarbības līgumu, kura rezultātā turpmākajos gados izveidojās veiksmīga starptautiskā sadarbība, to skaitā arī pretboļševiku jautājumos.⁴⁷⁴ Īpašu nozīmi starptautiskajos atbrūošanas jautājumos piešķīra Tautu savienība, kurā pirms neilga laika, 1921. gada 21. septembrī, bija uzņemta arī Latvija, valsts intereses balstot “atbrūošanas, drošības un obligātoriskas šķīrējtiesas” koordinātu sistēmā.⁴⁷⁵

Maskavas atbrūošanas konference sākās 2. decembrī, bez minētām valstīm piedaloties arī Lietuvai. 11. decembrī Somija, Igaunija, Latvija un Polija izvirzīja vairākus nosacījumus, to skaitā neuzbrukšanas un arbitrāžas līgumus, kam sekotu visu pušu militāro ekspertu sanāksme, lemjot par praktiskās atbrūošanas soļiem, arī jūras spēkos, militārās rūpniecības ietvaros, kas nebija pieņemams Maskavai un konference noslēdzās bez panākumiem.⁴⁷⁶

Paralēli nozīmīgiem soļiem ārpolitikā, 1922. gadā notika īpaši svarīgi notikumi valsts iekšējā politikā. 7. novembrī stājās spēkā gandrīz divu gadu laikā Satversmes sapulces izstrādāta Satversme, tajā pašā dienā darbu uzsāka Pirmā Saeima, kas 14. novembrī ievēlēja pirmo Latvijas prezidentu – Jāni Čaksti.

⁴⁶⁹ Varšlavāns, A., 107. lpp.

⁴⁷⁰ Быстрова, Н. Советская Россия на конференциях в Генуе и Гааге 1922 г. Взгляд из Кремля. Москва: Центр гуманитарных инициатив, 2020. С. 21 - 24, 51, 77, 207; Постановления Рижской конференции. Сегодня 01.04.1922. С.1

⁴⁷¹ Sk. 3.5. apakšnodaļu.

⁴⁷² Varšlavāns, A., 114. lpp.

⁴⁷³ To darbība detalizēti aplūkota 3.3.apakšnodaļā.

⁴⁷⁴ Piemēram: LNA LVVA 3235. f., 1/22 apr., 104. l., 69. lp.

⁴⁷⁵ Latvija desmit pastāvēšanas gados. Red. A. Bilmanis. Rīga: Golts un Jurjāns, 1928. 78.-80. lpp.

⁴⁷⁶ A. Stranga. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums. 247. - 248.lpp.

Sk. Jēkabsons, Ē. Latvijas diplomāta [V. Šūmaņa] liecība par stāvokli uz Latvijas un Padomju Krievijas robežas un Maskavā 1922. gada beigās. In: Latvijas Arhīvi. 2003. Nr. 1. 75.-76.lpp.

Varšlavāns, A. 120. – 121. lpp.

“Vispasaules revolūcijas rēgs” 1923. gadā. Vācijas Rūras apgabala okupācija, ko veica Francijas un Beļģijas karaspēki janvarī, saasināja starptautisku situāciju Eiropā, ar bažām raugoties uz 1922. gada 30. decembrī dibinātās Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) reakciju, kas, būdama Vācijas sabiedrotā, potenciāli varētu iesaistīties konfliktā, uzbrūkot arī kaimiņvalstīm. Gada sākumā tiešām pieauga karaspēka īpatsvars rietumu pierobežu teritorijās, kas radīja īpaši trausmainu noskaņojumu Latvijas drošības dienestu vidē.⁴⁷⁷ Polijas tuvumā notika militāro formējumu manevrēšana, taču demonstratīvos nolūkos, lai panāktu Polijas izolāciju no iespējamās iesaistes konfliktā Francijas pusē. Vienlaikus PSRS īstenoja militāro atbalstu Vācijai un mudināja uz “pasīvo pretošanos”. Vasaras beigās mudinājumi radikalizējās, padomju pusei, “Kominternes” (*Коминтерн, Коммунистический интернационал*)⁴⁷⁸ ietvaros, un vācu komunistiem uzsākot gatavošanos revolūcijai Vācijā. Rudenī aktivizējās arī LKP, taču īsā laikā tās darbība bija sagrauta. Līdzīgu, bet traģiskāku likteni piedzīvoja komunistu sacelšanās 26. oktobrī Hamburgā, kas tika ātri apspiesta, izgāzoties kārtējam “pasaules revolūcijas” plānam.⁴⁷⁹

Tomēr Vācija nebija vienīgā valsts, kuras iekšpolitikā iejaucās “Kominterne” 1923. gada rudenī. 20 septembrī, Maskavai veicot spiedienu uz Bulgārijas komunistisko partiju, tika veikts apvērsuma meģinājums Bulgārijā. Atšķirībā no Vācijas, tam bija nedaudz citādāki mērķi. Sākot ar 1921. gada rudeni Bulgārijā bija izmītinātas P. Vrangeļa Krievu armijas karaspēka daļas, kas imigrēja valstī pēc evakuācijas no Krimas un sekojošas izmītināšanas Sabiedroto kontrolēto Osmāņu impērijas reģionos. Krievu karaspēku Balkānos atbalstīja 1923. gadā pie varas nākusī Aleksandra Cankova (*Александър Цолов Цанков*) labējā valdība, uzņemot izteiktu pretpadomju kursu. Cīņa par karaspēka izraidīšanu un izkļedēšanu ar daļēju atgriešanos PSRS kļuva par papildu mērķi ierastajam “revolūcijas eksportam”. Sākoties nemieriem, Cankova pusē nostājās arī “Baltās kustības” karavīri, aizsargājot stratēģiskos objektus un atbalstot valdībai lojālus spēkus. Rezultātā 29. septembrī sacelšanās tika aplāpēta.⁴⁸⁰

Vienlaicīgi ar notikumiem Vācijā, Tallinā norisinājās Igaunijas – Latvijas konference, tās rezultātā, 1. novembrī, tika noslēgts “Līgums par aizsardzību starp abām valstīm”. Pēc līguma nosacījumiem abas puses apņēmas sadarboties ārpolitikas jautājumos, neizprovocēta uzbrukuma gadījumā sniegt palīdzību otrai līgumslēdzēja pusei, neslēgt miera līgumus un militāri politiskās savienības bez otras puses piekrišanas u. c. Līguma ietvaros Latvija piekrita atteikties no pretenzijām uz Roņu salu. Faktiski šis līgums kļuva par vienīgo reālo panākumu lolotā, bet nerealizētā Baltijas savienības projekta ietvaros.⁴⁸¹

Stāvoklis 1924. gadā: PSRS un Lielbritānijas konteksts. 1924. gads kļuva īpaši zīmīgs vairākos PSRS ārpolitikas aspektos. Gada sākumā Lielbritānijā pie varas pirmo reizi nāca sociālistiskā leiboristu valdība, ieviešot zināmas korekcijas tradicionālajā konservatīvo un liberālo spēku sadalē. Leiboristu partijas līdera Ramseja Makdonalda (*James Ramsay McDonald*) vadītā valdība, uzņēma kursu uz attiecību normalizēšanu ar PSRS, kā pirmo uzdevumu nospraužot PSRS *de iure* atzīšanu. Lieki piebilst, ka tas bija galvenais solis ne tikai politiskajā, bet arī ekonomiskajā jomā, Lielbritānijai iegūstot lielu tirdzniecības potenciālu, savukārt padomju pusei tas bija svarīgi aizdevumu iegūšanai un, protams, starptautiskā tēla spodrināšanai. Lai gan leiboristu partijā un arī valdībā bija PSRS simpatizējošie, it īpaši kreisajā segmentā, apzīmēt leiboristus kā boļševikiem

⁴⁷⁷ LVVA 3235. f., 1/2. apr., 894. l., 24., 25., 46. lp.

⁴⁷⁸ “Kominterne” (Komunistiskā internacionāle) - boļševiku izveidota starptautiskā organizācija, kas darbojās 1919. - 1943. gadā un aprakstītajā laika posmā apvienoja vairāk kā 20 valstu komunistiskās partijas. Ar “Kominternes” starpniecību tika īstenota ārējā padomju propaganda, provokācijas, izlūkošana u. c. darbība.

⁴⁷⁹ A. Stranga. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums. 266. - 278. lpp.

⁴⁸⁰ The 1923 September Uprising in Bulgarian History. Pieejams: <https://bnr.bg/en/post/100214107/the-1923-september-uprising-in-bulgarian-history> [skatīts 10.12.2022]; P. Robinson, Pp. 65–78.

⁴⁸¹ Taurēns, J. Baltijas valstu savienība, 1919.–1925. gads. Pieejams: enciklopedija.lv/skirklis/36165-Baltijas-valstu-savieniba,-1919-1925-gads [skatīts 15.11. 2022]; Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Sast. D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda. Rīga: Jumava, 2005. 161. lpp.

lojālo spēku nebūtu korekti. R. Makdonalds pozitīvi vērtēja deklarēto padomju valstiskumu, kur, vismaz oficiāli, “vara piederēja tautas padomēm”, bet vienlaicīgi nosodīja tādas taktiskus soļus mērķu īstenošanai kā terors, šķiru cīņas politika u. c.⁴⁸² Savukārt padomju puse piekopa tai raksturīgu div politiku, oficiāli apliecinot draudzīgus, uz sadarbību orientētus nodomus, taču tajā pašā laikā neatmetot “cīņas pret kapitālismu un imperiālismu” ideju un mēģinot to īstenot caur Lielbritānijas komunistisko partiju ar “Kominternes”, palīdzību.⁴⁸³ Tomēr leiboristu pretimnākšanas soļi PSRS virzienā bija tik ļoti padomju pusei svarīgi, ka gada vidū bija praktiski apstājusies “Kominternes” aģitācija, kas varētu traucēt loloto līgumu noslēgšanai.

1924. gada 2. februārī, leiboristu valdības iespaidā, tika atzīta PSRS *de iure*. Tas izraisīja spēcīgu negatīvu reakciju no labējo politiķu puses, taču augustā, kad sāka aktīvi virzīt vairākus komercilīgumu projektus, kas paredzēja arī aizdevumu piešķiršanu PSRS, konservatoru pusē nostājās arī liberāļi. Vasarā leiboristu valdība piedzīvoja vēl vienu triecienu – presē tika publicēts skotu komunistu līdera Rosa Kembela (*John Ross Campbell*) uzsaukums karavīriem gāzt kapitālistisku iekārtu. Vēstules autors bija apcietināts, taču R. Makdonalda valdība veica spiedienu lietas pārtraukšanai, kas izraisīja pretreakciju no politiskajiem oponentiem, valdībai izsakot neuzticību. Rezultātā leiboristu valdība krita un tika pasludinātas ārkārtas vēlēšanas. Tomēr vēlēšanas kampaņas laikā leiboristi guva vēl vienu triecienu, laikrakstos tika publicēta it kā “Kominternes” priekšdedētāja sūtīta vēstule britu komunistiem, kas aicināja uz pretvalstisku darbību. Skandāla rezultātā pie varas nāca konservatori, kas bloķēja padomju pusei izdevīgas iniciatīvas. Vēlāk “Kominternes” vēstule tika atzīta par viltojumu, kas nāca no pretboļševiku aģentūras puses Latvijā.⁴⁸⁴ Tomēr, neraugoties uz sarežģījumiem Lielbritānijā, leiboristi iezīmēja PSRS atzīšanas ķēdi, līdz gada beigām Padomju Savienības *de iure* atzīstot vēl 11 valstīm, to starpā fašistiskai Itālijai un 30. oktobrī arī Francijai.

Lai gan attiecības normalizējās, padomju kurss starptautiskajā arēnā saglabāja agresīvu būtību. Padomju valdības ārpolitikā epizodiski uzvirvoja “pasaules revolūcijas” rēgs, kas, neraugoties uz secīgi neveiksmīgiem mēģinājumiem, bija aktuāls arī 1924. gadā, it īpaši Baltijas virzienā. Izdevīgākā valsts puča realizācijai bija Igaunija, kur padomju aģentūras tīkla darbība bija krietni brīvāka, neka citās Baltijas reģiona valstīs. Lielākoties tas bija skaidrojams ar Igaunijas valdības ilgstošu politiku – cerot uz ciešu sadarbību ekonomiskajā jomā, kopš 1920. gada padomju pusei bija piešķirtas plašas privilēģijas (padomju kontrolēti sektori ostās u. c.) un, lai gan laika gaitā cerības nepiepildījās, privilēģijas tika saglabātas, kas kļuva par patvēruma vietu komunistiem un placdarmu pret Igauniju vērsto aktīvitatāšu realizācijai. Kā papildus faktori nospēlēja arī 1924. gada ekonomiskā krīze Igaunijā un nesaskaņas iekšpolitikā. 1. decembrī Tallinā sākās “Kominternes” un vietējās pārstāvniecības atbalstīta sacelšanās, kas tika apslāpēta dažu stundu laikā.⁴⁸⁵ Lai gan arī turpmāk padomju retorikā saglabājās “strādnieku taisnās tiesas” draudi, “revolūcijas eksports” Eiropā ilglaiči zaudēja savu aktualitāti.

Krievu emigrācijas faktors. PSRS atzīšanas “parāde”, ko noslēdza “Baltās kustības” savulaik visciešākā sabiedrotā, Francija, izsauca spēcīgu rezonansi “Ārzemju Krievijā”. Emigrantu sabiedrības politiskajā dzīvē 1924. gads kļuva par zīmīgāko kopš 1920. gada, kad beidzās Pilsoņu kara aktīvā fāze Eiropas teātrī un trimdā vienlaicīgi nokļuva lielākais emigrantu skaits.

Lai gan “Baltās kustības” būtība bija pretboļševistiska, tās politiskais spektrs bija tik pat daudzpusīgs, cik sociālā kopaina. Īsumā, apkopojot galveno politisko strāvojumu iezīmes, tos var nosacīti iedalīt vairākās grupās no kreisā līdz labējām sektoram:

⁴⁸² Bennett, G. *The Zinoviev Letter. The Conspiracy that Never Dies*. Oxford: Oxford University Press, 2018. pp. 267 - 269, 48 - 49, 78.

⁴⁸³ Документы внешней политики СССР. Т 7. 1 января - 31 декабря 1924. Москва: Государственное издание политической литературы, 1963. С. 53-55.

⁴⁸⁴ “Zinovjeva vēstules” notikumiem ir veltīta viena 4.10 apakšnodaļa.

⁴⁸⁵ Stranga, A. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. 289. - 295. lpp.

- 1) Sociālisti (sociāldemokrāti, eseri u. c.);⁴⁸⁶
- 2) Kreisie liberāļi (bijušie kadeti, lielākoties Pāvila Miļukova (*Павел Николаевич Милуков*) vadīti);
- 3) Liberāļi konservatori (kadeti, daļēji oktobristi);
- 4) Konstitucionālie monarhisti (lielākoties oktobristi, daļēji kadeti u. c.);
- 5) Monarhisti reakcionāri (bijušie melnsimtnieki, izteikti labējie monarhisti).

Šajā kontekstā ir jāmin arī emigrācijā izveidoti strāvojumi (mladorosi, evrazijci, “jaunās paaudzes” organizācijas u. c.), kuru politiskās platformas sniedzās no solidarisma līdz monarhismam ar fašisma un sociālisma elementiem.

Kreisā politiskā sektora īss raksturojums. Lai gan B. Savinkova organizācijas oficiāli darbojās sociālistiskās koordināšu sistēmas ietvaros, kopējā pretboļševiku nometnē dominēja pirmie trīs virzieni, kuru jomā izteiktas kolīzijas iezīmējās īsi pēc nonākšanas trimdā. Kopumā aplūkojot kreisos politiskos virzienos, jāatzīmē, ka to darbības aizsākums emigrācijā attiecināms uz 1921. gada janvāra sākumu, kad Parīzē norisinājās bijušo Satversmes sapulces locekļu (galvenokārt kadetu un eseru) apspriede. Jau pirmās apspriedes laikā tika definēta attieksme pret boļševismu un Padomju Krieviju, cerībās uz padomju sistēmas evolūciju, atsakoties no bruņotās cīņas turpināšanas pret boļševikiem.⁴⁸⁷ Šī nostādne bija raksturīga bijušajam kadetu līderim P. Miļukovam un viņa grupas “jaunai taktikai”, kas bija tēmēta uz sadarbību ar kreisajiem spēkiem, pēc vilšanās “Baltajā kustībā”.

Pastiprinoties represijām pret opozīciju Padomju Krievijā, 20. gadu sākumā emigrācijā arvien vairāk nonāca sociālistisku strāvojumu pārstāvju. Līdz ar to, 1923. gada 23.-27. oktobrī, Parīzē un 25. – 29. decembrī Prāgā notiekošajās sanāksmēs piedalījās vairāku partiju pārstāvji no kreisajiem kadetiem līdz labējiem sociāldemokrātiem, apspriežot kopējās republikāņu-demokrātu organizācijas izveidi. Rezultātā 1924. gada 8. jūnijā Parīzē bija nodibināta Republikāņu – demokrātiskā apvienība (*Республиканско-демократическое объединение*, turpmāk – RNO).

RNO skatījumā optimālā Krievijas nākotnes pārvaldes forma bija demokrātiskā republika, kas politiskajā platformas kontekstā, labējā sociāldemokrāta Semjona Portugejsa (*Семен Осипович Соломон Иосифович Португейс*) vārdiem, būtu “nevis sociālisms, kas piekāpjas kapitālismam, bet kapitālisms, kas piekāpjas sociālismam.” Turpmākajās sanāksmēs tika apspriests arī agrārais un nacionālais jautājums, šajā jomā pilnībā atsakoties no “vienotās un nedalāmās” koncepta, Krievijas nākotni paredzot plaši autonomajā federatīvajā veidolā, kā “Krievijas Savienotās Valstis”.⁴⁸⁸

Tomēr 20. gadu vidū liberāļi – sociālistiskajā spektrā arvien vairāk iezīmējās krievu trimdai raksturīgas tendences – nespēja ilgtermiņā konsolidēties, pieaugot iekšējām šķelšanās, kuru rezultātā cieta visa koalīcijas darbība. Rezultātā padziļinājās iekšējās nesaskaņas sociāldemokrātu rindās, kas balstījās uz domstarpībām partijas attieksmē pret boļševismu. Šajā jomā dominēja viedokļi, sākot no iesaistes sacelšanās vadībā, atgriežoties PSRS revolūcijas gadījumā, līdz noteiktai sadarbībai ar boļševikiem, jaunās pārejas politiskās programmas izstrādei, no vienpartijas diktatūras pārejot uz demokrātiskā valstiskuma platformu.⁴⁸⁹

Tomēr kopumā kreisais spektrs nekļuva par konsolidējošu faktoru emigrācijā. Tā darbības intensitāte laika gaitā mazinājās, taču arī aktivitāšu zenītā, 20. gados, nespēja ietekmēt aktīvāko pretboļševiku kustības daļu, kam piederēja monarhisti un atsevišķās izpausmēs to atbalstošie liberālie konservatori, ar kuriem epizodiski sadarbojās arī labējie sociālisti.

Centriski labējais politiskais spektrs. Savukārt liberālā spektra politiķu retorikā (Pjotra Strūves, Vasilija Maklakova, Semjona Franka u. c.) arvien lielāka uzmanība bija veltīta “veselīga

⁴⁸⁶ Антоненко, Н. Идеология и программатика русской монархической эмиграции. Мичуринск: Научкоград, 2008. С. 22

⁴⁸⁷ Смагина, С. 167 - 168.

⁴⁸⁸ Политические партии России в контексте ее истории: учеб. пособ. / Коллектив авторов. Рук. авт. коллект. Смагина С.М. Ростов - на- Дону: Феникс; 1998. С. 170 - 172.

⁴⁸⁹ Смагина, С. 175 - 176.

konservatīvisma” ideoloģijai, lielāku lomu piešķirot tradīcijām, nacionālismam, bet vienlaikus distancējoties no diktatūras, lai gan tika apsvērtas tās ieviešana pārejas. Savā skatījumā Krievijas nākotni liberālie konservatori saskatīja kā civilizētu, ekonomiski attīstītu, tiesisku valstiskumu, iedzīvotājiem baudot plašas cilvēku tiesību priekšrocības, kas balstītos uz reliģiskās un tradīciju bāzes. Lai gan konservatoru skatījumā Krievijai bija nepieciešama “spēcīga vara”, viņi pilnībā noliedza valsts kontrolētas ekonomikas ideju un iejaukšanos privātīpašuma tiesībās, to ierobežošanai.⁴⁹⁰ Līdzīgi kā kreisās partijas un pat monarhisti (izņemot radikāļus), liberālie konservatori akcentēja īpašumu restitūcijas nepieļaušanu, piešķirot to zemniekiem, kuru sociālā segmenta stabilizācijai bija piešķirta īpaši liela nozīme kā jaunā valstiskuma ekonomiskajam balstam. Nacionālā jautājuma ietvaros, strāvojuma pārstāvji atbalstīja jaundibinātu valstu atzīšanu un par prioritāro uzskatīja, kultūras un politiskās autonomijas jautājuma risināšanu. Atšķirībā no kreisajiem liberāļiem, konservatori pieļāva sadarbību ar monarhistiem kopējās pretboļševiku cīņas ietvaros un šajā jomā sasniedza lielākus panākumus, nekā sociālisti un kreisie liberāļi.⁴⁹¹

Labējais politiskais spektrs. Tomēr, neraugoties uz atšķirīgiem Krievijas nākotnes vīzijām visi trimdas politiskie strāvojumi par savu galveno uzdevumu pamatoti uzskatīja emigrācijas konsolidāciju, vienlaicīgi savstarpēji konkurējot, kas īpaši spilgti iezīmējās 20. gadu pirmajā pusē. Šajā jomā īpaši lielu rosību izvērtā monarhisti, kuru pozīcijas, piedzīvojot pagrimumu 1917.-1920. gadā būtiski nostiprinājās emigrācijā, ko ietekmēja vilšanās kreisajos un demokrātiskajos spēkos. Nonākot trimdā, monarhisti kļuva par vieniem no pirmajiem spēkiem, kas uzņēma kursu uz emigrācijas konsolidāciju zem patvaldības karogiem.

Šī konteksta ietvaros, 1921. gada 29. maijā – 7. jūnijā, Vācijā, Bad Reihenhallē, norisinājās pirmā monarhistu konference, ar oficiālo nosaukumu “Krievijas saimnieciskās atjaunošanas sanāksme”. Realitātē sanāksmes koncepts bija krietni tāls no ekonomiskā rakstura disputiem un nosaukums bija izvēlēts, lai novērstu lieku sabiedrības uzmanību, slēpjot īsteno mērķi – izveidot vienotu, centrālu organizāciju krievu emigrācijas konsolidācijai zem monarhistu karogiem. Piedaloties vairāk kā 100 pārstāvjiem no dažādām valstīm (to skaitā kņazam A. Līvenam no Latvijas, kurš tobrīd dzīvoja Francijā), sanāksmes rezultātā tika izveidota Augstākā monarhistiskā padome (*Высший монархический совет*, turpmāk VMS), savukārt, ņemot vērā, ka sanāksmes organizatori bija N. Markovam pakļautās organizācijas, viņa grupa ātri vien nospieda opozīciju – konstitucionālus monarhistus un citu strāvojumu organizācijas.⁴⁹²

Augstākās monarhistiskās padomes emigrācijas konsolidācijas ideja attiecās uz tās labējo un nosacīti centrisko sektoru, kam, iespējams, vēlāk varētu pievienoties arī citi spēki. Šajā jomā dominēja vairāki strāvojumi:

- 1) Labējie, jeb restauratori, kuru uzskatos pat 1905. gada revolūcijas īstenotas reformas bija pārāk liberāls solis, Krievijas nākotni paredzot spēcīgas patvaldības veidolā. Šī strāvojuma piekritēji bija plaši pārstāvēti Augstākajā monarhistiskajā padomē, N. Markova vadībā;
- 2) Centristi, jeb konstitucionālās monarhijas atbalstītāji, kas pieļāva būtiskas reformācijas iespējas un monarha varas ierobežošanu lielākā apmērā nekā laika posmā no 1905. gada rudens līdz 1917. gada pavasarim;
- 3) Kreisie, jeb “nenoteicēji”, kas pieturējās pie Satversmes sapulces sasaukšanas, “nenoteiktības” platformas, pieļaujot arī monarhijas iespēju, ja tas tiktu tautas izlemts.

“Kirilovieši” un “Nikolajevieši”. Kā vienu no galvenajiem jautājumiem VMS izvirzīja nepieciešamību konsolidēt spēkus imperatora vadībā, ko nebija iespējams realizēt, jo Romanovu dinastijas pārstāvji neatzina Nikolaja II ģimenes viennozīmīgu bojāeju.⁴⁹³ Cenšoties realizēt iecerēto, un arī stiprināt savu ietekmi, padomes pārstāvji ierosināja ievēlēt “troņa sargātāja”

⁴⁹⁰ Вандалковская, М. Либерально-консервативная мысль эмиграции: сущность и особенности (20-30-е годы XX в.) Москва: Наука, 2004. С. 162, 164 - 165, 169.

⁴⁹¹ Вандалковская, М. С. 175- 178.

⁴⁹² LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 19. lp.

⁴⁹³ Антоненко, Н. Идеология и программатика русской монархической эмиграции. С. 75, 106.

(*блюститель трона*) pozīciju, tas ir ievēlēt Romanovu dinastijas pārstāvi, kurš būs nozīmēts par nominālo līderi, kamēr netiks pierādīta pēdējā imperatora ģimenes bojāeja. Šajā jomā tuvākais, likumīgais pretendents būtu bijis Nikolaja II brālēns Kirils, taču viņa personība bija pretrunīga, Februāra revolūcijas laikā viņš atbalstīja Pagaidu valdību un arī pirms tam potenciālā pretendenta reputācija bija aptraipīta iekšējos ģimenes strīdos.⁴⁹⁴ Dzīvodams Vācijā, Kirils guva piekrišanu no Vācijā esošajiem krievu emigrantiem, tajā skaitā starp bijušajiem ZRA un P. Bermonta armijas karavīriem, savukārt ņemot vērā Kirila piederību karaflotei, viņa atbalstītāju rindās bija ievērojams jūras virsnieku īpatsvars.⁴⁹⁵

Cits potenciālais pretendents, Nikolaja II tēvocis, liekņazs Nikolajs, savulaik Krievijas impērijas karaspēku virspavēlnieks Pirmajā pasaules karā, baudīja krietni lielāku piekrišanu, it īpaši plaši pārstāvētās militārās emigrācijas segmentā, turklāt kā starp virsniekiem, tā arī starp kareivjiem. Īpaši plašs Nikolaja piekritēju loks izveidojās Francijā, kur dzīvoja viņš pats un bija plaši pārstāvēta krievu emigrācija, kā arī Balkānos un citās valstīs. Samērā labi organizēta un plaši pārstāvēta militārā emigrācija kļuva par iekarojumu objektu Augstākai monarhiskai padomei un citām organizācijām, kas cīnījās par ietekmi militāro emigrantu vidū. P. Vrangelis un citi komandieri asi noliedza minētās tieksmes, cenšoties pasargāt karavīrus no ideoloģiskās šķelšanās un oficiāli pieturoties pie nenoteiktas pozīcijas, bet neoficiāli paužot atbalstu Nikolajam.⁴⁹⁶

Īsā laikā Kirila, kā oficiāli leģitīma pretendenta piekritējus, apzīmēja par “kiriloviešiem”, jeb leģitimistiem, savukārt Nikolaja piekritēji tika dēvēti par “nikolajejiešiem”. Lai gan sākotnēji Kirils uzvedās samērā kūtri, vairojot Augstākās monarhiskās padomes līdera N. Markova cerības par viņa pakļaušanu savai ietekmei, 1922. gada sākumā viņš pārņēma iniciatīvu savās rokās un augustā pasludināja sevi par “troņa uzraugu”, izdodot manifestu. Otrajā manifesta daļā ar uzsaukumu krievu karavīriem, Kirils apliecināja, ka lūgs Nikolaju uzņemties visa krievu karaspēka vadību, vienlaicīgi atrunājot, ka nevilcinoties atkāpsies, ja apstiprināsies, ka Nikolajs II, viņa brālis Mihails, vai troņmantnieks Aleksejs ir dzīvi, pretējā gadījumā paļausies uz sasauktas sapulces lēmumu, kam būs jāizvēlas monarhu.⁴⁹⁷

Atšķirībā no Kirila, Nikolajs nevēlējās uzņemties šādas saistības, nerunājot par pretendēšanu uz troni, savukārt šaubīgais “troņa uzrauga” postenis mudināja Nikolaju ieturēt vēl lielāku distanci. Bijušā virspavēlnieka pusē nosācīti nostājās P. Vrangelis, oficiāli Augstākā monarhiskā padome, kazaku līderis P. Krasnovs un virkne citu prominentu emigrācijas figūru. Pretēji tam, Kirila rīcību neatbalstīja arī Nikolaja II māte Marija un citi ietekmīgi Romānovu dinastijas locekļi, kuri bija sasaukti ģimenes sapulcē.⁴⁹⁸ Vienlaicīgi Kirils mēģinājis piesaistīt savā pusē P. Vrangeli un viņa ietekmē esošo karaspēku, bet saņēmis kategorisku atteikumu.⁴⁹⁹

Lai gan, sākot ar 1923. gadu arvien skaidrāk iezīmējās krievu emigrācijas šķelšanās, to joprojām vienoja pretboļševistiskā platforma, taču, ja Nikolajs un viņa atbalstītāji, kuru kodolu veidoja karavīri, pieturējās pie kategoriskas pozīcijas, pieļaujot intervenci Krievijā, tad Kirils puda atbalstu idejai, ka padomju valdībai būtu jākrīt iekšējo satricinājumu rezultātā, taču nevis iznīcinot valstiskumu kā tādu, bet pārņemot tādas iezīmes, kā padomes, kas darbotos līdztekus monarham, “Cars un padomes” konstrukcijas ietvaros.⁵⁰⁰ Pretēji 1924. gada sākumā uzsāktajai Kirila kampaņai,

⁴⁹⁴ Chapin Huntington, W. Pp. 187 – 188.

⁴⁹⁵ Закатов, А. Становление династии Романовых в изгнании. Часть 1. // Исторический вестник. 2013/3. С. 244, 251, 252.

Закатов, А. Становление династии Романовых в изгнании. Часть 2. // Исторический вестник. 2013/6. С. 151-154.; Семенов, К. Русская армия на чужбине. С. 85-86.

⁴⁹⁶ Robinson, P., Pp. 116 - 122.

⁴⁹⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 116. l., 41., 42. lp.

⁴⁹⁸ Закатов, А. Часть 2. С. 159 - 173, 184.

⁴⁹⁹ Иоффе, Г. Крах российской монархической контрреволюции. Москва: Наука, 1977. С. 285, 286.

⁵⁰⁰ Turpat, 289. lpp. Iespējams šis paziņojums bija taktiskais solis centriski - kreisās emigrācijas piesaistei, jo 1920.-1921. gadā līdzīgu programmu bija proklamējis P. Miļukovs, kas iesāka Konstitucionāli demokrātiskās (kadetu) partijas šķelšanos, P. Miļukovam nodibinot jaunu, kreisi-liberālu politisku spēku.

kuras ietvaros “troņa uzrauga” pozīcija lēnām sliecās uz monarha pasludināšanu, ko noteica viņa aprīļa manifests, jau sevi dēvējot par “cara nama galvu”, Nikolajs arvien vairāk uzsvēra kardināli pretējo pozīciju, uzsverot, ka: “svešzemē nav jālemj krievu tautas vietā fundamentālus valstiskuma uzbūves jautājumus”, līdz ar to nacionālā vadoņa lomu viņš piekristu uzņemt tikai pēc šāda aicinājuma. Lielkņazss Nikolajs tomēr piekrita stāties ROVS augstākā virspavēlnieka amatā, P. Vrangelim uzticot virspavēlnieka amatu.⁵⁰¹

1924. gada secīga PSRS *de iure* atzīšana, stiprināja Padomju Savienības starptautisko statusu un vienlaicīgi vājināja krievu emigrācijas nozīmi Rietumos. Vienlaikus tas mazināja arī līdz tam nebūtiskās intervences cerības padomju teritorijā ar Sabiedroto atbalstu.⁵⁰² Kā minēts, intervences ideja, līdzīgi kā “pasaules revolūcijas” rēgs boļševikiem, kļuva par sava veida *idée fixe* krievu karavīriem emigrācijā, it īpaši spilgti iezīmējoties 20. gadu pirmajā pusē. Taču emigrācijas šķelšanās un padomju veiksmīgā ārpolitika 1924. gadā ietekmēja arī šīs idejas atbalstītāju noskaņojumu. “Šis pavasaris ir pirmais, kad par karagājieni nerunā it nemaz” atzīmēja kāds Rīgas izdevuma “Segodnja” korespondents Parīzē.⁵⁰³

Militārās emigrācijas faktors. Lojālo bruņoto spēku jautājums lielā mērā nodarbināja arī Kirilu, kurš, apzinoties neiespējamību sev pakļaut Nikolajam lojālo karaspēku, 1924. gada 30. aprīlī pasludināja Imperatora armijas un flotes virsnieku korpusa (*Корпус офицеров императорской армии и флота*) (turpmāk KIAF) dibināšanu, kurā pulcējās viņam lojālie leģitimisti. Soļus līdzīgā tipa organizācijas dibināšanai bija spēris arī P. Vrangelis, vasaras vidū izveidojot Krievu virsnieku kopējās savienības (*Русский общеофицерский союз*) struktūru. 31. augustā Kirils izdeva manifestu, kurā apliecināja Nikolaja II un viņam tuvu ģimenes locekļu bojāeju, vienlaicīgi pasludinot sevi par Viskrievijas imperatoru, bet dēlu par troņmantnieku.⁵⁰⁴ Nākamajā dienā P. Vrangelis deva pavēli dibināt ROVS, tā pamatu veidoja P. Vrangeļa Krievu armijas karavīri un to korporatīvās organizācijas (pulku, ordeņu kavalieru, gvardes, kazaku apvienības u. c.), taču vēlāk pievienojās arī bijušie karavīri, kam nebija tieša sakara ar P. Vrangeļa spēkiem. 16. novembrī par ROVS augstāko virspavēlnieku kļuva Nikolajs, virspavēlnieka lomu piešķirot P. Vrangelim, kurš arī bija faktiskais savienības līderis.

Analizējot abu organizāciju nosaukumus, acīmredzamas P. Vrangeļa savienības krietni apolitiskākas vadlīnijas, kas pasvītvoja virspavēlnieka postulātu “armija ārpus politikas”, ar reizē visaptverošākām iezīmēm, ļaujot stāties visiem pretboļševiku karaspēku karavīriem, pretēji KIAF pasvītroti virsnieciskam dalībnieku statusam, kas gan laika gaitā mainījās. Neiedziļinoties abu savienību īpatnību analizē, jāatzīmē, ka pēc Kirila piekritēju aplēsēm, aplūkotā laika posmā 70% emigrantu atbalstīja Nikolaju, pret 15% Kirila atbalstītājiem. Šīs proporcijas būtu aptuveni attiecināmas arī uz ROVS un KIAF dalībnieku skaitu, tomēr KIAF sniegtā informācija to neapstiprināja. 1925. gada novembrī ROVS dalībnieku rindās bija 35214 personas, ar samazināšanās tendenci, kas iezīmējās jau 20. gadu beigās, savukārt KIAF organizācijas vadība apgalvoja, ka 1929. gadā korpusā ietilpa 10., vai pat 15. tūkstoši cilvēku, kas ir apšaubāmi rādītāji.⁵⁰⁵

Neraugoties uz domstarpībām, abu strāvojumu antipātijās galvenokārt iezīmējās batalijās preses slejās, vai attiecīgo organizāciju izdevumos, kas īpaši intensīvi izpaudās šķelšanās

⁵⁰¹ “Блюститель” против “верховного”. Сегодня. 26.04.1924. С. 3; Беседа с Николаем Николаевичем. Сегодня. 11.05.1924. С.3; Русская военная эмиграция 20 - 40х годов XX века. Документы и материалы. Сост. В., Авдеев, Ю. Алексеев, И. Басик. Том 4. У истоков “Русского общевоинского союза” 1924 г. Москва: Институт военной истории Министерства обороны РФ, 2007. С. 26.

⁵⁰² Русская военная эмиграция. Том 4. С. 5.

⁵⁰³ “Блюститель” против “верховного”. Сегодня. 26.04.1924. С. 3

⁵⁰⁴ Русская военная эмиграция Том 4. С. 33, 19 - 25., 591- 597.

⁵⁰⁵ Закатов, А. Часть 2. С. 206, 221.

Robinson, P., Pp. 101, 125; Страница из жизни корпуса. За веру царя и отечество. 28.07.1939. С. 2; 15 лет. За веру царя и отечество. 28.07.1939. С. 2.; Граф, Г. На службе императорскому дому России. 1917–1941: Воспоминания. Санкт-Петербург: Русско - Балтийский информационный центр “БЛИЦ”, 2004. С. 193.

sākumfāzē, (pēc Kirila pasludināšanas par imperatoru). Laika gaitā “kiriloviešu” un “nikolajevešu” pretboļševistiskā darbība vidējā un zemā līmenī bieži vien iezīmējās savstarpējā sadarbībā, it īpaši teritoriāli nelielajās, jaundibinātajās valstīs, to skaitā arī Latvijā.

2.3. Desmitgades otrajā pusē

Situācija PSRS. NEP perioda noslēgums. Par spīti politiskajiem un sociāli ekonomiskajiem satricinājumiem, ko 20. gadu sākumā piedzīvoja Padomju Krievija, desmitgades vidū lielākie izaicinājumi bija pārvarēti vai apslāpēti, NEP politikas rezultātā lēnām atkopjoties no ieilgušas ekonomiskās krīzes. Vienlaikus dziļāka NEP integrācija arvien spilgtāk iezīmēja brīvā, starptautiskā tirgus nepieciešamību, kas nozīmēja citu, politisku izmaiņu nepieciešamību, uz ko nebija gatava padomju valdība. Situāciju trāpīgi raksturoja laikabiedra, dabaszinātņu speciālista un sabiedriskā darbinieka Vladimira Vernadska (*Владимир Иванович Вернадский*) paustais, ka 20. gadu otrajā pusē stāvoklis PSRS kļuva par “kādu sociālisma un kapitālisma hibrīdu, kur brīnumaini savijās viena un otra īpašības. No īstenās sociālistiskās sistēmas tas atšķīrās ar NEP īpatnībām, savukārt no kapitālistiskā attīstības modeļa to atšķīra valsts kontrolētā ekonomikā, it īpaši ārējās tirdzniecības ietvaros.”⁵⁰⁶

Pēc būtības NEP politika bija īslaicīga atkopšanas programma, nevis ilgstoša ekonomiska politika tādiem fundamentāliem mērķiem kā industrializācija. Tas kļuva skaidrs jau 20. gadu otrajā pusē, kad vairāki iecerēti modernizācijas plāni nespēja gūt pilnvērtīgu realizāciju, bet jaunus projektus nevarēja iesākt finansējuma trūkuma dēļ. NEP sistēmas ienākumi, ko bija paredzēts gūt labības tirdzniecības ceļā, bija zemi, zemniekiem nebija izdevīgi tirgot produkciju par valsts nozīmētām cenām, kas bija pārāk zemas un veidotas ar mērķi konkurēt starptautiskajā tirgū. Atšķirībā no situācijas Krievijas impērijā, NEP limitēja zemnieku saimniecību attīstību, liedzot pielietot algotu darba spēku, kā arī ierobežojot privātās uzņēmējdarbības apmēru. Īstermiņā tas veicināja noteiktu atkopšanos (it īpaši ņemot katastrofiski zemu starta punktu 1921. gadā), taču ilgtermiņā noveda pie stagnācijas ekonomikā. Situāciju pasliktināja miera laika iedzīvotāju skaita pieaugums, kas stimulēja darba spēka pieplūdi pilsētās un, nespējot sevi realizēt vāji attīstītajā valsts kontrolētā industriālajā sektorā, veicināja bezdarba pieaugumu. Šajā ziņā situācija arvien vairāk atgādināja stāvokli Krievijas impērijas norietā.

Lielas domstarpības NEP problēmu risināšanā noritēja partijas iekšienē, kur pēc V. Ļenina nāves 1924. gadā, tika īstenotas ilgstošas cīņas starp partijas līderiem un grupējumiem. Atmetot pat teorētisku iespēju no valsts kontrolētās ekonomikas ar kapitālisma elementiem pāriet uz tirgus ekonomiku, partijas labējais spārns Nikolaja Buharina (*Николай Иванович Бухарин*) vadībā piedāvāja lēnu un secīgu attīstību, sociālisma evolūciju. Tas gan nespētu īstermiņā risināt industrializācijas uzdevumus, nemaz nerunājot par problēmām tās realizācijā. Kreisais spārns, kura līderis līdz 1927. gadam bija Ļ. Trockis, piedāvāja “industriālo lēcienu”, veicot spiedienu uz zemniekiem finansiālā seguma nodrošināšanai. Lai gan otrais variants solīja krietni reālistiskāku tuvošanos industrializācijas programmas īstenošanai, tā realizācija nebija pieņemama. Balstoties uz Pilsoņu kara pieredzi, atgriešanās pie “kara komunisma” piespiedu rekvizīciju politikas būtu vienreizējs un īstermiņa risinājums. Konfiskāciju un represiju gadījumā zemnieki viennozīmīgi uzsāktu pretestību, vai atteiktos ražot lauksaimniecības produkciju vairāk nekā pašu patēriņam.

1927. gadā pārliecinošu uzvaru guva Josifs Staļins (*Иосиф Виссарионович Сталин, īstais uzvārds – Džugašvili*), kurš izvēlējās radikālu kursu uz “industriālo lēcienu”. 1928. gadā bija pieņemts piecgadu industrializācijas plāns, kas paredzēja ārkārtīgi straujus soļus smagās rūpniecības, loģistikas, elektrifikācijas un citu nozaru attīstībā. Galvenais finanšu segums plānam bija līdzšinējais – ienākumi no agrārā sektora produkcijas tirdzniecības. Mērķa sasniegšanai ierosināja kolektīvizācijas plānu, kas paredzēja zemnieku apvienību valsts kontrolētajās

⁵⁰⁶ История России XX век. Эпоха сталинизма (1923–1953). Том II под ред. А.Б. Зубова. Москва: Издательство “Э”, 2016. С. 29.

kolektīvajās saimniecībās. Sākotnēji kolektīvizācija bija brīvprātīga un nesniedza ievērojamus rezultātus (1929. gada septembrī vien 7.4% no mājsaimniecību skaita), taču drīz tā kļuva par piespiedu un iezīmēja jaunu traģisku lapaspusi padomju vēsturē ar ilglaicīgām sekām, vienlaicīgi palielinot pretpadomju gaisotni sabiedrībā. Tas iezīmējās arī pretdarbībā un ierosināja noteiktus procesus krievu pretboļševistiskajās aprindās.⁵⁰⁷

Padomju ārpolitikas krīze. Rietumu “apdraudējuma rēgs” atkārtoti uzvirvoja 1927. gadā, kad padomju diplomātija piedzīvoja vairākus satricinājumus starptautiskajā arēnā. Pēc “Kominternes” neveiksmju sērijas, kas sasniedza apogeju neveiksmīgajā Tallinas pučā, padomju valdība uz laiku atlika “revolūcijas eksporta” idejas Eiropā, pārorientējoties uz krietni pateicīgāku pasaules reģionu – Āziju, kur Ķīnā norisinājās komunistiem daudzsolīši notikumi. Padomju emisāru atbalstīti radikāli kreisie Ķīnas spēki 1921. gadā nodibināja Ķīnas komunistisko partiju (turpmāk ĶKP), kas gan neguva ievērojamu ietekmi, kreisā spektra vadībā ierindojoties Ķīnas nacionālistiem, tas ir 1912. gadā dibinātajai sociāldemokrātiskai Gomiņdanai (*Zhōngguó Guómíndǎng*), jeb Ķīnas Tautas partijai. Īpašu nozīmi partija guva Ķīnas Pilsoņu karā, kļūstot par vadošo spēku cīņā pret militaristiem (t.i. dažādu promonarhisku karaspēku vadoņiem, kuri kontrolēja noteiktus Ķīnas reģionus). 1923. gadā Gomiņdana vienojās par sadarbību ar “Kominterni” un Ķīnas komunistiem, kas 1924. gadā pārauga vienotās frontes izveidē, kur ĶKP saglabāja neatkarību. 1925. gadā par Gomiņdanas centrālkomitejas priekšsēdētāju kļuva ģenerālis Čan Kaiši (*Jiǎng Jièshí*), saņemot plaša apmēra finansiālu un militāru atbalstu no PSRS. Padomju valdība šajā jomā lika lielas cerības: 1) uz vienotas frontes īstenošanu uzvaru Pilsoņu karā ar sekojošo Ķīnas konsolidāciju viņiem lojālo spēku vadībā; 2) pēc kara uz komunistu apvērsumu, pakļaujot ĶKP tiešā atkarībā no PSRS. Tomēr, saņemot brīdinājumus par gatavoto komunistu apvērsumu, 1927. gada 12. aprīlī Čan Kaiši veica pretuzbrukumu. Sākās vēl viens Pilsoņu kara posms, šoreiz pret ĶKP, taču jau vasarā Čan Kaiši spēki guva uzvaru, bet 1927. gada nogalē ĶKP pretestība Gomiņdanas kontrolētajos reģionos bija sagrauta, turpmākai darbībai norisinoties partizānu kara veidā. Ķīnas “revolūcijas eksporta” izgāšanās kļuva par milzīgu triecienu PSRS ārpolitikā ar plaša apmēra finansiāliem zaudējumiem, īpaši graujot J. Staļina prestižu, kurš personīgi vadīja Ķīnas avantūru.⁵⁰⁸

Trauksmainais 1927. gads. Ķīna nebija tikai PSRS interešu loka objekts, bet arī Lielbritānijas koloniālās politikas ietekmes zona, atbalstot vienu no lielākajiem – Džilijas militāristu grupējumu, ko atbalstīja arī ASV, savukārt otru lielāko, t.s. Mukdenas grupējumu, atbalstīja Japāna. To oponentu cīņa Pilsoņu karā, kurus atbalstīja PSRS, veica tiešu apdraudējumu ārzemju kapitālam, Lielbritānijas gadījumā pasliktinoties attiecībām ar PSRS. Ir jāatzīmē, ka neraugoties uz PSRS atzīšanu 1924. gadā un noteiktu sadarbību ekonomiskajā sektorā, savstarpējās attiecības būtiski pasliktinājās kopš 1926. gada vasaras, “Kominternei” atbalstot kalnu rūpniecības strādnieku streiku Lielbritānijā. Atbildes reakcija bija padomju naftas preču boikotēšana un citi pasākumi, to starpā Britu – padomju tirdzniecības sabiedrības “Arcos” darbības ierobežošana.⁵⁰⁹

1927. gada 23. februārī Lielbritānijas ārlietu ministrs, konservatīvās partijas līderis, Ostins Čemberlens (*Joseph Austen Chamberlain*) nosūtīja padomju valdībai notu, kurā PSRS tika vainota sistemātiskā pret Lielbritāniju vērsta propagandas īstenošanā (lielākoties Ķīnas atbalsta kontekstā), uzsverot, ka šāda kursa turpināšana var novest kā pie tirdzniecības līguma anulēšanas, tā arī līdz diplomātisku attiecību saraušanai. 12. maijā britu policija veica kratīšanu “Arcos” sabiedrībā, konfiscējot dokumentus, šifrus un citas liecības, kas pierādīja padomju spiegošanas tīkla darbību un “Kominternes” aktivitāšu veicināšanu “Arcos” piesegā. 27. maijā padomju pārstāvniecībai bija nosūtīta nota par tirdzniecības un diplomātisko attiecību saraušanu.

⁵⁰⁷ Kenez, P. A History of the Soviet Union from the Beginning to the End. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. Pp. 77 - 83, 89, 91.

⁵⁰⁸ Зубов, А. История России XX век. Эпоха Сталинизма (1923-1953). Москва: Эксмо, 2020 С. 44, 45.

⁵⁰⁹ ARCOS (All Russian Cooperative Society Limited) Padomju tirdzniecības pārstāvniecība, kas darbojās Lielbritānijā kopš 1921. gada, slepeni veicot politiskus uzdevumus spiegošanā un citās jomās.

Īsi pēc notikumiem Lielbritānijā izvērtās vēl viena starptautiskā krīze – 7. jūnijā Varšavā krievu emigrants Boriss Koverda (*Борис Софронович Коверда*) nošāva padomju diplomātisko pārstāvi Pjotru Vojkovu (*Петр Лазаревич Войков*). Tajā pašā dienā no Somijas iesūtīti ROVS kaujinieki veica teroraktu Ļeņingradā, dažas dienas vēlāk tika novērsts teroristiskais akts Maskavā. Jūlijā padomju teritorijā tika aizturēts ROVS kaujinieku grupējums, kurš bija iesūtīts no Latvijas, bet augustā apcietināta kaujinieku grupa, kas nonāca padomju teritorijā no Somijas.⁵¹⁰ Septembrī cits pretboļševiks Osips Trajkovičs (*Осип (Иосиф) Иосифович Трайкович*) veica atentāta mēģinājumu pret padomju diplomātiskā pārstāvja vietnieku Aleksandru Uljanovu (*Александр Фёдорович Ульянов*) Varšavā, taču tika nošauts. 1927. gada rudenī saasinājās PSRS attiecības ar Franciju, kas kopsummā ar minēto, padomju traktējumā, izveidoja “ienaidnieku ielenkumu”, vai kapitālistu plānoto “krusta gājieni”, t. i. praktiski pirmskara situāciju. Lieki piebilst, ka “krusta gājiena” atbalstītāju rindās bija iekļauti arī “limitrofi”, to skaitā arī Latvijā. Lai pasvītrotu Latvijas “naidīgo attieksmi pret PSRS”, kā precedents tika izmantots arī 1926. gada februārī Latvijas teritorijā īstenotais uzbrukums padomju kurjeriem, vienam no tiem ejot bojā.⁵¹¹ Lai gan saspīlējums laika gaitā mazinājās, taču saspringtā starptautiskā atmosfēra pastāvēja līdz pat 1930. gadam. Tas atspoguļojās arī krievu pretboļševistiskās kustības jomā, iemirdzoties ilgi gaidītajai “pavasara karagājiena iespējai”.⁵¹²

Latvijas ārpolitika. Atšķirībā no Igaunijas, kas kļuva par savas politikas ķīlnieci, ekonomisku ieguvumu labā upurējot valsts drošību un piešķirot virkni priekšrocību PSRS, Latvijas politika bija piesardzīgāka, konsekventi apkarojot LKP darbību.⁵¹³ Lai gan nav viennozīmīgu pierādījumu “Kominternes” centieniem sarīkot apvērsumu Latvijā, uz to netieši norāda avotu virkne, nemaz nerunājot par kareivīgu komunistu retoriku un baumām, ko bez kritiskas pieejas retranslēja Latvijas spēcienesti un vēstniecība Maskavā.⁵¹⁴ Vienlaicīgi 1925. gadā arvien vairāk kļuva skaidra ārpolitiskās “vertikālās orientācijas” (t. i. dažādu Baltijas alianšu) realizācijas neiespējamība. 20. gadu vidū Latvijas diplomātijā iezīmējās kurss uz “horizontāli orientētu” politiku, t. i. tuvināšanos ar Vāciju un PSRS.⁵¹⁵

“Austrumu Lokarno” un neuzbrukšanas līgums. 1925. gada 5.-16. oktobrī Šveices pilsētā Lokarno tika noslēgtas vienošanās, kas deva Lielbritānijas un Itālijas garantijas, nostiprinot Francijas – Vācijas un Beļģijas – Vācijas robežas, stabilizējot situāciju Eiropā, kas tuvināja Vāciju Francijai un Lielbritānijai. Lokarno PSRS refleksijā bija atspoguļots kā apdraudējums ne tikai Rapallo vienošanām, kam varētu sekot padomju puses izolācija, bet kursu uz militārā bloka veidošanu ar Rietumeiropas lielvalstīm. Lai novērstu šādu iespējamību, PSRS piedāvāja noslēgt vienošanos ar Vāciju (t. s. Berlīnes līgums) par otrās puses neitralitāti trešās puses, vai bloka, uzbrukuma gadījumā, kas tika parakstīts 1926. gada 24. aprīlī un kļuva par sava veida Rapallo līguma pagarinājumu.

Lokarno vienošanās aktualizēja līdzīgu jautājumu Baltijas reģionā, kur politiķi uzsāka diskusijas par valsts robežu garantijām. 1925. gada 14. novembrī Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs Hermanis Albats izvirzīja alternatīvu “Austrumu Lokarno” projektu, kur Baltijas valsts robežas garantētu PSRS un Vācija, “horizontālās politiskās līnijas” ietvaros. Līdzīga doma tika pausta attiecībā uz Skandināvijas valstīm, taču tika noraidīta. H. Albata ieceri noraidīja arī PSRS un Vācija, pirmajā gadījumā tradicionāli to uzskatot par “pretpadomju līgu”, taču Vācijas

⁵¹⁰ Notikumi ir atspoguļoti 5.7. apakšnodaļā.

⁵¹¹ Sk. Jēkabsons, Ē. Uzbrukums padomju savienības diplomātiskajiem kurjeriem pie Ikšķiles 1926. gada 15. februārī. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012.

⁵¹² История дипломатии. В 3 т. Под редакцией В. П. Потёмкина. Том третий. Дипломатия период подготовки Второй Мировой войны (1919-1939 гг.). Москва: 1945. С. 367 - 381.

⁵¹³ Stranga, A. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums, 294. lpp.

⁵¹⁴ Stranga, A. 1939. - 1940. gada priekšnojauta. Atmoda. 28.08.1990. 8. lpp.; Stranga, A. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums, 267.- 268. lpp.

⁵¹⁵ Turpat, 319. lpp.

gadījumā dominēja nevēlēšanās iesaistīties teorētiski iespējamā bruņotajā konfliktā ar PSRS. Paradoksāli, taču ar potenciāliem pretiniekiem solidarizējās arī Polija, uzskatot, ka šādā veidā tā tiks izolēta un pamesta likteņa varā. No savas puses Polija piedāvāja citu “Austrumu Lokarno”, savā vadībā, blokam piesaistot Skandināvijas valstis, vēlāk sekoja “Lokarno” piedāvājumi no Lietuvas, kā arī vēl viens “Lokarno” no Latvijas, taču neviens no projektiem neguva turpinājumu, jo Vācija un citas Rietumu lielvalstis, kā arī PSRS nevēlējās garantēt Baltijas valstu nākotni.⁵¹⁶

Ieņemot “antilokarno” stratēģiju Maskava centās maksimāli izolēt kaimiņvalstis no dalības aliansēs un mazināt Polijas ietekmi Baltijas valstīs. Lai panāktu iecerēto, kopš 1925. gada beigām Padomju Savienība sāka plašu darbību neuzbrukšanas līgumu noslēgšanas virzienā. Piedāvājumus noslēgt neuzbrukšanas līgumus saņēma astoņas valstis, ieskaitot Poliju un Baltijas valstis. Somijas un Baltijas valstu kontekstā piedāvājumi bija izteikti 1926. gada martā. Ieņemot Lietuvu, kas uzreiz uzsāka separātas sarunas ar Maskavu un parakstīja neuzbrukšanas līgumu tā paša gada septembrī, Somijas, Igaunijas un Latvijas pozīcija bija salīdzinoši saskaņota. Maija sākumā padomju pārstāvjiem tika iesniegti ļoti līdzīgi memorandi par gatavību uzsākt sarunas. Taču jau mēneša beigās Maskavas atbildes reakcijā bija klaji saskatāma vēlme izjaukt iespējamo Somijas, Igaunijas kā arī Latvijas kopīgo nostāju un tieksme slēgt līgumus bilaterāli. Neraugoties uz nesaskaņām savstarpējās attiecībās, valstis vienojās par identisku memorandu nosūtīšanu Maskavai, par komisijas izveidi līguma izstrādei, ko padomju puse noraidīja, turpmākām sarunām norisinoties bilaterālā kārtībā, kas nonāca strupceļā. Sarunas atsākās 1927. gada februārī, ar jaunu ārlietu ministra F. Cielēna dalību, kurš neuzbrukšanas līguma noslēgšanu izvirzīja par vienu no prioritāriem uzdevumiem. Martā līguma jautājumos aktīvi iesaistījās Latvijas sociāldemokrāti, 8. martā pieprasot pēc iespējas ātrāku līguma noslēgšanu, kas nākamajā dienā tika parafēts. Līgumā iesaistītās puses apņēmas atturēties no agresijas aktiem, nepiedalīties apvienībās, kas ir vērstas pret otru līgumslēdzēju un garantēt neitralitāti, ja trešā valsts uzbruks otram līgumslēdzējam.⁵¹⁷ Tomēr tālākā līguma virzība tika apturēta, jo pret līgumu iebilda Latvijas opozīcija, kā arī Lielbritānija un Francija.⁵¹⁸ Rezultātā Baltijas valsts kontekstā neuzbrukšanas līgumu parakstīja tikai Lietuva.

Tirdzniecības līgumi 1926. un 1927. gadā. 1926. gada 28. jūnijā tika noslēgts Latvijas un Vācijas tirdzniecības līgums, kura slepenā vienošanās apliecināja abu pušu atteikumu no pretenzijām par atlīdzību. Tomēr pavisam negaidīts pavērsiens iezīmējās tirdzniecības līguma jautājumā ar PSRS. Pēkšņu atkusni ekonomiskās attiecībās ar Padomju Savienību sniedza 1927. gada ārpolitikas krīze attiecībās ar Lielbritāniju un appusēju 1921. gada tirdzniecības līguma anulēšanu. Baltijas virzienam tas īslaicīgi piešķīra 1920. gadam līdzīgu nozīmi, tādejādi sniedzot ilgi lolotu iespēju noslēgt ekonomiski svarīgu līgumu.

1927. gada pavasarī Latvijas puse veica kārtējo centienu līguma noslēgšanai, iesniedzot jaunu līguma projektu, kas tika noraidīts. Tomēr maija notikumi Lielbritānijā lika pārskatīt padomju attieksmi, uzņemot tuvināšanās kursu ar “draudzīgām valstīm” par kādu pēkšņi kļuva Latvija. Valsts nozīmi PSRS ārējā tirdzniecībā palielināja ideoloģiskais faktors, īpaši pēc tam, kad britu puse Latvijai publiski ieteica neparakstīt līgumu ar PSRS. Rezultātā 2. jūnijā līgums bija parakstīts, ieviešot cerības uz appusēji izdevīgām attiecībām, kas gan piepildījās vien daļēji, Maskavai pilnvērtīgi izpildot līguma nosacījumus tikai starptautiskās krīzes apogejā.⁵¹⁹

1926. gada decembrī saformētais sociāldemokrātu maziņu kabinets Marģera Skujenieka vadībā, starptautiskie notikumi un nosacīta tuvināšanās ar PSRS lielā mērā aktivizēja arī drošības dienesta darbību, attiecībā uz pretboļševistisko aktivitāšu apkarošanu Latvijā, kas 1927. gadā iezīmējās īpaši spilgti vairāku notikumu ietvaros. Vienlaikus Latvijas drošības dienests un armijas

⁵¹⁶ Andersons, E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I. Stockholm: Daugava, 1982. 238. - 242. lpp.

⁵¹⁷ Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. Sast. Feldmanis, I., Taurēns, J., Stranga, A., Zunda A. Rīga: Jumava, 2015. 213., 225.- 231. lpp.

⁵¹⁸ Latvijas un Padomju Savienības 1932. gada 5. februāra neuzbrukšanas līgums Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/154092> [skatīts 02.03.2023]

⁵¹⁹ Stranga, A. 382. - 385. lpp.

izlūkdieneests slepeni sadarbojās ar pretboļševikiem dažādu uzdevumu realizācijā, turklāt ne tikai ar vietējiem, bet arī ar ārzemju, emigrācijas centru aģentiem.⁵²⁰

Krievu emigrācijas faktors. 20. gadu pirmajā pusē krievu emigrācijas sabiedriski un aktīvu daļas centrālais jautājums bija plašas krievu diasporas konsolidācija tādā institūcijā, vai spēkā, kas būtu spējīgs veiksmīgi pretstāvēt PSRS kā politiskajā, tā, iespējams, arī militārajā jomā, tādā veidā pārlicinot Rietumus par atbalsta nepieciešamību turpmākajā cīņā par Krievijas nākotni. Lai gan, kā minēts, trimdā bija pārstāvēts plašs politiskais spektrs, lielākā emigrācijas daļa labējā, vai centriski labēji orientēta. Tas bija skaidrojams ar antipātijām kreisajām idejām, ko asociēja ar boļševismu un, ja 1917. gadā tās bija plaši populāras, tad Pilsoņu kara laikā pat mēreni kreisie spēki sevi nespēja pierādīt savu kompetenci, tiesa gan daudzos gadījumos naidīgi noskaņotas virsniecības dēļ. Nonākot emigrācijā un pārvērtējot notikušo tieši labējie un centriski orientētie emigranti kļuva par virzītājspēku konsolidācijas procesiem, kas bija izteikti sarežģīti iekšējo nesaskaņu dēļ.

Krievijas ārzemju kongress 1926. gadā. 20. gadu pirmajā pusē šajā jomā bija veikti vairāki meģinājumi: 1921. gada maijā – Reihenhales kongress; 1921. gada nogalē – Pirmā vispārējā Krievu Pareizticīgās Baznīcas sapulce ārzemēs; 1922. gada augustā – Pieamūras Zemstes sanāksme Vladivostokā un citi mazākas nozīmes pasākumi, kas nevainagojās ar panākumiem.⁵²¹ Apzinoties strupceļu, kurā nonāca emigrācija, kā arī vērojot acīmredzamu PSRS stabilizāciju starptautiskajā arēnā, emigrācijas labējais un centriskais spārnš, apsvēra jaunās sanāksmes ideju. Rezultātā 1926. gada 4. – 11. aprīlī, Parīzē norisinājās Krievijas ārzemju kongress, tajā piedaloties ap 400 delegātiem no 26 valstīm, to skaitā arī no Latvijas, kur to pārstāvēja L. Zurovs, Dmitrijs Grigorjevs (*Дмитрий Дмитриевич Григорьев*) un Konstantīns Radzevičs (*Константин Болеславович Радзевич*). Delegātu izvēle kongresam izraisīja spraigas diskusijas Latvijas krievu sabiedrībā, kur neiztika arī bez intrigām.⁵²²

Pasākuma rīkotāju komiteja Pjotra Struves (*Петр Бернгардович Струве*) vadībā piederēja “nikolajeviešu” aprindām, kas negatīvi noskaņoja pret sanāksmi “kiriloviešu”, boikotējot pasākumu un tādejādi iedragājot arī konsolidācijas principu kā tādu. Pasākumu boikotēja arī kreisais emigrācijas spektrs, bijušie Konstitucionāli demokrātiskās partijas locekļi P. Miļukova vadībā, V. Černova vadītie eseri, meņševiki un citi spēki. Kongresā papildus konsolidācijas un vienota pārstāvniecības orgāna izveides mērķim bija izvirzīti fundamentāli jautājumi Krievijas nākotnes ietvaros (t. i. Krievijas pēc boļševiku sagrāves), to starpā agrārais jautājums, privātīpašuma nacionalizācija, konfesionālais jautājums, attieksme pret SZSA dienējošajiem, attieksme pret jaundibinātām valstīm u. c. Visus kongresa lēmumus vienoja kopsaucējs – revolūcijas rezultātā esošo sociālo un ekonomisku pārmaiņu atzīšana. To starpā agrārā jautājuma, sociālās kārtības un citu aspektu restaurācijas nepieļaujamība, savukārt, attiecībā uz jaundibinātām valstīm pilnīga un neapstrīdama to suverenitātes atzīšana.

Attiecībā uz vienotu pārstāvniecības orgānu, risinājums netika panākts un kongresa galvenais mērķis nebija sasniegts. Tajā pašā laikā tik panākta savstarpējā vienošanās cita jautājuma ietvaros, par emigrācijas līderi nozīmējot lielkņazu Nikolaju, taču Krievijas nākotnes vizijā pieturoties pie “nenoteiktības”. Lai gan kongresā publiski izskanēja labējās sabiedrības līderu līdz šim nedzirdētie apliecinājumi, faktiski tas bija pēdējais tik plaša mēroga krievu emigrācijas kongress.

Kongresā piedalījās nepieredzēti liels delegātu skaits, taču netika pārstāvēta ietekmīga un konsolidēta diasporas daļa – militārā emigrācija ROVS veidolā. Neraugoties uz sadarbību ar lielkņazu Nikolaju, no dalības atturējās P. Vrangelis un viņam pietuvinātie militārās emigrācijas līderi, deklarējot “armija ārpus politikas” postulātu, tas gan bija vairāk formāls akts, lai atturētu karavīrus no šķelšanās.⁵²³

⁵²⁰ Sk. 5.7 un 5.8. apakšnodaļas.

⁵²¹ Антоненко, Н. Идеология и программа монархического движения русской эмиграции. С. 57.

⁵²² Sk. 5.3. apakšnodaļu

⁵²³ Российский зарубежный съезд 1926 Париж. Документы и материалы. Под редакцией А. И. Солженицына. Москва: Русский путь, 2006. С. 6-12, 443; Антоненко, Н., С. 57-64.

ROVS, Aleksandra Kutepova kaujinieku organizācijas darbība un “Trest”. 20. gadu otrajā pusē nozīmīgi procesi norisinājās arī militārās emigrācijas sektorā. Lai gan 1924. gadā PSRS atzīšana kalpoja kā depresīvs faktors krievu militārās emigrācijas segmentā, 1924. vasaras beigās lielkņaza Kirila pašpasludināšana par imperatoru, kam sekoja ROVS dibināšana viņa oponentu vadībā un lielkņaza Nikolaja izvirzīšana par ROVS līderi, ieviesa cerības par būtiskām izmaiņām, to starpā arī aktīvu pretboļševistisku darbību, kas manāmi apklusa pēc NSZRIS sagrāves. Jau 1924. gada pavasarī par lielkņaza Nikolaja štāba izlūkdienesta priekšnieku bija nozīmēts Aleksandrs Kutepovs (*Александр Павлович Кутепов*), kurš pēc ROVS dibināšanas attīstīja izlūkošanas darbību PSRS (sk. pielikumu nr. 5). Šim mērķim bija izveidota atsevišķa struktūra, izlūkošanas Informācijas birojs, A. Kutepova vadībā, kur saņemtā informācija tika sistematizēta, kā arī plānota turpmāka darbība padomju teritorijā. Liela nozīme aktivitāšu attīstībai bija filiālēm PSRS kaimiņvalstīs, aģentu iesūtīšanai padomju teritorijā. Atšķirībā no P. Vrangeļa un lielkņaza Nikolaja, A. Kutepovs bija pretpadomju terora atbalstītājs un šim mērķim 1922. gadā izveidojis papildus slepenu struktūru, tā saucamo A. Kutepova kaujas organizāciju. A. Kutepova un viņa līdzstrādnieku vadītās šūnas darbojās arī Latvijā.⁵²⁴

“Nikolajeviešu” izlūkdienesta darbība bija orientēta uz kontaktu dibināšanu ar bijušajiem virsniekiem SZSA, kas pēc it kā nepauda viennozīmīgu atbalstu partijas vadlīnijai. Pēc A. Kutepova rīcībā esošās informācijas, noteiktas situācijas ietvaros tie sadarbotos ar bijušajiem cīņu biedriem pretboļševiku apvērsuma īstenošanā Iekškrīvijā. Ieceres realizācijai A. Kutepovs nemītīgi meklēja saikni ar pretboļševiku organizācijām PSRS, kas pēc viņa aģentūras ziņām pastāvēja un bija pietiekoši ietekmīgas. Lieki piebilst, ka šāda situācija kļuva par ārkārtīgi pateicīgu augsni OGPU darbības attīstībai, kas kopš 20. gadu sākuma veiksmīgi vadīja vairākus ilgtermiņa projektus, kur viens no galvenajiem bija “Trest”.⁵²⁵

“Trest” operācijas galvenais darbības princips bija balstīts inscenējumā un provokatīvajā darbībā, kuras vadītāju loma piederēja latviešu izcelsmes ierēdnim Artūram Artuzovam (*Артур Христианович Артузов*),⁵²⁶ latvietim Voldemāram Stirnam (*Владимир Андреевич Стырне*) u. c. Vienlaicīgi operācijas pamata vadlīnijas bija samērā vienkāršas – padomju dienestu ierēdņi no kādreizējiem impērijas laika, vai savulaik “Baltai kustībai” piederīgajiem, ārzemju komandējumos slepus veidoja kontaktus ar emigrācijas pārstāvjiem, ziņojot par konspiratīvās monarhistu organizācijas “MOCR” darbību PSRS⁵²⁷. Organizācijas eksistence tika pierādīta ar dokumentālām liecībām, ko sagādāja kā OGPU, tā arī “pagrīdnieki” no emigrantiem pazīstamiem cilvēkiem un SZSA “līderiem”, t.i. padomju aģenti.

“Trest” galvenos uzdevumos ietilpa:

- 1) Iesaistīt organizētus kaujiniekus sadarbībai ar “MOCR”, tādejādi kontrolējot un limitējot to aktivitātes;
- 2) Pārlicināt doties uz PSRS militārās emigrācijas līderus, kur tie taptu iznīcināti, tādejādi dezorganizējot emigrācijas pretboļševiku darbību;
- 3) Izvilināt uz PSRS Rietumu izlūkdienestu pārstāvjus un likvidēt tos. Tādā veidā tiktu īslaicīgi paralizēta izlūkdienestu darbība, demoralizējot to vadību un apliecinot OGPU pārākumu.

P. Vrangelis, A. Deņikins un dažas citas “Ārzemju Krievijā” ievērojamas personas nojauta, ka “MOCR” ir provokācija un strikti norobežojās no kontaktiem ar organizācijas pārstāvjiem, brīdinot arī A. Kutepovu. Tomēr A. Kutepovs, kurš laika gaitā kļuva par P. Vrangeļa oponentu, iesaistījās sadarbībā ar “MOCR – Trest” un nosūtīja vairākus emisārus uz PSRS, kas slepus dzīvoja Maskavā, nenojaušot par OGPU uzraudzību. Saziņai A. Kutepova organizācija izmantoja Polijas diplomātisko

⁵²⁴ Виноградов, К. К истории Боевой организации генерала А.П. Кутепова // Русская эмиграция в борьбе с большевизмом. Сост. С.В. Волков. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2005. С. 194 - 209.

⁵²⁵ Русская военная эмиграция 20 - 40-х годов XX века. Том 5. Раскол 1924-1925. Москва: Институт военной истории министерства обороны РФ, 2010. С. 79 - 81, 87.; Robinson, P., Pp. 134.-136.

⁵²⁶ А. Artuzova māte bija latviete

⁵²⁷ Монархическое объединение Центральной России. Centrālās Krievijas monarhiskā apvienība.

pastu, tādā veidā OGPU “spēlē” iesaistot arī Polijas izlūkdienestu. “Trest” kontrolē ROVS aģenti vairākas reizes šķērsoja robežu un, noticot provokācijai, mēģināja pārliecināt doties uz PSRS arī A. Kutepovu, kurš gan vilcinājās to darīt.

1925. gada septembrī “Trest” organizatoriem izdevās izvilināt PSRS bijušo britu izlūkdienesta aģentu Sidneju Reiliju (*Sidney Reilly*), kurš tika apcietināts un vēlāk nošauts, taču viņa pazušana bija pasniegta kā bojāeja apšaudē robežas šķērsošanas brīdī, tam veltot veselu inscenējumu PSRS – Somijas pierobežā. Aptuveni tajā pašā laikā ar “Tresta” starpniecību PSRS nonāca V. Šulģins, kurš bija “uzticīga cilvēka” (realitātē OGPU aģentūras) pavadīts padomju teritorijā. V. Šulģinam ļāva atgriezties un, redzot to, ko viņam rādīja pavadonis, (t.i. PSRS labāko pusi), viņš uzrakstīja grāmatu “Trīs galvaspilsētas”, pozitīvi vērtējot dažādas padomju izpausmes. Tas būtiski ietekmēja emigrācijas nostāju pret PSRS un pat stimulēja pārdomas par atgriešanos, reizē liekot vilties turpmākajā pretboļševistiskajā darbībā.⁵²⁸

Operācijas norises laikā “Trest” vadītājiem izdevās pārliecināt vairākus lēmumu pieņēmējus ROVS un tiem tuvu stāvošās aprindās par PSRS esošās organizācijas varenību un potenciālu, kas it kā nemitīgi attīstās Padomju Savienības stratēģiski svarīgās pilsētās. Profesionāli pasniegtais naratīvs bija orientēts, lai pārliecinātu A. Kutepovu un militārā aktīvisma piekritējus neizšķērdēt spēkus sīkajās teroristiskajās operācijās (ko būtu grūti novērst OGPU), bet akumulēt spēkus teroristisku pasākumu rīkošanai.⁵²⁹

Tas bija izdevies līdz pat 1927. gadam, kad A. Kutepova un viņa Maskavā dzīvojošo emisāru pacietības mērs bija pilns. “Trest” aģenti vairs nespēja atturēt kaujiniekus no teroristisku aktu īstenošanas. Šajā laikā operācija sāka kļūt arvien aizdomīgāka, laika gaitā Polijas izlūkdienestam saņemot vairākus informācijas blokus (SZSA mobilizācijas plāni u. c.), kas izrādījās viltoti. Aprīlī viens no galvenajiem padomju operatīvajiem aģentiem, latvietis E. Operputs, atklāja A. Kutepova emisāriem “Trest” būtību un palīdzēja pamest PSRS. Vienlaikus arī pats emigrēja uz Somiju, kur publiski paziņoja par operāciju un tās īstenošanas detaļām.

“Trest” darbības atmaskošana kļuva par nepieredzēti smagu triecienu emigrācijas cerībām par pretboļševiku cīņas iespējām apvienībā ar Iekšējās drošības spēkiem, diskreditējot militārās emigrācijas vadoņu potenciālu. Vienlaicīgi tika deskreditēti arī Lielbritānijas un Polijas specdienestus, kuros pēc tam sākās plaša apmēra restrukturizācija.⁵³⁰

Citā jomā tas bija signāls ROVS aktīvai darbībai, ko ilglaicīgi aizturēja “Trest”. Tas izpaudās 1927. gada vasarā, vairāku teroristisku operāciju ietvaros, to starpā terorakta īstenošanā Ļeņingradā. Viena no 1927. gada vasaras operācijām bija plānota arī Latvijā un tika virzīta īstenošanai, piedaloties Latvijas ROVS dalībniekiem no “nikolajeviešiem”, kuru darbībā iesaistījās kā emigranti, tā arī Latvijas pilsoņi, vienojoties zem pretboļševistiskā kopsaucēja.⁵³¹

1927. gads kļuva par vienu no aktīvākajiem pretboļševistiskās kustības darbības gadiem. Lai gan teroristiskais darbības vilnis bija iespaidīgs, tas, protams, nebija tik apjomīgs, lai varētu būtiski apdraudēt padomju valstiskumu. Tomēr terorakts Ļeņingradā, kopumā ar citiem novērstiem mēģinājumiem starptautiskās politiskās krīzes ietvaros, veidoja noteiktus terorisma draudus un vienlaicīgi A. Kutepova popularitātes pieaugumu. Tas sasniedza kulmināciju 1928. gada pavasarī, kad straujas slimībās dēļ nomira P. Vrangelis un A. Kutepovs tika iecelts par ROVS vadītāju viņa vietā, turpinot uzsāktu ambiciozo kursu. Viņa karjeras augstākais posms ROVS iezīmējās 1929. gadā, kad janvārī nomira lielkņazs Nikolajs, A. Kutepovam kļūstot par neapstrīdamu ROVS komandieri.⁵³²

⁵²⁸ Robinson, P., pp. 139 - 140.

⁵²⁹ Прянишников, Б. Незримая паутина. Второе издание. Copyright by Boris Prianishnikoff, 1979.

⁵³⁰ Robinson, P., p. 140.

⁵³¹ Sk. 5.4. apakšnodaļu.

⁵³² P. Vrangeļa nāves cēlonis bija intensīva tuberkuloze, kas pēkšņi attīstījās 1928. gada pavasarī un aptuveni 40 dienu laikā kļuva par nāves cēloni. Neraugoties uz Pilsoņu karā pārciesto tīfu, 49 gadīgais ģenerālis līdz tam nav slimojis ar tuberkulozi un bija teicamas veselības apdāvināts.

2.4. Stāvoklis 30. gados

Situācija PSRS: “industriālais lēciens”. NEP politikas nepilnības, kā arī divejāda būtība un nesaderība ar boļševiku politiku PSRS, nespēja atrisināt ekonomiskās attīstības realizāciju. Industrializācijas īstenošana kļuva par galveno partijas nosacījumu padomju projekta transformācijai no atpalikušas sekundārās nozīmes valsts par starptautisku subjektu, ar kuru būtu jārēķinās kapitālistiskās pasaules līderiem, vienlaicīgi sperot būtisku soli sociālisma celtniecībai. Pirmkārt, tas paredzēja ekonomisku un militāru rādītāju celšanu, kur galvenā loma tika atvēlēta smagās rūpniecības (mašīnbūvei, metalurģijai, ķīmiskai rūpniecībai, naftas iegūšanai u. c.) un ar to saistītās sistēmas attīstībai (izejvielu iegūšanas, enerģētikas, loģistikas un citu infrastruktūru izveidi).⁵³³

Kā minēts, punktu NEP posmam pielika 1928. gada nogalē pieņemtais piecgades plāns, kas tika apstiprināts 1929. gada maijā un paredzēja “lielā lūzuma” laikmetu, tas ir kardinālu ekonomisku, politisku, sociālu pārmaiņu kopu, maksimāli akumulējot līdzekļus nepieciešamā tehniskā nodrošinājuma iegādei, ārzemju speciālistu pakalpojumu apmaksai un citiem uzdevumiem. Pilnīgu atteikšanos no NEP un parēju uz forsētu industrializāciju pasludināja J. Staļins 1929. gada decembra nogalē, apliecinot: “Jautājuma būtība ir šāda: jāizvēlas tikai viens ceļš, atpakaļ – uz kapitālismu, uz priekšu – uz sociālismu. Trešā ceļa nav un arī nevar būt”. Līdz ar jaunā ceļa izvēli noslēdzās vairākus gadus ilgstošā partijas cīņa, rezultātā nostabilizējoties J. Staļina diktatūrai.⁵³⁴

Galveno finansiālo segumu “industriālajam lēcienam” bija paredzēts iegūt no izejvielu un lauksaimniecības produktu eksporta, pie kam valūtu industrializācijas vajadzībām bija nepieciešams gūt ārkārtīgi ātri un krietni lielākos apmēros kā līdz šim. Līdz ar to, bija būtiski jākāpina eksporta apjomu, cenu politiku veidojot uz dempinga principa.⁵³⁵ Tomēr jau 1930. gada sākumā ar milzīgām investīcijām iesāktais piecgades projekts bija nostādīts sabrukuma priekšā pasaules ekonomiskās krīzes dēļ, deflācijas ietekmē katastrofiski pazeminot padomju eksporta ieņēmumus un būtiski sarūkot līdzekļiem industrializācijas turpināšanai.

Situācija nostādīja partijas vadību dilemmas priekšā: apstādināt vai kāpināt iesākto industrializāciju, neraugoties uz sekām. Pirmais variants pēc savas būtības ilgtermiņā varētu nozīmēt dziļāku politisku un ekonomisku krīzi, zaudējot ieguldītos līdzekļus, kas ne tikai iedragātu J. Staļina autoritāti, bet arī apdraudētu viņa un pat partijas eksistenci. Apzinoties iespējamo situāciju nākotnē, J. Staļins izvēlējās otru variantu – īstenot līdz šim nepieredzētu spiedienu kā uz zemniekiem, tā arī uz strādniekiem eksporta apjomu kāpināšanai. Tādā veidā bija paredzēts piedāvāt pēc iespējas zemāku eksporta preču cenu, pat vairākkārt zemāku par pirms krīzes izcenojumiem, un forsēt smagās rūpniecības uzņēmumu būvniecību.⁵³⁶

Kolektivizācija. Vienlaikus partijas vadība apzinājās, ka atgriešanās pie “kara komunisma” politikas spēs gūt rezultātus īstermiņā, konfiscējot zemnieku saražotus produktus viena, vai pusotra gada griezumā. Konstantus produktu daudzumus eksportam padomju ekonomiskā modeļa ietvaros varēja nodrošināt tikai valsts totālas kontroles ietekmē, tas ir, īstenojot pilnā apmērā

Emigrācijā dominēja versija, ka ģenerāļa nāve bija OGPU darbības rezultāts. Īsi pirms tam, pie ģenerāļa mājā dzīvojoša kalpotāja, no PSRS bija pēkšņi ieradies brālis, jūrniece, kurš tik pat ātri devās prom. Padomju jūrniece brīvē brāļa apciemošana vien raisa daudzus jautājumus, sliecoties pie emigrācijā cirkulējošas versijas.

Sk. Загадка смерти Генерала Врангеля: неизвестные материалы по истории русской эмиграции 1920-х годов. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1996.

⁵³³ Kenez, P. Pp. 80-84.

⁵³⁴ Зубов, А. История России XX Век. Том 2. С. 137 - 138.

Kotkin S. Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941. New York: Penguin Press, 2017. p. 64.

⁵³⁵ Tajā brīdī aktuālās padomju eksporta izejvielas bija: koksne, ogle, dzelzs rūda, čuguns, nafta, benzīns, petroleja u. c. Lauksaimniecības eksporta produkti: graudaugi, līni u. c.

⁵³⁶ Нежинский, Л. В интересах народа или вопреки им? Советская международная политика в 1917-1933 годах. Москва: Наука, 2004.

kolektivizāciju.⁵³⁷ Kā minēts, mēģinājumi īstenot kolektivizāciju sākās jau pēc NEP noslēguma 1928. gadā uz brīvās gribas pamata, bet 1930. gada sākumā skāra vien nebūtisku zemniecības daļu, savukārt 1929. gada nogalē bija kolektivizētas vien 15% no visām zemnieku saimniecībām. 1930. gadā, sākoties “industriālam lēcienam” šiem pasākumiem vairs nebija brīvprātīgas izpausmes un piespiedu kārtā vien dažos pirmajos gada mēnešos kolhozos iestājās vairāk kā 60% zemnieku. Apzinoties pārāk straujus kolektivizācijas tempus, kam nespēja sekot infrastruktūras attīstība, zemniekiem praktiski nebija likti šķēršļi izstāties no kolhoziem, rezultātā izstājoties vairāk kā 75% no 1930. gada jaunpienācējiem.⁵³⁸

Uzsākot kolektivizāciju, partija faktiski pieteica karu zemniekiem, par savu ienaidnieku skaidri definējot noteiktu šķiru – “kulaku”, ko apliecināja iepriekšminētā 1930. gada 2. februārī izdota OGPU pavēle “Par pasākumiem kulaku kā šķiras iznīcināšanai”.⁵³⁹ Spējīgākie, uzņēmīgākie un *a-priori*, spējīgākie zemnieki padomju refleksijā bija kā kolektivizācijas, tā arī valsts politikas ienaidnieki, tādejādi nolemti izsūtīšanai, vai likvidācijai, īpašumam nonākot kolhoza rīcībā.

Nemot vērā zemniekiem raksturīgu dzīves veidu, to saimniecības iezīmes, iniciatīva un panākumi tika mantotas paaudzēs, līdz ar to daudzi NEP laikā veiksmīgi zemnieki nāca no ģimenēm, kas arī impērijasd laikā bija turīgas un spēja pielāgoties jauniem izaicinājumiem, līdz ar to, šīs sabiedrības segmenta daļa Pilsoņu karā atbalstīja pretboļševiku pusi. ASV vēsturnieks Pīters Kīnezs (*Peter Kenez*) trāpīgi raksturojis situāciju, atzīmējot, ka cīņa pret “kulakiem” praktiski reanimēja “kara komunisma” ēras šķiru cīņas degsmi, jo “boļševiku skatījumā “kulaku” izsūtīšana un īpašumu konfiskācija būtiski neatšķīrās no Pilsoņu kara cīņām pret “baltajiem”.”⁵⁴⁰ Tikai atšķirībā no bruņotajiem un salīdzinoši mazskaitlīgajiem “baltajiem”, “kulaku” saimniecību skaits PSRS veidoja tuvu 1 miljoniem skaitu, aptuveni 5 miljonu cilvēku sastāvā.

Neatbilstība padomju kursam bija tikai viens no iemesliem karam pret “kulakiem”, pasludinātas kampaņas ietvaros bija nolemta iznīcināšanai visa potenciālā padomju opozīcija provincē, to skaitā arī garīdznieki, inteliģence, bijušie pretboļševiku armiju karavīri u.c. Potenciāli bīstamu, padomju varai draudīgu elementu kategorijā bija pieskaitīts aptuveni viens miljons cilvēku, ko paredzēja izsūtīšanai. Cita “kulaku” kategorija bija nozīmēta izsūtīšanai ne tik attālos rajonos, citiem bija ļauts palikt apdzīvotās vietās, konfiscējot lauksaimniecības aprīkojumu, labību un lopus kolhozu vajadzībām.⁵⁴¹

Kolektivizācijas procesu ietvaros iezīmējās sabotāžas, zemniekiem masveidā nogalinot lopus, bojājot sev piederošu aprīkojumu, lai nepieļautu tā nonākšanu kolhozā. Privātpašumu kolektivizācija negatīvi ietekmēja zemnieku attieksmi pret darbu kolhozā, kas faktiski līdzināja visus tā dalībniekus, iznīcinot iniciatīvu. Kopumā kolektivizācijas process iznīcināja nevis tikai “kulakus kā šķiru”, bet arī zemniekus kā privātu lauksaimnieku slāni, to vietā izveidojot padomju zemnieku variantu – kolhozniekus, kas bija spiesti strādāt valsts kontrolētajās kolektīvajās saimniecībās, kolhozos. Šāds saimniecības veids bija ne tikai neefektīvs, bet negatīvi iespaidoja kolhoznieku mentalitāti. It īpaši tas izpaudās pēc 1932. gadā pieņemtā likuma par iekšzemes pasēm, kas bija liegtas kolhozniekiem, tādejādi praktiski atgriežot padomju zemniekus dzimtbūšanas stāvoklī.⁵⁴²

Vienlaicīgi fundamentālas industrializācijas būves prasīja miljoniem darba roku, kas pavēra iespēju zemniekiem izbraukt no provinces un ilgtermiņā kļūt par pilsētas iedzīvotājiem, taču tikai tad, kad to atļāva speciāli norīkoti vervētāji. Vairāku miljonu cilvēku migrācija pilsētās dažu gadu laikā veica sociālās kopainas transformāciju, ko ietekmēja pilsētas iedzīvotāju dubultošanās

⁵³⁷ Snaiders, T. Asinszemes. Rīga: Jumava, 2013. 34.-35., 39. lpp.

⁵³⁸ Kotkin, S. p. 82; Kenez, P. Pp. 84, 85 - 87.

⁵³⁹ Приказ ОГПУ № 44/21 “О ликвидации кулака как класса” Pieejams: <https://stalinism.ru/kollektivizatsiya-1930-1932/prikaz-ogpu-44-21-o-likvidatsii-kulaka-kak-klassa.html> [skatīts 02.02.2023]

⁵⁴⁰ Kenez, P., p. 86.

⁵⁴¹ Kenez, P., turpat.

⁵⁴² Kotkin, S., p. 77.

piecgades laikā. Smagās rūpniecības ārkārtīgi intensīvā attīstība veidoja papildus slogu lauksaimniecības reģioniem, kam bija “jāapmaksā” ne tikai industrializācijas tēriņus, bet arī augošo pārtikas patēriņu.⁵⁴³

Pretošanās. Likumsakarīgi, ka sabiedrībā, kuras ievērojama daļa bija liecinieki kā 1917. gada notikumiem, tā arī Pilsoņu kara dalībnieki, sāka veidoties izteikta neapmierinātība ar valdības īstenotu politiku, kas daudzkārt izpaudās sacelšanās, galvenokārt lauksaimniecības reģionos. Tomēr, lielākoties, sacelšanās nebija koordinētas, izcēlās epizodiski un bija vāji nodrošinātas. Pēc OGPU rādītājiem, 1930. gadā PSRS bija reģistrētas 13453 masveida zemnieku sacelšanās un tikai 55 bruņotas sacelšanās. Lai gan zemnieki nespēja nodrošināt pietekošā daudzumā šaujamieročus un munīciju, tas neatturēja no atentātu īstenošanas pret padomju aktīvistiem un vietējās varas pārstāvjiem, uzbrukumu upuru skaitam sasniedzot 10 tūkstošus cilvēku. Savukārt OGPU vadībā un darbinieku rindās bija daudz bijušo čekistu un “kara komunisma” politikas īstenošanu, kas aukstasinīgi aplāpēja sacelšanās. Ziemeļkaukāzā pret nemierniekiem pat pielietoja tankus, artilēriju un aviāciju, savukārt nemiernieki Armavira reģionā pat pasludināja mobilizāciju, dažām vienībām sasniedzot 700 cilvēku skaitu.⁵⁴⁴ Nemieru viļņi izpaudās Kubānā, Ukrainā, Pievolgas reģionā, vēlāk Dagestānā un citur, atsevišķos reģionos līdz pat 30. gadu vidum.

Jāatzīmē, ka OGPU bija laicīgi gatavojusies šādai notikumu attīstībai, jo nemieri sākās jau 1928. gadā, valstij piespiežot zemniekus tirgot labību par neizdevīgām cenām. Paredzot nemieru viļņus, OGPU vadība jau 1929. gadā sāka masveida potenciāli opozicionārās inteligences un “kulaku” sarakstu sastādīšanu un apcietināšanu.⁵⁴⁵ Atsevišķa uzmanība tika veltīta arī ārzemju pretestības draudu novēršanai, par savu potenciālo ienaidnieku pamatoti uzskatot ROVS, to neitralizācijai OGPU ārzemju nodaļa veltīja īpašas pūles.

Industrializācijas process bija nesaraucami saistīts ar kolektīvizāciju un tieši ietekmējis arī pārtikas jautājumu, spēcīgi limitējot zemnieku produktu grozu, ko pastiprināja nepieredzētas represijas parniecīgu labības paturēšanu no kolhozam piederošiem produktiem. Kopsummā ar neražu 1932.-1933. gadā, tas noveda pie vēl vienas humanitārās katastrofas – nepieredzēta apmēra bada, kas skāra auglīgākos PSRS apgabalus kā Krievijā, tā arī Ukrainā, Kazahstānā un citur, ejot bojā 5-7 miljoniem cilvēku.⁵⁴⁶

Tomēr pirmās piecgades mērķis – uzsākt grandiozu industriālo lēcieni bija lielā mērā īstenots, rezultātā tika uzbūvēti vairāki simti dažāda mēroga industriāli uzņēmumi, kas izveidoja pamatu turpmākai attīstībai. Nepieredzētas un visnotaļ haotiskās intensitātes dēļ ekonomikas un ražošanas attīstības panākumi balstījās uz tikpat nepieredzētu upuru skaitu ar tālejošām un neatgriezeniskām sociālām un ekonomiskām sekām.

Otrā piecgade. “Industriālā lēciena” otrā piecgade norisinājās 1933. – 1937. g. vēl lielākās sociālās spriedzes gaisotnē, ko ietekmēja sistemātiski īstenots terors jeb “tīrīšanas”. Tomēr, atšķirībā no pirmās piecgades tai piemita vairāk sistematizēts raksturs un, lai gan dzīves līmenis joprojām bija zems, sākot ar 1934. gadu bada problēmas izdevās atrisināt un 1935. gadā bija atcelta pārtikas apgādes limitējošā “kartīšu sistēma”. Tomēr provincē stāvoklis bija ārkārtīgi smags, turpinājās faktiskā zemnieku paverdzināšana, praktiski piespiedu kārtā mudinot stāties kolhozos, krietni mazinājās zemnieku un pilsētas iedzīvotāju pretestība pastāvošai varai. Industrializācijas rezultātā, kardināli mainot dzīves veidu un nodarbi, vakardienas zemnieki lēnām adoptējās dzīvei pilsētās, guva jaunas profesionālas iemaņas, kas veicināja personisku izaugsmi un ražošanas rādītāju pieaugumu. Otrās piecgades laikā bija pabeigtas vairāki tūkstoši dažāda lieluma rūpnīcas un ar tiem saistīti uzņēmumi, tostarp vairāk kā 10 milzīgi smagas rūpniecības uzņēmumi. Tika veicināta loģistikas attīstība, kanālu būvniecība un citas infrastruktūras paplašināšana, kas

⁵⁴³ Турпат, 121. - 122. lpp.

⁵⁴⁴ Зубов, А. С. 179; Коткин С., p. 81.

⁵⁴⁵ “Совершенно секретно”. Лубянка – Сталину. О положении в стране. (1922 - 1934) Том 8. Часть 2. Москва: Институт Российской истории Российской академии Наук, ЦА ФСБ РФ, 2008. С. 1360.

⁵⁴⁶ Kenez, P., p. 101.

norisinājās iesaistot ārkārtīgi lielu, lētu darbaspēku, ko veidoja simtiem tūkstošu represēto, ekonomiskai attīstībai norisinoties “lielā terora” ēnā.⁵⁴⁷

PSRS iekšpolitika 30. gadu otrajā pusē: “lielais terors”. Uzņemot kursu uz forsētu industrializāciju, kas radīja ārkārtīgi lielu sociālu un ekonomisku spriedzi, J. Staļins apzinājās, ka, neraugoties uz arvien lielāku varas centralizāciju, minētie pasākumi nevarēja neradīt neapmierinātību un reizē arī atklāti naidīgu attieksmi pret varu, un personīgi viņu, turklāt, iespējams, arī partijas iekšienē.

Vienlaicīgi, valsts iekārtas arvien lielākā nosliece uz totalitārismu, pieaugoša varas koncentrācija praktiski viena cilvēka rokās, J. Staļina uztverē kļuva par piemērotu brīdi, lai iznīcinātu bijušos opozicionārus. Raksturojot situāciju, vēsturnieks A. Šubins raksta, ka opozīcijas sakāve 20. gadu otrajā pusē kļuva par iemeslu tam, ka 30. gados “...opozīcija nevarēja kļūt par legālu grupējumu un, cik paradoksāli tas nebūtu, tajā slēpās arī draudi valdošai oligarhijai – Staļins un viņa sabiedrotie nezināja, kurš tieši atradās viņu pusē, bet kurš pēkšņi varēja uzbrukt.” Reizē 20. gadu nogalē “apžēlojot” bijušos opozicionārus (N. Buharinu, G. Zinovjevu, K. Radeku, S. Kameņevu u. c.) J. Staļins neuzticējās viņiem, uzskatot, ka izšķirošajā brīdī tie spētu izveidot opozīcijas centru, kas apdraudētu uzņemto kursu.⁵⁴⁸

Stāvoklis 30. gadu sākumā reizē ļāva lauzt potenciālo sabiedrības pretestību, kas industrializācijas procesu ietvaros īsā laikā izveidoja vairāku miljonu marginālu masu. Situācija, kopumā ar 1930.-1932. gada nemieriem un badu, arvien vairāk atgādināja Krievijas impērijas noslēguma posmu, daudziem vakardienas dedzīgiem komunistiem arvien vairāk paužot nepatiku par izvēlēto kursu.⁵⁴⁹

Par pirmo ierēdni no komunistiskās partijas, kurš kļuva par “lielā terora” upuri tiek uzskatīts 1918. gadā minētais vācu vēstnieka Vilhelma Mirbaha (*Wilhelm Maria Theodor Ernst Richard Graf von Mirbach-Harff*) slepkava, OGPU darbinieks, bijušais eseru partijas loceklis Jakovs Bļumkins (*Яков Григорьевич Блюмкин*), kam nāves sods tika īstenots 1929. gada novembrī.⁵⁵⁰ Viņam sekoja tūkstošiem citu, krietni augstāka amata funkcionāru, kas tika iznīcināti nāves sprieduma rezultātā, vai represēti 1930. gadā 7. aprīlī izveidotās GULAG sistēmas ietvaros.⁵⁵¹

Lielais terors uzņēma skaidri definētu kursu 30. gadu vidū, kad 1934. gada 1. decembrī bija nogalināts J. Staļina tuva loka persona, Ļeņingradas partijas organizācijas vadītājs Sergejs Kirovs (*Сергей Миронович Костриков, Киров*). Tas “legalizēja” vēl plašāku terora vilni pret augsti stāvošajiem nomenklatūras darbiniekiem. Represijas skāra arī Politbiroju, kur no 10 cilvēkiem 4 tika represēti.⁵⁵² Ir jāatzīmē, ka S. Kirova slepkavība izsauca arī starptautisku rezonansi, atentāta rezultātā no PSRS tika izraidīts Latvijas konsuls Georgs Bisenieks, kurš tika turēts aizdomās saistībā ar S. Kirova nogalināšanu.⁵⁵³

1937. gadā represijas skāra SZSA militāro eliti, aizdomās par saistību ar “trockistu pretpadomju organizāciju”, kur bija iznīcināti Pilsoņu kara armiju komandieri ar maršalu Mihailu Tuhačevski (*Михаил Николаевич Тухачевский*) priekšgalā, represijām skarot tūkstošiem armijas komandieru un zemāku pakāpju karavīru, kas kopsummā ar 1930.-1931. gada represijām pret bruņoto spēku komandieriem lielā mērā vājināja SZSA. Šajā kontekstā ASV vēsturnieks Ronald

⁵⁴⁷ Кенез, Р., Рр. 111-114.

⁵⁴⁸ Шубин, А. 1937. Антитеррор Сталина. Москва: Яуза, 2010. С. 3 -5, 12.

⁵⁴⁹ Турат.

⁵⁵⁰ Шубин, А., С. 13.

⁵⁵¹ GULAG (ГУЛАГ, Государственное управление исправительно-трудовых лагерей) - Galvenā labojošo-darba nometņu pārvalde, ieslodzījuma un izsūtījuma vietu pārvaldes sistēma, kas darbojās no 1930. līdz 1959. gadam.

⁵⁵² Suny, G., p. 285.

⁵⁵³ Detalizēti sk. Jēkabsons, Ē. Latvijas konsula Ļeņingradā Georga Bisenieka izraidīšana no Padomju Savienības 1934. gada beigās // Latvijas Vēstures institūta Žurnāls. Nr. 1 (2016). 136.-161. lpp.

Sanijs (*Ronald Grigor Suny*) uzskatāmi atzīmēja, ka represijās pret SZSA augstāko vadību J. Staļins likvidējis vairāk ģenerāļu nekā tie gāja bojā Otrajā pasaules karā.⁵⁵⁴

Neraugoties uz OGPU lomas pieaugumu, kas 1934. gada 10. jūlijā tika pārveidota par PSRS Iekšlietu Tautas komisariātu (*Народный комиссариат внутренних дел СССР, НКВД*, turpmāk NKVD)⁵⁵⁵ arī tās vadītāji, terora īstenotāji, nevarēja būt pasargāti no “lielā terora” represijām. To rezultātā 1938. gadā ar nāves tika sodīts NKVD vadītājs Heihnrihs Jagoda (*Генрих Григорьевич Ягода*), bet 1940. gadā viņa pēcnācējs tautas komisārs Nikolajs Ježovs (*Николай Иванович Ежов*), kā arī virkne līdzgaitnieku no NKVD. Cik paradoksāli nebūtu, bet arī pret partijas līdzgaitniekiem un tuvākiem sabiedrotajiem vērstajā terorā J. Staļins uzstādīja “rekordu” 30. gadu terora rezultātā iznīcinot vairāk komunistu nekā nacionālsociālisma līderis Ā. Hitlers.⁵⁵⁶

1937.-1938. gados represiju lokā nonāca nacionālās minoritātes, kam tika likta priekšā sadarbība ar ārzemju (tas ir nacionāliem) izlūkdienestiem, kas skāra vairāk nekā 330 tūkstošus cilvēku, aptuveni 75% bija piemērots nāves sods. NKVD nacionālo operāciju ietvaros tika represēti vairāk kā 23 tūkstošu latviešu, no tiem vairāk kā 3600 bija īstenots nāves sods.⁵⁵⁷

“Lielā terora” laikā Staļins īstenoja totalitārisma nostiprināšanos, taču ne tikai iznīcinot potenciālos pretiniekus un neapmierinātos, sistemātisku “tīrīšanu” ceļā bija panāktas fundamentālas izmaiņas sabiedrībā. Represiju ietvaros tika apcietinātas ne tikai aizdomās turamās personas, bet arī to paziņas, kolēģi, turklāt ārkārtīgi plaša loka ietvaros. Tas strauji pieauga, pratināšanā aizdomās turamajiem cenšoties attaisnoties (nereti spīdzināšanas rezultātā), bija iesaistītas citas, ar lietu nesaistītas personas. Savukārt, citi neapcietinātie, bet lokam pietuvinātie, centās nodrošināties no represijām, apmelojot aizturētos, turklāt nereti tas izpaudās arī ģimenēs. Rezultātā tika radīta atomizēta, savstarpējās neuzticības pārņemta sabiedrība, kas bija viegli pārvaldāma un pilnībā kontrolējama totālas nedrošības atmosfērā. Vienlaicīgi “lielā terora” rezultātā bija būtiski iedragāta valsts ekonomiskā attīstība, armija, intelektuālais potenciāls, taču lielākoties īstenots Staļina mērķis – ārkārtīgi strikta varas vertikāle ar dzelžainu disciplīnu, valdības grožus koncentrējot praktiski viena cilvēka rokās.⁵⁵⁸

Kopumā “lielā terora” laikā aptuveni 1 miljonam cilvēku tika izpildīts nāves sods un tuvu 10 miljoniem bija represēti. “Industrializācijas lēciena” izraisītu sociālu katastrofu, represiju, slimību un ar to saistīto iemeslu dēļ 30. gados kopumā gāja bojā 10 – 11 miljoni cilvēku.⁵⁵⁹ Vienlaicīgi milzīgs represēto kopskaits kļuva par vienu no ekonomikas dzinējiem, GULAG sistēmas ietvaros nodrošinot ārkārtīgi lētu eksporta preču ražošanu, īstenojot inženiertehnisko objektu būvniecību u. c. Oficiāli “lielā terora” nobeigums tika deklarēts 1939. gada martā notikušajā PSKP 18. kongresā, partijas līderiem paziņojot, ka iekšējie ienaidnieki faktiski ir iznīcināti, pastāvot tikai ārējiem draudiem. Tiesa gan, 30. gados ārējie izaicinājumi veidoja ārkārtīgi sarežģītu situāciju ne tikai PSRS, bet arī visā pasaulē desmitgades garumā.

PSRS ārpolitika 30. gados. Pagrieziena punkts iezīmējās 1933. gada 30. janvārī, kad ārējo un iekšējo izaicinājumu iespaidā krita Veimāras republika, sākoties jaunās, totalitārās Vācijas laikmetam, pie varas nākot Nacionālsociālistiskai partijai, jaunā reihskanclera, Ādolfa Hitlera (*Adolf Hitler*) vadībā.⁵⁶⁰ Lai gan arī līdz šim PSRS vadība bija teicami informēta par popularitāti gūstošiem izteikti labējiem fašistiskajiem un nacistiskajiem spēkiem, apzinoties to naidīgo attieksmi

⁵⁵⁴ Suny, G., turpat.

⁵⁵⁵ NKVD (Народный комиссариат внутренних дел, НКВД СССР) - Iekšlietu Tautas komisariāts. 1934 - 1946. gadā Centrālais PSRS valsts pārvaldes orgāns, valsts drošības, represīvā aparāta, cīņas ar noziedzību u. c. funkciju nodrošināšanai.

⁵⁵⁶ Kenez, P., p. 109.

⁵⁵⁷ Дёнингхаус, В. В тени “Большого Брата”: Западные национальные меньшинства в СССР (1917-1938 гг.). Москва: РОССПЭН, 2011. С. 587 - 628.

⁵⁵⁸ Арентт, Х. Истоки тоталитаризма. Москва: Центрком, 1996. С. 429 - 430.

⁵⁵⁹ Suny, G., p. 287.

⁵⁶⁰ Snaiders, T., 36.-38. lpp.

uz komunismu un “jūdu-boļševismu”, Staļinam pat zināmā mērā imponēja A. Hitlera paustais revizionistiskais mērķis – iznīcināt Versaļas kārtības sistēmu Eiropā un sodīt Antantes valstis, kas miera līguma ietvaros pazemoja Vācijas nāciju. Šis simpātijas atsevišķās izpausmēs bija pat abpusējas.⁵⁶¹

Līdz A. Hitlera nākšanai, Eiropā nacionālsociālistus neuzskatīja par nopietnu politisku spēku un vēl zemāk viņu potenciālu vērtēja PSRS. Līdz pat 1933. gada vidum lielāku uzmanību Eiropas komunisti un “Kominterne” veltīja uzbrukumiem Eiropas sociālistiem, kuru lielāko spārnu veidoja sociāldemokrāti, padomju retorikā “asiņaini imperiālista suņi”, “sociālfasisti” u. c.⁵⁶² Līdz ar to oficiālās sadarbības izveide ar ārzemju sociālistiem, “meņševikiem” kā ar naidīgiem spēkiem padomju skatījumā nebija iespējama. Neraugoties uz iekšējām problēmām, ko daļēji ietekmēja pasaules ekonomiskā krīze, PSRS vadība uzskatīja krīzi par galveno katalizatoru Rietumu iekšpolitiskās situācijas destabilizācijai, kas pavērs iespēju galēji kreisajiem spēkiem veikt apvērsumus un nākt pie varas, aktualizējot sen loloto, taču aktualitāti zaudējušu “pasaules revolūcijas” konceptu.

“Tautas fronte” un “kolektīvā drošība”. Pasaules ekonomiskā krīze tiešām saasināja vairāku valstu iekšpolitisko situāciju. Novērojot ārkārtīgi impulsīvu nacionālsociālistu darbību Vācijā, viņu īstenoto kursu pret kreisajiem spēkiem un diktatūras nodibināšanu, to skaitā arī PSRS drošību apdraudošo retoriku un zibenīgu atbalstītāju pieaugumu, padomju puse apzinājās potenciālā kara iespēju. Īsā laikā padomju diplomātija bija spiesta mainīt darbības virzienu, apzinoties draudus, kas nāk ne tikai no Vācijas, bet arī no nacionālsociālistiem simpātizējošām konservatīvām aprindām citās valstīs, kas savā darbībā kļuva izteikti naidīgas attiecībā uz PSRS.

Veids kā pretoties šo spēku darbībai bija sadarbības paplašināšana ar mēreni kreisajiem un centriskajiem spēkiem Eiropā. Tā, īsā laikā no Versaļas sistēmas kritiķiem un pretiniekiem, J. Staļina vadītā PSRS kļuva par tās atbalstītājiem, protams, noteiktā līmenī. Nacistu draudu priekšā padomju aktīvā starptautiskā politika, kas bija vērsta uz miera stabilizēšanu, atbrūnošanos un lielā mērā spodrināja PSRS tēlu, mainīja daudzu rietumu politiķu uzskatus. Īpašu kontrastu tam piešķīra Vācijas izstāšanās no Tautu Savienības 1933. gada 19. oktobrī un, tieši pretēji, PSRS uzņemšana organizācijā 1934. gada 18. septembrī.⁵⁶³

PSRS konsekvēnta darbība tuvināšanai ar Rietumiem, izveidoja labvēlīgu augsni tās atzīšanai no ASV, kas notika 1933. gada novembrī. Savukārt 1935. gada augustā 7. “Kominternes” kongresā bija pasludināta “Tautas frontes” izveide, “kolektīvās drošības” idejas vārdā, apvienojot kreisos, mēreni kreisos un liberālos spēkus cīņai pret nacionālsociālismu un fašismu.⁵⁶⁴

1936. gadā “Tautas fronte” uzvarēja vēlēšanās Francijā, Spānijā, vēlāk Dienvidamerikas valstīs. Sociālistu un komunistu nākšana pie varas Francijā un cieša sadarbība ar PSRS, “Tautas frontes” ietvaros, pēc J. Staļina domām, varēja kalpot kā nopietns apdraudējums Vācijas militārās ekspansijas plāniem un pat izveidot Antantei līdzīgu bloku. 1935. gadā 2. maijā ar Franciju bija noslēgts savstarpējās palīdzības līgums, kas gan paredzēja nevis abpusēju iesaisti trešās puses uzbrukumā kādai no līgumu noslēdzošām valstīm, bet konsultāciju uzsākšanu palīdzības nodrošināšanai. Nedaudz vēlāk līdzīgs līgums bija noslēgts ar Čehoslovākiju.⁵⁶⁵

Lai panāktu lielāku efektu, PSRS tiecās noslēgt līdzīgus līgumus arī ar Poliju un Rumāniju, taču tas nevainagojies ar panākumiem. Arī sadarbība ar Franciju neguva ievērojamu turpinājumu, kas spētu kavēt galēji labējo režīmu ekspansīvu darbību. Francijas un Lielbritānijas izvēlētais kurss, lai izvairītos no kara, nebija savienojams ar spēcīgu pret darbību Vācijas un Itālijas ārpolitikai. Tas tika pierādīts jau 1935. gada oktobrī, Itālijai iebrūkot Etiopijā, kam sekoja visnotaļ vāja Rietumu pasaules reakcija. Tik pat vāji protesti tika izteikti Vācijas karaspēkam īstenojot Reinas apgabala

⁵⁶¹ Zitelmann, R. Hitler's National Socialism. pp. 510-512. Oxford: Management Books, 2022.

⁵⁶² Kenez, P., pp. 126-127.

⁵⁶³ Kenez, P., pp. 127. - 129.

⁵⁶⁴ Sunny, R., p. 322.

⁵⁶⁵ Kissinger, H. p., 336.

militarizāciju 1936. gada martā un laužot Lokarno līgumu, ko nespēja ietekmēt arī “Tautas frontes” valdība Francijā, kā arī citu valstu valdības.⁵⁶⁶

PSRS, Vācija un Itālija Spānijas pilsoņu karā. 1936. gada vidū ar nelielu pārsvaru “Tautas fronte” uzvarēja vēlēšanās Spānijā, kas praktiski kļuva par detonatoru sociāli politisku pretrunu pārņemtajā valstī, kam sekoja Spānijas bruņoto spēku komandieru sacelšanās, izceļoties Pilsoņu karam, kur konservatoru – nacionālistu pusē nostājās Vācija un Itālija, savukārt republikāņu pusē PSRS. Arī šoreiz Francijas īstenotā neiejaukšanās politika liedza palīdzību Spānijas Pilsoņu karā, teorētiski radnieciskajiem, republikāņu spēkiem. Gandrīz trīs gadus ilgstošais Spānijas Pilsoņu karš kļuva par kaujas lauku, kur pirmo reizi sadūrās PSRS, Vācijas un Itālijas bruņoto spēku pārstāvji.⁵⁶⁷

Spānijas nacionālistu pusē nonākot lielākajai armijas daļai ģenerāļu vadībā, ko atbalstīja Vācija un Itālija, kā arī, pastāvot konstantām šķelšanās republikāņu nometnē, 1939. gada aprīlī karš noslēdzās, uzvarot nacionālistiem. Lai gan republikāņu uzvara Spānijas Pilsoņu karā bija stratēģiski svarīgs PSRS ārpolitikas uzdevums, kara gaitā arvien izteiktāk iezīmējās padomju darbības centieni pakļaut republikāņus savā kontrolē. Tas tika daļēji īstenots, militāro speciālistu kontingentu lokā palielinot NKVD orgānu klātbūtni, kas iesaistījās represijās, iejaucās republikāņu valdības iekšējā darbībā u. c.⁵⁶⁸

“Nomierināšanas politikas” sabrukums un PSRS tuvināšanās ar Vāciju. 1936. gada 25. novembrī Vācija un Japāna izveidoja “Antikominternes” paktu, kas bija vērstas pret komunistiskās internacionāles darbības ierobežošanu pasaulē. 1937. gada novembrī paktam pievienojās Itālija, tādejādi PSRS nonāca izolācijā, nespējot izveidot pienācīgu sadarbību ar ietekmīgiem sabiedrotajiem Rietumos “kolektīvās drošības” koncepta ietvaros, vienlaicīgi pieaugot pretpadomju bloka ietekmei.

Kopumā “Kolektīvās drošības” koncepta būtībai arvien vairāk piemita nomināls raksturs, it īpaši pēc Austrijas aneksijas 1938. gada 13. martā, kas atkal izsauca vien vāju protestu Rietumos. PSRS nenosodīja aneksiju, taču vienlaicīgi izteica strikti nosodošu attieksmi pret Lielbritānijas un Francijas bezdarbību. Arī attiecībā uz iejaukšanos Čehoslovākijas jautājumā abas Rietumeiropas lielvaras izturējās līdzīgi, 29. septembrī Minhenē vienojoties ar A. Hitleru un Itālijas diktatoru Benito Musolīni (*Benito Amilcare Andrea Mussolini*) par neiejaukšanos Čehoslovākijai piederošajā Sudetu apgabala Vācijas aneksijas procesa ietvaros. Rezultātā 1939. gadā daļa Čehoslovākijas teritorijā (Čehijā un Morāvijā) bija nodibināts Vācijas protektorāts, pārējā daļa tika sadalīta starp Vāciju, Poliju, Ungāriju. Mūsdienu Slovākijas teritorijā tika nodibināta provāciska Slovākijas Republika. Tādejādi, Čehoslovākijas precedents vienlaicīgi pierādīja Lielbritānijas un Francijas nespēju ietekmēt Vācijas ekspansiju un, lai gan “nomierināšanas politika” attālināja bruņota konflikta sākumu, tas iedrošināja Ā. Hitleru turpmākai darbībai, kas 1939. gada martā izpaudās Klaipēdas reģiona aneksijā un kopš 1938. gada nogales prasībās Polijai Dancigas jautājuma ietvaros, kļūstot par prelūdiju kara sākumam ar Poliju.⁵⁶⁹

PSRS un Vācijas savstarpējās neuzbrukšanas līgums un slepenais protokols. Vienlaicīgi, kopš 1939. gada pavasara, padomju puse iesaistījās sarunās ar Vāciju, kas notika kā Berlīnē, tā arī Maskavā, sasniedzot apogeju augusta beigās, abām valstīm vienojoties par neuzbrukšanas līguma noslēgšanu. Tā sauktais “Molotova – Ribentropa pakts” tika noslēgts 23. augustā uz desmit gadiem, nosakot abpusēju atturēšanos no agresijas, kas arī liedza atbalstīt trešās valstis, ja to darbība apdraudētu līgumslēdzējus.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ Kissinger, H., p. 303.

⁵⁶⁷ Antony, B. The Battle For Spain. The Spanish Civil War 1936 - 1939. London: Weidenfeld & Nikolson, 2006. Pp. 55-56; 151-157, 398.

⁵⁶⁸ Шубин, А. Великая испанская революция. Москва: Либроком, 2012. С. 121, 373, 405, 416, 419.

⁵⁶⁹ Polija un 1938.–1939. gada starptautiskā krīze Eiropā. Sast., tulk. Jēkabsons, Ē. // Vēstures avoti augstskolai 6. sēj. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. 65.-67., 77.-79., 114.-116.lpp.

⁵⁷⁰ Latvijas ārpolitika un diplomātija, 442. lpp.

Līdz ar neuzbrukšanas līgumu tika parakstīts slepenais protokols, kas noteica abu valstu ietekmes sfēru sadali Austrumeiropā, apliecinot, ka teritoriāli politiskās pārkārtošanās gadījumā pie Somijas un Baltijas valstīm par padomju un Vācijas ietekmes sfēru robežu ir noteikta Lietuvas ziemeļu robeža, pie kam atzīstot Lietuvas teritoriālās pretenzijas uz Viļņas apgabalu. Attiecībā uz Poliju par interešu sfēru robežām bija noteiktas upju līnijas Nareva, Visla un Sana. Vienlaicīgi līgumslēdzēji vienojās turpmākajās sarunās izlemt, vai Polijas pastāvēšana atbilst to interesēm. Pielikuma noslēgumā Vācijas puse atzina padomju intereses Rumānijai piederošajā Besarābijā.⁵⁷¹ Pielikuma būtību trāpīgi raksturo vēsturnieka Ineša Feldmaņa atziņa: “Savā būtībā Molotova-Ribentropa pakts bija prettiesisks un cinisks izlīgums uz sešu trešo valstu rēķina.”⁵⁷²

Otrā pasaules kara sākums. Savstarpējie palīdzības līgumi un “Ziemas karš”. Minētais līgums ar pielikumu faktiski kļuva par neatgriezenisku momentu, lai sāktos Otrais pasaules karš, 1939. gada 1. septembrī Vācijai iebrūkot Polijā, kam sekoja Lielbritānijas un Francijas kara pieteikums Vācijai. 17. septembrī, ukraiņu un baltkrievu iedzīvotāju atbrīvošanas aizsegā PSRS iebruka Polijā, okupējot 200 tūkstošus kvadrātkilometru teritoriju. Okupētājās teritorijās sākās masveida represijas pret poļu inteliģenci, virsniecību, nacionāli un pretpadomju orientētiem un sabiedriski aktīviem iedzīvotājiem, kas gāja roku rokā ar kolektīvizāciju. 28. septembrī abu agresoru starpā tika noslēgts papildus līgums, nosakot ieņemto teritoriju robežas Polijā. Tā ietvaros visa Lietuva (kopā ar Viļņas apgabalu) nonāca PSRS interešu sfērā, vienlaicīgi paplašinājās Vācijas okupētās teritorijas Polijā.⁵⁷³

Par nākamo soli PSRS agresijas ietvaros kļuva “Savstarpējie palīdzības līgumi” ar padomju sfērā nonākušajām Baltijas valstīm, kas tika noslēgti 28. septembrī ar Igauniju, 5. oktobrī ar Latviju un 10. oktobrī ar Lietuvu. Līgumu ietvaros Baltijas valstīs bija izveidotas kara bāzes un izvietots karaspēks, *de facto* likvidējot valsts suverenitāti.

Vienlaicīgi 1939. gada nogalē par nākamo mērķi PSRS agresijā kļuva Somija. Arī Somijas pusei izteiktas prasības izvietot SZSA bāzes, kā arī iznīcināt nocietinājumu līnijas, atbīdīt robežas Karēlijas sauszemes šaurumā valsts iekšpusē un citas prasības. Neraugoties uz Somijas kompromisa piedāvājumiem, padomju puses prasības tikai pieauga. Tam sekoja provokācijas pierobežā un 30. novembrī sākās PSRS – Somijas karš. Padomju Savienības iebrukums Somijā kļuva par iemeslu izmaiņām starptautiskajā mērogā – 14. decembrī PSRS tika izslēgta no Tautu Savienības. “Ziemas karš” ilga līdz 1940. gada 12. martam, Somijai zaudējot ap 9% no savas teritorijas, bet saglabājot neatkarību. Vienlaicīgi milzīgi zaudējumi (PSRS pusē no 126 līdz 200 tūkstošiem bojā gājušo pretī 26 tūkstošiem no Somijas puses) un neveiksmes operatīvi-taktiskajā līmenī atspoguļoja būtiskus trūkumus SZSA ietvaros, kā arī to komandieru vājo kompetenci, kuri spēja uzvarēt tikai izmantojot dzīvā spēka pārākumu, kas šajā konfliktā bija sešas reizes lielāks.⁵⁷⁴

PSRS agresijas izpausmes 1940. gadā. 1940. gada 15. un 16. jūnijā Baltijas valstīm tika nosūtīts ultimāts ar prasībām izveidot Padomju savienībai draudzīgas jaunas valdības, kā arī izvietot papildus karaspēku. 17. jūnijā Latvijas teritorijā ienāca padomju karaspēks, 21. jūnijā K. Ulmaņa valdību nomainīja PSRS veidota marionešu valdība un 15. jūlijā tika ievēlēta “Tautas Saeima”. 5. augustā Latvija tika iekļauta PSRS sastāvā, bet 3. un 6. augustā līdzīgu likteni piedzīvoja Lietuva un Igaunija.⁵⁷⁵ 26. jūnijā PSRS nosūtīja ultimātu Rumānijai, pieprasot demilitarizēt Ziemeļbukovinu un Besarābiju. Pēc valdības piekrišanas, 3. jūlijā norisinājās teritoriju aneksija jaunizveidotās Moldāvijas un daļēji Ukrainas PSR sastāvā.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Kissinger, H. pp. 347, 355.; Snaiders, T. Asinszemes. Rīga: Jumava, 2013. 138.-139. lpp.; Andersons, E. Latvijas vēsture 1920 -1940. II. Ārpolitika. Stockholm: Daugava, 1984. 119.-123.lpp.

⁵⁷² Latvijas ārpolitika un diplomātija, 442.lpp.

⁵⁷³ Snaiders, T. 145 -146. lpp., 164 lpp.; Kotkin, S., p. 932, 933.

⁵⁷⁴ Kissinger, H. p. 352.; Suny, R., pp. 329, 330.; Kotkin, S., pp. 1003 - 1013.

⁵⁷⁵ Bleiere, D. Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945), Rīga: Jumava, 2008. 183., 186. - 187., 194. - 195.lpp.

⁵⁷⁶ Kissinger, H., p. 355; Suny, R., p. 333.

Eiropas pārējā daļā aktīvu karadarbību izvērša nacistiskā Vācija, 9. aprīlī bija okupēta Dānija, 14. maijā kapitulēja Holande, 28. maijā Beļģija, pēc divu mēnešu pretestības, 9. jūnijā, krita Norvēģija, bet 14. jūnijā Francija. Lai gan no Rietumu lielvarām Eiropā par vienīgo ievērojamu Vācijas pretinieku palika Lielbritānija, Francijas krišana faktiski iezīmēja laika atskaites punktu Vācijas un PSRS sadursmei.⁵⁷⁷

Latvijas ārpolitika 30. gadu pirmajā pusē. Līdzīgi kā 20. gadu otrajā pusē, arī jaunās dekādes sākumā Latvijas ārpolitikas ietvaros dominēja horizontālā orientācija. 1929. gadā tās turpinājums bija tā dēvētais “Litvinova protokols”, ko 9. februārī parakstīja PSRS, Igaunija, Latvija, Polija un Rumānija. Protokols paredzēja savstarpējo attiecību regulēšanu, balstoties uz “Briāna – Keloga paktu”, nosodot militāru starptautisku konfliktu risināšanu, kā arī atsakoties no kara kā no nacionālās politikas līdzekļa. Pakta virzīšana norisinājās kopš 1928. gada un rezultātā to parakstīja 63 valstis, tā reālā nozīme bija visnotaļ nomināla. Paktā nebija ietverta agresora definīcija, tas neparedzēja spēku pielietošanu sankciju veidā un starptautisku arbitražu konfliktu risināšanā. Latvijas puse paktu ratificēja 1929. gada 13. februārī.

Neuzbrukšanas līgums. Protams, arī turpmākajās attiecībās ar PSRS viens no noteicošajiem faktoriem bija drošības aspekts, Latvijas pusei cenšoties panākt maksimāli stabilas garantijas. Šī aspekta ietvaros 1931. gadā atsākās Latvijas – PSRS sarunas par neuzbrukšanas līgumu, kas šoreiz gan vainagojās ar panākumiem un līgums tika parakstīts 1932. gada 5. februārī un bija spēkā trīs gadus. Līgums tika balstīts uz 1920. gada 11. augusta miera līgumu, abām pusēm apņēmoties neuzbrukt, neslēgt otrai pusei naidīgus militārus vai politiskus līgumus u. c.

Analoģiski līgumi bija noslēgti arī ar Somiju, Igauniju un Poliju, tomēr savstarpējo uzticēšanos tas būtiski nevaicēja. Kopumā, pēc nacionālsociālistu nākšanas pie varas, galvenās bažas par miera stabilitāti Eiropā veidoja Vācijas agresīvais diskurss, līdz ar to uz šī fona potenciāli draudī no PSRS īslaicīgi zaudēja asu aktualitāti.⁵⁷⁸

Tirdzniecības līgums 1932. gadā: ekonomiskais un politiskais konteksts. Vienlaicīgi, pasaules krīzes sekām padziļinoties, īpaši svarīga nozīme tika piešķirta ekonomiskās sadarbības aspektam, kura ietvaros PSRS bija visnotaļ pievilcīgs partneris. 1932. gada 5. novembrī beidzās 1927. gada noslēgtais tirdzniecības līgums un tā pagarināšana kļuva par vienu no Margēra Skujenieka valdības prioritātēm. Atšķirībā no 1927. gada situācijas, kad pēc līguma noslēgšanas lielā mērā tiecās Maskava, tajā brīdī atrodoties dziļā izolācijā, šoreiz līgumā bija ārkārtīgi ieinteresēta Latvijas puse, ciešot grūtības sakarā ar recesiju ekonomikā. Ņemot vērā padomju ārpolitikai raksturīgas iezīmes, vilcinoties pildīt vai klaji nepildot vienošanās minētos pienākumus, arī 1927. gada līgums nebija izņēmums. PSRS puse solītos iepirkumus un tranzīta kravas pārvādājumu apjomu veica vien daļēji, līdz ar to arī līguma kā ekonomikas panacejas loma nebija tik liela, kā to pasniedza Latvijas sociāldemokrāti, lai gan nevar noliegt tā pozitīvās iezīmes ekonomikas atvēršanai.⁵⁷⁹

Savukārt, ņemot vērā PSRS ekonomiskās sadarbības modeli, kur vienmēr lielu lomu spēlēja politiskās intereses, 30. gadu sākumā Latvija nebija primārās kategorijas PSRS ārpolitikas objekts. Arī 1927. gada tirdzniecības līguma nosacījumi sniedza papildus priekšrocības padomju pusei, nosakot, ka pēc līguma izbeigšanās, tas automātiski tiks pagarināts, ja neviena no pusēm to nedenonsēs. Situāciju teicami apzinājās padomju valdība, cenšoties izmantot stāvokli ar ekonomiku nesaistītu, taču sen lolotu politisku mērķu īstenošanai.

1932. gada 23. aprīlī Politbiroja sēdē J. Staļins ierosināja līgumu denonsēt, reizē uzsākot sarunas par jaunā līguma slēgšanu uz Maskavas nosacījumiem, kas ekonomiskajā jomā būtiski ierobežotu Latvijas importu, bet politiskajā aspektā spiestu Latvijas valdību spert soļus

⁵⁷⁷ Andersons, E. 396.-397., 402. - 404. lpp.; Snaiders, T. 145 -146. lpp.

⁵⁷⁸ Latvijas ārpolitika, 232., 233. lpp.; 20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīga valsts 1918-1940. Atb. red. Berziņš, V. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. 577. - 580. lpp.

⁵⁷⁹ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 280., 281., 287. lpp.

pretboļševistisku organizāciju likvidācijai un pretboļševistiski orientētu krievu preses izdevumu slēgšanai. Politiskā aspekta akcentēšanai padomju presē bija uzsākta kampaņa, akcentējot uzmanību uz PSRS “naidīgu baltgvardu organizāciju darbību” kaimiņvalstīs.⁵⁸⁰

4. maijā tika uzsāktas aktivitātes diplomātiskajā jomā, padomju diplomātiskais pārstāvis Aleksejs Sviderskis (*Алексей Иванович Свидерский*) iesniedza notu par padomju valdības lēmumu nepagarināšanāt līgumu pēc tā darbības izbeigšanas. 13. maijā, A. Sviderskis iesniedza notu un memorandu, pārmetot Latvijas valdībai 1920. gada miera līguma nosacījumu nepildīšanu, kas izpaudās pretpadomju organizāciju un naidīgas preses darbībā Latvijā. Vienlaikus valdībai bija iesniegts saraksts ar padomju pusei īpaši naidīgajiem “baltgvardiem”.

Zīmīgi, ka tieši 1932. gada maijā un jūnijā, Latvijas robežas šķērsošanas brīdī, bija aizturēti vairāki LKP aģenti turklāt ar Latvijas valstiskumam naidīgajām proklamācijām, kas bija paredzētas izplatīšanai valsts iekšienē, tātad tieši pārkāpjot 1920. gada miera līguma nosacījumus. Vēlāk bija aizturēti arī citi aģenti. Līdz ar to padomju notai 5. jūlijā sekoja atbildes nota no Latvijas puses, noraidot apsūdzības un vienlaicīgi apliecinot LKP nelegālās darbības atbalstu no Maskavas.⁵⁸¹

Rudenī diplomātiskās peripetijas sasniedza kulmināciju, Maskavas pusei īstenojot vāji piesegtu politisku šantāžu, pieprasot veikt apkarošanas soļus attiecībā uz krievu pretboļševikiem un preses izdevuma “Segodnja” slēgšanu, taču pretī vilcinoties izskatīt pat ļoti pieticīgus pienākumus jaunā līguma projektā (salīdzinājumā ar 1927. gada līgumu). Rezultātā tika īstenota Politiskās pārvaldes pretboļševiku darbības apkarošanas operācija, neskarot avīzes darbību. Oktobrī procesā iejaucās Lielbritānijas, Francijas un ASV diplomātiskie pārstāvji, aicinot nepakļauties padomju spiedienam.⁵⁸² Tomēr valdība spēra padomju pusei pretimnākošus soļus pretboļševiku apkarošanā, izraidojot no valsts virkni cilvēku.⁵⁸³

Situāciju saasināja 4. novembra padomju puses iesniegtais līguma projekts, kas Latvijai bija neizdevīgs, turklāt piespiežot pakļauties padomju naftas monopoltiesības nosacījumiem. Pēdējais faktors momentāni kļuva zināms Lielbritānijas vēstniecībai Maskavā, kas aicināja Rīgu nepakļauties nosacījumam, ievērojot britu naftas kompāniju intereses. Vienlaicīgi bažas par ieguvumiem un zaudējumiem līguma noslēgšanas ietvaros izsauca debates sabiedrībā, apšaubot vienošanās lietderību, kas kopsummā ar minētajiem faktoriem, kā arī padomju nostāju, nevainagojās ar panākumiem un 1932. gadā jaunais līgums netika noslēgts.⁵⁸⁴

Jauns tirdzniecības līgums 1933. gadā. Par spīti praktiski strupceļā nonākušajām sarunām, padomju pusei ieņemot kategorisku nostāju, 1933. gadā notika būtiskas izmaiņas. Nākot pie varas nacionālsociālistiem, Vācijā padomju valdība bažījās par to ietekmes pieaugumu Latvijā, turklāt diplomātu sabiedrībā sāka virzīt baumas par abpusējo Vācijas un Latvijas tuvināšanos, muitas savienības izveides virzienā. Maija beigās padomju puse atsāka sarunas par jaunā līguma noslēgšanu, kas padomju tradīcijās gan netraucēja “Kominternei” turpināt graujošo darbību, izraisot masveida streikus uz Latvijas kuģniecības kompāniju kuģiem.

Attiecībā uz līguma slēgšanu padomju puse šoreiz nevilcinājās, tieši otrādi, steidzinot Rīgu ātrāk noslēgt līgumu, ko nespēja ietekmēt pat kārtējais skandāls saistībā ar jūnijā notikušu padomju spiegu apcietināšanu. Arī “baltgvardu” un “Segodnja” jautājums bija pilnībā zaudēja savu aktualitāti. Tomēr, neraugoties uz izmaiņām starptautiskajā politiskajā klimatā, PSRS nespēja pretimnākušanos soļus atrunātu iegādāto preču un tranzīta jomā, kas izraisīja spraigas diskusijas vairāku mēnešu garumā. Rezultātā līgums bija parakstīts 1933. gada 4. decembrī ar divu gadu darbības ilgumu, tomēr tā nozīme Latvijai bija salīdzinoši neliela un vairs nespēlēja tik vitālu lomu

⁵⁸⁰ Turpat, 278. lpp.

⁵⁸¹ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari., 298. - 299. lpp.

⁵⁸² Turpat, 300. lpp.

⁵⁸³ Sk. 6.4. apakšnodaļu.

⁵⁸⁴ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 301. lpp.

Latvijas ekonomikā, kurā bija novērojama stabila augšupeja, salīdzinot ar situāciju 1931.-1932. gadā.⁵⁸⁵

Austrumu pakts. Paralēli tirdzniecības līguma noslēgšanas procesiem, būtiskas izmaiņas iezīmējās starptautiskās diplomātijas ietvaros. Vācijas izstāšanās no Tautu Savienības 1933. gada rudenī kļuva par pirmo Eiropas miera apdraudējuma signālu, ko apzinājās pārējās lielvaras, to starpā arī Francija un PSRS. Īsi pēc minētajiem notikumiem sākās abpusējas konsultācijas situācijas stabilizācijai un 1934. gada maijā PSRS nāca ar piedāvājumu kolektīvas drošības atbalstam izveidot tā saukto Austrumu pakta, kura dalībnieki apņēmtos ievērot starptautiski atzītas valsts robežas un sniegt palīdzību pakta dalībniekiem ārējās agresijas gadījumā. 14. jūnijā PSRS uzaicināja piedalīties paktā Somiju, Igauniju, Latviju, Lietuvu, Poliju, Čehoslovākiju un arī Vāciju, tādā veidā panākot, lai arī Vācija uzņemtos pienākumus, kas ierobežotu tās militārās un ekspansīvās tieksmes.⁵⁸⁶

Latvijas nostāja bija pretimnākoša, ko apliecināja 1934. gada 4. aprīlī noslēgts neuzbrukšanas līguma pagarinājums uz nākamajiem desmit gadiem. Somija izvairījās no dalības, pārējās valstis piekrita, taču dalība paktā bija nepieņemama ne tikai Vācijai, bet arī Polijai, kas praktiski izjauca pašas vienošanās būtību, būtiski mazinot pārējo potenciālo dalībnieku interesi. Turklāt, 1935. gadā 2. maijā PSRS un Francija, bet 16. maijā PSRS un Čehoslovākija parakstīja savstarpējās palīdzības līgumus un arī Maskavas interese pret Austrumu pakta noplaka, pat neraugoties uz Latvijas 10. jūlija piedāvājumu noslēgt bilaterālo savstarpējās palīdzības līgumu. 1935. gada reālījās šāds līgums PSRS skatījumā varētu saasināt attiecības ar Vāciju un uzlikt uzņemties saistības Vācijas agresijas gadījumā, pie tam padomju puse šajā laikā uzsāka slepenus mēģinājumus tuvināties ar Vāciju. Rezultātā pakta ideja piedzīvoja *fiasco*.⁵⁸⁷

Baltijas Antante. Austrumu pakts bija viena no 30. gadu pirmajā pusē populārām alianses dibināšanas tieksmēm, kas Eiropā izpaudās dažādu savienību veidā. Tā, 1933. gada pavasarī bija izveidota t.s. "Mazā Antante", tajā ietilpstot Čehoslovākijai, Rumānijai, Dienvidslāvijai, pēc gada tika dibināta "Balkānu Antante", ko veidoja Rumānija, Dienvidslāvija, Grieķija un Turcija. Savukārt 1934. gadā kārtējo reizi aktualizējās "Baltijas Antantes" jautājums, šoreiz aktīvi iesaistoties arī Lietuvai.⁵⁸⁸

Lietuvas rezervētu nostāju pret alianšu veidošanu vertikālās ārpolitikas jomā būtiski iespaidoja notikumi 1934. gada sākumā, kad 26. janvārī Polija un Vācija parakstīja deklarāciju par spēka nepielietošanu un veica vairākus soļus sadarbības veicināšanai.⁵⁸⁹ Lietuvas ārpolitikai balstoties uz nesaskaņām starp Poliju un Vāciju, un šķietamu sadarbību ar PSRS, šī tuvošanās nozīmēja graužošu triecienu, aktualizējot Klaipēdas problēmu ar iespējamo aneksiju nākotnē. Lietuvai ārpolitikas krīzes ietvaros iezīmējās jauna tuvināšanas tieksme ar Latviju un Igauniju, kas, savukārt, 1934. gada 17. februārī papildināja 1923. gada militārās sadarbības līgumu, ļaujot pievienoties arī citām valstīm militāri politiskās sadarbības jomā. 25. aprīlī Lietuvas Ārlietu ministrija griezās pie abām valstīm, aicinot uz sadarbību politiskajā jomā, kam sekoja ilgstošas diskusijas jūlijā un augustā, līdz 12. septembrī Ženēvā tika parakstīts "Saprašanas un sadarbības līgums starp Latviju, Lietuvu un Igauniju", t.s. "Baltijas Antantes līgums".⁵⁹⁰

Baltijas valstu alianses ietvaros epizodiski izdevās izveidot vienotu nostāju un sadarbību, kas noteiktā mērā stiprināja Latvijas starptautisko stāvokli, ietekmējot arī Latvijas ievēlēšanu par Tautas Savienības padomes nepastāvīgu locekli 1936. gada nogalē. Vienlaicīgi savienības pastāvēšanas laikā neizdevās attīstīt sadarbību ar Lietuvu militārajā jomā, kam par šķērslī kalpoja Lietuvas

⁵⁸⁵ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 302. - 317. lpp.; 20. gadsimta Latvijas vēsture., 580. lpp.

⁵⁸⁶ Latvijas ārpolitika, 305. - 329. lpp.

⁵⁸⁷ Kissinger, H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1996. P. 336; Latvijas ārpolitika, 321., 325., 327. - 329. lpp.

⁵⁸⁸ Latvijas ārpolitika, 361. lpp.

⁵⁸⁹ Polijas ārējā politika 1918.-1937. gadā: vēstures avotu krājums. III daļa: 1932-1937. Sast. un tulk. Jēkabsons, Ē. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009. 192. - 193. lpp.

⁵⁹⁰ Latvijas ārpolitika, 362. lpp.

neatrisinātie teritoriālie jautājumi Viļņas kontekstā. Tomēr, atšķirībā no iepriekšējiem centieniem veidot alianses Baltijas vertikālās ārpolitikas virzienā, šoreiz pret "Antanti" neiebilda PSRS, plānojot izmantot Lietuvas faktoru kā iespēju ietekmēt alianses politiku. Līdzīgu nostāju pauda arī Vācija.⁵⁹¹ Līdzīgi kā iepriekš, ārpolitikas straumē Latvija bija spiesta manevrēt starp divām lielvarām un šajā jomā lielisks orientieris būtu bijis pārējo divu Eiropas lielvaru, Lielbritānijas un Francijas, garants, kas aplūkotajā laika posmā neizrādīja pietiekoši lielu interesi Baltijas valstu atbalstam.

Kārļa Ulmaņa režīma īss raksturojums. Parlamentāras demokrātijas sniegtās pozitīvās iespējas, vienlaikus ar līdzšinējās pieredzes trūkumu un sistēmas nepilnībām, kļuva par iemeslu lielai sadrumstalotībai Saeimā. Biežas nesaskaņas starp pilsoniskām un populārākām kreisajām partijām destabilizēja līdzsvaru Saeimā un veicināja abpusēju konfrontāciju arī iedzīvotāju vidū. Tas, kopumā ar minēto un Eiropā popularitāti iegūstošiem labējiem režīmiem, 20. gadu otrajā pusē kļuva par sabiedrības retorikā bieži izmantoto "demokrātijas krīzi". 30. gadu sākumā stāvokli būtiski saasināja objektīvie globālie iemesli – "lielā depresija", kas izcēlās 1929. gada beigās un skāra praktiski visas pasaules valstis, vairākos gadījumos sniedzot iespēju nākt pie varas labējiem režīmiem. Tas guva atskaņas arī Latvijā, konservatīviem spēkiem arvien vairāk uzstājot uz Satversmes grozījumiem, kas piešķirtu prezidentam lielākas pilnvaras.⁵⁹²

Īpaši izteikti grozījumu problemātiku akcentēja Latviešu zemnieku savienība, tās līderim, Kārlim Ulmanim, 1933. gada novembrī Saeimā iesniedzot kardinālu Satversmes grozījuma projektu, ko neatbalstīja kreisais politiskais spektrs un minoritāšu partijas. Toties grozījumu projekts guva piekrišanu starp maziņkiem, atbalstot to M. Skujeniekam, Nacionālās apvienības līderim Arvedam Bergam, Alfredam Bērziņam, ģenerālim J. Balodim u. c. Atbalstu "stingrās varas" konceptam pauda arī ievērojama virsniecības un aizsargu komandieru daļa. Savukārt, tuvojoties 1934. gada IV Saeimas vēlēšanām un apzinoties visnotaļ reālo vadītās partijas zaudējumu Ministru prezidents K. Ulmanis, kopā ar minētajām personām un citiem sazvērniekiem nolēma aktīvi rīkoties.

1934. gada naktī uz 16. maiju tika īstenots apvērsums, valstī ievests kara stāvoklis, tik apturēta Saeimas darbība, aizliegtas partijas, sākās plašas opozīcijas, t.i. kreiso politisko spēku, un radikāli labējo partiju līderu apcietināšanas. Lai gan visā autoritārajā posmā darbojās Ministru kabinets, tā funkcijas bija nominālas, K. Ulmanim epizodiski konsultējoties vien ar tuviem padomniekiem.

Autoritārisma posmā, sarūkot vārda brīvībai un pieaugot cenzūras nozīmei, norisinājās pārmaiņas valsts drošības dienesta struktūrā. Kā apvērsumā, tā arī tā gatavošanās un vēlāk arī autoritārā režīma laika posmā, īpaša nozīme bija valsts drošības dienestam, kas 1939. gada 6. jūlijā tika pārformēts par Politiskās policijas pārvaldi, apvienojot Politisko pārvaldi un Kriminālpolicijas pārvaldi Drošības policijas departamentā. Tika ievērojami paplašināts darbinieku skaits, to pienākumi un darbības virzieni. Politiskās policijas pārvaldes darbība sniedza K. Ulmaņa režīmam būtisku informatīvā rakstura palīdzību, faktiski uzraugot sabiedrību.⁵⁹³

Nacionālās politikas kurss, kas paredzēja izdevumu samazināšanu minoritāšu skolu un to pārvalžu uzturēšanai, tika uzsākts vēl 30. gadu sākumā, ekonomiskās krīzes ietvaros un ne īpaši veiksmīgi turpinājās izglītības ministra Ata Ķeniņa darbības posmā. Izteikti spilgti tas iezīmējās autoritārajā posmā. 1934. gada 12. jūlijā bija izdots Likums par tautas izglītību, kas paredzēja likvidēt minoritāšu skolu departamentu un skolu pārvaldes, kurus aizvietoja referenti-padomdevēji Izglītības ministrijā. Lai gan mazākumtautību autonomija bija spēcīgi ierobežota, valsts finansēta minoritāšu skolu sistēma turpināja darboties. Krievu minoritātes ietvaros īpaši "sāpīgs" bija 1935.

⁵⁹¹ Turpat, 361. - 369, 414. lpp.

⁵⁹² Feldmanis, I., Stranga, A., Jēkabsons, Ē., Taurēns, J., Lipša, I., Butulis, I., Zunda, A. 15. maija Latvija. Zin. red. Feldmanis, I. Rīga: Latvijas mediji, 2017. 63. - 68.lpp.

⁵⁹³ Bērziņa, A., Guntis, V. Drošības dienests starpkaru Latvijā, 1918 - 1940 : vēsture, 44. - 50. lpp.

gada 5. janvārī pieņemtais likums par valsts valodas stingrāku politiku, kas bija likumsakarīgs risinājums suverenās valsts ietvaros. Autoritārā režīma nacionālisma politika un “latviskošana” iezīmējās nacionālo minoritāšu pārstāvjiem piederošo uzņēmumu nacionalizācijā, kā arī ekonomisku, sociālu un citu prioritāšu jomā, priekšroku sniedzot latviešiem.⁵⁹⁴

Kārļa Ulmaņa režīms un krievu sabiedrība. Ņemot vērā krievu minoritātes zemu procentuālu īpatsvaru un zemu ietekmi Latvijas ekonomiskajā sektorā, uzņēmumu nacionalizācija to skāra visai nebūtiski. Lielāku vilšanos izraisīja atstadināšana no ieņemamiem amatiem un valsts atbalsta sarukums izglītības jomā, kas kopsummā ar kreiso spēku pagrīdes darbību veicināja pret režīmu negatīvas attieksmes pieaugumu. Īpaši izteikti tas iezīmējās Latgalē, kur, pirmkārt, koncentrējās lielākais krievu iedzīvotāju īpatsvars (30. gadu vidū ap 75% no krievu iedzīvotāju kopskaita), otrkārt to lielākā daļa bija mazizglītotie zemnieki ar ievērojamu analfabētu skaitu, treškārt, ņemot vērā robežu tuvumu, Latgalē aktīvi darbojās LKP aģentūra, veicot iespaidīgu darbu propagandas ietvaros.⁵⁹⁵ Impērijas mantojuma kontinuitāte, kopā ar krietni sarukušu, bet tomēr eksistējošo krievu šovinismu, kā arī latviešu lielākās sabiedrības daļas lieliska krievu valodas prasme kļuva par noteicošiem faktoriem katastrofiski zemajām latviešu valodas prasmēm krievu sabiedrībā. 1930. gadā latviešu valodu pārvaldīja vien 18.85% krievu iedzīvotāju, šajā jomā kļūstot par negatīvu tendenču līderiem.⁵⁹⁶ Minēto iemeslu dēļ, K. Ulmaņa nacionālās politikas ietvaros, paaugstinot valodas prasības, darbu zaudēja daudzi krievu sabiedrības pārstāvji. Izteikti tas atspoguļojās Latvijas dzelzceļu satiksmes sfērā un citur.⁵⁹⁷ Jāatzīmē, ka valsts sektorā darbu zaudēja arī latviešu valodas pratēji, citiem, lai paliktu ieņemamā amatā, netieši bija norādīts latviskot uzvārdus.⁵⁹⁸

Nosacīti cita situācija bija vērojama krievu labējā sabiedrībā. Neraugoties uz politisku partiju aizliegumu, krievu politiķu un sabiedrisku darbinieku grupa, kuras līderis bija bijušais IV Saeimas deputāts, viens no “Krievu zemnieku apvienības” un “Krievu zemnieku frakcijas” izveidotājiem Sergejs Trofimovs (*Сергей Иванович Трофимов*) (Krievijas Pilsoņu kara laikā dienēja ZRA rindās) pozitīvi vērtēja apvērsumu, kas izpaudās arī avīžu rakstos.⁵⁹⁹ S. Trofimova partijai balsoties uz Jaunlatgales novada vēlētajiem, tās sastāvā ietilpa vietējās inteligences pārstāvji, kuru vidē bija vērā ņemams arī bijušo Pilsoņu kara un starpkaru pretboļševiku kustības dalībnieku īpatsvars.⁶⁰⁰

Šajā jomā ir jāatzīmē, ka pretboļševiku segmentā bija vērojami pozitīvi apvērsuma un autoritāras iekārtas nodibināšanas procesu vērtējumi, it īpaši tā sākumposmā. Tomēr raksturot krievu labējo sabiedrību kā K. Ulmaņa režīma atbalstītāju sešu gadu posmā nebūtu korekti. Režīma īstenotā nacionālā politika, reformas skolas jomā, sabiedrisko organizāciju un citās izpausmēs nestimulēja simpātiju pieaugumu, drīzāk vilšanos, taču bez izteiktas neapmierinātības izpausmēm.

Analizējot labējās sabiedrības pozitīvu attieksmi, jāatzīmē, ka par vienu no galvenajiem iemesliem šajā jomā kalpoja vienpersoniska vara, ko atbalstīja patvaldībai simpatizējošie krievi, kuri apzinātā vecumā piedzīvoja un labi atcerējās monarhiju, laika gaitā idealizējot to. Turpretī

⁵⁹⁴ 15. maija Latvija, 134. - 135. lpp.; Šilde, A. Latvijas vēsture. Stockholm: Daugava, 781. 570. - 573. lpp.

⁵⁹⁵ Фейгмане, Т., С. 9 - 10.

⁵⁹⁶ Situācija bija izteikti drūma, salīdzinājumā ar citām lielākām minoritātēm. Latviešu valodu pārvaldīja 81.95% vācbaltiešu, 62.46% ebreju. Krietni lielāks šis rādītājs bija lietuviešu un igauņu sabiedrības ietvaros, attiecīgi 86.02% un 79.13%. Latviešu valodu pārvaldīja 23.72 % baltkrievu, lai gan šī minoritāte starpkaru laikā iezīmējās ar viszemāko izglītoto iedzīvotāju īpatsvaru. Фейгмане, Т., С. 9 - 10.

⁵⁹⁷ Фейгмане, Т., С. 12 - 13.

⁵⁹⁸ Воспоминания протоиерея Владимира Блазмы. Публикация Гусаченко, А. Православие в Балтии Nr.8 (17) (2018). С.185.

⁵⁹⁹ Noteicošo faktoru šajā attieksmē nospēlēja S. Trofimova ciešā sadarbība ar Latviešu zemnieku savienību. Autoritārajā posmā tika izdota S. Trofimova frakcijas avīze (pēdējais numurs iznāca 1935. gada 19. oktobrī), kas pat tika valsts subsidēta. Vēlāk viņš kļuva par referentu krievu skolu jautājumos Izglītības ministrijā. 1940. gada 9. augustā S. Trofimovs bija apcietināts un notiesāts uz nāvi.; Фейгмане, Т. Сергей Иванович Трофимов // Православие в Балтии Nr. 1 (10) (2012). С. 51-55.

⁶⁰⁰ Piemēram B. Jevlanovs, B. Engelharts, B. Beklešovs un citi.

parlamentārisms raksturīgais plurālisms, sašķeltība un nesaskaņas drīzāk asociējās ar Valsts domes periodu, ko nicinoši devēja par “govoriļņu” (t.i. “runātavu”), un sekojošo sociālistiski liberālo centienu *fiasco*, 1917. – 1918. gadā.

“Vadoņa” īstenotā vērsšanās pret kreisiem spēkiem bija vēl viens moments, kas raisīja simpātijas labējos krievos, bieži asociējot sociāldemokrātus ar boļševikiem, ko apliecināja arī A. Līvens S. Trofimova izdevumā “Golos naroda”.⁶⁰¹ Kā vēl vienu iemeslu var minēt pretboļševiku sabiedrībai raksturīgu ievērojamu bijušo karavīru īpatsvaru, kas solidarizējās ar latviešiem korporatīvā konteksta ietvaros. Šādas iezīmes turpinājās kopš Neatkarības un Pilsoņu kariem, izpaužoties Latvijas armijas un flotes augstāko virsnieku draudzīgajās attiecībās ar tādiem ievērojamiem pretboļševikiem un veterāniem kā A. Līvens, K. Didorovs (*Климент Иванович Дыдорев*)⁶⁰², N. Ļišins un citiem. Kā minēts, ar ROVS vadību labas attiecības uzturēja arī P. Radziņš, savukārt Latvijas pretboļševiki un ārzemju organizāciju centru vadītāji pozitīvi vērtēja pulkveža Kriša Ķūka personību.⁶⁰³

Neskaitot attiecības ar bijušajiem cīņu biedriem, līveniešiem, Latvijas armijas virsniekiem, draudzīgas attiecības ar pretboļševiku līderi A. Līvenu uzturēja arī ģenerālis J. Balodis, kurš vairākkārt aizstāvējis kņazu Politiskās pārvaldes pretboļševiku kustības apkaršanas darbības ietvaros. Arī 1937. gada 7. aprīlī kara ministrs J. Balodis kopā ar Latvijas armijas komandieri K. Berķi un Armijas štāba priekšnieku M. Hartmani ieradās A. Līvena bērēs, godinot aizgājušā piemiņu.⁶⁰⁴ Praktiski pēc gada pretboļševiku kustība zaudēja vēl vienu spožu personību – K. Didirovu, kurš nomira 1938. gada 10. martā. Tādejādi, simboliski un nosacīti, noslēdzās starpkaru posms, ko vadīja tieši Krievijas Pilsoņu kara dalībnieki, taču turpinājās aktivitātēs citu strāvojumu un personu vadībā, joprojām saglabājot saikni ar pretboļševiku kustību “Ārzemju Krievijas” areālā.

Latvijas ārpolitika 30. gadu otrajā pusē. Absolūtas neitralitātes politika. Pieaugot totalitāro režīmu draudiem, bez reāla atbalsta perspektīvas no citām lielvarām, drošības jautājumos Latvijas ārpolitikā arvien lielāku nozīmi piešķīra neitralitātes politikai, kas kļuva īpaši aktuāla 30. gadu otrajā pusē. Jau 1935. gadā Latvijas sūtņu konferencē aplūkoja, tā dēvēto, Baltijas valstu permanentās neitralitātes ideju, kas guva arvien lielāku piekrišanu nākamajos gados. Vienlaicīgi bažas ieviesa Latvijas, kā Tautas Savienības dalībvalsts pienākumi, jo atbilstoši organizācijas statūtu 16. pantam savienības dalībvalsts apņēmas ievērot kopējo nostāju attiecībā uz agresoru. Tomēr vienlaicīgi radās jautājums arī par pašas savienības kompetenci un ietekmi, kas realitātē nespēja piemērot sankcijas pret Itāliju tās agresijas ietvaros Etiopijā, īstenot starptautiskās atbrūšanas projektu, definēt Japānu par agresoru Japānas un Ķīnas konfliktā u. c.⁶⁰⁵

⁶⁰¹ Фейгмане Т., С. 131.

⁶⁰² Kliment Didorovs (Климент Иванович Дыдорев) (04.02.1885 - 10.03.1938). Piedzima 1907. gadā Sanktpēterburgā rūpnīcas meistara, bijušā zemnieka ģimenē. 1907. gadā absolvēja Sanktpēterburgas junkuru skolu. 1907. gadā piešķirta podporučika, 1911. gadā poručika, 1915. gadā štābkapteiņa pakāpe. 1916. gadā iecelts par 27. armijas korpusa štāba operatīvās daļas adjutantu. 1917. gadā absolvēja Ģenerālštāba akadēmijas kursus, tika nozīmēts par 187. kājnieku divīzijas adjutantu, vēlāk pildīja 18. kājnieku divīzijas štāba priekšnieka pienākumus. 1918. gada beigās aktīvi piedalījās Landesvēra krievu rotas izveidē Rīgā, kļūstot par tās komandieri. Piedalījās kaujās pret SZSA karaspēku 1918. gada decembrī. 1919. gada martā kopā ar pulkveža Oskara Kalpaka karavīriem piedalījās Skrundas atbrīvošanā un citās operācijās Kurzemē. 1919. gada martā Landesvēra krievu rota savienojās ar A. Līvena Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienību, K. Didorovam kļūstot par A. Līvena vietnieku. Piedalījās Rīgas atbrīvošanas operācijā. 1919. gada jūlijā, pārceļoties ar karaspēku uz Narvas fronti, tika nozīmēts par 5. Līvena divīzijas komandieri. Augstā piešķirta apakšpulkveža, novembrī pulkveža pakāpe. Tika iecelts 1. strēlnieku divīzijas brigādes komandiera amatā. Pēc ZRA sakāves aktīvi stimulējis līveniešu un citu karavīru repatriāciju Latvijā, izmantojot personīgas pazīšanās ar Latvijas armijas virspavēlnieku, ģenerāli Jāni Balodi. Starpkaru laikā dzīvoja Rēzeknē. Aktīvi piedalījās krievu sabiedriskajā dzīvē un pretboļševistiskajā kustībā.

⁶⁰³ Sk. 5.1. apakšnodaļu.

⁶⁰⁴ Военный министр ген. Я. Баллод возложил веты на гроб св. кн. А. Ливена. Сегодня похороны в Межотне. Сегодня. 07.04.1937. С. 5.

⁶⁰⁵ Turpat, 411., 416. - 419. lpp.

Tādejādi dalībai Tautas Savienībā arvien vairāk piemita nomināls raksturs, primāro lomu Latvijas drošības jautājumos ieņemot neitralitātes problemātikai, kas īpaši spilgti iezīmējās pēc Austrijas aneksijas un citiem notikumiem. 1938. gada 18. septembrī Tautas Savienības sapulcē Latvija un Igaunija paziņoja, ka atsakās no 16. panta saistībām. Balstoties uz Skandināvijas valstu neitralitātes līgumu piemēra, bija izstrādāti “Baltijas Antantes” neitralitātes likumi, kas stājās spēkā Latvijā un Igaunijā 1938. gadā decembrī, savukārt Lietuvā – 1939. gada februārī.

Neuzbrukšanas līgums ar Vāciju. Neitralitātes koncepta ietvaros, izteikti svarīgs drošības elements bija Vācijas faktors, kas kļuva par Latvijas ārpolitikas prioritāro uzdevumu jau pēc neuzbrukšanas līguma noslēgšanas ar PSRS. Ideālā variantā par šādas Vācijas – PSRS ass drošības garantiem būtu jāklūst PSRS, Vācijai, Francijai un Polijai. Protams, praktiski tas nebija realizējams, taču neuzbrukšanas līgums ar Vāciju, pēc šāda līguma noslēgšanas ar Poliju un citiem soļiem ārpolitikā nākamajos gados, bija visnotaļ reāla, tuvā nākotnē realizējama iecere.

Reģionālajā kontekstā Vācijas faktors īpaši izteikti iezīmējās 1939. gada 22. martā, Lietuvai noslēdzot līgumu par Klaipēdas apgabala pievienošanu Vācijai. Reizē tas bija arī neuzbrukšanas līgums, kas paredzēja atturēšanos no abpusējā spēka pielietošanas un pret kādu no pusēm vērsta agresijas atbalstu. Vienlaikus, Vācijai cenšoties izslēgt Baltijas valstis no iespējamās iesaistes vienotajā ārpolitiskajā frontē kopā ar lielvarām, 28. aprīlī Latvijai tika iesniegts neuzbrukšanas līguma piedāvājums. Analogisks piedāvājums tika iesniegts arī Igaunijai. 7. jūnijā parakstītā līguma nosacījumi būtiski ierobežoja 1923. gada Latvijas – Igaunijas militārās savienības līgumu un konflikta gadījumā ļāva neitralizēt vienu no šīs savienības dalībniecēm. Aplūkojot situāciju kopumā, jāsecina, ka 1939. gada ģeopolitiskās situācijas ietvaros, Baltijas valstīm faktiski nebija citas pozitīvas alternatīvas, 23. augustā to nākotni noziedzīgi izlemjot diviem totalitāriem režīmiem.⁶⁰⁶

Latvijas ārpolitika Otrā pasaules kara sākumā: “Bāzes līgumi”. Maskavas un Berlīnes tuvināšanās pēc Molotova – Ribentropa pakta noslēgšanas uztrauca kā Latvijas diplomātus, tā arī sabiedrību, īpaši pēc Vācijas un PSRS iebrukuma Polijā. 1. septembrī K. Ulmanis pasludināja “stingru neitralitāti”, kam sekoja vesela nomierinošu uzrunu un rakstu kompānija. Tas gan nespēja mazināt uztraukumu, sākoties drudzainai pārtikas krājumu veidošanai un uzkrājumu izņemšanai no finanšu iestādēm.⁶⁰⁷

Baumas par lielvaru vienošanos, nododot Latviju PSRS ietekmes sfērā, auga plašumā, kad īsi pēc minētajiem notikumiem, padomju puse uzspieda līgumus par militāro bāzu izvietojumu Baltijas valstīs. Lai piespiestu Igaunijas un Latvijas valdības piekrist līgumu noslēgšanai, PSRS izmantoja šantāžu. Jau septembra otrajā pusē ap abu valstu robežām sāka koncentrēties PSRS karaspēks, līdz 28. septembrim sakoncentrējot 437235 karavīru lielu SZSA spēku, kas kopsummā ar vāji slēptajiem Maskavas draudiem kļuva par noteicošo faktoru “Savstarpējās palīdzības pakta starp Latviju un PSRS” parakstīšanai 5. oktobrī. 12. oktobrī tika iecelta īpaša militārā komisija ģenerāļa M. Hartmaņa vadībā “palīdzības pakta” jautājumu risināšanai. 29. oktobrī sāka ieplūst padomju karaspēks, kas 21 559 cilvēku skaitā bija dislocēts Ventspilī, Liepājā un citur Kurzemes rietumos, un vēlāk tika iekļauts SZSA 2. atsevišķajā korpusā ar štābu Liepājas Karostā.⁶⁰⁸

Vācbaltiešu izceļošana un pretboļševiku konteksts. Padomju okupācijas draudus pasvītēja 6. oktobra Ā. Hitlera runa, aicinot ārzemēs dzīvojošos vāciešus atgriezties Vācijā, kas izraisīja papildus satraukumu sabiedrībā, kam atkal sekoja nomierināšanas mēģinājumi no valdības puses, apliecinot, ka uztraukumam nav pamata. Vācijas diktators lieliski apzinājās padomju represīvā aparāta galvenās iezīmes un pamatoti uzskatīja, ka vācbaltiešu drošība padomju okupācijā tiktu apdraudēta. Vācbaltiešu izceļošana sākās īsi pēc līguma noslēgšanas ar Latviju 30. oktobrī un

⁶⁰⁶ Turpat, 431. - 433. lpp.

⁶⁰⁷ Stranga, A. Latvijas neatkarības pēdējais cēliens 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs. Rīga: Mansards, 2022. 43. - 45, 51. lpp.

⁶⁰⁸ Latvijas ārpolitika, 112. - 129. lpp.; Stranga, A. Latvijas neatkarības pēdējais cēliens, 162., 165. lpp.

turpinājās līdz 1941. gada vasarai, izceļojot aptuveni 55 tūkstošiem vācbaltiešiem, kuriem līdzī devās arī neliels latviešu skaits un minoritāšu pārstāvju, kas spēja pierādīt savu vai ģimenes locekļu vācisku izcelsmi.⁶⁰⁹

Izceļošanas iespēju izmantoja arī pretboļševistiskai kustībai piederīgie, kuri neloloja cerības par iespējamo netraucēto nākotni padomju Latvijā. Lai gan 30. gadu totalitārisma nostiprināšanas ietvaros terors un arī citi procesi Padomju Savienībā norisinājās “dzelzs priekškara” kontekstā, maksimāli novēršot informācijas nonākšanu ārzemēs, baumas un ziņojumi par NKVD tīrīšanām, “GULAGa” faktors un citi staļinisma politikas aspekti bija zināmi arī Latvijā. Izceļošanas iespēju centās izmantot kara veterāni, bijušie krievu emigranti un jaunākie pretboļševistiskās kustības locekļi pat ar visai nosacītām vācbaltiešu saknēm. Esošajā situācijā tas bija vienīgais pareizais lēmums, kas tika momentāli pierādīts sākoties padomju okupācijai. Tās ietvaros NKVD represīvais aparāts jau pirmajos mēnešos apcietināja aktīvākos krievu pretboļševistiskās kustības dalībniekus, bet īsi pēc tam pievērsās arī politiskās, sabiedriskās un pat kultūras un izglītojošas jomas pārstāvjiem.⁶¹⁰

Latvijas okupācija un aneksija. Tā sauktie “bāzu līgumi” un vācbaltiešu izceļošanas sākums faktiski kļuva par prelūdiju Latvijas okupācijai. Pirmos soļus Baltijas valsts okupācijai Kremlis veica 25. maijā, iesniedzot Lietuvas pusei notu par sarkanarmiešu nolaupīšanu Lietuvā. Tas gan netika pierādīts, taču mākslīgais precedents tika padomju puses eskalēts. 5. jūnijā Maskavā norisinājās Politbiroja sēdes, kurās tika pārrunāti Baltijas valsts okupācijas plāni. Vienlaicīgi Latvijas un Igaunijas robežu tuvumā sāka pulcēties SZSA spēki, savukārt “kara bāzēs”, (t.i., garnizonos) tika izsludināta kaujas gatavība. Padomju valdībai pieļaujot militāru sadursmi, SZSA vadība izstrādāja uzbrukuma plānu, ieskaitot desantu ostās, jūras un gaisa telpas bloķēšanu. Sagatavošanos veica arī NKVD, kara gūstekņus bija paredzēts ieslodzīt astoņās darba nometnēs PSRS, šim mērķim Igaunijas un Latvijas pierobežā izvietojot astoņus punktus gūstekņu uzņemšanai, kopumā paredzot izmitināt 56 – 70 tūkstošus karagūstekņus no Baltijas.⁶¹¹

14. jūnijā PSRS karaflotes un aviācija bloķēja jūras un gaisa satiksmi, tajā pašā vakarā Lietuvas sūtnim tika iesniegts ultimāts ar prasībām izveidot jaunu, propadomisku valdību un nekavējoties ielaist papildus karaspēku, kam Lietuvas valdība 15. jūnijā bija spiesta piekrist. Tajā pašā dienā notika provokatīvs uzbrukums robežpunktam Mašlenkos, Šmaļos un Blantos Latvijā.⁶¹² 16. jūnijā analogisku ultimātu V. Molotovs iesniedza Latvijas sūtnim Fricim Kociņam, kas tajā pašā vakarā bija pieņemts Ministru kabineta sēdē. Nākamajā rītā Latvijā sāka ieplūst padomju karaspēks.

PSRS valdībai ārpolitikas jautājumos cenšoties veidot leģitīmo tēlu, ievērojama uzmanība bija pievērsta ārējā tiesiskuma ilūzijas izveidei. Tās ietvaros bija svarīgi atspoguļot okupāciju kā “brīvprātīgās pievienošanas” procesu ar “tautas vēlētas” valdības izveidi. Uzdevuma ietvaros 21. jūnijā K. Ulmaņa valdību nomainīja PSRS veidota marionešu valdība Augusta Kirhenšteina vadībā, kurā nebija neviena oficiālā kompartijas locekļa, un 14.-15. jūlijā norisinājās uz padomju nosacījumiem īstenota balsošana, rezultātā ievēlot “Tautas Saeimu”.⁶¹³ 30. jūlijā uz Maskavu devās “Saeimas” delegācija ar lūgumu uzņemt valsti PSRS sastāvā, kas notika 5. augustā. 3. un 6. augustā

⁶⁰⁹ Stranga, A. Latvijas neatkarības pēdējais cēliens, 149.-152. lpp.; Vācbaltiešu izceļošana Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/101209> [skatīts 16.03.2023].

⁶¹⁰ Kā piemēru var minēt K. Leimaņa, brāļu Noldes, Zeiberlihu un citu pretboļševiku izceļošanu; Анохин, Д. Незабываемое прошлое и настоящее. Рига: Улей, 2004. С. 7.; Ērglis D., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis A. Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā–augustā: struktūranalīze // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). Rīga: LU, LVI, 2004. 99.–129. lpp.

⁶¹¹ Stranga, A. 360., 370., 374. lpp.

⁶¹² Feldmanis, I. Mašlenku traģēdija - Latvijas traģēdija. Rīga: Okupācijas muzejs, 2002, 194. lpp.

⁶¹³ Latvijas ārpolitika, 465. - 466. lpp.

līdzīgā veidā PSRS sastāvā bija uzņemta Lietuva un Igaunija, oficiāli sākoties sovjetizācijai, kas norisinājās Maskavas kontrolē.⁶¹⁴

24. augustā Saeima tika pasludināta par pagaidu Augstāko Padomi A. Kirhenšteina vadībā un apstiprināja jaunu valdību – Tautas Komisāru padomes sastāvu, par tās priekšsēdētāju ieceļot Vili Lāci. Nākamajā dienā bija pieņemta Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas konstitūcija, kam sekoja sovjetizācijas procesi administratīvajā, tiesiskajā, politiskajā, ekonomiskajā un citās jomās, kas norisinājās stingrā Maskavas kontrolē. Oktobrī LKP tika uzņemta Vissavienības komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) sastāvā, pārdēvējot to par Latvijas Komunistisko (boļševiku) partiju – LK(b)P. Par faktisku Maskavas vietvaldi LPSR(PSRS Tautas komisāru padomes pilnvarotais un (VK(b)P) centrālkomitejas loceklis) kļuva bijušais PSRS diplomātiskais pārstāvis Latvijā Vladimirs Derevjanskis (*Владимир Константинович Деревянский*).⁶¹⁵

Vienlaicīgi padomju iestādes sāka drošības aparāta izveidi Latvijā, īslaicīgi piespiežot sadarboties Politiskās Policijas pārvaldi un pārņemot dokumentāciju, kas atvieglāja turpmāku represiju īstenošanu pret Latvijas iedzīvotājiem. 11. jūlijā tika izveidots Baltijas kara apgabals ar štābu Rīgā. Pārmaiņas norisinājās arī citās jomās. Augustā aneksijas process bija noslēdzies, tika likvidēta Latvijas armija, uz tās bāzes izveidojot SZSA 24. teritoriālo strēlnieku korpusu, tika reorganizēta robežsardze, nomainot personālsastāvu un pakļaujot to NKVD.⁶¹⁶

Sovjetizācijas procesā notika tieslietu iestāžu pārveidošana pēc padomju parauga. Vienlaicīgi norisinājās uzņēmumu (virs 20 cilvēkiem) un liela nekustamā īpašuma nacionalizācija. Tika nacionalizēti zemes īpašumi, kas pārsniedza 30 ha, vienlaicīgi bija piešķirta zeme bezzemniekiem un uzsākta gatavošanās kolektīvizācijai. Rudens nogalē tika ieviests paralēls norēķinu līdzeklis – rublis, ar kursu 1:1. Konsekventi tika slēgtas visas organizācijas, kas spēja darboties K. Ulmaņa režīma laikā, daļa tika pārveidota par padomju tipa arodbiedrībām un sabiedriskajām organizācijām, kam sekoja plašās apcietināšanās un daudzu organizāciju aktīvo locekļu represijas.⁶¹⁷

Faktiski pirmās represijas sākās pirms 17. jūnija, kad naktī uz 15. jūniju bruņota uzbrukuma laikā Latvijas Republikas robežposteiņiem bija sagūstīti un aizvesti uz PSRS virkne cilvēku, starp tiem krievu tautības zemnieks Dmitrijs Maslovs (*Дмитрий Маслов*).⁶¹⁸ Jau vasaras vidū uz PSRS tika deportēti K. Ulmanis, V. Munters, J. Balodis, tiem sekoja tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju, līdz 1941. gada 14. jūnijam izsūtīt vairāk nekā 15 tūkstošus iedzīvotāju.⁶¹⁹ Represiju apjomam pieaugot, krievu sabiedrības segmentā īpaša NKVD uzmanība bija piešķirta pretboļševistiskās kustības, Krievijas Pilsoņu un Latvijas Neatkarības karu dalībniekiem, labējās sabiedrības politisku, sabiedrisku un citu organizāciju locekļiem.⁶²⁰

Krievu emigrācijas faktors: pirmā piegāde un desanta plāni. Lieki piebilst, ka krievu emigrantu uzmanības centrālais objekts, it īpaši 30. gadu sākumā, bija J. Staļina politikas izraisītie sociāli politiski satricinājumi PSRS. Līdzīgi kā OGPU, arī emigrācijā paredzēja zemnieku

⁶¹⁴ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*, Rīga: Jumava, 2008. 183., 186. - 187., 194. – 195. lpp.; Sk. Bleiere, D., Ērglis, D. Evarts, E., Andrievs Ezergailis, Kangeris, K. 20. gadsimta Latvijas vēsture III. sējums: 1940-1944 / 1945. Red.: Bleiere, D., Kangeris, K. Rīga: LU LVI, 2022.; Andersons, E. *Latvijas vēsture. Ārpolitika II*. 440.lpp.

⁶¹⁵ Stranga, A. *Latvijas neatkarības pēdējais cēliens*, 352. lpp.; *Padomju okupācija Latvijā, 1940.–1941. gads*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22214> [skatīts 18.03.2023.].

⁶¹⁶ Jēkabsons, Ē., “Latvijas armijas iznīcināšana un Sarkanās armijas 24. teritoriālais strēlnieku korpus 1940.–1941. gadā: izpētes stāvoklis un iespējas” // *Otrais pasaules karš un Latvija: Notikumi un sekas*. 20. gadsimta 40.–60. gadi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27. (2011). 215. lpp.

⁶¹⁷ *Padomju okupācija Latvijā, 1940.–1941. Turpat*.

⁶¹⁸ Ērglis D., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis, A. *Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā–augustā: struktūranalīze*, 99. lpp.; Slēdziens krimināllietā Nr. 81210196 par bruņotu uzbrukumu Latvijas robežsargiem un civiliedzīvotājiem 1940. gada 15. jūnijā Abrenes apriņķa Augšpils pagastā, apdzīvotā vietā Masļenkos, pie Latvijas un PSRS robežas. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/44537> [skatīts 15.03.2023.].

⁶¹⁹ Sk. “1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci” // *Starptautiskās konferences materiāli 2001. gada 12.–13. jūnijs*, Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj., 2. izd. (2007).

⁶²⁰ Ērglis D., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis, 99. lpp.

sacelšanos, saskatot potenciālu iespēju koordinēt to, iesūtot virsnieku grupas ar Rietumeiropas valstu atbalstu. Primāri par šādu reģionu bija izvēlēta PSRS Dienvidu daļa – Kubaņa, kurā, neraugoties uz boļševiku īstenotu kazaku genocīdu, saglabājās ievērojams potenciālo padomju varas pretinieku skaits. To lielākā daļa karoja KDBS un bija *a-priori* boļševikiem naidīga. Potenciālā iespēja desanta nosūtīšanai Kubaņā, vai citos problemātiskajos reģionos spētu būtiski sarežģīt iekšējo situāciju PSRS, kas kopsummā ar ieroču piegādēm pa jūru varētu iniciēt ievērojamus sacelšanās viļņus. Turklāt Krievijas dienvidu reģioni kopš Pilsoņu kara laikiem tika uzskatīti par kontrrevolūcijas šūpulī, balstoties uz vēsturisku pieredzi ar “Baltās kustības” rašanos Donas kazaku apgabalā, Brīvprātīgo armiju, KDBS, vairākkārtējām kazaku sacelšanās u. c.⁶²¹

Atšķirībā no pretboļševikiem, kuri apzinājās Pilsoņu kara zaudējumu iemeslus tikai trimdā, boļševiki lieliski saprata vienu no galvenajiem savu ienaidnieku neveiksmes cēloņiem – zemnieku nemieru izolētību no “Baltās kustības” un citiem pretboļševiku karaspēkiem. Līdz ar to, kolektivizācijas ietvaros pastiprinoties šķiru cīņai, “kulaku un virsnieku kontrrevolūcijas” apvienošanās bija pamatoti uzskatīta par ievērojamiem draudiem ne tikai industrializācijai, bet arī padomju valstiskumam.

Balstoties uz aģentūras ziņojumiem (ar samērā ievērojamu subjektivisma pakāpi) A. Kutepovs un viņam apkārtesošie teicami apzinājās situāciju PSRS un tās attīstības vektoru. Tik tiešām, 1930. gada janvāra sākumā A. Kutepova vadībā norisinājās stratēģiskā plānošana sacelšanās organizēšanai Kubaņā, organizējot desantu, kas, balstoties uz kazakiem un zemniekiem, attīstītu pretpadomju sacelšanās vilni.⁶²² Atbalstu intervencei pauda virkne ievērojamu personu, to skaitā arī trimdas Krievijas Pareizticīgās Baznīcas virsgans, metropolīts Antonijs (Hrapovickis) (pirms iesvētīšanas mūku kārtā *Алексей Павлович Храповицкий*), un daudzi citi, primāri militārās emigrācijas segmentā, ko pauda arī ROVS vadība.⁶²³ Savās uzstāšanās ROVS priekšsēdētājs A. Kutepovs paudis: “padomju varai nav reālā spēka, uz ko tā varētu paļauties. 90% iedzīvotāju neieredz padomju varu”, “vienvārdsakot, tas ir gruzdējušais vulkāns, kas ir gatavs uzliesmot. Taču, lai tas uzliesmotu, jāpienes sērkoksiņu. Mūsu pienākums ir to izdarīt.”⁶²⁴

Nemot vērā plaši finansētu OGPU ārzemju nodaļu darbību, emigrācijas noskaņojums aģentūrai bija ļoti labi zināms un, atšķirībā no pretboļševikiem, informācijas raksturs krietni vairāk atbilda patiesībai. Turklāt, neraugoties uz “Trest” likvidāciju, padomju spēcīgākais aģentūru arī ROVS, vai organizācijai pietuvināto personu lokā, cītīgi sekojot notikumam attīstībai, kas mudināja padomju pusi aktīvi rīkoties.

Arī ROVS mēģināja pēc iespējas ātrāk izmantot nestabīlo situāciju PSRS, tās locekļiem izstrādājot dažādus plānus intervences īstenošanai, to skaitā virzoties caur Baltijas valstīm.⁶²⁵ Savukārt, balstoties uz informācijas no PSRS par nemieriem, kas skāra Krievijas dienvidus un Ziemeļkaukāzu 1930. gada sākumā, 25. janvārī A. Kutepovs deva pavēli ROVS kancelejas sekretāram Mihailam Kritskim (*Михаил Александрович Критский*) izstrādāt desanta plānu Kubaņā. Tas paredzēja 1930. gada pavasarī iesaistīt 4 tūkstošus ROVS dalībniekus militārās operācijas īstenošanā. Pēc M. Kritska paustā, provizorisks plāns izskatīšanai bija jānotiek 27. janvārī, bet 26. janvārī Parīzē dienas laikā A. Kutepovs tika nolaupīts un, visdrīzāk, gājis bojā pretošanās laikā.⁶²⁶

⁶²¹ Александров, К. “Берегись! Защибем!”: К вопросу о социально-политических причинах сталинской коллективизации // Крестьяноведение 2020. Том 5. Нр.3. С. 86

⁶²² Турат.

⁶²³ Митрополит Антоний // Двуглавый орел №39 (1930)

⁶²⁴ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века: Док. и материалы. В 10 т. Т. 9. Перед бурей, 1928-1939 гг. сост. Авдеев, В. Басик, И. Панин, С. Курск: РГГУ, 2017. С. 115-116.

⁶²⁵ Sk. 5.8. апракšnodaļu.

⁶²⁶ Александров, К. Власть и армия, 1929–1931 гг.: эпизод необъявленной войны. Что скрывалось за делом “весна”? // Посев. Nr.11 (2005). С. 25–29.

Nav zināms, vai A. Kutepova – M. Kritska plāns kļuva par signālu OGPU rīcībai, taču viennozīmīgs ir fakts, ka ROVS padomju specdienestu skatījumā joprojām saglabāja draudīgu potenciālu. Par to liecina ne tikai A. Kutepova likvidācija, bet pats nolaupīšanas fakts, kas izraisīja starptautisku skandālu un draudēja PSRS – Francijas attiecību sabrukumam, kas tikko sāka atjaunoties pēc vairāku gadu PSRS starptautiskās izolācijas. Minētais liek secināt, ka padomju puses gatavība šādam upurim bija pamatota, izvērtējot ieguvumus un riskus.⁶²⁷

Protams, Rietumu iesaiste intervencē bija visnotaļ apšaubāma, tikpat apšaubāms bija arī ROVS potenciāls īstenot šādu operāciju, ņemot vērā tā vāju finansiālo stāvokli un infiltrēšanu ar OGPU aģentūru. Tomēr arī J. Staļins visnotaļ nopietni apsvēra intervences draudus, ko pēc OGPU ziņojumiem plānoja 1930., bet vēlāk pārcēla uz 1931. – 1932. gadu. Sarakstē ar OGPU vadītāju Vjačeslavu Menžinski (*Вячеслав Рудольфович Менжинский*) 1930. gada nogalē, viņš pauda pārlicību, ka "...jautājums par intervenci un par tās termiņu mums ir primāri svarīgs."⁶²⁸

“Ārzemju Krievijas” politiskais spektrs 30. gados. Lai gan intervences jautājums bija diskutabls un neviennozīmīgs “kiriloviešu” nometnē, kas kļuva par papildus strīda ābolu attiecībās ar “nikolajevešiem”, A. Kutepova nolaupīšana šokēja arī “kiriloviešus”. Īsi pēc tam, aizmirstot ķildas, lielkņazs Kirils nosūtīja ROVS vadībai līdzjūtības vēstuli. Tomēr drīz “nikolajevešu” un “kiriloviešu” starpā izcēlās jauns strīds, kas pārauga skandālā tieši A. Kutepova lietas dēļ.

Īsi pēc ROVS priekšsēdētāja nolaupīšanas emigrācijā parādījās netieši pierādījumi par leģitimistu militārās organizācijas KIAF Parīzes centra vadītāja ģenerālmajora Pāvila Djakonova (*Павел Павлович Дьяконов*) līdzdalību nolaupīšanas organizēšanā. Tas netika pierādīts 30. gados, taču tika atklāts vēlāk, konstatējot, ka P. Djakonovs jau 1924. gadā bija OGPU ārzemju nodaļas savervēts un līdz pat 1941. gadam darbojās specdienesta uzdevumos. Tieši “kirilovietis” P. Djakonovs nospēlēja vienu no galvenajām lomām A. Kutepova nolaupīšanā, iekšējās ROVS situācijas destabilizācijai un citu organizāciju diskreditācijai 30. gadu otrajā pusē.⁶²⁹

Lielkņaza Nikolaja nāve un A. Kutepova likvidācija, nosacīti stiprināja “kiriloviešu” pozīcijas, it īpaši monarhistu segmentā. Šādas iezīmes parādījās jau 1929. gada pirmajā pusē, kad Augstākā monarhiskā padome atzina lielkņazu Kirilu par Romanovu dinastijas galvu, “minimums par vadoni, maksimums par imperatoru”.⁶³⁰ Lēmums izraisīja vairāku valstu padomju paspārnē esošo monarhisko organizāciju nepakļaušanos, daudziem “nikolajevešiem” izstājoties no Augstākās monarhiskās padomes. Rezultātā padome nolēma panākt kompromisu – atzīt Kirilu par vadoni, cerot uz emigrācijas labējā spektra konsolidāciju viņa vadībā, taču nemēģināt panākt tā atzīšanu par imperatoru. Vienlaicīgi padome slepus neatmeta cerības uz jaunā pretendenta izvirzīšanu imperatora titulam, 1932. gadā par tādu minot Nikolaja II māsas dēlu kņazu Nikitu Aleksandroviču (*Никита Александрович Романов*).⁶³¹

ROVS distancēšanās no leģitimistiem un stagnācija analogiskajā, bet visai nomināli pastāvošajā KIAF organizācijā nespēja sniegt vērā ņemamu “kiriloviešu” stāvokļa uzlabošanu. Lielas cerības “kiriloviešu” attīstībai un pēctecībai sniedza jaunatnes “Mladorosu savienība” (*Союз Младоросов*), kustība, kas atbalstīja Kirilu un manāmi pieauga 30. gadu sākumā. Itāļu fašismam radnieciskajai “Mladorosu” kustībai īpaši simpatizēja “ķeizariene” Viktorija un pēc būtības kustības ideoloģijā savijās arī leģitimistu politiskās programmas nostādņem.⁶³²

Būtībā “mladorosi” bija pēdējā spilgtā izpausme “kiriloviešu” nometnē. Ja 20. gadu nogalē spēcīgas pārmaiņas skāra “nikolajevešus”, tad 30. gadu otrajā pusē būtiskas pārmaiņas iezīmējās arī leģitimistu segmentā. 1936. gada 2. martā nomira lielkņaza Kirila sieva Viktorija, bet pēc ilgas

⁶²⁷ Русская военная эмиграция. С. 618.

⁶²⁸ Письма И. В. Сталина В. М. Молотову. 1925-1936 гг. (Сборник документов). Москва: Россия молодая, 1996. С. 187-188.

⁶²⁹ Генерал Кутепов, С. 508 - 513.

⁶³⁰ Русская военная эмиграция. С. 159 - 160.

⁶³¹ Граф, Г. С. 180, 187, 197, 278 - 280.

⁶³² Sk. 6.3. apakšnodaļu.

slimības 1938. gada 12. oktobrī arī pats Kirils, leģitīmistu kustības vadībai nonākot viņa dēla, Vladimira rokās. Šajā posmā starp labējiem politiskajiem strāvojumiem iezīmējās tuvināšanās tendences, kas tomēr nespēja konsolidēt pat labējo spektru un kopumā zaudēja nozīmi īsi pirms Otrā pasaules kara.⁶³³

Pārmaiņas ROVS 30. gados: ģenerālleitnanta Jevgenija Millera posms. Lai gan stagnācija skāra arī “nikolajeviešus” un ROVS vēl 20. gados, pirmskara dekādē tā iezīmējās arvien vairāk. Kā varēja paredzēt, bezprecedenta ROVS priekšsēdētāja nolaupīšana īslaicīgi saviļņoja virsniecību un izraisīja atbaidības alkas, plānojot atentātus pret padomju politisko pārstāvniecību darbiniekiem Eiropā, bet samērā ātri noplaka, ko lielā mērā veicināja jaunais ROVS priekšsēdētājs, 1930. gada 27. janvārī ieceltais ģenerālleitnants Jevgenijs Millers (*Евгений Карлович Миллер*).⁶³⁴

Daugavpilī dzimušais J. Millers, guva plašu administratīvā darba pieredzi vēl pirms Pirmā pasaules kara, būdams Maskavas kara apgabala štāba priekšnieks un militārais pārstāvis vairākās Rietumeiropas valstīs. Vēlāk ieņēma atbildīgus amatus Ģenerālštābā, bija armiju korpusu komandieris un štābu priekšnieks. Pilsoņu karā J. Millers iesaistījās tikai 1919. gada janvārī, turklāt ģenerālgubernatora, vēlāk apgabalā bruņoto spēku komandiera amatā.⁶³⁵ Salīdzinājumā ar tiešo, kareivīgo un harizmātisko A. Kutepovu, kurš iesaistījās Pilsoņu karā kopš tā sākuma, piedalījās tiešajā kaujas darbībā praktiski līdz ar ierindniekiem un kopā ar armiju devās evakuācijā, kļūstot par vienu no “Baltās kustības” simboliem, 63 gadīgs J. Millers bija tipiskais štāba virsnieks, savās rīcības krietni piesardzīgāks, nosvērtāks un pat neizlēmīgs. Pretēji A. Kutepovam, J. Millers centās maksimāli izvairīties no pretpadomju aktivitātēm, turklāt “Baltās kustības” rindās viņš nebija īpaši pazīstams un populārs. Pēc OGPU ziņojumiem J. Millera kandidatūru apstiprināja pārējie ROVS vadītāji tikai, lai izvairītos no šķelšanās organizācijas iekšienē, kas lēnām, bet nenovēršami virzījās uz pagrimumu.⁶³⁶

Situāciju 30. gadu sākumā ietekmēja arī pasaules ekonomiskā krīze, daudziem emigrantiem zaudējot darbu un valsts pabalstu iespējas, kas bija vērsta primāri uz savu pilsoņu, bet ne “nansensistu” atbalstu. Sadzīves apstākļi un elementārās izdzīvošanas jautājumi aizēnoja ideoloģisko aspektu, ko ietekmēja arī starptautiskā situācija pēc nacistu nākšanas pie varas un Rietumu lielvaru tuvināšanās ar PSRS. Turklāt 1933. – 1934. gadā PSRS ārpolitikas jomā iezīmējās jaunā “atzīšanas parāde”, *de iure* atzīstot pat tādām valstīm kā ASV, krievu imigrantiem īpaši labvēlīgajai Čehoslovākijai, Bulgārijai un citām valstīm, ko pastiprināja Padomju Savienības uzņemšana Tautu Savienībā. Šie faktori apgriezti proporcionāli mazināja pat teorētiskas intervences iespējas, kas kopsummā ar stagnāciju ROVS ietvaros negatīvi ietekmēja pretboļševistiskās cīņas sparū, vismaz tās “vecās paaudzes” segmentā.⁶³⁷

Padomju aģentūras faktors un J. Millera likvidācija. Lai gan J. Millers pilnībā neatteicās no pretboļševistiskās darbības PSRS, atšķirībā no A. Kutepova viņš uzskatīja, ka primārajam šādu aktivitāšu uzdevumam jābūt slepenās informācijas nodrošināšanai, nevis teroristisku aktu īstenošanai, tā sauktā “aktīvisma” ietvaros. Tas neapmierināja aktīvās taktikas piekritējus, kuru vidē organizējās grupa, ar mērķi pārliecināt organizācijas vadību par aktīvākiem pasākumiem pretboļševistiskās cīņas jomā. 1933. gada jūnijā militārajā emigrācijā populārie virsnieki ģenerālmajors Antons Turkuls (*Антон Васильевич Туркул*), ģenerālmajors Nikolajs Skobļins (*Николай Владимирович Скоблин*) un citi nāca ar priekšlikumu reorganizēt ROVS un nozīmēt pārstāvjus aktīvās teroristiskās darbības izvēšanai PSRS, šim mērķim nozīmējot vairākas personas, to skaitā N. Skobļinu. 30. gadu vidū, N. Skobļins kļuva par vienu no slepenās organizācijas, tā sauktās “Iekšējās līnijas” aktīvu dalībnieku, iesūtot kaujiniekus PSRS no Somijas, sadarbībā ar

⁶³³ Турпат, 208., 213., 218., 397. - 398. lpp.

⁶³⁴ Голдин, В. Генералов похищали в Париже. С. 222-223.

⁶³⁵ Krievijas Ziemeļu apgabala bruņotie spēki. Pieejams: enciklopedija.lv/skirklis/101705-Krievijas-Ziemeļu-apgabala-bruņotie-spēki [skatīts 19.03.2023]

⁶³⁶ Русская военная эмиграция, С. 170.

⁶³⁷ Robinson, P., pp. 184-185.

Somijas Ģenerālštāba izlūkdienu.⁶³⁸ Lai gan N. Skobļins bija Koriņova divīzijas komandieris, 1932. gadā izcēlās skandāls, rodoties aizdomām par ģenerāļa sadarbību ar OGPU, kas tajā laikā tomēr netika pierādīts.⁶³⁹

Līdz ar to 30. gadu otrajā pusē ROVS aģentūras darbība PSRS bija praktiski apstājusies. NKVD uzdevumā N. Skobļins mēģināja panākt šķelšanos organizācijas iekšienē, šim mērķim izmantojot cīņu biedru, Drozdovska divīzijas komandieri, minēto A. Turkulu, kurš jau 30. gadu sākumā bija noskaņots pret J. Milleri, kā pret pasīvu, neizteiksmīgu vadītāju un pieprasīja reformas.⁶⁴⁰ Slepējā N. Skobļina iespaidā, A. Turkuls izveidoja savu organizāciju, aģitējot ROVS locekļus tai pievienoties. Rezultātā 1936. gadā J. Millers panāca A. Turkula izraidīšanu no ROVS, N. Skobļinam panākot iecerēto – potenciāli aktīvas A. Turkula grupas deaktivizāciju.⁶⁴¹

Neraugoties uz neskaitāmām ķildām ROVS iekšienē, līdzšinējos konfliktus aizēnoja notikums, kas satricināja ne tikai ROVS, bet visu krievu emigrāciju – 1937. gada 22. septembrī Parīzē tika nolaupīts J. Millers. Atšķirībā no A. Kutepova, piesardzīgais J. Millers atstājis zīmi, apliecinot, ka dodas uz tikšanās ar N. Skobļinu, par kura slepeno darbību sāka pienākt arvien vairāk trauksmainu signālu. Īsi pēc J. Millera pazušanas, iepazīstoties ar zīmes saturu, kas nebija zināms N. Skobļinam, ROVS vadība uzaicināja uz tikšanos N. Skobļinu, kurš atnāca, bet, izmantojot momentu, ātri pazuda. Atšķirībā no A. Kutepova, NKVD darbiniekiem izdevās J. Milleru iemidzināt un izvest uz PSRS, kur viņš tika ieslodzīts zem sveša vārda NKVD iekšējā cietumā Maskavā un 1939. gada 11. maijā sodīts ar nāvi. Neraugoties uz augstās pakāpes risku, ko pieļāva NKVD, septiņu gadu laikā atkārtoti nostādot PSRS attiecības ar Franciju uz sabrukuma robežas, J. Millera pratināšanā gūtā informācija nesniedza pārsteidzošus rezultātus. Šajā jomā situāciju lieliski raksturoja paša J. Millera 1937. gadā sniegtās liecības, kas pirmo reizi tika publicētas 1999. gadā: “Es paredzu pārmetumus par to, ka neesmu pateicis neko sensacionālu par ROVS darbību: jā, jo nekā tāda arī nebija. Es esmu jebkādu bezjēdzīgu avantūru pretinieks un trimdas laikā neesmu redzējis nevienu tādu, kas būtu sekmīgi īstenota”, “mans primārais pienākums bija sargāt mūsu armiju, mūsu dižo organizāciju, neraugoties uz tās izkliešanās pasaulē...”⁶⁴²

Pēc J. Millera nolaupīšanas, 1937. gada 24. septembrī organizācijas vadība nonāca ģenerālleitnanta Fjodora Abramova (*Фёдор Фёдорович Абрамов*) rokās, kurš gan nekļuva par ilglaicīgu savienības priekšnieku, bet 1938. gada 20. martā par ROVS vadītāju tika nozīmēts ģenerālleitnants Aleksejs Arhangeļskis (*Алексей Петрович Архангельский*).⁶⁴³ Atšķirībā no J. Millera A. Arhangeļskis bija izlēmīgāks un aktīvāks, cik tas bija iespējams tā laika reālijās. PSRS – Somijas karā viņš atļāva konfliktā piedalīties ROVS virsniekiem. Provizoriski viņi varēja tikt iesaistīti krievu formējumu organizēšana Somijā 1940. gada sākumā, iesaistot sagūstītos sarkanarmiešus. Tas gan nerezultējās ar panākumiem īslaicīgā kara rakstura dēļ.⁶⁴⁴

ROVS karavīru daļība 30. gados iezīmējās ne tikai ar iesaisti “Ziemas karā”, ideoloģisko iemeslu dēļ neliels karavīru skaits iesaistījās Spānijas Pilsoņu karā nacionālistu pusē. Ņemot vērā PSRS atbalstu republikāņiem, daļa krievu emigrācijas uzskatīja to par Krievijas Pilsoņu kara turpinājumu, vai arī kā iespēju ierobežot komunisma izplatīšanu pasaulē. Tomēr faktiski frontē nonāca niecīgs karavīru skaits, nacionālistu rindās karojot ap 150-170 brīvprātīgiem krievu karavīriem, savukārt republikāņu spēkos karoja aptuveni 280 krievi (ne tikai emigranti, bet arī

⁶³⁸ Русская военная эмиграция С. 214-217, 240.

⁶³⁹ Rislaki, J. Starp dzīvību un nāvi. Rīga: Latvijas mediji, 2022. 232. - 233. lpp.

⁶⁴⁰ Русская военная эмиграция С. 474 - 478.

⁶⁴¹ Robinson, P., Рр. 205 - 20.; Прянишников, Б. Незримая паутина. Второе издание. Copyright by Boris Prianishnikoff, 1979. С. 308.

⁶⁴² Политическая история русской эмиграции 1920 -1940. Документы и материалы. Под редакцией проф. А.Ф. Киселева. Москва: Владос, 1999. С. 52.-54.

⁶⁴³ Русская военная эмиграция С. 644 - 646.

⁶⁴⁴ Бажанов, Б. Воспоминания бывшего секретаря Сталина. Как я стал антикоммунистом. Москва: Центрполиграф, 2022. С. 294 - 299.

minoritāšu pārstāvji no jaundibinātām valstīm),⁶⁴⁵ to skaitā Borisa Savinkova dēls, Ļevs Savinkovs.⁶⁴⁶

“Ārzemju Krievija” Otrā pasaules kara priekškarā: “poraženci” un “oboronci”. Spānijas Pilsoņu karā izteikti iezīmējas līdz šim emigrantu presē plaši atspoguļota konfrontācija, kurā saduras divi pretboļševiku koncepti – “poraženci” (“пораженцы” t. i. “zaudētāji”) un “oboronci” (“оборонцы”, t. i. “aizstāvji”), paužot savu pozīciju attiecībā uz Krievijas nākotni paredzamā pasaules kara ietvaros. “Poražencu” nometnei piederēja labējais spektrs, pieturoties pie P. Vrangeļa 1920. gada tēzes “kaut ar velnu, bet pret boļševikiem”.⁶⁴⁷ “Poraženci” uzskatīja, ka nacistu nākšana pie varas pavērs ilgi gaidīta “pavasara karagājiena” iespēju, tādejādi to būtu jāatbalsta. Šajā nometnē ietilpa ievērojama monarhistu daļa (kā no “nikolajeviešiem”, tā arī no “kiriloviešiem”), to skaitā militārais teorētiķis, vēsturnieks, profesors Nikolajs Golovins (*Николай Николаевич Головин*). Atbalstu “poraženciem” neoficiāli pauda ROVS vadības pārstāvji, starp tiem A. Arhangeļskis, Aleksejs fon Lampe (*Алексей Александрович фон Лампе*), kā arī radikāli labējie krievu emigrācijas pārstāvji.⁶⁴⁸

“Oboroncu” vadmotīvs bija PSRS atbalsts nacistiskās Vācijas iebrukuma gadījumā, uzskatot, ka dzimtenes nonākšana ienaidnieka varā ir nepieļaujama, pat ja tā ir “boļševiku okupēta”. Atšķirībā no “poraženciem”, “oboroncu” nometnē bija pārstāvēts krietni plašāks politisko strāvojumu spektrs. Tajā ietilpa gan tādi spēki, kas par savas nostājas apliecinājumu izvirzīja lozungu “Aizsargā Krieviju, gāz padomju varu”, gan izteikti kreisie, kuri uzskatīja, ka padomju vara ir evolucionējusi un tās aizsardzībai nepieciešams stāties bez vilcināšanas. Ir jāatzīmē, ka pēdējos lielā mērā atbalstīja arī padomju aģentūra. “Aizstāvju” nometnei piederēja A. Deņikins, A. Kerenskis, P. Miļukovs, Romanovu ģimenes loceklis lielkņazs Dmitrijs Pavlovičs un daudzas citas emigrācijā pazīstamas personas.⁶⁴⁹

“Poraženci” Francijā un “oboronci” nacistiskajā Vācijā, it īpaši organizētā veidā kā ROVS, bija abu valsts drošības dienestu novēroti un epizodiski apcietināti par pretvalstisku darbību. Lai gan oficiāli ROVS deklarēja neitralitāti, J. Millera laikā bija nodibināti kontakti ar Vācijas un Japānas valdības pārstāvjiem un uzsāktas sarunas par nākotnes sadarbību, taču abi režīmi neizteica ievērojamu interesi sadarboties ar neatkarīgu krievu organizāciju, tai neuzticoties. To apliecināja 1938. gada vasaras notikumi Vācijā, kad ROVS II nodaļu ar centru Berlīnē (tās jurisdikcijā ietilpa arī Baltijas ROVS filiāles) Vācijas valdības spiediena rezultāta pārveidoja par neatkarīgu Krievu militāro savienību apvienība (*Объединение русских воинских союзов*), tādejādi palielinot kontroli par organizētu krievu militārās emigrācijas daļu Vācijā. Apstiprinot pārmaiņas, oficiālās pavēles noslēgumā A. Arhangeļskis, izteica pateicību visiem II ROVS nodaļas locekļiem, divdomīgi piebilstot: “...esmu pārliecināts, ka tuvā nākotnē mēs atkārtoti savienosimies vienotā, nacionālajā Krievijas armijā.”⁶⁵⁰

Karš nacistiskās Vācijas un ar to saistītajos karaspēkos, vai tieši otrādi – Sabiedroto (izņemot SZSA) pusē Otrajā pasaules karā un tā satricinājumi kļuva par faktoriem, kas kardināli izmainīja krievu sabiedrību praktiski visā globālajā “Ārzemju Krievijas” areālā. Līdzšinējā veidolā tā praktiski beidza pastāvēt, daudziem “baltajiem” emigrantiem izceļojot no Eiropas, likvidējot organizāciju un kustību darbību. Arī PSRS okupētajās valstīs faktiski tika likvidētas praktiski visas

⁶⁴⁵ Šajā kontekstā ir interesants un neraksturīgs dalībnieka piemērs, bijušais labējās krievu organizācijas Rīgas “Sokol” loceklis Aleksandrs Trojslits (*Александр Карлович Тройслит*), kurš izstājās no organizācijas 1933. gadā. Spānijas Pilsoņu kara laikā viņš devās uz Spāniju, kur kļuva par internacionālās diversantu grupas komandieri, veicot reidus nacionālistu aizmugurē Segovijas apkārtnē.

⁶⁴⁶ Семенов, К. Русская армия на чужбине, С. 230., 242., 244.

⁶⁴⁷ Врангель, П. Воспоминания. Ч.1. Frankfurt: Белое дело, 1969. С. 304.

⁶⁴⁸ Политическая история русской эмиграции, С. 304 - 306.

⁶⁴⁹ Между Россией и Сталиным: Российская эмиграция и Вторая мировая война. Ред. Карпенко, С. Москва: РГГУ, 2004. С. 7 – 20; Robinson, P., pp. 214 - 220.

⁶⁵⁰ Документы, с. 654 - 655, 665 - 666.

“Ārzemju Krievijas” izpausmes, iznīcinot organizācijas, kustības un represējot ievērojamu krievu sabiedrības daļu, represijām turpinoties arī pēc kara ne tikai PSRS anektētajās, bet arī padomju ietekmē nonākušajās valstīs.

Raksturojot “Pirmā viņa” krievu emigrācijas būtību, J. Abizovs pauda: “Pirmais pasaules karš ir izveidojis mūsu pētniecības objektu. Otrais – noslēdza aiz tā iekavas,”⁶⁵¹ un lai gan arī pēc Otrā pasaules kara pasaulē nonāca milzīgs bijušo PSRS un tās okupēto teritoriju iedzīvotāju skaits, neatgriežoties aptuveni 1.-1.5 miljoniem cilvēku, kara sekas politiskajā, sociālajā, ideoloģiskajā un citās jomās izveidoja pavisam citu sabiedrību, kam bija maz kopīga ar “Ārzemju Krievijas” fenomenu.⁶⁵²

Salīdzinoši īsi starpkaru posmā iezīmējās ārkārtīgi intensīva notikumu plūsma, kas skāra visas Eiropas valstis, kā iekšpolitiskajā, tā arī ārpolitiskajā apvārsnī. Tomēr “Ārzemju Krievija” un tās pretboļševistiskais sektors šajā plūsmā, lielākoties, piedalījās “novērotāju” lomā. Šajā jomā iezīmējās paradoksāla situācija – krievu emigranti, kuri veidoja lielākus pretboļševistiskus centrus Rietumeiropas valstīs, bija praktiski nošķirti no dalības valstu politiskajā dzīvē. Tas kļuva par iemeslu apātiskai un pat šovinistiskai attieksmei pret dalību valstu politiskās dzīves izpausmēs. Raksturojot krievu imigrantu attieksmi pret politisko dzīvi Latvijā, vēsturnieks Aleksandrs Gavriļina (*Александр Валентинович Гаврилин*) pauda, ka vietējiem politiskiem spēkiem “tie neuzticējās, uzskatot to darbību par “peļu jezgu””,⁶⁵³ šajā jomā uzmanību koncentrējot tikai uz ārpolitikas momentiem, kas bija saistīti ar “krievu jautājumu” u. c.

Var pieļaut, ka konsolidēta emigrācija ar lielu inteligences īpatsvaru, politisku pieredzi spētu organizēt pienācīgu pārstāvniecību, kas vismaz daļēji varētu ietekmēt kā iekšējus, tā arī noteiktus ārpolitikas lēmumus, to skaitā arī “krievu jautājumu”. Tomēr kopā ar emigrāciju “emigrēja” arī viņu iekšējās nesaskaņas, kas trimdā tikai pieauga. Rezultātā spožākie emigrācijas politiķi, sabiedriskie darbinieki, akadēmiskās un kultūras jomas pārstāvji nespēja konsolidēt pat radniecisku politisku segmentu atzarojumus, kur šķelšanās satricināja pat Romanovu dinastiju. Līdz ar to, vairākkārtēji centieni vienot emigrāciju un izveidot vismaz nosacīti ietekmīgu institūciju, cieta neveiksmi jau divdesmito gadu otrajā pusē.

Savukārt, pieaugot PSRS ietekmei ar tās specdienestu plašajām iespējām un aktivitātēm pretboļševistiskajā sektorā, 30. gadu sākumā emigrācijas pretboļševistiskā darbība ne tikai saruka, bet arī bija kompromitēta. Tas diskreditēja aktīvākās militārās organizācijas un mazināja cerības uz pretboļševistiskās cīņas lietderību un izredzēm. Pavisam negaidīti “pavasara karagājiena” rēgs (t. i. revanša intervence Krievijā) atkārtoti iezīmējās uz emigrācijas cerību apvāršņa 30. gadu otrajā pusē, tiesa gan nevis kopā ar Sabiedrotajiem (t.i. ar Lielbritāniju un Franciju), bet ar Vāciju. Tomēr intervences iespēja Trešā Reiha karaspēkos radīja kārtējo šķelšanos trimdas sabiedrībā, vienlaicīgi nesagaidot pretimnākšanu arī no nacistu puses.

Procesi “Ārzemju Krievijas” politiskajā jomā guva atbalsi arī jaundibinātās valstīs, galvenokārt krievu labējā sabiedrībā. Tomēr, atšķirībā no Rietumeiropas valstīm, vienkāršots naturalizācijas process, jaunās paaudzes dienests Latvijas armijā, dalība paramilitārajās un citās organizācijās kopā ar latviešiem veicināja arvien lielāku krievu (to skaitā arī bijušo emigrantu) integrāciju Latvijas sabiedrībā. Lai gan K. Ulmaņa autoritārā režīma īpatnības zināmā mērā izraisīja negatīvu attieksmi krievu sabiedrībā, Latvijas pretboļševiki pozitīvi vērtēja “stiprās varas” faktoru,

⁶⁵¹ Юрий Абызов. Вблизи и на расстоянии. Сост. Равдин, Б. Рига: ЛОПК, 2022. С. 183.

⁶⁵² Pronin, A. The Second Postoctober Wave of Emigration from Russia: Historiographic Aspect // World Applied Sciences Journal 29 (7) (2014). Pp. 842-849; Граф, Г. С. 402; Вторая волна русской эмиграции Pisejams: <https://russianemigrant.ru/tag/vtoraya-volna-russkoy-emigratsii> [skatīts 20.03.2023].

⁶⁵³ Гаврилин, А. Русские эмигранты в межвоенной Латвии: правовой статус и попытки самоорганизации // Россия и Латвия в потоке истории. 2-я половина XIX – 1-й половины XX в. Москва: ИВИ РАН, 2015. С. 241.

tiesa gan, lielākoties, 30. gadu vidū. Par spīti kardinālām izmaiņām, kas skāra sabiedrisko organizāciju sektoru, aktīvās krievu labējās organizācijas, kas vairākos gadījumos kalpoja kā piesegs pretboļševiku darbībai (piemēram “Sokol” centri un “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrība”), netika slēgtas un atsevišķos gadījumos pat saņēma valsts subsīdijas.⁶⁵⁴

Savukārt īpatnības, kas pirmo reizi iezīmējās jau 1920. gada nogalē, padomju pusei pielietojot politiskās un ekonomiskās ietekmes sviras krievu pretboļševistiskās kustības apkarošanai, nezaudēja aktualitāti arī vēlāk, pretboļševikiem kļūstot par padomju diplomātijas “ķīlniekiem”. Tomēr, neraugoties uz epizodiskiem, un bieži vien demonstratīviem Latvijas drošības dienesta apkarošanas pasākumiem, krievu pretboļševiku kustība kļuva ne tikai par unikālu krievu sabiedrības politisko izpausmju elementu Latvijas Republikā, bet arī par organisko “Ārzemju Krievijas” sastāvdaļu, kas tika brutāli iznīcināta īsi pēc padomju okupācijas sākuma.

⁶⁵⁴ Sk. Gusačenko, A. “Sokol” kustība Latvijā 1928.-1940. g. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2017.

3. nodaļa KRIEVU PRETBOĻŠEVISTISKĀS KUSTĪBAS AIZSĀKUMS 1920. GADĀ

3.1. Baltais krusts

Krievijas Ziemeļrietumu armijas faktors. Kā minēts, “baltā” faktora izpausmes Latvijā iezīmējās jau 1918. g. nogalē, kā Krievijas Pilsoņu kara elementi Pirmā pasaules kara izskaņā. Latvijas un Igaunijas kontekstā šis faktors bija cieši saistīts ar ZRA un Pilsoņu kara attīstību Krievijas Ziemeļrietumu reģionā, apvienojoties ar kariem par jaundibinātu Republiku neatkarību. 1919. gada oktobrī veiksmīgi iesākušais ZRA karagājiens uz Petrogradu jau mēneša nogalē cieta neveiksmi un atkāpšanās rezultātā līdz gada beigām ZRA nonāca Igaunijas teritorijā, kur tika atbruņota un internēta. Līdz ar armiju Igaunijā ieplūda milzīga bēgļu plūsma, kas kopsummā ar karavīriem (20-25 tūkstoši cilvēku) veidoja 50-60 tūkstošus imigrantu kopskaitu.⁶⁵⁵

Nonākot Igaunijā, karavīri un bēgļi bieži vien tika izmitināti nepiemērotos, antisanitāros apstākļos (sākotnēji pat klājā laukā, rokot zemnīcas, vēlāk pamestajās rūpnīcās, nekurinātās telpās ziemas apstākļos), tajā pašā laikā sākās tīfa epidēmija, kas kopsummā ar vāju medicīnisko apgādi un atbildīgo personu nolaidību (kā no Igaunijas, tā arī no ZRA puses) kļuva par humanitāro katastrofu – bojā ejot 8 – 10 tūkstošiem ZRA karavīru un bēgļu.⁶⁵⁶

ZRA sakāve un internēšana, kopumā ar neciešamiem sadzīves apstākļiem, kļuva par iemeslu karavīru un ar to saistīto cilvēku emigrācijai, kam 1920. gada sākumā Baltijas reģionā piemita noteiktais vektors – no Igaunijas, caur Latviju uz Rietumeiropas valstīm. Lielākā emigrantu daļa nonāca Rietumeiropā, tomēr vērā ņemams īpatsvars apmetās arī Baltijas valstīs, primāri Igaunijā un Latvijā.

Atšķirībā no citām emigrācijas straumēm, nosacītais ZRA virziens bija viens no pirmajiem, tajā laikā kad Pilsoņu karš vēl turpinājās un Padomju Krievijas uzvara tajā vēl nebija viennozīmīga. Baltijas valstis vēl nebija noslēgušas ar Padomju Krieviju mieru⁶⁵⁷ un vairākos aspektos bija atkarīgas no Sabiedroto ietekmes. Francijas valdība atbalstīja “balto” karaspēkus Dienvidos, kas atkāpās pēc neveiksmīga Maskavas karagājiena, taču vēl bija pietiekoši spēcīgi, lai pretotos SZSA. Baltijas reģionā dominējošais pretboļševistiskais spēks bija Polija un gadam iesākoties bija skaidrs, ka tuvākajā nākotnē norisināsies izšķirošās cīņas Polijas – Padomju Krievijas karā.

Arī padomju varas kontrolētajās teritorijās situācija bija nestabila. Lai gan zemnieki (kā lielākā iedzīvotāju grupa) vilās “baltajos” to rekvizīciju, īstenoto eksekūziju, nereti reakcionāro un citu negatīvu izpausmju dēļ, tā sauktā “kara komunisma” politika izsauca krietni lielāku vilšanos, destabilizēja situāciju boļševiku aizmugurē, kļūstot par potenciāli labvēlīgu augsni sacelšanās īstenošanai. Tās kas auga plašumā, apgriezti proporcionāli Pilsoņu kara aktīvai darbībai.⁶⁵⁸

Ņemot vērā ārkārtīgi sarežģīto situāciju Igaunijā, tūkstošiem kareivju atgriezās Padomju Krievijā, daļa ZRA virsnieku stājās dienestā Igaunijas armijā, citi iekārtojās kūdras un degslānekļa raktuvēs. Lai gan lielākajai ZRA karavīru daļai 1920. gada sākumā piemita nospiests un apātisks garastāvoklis, pastāvēja ievērojams karavīru īpatsvars, kas vēlējās turpināt pretboļševiku darbību, ar mērķi panākt Krievijas Pilsoņu kara turpinājumu reģionā un gūt kāroto revanšu. Šī darbība norisinājās vairāku slepenu organizāciju ietvaros Igaunijas, vēlāk Latvijas un Polijas teritorijā. Par pirmajām pretboļševiku pagrīdes organizācijām, kas turpināja darbību pēc ZRA sagrāves, kļuva monarhiskās, galēji labējās organizācijas “Baltais Krusts” un “Uzticīgo savienība”.

Krievu reakcionārā kustība 20. gadsimta sākumā. Abu organizāciju pirmsākumi meklējami 20. gadsimta sākumā, kad 1905. gada revolūcijas rezultātā monarhija bija spiesta

⁶⁵⁵ Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918-1940). Под редакцией проф. С.Г. Исакова. Тарту: Крипта, 2000. С. 23.

⁶⁵⁶ Розенталь, Р. Северо-Западная армия: хроника побед и поражений. Tallinn: Argo, 2012. С. 564-571, 611-612.

⁶⁵⁷ Igaunija kļuva par pirmo valsti, kas noslēdza miera līgumu ar Padomju Krieviju 1920. gada 2. februārī.

⁶⁵⁸ Sk. Gusačenko, A. Kronštates dumpis. Ilustrētā Pasaules vēsture Nr. 160 (2021).

piekāpties vairāku fundamentālu politisku lēmumu ietvaros, pasludinot demokrātiskās brīvības un parlamenta, t. i. Valsts Domes, izveidi. Tomēr ne visa Krievijas sabiedrība sveicināja jauninājumus, ievērojama, konservatīvā iedzīvotāju grupa bija noskaņota pret reformām, uzskatot patvaldības piekāpšanos par vājuma apliecinājumu, kas tikai stimulēs kreisi noskaņotās sabiedrības daļas agresiju un pāraugs jaunā revolūcijā. Līdz ar to, jau 1905. gada nogalē tika izveidota monarhisku organizāciju virkne, kas vēlāk pārauga tā sauktajā tautas melnsimtnieku kustībā⁶⁵⁹. Lielākās no organizācijām bija “Krievu tautas savienība”, “Krievu tautas Ercenģeļa Mihaila savienība”, “Dubrovina savienība” u. c.

Kustības organizāciju ideoloģija balstījās 1833. gadā pasludinātā izglītības ministra grāfa Sergeja Uvarova (*Сергей Семенович Уваров*) formulā “pareizticība, patvaldība, tautiskums”, kas kļuva par monarhistu devīzi vismaz 100 nākamo gadu garumā.⁶⁶⁰ Stimulējot krievu nacionālisma izpausmes, kas bieži vien pārauga radikālismā, atsevišķas kustības kļuva bēdīgi slavenas ar nesamierināmo attieksmi pret liberālismu, sociālismu un it īpaši pret “ebreju jautājumu”.⁶⁶¹ 1905. gada revolūcijai sekojošā reakcija kļuva par labvēlīgu augsni melnsimtnieciskās kustības attīstībai, aptuveni 400 tūkstošu sekotāju skaitā,⁶⁶² kuras līderi Nikolajs Markovs (*Николай Евгеньевич Марков*),⁶⁶³ Vladimirs Puriškevičs (*Владимир Митрофанович Пуришкевич*)⁶⁶⁴ un Aleksandrs Dubrovins (*Александр Иванович Дубровин*)⁶⁶⁵ kļuva par Valsts domes labējā spektra līderiem.

Nikolaja Markova darbība pēc Februāra revolūcijas: “Baltais krusts”. Februāra revolūcijas rezultātā visas kustības organizācijas tika likvidētas un to līderi darbojās nelegāli. Neraugoties uz vajāšanām, N. Markovam izdevās izdzīvot un pat izveidot nelegālu organizāciju Petrogradā – “Markova II monarhisko grupu”, jeb “Balto krustu”.⁶⁶⁶ Organizācijas uzdevumos ietilpa bijušā imperatora ģimenes glābšana un pretboļševiku kustības organizēšana Krievijas Ziemeļrietumu apgabalā. N. Markova organizācija tika daļēji subsidēta no Romanovu dzimtas pārstāvju līdzekļiem, kas bija iespējams, ņemot vērā grupas kaujas nodaļas vadītāja pulkveža Pjotra Durnovo (*Петр Петрович Дурново*) sakarus.⁶⁶⁷

⁶⁵⁹ No krievu vārdu salikuma черная сотня (melnsimts) pēc analogijas ar 17. gadsimta sākumā Krievijā izveidotu tautas kustību, kas balstījās uz t.s. “melnajiem” cilvēkiem t.i. pilsētu iedzīvotājiem (amatniekiem, tirgotājiem, kam vēlāk pievienojās zemnieki, kazaki u. c.). Ilgstošos juku laikos, ko pavadīja poļu interence, tirgotāja Kuzjmas Miņina un kņaza Dmitrija Požarska izveidota patriotiskā kustība kļuva par tautas konsolidējošo spēku. Rezultātā 1611. gadā tika izveidota patriotiski motivēta zemessardze, kas nospēlēja vienu no galvenajām lomām poļu sagrāvē un Krievijas atdzimšanā, rezultātā tronī kāpjot Romanovu dinastijai.

⁶⁶⁰ Sk. Пайпс, Р. Сергей Семенович Уваров. Жизнеописание. Москва: Содружество “Посев”, 2013.

⁶⁶¹ Sk. Союз русского народа. По материалам Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства 1917 г. Москва-Ленинград: Гос. книгоиздательство, 1929.

⁶⁶² Laika gaitā šīs skaitlis būtiski sarūka, 1917. gada sākumā praktiski izsīkstot.

⁶⁶³ Nikolajs Markovs (Николай Евгеньевич Марков) (14.04.1866. - 22.04.1945.). Plašāk pazīstams kā Markovs II. Izteikti labējais politiķis, publicists un rakstnieks. Monarhists, viens no melnsimtnieku līderiem. Krievijas impērijas III. un IV. sasaukuma Domes labējās frakcijas dalībnieks. Pēc Oktobra apvērsuma iesaistījās “Baltajā kustībā”. 1920. gadā emigrēja uz Vāciju, aktīvi darbojās krievu emigrantu monarhiskajā kustībā, “Monarhistu augstākās padomes” priekšsēdētājs. Sadarbojās ar nacistiem pēc to nākšanas pie varas, aktīvi atbalstīja Trešā Reiha antisemītisku politiko un karadarbību pret PSRS.

⁶⁶⁴ Vladimirs Puriškevičs (Владимир Митрофанович Пуришкевич) (24.08.1870. - 24.01.1920.) Krievijas impērijas izteikti labējais politiķis. Viens no “Krievu tautas savienības” un “Krievu tautas Ercenģeļa Mihaila” dibinātājiem un līderiem. Krievijas impērijas II, III un IV Domes labējās frakcijas skandalozi pazīstams deputāts. Veiksmīgi iesaistījās sanitāru vilcienu un citu aktivitāšu organizācijā Pirmā pasaules kara laikā. Viens no Grigorija Rasputina slepkavības dalībniekiem. Pēc Oktobra apvērsuma iesaistījās aktīvā pretboļševiku darbībā. Darbojās A. Denikina armijā aģitācijas nodaļā.

⁶⁶⁵ Aleksandrs Dubrovins (Александр Иванович Дубровин) (1855 - 14.04.1921) Mediķis, publicists. Viens no “Krievu tautas savienības” dibinātājiem un līderiem. Aktīvi iesaistījās antisemītiskajā kustībā un asi kritizēja patvaldības pretimnākšanu reformu jomā. Pēc Oktobra apvērsuma dzīvoja Padomju Krievijā. 1921. g. sodīts ar nāvi.

⁶⁶⁶ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 1., 2. lp.

⁶⁶⁷ Turpat. Bijušā Krievijas impērijas iekšlietu ministra Pjotra Durnovo dēls pulkvedis Pjotrs Durnovo spēlējis ievērojamu lomu pagrīdes organizācijās kā Petrogradā, tā arī emigrācijā. Savulaik precējies ar lielkņaza Pāvila Aleksandroviča audzumeitu, arī pēc šķiršanās saglabāja attiecības ar Romanoviem un viņa rīcībā bija lielkņaza finanšu

Bez "Baltā krusta" Petrogradā eksistēja vesela virkne citu pretboļševiku organizāciju, starp tām viena no ietekmīgākajām "Gvardes virsnieku organizācija". Tā tika nomināli iedalīta infantērijas un kavalērijas apakšgrupās ar mērķi infiltrēt organizācijas locekļus SZSA un veikt sacelšanās. Teorētiski infiltrācija bija iespējama – SZSA piedzīvoja katastrofisko militāro speciālistu trūkumu, paverot plašas karjeras un arī zināmā mērā sabotāžas iespējas. Gvardes kavalērijas virsnieku apakšgrupu vadīja ģenerālleitnants Jevgeņijs Arsenjevs (*Евгений Константинович Арсеньев*), kura pakļautībā aktīvi darbojās rotmistrs Vladimirs Rozenbergs (*Владимир Германович фон Розенберг*), 1918. gada vasarā kļūstot par SZSA 1. korpusa štāba operatīvās daļas priekšnieku. Abas organizācijas pieturējās pie izteiktas provāciskas orientācijas, liekot uz vācu faktoru cerības pretboļševistisku mērķu īstenošanai. Vācu orientāciju atbalstīja arī viņu sabiedrotie – bijušais Krievijas impērijas Ministru padomes priekšsēdētājs Aleksandrs Trepovs (*Александр Федорович Трепов*) un Romanovu ģimenes locekļi lielkņaza Pāvila Aleksandroviča (*Павел Александрович Романов*) vadībā. Rezultātā, 1918. gada oktobrī, tika panākta vienošanās ar Vācijas armijas virspavēlniecību par ZRA organizēšanu.⁶⁶⁸

"Baltais krusts" un ZRA. N. Markova organizācijas sākotnējie mērķi tika sagrauti jau 1918. gada jūlijā, pēc imperatora ģimenes slepkavības Jekaterinburgā, turpmāko pretboļševiku darbību paredzot īstenot bruņotas cīņas ietvaros. 1918. gada nogalē monarhisko spēku centri izveidojās krievu emigrantu vidē Somijā un Ukrainā. Vācijas karaspēka okupētajā Ukrainā tajā laikā aktīvi darbojās N. Markova kādreizējā domubiedra V. Puriškeviča veidotas organizācijas, vienlaicīgi saglabājot konspirētas kustības šūnas boļševiku kontrolētajās lielpilsētās, tajā skaitā Petrogradā un Maskavā.⁶⁶⁹

1918. gada rudenī situācija Petrogradā būtiski saasinājās, sākās virsnieku un pretboļševistiski orientētu iedzīvotāju masveida apcietināšanās. Līdz ar to, N. Markovs, A. Trepovs, N. Judeņičs, kā arī virkne citu virsnieku un politiķu, lielākoties nelegāli, emigrēja uz Somiju, kur izveidoja sakarus ar citiem krievu emigrantiem no politiskām un militārām aprindām. Pēc ģenerālmajora Ridigera fon der Golca (*Gustav Adolf Joachim Rüdiger Graf von der Goltz*) paustā, vairāki krievu politiskās elites pārstāvji Somijā, to skaitā lielkņazs Kirils Vladimirovičs (*Кирил Владимирович Романов*) griezās pie viņa, aicinot iesaistīties militārajā intervencē jau 1918. gada jūnijā. Tas gan nevainagojās ar panākumiem, taču pūliņi iesaistīt Somiju militārajā intervencē turpinājās līdz pat 1919. gada vasarai un cieta neveiksmi, lielākoties dēļ A. Kolčaka vilcināšanās

līdzekļi, ka arī sakari robežsardzē, ar kuru palīdzību uz Somiju tika slepus nogādāti krievu aristokrāti un augsti stāvoši krievu virsnieki, to skaitā ģenerālleitnants J. Arsenjevs. 1919. gada sākumā Arsenjevs komandēja Atsevišķu Ziemeļu korpusu Igaunijas armijas operatīvajā pakļautībā. Tā paša gada vasarā komandēja ZRA 2. korpusu. Šie fakti daļēji apstiprina pieņēmumu par ZRA vadības dalību slepenajās monarhiskajās organizācijās. Savukārt P. Durnovo emigrējās uz Vāciju, kur kļuva par t.s. Rietumkrievijas valdības kara ministru. Līdz 1919. gada 6. oktobrim Rietumkrievijas valdībai bija nomināli pakļauta P. Bermonta Rietumu brīvprātīgā armija; Тарасов, К. Военные заговоры, настоящие и мнимые. Деятельность антибольшевистского подполья по организации вооруженного восстания в Петрограде, март-июнь 1918 г. // Журнал российских и восточноевропейских исследований. №2 (17) 2019. С. 36, 46; Дурново Петр Павлович Риеејамс: <http://www.grwar.ru/persons/person/1978> [skatīts 12.12. 2020].

⁶⁶⁸ Гольц, Р. Моя миссия в Финляндии и Прибалтике. Санкт-Петербург: Европейский университет, 2015. С. 102-103; Корнатовский, Н. Борьба за красный Петроград. Москва: Вече, 2017. С. 16-17; Бермондт-Авалов, П. В борьбе с большевизмом. Москва: Вече, 2017. С. 24-27.

Eksistē pamatots uzskats, ka pulkveža Pāvila Bermonta atmiņu sākuma daļas autora loma piederēja rotmistram Vladimiram Rozenbergam, kurš bija tiešais 1918. gada nogales notikumu dalībnieks un ZRA veidotājs, pašam P. Bermontam tajā laikā atrodoties Ukrainā. Atmiņās minētu informāciju un hronoloģiju apstiprina arī citi avoti, līdz ar ko šis materiāls ir vērtīgs un pētniecībai noderīgs avots, ko var izmantot, ievērojot atmiņu analītikai nepieciešamo kritisko pieeju. Чапенко, А. Русское антибольшевистское движение на территории Латвии в период Гражданской войны в России (1918–1920). Докторская диссертация. Мурманск: Мурманский государственный педагогический институт, 2002. С. 22.

⁶⁶⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 1.lp

Somijas suverenitātes atzīšanā.⁶⁷⁰ Šī strāvojuma ietvaros aktīvi darbojās kā N. Judeņicš, tā arī N. Markovs, kurš kopā ar jūras kara flotes vecāko leitnantu (vēlāk ZRA armijas pulkvedi) Ivanu Lukinu (*Иван Михайлович Лукин*), leibgvardes kavalērijas kapteini Vladimiru Nevedomski (*Владимир Константинович Неведомский*), P. Durnovo, jūras flotes leitnantu Dmitriju Kačalovu (*Дмитрий Дмитриевич Качалов*) un citiem Petrogradas pagrīdes organizāciju virsniekiem atjaunoja “Baltā krusta” darbību Somijā.⁶⁷¹

Vēlāk, 20. gadu sākumā, I. Lukins kļuva par vienu no centrālām Latvijas pretboļševistiskās kustības figūrām Latvijā, savukārt Somijas emigrācijas posmā palīdzēja slepeni šķērsot robežu krievu virsniekiem un aristokrātiem. To starpā tika slepus evakuēta lielkņaza Pāvila sieva Olga Paleja (*Ольга Владимировна Палей*), viņas radnieki un citi aristokrāti. No Somijas puses tiem palīdzēja Somijas armijas virsnieks (bijušais Krievijas impērijas armijas leibgvardes poručīks) Georgs Elfengrens (*Georg (Yrjö) Elfvengren*).⁶⁷²

Politiskā spiediena rezultātā monarhisti (N. Markovs, I. Lukins, P. Durnovo, Kačalovs, V. Nevedomskis u. c.) bija spiesti pamest Somiju, ko nespēja ietekmēt pat Vācijas konsula un Ģenerālštāba rezidenta Valtera Bartelsa (*Walter Bartels*) iejaukšanās.⁶⁷³ 1919. gada maijā ar gvardes virsnieku Aleksandra (*Александр Сергеевич Гершельман*) un Sergeja Geršeļmanu (*Сергей Сергеевич Гершельман*) palīdzību N. Markovs nelegāli nokļuva Narvā, kur tajā brīdī koncentrējās Atsevišķais Ziemeļu korpuss.⁶⁷⁴ Zem Ļeva Čerņakova (*Лев Николаевич Черняков*) vārda N. Markovs iestājās ZRA un štābkapteiņa amatā uzsāka monarhistiski orientētu ZRA virsnieku vervēšanu “Baltā krusta” rindās. Vienlaicīgi N. Markovs, slēpjoties zem Murinova pseidonīma, uzsāka monarhistiski melnsimtmnieciskās avīzes “Belij Krest” un citu publikāciju izdevniecību, ko nelegāli izplatīja starp karavīriem frontē.⁶⁷⁵

Eksistē liecības, ka 1919. gada vasarā “Baltais krusts” nodibināja sakarus ar pulkvedi P. Bermontu Latvijā, plānojot kopējas sadarbības plānus pret Igaunijas un Latvijas armijām.⁶⁷⁶ Vienlaicīgi, 1919. gada vasarā “Baltā krusta” dalībnieks ZRA 1. korpusa komandieris, ģenerālmajors Aleksejs Pālens (*Алексей Фридрих Леонид Пален*),⁶⁷⁷ saņēma no Londonā

⁶⁷⁰ Atmiņās R. Golcs pauda nožēlu, ka Vācijas armijas virspavēlniecība (*Oberste Heeresleitung*) ir atcēlusi slepenus intervences plānus Krievijā, sākotnēji iekarojot Petrogradas un Ziemeļrietumu reģionu, ko būtu viegli īstenot pa sauszemi no Somijas (ar Vācijas Baltijas jūras divīzijas un Somijas armijas spēkiem), ar kara floti no ostām Latvijā un 8. vācu armijas divīzijām no Pleskavas un Narvas. Būdamis piederīgs monarhiskajai nometnei, R. Golcs juta līdzi krievu monarhistiem un pieļāva sadarbības iespēju, apzinoties potenciālus boļševisma draudus Vācijas impērijai. Гольц, Р. С. 102-103.

Рупасов, А., Чистиков, А. Шлюсспштайн// Вопросы истории. Нр. 11–12 (1993). С. 150–151.

⁶⁷¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 1. lp

⁶⁷² Палей, О. Воспоминания о России. 1916-1919. Лондон, 1924. С. 217-245.

⁶⁷³ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 2. lp

⁶⁷⁴ Гершельман, А. В рядах добровольческой Северо-Западной армии. Часть II. Москва: 1998. С. 29- 30.

⁶⁷⁵ Turpat, 30. lpp.

⁶⁷⁶ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 2. lp Kā daļēju apstiprinājumu Vācijas karaspēka centieniem nodibināt kontaktus ar Ziemeļrietumu armiju (tajā brīdī Atsevišķu Ziemeļu korpusu Igaunijas armijas sastāvā) kalpo Igaunijas valsts arhīva dokumenti, apliecinot faktu, ka 1919. gada 8. un 9. jūnijā Narvas apkārtnē Igaunijas karaspēki notrieca trīs lidmašīnas ar delegātiem no Vācijas karaspēka Latvijā. Sk. Розенталь, Р. С. 193.

Ir uzmanības cienīgs fakts, ka 22. oktobrī no Rīgas uz Kijevu pie A. Deņikina, ar mērķi pārliecināt to atbalstīt P. Bermonta nolūkus Baltijā, devās Rietumu Brīvprātīgo armijas apakšpulkvedis Boriss Firsovs un Ziemeļrietumu armijas Līvena 5. divīzijas podporučīks Nikolajs Maršalks, kas notika tajā laikā, kad oficiāli abu armiju sakari bija pārtraukti.

Par kontaktiem ar P. Bermonta pārstāvjiem un savstarpējām simpātijām politiskajā jomā starp ZRA un P. Bermonta armijas virsniekiem atmiņās rakstīja arī A. Geršeļmans. Бермондт-Авалов, П. С. 130, 142; Jēkabsons, Ē. Piesardzīgā draudzība : Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. g. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 2007. 50. lpp.; Гершельман, А. В рядах добровольческой Северо-Западной армии. Часть II. Москва: 1998. С. 8.

⁶⁷⁷ Grāfs Aleksejs Pālens (Алексей Фридрих Леонид Петрович Пален) (5.03.1874. - 6.06.1938.) Vācbaltiešu muižnieku dzimtas pārstāvis. 1896. gadā absolvēja Nikolaja kavalērijas skolu korneta pakāpē. 1897.-1911. gadā dienēja Leibgvardes kavalērijas pulkā. 1917. gada janvārī-martā 1. Gvardes divīzijas strēlnieku pulka komandieris. 1917. gadā L. Korņilova sacelšanās ietvaros sadarbojās ar dienesta biedru ģenerāli P. Vrangelī Petrogradas pagrīdes organizēšanā.

dzīvojošā krievu kara flotes kontradmirāļa, Nikolaja Volkova (*Николай Александрович Волков*) priekšlikumu konsolidēt monarhistu organizācijas rindās to turpmākai sadarbībai ar citām “Baltās kustības” armiju monarhiskām šūnām N. Markova, I. Lukina u. c. virsnieku vadībā.⁶⁷⁸

Par spīti 1919. gada augustā Igaunijā izveidotās Krievijas Ziemeļrietumu valdības demokrātiskajai nostājai, kas brīžiem bija uzspēlēta, cenšoties izdabāt Sabiedrotajiem un igauņiem, reāls karaspēka noskaņojums frontē bija ārkārtīgi reakcionārs un monarhisks, bieži vien šai valdībai naidīgs, ko stimulēja nelegāla monarhiska propaganda frontē, tajā skaitā ar N. Markova izdevumu starpniecību.⁶⁷⁹ Lai gan “Baltais krusts” un ar to saistītie monarhisti lika lielas cerības uz N. Judeņiču (savu sabiedroto vai vismaz atbalstītāju kopš Petrogradas pagrīdes laikiem), kurš 10. jūnijā stājās Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieka amatā, izdevumu steigā slēdza, lai nepieļautu sarežģījumus attiecībās ar Igaunijas valdību un armiju.

Turpmākie armijas vadības un valdības soļi būtiski apgrūtināja monarhistu darbību, kas bija samērā aktīva tieši frontē. Publicētās atmiņās Ziemeļrietumu valdības tirdzniecības ministrs Manuils Margulies (*Мануил Сергеевич Маргулиес*), pauda, ka “Baltā krusta” dalībnieki tik ražīgi darbojās frontē, ka pat veica valdības emisāru apcietināšanu. Savukārt, ņemot vērā, ka monarhistu darbība brīžiem bija klaji naidīga valdībai, “Baltā krusta” dalībniekus M. Margulies devēja par “Judeņičam pielipušu maitu”.⁶⁸⁰ Realitātē, tie tik tiešām darbojās ar klusu N. Judeņiča un citu ģenerāļu piekrišanu un, iespējams, atbalstu.⁶⁸¹ Daži avoti min, ka pats N. Judeņičs arī bija šīs organizācijas loceklis, tomēr oficiāli slēpa savu monarhisko nostāju, lai izvairītos no konflikta ar igauņiem un britiem, no kuriem tiešā veidā bija atkarīga ZRA.⁶⁸²

Atsevišķos avotos “Baltā krusta” dalībniekiem piedēvē vadošu lomu ZRA izveidē, kas tomēr ir pārspīlējums, lai gan vairāki virsnieki, kas aktīvi piedalījās armijas organizēšanā 1918. gada nogalē piedalījās Petrogradas pagrīdes virsnieku organizācijās un “Baltā krustā”.⁶⁸³ Iespējams, šī apgalvojuma sakne meklējama ZRA simbolikā – baltajā krustā zem Krievijas karoga krāsu trīsstūra, kas gan bija izveidots jau 1919. gada sākumā. Nenoliedzams ir fakts, ka “Baltajā krustā” ietilpa augsti stāvoši ZRA virsnieki, to starpā arī armijas vadība – A. Pālens, ģenerālleitnants Aleksandrs Dolgorukovs (*Александр Николаевич Долгоруков*), ģenerālleitnants J. Arsenjevs, ģenerālmajors Ottons fon Kruzentsērnis (*Оттон Акселевич фон Крузенитерн*), pulkvedis Vasilijs Vāls (*Василий Викторович фон Валь*), pulkvedis Aleksandrs Homutovs (*Александр Дмитриевич Хомутов*), pulkvedis Vasilijs Sergejevs (*Василий Васильевич Сергеев (Шевелев)*), pulkvedis Aleksejs Daņilovs (*Алексей Данилович Данилов*), pulkvedis Georgijs Bibikovs (*Георгий Евгеньевич Бибиков*), pulkvedis Fjodors Evalds (*Федор Федорович Эвальд*), kapteinis Ļevs Trapezņikovs (*Лев Николаевич Трапезников*) un daudzi citi.⁶⁸⁴

1919. gada janvārī kopā ar brālēnu, kņazu A. Līvenu, piedalījās Liepājas brīvprātīgo vienības izveidē un bija iecelts par tās komandieri. Janvāra beigās pameta Liepāju un devās uz Igaunijā bāzēto Atsevišķu ziemeļu korpusu, izveidojot Urālas bataljonu. 30. maijā tika piešķirta ģenerālmajora pakāpe un bija iecelts par 2. strēlnieku brigādes komandieri. Kopš 28. jūnija 1. strēlnieku korpusa komandieris. 30. jūlijā piešķirta ģenerālleitnanta pakāpe. Pēc armijas sakāves vadīja likvidācijas komisijas darbību. 1920. gada martā nelegāli šķērsoja Latvijas robežu. 1920. gada vasarā vadīja brīvprātīgo vervēšanas misiju Latvijā. Rudenī Polijā stājās 3. Krievu armijas 2. divīzijas komandiera amatā. 1921. gadā armetās Gdaņskā. Vēlāk atgriezās Latvijā, dzīvoja bijušajās dzimtai piederējušās muižās Kaučmindē un Vecaucē.

⁶⁷⁸ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 2.lp

⁶⁷⁹ Гершельман, С. 30.

⁶⁸⁰ Маргулиес, М. Год интервенции. Книга вторая. Берлин: Издательство Гржебина, 1923. С. 142-143.

⁶⁸¹ Atrazdamies frontē ZRA virspavēlnieka vietnieks, faktiskais karadarbības komandieris ģenerālleitnants A. Rodzjanko atbalstīja karavīriem raksturīgo Ziemeļrietumu valdībai naidīgo, nereti monarhisko, noskaņojumu, apliecinot, ka nepieļaus viņu ierašanos Petrogradā. Sk. Гершельман, Очерк пятый. С. 60.

⁶⁸² Русская военная эмиграция, Книга 1. Том 1, С. 392-393.

⁶⁸³ Turpat.

⁶⁸⁴ Citos avotos “Baltajam krustam” pieskaita arī Atsevišķa Ziemeļu korpusa komandieri, ģenerālleitnantu A. Rodzjanko. No minētiem 11 karavīriem, 8 bija leibgvardes virsnieki; Русская военная эмиграция, Книга 1. Том 1, С. 393; LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 2.lp

Analizējot padomju izlūk dienesta informāciju un pretboļševiku korespondences materiālus, “Baltā krusta” dalībnieku pieplūde un filtrācija norisinājās caur citu konspiratīvu organizāciju – 4. kājnieku divīzijas štāba priekšnieka V. Sergejeva izveidotu “Ziemeļrietumu armijas virsnieku savienību”. Pēc V. Sergejeva paustā, savienība bija izveidota 1919. gada rudenī Petrogradas karagājiena laikā, lai sapulcinātu “neaptraipītus, ideoloģiski motivētus virsniekus” un veidotu iniciatīvas grupas disciplīnas un kaujas gara uzturēšanai.⁶⁸⁵ Tajā pašā laikā V. Sergejeva savienībā pastāvēja arī kaujas grupas, kas spēja piespriest nāves sodu par īpaši smagiem pārkāpumiem. Organizācijas darbība bija konspirēta un guva tik lielu atbalstu, ka no 50 cilvēkiem īsā laikā izauga līdz 600 dalībniekiem. Ņemot vērā ZRA virsnieku skaitu un haosu, kas valdīja armijai atkāpjoties, šie rādītāji bija viennozīmīgi pārspīlēti.⁶⁸⁶ Tomēr nenoliedzama ir organizācijas eksistence, tās saikne ar “Balto krustu”, ka arī V. Sergejeva ievērojama loma abu organizāciju darbībā. Šīs aktivitātes izpaudās ne tikai Igaunijā, bet arī Latvijā, kļūstot par starptautisko militāri politisko procesu elementiem.

3.2. Uzticīgo savienība

1920. gada sākumā Igaunijā palikušie “Baltā krusta” dalībnieki Tallinā dibināja jaunu organizāciju – “Uzticīgo savienību”, kas tika proklamēta katedrālē un pārņēma “Baltā krusta” mērķi, politiskās un ideoloģiskās nostādnes.⁶⁸⁷ Savukārt, sekojošās emigrācijas rezultātā, no Igaunijas nonākot ievērojamam ZRA karavīru īpatsvaram kaimiņvalstīs, daļa no tiem turpināja monarhiski orientētu pretboļševistisku darbību arī Latvijas teritorijā. Ņemot vērā samērā fragmentāro arhīvu dokumentu informāciju un faktus, kas brīžiem nonāk savstarpējā pretrunā pat salīdzinot tos ar citos avotos minēto, ir grūti nodalīt “Baltā krusta” un “Uzticīgo savienības” darbību. Tik pat grūti ir izprast, kad tieši bija likvidēta konkrētā organizācija un sākušās jaunās savienības aktivitātes. Cik noprotams, visu minēto organizāciju dalībnieki sadarbojās, bieži vien vienlaicīgi būdami vairāku organizāciju locekļi.

“Uzticīgo savienības” darbības mērķis, uzdevumi un struktūra. Spriežot pēc “Uzticīgo savienības” statūtiem, tās mērķis bija padomju varas gāšana, kam sekotu visu “revolūciju iekarojumu” atcelšana, Krievijas impērijas (līdz 1905. gadam) likumdošanas un patvaldības atjaunošana likumīga monarha vadībā, kura primārais uzdevums būtu Krievijas vispārējās kopsapulces sasaukšana.⁶⁸⁸ Kopsapulces mērķis būtu reformu izstrāde ātrākai krīzes pārvarēšanai. Šajā procesā “Uzticīgo savienībai” bija paredzēts spēlēt troņa balsta lomu.⁶⁸⁹

Nospausta mērķa un uzdevumu realizācijai bija paredzēta savienības locekļu slepenā infiltrācija padomju un ārzemju valdībās, armijās, valsts struktūrās, kā arī kultūras, sabiedriskajās, profesionālajās un citās organizācijās. Līdz ar plaši īstenotu propagandu, mērķa sasniegšanai bija paredzēts izveidot darba, aģitācijas un kaujinieku grupu tīklu. Kaujas grupām, līdztekus pagrīdes darbībai, bija paredzēts veikt monarhijai naidīgu ietekmīgu personu likvidāciju, mērķa sasniegšanai nešķirojot līdzekļus. Savienības darbībai bija jāvadās pēc principa “visi par vienu un viens par visiem”, kas bija attiecināms arī uz organizācijas finansējumu, piesaistot pēc iespējas plašākus materiālā atbalsta avotus.⁶⁹⁰

Organizācijas vadītāja amats bija atvēlēts Krievijas troņa pretendenta, taču faktiski to vadīja Augstākā padome N. Markova vadībā, kopā ar bijušo valsts padomes locekli un Pareizticīgo Baznīcas Sinodes oberprokuroru kņazu Alekseju Širinski-Šihmatovu (*Алексей Александрович Ширинский-Шихматов*), minēto A. Rimski-Korsakovu, ZRA dienējošo valsts padomnieku B.

⁶⁸⁵ Vairāk par rudens karagājieni (operācija “Baltais zobens”) sk. Gusačenko, A. Krievijas Ziemeļrietumu armija: Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/52005-Krievijas-Zieme%C4%BCrietumu-armija> [skatīts: 12.10.2021].

⁶⁸⁶ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 276. lp.

⁶⁸⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 2. lp.

⁶⁸⁸ Krieviski - Всесловный Собор

⁶⁸⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 8. lp.

⁶⁹⁰ Turpat.

Arsenjevu, viņa brāli, ZRA ģenerālleitnantu J. Arsenjevu, pulkvedi F. Evaldu, rotmistriem Stepanu un Aleksandru Andrejevski u. c.⁶⁹¹

Teritoriāli savienības darbība bija iedalīta novados, kura vadītāju ievēlēja troņa pretendents un viņa vadītā Novada sapulce. Novada sapulcei piemita kā administratīvas pārvaldes, tā arī tiesas funkcijas. Savukārt novadi tika iedalīti apgabalos un rajonos, ar attiecīgo vadību un padomēm, ko iecēla novada vadonis. Dalībnieku hierarhija bija iedalāma kareivjos, bruņiniekos un domniekos, atkarībā no to ieņemamajām pozīcijām novados, apgabalos un rajonos. Iespējamās karadarbības gadījumā bija paredzēts mobilizācijas plāns, kas tiktu realizēts, izmantojot izveidotu struktūru.⁶⁹²

Par organizācijas locekli varēja kļūt ikviens, ko trīs respektējamo organizācijas biedru ieteiktais, 18 gadus sasniegušais, kura reputācija nebija aptraipīta ar kriminālo darbību, dalību revolūcijā, darbību pret monarhiju, vai sadarbībā ar boļševikiem. Vienlaicīgi nebija izslēgta iespēja iestāties savienībā, nožēlojot padarīto un rehabilitējoties ar darbiem organizācijas labā.⁶⁹³

Sprīžot pēc organizācijas struktūru arhaiskajiem, senkrievu nosaukumiem, tādā veidā tika pasvītota līdzība ar 17. gadsimta sākuma Krievijas tautas atbrīvošanas kustību, kuras elementi tika 20. gadsimta melnsimtnieku pārņemti. Akcentējot melnsimtniecīgam raksturīgo antisemītismu un ar to saistītus stereotipus, organizācijā bija liegts stāties krievu tautībai un pareizticībai nepiederošiem, kā arī ebrejiem, masoniem un cilvēkiem, kas bija salaulāti ar ebreju tautības pārstāvjiem, vai bija to dzīvesbiedri.

Iestājoties organizācijā, jaunajam loceklim bija jāiztur pārbaudes periods, kura laikā tas bija dēvēts par “noviku”. Nokārtojot pārbaudi un zvērot uzticību “likumīgajam imperatoram” mācītāja klātbūtnē, viņš varēja tikt pieņemts par pilntiesīgu biedru, ko devēja par “karavīru”. Savukārt, pēc noteiktā laika, par nopelniem un pēc vecāko locekļu ieteikuma viņš varēja kļūt par “bruņinieku”.⁶⁹⁴ Izstāties no organizācijas varēja tikai ārkārtas gadījumā, savukārt augsti stāvošajiem savienības locekļiem izstāšanās bija iespējama tikai nāves gadījumā.⁶⁹⁵ Organizācijas materiālo segumu bija paredzēts nodrošināt no ziedojumiem, biedru maksām, subsīdijām, ieņēmumiem no ekonomiskās un kultūras darbības. Biedru dalības maksa tika rēķināta Krievijas impērijas laika rubļos.⁶⁹⁶ Savstarpējo nesaskaņu, pārkāpumu pret organizācijas darbību, ideju, vai necieņu pret monarhismu u. c. strīdu izšķiršanai bija paredzētas dažādu pakāpju goda tiesas, atbilstoši pārkāpumu apmēram.

Katrā pilsētā, kurā dzīvoja savienības locekļi, bija paredzēts ierīkot vismaz vienu konspiratīvu dzīvokli, t.s. “bāku”, kas kalpotu par informācijas apmaiņas punktu un reizē par vietu, kur varēja pārnakšņot kurjeri. “Bākas” vajadzēja nodrošināt pārbaudītam cilvēkam, vēlams no “karavīriem”. Ideālajā variantā personai, kas profesionālās darbības ietvaros uztur plašu korespondenci un sakarus ar cilvēkiem, lai apmeklētāju ierašanās un papildus korespondences plūsma neizraisītu apkārtējo iedzīvotāju aizdomas.⁶⁹⁷

Visa organizācijas darbība bija konspirēta, katram dalībniekam dots segvārds un paziņotas paroles, korespondencei bija jābūt šifrētai, ko varētu izlasīt tikai izmantojot unikālo kodu. Kurjeriem no “karavīru” vides dodoties uzdevumos bija jābūt sagatavotiem tā, it kā viņiem viennozīmīgi nāksies piedzīvot apcietināšanu un kratīšanu, ko pasvītvoja tēze: “ “Kaut kā”, “varbūt” un “gan jau” savulaik nonāvēja mūsu lielo Tēvzemi”, ko nedrīkstēja pieļaut vēlreiz.⁶⁹⁸

Lieki piebilst, 1920. gada reālījās statūti drīzāk izskatījās pēc infantili ambiciozas sapņošanas, taču tajā pašā laikā daļa no minētajiem nolikumiem tik tiešām tika izmantota (vismaz

⁶⁹¹ Русская военная эмиграция, Книга 1. Том 1, С. 392; LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 2. lp

⁶⁹² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 8. lp

⁶⁹³ Turpat, 8. lp.

⁶⁹⁴ Turpat, 8., 10. lp.

⁶⁹⁵ Turpat, 10. lp.

⁶⁹⁶ Turpat, 4. lp

⁶⁹⁷ Turpat, 10. lp.

⁶⁹⁸ Turpat.

ziņojumu šifrēšanas, infiltrācijas un citu konspirācijas nianšu kontekstā), savienības dalībniekiem aktīvi darbojoties Baltijas valstīs, Polijā un Rietumeiropā.

1920. gada maijā “Baltā krusta” un “Uzticīgo savienības” padome N. Markova un citu organizācijas līderu personās, pārcēlās uz Vāciju, kur mēģināja izveidot karaspēku no P. Bermonta sakautās Rietumu brīvprātīgo armijas karavīriem.⁶⁹⁹ Vācijā N. Markovs un citi monarhisti izveidoja “Berlīnes monarhistu apvienību”, organizēja melnsimtnieciski antisemitiska žurnāla “Dvuhglavij orjol” izdevniecību, N. Markovam vienlaicīgi kļūstot par tā redaktoru. Savukārt 1921. gadā, N. Markova vadībā, viņi organizēja starptautisku krievu emigrantu monarhistu saietu Reichenhallē (Bad Reichenhall), kurā bija paredzēts konsolidēt monarhistu spēkus ārzemēs kopējai un koordinētai darbības izveidei. Kā minēts, rezultātā tapa Augstākā monarhiskā padome, N. Markova un citu “Uzticīgo savienības” padomes locekļu vadībā.⁷⁰⁰

3.3. Pretboļševistisku organizāciju darbība Krievijas Pilsoņu kara turpināšanas nolūkos

Jau 1919. gada rudens nogalē, proporcionāli ZRA rudens karagājiena neveiksmēm sākās masveida karavīru repatriācija Latvijā, ko stimulēja Latvijas armijas virspavēlnieka štāba pārstāvja leitnanta Rūdolda Gobas vadītā misija Narvā. Tās darbības rezultātā tikai decembrī Latvijā repatriējās vismaz 700 karavīri.⁷⁰¹ Vienlaicīgi ar Latvijas militārā pārstāvja virsleitnanta Roberta Laura starpniecību uz dzimteni devās Polijai, Lietuvai un Baltkrievijai piederīgie repatrianti.⁷⁰² Lai gan 1919. gada nogalē oficiāli bija pasludināta visu Latvijai piederīgo karavīru repatriācija, pret krievu karavīriem Latvijas amatpersonas izturējās ar aizdomām, priekšroku sniedzot latviešiem.⁷⁰³ To apstiprina arī Latvijas armijas virspavēlnieka štāba inspekcijas daļas sarakste ar R. Lauri, apliecinot, ka krievu virsnieku iebraukšana valstī nav vēlama. Īpaši strikti nosacījumi bija attiecināmi uz līveniešiem (t.i. kņaza A. Līvena vadībā izveidoto vienību karavīriem), kuru virsniekiem bija liegts turpmākais dienests Latvijas armijā, un veidoti šķēršļi repatriācijas ietvaros, pat ja virsnieks nevēlējās turpināt dienestu Latvijas armijā.⁷⁰⁴ Latvijas puses reakcija bija saprotama – pavisam nesen noslēdzās Bermontiāde, līdz ar to, gan Latvijas armijas vadība, gan arī Pagaidu valdība pauda visnotaļ piesardzīgu nostāju pret krievu karavīriem, kuri bieži vien simpatizēja monarhismam.⁷⁰⁵

1920. gada sākumā situācija mainījās un, lielākoties pateicoties pulkvežu Alekseja Daņilova (*Алексей Данилович Данилов*)⁷⁰⁶ un K. Didorova gādībai, simtiem krievu karavīru spēja atgriezties Latvijā.⁷⁰⁷ Kopumā 1919. gada beigās un 1920. gada garumā repatriējās ap 1500 ZRA piederīgo.⁷⁰⁸

⁶⁹⁹ Басик, И. И., Авдеев, В. А., Алексеев, Ю. А., Жадобин, А. Т., Зданович, А. А., Карпов, В. Н., Марковчин, В. В., Муранов, В. И. Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том.1 Так начиналось изгнание 1920-1922. Книга II: На чужбине. Москва: Институт военной истории министерства обороны РФ, 1998. С. 457, 460.

⁷⁰⁰ Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. С. 512 - 548.

⁷⁰¹ Екабсонс, Э., Щербинскис, В. Участие латышей в военных формированиях белых во время гражданской войны в России 1917-1920 гг., Россия и Балтия (2000). С. 92.

⁷⁰² Jēkabsons, Ē. Krievijas Ziemeļrietumu (Nikolaja Judeņiča) armijas pārstāvniecība Rīgā 1919. gada augustā-decembrī // Kara muzeja gadagrāmata. XVI (2015). 75 .lpp.

⁷⁰³ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 276. l., 61. lp.

⁷⁰⁴ LNA LVVA.3601. f., 1. apr., 263. l., 295. lp.

⁷⁰⁵ Esošo stāvokli lieliski raksturo notikumi, kas norisinājās politiskajos kuluāros Latvijā. 1919. g. decembrī Rīgā ierādās ZRA delegācija N. Judeņiča vadībā. Apzinoties drīzo armijas internēšanu, karavadonis piedāvāja pārcelt armiju uz Latviju turpmākajām kopējām operācijām Latgales frontē, taču saņēma kategorisku noraidījumu. Jānis Balodis. Atmiņu burtnīcas 1918.-1939. gads. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015, 200.-204. lpp.

⁷⁰⁶ Алексеев Даниловс (Алексей Данилович Данилов) (11.02.1882. - 12.09.1941.) Dzimis Keloborje sādžā Pleskavas guberņā. Pirmā pasaules karā dienēja 6. Somijas strēlnieku pulkā. 1916. gadā tika piešķirta štābkapteiņa pakāpe. 1918. gada oktobrī Ороčkas novadā organizēja pretpadomju sacelšanās. Izveidoja vienību no demobilizētiem pretboļševistiski noskaņotajiem karavīriem un iestājās ar to Atsevišķajā Pleskavas brīvprātīgo korpusā. Igaunijā vadījis partizānu vienības, kā arī īstenojis virkni veiksmīgu operāciju ienaidnieka aizmugurē. 1919. gada vasarā bija piešķirta kapteiņa, rudenī pulkveža pakāpe un vienlaicīgi viņš tika nozīmēts par 12. Temņickas pulka komandieri. 1920. gada pavasarī sarakstījās ar Latvijas armijas virspavēlnieka štābu, lūdzot repatriēt Latgalei piederīgos karavīrus. Repatriējoties Latvijā

Par spīti minētajām grūtībām, atsevišķos gadījumos nonākt Latvijā un arī iestāties armijas dienestā bija samērā viegli, it īpaši, ja konkrētā virsnieka izglītība un profesionālās iemaņas bija Latvijas armijai noderīgas. Tā 1920. gada februāra beigās Latvijas armijas tehniskās pārvaldes priekšnieks pulkvežleitnants Artūrs Aparnieks (bijušais ZRA virsnieks) nosūtīja Latvijas militārajam pārstāvim (atašejam) Igaunijā, kapteinim Viktoram Hasmanim⁷⁰⁹ telegrammu, ar lūgumu izsludināt kara inženieru un topogrāfu vakances Latvijas armijā.⁷¹⁰ Ņemot vērā augstākminēto situāciju Igaunijā, drīz pieteicās vairāki profesionāļi, starp tiem V. Sergejevs (sk. pielikumu nr. 5).⁷¹¹

Atšķirībā no daudziem ZRA karavīriem, kurus pēc ZRA primāri nodarbināja iztikas nodrošināšana, praktiski atmetot Pilsoņu kara turpināšanas ideju, V. Sergejevs saglabāja entuziasmu un nesamierināmu attieksmi pret boļševismu, turklāt viņam bija pieredze pagrīdes darbībā. Viņš piedalījās virsnieku pretboļševiku organizācijās Petrogradā, tika apcietināts, bēdzis uz ZRA un turpināja darbību, būdams “Baltā krusta”, “Armijas virsnieku savienības” un “Uzticīgo savienības” loceklis. Pēc Viskrievijas ārkārtas komitejas cīņai ar kontrrevolūciju un sabotāžu (*Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем, ВЧК*, turpmāk VČK) ziņām, “Uzticīgo savienībā” viņš pildīja militārās (kaujinieku) nodaļas komandiera pienākumus.⁷¹² Arī V. Sergejeva karjeras posms ZRA nebija inženiera dienesta pulkvedim raksturīgs – kopš 1919. gada oktobra viņš pildīja 4. divīzijas štāba priekšnieka pienākumus un bija cieši saistīts ar armijas vadību.⁷¹³ Par spīti samērā neizteiksmīgajam amatam Latvijas armijā, V. Sergejevs nospēlēja vērā ņemamu lomu ne tikai Latvijas, bet arī starptautiskajā militāri politiskajā kontekstā.

aktīvi iesaistījās “zaļo” kustībā pierobežas Krievijas teritorijā. 1920. gadā darbojās Armijas virspavēlnieka štāba izlūkdienesta aģentūrā, vienlaicīgi piedaloties “Uzticīgo savienībā”, vēlāk B. Savinkova “Tautas dzimtenes un brīvības aizsardzības savienībā”. 20.-30. gados vairākas reizes tika Politpārvaldes apcietināts. Sadarbojās ar ārzemju spēcīgiem, nonākot OGPU redzes lokā. Apcietināts 1940. gada jūnijā. 1941. gada septembrī izpildīts nāves sods.

⁷⁰⁷ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 469. l., 176, 177. lр.; LNA LVVA 3601. l., 1. apr., 276. l., 83, 84, 93, 94. lр.

⁷⁰⁸ Sk. Гусаченко, А. Эмиграция бывших северозападников в Латвию в 1920 г.- военно-политический контекст // Сборник Нарвского музея 22 (2021).

⁷⁰⁹ V. Hasmanis stājās amatā 1920. gada janvārī, nomainot Robertu Lauri, kurš pildīja militārā pārstāvja amatu kopš 1919. g. Septembra; Sk. Cīņa par brīvību 3: Latvijas Neatkarības karš (1918-1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos // Jēkabsons Ēriks, Šiliņš Jānis (sastādītāji). Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2020.

⁷¹⁰ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 469. l., 136

⁷¹¹ Vasilijs Sergejevs (Василий Васильевич Сергеев, “Шипов”, īstajā vārdā Василий Васильевич Швелев) (15.11.1877. - ?) Piedzima valsts padomnieka ģimenē Poltavā. Absolvēja Poltavas kadetu korpusu, kurā pasniedza viņa tēvs. 1896. gadā absolvēja Nikolaja inženieru skolu. Tajā pašā gadā viņam tika piešķirta podporučika, bet 1900. gadā poručika pakāpē. 1903. gadā absolvēja Nikolaja inženieru akadēmiju, gūstot štābkapteīna pakāpi. 1905. gadā piešķirta inženiera dienesta kapteīna pakāpe. Ieskaifts rezervē. 1913. gadā absolvēja Imperatora meža institūtu, strādāja Oloneckas guberņā. Pirmajā pasaules karā, no 1915. gada augusta līdz 1916. gada februārim pildīja Sibīrijas kazaku divīzijas štāba priekšnieka pienākumus. Piedalījās kaujās Rīgas frontē 7. Sibīrijas korpusta sastāvā. Pēc Oktobra apvērsuma piedalījās pretboļševiku Petrogradas pagrīdes virsnieku organizācijās. 1919. gadā tika apcietināts, VČK piespriežot nāves sodu, no kā izvairījās bēgot no cietuma, turpmāk izmantojot viltotus dokumentus uz Vasīlija Sergejeva vārda. 1919. gada augustā nonāca ZRA, nozīmēts par Armijas inženieru dienesta būvniecības un tehniskās daļas vadītāju. Oktobrī iecelts 4. divīzijas štāba priekšnieka amatā. “Baltā krusta” dalībnieks, slepenās “Armijas virsnieku savienības” organizātors, “Uzticīgo savienības” militārās daļas komandieris. 1920. gada sākumā, piesakoties Latvijas armijas tehniskā dienesta izsludinātajai vakancei, iestājās Latvijas armijā (10.05.1920.), Veco militāro pozīciju nojaukšanas un tehnisko kara materiālu savākšanas komisijas priekšnieka amatā. Paralēli dienestam Latvijas armijā veica plašu pagrīdes darbību jaunās Pilsoņu kara frontes izveidei Latvijā. Uzturēja ciešus sakarus ar N. Markovu, B. Savinkovu, P. Vrangeļa pārstāvjiem Eiropā, ka arī ar augsti stāvošajiem Latvijas Armijas virsniekiem, to starpā ar ģenerāli Pēteri Radziņu. Kopš 1920. gada augusta piedalījās karavīru vervēšanas misijas organizēšanā 3. Krievu armijai Polijā un Krievu armijai Krimā. Vienlaicīgi darbojās kā Latvijas armijas virspavēlnieka štāba ārējās izlūkošanas dienesta aģents. 1920. gada oktobrī tika atvaļināts no dienesta un apcietināts, vēlāk tika izraidīts no valsts. Dzīvoja Vācijā, kopā ar citiem “Uzticīgo Savienības” locekļiem piedalījās krievu monarhistu sanāksmes organizācijā Reihenthalē, kur pildīja Augstākās monarhiskās padomes sekretāra pienākumus.

⁷¹² Русская военная эмиграция, Книга 1. Том 1, С. 392.; LNA LVVA 3601. f., 1a., 901. l., 276. lр.

⁷¹³ LNA LVVA 3601. f., 1a., 901. l., 276., 277. lр.

Nonākot Latvijā 19. maijā, V. Sergejevs tika iecelts Veco militāro pozīciju nojaukšanas un tehniskā kara materiāla savākšanas komisijas priekšnieka amatā,⁷¹⁴ tomēr jau kopš stāšanās dienestā Latvijas armijā viņš loloja citu mērķi – Pilsoņu kara turpinājumu, izveidojot jaunu kara fronti Baltijā, kas kļūtu par vienotās pretboļševiku frontes ziemeļu flangu, noteicošā militārā faktora lomu spēlējot Polijai.

“Uzticīgo savienības” darbība jaunās Krievijas Pilsoņu kara frontes izveidē Latvijā.

Stratēģiskā ideja par vienotu pretboļševiku fronti ar krievu, poļu un ukraiņu karaspēku iesaisti no Baltijas līdz Melnai jūrai bija visnotaļ pievilcīga Krievijas Pilsoņu kara revanša perspektīva. Kopš 1920. gada sākuma to propagandēja B. Savinkovs un viņa vadītā komiteja Polijā, mēģinot pārliecināt Polijas armijas vadību par lielāku krievu spēku iesaisti. Lieki piebilst, ka tā pārņēma arī V. Sergejevu, taču atšķirībā no B. Savinkova viņš plānoja izveidot jaunu, pēc iespējas autonomu armiju, kas līdzinātos ZRA, vai pat armiju grupu, no bijušajiem ZRA karavīriem, kas kopā ar Latvijas bruņotajiem spēkiem (sic!) izveidotu Polijas armijas ziemeļu grupu. Būdam “Uzticīgo savienības” aktīvs dalībnieks, pulkvedis bija pārliecināts monarhists, taču atšķirībā no citiem monarhiskās orientācijas karavīriem, prata slēpt savus politiskos uzskatus un pielāgoties situācijai pretboļševiku lietas labā. Šo īpašību lieliski raksturo viņa viedoklis par monarhistu izredzēm Krievijā, ko virsnieks puda sarakstē ar izteikti liberāli noskaņoto B. Savinkovu, mēģinot pārliecināt to par atbalstu savu ieceru realizācijai: “...monarhiskā pārliecība nespēj traucēt pretboļševiku darbībai Krievijas labā, it īpaši, ņemot vērā to, ka, lai pagatavotu sautējumu no zaķa, to zaķi vēl vajag dabūt, taču Krievijas sautējuma zaķa lomai kandidātu diez vai atradīs.”⁷¹⁵ V. Sergejeva ideja nebija unikāla, ar līdzīgu priekšlikumu, tiesa gan oficiālā ceļā, pie Latvijas valdības 1919. gada decembrī griezās N. Judeņičs. Toreiz nominālais Krievijas pretboļševiku Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieks piedāvāja pārcelt degradējošo, lipīgu slimību pārņemto ZRA Latvijā, aptuveni Alūksnes reģionā, lai izveidotu Latvijas armijas ziemeļu flangu cīņām pret SZSA topošās Latgales atbrīvošanas operācijas laikā, kas, protams, tika vienbalsīgi noraidīts.⁷¹⁶

Acīmredzot ar Latviju V. Sergejevs bija saistījis ilgtermiņa cerības, jo virsnieka dienestu gaitu aprakstā viņš bija raksturots, ka “lojāls, demokrātiski noskaņots virsnieks, kurš veiksmīgi mācās latviešu valodu un prot rakstīt latviski”.⁷¹⁷ Vienlaicīgi V. Sergejevs bija armijas ārējā izlūkdienesta aģents, kura galvenajos pienākumos ietilpa krievu karavīru noskaņojuma monitorings.⁷¹⁸ Līdz ar to viņš spēja brīvi komunicēt ar Latvijas armijas karavīriem un brīvi pārvietoties tādos nepiederošajiem liegtajos rajonos, kā Valmieras koncentrācijas nometne, kur pēc viņa teiktā, viņš kontaktējās ar bijušajiem P. Bermonta un citu formējumu karavīriem, zondējot to noskaņojumu attiecībā uz kara turpināšanas iespējām jaunajā armijā.⁷¹⁹ Nav šaubu, ka šādam amatam V. Sergejevs bija īpaši piemērots, ņemot vērā viņa pieredzi un stāvokli, kādu viņš ieņēma ZRA. Acīmredzot to apzinājās arī Latvijas armijas virspavēlnieka štāba priekšnieks, ģenerālis Pēteris Radziņš, ar kuru bija personīgi pazīstams V. Sergejevs.⁷²⁰

Ņemot vērā V. Sergejeva amatu Latvijas armijā, kā arī dalību “Uzticīgo savienībā” un citās organizācijās, pie viņa griezās bijušie ZRA karavīri, ierodoties Latvijā no Igaunijas. Lai gan V. Sergejevs korespondencē ar krievu politiķiem un militārās jomas amatpersonām vēlējas pasniegt šīs aktivitātes kā karavīru alkas turpināt karu, realitātē nabadzībā slīkstošie karavīri lūdza pēc

⁷¹⁴ LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 5752. l., 4. lp.

⁷¹⁵ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 277. lp.

⁷¹⁶ Balodis, J. Atmiņu burtnīcas 1918.-1939. gads. Publicējis Andris Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015. 200.-205. lpp.

⁷¹⁷ LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 5752. l., 5. lp.

⁷¹⁸ Врангелиада в Учредительном собрании. Ответ З. Мейеровица, сообщение ревизионной комиссии. Сегодня, 05.11.1920. С. 1.

⁷¹⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 12. lp.

⁷²⁰ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 4246. l. 22. lp.

palīdzības, nespēdami nodrošināt elementāru iztiku.⁷²¹ Sarakstē ar ietekmīgajiem korespondentiem V. Sergejevs nemitīgi pasvītvoja, ka organizācijas rindas veiksmīgi papildinājās. Tomēr realitātē tas notika nomināli un banālu iemeslu dēļ – pulkvedis solīja tos iekārtot Latvijas armijā, policijā un pat izlūkošanas dienestā.⁷²² Vienlaicīgi nevar atmetēt arī mantkārības faktoru, korespondencē ar P. Vrangeļa pārstāvjiem viņš centās tos pārliecināt par plānota darba panākumiem tuvākajā nākotnē un spožo potenciālu finansējuma piesaistei.

Pēc V. Sergejeva plāniem, viņa iecerētajai armijai būtu jātop mūsdienu Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas pierobežas teritorijā Kalkunu, Svencjanu (Svenčone) virzienā.⁷²³ Šim mērķim 1920. gada jūnijā viņš nodibināja attiecības ar Polijas militāro atašeju, kapteini Aleksandru Miškovski (*Aleksander Myszkowski*), apgalvojot, ka jaunizveidotā armija ar Polijas atbalstu “ar boļševikiem varētu izbeigt 3-4 mēnešu laikā”. Tiesa gan, pēc V. Sergejeva atziņas, atašejs priekšlikumu uzņēma visnotaļ vēsi.⁷²⁴ Vienlaicīgi pulkvedis uzsvēra, ka Latvija spētu kļūt par izcilu placdarmu pretboļševiku ofensīvas attīstībai, V. Sergejeva un viņa domubiedru vadībā izveidojot Ziemeļrietumu, Vidus un Dienvidrietumu armiju grupu. Pēc viņa plāna, armiju grupai sākotnēji bija paredzēts sadarboties ar Polijas karaspēku, savukārt gūstot uzvaru pār ienaidnieku Polijā, turpināt kopējo karagājieni Krievijā līdz boļševiku sagrāvei.⁷²⁵

Ir jāatzīmē, ka pēc V. Sergejeva paustā latviešu militārā pavēlniecība nenoraidīja šādu potenciālu iespēju, kas protams bija liels pārspilējums un visdrīzāk virsnieks to darīja tīšām, cenšoties ieinteresēt potenciālos sabiedrotos.⁷²⁶ Attiecībā uz sabiedroto izvēli V. Sergejevs jau jūnija vidū griezās pie krievu emigrantu aprindās ietekmīga politiķa, bijušā Krievijas sūtņa Parīzē Vasilija Maklakova (*Василий Алексеевич Маклаков*), aicinot ar Sabiedroto atbalstu veikt spiedienu kā uz Poliju, tā arī uz Baltijas valstīm, lai panāktu pēc iespējas ātrāku jaunizveidoto valstu valdību piekrišanu jaunā krievu karaspēka veidošanai.⁷²⁷ Cenšoties pārliecināt par sava projekta veiksmīgu realizāciju V. Sergejevs visnotaļ intensīvi pārspilēja reālo situāciju. Pēc viņa paustā, SZSA spēkiem nebūtu īpaši sarežģīti lauzt Latvijas un Polijas armijas pretestību, taču tie “baidās no krievu pulkiem, tiem kas bija pie Judeņiča”, līdz ar to nedrīkstēja zaudēt laiku un bija jāizveido jauno armiju, kamēr Polijas karaspēks vēl nav sakauts. Izteikti negatīvos toņos diplomātam tika atspoguļots krievu karavīru stāvoklis Igaunijā, kur pēc autora paustā, tos nodarbina “katorgai”⁷²⁸ līdzīgajos apstākļos, turklāt “boļševiku zelta uzpirktie igauņu ierēdņi nereti izdod virsniekus padomju pusei”.⁷²⁹ Nopelta tika arī Latvijas valdības un Satversmes sapulces attieksme uz “krievu lietu”, taču uzslavēta Latvijas armijas augstāko virsnieku attieksme. Pēc V. Sergejeva paustā P. Radziņš nenoliedza Latvijas armijas iesaisti karaspēka veidošanā, ja vien to atbalstītu Polijas armija, ko pēc virsnieka domām spētu pārliecināt Sabiedroto (pirmkārt Francijas) spiediens.⁷³⁰

Īpaši akcentētu uzmanību sarakstē ar krievu politiskajiem un militāriem līderiem izpelnījās “zaļo” faktors. Pēc V. Sergejeva paustā aptuveni 2-3 tūkstošu liels kontingents mitinājās Latgales un Baltkrievijas pierobežas mežos, alkstot doties kaujā viņa nozīmēto emisāru vadībā, kurus slepus ar ieročiem atbalstīja Latvijas armija (sic!).⁷³¹ Latvijas augsti stāvošās virsniecības iesaistes

⁷²¹ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 276. lp.

⁷²² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 12. lp.

⁷²³ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 276. lp.

⁷²⁴ Turpat

⁷²⁵ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 276. lp.

⁷²⁶ Turpat, 124. lp.

⁷²⁷ Turpat, 123. lp.

⁷²⁸ Katorga (кагора) - kriminālsods Krievijas imperijā par īpaši smagiem noziegumiem, izsūtīšana uz noteiktu laiku smagos piespiedu darbos. Daļa krievu karavīru un bēgļu tik tiešām strādāja grūtos apstākļos degslānekļa raktuvēs, kūdras iegūšanas un meža ciršanas darbos, taču nereti krievu virsnieku veidotu arteļu dalībnieki kļuva par viņu pašu, krievu virsnieku, korupcijas un alkatības upuriem.

⁷²⁹ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 123. lp.

⁷³⁰ Turpat.

⁷³¹ Turpat, 125. lp.

jautājumos autors uzsvēra, ka "armijā" vēlās stāties arī latviešu virsnieki, turklāt to atbalsta arī Latvijas armijas Virspavēlnieka štāba operatīvā daļa, ko it kā apliecinājis arī Štāba iekšējās izlūkošanas nodaļas priekšnieks kapteinis Voldemārs Beķers, griežoties pie bijušā ZRA pulkveža A. Daņilova ar piedāvājumu saformēt pirmo 500 karavīru grupu.⁷³² V. Sergejeva rosīgajai darbībai piemita liela starptautiskā rezonanse un drīz par "lojālā ģenštāba"⁷³³ pulkveža P. Radziņa atbalstu" pretboļševiku "karaspēka bez šķēršļu organizēšanai" kļuva zināms pat Konstantinopolē un pašam P. Vrangelim Krimā, ko apliecinājis P. Vrangeļa militārais pārstāvis Polijā, ģenerālleitnants Pjotrs Mahrovs (*Петр Семенович Махров*) slepenā vēstule P. Vrangelim.⁷³⁴

Veicot ieskatu armijas potenciālā, V. Sergejevs pārliecinoši apliecināja, ka mēneša laikā spēš sapulcināt vismaz 15-20 tūkstošus vīrus, pie tam, iebrūkot padomju teritorijā, armijai uzreiz pievienosies arī zemnieki, kas alkst nomest boļševiku jūgu. Sākotnēji armijas formēšana bija paredzēta reģionā uz Ziemeļaustrumiem no Daugavpils un tās uzsākšanai no V. Maklakova tika prasīti 10 tūkstoši britu mārciņu. Ieročus, munīciju un uniformu bija paredzēts nodrošināt no krājumiem, kas savulaik bija paredzēti ZRA armijai, un "bija britu izvesti no Tallinas uz Liepāju".⁷³⁵ Nav šaubu, ka V. Sergejeva pārspilējumiem bija tīri pragmatisks raksturs (nevis vāja situācijas pārzināšana un līdz ar to greizs skatījums) nepieciešama finansiālā atbalsta iegūšanai, jo pulkvedis bija labi informēts par situāciju ne tikai valsts iekšienē, bet arī Sabiedroto misijās. To apliecināja viņa lūgums nomainīt Francijas militārās misijas vadītāju Latvijā, pulkvežleitnantu Emanuelu Diparkē (*Emanuel du Parquet*), pret "krievu lietai" lojālāku personu. Lieki piebilst, ka V. Sergejevs bija informēts arī par S. Bulak-Bulahoviča iniciētas misijas darbību Latvijā un uzskatīja to par konkurentu, kurš "nav krievs un neveic krievu lietu", sagādājot poļiem "krievu lielgabalu gaļu".⁷³⁶

Vienlaicīgi V. Sergejevs nosūtīja līdzīgus sadarbības piedāvājumus arī B. Savinkovam, bijušajam īslaicīgajam ZRA komandierim Pjotram Glazenaram (*Пётр Владимирович Глазенап*)⁷³⁷ un ģenerālleitnantam Nikolajam Monkevicam (*Николай Августович Монкевиц*). Pēdējais 1919. gadā pildīja A. Deņikina militārās misijas vadītāja lomu Francijā un 1920. gada saglabāja ietekmi emigrācijas diplomātiskajās aprindās. N. Monkevics kategoriski noliedza jebkādas jaunas armijas izveides iespējas Latvijā, taču piedāvāja līdzfinansēt brīvprātīgo nosūtīšanu uz P. Vrangeļa Krievu armiju Krimā, tranzītā caur Serbiju. Vienlaikus ģenerālleitnants piedāvāja sniegt materiālu palīdzību trūcībā nonākušajiem karavīriem, veicot naudas pārskaitījumus uz

⁷³² Turpat, 23. lp. Pats V. Beķers to noliedza Sk. V. Beķers, "Manas atmiņas par Latvijas valsts nodibināšanās laikmetu", Rīga: Autora izdevums, 1925. 134.-135. lpp.

⁷³³ T.i. Krievijas impērijas Ģenerālštāba.

⁷³⁴ Archiwum Państwowe Archiwum Akt Nowych (Polijas Valsts arhīva Jauno dokumentu arhīvs, turpmāk AAN). 2/59/0/3/39. s.74.

⁷³⁵ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 352. lp.

⁷³⁶ Turpat, 126., 23. lp.

⁷³⁷ Pjotrs Glazenaps (*Пётр Владимирович Глазенап*) (02.03.1882. - 27.05.1951) Piedzima vācbaltiešu izcelsmes virsnieka ģimenē Gžatskā, Krievijā. 1901. gadā absolvēja 1. Maskavas kadetu korpusu, 1903. gadā Nikolaja kavalērijas skolu. Pēc absolvēšanas piešķirta korneta, 1906. gadā poručika, 1910. gadā štābsrotmistra pakāpe. 1903.-1910. gadā dienēja 13. Dragūnu un Gvardes rezerves pulkā. 1914-1915. gadā pildīja Virsnieku kavalērijas skolas pulka komandiera pienākumus. Pirmajā pasaules karā 1915.-1917. gadā komandēja kavalērijas partizānu vienību. 1917. gada aprīlī tika piešķirta pulkveža pakāpe. Tā paša gada martā-novembrī izveidoja un komandēja Pulkveža Glazena pa trieciennodaļu. 1917. gada decembrī ar vienību iestājās Brīvprātīgo armijā. Piedalījās "Ledus karagājienā". 1918. gada jūnijā iecelts par Kubaņas atsevišķas kavalērijas brigādes komandieri. No 1918. gada jūlija līdz 1919. gada jūnijam pildīja Stavropoļas guberņas kara gubernatora pienākumus. 1918. gada oktobrī par kaujas nopelniem tika piešķirta ģenerālmajora pakāpe. 1919. gadā oktobrī tika komandēts uz ZRA un nozīmēts par Ziemeļrietumu apgabala ģenerālgubernatoru. 1919. gada novembrī viņam tika piešķirta ģenerālleitnanta pakāpe, mēneša beigās iecelts par ZRA komandieri. 1920. gada februārī emigrēja uz Lielbritāniju, vēlāk ieradās Polijā. 1920. gada vasarā kopā ar B. Savinkova vadīto RPK formējis krievu karaspēku Polijā, līdz augustam pildot tā komandiera amatu. Atcelts no amata monarhisku uzskatu dēļ. Emigrēja uz Ungāriju, kur 1921. gadā centās izveidot pretboļševiku "Policijas armiju". Atbalstīja pretboļševiku kustību Baltijas valstīs 20. gadu sākumā. Emigrācijā dzīvoja Vācijā un Polijā. Pēc Otrā pasaules kara Vācijā izveidoja "Andreja karoga savienību", Krievijas atbrīvošanas kustības veterānu organizāciju. Bija precējies ar Latvijas vācbaltieti Mariju Borhu.

Latvijas bankām caur Stokholmas banku.⁷³⁸ Jūnija beigās kļuva skaidrs, ka cerēt uz krievu emigrācijas atbalstu projekta ietvaros nebija vērts, tomēr vēl jūlija sākumā V. Sergejevs neatmeta cerību par jaunās armijas izveidošanas ieceri Latvijā un detalizēti apsprieda tās izveides plānus, to starpā ar B. Savinkovu.

Uzmanības vērtā jaunās armijas potenciālo komandieru kandidatūru izvēle, kas bija apbrīnojami nepiemērota Latvijas kontekstam, it īpaši ņemot vērā, ka V. Sergejevs cerēja uz Latvijas valdības un armijas atbalstu. Apzinoties, ka tik vērienīgam projektam bija nepieciešams plašajā reģionālajā kontekstā pazīstams līderis, šim amatam viņš apsvēra P. Glazenapa kandidatūru, kurš bija pazīstams pretboļševiku aprindās kā karavīrs, kurš iesaistījās Baltajā kustībā jau “Ledus karagājiena laikā”, t. i. 1918. gada sākumā. Tik pat labi P. Glazenaps bija pazīstams kā kvēls monarhists un 1920. gada vasarā Polijā, īslaicīgi pildot formējamā krievu karaspēka komandiera pienākumus, ātri nonāca pretrunās ar poļu militārām aprindām dēļ monarhiskās nostājas.⁷³⁹ Kā vēl vienu kandidātu V. Sergejevs izvirzīja plaši pazīstamo bijušo Donas apgabala kazaku atamanu, vēlāko ZRA ierēdni, kavalērijas ģenerāli Pjotru Krasnovu (*Петр Николаевич Краснов*), kas bija pazīstams kā monarhists, antisemīts un ģermanofils. Savukārt Ziemeļrietumu frontes komandiera amatā plānojis vācbaltiešu izcelsmes ģenerālleitnantu, bijušo ZRA korpusa komandieri, grāfu A. Pāleni.⁷⁴⁰

A. Pālena darbība karaspēka izveidošanā. Ņemot vērā neseno Bermontiādi un politisku klimatu Latvijā, P. Glazenapa un it īpaši P. Krasnova kandidatūras bija acīmredzami nepiemērotas, ko V. Sergejevs nevarēja nezināt. Iespējams, šādi virsnieks mēģināja īstenot vienu no “Uzticīgo savienības” uzdevumiem – “savu” cilvēku iefiltrēšanu vadošajos amatos armijās, un tīri teorētiski noteiktā ziņā viņam tas izdevās, par jaunā karaspēka komandieri bija ievēlēts cits savienības loceklis – A. Pālens. Ziemeļrietumu armijā ģenerālleitnants Pālens komandēja 1. korpusu, bija vairāku veiksmīgu operāciju dalībnieks, pēc rudens karagājiena *fasco* vadīja armijas likvidācijas komisiju.⁷⁴¹ Pirmā pasaules karā A. Pālens dienēja prestižajā kavalērijas leibgvardes pulkā, kurā sadraudzējās ar vēlāko “Baltās kustības” vadoni P. Vrangeli. Kopā ar viņu piedalījās pagrīdes virsnieku organizācijas veidošanā Petrogradā L. Korņilova ofensīvas laikā 1917. gada septembrī.⁷⁴² Būdams kņaza A. Līvena brālēns, 1919. gada sākumā Liepājā A. Pālens piedalījās arī Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienības izveidē (t. s. Līvena vienība) un pat bija ievēlēts tās komandiera amatā, tiesa gan nesaskaņu dēļ drīz no amata attiecās un devās uz Atsevišķo Ziemeļu korpusu Igaunijā.⁷⁴³ ZRA A. Pālens iemantoja respektabla un veiksmīga karavadoņa slavu un, kā minēts, pēc armijas atkāpšanās bijis ZRA likvidācijas komisijas vadītājs, vienlaicīgi būdams “Uzticīgo savienības” un “Baltā krusta” loceklis. 1920. g. jūnija sākumā A. Pālens kopā ar kolēģi no likvidācijas komisijas un “Uzticīgo savienības” biedru kapteini Ļevu Trapeznikovu (*Лев Николаевич Трапезников*) nokļuva Latvijas teritorijā no Igaunijas, nelegāli šķērsojot jūras robežu ar laivu. Ceļojuma laikā abi tika Latvijas robežsargu aizturēti, bet A. Pālenam pierādot piederību Latvijai (Kaucminde, Vītiņu u. c. muižu īpašnieks), viņš tika no apcietinājuma atbrīvots.⁷⁴⁴ Vēlāk, galvojot A. Pālenam, atbrīvoja arī Ļ. Trapeznikovu. Jūnija vidū A. Pālens uzsāka ciešu sadarbību ar V. Sergejevu, atbalstot viņa armijas dibināšanas plānus.⁷⁴⁵

Griežoties pie potenciālajiem sabiedrotajiem armijas organizācijas nolūkos A. Pālens sniedza vēl fantastiskāku situācijas aprakstu, galvojot, ka Latvijas valdība apzinās faktu – pēc P. Vrangļa armijas sakāves dienvidos, boļševiki vērsīsies pret to. Tādejādi valdība atbalstītu

⁷³⁸ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 18., 19., 20. lp.

⁷³⁹ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 276., 277. lp.

⁷⁴⁰ Турпат, 276. lp.

⁷⁴¹ Розенталь, С. 602.

⁷⁴² Врангель, П. Записки. Книга Первая. Москва: Харвест, 2002. С. 21-22.

⁷⁴³ Ливен, А. П. Десять лет тому назад. Сегодня. 15.01.1929. С. 2.

⁷⁴⁴ LNA LVVA, 3601. f., 2. apr., 117. l., 20., 26., 33., 38. lp.

⁷⁴⁵ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 236. lp.

uzbrukumu Padomju Krievijai ja vien to finansiāli atbalstītu Antantes valstis vai Polija. Pēc A. Pālena paustā “lietu varētu izvērst tā, ka neviens latviešu karavīrs frontē neiznāktu”, respektīvi ar 15-20 tūkstošu lielas krievu armijas spēkiem 3-4 mēnešos tikt galā ar boļševikiem.⁷⁴⁶ Latvijas armijas faktoram bija pievērsta papildus uzmanība, apgalvojot, ka armijas vadība tik lielā mērā atbalsta ieceres, ka izdeva slepenu rīkojumu savās rindās pieņemt ZRA karavīrus un “zaļos”, ko vēlāk varētu izmantot jaunajā frontē.⁷⁴⁷ Pēc viņa aplēsēm, acīmredzot balstoties uz V. Sergejeva informāciju, piefrontes joslā Latvijas austrumos un Baltkrievijas teritorijā uzbrukuma pavēli gaidīja ap 2-4 tūkstoši partizānu (praporšika Karpugas un rotmistra Solovjova vadībā), kuru darbībai “neliek šķēršļus Latvijas militārā vara un pat nedaudz apgādā ar ieročiem”, savukārt Igaunijā un Lietuvā būtu iespējams sapulcināt vēl 7 tūkstošus bijušos ZRA karavīrus.⁷⁴⁸

Jūlijā domubiedri nodibināja kontaktus ar Francijas militāro pārstāvniecību Latvijā, kas bija svarīgi no stratēģiskā viedokļa – 1920. g. vidū Francija palika pēdējā “balto” karaspēku sabiedrotā no Antantes bloka, turklāt pretēji Lielbritānijai, kas faktiski pārtrauca P. Vrangeļa armijas atbalstu, augustā Francija atzina P. Vrangeļa valdību *de facto*. Tajā pašā laikā Francija bija arī nopietns Polijas sabiedrotais militāri politiskajā jomā.

Pēc V. Sergejeva plāna izgāšanās jaunās armijas veidošanā iniciatīvu mēģināja pārņemt pats A. Pālenis, kurš jūlijā komandējis uz Parīzi un Berlīni krievu militārajās aprindās plaši pazīstamo ģenerālleitnantu kņazu Aleksandru Dolgorukovu (*Александр Николаевич Долгоруков*). A. Dolgorukovs savulaik dienējis P. Skoropadska karaspēkā un 1918. gada nogalē īsu laiku bijis visu krievu brīvprātīgo militāro formējumu komandieris Ukrainā, vēlāk nonāca ZRA, bet pēc armijas likvidācijas palika Igaunijā.⁷⁴⁹ Ņemot vērā Vācijas krievu emigrācijas atzarojuma saikni ar Ukrainas militārajiem formējumiem un samērā augstu monarhistu īpatsvaru, A. Pālenis A. Dolgorukova personas nozīmēšanai lika īpašas cerības, turklāt pēdējais, līdzīgi kā A. Pālenis, bija “Uzticīgo savienības” loceklis.⁷⁵⁰ A. Dolgorukovs tik tiešām baudīja laipnu uzņemšanu kā Berlīnē, tā arī Parīzē, taču nekādus panākumus neguva, saņemot vien ieteikumus griezties pie B. Savinkova kā Polijas sabiedrotā krievu pretboļševiku lietā reģionā. Ierodoties Varšavā A. Dolgorukovs kontaktējās kā ar B. Savinkovu, tā arī ar Francijas misijas pārstāvjiem, kuri viņa ierosinājumus prezentēja Francijas ārlietu ministram un premjeram Aleksandram Miljeranam (*Étienne Alexandre Millerand*).⁷⁵¹ Kopumā Francijas puse atzinīgi novērtēja priekšlikumu un lika saprast, ka iespējams varētu palīdzēt A. Pālenam izveidot sadarbību ar Latvijas valdību, kamēr nav noslēgts miers ar Padomju Krieviju, ja vien kopā ar viņiem armijas izveidē oficiāli iesaistītos arī Polijas pārstāvji. Tomēr poļu puse šo potenciālo piedāvājumu ignorēja, jo situācija Polijas – Padomju Krievijas kara frontē kļuva katastrofiska.⁷⁵²

3.4. Krievu politiskās komitejas un Pjotra Vrangeļa pārstāvju darbība

Polijai labvēlīga situācija militārajā jomā kardināli mainījās jūnijā, karaspēkam atkāpjoties veiksmīgā SZSA pretuzbrukuma dēļ, un jūlijā iezīmējās krīzē, fronte praktiski sabrūkot. Tas stimulēja J. Pilsudski noslēgt vienošanās par ciešāku sadarbību ar P. Vrangeli un jau 23. jūnijā pilnvarot B. Savinkovu jaunā krievu militārā formējuma izveidei.⁷⁵³ Pēc vienošanās ar B.

⁷⁴⁶ Turpat, 245-246., 276. lp.

⁷⁴⁷ Turpat, 236. lp.

⁷⁴⁸ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 125. lp.

⁷⁴⁹ Долгоруков Александр Николаевич

Pieejams: russianestonia.eu/index.php?title=Долгоруков_Александр_Николаевич [skatīts 15.06.2021]

⁷⁵⁰ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том.1 Так начиналось изгнание 1920-1922. Книга первая: Исход. С. 393.

⁷⁵¹ Зазерская, Т. “Врангелиада” в Учредительном собрании Латвии глазами французского дипломата. // Петербургский исторический журнал Нр.3. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский институт истории РАН, 2018. С. 140.

⁷⁵² LNA LVVA 6033. f., 1. apr., 24.l, 38., 39. lp.

⁷⁵³ СИМОНОВА, С. 59.

Savinkova vadīto RPK, formējumā bija jāiesaista bēgļus, kara gūstekņus, Polijā nonākušās krievu karaspēka vienības. Karaspēkā paredzēja iesaistīt arī bijušos ZRA karavīrus, kuru vervēšana bija paredzēta Igaunijā un Latvijā. Jaunā karaspēka komandiera amatā bija nozīmēts minētais P. Glazenaps, ko pirms neilga laika V. Sergejevs plānoja iesaistīt armijas veidošanā Latvijā.⁷⁵⁴ Tieši bijušais ZRA komandieris P. Glazenaps sarakstē ar V. Sergejevu sagrāva viņa plānus, iesakot sadarboties karavīru nosūtīšanai formējumam Polijā, nevis tērēt spēkus Latvijas projekta attīstībai.⁷⁵⁵

Saņemot atbalstu militāro formējumu veidošanai, jūlija vidū Rīgā ieradās B. Savinkova pārstāvis, rakstnieks un cīņu biedrs no Krievijas eseru teroristiskās pagātnes laikiem, RPK valdes loceklis Aleksandrs Dikhofs-Derentāls (*Александр Аркадьевич Дикгоф-Деренталь*).⁷⁵⁶ Lai pasvītrotu ZRA pēctecību, kopā ar A. Derentāli atbrauca arī rotmistrs (citur pulkvedis) Georgijs Goštovts (*Георгий Адамович Гоштовт*).⁷⁵⁷ Pēdējais bija plaši pazīstams starp ZRA virsniekiem kā viens no Pleskavas atsevišķā brīvprātīgā korpusa izveidošanas iniciatoriem 1918. gada nogalē. Neatkarības karā G. Goštovts kļuva par kņaza A. Līvena emisāru Polijā, brīvprātīgo vervēšanai kņaza karaspēkam Latvijā.⁷⁵⁸

28. jūlijā tika noslēgta vienošanās starp RPK pārstāvjiem un A. Pāleni par vervēšanas misiju dibināšanu brīvprātīgo nosūtīšanai uz Poliju.⁷⁵⁹ Par noslēgto vienošanos B. Savinkovs informēja arī Francijas valdību.⁷⁶⁰ Ar līdzīgu vizīti A. Derentāls un G. Goštovts apmeklēja Igauniju un Lietuvu, citi RPK locekļi apmeklēja Somiju un Ukrainu.⁷⁶¹ Igaunijā līdzīga vienošanās bija noslēgta ar pulkvedi Romanu Sadovski (*Роман Витольдович Садовский*) un viņa domubiedriem.⁷⁶²

Balstoties uz RPK iekšējās sarakstes dokumentiem, vervēšanas darbība tika ne tikai Polijas, bet arī Francijas militāro misiju līdzfinansēta, to starpā arī no misijas Latvijā, kur īpašu lomu nospēlēja misijas sekretārs Vladislavs De Fors (*Владислав Иванович Де Фор*).⁷⁶³ Viņš savulaik dienēja Krievijas impērijas armijas Ahtirkas huzāru pulkā un pēc A. Derentāla paustā, vēlējās panākt A. Derentāla iecelšanu par P. Vrangela pārstāvi Francijas misijā.⁷⁶⁴ Rīgā A. Derentāls tikās

⁷⁵⁴ СИМОНОВА, С. 61.

⁷⁵⁵ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 35. lp.

⁷⁵⁶ Aleksandrs Dikhofs-Derentāls (*Александр Аркадьевич Дикгоф-Деренталь*) (27.03.1885. - 02.03.1939.) Vācbaltiešu dzimtas atvase. Studēja Kara medicīnas akadēmijā Sanktpēterburgā. Kopš 1905. gada aktīvs Krievijas eseru teroristiskās organizācijas dalībnieks. Kļuva pazīstams kā Georgija Gajdars (1905. gada Sanktpēterburgas demonstrācijas iniciators, slepenās policijas aģenta) slepkava. Pēc 1905. gada revolūcijas sagrāves emigrēja uz Franciju, kļūstot par rakstnieku un žurnālistu. Pēc Februāra revolūcijas atgriezās Krievijā. B. Savinkova tuvs līdzgaitnieks, piedalījās tā aktivitātēs kā Krievijas Pilsoņu karā, tā arī pēc tā. 1922-1924. gadā dzīvoja Francijā. 1924. gadā "Sindikāt - 2" operācijas ietvaros kopā ar B. Savinkovu bija apcietināts, īsi pēc Polijas un PSRS robežas šķērsošanas. 1925. gada tika atbrīvots, strādāja kultūras nozarē. 1937. gada tika apcietināts un tiesāts, tiesai piespriežot 5 gadu ieslodzījumu. 1939. gadā izpildīts nāves sods.

⁷⁵⁷ ААН 2/59/0/2. f. t.36. s.83

⁷⁵⁸ Гоштовт Георгий Адамович Picejams: http://russianestonia.eu/index.php?title=Гоштовт_Георгий_Адамович [skatīts 15.06.2021]

⁷⁵⁹ СИМОНОВА, С. 71.

⁷⁶⁰ Зазерская, С. 140.

⁷⁶¹ ААН. 2/59/0/2/36. s.83.

⁷⁶² Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том.1 Так начиналось изгнание. Книга первая: Исход. С. 142.

⁷⁶³ Vladislavs De Fors (*Владислав Иванович Де Фор*) (14.11.1875. - 1940.). Franču izcelsmes krievu armijas 12. Ahtirkas huzāru pulka rotmistrs. Krievijas impērijas laikā dzīvoja Harkīvā un Odesā. Pirmajā pasaules karā iestājās Francijas armijā, karoja Marnas frontē. Vēlāk piedalījās slepenajā Francijas monarhistiskajā organizācijā, iestājās Francijas Ārlietu Ministrijas dienestā. 20. gadu sākumā strādāja Francijas vēstniecībā Rīgā. Paralēli darbojās Francijas izlūkdienestā, uzturot plašus sakarus krievu pretboļševiku vidē, īpaši starp monarhistiem. Vēlāk atgriezās Francijā, bijis pulka apvienības loceklis, 20. g. vidū iestājies ROVS.

⁷⁶⁴ ААН 2/59/0/3/39. s.72; Т. Simonovas monogrāfijā ir izmantoti Nīderlandes Zinātņu akadēmijas Starptautiskā sociālās vēstures institūta arhīva V. Burceva fonda dokumenti, kas apliecina minēto. СИМОНОВА, С. 70, 71.

arī ar ģenerāli P. Radziņu, ārlietu ministru Zigfridu Annu Meierovicu un viņa biedru Hermani Albatu, kurš pazina A. Derentālu personīgi kā bijušo kolēģi žurnālistikas jomā. Tikšanās A. Derentāls apliecināja RPK lojalitāti pret Latviju un centās pārliecināt valdības pārstāvjus par nepieciešamību atbalstīt RPK projektu. RPK pat izstrādāja līguma projektu, kura ietvaros apsoltās uzņēmies starpnieka lomu starp Latvijas valdību un P. Vrangeli, panākot Latvijas politisku atzīšanu no Krievu armijas virspavēlnieka. Spriežot pēc Francijas komisāra Baltijas valstīs Lui de Sartīga (*Anne Marie Louis de Sartiges*) sarakstes, pretī RPK sagaidīja tās politisko atzīšanu (kā Krievijas demokrātiskās valdības orgānu) no Latvijas puses.⁷⁶⁵

Lieki piebilst, ka šīs tikšanās nevainagojās ar panākumiem, turklāt, spriežot pēc Polijas Jauno dokumentu arhīva (*Archiwum Akt Nowych*) dokumentiem, A. Derentāla lojalitāte bija nekas vairāk kā divkosīga rīcība. To apliecina viņa sarakste ar B. Savinkovu, kurā jaunizveidotās valstis tika nicinošā kontekstā sauktas par “dižajām jaunajām valstīm”.⁷⁶⁶ Neraugoties uz to, A. Derentālam izdevās panākt “klusu piekrišanu” vervēšanas misijas darbībai no Latvijas puses un organizēt potenciālo brīvprātīgo un viņu piederīgo transportēšanu uz Poliju ar Francijas misijas līdzdalību.⁷⁶⁷

Krievu armijas komandiera Pjotra Vrangeļa pārstāvniecības darbība. Neraugoties uz pretboļševiku cīņas kopsaucēju, starp RPK, P. Vrangeli un to atbalstošo P. Glazenapu, kurš bija nozīmēts veidotā karaspēka komandiera amatā, sāka paplašināties domstarpību plaša, pēdējiem cenšoties novirzīt krievu formējumus P. Vrangeļa armijā, kas tajā brīdī veiksmīgi attīstīja ofensīvu Ukrainas dienvidos. Nesaskaņas atspoguļojās arī Latvijā, kur paralēli A. Pālena misijai sāka darbību P. Vrangeļa pārstāvniecība, karavīru nosūtīšanai viņa karaspēkā, ģenerālmajora Borisa Maļavina (*Борис Семенович Малявин*) vadībā, kuram pievienojās arī V. Sergejevs. Misijas darbība Latvijā tika finansēta pēc N. Monkevica plāna, ar Stokholmas bankas starpniecību.⁷⁶⁸ Tās galvenajos pienākumos ietilpa aģitācija starp krievu emigrantiem, vervēšana P. Vrangeļa karaspēkā un saskaņošana krievu karavīru nosūtīšanai uz Krimu caur Serbiju. Lai gan N. Monkevics atzīmēja, ka izbraukt aicināti visi brīvprātīgi (gan tie, kas vēlējās palikt Serbijā, gan tie, kas plānoja tikt pie P. Vrangeļa), V. Sergejevs bija mudināts veikt izbraucēju atlasu, sedzot ceļa izdevumus cilvēkiem, kam bija noteikta izglītība un profesionālās iemaņas (ja galamērķis bija paredzēts Serbijā), vai tieša vēlēšanās turpināt karot Krimā. Vienlaicīgi V. Sergejeva pienākumos ietilpa materiālās palīdzības sniegšana trūcīgajiem imigrantiem, kuri vēlējās emigrēt N. Monkevica plānu ietvaros.⁷⁶⁹ Mērķa realizēšanai sākotnēji N. Monkevics Latvijas misijai piešķīra 10 tūkstošus Francijas franku, solot palielināt kopējo budžetu līdz 100 tūkstošiem franku.⁷⁷⁰

Neraugoties uz piešķirto finansējumu, vervēšana P. Vrangeļa – N. Monkevica misijā gāja gausi, izveidojot vien dažu desmitu cilvēku sarakstu, to skaitā esot arī sievietēm un bērniem, kā arī civilu profesiju pārstāvjiem.⁷⁷¹ Spriežot pēc “Viskrievijas ārkārtas komisijas” (*Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем, ВЧК*) slepenajiem ziņojumiem, pirmā grupa 5 cilvēku skaitā (sic!) ieradās Berlīnē septembra vidū.⁷⁷²

RPK misijai un A. Pālena panākumi bija krietni lielāki, ko stimulēja kā Polijas reģionālais faktors, tā arī piešķirtais finansējums – 9 miljonu Polijas marku apmērā. Nav šaubu, ka vienu no

⁷⁶⁵ Зазерская, С. 141.

⁷⁶⁶ ААН. 2/59/0/2/36. s. 29.

⁷⁶⁷ Русская военная эмиграция 20-40х. Документы. Часть 1. Книга 2. С. 348-349

⁷⁶⁸ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 350. lp.

Врангелиада в Учредительном собрании. Ответ З. Мейеровица, сообщение ревизионной комиссии. Сегодня, 05.11.1920. с. 1.

⁷⁶⁹ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 103.-104. lp.

⁷⁷⁰ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том.1 Так начиналось изгнание. Книга первая: Исход. С. 159.

⁷⁷¹ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 281. lp.

⁷⁷² Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том.1 Так начиналось изгнание. Книга первая: Исход. С. 159.

noteicošām lomām nospēlēja nominālā A. Pālena pakļaušanās RPK, kas citu pretboļševiku spēku komandieriem sagādāja grūtības, ņemot vērā B. Savinkova revolucionāro pagātņi, kā arī komitejas pasvītroti demokrātisko, monarhistu skatījumā kreiso kursu.⁷⁷³ Pateicoties A. Pālena un V. Sergejeva darbībai, (pēdējam darbojoties abās pārstāvniecībās, Rīgā tika organizētas kopmītnes izceļotājiem, kur oktobrī koncentrējās ap 400 cilvēku. Analizējot šos rādītājus, nav skaidrs civilo bēgļu un brīvprātīgo karavīru kopskaits, lai gan zināms, ka emigrantu starpā ietilpa arī ievērojams sieviešu, pusmūža cilvēku un bērnu skaits.⁷⁷⁴

1920. gada 7. novembrī Krievu politiskā komiteja Varšavā saņēma D. Filosofovam adresētu Polijas kara ministra ģenerāļa-poručika Kazimira Sosnkovska (*Kazimierz Sosnkowski*) vēstuli, kas tika izsūtīta 4. novembrī un bija saistīta ar Vrangeļa misijas darbību Latvijā. Kara ministrs ziņoja, ka pēc viņa rīcībā esošas informācijas ceļā no Latvijas un Gdaņsku atrodas kuģis, starp kura pasažieriem ir “600 krievu, kas izteikuši vēlēšanos iestāties krievu brīvprātīgajās vienības, ko saformēja Polijā ģenerālis Balahovičs”. Apelējot pie Polijas – Padomju Krievijas pamiera 2. punkta, ģenerālis ziņoja, ka brīvprātīgie nevarēs izkāpt Polijā, jo ir “tiešā veidā saistīti ar A. Derentāla lietu Rīgā”. Vienīgais, ko Kara ministrija spēja piedāvāt – nosūtīt brīvprātīgos P. Vrangeļa armijā Krimā par Francijas kara misijas līdzekļiem, kas darbojās Varšavā.⁷⁷⁵ Nav skaidri zināms šo cilvēku turpmākais liktenis, taču visdrīzāk uz Krimu viņi netika, jo tajā brīdī pussalā notika noslēdzošas cīņas, Krievu armijai atkāpjoties.

Kopumā A. Pālena vadītās misijas laikā no Igaunijas un Latvijas Polijā ierādās ap 1500 cilvēkiem (to skaitā sievietes, bērni, u. c.). Tomēr šis skaitlis nav precīzs, jo A. Derentāls to ziņoja pēc apcietināšanas 1924. gadā, tiesas procesa ietvaros PSRS, tādejādi pastāvot augstajai subjektivitātes iespējai.⁷⁷⁶

3.5. Latvijas un Padomju Krievijas starptautisko attiecību krīze: pretboļševistiskais faktors

Lai gan A. Pālena – RPK misijas darbība iezīmējusies ar panākumiem, rudenī abu pārstāvniecību aktivitātes kļuva par starptautiskā skandāla detonatoru. Vairāku iepriekšminēto iemeslu dēļ Latvijas valdībai, Satversmes sapulcei un ievērojamai iedzīvotāju daļai piemita samērā negatīva attieksme kā pret krievu pretboļševiku spēkiem, tā arī pret to vadoņiem, kas bija īpaši izteikti kreisi orientētajai sabiedrības daļai. Savukārt 1920. gada vidū, tuvojoties miera līguma noslēgšanai ar Padomju Krieviju, šī nostāja pārņēma teju visu sabiedrību, līdz ar to pretboļševiku spēku vervēšana Latvijas teritorijā tika uzskatīta par tiešu apdraudējumu ilgi lolotajam mieram.

Lieki piebilst, ka karaspēka vervēšanas precedents bija labi zināms padomju pusei, turklāt vēl pirms A. Pālena ierašanās Latvijā. Balstoties uz LKP Ārzemju biroja locekļa Jāņa Mirama ziņojumiem, jau aprīļa vidū Maskava bija teicami informēta par ZRA virsnieku veikto vervēšanu “balto” karaspēkiem citās frontēs. Ņemot vērā 1920. gada 30. janvārī starp Padomju Krieviju un Latvijas Republiku noslēgtā pamiera nosacījumus, Latvijas teritorijā nebija pieļaujams uzturēt Padomju Krievijai naidīgu spēku, veikt vervēšanu, kā arī veikt jebkādu padomju pusei naidīgu spēku tranzītu, kas tomēr notika minētās situācijas ietvaros.⁷⁷⁷ Tomēr gada pirmajā pusē situāciju neeskalēja, lai nestimulētu Latvijas un Polijas sadarbības atjaunošanos.⁷⁷⁸

⁷⁷³ Turpat, 159., 174. lpp.

⁷⁷⁴ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 22. lp

Врангелиада в Учредительном собрании. Ответ З. Мейеровица, сообщение ревизионной комиссии. Сегодня, 05.11.1920. С. 1.

⁷⁷⁵ Государственный архив Российской Федерации (Krievijas federācijas Valsts arhīvs, turpmāk GARF) GARF P-5866. f., 1. apr., 189.l, 46. lp.

⁷⁷⁶ Литвин, А. (ред.). Борис Савинков на Лубянке. Документы. Москва: РОССПЭН, 2001, С. 388.

⁷⁷⁷ Ко noteica Pamiera 10., 15., 16., 17. punkti. Документы внешней политики СССР. Том 2. 1 января 1919 г. — 30 июня 1920 г. Москва: Госполитиздат, 1958. С. 335, 336.

⁷⁷⁸ Stranga, A., 75. lpp.

Ārējiem militāriem draudiem mazinoties, un īsi pēc Miera līguma ratifikācijas 16. septembrī Maskavā, padomju puse nevilcinājās izmantot politiskās sviras Latvijas iekšpolitikā līdzsvara destabilizācijai. Pirmās sadursmes politiskajā laukā sāka iezīmēties jau septembrī, pēc nāves soda īstenošanas vairākiem komunistiem, kas tika apcietināti par spiegošanu un teroristisku darbību, turklāt bija notverti vēl pirms līguma noslēgšanas.⁷⁷⁹ Apelējot pie līguma 20. punkta⁷⁸⁰, 5. oktobrī padomju puse nosūtīja Latvijas valdībai pirmo notu. Šai rīcībai piemita dubultstandartu konteksts, notas iesniedzējiem “piemirstot”, ka padomju cietumos tikai 1920. gada rudenī atradās vairāki simti latvieši, kam būtu piemērota amnestija tieši minētā līguma punkta ietvaros.⁷⁸¹

Nākamais posms bija veselas padomju aģentu grupas izgāšanās Latvijā, ap 30 cilvēkiem nonākot cietumos, vairāki no tiem piekrita sadarboties ar armijas pretizlūkošanas dienestu, sniedzot slepenu informāciju par padomju spēcīgu darbību. Lieki piebilst, ka Padomju Krievijas pilnvarotam pārstāvim Jakovam Gaņeckim (*Яков Станиславович Ганецкий, Яков Станиславович Фюрстенберг*) tas bija ārkārtīgi sensitīvs jautājums, kas skāra arī viņa profesionālo kompetenci. Turklāt, līdz ar ierašanos Latvijā J. Gaņeckis kļuva par vietējās preses uzbrukuma upuri, trāpīgākais no tiem bija krievu izdevums “Segodnja”.⁷⁸² Uzmanības vērts bija tas, ka J. Gaņeckis un Latvijas sociāldemokrātu par “melnsimtniecisku” dēvētā avīze bija talantīgu redaktoru un žurnālistu vadīta, kuru lielākā daļa (to skaitā arī īpašnieki) bija ebreji, turklāt preses slejās “Segodnja” kolektīvs nevienu vien reizi uzstājās pret reakciju, melnsimtniecismu un monarhismu.⁷⁸³

Oktobra vidū padomju puse spēra atbildes soli, šoreiz mērķa ietvaros nospraužot Pagaidu valdības gāšanu, kas bija iecerēts izmantojot kā Latvijas sociāldemokrātu pretimnākšanu noteiktu jautājumu ietvaros, tā arī situāciju Krievijas Pilsoņu karā. J. Gaņeckis ņēma vērā sociāldemokrātu naidīgo noskaņojumu pret Balto kustību, “zelta uzpleciem”, “asinskāriem monarhistiem” un “melnsimtniekiem”, kā arī to konfrontācijas ar Pagaidu valdību un pilsoniskajām partijām, izmantoja padomju pusei sen zināmo, taču līdz brīdim neafišēto faktu, par pretboļševiku vervēšanas misiju darbību Latvijā. Jau 5. oktobrī, sarakstoties ar Padomju Krievijas ārlietu komisāru G. Čičerinu, J. Gaņeckis aprakstīja tikšanos ar Jāni Čaksti, kurā tika apspriests “baltais” jautājums, pēdējam galvojot, ka attiecībā uz “baltajiem” Latvijas tautai nav simpātiju. J. Gaņeckis gan ne mirkli nešaubījās, ka šāda vervēšana ne tikai pastāv, bet arī tika realizēta ar valdības atbalstu.⁷⁸⁴

Taču pēc dažām dienām notika starpgadījums, kas deva milzīgu trumpi padomju rokās – ne vēlāk kā 11. oktobrī, šķērsojot Latvijas un Vācijas robežu, tika aizturēts kāds RPK kurjers Falkovskis, pie kura bija atrasta A. Derentāla vēstule B. Savinkovam. P. Radziņa rokās nonākušajā vēstulē bija aprakstītas Latvijas un RPK savstarpējās attiecības, apliecinot noslēgtās vienošanās esamību ar Latvijas valdību par savstarpējo sadarbību militāri politiskajā jomā. Aprakstot situāciju, vēstulē A. Derentālam V. Sergejevs pamatoti bažījās, ka “šādas vēstules ārkārtīgi kompromitē politiskās personas, kuras tajā tika minētas. Ja tas nonāks sociāldemokrātu rokās, mūsu darbība Ziemeļrietumos tiks sagrauta. Turklāt pēc manām un Radziņa domām, jūs esat pārspilējuši latviešu attieksmi pret mūsu lietu. Pastāv liela atšķirība starp parasto līdzjūtību un to, ko jūs rakstījāt Savinkovam.”⁷⁸⁵

V. Sergejevam bija taisnība kā par rezonansi, ko izraisīja vēstule, tā arī par bažām, ka Virspavēlnieka štāba komandiera rokās no robežsarga nonākušās slepenās vēstules saturs kļuvis zināms arī padomju pusei. Par lielisku pierādījumu tam kalpo ziņas, kas pirmās parādījās jau 15.

⁷⁷⁹ Turpat, 140. lpp.

⁷⁸⁰ Saskaņā ar kuru abas puses apņēmas amnestēt otras puses pilsoņus un optantus, kuri bija apsūdzēti par politiskiem vai administratīviem pārkāpumiem

⁷⁸¹ Stranga, A. 140. lpp

⁷⁸² Turpat, 164.lpp.

⁷⁸³ Pie Krievijas sūtņa Gaņeckis. Sociāldemokrāts. 15.10.1920. 1. lpp.

⁷⁸⁴ Зазерская, Т., С. 141

⁷⁸⁵ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 22. lp.

oktobrī, “Cīņā”, respektīvi pat ne sociāldemokrātu, bet komunistu nelegālajā presē, t.i. Maskavas tieši atbalstītajā ruporā, kas tomēr neattaisnoja padomju cerības un neizsauca pietiekoši lielu rezonansi.⁷⁸⁶ Nesasniedzot iecerēto, J. Gaņeckis nolēma piesaistīt īstu dzinēj spēku – Latvijas sociāldemokrātus. Balstoties uz klaji nepatiesām ziņām par vervēšanu ar Latvijas valdības atbalstu, sociāldemokrāti uzsāka neoficiālu pārbaudi, gūstot pierādījumus par vervēšanas misijas un kopmītņu esamību. Taisnības labad ir jāatzīmē, ka abu misiju darbība bija nostādīta tik primitīvā līmenī, ka pārbaudot vervēšanas faktu brīvprātīgo sarakstos bez īpašiem šķēršļiem spēja iestāties arī Latvijas sociāldemokrātu pārstāvji.⁷⁸⁷ Arī vēstulē A. Derentālam V. Sergejevs atzīmējis savu rūgto pārsteigumu, uzzinot par A. Derentāla un apcietinātā kurjera paviršību ne tikai nešifrējot sūtījuma saturu, bet pat nerūpējoties to iešūt drēbēs.⁷⁸⁸

20. oktobrī, apelējot pie Miera līguma 4. punkta pārkāpuma, sociāldemokrāti griezās ar jautājumiem pie Z. Meierovica, kurš apliecināja, ka tikās ar A. Derentālu, taču kā ar žurnālistu, pat neapsverot domu par kādas sadarbības izveidi. Nesamierinoties ar saņemto atbildi, LSDSP frakcija ierosināja ārkārtas Satversmes sapulces sesijas sasaukšanu.

Ņemot vērā teicamu informētību par iekšējiem procesiem kā Latvijā, tā arī pretboļševiku misijās, padomju puse izmantoja Vrangeļa “melnā barona”, nevis B. Savinkova tēlu, cenšoties panākt maksimālu negatīvu konotāciju, kas atspoguļojās arī skandāla nosaukumā – “Vrangeliāde”, pēc analogijas ar nesen notikušu “Bermontiādi”, lai gan, kā bija minēts, P. Vrangeļa misijas darbības rezultātā Krimā nonāca vien daži cilvēki. Pirmo reizi “Vrangeliāde” bija minēta 19. oktobrī sociāldemokrātu izdevumā, turklāt samērā komiskā veidolā pasniedzot nekad neeksistējošās P. Bermonta un P. Vrangeļa sadarbības iespējas kā “neapšaubāmi zināmu” “golcicisma – bermontisma izlaidumu Krimā”, taču drīz tā parādījās kā Satversmes sapulces, tā arī citu varas institūciju retorikā.⁷⁸⁹ Ņemot vērā augstākminēto misiju darbības rezultātus, kas bija zināmi arī padomju speciālistiem, šo epopeju likumsakarīgi būtu nosaukt par “Savinkoviādi”, kā to pamatoti atzīmēja laikraksts “Brīvā zeme”, taču tad tā negūtu tik lielu populistisku efektu, kas bija nepieciešams kā Latvijas sociāldemokrātiem, tā arī padomju pusei, kuru mērķu vektori tajā brīdī atradās visnotaļ tuvu.⁷⁹⁰ Cenšoties gūt vēl lielāku populistisku efektu preses slejās, sociāldemokrāti apgalvoja, ka A. Derentāls bijis gan vācbaltiešu barons, gan 1905. gada soda ekspedīciju dalībnieks, kas skanēja vēl komiskāk, ņemot vērā žurnālista revolucionāro pagātņi eseru kaujas grupās. Realitātē soda ekspedīcijās Vidzemē piedalījās A. Pālens, būdams leibgvardes kavalērijas pulka štabsrotmistrs ģenerālmajors Aleksandra Orlova (*Александр Афиногенович Орлов*) vadībā.⁷⁹¹

Sagatavojot labvēlīgu augsni sabiedriski politiskajā sfērā, oktobra pēdējā dekādē uzbrukumu sāka padomju pārstāvniecība, piesūtot virkni politisku notu Latvijas valdībai. Unisonā piebalsojot, 29. oktobrī sociāldemokrāti iesniedza slepenus dokumentus un citus materiālus Satversmes sapulces revīzijas komisijai. Atklāti paziņojot kursu uz K. Ulmaņa valdības gāšanu, tas bija iecerēts ārkārtas sēdē 4. novembrī, tomēr apvainojumi valdībai bija tik primitīvi un klaji pārspīlēti, savukārt sakars ar Maskavu tik ļoti acīmredzams, ka Satversmes sapulces vairākums izteica atbalstu valdībai, glābjot to no krišanas.⁷⁹² Par spīti sociāldemokrātu uzbrukumiem, kas turpinājās nākamo mēnešu garumā, krīze bija pārvarēta. Savukārt padomju puse, piedzīvojot plānu *fiasco*, ātri zaudēja interesi sociāldemokrātu atbalstā, turklāt zuda arī pats strīdu ābols – laika posmā no 13. līdz 16. novembrim

⁷⁸⁶ Stranga, A., 165. lpp.

⁷⁸⁷ Turpat, 166. lpp.

⁷⁸⁸ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 22. lp.

⁷⁸⁹ Latvija. Sociāldemokrāts. 19.10.1920. 2. lpp.

⁷⁹⁰ Kāpēc “vrangeliāde” un ne “savinkoviāde”? Brīvā Zeme. 30.10.1920.1.lpp.

⁷⁹¹ Алексеев, Д. А. П. Пален и его попытка создания антисоветского центра в Латвии (лето 1920 г.) // Петербургский исторический журнал Нр.3 Санкт-Петербург: СпБИИ РАН, 2019. С. 319-320.

⁷⁹² Stranga, 172., 173. lpp.

Krimu atstāja lielākā P. Vrangeļa armijas daļa, kopā ar bēgļiem vairāk nekā 140 tūkstošu cilvēku skaitā.⁷⁹³

Politiskās apsardzības apkarošanas operācija. Politiskā skandāla ietvaros aktivizējās Politiskā apsardzība⁷⁹⁴ – 8. novembrī bija apcietināti V. Sergejevs, viņa kolēģis B. Maļavins, līdzstrādnieks pulkvedis (?) Groics (citur Gercs), kā arī pagrīdnieku Latgales atzarojuma pārstāvis pulkvedis A. Daņilovs (ārējā izlūkdienesta aģents) bijušais ZRA pārstāvis Latvijā ģenerālmajors Pjotrs Šnabels (*Петр Федорович Шнабель*), ģenerālmajors Aleksejs Potapovs (*Алексей Степанович Потанов*), savukārt 10. novembrī bija apcietināts rotmistrs Andrejs Ščurovskis (*Андрей Владимирович Щуровский*).⁷⁹⁵ Vismaz divi no tiem (V. Sergejevs un P. Šnabels) bija izraidīti no valsts. Pārmaiņas skāra arī Latvijas armijas augsti stāvošo virsnieku rindas – politiskā spiediena rezultātā jau oktobra beigās bija spiests atkāpties P. Radziņš.⁷⁹⁶

Virspavēlnieka štāba iesaiste sadarbībā ar pretboļševikiem. Kopumā Politiskās apsardzības darbībai piemita acīmredzami “piesedzošs” raksturs, visdrīzāk brīdinot vairākas potenciāli aizdomīgas personas par gaidāmajām kratīšanām. Kratīšanas norisinājās vairāku virsnieku un pretboļševiku aprindām tuvu personu dzīves vietās, to starpā V. Sergejeva, Ļ. Trapeznikova un kņaza A. Līvena sievas Elizabetes dzīvoklī.⁷⁹⁷ Līvenu ģimenei visdrīzāk tiešām nebija sakara ar vervēšanas lietām, taču L. Trapeznikovs bijis gan “Uzticīgo savienības”, gan tiešais Savinkova - Pālena projekta dalībnieks un, kā minēts, tuvs A. Pālena sabiedrotais.

Lai gan ģenerālis P. Radziņš bija spiests atkāpties, viņa līdzstrādnieks, Iekšējās izlūkošanas nodaļas vadītājs kapteinis Voldemārs Beķeris centās nivelēt skandāla mērogus, vienlaicīgi “piesedzot” Latvijas armijas virspavēlnieka štāba netiešu iesaisti, vai vismaz informētību par minētiem procesiem.

Šo sadarbību apliecina citas liecības, kas gan tika sniegtas jau 1941. gadā NKVD pratināšanā. Pratinot pazīstamu ZRA pulkvedi, ar V. Sergejevu saistīto “Uzticīgo Savienības” locekli, starpkaru laikā Latvijā dzīvojošo A. Daņilovu, viņš liecināja, ka sadarbība ar P. Radziņu sākās 1920. gada sākumā, kad pēdējais atsaucās viņa lūgumam, palīdzot atgriezties Latvijā ap 400 viņa padotajiem, kuru izcelsme bija saistīta ar Latviju. Palīdzībai gan nepiemita tīri altruistiska daba, pretī P. Radziņš pieprasīja organizēt izlūkus no A. Daņilova uzticamiem virsniekiem, kuri, izmantojot nenoteikto robežu stāvokli Latvijas Ziemeļaustrumos un Austrumos vāktu Armijas izlūkdienestam nepieciešamu militārā rakstura informāciju par SZSA daļu atrašanos u. c. Sadarbība tika izveidota un tika īstenota aptuveni līdz miera līguma noslēgšanai. Tās ietvaros A. Daņilovs apkopoja viņam iesniegtos ziņojumus un 2-3 reizes mēnesī iesniedza atskaites Virspavēlnieka štābā.⁷⁹⁸

Pretboļševiku sadarbību ar Virspavēlnieka štābu un V. Beķera centienus aplāpēt skandālu apstiprināja kā Saeimas komisija, tā arī viens no apcietinātajiem, A. Potapovs, kurš ziņoja, ka pratināšanas laikā vēlējās padalīties ar krietni lielāku informācijas klāstu, taču Politiskā apsardzība to neņēma vērā, uzsverot, ka tās rīcībā ir pietiekoši liels ziņu klāsts.⁷⁹⁹ Pēc V. Beķera atmiņās paustā, A. Potapovam izveidojās īpaši tuvas attiecības ar Saeimas revīzijas komisijas vadītāju Dr. Kalniņu, kurš informēja viņu par komisijas darbību un iepazīstināja ar izmeklēšanas materiāliem, lai gan pats Beķers pamatoti uzskatīja A. Potapovu par boļševikiem tuvu stāvošu cilvēku un

⁷⁹³ Ганин А. Уходили мы из Кырма среди дыма и огня, я с кормы все время мимо в своего стрелял коня // Родина. № 11 (2020). С. 18-22.

⁷⁹⁴ 1920. g. oktobrī likvidējot Virspavēlnieka štābu, bija likvidēta arī štāba Iekšējās izlūkošanas nodaļa, tās funkcijas pārņemot Politiskajai apsardzībai, Iekšlietu Ministrijas jurisdikcijā. Bērziņa, A., Vāveris, G. Drošības dienests starpkaru Latvijā, 1918-1940: vēsture. Rīga: Valsts drošības dienests, 2020., 38. lpp.

⁷⁹⁵ LNA LVVA 3235. f., 1/4 apr., 2. l., 28, 31, 32, 41. lp.

⁷⁹⁶ Stranga, A., 170. lpp.

⁷⁹⁷ Turpat, 173. lpp.

⁷⁹⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 42782. f., 67.-68. lp.

⁷⁹⁹ Врангелиада в Учредительном собрании. Ответ З. Мейеровица, сообщение ревизионной комиссии. Сегодня, 05.11.1920. С. 1.

iespējams tāpēc nevēlējās iesaistīt to izmeklēšanas gaitā.⁸⁰⁰ Saikni ar Padomju Krievijas diplomātiem apstiprina arī fakts, ka jau 24. novembrī A. Potapovs devās uz Maskavu padomju politiskās pārstāvniecības vagonā, kurā brauca arī J. Gaņeckas sieva un pārstāvniecības darbinieki.⁸⁰¹ Attiecībā uz V. Sergejevu, Politiskajā apsardzībā nonāca plašs viņa dokumentu klāsts, to starpā arī slepena sarakste, daļa no tās rakstīta kodētā veidā, izmantojot īpašu kodēšanas sistēmu. Iespējams to apzinājās arī V. Beķers pieļaujot V. Sergejeva nekodēto materiālu apgaismošanu, kas vienlaicīgi kļuva par apliecinājumu attiecīgo dienestu veiksmīgam darbam.⁸⁰²

Analizējot “Savinkoviādes – Vrangeliādes” būtību, ir jākonstatē, ka no miera līguma pozīcijas tas bija pārkāpums, taču kā Krievijas Pilsoņa kara sekas Latvijā, nevis jauns, Latvijas valdības iniciēts pretpadomju projekts. Ņemot vērā īpaši sarežģītu situāciju reģionā, militārajā, politiskajā un sociālajā jomā vairāku gadu ilgstoša kara izskaņā, šāds precedents nebūtu skandāla vērts, ko teicami apzinājās arī padomju puse, līdz noteiktam laikam neceļot iebildumus pret Latvijas valdību vervēšanas lietā, taču prasmīgi izmantojot to, pirmkārt, pēc Miera līguma noslēgšanas, otrkārt, kad parādījās P. Radziņa un valdības gāšanas iespēja. No otras puses, Padomju Krievijā turpināja atklāti darboties LKP, praktiski neslēpjot atbalsta avotus, kas turpinājās visu starpkaru posmu, ignorējot Latvijas iebildumus par klaju un sistemātisku Miera līguma pārkāpumu. LKP un citu jaunizveidoto republiku pretvalstisku komunistisku organizāciju atbalsts kļuva par Padomju Krievijas un PSRS rīkiem spiegošanas un teroristiskās darbības īstenošanā, kas Baltijas kontekstā īpaši krasi iezīmējās 1924. gada decembrī Igaunijā.

Kamēr Latvijā risinājās politiskās peripētijas, 28. septembrī krievu karaspēka daļas Polijā tika apvienotas 3. Krievu armijā, aptuveni 12.5 tūkstošu cilvēku sastāvā, nosacītā P. Vrangeļa pakļautībā.⁸⁰³ Par spīti P. Vrangeļa centieniem, S. Bulaka-Balahoviča karavīri izvairījās no iekļaušanas jaunajā karaspēkā. Oktobra sākumā Polijā ierādās A. Pālens, stājoties 2. strēlnieku divīzijas komandiera amatā, kuru karavīru rindās bija vairāki simti viņa misijas savervētie brīvprātīgie. Pārējo karavīru īpatsvaru veidoja bijušie SZSA karavīri, gūstekņi. Nerunājot par saliedētības trūkumu, divīzija bija ārkārtīgi vāji apgādāta, pēc B. Savinkova vārdiem tam “katra zābaka dēļ bija nepieciešams klauvēties pie poļu sliekšņiem”, turklāt jau 12. oktobrī bija noslēgts pamiers starp padomju un poļu pusēm, tādejādi kardināli mazinot krievu karaspēka jēgu.⁸⁰⁴ Lai gan vairāki citi krievu formējumi Polijā devās izmisīgā uzbrukumā 10.-21. oktobrī, kurā tika sakauti un atkāpās Polijā. A. Pālens karaspēks minēto iemeslu dēļ ofensīvā nepiedalījās, bet pēc dažiem mēnešiem, 1920. g. beigās, visi krievu, ukraiņu un citas pretboļševiku vienību daļas bija internētas Polijā.

Par spīti kārtējām bruņotās intervences *fiasco* B. Savinkovs nevēlējās zaudēt potenciāla uzbrukuma, vai vismaz partizānu kara iespēju pierobežas reģionā un centās pārņemt savā tiešajā pakļautībā (līdz tam krievu formējumi bija tikai RPK “politiskajā pakļautībā”) visus krievu formējumus, nomainot krievu komandierus, kam oponenta A. Pālens, kurš 1921. gada februārī bija pasludināts par militārās opozīcijas līderi, stājoties “3. krievu armijas internēto karaspēku pagaidu komandiera” amatā, lai gan oficiāli 3. krievu armija bija likvidēta jau 12. janvārī. Drīz sekoja A. Pālens un viņa domubiedru apcietināšana, atbrīvojot virsnieku grupu maijā. Lai gan 7. jūnijā A. Pālens bija nozīmēts par P. Vrangeļa pilnvarotu pārstāvi Polijā, Baltijas valstīs un Vācijā, viņš vēlās pretboļševiku kustībā un attiecās piedalīties turpmākajā emigrācijas pretpadomju aktīvismā.⁸⁰⁵

V. Sergejevs pēc izraidīšanas no valsts devās uz Vāciju, kur sākotnēji kļuva par “Bijušās Krievijas armijas un flotes virsnieku savienības valdes locekli”, kas pēc VČK ziņām bija cieši

⁸⁰⁰ Beķers, V. Manas atmiņas par Latvijas valsts nodibināšanās laikmetu”. Rīga: Autora izdevums, 1925. 134. lpp.

⁸⁰¹ Скатертью дорога. Сегодня. 25.11.1920. С.1.

⁸⁰² Sk. LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901.l. dokumentus.

⁸⁰³ Bez Bulak-Balahoviča un citām nepoļu (t. i. krievu, ukraiņu, baltkrievu, kazaku u. c.) vienībām, kas nenonāca P. Vrangeļa pakļautībā, lai gan karoja frontē. AAN. 2/59/0/2/36, s. 168, 194.

⁸⁰⁴ Борис Савинков перед военной коллегией суда СССР, С. 101.

⁸⁰⁵ Алексеев, Д. С. 330.-331.

saistīta ar N. Markova “Monarhisku apvienību”, kļūdamā par tās “kaujas grupu”. Kā minēts, 1921. gada maijā apvienība organizēja monarhisku saietu Reihenhalē, pēc tās nodibinot “Augstākā monarhiskā padome”, N. Markova vadībā, sekretāra pienākumus pildot V. Sergejevam. Ir zīmīgi, ka saieta dalībnieku sarakstos, V. Sergejevs bija nozīmēts par Latvijas monarhistu pārstāvi un “Uzticīgo savienības” Latvijas filiāles emisāru.⁸⁰⁶

Pēc 1920. gada 12. oktobrī Rīgā noslēgtajā pamierā starp Poliju un Padomju Krieviju, RPK darbībai Polijā ne tikai zuda jēga, bet tās esamība kā tāda spēja negatīvi ietekmēt abu pušu miera noslēgšanas procesu. Līdz ar to 15. decembrī Krievu politiskā komiteja tika likvidēta, B. Savinkovam tajā pašā dienā nodibinot “Krievu evakuācijas komiteju” (*Русский эвакуационный комитет*), kas oficiāli nodarbojās ar internēto karavīru apgādi un sociālās palīdzības nodrošināšanu.⁸⁰⁷ Tomēr līdztekus oficiālajai komitejas darbībai, tā iesaistījās pagrīdes darbībā, aktīvi sadarbojoties kā ar Polijas specdienestiem, tā arī ar pretboļševiku un partizānu organizācijām Polijā, Latvijā, Igaunijā, Krievijā, Baltkrievijā, iezīmējot vienu no noteicošajiem pretboļševiku kustības darbības vektoriem Baltijas jūras reģionā vairāku nākamo gadu gaitā.

Pretboļševiku kustības pirmsākumi Latvijā nebija izolēti, bet gan likumsakarīgs reģionāls Krievijas Pilsoņu kara noslēguma turpinājums citā veidolā, bet ar kustībai raksturīgu revanšistisku mērķi. Pilsoņu kara turpināšanas nolūkus atspoguļo arī revanšistu sākotnējā atbalstītāju izvēle – Krievijas un Francijas militāri politisko aprindu piesaiste. Taču reālās aktivitāšu iespējas kļuva iespējamās tikai sadarbībā ar lielāko reģionālo spēku – Poliju, Polijas – Padomju Krievijas kara ietvaros. Lai gan šai sadarbībai nebija vērā ņemamu panākumu militārajā jomā, tā raisīja ievērojamu rezonansi. Reizē tā kļuva par iemeslu pirmajai starptautiskai attiecību krīzei pēc miera noslēgšanas Latvijas un Padomju Krievijas starpā un transformējoties saglabāja ievērojamu reģionālo nozīmi arī turpmāk.

⁸⁰⁶ Басик, И.И., Авдеев, В.А., Алексеев, Ю.А., Жадобин, А.Т., Зданович, А.А., Карпов, В.Н., Марковчин, В.В., Муранов, В.И. Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том.1 Так начиналось изгнание 1920-1922. Книга II: На чужбине. Москва: Институт военной истории министерства обороны РФ, 1998. С. 457, 460.

⁸⁰⁷ Симонова, Т. Советская Россия (СССР) и Польша. Русские антисоветские формирования в Польше (1919-1925). Москва: Квадрига, Зебра Е, 2013. С. 109-110, 113.

4. nodaļa. KRIEVU PRETBOĻŠEVISTISKĀS KUSTĪBAS SĀKUMFĀZE 20. GADU PIRMAJĀ PUSĒ

4.1. Kronšates sacelšanās reģionālais iespaids

1921. gada martā Kronšates sacelšanās kļuva par izaicinājumu ne tikai Iekškrīevijas politiskiem spēkiem, bet arī nesen trimdā nonākušajiem pretboļševikiem. Lielas cerības uz sacelšanos lika dažādi krievu emigrācijas politiskie grupējumi, lielākoties kadetu un eseru partijas, kas savāca ievērojamus līdzekļus nemiernieku atbalstam. Eseru līderis V. Černovs pat apmetās Tallinā, lai atrastos pēc iespējas tuvāk sacelšanās epicentram. Eseriem sacelšanās bija īpaši svarīga, jo kā Kronšates Pagaidu revolūcijas komitejā, tā arī vienā no lielākajiem sacelšanās epicentriem Krievijā (Tambovā), ievērojama loma piederēja viņu politiskā spēka atbalstītājiem.

Tomēr Kronšates Pagaidu revolūcijas komiteja norobežojās no Satversmes sapulces sasaukšanas idejas, uzskatot to par buržuāzisku izpaušmi, un vislielāko atbalstu puda anarhisma ideoloģijā balstītai programmai. V. Černovs komitejai piedāvāja reālu materiālu palīdzību, taču pretī saņēma pieklājīgu atteikumu. 16. martā, iestājoties sacelšanās krīzei, matroži piekrita atbalstam, taču tas vairs nebija iespējams.

Kopā ar V. Černovu Tallinā ierādās cits labējo eseru partijas līderis, latvietis J. Brušvits, viens no KOMUČ dibinātājiem un vadītājiem, kā arī Krievijas Satversmes sapulces loceklis. 1922. gadā padomju specdienestiem izdevās nozagt labējo eseru "Administratīvā centra" dokumentus, kuros bija apliecinājumi par J. Brušvita un citu eseru kontaktiem ar Somijas, Igaunijas un arī Latvijas valdībām Kronšates sacelšanas laikā, cenšoties panākt atbalstu kronštatiešiem.⁸⁰⁸ Padomju historiogrāfijā eksistē uzskats, ka Latvijā šo jautājumu J. Brušvits apsprieda ar ārlietu ministru Zigfrīdu Annu Meierovicu un aizsardzības ministru Jāni Goldmani, kas gan nevainagojās ar panākumiem.⁸⁰⁹ Minētie dokumenti kļuva par katalizatoru tā dēvētajam "eseru procesam" padomju Krievijā 1922. gadā. Attiecībā uz J. Brušvita iesaisti saziņā ar Latvijas valstvēriem, iespējams informācija bija tīšām pārspīlēta, lai gan J. Brušvits kontaktēja ar tādiem Latvijas politiķiem kā Fricis Menders, ko apliecināja pats Latvijas sociāldemokrātu līderis.⁸¹⁰

Kronšates sacelšanās 1921. gada martā kļuva arī par kārtējās diplomātiskās krīzes iemeslu, VČK vadītajam Feliksam Dzeržinskim (*Феликс Эдмундович Дзержинский*) tieši apsūdzot Latvijas valdību par dalību nemieru organizācijā, kas it kā norisinājās sadarbībā ar Francijas izlūkdienu Rīgā.⁸¹¹ Lieki piebilst, ka Latvijas valdībai, cerot uz tirdzniecības līguma noslēgšanu ar Padomju Krieviju, dalība šādā avantūrā, kas nesolīja pat miglainas perspektīvas, bija absolūti nevajadzīga un izteikti kaitīga. Visdrīzāk mākslīga eskalācija bija daļa no padomju politikas, kas bija vērsta, lai atspoguļotu Kronšates sacelšanos, nevis kā kreiso, vakardienas sabiedroto centienus gāzt pastāvošo vienpartijas diktatūru, kas laika gaitā arvien attālinājās no 1917. gada oktobra ideāliem, bet gan kā "balto ģenerāļu un Antantes" sazvērestību, kas "atkailināja zobus meņševiku un eseru aizmugurē" un šādā veidā centās gūt revanšu Pilsoņu karā.

Kronšates jautājums iezīmējās arī sakarā ar Amerikas Sarkanā Krusta darbību Latvijā. Jau 1921. gada janvārī ASK komisijas vadītājs Baltijas valstīs, pulkvežleitnants, ārsts Edvards Raiens (*Edward William Ryan*) pēc savas iniciatīvas mēģināja izveidot sakarus ar padomju delegāciju, kas uzturējās Rīgā Padomju Krievijas – Polijas miera sarunu procesa ietvaros. Lai gan Raiena mērķis bija tīri humanitāra rakstura (materiāla atbalsta sniegšana padomju cietumos ieslodzītajiem amerikāņiem), G. Čičerins aizliedza jebkādas kontaktus ar E. Raienu, kurš viņa skatījumā "personīgi piedalījās un piedalās nīknā propagandā pret mums un, kura organizācija atbalstīja un

⁸⁰⁸ Фролова, Е., Иван Михайлович Брушвит // Вопросы истории. 2013. № 12. Москва: РАН, 2013. С. 36-52; Требования о смертном приговоре эсерам. Сегодня. 01.08.1922. с.3

⁸⁰⁹ Почс, Я. Санитарный кардон. Рига: Зинатне, 1985. С. 18.

⁸¹⁰ Personīga lieta. Sociāldemokrāts. 20.08.1922. 4. lpp.

⁸¹¹ Stranga, A. 189.lpp.

joprojām atbalsta visus baltgvardus un kontrevolucionārus”. Padomju antipātijas pieauga vēl vairāk pēc Kronštates sacelšanās sagrāves, kad Amerikas Sarkanais Krusts nodrošināja 8 tūkstošu bēgļu ēdināšanu Somijā, taču vasarā negaidīti izvērās asā verbālā konfliktā starp ASV senāta locekli Džozefu Frensu (*Joseph Irwin France*) un E. Raienu, kurš apmeklēja Latviju, braucot vizītē uz Maskavu un atgriežoties. Pretēji Raiena D. Frens bija pret boļševikiem labvēlīgi noskaņots un, acīmredzot ne īpaši apveltīts ar analītiskām spējām, ko apliecināja padomju propagandas nekritiskā uzņemšana. Balstoties uz G. Čičerina pausto, 2. augustā tikšanās laikā viesnīcā “Pēterburga” D. Frens publiski apvainojis E. Raienu ne tikai Kronštates sacelšanās atbalstīšanā, bet arī izraisīšanā (sic!), iejaucoties “draudzīgās valsts iekšējās lietās”. Savu apgalvojumu senators apsoliņās atbalstīt ar pierādījumiem, tomēr E. Raienam jautājot tos apliecināt, oponents izvairīgi atbildējis, ka pierādījumus sagādās “draugi no Maskavas”. Konflikts attīstījās arī vēlāk dzelzceļa stacijā, turklāt tik skaļos toņos, ka E. Raiens brīdinājis pielietot fizisku spēku, ja D. Frens turpinās to apmelot. Notikušais satrauca arī Amerikas Sarkanā Krusta vadību Vašingtonā, kas 5. augustā pieprasīja E. Raienam sniegt paskaidrojumu, aicinot ievērot piesardzību jautājumos, kas varētu izraisīt pārmetumus Amerikas Sarkanām Krustam par “politisko grupējumu atbalstu”.⁸¹²

Monarhistu reakcija: jaunās “valdības” izveidošana. Kronštates sacelšanās kreisi, centriski un liberāli orientētie spēki nebija vienīgie, kas izrādīja izteiktu interesi par sacelšanos Krievijā un īpaši Kronštatē, paradoksāli, taču lielu rosību izrādīja arī nemierniekiem politiski kardināli pretējie, labējie spēki un pat labējie radikāļi – krievu monarhisti un pat melnsimtnieciskās organizācijas. Baltijas kontekstā arī “Uzticīgo savienība” un ar to saistītas personas. Igaunijā, kur pēc ZRA likvidācijas palika ievērojams bijušo karavīru un ar ZRA saistīto personu skaits, darbību izvērta vairākas militārās organizācijas, kas, būdamas bijušo ZRA pretizlūkošanas dienesta un nesenajā “Vrangeliādē” iesaistītu virsnieku vadītasz⁸¹³ sadarbojās ar igauņu specdienestiem, izlūkošanas operāciju ietvaros Padomju Krievijā.⁸¹⁴ Šo organizāciju eksistence bija zināma arī VČK, tomēr, ņemot vērā abpusēji izdevīgu ekonomisko attiecību kontekstu, līdz 1921. gada martam padomju puse necēla pretenzijas.⁸¹⁵ Marta vidū Igaunijas Ārlietu ministrija saņēma notu, kurā valdība tika apsūdzēta nelegālo militāro vienību formēšanā Igaunijā ar mērķi iesaistīt tos Kronštates atbalstīšanā. Praktiski vienlaicīgi no padomju pārstāvniecības bija “nozagts” karogs, salaužot karoga mastu. Skandāla noslāpēšanai Igaunijas valdība bija spiesta “upurēt” vienu no virsnieku – izlūku organizācijām, ko vadījis “Uzticīgo savienības” loceklis, bijušais ZRA pretizlūkošanas dienesta virsnieks, poručīks Germans Kromels (*Герман Густавович Кромель*).⁸¹⁶

Bez G. Kromela “Uzticīgo savienībā” Tallinas grupā piedalījās arī bijušais Ziemeļrietumu valdības “Sabiedrisko darbu ministrs”⁸¹⁷ Nikolajs Ivanovs (*Николай Никитич Иванов*) un virkne ZRA virsnieku. Kronštates sacelšanās laikā šī grupa lika tik lielas cerības uz sadarbību ar nemierniekiem, ka pat izveidoja “valdību”, kas plānoja ierasties Kronštatē un piedalīties jaunās valsts tapšanā. Ir interesanti atzīmēt, ka N. Ivanovs ZRA epopejas laikā iezīmējās kā ārkārtīgi liberāls sabiedriski politiskais darbinieks, atzina jaundibināto valstu neatkarību un centās izveidot auglīgu sadarbību ar ZRA vadību, ko akcentēja paša vadītajā preses izdevumā “Novaja Rossija”.⁸¹⁸ 1919. gada vasarā N. Ivanovs kļuvis par atbrīvotās Pleskavas un Pleskavas apgabala civilās

⁸¹² Jēkabsons, Ē. Latvijas un Amerikas Savienoto valsts attiecības 1918. - 1922. gadā. 645.- 647.lpp

⁸¹³ Vienu no organizācijām vadījis ģenerālmajors Nikolajs Goercs, 1920. gada nogalē B. Savinkova misijas vadītājs Igaunijā, kurš vēlāk pārcelās uz Rīgu.

Sk. Гусаченко, А. Эмиграция и репатриация бывших военнослужащих Северо - Западной армии в Латвию в 1920 г.: военно-политический контекст // Сборник Нарвского музея 22 (2021) С.102.

⁸¹⁴ Абисогомян, Р. С. 21

⁸¹⁵ Igaunijas un Padomju Krievijas ekonomisko attiecību sākumposmu aprakstījis vēsturnieks A. Stranga grāmatā Stranga, A. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums. Rīga: Mansards, 2020.

⁸¹⁶ Абисогомян, Р. С. 21

⁸¹⁷ Иванов, Н. О событиях под Петроградом в 1919 г. // Архив Гражданской войны. Выпуск Первый. Нр.1 (1922) С. 99

⁸¹⁸ Turpat, 16., 18., 27., 32. lpp.

pārvaldes (Sabiedriski pilsoniskās pārvaldes) vadītāju, cieši sadarbojoties ar pilsētas komandantūru, S. Bulaka – Balahoviča vadībā. N. Ivanova kreisā nostāja un darbība guva tik lielu kritiku no konservatīvo krievu pretboļševiku puses, ka to pat devēja par boļševiku.⁸¹⁹ Lai gan 1919. gadā N. Ivanovs guva negatīvu vērtējumu no ZRA virsniekiem, monarhistiem, 1921. gadā viņš kļuva par “Uzticīgo savienības” filiāles un “valdības” lideri. Vēlāk viņu izsūtīja no Igaunijas un N. Ivanovs pievērsās “smenovehovcu”⁸²⁰ kustībai.⁸²¹ Pēc ZRA likvidācijas, 1920. g. sākumā, N. Ivanovs mēģināja apmesties uz dzīvi Latvijā, taču neieguva uzturēšanās atļauju.

“Jaunās valdības” premjerministra amats bija uzticēts pašam N. Ivanovam, G. Kromelam bija paredzēts ārlietu ministra amats, Pāvelam Bistrovam (iespējams mācītājs *Павел Александрович Быстров*) un bijušam ZRA poručikam Pjotram Hvalinskim (*Петр Павлович Хвалынский*) attiecīgi tirdzniecības un kara ministru posteņi.⁸²² P. Hvalinskis jau 1920. gada bija nonācis abu valsts drošības dienestu lokā, kā “Uzticīgo savienības” dalībnieks un viens no cilvēkiem, kurš īstenoja pretboļševiku vienību formēšanu Igaunijā, būdams ciešā kontaktā ar A. Pāleni Latvijā.⁸²³ 1921. gada martā Igaunijas politiskā policija rīkojās krietni raitāk, apcietinot visu grupu un vairākus dalībniekus izsūtot no valsts.

Acīmredzot par “Uzticīgo savienības” aktivitātēm Latvijā Kronštates sacelšanās laikā bija interesējusies Latvijas Politiskā apsardzība, pieprasot un saņemot attiecīgu informāciju no igauņu kolēģiem.⁸²⁴ Tomēr tajā brīdī krievu pretboļševistisku organizāciju darbība Latvijā bija vairāk orientēta uz sadarbību ar Poliju, N. Markovam pietuvināta pulkveža I. Lukina vadībā, kurš savulaik piedalījās lielkņaza Pāvila ģimenes locekļu un citu aristokrātu glābšanā, organizējot slepenu izceļošanu no Krievijas. Pēc V. Sergejeva izsūtīšanas I. Lukins daļēji pārņēma “Uzticīgo savienības” aktivitāšu realizāciju, paralēli sadarbojoties kā ar Polijas, tā arī ar Francijas specdienestiem un arī B. Savinkova organizāciju, kas 1921. gadā izvērta plašu darbību Baltijas jūras reģionā, tajā skaitā arī Latvijā.⁸²⁵

4.2. Tautas dzimtenes un brīvības aizsardzības savienība

Krievu evakuācijas komiteja. Lai gan starp P. Vrangeli un B. Savinkovu formāli bija noslēgta vienošanās, realitātē tā izpaudās vāji slēptā konkurencē, ka arī nacionālo interešu sadursmē, P. Vrangelim, lielākoties piespiedu kārtā sadarbojoties ar Polijas armiju un bijušo eseru teroristisku operāciju īstenotāju B. Savinkovu. Aristokrāts P. Vrangelis bija prasmīgs politiķis un Krievijas patriots, līdz ar to, pretboļševistiskās cīņas veicināšanas labad, izteikti neafīšēja simpātijas monarhismam un oficiāli pieturējās pie nenoteiktības platformas. Sadarbība ar B. Savinkovu viņam bija nepatīkama, taču īstenoja pēc paša P. Vrangeļa tēzes: “kaut ar velnu, bet pret boļševikiem”.⁸²⁶

Pēc P. Vrangeļa karaspēka evakuācijas un faktiski Pilsoņu kara frontālās fāzes noslēgšanas Eiropas kara teātrī, B. Savinkovs kļuva par centrālo figūru pretboļševistiskajā darbībā Baltijas jūras reģionā, ar ambīcijām attīstīt darbību arī Baltkrievijā, Ukrainā un Krievijā. Kaut gan plaša apmēra karš vairs nebija iespējams, zemnieku sacelšanās sērija spēja iedibināt noteiktu iedrošinājumu to izmantošanai boļševiku diktatūras gāšanai, kas pēc B. Savinkova domām bija iespējama “Trešās Krievijas” (ne “baltās”, ne “sarkanās”) koncepta ietvaros.

⁸¹⁹ Turpat 36.-37. lpp.

⁸²⁰ Смена вех (orientieru maiņa) - krievu emigrācijas kustība, kuras politiskās programma bija balstīta sadarbībā ar Padomju Krieviju. Kustības ideologi uzskatīja, ka boļševiku režīms ir evolucionējis, kļuvis nacionāls un emigrācijas aktivitātes Krievijas labā var būt sekmīgas tikai sadarbībā ar šo režīmu.

⁸²¹ Гершельман, А. В рядах добровольческой Северо-Западной армии. Москва: Военно-историческая библиотека Военной были, 1997. С. 30.

⁸²² LNA LVVA 3235. f., 1/22 a., 104. l., 7. lp.

⁸²³ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 245-246. lp.

⁸²⁴ Turpat.

⁸²⁵ LNA LVVA 3235. f., 1/22 a., 104. l., 16.lpp.

⁸²⁶ Врангель, Н. Воспоминания. Ч.1. Frankfurt: “Белое дело”, 1969. С. 304.

Tiesa gan, pēc pamiera noslēgšanas starp Poliju un Padomju Krieviju 1920. gada 12. oktobrī, B. Savinkova pozīcijas kļuva ārkārtīgi nestabilas. Līdzīgi kā V. Sergejeva gadījumā, sabrūkot iecerēm turpināt Krievijas Pilsoņu karu ar Latvijas armijas atbalstu, sabruka arī B. Savinkova plāni, sākoties Polijas un Padomju Krievijas miera sarunām. Novembrī B. Savinkova vadītās “Krievu politiskās komitejas” aktivitātes kļuva ne tikai nevajadzīgas, bet pat savā ziņā kaitīgas Polijai (miera sarunu kontekstā), rezultātā 15. novembrī komiteja tika likvidēta.⁸²⁷ Tomēr decembra vidū B. Savinkovs atsāka darbību “Krievu evakuācijas komitejas” (*Русский эвакуационный комитет*) vadītāja amatā, kas bija dibināta vēl 1920. gada pavasarī un darbojās paralēli B. Savinkova vadītai “Krievu politiskajai komitejai”(RPK).⁸²⁸ Abu organizāciju funkcijas 1920. gadā nereti pārklājās un tā paša gada rudenī evakuācijas komitejas darbība apklusa.

Lai gan evakuācijas komitejas oficiālais uzdevums bija rūpes par internētiem krievu karavīriem, kas aptuveni 15 tūkstošu cilvēku sastāvā tika internēti Polijā, kā arī bēgļiem, komitejas intereses sniedzās ārpus humanitārās jomas. Slepēnās vēstulēs Francijas Kara ministram Žanam Bartam (*Jean Louis Barthou*) un Francijas militārās misijas vadītājam Polijā ģenerālim Anrijam Nisselam (*Henri Albert Niessel*) B. Savinkovs apgalvoja, ka viņa organizācijai ir izveidots slepenais “informācijas birojs” (t. i. izlūkošanas dienests), viņa brāļa Viktora Savinkova (*Виктор Викторович Савинков*), bijušā S. Bulak-Balahoviča Krievu tautas armijas virsnieka vadībā, ar filiālēm Padomju Krievijā, Baltkrievijā, Ukrainā, kas, ņemot vērā zemnieku vilšanos boļševiku īstenotajā politikā, spētu iniciēt un vadīt sacelšanos pret padomju varu. Pēc vēstulū autora paustā, arī Somijā, Igaunijā un Latvijā bija izveidotas biroja filiāles, reģionālā vadītāja, pulkveža G. Elfengrena vadībā. Viņam pakļauto grupu komandieri bija kontaktā ar nemiernieku un partizānu līderiem, spēja šķērsot robežas un iesaistīties sacelšanās organizēšanā padomju Rietumu pierobežas teritorijās. Vēstulēs internētajiem virsniekiem B. Savinkovs gan bija pieticīgāks, 15. janvārī rakstot: “Mēs zaudējam dzimteni un sēžam uz krāsmatām”, “novēlu Jums visu labāko un ticu, ka cīņa vēl nav galā un tā beigsies ar uzvaru mūsu svētās lietas labā.”⁸²⁹ Vienlaicīgi B. Savinkovs apliecināja, ka arī internētie karavīri joprojām varētu veidot vērā ņemamu atbalstu šādām sacelšanās pieredzējušo virsnieku vadītās. Lieki piebilst, ka šo vēstulū mērķis bija pārliecināt Francijas pārstāvjus subsidēt viņa organizāciju, jo darbības attīstībai Baltijas valstīs G. Elfengrenam vien bija izsniegtas ap 500 tūkstošiem poļu marku no Polijas valdības subsīdijām, taču budžets tuvojās izsmelšanai.⁸³⁰

Lai gan kopumā informācija bija pārspīlēta, tomēr vairākas detaļas bija patiesas. Arī Latvijas kontekstā, kur pēc “Uzticīgo savienības” sagrauves pretboļševiku aktivitātes turpināja pulkveža I. Lukina grupa. Kā tika minēts, I. Lukins sadarbojās ar G. Elfengrenu 1918. – 1919. gadā, veiksmīgi realizējot krievu aristokrātijas evakuāciju uz Somiju. Emigrējot uz Latviju, I. Lukins turpināja sadarbību, bet jau citā jomā, lai gan arī pretboļševistiskajā kontekstā.⁸³¹

B. Savinkovam paustais atbilda īstenībai arī attiecībā uz sprādzienbīstamu situāciju Padomju Krievijā, kas bija neskaitāmo zemnieku sacelšanās satricināta, ar Kronštati kā spilgtāko izpausmi sacelšanu ķēdē. Lieki piebilst, ka tik zīmīga sacelšanās kā Kronštate piesaistīja arī B. Savinkova uzmanību, kurš korespondencē Ž. Bartam un A. Nisselam aicināja pēc iespējas ātrāk izlemt par viņam pakļauto internēto spēku atbalstu, kas spētu paplašināt Kronštatē iesākto.

Tomēr internētie karavīri un to komandieri bija visnotaļ tālu no iesaistes B. Savinkova plānos. Tieši otrādi, 1921. gada februārī vairāki komandieri atteicās pakļauties B. Savinkova prasībām un tika atstādināti no amatiem, to starpā arī A. Pālens un bijušais 3. armijas komandieris ģenerālleitnants B. Permikins (*Борис Сергеевич Пермикин*), tomēr realitātē tas neietekmēja viņu

⁸²⁷ Борис Савинков на Лубянке, С. 436.

⁸²⁸ ААН 2/59/0/2/36 s. 71-72.

⁸²⁹ ААН Комитет Rosyski w Polsce. Korespondencja prezesa Rosyjsk. Kom. Eewak. z oficerami rosyjskimi internowanymi w Polsce w sprawie polepszenia ich sytuacji - jak zwolnienie z obozu i t. p. 38. S. 5.

⁸³⁰ Борис Савинков на Лубянке, С. 452 - 456.

⁸³¹ Палей, О. Воспоминания о России. С. 217.

stāvokli, internēto noietnēs virsniekiem saglabājot ietekmi.⁸³² 12. martā, Kronštates sacelšanās laikā, ar A. Nisselu sazinājās arī B. Permikins, ziņojot, ka noietnēs izveidojas aptuveni 1500 karavīru brīvprātīgo grupa, kas ir ar mieru doties uz Kronštati palīdzēt nemierniekiem, ja vien Francijas misija to finansiāli atbalstīs. Pēc ģenerāļa paustā, viņam saglabājās kontakti pretboļševiku aprindās Petrogradā un Pleskavā, ko varētu izmantot sacelšanās paplašināšanā.⁸³³ Pēc būtības tas atgādināja situāciju pēc ZRA sagrāves ar internēto iesaisti turpmākajā karadarbībā, vien ar to atšķirību, ka Kronštates sacelšanās tika strauji apslāpēta.

“Tautas tēvzemes un brīvības aizsardzības savienības” dibināšana. Acīmredzot, pretboļševistiskās aktivitātes “Krievu evakuācijas komitejas” paspārnē varēja traucēt komitejas darbam, turklāt arī komitejas nosaukums nebija izteiksmīgs plašām aktivitātēm, piedevām tuvojās noslēgumam miera sarunas, miera līguma ratifikācija, kas savukārt nozīmēja vismaz formālu, padomju pusei naidīgu organizāciju apkarošanu, ko apzinājās arī komitejas vadība. Līdz ar to 1921. gada sākumā B. Savinkovs izvēlējās izmantot savas 1917. gada nogalē izveidotās “Tēvzemes un brīvības aizsardzības savienības” (*Союз защиты родины и свободы*) organizācijas nosaukumu, veicot tā modernizāciju. Savienības darbība īpaši spilgti iezīmējās 1918. gada vasarā, organizējot plašu sacelšanās virkni Krievijā, kas, kopsummā ar Čehoslovāku korpusa sacelšanos un plaša apmērā Pilsoņu kara sākšanos, nopietni apdraudēja padomju varas eksistenci un bija plaši pazīstama pretboļševiku aprindās. 1921. gadā, nostājoties uz izteiktas demokrātiskās platformas un cenšoties sasniegt plašāku atbalstītāju loku sabiedrībā, B. Savinkovs pārveidoja organizācijas nosaukumu par “Tautas tēvzemes un brīvības aizsardzības savienību” (*Народный Союз защиты родины и свободы, turpmāk NSZRIS*).⁸³⁴

Pirmo reizi NSZRIS nosaukums parādījās komitejas avīzes “Svoboda” 1921. gada 23. februāra numurā. Slejā B. Savinkovs apgalvoja, ka viņa rokās nonāca kādas jaunas slepenās biedrības programma, kas darbojās Krievijā un ir sava veida 1918. gada organizācijas pēctece. Programmas pamatpunkti liecināja, ka NSZRIS darbība ir vērsta cīņai pret boļševikiem, taču atšķirībā no “Baltās kustības”, organizācija noliedza intervenci ar ārzemju karaspēka atbalstu, tas darbība vērsta pret “caristiem”, tas ir pret reakcionāriem elementiem un muižniecību, kas vēlas panākt privātīpašuma restitūciju, atgriežot zemnieku piesavināto zemi. Politiskās platformas jomā NSZRIS balstījās uz “demokrātiskās tiesiskās iekārtas dibināšanu, kas tiktu balstīta uz brīviem tautas pārvaldes principiem” pēc Satversmes sapulces lēmumiem. Attiecībā uz jaunajām valstīm bijušās Krievijas impērijas areālā, līdzīgi kā RPK, NSZRIS atbalstīja to suverenitāti, tiecoties uz plašu un brīvprātīgu ekonomisku sadarbību. Noslēgumā B. Savinkovs puda atbalstu NSZRIS, pilnībā akceptējot tās programmas pamatpunktus.⁸³⁵ Īstenībā “Kādas organizācijas” programmas izstrāde sākās praktiski vienlaicīgi ar “RPK” slēgšanu, pēc viena no NSZRIS līderu poručika Orlova⁸³⁶ liecībām, jau 1920 / 1921. gadu mijā Varšavā notika sanāksme, kurā piedalījās ar B. Savinkova organizācijām saistītas personas, to skaitā arī Polijas Ģenerālštāba pārstāvis pulkvedis Staņislavs Sologubs – Devojno (*Stanislaw Sollohub-Dowoyno*), kurš atzinīgi novērtēja iezīmētās vadlīnijas – sacelšanās organizēšanu padomju teritorijā, no Polijas puses piedaloties internētajiem karavīriem NSZRIS vadībā, iesaistot vietējos iedzīvotājus, lielākoties zemniekus.⁸³⁷

Kā bija minēts, atšķirībā no “Baltās kustības” līderiem, B. Savinkovs lika lielas cerības uz sadarbību ar “nomaļu valstīm”, tādejādi jau organizācijas sapulcē uzaicinot pārstāvjus no Donas, Kubaņas, Ukrainas, Baltkrievijas, Somijas un Latvijas. Somiju pārstāvēja pulkvedis G. Elfengrens, savukārt Latviju bijušais ZRA virsnieks, minētais pulkvedis A. Daņilovs. ZRA militārās darbības laikā A. Daņilovs iemantoja veiksmīga partizānu līdera slavu, kara laikā veicot virkni taktiski

⁸³² Борис Савинков на Лубянке, С. 463.

⁸³³ Русская военная эмиграция. 1920-1922 гг. Том 1. Книга вторая: На чужбине. С. 381.

⁸³⁴ Морозов. К. Борис Савинков. Опыт научной биографии. Нестор История: Москва, 2022. С. 467 - 481.

⁸³⁵ О русских делах. Программа Народного Союза Защиты Родины и Свободы. Свобода. 23.02.1921. С.1.

⁸³⁶ Vārds un tēva vārds nav zināmi

⁸³⁷ Борис Савинков на Лубянке, С. 239.

oriģinālu un pārdrošu reidu SZSA aizmugurē.⁸³⁸ Virsniekam bija pieredze arī pretboļševiku sacelšanās organizēšanā, ko viņš veica 1918. gada nogalē Opočkas tuvumā. Par spīti ZRA izjukšanai, A. Daņilovs nepameta savus padotos un rūpējās par Latvijai piederīgo atgriešanu dzimtenē, tikai vairojot viņa popularitāti, kas saglabājās, bijušajiem padotajiem atgriežoties mājās abpus robežām.⁸³⁹ Būdams “Uzticīgo savienības” dalībnieks, 1920. gadā A. Daņilovs iesaistījās V. Sergejeva un A. Pālena darbībā Latvijā, uzturot sakarus ar “zaļo” formējumiem Latvijas pierobežā un reizē Latvijas virspavēlnieka štāba pretizlūkošanas dienestu.⁸⁴⁰ Ņemot vērā virsnieka pieredzi partizānu kaujas darbībā un saikni ar bijušajiem padotajiem, viņa persona tiešam bija labi piemērota NSZRIS darbībai sacelšanās organizēšanā.

NSZRIS darbība padomju teritorijā. Februārī ar Polijas Ģenerālštāba slepenu atbalstu, NSZRIS izdevās nodibināt vairākus “informatīvus” punktus uz Polijas – Baltkrievijas robežas. Punktiem bija divējāda nozīme: 1) izlūkošanas informācijas piegāde Polijas Ģenerālštābam un Francijas misijai (tās paspārnē darbojās arī izlūkdienests), iegūstot finansējumu organizācijas uzturēšanai; 2) bruņotu grupu iesūtīšana, sacelšanās un diversiju organizēšanai.⁸⁴¹

Jau martā sākās pirmās operācijas padomju teritorijā. Pēc franču izlūkdienesta pasūtījuma bruņoto NSZRIS dalībnieku grupa nolaupīja dokumentus no pierobežas teritorijā esošās Kaidanovas (mūsdienās Dzeržinska) izpildkomitejas un veiksmīgi atgriezās Varšavā.⁸⁴² Uzbrukumā piedalījās internēto karavīru grupa, to starpā no Latvijas Polijā nonākušais ZRA pulkvedis Leonids Dreļņiks (*Леонид Александрович Дрельник*). Līdzīgi kā A. Daņilovs, L. Dreļņiks (karavīru vidū vairāk pazīstams kā Ļeda (*Ледя*)), Pilsoņu kara laikā bija izveidojis partizānu vienību, uzbrukumu reidos vājinot SZSA aizmuguri, vēlāk karoja ZRA un S. Bulak-Balahoviča formējumos Polijā, kur iepazinās ar V. Savinkovu un iestājās NSZRIS.⁸⁴³ Vēlāk grupa īstenoja arī citas operācijas Baltkrievijas teritorijā, kas palielināja cerības NSZRIS mērķa īstenošanai.

Pēc operāciju vadītāju un citu NSZRIS dalībnieku liecībām, ieročus operācijas īstenošanai grupa saņēma no Polijas Ģenerālštāba pārstāvja. Plašāka NSZRIS darbība padomju teritorijā izvērās 1921. gada vasarā, pretboļševiku vienībām atbruņojot sarkanarmiešus, izplatot proklamācijas, nogalinot komunistus un vācot izlūkdienestiem nepieciešamu informāciju. Šajā ziņā plašākus panākumus guva pulkvedim Sergejam Pavlovskim (*Сергей Эдуардович Павловский*) pakļautās vienības. Arī S. Pavlovskis karoja ZRA rindās, bija tuvs S. Bulak-Balahoviča līdzgaitnieks un kļuva pazīstams skandalozajā N. Judeņiča apcietināšanas lietā Tallinā 1920. gada janvāra beigās. Avantūras ietvaros viņš kopā ar S. Bulaku – Balahoviču un citiem virsniekiem pretlikumīgi apcietināja N. Judeņiču un, pieprasot izpirkuma maksu, draudēja ar izdošanu boļševikiem. Interesanti atzīmēt, ka arī S. Pavlovskis bija saistīts ar Latviju, būdams rīdzinieks. Rīgā dzīvoja arī viņa tēvs un brāļi, kuri iesaistījās gan NSZRIS, gan arī citās pretboļševistiskajās aktivitātēs.⁸⁴⁴

NSZRIS programmas īpatnības. Salīdzinoši veiksmīgi īstenotas operācijas, kā arī sadarbība ar Polijas un Francijas izlūkdienestiem iedrošināja NSZRIS vadību darbības paplašināšanai. 13.-16.

⁸³⁸ Sk. Зуров, Л. Даниловы // Белое дело. № 2 (1927).

⁸³⁹ Pēc Latvijas - Padomju Krievijas miera līguma noslēgšanas A. Daņilova dzimtās mājas nonāca padomju teritorijā. Ņemot vērā A. Daņilova darbību Pilsoņu karā, dzimtenē viņš tiktu apcietināts. Savukārt par viņa popularitāti padoto vidū liecina fakts, ka 20. gadu sākumā viņš apmetās pie sava bijuša padotā, štābkapteiņa Vasilija Baranova Vorkaļu sādžā Rēzeknes apriņķī. V. Baranovs figurēja A. Daņilova veidotajos sarakstos, ko virsnieks sūtīja Latvijas pārstāvniecībai Igaunijā, veicinot Latvijai piederīgo repatriāciju no Igaunijas.

LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 469. l., 176. lp.

LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 731. l., 9., 10. lp.

⁸⁴⁰ LNA LVVA 3235. f., ¼. apr., 2. l., 28. lp.

⁸⁴¹ Борис Савинков на Лубянке. С. 300 - 301.

⁸⁴² Турпат С. 241.

⁸⁴³ Калкин, А. Четыре войны полковника Леды. На мятежных рубежах России. Псков: Псковское возрождение, 2003. с. 110 -111.

⁸⁴⁴ Борис Савинков на Лубянке. С. 241.

jūnijā Varšavā norisinājās pirmā vispārējā sanāksme, kurā publiski tika pasludināta NSZRIS dibināšana, kā arī aplūkotas tās politiskās un militārās stratēģiskās, kā arī operatīvas darbības vadlīnijas, tostarp ieskicējot darbību Padomju Krievijā. Sanāksmē piedalījās ap 140 cilvēku no baltkrievu, krievu, ukraiņu un kazaku organizācijām, Polijas Ģenerālštāba un Francijas pārstāvji, kā arī Latvijas un Igaunijas militārie atašeji “civilajās drēbēs”.⁸⁴⁵

Atšķirībā no iepriekšējām vadlīnijām politiskajā jomā, ko sludināja RPK un citas B. Savinkova veidotas organizācijas, NSZRIS programma bija krietni kreisāka. Programmas pirmais punkts bija cīņa ar komunismu krievu tautas spēkiem, bez svešu karaspēku intervences, savukārt nākamais punkts noteica “kardinālu cīņu pret jebkādiem centieniem atjaunot cara varu un veco kārtību, kā arī cīņu pret muļžniekiem, kas centīsies atņemt zemi zemniekiem”, kā arī “pilnīgu sadarbības noliegšanu ar krievu emigrācijas monarhiski reakcionāru daļu”. NSZRIS rezolūcijā bija noliegta arī sadarbības iespēja ar P. Vrangeli un viņa karaspēku, kā ar iespējamo intervences faktoru pretboļševistiskajā cīņā.

Pārliecinoša nošķiršanās no monarhistiem un militāro emigrāciju bija jaunums, jo, kā tika minēts, vēl 1920. gadā B. Savinkova dibinātās organizācijas cieši sadarbojās pat ar melnsimtniecisko “Uzticīgo savienību” un, lai gan ar domstarpībām, bet arī ar P. Vrangeli.⁸⁴⁶ Pārējie programmas punkti sludināja boļševiku varas dekrētu atcelšanu un zemes nodošanu zemniekiem, kas tajā brīdī to apstrādā, Republikas dibināšanu ar Satversmes sapulces sasaukšanu, demokrātiskās brīvības un, līdzīgi kā RPK gadījumā pilnīgu jaunu valstu suverenitātes atzīšanu.

Ir vērts atzīmēt, ka šajā jomā vairs nebija atrunāts Lietuvas stāvoklis, ko pirms tam ievietoja naidīgo, boļševiku atbalstītāju kohortā. Kopējais programmas vadmotīvs un salīdzinoši vienkāršais izklāstījums liek saprast NSZRIS darbības vadmotīvus - kara gājiens pret komunismu, balstoties uz zemnieku sacelšanās Krievijā, Baltkrievijā un Ukrainā, ar Polijas, Baltijas valsts un Somijas atbalstu. Acīmredzot, lai kļiedētu padomju mītus par reakcionāru intervenci, kas nesīs tikai vecās kārtības atjaunošanu, B. Savinkovs distancējās arī no krievu militārās emigrācijas un “melnā barona” P. Vrangeļa, kura armija tajā brīdī atradās Turcijā un nekādi neietekmētu iespējamo karagājieni. Attiecībā uz tuvākajiem un spēcīgākajiem sabiedrotajiem sanāksmes rezolūcija tieši noteica - tie ir Polija un Francija.⁸⁴⁷

Kaujas aktivitāšu plāni 1921. gadā. Plānojot pretboļševistiskās aktivitātes, tika nozīmēts to īstenošanas laiks – jūlijs, ko bija paredzēts īstenot S. Pavlovskā vadībā, kurš vasarā bija nozīmēts par NSZRIS militārās organizācijas štāba priekšnieku. Tajā brīdī S. Pavlovskā organizēto NSZRIS vienību darbība Baltkrievijā vasarā norisinājās vienlaikus ar baltkrievu nemiernieku veiktajiem uzbrukumiem, kas tika īstenoti ar “Baltkrievijas politiskās komitejas” saistītās Vjačeslava Adamoviča (*Вячеслаў Вячаслававіч Адамовіч*)⁸⁴⁸ “Zjalonij dub” (Zaļais ozols, *Зялений дуб*) un citu organizāciju iesaisti. Pretpadomju aktivitātes īsā laikā stimulēja padomju drošības orgānus pievērst īpašu uzmanību to apkarošanai, maija beigās Baltkrievijas teritorijā bija pasludināts kara stāvoklis. Jūnijā padomju pusei izdevās atvairst uzbrukumus un apcietināt pagrīdes organizāciju

⁸⁴⁵ Turpat 11. lpp.

⁸⁴⁶ Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (Государственный архив Российской Федерации, ГАРФ), turpmāk - GARF 5872. f., 1. apr., 2. l., 1. - 4. lp.

⁸⁴⁷ GARF, Turpat.

⁸⁴⁸ Вячеслаў Вячаслававіч Адамовіч (Вячеслав (Вацлав) Вячеславович Адамович, А. Корецкий, А. Ильницкий, Дергачёв) (1864 - 1939). Dzimis Viļņas guberņā virsnieka ģimenē. Studēja agronomiju Sanktpēterburgas Universitātē, darbojās žurnālā “Neva”. Piedalījās Pirmajā pasaules karā, kara laikā piešķirta poručika pakāpe. 1917. gadā iesaistījās baltkrievu nacionālajā kustībā, rakstīja dzeju un dziesmas baltkrievu valodā, darbojās baltkrievu literatūras izdevniecībā. 1920. gadā darbojās vervēšanas komisijā baltkrievu zemnieku partizānu organizācijā “Zjalonij dub”, gada beigās piedalījās neveiksmīgajā Sluckas pretboļševiku sacelšanās. Vēlāk sadarbojās ar NSZRIS, zem segvārda “Ataman Dergač” organizējot baltkrievu partizānu vienības uzbrukumus padomju valsts iestādēm Baltkrievijā. 20. gadu nogalē iesaistījās “Bratstvo russoj pravdi” (Krievu taisnības brālība, Братство русской правды) organizācijas aktivitātēs, organizējot uzbrukumus padomju varas pārstāvjiem un valsts organizācijām, taču reālas darbības rezultāti nav zināmi un ir pretrunīgi vērtēti.

dalībniekus vairākās pilsētās, kur lielāko, Rietumu komiteju Gomeļā, ar vairākām apakšnodaļām bija vadījis NSZRIS Centrālās komitejas loceklis, savienības programmas un teroristiskās taktikas izstrādātājs, latvietis Eduards Operputs (īstajā vārdā Eduards Upelincis). Operācijas gaitā bija apcietināts arī pats E. Operputs, kurš vēlāk piekrita sadarboties ar VČK un kļuva par vienu no centrālām figūrām filigrāni īstenotajās “Sindikāt” un “Trest” specdienesta operācijās.⁸⁴⁹

Sākoties spēcīgai padomju puses pretdarbībai, plaši organizētu sacelšanos nācās atlikt, tomēr, spriežot pēc NSZRIS Varšavas operatīvās nodaļas priekšnieka kapteiņa Mihaila Rosseļeviča (*Михаил Яковлевич Росселевич*) paustā slepenā plāna, ieceres joprojām pastāvēja.⁸⁵⁰ Operatīvais plāns tapa 1921. gada 7. augustā, bija paredzēts iekšējai NSZRIS Centrālās komitejas lietošanai, taču nonāca Apvienotās valsts politiskās pārvaldes (*Объединённое государственное политическое управление*, turpmāk OGPU)⁸⁵¹ rīcībā pēc M. Rosseļeviča apcietināšanas 1924. gadā un, līdz ar citiem NSZRIS dokumentiem, glabājās Krievijas Federācijas Valsts arhīvā.

Balstoties uz dokumentā pausto, NSZRIS sākotnēji paredzēja veikt sacelšanās ne tikai organizējot zemnieku nemierus, bet arī infiltrējot savus locekļus padomju militārajās un civilajās struktūrās, kas sabotētu noteiktu institūciju darbību un pievienotos sacelšanās, kad tās tuvotos noteiktajiem reģioniem. Plāns paredzēja īstenot sacelšanās 25. – 28. augustā vairākos reģionos Krievijas Ziemeļrietumos un Baltkrievijā, virzoties uz Krievijas centrālo daļu virzienos: 1) Pleskava – Dno – Bologoe; 2) Polocka – Veļikije Luki – Bologoje; 3) Minska – Borisova – Orša – Smoļenska – Vjazma – Maskava; 4) Luņineca – Mozirja – Gomeļa – Brjanska – Orla – Tula. Mērķu sasniegšanai sacelšanās “frontes” labajam flangam bija paredzēts apvienoties ar Tambova nemiernieku spēkiem Aleksandra Antonova (*Александр Степанович Антонов*) vadībā (sk. pielikumu nr. 5).⁸⁵²

M. Rosseļevičs uzsvēra, ka nesen plānotā taktika, iniciējot un vadot sacelšanos Latvijas un Polijas pierobežā ir nolemta neveiksmei, ievērojamu padomju pierobežas spēku koncentrācijas dēļ, kas atšķeltu nemierniekus no pārējiem virzieniem. Līdz ar to virsnieks ierosināja dezorganizēt un demoralizēt padomju spēkus, veicot diversijas aizmugurē. Precizējot operatīvās darbības taktiskās nianšes, M. Rosseļevičs atzīmēja, ka 1. virziena komandiera loma ir paredzēta A. Daņilovam un viņa partizāniem Latvijā un pierobežā padomju pusē. Ņemot vērā A. Daņilova pieredzi un saistību ar vairākiem Pleskavas guberņas Dienvidrietumu reģioniem, viņam bija paredzēts veikt sacelšanās, piesaistot Ostrovas, Porhovas, Opočkas, Novorževska un Sebežas novadu iedzīvotājus, kuru uzdevums bija loģistikas mezglu Pleskava, Dno, Veļikije Luki un Bologoje ieņemšana. Par 2. virziena komandieri bija nozīmēts pulkvedis Ādams Erdmanis (“Birze”), bijušais latviešu strēlnieku virsnieks, B. Savinkova cīņu biedrs vēl no 1918. gada “Tēvzemes un brīvības aizsardzības savienības” darbības laika.⁸⁵³ Par pārējo virzienu komandieriem bija nozīmēti ģenerālmajors

⁸⁴⁹ Мурашко, П. Особого назначения. Из истории ЧОН Белоруси 1918-1924. Минск: БГУ им. Ленина, 1979. с. 88-92; E. Upelincis leģendām arvīta personība ir aplūkota publikāciju virknē Latvijas un ārzemju zinātniskajā un populārzinātniskajā literatūrā, kā arī guva atspoguļojumu vairākās spēlfilmās. No publikācijām sk.:

Rislaki, J. Starp dzīvību un nāvi. Latviešu aģenti Somijas–PSRS spiegošanas karā. Rīga: Latvijas Mediji, 2022;

Флейшман, Л. В тисках провокации. Операция "Трест" и русская зарубежная печать. Москва: НЛЮ, 2003;

Jēkabsons, Ē. Leģendārais latviešu spiegs: Upelincis, fon Staunics, Seljaņinovs, Upeliuss, Upeniņš, Operputs... Kas viņš bija? // Ilustrētā Pasaules Vēsture Nr.7 (2010).

⁸⁵⁰ GARF P-5866. f., 1. apr., 15. l., 1. lp.

⁸⁵¹ OGPU - Объединённое государственное политическое управление. Apvienotā valsts politiskā pārvalde, 1923. gada 15. novembrī dibinātais padomju valsts drošības orgāns, kas pildīja arī izlūkošanas un pretizlūkošanas funkcijas.

⁸⁵² Ņemot vērā NSZRIS stāvokli, to plāns bija apbrīnojami fantastisks, turklāt apliecināja veidotāju sliktu informētību par esošu situāciju Krievijā. Laikā, kad tapa plāns, Tambovas sacelšanās lielākoties bija apspiesta. Tomēr jaunākajā K. Morozova darbā, B. Savinkova biogrāfijai veltītajā monogrāfijā, balstoties uz Krievijas arhīvu dokumentiem, ir apliecināts A. Antonova un B. Savinkova kontakts, A. Antonovam pieņemot NSZRIS politisko programmu un atsūtīt sakarnieku pie B. Savinkova. Vienīgā nianse – tas norisinājās pārāk vēlu, 1922. gada rudenī. Морозов. К. Борис Савинков. Опыт научной биографии. Нестор История: Москва, 2022. С. 628.

⁸⁵³ Dažādās atmiņās Ā. Erdmaņa persona ir vērtēta visnotaļ pretrunīgi, sākot ar boļševiku aģenta-provokatora lomu un beidzot ar Latvijas patriota tēlu, taču lielākoties vairāku atmiņu autoriem piemīt noteikts kopsaucējs - Ā. Erdmanim

Andrejs Matvejevs (*Андрей Петрович Матвеев*) un pulkvedis S. Pavlovskis. Abi virsnieki karoja S. Bulaka – Balahoviča armijā, vienlaicīgi vedot karaspēka grupas uzbrukumā blakus rajonos 1920. gada novembrī. Iespējams, tas arī kalpoja par iemeslu tos novirzot savstarpēji saistītajos operatīvajos virzienos. Plāna autors pamatoja arī izvēlēto sacelšanās laiku, atzīmējot, ka paredzētais laika posms ir īpaši izdevīgs, jo tajā brīdī zemnieki jau būs beiguši labības novākšanas darbus, kam sekotu “prodnaloga”⁸⁵⁴ ieturēšana, kas pēc viņa domām negatīvi ietekmētu zemnieku noskaņojumu. Plānam bija pielikta arī detalizēti rasēta karte, ar operatīviem darbības virzieniem, to īstenotājiem u. c. Apdzīvoto vietu nosaukumu un komandieru vārdi bija rakstīti poļu valodā, kas papildus apstiprina Polijas Ģenerālštāba iesaisti NSZRIS darbībā.⁸⁵⁵

Ziemeļrietumu reģionā, kura operatīvās grupas vadītājs bija Latvijas pārstāvis A. Daņilovs, darbojās arī citas pretboļševistiskās organizācijas. Viena no tām, saucamā “Pskovskaja voļņica” (*Псковская вольница*), pieturējās pie NSZRIS līdzīgas politiskās orientācijas, atzinīgi vērtējot jaundibināto valstu suverenitāti un citu “nomaļu” veidojumu cīņu par neatkarību. Viņu izdotajā memorandā bija veikts īss Igaunijas un Latvijas pierobežas situācijas raksturojums, atzīmējot augstu padomju robežsargu korupciju, kuri “par 70000 rubļiem uz laiku pamet posteni” un “neliekas ne zinīs, ja tajā laikā tiek pārvesti cilvēki pāri robežai”. Pēc organizācijas paustā, korupcija veicināja salīdzinoši mazskaitlīgu pierobežas karaspēku degradāciju, kas nespēja pienācīgi pretoties prasmīgi īstenotām partizānu operācijām. Līdzīgi kā NSZRIS, arī “voļņicas” organizatori lika cerības uz partizānu kustību ar tautas atbalstu, ko pēc viņu uzskatiem vislabāk derēja sākt Ostrovas apriņķī, kas robežojās ar Latviju, ar ievērojamu bijušo ZRA karavīru un emigrantu skaitu, daudzi no tiem bijušie Ostrovas un citu apdzīvoto vietu iedzīvotāji.⁸⁵⁶ Organizācijas paustā informācija apliecināja, ka tās rīcībā ir apbruņoti 1000 cilvēki (pistoles, šautenes, ložmetēji), taču skaitu būtu viegli dubultot. Memoranda vadmotīva ietvaros bija pausta gatavība iesaistīties sacelšanās organizēšanā sadarbībā ar NSZRIS un baltkrievu pretboļševistiskām organizācijām.⁸⁵⁷ “Voļņicas” organizatori noteikti bija saistīti ar Latvijas un Krievijas Ziemeļrietumu NSZRIS organizāciju A. Daņilova vadībā, būdami labi informēti par pierobežas aktivitātēm un citām niansēm, taču ir nepārprotami skaidrs, ka to dalībnieku skaits un informācija par apbruņojumu bija stipri pārspīlēta.

1921. gada oktobrī NSZRIS Informācijas biroja, kas nodarbojās ar partizānu, izlūku vervēšanu, aģentu iesūtīšanu padomju teritorijā, darbības pārskatā bija konstatēts vasaras plānu sabrukums, kam par galveno iemeslu kalpoja E. Operputa Rietumu organizācijas iznīcināšana, ka arī atsevišķu šūnu likvidācija Baltkrievijā un Ukrainā. Tas dezorganizēja NSZRIS darbību un būtiski mazināja atbalstu pretboļševistiski noskaņotajā vidē padomju teritorijā, lai gan sašķeltas grupas turpināja darboties. Atsevišķas grupas arī sasniedza ievērojamus panākumus. Piemēram, 1920. gada V. Sergejeva sabiedrotais, praporščiks Karpuha,⁸⁵⁸ kurš pēc ZRA likvidācijas apmetās Latvijā un vēlāk pievienojās NSZRIS. Savācot partizānu grupu, viņš pārgērba daļu savas vienības SZSA uniformā un, izlikdamies par “savinkoviešu” apkaršanai sūtītas sodu ekspedīcijas komandieri, iznīcināja padomju administrācijas pārstāvjus, komunistus un citus aktīvistus, taču drīz arī pats gāja bojā.⁸⁵⁹

A. Daņilova darbības apkaršanas operācija Latvijā. Par NSZRIS aktivitātēm un operatīvu plānu jau augustā bija informēta arī OGPU, kuru rīcībā bija informācija, ka A. Daņilova vadītie grupējumi atradās kā padomju, tā arī Latvijas teritorijā, Rēzeknes un Ludzas apkaimē, un

piemita avantūrista un samērā nenosvēta cilvēka īpašības. Vairāk par Ā. Erdmani: Jēkabsons, Ē. Latvieši krievu pretlielinieciskajā kustībā 1918.-1920. g. // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr.1 (1997). 92.-93. lpp.

⁸⁵⁴ Продналог, продуктовый налог - NEP laikā ievestais pārtikas nodoklis

⁸⁵⁵ GARF P-5866. f., 1. apr., 15. l., 2.-3. lp.

⁸⁵⁶ Pēc Latvijas - Padomju Krievijas miera līguma nosacījumiem trīs Ostrovas novada pagasti nonāca Latvijas teritorijā.

⁸⁵⁷ GARF P-5866. f., 1. apr., 129. l., 1.-3. lp.

⁸⁵⁸ Iespējams tā bija iesauka, personas datus neizdevās noskaidrot.

⁸⁵⁹ LNA LVVA 3601. f., 1. apr., 901. l., 125. lp.; GARF 5872. f., 1. apr., 26. l., 86. lp.; GARF 5972. f., 1. apr., 66. l., 20. lp.

bija saistīti ar citiem grupējumiem, kas darbojās Petrogradas un Pleskavas guberņās.⁸⁶⁰ Savienības organizācijas šajā reģionā bija saistītās ar NSZRIS šūnām Latvijā (Rīgā un citur), Petrogradā un Varšavā. Aplūkojot A. Daņilova grupas darbību Latvijā un Ziemeļrietumu reģionā, pārskatā tika atzīmēts, ka par to aktivitātēm ir vismazāk ziņu, NSZRIS Informācijas birojam to skaidrojot ar: 1) varbūtēju augstu konspirācijas pakāpi; 2) iepriekš iesniegtām, taču faktiski neatbilstošām ziņām par vienību skaitu un darbību.⁸⁶¹

Tomēr realitātē 1921. gada A. Daņilova grupas pasivitāte ir skaidrojama ar citu iemeslu, kur galveno lomu nospēlēja Latvijas Politiskā apsardze. Veicot vasaras kampaņas plānošanu, ar A. Daņilovu sazinājās viens no NSZRIS centra pārstāvjiem, ģenerālmajors Mihails Gņiloribovs (*Михаил Николаевич Гнлорыбов*), kurš piedalījās Pilsoņu karā A. Deņikina Krievijas Dienvidu bruņotajos spēkos, dienēja 3. krievu armijā un Polijā tika internēts. Polijā M. Gņiloribovs kļuva par internētu kazaku līderi, Kazaku karaspēka pārvaldes priekšnieku, NSZRIS Centrālās komitejas locekli un teroristisku operāciju plānotāju. M. Gņiloribovs vēlējās nostiprināt sakarus ar A. Daņilovu, uzdevumu koordinēšanai. Šim uzdevumam ar jauniem norādījumiem viņš nosūtīja savu uzticamu personu, Kazaku karaspēka pārvaldes kancelejas priekšnieku, sotņiku Dmitriju Golubevu (*Дмитрий Георгиевич Голубев*), kurš vienlaicīgi bija gan NSZRIS loceklis, gan Polijas izlūkdienesta aģents, savulaik dienējis A. Deņikina spēkos, pēc to sakāves tika Kijevā apcietināts un bēga no apcietinājuma uz Poliju.⁸⁶² 29. jūnijā, šķērsojot Polijas un Latvijas robežu, Turmantas stacijā (mūsdienās Lietuvā), Latvijas teritorijā D. Golubevs tika robežsargu aizturēts. Pēc pārmeklēšanas pie viņa bija atrasta NSZRIS apliecība, M. Gņiloribova vēstule, kontaktpersonu un adrešu saraksts, maršruti un norādījumi kā veikt sazināšanos ar Latvijas grupas vadību. Pēc sotņika paustā, NSZRIS tiešām trūka ziņu par A. Daņilova aktivitātēm un organizāciju, esošo situāciju u. c. D. Golubevs atzinās, ka tika nosūtīts ne tikai pie A. Daņilova, bet, izmantojot A. Daņilova palīdzību plānoja doties uz Igauniju un Somiju, kur tiktos ar pulkvedi G. Elfengrenu.⁸⁶³

Nonākot Politiskās apsardzes rīcībā, D. Golubevs bija ievietots Daugavpils cietumā, savukārt viņam konfiscētā informācija tika veiksmīgi Politiskās apsardzības izmantota. Norādījumos bija rakstīts, ka Daugavpilī D. aģentam bija jāgriežas pie kāda dzelzceļu inženiera Artūra Veinšteina, kurš palīdzētu nodibināt sakarus ar A. Daņilova kurjeru. 1. jūlijā Daugavpils rajona Politiskās apsardzes vecākais uzraugs Sperge, izmantojot konfiscēto NSZRIS apliecību satikās ar A. Veinšteinu, uzdodot sevi par D. Golubevu. A. Veinšteins noticeja, nebūdamas personīgi pazīstams ar NSZRIS sakarnieku un palīdzēja satikties Sperge ar kurjeru, kurš bija ieradies Daugavpilī. Ievērojot piesardzību un mainot dislokāciju notika informācijas apmaiņa, pie kam kurjers bija nobažījies, redzot cik pavirši "Golubevs" glabā informāciju un uzreiz nodedzināja "Golubeva" rīcībā esošo adrešu saraksti, pretī iedodot M. Gņiloribovam adresēto vēstuli. Pēc informācijas apmaiņas kurjers mudināja NSZRIS "sakarnieku" ātrāk doties prom, nezaudējot laiku plānu īstenošanai. Attiecībā uz robežu šķērsošanu, ieteica izmantot Turmantas punktu, jo "ar robežsargiem lieta esot nokārtota".⁸⁶⁴

⁸⁶⁰ "Совершенно секретно": Лубянка - Сталину о положении в стране (1922 - 1934). Сборник документов. Сост. Севостьянов Г.Н., Сахаров А.Н., Погоний Я.Ф. Том 1. Часть 1. Москва: ИВИ РАН, 2001. С. 266.; Мазохин, О., Сафонов, В. Синдикат - 2. ГПУ против Савинкова. Москва: Вече, 2018. С. 40.

⁸⁶¹ GARF 5872. f., 1. apr., 18. l., 1.- 4. lp.

Ir vērts pieminēt Informācijas biroja statistiku par to iesūtīto aģentu darbību propagandas un šūnu organizācijai padomju teritorijā 4 mēnešu garumā. Bija iesūtīti 19 cilvēki, 4 no tiem veiksmīgi atgriezās un izpildīja uzticēto, 10 pazuda bez vēsts, 4 atgriezās, bet neizpildīja uzticēto (naudas piesavināšanās, žūpības vai baiļu dēļ), un bija drošas ziņas par vismaz vienu komunistu notvertu aģentu. Tādējādi, tieši Informācijas biroja veikto operāciju lietderības koeficients bija ļoti zems. Informācijas birojam nebija pakļautas vairākas militārās grupas, kas darbojās tiešajā NSZRIS militārās organizācijas štāba priekšnieka S. Pavlovska vadībā.

⁸⁶² Борис Савинков на Лубянке, С. 277.

⁸⁶³ LVVA 3235. f., 2. apr., 731.l, 2. lp.

⁸⁶⁴ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 731.l, 4.-5. lp.

Sarunas laikā kurjers ar nožēlu atzina, ka pirms neilga laika Latvijā bija notverts kāds cits no Polijas ieradies NSZRIS aģents, poručiks Maslovskis, kurš bija apcietināts un nesen deportēts uz Poliju.⁸⁶⁵

Izvilinot visu informāciju, uzraugs Sperge apcietināja kurjeru, noskaidrojot, ka tas bija pats A. Daņilovs. Pirms doties tikties ar “kurjeru” Politiskās apsardzes darbinieki izveidoja konfiscēto materiālu kopijas, kur īsajā vēstulē M. Gņiloribovs lūdza A. Daņilovam sagādāt D. Golubevam Latvijas pasi līdz 11. jūlijam, “gadījumā, ja tas vēl nav izdarīts”, lai pēdējais spētu tikt Igaunijā. Savukārt A. Daņilovs vēstulē M. Gņiloribovam pauda plānu Turmantas stacijā organizēt pastāvīgu informācijas apmaiņas punktu, kas tiktu nodots poručika Nikolaja Formakova (*Николай Фомич Формакоев*) rīcībā, kurš bija Latvijas pilsonis, turklāt ar sakariem Latvijas – Polijas pierobežas joslā. Ir uzmanības vērts A. Daņilova lūgums nosūtīt uz Latviju pulkvedi Vasiļjevu,⁸⁶⁶ kurš spētu “sapulcināt savus cilvēkus”, “kas pienāk katru nedēļu” un izveidot grupas kopējās darbības īstenošanai. Pulkvedis Vasiļjevs nāca no A. Daņilova dzimtā apgabala, bija S. Bulaka – Bulahoviča štāba priekšnieks, 1921. gada vasarā organizēja veiksmīgus reidus Krievijā, Veļikije Luki virzienā.

Nopratināšanas laikā A. Daņilovs neatzinās, ka ir NSZRIS loceklis, noliedza, ka Latvijā viņam ir domubiedri, taču atzina, ka pie viņa jūnijā bija ierādīts NSZRIS kurjers N. Formakovs, kura uzdevumā pulkvedis sāka vākt informāciju par iekšējo stāvokli PSRS un SZSA, taču šo informāciju A. Daņilovs nepaspēja nodot.⁸⁶⁷ Acīmredzot, zinot Vasiļjeva spējas un ietekmi, A. Daņilovs lika cerības uz kopīgas sadarbības izveidošanu, kam pielika punktu Politiskās apsardzības operācija. Iespējams A. Daņilovs vēlāk tika novērots, jo, kā būs redzams turpmāk, viņa darbība bija uz noteiktu laiku paralizēta. Balstoties uz vēsturnieka Ē. Jēkabsona pētījumu, kas balstīts uz Polijas izlūkdienesta dokumentiem, A. Daņilovs vienlaikus strādāja Polijas izlūkdienesta uzdevumos, kopā ar N. Formakovu būdami piesaistīti “Dykare” nodaļai (Daugavpils-Rēzeknes reģions). 1921. gada 11. oktobrī viņu pienākumus pārņēma Polijas bēgļu etapa vadītājs Kalkūnos un konsula vietnieks Daugavpilī podhoronžijs Jankovskis ar segvārdu “Jurgens”.⁸⁶⁸

Nikolaja Formakova personība. Kā uzmanības vērtu piemēru NSZRIS sadarbībai ar Polijas un pat Francijas izlūkdienestiem var minēt pašu N. Formakovu, kura profesionālā darbība tika atspoguļota tikai 1953. gadā PSRS Valsts drošības ministrijas (*Министерство Государственной безопасности, МГБ*) pratināšanas protokolos. N. Formakova saistība ar spēcīgiem sākās vēl Pirmā pasaules kara laikā, 1915. gadā, kad 18 gadīgais, Grīvā dzīvojošais jauniešs, kļuva par Krievijas impērijas 5. armijas štāba izlūkdienesta aģentu. Ņemot vērā sīvās kaujas, kas norisinājās Daugavpils apkaimē 1915. gadā un Vācijas armijas spēcīgu ofensīvu, Krievijas armijas komandieri apsvēra domu par atkāpšanos un Daugavpils atstāšanu. Savukārt armijas izlūkdienests sāka veidot aģentūras tīklu no vietējiem iedzīvotājiem, kas spētu darboties ienaidnieka aizmugurē, piegādājot nepieciešamo informāciju izlūkdienesta rezidentiem.

Stabilizējoties fronteī, N. Formakovs turpināja dienēt armijas izlūkdienestā, pēc Februāra revolūcijai sekojošā armijas sabrukuma nonāca Rževā, kur 1918. gadā iestājās darbā milicijas kriminālajā nodaļā. Strādājot milicijā, N. Formakovs bija iesaistīts korupcijas lietā, kam sekoja apcietināšana un vairāku mēnešu ieslodzījums cietumā. Atbrīvojoties no cietuma, viņš devās uz padomju karaspēka okupēto Latviju un iekārtojās Daugavpilī par lietvedi. Tomēr arī šajā amatā viņam draudēja kriminālā atbildība un N. Formakovs aizbēga uz Pleskavu, kur ierādās 1919. gada pavasarī.⁸⁶⁹

⁸⁶⁵ Iespējams ir domāts poručiks Maslovskis (vārds nav zināms), kurš 1921. gadā Varšavā mēģināja izraisīt skandālu ar Padomju politisko pārstāvniecību Varšavā, piegādājot viltotus dokumentus. Sk. Борис Савинков на Лубянке С. 250.

⁸⁶⁶ Vārds un tēva vārds nav zināms. Лошкарев, И. Белорусский политический компонент в походе С.Н. Булак-Балаховича // Молодой ученый. № 9 (2011). С. 160-163.

⁸⁶⁷ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 731.l, 7., 9. lp.

⁸⁶⁸ Jēkabsons, Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.-1939. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IV (2003). 118. lpp.

⁸⁶⁹ LNA LVA 1986. f., 2. apr., 3959_1. l., 235.-236. lp.

Maija beigās SZSA atkāpās, pilsētā ienākot ZRA un igauņu karaspēkiem. Iestājoties ZRA viņš piedalījās cīņās pret SZSA, tika kontuzēts un izveseļojoties iekārtojās par kara laika ierēdņi intendantūrā. Pēc armijas sabrukuma, 1920. gada vasarā N. Formakovs ierādās Daugavpilī (Grīvā), bet īsi pēc tam nonāca Polijā, kur iestājās S. Bulaka – Balahoviča karaspēkā. Pēc Polijas – Padomju Krievijas pamiera noslēgšanas un krievu karaspēka internēšanas, nometnē nonāca arī N. Formakovs, kur uzturējās līdz 1921. gada pavasarim. Šajā laikā viņš iepazinās ar S. Bulaka – Balahoviča brāli Jāzepu, ar kura starpniecību nodibināja sakarus ar B. Savinkova brāli, kā arī ar A. Dikhofu – Derentāli un iestājās NSZRIS.⁸⁷⁰

1921. gada vasarā viņš tika nozīmēts par sakarnieku starp Latvijas kaujinieku komandieri A. Daņilovu un centru Varšavā. Latvijas kontekstā uzmanības vērtā detaļa – B. Savinkova līdzgaitnieka A. Dikhofa – Derentāla uzticības persona Rīgā bija Francijas vēstnieka grāfa Damjēna de Martela (*Damien Joseph Alfred Charles de Martel*) sekretārs V. De Fors. Viņš uzturēja sakarus ar A. Daņilovu ar I. Lukina starpniecību un praktiski ievada N. Formakovu Latvijas aktīvāko pretboļševiku sabiedrībā. Pēc N. Formakova paustā, kopā ar viņu uz Latviju bija nosūtīts kāds Ivanovs (citur – Smirnovs) NSZRIS grupu organizēšanai, kurš arī uzturēja sakarus ar V. De Fors un pieprasīja finansējumu NSZRIS darbības paplašināšanai.⁸⁷¹ 1921. gada rudenī N. Formakovs uzsāka sadarbību ar Polijas armijas izlūkdienesta pārstāvi Albertu Sadovski, kurš bijis Turmantas punkta ekspozitūras⁸⁷² vadītājs. Ar viņa starpniecību mēneša laikā Latvijā, Lietuvā un Padomju Krievijā bija pārvietoti ap 20 NSZRIS aģentiem.⁸⁷³

Lai gan arī VČK ziņojumos kā trauksmes signāls figurēja zemnieku neapmierinātībā ar “prodnaloga” (pārtikas nodokļa) apmēru, NSZRIS aktivitātes 1921. gada otrajā pusē praktiski neguva ievērojamu pretimnākšanu no zemnieku puses, veiksmīgi realizējot tikai atsevišķas nebūtiskas operācijas. Ciešot *fiasco* Krievijā, Latvijā sāka ierasties līdz tam padomju teritorijā NSZRIS iesūtītie aģenti, daļa no tiem tika aizturēti un nodoti Polijas izlūkdienestam. Tā 1921. gada jūlijā Polijas militārajam atašejam (faktiski militārā izlūkdienesta vadītājam) bija izdoti poručiks F. Beļakovs, podporučiks S. Korsakovs un apakšvirsnieks Čistobļinņikovs, kuri bija iesūtīti darbības organizēšanai Pleskavas rajonā.⁸⁷⁴

Finanšu trūkums, vāja operāciju koordinēšana un spēcīga pretdarbību no padomju puses kļuva par iemesliem plānotās ofensīvas neveiksmei, kas tapa acīmredzams 1921. gada rudenī.⁸⁷⁵ Pēc VČK ziņām, pusgada laikā padomju teritorijā bija apcietināti vairāk kā 500 NSZRIS locekļi, to skaitā arī padomju varas institūcijās infiltrētie aģenti.⁸⁷⁶

NSZRIS darbības apkarošana Polijā. Lieki piebilst, ka pretboļševiku vērstās aktivitātes Baltkrievijā, kas nereti mijās ar tīri mantkārīgiem nolūkiem un tika slepkavību pavadītas, izraisīja asu reakciju no padomju puses, kas izpaudās Ārlietu Tautas komisāra G. Čičerina 1921. gada 4. jūlija notā Polijas valdībai, ar skaidru piebildi izbeigt minētās aktivitātes, kā arī izsūtīt no valsts abus Savinkovus, bijušās RPK valdi, NSZRIS vadītājus, kā arī Ukrainas, Somijas, Baltkrievijas un kazaku pretboļševistiskās kustības līderus.⁸⁷⁷ Lai gan arī Polijas valdība nesteidzās realizēt padomju prasības, spiediens bija pārāk liels, šoreiz ekonomiskajā jomā. Pamatojoties uz līguma neizpildīšanu, tika apdraudēta vairāk kā 100 miljonus zelta rubļu izmaksa, ko paredzēja Rīgas miera līgums. Turklāt, pavasarī Maskava veica dažus pasūtījumus Polijas tekstilrūpniecības uzņēmumos,

⁸⁷⁰ Turpat, 19.-34. lpp.

⁸⁷¹ LNA LVA 1986. f., 2. apr., 3959_1. l., 38.-39., 87. lpp.

⁸⁷² Ekspozitūra (ekspozitura) - Polijas Ģenerālštāba izlūkdienestu departamentu iedalījums pēc administratīvi - teritoriāla principa 1920.-1939. gados.

⁸⁷³ LNA LVA 1986. f., 2. apr., 3959_1. l., 40.-41. lpp.

⁸⁷⁴ Turpat, 120. lpp.

⁸⁷⁵ “Совершенно секретно”, С. 266.

⁸⁷⁶ Мазохин, О., Сафонов, В. С. 44.

⁸⁷⁷ Документы внешней политики СССР. Ред. Гапоненко, Л., Деев, Г., Калинин, Н. Том 4. 19 марта 1921 г. - 31 декабря 1921 г. Москва: Государственно издательство политической литературы, 1960. С. 203-208.

tādejādi rosinot cerību par Krievijas impērijas laikā attīstītās tekstilrūpniecības atdzimšanu Polijā, taču pēc Polijas puses vilcināšanas īstenot pretboļševiku izsūtīšanu, pasūtījumi tika atsaukti. Rezultātā 7. oktobrī Varšavā tika parakstīta vienošanās par 19 redzamāko pretboļševistiskās kustības dalībnieku izsūtīšanu no valsts. Lai gan ar vilcināšanos, tomēr līdz novembra sākumam brāļi Savinkovi, A. Dikhofs-Derentāls un virkne citu personu bija spiesti Poliju pamest.⁸⁷⁸ Daļa no NSZRIS komitejas valdes vēlējās pārcelt darbību uz Latviju, tuvāk Krievijas robežai, un pat nosūtīja Latvijas valdībai iesniegumu atļaut izdot laikrakstu ar Krievijas sociālistu revolucionāru partijas politiskās orientācijas pieskaņu “Voļa Rossiji”, tomēr saņēma atteikumu.⁸⁷⁹ NSZRIS komiteja brāļu Savinkovu, A. Dikhof - Derentāla, M. Gņiloribova un citu dalībnieku personās pārcēlās uz Prāgu, vēlāk uz Parīzi. Līdz gada beigām oficiāli NSZRIS un arī Krievu evakuācijas komitejas darbība Polijā bija likvidēta.

NSZRIS sadarbība ar Polijas Ģenerālštābu un darbība Latvijā. B. Savinkova izsūtīšana būtiski apgrūtināja NSZRIS darbību, it īpaši finanšu jomā, taču savienība neoficiāli turpināja darboties, tiesa gan, lielākoties Polijas Ģenerālštāba II nodaļas (militārā izlūkošana) un Francijas spēcīgu uzdevumos, būtībā kļūstot par to aģentiem. Varšavā tika izveidota apgabala komiteja, savukārt Viļņā, bijušā ZRA ierēdņa Ivana Fomičeva (*Иван Терентьевич Фомичев*) vadībā, organizēta savienības nodaļa, kas nodarbojās ar aģentu nosūtīšanu padomju teritorijā no Polijas un Latvijas.⁸⁸⁰ Nodaļa bija Polijas Ģenerālštāba II nodaļas I Ekspozitūras finansēta, taču darbojās kā autonoma vienība, nosūtot aģentus caur vairākiem robežas šķērsošanas punktiem Ekspozitūras aizsēgā.⁸⁸¹ Tā, minētais pierobežas punkts Turmantas kalpoja kā bāze aģentu nosūtīšanai Latvijā un tālāk Pleskavas guberņā.⁸⁸²

1921. gada 24. novembrī Daugavpilī, S. Pavlovskā un M. Rosseļeviča uzdevumā ieradās grupa poručika Sampsona Koļcova (*Сампсон Колюцов*) vadībā, kam pievienojās citi aģenti – Pjotrs Latuņins (*Петр Петрович Латунин*) un bijušais A. Daņilova pulka karavīrs, podporučīks Vasilijs Ščerbovskis (*Василий Иванович Щербовский*), kapteinis Jefims Andrejevs (*Ефим Андреевич Андреев*) un citi. Grupai bija uzticēts doties uz Pleskavas guberņu, organizēt sacelšanās, kā arī veikt diversijas Dno stacijā.⁸⁸³ Sākotnēji S. Koļcovs devās uz Rīgu, kur tikās ar citu S. Pavlovskā sūtītu aģentu, Viktoru Stroganovu (*Виктор Иванович Строганов*), kurš dzīvoja pie S. Pavlovskā tēva un iepazīstināja S. Koļcovu ar kādu N. N., kam bija “plaši sakari Krievijā” un “KPFSSR militārās elites aprindās”. Rīgā S. Koļcovam bija izklāstīta situācija Krievijas Ziemeļrietumu guberņās, pārliecinot aģentu par viņam uzticētās misijas neiespējamību, līdz ar ko viņš nolēma piekrist N. N. piedāvājumam doties uz Krieviju informācijas iegūšanai un jaunu kontaktu dibināšanai. N. N. sagādāja viltotus dokumentus un devās S. Koļcovam līdzī, nodrošinot robežas parēju. Pēc S. Koļcova paustā, viņi spēja ierasties Maskavā, iepazīties ar slepenās pretboļševistiskās organizācijas locekļiem, kuri ieņēma augstus amatus padomju varas institūcijās, un izveidoja kanālus informācijas saņemšanai no tiem. Vēlāk Smoļenskā, Minskā un Bobrujskā N. N. satikās ar personām, kas solīja pārdot SZSA Rietumu frontes štāba pavēles, turklāt visus ceļa izdevumus bija sedzis S. Koļcova noslēpumainais ceļa biedrs. S. Koļcovs viesojās arī Harkovā un pie ģimenes, Dno pilsētas apgabalā, svinēja Ziemassvētkus, Jauno gadu, apmeklēja balles.⁸⁸⁴

1922. gada februārī abi nolēma atgriezties Latvijā naudas trūkuma dēļ. Robežas pārējai S. Koļcovam bija jāierodas Sebežā, kur to sagaidītu vairāki cilvēki no Latvijas un palīdzētu šķērsot robežu. Pārgērbjoties “spekulantom” līdzīgās drēbēs S. Koļcovs ieradās Sebežā, kur viņu apcietināja vietējās ČK darbinieki un ieslodzīja cietumā, vēlāk transportējot ar vilcienu uz Velikijie

⁸⁷⁸ Stranga, A. 218. - 229. lpp.

⁸⁷⁹ Турпат, 223. lpp.

⁸⁸⁰ Мазохин, О., Сафонон, В. С. 45 - 46.

⁸⁸¹ Борис Савинков на Лубянке, С. 14.

⁸⁸² GARF, 5872. f., 1. apr., 62. l., 1. lp.

⁸⁸³ “Совершенно секретно”: Лубянка - Сталину о положении в стране. С. 290.

⁸⁸⁴ GARF, 5872. f., 1. apr., 53. l., 1.- 4. lp.

Luki. Pa ceļam S. Koļcovs aizbēga, vēlāk ierādās Petrogradā, kur paziņas noformēja jaunus dokumentus un caur Polocku ierādās Polijā maija sākumā.⁸⁸⁵ S. Koļcovs tiešām bijis, kā minums, Smoļenskā, par ko liecināja cits NSZRIS loceklis, kurš ierādās Varšavā janvārī un satika S. Koļcovu līdz tam Smoļenskā. Misijas pārskats tika analizēts NSZRIS Informācijas birojā, kura priekšnieks pierakstījis ar roku, ka S. Koļcova (kam tika dots raksturojums: “tipiskais S. Pavlovska partizāns, diez vai derīgs šādam darbam”) ceļojuma detaļas visdrīzāk ir šaubīgas, it īpaši tiekoties ar SZSA armijas komandieriem. Tam nevar nepiekrīst un pilnīgi iespējams, ka “armijas elite”, dokumentu iegāde⁸⁸⁶ bija daļa no jau 1921. gadā uzsāktās ilgtermiņa provokatīvās VČK operācijas.⁸⁸⁷ Tomēr šis piemērs uzskatāmi parāda NSZRIS darbības areālu, kurā ietilpa arī Latvija.

Atsevišķās uzmanības vērtā NSZRIS sadarbība ar Polijas Ģenerālštāba izlūkdienestu, kas ir tendenciozi aplūkota padomju un Krievijas historiogrāfijā. NSZRIS un Polijas militāro specdienestu mijiedarbība ir atspoguļota iekšējā, slepenajā, NSZRIS dokumentācijā, kur kā uzskatāmu sadarbības piemēru var minēt 1922. gada 3. marta slepenu Viļņas nodaļas ziņojumu Informatīvajam birojā par “Ziemeļu joslas punktiem” (Lidas – Viļņas – Glubokoje rajonā). Atskaitē bija pausta informācija, ka Polijas Ģenerālštāba II nodaļas pārstāvji griezās pie NSZRIS ar lūgumu vervēt krievu internēto karavīru nomētņus cilvēkus, kas piekristu strādāt par izlūkiem Polijas izlūkdienestā. Kā prasība bija noteikta personu uzticamība un “pārliciešana pretboļševistiskā nostāja”. Ziņojuma sastādītājs, kapteinis A. Orleņinovs,⁸⁸⁸ piedāvāja pieņemt priekšlikumu un “piesaistīt dažus cilvēkus arī mūsu mērķiem, paralēli pildot II nodaļas uzdevumus”. Uz atskaites ar roku bija pierakstīta rezolūcija: “piedāvājumu akceptējam”, ko apstiprināja arī Ārzemju nodaļas priekšnieka Sergeja Žarina (*Сергей Иванович Жарин*) paraksts.⁸⁸⁹

Sadarbība ar Polijas izlūkdienestu bija visnotaļ veiksmīga, pieaugot pierobežas punktu nozīmei un aģentūras plūsmā. Šajā kontekstā ziņojumos bija izcelts arī Latvijas “logs”, Turmantas, par tā priekšnieku ieceļot N. Formakovu. Viņa sakarus Latvijā apliecināja arī A. Orleņinova ziņojums, izceļot aģenta atbilstību Turmantas organizācijas vadītāja amatam.⁸⁹⁰ Atšķirībā no A. Daņilova, kurš apzīmēja N. Formakovu kā melīgu cilvēku, viņa personību augsti vērtēja arī Varšavas operatīvās nodaļas priekšnieks M. Rosseļvičs, kurš 1922. gada februārī personīgi pavēlēja Turmantas punkta priekšniekam nodibināt pastāvīgus un ciešus sakarus ar Latvijas NSZRIS organizāciju, izceļot A. Daņilova, V. Strogonova un ģenerālmajora Mihaila Jaroslavceva (*Михаил Владимирович Ярославцев*) personas.

Lai gan A. Daņilova grupa uz kopējo aktivitāšu fona bija praktiski nemanāma, NSZRIS ārzemju nodaļas pārskatā 1921. gada 31. decembrī bija minēts, ka Rīgā nosūtītais aģents ziņoja par organizācijas esamību, turklāt ne tikai pilsētu šūnu, bet arī nelielu partizānu vienību veidā.⁸⁹¹ Līdz ar to M. Rosseļvičs bija ieinteresēts nostiprināt un paplašināt sakarus, kā arī sistematizēt organizācijas reģionālo darbību. Savā atskaitē NSZRIS Informācijas biroja vadītājam V. Savinkovam, kapteinis atzīmēja, ka Latvijas virzienam ir īpaša nozīme, pasvītrotot, ka “ievērojot vietējo situāciju, no Latvijas būtu krietni parocīgāk apgaismot mūsu darbību Ziemeļrietumu reģionā, kas no Polijas ir grūtāk veicams”. Tomēr realitātē N. Formakovs netika galā ar viņam uzticēto uzdevumu un, raksturojot situāciju Latvijā, M. Rosseļvičs ar rūgtumu atzīmēja, ka A. Daņilovs pārtraucis sakarus ar organizācijas centru un neatbild uz Turmantas filiāles mēģinājumiem atjaunot kontaktus, V. Strogonovs atgādināja par sevi vien pieprasot finansējumu, pie tam nesniedza atskaites par padarīto. Bez minētiem pārstāvjiem Latvijā atradās vēl daži NSZRIS aģenti, taču arī

⁸⁸⁵ Turpat.

⁸⁸⁶ Visrīzāk dokumenti tiešām tika iegādāti, jo par to Informācijas biroju komentāros un S. Koļcova organizācijas nodaļas priekšnieka atskaitē nekas nav minēts.

⁸⁸⁷ T. i. “Trest”, “Sindikāt” un citas OGPU veiktās operācijas.

⁸⁸⁸ Vārds nav zināms

⁸⁸⁹ GARF, 5872. f., 1. apr., 59. l., 1. lp.

⁸⁹⁰ Turpat, 4. lp.

⁸⁹¹ GARF 5872. f., 1. apr., 45. l., 1. lp.

viņu uzvedība bija visnotaļ tāla no aktīvās pretboļševistiskās darbības. Tā, kāds kapteinis, kas bija nosūtīts uz Pleskavas guberņu caur Latviju, būdams labi ekipēts un finansiāli nodrošināts, apmetās Rīgā pie savas līgavas un tālāk nav ticis. Analogiski rīkojās arī kāds poručiks Krjučkovs, kam bija uzticēts speciālais uzdevums Petrogradas guberņā.⁸⁹² Nav skaidri zināms Krjučkova bezdarbības iemesls, bet vēl 1921. gada pavasarī kopā ar augstākminēto Ļedu un P. Latuņinu (abi bija piederīgi Latvijas organizācijai) viņš piedalījās veiksmīgā uzbrukumā Kaidanovas rajona izpildkomitejai, kas izsauca negatīvu rezonansi Padomju Krievijas un Polijas starptautiskajās attiecībās. Savukārt M. Rosseļevičs puda neapmierinātību par Latvijas grupas darbību, kategoriski pieprasīja aktivizēt tās darbību un tuvākā nākotnē atjaunot sakarus ar Somiju.⁸⁹³

Latvijas Politiskās apsardzības aģentu ziņojumos 1921. gada decembrī bija atzīmēts, ka NSZRIS paplašināja darbību Latvijā, kā galveno Varšavas emisāru Latvijā nosūtot V. Stroganovu,⁸⁹⁴ ar mērķi sagatavot grupas turpmākam iebrukumam padomju Krievijā un veicināt sacelšanās Pleskavas, Novgorodas un Vitebskas guberņās. Operācijas atbalstu Latvijā bija jānodrošina A. Daņilovam (Jaunlatgalē) un kapteinim J. Andrejevam. Savukārt augstākminētajam P. Latuņinam, kurš pēc NSZRIS locekļa ziņojuma 1921. gada nogalē bija pazudis nezināmā virzienā, bija jāizveido bāzi Alūksnē, iesaistot bijušus S. Bulaka-Balahoviča karaspēka karavīrus.⁸⁹⁵ Aplūkojot NSZRIS darbību, aģenta ziņojumā bija minēta interesanta detaļa – par NSZRIS darbību Latvijā bija informēts Latvijas armijas ģenerālis Dāvids Simansons.⁸⁹⁶

Iespējams, Polijas izlūkdienesta saistība ar NSZRIS, kā arī Latvijas un Polijas izlūkdienestu sadarbība kļuva par iemeslu nosacīti tolerantai Latvijas specdienestu attieksmei pret NSZRIS darbību valstī. Vienlaikus specdienestu sadarbībā pastāvēja kā zināma konkurence, tā arī piesardzīga attieksme no Latvijas puses. Lielākoties tas bija skaidrojams ar noteiktās politiskās grupas darbību kā Polijā, tā arī Latvijā, ko veidoja muižniecība un labēji-šovinistiski noskaņoti elementi, uzskatot Latgales iekļaušanu Latvijas sastāvā, ar sekojošu zemes reformu, par prettiesisku.⁸⁹⁷ Tādējādi, abu valstu specdienesti ne tikai sadarbojās, bet arī savstarpēji izsekoja abpusēju darbību, to skaitā arī NSZRIS kontekstā.

Iespējams tāpēc 24. oktobrī uz Daugavpili tika komandēts Politiskās apsardzības vecākais uzraugs Jānis Vanags, kurš nodibināja sakarus ar vietējiem NSZRIS locekļiem. Caur P. Latuņinu, kurš Daugavpilī mitinājās pie N. Formakova, viņš tika ievests pie L. Dreļņika, kurš turklāt dzīvoja N. Formakovam kaimiņos. Satikties ar N. Formakovu gan nebija izdevies pēdējā prombūtnes dēļ, tomēr izdevās nodibināt sakarus ar pašu L. Dreļņiku. Lai iemantotu uzticību, J. Vanags stādījās priekšā kā anarhists – pretboļševiks, kaujinieku grupas vadītājs, kurš atbalsta NSZRIS programmu un vēlētos doties uz Poliju, lai piedalītos organizācijas darbībā, uzreiz atzīmējot, ka darbības izvēršanai viņam būtu nepieciešami 30 tūkstoši vācu markas. Nākamajās dienās kļuva zināms, ka Daugavpils organizācijas locekļi tiekot finansēti no Polijas Ģenerālštāba, sagādājot informāciju par poļu kustību Latvijā un ar to saistītas ziņas, līdzīga darbība bija piedāvāta arī “anarhistiem”, kas gan nevainagojās ar panākumiem un operācija netika turpināta.⁸⁹⁸

1922. gadā informācijas piegāde izlūkdienestam kļuva praktiski par galveno NSZRIS iztikas avotu, kas bija nepietiekošs un organizācijas darbība kļuva visnotaļ kūtra. Gada sākumā N. Formakovs sniedza atskaiti M. Rosseļevičam, informējot, ka arī viņam neizdevās nodibināt sakarus ar A. Daņilovu, V. Stroganovu un citiem emisāriem, vienlaicīgi atzīmējot, ka pirms neilga laika viens no Polijas konsulāta darbiniekiem viņu informēja, ka janvāra vidū V. Stroganovs solīja

⁸⁹² GARF 5872. f., 1. apr., 62. l., 1. lp.

⁸⁹³ Борис Савинков на Лубянке, с. 243.

⁸⁹⁴ Politiskās apsardzības dokumentācijā ir atzīmēts, ka viņa īstais uzvārds bija Ivanovs, tomēr kā ZRA, tā arī NSZRIS dokumentos persona figurēja tikai ar Stroganova uzvārdu.

⁸⁹⁵ LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 46. lp.

⁸⁹⁶ LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 27. lp.

⁸⁹⁷ LNA LVVA 3235. f., 1/12. apr., 10. l., 142. lp.

⁸⁹⁸ LVVA 3235. f., 1/2. apr., 10. l., 371. lp.

atbraukt uz Turmantas, taču nav īstenojis savus nodomus.⁸⁹⁹ Ir jāatzīmē, ka N. Formakovs vienlaicīgi strādāja Polijas izlūkdiensētā Latvijā, būdams atbildīgs par Daugavpils posteņa “Niedwiecki” darbību. Šajā postenī viņš pildīja pretizlūkošanas aģenta funkcijas, slepeni uzraugot no Padomju Krievijas uz Poliju braucošās personas, kā arī nodarbojās ar militāri politisko izlūkošanu Pleskavas – Vitebskas – Polockas rajonā. Ņemot vērā viņa dalību NSZRIS, visdrīzāk informāciju Baltkrievijā un Krievijā viņš sagādāja ar organizācijas aģentu starpniecību. Šajā jomā viņa sadarbības partneri Daugavpilī bija minētie Ļeda un P. Latuņins, A. Vanšteins, Maslovskis (Drujā) un Sadovskis (Turmontas un Svencanos).⁹⁰⁰ Polijas izlūkdiensēts sadarbojās arī ar Latvijas Politiskās apsardzības aģentiem, to skaitā ar “savinkovieti” Ļevu Trapezņikovu un citiem.⁹⁰¹

Ir interesanti atzīmēt, ka tas bija tas pats Ļ. Trapezņikovs, savulaik “Uzticīgo savienības” loceklis, A. Pālenam tuvu stāvoša persona, kurš 1920. gadā kopā ar A. Pāleni nelegāli šķērsoja Latvijas robežu, vēlāk aktīvi piedalījās karaspēka vervēšanā Rīgā, tika Politiskās apsardzības novērots, bet 1921. gadā kļuva par tās aģentu.

NSZRIS 1922. gadā: noslēdzošā fāze. 1922. gada pavasarī sākās nosacīta rosība NSZRIS darbībā Polijā un Latvijā. N. Formakovs ziņojumos apliecināja vēlmi labot esošu situāciju un maijā apstiprināja iespēju paplašināt filiāles darbību, ja vien NSZRIS tam atvēlēs pietiekošu finansējumu.⁹⁰² Tomēr N. Formakovs nespēja būtisku lomu Latvijas NSZRIS darbībā. 1921. gada oktobrī par atbildīgo sacelšanās organizēšanai Pleskavas, Novgorodas un Vitebskas guberņās, izmantojot sakarus Latvijā un Polijā, bija nozīmēts augstākminētais, S. Pavlovskis līdzgaitnieks V. Stroganovs, kam Jaunlatgales stacijā palīdzēja A. Daņilovs, J. Andrejevs, Ivans Formakovs (*Иван Васильевич Формак*) (krievu rakstnieka un dzejnieka Arsenija Formakova tēvs), minētais N. Formakovs un citi.⁹⁰³ 1922. gada pavasarī Varšavā no Rīgas ierādās V. Stroganovs un kopā ar S. Pavlovski saformēja vienību kaujasdarbībai Krievijas teritorijā. Tās daļa 6 cilvēku sastāvā ierādās Latvijā, kur 11. maijā Ludzā piedalījās sanāksmē ar A. Daņilovu un citiem NSZRIS locekļiem. 22. maijā grupa šķērsoja robežu Ludzas – Ciblas virzienā. Vasaras gaitā viņi veica virkni reidu Krievijas un Baltkrievijas teritorijā, veicot komunistu slepkavošanu, varas institūciju aplaupīšanas, uzbrukumus vilcieniem un citas aktivitātes, kas lielākoties līdzinājās triviālam banditismam. Augustā grupa tika ielenkta un apšaudē gāja bojā V. Stroganovs, bet S. Pavlovskis ar citiem locekļiem oktobrī atgriezās Polijā.⁹⁰⁴

Lai gan S. Pavlovskis veica arī citus reidus, kopumā NSZRIS darbība 1922. gadā nogalē praktiski izsīka, turklāt ne tikai Latvijā, bet arī Baltkrievijā un Padomju Krievijā.⁹⁰⁵ Kā viens no vadmotīviem bija finansējuma trūkums. Diezgan uzskatāmi to parāda Varšavas apgabala komitejas (faktiski NSZRIS centrālā pārvalde) vadītāja Jevgenija Ševčenko (*Евгений Сергеевич Шевченко*) 1922. gada oktobrī rakstītais memorands, kurā pausta nožēla par nepieciešamību sašaurināt darbību no 80 darbiniekiem vairākās NSZRIS filiālēs 1921. gada nogalē, līdz 7-10 darbiniekiem 1922. gada oktobrī. Turklāt, samazinot finansējumu, Polijas militārā izlūkdiensēta pārstāvji paaugstināja prasības un konfiscēja padomju teritorijā iegūtos dokumentus burtiski uzreiz pēc robežas šķērsošanas. J. Ševčenko atzīmēja, ka minimālās organizācijas darbības uzturēšanai bija nepieciešami vismaz 2 miljoni Polijas marku mēnesī (apmēram 50-100 ASV dolāri).⁹⁰⁶

⁸⁹⁹ GARF 5872. f., 1. apr., 62. l., 2. lp.

⁹⁰⁰ LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 27. lp.

⁹⁰¹ Jēkabsons, Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdiensētu sadarbība 1919.-1939. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IV (2003). 117.-118. lpp.

⁹⁰² GARF 5872. f., 1. apr., 59. l., 4. lp.

⁹⁰³ LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 27. lp.

⁹⁰⁴ Борис Савинков на Лубянке. с. 314, 332 – 338; Пограничные войска СССР 1918-1928. Сборник документов и материалов. Москва: Наука, 1973. с. 337, 358.

⁹⁰⁵ Мазохин, О., Сафонон, В. Синдикат -2. С. 103

⁹⁰⁶ GARF 5872. f., 1. apr., 72. l., 1.-2. lp.; GARF 5872. f., 1. apr., 59. l., 4. lp.

Vienlaikus būtiski mazinājās arī B. Savinkova ietekme. Pēc izsūtīšanas no Polijas B. Savinkovs drudžaini meklēja NSZRIS finansēšanas iespējas, tiekoties Lielbritānijā ar koloniju ministru Vinstonu Čerčilu (*Winston Leonard Spencer Churchill*), premjeru D. Lloidu Džoržu, bet 1922. gada pavasarī Šveicē ar Itālijas fašistu līderi Benito Mussolini (*Benito Amilcare Andrea Mussolini*), kā arī ar citiem Eiropas valstu pārstāvjiem. Viņa plānos ietilpa attīstīt izlūkošanas tīklu Eiropā, ar atentātu plānošanu pret padomju diplomātiem un komisāriem, taču tas neguva turpinājumu.⁹⁰⁷

“**Sindikāt – 2” operācija.** Punktu NSZRIS agonijai pielika 1922. gadā septembrī uzsāktā Padomju Krievijas Valsts politiskās pārvaldes pretizlūkošanas nodaļas (*Контрразведовательный отдел Государственного политического управления*)⁹⁰⁸ operācija “Sindikāt – 2”. Tās ietvaros, 2. septembrī, šķērsojot Baltkrievijas robežu, bija apcietināts bijušais B. Savinkova adjutants, kazaku sotņiks Leonīds Šešenja (*Леонид Николаевич Шешеня-Адарский*), kurš piekrita sadarboties ar OGPU, padomju pusei piesolot amnestiju. Balstoties uz viņa pausto informāciju, tika likvidēts aģentūras tīkls, kā arī apcietināti vadošie NSZRIS darbinieki Padomju Krievijā, kuri arī piekrita sadarboties ar OGPU. Rezultātā tapa fiktīvā “Liberāli demokrātiskā organizācija”, kas it kā “slepeni un plaši” darbojās Krievijā, piedāvājot izveidot kopējo fronti ar NSZRIS.⁹⁰⁹

1923. gada nogalē PSRS tika ievilināts S. Pavlovskis, kurš arī piekrita sadarboties ar padomju pusi, savukārt 1924. gada augustā Minskā OGPU rokās nonāca pats B. Savinkovs kopā ar A. Dikhofu – Derentālu un viņa sievu. Vēlāk B. Savinkovs tika tiesāts, tiesai piespriežot nāves sodu, tomēr lēmums tika pārskatīts, aizvietojot nāves sodu ar 10 gadu cietumsodu. Notiesātais tik cieši sadarbojās ar tiesu, ka uzrakstīja virkni vēstuļu, uzsaukumu un brošūru, kad bija adresēti emigrācijai, ar aicinājumu apstādināt pretboļševistiskās aktivitātes. Mīklainos apstākļos, 1925. gada 7. maijā, B. Savinkovs veica pašnāvību, izlecot pa cietuma logu.

“Sindikāt – 2” darbības rezultātā bija ne vien iznīcināta NSZRIS, bet arī veikts spēcīgs trieciens Polijas Ģenerālštāba II nodaļas darbībai, kam sekoja dienesta restrukturizācija, uz laiku atsakoties sadarboties ar krievu pretboļševikiem.⁹¹⁰ Savukārt tie “savienkovieši”, kas palika ārpus PSRS teritorijas un saglabāja vēlmi turpināt pretboļševistisku darbību, vēlāk iestājās citās organizācijās vai grupās. To skaitā bija arī NSZRIS locekļi Latvijā.

4.3. Pulkveža Ivana Lukina un ģenerālleitnanta Pjotra Glazenapa grupas darbība

Vienlaicīgi ar minētajiem notikumiem, Latvijā norisinājās arī citi ar krievu pretboļševistisku darbību saistīti procesi. Kā tika minēts, paralēli NSZRIS, Latvijā darbojās citas pretboļševistiski noskaņotas personas un organizācijas, pie kam pasvītroti akcentēta B. Savinkova organizācijas piederība pretmonarhiskajai nometnei bija visnotaļ nomināla, daudziem NSZRIS dalībniekiem piedaloties “Uzticīgo savienībā”, vai paužot monarhisku noskaņu, kā bieži vien tas bija raksturīgs bijušajiem krievu virsniekiem.

1921. gadā I. Lukins, būdams Francijas vēstniecības darbinieks un “Uzticīgo savienības” loceklis, uzturēja ciešas attiecības ar NSZRIS pārstāvi A. Daņilovu, kurš vienlaicīgi piedalījās abās organizācijās un sadarbojās ar Polijas militāro izlūkdienestu. 1921. gada nogalē kāds Latvijas Politiskās apsardzības aģents no monarhistu aprindām sniedza ziņojumu, ka I. Lukins tajā pašā gadā sadarbojās ar Viduslietuvus *de facto* vadītāju Lucianu Žeļigovski (*Lucjan Mieczysław Rafał Żeligowski*), no tā saņemot 200 tūkstošus Latvijas rubļu, izlūkošanas darbības izvēršanai Latvijā.⁹¹¹

⁹⁰⁷ Мазохин, О., Сафонон, В. Синдикат -2. с. 46-53.

⁹⁰⁸ 1922. gada 6. februārī VČК tika restrukturizēta un pārveidota par OGPU.

⁹⁰⁹ Мазохин, О., Сафонон, В. Турпат Мазохин, О., Сафонон, В. Синдикат - 2. С. 46-53.

⁹¹⁰ Турпат, 438. лрр.

⁹¹¹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 3. лр.

Ir jāatzīmē, ka Latvijas historiogrāfijā šis “fakts” bija vairākkārt atzīmēts, taču neiedziļinoties analitikā.⁹¹² Veicot ieskatu dotajā apgalvojumā, ir jāatzīmē, ka Polijas izlūkdienestu vajadzībām Rīgas centrālei ar šifrēto nosaukumu “Gorin” Polijas Ģenerālštābs piešķīra ikmēneša finansējumu izlūkošanai 900 ASV dolāru apmērā, kas veidoja vislielāko budžetu, salīdzinājumā ar centrālēm Igaunijā un Somijā.⁹¹³ Savukārt, 200 tūkstoši Latvijas rubļu tā brīža valūtas ekvivalentā veidoja aptuveni 340 ASV dolāru summu,⁹¹⁴ vairāk kā trešdaļu no lielākās Baltijas centrāles mēneša budžeta, vai arī teju 4 mēnešu NSZRIS Varšavas apgabala budžetu.⁹¹⁵ Ņemot vērā, ka Latvijā bija pārstāvēta NSZRIS vietējā aģentūra, Rīgā un Latgalē, turklāt spēja īstenot arī kaujas operācijas, krietni loģiskāk būtu realizēt izlūkošanas darbību pretboļševiku-padomju virzienā caur NSZRIS, kas cieši sadarbojās ar Polijas Ģenerālštābu un bija zināmā mērā kontrolējama, nevis maksāt izteiktam monarhistam, kas dzīvoja Latvijā vien pusotru gadu. Arī 1921. gada notikumu dalībnieka N. Formakova liecības akcentē I. Lukina dedzīgu monarhisku orientāciju un nevēlēšanos sadarboties ar NSZRIS, jo, kā minēts, savienības politiskā platforma bija samērā kreisa. 1921. gada vasarā I. Lukins piekrita palīdzēt NSZRIS tikties ar A. Daņilovu, taču tikai pēc personīga V. De Fora lūguma.⁹¹⁶

Papildus bažas radīja arī paša L. Žeļigovska persona. Polijas historiogrāfijas ietvaros ir ivairāki L. Žeļigovska biogrāfiski darbi, kuros tiek analizēta ģenerāļa personība, jaunākā monogrāfija iznāca pirms deviņiem gadiem. Tās autors, Dr. hist. Dariušs Fabišs (*Dariusz Fabisz*), atzīmē, ka ilgstošas pētniecības laikā nav saskāries ar dokumentiem, kas norādītu uz L. Žeļigovska saistību ar Polijas Ģenerālštāba II nodaļu, kas tieši vai netieši būtu zināms, ja ģenerāļa, vai viņu padoto rīcībā būtu tik iespaidīgas summas.⁹¹⁷ Minētais liek apšaubīt aģenta sniegtās informācijas ticamību, kas, visdrīzāk, vismaz atsevišķās epizodēs, bija balstīta uz baumām.

Būdam karaflotes virsnieks, I. Lukins bija saistīts ar Londonas krievu izlūkdienesta grupu “OK”, kas cieši sadarbojās ar britu izlūkdienestu kara flotes vecākā leitnanta Aleksandra Abaza (*Александр Алексеевич Абаза*) vadībā un, lielākoties, bija veidota no bijušajiem flotes virsniekiem. 1920. gada nogalē Rīgas grupa bija saistīta ar Vladimira Orlova (*Владимир Георгиевич Орлов*) sabiedroto un vienlaicīgi ar britu ārējā izlūkdienesta SIS (*Secret Intelligence Service*) rezidentu kapteini Malkolmu Maklarenu (*Malcolm Maclaren*).⁹¹⁸ Par to, ka “OK” bija aģentūra Rīgā un Liepājā, kā arī Kauņā un Tallinā ziņoja arī VČK.⁹¹⁹

Strādājot Francijas vēstniecībā, I. Lukins cieši sadarbojās ar minēto V. De Foru, bijušo Ahtirkas 12. huzāru pulka rotmistru, kurš darbojās Francijas izlūkdienesta uzdevumos, veicot izlūkošanu un sadarbojās gan ar krievu monarhistiem, gan ar NSZRIS, Polijas sūtniecību Latvijā un Polijas izlūkdienestu. Papildus I. Lukins sadarbojās ar monarhistu Ļ. Trapezņikovu un viņa kolēģi, Teodoru Rossalionu-Sošaļski (*Федор Александрович Россалион-Сошальский*). Lai gan V. De Fors lielā mērā kļuva par slepenu sabiedroto daudziem pretboļševikiem, viņa darbībai piemita ne

⁹¹² Piemēram: Latvijas izlūkdienesti, 1919-1940. 664 likteņi. Red. Kaņepe, V. Rīga: LU Žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2001. 224.lpp.; Peļevins, P. Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā 1920.-1934. g. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2016. 64. lpp.; Stranga, A. Latvijas - Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga: Mansards, 2020. 219. lpp.

⁹¹³ Jēkabsons, Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.-1939. gadā. 116. lpp.

⁹¹⁴ Vidējais aritmētiskais, kursam svārstoties no 207 rubļiem par vienu ASV dolāru janvārī, līdz 473 rubļiem jūnijā.

⁹¹⁵ The Balance of International Payments of the United States in 1922. Issues 551-575. Washington: Bureau of Foreign and Domestic Commerce, 1923. p. 41.; GARF 5872. f., 1. apr., 72. l., 2. lp.

⁹¹⁶ LNA LVA 1986. f., 2. apr., 3959_1. l., 84.-85. lp.

⁹¹⁷ Fabisz, D. Pamiņtniki ģenerāļa broni Lucjana Želigovskiego. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2014.

Fabisz, D. Ģenerāļ Lucjan Želigowski 1865-1947. Działalność wojskowa i polityczna. Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2007. Kā arī izdevumu autora sarakste ar disertācijas autoru.

⁹¹⁸ Jeffery K. Mi6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909-1949. London: Crown, 2010. p. 180 - 181.; LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 3. lp

⁹¹⁹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 4. lp.

Русская военная эмиграция. Том 1. Книга 1. С. 386; Книга 2. Том 1. С. 156.

tikai pretboļševistisko, bet arī savtīgo aktivitāšu pieskaņa, sākot ar vērtslietu un mākslas piederumu uzpirkšanu, turpmākai tirdzniecībai Rietumeiropā, un beidzot ar sūtniecības autoparka degvielu slepenu tirdzniecību.⁹²⁰

Pretboļševiku karaspēka izveides vīzijas. “Uzticīgo savienības” tradīcijās I. Lukins mēģināja zondēt iespējas par krievu virsniecības grupēšanu un sūtīšanu kādā karaspēkā, kas būtu formējams Eiropā. Lai gan 1921. gadā “Baltā kustība” palika bez finansiāla un militāra atbalsta, atsevišķi ģenerāļi joprojām mēģināja iesaistīt jaunus spēkus pretboļševistisku formējumu organizācijai. Tā, P. Glazenaps, kurš 1919. gada nogalē – 1920. gada sākumā īsu laiku komandēja ZRA un piedalījās krievu karaspēku organizēšanā Polijā, Ungārijā centās saformēt “Krievu kontrrevolūcijas leģionu”.⁹²¹ Vienlaicīgi, būdams precējies ar krievu monarhistu aprindās pazīstamu vācbaltiešu izcelsmes baronesi Mariju Borhu (*Мария Станиславовна Борх*), viņš neatmeta plānus pretboļševistiskās darbības izvēšanai Baltijas reģionā.

Spriežot pēc M. Borhas atmiņām, arī viņa Krievijas Pilsoņu kara laikā piedalījās monarhistu organizācijās, kas darbojās Nikolaja II ģimenes atbrīvošanas mērķa labad, vienlaicīgi plānojot atbrīvot arī VČK apcietināto pulkvedi Frīdrihu Briedi. M. Borha kā karavīrs dienēja ZRA, kur vienlaicīgi darbojās kā Markova II slepenais kurjers starp monarhistu šūnām Somijā, Igaunijā un Latvijā, būdama “Uzticīgo savienības” locekle. Šajā posmā viņa iepazinās ar I. Lukinu un viņa grupu.⁹²² Savukārt P. Glazenaps uzturēja attiecības ar I. Lukinu un Rīgā dzīvojošo ģenerālleitnanti Aleksandru Vladimirovu (citur Novograbeļskis) (*Александр Васильевич Владимиров*), kurš arī savulaik dienēja ZRA štābā. 1921. gada vidū viņš nosūtīja uz Rīgu savu emisāru, bijušo krievu diplomātu Ļevu Urusovu (*Лев Владимирович Урусов*), kurš Francijas vēstniecībā tikās ar I. Lukinu.⁹²³ Tikšanās laikā I. Lukins aprakstīja plašas darbības perspektīvas, norādot uz ievērojamu pretboļševiku skaitu Latvijā un vienlaicīgi lūdza pēc finansiālā atbalsta. Acīmredzot saņemtā informācija zināmā mērā iedrošināja P. Glazenapu, jo 1921. gada augustā – septembrī kā VČK, tā arī Krievu armijas komandieru iekšējā sarakstē bija atzīmēta P. Glazenapa uzticamo personu darbība Latvijā un ģenerāļa cerības īstenot sacelšanās vai teroristiskus aktus padomju teritorijā, šim mērķim iesaistot uzticīgos spēkus reģionā. Tomēr, balstoties uz laikabiedru atziņām, P. Glazenapa daudzpusīga darbība dažādās valstīs realitātē praktiski netika īstenota, lai gan epizodiski iezīmējas gan krievu emigrācijas, gan VČK un citu valsts specdienestu informatīvajā laukā.⁹²⁴

P. Glazenapa un līdzīgi domājošo pretboļševiku radikāļu grupas savās iecerēs nešķiroja līdzekļus, lai varētu īstenot revanšistiskus mērķus, t. i. atsākt karu ar Padomju Krieviju. Tā 1921. gada vasarā radikāļu grupa Latvijā plānoja īstenot atentātus ne tikai pret padomju diplomātiem (kas bija ierasta iecere), bet arī pret Latvijas valdības pārstāvjiem, un (vai) ārzemju diplomātisko misiju locekļiem. Galvenā provokāciju iecere bija atentātu īstenotāju lomu piešķirt padomju pusei, tādējādi panākot diplomātisko attiecību saraušanu ar Padomju Krieviju, iesaistot krīzē pēc iespējas vairāk valstis. Katalizatora uzdevumu šajos procesos būtu bijis jāspēlē viltotiem komunistiskās partijas uzsaukumiem, ko izveidotu ar teroristiskām grupām saistītās organizācijas, vienlaicīgi stimulējot krīzi ar publikācijām presē. Brīdinājumus par šādas darbības iespējamību izplatīja padomju Ārzemju Tautas komisariāts saziņā ar politiskiem pārstāvjiem ārzemēs un norādīja nepieciešamību informēt attiecīgo valsts drošības dienestus par iespējamiem draudiem.⁹²⁵

Padomju diplomātu ziņojumos kā galvenais drauds Baltijas valsts kontekstā tika norādīti krievu monarhisti, kas bija cieši saistīti ar Vācijas krievu monarhistiem, N. Markova vadīto Augstāko monarhistisko padomi, kas bija cieši saistīta ar “Uzticīgo savienību”. Kā minēts, pēc ZRA

⁹²⁰ LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 896. l., 127. lp.

⁹²¹ Русская военная эмиграция. Книга 2. Том 1. С. 517 - 518.

⁹²² Glazenap, M. Soldatka. Die kriegrischen Abenteur der Grafın B. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1969. S. 82.-88., 109.-120.

⁹²³ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 4. lp.

⁹²⁴ Русская военная эмиграция. Книга 2. Том 1. С. 410 - 411, 443 - 444.

⁹²⁵ Документы внешней политики СССР, Том 4. С. 264.

sabrukuma N. Markovs ar domubiedriem emigrēja uz Vāciju, kur izvērta aktīvu darbību krievu emigrantu vidū. Vairāku faktoru dēļ 1920. gadu sākumā Vācijā izveidojās īpaši blīvs krievu monarhistu īpatsvars, kuri sadarbojās arī ar Vācijas monarhistiem, nodrošinot auglīgu vidi šādas darbības izvēršanai. Apvienojot vairākas monarhiskās organizācijas, 1920. gada nogalē N. Markovs izveidoja “Berlīnes monarhisko apvienību” ar filiālēm vairākās valstīs, kas savukārt pakļāva citas monarhiskās apvienības attiecīgajās valstīs. 1921. gadā izveidotās Augstākās monarhiskās padomes vadībā nostājoties N. Markovam, bija ātri nospiesta opozīcija – konstitucionālie monarhisti un citu strāvojumu organizācijas.

Bez N. Markova padomes valdē tika ievēlēti vairāki citi “Uzticīgo savienības” locekļi, savukārt V. Sergejevs kļuva par “Monarhiskās apvienības” sekretāru.⁹²⁶ Jāatzīmē, ka V. Sergejevs kasiera amatā piedalījās arī “Bijušās Krievijas armijas un flotes virsnieku savienībā” (*Союз бывших военнослужащих Российской армии и флота*), kas faktiski kļuva par N. Markova kaujas grupu, tiesa gan par tās reālām kaujas spējām ir jāšaubās.

Politiskās apsardzības apkaršanas operācija. Acīmredzot padomju puses trauksmes signāli, skaidri norādot nevis uz abstraktiem draudiem no “baltgvardiem”, bet tieši uz Vācijas krievu monarhistu organizāciju atzarojumiem Latvijā (pat ne uz NSZRIS, kam bija reāla un plaša diversiju pieredze padomju teritorijā), kļuva par vadmotīvu Latvijas Politiskās apsardzības aktīvai darbībai, kas 1921. gada rudenī uzsāka pretboļševistiskās darbības apkaršanu.

Spriežot pēc aģentūras ziņojumu intensitātes un daudzveidības, Politiskā apsardzība veica visu krievu pretboļševistisku organizāciju monitoringu, tajā skaitā arī NSZRIS. Kā minēts, oktobra nogalē uz Daugavpili bija nosūtīts Politiskās apsardzības vecākais uzraugs J. Vanags, kurš bija iefiltrējies NSZRIS, lai izzinātu B. Savinkova organizācijas darbību Latvijā, taču lielākoties savienības sadarbības kontekstā ar Polijas specdienestiem.⁹²⁷

1921. gada nogalē tika atklāts monarhistu tīkls, kas apsardzības traktējumā bija nodevēts par “līdz šim lielāko monarhistu organizāciju”. Centrālu lomu tīklā ieņēma I. Lukins, sadarbojoties ar Rosalionu-Sošaļski, bijušo Krievu armijas pulkvedi Jēkabu Jakovļevu (*Яков Александрович Яковлев*), P. Glazenapa sievas brāli un emisāru Latvijā Nikolaju Borhu (*Николай Станиславович Борх*), bijušo ZRA praporšiku Romanu Matvejevu (*Роман Артамонович Матвеев*), kā arī ar bijušo KDBS virsnieku, pulkvedi Kronidu Ahatkinu (*Кронид Зосимович Ахаткин*). Ir jāatzīmē, ka K. Ahatkins līdzīgi kā V. Sergejevs bija Augstākās monarhiskās padomes jurisdikcijā esošās “Bijušās Krievijas armijas un flotes virsnieku savienības” dalībnieks un vēlāk pildīja sekretāra pienākumus Gdaņskas filiālē. Latvijā K. Ahatkins bija nosūtīts uz Daugavpili, gaidot uz turpmākiem centra rīkojumiem.⁹²⁸

1921. gada 10. decembrī sākās Politiskās apsardzības akarošanas operācija. Dažu dienu laikā tika veiktas kratīšanas pie N. Borha, R. Matvejeva Rīgā, kā arī pie K. Ahatkina un J. Jakovļeva dzīvokļos Daugavpilī. K. Ahatkins tika momentāni apcietināts un, iespējams, šāda strauja Politiskās apsardzības rīcība kļuva par iemeslu viņa plašajam komentāram pratināšanas laikā, paužot interesantas detaļas. Pēc P. Vrangeļa Krievu armijas evakuācijas, K. Ahatkins nonāca Serbijā, kur iepazinās ar krievu militāro atašeju un 1921. gada vidū pēc pēdējā ieteikuma bija nosūtīts uz Budapeštu, lai tiktos ar ģenerālmajoru Jevgeniju Doļinski (*Евгений Петрович Долинский*). J. Doļinskis nosūtīja K. Ahatkinu uz Latviju, lai veidotu sakarus ar vietējiem pretboļševikiem turpmākās darbības izvēršanai Krievijas pierobežas reģionos, kā tuvāko kontaktpersonu minot J. Jakovļevu.⁹²⁹ Lai gan K. Ahatkins sniedza salīdzinoši plašu informācijas klāstu pratināšanas ietvaros, saprotamu iemeslu dēļ, viņš noklusēja vērā ņemamu detaļu – J. Doļinskis bija P. Glazenapa labā roka pretboļševiku darbības īstenošanā, tādejādi apstiprinot kā VČK, tā arī

⁹²⁶ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 19. lp.

⁹²⁷ LNA LVVA 3235. f., 1/12. apr., 10. l., 45. - 47. lp.

⁹²⁸ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 41. lp.

⁹²⁹ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 1954. l., 14. lp.

Politiskās apsardzības rīcībā esošo informāciju par P. Glazenapa aktīvu iesaisti augstākminēto aktivitāšu plānošanā Latvijā.⁹³⁰

Atšķirībā no K. Ahatkina, pulkvedis J. Jakovļevs bija naivi un stūrgalvīgi izvairīgs. Pratināšanas gaitā viņš pamatoja savu ierašanos Latvijā (caur Ungāriju un Vāciju) ar mērķi “sameklēt savas mantas, kas tika atstātas vienā no Daugavpils noliktavām, laikā kad esmu dienējis pilsētā pirms 1914. gada”, ka arī pabeigt militārās vēstures darbu par Pirmo pasaules karu. Pulkveža bataljons tiešām bija dislocēts Daugavpilī pirms Pirmā pasaules kara, viņš bija iesaistīts arī pretboļševistiskajā darbībā stapkaru laikā, lai gan pēdējo pilnībā noliedza. Vienlaikus J. Jakovļevs minēja saikni ar P. Glazenapu, taču tikai dienesta ietvaros Krievijas Pilsoņu karā, un vēlāk sadarbojās ģenerāļa atmiņu izdošanā, kā redaktors.⁹³¹ Izpētot pulkveža dienesta gaitas jāsecina, ka viņš tiešām dienējis Krievijas Dienvidu bruņotajos spēkos, taču pratināšanā noklusējis vienu detaļu – 1918. gadā pildījis Stavropoles militārā gubernatora štāba priekšnieka pienākumus, savukārt Stavropoles militārā gubernatora amatu 1918.-1919. gadā ieņēma neviens cits kā pats P. Glazenaps.⁹³²

Arī nonākot emigrācijā J. Jakovļevs cieši sadarbojās ar P. Glazenapu un pēc atsevišķu avotu informācijas pat bija nozīmēts par P. Glazenapa plānotā karaspēka štāba priekšnieku, līdz ar to viņa nosūtīšana uz Latviju ģenerāļa uzticīgās personas statusā bija tikai likumsakarīga.⁹³³ Latvijā J. Jakovļevs nodibināja attiecības ar Francijas vēstniecības darbiniekiem, to skaitā ar grāfu D. De Martēlu un arī ar V. De Foru, ar kuriem bija pazīstams vēl Krievijas Pilsoņu kara laikā, kad grāfs dienējis Francijas misijā galvenā komisāra amatā, pārstāvot Franciju Krievijas Austrumos un P. Vrangeļa Krievu armijā⁹³⁴. Pulkvedis izvairīgi atzina pazīšanās ar K. Ahatkinu un N. Borhu, atzīmējot, ka pazina viņa māsu, grāfiene M. Borhu, taču neminot pazīšanās ar viņu kā ar P. Glazenapa sievu.⁹³⁵

Nav noslēpums, ka bijušie armijas vai flotes virsnieki, militārās jomas augsta līmeņa profesionāļi, lielākoties ārkārtīgi vāji pārzināja konspirācijas darbību. Tieši konspirācijas un ar to saistītās zināšanu trūkums kļuvis par iemeslu boļševiku specdienestu salīdzinoši vieglajai infiltrācijai pretboļševiku organizācijās. Šajā ziņā par labu piemēru kalpo P. Glazenapa grupas gadījums. 1921. gada decembrī, jau ritot Politiskās apsardzības rīkotajai apkarošanas operācijai, Rīgā ieradās pats P. Glazenaps, tikās ar J. Jakovļevu un J. Maļski – Tolstovu, apspriežot iespējamās pretboļševistiskās darbības norisi. Lai gan P. Glazenaps izmantoja Itālijas pilsoņa Pētera Krettari pasi, viņa identitāte bija zināma Politiskai apsardzībai. Ir jāpiekrīt A. Strangas paustajam pieņēmumam, ka visdrīzāk P. Glazenapam bija tīšām atļauts iebraukt Latvijā, lai izsekotu viņa sakarus, kas arī tika izdarīts.⁹³⁶ Analizējot drošības dienesta dokumentus, var secināt, ka pati tikšanās ar J. Maļski – Tolstovu, kas norisinājās pēdējam piederošajā “Grand Kino” izklaides iestādē, visdrīzāk bija organizēta Politiskās apsardzības uzdevumā, iesaistot J. Maļski – Tolstovu.

Punktus uz “i” P. Glazenapa emisāru darbībai Latvijā salika N. Borhs, bijušais Landesvēra virsnieks, kurš pēc Neatkarības kara kopā ar māsu un P. Glazenapu apmetās Budapeštā un atgriezās Latvijā 1921. gada vasarā. Pratinātais apstiprināja, ka J. Jakovļevs ir tiešais P. Glazenapa emisārs, nosūtīts uz Latviju pretboļševistisku aktivitāšu izvēršanai. Uzdevumu ietvaros viņš uzturēja ciešu kontaktu ar V. De Foru, savukārt K. Ahatkins darbojās J. Jakovļeva uzdevumos Daugavpilī un Rēzeknē, pie kam abu aktivitāte tika finansēta caur N. Borhu no P. Glazenapa.⁹³⁷ Vienlaicīgi ar

⁹³⁰ Русская военная эмиграция. Книга 2. Том 1. С. 444.

⁹³¹ Atmiņas netika izdotas.

⁹³² Яков Александрович Яковлев Риеejams: /ria1914.info/index.php/Яковлев_Яков_Александрович [skatīts 24.08.2022].

⁹³³ Русская военная эмиграция. Книга 1. Том 1. С. 88.

⁹³⁴ Врангель, П. Записки. Том 2. Санкт - Петербург: Питер, 2015. С. 630

⁹³⁵ LNA LVVA 3235. f., 2.apr., 1954. l., 18. lp.

⁹³⁶ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 75. lp.

⁹³⁷ Turpat, 16. lp.

minētajām personām bija aizturēts bijušais ZRA praporščiks Romans Matvejevs (*Роман Артамонович Матвеев*), kurš 1920. gadā pildīja sekretāra pienākumus pie V. Sergejeva. Noliedzot dalību jebkādās organizācijās, R. Matvejevs atzinās, ka pēc politiskās piederības ir monarhists un sniedza ziņas par citu ar P. Glazenapu saistītu personu – 1919. gada Ziemeļrietumu apgabala valdības tirdzniecības un rūpniecības ministra M. Marguliesa sekretāru Nikolaju Meijeru (*Николай Георгиевич Мейер*).

Janvārī ar iekšlietu ministra rīkojumu N. Borham, J. Jakovļevam, K. Ahatkinam, F. Rosalionam-Sošaļskim un I. Lukinam bija piespriests 7 dienu laikā pamest Latviju, ko īstenoja praktiski visas minētās personas.⁹³⁸ Operācijas gaitā tika apcietināts un izsūtīts arī cits aizdomās turamais, kurš arī sadarbojās ar V. De Foru, L. Urusovs, kurš gan Latvijā uzturējās visnotaļ epizodiski.⁹³⁹

I. Lukina saistība ar Francijas sūtniecību. Lai gan I. Lukinu uzskatīja par Latvijas drošībai kaitīgu personu, izteiktu monarhistu, kā arī vairāku valsts specdienestu aģentu (kratīšanas veikšanai bija izdots orderis), starp dokumentiem nav atrodams viņa pratināšanas protokols, turklāt, vadoties pēc uzraugu piezīmēm, kratīšana nebija veikta nozīmētajā laikā un netika īstenota arī vēlāk.⁹⁴⁰ Februāra sākumā par I. Lukinu, kā Francijas vēstniecības darbinieku, iestājās vēstnieks, grāfs D. Martels, atsūtot notu, kurā lūdza uz laiku atlikt I. Lukina izraidīšanu.

Novērojot I. Lukinu, un sniedzot Iekšlietu ministram atskaiti par viņa kaitniecisko darbību Latvijā, Politiskā apsardzība 1922. gada 9. janvārī atzīmēja, ka novērotajam nav noteiktas nodarbošanās, savukārt D. Martels 8. februāra notā ziņoja, ka I. Lukins strādā vēstniecībā un turpinās darba attiecības līdz gada beigām. Iespējams, tas varētu nozīmēt, ka I. Lukins bija pieņemts darbā steidzamā kārtā 1922. gada sākumā, cenšoties pasargāt viņu no izsūtīšanas.

Iekšlietu ministrija veica pretimnākšanas soļus un atcēla izraidīšanas lēmumu līdz 8. martam, kad I. Lukins kopā ar sievu pameta Latviju, vēlāk apmetoties Francijā.⁹⁴¹ Ņemot vērā augstākminētās, visnotaļ mīklainās nianse, visdrīzāk dokumentu trūkums un vēstniecības aizbildniecība bija cieši saistīta ar I. Lukina slepenu darbību, kurā tika iesaistīti (vai ieinteresēti) arī Latvijas specdienesti un viņa izceļošana bija optimālais kompromiss.

Papildus informāciju par I. Lukina personības nozīmi Latvijas pretboļševistiskajā kustībā daļēji sniedza nesen atklātie ASV Kolumbijas Universitātes Bahmetjeva arhīva dokumenti, to skaitā kņaza A. Līvena sarakste ar krievu militārās emigrācijas līderiem. Aplūkojot pretboļševiku apcietināšanu Latvijā, A. Līvens atzīmēja, ka šādai akcijai piemita starptautisks raksturs, tās norisinājās kā Latvijā, tā arī Igaunijā un Polijā. Polijā dzīvojošais NSZRIS loceklis, kādreizējais ZRA 2. kājnieku divīzijas komandieris ģenerālmajors M. Jaroslavcevs bija brīdināts un pirms apcietināšanas paguva izbraukt no valsts. Attiecībā uz Latvijas pretboļševiku aktivitātēm, A. Līvens ar sarūgtinājumu uzņēma ziņas par I. Lukina izsūtīšanu, satiekoties ar viņu Berlīnē. Aplūkojot Politiskās apsardzības aktivitātes kņazs atzina, ka Latvijā I. Lukins bija viņa galvenais darbinieks pretboļševistisko aktivitāšu jomā. Pats A. Līvens gribēja atgriezties Latvijā, taču bija “labvēlīgi brīdināts” par iespējamu apcietināšanu Latvijā, līdz ar to palika Vācijā.⁹⁴²

Lai gan 1922. gada februāra Politiskās apsardzības ziņojumos tika apliecināts, ka “krievu monarhistu” darbība tika apkarota, šis apgalvojums nebija patiess un pretboļševiku darbība atkal

⁹³⁸ R. Matvejevam ļāva palikt Latvijā lietišķu pierādījumu trūkuma dēļ. Netika pratināti arī citi aizdomās turamie, to skaitā A. Presņakovs, J. Maļskis-Tolstovs, A. Maksimovs u. c. ; LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 41. lp.; LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 1954. l., 22. lp.

⁹³⁹ Stranga, A., 222. lpp.

⁹⁴⁰ Grupas apkarošanai Politiskā apsardzība izveidoja atsevišķu lietu, kurā tika rūpīgi iesieti visi dokumenti, kas bija attiecināti uz kratīšanu, pratināšanu, minēto personu izraidīšanu un citām niansēm. Attiecībā uz I. Lukinu 10. decembrī bija izrakstīts orderis kratīšanas veikšanai, taču 11. decembrī orderī bija ierakstīta Politiskās apsardzības uzrauga piezīme “Netika izlietots”. LVVA 3235. f., 2. apr., 1954. l., 30. lp.

⁹⁴¹ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 1954. l., 30., 34. – 40., 45., 47. lp.

⁹⁴² Bakhmeteff Archive of Russian and East European Culture Columbia University – Rare Book & Manuscript Library (turpmāk - BAR) Russki Obshe-voinskii Soiuz (ROVS) Papers. Box 11. p. 1220.

nonāca Latvijas specdienestu uzmanības lokā, taču šoreiz saistībā ar starptautiskiem notikumiem Dženovā.⁹⁴³

4.4. Pretboļševistiskās aktivitātes 1922. gadā: “Dženovas konferences” konteksts

Konferences nozīme un vērtējums. Dženovas konferencei bija īpaši augsta nozīme kā Padomju Krievijā tā arī Rietumos, Maskavai to vērtējot kā pirmo plašo konferenci pēc Pirmā pasaules kara. Padomju pusei konference kļuva par izaicinājumu un jaunā politiskā kursa sākumu NEP ietvaros.⁹⁴⁴ Reizē, gatavošanās konferencei, dalība tajā un sekojošie notikumi kļuva par robežšķirtni padomju ārpolitikā – bija paveikts liels solis ideoloģiski – politiskajā jomā, no pilnas kontaktu noliegšanas ar kapitālistisko pasauli, deklarēto revolucionāra rakstura apliecinājumu ietvaros, līdz konstruktīva dialoga izveidei, modernās diplomātijas kontekstā.⁹⁴⁵

Lieki piebilst, ka īpaši lielu ažiotažu konferences sasaukšana izsauca “Ārzemju Krievijā”, ietekmējot praktiski visu emigrācijas politisko strāvojumu spektru. Šajā jomā emigrācijā dominēja trīs nosacīti strāvojumi:

- 1) Monarhisti, militārā emigrācija, Pareizticīgo Baznīca un liberāli uzstājās pret konferences norisi;
- 2) Labējie sociālisti revolucionāri ieņēma nosacīti neitrālu pozīciju;
- 3) Meņševiki un tiem radnieciski spēki lielā mērā atbalstīja konferenci.

Kopumā emigranti uzskatīja konferences būtību par neprātīgu Rietumu “koķetēšanu ar boļševikiem”, likumsakarīgi norādot, ka boļševiku valdība nav leģitīma un nepārstāv krievu tautu, uzurpējot varu un likvidējot Satversmes sapulci. Tādējādi, konferencē atzīstot boļševiku valdību, tiktu legalizēta “un sankcionēta viņu noziedzīga darbība”, būtiski apgrūtinot pat teorētisku pretdarbību boļševiku režīmam starptautiskās diplomātijas laukā.⁹⁴⁶

Savukārt Latvija un Igaunija ieturēja citu pozīciju, pozitīvi vērtējot konferences būtību un arī starptautisku Padomju Krievijas atzīšanu. Pie kam abu valstu pozīcija saskanēja, atzīmējot, ka šādā gadījumā arī ar padomju pusi noslēgtiem līgumiem būtu krietni lielāka, starptautiskā, nevis bilaterālā nozīme. Vienlaidīgi, intervijā izdevumam “Segodnja” Z. Meierovics akcentēja uzmanību, ka padomju *de iure* atzīšana tajā brīdī diez vai bija iespējama.⁹⁴⁷

Pretboļševiku ieceres un OGPU. Lai gan emigrācijas viedoklis un tieksme nepieļaut konferences norisi lielākoties neguva turpinājumu ārpus debatēm preses slejās un vēstuļu nosūtīšanas notikuma rīkotājiem, atsevišķas emigrācijas grupas sāka aktivizēties radikālajā, teroristiskajā virzienā. Ņemot vērā delegācijas sastāvu un dalībnieku nozīmi Padomju Krievijas politiskajā dzīvē, atentāts pret padomju pārstāvjiem bija īpaši pievilcīgs mērķis.

Būtībā teroristiskās darbības izvēršanai bija vairāki mērķi:

- 1) Pretboļševistiskās darbības izvēršana, apliecinot emigrācijas kaujas gatavību un spējas;
- 2) Konferences izjaukšana, nepieļaujot Padomju Krievijas atzīšanu;
- 3) Starptautiskās politiskās krīzes izraisīšana, saraujot diplomātiskās attiecības ar Padomju Krieviju.

Tomēr, ņemot vērā pretboļševiku nepilnībam konspirācijas jomā, šie nodomi kļuva ātri zināmi OGPU. 1922. marta vidū G. Čičerins iekšējā sarakstē uzsvēra, ka “bez fašistiem, krievu monarhisti un savinkovieši kaut ko gatavo” un aicināja OGPU parūpēties par papildus drošības

⁹⁴³ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 41. lp.

⁹⁴⁴ Быстрова, Н. Советская Россия на конференциях в Женеве и Гааге 1922 г. Взгляд из Кремля. С. 21 - 24, 51, 77, 207.

⁹⁴⁵ Хормач, И. Советское государство на международных форумах 1920 – 1930-х гг. Москва: Институт российской истории РАН, 2020. С. 74-75, 103.

⁹⁴⁶ Урядова, А. Генуэзская конференция и русская эмиграция // Вестник РГГУ. Серия: История. Филология. Культурология. Востоковедение. № 17 (2009) С. 140 - 143.

Русская военная эмиграция. Книга 2. Том 1. С. 290 - 291.

⁹⁴⁷ Латвия и Генуэзская конференция. Сегодня. 07.02.1922. С.2.

pasākumiem. Īpašu uzmanību viņš akcentēja delegācijai nepiemērotai izmitināšanas vietai Rappalo pilsētā, 30 km attālumā no Dženovas, kas būtiski palielināja atentāta realizācijas iespējas, “atdoties baltgvardu sazvērnieku rokās”.⁹⁴⁸ Padomju delegācijas vadītājs uzsvēra, ka ir nepieciešams turēt slepenībā viņu izbraukšanas datumu, lai novērstu iespējamo uzbrukumu.

G. Čičerina piezīme bija vietā, jo 1922. gada februārī Itālijā ieradās B. Savinkovs, šoreiz kā žurnālists Guļenko, un apmetās Dženovā. Jāatzīmē, ka atentāta gatavošanu viņš uzsāka ar centieniem slepeni iekļūt GPU, kas gan neizdevās. Tomēr B. Savinkovs nebūt nebija vienīgais pretboļševiku līderis, kurš centās izvērst teroristisku darbību pret padomju delegāciju. 1922. gada 28. martā sabiedrību satrīcināja notikums Berlīnē, kad bijušā Konstitucionāli demokrātiskās partijas līdera, vēsturnieka P. Miļukova⁹⁴⁹ lekcijas laikā bija nogalināts viņa partijas biedrs, Krievijas Satversmes sapulces loceklis, izdevējs un publicists Vladimirs Nabokovs (*Владимир Дмитриевич Набоков*). Faktiski V. Nabokovs kļuva par negadījuma upuri, atentāts bija vērstis tieši pret viņa draugu P. Miļukovu, kuru radikāli noskaņotie monarhisti uzskatīja par vienu no Krievijas impērijas un monarhijas sabrukumā vainojamiem politiķiem. Pasākumā bija apcietināti atentāta īstenotāji, bijušais P. Bermonta Krievijas Rietumu Brīvprātīgo armijas rotmistrs Sergejs Taborickis (*Сергей Владимирович Таборицкий*) un kornets Pjotrs Šabeļskis-Borks (*Петр Николаевич Шабельский-Борк, Попов*). Abi bija Minhenes krievu monarhistu kaujas grupas dalībnieki un saistīti ar “Uzticīgo savienību”.⁹⁵⁰ Atentāts izsauca plašu rezonansi, savukārt OGPU ārzemju nodaļas ziņojumos slepkavība tika dēvēta par “ievadu monarhistu gatavotai veselai teroristisku aktu sērijai.”⁹⁵¹

Latvijas petboļševiku konteksts. Lieki piebilst, ka OGPU šajā laikā strādāja paaugstinātās intensitātes un trauksmes režīmā, cenšoties maksimāli novērst potenciālā terorisma draudus pret delegāciju, tajā skaitā arī valstīs, kuru teritoriju bija paredzēts tai šķērsot, dodoties uz Dženovu. Padomju preses slejās parādījās ziņas par P. Glazenapa nesenu vizīti Latvijā, pasniedzot informāciju tā, it kā P. Glazensaps bija ieradies Latvijā ar valdības atļauju.⁹⁵² 1922. gada februāra beigās arī Politiskās apsardzības rīcībā nonāca informācija par bruņotās 18 personu pretboļševiku kaujas grupas ierašanos Latvijā no Polijas. Grupa it kā bija saistīta ar NSZRIS un nonāca Vecgulbenes rajonā, ar uzdevumu pāriet robežu teroristiskās darbības īstenošanai Padomju Krievijā. Padomju teritorijā tai tika uzdots satikties vietējiem NSZRIS partizāniem un kopīgiem spēkiem uzspriecināt padomju delegācijas vilcienu. Grupas darbība tika koordinēta no NSZRIS centrāles Polijā un sakari tika nodrošināti ar Polijas sūtniecības darbinieku starpniecību.⁹⁵³ Lai gan visnotaļ šaubīgas ziņas par grupas darbību netika apstiprinātas citos ziņojumos un protokolos, informācija, kopsummā ar padomju puses spiedienu, būtiski kāpināja spriedzi.

Politiskās apsardzības iekšējā sarakstē bija definēts ekstrēmistu mērķis Latvijā - atentāts pret Dženovas delegāciju, ar nolūku izraisīt politisku krīzi savstarpējās attiecībās un novest abas valstis (vai valsts blokus) līdz kritiskajam, iespējams, kara stāvoklim.⁹⁵⁴ Lai gan šāds nenoteikts un mazticāms koncepts bija līdzīgs 1921. gada augusta Padomju Krievijas Ārzemju komisariāta ziņojuma tēzei, Latvijas puse bija spiesta rīkoties, jo šajā reizē Latvija nebija tikai tranzīta valsts, kuru bija paredzēts šķērsot padomju delegācijas vilcienam.⁹⁵⁵ Jau 17. martā padomju puse

⁹⁴⁸ Быстрова, Н. С. 101.

⁹⁴⁹ Kā minēts, 1921. gadā P. Miļukovs izstājās no Konstitucionāli demokrātiskās partijas un iestājās Republikāņu-demokrātiskajā savienībā.

⁹⁵⁰ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 51. lp.; Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. с. 691, 699.

⁹⁵¹ Русская военная эмиграция. Книга 2. Том 1. С. 251.

⁹⁵² Stranga, A., 250. lpp.

⁹⁵³ LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 896. l., 41. lp.

⁹⁵⁴ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 4. lp.

⁹⁵⁵ 1921. gada 13. augustā Padomju Krievijas Ārlietu Tautas komisariāts avīzē “Izvestija” ziņoja, ka padomju varas pretinieki Latvijā gatavoja provokācijas, veicot atentātus pret Latvijas valstsvīriem un ārzemju diplomātiem. Komisariāts

ierosināja sarīkot starptautisku konferenci Rīgā, aicinot piedalīties Latvijas, Igaunijas, Lietuvas, Somijas un Polijas delegātus.⁹⁵⁶

Ņemot vērā augstākminēto spriedzi, Latvijas drošības dienesti ieviesa līdz šim nebijušus drošības pasākumus. 28. marta vakarā visi vilciena maršrutā esošie tilti bija īpaši apsargāti, vilciens brauca bez apstājas aiz priekšā braucošas lokomotīves, novēršot dzelzceļu minēšanas iespēju. Rīgas centrālā stacija bija no apmeklētājiem atbrīvota un policijas ielenkta.⁹⁵⁷ 29., kā arī 30. martā Rīgā norisinājās kopējā sēde, kurā tika izskatīti Padomju Krievijas *de iure* atzīšanas jautājumi, savstarpējo ekonomisko saikņu stiprināšanas nianses, izskatītas satiksmes un loģistikas veicināšanas iniciatīvas, apbruņojuma ierobežošanas problemātika un daži citi drošības jautājumi, to skaitā, akcentējot nepieciešamību cīnīties pret bruņotām bandām katras valsts teritorijā. Pēdējais jautājums padomju retorikā bija attiecināms uz pretboļševiku, konkrēti NSZRIS, darbības apkarošanu. 31. martā 20 cilvēku delegācija devās uz Berlīni, savukārt 1. aprīlī Rīgā ieradās citi delegācijas locekļi, L. Krasina vadībā, kas gan Rīgā uzturējās ļoti īsu laiku.⁹⁵⁸

Iespējamo draudu novēršana. Ņemot vērā gatavošanos delegācijas vizītei Latvijā un potenciālu draudu iespējamību, Politiskai apsardzībai, sadarbībā ar Latvijas armijas Galvenā Štāba Operatīvās daļas III nodaļu, t. i. Latvijas armijas izlūkdienestu (turpmāk III nodaļa), bija uzsākta plaša operācija potenciālo draudu novēršanai. Paradoksāli, taču informācija par potenciāliem teroristiem un terora draudiem nāca februāra sākumā no NSZRIS, Politiskai apsardzībai savervējot vienu no Latvijas organizācijas līderiem, kaujinieku P. Latuņinu. Ar to ir skaidrojama arī aģenta J. Vanaga vieglā nonākšana savienībā 1921. gada nogalē, kas norisinājās P. Latuņinam organizācijā ievēdot minēto “anarhistu”.⁹⁵⁹ Likumsakarīgi, ka reāli draudi nāca no kaujās un partizānu operācijām pieredzējušiem NSZRIS dalībniekiem, taču, acīmredzot, Latvijas specdienesti vēlējās pārliecināties par pilnīgu draudu novēršanu un izvērša reidu pret visiem redzamākajiem Latvijas pretboļševikiem, jeb “monarhistiem” to traktējumā.⁹⁶⁰

Veiksmīgai operācijas realizācijai tās gaitu bija paredzēts turēt ja ne pilnīgā noslēpumā, tad vismaz preses “klusuma režīmā”, ko īpaši uzsvēra III nodaļas priekšnieks, pulkvežleitnants Hugo Rozenšteins vēstulē Politiskās apsardzības priekšnieka vietas izpildītājam Pēterim Martinsonam.⁹⁶¹ Sarakstē kā potenciālie teroristisku aktivitāšu grupas dalībnieki bija minēti 30 cilvēki. Atšķirībā no ierastās pretboļševiku piederības militārajām aprindām, šoreiz sociālā kopaina bija krietni daudzpusīgāka – akadēmiskās jomas pārstāvji, aristokrātija, juristi, uzņēmēji, mājsaimnieces, melnstrādnieki, bezdarbnieki, un, protams, bijušie krievu virsnieki.⁹⁶²

Aizturētās personas. 25. – 26. martā sākās kratīšanas, divu dienu laikā pārmeklējot 11 aizdomās turamo mājvietas. Atšķirībā no kratīšanām, kas tika īstenotas pretboļševiku kontekstā līdz šim, visas 11 personas tika aizturētas, to starpā arī I. Lukina – P. Glazenapa grupas lietā iesaistītie J. Maļskis – Tolstovs⁹⁶³ un T. Rosalions – Sošaļskis. Vairāki citi saraksta dalībnieki bija tikai nopratināti. Politiskās apsardzības reidā tika aizturēta arī labdarības jomā pazīstamā kņaza A. Līvena sieva Elza Žanete Marija (pats kņazs tajā laikā dzīvoja Berlīnē), tiesa gan, jau nākamajā dienā viņa bija atbrīvota, līdz ar vairākiem citiem apcietinātajiem.⁹⁶⁴ Vienlaikus tika veiktas

paudis, ka plānotus atentātus pavadītu viltoti ziņojumi no Komunistiskās partijas, apliecinot, ka vardarbības akti kalpo kā atbilde par Latvijā īstenotām represijām pret komunistiem.

⁹⁵⁶ Lietuva demonstratīvi attiecās, jo konferencē piedalījās Polijas pārstāvji.

⁹⁵⁷ Stranga, A., 234. lpp.

⁹⁵⁸ Постановления Рижской конференции. Сегодня 01.04.1922. С.1

⁹⁵⁹ LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 116. l., 8., 18. lp.

⁹⁶⁰ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 4246. l., 2. lp.

⁹⁶¹ Hugo Rozenšteins. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/63781-Hugo-Rozenšteins> [skatīts 07.09.2022]

“Klusuma režīmu” gan nebija izdevies ievērot un operācijas norise jau 28. - 29.03.22. nonāca ne tikai Latvijas, bet arī Liebritānijas, Vācijas un citu valstu presē.

⁹⁶² LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 4. lp.

⁹⁶³ Glazenapa - Lukina lietā J. Maļskis pat netika pratināts

⁹⁶⁴ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 37., 38. lp.

kratīšanās arī Latgalē, kur aizdomās turamo lokā bija Latvijas Neatkarības kara pirmo krievu vienību komandieris un ZRA artilērijas pulkvedis M. Afanasjevs, viņa ģimenei piederošajā muižā dzīvojošais, ZRA pulkvedis Vladimirs Nepljuevs (*Владимир Константинович Неплюев*) un A. Daņilovs. Kopumā kratīšanas nesniedza ievērojamu rezultātu, turklāt A. Daņilovu minētajā laikā neizdevās atrast.⁹⁶⁵

Citu aizdomās turamo vidū bija arī Konstantīns Arabažins (*Костянтин Иванович Арабажин*) un Dmitrijs Verguns (*Дмитрий Николаевич Вергун*), akadēmiskajā jomā plaši pazīstamas personas. K. Arabažins savulaik guva atpazīstamību, būdams Helsinku Universitātes profesors krievu literatūras katedrā, vēlāk emigrēja uz Latviju un 1921. gada nogalē ar domubiedriem nodibināja pirmo un vienīgo krievu augstākās izglītības iestādi Latvijā – Krievu universitātes zinātņu institūtu, plašāk pazīstamu kā “Profesora Arabažina kursi”. Pirms institūta Rīgā bija nodibināta Krievu Tautas Universitāte, to sākotnēji vadīja K. Arabažins, vēlāk arī minētais D. Verguns. Pirms revolūcijas D. Verguns aktīvi piedalījās panslāvistu kustībā, strādāja žurnālistikā un izdevniecībā, vēlāk Parīzes Miera konferencē mēģināja panākt Aizkarpatu Krievijas autonomiju 1921. gada nogalē bija pārvācies uz Prāgu, kur vēlāk kļuva par vienu no krievu “Sokol” kustības centra vadītājiem. Savukārt viņa dēls Konstantīns 30. gados ieņēma vienu no vadošajām lomām starptautiskajā “Jaunās paaudzes nacionālajā savienībā”.⁹⁶⁶ Visdrīzāk Politiskās apsardzības uzmanībā abi nokļuva kā aktīvi dalībnieki krievu izglītības un kultūras jomā. Iespējams, ka drošības dienesta rīcībā bija informācijas par viņu plašiem sakariem “Ārzemju Krievijā”, kas raisīja aizdomās, taču viņi pat netika pratināti.

Starpturētajiem un nopratinātajiem dalību pretboļševistiskajā kustībā varēja inkriminēt vien dažiem apcietinātajiem. Viens no tiem minētais T. Rosalions-Sošaļskis, kurš bija labi pazīstams ar V. De Foru un arī ar Politiskās apsardzības priekšnieku Voldemāru Alpu. Par pēdējo pazīšanos liecināja fakts, ka pēc iepriekšējā apakšnodaļā minētā Iekšlietu ministrijas lēmuma, kad T. Rosalionam – Sošaļskim bija likts pamest Latviju, viņš devās pie V. Alpa, lūdzot pēc aizbildniecības viņa lietā, uz ko ierēdnis atbildēja, ka pats darbojās pēc “spiediena no augšas”.⁹⁶⁷

Cits aizturētais, krievu emigrants, Nikolajs Truškovs (*Николай Семенович Трушков*) savulaik bija I. Lukina komandētās ZRA Jamburgas strēlnieku vienības praporščiks, un Rīgā strādāja melnstrādnieka darbus, savukārt Makarijs Pospelovs (*Макарий Иванович Пospelов*)⁹⁶⁸, strādāja franču manufaktūras administrācijā un bija pazīstams ar vēstniecības pārstāvjiem, kas, iespējams kļuva par vadmotīvu viņa apcietināšanai.⁹⁶⁹

Apcietinātais Nikolajs Samojlovs (*Николай Изидорович Самойлов*) nesniedza liecības, kas kaut attālināti varētu tikt attiecinātas uz pretboļševistisku darbību. Nopratinātais pat nebija emigrants, bet gan Latvijas pilsonis, Neatkarības karā dienējis Latvijas armijā un strādājis “A. Stanke” tirdzniecības uzņēmumā. Aizturēto vidū bija arī N. Samojlova uzvārda brālis Aleksandrs Samojlovs (*Александр Степанович Самойлов*). Izņemot uzvārdus, abus Samojlovus nekas nevienoja, taču A. Samojlovs bija emigrants, savulaik dienēja Krievijas impērijas armijā huzāru pulkā pulkveža pakāpē, kas, visdrīzāk, kļuva par viņa aizturēšanas motīvu, ko akcentēja arī politpārvaldes dokumentos, izceļot šo nopratināšanas protokolā, bet otrs Samojlovs visdrīzāk piesaistīja drošības dienesta uzmanību uzvārda dēļ.⁹⁷⁰

Reida ietvaros bija paredzēts apcietināt arī brāļus Rossinskus, Nikolaju (*Николай Венедиктович Россинский*) un Sergeju. Abi brāļi karoja ZRA, Sergejs poručika pakāpē, savukārt Nikolajs pulkveža pakāpē kā ZRA, tā arī Trešajā Krievu armijā Polijā, komandējot 6. strēlnieku

⁹⁶⁵ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 4246. l., 9., 23.-25. lp.

⁹⁶⁶ Sk. 6.4. apakšnodaļu

⁹⁶⁷ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 39.lp

⁹⁶⁸ Turpat, 53., 55. lp.

⁹⁶⁹ Turpat, 70. lp.

⁹⁷⁰ Turpat, 56. lp.

pulku un arī vēlāk uzturēja sakarus ar cīņubiedriem Gdaņskā.⁹⁷¹ Ierodoties kratīšanas veikšanai, ierēdnis konstatēja, ka Nikolajs bija “smagi slim, pat pēdējās stundās” un Sergejam, kurš dežurēja pie mirstošā gultas, bija atļauts atnākt uz Politiskās apsardzības iecirkni nākamajā dienā, t. i. 28. martā. Nikolajs īsi pēc tam nomira, savukārt Sergejs rīkojās godīgi un ieradās kā bija nozīmēts. Pratināšanas laikā Sergejs atteicās apspriest brāļa darbību un pazīšanās, taču atbildot uz jautājumu par P. Glazenapu, atzīmēja, ka, būdams bijušais ZRA virsnieks, bija dzirdējis par ģenerāļa ierašanos Latvijā 1921. gada beigās ar Itālijas pilsoņa dokumentiem.⁹⁷² Par N. Rossinska darbību militārās emigrācijas uzdevumos liecina kratīšanas laikā atrastā sarakste ar “Bijušās Krievijas armijas un flotes virsnieku savienību” (organizācija bija cieši saistīta ar “Uzticīgo savienību” un Augstāko monarhisko padomi), kurā piedalījās arī N. Rossinskis. Dancigas filiāles valdes priekšsēdētājs 1921. gada oktobrī lūdza atsūtīt savulaik N. Rossinska komandētā pulka virsnieku atestāciju, ņemot vērā, ka daudzi no tiem emigrēja uz Vāciju un atestācija spētu atvieglot to raksturojumu. N. Rossinskis sniedza detalizētu ieskatu ne tikai virsnieku profesionālās īpašībās, bet arī ideoloģisku uzskatu jomā, raksturojot lielāko daļu kā “pareiza virziena” karavīrus un ar aizdomām komentējot kreiso uzskatu virsniekus.⁹⁷³

Atsevišķu Politiskās uzraudzības uzmanību piesaistīja Aleksandrs Laimings (*Александр Павлович Лайминг*), bijušais Krievijas impērijas armijas pulkvedis, kurš vairākkārt figurēja Politiskās apsardzības dokumentos kā NSZRIS vadītājs Latvijā.⁹⁷⁴ A. Laimings bija saistīts ar NSZRIS, taču viņa Latvijas filiāles vadītāja loma netika apstiprināta nedz NSZRIS iekšējos dokumentos, nedz arī organizācijas dalībnieku liecībās, kas bija visnotaļ detalizēti sniegtas, arī minot emisārus Latvijā. Pratināšanā A. Laimings noliedza pazīšanos ar pretboļševikiem, to starpā arī ar A. Daņilovu un V. Stroganovu, kurus noteikti pazina. Tomēr A. Laimings nezināja, ka sakarā ar Dženovu, NSZRIS darbība tika “enerģiski slepeni novērota” un aģentūras rīcībā nonāca organizācijas kurjers, Jegors Votosihovs (citur, Volosanovs), kurš bija sūtīts uz Padomju Krieviju, vedot “operatīvas dabas rīkojumus pretlielinieciskajām organizācijām operējošām uz Krievijas teritorijas”. Martā vidū Ostrovas virzienā kurjers pārgāja robežu ar viltotiem SZSA karavīra dokumentiem, taču savu, Gdaņskā izdoto pasi, viņš nosūtījis uz A. Laiminga adresi Rīgā. Jāatzīmē, ka kurjers atgriezās Latvijā, un ar sievu bija aizturēts pie robežas šķērsošanas, viņam konfiscējot SZSA Štāba slepeno rakstu norakstus.⁹⁷⁵ Lieki piebilst, ka kurjera saikne ar A. Laimingu piesaistīja īpašu drošības dienesta uzmanību un 4. aprīlī A. Laimings bija nopratināts otru reizi, atklājot, ka kopš Krievijas Pilsoņu kara laika ir pazīstams ar Romanovu ģimenes locekļiem un uztur kontaktu ar V. De Foru, kā arī citiem Francijas vēstniecības darbiniekiem, taču diplomātiski noklusēja pazīšanos ar izsūtīto I. Lukinu, kā arī faktu, ka savulaik bija lielkņaza Dmitrija (*Дмитрий Константинович Романов*) adjutants.⁹⁷⁶

J. Maļskis – Tolstovs: personība un darbība. Lai gan A. Laiminga saikne ar NSZRIS, varētu būt teorētiski attiecināma uz partizānu teroristiskajām aktivitātēm, vislielākā uzmanība bija veltīta kādam citam aizturētajam – J. Maļskim-Tolstovam. Kā tika minēts, J. Maļskis-Tolstovs nonāca Politiskās apsardzības uzmanībā vēl I. Lukina – P. Glazenapa grupu apkarošanas operācijas ietvaros, taču netika izsūtīts, jo P. Glazenapa vizīte norisinājās viņam piederošajā “Grand Kino” un, visdrīzāk, bija organizēta sadarbībā ar Politisko apsardzību, vai III nodaļu. Neraugoties uz iespējamo sadarbību, “Dženovas reida” laikā drošības dienests pret J. Maļski - Tolstovu izturējās citādāk, izmeklēšanas laikā atklājot virkni uzmanības cienīgu detaļu.

⁹⁷¹ Россинский Николай Венедиктович.

Pieejams: russianestonia.eu/index.php?title=Россинский_Николай_Венедиктович [skatīts 07.09.22]

⁹⁷² LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 34. lp.

⁹⁷³ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 120.-123. lp.

⁹⁷⁴ Turpat, 36. lp.

⁹⁷⁵ LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 116. l., 14., 20. lp.

⁹⁷⁶ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 82. lp.

Арест брата убийцы Набокова. Сегодня. 27.04.1922. С.3.

1922. gada 17. februārī izdevumā “Latvijas kareivis” tika publicēta sleja “Provokatoru centrāle Rīgā?”, kas bija balstīta uz Berlīnes avīzes “Russkaja sila” (*Русская сила*) raksta. Tajā tika sniegts īss ieskats atsevišķu emigrantu grupu darbībā, kas sadarbojās ar padomju pārstāvniecībām ārpus Padomju Krievijas un piegādā provokatīva rakstura ziņas par pretboļševistiskās kustības personām kā Iekšskrievijā, tā arī emigrācijā. Kā provokācijas piemērs bija minēta Padomju Krievijā īstenotā t. s. “Taganceva Petrogradas kaujas organizācijas” prāva.⁹⁷⁷ Slejā bija apgalvots, ka provokatoru organizācija bāzējās Rīgā un ir saistīta ar filiālēm Helsinkos, Viborgā, Berlīnē, Parīzē un Belgradā. Organizācijas vadību nodrošināja “kāds bijušais Judeņiča virsnieks M.”, “izpriecu iestādes īpašnieks, kurš provocējot nevien krievus, bet arī angļus, frančus un pat latviešus”.

Raksts zibenīgi nonāca Iekšlietu ministrijas redzeslokā un jau 18. februārī Politiskai apsardzībai tika uzdots veikt izmeklēšanu.⁹⁷⁸ Aģentūras darbības rezultātā bija atklāts, ka minētais M. bija J. Maļskis-Tolstovs, pēc aģentu ziņojuma bijušais ZRA pulkvedis (citur apakšpulkvedis), izlūkošanas dienesta vadītājs (citur pretizlūkošanas dienesta priekšnieks), krievu monarhistu kaujas organizācijas dalībnieks. Aizdomās turamais darbojās kā emigrācijā, tā arī Iekšskrievijā, taču nevis sniedzot ziņas padomju iestādēm, bet gan darbojoties pret tām, līdz ar to, viņa diskreditācijai, padomju puse sniedza nepatiesas ziņas, kas nonāca presē.⁹⁷⁹

J. Maļskis – Tolstovs tik tiešām dienēja ZRA, taču kapteiņa pakāpē un piedalījās armijas likvidācijas komisijā, bet visai nenozīmīgā amatā. Attiecībā uz darbību pretizlūkošanas jomā, Krievijā viņš pildīja īpašu norīkojumu ierēdņa pienākumus Petrogradas III nodaļā. Šajā amatā viņa galvenais darbības lauks bija azartspēļu apkarošana. Realitātē ZRA pretizlūkošanas dienestu vadīja barons Ernsts Fītinhofs (*Эрнст Владимирович Фитингоф*), bet J. Maļskis – Tolstovs pat nefigurēja sekundāro darbinieku sarakstos.⁹⁸⁰ Pēc dienesta biedru atzinuma arī par apakšpulkvedi viņš kļuva fiktīvā veidā, armijas juku posmā pavēli parakstot A. Palēnam, nevis tā brīža ZRA komandierim P. Glazenapam.⁹⁸¹

Jau nākamajā dienā pēc aizturēšanas viņš nosūtīja vēstuli Politiskās apsardzības vadītājam, kurā pasvītēja savu uzticamību Latvijas valstij, noliedza dalību monarhistu organizācijā un apliecināja, ka vairāk kā divarpus gadu garumā sadarbojās ar III nodaļu.⁹⁸² Nākamajās vēstulēs aizturētais atkārtoti apelēja pie sadarbības ar specdienestiem, akcentējot uzmanību, ka tieši viņš bija informators, kurš palīdzēja atklāt un apkarot P. Glazenapa un I. Lukina grupu darbību Latvijā. Tas bija vairāk kā ciniski, jo savulaik viņš dienēja kopā ar I. Lukinu izlūkošanas dienestā Somijā, vēlāk aktīvi darbojās “Uzticīgo savienībā”, turklāt ar tuvu līdzgaitnieku N. Borhu, kuru nodeva līdz ar I. Lukinu. Aizturētais tik tiešām organizēja tikšanās ar J. Jakovļevu un P. Glazenapu, kuri ieradās pie viņa Rīgā, lai konsultētos par iespējamo pretboļševistiskās darbības attīstību Latvijā. Ņemot vērā visu minēto, Politiskā apsardzības nonāca pie sprieduma, ka raksts par Rīgas provokatoriem visdrīzāk tika veidots atriebības nolūkiem un bija balstīts uz I. Lukina un P. Glazenapa grupas dalībnieku liecībām, kuri nonāca Berlīnē.⁹⁸³

Ir uzmanības vērts detaļa, Berlīnes avīzes “Russkaja sila” redakcijā aktīvi piedalījās kāds N. N. Ivanovs. Visnotaļ iespējams, tas bija tas pats N. Ivanovs, kurš piedalījās kā Ziemeļrietumu

⁹⁷⁷ Tas ir Padomju Krievijā safabricētais tiesas paraugprocess, kurā tika tiesāti pretpadomiski noskaņota inteligences grupa. Rezultātā gāja bojā aptuveni 100 cilvēki (īstenojot nāves sodu, kā arī ejot bojā aizturēšanas brīdī), to starpā dzejnieks Nikolajs Gumļevs.

⁹⁷⁸ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 1. lp.

⁹⁷⁹ Turpat, 3. lp.

⁹⁸⁰ Мальский Евгений Николаевич. russianestonia.eu/index.php?title=Мальский_Евгений_Николаевич [skatīts 12.09.2022] Sk. Igaunijas Aizsardzības akadēmijas katedras vadītāja Dr. hist. Igora Kопитина sleju: Контр-разведывательное отделение штаба Северо-Западной армии
Pieejams: russianestonia.eu/index.php?title=Контр-разведывательное_отделение_штаба_Северо-Западной_армии [skatīts 13.09.2022]

⁹⁸¹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369.l. 199. lp.

⁹⁸² Jēkabsons, Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.-1939., 119. lpp.

⁹⁸³ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 75. lp.

valdībā, tā arī “valdībā”, ko izveidoja “Uzticīgo savienība” Kronštates sacelšanas laikā. Līdz ar to N. Ivanovs varēja būt pazīstams arī ar I. Lukinu, vai kādu no Latvijas grupas un viņa rīcībā varēja nonākt informācija par Rīgas provokatoru, kura diskreditācijai arī tapa raksts.⁹⁸⁴

Negaidīti liecības par aizdomās turamā darbību sniedza kāds Politiskās apsardzības darbinieks Balodis, apliecinot, ka 1921. gada sākumā J. Maļskis – Tolstovs ar domubiedru uzaicināja viņu uz viesnīcu Roma, kur uzturēja “konspiratīvu dzīvokli”, pēc aģenta domām “vrangeliešu vervēšanas punkts”. Pret atlīdzību (līdz pat 15 tūkstošiem rubļu) Balodim bija piedāvāts sniegt konspiratīvas ziņas par Latviju, uz ko aicinātāji saņēmuši atteikumu. Par notiekošo Balodis bija ziņojis tā laika Politiskās apsardzības priekšniekam V. Alpam, kurš gan to ignorēja, būdams J. Maļska-Tolstova labs paziņa.⁹⁸⁵ Analizējot aizturētā personību ir jāatzīmē, ka atšķirībā no ierastajiem krievu emigrantiem, kuri lielākoties piederēja pie trūcīgā, jeb, labākajā gadījumā, vidēji nodrošinātā slāņa, J. Maļskis – Tolstovs bija turīgs cilvēks, veiksmīgs uzņēmējs, nekustamo īpašumu, kafejnīcas “Bi-Ba-Bo”, “Grand Kino” un citu uzņēmumu īpašnieks. Šajā jomā viņš sadarbojās ar T. Rosalionu – Sošālski, kur tas piegādāja kinolentes no Vācijas un tika aizturēts tieši J. Maļska – Tolstova ziņojuma dēļ.⁹⁸⁶

Atrodoties apcietinājumā, J. Maļskis-Tolstovs sākotnēji uzvedās visnotaļ izaicinoši, atsakoties ievērot iekšējo kārtību, taču drīz viņa uzvedība mainījās, kam par iemeslu kļuva Politiskās apsardzības priekšnieka spriedums viņu izraidīt no Latvijas, kā valsts drošībai kaitīgu elementu. J. Maļskis – Tolstovs vairākkārt griezās pie Iekšlietu ministra, aicinot jautāt pēc rekomendācijām III. nodaļā un apliecinot savu dziļu uzticību Latvijas valstij. Nav zināms, vai šādas atsauksmes sniedza III nodaļa, taču pozitīvu vērtējumu deva V. Alps, apliecinot, ka J. Maļskis – Tolstovs bija vērtīgs ziņotājs monarhistu lietās. Acīmredzot, tas iedarbojās un J. Maļskim – Tolstovam ļāva palikt Latvijā, taču attiecībā uz T. Rosalionu – Sošālski, A. Laimingu, S. Rosinski, A. Samojlovu lēmums bija bargāks, piespriežot tiem pamest valsti.⁹⁸⁷

Attiecībā uz S. Rossinska likteni, Iekšlietu ministrijai tika nosūtīts lūgums no Krievu emigrantu īpašas komitejas, apliecinot, ka viņš nepiedalījās politiskajās organizācijās un strādāja komitejā saimniecības pārzinis, nodrošinot maznodrošinātiem paredzētas ēdnīcas darbību. Ievērojot prasību, S. Rossinskim ļāva palikt Latvijā. Līdzīgus soļus spēra arī A. Samojlovs un A. Laimings, taču pēdējā lūgums tika atraidīts, savukārt A. Samojlova rūpes vainagojās ar panākumiem un viņam ļāva palikt. Rezultātā Latvijas teritoriju piespieda pamest T. Rosalionu – Sošālskim un A. Laimingam. Iebraukt Latvijā liedza arī kņazam A. Līvenam.⁹⁸⁸

Politiskās apsardzības darbības vērtējums. Analizējot “Dženovas reida” būtību, ir jāatzīmē, ka lielākoties tas bija īstenots kā *force majeure* līdzeklis, aizturot pēc Latvijas specdienestu uzskatiem aktīvākos pretboļševistiskās kustības locekļus. Uzmanības vērtā arī aizturēto atbrīvošanas dinamika – kamēr Latvijā atradās padomju delegācija bija atbrīvotas tikai aizturētās sievietes. Savukārt vīrieši (lai gan vairāki tiešām bija saistīti ar pretboļševistiskām organizācijām) tika atbrīvoti tikai pēc padomju delegācijas aizbraukšanas, turklāt praktiski vienlaicīgi, kas liecināja par Politiskās apsardzības mērķi – izolēt iespējamus teroristiskās darbības īstenotājus un pie reizes potenciāli bīstamas personas, kas līdz šim neiezīmējās ar izteikti naidīgu darbību, taču bija zināma to saistība ar pretboļševikiem. Arī Iekšlietu ministrijas lēmumi pret aizturētajiem bija visnotaļ tolerantī, no apcietināto skaita liedzot Latvijā palikt tikai diviem dalībniekiem, turklāt viens no tiem jau bija pārkāpis piespriepto lēmumu pamest valsti. Nevar noliegt arī specdienestiem raksturīgu rosību, “atbildot uz signāliem no augšas”, tas ir, uzrādot pastiprinātu aktivitāti Iekšlietu ministrijas

⁹⁸⁴ Русская сила. Nr.2. (1922).

⁹⁸⁵ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 68. lp.

⁹⁸⁶ Turpat, 83. lp.

⁹⁸⁷ Turpat, 96., 99., 101., 102., 104., 105. lp.

⁹⁸⁸ Turpat, 113., 118., 141., 164. lp.

priekšā. Epizodiski tās drošības dienesta darbībā arī turpmāk, noteiktu politisko saspīlējumu ietvaros.⁹⁸⁹

Teroristi pretboļševiki: Nikolajs Taborickis. Tomēr raksturot Politiskās apsardzības darbību kā mazefektīvu vai primitīvu nebūtu korekti. Dienesta rīcībā esošā informācija par iespējamiem atentātiem bija pamatota, ko apliecināja aprīļa beigās veiktā operācija. 26. aprīlī Rīgas stacijā tika aizturēts krievu monarhistu Minhenes kaujas grupas dalībnieks Nikolajs Taborickis (*Николай Владимирович Таборицкий*). Azturētais bija bēdīgi slavena, V. Nabokova slepkavas, radikāla fanātiķa S. Taboricka brālis, kurš ierādās Latvijā, uzdodamies par bankas darbinieku, ar slepenu mērķi stiprināt kontaktus teroristiskās darbības attīstībai. Jāatzīmē, ka N. Taborickim šī nebija pirmā vizīte Latvijā, 1919. gadā P. Bermonta – Avalova Krievijas Rietumu Brīvprātīgo armijā viņš dienēja armijas komandiera konvojā. Bermontiādes laikā N. Taborickis ar cīņu biedriem atzīmējās ar izteiktu antisemitismu un tieksmi uz marodierismu, veicot kratīšanas ebreju mājokļos.⁹⁹⁰ Melnsitmnieciskā antisemitisma jomā abi brāļi bija fanātiski domubiedri, kas kopā ar citiem krievu, vācu un Latvijā dzimušajiem vācbaltiešu labajiem radikāļiem (viens no tiem bija vēlākais nacionālsociālisma ideologs Alfreds Rozenbergs) piedalījās Minhenē dibinātajā slepenajā “Aufbau” (*Aufbau Vereinigung*) organizācijā, atbalstīja Kappa sacelšanās un vēlāk aktīvi darbojās krievu emigrantu vidē, atbalstot nacionālsociālismu.⁹⁹¹ Antisemitisms kļuva arī par vienu no argumentiem atentāta iecerei pret P. Miļukovu, kuram pārmeta pārlieku lielas simpātijas ebrejiem. Šajā jomā nesen bija atklāts visai interesants fakts - brāļi Taborcki bija ebreji, taču visas dzīves garumā cītīgi slēpa savas saknes.⁹⁹²

Neraugoties uz neveiksmi Latvijā, Minhenes grupas kaujinieki un ar tiem saistītās personas 1922. gada vasarā īstenoja citu, diemžēl veiksmīgu atentātu, kas arī bija saistīts ar Dženovas kontekstu. Konferences pārrunām ieejot strupceļā, 16. aprīlī padomju un Vācijas delegācijas vadītāji G. Čičerina un Valtera Ratenau (*Walther Rathenau*) personās noslēdza vienošanos par savstarpējo *De iure* atzīšanu, abpusēju parādu saistību atcelšanu un ciešu sadarbību dažādās jomās (to skaitā arī militārajā), kas plašai publikai kļuva pazīstama kā Rappalo vienošanās. 24. jūnijā Vācijā V. Ratenau tika labējo radikāļu “Konsul” organizācijas locekļu nogalināts. Pēc vienas no versijām atentātā piedalījās arī vairāki krievu emigranti no “Aufbau”.⁹⁹³

A. Daņilovs un Danīls Frolovs. 1922. gada pavasarī bija aizturēts arī A. Daņilovs, atšķirībā no Rīgā aizturētajiem, A. Daņilovs tik tiešām būtu bijis spējīgs piedalīties atentātu realizācijā, it īpaši ņemot vērā viņa saikni ar NSZRIS un partizānu kaujas pieredzi.⁹⁹⁴ A. Daņilova potenciālu 1922. gada sākumā augsti vērtēja arī A. Līvens, uzskatot to par spējīgu partizānu komandieri, kas varētu izveidot bruņotus formējumus, ja šāda nepieciešamība radīsies.⁹⁹⁵ Attiecībā uz A. Daņilovu, jautājumus raisa fakts, ka viņa darbība kļuva par iemeslu izsūtīšanai no valsts 1922. gadā, taču izsūtīšana tika iekšlietu ministra atcelta, lai gan bijušais pulkvedis bija viens no bīstamākajiem tā laika pretboļševikiem Latvijā, kurš sadarbojās ar reālām kaujinieku grupām.⁹⁹⁶ Kratīšanas laikā pie

⁹⁸⁹ Piemēram 1932. gada Tirdzniecības līguma konteksts

⁹⁹⁰ Bērziņš, P. Bermonta štāba aizkulises. No Bermonta arhīva dokumentiem // Burtnieks Nr.10 (1929). 953. lpp.

⁹⁹¹ Kellog, M. The Russian Roots of Nazism White Émigrés and the Making of National Socialism, 1917–1945. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. Pp. 13, 61, 112, 134.

⁹⁹² Петров, И. «Все самочинцы произвола...»: подлинная биография Сергея Таборицкого // Неприкосновенный запас 6 (122) / 2018. Москва: Новое литературное обозрение. С. 180 - 188.

⁹⁹³ Быстрова, Н. Советская Россия на конференциях в Генуе и Гааге 1922 г. Взгляд из Кремля. С.147, 150, 167.

Lielbritānijas vēsturnieks Maikls Kellogs uzskata, ka vairāki “Aufbau” locekļi piedalījās V. Ratenau atentātā. Sk. Kellog, M. The Russian Roots of Nazism White Émigrés and the Making of National Socialism, 1917–1945.; Savukārt citi vēsturnieki uzskata, ka slepkavību īstenoja citas ekstrēmiskās Vācijas organizācijas “Konsul” locekļi; Sk.

Быстрова, Н. Советская Россия на конференциях в Генуе и Гааге 1922 г. Взгляд из Кремля. С.164.

⁹⁹⁴ Arcietināts krievu monarhistu. Latvijas vēstnesis. 27.04.1922. 2. lpp.; Арест брата убийцы Набокова. Сегодня. 27.04.1922. С.3.

⁹⁹⁵ BAR, Box 11. p. 1220.

⁹⁹⁶ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 93. lp.

A. Daņilova bija atrasta NSZRIS programma un konferences rezolūcija, kas pulkveža traktējumā nonāca pie viņa praktiski nejauši, viņa vizītē Varšavā 1921. gada vasarā, kad A. Daņilovs “vienkāršā apmeklētāja” statusā ieradās uz NSZRIS dibināšanas konferenci.⁹⁹⁷ Lieki piebilst, ka šādi skaidrojumi bija bērnišķīgi naivi, lai neteiktu klaji melīgi, it īpaši, ņemot vērā NSZRIS slepeno saraksti un faktu, ka A. Daņilovs 1921. gadā Daugavpilī kļuva par Politiskās apsardzības provokācijas upuri, kurā nepārprotami tika atklāta viņa piederība NSZRIS. Analizējot iepriekš pausto, kā skaidrojumu šādai A. Daņilova “imunitātei” var minēt viņa sadarbību ar Latvijas spēcdienestiem un plašus sakarus NSZRIS “zaļo” vidū Krievijas pierobežas joslā, kas sniedza iespējas iegūt militārā rakstura informāciju.

Marta nogalē Daugavpilī bija apcietināts cits bijušais krievu virsnieks, poručiks Daņils Frolovs (*Даниил Кириллович Фролов*), kurš kopš pirmajām dienām piedalījās Latvijas Neatkarības karā un vēlāk Krievijas Pilsoņu karā, būdams pulkveža M. Afanasjeva partizānu nodaļas un A. Līvena Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienības ložmetēju rotas komandieris, bet vēlāk komandēja kājnieku bataljonu ZRA. Marta sākumā D. Frolovs uzsāka pretboļševistiskās grupas organizēšanu no bijušiem cīņu biedriem teroristiskām aktivitātēm padomju teritorijā. Mērķa ietvaros viņš griezās arī pie cita kādreizējā “līvenieša”, Daugavpils garnizonā 12. Bauskas kājnieku pulka ložmetēju rotas komandiera kapteiņa Artūra Silgaiļa. Pēc kapteiņa paustā, grupas organizēšana norisinājās P. Glazenapa un A. Līvena uzdevumos un, nonākot padomju teritorijā, Pleskavas reģionā tai bija paredzēts apvienoties ar citām grupām, kas tika organizētas Igaunijā. Attiecībā uz savas lomas nozīmi organizācijas veidošanā D. Frolovs noslēpumaini minēja: “lai gan esmu bandinieks, bet par mani runā arī ārzemēs.” Kopumā viņa ziņojumi gan bija fantastisku izdomu pilni, apliecinot, ka viņa “vienībā” pieteicās ap 500 cilvēku un vervēšana norisinājās ar Z. Meierovica atļauju.⁹⁹⁸

Jāatzīmē, ka D. Frolova personība bija iesaistīta avantūrās arī vēlāk. Tā IV Saeimas vēlēšanās 1931. gadā, viņš piedalījās krievu deputātu M. Kaļistratova un Grigorija Jeļisejeva (*Григорий Савельевич Елисеев*) anonīmajā apmelnošanas kampaņā. Abi politiķi bija viņa cīņu biedri un dienēja A. Līvena vienībā, bet starpkaru Latvijas politiskajā apvārsnī sliecās kreisā sektora pusē. Iespējams, tas arī kļuva par D. Frolova uzbrukuma iemeslu, kad vēlēšanu kampaņas laikā viņš anonīmi publicēja uz nepatiesas informācijas balstītu vēstuli, deputātu diskreditācijai.⁹⁹⁹ Ir vērts atzīmēt, ka G. Jeļisejevs un D. Frolovs piedevām bija attāli radinieki, kas gan netraucēja pēdējām kļūt par NKVD informatoru 1941. gadā, sniedzot ziņas par G. Jeļisejevu, un arī vēlāk, ieslodzījumā, ziņojot par ieslodzītajiem.¹⁰⁰⁰

Dženovas starptautiskā rezonanse. Pretboļševiku un krievu emigrantu apcietināšana 1922. gada sākumā iezīmējās ne tikai Latvijā. Vēl pirms Rīgas “Dženovas reida”, 11. martā, Polijas pārstāvim Stefanskim Padomju Krievijā bija nosūtīta G. Čičerina nota, kurā visnotaļ nenoteiktā veidā bija pausta kārtējā nožēla par Rīgas līguma nepildīšanu, padomju pusei naidīgo elementu darbības apkarošanas jomā. Stefanskis diplomātiski apliecinājis Polijas draudzīgo attieksmi un akcentēja pretējās puses uzmanību uz konkrētu pierādījumu trūkumu.¹⁰⁰¹

Tomēr jau 20. martā Polijā norisinājās ārkārtas valdības sapulce, kurā tika nolemts izsūtīt no valsts virkni “monarhistu”, aizdomās par valstij kaitīgu darbību. Kā oficiāls iemesls bija P. Vrangeļa karaspēka virsnieka, ģenerālmajora Vjačeslava Novikova (*Вячеслав Митрофанович Новиков*) slepenā pretboļševistiskā darbība. Bēgot no padomju gūsta, 1921. gadā jūlijā V. Novikovs ieradās Polijā, kur uzsāka aktīvu darbību militāro emigrantu vidē, nodibināja sakarus ar P. Vrangeli, apmeklēja to Konstantinopolē un centās organizēt karavīru grupas sacelšanās īstenošanai Padomju Krievijā. Vienlaicīgi V. Novikovs sadarbojās ar B. Savinkovu, S. Bulak – Balahoviču un baltkrievu politiķi, partizānu vadoni V. Adamoviču.

⁹⁹⁷ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 4246. l., 22. lp

⁹⁹⁸ LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 121. l., 28. - 30. lp.

⁹⁹⁹ Фейгмане, Т., Русские в довоенной Латвии. С. 92 - 94.

¹⁰⁰⁰ LNA LVA 1986. f. P-6516. l., 8-10. lp.

¹⁰⁰¹ Документы внешней политики СССР. Том 5. С. 146 - 147.

Krievu Sarkanā krusta un citu organizāciju aizsegā, V. Novikovs nodarbojās ar brīvprātīgo vervēšanu turpmākām pretboļševistiskām aktivitātēm. Savervētos, strādnieku arteļu aizsegā, plānoja nosūtīt uz kaujas grupu Polijas pierobežā, ar uzdevumu – Dženovas konferences laikā pāriet robežu un īstenot teroristisku aktu virkni, kas saasinātu attiecības starp Poliju un Padomju Krieviju un, iespējams, ietekmētu konferences gaitu. Minētajā laikā tik tiešām risinājās Polijas koncesiju jautājums Baltkrievijā un kā darba spēku bija pieļauta iespēja izmantot krievu internētos karavīrus. Tomēr realitātē šie plāni bija visai utopiski un netika pat daļējo realizēti.¹⁰⁰²

21. martā notika plaša apmēra reids krievu sabiedrisko organizāciju darbinieku vidē, apcietinot 42 cilvēkus.¹⁰⁰³ To starpā bija bezpeļņas organizācijas Krievu komitejas, Bēgļu aprūpes komitejas, Krievu Sarkanā krusta locekļi un citu labdarības organizāciju pārstāvji. Atšķirībā no Latvijas Politiskās apsardzības, Polijas drošības dienests rīkojās krietni bargāk, izsūtot tajā pašā dienā sabiedrisko darbinieku, Krievu komitejas valdes locekli, bijušu B. Savinkova līdzgaitnieku Boriss Heršelmani (*Борис Робертович Гершельман*), P. Mahrovu un V. Novikovu. Neraugoties uz Krievu komitejas lūgumiem, vēlāk tika izsūtīti vēl 12 citi aizdomās turamie.¹⁰⁰⁴ Daži no izsūtītajiem, kas piederēja krievu militārām aprindām, pārcēlās uz Gdaņsku, kur turpināja pretboļševistisku darbību. Tā P. Mahrovs sadarbojās ar P. Glazenapu un viņam tuvu, no Rīgas izsūtītu līdzgaitnieku K. Ahatkinu.¹⁰⁰⁵ Ņemot vērā Polijas specdienestu ciešu sadarbību ar krievu pretboļševistiskām aprindām, 1922. gada pavasara trauksme kļuva par politisku izrādi un pie reizes iemeslu dažu nevēlamo elementu izsūtīšanai (tādu kā krievu ģenerāļi), nevis par pasākumu kompleksu reālu draudu novēršanai.

Ir jāatzīmē, ka 1922. gada pavasarī NSZRIS vārds vienā no pēdējām reizēm iezīmējās citā Eiropas daļā, atkal Dženovas delegācijas kontekstā, šoreiz Vācijā. Likumsakarīgi, ka pēc V. Nabokova slepkavības, padomju delegācijai braucot uz konferenci caur Vāciju un apstājoties Berlīnē, atmosfēra pilsētā bija īpaši trauksmaina un drošības dienesti darbojās pastiprinātā režīmā. Tomēr tas nespēja atturēt B. Savinkovu, A. Dikhofu – Derentāli, G. Elfengrēnu un viņam pietuvināto cilvēku grupu no mēģinājuma īstenot atentātu pret G. Čičerinu. Tas nebija izdevies, Berlīnes policija tika informēta par teroristu grupas ierašanos un spēja novērst plānu īstenošanu.¹⁰⁰⁶ Tomēr B. Savinkovs mēģināja realizēt atentātu arī vēlāk, jau Itālijā, kur nodibināja sakarus ar B. Mussolini, piedāvājot sadarbību, ko pozitīvi, taču samērā vienaldzīgi novērtēja fašistu līderis, vienlaicīgi stingri aizliedzot izvērst teroristiskās aktivitātes. Aprīļa vidū, konferences norises laikā, pēc OGPU lūguma B. Savinkovs tika apcietināts un izsūtīts no Itālijas.¹⁰⁰⁷

“Dženovas reids” un I. Lukina – P. Glazenapa grupu darbības apkarošana kļuva par spēcīgu triecienu pretboļševistiskās kustības aktivitātēm Latvijā. Pēc Politiskās apsardzības paustā, pretboļševiku kustība Latvijā 1922. gada vidū tika likvidēta.¹⁰⁰⁸ Ir jāatzīmē, ka apliecinājumi par likvidāciju bieži vien figurēja Politiskās apsardzības ierēdņu ziņojumos un, it īpaši, atskaitēs Iekšlietu ministrijai, tomēr korektāk būtu apliecināt, ka tika apslāpētas pretboļševistiskās kustības redzamākās izpausmes. Realitātē Latvijā turpināja pastāvēt kā pagrīdes organizācijas, tā arī ar to saistītu personu loks, kuru aktivitātes drīz atsākās.

¹⁰⁰² Ганин, А. "Несколько раз ходил... в Советский Союз партизанить". Генерал Новиков между красными и белыми // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. № 3 (30) (2022). С. 88 - 90.

¹⁰⁰³ Dryblak, Ł. Pozyskać przeciwnika. Stosunki polityczne między państwem polskim a mniejszością i emigracją rosyjską w latach 1926–1935, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021. s. 90 - 91. Pēc Latvijas sūtniecības informācijas, korā bija apcietināti 80 cilvēki, 15 tika izsūtīti uzreiz. LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 43. lp

¹⁰⁰⁴ Archiwum Act Nowich. 2/59/0/1/2. S. 337, 349.

¹⁰⁰⁵ Русская военная эмиграция. Том 2. С. 304.

¹⁰⁰⁶ Борис Савинков на Лубянке, с. 283- 284.

¹⁰⁰⁷ Мазохин, О., Сафонов, В. Синдикат - 2, с. 49-53.

¹⁰⁰⁸ Piemēram, naidīga attieksme pret Latvijas valsti, nepatiesu ziņu izplatīšana, emigrācijas monarhiskā rakstura literatūras aprīte u. c. LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 896. l., 150., 192. lp.

4.5. “Nikolajeviešu” darbības sākums

Pulkvedis kņazs Anatols Līvens. Vienu no nozīmīgām lomām starpkaru pretboļševistiskajā kustībā Baltijas valstīs spēlēja pulkvedis kņazs A. Līvens, kurš, kā tika minēts, netieši bija iesaistīts arī “Dženovas reidā”. Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienības izveidotājs, Latvijas Neatkarības un Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks, pulkvedis A. Līvens pēc 1919. gada maijā gūtā ievainojuma ilgstoši ārstējās Parīzē, 1920. gadā atgriezās Latvijā, cenšoties nodarboties ar lauksaimniecību, taču tajā brīdī neguva panākumus. Vēlāk viņš atkārtoti devās uz Franciju, kur ar N. Judeņiča atbalstu mēģināja izveidot lauksaimniecības koloniju, iztikas nodrošināšanai krievu emigrantiem, bijušajiem ZRA karavīriem. A. Līvena pozitīvā reputācija, aristokrātiskā izcelsme, komunikācijas spējas un arī noteiktā ietekme Baltijas valstīs padarīja to par vienu no krievu militārās emigrācijas nozīmīgajām personām Eiropas mērogā.¹⁰⁰⁹

1921. gadā ar N. Judeņiča atbalstu kņazs devās uz Vāciju, lai apmeklētu minēto Reihenhales monarhistu sanāksmi un apzinātu ZRA karavīrus Vācijā. Reihenhales sanāksmē A. Līvens piedalījās militārās komisijas darbībā, apkopojot informāciju par krievu militāriem emigrantiem Eiropā, to konsolidācijai iespējamai karadarbībai nākotnē, kas lielā mērā saskanēja arī ar ROVS misiju, kas gan bija izveidota 1924. gadā. Vēlāk Parīzē A. Līvens organizēja autogarāžu krievu emigrantu apmācībām autovadītāju arodam, kas darbojās līdz 1924. gadam un palīdzēja gūt iztiku daudziem bijušajiem karavīriem. Dzīvodams ārzemēs, A. Līvens uzturēja ciešus kontaktus ar emigrācijas redzamākām personām kā aristokrātijas, tā arī virsniecības aprindās, vienlaicīgi nezaudējot saikni ar pretboļševikiem Latvijā, kur kļuva par pretboļševistiskās kustības centrālo figūru.¹⁰¹⁰

1922. gada izdots liegums A. Līvenam atgriezties Latvijā nebija balstīts uz “Dženovas reida” rezultātiem vien, jau 1921. gada oktobrī Latvijas Ārlietu ministrija nosūtīja Francijas sūtniecībai rīkojumu neizdot A. Līvenam vīzu iebraukšanai Latvijā. Tomēr šajā ziņā notika kuriozs – rīkojums nonāca sūtniecībā tad, kad kņazs jau bija ieguvis vīzu un oktobra beigās, iespējams, jau bija ieradies Latvijā. Lai gan A. Līvena persona Ārlietu ministrijai nebija vēlama, 1921. gada rudenī izraidīšanai viņu tomēr neizvirzīja, bet aicināja Politisko apsardzību pievērst papildus uzmanību viņa darbības novērošanai.¹⁰¹¹ Iespējams, viedoklis par A. Līvena potenciālo valsts interesēm kaitīgo darbību nostiprinājās pēc Reihenhales monarhistu kongresa, zinot kņaza tiešu dalību tā komisijās. Nevar noliegt, ka kopš Neatkarības kara noteiktai sabiedrības daļai pastāvēja neuzticība A. Līvenam, kā “Baltās kustības” *de facto* vadītājam Latvijā. Kā Neatkarības karā, tā arī starpkaru posmā A. Līvens neslēpa savus politiskos uzskatus, atklāti atzīstot, ka ir monarhists, taču nekad neuzstājās pret Latvijas suverenitāti un neuzskatīja, ka monarhisku iekārtu būtu nepieciešams uzspiest ar varu.¹⁰¹²

“Līvenieši – Nikolajevieši”. Uzturot ciešus kontaktus ar krievu militārās emigrācijas centriem, kuru organizētākā daļa monarhistu šķelšanās pieturējās pie lielkņaza Nikolaja orientācijas, A. Līvenam tuvas personas Latvijā arī nosvērās par labu Nikolajam. 1922. gada šķelšanās sākums, it īpaši Latvijā, vēl nepaspēja iezīmēties tik krasi, kā tas notika pēc Kirila pašpasludināšanas par imperatoru. A. Līvena dēļ “nikolajeviešu” darbība Latvijā iezīmējās ātrāk par “kiriloviešiem”, lai gan 1921. – 1922. gadā to dēvēja par “Līvena grupu”, vai “līveniešiem”, bet aptuveni, sākot ar 1924. gadu par “nikolajeviešiem”. Laika gaitā abu atzarojumu aktivitātes iezīmējās gan sadarbībā, gan intrigās un konfrontācijās plašā spektrā, kas sniedzās no sabiedriski politiskām līdz teroristiskām pretboļševistiskām izpausmēm.

Dženovas precedents kļuva par lielisku papildus iegānu, vērstu pret A. Līvenu, kas daļēji balstījās uz kādas pratināšanas dokumentos neminētās informācijas un, iespējams, kratīšanas laikā

¹⁰⁰⁹ Рутыч, Н. Белый фронт генерала Юденича: Биографии чинов Северо-Западной армии. Москва: Русский путь, 2002. С. 259 - 261.

¹⁰¹⁰ Turpat.

¹⁰¹¹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 16.lp

¹⁰¹² Pie kņaza A. Līvena un viņa kundzes. Pēdējā brīdī. 18.11.1932. 5. lpp.

atrastām liecībām, kas gan netika minētas pārējos dokumentos. Iespējams pierādījumi bija gūti, analizējot Līvenu ģimenes saraksti, jo A. Līvens vēstulē N. Judeņičam ar nožēlu pauda, ka kratīšanas laikā bija konfiscēta visa viņa korespondence.¹⁰¹³ Lai gan lēmumam par liegumu A. Līvenam atgriezties nenoliedzami piemita politisks raksturs, pārmet Politiskas apsardzībai lietas safabricēšanu nebūtu objektīvi, par ko liecina A. Līvena sarakste ar P. Vrangeļa pārstāvi Parīzē savulaik, Krievijas Ziemeļu apgabala bruņoto spēku komandieri Pilsoņu karā, ģenerālleitnantu J. Milleri.

Kā bija minēts, ar A. Līvenu tieši saistītas aktivitātes sākās jau 1921. gadā un bija īstenotas ar I. Lukina starpniecību, ko kņazs devēja par savu “galveno līdzstrādnieku”.¹⁰¹⁴ Pats A. Līvens, atspoguļojot notikumus korespondencē, atzīmēja, ka bija laicīgi brīdināts par iespējamām draudiem un saņēma ieteikumu neatgriezties Latvijā. Attiecībā uz sievas apcietināšanu, kņazs atzīmēja, ka viņa bija atbrīvota tajā pašā dienā, tiesa gan “pēc diplomātiskā korpusa cilvēku enerģiskas iejaukšanās”.¹⁰¹⁵ E. Līvenas un S. Rossinska apcietināšana acīmredzot bija saistīta kā ar kņaza personību, kā arī ar aktivitātēm “Krievu nacionāli demokrātiskās savienībā” ietilpstošā “Krievu emigrantu lietu īpaša komiteja”,¹⁰¹⁶ kur Līvenu ģimene kopš 1921. gada finansiāli atbalstīja ēdnīcu maznodrošinātajiem, bet S. Rossinskis pildīja saimnieciskās daļas vadītāja pienākumus.¹⁰¹⁷ Šķietami absurdaizturēšanai labdabības organizācijas ietvaros tomēr bija zināms pamatojums, saistība ar “nikolajevešiem” un ar to centru ārzemēs. 1921. – 1922. gadā “nikolajeveši” Latvijā centās organizēt uzticamu virsnieku grupu pretboļševistiskās darbības īstenošanai, kurai bija paredzēts sadarboties ar A. Daņilova partizāniem Krievijas pierobežā. Šis uzdevums bija uzticēts ģenerālmajoram Andrejam Jesimontovskim (*Андрей Васильевич Есимонтовский*) (grāfa A. Palēna ieteiktais virsnieks, monarhistu saietā Reihenhallē delegāts no Grieķijas), kura nosūtīti virsnieki ierastos Latvijā un tiktu finansēti caur Līvena meitu, “Krievu emigrantu komitejas” ēdnīcas vadītāju. Subsīdijas tiktu nomaskētas pēc atstrādātās shēmas, kas darbojās arī līdz šim – kā komitejas izsniegti sociālie pabalsti, nepiesaistot lieku uzmanību.¹⁰¹⁸

Lai gan pēc I. Lukina izraidīšanas un lieguma kņazam iebraukt Latvijā (t.i. personīgi vadīt “nikolajevešu” darbību Latvijā) “nikolajevešu” darbība saruka, tā neapstājās pavisam. A. Līvena personība kļuva par sava veida idejisku epicentru daudziem “Baltās kustības” karavīriem, lielākoties tiem, kas bija saistīti ar ZRA. Laika gaitā lokam pievienojās arī citu “balto” karaspēku bijušie karavīri, kas atbalstīja “nikolajevešu” strāvojumu. Tādejādi, arī dzīvodams Rietumeiropā, A. Līvens spēja pulcināt noteiktu “līveniešu – nikolajevešu” grupu Latvijā, kas vēlāk kļuva par kodolu ROVS un A. Kutepova kaujinieku organizācijas filiāļu darbības īstenošanai, kā arī aktīvi piedalījās citās pretboļševistiskās aktivitātēs.

“Nikolajevešu” aktivitātes daļēji bija finansētas no militārās emigrācijas centriem Rietumeiropā, kā arī no mecenātiem. Piemēram 1923. gadā Latvijas “nikolajeveši” saņēma subsīdiju no kņazienes Jūlijas Kantakuzinas (*Юлия Фёдоровна Кантакузина*) (ASV prezidenta Ulisa Grantas (*Hiram Ulysses Grant*) mazmeita) līdzekļiem, kuras vīrs Mihails Kantakuzins

¹⁰¹³ Рутыч, Н., С. 260.

¹⁰¹⁴ BAR, ROVS Вох 11. Rīga to Kūteпов. P.6.

¹⁰¹⁵ Turpat, 4. lpp.

¹⁰¹⁶ Кrievu emigrantu lietu īpaša komiteja (Особый комитет по делам русских эмигрантов в Латвии) - 1920. gadā dibināta organizācija, kas vēlāk tika pārformēta par Latvijas Krievu emigrantu lietu speciālo komiteju (Специальный комитет по делам русских эмигрантов в Латвии). Komiteja sniedza juridisku un materiālu palīdzību emigrantiem, palīdzēja darbā iekārtošanās jautājumos, uzturēja patversmi, darbnīcas, ēstuvī, u. c. Ieverojamas summas komitejas darbības atbalstam bija saņemtas no krievu emigrantu organizācijas Zemgor Prāgā.

¹⁰¹⁷ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 16. l., 113. lp.; LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 896. l., 276. lp.

¹⁰¹⁸ BAR, ROVS Вох 11. p. 1220.; Сверчевская, А. Солдат трех армий: Кароль Сверчевский. Рассказ об отце. Москва: Институт всеобщей истории, 1993. с. 48.

(*Михаил Михайлович Кантакузин-Сперанский*) dienēja ar A. Līvenu prestižajā Kavalergardu pulkā un bija Krievijas impērijas armijas virspavēlnieka, lielkņaza Nikolaja adjutants.¹⁰¹⁹

A. Līvena saistību ar ASV organizācijām veicināja arī viņa meita Serafima, ASV pārstāvniecību un citu ar to saistītu organizāciju līdzstrādniece, kura palīdzēja saglabāt korespondences konfidencialitāti, izmantojot ASV pārstāvniecību korespondences kanālus.¹⁰²⁰ Materiālo atbalstu līveniešiem sniedza arī vietējie krievu uzņēmēji, kā piemēram senā krievu uzņēmēju dzimta Popovi, kas pēc Pirmā pasaules kara evakuācijas un sekojošiem notikumiem spēja atjaunot un pat paplašināt uzņēmējdarbību, metāla izstrādājumu ražošanu un tirdzniecību. “Brāļu Popovu” uzņēmuma īpašnieka Nikolaja Piranga (*Николай Юльевич Пиранг*) dēli Dmitrijs un Aleksejs Krievijas Pilsoņu kara laikā dienēja A. Deņikina Krievijas Dienvidu bruņotajos spēkos un, atgriežoties Latvijā, piedalījās vairākās krievu oficiālajās un pagrīdes organizācijās ar slepenu pretboļševistisku virzienu. Pretboļševistisku uzskatu jomā brāļi simpatizēja arī fašismam, to krievu interpretācijā. 20. gadu pirmajā pusē “Brāļu Popovu” uzņēmums kļuva par sava veida “balto” karaspēkos bijušo dienējošo darba vietu, palīdzot iekārtoties daudziem trūcīgiem emigrantiem.¹⁰²¹ Vēlāk “nikolajevešu” darbība nostiprinājās un guva noteiktu organizatorisku formu, kas iezīmējās 20. gadu vidū un otrajā pusē.

4.6. “Kiriloviešu” aktivitāšu sākums

Nemot vērā ciešu saistību starp krievu emigrācijas centriem Rietumeiropā un Baltijā, visi ar monarhistu šķelšanos saistītie procesi praktiski uzreiz atbalsojās Baltijas valstīs, kur tika plaši pārstāvēti kā “kirilovieši”, tā arī “nikolajeveši”. Darba pirmajā nodaļā minētās demogrāfiskās kopainas, vēsturisku un ģeogrāfisku īpatnību dēļ visplašāk abi atzarojumi bija pārstāvēti Latvijā un Igaunijā, krietni mazāk Lietuvā, kur pretboļševistiskai kustībai piemita visnotaļ nosacīts raksturs. Kā minēts, Latvijas kontekstā par “nikolajevešu” līderi kļuva A. Līvens, savukārt “kiriloviešu” darbību vadīja pulkvedis Fjodors Fehners (*Федор Юлианович Фехнер*)¹⁰²² kopā ar brāli Aleksandru, to aktivitātēm sākoties vēl pirms Kirila 1924. gada manifesta (sk. pielikumu nr.5).

Georgija Grafa misija. Lieki piebilst, ka jau “Troņa sargātāja” pasludināšana 1922. gadā satricināja “Ārzemju Krieviju”, vienai sabiedrības daļai kritizējot Kirilu, citai esot neizpratnē, bet atsevišķām grupām cerot, ka manifests ieskandinās dižas pārmaiņas. Īpašu pozitīvu saviļņojumu manifests izsauca krievu kopienā Vācijā, kur Minhenē koncentrējās ievērojams monarhistu īpatsvars. Starp tiem bija kuplā skaitā bija pārstāvēti iepriekšminētie radikāļi, teroristi, uzturējās

¹⁰¹⁹ Кантакузина, Ю. Революционные дни. Воспоминания русской княгини, внучки президента США. 1876-1918. Москва: Центрполиграф, 2007. с. 31, 61.; LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 31. lp

¹⁰²⁰ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 31. lp.

¹⁰²¹ Turpat, 32. lp.

Vairāk par Popovu dzimtu sk.: Фирма Братья Поповы <http://www.russkije.lv/ru/lib/read/the-popov-brothers-firm.html> [skatīts 05.10. 2022]

LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 44., 46. lp. u. c.

¹⁰²² Fjodors Fehners Федор Юлиевич (Юлианович) Фехнер (21.05.1887. - pēc 1940)

Piedzima Rīgā, Daugavpils cietokšņa inženieru pārvaldes priekšnieka, pulkveža ģimenē. 1907. gadā absolvēja Pažu korpusu. 1909. gadā piešķirta gvardes podporučika pakāpe, 1911. gadā poručika pakāpe. Dienēja Leibgvardes 2. Artilērijas brigādes 4. baterijā. 1915. gadā tika paaugstināts par štābkapteni. 1917. gada sākumā apbalvots ar Sv. Jura ieroci. Piedalījās Krievijas Pilsoņu karā Krievijas Dienvidu bruņotajos spēkos, Leibgvardes strēlnieku baterijas komandieris. 1919. gada martā Gvardes pulka komandieris, karoja pret N. Mahno karaspēku. Ievainots kaujās pie Jekaterinoslavļas (mūsdienās Dņipra). Emigrēja kopā ar Krievu armiju 1920. gada novembrī. Emigrācijā dzīvoja Vācijā, nodibinot kontaktus ar “kiriloviešiem”, 1922. gada nogalē pārcelās Latvijā. 1923-1927. gados bijis nelegālās Kirila pārstāvniecības priekšnieks Latvijā, kopā ar brāli izvēršot plašu pretboļševistisku darbību Latvijā. Vienlaicīgi aktīvi piedalījās krievu sabiedriski - politiskajā dzīvē. Tika izsūtīts no Latvijas 1927. gadā monarhistu lietas ietvaros. Vēlāk dzīvoja Ungarijā. Pieejams: http://ria1914.info/index.php/Фехнер_Федор_Юлианович [skatīts 15.11.2022]

Augstākā monarhiskā padome un vairākas citas izteikti labējās organizācijas, kuru lielākā daļa atbalstīja Kirilu.¹⁰²³

Centoties attīstīt tā saucamo leģitimistu (t. i. lielņnaza Kirila piekritēju) līniju, “kirilovieši” plānoja plašas sabiedriskās aktivitātes, uzsverot nepieciešamību šādu darbību īstenot jaundibinātajās valstīs, no kurienes to varētu veikt arī Padomju Krievijas teritorijā. Atsevišķa uzmanība šajā jomā bija piešķirta Baltijas jūras ziemeļrietumu reģionam, kurā darbību plānoja vācbaltiešu izcelsmes krievu karaflotes virsnieks, 2. ranga kapteinis Georgijs Grafs (*Георгий Карлович Граф*). Viņa personība bija izcili piemērota šādu aktivitāšu īstenošanai, jo atšķirībā no daudziem “nansensistiem”, bijušais virsnieks bija Somijas pilsonis, kas atvieglāja vīzas piešķiršanu un nepievērsa lieku policijas uzmanību, turklāt G. Grafam bija plašs paziņu loks monarhistu sabiedrībā Somijā, Igaunijā un Latvijā. Septembrī G. Grafs saņēma rīkojumu no lielņnaza Kirila izzondēt situāciju Baltijā leģitimistu pārstāvniecību izveidei.

Uzdevuma plānošanu G. Grafs veica kopā ar citu vācbaltieti, bijušo rīdzinieku, galēji labējās “Aufbau Vereinigung” locekli un vēlāk vienu no galvenajiem Ādolfa Hitlera “Alus puča” organizatoriem, Maksu fon Šeibneru-Rihteru (*Max Erwin von Scheubner-Richter*). Arī viņš bija ieinteresēts aģentūras tīkla izvēšanai Baltijas valstīs un apņēmas nodrošināt finansējumu, piesaistot Vācijas labējo politiķi, bijušo Ģenerālštāba priekšnieku ģenerāli Erihu Lūdendorfu (*Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff*). Būdams potenciāli ieinteresēts aģentūras saikņu stiprināšanai ar pretboļševikiem darbībai Padomju Krievijā, E. Lūdendorfs pilnībā nosedza misijas izdevumus.¹⁰²⁴

Plānojot komandējumu, G. Grafs tikās Berlīnē ar P. Glazenapu, kurš emigrantu sabiedrībā centās uzturēt aktīvas pretboļševistikās darbības ilūziju un noslēpumaini apgalvoja, ka viņa pakļautībā ir organizācija, kas spētu nodrošināt kā aģentūras nokļūšanu PSRS teritorijā, tā arī sacelšanās organizēšanu. Vienlaicīgi ģenerālis lika saprast, ka viņa organizācija būtu ar mieru pakļauties Kirilam, ja vien tiktu nodrošināts atbilstošs finansējums. Šajā ziņā G. Grafa viedoklis bija identisks kā citu pretboļševiku, tā arī OGPU aģentūras secinājumiem – visspilgtāk P. Glazenapa darbība iezīmējās finansējuma meklēšanā, grandiozajā plānošanā un viltotas informācijas sagādē, taču ne reālās pret boļševikiem vērstās aktivitātēs.

Somijā un Igaunijā G. Grafs tikās ar vietējiem monarhistiem kā galvaspilsētās, tā arī pierobežas pilsētās Viborgā un Narvā, paplašinot aģentūru kā vietējās nozīmes darbībai, tā arī iespējamām aktivitātēm padomju teritorijā. 1922. gadā tas bija salīdzinoši viegli īstenojams, Kirila aģentiem maskējoties kontrabandistu ampluā, kuru bija īpaši daudz pierobežas joslās praktiski visās valstīs, kas robežojās ar Padomju Krieviju. Misijas noslēgumā G. Grafs apmeklēja Latviju, kur par peripetijām Romanovu un emigrācijas vidē bija labi informēti ne tikai Rīgā, bet arī Latvijas provincē.¹⁰²⁵ Piemēram, 1922. gada augusta beigās, tas ir burtiski dažas nedēļas pēc Kirila “troņa sargātāja” manifesta pasludināšanas, skrejlapas ar Francijas pilsētā Senbriakā pasludināto Kirila manifestu nonāca Vecgulbenes Politiskās Apsardzības rīcībā.¹⁰²⁶

Pēc G. Grafa paustā, Rīgā viņam sekoja ne tik daudz policijas aģentūra, cik kādas “krievu konspiratīvas organizācijas” dalībnieki, kuru izdevumi informēja par “pirmo reizi atklāto Kirila Vladimiroviča organizācijas” darbību Latvijā. Neraugoties uz izsekošanu, G. Grafs tikās ar viņam rekomendēto personu – pulkvedi Fjodoru Fehneru (*Федор Юлианович Фехнер*), kurš bija raksturots kā “pilnībā idejisks cilvēks uz kuru var paļauties”, turklāt ar reālām iespējām iesūtīt aģentūru PSRS. Arī pats G. Grafs raksturoja F. Fehneri kā izcili idejisku pretboļševiku, kura

¹⁰²³ Kā piemēram 1919. gadā Berlīnē dibinātas Ziemeļrietumu valdības “premjers”, ģenerālmajors Vasilij Biskupskis (Василий Викторович Бискупский), kas centās savai ietekmei P. Bermontu. Vēlāk V. Biskupskis vadīja radikālo organizāciju “Aufbau Vereinigung” un sadarbojās ar tādiem vācu monarhistiem, kā bijušo Ģenerālštāba priekšnieku ģenerāli Erihu Lūdendorfu (Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff), tā arī ar Vācijas nacionālsociālistiskās kustības locekļiem, to skaitā ar Ādolfu Hitleru (Adolf Hitler) u. c.

¹⁰²⁴ Граф, Г. На службе императорскому дому России. С. 50 -57.

¹⁰²⁵ Turpat.

¹⁰²⁶ LNA LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 116. l., 41.- 42. lp.

darbība gan ir nonākusi Politiskās apsardzības uzmanībā. F. Fehners nebūt nebija vienīgais Kirila aģents Latvijā, vēlāk viņam pievienojās brālis – Aleksandrs un I. Pokrovskis. Drīz viņu darbības rezultātā leģitimistu kustības izpausmes iezīmējās kā Latvijā, tā arī (pēc G. Grafa paustā) PSRS un Lietuvā, Latvijas organizācijas vadībā stāvēja F. Fehneram.¹⁰²⁷

Fjodora Fehnera darbība. Artilērijas pulkvedis F. Fehners 1920. gada nogalē evakuējās no Krimas un nonāca vienā no nometnēm Konstantinopoles reģionā. Atšķirībā no vairākuma P. Vrangeļa armijas karavīriem, 1921. gadā viņš apmetās nevis Balkānos, bet Vācijā. Iespējams, ar to arī bija saistīta viņa iesaiste “kiriloviešu” nometnē, kā arī 1922. gada nogalē Mīnhenē G. Grafam sniegtas pozitīvās rekomendācijas par pulkvedi. Tikšanās ar G. Grāfu Rīgā notika īsi pēc F. Fehnera ierašanās Latvijā, taču līdz tam viņš dzīvoja Daugavpilī un bija pazīstams ar vietējo specifiku, kas padarīja viņu par vērtīgu “kiriloviešu” aģentu.¹⁰²⁸

“Kiriloviešu” darbība Latgalē iezīmējās jau 1923. janvārī, Daugavpils apriņķī, propagandas darbību veicot bijušam pulkvedim Karpovam,¹⁰²⁹ kurš, līdzīgi kā F. Fehners, bija saistīts ar krievu monarhistiem Vācijā.¹⁰³⁰ Latgales virziens, precīzāk sakot, virziens Zilupe – Rītupe – Daugavpils nezaudēja aktualitāti arī vēlāk, 1923. gada vasarā, kad “kirilovieši” veiksmīgi sadarbojās ar pierobežas maiņas punktu īpašniekiem, pret atlīdzību nodrošinot aģentu iesūtīšanu PSRS.

Jāatzīmē, ka šāda darbība līdz 1925. gadam bija ne tikai viegli realizējama, bet arī ne īpaši bargi sodāma. Šajā ziņā ir uzmanības vērts piemērs, atklājot “kiriloviešu” Zilupes “logu”, punkta īpašniekam Georgam Hildebrantam “par sakaru uzturēšanu ar Padomju Krieviju un dažu personu nelegālu pārgādāšanu pār robežu” bija vien “aizliegts uzturēties 15 vērstu pierobežas joslā, kur pastiprinātas apsardzības stāvoklis”.¹⁰³¹ G. Hildebrantam līdzdarbojās personas, kas par attiecīgu samaksu noformēja dokumentus robežu šķērsošanai, savukārt punkta īpašnieka tarifs par katru Krievijas teritorijā iesūtītu aģentu bija 50 zelta rubļi. Novērojot G. Hildebranta punktu robežsardzei, Krievijas – Latvijas robežas šķērsošanas brīdī izdevās aizturēt ar monarhistiem saistītas personas, starp tām leibgvardes huzāru pulkveža Roberta Veges (*Роберт Георгиевич Вега*) sievu. Pats R. Vege dzīvoja Francijā un bija tieši saistīts ar “troņa sargātāju” Kirilu.¹⁰³²

1923. gadā par tuvu F. Fehnera līdzstrādnieku kļuva bijušais P. Vrangeļa kavalērijas virsnieks, Otto Haupts (*Отто Августович Гаунт*), kurš palīdzēja paplašināt darbību, vervējot jaunus dalībniekus.¹⁰³³ Latvijas “kirilovieši” centās piešķirt grupai militāras struktūras vaibstus, organizācijas vadībā stāvēja F. Fehneram, viņa “adjutanta” lomu uzņēmas O. Haupts, kurš, būdams pieredzējis kavalērists skaitījās “kavalērijas vienības komandieris”. 1923. gada decembrī Latvijā ieradās F. Fehnera brālis Aleksandrs (*Александр Юлиевич Фехнер*)¹⁰³⁴ un arī aktīvi iesaistījās organizācijas darbībā.

Organizācijas uzbūve. Brāļu Fehneru organizācijas struktūra bija veidota, ievērojot stingras konspirācijas principus. Katrs īstenais loceklis pazina tikai četrus savus padotos, respektīvi paša savervētus cilvēkus. Savervēto skaits varēja būt arī lielāks, taču vienmēr strukturējams pa četriem

¹⁰²⁷ Граф, Г. На службе императорскому дому России. с. 88, 89.

¹⁰²⁸ Pratināšanas protokolā F. Fehners paudis, ka ieradās Latvijā 1922. gada decembrī, G. Grafs detalizēti aprakstīja, ka tikšanās notika 1922. gada novembrī. LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 4477. l., 4. lp.

¹⁰²⁹ Vārds un tēva vārds nav zināms

¹⁰³⁰ LNA LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 120. l., 90. lp. Iespējams Politpārvaldes ziņojumā bija minēts Saveikas rajona maiņas punkta īpašnieks Karpovs.

¹⁰³¹ Pierobežas apriņķu priekšniekiem. Policijas Vēstnesis. 08.07.1924. 1. lpp.

¹⁰³² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 72. lp.

¹⁰³³ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 10. lp.

¹⁰³⁴ Aleksandrs Fehners (1894 -) Piedzima Rīgā, Daugavpils cietokšņa inženieru pārvaldes priekšnieka, pulkveža ģimenē. 1912. gadā absolvēja Pažu korpusu Sanktpēterburgā korneta pakāpē. Dienēja Leibgvardes Ulānu viņa majestātes pulkā. 1918. gadā iestājās Brīvprātīgo armijā. 1920. gadā, ar P. Vrangeļa Krievu armiju evakuējās no Krimas uz Konstantinopoli. Vēlāk dzīvoja Vācijā, 1923. gadā ieradās Latvijā. Kopā ar brāli F. Fehneri piedalījās “kiriloviešu” kustības vadībā. 1927. gadā tika izraidīts no Latvijas. LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 4477. l. Pieejams: https://ria1914.info/index.php/Пажецкий_корпус [skatīts 15.11.2022].

cilvēkiem, kuri nebija savā starpā pazīstami. Līdzīgi armijas uzbūves principam četri cilvēki veidoja nodaļu, četras nodaļas – vadu, četri vadi – rotu utt. Par formējumu komandieriem varēja kļūt tikai personas, kas formējumu savervēja. Tomēr, atšķirībā no armijas struktūras, “kareivji” nezināja savu “augstāko priekšniecību”. Katra locekļa pienākumos bija izplatīt Kirila propagandu (literatūru u. c.), uzņemt informāciju par padomju pārstāvniecību aktivitātēm, to atbalstītājiem, kā arī vākt līdzekļus organizācijas vajadzībām. Katram loceklim bija izsniegta īpašā “pase” – Krievijas Dienvidu valdības (P. Vrangeļa valdība Krimā 1920. g.) 500 rubļu banknote. Katras “pases” sērijas numurs kalpoja kā identifikācijas elements savstarpējai saziņai.

Vēlāk organizācijas darbība paplašinājās un tika īstenota sekojošo “komandieru” vadībā:

1. A. Fehners;
2. Herberts Štrauss;
3. Viktors Mihelsons;
4. Nikolajs Eglīts (*Николай Гаврилович Эглит*);
5. Nikolajs Micevičs (*Николай Адамович Мицкевич*);
6. Konstantīns Smirnovs.¹⁰³⁵

Pirmo piecu vienību komandieri veidoja F. Fehnera vadītu padomi, tās regulārās sēdes norisinājās Rīgā H. Štrausa dzīvoklī, epizodiski sēdēs piedaloties arī reģionāliem vadītājiem. Sēžu ietvaros tika nolasītas ziņas no t.s. Koburgas centra (Kirila tā brīža rezidences Vācijā), pavēles, koordinēta vietējā darbība un veidota atgriezeniska saikne. Organizācijā tika izveidots arī “izlūkdienests”, tā priekšnieka pienākumus pildījis štābrotmistrs Dorans. Papildus bija izveidota minētā “kavalērijas vienība” O. Haupta vadībā, kā arī reģionālās nodaļas ar apakšnodaļām Kurzemē un Latgalē. Kurzemes centrs bija izveidots Liepājā, turpat dzīvojošā bijušā 4. Valmieras strēlnieku pulka komandieris pulkvedis Henriha Bāra (*Генрих Сигизмундович Бар*),¹⁰³⁶ viņa adjutanta lomu pildot kādam Sasmakā (mūsdienās Valdemārpils) dzīvojošam Alfredam Štolceram. Latgalē organizācijas darbība bija pārstāvēta plašāk, ar apakšnodaļām Daugavpilī, Ludzā un Rēzeknē K. Smirnova vadībā, kam izdevās organizēt ne tikai aģentu iesūtīšanu PSRS, bet arī izveidot atgriezenisku saikni – aģentiem no padomju teritorijas ierodoties pierobežas punktos.

Lieki piebilst, ka šāda, pēc armijas struktūras veidota organizācija eksistēja tikai nomināli, visdrīzāk tikai dažiem “komandieriem” izveidojot “nodaļas”. Par apliecinājumu tam var minēt “kavalērijas vienību”, kuras reāla uzturēšana un izveidošana prasītu ne tikai lielus finanšu līdzekļus, bet telpu un apgādes nepieciešamību. Tomēr “komandiera” O. Haupta sociālais stāvoklis nebūt nelīdzinājās muižnieka, vai turīga zemnieka statusam, kurš varēja atļauties turēt vismaz 4 zirgus. Pats “kavalērijas vienības” komandieris dzīvoja Rīgā un strādāja par mehāniķi tramvaju depo. Kā lielisks piemērs organizācijas īstenai būtībai kalpo kāda krievu ziņotāja sniegta informācija, raksturojot “kavalērijas vienības komandiera” O. Haupta personību: “Haupts atklāti stāsta par sakariem ar labējām organizācijām ārzemēs, par viņu labi izveidotu izlūkdienestu padomju pārstāvniecībā, kas daudziem liek domāt, ka šī ir kāda provokācija”, kā arī “Haupts kā tāds ir pārgalvīga pamuļķa tips, kurš ir gatavs jebkādi rīcībai.”¹⁰³⁷

Organizācijas priekšnieka vietnieks, A. Fehners, strādāja Rūtenberga tabakas fabrikā Rīgā par kasieri.¹⁰³⁸ Cits organizācijas “vienību komandieris”, latvietis, N. Eglītis bija Latvijas Universitātes students, piedalījās Neatkarības karā, dienēja 1. Liepājas kājnieku pulkā leitnanta pakāpē. Monarhistu darbības kontekstā izveidojās kurioza situācija – 1919. gada nogalē N. Eglītis piedalījās cīņās pret P. Bermonta Krievijas Rietumu brīvprātīgo armiju, taču 20. gados iesaistījās “kiriloviešu”

¹⁰³⁵ Iespējams ZRA artilērijas pulkvedis Konstantīns Smirnovs (Константин Константинович Смирнов)

¹⁰³⁶ Jēkabsons, Ē. Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse - 1914. gads. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 490. lpp.

¹⁰³⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 142.-143. lp.

¹⁰³⁸ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3676. l., 11. lp.; LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 4477. l., 5. lp.

kustībā, kam lielā mērā simpatizēja P. Bermonts. Emigrācijā Vācijā P. Bermonts vairākkārt tikās ar “imperatoru” un mēģināja iekļūt viņa “galmā”.¹⁰³⁹

Lai gan F. Fehnera organizācijas lielākajai daļai bija kaujas pieredze, turklāt virsnieku amatos, tomēr realitātē, visdrīzāk Politiskās apsardzības rīcībā nonākušas ziņas par organizācijas militāro struktūru (“vienībām” “komandieru” vadībā) balstījās uz oficiāliem organizācijas statūtiem, vai līdzīgiem dokumentiem, kas bija patiesībai maz atbilstoši.¹⁰⁴⁰ 20. gados praktiski katra pretboļševiku organizācija bija bijušo virsnieku vadīta, tomēr to dalībnieku skaits un darbība bija tieši proporcionāli atkarīga nevis no vadītāju militārās pieredzes, bet gan no finansējuma. Protams, daudzos gadījumos tas kļuva par klupšanas akmeni darbības attīstībā, struktūrai un darbības plāniem eksistējot vien “uz papīra”.

4.7. Smirnovu grupa

Lieki piebilst, ka ne visi pretboļševistiskās kustības atbalstītāji bija nesavtīgi ideoloģiski cīnītāji, ko apliecināja atsevišķu NSZRIS pārstāvju un J. Maļska darbības epizodes. Daudzos gadījumos viņu deklarētai kareivīgai pretboļševistiskai nostājai piemita formāls raksturs, primāru uzdevumu kategorijā ierindojošot triviālu peļņas iegūšanu, nešķirojot līdzekļus mērķa sasniegšanai. Savukārt, ņemot vērā faktu, ka 20. gados pretboļševistisku organizāciju kodolu veidoja bijušie virsnieki, turklāt bieži vien emigranti, kuru profesionālās iemaņas bija saistītas tikai ar militāro dienestu, tiem bija ārkārtīgi grūti iekārtot savu sadzīvi tādā līmenī, lai tā līdzinātos dzīvošanai, nevis izdzīvošanai. Bieži vien tie bija spiesti papildināt nekvalificētā darbaspēka rindas svešā vidē, bez iespējām gūt atbalstu no radiem vai draugiem. Līdz ar to, pavīdot iespējai sadarboties ar kādu no specdienestiem (Latvijas, Rietumu, vai pat padomju), daļa “balto” karavīru centās šo iespēju izmantot, kā minēts, ne īpaši iedziļinoties ētiskajās niansēs. Šāda negatīva pieskaņa bija raksturīga krievu pretboļševistiskai kustībai visā “Ārzemju Krievijā”, to skaitā, atsevišķos gadījumos, arī Latvijā

Ņemot vērā Latvijas ģeogrāfisko stāvokli, etnisko kopainu, pierobežas tirdzniecības punktu tīklu un daudzus citus faktorus, valsts un it īpaši Rīga, kļuva par nozīmīgu informācijas iegūšanas areālu. Piemēram, Lielbritānijas specdienestu tīklā Baltijas valstīs Rīgas centrāle bija dibināta 1921. gada sākumā, un īsā laikā kļuva par centrālo staciju aģentūras informācijas iegūšanai no PSRS.¹⁰⁴¹ Lielu lomu šajā jomā spēlēja diplomātiskās misijas, kur oficiāli diplomāti pārstāvēja valsts politiskās, ekonomiskās, militārās kā arī citas intereses un tieksmes, taču neoficiāli bija iesaistīti izlūkošanas darbībā, līdzīga situācija bija vērojama žurnālistikas un citas jomās. Arī pēc aculiecinieku, žurnālistu un sabiedrisko darbinieku atziņām, starpkaru Rīga bija “ārzemju avīžu korespondentu galvenais štābs, ar virkni informācijas un izlūku birojiem. Rīgā, varētu teikt, burtiski mudžēja dažādu nokrāsu spiegi”, “visi cītīgi sekoja viens otram”, “no Rīgas caur mutisku un avīžu binokli sekoja tam, kas notika PSRS”.¹⁰⁴²

Arī padomju politiskās pārstāvniecības darbība Rīgā krietni paplašinājās, institūcijas paspārnē darbojoties trīs nodaļām – OGPU (informācijas iegūšana par padomju pusei naidīgu organizāciju un personu darbību ārzemēs, to skaitā par “balto” emigrāciju), izlūkdienestam un nodaļai, kuras uzdevumos ietilpa LKP darbības veicināšana, kā arī propaganda. OGPU un izlūkdienesta darbība Latvijā bieži vien saplūda un laika posmā no 1921. līdz 1923. gada sākumam bija Ivana Soirio

¹⁰³⁹ LNA LVVA, 7427. f., 1. apr., 6131. l., 5. lp.; Граф, Ф. На службе Императорскому дому России. С. 13, 112-112, 116-117.

¹⁰⁴⁰ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 10.- 12. lp.

¹⁰⁴¹ Tomaselli, P. C's Moscow station – The Anglo-Russian trade mission as cover for SIS in the early 1920s // Intelligence and National Security. Volume 17, 2002 Nr. 3. Pp. 175 – 177; Jeffery K. Mi6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909-1949. London: Crown, 2010. p. 188.

¹⁰⁴² Гроссен, Г. Жизнь в Риге. Моя газетная работа. Я журналист, публицист и редактор. Рауты. Открытие сезона Русского театра. День русской культуры. // Даугава Nr. 3 (1994). С.168; Trautmanis, A. Izlūkošanas noslēpumi. Rīga: Goldberg Trust, 2015. 444 - 445. lpp.

(Иван Иванович Соурио) vadīta. Zem pseidonīma Soirio slēpās politiskās pārstāvniecības kasieris Mārtiņš Zeltiņš, 1905. gada revolūcijas dalībnieks Latvijā, kurš aktīvi darbojās padomju interesēs kā Pilsoņu karā, tā arī pēc tā. Darbības īstenošanai I. Soirio izveidoja aģentūras tīklu, kurā iesaistījās plašs sociālu, profesionālu un etnisku segmentu pārstāvju loks.¹⁰⁴³

Situācija Rīgā un arī citās valstīs, kas robežojās ar PSRS, kļuva par labvēlīgu augsni ne tikai profesionālu izlūku darbībai, bet arī daudzu krāpnieku un provokatoru aktivitātēm, peļņas meklētājiem, kas vadījās pēc Vespasiāna *pecunia non olet*¹⁰⁴⁴ principa un tirgoja kā patiesu, tā arī viltotu informāciju ikvienam, kas par to maksāja. Kā minēts, tas nebija izņēmums arī bijušās krievu virsniecības rindās, kuru lielāko īpatsvaru Latvijā 20. gadu sākumā veidoja ZRA karavīri. 1922. gadā viņu darbība sasniedza ievērojamus apmērus un izveidojās veselas grupas, kas darbojās vairāku valstu spēcīgu interesēs. 1923. gadā šīs aktivitātes pievērsa papildus Latvijas spēcīgu uzmanību starptautisko saspilējumu ietvaros.

Gada sākumā Francijas un Beļģijas karaspēki okupēja Rūras apgabalu Vācijā, izveidojot sprādzienbīstamu situāciju. Maskavā tas reanimēja “pasaules revolūcijas” rēgu, pie PSRS rietumu robežām sākās aktīva krievu karaspēka koncentrācija, kā arī rosīga pagrīdes darbība komunistisku partiju un kreiso spēku stimulācijā kaimiņvalstīs. Sabiedrībā arvien izteiktāk sāka virzot baumas par Vācijas un PSRS slepeno vienošanos, karadarbības īstenošanai pret Rietumeiropas valstīm. Šādā gaisotnē padomju spēcīgu darbībai un ar to saistītām personām bija pievērsti papildus Latvijas spēcīgu uzmanība.¹⁰⁴⁵ No pretboļševīku aprindām Rīgā šādu personu kategorijai piederēja virkne cilvēku, kas darbojās atsevišķi un veselās grupās, no tām aktīvākā bija brāļu Dmitrija un Mihaila Smirnovu grupa.

Dmitrijs Smirnovs. Bijušā ZRA pulkveža Dmitrija Smirnova (*Дмитрий Георгиевич Смирнов*) biogrāfija līdzinājās daudziem citiem juku laiku virsnieku dzīves gājumiem, taču ar noteiktu avantūrisma pieskaņu. Būdams Krievijas armijas virsnieks, pēc armijas izjukšanas 1918. gada sākumā, D. Smirnovs kopā ar vēlāko NSZRIS kaujinieku līderi, vairākkārt minēto S. Pavlovski organizēja pretboļševistisku vienību, kas darbojās Petrogradas apgabalā, vienlaicīgi nevilcinoties nodarbojoties arī ar laupīšanām (sk. pielikumu nr.5).¹⁰⁴⁶ Vēlāk viņš iestājās S. Bulak – Balahoviča formējumā SZSA, vēlāk pārgāja “balto” pusē, iestājoties Ziemeļrietumu armijā, kur komandēja atsevišķo kavalērijas bateriju. Dienesta laikā viņš kopā ar domubiedriem iesaistījās vairākās avantūrās. Piemēram, D. Smirnova cīņubiedrs Pāvels Aksakovs (*Павел Александрович Аксаков*) 1919. gada rudens ofensīvā piedalījās bijušā imperatora ģimenes Gatčinas pils izlauptā, kas izveidoja komisko situāciju, pretboļševīkiem izlaupt Romanovu īpašumu, ko nepaspēja izlaupīt boļševīki. Viņa komandieris S. Bulaks-Balahovičs bija iesaistīts naudas viltošanas afērā, taču skaļākais skandāls ar D. Smirnova, S. Pavlovskā un S. Bulak-Balahoviča līdzdalību bija N. Judeņiča apcietināšana un nolaupīšana 1920. gada janvārī.¹⁰⁴⁷

Kopā ar S. Bulaka – Balahoviča spēkiem viņš nonāca Latvijā, kur pildīja sakarnieka lomu karavīru vervēšanā S. Bulaka – Balahoviča karaspēkam Latvijā un Igaunijā. Gada beigās viņš nonāca Polijā, vēlāk iestājās NSZRIS un kļuva par Polijas izlūkdienesta aģentu. 1921. gadā, kopā ar brāli Mihailu, emigrēja uz Latviju, turpinot Polijas izlūkdienesta aģenta gaitas. Viņa pienākumos ietilpa informācijas sagāde no padomju politiskās pārstāvniecības ar preses biroja darbinieka

¹⁰⁴³ Странга, А. “На вечные времена”. О мирном договоре между Россией и Латвией и первых усилиях большевиков подорвать соседнее независимое демократическое государство // Даугава Nr.8 (1990) С. 100.

¹⁰⁴⁴ nauda nesmird

¹⁰⁴⁵ LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 894. l., 24., 25., 46. lp.

¹⁰⁴⁶ Синдикат 2. ОГПУ против Савинкова. с. 166.

¹⁰⁴⁷ Розенталь, Х. с. 603-604.; Борис Савинков на Лубянке. с. 328.

Павел Александрович Аксаков. Pīcejams: Russianestonia.eu/index.php?title=Аксаков_Павел_Александрович [skatīts 06.10.2022]

Mihaila Markova (*Михаил Марков*) un citu personu starpniecību.¹⁰⁴⁸ Darbībai paplašinoties tika piesaistīts arī Rīgā dzīvojošais S. Pavlovska brālis Boriss Pavlovskis (*Борис Эдыардович Павловский*) un citi bijušie ZRA karavīri.

Uzmanības vērtā detaļa, kas, visdrīzāk, ir attiecināma uz D. Smirnova darbību Latvijā 20. gadu sākumā. 1921. gada vasarā no Polijas Latvijā bija nosūtīta persona NSZRIS grupu dibināšanai. NSZRIS aģents darbojās zem diviem uzvārdiem – Ivanovs un Smirnovs un darbības ietvaros kopā ar N. Formakovu ierādās pie Francijas izlūkdienesta aģenta V. De Fora, apspriežot NSZRIS finansējuma jautājumu no izlūkdienesta līdzekļiem, kas, acīmredzot, netika atrisināts. Ņemot vērā D. Smirnova ierašanās laiku, ciešu saistību kā NSZRIS, tā arī ar krievu monarhistiem un ar Polijas izlūkdienestu, visdrīzāk Ivanovs – Smirnovs un Dmitrijs Smirnovs bija viena un tā pati persona.¹⁰⁴⁹

Darbojoties Polijas interesēs D. Smirnovs (zem segvārda *Koszkín, Koškín*) ar līdzstrādniekiem bija atbildīgs ne tikai par informācijas iegūšanu no padomju puses, bet arī no uzpirktajiem Lietuvas armijas virsniekiem Šauļos.¹⁰⁵⁰ Pēc aģentūras ziņojumiem, Polijas uzdevumos viņš mēģināja iegūt arī norakstus no Latvijas armijas Galvenā Štāba, Aizsargu dokumentiem, kā arī iegūt Latvijas ārzemju pases blankas nelegālu dokumentu izgatavošanai citiem aģentiem.¹⁰⁵¹ 1922. gada februārī ar bijušā cīņa biedra no S. Bulaka – Balahoviča vienības Alfona Ozoliņa starpniecību D. Smirnovs kļuva arī par Latvijas Politiskās apsardzības aģentu ar segvārdu “Cipkins”. Šīs sadarbības ietvaros viņš mainīja pusi un gādāja informāciju par savu pirmo darba devēju – Polijas izlūkdienestu, tostarp Polijas kara atašeja adjutanta poručnika Alfona Kloca (*Alfon Klotz*) korespondences norakstus u. c.¹⁰⁵² Vienlaicīgi viņš darbojās arī Latvijas armijas izlūkdienestā kā III nodaļas slepenais ziņotājs un, pildot specdienesta uzdevumus, tika ierauts uzmanības cienīgu notikumu virknē.

Sadarbība ar padomju un Latvijas specdienestiem. 1922. gada otrajā pusē D. Smirnovs nodibināja sakarus ar augstākminēto padomju politiskās pārstāvniecības kasieri I. Soirio, uzsākot sadarbību slepenās informāciju piegādē un citu uzdevumu realizācijā. Pēc padomju pārstāvja pasūtījuma aģents apņēmas organizēt pārejas punktu uz robežas ar Padomju Krieviju, izveidot kontaktus ar Valsts papīru spiestuves un naudas kaltuves darbiniekiem, naudas zīmju mahināciju nolūkos, no I. Soirio piesolot kontaktpersonai 500 tūkstošu Latvijas rubļu un pensiju ārzemēs. I. Soirio interesēs ietilpa arī ziņas par armijas kara daļu dislokāciju, atsevišķa Politiskās apsardzības dokumentācija, Tallinas un Varšavas konferenču protokoli, kā arī Francijas vēstniecības ziņojumu kodējumi (šifri).¹⁰⁵³

Vienlaicīgi D. Smirnovs piedalījās Politiskās apsardzības un III nodaļas īstenotajā padomju spiega Gaspera darbības apkarošanas operācijā, kas bija veiksmīgi realizēta 1922. gadā. Būdam III nodaļas aģents, D. Smirnovs uzturēja draudzīgas un lietīškas attiecības ar dienesta priekšnieka vietnieka palīgu, kapteini Jāni Streipu un viņa kolēģi virsleitnantu Nikolaju Lindi. Ar virsnieku līdzdalību D. Smirnovs safabricēja dokumentus priekš I. Soirio. Daļēji tie balstījās uz patiesas informācijas, kas tika iegūta kā no armijas, tā arī no Politiskās apsardzības avotiem, taču lielākoties ziņas bija viltotas. Pārējo informāciju D. Smirnovs safabricēja ar brāli un citiem ZRA virsniekiem.

Acīmredzot, I. Soirio nebija izcils specdienesta speciālists, jo par viltotiem Varšavas un Tallinas konferenču protokoliem samaksāja attiecīgi 25 un 15 tūkstošus rubļus, kas tika sadalīti starp D. Smirnovu un III. nodaļā dienējošiem. Pēc J. Streipa paustā, Varšavas konferences protokolu viltojums bija veidots uz informācijas bāzes, ko sagrozītā veidā nodrošināja III nodaļas priekšnieks pulkvežleitnants Hugo Rozenšteins. Vienlaikus J. Streipa apliecināja, ka, balstoties uz

¹⁰⁴⁸ Jēkabsons, Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.-1939. gadā. // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IV (2003). 117. lpp.

¹⁰⁴⁹ LNA LVA 1986. f., 2. apr., 3959_1. l., 19.-34., 87. lp.

¹⁰⁵⁰ Jēkabsons, Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.-1939. gadā, 117. lpp.

¹⁰⁵¹ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 37. lp.

¹⁰⁵² LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 32. lp.

¹⁰⁵³ LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 146/2. l., 6., 10. lp.; LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 37. lp.

III nodaļas informācijas, sagrozītas ziņas par SZSA loģistiku caur D. Smirnovu bija pārdotas arī Polijas sūtniecībai, pretī saņemot 2 tūkstošus rubļu. “Slepenā informācija” ar viltotiem padomju funkcionāru Georgija Zinovjeva (*Григорий Евсеевич Зиновьев*, īstais vārds *Овсей-Герш Аронович Радомысльский*) un Ļeva Kameņeva (*Лев Борисович Каменев*) parakstiem tika pārdotas arī Lielbritānijas izlūkdienestam.¹⁰⁵⁴

Tomēr 1922. gada rudenī D. Smirnovam sāka pienākt trauksmaini signāli, N. Lindem brīdinot par viņa iespējamo apcietināšanu, ko varētu īstenot Politiskā apsardzība. Vienlaikus N. Linde aicināja oficiāli stāties dienestā III. nodaļā, kas spētu viņu pasargāt no apcietināšanas. Lieki piebilst, ka D. Smirnovs piedāvājumam piekrita un uzrakstīja N. Lindes diktēto iesniegumu, apliecinot ka Politiskā apsardzība viņu šantažē, izvilinot konfidenciālu informāciju. Ņemot vērā, ka III nodaļas un Politiskās apsardzības darbība tiešām brīžiem pārklājās, D. Smirnova piemērs ir izcila ilustrācija specdienestu konkurencei, kas joprojām pastāv praktiski katrā valstī.¹⁰⁵⁵

Latvijas specdienestu konflikts. Brāļu Smirnovu apcietināšana. Tomēr III nodaļas līdzstrādnieku sadarbība, tajā skaitā mantkārīgos nolūkos, ar D. Smirnovu un viņa brāli Mihailu kļuva pārāk aizdomīga, nonākot Armijas štāba uzmanībā. Rezultātā tika atlaisti vairāki nodaļā dienējošie un šis faktors lielā mērā noskaņoja armijas specdienesta vidējā līmeņa vadību pret Smirnoviem.¹⁰⁵⁶ 1922. gada novembra beigās Armijas Galvenā štāba Operatīvas daļas priekšnieks pulkvedis Eduards Aire un III nodaļas vadītājs H. Rozenšteins nosūtīja Politiskai apsardzei informāciju par D. Smirnovu, kuru novērojot atklājās tā saistība ar padomju, poļu un franču izlūkdienestiem. Tas bija visnotaļ dīvaini, ņemot vērā III nodaļas un Politiskās apsardzības ciešu sadarbību ar D. Smirnovu, kuru uzdevumu ietvaros virsnieks arī kontaktējās ar ārzemju diplomātiskajām misijām. Tieši tajā laikā abi specdienesti izmantoja D. Smirnovu, lai I. Soirio piegādātu viltus informāciju padomju aģenta diskreditācijai. Tomēr decembra beigās pie Smirnoviem bija veiktas kratīšanas (kas nesniedza lietišķus pierādījumus pretvalstiskai darbībai) un abi brāļi tika apcietināti. Oficiāls apcietināšanas iemesls bija Smirnovu saistība ar padomju politisko pārstāvniecību, pretvalstiskās darbības ietvaros.¹⁰⁵⁷

Vienlaicīgi Politiskā apsardzība īstenoja I. Soirio darbības apkarošanas operāciju, rezultātā 1923. gada 9. janvārī, tikšanās laikā ar aģentūru restorāna “Marienbade”, padomju aģents tika apcietināts. Īsi pēc tam norisinājās Politiskās apsardzības reidi arī viņa konspiratīvajos dzīvokļos Rīgā, rezultātā likvidējot aģentūras tīklu, savukārt *fiasco* cietušais aģents bija spiests pamest valsti. Novērtējot D. Smirnova ieguldījumu operācijas īstenošanā viņš bija atbrīvots, taču brālis palika cietumā, kur pavadīja vairākus mēnešus.

Apsūdzības M. Smirnova lietā balstījās uz aizdomām par viņa pretvalstisku darbību, spiegošanu padomju uzdevumos, ko viņš varēja paveikt, būdams “Times”, “Chicago Tribune”, kā arī “Segodnja” un citu izdevumu žurnālists Rīgā. Acīmredzot, viņš baudīja izdevuma redakcijas uzticību, jo martā par viņu atbrīvošanu lūdza kā ASV korespondents Latvijā Donalds Dejs (*Donald Day*)¹⁰⁵⁸, tā arī Latvijas filiāles vadītājs. Skaidrojot situāciju un lūdzot pārskatīt viņa lietu, M. Smirnovs atzīmēja, ka žurnālistika ir viņa cīņa pret padomju režīmu un valdību, ko diskreditē viņa ārzemju izdevumos publicētā informācija.¹⁰⁵⁹ Līdzīgi kā brālis, būdams saistīts ar III nodaļu, viņš lūdza J. Streipu pēc izziņas, kas apliecinātu viņa neiesaisti I. Soirio lietā, taču pretī saņēma

¹⁰⁵⁴ LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 37. lp.

¹⁰⁵⁵ LVVA 3235. f., 1/2. apr., 146/2. l., 6., 10. lp.; LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 37. lp.

Informācijas samērā augstu ticamību pasvīturo fakts, ka dokuments par D. Smirnovu iesaisti sadarbībā ar III. nodaļu bija nevis aģentūras ziņojums, bet D. Smirnova paustais prokurora biedra Blūma priekšā. Tas bija nosūtīts Iekšlietu ministram kā īpaši slepenais Politiskās apsardzības priekšnieka ziņojums.

¹⁰⁵⁶ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2103. l. 35. lp.

¹⁰⁵⁷ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2103. l. 1.-15., 33. lp.

¹⁰⁵⁸ Starpkaru Rīgā klīda baumas, ka D. Dejs sadarbojās ar britu izlūkdienestu un izvairījās no padomju aģentūras centieniem sevi savervēt. Trautmanis, A. Izlūkošanas noslēpumi. 444 - 445. lpp.

¹⁰⁵⁹ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2103. l., 33. lp.

noraidošu atbildi. Iznākot no cietuma, M. Smirnovam bija likts atstāt valsti, taču vēlāk lēmums bija atcelts un M. Smirnovs kļuva par Politiskās apsardzības aģentu. Balstoties uz Politiskās apsardzības aģentūras slēdzieniem, Smirnovu izraidīšanu vēlējās panākt III nodaļas virsnieki, iespējams cenšoties izvairīties no lieciniekiem viņu darbībā, vai atbējoties par liecībām, kas tika sniegtas Politiskajai apsardzībai un izmantotas specdienestu konkurencē.¹⁰⁶⁰

Pēc I. Soirio tīkla darbības likvidācijas padomju specdienesti ķērās klāt pie aģentūras tīkla atjaunošanas, kur tika iesaistīti ne tikai administratīvie darbinieki (piem. sekretārs A. Semaško specializējās armijas izlūkdienestā), bet arī tāds tehniskais personāls kā šoferi (naudas līdzekļu nodošana) u. c.¹⁰⁶¹ Nebija aizmirsti arī kontakti "baltās" virsniecības aprindās, 1923. gada septembrī D. Smirnovu mēģināja savervēt J. Soirio vietnieks Viktors Kosinskis (*Виктор Косинский*), iespējams likvidācijai atbējoties par I. Soirio, taču bez redzamiem panākumiem.

Citu Smirnovu grupas dalībnieku darbība. Veiksmīgi darbojoties vairāku pasūtītāju interesēs, D. Smirnovs spēja attīstīt arī saimniecisko darbību, iesaistoties vīna tirdzniecībā Rīgā un iznomājot pierobežas tirdzniecības punktu Latgalē, ko vienlaicīgi varēja izmantot arī kā aģentūras "logu".¹⁰⁶² Tomēr pēc padomju aģentūras atmaskošanas skandāla D. Smirnovs faktiski apturējis šādu darbību, ko turpināja īstenot viņa domubiedri Smirnovu izveidotas grupas ietvaros, kuru pamatsastāvu veidoja bijušie ZRA virsnieki. Bez Smirnoviem grupā darbojās S. Pavlovskā brālis Boriss Pavlovskis, Vadīms Popovs (*Вадим Павлович Попов*) un epizodiski sadarbojās ar citām personām, starp tiem zīmīgākas figūras bija Mihails Boļšesoļskis (*Михаил Павлович Большесольский*), Mihails Ivanovs (*Михаил Михайлович Иванов*) un citi.

No Smirnovu grupas kodola vismaz četri cilvēki – V. Popovs, abi brāļi Smirnovi un B. Pavlovskis darbojās arī kā Politiskās apsardzības aģenti. 1923. gada augustā M. Smirnovs saņēma no Politiskās apsardzības uzdevumu iegūt LKP dokumentus, kā arī ar "Vņeštorg" (*Народный комисариат внешней торговли СССР*)¹⁰⁶³ darbību saistītus materiālus no padomju politiskās pārstāvniecības.¹⁰⁶⁴ To sagādi viņš uzticēja V. Popovam, kurš savukārt saņēma primitīvu viltojumu. Acīmredzot šāda darbība iniciēja Smirnovu grupas apkarošanas procesu, ko septembra beigās uzsāka Politiskā apsardzība. Īsā laikā tika noskaidrots, ka viltojumus sagādājis kādreizējais "Vņeštorga" darbinieks Nikolajs Tarahanovs (*Николай Александрович Тараханов*), kurš dzīvoja Rīgā un savulaik piegādāja patiesu informāciju, taču, zaudējot darbu, izgatavoja zīmogus un viltoja parakstus, ziņu satura izveidē, ļaujot izpausties paša fantāzijai.¹⁰⁶⁵

Brāļu Smirnovu uzdevumos darbojās arī B. Pavlovskis, kura darbībai piemita nedaudz citādāks konteksts. 1922. gadā NSZRIS aktivitāšu rezultātā PSRS bija apcietināts viens no B. Pavlovskā brāļiem, Vsevolods. Pēc paša B. Pavlovskā paustā, 1922. gadā ar viņu sazinājies I. Soirio un savervējis, šantažējot ar soda īstenošanu brālim PSRS. B. Pavlovskā uzdevumos ietilpa saziņa ar NSZRIS vadību, kas tajā laikā daļēji atradās Prāgā un slepenās informācijas iegūšana. Uzdevuma īstenošanai I. Soirio izsniedza ap 500 britu mārciņām, ko B. Pavlovskis iztērēja Parīzē, taču atgriežoties Latvijā padomju aģents jau bija izraidīts.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶⁰ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2103.l. 31., 32., 59. lp.

¹⁰⁶¹ Странга, А. "На вечные времена". С. 100; Странга, А. 1939. - 1940. гada priekšnojauta. Atmoda. 28.08.1990. 8. lpp.

¹⁰⁶² LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 31., 32. lp.

Primitīvās maiņas, vai t.s. tirdzniecības punkti pierobežā tika izveidoti uzreiz pēc Latvijas - Padomju Krievijas pamiera noslēgšanas 1920. g. 30. janvārī. Punktos ieradās personas no Padomju Krievijas pierobežas joslas, kļūstot par ienesīgu budžeta plūsmu. Vienlaicīgi, līdz pat 20. g. vidum punkti kļuva par kontrabandas, spekulācijas, korupcijas un, protams, spiegošanas perēkļiem. Странга, А. Латвийas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.-1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm. Rīga: LU, 2015. 93. - 94. lpp.

¹⁰⁶³ PSRS ārējās tirdzniecības tautas komisariāts (Народный комисариат внешней торговли СССР)

¹⁰⁶⁴ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 38.lp

¹⁰⁶⁵ Турпат.

¹⁰⁶⁶ Турпат, 42. lp.

1923. gadā Politiskās apsardzības uzdevumā B. Pavlovskis mēģināja atjaunot kontaktus ar PSRS politisko pārstāvniecību un piegādāja viltotas ziņas, taču viltojums tika atklāts un kontakts pārtrūka. B. Pavlovskis nezināja, ka tajā laikā, kad Politiskā apsardzība veica pratināšanas un kratīšanas Smirnovu grupas un ar to saistīto personu vidē, 16. septembrī Maskavā OGPU “Sindikāt – 2” operācijas tīklos tērēja viņa vecākais brālis, S. Pavlovskis, atklājot NSZRIS personas, darbības shēmas un lielā mērā veicinot organizācijas bojāeju. Ir jāatzīmē, ka arī S. Pavlovskis gadījumā viens no stimuliem iesaistīties OGPU veidotā viltus organizācijā bija brāļa atbrīvošana no Butirkas cietuma Maskavā. Vēl pirms apcietināšanas, sarakstē ar citiem NSZRIS vadības locekļiem, S. Pavlovskis paudis ideju veikt vairākus dzelzceļa katastrofas izraisošus teroraktus, vēlāk nosūtot padomju valdībai ultimātu ar piedāvājumu pārtraukt teroristisku darbību, pretī pieprasot brāļa atbrīvošanu.¹⁰⁶⁷

Pretrboļševiku segmentā I. Soirio kontaktējās ne tikai ar D. Smirnovu, 1922. gadā viņam izveidojās sadarbība, tiesa gan samērā neveiksmīga, ar Mihailu Boļšesoļski (*Михаил Павлович Большесольский*), afēristu, kura darbība 1918. – 1922. gadā pat aizēnoja Smirnovu grupas sniegumus. Miglainajos biogrāfiskajos datos bija ziņots, ka 1918. gadā Petrogradā viņš darbojās pagrīdes virsnieku organizācijā (zem pseidonīma Daugst), kas vēlāk tika sagrauta, aizdomām krītot uz M. Boļšesoļski, ko apstiprināja viņa turpmākais darbs VČK aģentūrā. 1920. gadā viņš darbojās Igaunijā padomju politiskā pārstāvja Isidora Gukovska (*Исидор Эммануилович Гукковский*) uzdevumos, taču jau 1921. gadā, izkrāpjot 2 miljonus rubļus, emigrēja uz Latviju, “nopirka Rīgā māju un villu, tās vēlāk pārdeva, bet naudu nodzēra”. Tajā pašā gadā viņš cieši sadarbojās ar NSZRIS, būdams saistīts ar S. Pavlovskas ģimeni tik cieši ka S. Pavlovskas tēvs galvojis par M. Boļšesoļski pasēs identifikāciju jautājumu ietvaros.¹⁰⁶⁸ Līdzīgi kā daudzi citi emigranti 1921. gadā viņš aktīvi sadarbojās ar V. De Foru, iesaistoties informācijas sniegšanā Francijas izlūkdiensnam, kā arī piedaloties V. De Fora spekulācijās ar vērtslīetām. Sadarbojoties ar Smirnoviem, viņam izdevās sakontaktēties ar I. Soirio, kuram par 15 tūkstošiem rubļu tika pārdoti viltoti Baltijas valstu Tallinas konferences lēmumi.¹⁰⁶⁹ Ir jāatzīmē, ka augstākminētā Politiskās apsardzības informācija ir jāuzņem visnotaļ kritiski, jo ja krāpšanās ar I. Gukovski tiešām būtu notikusi, to zinātu arī padomju pārstāvji blakus valstīs, it īpaši spēcīgu aģenti, kuri diez vai iesaistītos turpmākos darījumos ar M. Boļšesoļski. Iespējams, gadījumā ar Soirio starpnieka lomu uzņēmās kāds no Smirnovu grupējuma, taču pats pārdošanas akts norisinājās M. Boļšesoļska Rīgas dzīvoklī.

Politiskās apsardzības operācijas ietvaros bija pratināts arī cits ZRA virsnieks, štābrotmistrs, Georgijs Demboveckis (*Георгий Петрович Дембовецкий*), kurš it kā darbojās Polijas, Francijas, Lielbritānijas izlūkdiensnamu uzdevumos jau kopš 1918. gadā, savulaik bija saistīts ar “Uzticīgo savienību” un III nodaļu. Līdzīgi kā Smirnovu gadījumā G. Demboveckis bija labi pazīstams ar J. Streipu un N. Lindi, ar kuriem “attīstījis it sevišķi plašu afēristisku darbību, jo ar viņu pa daļai strādāja kontaktā, t.i. pabalstīja viņa darbību III nodaļas darbinieki Linde un Streips, ar kuriem pastāvīgi kopā tika uzdzīvots.” Acīmredzot, G. Demboveckis tiešām baudīja armijas spēcīgu aģenta aizbildniecību, jo pratināšanas laikā pret Politiskās apsardzības ierēdņiem izturējās rupji un nicinoši.¹⁰⁷⁰

Citu pretboļševiku darbība. Tomēr 1923. gadā pretboļševiku darbība Rīgā nebija vērsta vien spēcīgu aģentu uzdevumos, vai mantkārīgajos virzienos, galvaspilsētā darbojās arī personas ar mērķi

¹⁰⁶⁷ Синдикат 2. ОГПУ против Савинкова. С. 159, 164.

¹⁰⁶⁸ T.i. pieradot M. Boļšesoļska identitāti, kad policijai radās aizdomas par pēdējās personas datu viltošanu LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 104. l., 27. lp.

LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 47. lp.

¹⁰⁶⁹ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 3., 47. lp. Konference norisinājās 1921. gada 7. jūlijā, tās rezultātā 07.07.1921. tika noslēgta Latvijas un Igaunijas vienošanās par savstarpēju militāru sadarbību, kas tomēr nebija ratificēta.

¹⁰⁷⁰ LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 41. lp.

turpināt “klasisko” pretpadomju darbību. 1922. gadā Rīgā bijušā titulārpadomnieka¹⁰⁷¹ Voldemāra Sīversa (*Владимир Константинович Сиверс*) vadībā bija uzsākta provizorisks darbība pretboļševistikās organizācijas izveide, ar mērķi iesūtīt Padomju Krievijā aģentūru literatūras izplatīšanai un informācijas iegūšanai. Organizācijas izveide norisinājās Igaunijā dzīvojošā bijušā P. Vrangļa pulkveža Borisa Engelharta (*Борис Вадимович Энгельгардт*) vadībā, kurš starpkaru laikā kļuva par vienu no Igaunijas krievu pretboļševistikās kustības līderiem, iesūtot PSRS teritorijā aģentus, kā arī īstenojot citus ROVS un Igaunijas specdienestu uzdevumus. 1922. gadā Igaunijā aktivizējās Augstākās monarhistu padomes darbība, kuras uzdevumos darbojās arī B. Engelharts, apzinot virsnieku-monarhistu potenciālu Igaunijā un, visdrīzāk, arī reģionā, jo ierādās arī Latvijā, kur tikās ar V. Sīversu. Tikšanās laikā tika apspriesti organizācijas operatīvi un taktiski mērķi – slepenas, militārā rakstura informācijas iegūšana un pretboļševistikās literatūras izplatīšana t.s. “piecinieku” sastāvā.

Realitātē grupas izveide nevainagojās ar panākumiem, taču nonāca Politiskās apsardzības uzmanībā, kas oktobra beigās pielika punktu pretboļševiku darbībai. Divu mēnešu laikā bija nopratināti 27 cilvēki, to skaitā visas iepriekšminētās, ar Smirnovu grupu saistītas personas, kā arī “Dženovas reida” pratinātais A. Samojlovs, minētais Polijas specdienesta aģents V. Sizihs, “Daily Telegraph” izdevuma korespondents Jelisejs Mortuks (*Елисей Фадеевич Мортык*) un citi. 23 personas, pēc Politiskās apsardzības ieteikuma Iekšlietu ministrijai, būtu bijis jāizraida no valsts, kas bija visnotaļ bargs un ne visai objektīvs lēmums, sarakstā minot cilvēkus, kam bija visai nosacīts sakars ar Smirnovu grupu un citiem spiegiem – dubultaģentiem.¹⁰⁷²

Tomēr realitātē A. Samojlova, V. Sīversa, D. Smirnova un dažu citu ar grupu saistīto, sekundāras lomas personu izraidīšana bija atcelta, B. Pavlovskis izbraucis ārzemēs, M. Smirnovs un G. Demboveckis vēl 1924. gada nogalē dzīvoja Latvijā, neraugoties uz spriedumu pamest valsti, savukārt M. Boļšesovskis 1924. gadā bija izsludināts meklēšanā, taču vēlāk palika Latvijā, naturalizējās un pat strādāja Ludzas krievu ģimnāzijā par skolotāju.¹⁰⁷³

4.8. Vladimira Orlova tīkls

20. gadu pirmajā pusē Latvijā darbojās arī citas, ar izlūkošanas aktivitātēm saistītās personas. Viņu darbība norisinājās starptautiskā tīkla ietvaros, tomēr līdzīgi kā Smirnovu grupai, aktivitātēm piemita mantkārīgā un reizē pretboļševistikā būtība. Otrajā gadījumā, cīņai pret boļševikiem bieži vien tika izmantoti viņu pašu iemīļotie līdzekļi – provokācijas un dezinformācija.¹⁰⁷⁴ Atsevišķos gadījumos tas tika īstenots organizāciju un pat starptautiskā tīkla ietvaros.

Vladimira Orlova personība. Pretboļševistikā izlūkošanas tīkla izveidotāja loma piederēja Vladimira Orlova (*Владимир Георгиевич Орлов*)¹⁰⁷⁵ un viņa līdzstrādniekiem, sagādājot

¹⁰⁷¹ Titulārā padomnieka civildienesta pakāpe Krievijas impērijas rangū tabulā bija līdzvertīga štābkapiteiņa, vai štābrotmistra (kavalērijā) pakāpei

¹⁰⁷² LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2420. l., 40., 48. lp.

Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. С. 563 - 564.

Nav skaidri zināms izraidītu personu skaits, taču V. Sizihs netika izsūtīts un vēlāk darbojās Latvijas specdienestu uzdevumos, savukārt V. Popovs bija atkārtoti pratināts par piederību monarhistu organizācijai 1930. gadā. Sk. LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 4598.l.

¹⁰⁷³ LNA LVVA 3235. f., 1/1. apr., 43.l. 60.-61., 101. lp.; LNA LVVA 3235. f., 2. apr., 2103.l. 61. lp., Meklējamo personu saraksts. Valdības Vēstnesis. 08.02.1924. 1.lpp.; Saraksts.Valdības Vēstnesis. 15.09.1932. 1.lpp.

¹⁰⁷⁴ Coudenys, W. A life between fact and fiction: The history of Vladimir G. Orlov // Revolutionary Russia, Volume 21, Issue 2 (2008). P. 183

¹⁰⁷⁵ Vladimirs Orlovs (Владимир Георгиевич Орлов) (20.04.1882 - 12.01.1941) Piedzima krievu muižnieku ģimenē. Absolvēja Varšavas Universitātes tieslietu fakultāti. Strādāja par juristu, izmeklētāju, vēlāk par īpaši svarīgu valsts nozīmes lietu izmeklētāju. Pirmā pasaules kara laikā, valsts padomnieka amatā, darbojās pretizlūkošanas dienestā, piedalījās izmeklētāju komisijās skandalozo V. Suhomļinova, S.Mjasojedova un citās lietās. Pēc Oktobra apvērsuma “Baltās kustības” dibinātāja, M. Aleksejeva uzdevumā iekārtojās Petrogradas VČK, izveidojot pagrīdes pretboļševistisku organizāciju tīklu. Aktīvi piedalījās slepenajā virsnieku nosūtīšanā uz Brīvprātīgo armiju. Sadarbojās ar Lielbritānijas izlūkdienestu. 1918. gada nogalē nonāca Odesā, kur tika iecelts par Brīvprātīgo armijas pretizlūkošanas

opponentiem daudz problēmu reģionālajā un starptautiskajā mērogā. Būdams īstenais valsts padomnieks, Krievijas impērijas laikā V. Orlovs kļuva pazīstams kā talantīgs īpaši svarīgu lietu izmeklētājs pretizlūkošanas jomā, dienējot Ziemeļrietumu frontes komandiera štāba izlūkošanas nodaļā, vēlāk atklājot spiegu tīklu Pirmā pasaules karā, kā arī piedaloties kara ministra Vladimira Suhomļinova (*Владимир Александрович Сухомлинов*) un citu ierēdņu tiesas procesā. Ziemeļrietumu frontes komandiera, M. Aleksejeva, uzdevumos piedalījās komisijās, izmeklējot sabotāžas un spiegošanas gadījumus. Pēc Oktobra apvērsuma, M. Aleksejevam dodoties uz Donas kara apgabalu un uzsākot “Baltās kustības” organizēšanu, V. Orlovs turpināja darboties viņa uzdevumos Petrogradā, kur iestājās dienestā VČK, kur bija Pētera Stučkas iecelts kriminālnoziedzumu izmeklēšanas komisijas priekšnieka amatā. M. Aleksejeva aģents slepus veicināja virsnieku novirzīšanu uz Brīvprātīgo un citām armijām, nodrošinot fiktīvus dokumentus u. c. Izvairoties no apcietināšanas, bēga no Petrogradas uz Krievijas dienvidiem, kur iestājās KDBS, vēlāk P. Vrangeļa armijā, izlūkošanas dienestā un sadarbojās ar Lielbritānijas specdienestiem.¹⁰⁷⁶ Krievu armijas izlūkdienestā kopā ar V. Orlovu strādāja iepriekšējā apakšnodaļā minētā V. Sizihs, kurš 1920. gada rudenī pildīja Krievu armijas štāba izlūkdienesta priekšnieka pienākumus.¹⁰⁷⁷

Vladimira Orlova organizācija Latvijā. 1920. gadā, sadarībā ar ārzemju izlūkdienestiem, V. Orlovs ir izveidojis informatīvu tīklu ar aģentūru Rietumeiropā, Polijā un Baltijas valstīs. Mērķa ietvaros 1920. gada rudenī, Varšavā, V. Orlovs tikās ar Latvijas militāro pārstāvi, pulkvedi - leitnantu Mārtiņu Hartmani, ar kura atbalstu ieguva Latvijas diplomātisko pasi un ieradās Rīgā.¹⁰⁷⁸ Oficiālais vizītes iemesls bija Polijas – Padomju Krievijas miera sarunu atspoguļošana presē, taču neoficiāli V. Orlovs Rīgā nodarbojās ar aģentūras punkta dibināšanu.¹⁰⁷⁹ Īru vēsturnieks Kīts Džefrijs (*Keith John Jeffery*), pētot britu izlūkdienesta darbību 20. gadsimta pirmajā pusē, atzīmēja, ka 1920. gadā V. Orlovs ieradās Rīgā ar britu izlūkdienesta kapteini Malkolmu Maklarenu (*Malcolm Maclaren*). Viņu darbības rezultātā izdevās izveidot punktu ar 11 aģentiem, bet jau 1921. gadā to darbība krietni saruka.¹⁰⁸⁰ Pēc atsevišķu avotu informācijas Rīgā V. Orlovs tikās ar padomju miera delegācijas militāro ekspertu, armijas komandieru, Fjodoru Novicki (*Федор Федорович Новицкий*), taču viņa uzdevums un tikšanās rezultāts nav zināms.¹⁰⁸¹

1921. gadā V. Orlova Rīgas aģentu lokā bija kāds Maksimovs (visdrīzāk arī I. Lukins, būdams kara flotes virsnieks un monarhists), Londonā dibinātas krievu kara flotes izlūkdienesta organizācijas “OK” dalībnieks, kas 1919.-1920. g. cieši sadarbojās ar Lielbritānijas izlūkdienestu Krievijas Pilsoņu karā (to skaitā ZRA kontekstā) un vēlāk ar V. Orlova aģentūru.¹⁰⁸² 1921. gadā V. Orlovs apmetās Berlīnē, pēc inerces vadot P. Vrangeļa izlūkdienesta filiāli un uz aģentūras bāzes mēģināja izveidot starptautisku biroju “Balto internacionāli”, cīņai ar III Internacionālu, taču

štāba priekšnieku, likvidējot slepenus boļševiku organizāciju tīklus. 1919. gada nogalē iecelts par KDBS pretizlūkošanas štāba priekšnieku, vēlāk par P. Vrangeļa pretizlūkošanas dienesta priekšnieku. Pēc Krievu armijas evakuācijas pārnēsī darbību emigrācijā, reorganizēja un konsolidēja līdzīgas organizācijas trimdā, vienlaicīgi izvēršot izlūkošanas un pretizlūkošanas darbību krievu emigrācijas Eiropas areālā, tajā skaitā arī Baltijas valstīs. Sadarbojoties ar Lielbritānijas un citu valsts specdienestiem veica provokatīvās operācijas, kas negatīvi ietekmēja VČK un “Kominternes” darbību Eiropā. 1929. gadā OGPU operācijas rezultātā, veicot spiedienu uz Vācijas valdību bija tiesāts un izsūtīts no valsts, apmetoties Beļģijā. 1940. gada nogalē tika nacistu apcietināts un ievietots koncentrācijas nometnē, kur gājis bojā.

¹⁰⁷⁶ Русская военная эмиграция. Книга 1. Том 1. С. 388, 389.

¹⁰⁷⁷ Кирмель, Н. Спецслужбы Белого движения. 1918—1922. Разведка. Москва: Вече, 2013. С. 179

Русская военная эмиграция. Книга 1. Том 1. С. 109.

¹⁰⁷⁸ Русская военная эмиграция. Книга 1. Том 1. С. 187.

¹⁰⁷⁹ Диденко, А. Разведка и контрразведка в лицах. Энциклопедический словарь российских спецслужб. Москва: Русский мир, 2002. С. 368.

¹⁰⁸⁰ Jeffery K. Mi6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909-1949. London: Crown, 2010. Pp. 180 - 181.

¹⁰⁸¹ Орлов, В. Записки контрразведчика. Москва: Современник, 1998. С. 264

¹⁰⁸² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. ap., 104. l., 16. lp.; Русская военная эмиграция. Книга 1. Том 1. С. 386 .

Пилкин, В. В Белой борьбе на Северо-Западе. Дневник 1919 - 1920. Москва: Русский путь, 2005. С. 21.-22.

nespēja gūt pienācīgu finansējumu.¹⁰⁸³ Līdz ar to V. Orlovs bija spiests pārorientēt aģentūras darbību un sāka attīstīt sakarus ar ārzemju spēcīgiem. Kopš 1918. gada būdams draudzīgās attiecībās ar slaveno britu spēcīgiem aģentu Sidneju Reiliju (*Sidney Reilly*) un minētu M. Maklarenu, 1922. gadā viņš stājās sakaros ar britu izlūkdienesta vadību, un uzsāka sadarbību ar laikrakstiem "Times", "Daily Express". Darbības ietvaros viņš tirgoja slepeno informāciju, taču atšķirībā no iepriekšējā apakšnodaļā minētām personām viņa darbībai piemita izteiktais ideoloģiskais, t. i. antiboļševistiskais motīvs.¹⁰⁸⁴ Berlīnē V. Orlovs aktīvi sadarbojās arī ar Vācijas spēcīgiem, taču laika gaitā arvien vairāk nodarbojoties ar viltoto dokumentu izgatavošanai, kas pēc padomju izlūkdienestu darbinieku paustā, izcēlās ar nevainojamu kvalitāti.

Vienlaicīgi viņš uzturēja sakarus ar aģentūru Austrumeiropā, tajā skaitā Igaunijā un Latvijā. Ir zināms, ka ar viņa Igaunijas rezidentu starpniecību britu izlūkdienestam izdevās iegūt informāciju par padomju nocietinājumiem Krasnaja Gorkā un citos militāros objektos. Pēc vairāku avotu tiešajām un netiešajām liecībām, 1924. gada rudenī Latvijas rezidents nospēlēja vienu no galvenajām lomām starptautiskajā afērā, kas būtiski ietekmēja politisko spēku sadali Lielbritānijā. Neraugoties uz to, Latvijas aģenta personība līdz šim kā historiogrāfijā, tā arī dokumentos bija atspoguļota visnotaļ blāvi. Balstoties uz līdz šim neizmantotiem Latvijas un ASV arhīvu dokumentiem ir iespējams paplašināti attēlot aģenta personību un iesaisti noteiktajos procesos, tajā skaitā pretboļševistiskajā kustībā.

V. Orlova aģents Ivans Pokrovskis. Nav zināms, cik plašs bija V. Orlova aģentūras loks Latvijā, tomēr ir skaidrs, ka 1922.- 1924. gadā V. Orlova pārstāvis Latvijā bija bijušais ZRA artilērijas podporučīks Ivans Pokrovskis (*Иван Дмитриевич Покровский*) (sk. pielikumu nr. 5). 1918. gadā Petrogradā I. Pokrovskis iestājās slepenajā V. Orlova virsnieku organizācijā un vienlaicīgi Vladimira Kovaļevska (*Владимир Павлович Ковалевский*) organizācijā, kas sadarbojās ar britu izlūkdienestu, piegādājot slepenu informāciju par boļševikiem un SZSA un palīdzēja slepus pārvietot virsniekus uz Pilsoņu kara frontēm. 1918. gada augustā V. Kovaļevska organizācija tika VČK sagrauta, turklāt pēc britu izlūkdienesta SIS virsnieka, Petrogradas aģentūras vadītāja Pola Djuka (*Paul Henry Dukes*), organizācijas nodevēja loma piederēja tieši I. Pokrovskim.¹⁰⁸⁵

Tomēr 1919. gadā I. Pokrovskis spēja iestāties ZRA, turklāt, saglabājot kontaktus Petrogradā, kur pat ierādās uz kādu pagrīdes organizāciju sapulci 1919. gada oktobrī. Tomēr novembrī arī šīs organizācijas bija sagrautas un šoreiz ZRA vadība turēja I. Pokrovski aizdomās par provokāciju, līdz ar to 1920. gada 8. janvārī viņš tika stādīts ZRA tiesas priekšā, viņam inkriminējot noziegumus pret "baltajām" pagrīdes organizācijām, kas it kā tika likvidētas I. Pokrovskas darbības dēļ.¹⁰⁸⁶

Savukārt Latvijas Politiskās pārvaldes arhīvā I. Pokrovskis bija minēts kā SZSA pretizlūkošanas dienesta darbinieks, kura uzdevumā viņš arī īstenoja provokācijas Petrogradas pagrīdē.¹⁰⁸⁷ Ir interesanti atzīmēt, ka pavēli par I. Pokrovskas nodošanu tiesas rīcībā bija parakstījis, vēlāk Latvijas politiskās apsardzes uzmanībā nonākušais, augstākminētais, P. Glazenaps. Turklāt Pokrovskis 1919. gada novembrī pildīja P. Glazenapa adjutanta pienākumus.¹⁰⁸⁸

Nav skaidri zināms tiesas verdikts, taču pēc kādreizējā Ziemeļu korpusa¹⁰⁸⁹ komandiera pulkveža Vasilija Vāla (*Василий Викторович фон Валь*) paustā I. Pokrovskis bija apmelots, realitātē būdams aktīvs pretboļševistiskās kustības dalībnieks. 1920. gadā kopā ar V. Vāli I.

¹⁰⁸³ Русская военная эмиграция. Книга 2. Том 1. С. 151-152.

¹⁰⁸⁴ Cook, A. Ace of Spies. True Story of Sidney Reilly The Inspiration for James Bond. Cornwall: The History Press, 2017. Pp. 163, 164.

¹⁰⁸⁵ Ганин, А. "Одни офицерские или интеллигентские организации никакого переворота осуществить сами не смогут..." Антибольшевистское подполье в Петрограде в 1919 году в документах архива генерала Н.Н. Юденича. // Журнал российских и восточноевропейских исследований. Нр. 3/30 (2022). С. 157.

¹⁰⁸⁶ Турпат, 159. lpp.

¹⁰⁸⁷ Latvijas Politiskās pārvaldes kartotēka. Ivans Dmitrija d. Pokrovskis. Nr. 1469.

¹⁰⁸⁸ Ганин, А., С. 159.

¹⁰⁸⁹ Formējums, kas kļuva par pamatu ZRA izveidei.

Pokrovskis sadarbojās ar Igaunijas armijas specdienestiem, piegādājot informāciju no Padomju Krievijas.¹⁰⁹⁰ Šo informāciju apstiprina arī Latvijas politiskās apsardzības aģentūras informācija, papildinot augstāk minēto, ka I. Pokrovskis bija ZRA izlūkdienesta aģents, kurš tika iesūtīts SZSA aizmugurē provokāciju īstenošanai un 1920. gada nogalē darbojās Igaunijas interesēs. Tiesa gan arī šeit bija atzīmēts, ka virsnieks “nodod baltos”.¹⁰⁹¹

Pēc citas versijas pēc armijas likvidācijas I. Pokrovskis piedalījās bijušā ZRA pretizlūkošanas dienesta priekšnieka G. Kromela veidotajā organizācijā Igaunijā, kas nodarbojās ar aģentūras iesūtīšanu Padomju Krievijā, kā arī izlūkošanu un bija cieši saistīta ar “Uzticīgo savienību”.¹⁰⁹² 1922. gada aprīļa beigās G. Kromela organizācija tika likvidēta, tos vadošus dalībniekus izsūtot no valsts. To starpā bija arī I. Pokrovskis.¹⁰⁹³ V. Orlova līdzstrādnieku paustajā un OGPU aģentūras ziņojumos ir liecības, ka kopš 1920. gadā I. Pokrovskis sadarbojās ar Lielbritānijas izlūkdienestu, zem kodēta segvārda “AB-3” nodrošinot informācijas piegādi no Padomju Krievijas.¹⁰⁹⁴

Skaidrs ir fakts, ka 1923. gadā I. Pokrovskis dzīvoja Latvijā un sadarbojās kā ar V. Orlovu, tā arī ar britu izlūkdienestu. Savukārt 1940. gada NKVD pratināšanas protokolos ir atrodama informācija, ka I. Pokrovskis bija labi pazīstams ar augstākminēto Polijas Ģenerālštāba izlūku V. Sizihu.¹⁰⁹⁵ Tik pat acīmredzams fakts, ka vismaz daļa no viņa piegādātas informācijas bija viltota. Tomēr šajā jomā, atšķirībā no Smirnoviem, viņš spēja izveidot cilvēku grupu, kas sagādāja informāciju, tajā skaitā šķērsojot padomju robežu.¹⁰⁹⁶ Oficiālā I. Pokrovskas nodarbošanās bija žurnālistika, būdams kādas Rīgas avīzes redakcijas darbinieks, taču neoficiāli viņš bija saistīts ar Augstāko monarhisko padomi, sadarbojās ar kņazu A. Līvenu, lielkņazu Nikolaja centru un, kā tika minēts, ar ārzemju specdienestiem. Vienlaicīgi I. Pokrovskis sadarbojās ar Latvijas politisko apsardzību un, iespējams, III nodaļu. 20 gadu sākumā bijušais virsnieks piedalījās slepenās pretboļševistiskās organizācijas “Bратство Русской Правды” (*Братство русской правды*) darbības attīstībā Latvijā, kuras darbības sākumfāzē Berlīnē bija iesaistīts V. Orlovs.¹⁰⁹⁷

Leonīda Dreļņika un padomju politiskās pārstāvniecības iesaiste. Pēc paša I. Pokrovskas paustā, viņa darbība tik lielā mērā kaitēja boļševikiem, ka par viņa galvu bija izsludināta samērā lielā atlīdzība. Šo informāciju apstiprina kā Politiskās pārvaldes¹⁰⁹⁸ aģentūras ziņojums, tā arī 1924. gadā notikumu virkne, kurā bija iesaistīts kāds cits bijušais ZRA virsnieks, viens no NSZRIS kaujas grupu komandieriem iepriekšējās apakšnodaļās minētais pulkvedis L. Dreļņiks (Ļeda).¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁰ Русская военная эмиграция. Книга 1. Том 1. С. 138 - 143.

¹⁰⁹¹ Latvijas Politiskās pārvaldes kartotēka. Ivans Dmitrija d. Pokrovskis. Nr. 1469.

¹⁰⁹² Tā paša Gustava Kromela organizācija, kura kandidātūra 1921. gadā, Kronštates sacelšanas laikā, bija nozīmēta ārlietu ministra amatam “valdībā”, ko izveidoja “Uzticīgo savienības” locekļi.

¹⁰⁹³ Pieejams: russianestonia.eu/index.php?title=Приказ_Северо-Западной_армии_№_14,_8.01.1920,_Нарва ; Покровский Иван Дмитриевич Pieejams: russianestonia.eu/index.php?title=Покровский_Иван_Дмитриевич [skatīts 14.10. 2022]

¹⁰⁹⁴ West, N., Tsarev, O. The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives: Yale: Yale University Press, 1999; Ганин, А. С. 160; Царев, О. Вест, Н. КГБ в Англии. Москва: Центрполиграф, 1999, с. 63, 73; Русская военная эмиграция. Книга 2. Том 1. С. 150; LNA LVVA. 3235. f., 2. apr., 2760. l., 2. lp.

¹⁰⁹⁵ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., P-3662. l., 21. lp.

¹⁰⁹⁶ Граф. Г. На службе императорскому дому России 1917-1942. Санкт-Петербург: Блиц, 2004. С. 88 - 89.

¹⁰⁹⁷ BAR. ROVS box 11. Riga to Kutepov. 14.06.1924; 17.09.1924; 30.09.1924; Орлов, В. Записки контрразведчика. С. 216.

¹⁰⁹⁸ 1924. gada 9. maijā Politiskās apsardzības bija restrukturizēta, mainot jurisdikciju no saukumu uz Centrālās kriminālpolicijas Politisko pārvaldi. Turpmāk - Politiskā pārvalde.

¹⁰⁹⁹ Sk. 4.2. apakšnodaļu.

Leonīds Dreļņiks (Леонид Александрович Дрельник) (1881 - 1925) Dzima Pljusas ciemā Pleskavas guberņā. Mācījās reālskolā Pēterburgā. 1901. gadā tika iesaukts dienestā, dienēja 92. Pečoras kājnieku pulkā, piedalījās Krievijas-Japānas karā, par kara nopelniem paaugstināts par zaurjad praporšiku (v. i.). Piedalījās Port-Artūras aizstāvēšanā, nonāca gūstā, atbrīvots 1906. gadā. 1914. gadā tika mobilizēts, ieskaitīts leibgvardes Keksholmas pulkā, kaujadarbībā tika kontuzēts. 1915. gadā komandējis vienu no pulka rotām. 1915. gada vasarā atkārtoti kontuzēts. Pēc izveseļošanās tika ieskaitīts 304. Novogorodas - Severskas kājnieku pulkā Rīgas frontē. 1916. gada nogalē bija atkārtoti ievainots. 1917. gadā nozīmēts par Sv. Jura krusta kavalieru triecienu bataljona komandiera palīgu. Tajā pašā gadā paaugstināts par

Analizējot Latvijas teritorijā nonākušo NSZRIS dalībnieku potenciālu, ir jāatzīst, ka atšķirībā no citiem, Ļeda bija bīstams kaujinieks, kura militārā pieredze bija iegūta 4 dažādos karos,¹¹⁰⁰ turklāt, līdzīgi kā A. Daņilovs, viņš bija partizānu vienību komandieris. Lai gan Ļedas vienībām ka ZRA, tā arī S. Bulaka – Balahoviča Krievu Tautas armijā Polijā bija manāma nosliece uz patvaļību, viņš bija labi piemērots diversiju īstenošanai kādas partizānu grupas sastāvā.¹¹⁰¹

1921. gadā nelegāli nonākot Latvijā, L. Dreļņiks bija sodīts, taču vēlāk dabūja atļauju apmesties Grīvā, kur viņa sievai piederēja nekustamais īpašums. Aizvadītajos karos Ļeda bija vairākas reizes kontuzēts, kas kopsummā ar alkoholiskās atkarības problēmām un nespēju sevi realizēt miera laikos svešā vidē, acīmredzot kļuva par noteicošiem faktoriem viņa personības degradācijai. 1922. gadā izšķīroties no sievas, bijušais virsnieks klejoja un “nodarbojās ar blēdībām”, strādājot gadījuma darbus Vidzemē, līdz 1924. gada pavasarī tika pieķerts zādzībā Ainažu ostas noliktavā, kur strādāja par sargu.¹¹⁰²

Tajā pašā laikā L. Dreļņiks nodibināja kontaktus ar PSRS politisko pārstāvniecību, pēc tās uzdevuma uzsākot sadarbību pretboļševistisku organizāciju darbības apkaršanai. Šim mērķim, kopā ar citu padomju pārstāvniecības aģentu, Eduardu Vāveri, viņš nodibinājis fiktīvo monarhistu organizāciju un sāka popularizēt tās darbību, mēģinot paplašināt dalībnieku skaitu. Organizācijas oficiāli deklarētais mērķis bija padomju robežas šķērsošana un turpmākās darbības izvērsšana padomju teritorijā, taču slepenais mērķis bija I. Pokrovska izvilināšana padomju teritorijā turpmākai nodošanai OGPU rokās. Bija paredzēts, gadījumā ja pēdējais iesaistītos darbībā, bet nepārietu robežu to būtu jālikvidē. Pēc L. Dreļņika domubiedru paustā, viņš regulāri apmeklēja padomju politisko pārstāvniecību, saņemot 7500 rubļu lielu mēneša atalgojumu, savukārt par I. Pokrovska likvidāciju tam tika piesolīti 100 tūkstoši rubļi, atgriešanās uz PSRS un viņa pretpadomju darbības “piedošana”, kā arī kādreiz piederušo dzirnavu atgriešana Lugas apkaimē.¹¹⁰³ Visnotaļ apšaubāms solījums, iespējams, bijis paša Ļedas izdomu auglis.

Tomēr padomju aģentu uzvedība bija tik uzkrītoša, primitīva un amatieriska, ka viņu provokācijas līdzdalībnieki Joahims Sļivka un Pāvels Caics jūnijā informēja pašu I. Pokrovski par gatavoto afēru. Būdams pazīstams ar I. Pokrovski no ZRA laikiem, Ļeda organizēja vairākas tikšanās un mēģināja viņu pārliecināt doties uz PSRS, pie reizes jautājot pēc informācijas par Latvijas robezsardzes daļu izvietojumu. Lieki piebilst, ka viņa uzvedība neieviesa uzticību un, apsot piedalīties avantūrā, I. Pokrovskis informēja par to Politisko apsardzību, kas apcietināja L. Dreļņiku un E. Vāveri.¹¹⁰⁴ Pratināšanas laikā L. Dreļņiks apgalvoja, ka bija saņēmis monarhistu literatūru “Russkaja Pravda” no I. Pokrovska, ko pēdējais bija noliedzis. Pilnīgi iespējams, ka literatūra un konkrētais izdevums bija dots arī L. Dreļņkam, jo pēc lielkņaza Nikolaja pārstāvju sarakstes ar Latvijas emisāru, I. Pokrovskis regulāri saņēma šos izdevumus, visdrīzāk no V. Orlova

podporučiku. Līdz pulka izformēšanai, 1917. gada decembrī, atradās pozīcijā pie Daugavpils (Grīvā). Pēc demobilizācijas atgriezās dzimtenē, Lugas apkaimē, kur tika ievēlēts par Ludoļickas novada komisāru. 1919. gada maijā no SZSA dezertieriem u. c. organizēja 200 karavīru partizānu vienību, t. s. “Ļedas vienību”, kas tika ieskaitīta ZRA (tā laika Atsevišķajā Ziemeļu korpusā) 1. Sv. Jura pulkā, vēlāk 4. Gdovas pulkā. Paaugstināts par poručiku, vēlāk par štabkapteini. Pēc ZRA atkāpšanās un sabrukuma dzīvoja Igaunijā, 1920. gada aprīlī aizbrauca uz Latviju, kur apmetās sievai piederušajā īpašumā pie Daugavpils. Iestājās S. Bulak-Balahoviča karaspēkā un vasarā ieradās Polijā, kur tika paaugstināts par pulkvedi. Piedalījās rudens uzbrukumā, pēc atkāpšanās Polijas teritorijā tika internēts. 1921. gadā iestājās NSZRIS, piedalījās vairāku reidu īstenošanā Baltkrievijā, vēlāk atgriezās Latvijā, kur turpināja darboties NSZRIS. Piedalījās atentātu plānošanā pret padomju delegācijām, darbojās kā dubultaģents, sadarbojoties ar PSRS politisko pārstāvniecību Rīgā. 1925. gadā izsūtīts uz PSRS, kur viņš tika apcietināts, tiesāts un sodīts ar nāvi.

¹¹⁰⁰ Krievijas - Japānas, Pirmais pasaules, Krievijas Pilsoņu un Polijas - Padomju Krievijas karš, kā arī kaujas darbība NSZRIS rindās.

¹¹⁰¹ LNA LVVA. 3235. f., 2. apr., 2760. l., 4. lp.

¹¹⁰² Tiesa. Latv. 04.03.1925. 6.lpp.; LNA LVVA. 3235. f., 2. apr., 2760. l., 4. lp.

¹¹⁰³ LNA LVVA. 3235. f., 2. apr., 2760. l., 2. lp.

¹¹⁰⁴ Turpat.

grupas.¹¹⁰⁵ Par I. Pokrovska burtisku uzbāšanos ar skrejlapām un citu literatūru, to turpmākai izplatīšanai PSRS un pierobežā, NKVD pratināšanā 1941. gadā liecināja arī A. Daņilovs.¹¹⁰⁶

Ir vērts atzīmēt, ka lēmumā attiecībā uz E. Vāvera iesaisti L. Dreļņika avantūrā, Politiskās pārvaldes priekšnieka vietas izpildītājs Ozoliņš ar zīmuli bija pierakstījis: “nodot Štiglica kungam, lai mēģina Vāveri griezt par ziņotāju”. Visdrīzāk Politiskās pārvaldes vadītājs tādējādi mēģinājis iesaistīt PSRS politiskās pārstāvniecības ziņotāju dubultaģenta lomā, tomēr pierādījumus šai versijai nav izdevies atrast.¹¹⁰⁷

Turpmākā situācija ar L. Dreļņiku bija visai neparasta. Uz apcietinājuma brīdi viņš izvairījās no tiesas zādzības lietā un praktiski uzreiz pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma I. Pokrovska lietā bija tiesāts, tiesai piespriežot 6 mēnešu cietumsodu.¹¹⁰⁸ Pēc soda izciešanas L. Dreļņikam bija piespriests pamest valsti un 1925. gada 19. martā viņš bija nodots PSRS robežsargiem Zilupes robežsardzes rajonā. Tomēr atgriešanās dzimtenē noritēja ne tā, kā bijušais pulkvedis bija iecerējis, īsi pēc robežas šķērsošanas nonākot OGPU rokās.¹¹⁰⁹

20. / 21. gadsimtu mijā Krievijas Federācijas pētnieks Oļegs Kalkins (*Олег Андреевич Калкин*), veicot izpēti FSB¹¹¹⁰ arhīvā, analizēja L. Dreļņika personas lietu, uz tās pamata publicējot rakstu, kas savienojumā ar citu arhīvu informāciju ļauj izveidot strukturētu personas dzīves gājumu, precīzāk sakot, tā noslēdzošu stadiju. Pratināšanas laikā OGPU L. Dreļņiks mēģināja noslēpt dalību B. Savinkova organizācijā, kas nebija izdevies, jo “Sindikāt – 2” operācijas norises laikā bija sniegtas liecības, kas detalizēti apliecināja pulkveža līdzdalību kaujasdarbībā 1921. gadā. Vienlaicīgi Ļeda būtiski izkropļojis savas biogrāfijas 1924. gada posmu, paužot informāciju, ka vietējie monarhisti viņu burtiski ievilkā I. Pokrovska vadītājā organizācijā. Monarhistu mērķos ietilpa dzelzceļa spridzināšana Krievijā, laikā, kad par to brauks vilciens ar kādiem Rietumu valsts diplomātiem, tādējādi izraisot starptautisku krīzi un, iespējams, diplomātisko saišu saraušanu. Pie kam operācijas izstrāde un vadība norisinātos P. Glazenapa uzraudzībā. Kā redzams, šāds grotesks, bet daļēji patiesībai atbilstošs plāns bija ļoti līdzīgs “Dzenovas reida” trauksmi izraisošam scenārijam, par ko bija informēts arī L. Dreļņiks, būdams NSZRIS loceklis. Acīmredzot plāns tiešām tika pretboļševiku vidē apspriests, it īpaši ņemot vērā faktu, ka tajā laikā Vecgulbenes apgabalā norisinājās NSZRIS kaujinieku tikšanās, starp kuriem, droši vien bija arī L. Dreļņiks, kurš 1922. gadā dzīvoja minētajā reģionā.¹¹¹¹ Pēc apcietinātā paustā, operācija tiktu īstenota P. Glazenapa vadībā, un tiktu I. Pokrovska koordinēta. Šim mērķim L. Dreļņikam izsniedza 2000 rubļus un kompasu, nosūtot to uz Jaunlatgali, kur viņam bija jāgaida I. Pokrovski ar sprāgstvielu teroristiskā akta īstenošanai, taču pēdējais pievīla un neatbrauca.¹¹¹²

Šis fakts lika L. Dreļņikam vilties un viņš griezās padomju politiskā pārstāvniecībā. Lietas pielikumā bija padomju politiskā pārstāvja vietas izpildītāja Kazimira Kržiminska (*Казимир Александрович Кржеминский*) 1924. gada augustā sūtīta atskaite pilnvarotajam Semjonam Aralovam (*Семён Иванович Аралов*). Ziņojumā bija pausts, ka maijā pārstāvniecībā griezās L. Dreļņiks, kurš izteica vēlmi atgriezties dzimtenē, taču viņa uzvedība likās aizdomīga, bija vērsta uz pārstāvniecības darbības izpēti un līdzinājās spiegošanai. Vienlaicīgi L. Dreļņiks piedāvāja savus pakalpojumus monarhistu diskreditācijai, īpaši uzsverot iespēju likvidēt I. Pokrovski. Jūnijā pārstāvniecības rīcībā nonāca informācija par I. Pokrovska gatavoto atentātu pret padomju darbiniekiem un K. Kržiminskis, tiekoties ar Latvijas Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretāri Hermani

¹¹⁰⁵ BAR. ROVS box 11. Rīga to Kutepov. 14.06.1924; 17.09.1924; 30.09.1924.

¹¹⁰⁶ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 42782.1, 112. lp.

¹¹⁰⁷ LNA LVVA. 3235. f., 2. apr., 2760. l., 7. lp.

¹¹⁰⁸ Tiesa. Latvī. 04.03.1925. 6. lpp.

¹¹⁰⁹ Калкин, О. Четыре войны полковника Леды // На мятежных рубежах России. Псков: Псковское возрождение 2003. С. 107 - 114.

¹¹¹⁰ FSB - Федеральная служба безопасности, ФСБ. Krievijas Federācijas drošības dienests

¹¹¹¹ LNA LVVA. 3235. f., 1/2. apr., 116. l., 8. lp.

¹¹¹² Калкин, О. Turpat.

Albatu, ziņoja par saņemto informāciju, pasvītrojot, ka atbildība par iespējamo atentātu gulšies uz Ārlietu ministriju. H. Albats savukārt jautāja, vai PSRS puse piekritīs uzņemt personas, kas, iespējams, tiks izraidītas no valsts, ja būs pierādīta to vaina atentāta gatavošanā, tieši minot L. Dreļņiku, I. Pokrovski, kādu Asanovu un Vasiļjevu,¹¹¹³ uz ko K. Kržiminskis atbildēja apstiprinoši. Tomēr no valsts bija izsūtīts tikai L. Dreļņiks, taču visdrīzāk dēļ tā kaitīgās darbības 1924. gadā, nevis šaubīgās “vienošanās” rezultātā. 1925. rudenī bijušais pulkvedis tika stādīts tiesas priekšā, OGPU kolēģijai piespriežot nāves sodu, kas tika izpildīts tā paša gada 18. decembrī.¹¹¹⁴

Analizējot minēto, var secināt, ka informācija par padomju ierēdņu slepkavības plānošanu, visdrīzāk nāca no L. Dreļņika, kurš tādā veidā centās kāpināt savu ziņojumu vērtību padomju politiskās pārstāvniecības skatījumā. Ja I. Pokrovskis arī būtu gatavojis šādu operāciju, tad noteikti ne ar tik šaubīgu un degradētu personu kā L. Dreļņiks, turklāt nebūtu ziņojis par pēdējo Politiskajai apsardzībai. Informācija par atentātu nav atrodama ne Politiskās apsardzības dokumentācijā, ne padomju ārpolitikas dokumentu izlasēs, laikā, kad draudi sakarā ar Dženovas delegācijas vizīti, kā bija minēts, izraisīja furoru Latvijas spēcīgu dienestu vidē un bija atspoguļoti arī padomju ārpolitiskajā lietvedībā. Būtiski atšķīrās L. Dreļņika un K. Kržiminska versijas par teroristiskā akta plānu – pirmajā gadījumā tas bija atentāts pret ārzemju delegāciju PSRS, otrajā – atentāts pret padomju diplomātiem Latvijā, kas, protams, varēja būt arī L. Dreļņika OGPU pratināšanas laikā iegūta “liecība”. Apšaubāma šķiet arī “vienošanās” ar H. Albatu, jo Latvijas praksē nebija pieņemts izdot pretboļševikus padomju pusei, skaidri apzinoties augstu dzīvības apdraudējuma risku. Tā vietā parasti noteiktā laikā lika pamest Latvijas teritoriju, neuzspiežot uz kuru valsti aizdomās turamajam būtu jāizbrauc. Kopumā K. Kržiminska paustā informācija izskatās pārspīlēta un stipri izdaļota, iespējams, tādā veidā ierēdnis priekšniecībai centās pasniegt savu “rosīgo darbību” valsts drošības labā.

4.9. “Zinovjeva vēstule”

Vienlaikus ar 1924. gada iekšpolitiskiem notikumiem Lielbritānijā, Latvijā norisinājās peripētijas, kurās ievērojama loma bija arī V. Orlova tīklam un I. Pokrovskim. 25. oktobrī “Daily Mail” tika publicēta 15. septembrī sūtītā “Kominternes” izpildkomitejas priekšsēdētāja G. Zinovjeva vēstule Lielbritānijas komunistiskās partijas vadībai. Dokumentā bija pausta mudināšana uz proletariāta aktīvu iesaisti padomju pusei nepieciešamu līgumu un aizdevumu lobēšanā, kā arī instrukcijas kā veikt sagatavošanās darbus sacelšanās un Pilsoņu kara īstenošanai.¹¹¹⁵ Lieki piebilst, ka vēstule, izraisīja sprādzienam līdzīgu efektu un kļuva par vienu no galvenajiem iemesliem leiboristu zaudējumam vēlēšanās. Rezultātā pie varas nāca konservatori, kas, savukārt, ieņēma PSRS nelabvēlīgu pozīciju, bloķējot leiboristu iniciatīvas. Vēlāk sekoja britu notas un padomju puses noliedzoša atbilde, saucot vēstuli par viltojumu, kas dotajā gadījumā bija paties apgalvojums. Vēstules teksts bija saņemts no SIS un stilistiski izveidots nevainojami, kopējot G. Zinovjeva iemīļotu retoriku, viltojuma autoram (vai autoriem) lieliski pārzinot kā padomju ārpolitikas nianšes, tā arī Lielbritānijas iekšpolitisko situāciju.¹¹¹⁶ Arī Lielbritānijas Ārlietu ministrs Nevils Čemberlens (*Arthur Neville Chamberlain*) oficiāli apliecināja, ka pierādījumi par vēstules autentiskumu gūti no “četriem dažādiem, savā starpā neatkarīgiem avotiem, par kuru uzticamību neesot ne mazākā iemesla šaubīties”.¹¹¹⁷

Vēstules izcelsme momentāni kļuva par akūtu jautājumu OGPU interešu lokā un jau 12. novembrī no dienesta aģentūras Berlīnē bija saņemta informācija, ka vēstules autora loma pieder V.

¹¹¹³ 1921. gadā Polijā internēto krievu karavīru nometnēs darbojās kāds ģenerālis Asanovs un viņa adjutants Vasiļjevs, taču noskaidrot personības nav izdevies.

¹¹¹⁴ Калкин, О. С. 107 - 114.

¹¹¹⁵ Bennett, G. pp. 264 - 266.

¹¹¹⁶ Bennett, G., pp. 267 - 269, 48 - 49, 78.

¹¹¹⁷ Anglija un Krievija. Valdības Vēstnesis. 17.12.1924. 2. lpp.

Orlova rezidentam Rīgā, poručikam I. Pokrovskim, kurš uztur ciešu saikni ar Rīgas britu izlūkdienesta centrāli, kas, savukārt, nogādāja vēstules saturu Londonā.¹¹¹⁸ Viltojuma tiešais izpildītājs oficiāli netika uzzināts un formāli tas atnāca kā ziņojums no izlūkdienesta aģentūras.

Lai gan vēlāk tika pierādīts, ka vēstule bija viltojums, joprojām nav tiešu pierādījumu, vai tas bija konservatoru un ar tiem saistītā SIS pasūtījums leiboristu gāšanai, vai tomēr prasmīgs viltotāju produkts, ko nopirka SIS, nezinot, ka tas bija viltojums. Loģiski spriežot, ir jānonāk pie secinājuma, ka ja skandāla izraisīšana nebūtu izdevīga ar SIS saistītiem konservatoriem, vēstule netiktu noplūdināta, turklāt piemērotākajā un politiskiem spēkiem atbildīgajā brīdī.

“Zinovjeva vēstules” lieta bija vairākkārt pētīta un arī mūsdienās šis precedents mēdz uzvirzīt kā politiskajās debatēs, tā arī zinātniskajā un populārzinātniskajā literatūrā. Zinātniskās literatūras jomā kompetences ziņā ievērtību guvuši vairāki pētījumi, no kuriem ir jāatzīmē Lielbritānijas Ārlietu ministrijas vēsturnieces Džilas Benetes (*Gill Bennett*) sniegumi, kas tapa viņas 40 gadu zinātniskās karjeras laikā,¹¹¹⁹ kā arī britu izlūkdienestu vēstures speciālista Najdžela Vesta (*Nigel West, īstajā vārdā Rupert Allason*) pētījums, kas bija izveidots sadarbībā ar atvaļinātu KGB (*Комитет государственной безопасности, Valsts drošības komiteja (VDK)*) un SVR (*Служба внешней разведки Российской Федерации, Krievijas Federācijas ārējais izlūkdienests*) pulkvedi Oļegu Carevu (*Олег Иванович Царев*).¹¹²⁰

D. Benetas pētījumi balstījās uz britu arhīvu materiāliem, kas kļuva daļēji atklāti, kad 1998. gadā, leiboristu partijas loceklis, Lielbritānijas Ārlietu ministrs Robins Kuks (*Robert Finlayson "Robin" Cook*) uzdeva Ārlietu ministrijas vēsturniekiem kļiedēt mītus sakarā ar “Zinovjeva vēstuli”, kas tomēr nenoveda pie viennozīmīgiem rezultātiem, lai gan palīdzēja noskaidrot virkni detaļu. D. Beneta pieļauj, taču skaidri neapliecina I. Pokrovska autora lomu, vienlaicīgi pilnībā atzīstot viņa sadarbību ar britu izlūkdienestu un ar V. Orlovu.¹¹²¹ Savukārt N. Vesta un O. Careva pētījumā praktiski tieši norādīts uz I. Pokrovski kā uz vēstules autoru, balstot apgalvojumu uz trīs avotu sniegtu informāciju (OGPU ārzemju nodaļas, SZSA Galvenā izlūkdienesta pārvaldes ziņojumi, kā arī V. Orlova līdzstrādnieku liecības).¹¹²²

30. gadu beigās V. Orlova sabiedrotais Aleksandrs Gumanskis (*Александр Феофилович Гуманский*) sadarbojās ar OGPU un nolēma atgriezties dzimtenē, kur tika pratināts un vēlāk tiesāts, tiesai piespriežot augstāko sodu mēru. Pratinātais apliecināja, ka I. Pokrovskis Rīgā izveidoja viltotu dokumentu “fabriku”, talantīgi viltojot padomju dokumentus pēc dažādu pasūtītāju vēlmēm. Tieši šajā “fabrikā” arī bija izveidota “Zinovjeva vēstule”. A. Gumanskis bija personīgi pazīstams ar I. Pokrovski un tika informēts par afēras detaļām 1925. gadā, I. Pokrovska vizītes laikā Berlīnē. Acīmredzot, I. Pokrovskim bija bīstami turpināt aktivitātes Latvijā un pēc minēto autoru versijas, 1925. gada vidū viņš emigrēja uz Argentīnu, uzturot kontaktus ar V. Orlovu, ko apliecināja V. Orlovs korespondencē ar citiem pretboļševikiem. A. Gumanskis pauda, ka I. Pokrovskis emigrēja pēc britu ieteikuma, kuri palīdzēja viņam iekārtoties Argentīnas politiskajā policijā un divu gadu laikā pat maksāja noteiktu pensiju.¹¹²³

Īstenā lietu būtība bija nedaudz citādāka, I. Pokrovskis palika Latvijā līdz 1926. gada pavasarim, uzturēdams kontaktus ar krievu emigrācijas centriem Francijā un Vācijā. Vienlaikus viņš veidoja savdabīgo konkurenci lielkņaza Nikolaja pārstāvjiem un sadarbojās ar Politisko pārvaldi. Atsevišķas uzmanības vērta Latvijas Politiskās pārvaldes reakcija uz “Zinovjeva” lietu, precīzāk sakot, gandrīz pilnīga tās ignorance. Analizējot specdienesta darbību, tas ir vairāk kā

¹¹¹⁸ Bennett, G., pp. 242 – 243.

¹¹¹⁹ Bennett, G. A most extraordinary and mysterious business: The Zinoviev Letter of 1924 // History Notes 14 (1999).

¹¹²⁰ West, N., Tsarev, O. The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives. Yale: Yale University Press, 1999.

¹¹²¹ Bennett, G. pp. 244 - 245.

¹¹²² West, N., Tsarev, O., pp. 40 – 41.

¹¹²³ Bennett, G. The Zinoviev Letter, p. 243; Tsarev, Pp. 71, 74.-79.

neierasti, ņemot vērā drošības dienesta aktīvu iesaisti krietni maznozīmīgāku lietu ietvaros.¹¹²⁴ Neskaitot L. Dreļņika avantūru, I. Pokrovska personība figurēja tikai Politiskās pārvaldes kartotēkā, un tikai 1920. gadā.¹¹²⁵ 1924. gada Lielbritānijas notikumu sasaiste ar Rīgu, kā arī V. Orlova aģentūras problemātika nav atspoguļota atskaitēs, pārskatos un citos dokumentos, tajā pašā laikā, pievēršot uzmanību krietni mazāk svarīgiem, lokālā mēroga notikumiem. Secinot no minētā, rodas iespaids, ka Politiskā pārvalde tišām centās nepievērst lietai papildus uzmanību, pat neuzsākot I. Pokrovska un ar viņu saistītā aģentūras tīkla apkarošanu.

J. Mortuks un “Kominternes” dokumentu viltojumi. Krietni vairāk informācijas, taču pilnībā neapgaismojot jautājuma būtību parādījās 1927. gadā, kad Rīgā bija veikta kārtējā pretboļševiku darbības apkarošanas operācija. Līdz ar vairākiem monarhistiem bija aizturēts Smirnovu grupas ietvaros minētais žurnālists J. Mortuks. Pie viņa tika atrasti uz īpaša papīra veidoti slepenie ziņojumi, kas bija saistīti ar “Kominterni” un Lielbritānijas komunistiskās partijas darbību Lielbritānijā 1926. gadā. Arī šoreiz neskaidru iemeslu dēļ Latvijas Politiskā pārvalde neturpināja izmeklēšanu un J. Mortuks bija izraidīts.¹¹²⁶

Politiskās pārvaldes dokumentos “Zinovjeva lieta” tika atkārtoti minēta tikai 1929. gada martā, ziņojumā, kas bija nosūtīts no Latvijas sūtniecības Londonā Latvijas Ārlietu ministrijai. Dokumentā bija atreferēts “Daily Herald” publicēts raksts, kas tika balstīts uz V. Orlova 1929. gada tiesas prāvā gūtās informācijas. Rakstā tika pārliecinoši apgalvots, ka vēstules autors bija I. Pokrovskis, kurš to izveidoja Rīgā, pēc kāda Londonā dzīvojošā krievu ģenerāļa Korņejeva pasūtījuma, kurš bija saistīts ar britu izlūkdienestu. Viltojuma tapšanā bija iesaistīts arī A. Gumanskis un citas personas Berlīnē, savukārt Rīgas aģents, I. Pokrovskis, īsi pēc tam emigrēja uz Buenosairesu. Īstenībā 1925. gadā I. Pokrovskis nodarbojās arī ar uzņēmējdarbību kopā ar minēto J. Maļski-Tolstovu un bija izraidīts no Latvijas tikai 1926. gada martā.

No sūtniecības saņemtais materiāls bija nosūtīts arī Politiskās pārvaldes darbiniekiem, ziņojumā pasvītrotot I. Pokrovska un A. Gumanska vārdus, ar ko “Zinovjeva vēstules” oficiālā “izmeklēšana” Latvijas kontekstā beidzās, t.i. visdrīzāk tika noklusēta.¹¹²⁷ Tomēr I. Pokrovska personība figurēja pat 1940. gadā NKVD pratināšanas protokolos. Apsūdzētie par sadarbību ar kontrrevolucionāriem atzinās sadarbībā ar A. Līvenu un ar “ārzemju izlūku” I. Pokrovski.¹¹²⁸ Jāatzīmē, ka arī abu pretboļševiku starpā sadarbība tiešām pastāvēja un turpinājās arī 30. gados, kad I. Pokrovskis pārvācās uz Brazīliju un kļuva par A. Līvena dibinātā periodiskā izdevuma “Sluzhba svjazi Livencev i Severozapadnikov” (*Служба связи ливенцев и северозападников*) korespondentu, turpinot uzturēt attiecības ar pretboļševistisku kustību Eiropā, kas 20. gadu vidū pārgāja jaunajā stadijā.¹¹²⁹

4.10. “Nikolajeviešu” darbības turpmākā attīstība

Infantērijas ģenerālis Aleksandrs Kutepovs un Parīzes centrs. Pretstatā PSRS atzīšanas procesiem Eiropā, 1924. gadā aktivizējās infantērijas ģenerāļa A. Kutepova¹¹³⁰ organizācijas

¹¹²⁴ Piemēram, gadījums ar publikāciju par “provokatoru centrāli Rīgā” maznozīmīgajā, Berlīnē izdotajā “Russkaja sila” un J. Maļska - Tolstova iesaisti, kas bija aplūkots 4.5. apakšnodaļā.

¹¹²⁵ Latvijas Politiskās pārvaldes kartotēka. Ivans Dmitrija d. Pokrovskis. Nr. 1469.

¹¹²⁶ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 50., 74. lp.; Detalizēts notikumu atspoguļojums ir veikts 5.7. nodaļā.

¹¹²⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 621. l., 180. lp.

Kā redzams, šī informācija lielā mērā saskan ar N. Vesta un O. Careva pētījumā pausto

¹¹²⁸ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., P-3662. l., 21. lp.

¹¹²⁹ Список корреспондентов // Служба связи ливенцев и северозападников 1932 (9). Рига: Объединение ливенцев в Данциге, 1932. С. 54.

¹¹³⁰ Aleksandrs Kutepovs (Александр Павлович Кутепов) (28.09.1882 - 26.01.1930) Piedzima Novgoroda guberņas muižnieku ģimenē. 1904. gadā absolvēja Sanktpēterburgas Kara skolu ar piešķirtu podporučika pakāpi. Dienēja 85. Viborgas kājnieku pulkā. Piedalījās Krievijas - Japānas karā, kaujās pie Mukdenas un Šahejas. 1906. gadā sāka dienestu leibgvardes Preobraženskas pulkā. 1907. gadā piešķirta poručika, 1911. gadā štābskapteiņa pakāpes. Piedalījās Pirmajā pasaulēs karā, 1915. gada septembrī paaugstināts par kapteini, 1916. gada novembrī par pulkvedi. Sākoties Februāra

darbība, kas bija sākusies dažus gadus pirms tam Serbijā un bija balstītas uz “aktīvisma” pamata, attīstot izlūkošanas darbību un plānojot teroristiskās aktivitātes PSRS.

A. Kutepova personība bija ārkārtīgi populāra krievu militārās emigrācijas segmentā, it īpaši pēc Galipoli epopejas, iemantojot rīcības cilvēka un armijas konsolidatora slavu. Līdz 1924. gada pavasarim viņš dzīvoja Serbijā, kur manāmi pasliktinājās viņa attiecības ar kādreiz tuvu līdzgaitnieku un cīņubiedru P. Vrangeli. Krievu aristokrāts, barons P. Vrangelis personīgi puda simpātijas monarhismam, taču, lai neizraisītu šķelšanās karavīru rindās, centās maksimāli izolēt armiju no politikas un savus uzskatus balstīja “nenoteiktībā”. Tas nebija pieņemams A. Kutepovam, kvēlam monarhistam, izcilam kaujas virsniekam, taču pārāk tuvredzīgam cilvēkam politiskajā jomā. Augot A. Kutepova popularitātei, viņa personība arvien vairāk piesaistīja monarhisko spēku uzmanību, kuru ietekmi armijā stingri limitēja P. Vrangelis.¹¹³¹

1923. gadā A. Kutepovs apmeklēja Parīzi, kur tikās ar lielkņazu Nikolaju un viņam pietuvinātām personām, atstājot ļoti labu iespaidu, kā aktīvs armijas pārstāvis, kurš, pretēji piesardzīgajam virspavēlniekam P. Vrangelim, liek uzsvāru uz “aktīvismu” PSRS. Līdz ar to 1924. gada sākumā Parīzes “nikolajeveiši” iedrošināja viņu emigrēt uz Franciju, kļūstot par lielkņaza Nikolaja tuvāko palīgu, kas īpaši noderēja gada beigās, lielkņazam uzņemoties galvenā virspavēlnieka amatu ROVS.

Vienlaicīgi A. Kutepovs turpināja attīstīt pretpadomju organizācijas darbību, šim mērķim, vel Balkānu posmā, viņš izveidoja grupu, kas kļuva pazīstama kā “Ģenerāļa Kutepova kaujas organizācija”, jeb “Kutepova līnija”. Lai gan organizācija tika izveidota aptuveni 1922. gadā, tās darbība sākās Parīzē 1924. gada vasarā. Organizācijas darbība bija ārkārtīgi vāji atspoguļota un visdrīzāk norisinājās ROVS augstākā virspavēlnieka lielkņaza Nikolaja paspārnē, kur darbojās arī A. Kutepovs. Lielkņaza Nikolaja centram bija nodibināti sakari praktiski visā “Ārzemju Krievijas areālā”, kur kompakti dzīvoja krievu iedzīvotāji.

Spriežot pēc zemāk aplūkotās darbības, A. Kutepova mērķos ietilpa izlūkošana PSRS, teroristiskās aktivitātes, aģentūras tīkla izveide, kā arī iespējamo sacelšanos organizēšana un atbalsts. Viens no galvenajiem ģenerāļa plāniem bija kontaktu dibināšana ar SZSA komandieriem, bijušajiem virsniekiem, kuri ideoloģisku, vai citu apsvērumu dēļ spētu veikt apvērsumu armijā, kam sekotu apvērsums PSRS. Par lielisku piemēru, kas raksturo A. Kutepova nostāju un plānus kalpo viņa sarakste ar cīņu biedru Borisu Šteifonu (*Борис Александрович Штейфон*) 1925. gada sākumā : “Manuprāt šajā rudenī notikumi attīstīsies vēl ātrāk, līdz ar to Sovdepijas stāvoklis ar katru dienu pasliktināsies arvien vairāk, savukārt mēs tuvināsimies mūsu Krievijai, kuru spēsim ieraudzīt pēc 2-3 gadiem.”¹¹³² Lieki piebilst, ka minētais, kopsummā ar A. Kutepova personības

revolūcijai, atradās Petrogradā, kopā ar padotajiem kļūstot par vienīgo komandieri, kas izvirzīja sev padoto vienību ar mērķi apslāpēt nekārtības. 1917. gada pavasarī un vasarā komandēja leibgvardes Preobraženskas pulku. Pēc Oktobra apvērsuma devās uz Donas karaspēka apgabalu, iestājās Brīvprātīgo armijā, praktiski uzreiz iesaistoties kaujās ar boļševiku formējumiem. 1918. gada martā nozīmēts par Korņilova pulka komandieri, jūnijā par 1. kājnieku divīzijas komandieri. Pēc Novorosijskas atbrīvošanas pildīja pilsētas komendanta, vēlāk Černomorska apgabala militārā gubernatora pienākumus. Novembrī paaugstināts par ģenerālmajoru. Veiksmīgi organizēja 1. armijas korpusa uzbrukumu Donbasā un Harkivas operācijās. 1919. gada jūnijā paaugstināts par ģenerālleitnantu. Pēc “Maskavas direktīvas” pasludināšanas vadīja galvenā uzbrukuma trieciena grupējumu. 1920. gada novembrī paaugstināts par infantērijas ģenerāli. Pēc evakuācijas no Krimas, un karaspēkam nonākot Galipoli, iecelts par virspavēlnieka P. Vrangeļa palīgu. Pateicoties A. Kutepova un viņa padotajiem virsniekiem, Galipoli noietnē izdevās konsolidēt karaspēku, būtiski uzlabot disciplīnu un pagrimušu kaujas garu, tādejādi saglabājot karaspēku, kas vēlāk kļuva par vienu no emigrācijas konsolidējošās ideoloģijas elementiem. Dzīvoja Bulgārijā, Dienvidslāvijā. 1922. gadā nodibināja slepeno A. Kutepova kaujas organizāciju, aktīvai izlūkošanas un teroristiskās darbības īstenošanai PSRS. 1924. gadā emigrēja uz Franciju, kur kļuva par lielkņaza Nikolaja tuvāko līdzstrādnieku, paralēli attīstot kaujas organizācijas darbību, to skaitā arī Baltijas valstīs. Bija iesaistīts OGPU veidotajā “Trest” operācijā, pēc tās atklāšanas organizēja teroraktus PSRS. 1928. gada aprīlī kļuva par ROVS priekšnieku. 1930. gadā 26. janvārī tika OGPU nolaupīts un gāja bojā.

¹¹³¹ Генерал Кутепов. Ред., сост. Р.Г. Гагкуев. В.Ж. Цветков. Москва: Посев, 2009. С. 166 -167, 181.

¹¹³² Sovdepija (Совдепия) - Padomju Krievija, PSRS; Генерал Кутепов, с. 198.

īpatnībām, kļuva par izcilu augsni OGPU “Trest” operācijas īstenošanai, iesaistot aģentūru kā PSRS, tā arī citās valstīs. Vienlaikus A. Kutepovs ar līdzstrādniekiem īstenoja Parīzes centra, tas ir “nikolajeviešu”, ideju popularizāciju, propagandu, izlūkošanas informācijas vākšanu un citas aktivitātes, darbību subsidējot un saskaņojot lielkņazam Nikolajam.

Fjodors Fjodorovs – Fjodors Zeiberlihs. “Nikolajeviešu” aģents Rīgā. 1924. gada marta pēdējā dekādē, Parīzē, norisinājās vairākas sapulces, kurās tika risināti iekšējie militārās emigrācijas jautājumi. Vienā no sapulcēm bija uzaicināts arī I. Pokrovskis, kurš lai gan atbalstīja Kirilu un sadarbojās ar Fehneriem, bijis pieredzējis pretboļševiks no Baltijas valstīm un sapulcē konsultēja “nikolajeviešu” līderus aģentūras iesūtīšanas jautājumos uz Padomju Krieviju no Latvijas un Igaunijas. Diskusijās bija iezīmēts arī turpmākās aģentūras darbības virziens – iesūtot aģentus no Rumānijas un no Latvijas, kā arī tika risināti propagandas literatūras izdevniecības jautājumi u. c. I. Pokrovska referātam bija pievērsta īpaša uzmanība, izsakot vēlmes izveidot regulāru aģentu satiksmi, kā arī centru Rīgā, un nozīmēt sakarniekus, operatīvai komunikācijai ar Parīzi.¹¹³³

Darbības pastiprināšanai Latvijā bija veikti mēģinājumi oficiāli dibināt virsnieku savienības, vienu no tiem Daugavpilī, kas gan nevainagojās ar panākumiem, negūstot atļauju, taču piesaistot Politiskās pārvaldes uzmanību, kas gandrīz beidzās ar iniciatīvas grupas izraidīšanu no Latvijas. Tas neatturēja “nikolajeviešus” no turpmākās darbības, taču lika pievērst lielāku uzmanību konspirācijai.¹¹³⁴

Lai gan I. Pokrovskis bija saistīts ar A. Līvenu un daļēji lielkņaza Nikolaja Parīzes centru, par galveno “nikolajeviešu” kontaktpersonu Latvijā 1924.-1926. gados un, iespējams, arī vēlāk kļuva kāds bijušais ZRA virsnieks Fjodors Fjodorovs (*Федор Федорович Федоров*). Tomēr, atšķirībā no Fehneriem, kas darbojās kā tieši lielkņaza Kirila pārstāvji, F. Fjodorova pozīcija neparedzēja lielkņaza Nikolaja sūtņa pienākumu pildīšanu, bet gan Parīzes centra pārstāvja lomu pretboļševistiskās darbības īstenošanai.¹¹³⁵

Analizējot F. Fjodorova saraksti ar A. Kutepova līdzstrādniekiem, Rīgas korespondents centās ievērot konspirāciju, līdz ar to slēpa savu vārdu zem pseidonīma pat sarakstoties ar militārās emigrācijas līderiem. Risku mazināšanas nolūkos korespondence bija sūtīta caur Rīgas antikvāru grāmatu veikalu N. Kimmel, kura īpašnieks bija Parīzes centra aģents Fjodors Zeiberlihs (*Федор Федорович (Фридрихович) Зейберлих*) (sk. pielikumu nr.5).¹¹³⁶ Latvijas Neatkarības kara laikā 1919. gada pavasarī F. Zeiberlihs bija A. Līvena adjutants un tika ievainots kopā ar kņazu Rīgas atbrīvošanas operācijā. Tuvas attiecības ar A. Līvenu, visdrīzāk, arī nospēlēja par labu F. Zeiberliha īpašiem kontaktiem ar militārās emigrācijas centru.¹¹³⁷ Tuvākais F. Zeiberliha korespondents bija A. Kutepova palīgs, ģenerālmajors Nikolajs Monkevics (*Николай Августович Монкевиц*), kurš līdz 1925. gadam pildīja P. Vrangeļa pārstāvja Parīzē Ivana Holmsena (*Иван Алексеевич Холмсен*) vietnieka lomu. Krievijas impērijas armijā N. Monkevics bija viens no armijas izlūkdienesta izveidotājiem, 1910.-1914. gadā pildot Ģenerālštāba galvenās pārvaldes īpašas lietvedības vadītāja pienākumus.¹¹³⁸ Emigrācijā N. Monkevics specializējās pretboļševistiskās darbības īstenošanā PSRS, 1925. gadā būdams lielkņaza Nikolaja nozīmēts par A. Kutepova tiešu palīgu minēto

¹¹³³ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 4. У истоков “Русского общевойскового союза” 1924 г. Москва: Институт военной истории Министерства обороны Российской Федерации, 2007. С. 226

¹¹³⁴ Басик, И., Авдеев, Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 4. С. 226 - 228, 289.

¹¹³⁵ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. P. 64.

¹¹³⁶ Fjodors Zeiberlihs (Федор Федорович (Фридрихович) Зейберлих, Feodor Seuberlich) (24.03.1890 - ?) Latvijas Neatkarības karā dienēja A. Līvena bruņotajos formējumos. Vēlāk ZRA. Atgriezās Latvijā, kur kļuva par Parīzes centra aģentu, “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrības” izveidotāju, tās aizsegā organizēja Latvijas ROVS filiāli. Bija tuvs A. Līvena līdzstrādnieks.

¹¹³⁷ Равдин, Б. И.Н. Заволоко. От биографии к биографии // Даугава. Nr.4 (1998). С.136.

Ливенцы. Освобождение Риги и переброска отряда под Нарву // Для Вас. 25.04.1937. С. 14.

¹¹³⁸ Монкевиц (Monkewitz) Николай Августович. Pieejams: <https://enc.rusdeutsch.ru/articles/2188> [skatīts: 24.07.23].

aktivitāšu realizēšanai padomju teritorijā un sakariem ar pretboļševikiem “limitrofu valstīs”.¹¹³⁹ Tomēr, kā minēts, N. Monkevica sakari ar pretboļševikiem Latvijā aizsākās vēl 1920. gadā, sarakstoties ar V. Sergejevu karaspēka formēšanas jautājumos, un finansējot virsnieku nosūtīšanu P. Vrangeļa armijā Krimā.

Aģenta darbības virzieni. Viens no F. Zeiberliha uzdevumiem un darbības virzieniem bija Parīzes informēšana par politisko stāvokli Latvijā un pēc iespējas tuvāku kontaktu dibināšana ar Latvijā “krievu lietai” labvēlīgiem ierēdņiem, virsniecību, sabiedriskajiem darbiniekiem. Šajā jomā viņš komunicēja arī ar P. Radziņu, sadarbojās ar labējo latviešu politiķi Frīdrihu Veinbergu, kurš kļuva pazīstams kā monarhismam simpatizējošs konservators. Lai gan starpkaru laikā F. Veinbergs nevērsās pret parlamentārismu, viņš kritizēja agrāro reformu, sociāldemokrātu darbību, puda izteiktus pretpadomju uzskatus un iestājās par minoritāšu tiesību paplašināšanu.¹¹⁴⁰ Acīmredzot, šie faktori kļuva par noteicošiem “nikolajeviešu” sadarbībā ar F. Veinbergu, Rīgas pārstāvja raksturojumā bija “uzticīgs cilvēks”, kurš “tam daudz palīdzējis”.¹¹⁴¹

Paralēli F. Zeiberlihs secīgi attīstīja ideju par “nikolajeviešiem” lojāla laikraksta izdevniecību Latvijā, šim mērķim izvēloties atjaunot 1924. gada maijā slēgtās “Liepājas Avīzes” darbību, kas viņa skatījumā bija “krietni labējāka par “Latvijas Sargu””. Šim mērķim bija nepieciešami aptuveni 60000 rubļu, jeb 4000 franku lielas ikmēneša dotācijas, kas nebija pieņemams Parīzei. Rezultātā centrs nepiešķīra finansējumu, nerunājot par to, ka “nikolajeviešu” ideju propagandējošais izdevums latviešu valodā diez vai spētu ilgstoši pastāvēt. Periodikas jautājums bija aktuāls arī vēlāk, F. Zeiberliham regulāri nosūtot ne tikai Latvijas krievu preses izdevumus, bet arī avīzes no PSRS, “Latvijas nacionālā kluba” izdevumus, “Latvijas Sarga” numurus u. c.¹¹⁴²

F. Zeiberliham piemita izteikts subjektīvisms un naidīga attieksme pat pret tām personām, kas sadarbojās ar Parīzes centru neatkarīgi no viņa. Šajā jomā par īpašas nepatikas objektu kļuva I. Pokrovskis, kura darbība Latvijā bija pasniegta kā kaitīga un nodevīga. Lieki piebilst, ka par īpašu F. Zeiberliha uzbrukuma mērķi kļuva F. Fehners un pārējie “kirilovieši”. Vienlaikus F. Zeiberlihs turpināja uzturēt attiecības kā ar F. Fehneri, kurš “vienlaicīgi kalpo Latvijas pretizlūkošanas dienestā” tā arī ar I. Pokrovski, kurš “par naudu ir gatavs nodot ikvienu” un citām “pret viņu intriģējošām personām”, aicinot Parīzi neuzticēties viņa potenciālajiem konkurentiem.¹¹⁴³

Nelegālas literatūras izplatīšanas kanāli. Rīgas aģenta uzņēmējdarbības raksturs (reto un seno izdevumu antikvariāts) ļāva līdz ar izdevumiem bez liekām aizdomām saņemt sūtījumus no Parīzes, to skaitā arī propagandas literatūru, kas bija paredzēta izplatīšanai PSRS. Tomēr arī šajā ziņā viņš bija piesardzīgs un vairākkārt mainīja piegādes adreses, zondējot, tiesa gan neveiksmīgi, sūtījumu nosūtīšanas iespējas ar Francijas sūtniecības starpniecību.

1924. gada pavasarī viņš nodibināja kontaktus ar plostniekiem, no Pleskavas, Vitebskas, Smoļenskas gubernām, kuri pavadīja no padomju teritorijas pa Daugavu pludinātus kokmateriālus un kļuva par posmu nelegālas literatūras izplatīšanas ķēdē. Lielākoties tā bija “nikolajeviešu “propaganda, avīzes, pretpadomju skrejlapas, speciāli veidoti lielkņaza portreti ar uzsaukumiem un programmām zemniekiem saprotamā valodā”. 1924. gadā no maija līdz jūnija vidum F. Zeiberlihs sadarbojās “ar vairāk kā 1000 plostniekiem”, kas ieradās grupās pa 200 – 250 cilvēkiem un uzturējās gala mērķī 4-5 dienas.¹¹⁴⁴ Teorētiski tas bija iespējams, jo 1923. gadā no PSRS Latvijā bija ieradušies 2809 plostnieki, plostu sezonai sākoties aprīlī un turpinoties līdz vasaras vidum. Plostnieku darbība vasarā bija ierobežota lielā karstuma dēļ, Daugavā krītoties ūdens līmenim. Turpmākā darbība literatūras sagādei norisinājās izmantojot pierobežas tirdzniecības un maiņas

¹¹³⁹ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 4. У истоков “Русского общевойскового союза”. С. 488, 917.

¹¹⁴⁰ Frīdrihs Veinbergs. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/103347-Frīdrihs-Veinbergs> [skatīts: 28.12.2022].

¹¹⁴¹ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 17, 45.

¹¹⁴² Turpat, 45. lp.

¹¹⁴³ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 21, 31.

¹¹⁴⁴ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 27, 45.

punktus Latgalē, kur ierādās zemnieki ne tikai no pierobežas joslas, bet arī no krietni tālākiem apgabaliem.¹¹⁴⁵

Tiekoties ar plostniekiem un zemniekiem pierobežas punktā, F. Zeiberlihs īstenoja arī citu mērķi – informācijas iegūšanu par stāvokli PSRS, reizē uzzinot zemnieku noskaņojumu. Tikšanās reizēs viņš centās izzināt to noskaņojumu attiecībā uz noteiktiem politiskiem procesiem, ekonomiskiem un sociāliem aspektiem, īpaši zondējot zemnieku attieksmi pret padomju varu, simpātijas pretboļševistiskai darbībai, kā arī uzzināt attieksmi pret lielkņazu Nikolaju un iespējamu intervenci. Pēc F. Zeiberliha ziņojumiem, sākotnēji plostnieki atbildēja ar “dežūrfrāzēm”, apliecinot apmierinātību ar dzīvi PSRS, taču iepazīstoties tuvāk, paustā motīvs būtiski mainījās.¹¹⁴⁶

Nav skaidrs, vai F. Zeiberlihs tīšām pasniedza informāciju Parīzes centram vēlamā veidā, taču praktiski visos ziņojumos dominēja spēcīgs monarhisma un intervences atbalsts, zemniekiem apliecinot: “ja kaut kā ar aeroplānu būtu atlidojis lielkņazs, tad viņam sekotu visa tauta un tik tiešām, noteikti iznīcinātu tos nešķīstos, pat, ja būtu tos ar zobiem jāpārgrauž”, “ja mēs vien zinātu, ka mums palīdzēs, mēs jau tagad sāktu tos sist”, “paši nogrūdsim, neko nevajag, kaut tik viņš atnāktu un paņemtu visu savās rokās” Līdzīgi kā gadījumā ar NSZRIS, zemnieku provizoriskais sacelšanās laiks arī bija minēts rudenī, kad tika iekasēts pārtikas nodoklis. Plostnieku ziņas bija ar lielu uzmanību uzņemtas Parīzē, kā arī nodotas lielkņazam Nikolajam, kurš cītīgi sekoja šī avota informācijai.¹¹⁴⁷

Analizējot citos avotos pausto, jāatzīmē, ka lielkņazs Nikolajs tiešām interesējās par tautas attieksmi pret viņu, turklāt ne tikai PSRS kontekstā vien. Latvijā dzīvojošais bijušais IV Krievijas Valsts Domes loceklis, Petrogradas komendants un Pilsoņu kara dalībnieks, pulkvedis Boriss Engelhartss (*Борис Александрович Энгельгардт*) bija tuvu pazīstams ar Krievijas impērijas Ģenerālštāba Nikolaja militārās akadēmijas profesoru, teorētiķi un vēsturnieku N. Golovinu, saglabājot draudzīgas attiecības arī trimdā. Emigrācijā dzīvodams Francijā, 1926. gadā Engelhartu ģimene nolēma pārvākties uz Latviju, kur B. Engelharta sievai piederēja nekustamais īpašums.

Pirms braukšanas uz Latviju B. Engelhartu apciemoja N. Golovins, kurš īsi pirms tam tikās ar lielkņazu Nikolaju un sarunā minēja par B. Engelharta došanos uz Latviju. Lielkņazs lūdzis uzzināt vai Latvijā bijušo Krievijas armijas karavīru vidē vēl saglabājas atmiņas par viņu kā par Krievijas impērijas armijas virspavēlnieku un vai šie cilvēki paustu patriotiskas jūtas, ja viņš uzņemtos komandēt pretboļševistisku karaspēku. Šajā sakarā B. Engelhartam bija uzticēts uzzināt, vai Latvija teorētiski spētu kalpot par placdarmu intervences sākumam. Lieki piebilst, ka dzīvojot Latvijā B. Engelhartss iepazīnās ar sabiedrības noskaņojumu un noliedza jebkādas šāda veida darbības iespējas.¹¹⁴⁸

Aģentūras iesūtīšana Latvijā un PSRS. Savukārt, aplūkojot F. Zeiberliha uzdevumus, ir jāatzīmē, ka viens no tiem bija Parīzes centra aģentūras atbalsts to ceļošanai uz PSRS izlūkošanas uzdevumu veikšanai. Nonākot Latvijā, aģentus iesūtīja tālāk PSRS, izmantojot pierobežas maiņas un tirdzniecības punktus Latgalē, kas vienlaicīgi kalpoja kā papildus “logs” literatūras nogādei padomju teritorijā un informācijas iegūšanas veids. Aģentu nosūtīšanai PSRS F. Zeiberlihs mēģināja izmantot arī plostniekus un veidoja, viņaprāt, uzticamāko personu *portfolio*, turpmākai saziņai, tomēr šī iniciatīva neguva turpinājumu.¹¹⁴⁹

Pretboļševistisku uzdevumu, jeb, kā to dēvēja Parīzes centrs “nacionālu uzdevumu” veicināšanai, F. Zeiberlihs izmantoja pazīšanās un palīdzēja sagādāt iebraukšanas vīzas ar Klaipēdas konsulāta starpniecību. Šajā jautājumā 1924. gada sākumā ievērojami palīdzēja minētais

¹¹⁴⁵ Pārskats par bēgļu, optantu, emigrantu, gūstekņu un citu braucēju kustību laika posmā no 1923. g. 1. janvāra līdz 31. decembrim. Valdības Vēstnesis. 06.02.1924. 2. lpp.

¹¹⁴⁶ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 17, 32.

¹¹⁴⁷ Turpat.

¹¹⁴⁸ Потонувший мир Б. А. Энгельгардта: «Воспоминания о далеком прошлом» (1887–1944). Смирнов, Н., Мунжукова, С., Борисова-Лебедева, М., Петров, И. Санкт-Петербург: 2022, С. 602-603.

¹¹⁴⁹ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. P. 46

F. Veinbergs, bet 24. maijā viņš nomira un procesi apstājās.¹¹⁵⁰ Tas spēcīgi aizkavēja Parīzes centra plānus aģentūras iesūtīšanai Latvijā, mudinot Rīgas pārstāvi pēc iespējas ātrāk atjaunot satiksmi. Jūlija vidū F. Zeiberliham izdevās nodibināt jaunu kanālu vīzu noformēšanai, kas bija iespējams divos variantos:

1. Parīzes centram bija nepieciešams nodrošināt aģentiem aizsegu, piemēram, lietišķas dabas ceļojuma iemeslu kādas firmas darījumu ietvaros, pierēģistrējot aģentus kā firmas pārstāvjus. Ņemot vērā, ka daudzi krievu emigranti pārvaldīja franču valodu, tie bija labi piemēroti uzņēmējdarbības sakariem ar jaundibinātajām valstīm, tādejādi šādu apliecību izveide teorētiski nesagādāja grūtības. Noformējot nepieciešamus dokumentus, tos bija paredzēts iesniegt Latvijas sūtniecībai Francijā, kas nosūtītu pieprasījumu uz Latviju. Savukārt Latvijas Ārlietu ministrijā F. Zeiberliham bija nodibināti kontakti lietas virzīšanai, prasītājam piešķirot 14 dienu uzturēšanās atļauju.
2. Parīzes centram nosūtot pasas fotogrāfijas, personas datus un citu informāciju, kā arī 500-600 franku lielu summu, F. Zeiberlihs spēja sagādāt aģentam viltotu "ārzemju pasi", ar kuru praktiski netraucēti varēja vairākkārt šķērsot robežu. Turklāt, Rīgas pārstāvis atzīmēja, ka viņa "ārkārtīgi patmīlīgās" kontaktpersonas stimulēšanai, papildus naudai, būtu ļoti vēlams nosūtīt "pateicības vēstuli ar personīgu lielkņaza Nikolaja parakstu".¹¹⁵¹

Minētā kontaktpersona bija zvērināts advokāts, F. Veinberga "labā roka", Andrejs Krastkalns. Rīgas latviešu biedrības priekšnieks, savulaik Vidzemes guberņas komisārs, kurš 1918. gadā kopā ar F. Veinbergu atbalstīja Baltijas valstu dibināšanu personālūnijā ar Vāciju, vēlāk piedalījās A. Niedras valdībā, veicināja Amerikas Palīdzības administrācijas darbību Latvijā pārtikas piegādē Rīgas iedzīvotājiem un aktīvi darbojās virknē sabiedrisko organizāciju. 1924. gadā jurists aizstāvēja A. Niedru tiesas procesā, un vispārēji, atbalstot labējās politiskās tieksmes sabiedrībā, iemantoja konservatīvas, pretboļševistiski noskaņotas personas reputāciju. Acīmredzot, līdzīgi kā gadījumā ar F. Veinbergu, tas kļuva par kopsaucēju viņa sadarbībai ar krievu pretboļševikiem.¹¹⁵²

Parīzes centra – A. Kutepova kaujas organizācijas aģentūra 1924. gada rudenī. Nodibinot sakarus ar A. Krastkalnu, 24. augusta beigās, F. Zeiberlihs saņēmis Parīzes centra aicinājumu sagādāt vīzas, diviem aģentiem, viņa piedāvātā 2. varianta ietvaros. Šim mērķim, ar bankas "Ksidias" starpniecību, uz F. Zeiberliha vārda bija nosūtīts čeks 1000 franku vērtībā.¹¹⁵³ Papildus tika nosūtītas fotogrāfijas, divu aģentu īpašas pazīmes un personas dati:

1. Ļevs Maidanovičs (*Лев Александрович Майданович*).¹¹⁵⁴ Dzimis 1899. gada 24. decembrī Nikolajevā, Hersonas guberņā. Seja gareniska, matu krāsa – gaiši pelēka. Īpašu pazīmju nav;

¹¹⁵⁰ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. P. 37.

¹¹⁵¹ Turpat, 42, 43. lpp.

¹¹⁵² Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. (sast.) Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2007. 288., 289.lpp.

Andrievs Niedra un Dr. T. Vankins kā Bermonta pabalstītāji tiesas priekšā. Latvis. 04.12.1924. 3.lpp.

¹¹⁵³ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. p. 47.

¹¹⁵⁴ Ļevs Maidanovičs (Лев Александрович Майданович) (24.12.1899. -15.02.1984.) Piedzima Nikolajevā, kara flotes inženiera ģimenē. 1917. gada rudenī iestājās Atsevišķās gardemarīnu klasēs Petrogradā (1914. gadā izveidota saīsināta kursa kara flotes izglītības iestāde) un tika nosūtīts praksē uz palīgkreisera "Orjol" Tālajos Austrumos, kur iepazinās ar N. Strekalovski. 1918. gadā jūnijā turpināja izglītību jūrskolā Vladivostokā, vēlāk iesaistījās cīņās pret sarkanajiem partizāniem. 1919. gada decembrī evakuējās uz Japānu, pēc tam uz Sevastopoli. 1920. gadā pabeidza mācības, tika piešķirta gardemarīna pakāpe. Īsi pēc ierašanās Sevastopolē sākās Krimas evakuācija, vēlāk flotei nonākot Tunisijas ostā Bizertā. 1920.-1923. gadā turpināja dienestu Jūras korpusa sastāvā. 1923. gadā komandēja rotu, tika piešķirta mičmaņa pakāpe. 1924. gadā tika atvaļināts, emigrēja uz Franciju, kur kopā ar N. Strekalovski iestājās A. Kutepova kaujas organizācijā. Viņa uzdevumā, novembrī ar viltotu pasi devās uz Latviju, kur mēģināja pāriet PSRS robežu izlūkošanas nolūkos, bet bija notverts un ieslodzīts Rīgas Centrālajā cietumā. Pēc atbrīvošanas iesaistījās sadarbībā ar Latvijas armijas izlūkdienestu, informācijas sagādei no PSRS apmaiņā pret brīvu PSRS robežu šķērsošanu. 1927. gadā piedalījās "Miļukova lietas" realizācijā, aktīvi darbojās kaujinieku vervēšanā, vairākiem ejot bojā PSRS. Gada nogalē tika no Latvijas izraidīts. Vēlāk dzīvoja Francijā, guva atzinību kā talantīgs mākslinieks, gleznotājs un vēsturisku militāru miniatūru (karavīru u. c. figūru) veidotājs. 1956. gadā repatriējās uz PSRS, dzīvoja Kazahstanā,

2. Nikolajs Strekalovskis (*Николай Павлович Стрекаловский*).¹¹⁵⁵ Dzimis 1902. gada 2. augustā Irkutskā. Seja gareniska, matu krāsu – gaiša. Īpašu pazīmju nav (sk. pielikumu nr. 5).¹¹⁵⁶

Abu aģentu pasu veidnes, zīmogi un atbildīgu personu paraksti bija īsti. Pases bija nosūtītas uz Parīzi, kur tās parakstīja abi aģenti un iesniedza tranzīta vīzu saņemšanai Francijas, Vācijas un Lietuvas pārstāvniecībās Francijā. Lielākas problēmas iebraukšanai Latvijā parasti sagādāja iebraukšanas vīzas jautājums, kas dotajā gadījumā bija atrisināts, abiem aģentiem kļūstot par “Latvijas iedzīvotājiem”, vai pat “pilsoņiem”. To apliecināja arī pasē norādītā informācija – Ļ. Maidanovičs “bija dzimis” Ventspilī, bet N. Strekalovskis – Ludzā. Savukārt piešķirot tranzīta vīzes pasu autentiskumu īpaši nepārbaudīja un attiecīgas atzīmes pasēs tika iegūtas bez īpašām problēmām. Jautājumu gadījumā aģentiem bija alibi – pases tika nosūtītas pa pastu no Latvijas Ārlietu ministrijas pārstāvniecības Liepājā. Pilnīgā *fiasco* gadījumā, slēpjot dokumentu izcelsmi, aģentiem bija jāapgalvo, ka pases bija iegādātas Francijā. Pēc F. Zeiberliha ieteikuma, aģentiem bija jānododas atsevišķi ar 4-5 dienu laiku starpību (sk. pielikumu nr.5).¹¹⁵⁷

Robežas šķērsošanas problēmas. Oktobra vidū Parīzes centrs sakārtoja nepieciešamas formalitātes un tranzīta vīzas aģentu nosūtīšanai Latvijā. 10. novembrī Priekulē ieradās N. Strekalovskis, nokļūstot Rīgā 11. novembrī. 18. novembrī Rīgā nokļuva arī Ļ. Maidanovičs un tajā pašā dienā abi devās uz Latgali, kur nākamajā dienā Zilupē bija paredzēts šķērsot robežu. Tomēr iecerētais bija jāatliek, *force majeure* apstākļu dēļ. Naktī uz 16. novembrī, rajonā kur bija jāpariet robežu, no padomju teritorijas nelegāli ieradās vairākas personas, kas bēga no padomju robežsargiem un pielietoja šaujamo ierociņus, atšaujoties, rezultātā kāds no robežsargiem bija ievainots. Minētais izcēla trauksmi un novembra beigās padomju pusē bija nosūtīti papildspēki pastiprinātai robežas posma aizsardzībai, tādējādi robežu šķērsošanu bija jāatliek. F. Zeiberlihs nosūtīja abus aģentus uz citu viņam zināmu reģionu, ziemeļu virzienā, kur aģentiem bija jāgaida dažas nedēļas līdz situācija stabilizēsies. Tomēr jau pēc dažām dienām abi pretboļševiki veica atkārtotu robežas šķērsošanas mēģinājumu, bet tika Latvijas robežsargu notverti.¹¹⁵⁸

Konspirācijas nolūkos F. Zeiberlihs neminēja šķērsošanas punktu, tomēr OGPU aģentūras dokumentos ir atzīmēts, ka 1924. gada 7. decembrī Parīzē bija atgriezies kāds Pjotrs Fjodorovs (*Петр Николаевич Федоров*), kurš bija nosūtīts uz PSRS izlūkošanas darbības veikšanai no “Krievu virsnieku savienības” (ROVS ietilpstošā organizācija). Aģents nokļuva padomju teritorijā, šķērsojot robežu Rumānijā, vēlāk ieradās Ļeņingradā, kā arī Maskavā un atpakaļceļā šķērsoja robežu Piedrujā.¹¹⁵⁹ Nav zināms, vai šīs bija tas pats gadījums, kas izsauca trauksmi padomju robežsardzē, turklāt Piedruja atrodas uz dienvidrietumiem no Zilupes, bet visdrīzāk šīs notikums norisinājās bez vietējo lielkņaza Nikolaja – A. Kutepova pārstāvju iesaisti.

Arī F. Zeiberliha sarakstē šī misija netika minēta, tomēr īsi pēc N. Strekalovska un Ļ. Maidanoviča *fiasco*, viņš saņēma jaunu uzdevumu – nodrošināt dokumentus iebraukšanai Latvijā

vēlāk Maskavā, strādāja par butaforiju un diorāmu meistaru Zooloģijas institūtā. Vēlāk dzīvoja Zagorskā (Sergijeva posada mūsdienās).

¹¹⁵⁵ Nikolajs Strekalovskis (Николай Павлович Стрекаловский) (1902 -1927) Piedzima Irkutskā. Mācījās Gardemarinu klasēs. Kopā ar Ļ. Maidanoviču bija praksē uz palīgkreisera “Orjol” un 1919. gadā piedalījās kaujsadarbībā pret sarkanajiem partizāniem Tālajos Austrumos. 1920. gada janvārī evakuējās no Vladivostokas un decembrī ieradās Tunisijā, Bizertā. Tika ieskaitīts Jūras korpasa, kuru pabeidza 1922. gada martā ar piešķirtu gardemarīna pakāpi. Vēlāk dzīvoja Dienvidslāvijā un Francijā, kur iestājās A. Kutepova organizācijā. 1924. gada novembrī, ar viltotu pasi ieradās Latvijā, kur kopā ar Ļ. Maidanoviču mēģināja šķērsot padomju robežu izlūkošanas nolūkos, bet bija notverts un ieslodzīts Rīgas Centrālajā cietumā. Pēc atbrīvošanas iesaistījās sadarbībā ar Latvijas armijas izlūkdienestu, informācijas sagādei no PSRS apmaiņā pret brīvu PSRS robežu šķērsošanu. 1927. gada jūnija nogalē kopā ar V. Samojlovu un A. Aderkasu šķērsoja padomju robežu teroristisku aktivitāšu īstenošanai, bet bija notverts, tiesāts un sodīts ar nāvi 1927. gada rudenī.

¹¹⁵⁶ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. p. 48.

¹¹⁵⁷ Turpat, 48., 55. lpp.

¹¹⁵⁸ Turpat, 55., 61., 71., 72. lpp.

¹¹⁵⁹ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 4. У истоков “Русского общевоинского союза” с. 194.

un veicināt nosūtīšanu PSRS citu Parīzes centra aģentu – 1889. gadā Terskas apgabalā, Vladikavkazā dzimušajam Georgijam Dolžnikovam (*Георгий Иванович Должников*). Atšķirībā no iepriekšējiem aģentiem, G. Dolžnikovam bija vairākas īpašas pazīmes – daudzas karā gūtās rētas, kā arī pirksta trūkums.¹¹⁶⁰ Pēdējā iesūtīšana bija paredzēta pēc N. Strekalovska un Ļ. Maidanoviča atgriešanās, kas pēc ziņas par robežas šķērsošanas nav uzturējuši sakarus ar Rīgu un Parīzi. Tādējādi bija būtiski iekavēta arī nākamā aģenta iesūtīšana, kas netika veikta arī vēlāk.

Avantūristi un afēristi. Vienlaicīgi F. Zeiberlihs turpināja nodarboties ar literatūras izplatīšanu un informācijas sagādi Parīzes centram, taču septembrī saņēma no ģenerāļa P. Radziņa draudzīgu brīdinājumu (*sic!*), vērsot uzmanību uz to, ka viņa vārds sāka epizodiski parādīties Politiskās pārvaldes ziņojumos, taču pagaidām neizraisot apkaršanas darbības plānus. Pēc F. Zeiberliha domām, šādu informāciju Politiskai pārvaldei sniedza I. Pokrovskis.

F. Zeiberliham bija zināmi vairāki citi Politiskās pārvaldes darbības aspekti, kur pēc viņa domām bija iesaistīts I. Pokrovskis. Septembra beigās viens no bijušajiem NSZRIS kaujinieku komandieriem, Francijā dzīvojošais latvietis Ā. Erdmanis (Birze) (B. Savinkova cīņubiedrs kopš 1918. gada), centās uzturēt kontaktu ar savu brāli Heinrihu, nosūtot pretboļševistiskās darbības plānus, instrukcijas un aicinājumus. Tomēr tas tika īstenots ārkārtīgi neprofesionāli, kas ātri kļuva zināms drošības dienestam un korespondence tika sistemātiski pārtverta.¹¹⁶¹ Ā. Erdmaņa grupējuma darbība bija zināma Parīzes centram, taču, līdzīgi kā B. Savinkova organizācijā, viņš to īstenoja vairāk avantūristiska un savtīgu nolūku pēc. Lai mazinātu Politiskās pārvaldes uzmanību attiecībā uz pretboļševistisku darbību Latvijā, F. Zeiberlihs aicināja Parīzi veikt attiecīgus soļus Ā. Erdmaņa avantūriskas darbības ierobežošanai.¹¹⁶²

Tomēr, pretboļševikiem svarīgu notikumu bagātā 1924. gadā, Latvijā īstenojās ne tikai avantūristiska, bet klāji krāpnieciska rakstura darbība. Pavasarī no Igaunijas Latvijā ierādās kāds ģenerālis Asanovs, kas sevi dēvēja par lielkņaza Nikolaja pārstāvi un uzsāka ziedojumu vākšanu krievu sabiedrībā pretboļševistiskai darbībai PSRS. Latvijā viņam izdevās iegūt uzturēšanas atļauju, izmantojot pazīšanas ar sievieti, kam bija plaši sakari attiecīgajās iestādēs. Rīgā Asanovs ar domubiedriem pat izveidoja “štābu”, kurā darbojās “adjutants” kapteinis Vasiļjevs, “sakarnieks” Prozorovs, kā arī Usačevs un Puriņš. “Štābā” tika veikta brīvprātīgo reģistrācija cīņai pret boļševismu. Šajā jomā Asanova plāns bija ierasties Ļeņingradā, kur sazvērnieku atbalstīts paredzēja doties uz Kaukāzu sacelšanās izraisīšanai. Sākotnēji Asanova darbība Latvijā pat guva zināmu piekrišanu noteiktas sabiedrības ietvaros, taču drīz viņš tika atmaskots, atklājot, ka “lielkņaza Nikolaja kasē” saziēdotus līdzekļus krāpnieks tērējis personīgiem nolūkiem. Īsi pēc tam sekoja Asanova un viņa “štāba” darbinieku apcietināšana. Izmeklēšanas gaitā izrādās, ka jau pirms gada Asanovs vēlējās nodibināt kontaktus ar padomju pārstāvniecību, stādoties priekšā kā Politiskās pārvaldes aģents un piedāvājot savus pakalpojumu informācijas sagādes jomā. Viņam bija izdevies iegūt arī vīzu iebraukšanai PSRS un, iespējams, arī finansējumu, taču PSRS vietā afērists devās uz Igauniju, kur veica papildus krāpšanās un atgriezās Latvijā. Rezultātā “štāba virsnieki” bija izsūtīti no valsts.

Asanova lietas ietvaros bija veiktas aizturēšanas un kratīšanas arī starp vietējiem krievu monarhistiem un lētticīgu ziedotāju starpā, taču pēc F. Zeiberliha paustā “no tiešām nopietniem un noderīgiem darbiniekiem šajā avantūrā neviens necieta.” Tas izsauca rezonansi krievu monarhistu sabiedrībā, tomēr “nikolajeviešu” tēlu īpaši neietekmēja, taču pats precedents kā tāds, jau 1924.

¹¹⁶⁰ Iespējams tas bija kāds KDDBS un Krievu armijas 1. Terskas kazaku pulka jesauls Dolžnikovs, kurš pēdējās Krimas kaujās bija smagi ievainots un tika evakuēts 1920. gada novembrī.

Волков, С. База данных No 2: “Участники Белого движения в России”. 1995-2016.

¹¹⁶¹ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. p. 58.

¹¹⁶² Turpat.

gada pavasarī iezīmēja noteiktas emigrācijas šķelšanās iezīmes, afēristiem darbojoties nevis kādas organizācijas aizsegā, bet lielkņaza Nikolaja vārdā.¹¹⁶³

Pēc F. Zeiberliha atziņām, Fehneru darbība manāmi paplašinājās pēc lielkņaza Kirila pasludināšanas par imperatoru. Grupai uzturot ciešus sakarus ar Koburgu, 1924. gada nogalē viņiem bija izdevies iegūt plašāku atbalstītāju loku. “Nikolajevišu” aģents pārmeta Parīzes centram vāju informatīvās plūsmas organizāciju, lietās, kas saistās ar šķelšanos Romanovu dinastijas iekšienē un emigrācijā, turpmākās pozīcijas noteikšanā u. c. Parīzes centrs reaģēja ātri, pie tam diezgan asi, pasvītrojot F. Zeiberliha lomu kā nosacīta militārās emigrācijas centra pārstāvja pozīciju, nevis tiešā lielkņaza Nikolaja pārstāvja, kas tomēr nemazināja neskaidrību. Acīmredzot 1924. gada rudenī tas bija cieši saistīts ar zināmu apjukumu strauju notikumu attīstības kontekstā, kur “imperatora pasludināšanai” sekoja ROVS izveide u. c.

Savukārt lielkņaza Nikolaja darbība, secīgi izvēloties piesardzīgu, nenoteiktu pozīciju, ieviesa papildus neskaidrību pat Parīzē, viņam pietuvinātu personu lokā, kas tikai pieauga, apaugot ar baumām. Situācija nostabilizējās vēlāk, pēc lielkņaza Nikolaja piekrišanas uzņemties armijas un militāru organizāciju galvenā virspavēlnieka amatu 1924. gada 16. novembrī, kas bija P. Vrangeļa apstiprināts 3. decembrī izdotajā pavēlē.¹¹⁶⁴ Tomēr turpmāk “nikolajevišu” nometnes pretboļševistiskā kustība Latvijā visstraujāk attīstījās “aktīvisma”, t.i. A. Kutepova kaujas organizācijas ietvaros, kuras darbība bija cieši saistīta ar Parīzes centru, taču netika publiski pausta, cenšoties ievērot konspirāciju.

Mainoties starptautiskajai situācijai 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē, noteiktās izmaiņas piedzīvoja arī krievu pretboļševistiskā kustība kā starptautiskajā mērogā, tā arī Latvijā. Ja sākotnēji tās atsevišķām izpausmēm Baltijas jūras reģionā joprojām piemita tiešas karadarbības raksturs, tad vēlāk šī darbība nosliecās uz sadarbību ar vairāku valsts specdienestiem, kā attiecību turpinājums, kas izveidojās Krievijas Pilsoņu un citos reģionālos karos. Turklāt laika gaitā arvien blāvākas palika atsevišķu strāvojumu ideoloģiskās robežas, sadarbojoties monarhistiem un “nenoteicējiem” ar strāvojumiem, kas bija balstīti uz sociālistiskajām programmām. Vienlaicīgi kustībā iezīmējās vairāki nosacīti virzieni:

- 1) Uz P. Vrangeļa Krievu armijas bāzes balstīti militārās emigrācijas centri Rietumeiropā un Balkānos, ar atbalstītājiem citās valstīs, oficiāli veidoti uz “nenoteiktības” platformas, ar ilgtermiņa mērķi – intervencē balstīts revanšisms, vai īstermiņā īstenojot citas, izlūkošanas, propagandas, rētāk teroristiskās dabas operācijas, kas bija orientētas uz sacelšanos organizāciju PSRS;
- 2) Vairāku strāvojumu monarhisti, kuru radikālais spārns deva priekšroku teroristiskai darbībai un baudīja lielāku piekrišanu Vācijā, to atbalstītājiem dzīvojot arī citās valstīs;
- 3) Bijušu pretboļševistisku karaspēku izlūkošanas un pretizlūkošanas dienestu virsnieku grupas, kas sadarbojoties ar dažādu valsts specdienestiem, izlūkošanas informācijas sagādē, kā arī pret darbībā padomju izlūku aktivitāšu apkarošanai un citā darbībā, bieži vien piekopjot mantkārīgus nolūkus.

Vienlaicīgi pretboļševistisku kustību satricināja šķelšanās monarhistu vidū, noteiktiem grupējumiem cenšoties kļūt par emigrācijas epicentriem ar emigrācijas konsolidācijas mērķi. Rezultātā izveidojās divi strāvojumi, kuru pretboļševistiskai darbībai piemita konkurējošais raksturs, turklāt praktiski visā “Ārzemju Krievijas” areālā, to skaitā arī Latvijā. Atšķirībā no citām

¹¹⁶³ Турпат, 22. Ір. Афериет. Сегодня. 15.05.1924. С. 5; Monarhista - krāpnieka apcietināšana. Sociāldemokrāts. 15.05.1924. 3. Ірр.; Дело монархистов. Сегодня. 24.05.1924. С. 2.

¹¹⁶⁴ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 64 – 65; Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 4. У истоков “Русского общевоинского союза”. С. 628, 629.

valstīm, kur darbības līderi bija lielkņaza Nikolaja piekritēji (ROVS dalībnieki), Latvijā 20. gadu vidū samērā veiksmīgi darbojās arī lielkņaza Kirila pārstāvji, veidojot konkurenci saviem oponentiem pretboļševistiskajā kustībā.

5. nodaļa. 20. GADU OTRĀ PUSĒ: KUSTĪBAS UZPLAUKUMS

5.1. “Kiriloviešu” aktivitāšu paplašināšanās 1925. – 1926. gadā

Propagandas jautājums. Pēc lielkņaza Kirila pašpasludināšanas par monarhu manāmi attīstījās viņa atbalstītāju aktivitātes, kas iezīmējās arī Latvijā. “Kiriloviešu” Rīgas organizācija vienlaicīgi kalpoja kā punkts nelegālās literatūras izplatīšanā, kas tika atsūtīta no Vācijas. Spriežot pēc Politiskās pārvaldes aģentūras ziņojumiem, laika gaitā pat izveidojās literatūras deficīts. Drīz kļuva skaidrs, ka Koburgas centrs nespēs ilgtermiņā atrisināt esošo problēmu un rādās nepieciešamība iesaistīt vietējās tipogrāfijas. Tomēr, atšķirībā no LKP, “kiriloviešiem” nebija pieejamas lojālās tipogrāfijas, taču bija pazīšanas vietējo krievu izdevēju aprindās, daži no tiem pieturējās pie izteiktiem pretboļševistiskiem un monarhistiskiem uzskatiem.

Nelegālās tipogrāfijas meklējumos. Šajā jomā spilgtākā personība 20. gadu vidū bija Nikolajs Belocvetovs (*Николай Алексеевич Белоцветов*), akcionāru sabiedrības un tipogrāfijas “Salamandra” īpašnieks, kam juku laikos (1917.-1920. gadā) izdevās saglabāt daļu no akcionāru sabiedrības kapitāla un turpmāk investēt izdevniecībā. 20. gadu otrā pusē viņa izdevniecībā tika izdota populārā krievu avīze “Slovo” un žurnāls “Perezvoni”, kur viņa brālis Sergejs pildīja redaktora pienākumus. Izdevniecības darbības ietvaros brāļiem izveidojās plaši sakari “Ārzemju Krievijā”, to skaitā ar kultūras, mākslas un militāri politiskā spektra redzamākām figūrām. Sabiedriski aktīvi brāļi piedalījās vairākās labējās krievu organizācijās Latvijā, to skaita bija krievu studentu korporācijas “Fraternitas Arctica” filistru biedrības goda biedri. N. Belocvetova meita bija precējusies ar šīs korporācijas locekli, vācbaltieti Sergeju Andrusovu (*Сергей Владимирович Андрусов*), kura draugs N. Eglītis, bija Fehneru organizācijas “padomes” loceklis. Lai gan S. Andrusovs visdrīzāk nebija F. Fehneru organizācijas dalībnieks, acīmredzot viņš simpatizēja pretboļševiku aktivitātēm. S. Andrusovam bija arī militārā pieredze cīņā pret boļševismu – 1918. gada novembrī, 17. gadu vecumā, S. Andrusovs brīvprātīgi iestājās Landesvērā un piedalījās kaujās Kurzemē, vēlāk pret Latvijas bruņotiem spēkiem pie Cēsīm un pret SZSA Latgales frontē.¹¹⁶⁵

Meklējot tipogrāfiju nelegālās literatūras izdevniecībai, 1924. gada nogalē N. Eglītis, ar S. Andrusova starpniecību mēģināja nodrošināt A. Fehneram protekciju sadarbībai ar “Salamandra”. Mērķa īstenošanai viņš organizēja A. Fehnera tikšanās ar N. Belocvetovu, taču A. Fehners saņēma kategorisku atteikumu. Visdrīzāk atteikuma iemesls slēpās nevis nevelēšanā iesaistīties nelegālajā pretboļševistiskajā darbībā, bet gan citu motīvu dēļ – Belocvetovi bija pārliecināti “nikolajeveši”. Abi brāļi atbalstīja kņaza A. Līvena grupu, vēlāk publicējot gan viņa, gan arī citu “nikolajevešu” darbus, to starpā “Pamjatka livenca”, kas mūsdienās ir viens no avotiem Latvijas Neatkarības kara krievu pretboļševistisku formējumu vēstures pētniecībā.¹¹⁶⁶

Literāras darbības jomā ir jāatzīmē citu F. Fehnera vadītas organizācijas dalībnieku, bijušo A. Līvena formējumu un ZRA apakšvirsnieku Leonīdu Zurovu (*Леонид Фёдорович Зуров*). 1919. gada nogalē L. Zurovs karoja A. Daņilova komandētajā pulkā, ko aprakstīja starpkaru laikā izdotajās atmiņās un vēlāk kļuva pazīstams ne tikai kā talantīgs rakstnieks, bet arī kā Nobela prēmijas laureāta I. Buņina sekretārs. 1925. gadā, iekšējo nesaskaņu rezultātā, L. Zurovs pametis Fehneru organizāciju un pārgāja pie “nikolajevešiem”.¹¹⁶⁷

Neraugoties uz iekšējām nesaskaņām un šķelšanās, Fehneru organizācija turpināja iesākto un literatūras deficīta pārvarēšanai iegādājās rakstāmās mašīnas, kā arī rotatoru,¹¹⁶⁸ izveidojot samērā vienkāršu pagrīdes tipogrāfiju. Tipogrāfijas darbībā bija iesaistīti visi “komandieri”, ieskaitot F.

¹¹⁶⁵ LNA LVVA, 7427. f., 1. apr., 3856. l., 4. lp.

Latvieties N. Eglītis un vācbaltietis S. Andrusovs ir uzskatāmi piemēri “krievu” pretboļševistiskās kustības starptautiskam raksturam, kur dalībniekus primāri vienoja mērķis – cīņa pret boļševismu.

¹¹⁶⁶ Св. князь Ливен. Памятка Ливенца. Рига: Саламандра, 1929; LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 10.-12. lp.

¹¹⁶⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 10.-12. lp.

¹¹⁶⁸ Rotators (mimiogrāfs) - iekārta, kas paredzēta maza tirāža (līdz 2-3 tūkstošiem kopiju) izdevumu drukāšanai.

Fehneru, kas vēlreiz apliecina organizācijas īstenos nelielus izmērus. Papildus tiem, organizācijai pievienojās divas citas personas, brālēni Ālfreds (*Альфред Адеркас*) un Vitālijs Aderkasi (*Виталий Викторович Адеркас*), kuri arī aktīvi darbojās tipogrāfijā.

Tomēr literatūras un propagandas materiālu trūkums Latvijas “kiriloviešu” nometnē ne vienmēr nozīmēja “kiriloviešu” ideju augstu pieprasījumu sabiedrībā. Šajā sakarā kā uzskatāmo piemēru var minēt I. Pokrovskā darbību, kurš, pēc G. Grafa paustā, palīdzēja izplatīt lielkņaza Kirila idejas Latvijas un PSRS pierobežā.¹¹⁶⁹ I. Pokrovskis tiešām izplatīja monarhisku propagandu, taču, visdrīzāk, nosacīti. Pēc A. Daņilova liecībām (dzīvoja Rēzeknes apkaimē), pie viņa 1923. vai 1924. gadā ierādās I. Pokrovskis, kurš piedāvāja izplatīt skrejlapas un citu propagandu padomju teritorijā, samaksājot 100 rubļus. Saņemot atteikumu, viesis atstāja solīto summu un palūdza materiālu “kaut kur nobāzt” Latvijas pierobežas joslā. A. Daņilovs skrejlapas tiešām burtiski “nobāza” – izmantojot tapešu vietā un izlīmējis ar tām savas istabas sienas, uzskatot I. Pokrovskā darbību par bezjēdzīgu.¹¹⁷⁰

Fehneru sabiedriski politiskā darbība. Nosliece uz aktivitātēm, kas saistījās ir izdevniecību un sabiedrisku darbību piemita organizācijas locekļiem arī turpmāk. 1924. gadā uz pārformētas “Krievu nacionāli demokrātiskās savienības” bāzes izveidojās “Krievu nacionālā apvienība” un “Krievu nacionālā savienība”. Pirmās organizācijas uzdevumos ietilpa sabiedrisku, kultūras un izglītojošu darbību veicināšana, bet otrās – uzdevumi ar politisku ievirzi, to skaitā krievu sabiedrības konsolidācija, tiesību un interešu aizsardzība. Organizācijas savā paspārnē pārņēma vairākas biedrības, to starpā arī “Krievu emigrantu biedrību”, kurā piedalījās abi Fehneri, kā arī citi “kirilovieši” un arī “nikolajevieši”.

Savienības paspārnē nonāca arī 1926. gadā dibināta “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrība” (*Общество взаимопомощи бывших русских военнослужащих*), kas kļuva par slepeno ROVS filiāli, apvienojot bijušus karavīrus un veicot to uzskaiti Latvijā. Arī šajā organizācijā piedalījās abi Fehneri, tādā veidā būdami iesaistīti krievu sabiedriskās dzīves plūsmā un pat noteiktā mērogā arī vadošas organizācijas valdes darbībā. Kopš “Krievu nacionālās savienības” dibināšanas 1924. gada aprīlī, tās valdē, kasiera amatā bija ievēlēts F. Fehners, vēlāk savienībai piebiedrojās arī viņa brālis. Abi Fehneri aktīvi piedalījās “Krievu emigrantu biedrībā”, būdami revīzijas komisijās un goda tiesas locekļi. Savukārt F. Fehnera sieva 1926. gada nogalē, biedrības paspārnē, nodibināja “Mākslas ateljē” (tautā pazīstamu kā “dāmu darbnīca”), piedāvājot maksas šūšanas un drēbju labošanas pakalpojumus, ko nodrošināja šūvējas imigrantes.¹¹⁷¹

Pēc F. Fehnera iniciatīvas “Krievu nacionālā savienība” organizēja lasījumus, tematiskus vakarus, ziedojumu vākšanu. Kā piemēru var minēt F. Fehnera vadībā organizētu “Krievu invalīda dienu”, Rīgas atbrīvošanas dienas svinību ietvaros, kas norisinājās 1926. gada 22. maijā biedrības “Ulej” telpās.¹¹⁷² Pasākumu uzsāka dievkalpojums pareizticīgo katedrālē, notikumā piedaloties sabiedrībā pazīstamiem aktieriem, sabiedriskiem darbiniekiem un rakstniekiem. Starp tiem galveno referentu loma bija atvēlēta “Ārzemju Krievijā” plaši pazīstamam rakstniekam, krievu nacionāli konservatīvas avīzes “Slovo” redaktoram I. Lukašam,¹¹⁷³ kā arī F. Fehneram un A. Līvenam.

¹¹⁶⁹ Граф, Г. На службе императорскому дому России. С. 88,89.

¹¹⁷⁰ Lai gan šī informācija bija pausta NKVD pratināšanā 1941. gadā un līdz ar to var būt visnotaļ subjektīva, A. Daņilovs dotajā laika posmā vairs nepiedalījās pretboļševistiskajā kustībā. Vienlaicīgi šajā pašā pratināšanā A. Daņilovs atklāja krietni nopietnākus biogrāfijas detaļas, kas bija saistītas ar viņa karadarbību pret SZSA Pilsoņu kara laikā un izdomāt tik komisku literatūras izplatīšanas precedentu viņam nebūtu jēgas.

¹¹⁷¹ В общ. русск. эмигрантов в Латвии. Слово. 15.01.1927. С.7.

¹¹⁷² Mūsdienās Mihaila Čehova Rīgas Krievu tēatra ēka.

¹¹⁷³ Ivans Lukašs (Иван Созонтович Лукаш) (30.03.1892. - 15.05.1940.) “Sudraba laikmeta” dzejnieks, Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks A. Deņikina karaspēkos. 1920. gada novembrī kopā ar Krievu armiju evakuējās no Krimas. Nonāca Galipoli nometnē, būdams personīgi pazīstams ar armijas komandieriem. Vēlāk rediģēja un publicēja Drozdovska divīzijas komandiera ģenerālmajora Antona Turkula atmiņas, kas kļuva par vienu no populārākiem “Ārzemju Krievijas” izdevumiem. Emigrācijā dzīvoja Berlīnē, cieši sadarbojās ar rakstnieku Vladimīru Nabokovu u. c. 1925. gadā pēc avīzes “Segodnja” aicinājuma ierādās Rīgā un īslaicīgi darbojās avīzes redakcijā. Gada nogalē pārgāja

Dievkalpojuma un vakara gaita gūtie ziedojumi tika novirzīti maznodrošinātiem bijušiem krievu karavīriem.¹¹⁷⁴

Lieki piebilst, ka savienībā dominēja labējais noskaņojums, 1930. gadā pat tika nodibināti oficiāli kontakti ar Žeņevas pretboļševistiskās līgas krievu sekciju, kas gan nepaguva vainagoties ar vērā ņemamu rezultātu.¹¹⁷⁵

Pjotrs Koreckis un II Saeimas priekšvēlēšanu kampaņa. 1925. gadā Fehneru organizācijas dalībnieku aktivitāšu loks paplašinājās, pievērošoties arī darbībai politiskajā laukā. Šajā jomā aktīvi darbojās Grigorijš Moisejevs (*Григорий Петрович Моисеев*), kurš bija personīgi saistīts ar iepriekšminēto "Aufbau Vereinigung" dalībnieku V. Biskupski un citiem monarhistiem Minhenē, taču Fehneri pret viņu izturējās piesardzīgi.¹¹⁷⁶ 1925. gada aprīlī G. Moisejevs uzsāka avīzes "Narod" izdevniecību un iesaistījās sadarbībā ar krievu sabiedrībā pazīstamo politiķi, I. Saeimas deputātu no "Vienota krievu saraksta" Pjotru Korecki (*Пётр Анатольевич Корецкий*). Rēzeknē dzīvojošais P. Koreckis bija krievu ģimnāzijas direktors un reizē vadīja reģionālu "Krievu nacionāli demokrātiskās savienības" nodaļu. Tieši šajā amatā viņš iemantoja skandalozā politika reputāciju.¹¹⁷⁷

Uzsakot deputāta darbību I. Saeimā, P. Korecka tandēms ar Aleksandru Bočagovu (*Александр Семёнович Бочагов*), "Krievu nacionāli demokrātiskajā frakcijā" bija samērā veiksmīgs un guva atzinību krievu sabiedrībā. Īpaši pozitīvi krievu sabiedrībā bija vērtēta deputātu vēršanās pret procentu normu ierobežojumiem studijām Latvijas Universitātē, darbība pilsonības likuma liberalizācijas ietvaros, cīņa pret Latvijas Pareizticīgās baznīcas arhibīskapa rezidences nodošanu Katoļu baznīcai u. c.¹¹⁷⁸ 1923. gada sākumā P. Koreckis izstājās no frakcijas un nodibināja "Krievu tautas frakciju", bet 1924. gada "Krievu tautas partiju". Drīz P. Korecka vārds bija iesaistīts ķildās ar avīzi "Segodnja" un iezīmējās citos skandālos, kas strauji mainīja sabiedrības attieksmi pret viņu.

1924. gada vasarā, kopā ar A. Bočagovu, viņš organizēja pret Izglītības ministrijas Krievu nodaļas vadītāju profesoru Ivanu Jupatovu (*Иван Феранонтович Юпатов*) vērstu kampaņu, tā vietā īstermiņā ieceļot savu protežē, tā laika Rēzeknes ģimnāzijas direktoru, Fjodoru Serkovu (*Фёдор Николаевич Серков*). Tas izsauca lielu sašutumu krievu sabiedrībā, it īpaši vecticībnieku deputātu vidē, kurai bija piederīgs I. Jupatovs. Izteiktu atbalstu I. Jupatovam puda vecticībnieku politiskais līderis, vēlāk nosacīti kreisajam sektoram piederīgs deputāts M. Kaļistratovs.¹¹⁷⁹

1925. gada sākumā P. Korecka reputācija guva vēl vienu triecienu, sakarā ar tā laikā pastāvošo divu krievu teātru lietu, deputātam lobējot noteiktas grupas intereses. Aprīlī viņa vārds atkal iezīmējās skandālā. P. Korecka sabiedrotais, Fehneru organizācijas loceklis G. Moisejevs, fiziski uzbrūka avīzes "Večerņeje vremja" galvenajam redaktoram Leonardam Koroļam – Puraševičam (*Леонард Юлианович Король-Пурашевич, Пурагис*), kurš aktīvi uzstājās pret P. Korecka aktivitātēm, kā arī pret konkurējošo G. Moisejeva izdevumu, t. i. P. Korecka partijas rūporu.¹¹⁸⁰

Situāciju lieliski raksturo "Krievu nacionālās savienības" (kurā ietilpa arī P. Korecka partija) valdes ziņojums 1925. gada sākumā, apliecinot, ka A. Bočagova un P. Korecka aktivitātes konsekventi šķeļ krievu sabiedrību, turklāt ne tikai paplašinot atsvešināšanas plaisu starp vecticībniekiem un pareizticīgiem (20. gados vēl pastāvēja epizodiskas nesaskaņas), bet arī šķēļot

konkurējošās konservatīvi - nacionalistiskās, "Slovo" redakcijā, kurā darbojās līdz 1927. gadam. Vēlāk pārceļās uz Parīzi, kur strādājis plaši pazīstam izdevuma "Vozroždenije" redakcijā.

¹¹⁷⁴ Богослужения и доклады. Сегодня. 22.05.1926. С. 1.

¹¹⁷⁵ День Риги. 23.04.1924. Вечернее время. С. 3; Общественная жизнь. 01.05.1924. С. 6. Фейгмане, Т., С. 180.

¹¹⁷⁶ Pēc fehneriešu aizdomām, viņš īstenoja kādus slepenus V. Biskupska norādījumus

¹¹⁷⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 118. l., 47. lp.

¹¹⁷⁸ Saeimas stenogrammas 07.11.1922. 618. lpp.

¹¹⁷⁹ Криву streidi. Земника Болсс. 09.07.1924. 2. lpp.; Парламентаризм Корецкого. Вечернее время. 25.06.1924. 2. lpp.

¹¹⁸⁰ Хулиганское нападение в редакции "Веч. вр.". Вечернее время. 27.04.1925. С. 5.

pareizticīgo vēlētāju segmentu. Rezultātā P. Korecka partija izstājās no “Krievu nacionālās savienības”.

Kņaza Anatola Līvena iesaiste priekšvēlēšanu kampaņā. Jūnijā pēc “Krievu nacionālās savienības” ierosinājuma sākās process jaunās politiskās apvienības organizācijā, kas guva nosaukumu “Sabiedrisko organizāciju un Pareizticīgo vēlētāju bloks”, arhibīskapa Jāņa (Pommera) vadībā. Blokā bija paredzēts apvienoties “Krievu nacionālās savienības” un “Krievu nacionālās apvienības” ietilpstošām organizācijām. Abas topošā bloka puses noslēdza vienošanos, kas ļāva sabiedriskajām organizācijām bloķēt kandidātu ievēlēšanu no bloka partneriem, ja tie bija “naidīgi noskaņoti pret krievu kultūru”, savukārt partneriem bija tiesības liegt dalību sabiedrisko organizāciju kandidātiem, kuru rīcība būtu “pareizticīgo vēlētāju” pusei nepieņemama.¹¹⁸¹

Jūlija vidū potenciālā bloka pārstāvji (no sabiedrisku organizāciju puses) izteica piedāvājumu pievienoties savām rindām kņazam A. Līvenam, kurš pēc ilggadīgas 1925. gadā atgriezās dzimtenē.¹¹⁸² Pretboļševistiskā, monarhiska pēc pārliecības, vienlaikus respektabla un krievu sabiedrībā populāra A. Līvena personība izcili iederējās labēji orientēta bloka līderu lomā, pat neraugoties uz kņaza politiskās pieredzes trūkumu. 17. jūlijā “Krievu nacionālās savienības” vēlēšanu rezultātā bija ievēlētas 8 personas no apvienotām organizācijām, to skaitā arī A. Līvens. Jūlija beigās bija paredzēta vienotā saraksta faktiskā izveide kopā ar pareizticīgo vēlētāju puses kandidātiem.¹¹⁸³

Tomēr augusta sākumā notika neparedzētais notikums, turklāt ar viduslaiku pieskaņu – “Pareizticīgo vēlētāju bloka” vēlēšanu komisija noraidīja A. Līvena kandidatūru dalību blokā, pamatojot rīcību ar 16. gadsimta (sic!) saieta lēmumu, kas “luterāņus uzskata par pareizticīgās Baznīcas ienaidniekiem”.¹¹⁸⁴ Aplūkojot notikušo, avīzes “Večerņeje vremja” slejā bija pausts objektīvs slēdziens par nepieņemamu rīcību mūsdienu politiskās dzīves lēmumus balstīt 16. gadsimta noteikumos, “dēvējot par “pareizticības ienaidniekiem” pat luterāņus”, jo tādā gadījumā par “ienaidniekiem” būtu jādēvē “daudzus krievus, kuri, nebūdami pareizticīgie ne tikai mīlēja Krieviju, bet arī mira par to Pasaules un Pilsoņu karā.”¹¹⁸⁵ Šādai formalitātei, kas vērtēja cilvēka piederību “krieviskumam” tikai un vienīgi caur pareizticības prizmu tās arhaiskajā izpausmē tik tiešām bija maz kopīga ar 20. gadsimta reālijām. Arī aristokrāts un monarhists A. Līvens bija krietni tuvāks krievu nacionālismam nekā daudzi pareizticīgie krievu kandidātiem. Visdrīzāk atteikumam bija kāds cits iemesls un precedenta pamatošana ar 16. gadsimta lēmumu bija mākslīgi piemērota.

Fjodora Fehnera – Anatola Līvena sadarbība II Saeimas priekšvēlēšanu kampaņā. Notikušais izsauca pretreakciju no blokā ietilpstošas “Krievu nacionālās apvienības” organizācijām. Augustā no bloka izstājās “Krievu studentu apvienība”, ko vadīja vēlāk pretboļševiku aprindās plaši pazīstamais Romāns Zīle (*Роман Мартынович Зиле*), reizē būdams “Krievu nacionālās apvienības” prezidija loceklis (sk. pielikumu nr. 5).¹¹⁸⁶ Iespējams, A. Līvena kandidatūru ieteica R. Zīle, uz ko norāda kā viņa protests, tā arī piederība labējām aprindām, un ciešs kontakts ar militāro emigrāciju Eiropā, kas 30. gados pat iezīmējās sadarbībā ar “Baltās kustības” ideologu, krievu filozofu I. Iļjīnu.¹¹⁸⁷

Peripētījām ar A. Līvena kandidatūras noraidīšanu sekoja F. Fehners, kurš, būdams “Nacionālās savienības” valdes loceklis, vēlējās izmantot esošo situāciju savās interesēs. Satiekoties ar A. Līvenu, viņš piedāvāja turpināt priekšvēlēšanas cīņu savādākā veidā, cita politiskā spēka ietvaros. Šim nolūkam, ar G. Moisejeva starpniecību viņš piedāvāja iekļaut A. Līvena

¹¹⁸¹ Список православных избирателей с русскими объединенными организациями. Вечернее время. 31.05.1925. С. 15.

¹¹⁸² Starp krievu vēlētājiem. Latvis. 18.07.1925. 1. lpp.

¹¹⁸³ Русские общественные кандидаты. Сегодня 15.07.1925. С. 4.

¹¹⁸⁴ Князь Ливен с Корецким. Вечернее время. 10.08.1925. С. 2

¹¹⁸⁵ Непрошенные друзья. Вечернее время. 13.08.1925. С. 2.

¹¹⁸⁶ Нац. объединение распадается. Вечернее время. 13.08.1925. С.5.

¹¹⁸⁷ Ковальчук, С. Настоящий изгнанник с собой все уносит. С. 100 – 108.

kandidatūru P. Korecka partijā, kam pēdējais ātri piekrita. Īsi pēc tam F. Fehners iepazīstināja A. Līvenu ar P. Korecki un piedāvājumu, kam piekrita arī kņazs, kļūdams par saraksta līderi. Lieki piebilst, ka šāda kandidatūra bija P. Koreckim ārkārtīgi noderīga, it īpaši, ņemot vērā deputāta cietušo reputāciju, kas mazināja izredzes viņa politiskās karjeras veiksmīgai attīstībai. Savukārt F. Fehneram A. Līvena kandidatūra bija vēlama pretboļševistiskās darbības ietvaros, pat neraugoties uz to, ka kņazs bija “nikolajevietis”. Pēc Politiskās pārvaldes aģentūras informācijas “veiksmes gadījumā” A. Līvens solīja F. Fehneram ciešu sadarbību, nelikt šķēršļus “kiriloviešu” darbībai, kā arī stimulēt abu virzienu konsolidāciju.”¹¹⁸⁸

Solījuma būtība šķiet visnotaļ apšaubāma, valsts iekšpolitikā netika šķiroti praktiski ārpus likuma esošie monarhisti, vienlīdzīgi noliedzīga attieksme bija pausta pret visiem antiboļševikiem, ko nespētu ietekmēt ne tikai deputāts A. Līvens Saeimā un viņa partija, bet pat lielāko frakciju kopīgi lēmumi. Savstarpējās monarhistu attiecības Latvijā spēja ietekmēt nevis objektīvi, bet tikai subjektīvi faktori, t. i. tikai viņi paši un, kā tika minēts, laika gaitā to pretrunas mazinājās.

F. Fehners nespēja ietekmēt arī A. Līvena priekšvēlēšanas kampaņu, kam atvēlētais laiks bija mazāk par nedēļu. Kopumā A. Līvens nebija naidīgi noskaņots pret “kiriloviešiem”, ko apliecina viņa sadarbība ar I. Pokrovski, kā arī “kiriloviešu” uzņemšana “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrībā”.¹¹⁸⁹ Tomēr jebkurā gadījumā, “sava cilvēka” esamība valsts parlamentā bija labs sasniegums pretboļševikiem ikvienā valstī, ko F. Fehners varēja pasniegt kā savu nopelnu, potenciāla finansējuma palielināšanai. Savukārt, iespējams, ka arī pats A. Līvens meklēja iespējas noteiktu ieceru realizēšanai, kas būtu īstenojamas viņam kā deputātam.

Tomēr notika neparedzamais, 17. augustā, Centrālā vēlēšanas komisija anulēja P. Korecka “Krievu darba savienības” sarakstu reģistrāciju, četros vēlēšanas iecirkņos (Rīgā, Jelgavā, Valmierā, Rēzeknē), apstiprinot to tikai Liepājā. Iemesls bija banālu administratīvu procedūru nezināšana, iesniegumus sarakstu reģistrācijai četros iecirkņos bija parakstījusi viena un tā pati persona un tikai Liepājā cits cilvēks. Centrālās vēlēšanas komisijas priekšsēdētājs Margērs Skujenieks apelēja pie Vēlēšanu likuma punkta, kas nosaka, ka viena persona var iesniegt tikai vienu sarakstu, kas savulaik jau bija kļūšanas akmens vairāku sarakstu noraidīšanai kā vēlēšanās Satversmes sapulcē, tā arī I. Saeimā.¹¹⁹⁰ Tas nozīmēja P. Korecka un A. Līvena izgāšanos, jo P. Korecka vārds Kurzemē bija praktiski nezināms, nedaudz pazīstamāks bija A. Līvens, taču noteikti nespētu izvirzīt sarakstu iekļūšanai Saeimā, kas būtu iespējams, ja sarakstu apstiprinātu Latgalē.

Apzinoties zaudējumu, P. Koreckis mēģināja pārsūdzēt komisijas lēmumu, vai apmainīt Kurzemes sarakstu pret Latgales sarakstu. Iesniegums tika izskatīts un izvirzīts balsojumam, kas to noraidīja. Rezultātā notika gaidāmais – P. Korecka saraksts zaudēja, kas pielika punktu P. Korecka politiskajai karjerai. A. Līvena gadījumā viņa pretboļševistiskā darbība neguva satricinājumus un attīstījās. Vienlaikus attīstījās arī Fehneru organizācija, kas 1926. gadā iezīmējās vairāku aktivitāšu ietvaros.

Fehneru organizācijas darbība 1926. gadā. Par spīti sākotnējam domstarpībām leģitīmistu un “nikolajeviešu” starpā, Latvijā tās sāka mazināties 1925. gadā, turklāt ne tikai F. Fehnera un toleranta A. Līvena sadarbības ietvaros. Tuvināšanās notika arī starp F. Fehneri un “nikolajeviešiem” Belocvetoviem, kuri pieņēma viņu darbā, žurnālista amatā izdevniecības avīzes “Slovo” redakcijā.¹¹⁹¹ Izmaiņas iezīmējās arī Fehneru vadītās organizācijas darbībā. Tās atbalstītāju un sadarbības personu lokam pievienojās vesela cilvēku plejāde, to vidū uzņēmējs Džons Baumans, kāds krievu fašistu kustības pārstāvis Nesterovs, Lielbritānijas sūtniecības darbinieks Viktors Sudakovs (*Виктор Сергеевич Судаков*) un citi. Pie V. Sudakova glabājās daļa no Fehneru arhīva kurā “ietilpa pirkto un pārdoto politiskā un militārā rakstura, galvenokārt PSRS, dokumentu

¹¹⁸⁸ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 12. lp.

¹¹⁸⁹ Organizācijas darbība tiks aplūkota 6.1. apakšnodaļā.

¹¹⁹⁰ Списки Корецкого аннулированы. Сегодня. 18.08.1925. С. 1.

¹¹⁹¹ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 4477. l., 4. lp.

kopijas”. Kas netieši norāda uz iespējamo Fehneru sadarbību ar britu izlūkdienestu, turklāt Politiskās pārvaldes informācija norāda, ka daļu no dokumentiem V. Sudakovs “glabāja” sūtniecībā.¹¹⁹²

Atšķirībā no “nikolajeviešiem”, kas savu misiju saskatīja bruņotajā, pret boļševismu vērstajā revanšā, “kirilovieši” nepieļāva bruņotu intervenci, vai teroristisku darbību pret PSRS. Paradoksāli, bet šajā ziņā viņi piekopa “nenoteiktību” operatīvajā līmenī, vienlaicīgi nopeļot “nikolajeviešus”, kas pieturējās pie “nenoteiktības” stratēģiski. Neskaidra programma kļuva bija klupšanas akmeni “kiriloviešu” militārās KIAF organizācijas darbībā, mulsinot tās dalībniekus.¹¹⁹³ Lai gan “nikolajeviešu” “pavasara karagājiens” 20. gadu vidū kļuva par sava veida mirāžu, ROVS un citu organizāciju ietvaros īstenotas pretboļševistiskās aktivitātes uzturēja militārās emigrācijas garu, tajā laikā, kad “kiriloviešu” lokā tas sāka noplakt. Lieki piebilst, ka stagnācija īpaši nospieda kareivīgākos “kiriloviešus”, tajā skaitā arī Latvijā, kur kā šīs grupas spilgtāko piemēru var minēt Aleksandru Fehneru.

Aleksandra Fehnera teroristiskās darbības ieceres. Lai gan organizācijas darbība bija nodrošināta F. Fehnera vadībā, viņa brālis, A. Fehners vairākos darbības aspektos bija viņa iniciatīvu īstenotājs. Būdam 7 gadus jaunāks un, acīmredzot, pārgalvīgi – impulsīvs, A. Fehners devis priekšroku avantūriskām idejām, iespējams pat iekšēji apzinoties to realizāciju neiespējamību. Šajā jomā, vismaz ieceru līmenī, viņa paustie plāni sniedzās krietni tālāk par “kiriloviešu” deklarēto nostāju pretboļševistiskās cīņas jautājumos. Piemēram, uzstājoties organizācijas sapulcē 1926. gada sākumā, viņš puda plānu veikt uzlidojumu pirmajai padomju labošanas darbu nometnei Solovkos, kas atradās uz salas Baltajā jūrā PSRS ziemeļos. Izmantojot “kiriloviešu” sakarus ar galēji labējām vācu paramilitārām organizācijām, viņš apsprieda sadarbības plānus ar “Štalhelmu”,¹¹⁹⁴ tomēr bija spiests atzīt plāna realizāciju par neiespējamu. Tas gan viņu neatturēja no citu aktivitāšu plānošanas, sašaurinot darbības ģeogrāfiju, bet saglabājot avantūriskās ambīcijas.

To ietvaros bija izvirzīta atentātu plānošana pret padomju diplomātiem, kuru vilciens šķērsotu Latvijas teritoriju. Plāna taktiskā puse bija iecerēta pavisam absurdi – teroristiem iekļūstot vilcienā, kurā vienā no vagoniem brauktu augsti stāvošas padomju amatpersonas, kādā stacijā caur viena no priekšējo vagonu tualetes lūku bija paredzēts nolaist zem vilciena spridzekli, atmērot tik garu auklu, lai tās garums būtu atbilstošs distancei no teroristu vagona līdz padomju delegācijas vagonam. Pēc A. Fehnera ieceres, vilcienam uzsākot kustību, piesietā aukla tiktu atītā, un nostiepjoties izrautu drošinātāju, kas aktivizētu spridzekli, uzspridzinot attiecīgo vagonu. Šim mērķim viņš pat veica vagonu konstrukcijas izpēti un sāka aktīvi meklēt finansējumu ieceres realizācijai.¹¹⁹⁵

Plāns bija tik absurds, ka pat atmetot iekļūšanas problēmu, spridzekļa apjomam vajadzēja būt tik lielam, ka to būtu grūti ātri un nemanāmi ienest vilcienā, nemaz nerunājot par turpmākajiem soļiem ieceres īstenošanai. Acīmredzot to apzinājās arī pats A. Fehners un drīz viņa vilciena sprīdzināšanas plānu nomainīja padomju pārstāvniecības spridzināšanas iecere. Ir jāatzīmē, ka pat organizācijas iekšienē šie, Mínhauzena cienīgie plāni, lielākoties, neguva atbalstu.

Teroristiskie akti Latvijā 1926. gadā. Nav zināms, vai pats A. Fehners tiešām ticēja plānu realizācijai, taču visdrīzāk viņa apsēstība ar dzelzceļa satiksmes līdzekļu spridzināšanu radusies uz teroristisku aktivitāšu vilņa, kas pārņēma Latviju 1926. gada sākumā. 5. februārī posmā starp Ikšķili un Koknesi tika veikts uzbrukums vilcienam, kurā brauca padomju diplomātiskie kurjeri. Apšaudē gāja bojā kurjers Teodors Nete (*Теодор Янович Нетте*), otrais padomju kurjers Johans Mahmastāls (*Иоганн Адамович Махмасталь*) bija smagi ievainots, bet abi uzbrucēji gāja bojā.¹¹⁹⁶

¹¹⁹² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 11. lp.

¹¹⁹³ Закатов, А. Становление династии Романовых в изгнании. Часть 2. С. 220.

¹¹⁹⁴ Štalhelma (Stahlhelm) 1918. gada decembrī dibināta paramilitārā, galēji labējā vācu nacionālistiskā organizācija ar revanšiskiem mērķiem. Pēc 1933. gada bija iekļauta NSDAP.

¹¹⁹⁵ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 13. lp.

¹¹⁹⁶ Sk. Jēkabsons, Ē. Uzbrukums padomju savienības diplomātiskajiem kurjeriem pie Ikšķiles 1926. gada 15. februārī. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012.

Lai gan uzbrukuma motīvi bija traktēti dažādi, pretboļševiku aprindās dominēja divas uzbrukuma mērķa versijas:

1. Lielbritānijas izlūkdienesta īstenota operācija svarīgu dokumentu iegūšanai;
2. Īpaši slepenas krievu pretboļševiku grupas īstenotais akts diplomātisku saikņu saraušanai un kara izraisīšanai.

Pēdējā versija citu notikumu ietvaros tik bieži cirkulēja Latvijas drošības dienesta ziņojumos, ka rodas priekšstats par noteiktu šablonu, ko augsti stāvošai priekšniecībai apliecināja Politiskās pārvaldes priekšniecība, akcentējot dienesta augstu lietderības koeficienta pakāpi, kas ļāva novērst teroristisku organizāciju vai personu darbību. Tomēr par labu Politiskās pārvaldes paustajam spēlē slepenās “nikolajevišu” sarakstes naratīvs, kur korespondencē starp Rīgu un Parīzes centru versija par teroraktu kara izraisīšanai bija traktēta kā “nav peļama ideja”.¹¹⁹⁷

Tomēr uzbrukums padomju kurjeriem nebija vienīgais notikums, kas satricināja Latvijas sabiedrību 1926. gada sākumā. 29. janvārī, Rīgā, “Zemnieku savienības” izdevumos “Brīvā Zeme” redakcijā, bet nākošajā dienā “Zemgales Balss” tipogrāfijā Jelgavā, noskanēja sprādzieni. Abos sprādzienos neviens necieta, taču 9. februārī terorakts tika īstenots “Latvijas Sarga” redakcijā, ievainojot vienu cilvēku.¹¹⁹⁸

Notikumi izsauca citu sprādzienus, šoreiz sabiedrībā un preses slejās, rosinot versijas par terorakta īstenotājiem, īsi pēc tam bija aizturēti vairāki latviešu labējās organizācijas jaunieši, “Latvju patriotu līgas” valdes locekļi (Edgars Sanders, Alberts Spunde, Eduards Leimanis), pie kuriem atrada sprāgstvielas. Viens no aizturētajiem, E. Leimanis bija savulaik saistīts ar “Latvijas Nacionālo klubu” un 1925. gada sākumā bija iesaistīts jauniešu sociāldemokrātu organizācijas “Strādnieku Sporta un Sarga” biedra, 19. gadīgā Aleksandra Masaka slepkavībā.¹¹⁹⁹

Labējās latviešu aprindas un “kirilovieši”: Juris Darkevičs. Lieki piebilst, ka sprādzieniem izsauca arī politisko rezonansi. 1926. gada 2. martā Saeimas sēdē Latvijas sociāldemokrātu frakcija izteica interpelāciju valdībai, pamatojot to ar labējo organizāciju piesegšanu un nepietiekošām aktivitātēm terorisma apkarošanā. Balsojuma ceļā interpelācija tika noraidīta, taču viens no sociāldemokrātu līderiem, Fēlikss Cielēns, pievienojoties kolēģiem, savas uzstāšanās vadmotīvu vēltīja ne tikai uzbrukumiem labējam sektoram, bet arī norādīja, ka labējā “kaleidoskopā sajaucās” “politiski nodomi, personīgs huligānisms, fašisms, niedrisms, latviešu monarhisms, krievu monarhisms”. Pēdējam viņš vēltīja ievērojamu daļu no runas, uzsverot, ka kaitīga emigrantu — monarhistu darbība uzplauka pēdējā pusotra gada laikā, valdībai izrādot “ļoti lielu labvēlību viņu darbības sekmēšanai Latvijas teritorijā”. Runas laikā viņš norādīja uz iespējamu kāda Liepājā apcietināta Darkeviča saistību ar “niedristiem” un kristīgiem nacionālistiem, vienlaicīgi mudinot valdību spert radikālus soļus to darbības apkarošanai, kamēr apvienībā ar “fašistiem” tas neīstenoja uzbrukumu Latvijas demokrātiskajai iekārtai.¹²⁰⁰

Atmetot “monarhisma” rēga kontekstā sociāldemokrātu naratīvam raksturīgas notis, jāatzīmē, ka zināmā mērā viņa teiktajam bija taisnība. “Latvju patriotu” vadītāja amatu ieņēma mācītājs, I Saeimas deputāts, filozofijas doktors Visvaldis Sanders, kurš bija minēts 1925. gada oktobrī, A. Līvena sarakstē ar A. Kutepova palīgu N. Monkevicu, kā viena no Kirila uzticīgām personām Latvijā, kas uztur sakarus ar P. Glazenapu. Sociāldemokrāti apgalvoja, ka Neatkarības karā V. Sandera brālis bijis “A. Niedras adjutants”, savukārt pats mācītājs pauž simpātijas krievu

¹¹⁹⁷ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11, p. 194.

¹¹⁹⁸ Подробности взрыва "Брива Земе". Сегодня. 30.01.1926. С.5; Новый взрыв в редакции газеты: в Митаве. Слово. 01.02.1926. С. 3; Рождественник редакционной прислуги ранен. Слово. 10.02.1926. С. 3.

¹¹⁹⁹ Latvijas valsts gadu pa gadam (Ar hronista un vēsturnieka skatu). Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/175543> [skatīts 15.02.2023].

¹²⁰⁰ Latvijas Republikas II. Saeimas II. sesijas 10. sēde. 1926. gada 3. martā // Latvijas Republikas II. Saeimas II. sesijas stenogrammas (19.01.1926 - 26.03.1926). Sast. Kārklīņš, H. Rīga: LR Saeimas izdevums 356. - 357. lpp.

monarhistiem. Uz V. Sandera saistību ar t.s. “niedristu” noņemti vairākkārt norādīja arī drošības dienesta aģentūra.¹²⁰¹

Ir uzmanības vērts arī cita sociāldemokrātu retorikas tēze, kas balstījās uz labējo nacionālistu un monarhistu sadarbības kopsaucēju un uzskatu tuvināšanos. Nav šaubu, ka starpkaru laikā tā pastāvēja Vācijā, Ungārijā un citās valstīs ar revizionisma iedīgļiem, taču Latvijas kontekstā tā izskatījās kā samākslots grotesks. Tomēr “Latvju patriotu” aktīvs dalībnieks, minētais, E. Sanders netieši kļuva par šī apgalvojuma apstiprinājuma piemēru, 30. gadu sākumā simpatizējot “Mladorosu” kustībai, tas ir lielkņazu Kirilu atbalstošam monarhistiski fašistiskam jauniešu strāvojumam.¹²⁰²

Ar Liepājā dzīvojošo V. Sanderu bija saistīts arī augstākminētais, Liepājas Beķera drāšu fabrikas tehniķis (drāšu vilcējs), latvietis, Juris Darkevičs, kurš 20. februārī bija apcietināts aizdomās par saistību ar “Patriotu līgu”. Jāatzīmē, ka Beķera drāšu fabrika kopš 20. gadu sākuma epizodiski figurēja drošības dienesta ziņojumos, taču, lielākoties, samērā nenoteiktā veidā, atzīmējot ievērojamu emigrantu īpatsvaru darbinieku rindās, to sabiedriskās aktivitātes u. c.¹²⁰³ 1923. gada ziņojumos bija minēta kāda grupa J. Darkeviča un vairāku Latvijas armijas virsnieku sastāvā, kas pauda neapmierinātību ar valsts iekārtu un apliecināja simpātijas monarhistiskajai valsts iekārtai. Grupa centās uzņemt sakarus ar tādiem labējiem latviešu politiķiem kā minētais V. Sanders un Kurzemes divīzijas komandieri, Liepājas garnizona priekšnieku pulkvedi Krišu Ķūki. Pulkveža personība 1921. – 1924. gadā Liepājā varēja asociēties ar “stingru varu”, virsniekam strikti uzstājoties pret sociāldemokrātu iespaidā rīkotiem streikiem Liepājā un paužot nesamierināmu attieksmi pret kreisiem strāvojumiem.¹²⁰⁴

K. Ķūkis bija arī “Latvju Nacionālā kluba” valdes loceklis, tas ir organizācijā, ar kuru bija saistīts gan V. Sanders, gan sprādzienu rīkotāji. Pulkveža personība bija pozitīvi vērtēta arī labējās krievu aprindās. Šajā ziņā viņus vienoja naidīga attieksme pret kreisajiem politiskajiem strāvojumiem un reizē papildus simpātijas sniedza K. Ķūka īslaicīgais dienests ZRA. Tomēr J. Darkeviča saikne ar K. Ķūki palika nenoskaidrota un visdrīzāk nevainagojās ar vērā ņemamu sadarbību. Kopumā J. Darkevičs nebija idejiskais monarhists, drīzāk piedzīvojumu meklētājs. 1924. gadā viņš nostājās “kiriloviešu” pusē, par ko bija informēti drošības dienesti, taču līdz 1926. gada sākumam neveica apkarošanas darbības, viņa personību vērtējot kā vieglas peļņas un uzdzīves tīkotāju.

Lai gan 1926. gada februārī veiktā kratīšana pie J. Darkeviča nedeva gaidāmos rezultātus (t.i. saistību ar sprādzieniem) taču vienlaikus atklāja citas darbības aspektu. Pie viņa bija atrasta gan sarakste ar lielkņazu Kirila centru Koburgā, gan arī leģitimistu literatūra un V. Sandera vēstules. Aizturēšanas brīdī pie viņa dzīvoklī atradās arī divi Latvijas armijas virsleitnanti – Jēkabs Feldmanis un Eišens Volgajevs, kas raisīja aizdomas par armijas virsniecības iesaisti monarhistu aktivitātēs.

Atšķirībā no citām pratināšanām, kur aizdomās turamie noliedza jebkādas saistības ar pretboļševikiem, J. Darkevičs bija krietni dāsnāks liecību sniegšanā. Izmeklētāju uzmanību piesaistīja kratīšanas laikā atrastās lielkņazu Nikolaja un Kirila fotogrāfijas, kuru izcelsmi aizdomās turētais paskaidroja nevis ar tradicionālo “atradu uz ielas” bet tieši – iegādājoties 1924. gadā, būdams Berlīnē. J. Darkevičs atzinās, ka 1925. gada rudenī apmeklēja Vāciju vēlreiz, kur ieradās Koburgā, Kirila rezidencē, lai “varētu izzināt viņa politiku un attiecības pret Latviju”. Pratinātais apliecināja, ka tikšanās notikusi, turklāt tās laikā viņš informēja Kirilu par ievērojamu Latvijas armijas virsnieku īpatsvaru, kas savulaik dienēja Krievijas impērijas armijā un joprojām pauda simpātijas monarhismam. Savukārt Kirils, paužot uzskatus Latvijas suverenitātes jautājumos,

¹²⁰¹ Latvijas Republikas II. Saeimas II. sesijas 10. sēde. 356. - 357.lpp.; LVVA, 3235. f.,1/2. apr., , 896.l. 42. lp.

¹²⁰² LNA LVVA, 3235. f.,1/8 apr., 553. l., 65.lp.

¹²⁰³ LNA LVVA, 3235. f.,1/2. apr., 146/2.l. 30. lp.

¹²⁰⁴ Pulkvedis Krišs Ķūkis. Pieejams: <https://www.sargs.lv/lv/vienibas-un-personibas/2016-02-26/pulkvedis-kriiss-kukis-1874-1945> [skatīts 01.12.2022].

atzīmēja, ka leģitimistu uzvaras gadījumā, kļūdamas par Krievijas monarhu *de facto*, viņš garantē Latvijai “pilnīgu autonomiju”. Tomēr realitātē tikšanās nav notikusi, lai gan J. Darkevičs jautāja pēc audiences pie Kirila. 1925. gada maijā J. Darkevičs apmeklēja Parīzi, kur mēģināja satikties ar lielkņazu Nikolaju, piedāvājot savus pakalpojumus Latvijā. Parīzē viņš nokļuva pie A. Kutepova, kurš nepielaida to lielkņazam, noturot par padomju aģentu.¹²⁰⁵

Vaļsirdīgajā atzīšanās pratinātais liecināja, ka ir pazīstams arī ar P. Glazenapu, kuru apmeklēja Kēnigsbergā pēc vizītes Koburgā, it kā “kiriloviešu” sūtīts. Tikšanās laikā J. Darkevičs jautāja P. Glazenapam pēc materiāla pabalsta darbības attīstībai, vienlaicīgi apliecinot plašas aktivitāšu iespējas Latvijā. Ģenerālis pabalstu nav sniedzis, taču ieteicis Latvijā griezties pie Fehneriem Rīgā, kas tika darīts, taču bez panākumiem.¹²⁰⁶

J. Darkeviča persona figurēja “nikolajeviešu” iekšējā starptautiskajā slepenajā sarakstē starp pārstāvjiem Rīgā un centru Parīzē. 1924. gada maijā centrs veica pieprasījumu – noskaidrot Parīzē iebraukušā J. Darkeviča personību un viņa plānus. Tapa skaidrs, ka 1924. gada pavasarī (nevis 1925. gadā, kā to paudis nopratinātais) J. Darkevičs devās uz Parīzi “lai izveidotu sakarus” ar “nikolajeviešiem”, turklāt finansējums ceļojumam tika segts no kādas Latvijā esošās “virsnieku grupas” līdzekļiem. Lieki piebilst, ka J. Darkevičs vēlējās kļūt par monarhistu pārstāvi Latvijā ne altruistisku motīvu vadīts, būdams atrauts no realitātes (avīzes slejā raksturots kā “mazliet ķerts”), viņa uztverē krievu monarhisti bija dāsni finansēti no aristokrātijas līdzekļiem, kam gribēja tikt klāt arī viņš. Mēģinot kļūt par Nikolaja, Kirila, vai P. Glazenapa pārstāvi Latvijā, viņš nezināja, ka pirmajā gadījumā “nikolajeviešu” pārstāvju lomu pildīja F. Zeiberlihs un A. Līvens, otrajā gadījumā to pārstāvēja Fehneri, taču trešajā gadījumā viņš nebija informēts, ka pretboļševiku aprindās kopš ZRA laika P. Glazenaps iemantoja krietni lielāka finansējumu meklētāja un avantūrista slavu nekā pats J. Darkevičs. 1927. gadā J. Darkevičs pilnīgi diskreditēja sevi monarhistu aprindās, meklējot finansiālu atbalstu Vācijā, kur nokļuva pēc izraidīšanas no valsts 1926. gadā.¹²⁰⁷

J. Darkeviča atzīšanās Politiskai pārvaldei sniedza pavedienu Fehneru organizācijas virzienā, kuru dzīvoklī 2. martā bija veikta kratīšana, ar sekojošu abu brāļu pratināšanu. Fehneri pilnībā noliedza ne tikai sakarus ar Kirila organizāciju Vācijā, bet arī piederību jebkādi monarhistu organizācijai, pazīšanās ar J. Darkeviču u. c. Lai gan šajā reizē drošības dienestam neizdevās gūt vērā ņemamus pierādījumus Fehneru pretvalstiskai darbībai, tomēr Politiskās pārvaldes priekšnieks pieprasīja to izraidīšanu. Toreiz tā netika īstenota, bet pievērsa pastiprinātu Politiskās pārvaldes uzmanību.

Fehneru darbība ārzemju finansējuma piesaistei. Tomēr arī pēc minētajiem notikumiem organizācijas darbība nebija apstājusies, lai gan jaunu locekļu uzņemšanas dinamika mazinājās un darbības intensitāte apsīka, sākoties stagnācijai. 1926. gada janvārī Fehneri izdeva brošūru “Pamjatka leģitimista” (leģitimistu informatīvais izdevums) un “Sbornik visočajših aktov” (Augstāko aktu izlase),¹²⁰⁸ kas vēlāk bija pārīzdota Serbijā. Izdevumos F. Fehners skaidroja Kirila tiesības uz troni, pamatojot ar izvilcumiem no dažādiem dokumentiem un lielkņazu sarakstes. Abi izdevumi izsauca asi negatīvu reakciju no “nikolajeviešu” puses, aizkavējot abu nometņu tuvināšanos, lai gan līdz tam pretrunas bija ievērojami mazinājušās.¹²⁰⁹ Tas netraucēja Fehneru mēģinājumiem attīstīt organizācijas darbību, pie kam vecākais brālis piedāvāja pievērsties krievu emigrācijas jaunam strāvojumam – fašismam, plānojot izveidot “kiriloviešiem” radniecisku

¹²⁰⁵ Vai ir monarhisti Latvijā. Aizkulises. 12.03.1926. 3.lpp.; LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 4477. l., 6. lp.; LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 252., 515. lp.

¹²⁰⁶ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 4477. l., 6. lp.

¹²⁰⁷ Monarkistu izraidīšana. Latvijas kareivis. 05.03.1926. 1. lpp.; LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 252., 515. lp.; 1936. gadā, apsūdzībā par spiegošanu (valsts noslēpumu izpaušana), J. Darkevičs bija notiesāts uz 12 gadiem spaidu darbos, taču 1939. gada nogalē emigrēja uz Vāciju. Par spiegošanu - 12 gadi spaidu darbos. Brīvā Zeme. 15.07.1936. 11. lpp.

¹²⁰⁸ Imperatora izdoto dokumentu izlase.

¹²⁰⁹ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 187, 193, 195.

fašistisku organizāciju, taču arī tas nevainagojās ar panākumiem, tieši pretēji, viņu rindas pametot organizācijas locekļiem.¹²¹⁰

Arvien lielākas problēmas sāka iezīmēties arī organizācijas finanšu jomā un, lai gan Fehneri saņēma epizodiskus pabalstus no Koburgas, t.i. no Kirila “galma”, finansējums nebija pietiekošs darbības attīstībai, bet pēc grāmatu izdošanas tas gandrīz apsīka.¹²¹¹

Kā minēts, eksistēja informācija, ka Fehneri epizodiski sadarbojās ar britu izlūkdienestu, piegādājot slepeno informāciju, galvenokārt PSRS konteksta ietvaros. Līdzīga sadarbība izveidojās arī ar Vācijas Ģenerālštābu, šim mērķim pie Fehneriem bija atsūtīts sakaru virsnieks.¹²¹² Tomēr Fehneriem nebija savu aģentu PSRS, informācija bija pirktā no citām personām, līdz ar to mazinājas tās unikalitāte un pieauga izkropļojumu risks, starpniekiem viltojot informāciju vairākkārtējai tirdzniecībai. Sadarbībai šajā jomā piemita gadījuma raksturs, kas nespēja ilgtermiņā atrisināt finanšu problēmas.

Gada otrajā pusē Fehnera jaunākā draugs, latvietis Džons Baumans, kurš strādāja uzņēmumā “Golts un biedri” Rīgā un nodarbojās ar spirta importu no Holandes, piedāvāja piestrādāt arī A. Fehneram. Šim mērķim rudenī abi devās komandējumā uz Holandi, kur, paralēli uzņēmējdarbībai, A. Fehners tikās ar krievu emigrantiem, noskaidrojot viņu attieksmi pret pretboļševistiskās darbības attīstību. Attieksme bija izteikti pozitīva un, daudzsoļša materiāla atbalsta ietvaros. Šajā sakarā viņam radās ideja veikt līdzekļu vākšanu organizācijai Latvijā, teroristisku aktivitāšu realizācijai. Tomēr tik plašam projektam bija nepieciešama starptautiskās autoritātes aizbildniecība, kam, protams, ideāli iederētos lielkņaza Kirila persona, taču “imperators” pasvītroti uzstājās pret aktīvām pretboļševistiskajām darbībām un šādās lietās liedza pat formālu atbalstu.

Mērķa ietvaros A. Fehners devās uz Koburgu, tiekoties ar Kirila galmam tuvu stāvošu personu, slavenā krievu dramaturga Vladimira Nemiroviča – Dančenko brāli, žurnālistu Vasiliju (*Василий Иванович Немирович-Данченко*). Viņš aktīvi sadarbojās ar V. Biskupski radikāli labējās “Aufbau Vereinigung” organizācijas ietvaros un atbalstīja teroristiskus pretboļševistiskās cīņas veidus, līdz ar ko pozitīvi vērtēja arī A. Fehnera piedāvājumu.¹²¹³ Žurnālists pārrunāja jautājumu ar “ķeizarieni” Viktoriju, kura, atšķirībā no Kirila, deva priekšroku aktīvai darbībai un provizoriski piekrita arī A. Fehnera iniciatīvai, taču ar norunu, ka ziedojumu vākšanai būtu jānotiek oficiālās organizācijas vārdā. Būdam “Krievu emigrantu biedrības” valdes loceklis, Fehners jaunākais sagādāja oficiālu līdzekļu vākšanas sarakstu it kā no organizācijas vārda, ko nosūtīja uz Koburgu V. Nemirovam-Dančenko. Tomēr uzsāktais projekts stipri aizkavējās un paraksta iegūšana ievilkās.

1926. gada beigās, lai palielinātu projekta autoritāti Holandē, A. Fehners griezās pie paņņas, leibgvardes pulkveža Ivana Plena (*Иван Михайлович Плен*) ar lūgumu gūt parakstu no Holandes karalienes Vilhelmines (*Wilhelmina Helena Pauline Marie*). Pulkvedim bija plašas pazīšanas krievu aristokrātijas sabiedrībā, turklāt Pirmā pasaules karā viņš bija Kirila brāļa, lielkņaza Borisa adjutants, un arī Holandē viņš bieži viesojās galmā, būdam kāda grāfa adjutants. Tomēr process ievilkās un ne tikai nesniedza rezultātu, bet kļuva par detonatoru Politiskās pārvaldes pret darbībai. Kā minēts, kas kopš 1926. gada sākuma dienests novēroja Fehneru aktivitātes un, acīmredzot, tikai gaidīja piemērotu brīdi, kad “kiriloviešu” organizācijas likvidācijas varētu īstenot kopā ar citu pretboļševiku apkarošanu. Šāds brīdis pienāca 1927. gada pavasarī, kļūstot par noslēdzošo posmu “kiriloviešu” darbībā Latvijā.

5.2. “Nikolajeviešu” darbības attīstība 1925. – 1926. gadā

Vienlaikus ar “kiriloviešu” darbību, 20. gadu vidū Latvijā vērsās plašumā arī “nikolajeviešu” aktivitātes. Kā bija atzīmējis kāds pretboļševiku aprindām tuvs Politiskās pārvaldes aģents,

¹²¹⁰ Turpat. 191. lpp.

¹²¹¹ Turpat. 188. lpp.

¹²¹² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 286. lp.

LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 2. lp.

¹²¹³ Граф, Г. На службе Императорскому дому России. С. 138.

“kiriloviešu” kustībā Latvijā lielākoties piedalījās jauni cilvēki, kas līdz šim nebija dienējuši armijā, vai arī jaunekļi, kas kļuva par virsniekiem Pilsoņu kara laikā. Savukārt “nikolajeviešu” aprindās piedalījās vecāka gada gājuma personas, “vecā režīma ļaudis” “kā no karavīriem, tā arī no civilajiem”. Vecuma un dzīves pieredzes atšķirības dēļ “kirilovieši” mēģināja veidot paramilitāru organizāciju, vāji slēpjot savus nodomus, savukārt otrie tika raksturoti kā personas, kuras “baidoties no represijām, uzskata sevi par monarhistiem un lielkņaza Nikolaja atbalstītājiem, taču ir gatavi iestāties par viņa varu tikai viennozīmīga panākuma nodrošināšanas ziņā, tāpēc šie cilvēki neveido nekādu nopietnu organizāciju, aprobežojoties vien ar runām un dažādu plānu veidošanu.”¹²¹⁴

Analizējot “nikolajeviešu” saraksti un aktivitātes, aģenta viedokli var apstrīdēt, it īpaši ņemot vērā “nikolajeviešu” un F. Zeiberliha darbību literatūras izplatīšanā, aģentu iesūtīšanas un citu jautājumu ietvaros. Tiesa gan 1925. gada 1. janvārī stājās spēkā likums par pierobežas tirdzniecības punktu likvidāciju un tika būtiski pastiprināta robežsardze abpus robežai. Tas būtiski sašaurināja aģentūras iesūtīšanas un literatūras izplatīšanas kanālus. Turklāt šajā jomā “nikolajevieši” piedzīvoja būtisku neveiksmi – 1924. gada novembra beigās, nelegāli šķērsojot robežu bija apcietināti padomju teritorijā iesūtītie, minētie Parīzes centra emisāri N. Strekalovskis un L. Maidanovičs.¹²¹⁵

“Nikolajeviešu” operatīvās darbības plāns Latvijā un PSRS. Minētais lika meklēt jaunus ceļus uzdevumu īstenošanai, kam bija nepieciešams plašāks centra atbalsts. Februāra nogalē F. Zeiberlihs devās uz Parīzi, kur ar ROVS līderiem (ieskaitot A. Kutepovu un lielkņazu Nikolaju) apsprieda jautājumu virkni. Rīgas aģents izveidoja “darba plānu”, kurā bija apriesti operatīvie un taktiskie soļi, akcentējot iekšējās (Latvijā) un ārējās (PSRS teritorijā) darbības virzienus.

Pirmajā gadījumā F. Zeiberlihs uzsvēra nepieciešamību pievērsties ciešākai sadarbībai ar Latvijas sabiedriskas, politiskās un militārās jomas figūrām, cenšoties gūt aktīvā atbalsta iespējas kopējai cīņai pret boļševismu. Pēc viņa domām, Rīgā bija nepieciešams deleģēt oficiālu lielkņazu Nikolaja pārstāvi, kas spētu prezentēt sadarbības piedāvājumu ar noteiktiem Latvijas politiskiem grupējumiem. F. Zeiberlihs uzsvēra, ka būtu nepieciešams veikt arī noteiktu monarhistu ideju propagandu un šī mērķa īstenošanai piedāvāja par savu rūporu pārveidot avīzes “Liepājas Avīze” un “Rīgas Ziņas”, kas nonāca finansiālās grūtībās un pauda vēlmi sadarboties.

Analizējot darbību PSRS teritorijā, t. i. aģentu iesūtīšanu pēc tirdzniecības punktu slēgšanas, F. Zeiberlihs uzsvēra nepieciešamību turpmāk sadarboties ar Latvijas armijas “ģenerālo štābu” (t. i. ar armijas izlūkdienestu), atzīmējot, ka pirmie soļi šajā virzienā jau tika sperti. Tomēr šādā gadījumā (pēc izlūkdienesta nosacījumiem) bija nepieciešams piesaistīt nevis aģentus no ārzemēm, bet gan Latvijas iedzīvotājus. Aģentus bija paredzēts izmantot divu uzdevumu ietvaros:

1. Literatūras izplatīšanai, kas tiktu nodrošināts, sagādājot literatūru no tam speciāli izveidota “Rīgas etapa” (t.i. bāzes);
2. Tādu “speciālu uzdevumu” izpildei kā padomju ziņotāju, korespondentu (t. s. “seļkoru”) likvidācija un sacelšanos organizēšana.

Aplūkojot, ko būtu jāsagādā Parīzes centram (literatūra, līdzekļi), F. Zeiberlihs uzsvēra kā nepieciešams nosacījums sadarbībai ar Latvijas armijas izlūkdienestu, ir militārā rakstura informācijas sagāde par SZSA spēku dislokāciju, apmēru, manevriem u. c.

Parīzes centrs bija visnotaļ ieinteresēts plāna īstenošanā, kas bija saistīts arī ar A. Kutepova ietekmes pieaugumu viņa kaujinieku organizācijas darbību. Marta sākumā to apliecināja arī A. Kutepovs, provizoriski apstiprinot līdzekļu piešķiršanu “Rīgas etapa” izveidei, kā arī F. Zeiberliha nozīmēto cilvēku aktivitātēm PSRS. Parīzes centrs pasvītvoja, ka būtu vēlams, lai aģenti pildītu arī plāna 2. punktā minētus “speciālus uzdevumus”. Papildus A. Kutepovs apstiprināja, ka sadarbības veicināšanai ar Latvijas armijas izlūkdienestu centrs piekrīt dalīties ar militārā rakstura informāciju. Pozitīvi bija vērtēts arī iekšējās darbības paplašināšanas ieteikums, kas paredzēja tiešā lielkņaza

¹²¹⁴ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 220. lp.

¹²¹⁵ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. P. 84.

pārstāvja komandējumu Latvijā, taču nenoteiktā formā, vienlaicīgi noraidot avīžu finansējuma piedāvājumu.¹²¹⁶

F. Zeiberliha piedāvājums finansēt avīzes darbību pilnībā zaudēja aktualitāti 1924. gada nogalē, kad Belocvetovu izdevniecībā sāka izdot avīzi “Slovo”, kas bija kvalitatīvs, periodiskais izdevums. Ņemot vērā izdevēju politiskās simpātijas, avīzei piemita noteikta pretboļševistiskā un pat “nikolajeviešu” orientācija. Īsā laikā “Slovo” kļuva par labējās krievu sabiedrības iecienītu uzdevumu un vienīgo nopietno konkurentu “Segodnja” avīzei.

Aktivitātes Latvijā 20. gadu vidū. Kā minēts, neraugoties uz asām pretrunām pēc lielkņaza Kirila pasludināšanas par imperatoru, Latvijā atsvešināšanās sāka mazināties ātrāk nekā tas notika emigrācijas centros. Iespējams, tas bija skaidrojams gan ar nosacītu atrašanos “Ārzemju Krievijas” perifērijā, gan arī ar vietējās pretboļševiku sabiedrības īpatnībām, kuru veidoja ne tikai emigranti, bet arī Latvijas pilsoņi. Tas atspoguļojās arī “nikolajeviešu” attieksmē, piemēram, neraugoties uz F. Zeiberlihu aroganci un subjektīvu attieksmi pret “kiriloviešiem”, viņš veica tuvināšanās soļus, pat ziedojot 500 rubļus Kirila pārstāvju vajadzībām.¹²¹⁷

Vienlaicīgi F. Zeiberlihs piedāvāja centram finansēt aģentu darbību nevis kā atalgojumu par konkrētu darījumu, bet maksājot mēneša algas un tādā veidā nodrošinot nepārtrauktu “Rīgas etapa” darbību. Pēc viņa aplēsēm pienācīgs atalgojums būtu 50 ASV dolāri mēnesī, pildot uzdevumus PSRS teritorijā un 25 dolāri atrodoties Latvijā. Attiecībā uz Latvijas izlūkdienestu, viņš pasvītvoja attiecīgo personu gatavību uzsākt sadarbību tiklīdz to rīcībā nonāks solītā informācija. Tomēr “Rīgas etapa” plāna īstenošanu bija nācies atlikt – Parīzes centrs nespēja nodrošināt pienācīgu finansējumu, taču, spriežot pēc korespondences, tomēr nosūtīja izlūkdienestam nepieciešamo informāciju.

Tomēr, neraugoties uz “Rīgas etapa” plāna apturēšanu, F. Zeiberlihs turpināja informācijas piegādi Parīzes centram, ziņojot kā par notikumiem Latvijā, tā arī par notikumiem PSRS. Aplūkojot kādas pretboļševistiskās filmas izrādi Rīgā, aģents atzīmēja, ka sižetā parādies Nikolaja II tēlam, skatītāji sajūsmā cēlās kājās, neraugoties uz to, ka lielākā apmeklētāju daļa bija latvieši. Kā iepriekš, atsevišķa uzmanība bija pievērsta notikumiem iekšpolitikā ar izteiktu simpātiju latviešu labējām aprindām un apgriezti proporcionālu nepatiku attiecībā uz sociāldemokrātiem un citiem kreisiem spēkiem.¹²¹⁸

Šovinisms un antisemītisms. Literatūras izplatīšanā īpaša uzmanība bija pievērsta plostniekiem, kuri pavadīja no padomju teritorijas pa Daugavu pludinātus kokmateriālus un kļuva par posmu nelegālas literatūras izplatīšanas ķēdē. Plostnieku nozīme īpaši pieauga pēc pierobežas punktu slēgšanas. Līdzīgi kā līdz šim, F. Zeiberliha interpretācijā zemnieku dzīve kļuva arvien nepanesamāka, to vidū pieaugot alkām uz sacelšanos, kas būtu īstenojama lielkņaza Nikolaja vadībā.

Atsevišķu vietu saskarsmē ar plostniekiem Rīgas aģents veltījis “nacionālām tiekšanās”, kas būtībā bija šovinisma un antisemitisma izpausmes. Runājot ar zemniekiem no Baltkrievijas, viņš aprakstīja gadījumus, kad NEP kultūrpolitikas ietvaros arvien biežāk sāka parādīties “valoda no 15. gadsimta, ko neviens nesaprot un kurā neviens neprot runāt”, kas iedzīvotājos “palielināja naidu pret komunistiem, kuri mēģināja tīšām izskaust krievu nacionālismu un krievu valodas izmantošanu”. Ir jāatzīmē, ka arī attiecībā uz latviešu valodas pielietošanu, latviešiem un Latvijas valstiskumu kā F. Zeiberlihs tā arī Parīzes centrs nepauda izteikti pozitīvu attieksmi, ar krievu virsniecībai un aristokrātijai raksturīgu “lielkrievu šovinisma” pieskaņu, tomēr tā nebija tik izteikta, kā galēji labējo monarhistu retorikā.¹²¹⁹

¹²¹⁶ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 96 - 99.

¹²¹⁷ Turpat, 102., 113. lp.

¹²¹⁸ Turpat.

¹²¹⁹ Šajā sakarā ir uzmanības vērts šis apakšnodaļas apakššķirklis “Arhibīskaps Jānis (Pommers) un monarhisti”.

Protams, centrs neatspoguļoja visas “nikolajeviešu” virsniecības noskaņojumu, kas pret jaundibinātajām valstīm lielākoties izturējās nicinoši, vai vismaz ar bažām un aizdomām, tomēr tieši Parīzes centra attieksme drīzāk bija samērā neitrāla, cik tas varētu ir iespējams Romanovu dinastijas pārstāvētās organizācijas ietvaros. Turklāt, kā minēts, Latvijā Parīzes centra “nikolajevieši” tiecās uz sadarbību ar labējiem latviešu politiķiem, sabiedriskajiem darbiniekiem un virsniecību. Protams, lai gan labējo spektram piederīgie latvieši arī pauda pret kreisajiem spēkiem vērstu noskaņojumu, taču noteikti neatbalstīja impērijas atdzimšanu ar Latvijas inkorporāciju.

Tomēr centra attieksme pret “žīdu jautājumu” nebija ne tuvu tik toleranta. Šajā jomā īpaši izteikti izpaudās F. Zeiberliha antisemitisms, kas atsevišķās momentos līdzinājās melnsimtnieciskajai krievu radikāļu retorikai. F. Zeiberliha pausto epizodiski caurstrāvoja negatīva attieksme pret ebrejiem, nicinoša attieksme pret to lomu Latvijas saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē, kā arī pret to ietekmi Latvijas lielākajā krievu preses izdevumā “Segodnja”.

Brīžiem tas izpaudās arī komentējot ziņojumus no PSRS. Pēc viņa paustā, komunicējot ar komjauniešiem, plostniekiem, to ideoloģiskie argumenti tika ātri apgāzti un no internacionālistiem viņi bieži vien pārtapa par radikāliem nacionālistiem. Īpaši tas bija pamanāms viņu izteikti negatīvajā attieksmē pret ebrejiem, kuri “iznīcināja visu krievisko un turpina valdīt, dzenot tautu nabadzībā”. Šajā jomā F. Zeiberlihs saskatīja konsolidācijas kopsaucēju nākotnes darbības izvēršanai PSRS, ko varētu izmantot arī sacelšanos organizēšanai. Līdz ar to, viņš aicināja Parīzes centru veidot ne tikai pretboļševistiskus lielkņaza Nikolaja propagandas materiālus, bet arī tādu literatūru, kas aicinātu uz vardarbību pret ebrejiem padomju teritorijā. Aplūkojot veidu, kādā būtu piemērotāk paveikt viņa iecerēto, F. Zeiberlihs atzīmēja, ka antisemitiskā rakstura skrejlapas būtu jāizveido vienkāršā, padomju iedzīvotājam saprotamā valodā, jaunajā ortogrāfijā, stilam atšķīroties no “nikolajeviešu” ierastā naratīva.¹²²⁰

Parīzes centra (t.i. viena no emigrācijas konsolidācijas vadoņa un teorētiska Krievijas līdera lielkņaza Nikolaja štāba) reakcija bija apbrīnojami divkosīga. Oficiālajos uzsaukumos uzsverot tolerantu attieksmi pret visām bijušās Krievijas impērijas tautām, N. Monkevics centra vārdā ātri piekrita antisemitiskās propagandas izvēršanai padomju teritorijā, taču akcentējot nepieciešamību izplatīt skrejlapas “tikai PSRS, lai neviena skrejlapa netiktu izplatīta šaipus robežai, turklāt nedrīkst pieļaut, lai kļūtu zināms no kurienes tās nāk”.¹²²¹ Šajā ziņā propagandas izplatīšanas veids būtiski atšķīrās no informācijas izplatīšanas ierastajiem ceļiem, vienmēr pasvītrojot propagandas izcelsmi lielkņaza vārdā. Izbrīnu rada arī centra infantilisms, uzskatot, ka pierobežas joslās šādu skrejlapu apriti ir iespējams strikti limitēt, izplatot tikai PSRS.

Antisemitiskās proklamācijas: 1927. gada piemērs. Vismaz viena no proklamāciju partijām nonāca Latvijā 1926. gada sākumā, taču ātri vien tapa skaidrs, ka limitēt šādu proklamāciju izplatīšanu noteiktā reģionā bija praktiski neiespējami. To uzskatāmi pierādīja 1927. gada augusta notikumi. 3. augustā Jaunlatgales apriņķī, Viļakas pagastā iedzīvotāji atrada vairākus simtus gar lielceļu izkaisītus proklamāciju eksemplārus. Saturiski tās bija divu veidu skrejlapas, pilnīgi sakrītot ar Parīzes centra un F. Zeiberliha saskaņota materiāla naratīva virzienu – “Slovo verhovnogo glavnokomandujušego, velikogo kņaza Nikolaja Nikolajeviča” (Galvenā virspavēlnieka lielkņaza Nikolaja Nikolajeviča uzsaukums), kā arī “Kak s židami raspravljatsja” (Kā nokārtot rēķinus ar ebrejiem). Būtiski atšķīrās gan skrejlapu noformējums, gan arī saturs, pirmajā variantā neliela izmēra (aptuveni 5 x 7 cm) lapa ar lielkņaza attēlu, politiskās darbības vadmotīviem un Krievijas nākotnes vīziju.

Galvenās kņaza politiskās tēzes apliecināja “nenoteiktības” vektoru – liegumu lemt Krievijas nākotni svešumā, uzticot tās izvēli tikai krievu tautas vēlētajā sapulcē Krievijas teritorijā. Pārējie punkti skāra agrāru, strādnieku jautājumu, pilsonisku brīvību piešķiršanu, u. c. Kopumā skrejlapu politiskā orientācija bija centriski labēja, toleranta sociālajā, tiesiskajā un nacionālajā ziņā.

¹²²⁰ Turpat, 178. lp.

¹²²¹ Turpat.

Otras skrejlapas teksts bija izteikti naidīgs, apliecinot “pārdomātu un secīgi īstenotu” ebreju darbību Krievijas, kristietības, krievu tautas iznīcināšanā, to tiešu iesaisti patriarha Tihona slepkavībā u. c. Primitīvā un pasvītroti naidīgajā garā bija pasniegts padomju valdības mērķis – “žīdu caristes” izveide, kā arī to tieksme “aprīt zemniekus”. Lai risinātu situāciju tika pausts aicinājums “visiem kopā uzbrūkot” “cirst žīdu sakni, žīdu varu, mūsu bēdu sakni”.¹²²²

Secinot no minētā, vardarbīga antisemitisma kultivēšana nebija mērķis, bet viens no līdzekļiem mērķa sasniegšanai. Mudinājums sacelties pret “žīdu caristi”, drīzāk bija viens no mēģinājumiem iniciēt zemnieku sacelšanās Iekškrīvijā NSZRIS tradīcijās, ko koordinētu virsnieki no A. Kutepova un ROVS kaujiniekiem. Acīmredzot mērķa sasniegšanai A. Kutepovs un lielkņazs Nikolajs bija gatavi upurēt arī lielkņaza reputāciju, kas noteikti ciestu, ja emigrācijas kreisie spēki spētu pierādīt centra iesaisti antisemitisma kurināšanu PSRS, pat ja tas arī būtu viens no rīkiem boļševisma gāšanai.

Izkaisītās proklamācijas bija ātri atrastas un pēc vietējo ebreju iniciatīvas tikpat ātri savāktas, pamatoti apzinoties to potenciālo bīstamību arī mazizglītotu Latvijas krievu zemnieku vidē. Pēc Politiskās pārvaldes informācijas, skrejlapas tika izkaisītas augusta pirmajos datumos tīšām, jo “3. augustā apkārtne svinēti kādi lielāki krievu svētki”, tādā veidā mēģinot panākt propagandas nonākšanu plašākai mērķauditorijai. Nav zināms, vai proklamācijas izsauca reakciju PSRS pierobežu zemnieku vidē, taču antisemitiskās tieksmes lielākā, vai mazākā apmērā iezīmējās arī turpmāk, pie tam ne tikai “nikolajevišu”, bet arī citu labējo Latvijas iedzīvotāju (t.s. latviešu, krievu, vācbaltiešu u. c.) organizāciju un strāvojumu ietvaros.¹²²³

Leonīda Zurova iesaiste “nikolajevišu” darbībā. Lai gan ziņojumi par pretboļševistisku darbību Latvijā Parīzes centram ienāca no Rīgas aģenta, atsevišķos gadījumos tie nokļuva par alternatīviem kanāliem. Tas bija likumsakarīgi, jo F. Zeiberlihs strādāja samērā konspiratīvi, savukārt par Parīzes centra un ROVS eksistenci zināja visi pretboļševiki un varēja uzturēt tiešo korespondenci bez viņa ziņas. Parīzes centrs mēdza informēt F. Zeiberlihu par noteiktām personām, kuras interesējās par darbības attīstību Latvijā un pēc to pārbaudes, izmantojot Latvijas avotus, F. Zeiberlihs varēja pieņemt lēmumu vai viņi ir sadarbības vērti. Līdzīga situācija izveidojās ar J. Darkeviču, taču viņa gadījumā jau Parīzes centrs ziņoja par personas nepiemērotību turpmākās darbības izvērsšanai.

1925. gadā A. Kutepovs aicināja pārbaudīt un apsvērt iespēju paplašināt Latvijas aģentūru, pieaicinot līdz šim aktīvu “kirilovieti” L. Zurovu. F. Zeiberliham bija nosūtīta vēstule, tajā Parīzes centrs ziņoja, ka “Rīgā, Kurmana ielā 6,¹²²⁴ dz. 9 dzīvojošais Leonīds Zurovs alkst iesaistīties mūsu lietā literatūras izplatīšanai Krievijā, kā arī izlūkošanas informācijas sagādei, pie kam viņam ir iespējas to īstenot.”¹²²⁵

Fehneru organizācijas aktīvs dalībnieks, nelegālās izdevniecības vadītājs un Latvijā drukāto “kiriloviešu” tekstu autors 1925. gada pavasarī iesaistījās konfliktā ar Fehneriem un kopā ar vairākiem domubiedriem izstājās no organizācijas. Iespējams, papildus informāciju Parīzes centram par L. Zurovu sniedza arī A. Līvens, kurš viņu pazina kā savulaik savā pakļautībā esošo karavīru, taču drīzāk kā jaunu un talantīgu rakstnieku un pretboļševiku. Šo versiju apstiprina arī drīzā sadarbības uzsākšana ar A. Līvenu. Tās ietvaros L. Zurovs darbojās kā līdzstrādnieks dažādu izdevumu publicēšanā ārzemēs, kurus tostarp koordinēja A. Līvens. Vēlāk L. Zurovs kļuva arī par kņaza sekretāru.

¹²²² LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 8., 27., 31. lp.

¹²²³ Turpat, 31. lp. Pareizticīgās Baznīcas kalendārā vienīgais plaši svinams notikums augustā ir Jēzus Kristus Apskaidrošanas svētki, kas tiek svinēti 6. augustā pēc Jūlija kalendāra, jeb 19. augustā pēc ikdienā Latvijā izmantotā Gregora kalendāra. Tādejādi, ja proklamācijas bija izkaisītas 3. augustā, tām būtu bijis jāstāv 16 dienas līdz “lielākiem krievu svētkiem”, kas noteikti neietilpa izplatītāju plānos. Līdz ar to tieši šī fakta pieskaņošana, visdrīzāk, bija balstīta uz nepārbaudītām baumām un neatbilda īstenībai.

¹²²⁴ Mūsdienās Ernesta Birznieka-Upīša iela.

¹²²⁵ Turpat, 132. lpp.

Pēc L. Zurova biogrāfa A. Klimentjeva paustā, Rīgā viņš vadīja kādu slepenu pretboļševiku organizāciju “Russkij otrjad”, it kā BRP filiāli. L. Zurovs tiešam bija personīgi pazīstams ar BRP vadītājiem Latvijā, tomēr BRP struktūra bija veidota pēc cita principa un jau 1929. gadā viņš emigrēja uz Franciju, taču BRP aktīvas darbības posms Latvijā iezīmējās tikai 1930. – 1933. gadā.¹²²⁶

F. Zeiberliha veiktā informācijas analīze apliecināja L. Zurova ciešu iesaisti ne tikai literatūrajā jomā, bet raksturoja to kā uzticamu personu, kam vienlaicīgi piemita nosacīta tieksme uz intrigām un zināma naudas kāre, kas arī kļuva par viņa iesaisti Fehneru organizācijā. Pretboļševiku sabiedrībā viņš bija pazīstams kā aktīvs dalībnieks, kas bija spējīgs organizēt aģentu tīklu un nodrošināt tā funkcijas.¹²²⁷ Daļēji to apliecina arī pazīstama vecticībnieku sabiedriskā darbinieka, žurnālista un folklorista Ivana Zavoloko (*Иван Никифорович Заволоко*) 1940. gadā NKVD pratināšanā paustais, ka L. Zurovs 20. gadu otrajā pusē nodarbojās ar aģentūras vervēšanu kādā organizācijā un 1928. gadā izteica piedāvājumu arī viņam iesaistīties pretpadomju darbībā PSRS teritorijā, piesolot dāsnu atalgojumu, ko gan I. Zavoloko noraidīja.¹²²⁸

Paralēli Rīgas aktivitātēm, L. Zurovs strādāja par skolotāju Rēzeknē un Ludzā, kur sadarbībā ar citiem pretboļševikiem, iespējams, veica minēto uzdevumu īstenošanu.¹²²⁹ Pateicoties A. Līvena līdzdalībai, 1925. gada rudenī L. Zurovs kļuva par avīzes “Slovo” korespondentu, kas iezīmēja jaunu posmu viņa literārajā karjerā un vienlaicīgi vēl vairāk satuvināja ar “nikolajevešiem” un krievu emigrācijas centriem Eiropā.¹²³⁰

Pirmā pasaules karā bojā gājušo krievu karavīru pieminekļa atklāšana. Ja L. Zurova saistība ar A. Līvenu bija acīmredzama, tad ne pārāk skaidra bija iekšējā “nikolajevešu” komunikācijas sistēma un Parīzes centra sadarbība ar citiem pretboļševikiem Latvijā. Šīs aizkulisīes lieliski attēlo notikumi, kas norisinājās 1925. gada vasarā.

Pavasārī pēc Ķemeru Sv. Pētera un Pāvila baznīcas draudzes un vairāku krievu sabiedrisko organizāciju iniciatīvas, bija uzsākta ziedojumu vākšana Pasaules karā, Rīgas frontē, kritušo krievu karavīru pieminekļa uzstādīšanai Ķemeru brāļu kapos. Salīdzinoši īsā laikā, pateicoties krievu uzņēmēju iesaistei, nepieciešamā summa bija savākta, pieminekļa iesvētīšanu nozīmējot 26. jūnijā. Ziedojumu vākšanas laikā monumenta uzcelšanas idejai bija piešķirta īpaša nozīme, definējot to kā “pirmo, ārpus Krievijas teritorijas uzcelto monumentu kritušajiem krievu karavīriem. Konkurēt ar to spēs vien Galipoli pieminekļis, ko uzcēla boļševistisko Krieviju pametusī armija.”¹²³¹ Pieminekļa nozīmīgumu uzsvēra arī F. Zeiberlihs, atzīmējot, ka to iesvētīs arhibīskaps Jānis (Pommers), piedaloties ne tikai krievu sabiedriskajām organizācijām, bet arī goda sardzei no Latvijas armijā dienējošiem krievu karavīriem.

Vienlaicīgi interesi par pieminekļa iesvētīšanu izrādīja arī I. Pokrovskis, kurš saņēma atļauju nolikt vainagu P. Vrangeļa Krievu armijas vārdā, turklāt apliecinot, ka tam viņu pilnvaroja Berlīnē dzīvojošais plaši pazīstamais “Baltās kustības” ģenerālmajors A. fon Lampe. A. fon Lampe bija viena no centrālām figūrām ROVS darbībā, vadot II. nodaļu, kurā ietilpa arī Baltijas valstis. Tas

¹²²⁶ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 10.-12. lp.

Зуров Леонид Федорович. Pieejams: <https://www.pravenc.ru/text/200115.html> [skatīts 09.11.2022]

Зуров Леонид Федорович. Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/l-zurov.html> [skatīts 09.11.2022]

¹²²⁷ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. P. 138.

¹²²⁸ Равдин, Б. И. Н. Заволоко: от биографии к биографии. // Даугава 4 (1998). С. 139.

¹²²⁹ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. P. 138.

¹²³⁰ Turpat, 171. lp.

¹²³¹ Русские учителя у министра народного образования. Сегодня. 16.06.1925. С.6.

Tiek runāts par 1921. gadā uzcelto, militārajai krievu emigrācijai īpaši nozīmīgo pieminekļi Galipoli pussalā Dardanelu jūras šaurumā, Turcijā. Monuments bija veltīts P. Vrangeļa Krievu armijas daļām, kas evakuējās no Krimas un tika izmitinātas dzīvei nepiemērotos apstākļos Galipolī. Lai gan no slimībām un nepietiekoša uztura, atrodoties ziemā nepiemērotos dzīves apstākļos, gāja bojā daudzi cilvēki, vienlaicīgi tas kļuva par posmu, kas saliedēja demoralizētu armiju un cēla kaujas garu. Galipoli posms bija īpaši svarīgs krievu militārai emigrācijai kā nesalaužamas pretboļševistiskās pretestības simbols.

klūva zināms arī F. Zeiberliham, kurš šādā darbībā saskatīja I. Pokrovska centienus ar viltību gūt ROVS pārstāvja lomu Latvijā un apšaubīja A. Lampes sniegto pilnvaru. Tomēr I. Pokrovska atļaujas piešķiršanu no A. fon Lampe apliecināja arī Parīzes centrs, kas, visdrīzāk, notika bez viņu ziņas. Pats I. Pokrovskis kontaktējās ar A. Līvenu un piedāvāja nosūtīt apsveikuma adresi no lielkņaza Nikolaja, taču, lai izvairītos no liekas preses uzmanības, ieteica nosūtīt apsveikuma tekstu baznīcas draudzei, to nolasot kādam no draudzes locekļiem atklāšanas brīdī. Rezultātā Parīzes centrs neiejaucās A. Lampes un I. Pokrovska attiecībās, tomēr lielkņazs Nikolajs pilnvaroja A. Līvenu nolikt vainagu viņa vārdā, bet I. Pokrovskis to veica no Krievu armijas, respektīvi ROVS vārdā.¹²³²

Viss minētais apliecināja haotisku koordināciju starp Parīzes centru, ROVS vadību, un tās nodaļām, kā arī atklātu konkurenci starp F. Zeiberlihu un I. Pokrovski, pēdējam acīmredzot mēģinot gūt ROVS pārstāvja tiesības Latvijā.¹²³³ Nevar noliegt arī F. Zeiberliha personisko rakstura īpašību faktoru, kurš gan ar cieņu attiecās pret A. Līvenu, tomēr bažījās, atzīmējot, ka “Līvens mani apbēdina, viņš ir pārāk nepiesardzīgs”, “baidos, ka tik Līvens nepielaiž sev tuvumā pārāk daudz maitas.”¹²³⁴

Arhibīskaps Jānis (Pommers) un monarhisti. Attiecībā uz pieminekļa atklāšanas un iesvētīšanas procesu bija manāma interesanta tendence – F. Zeiberlihs ar nožēlu atzina savdabīgu arhibīskapa neloyalitāti “krievu lietai”, virsganam nolasot runu tikai latviešu valodā, turklāt, “pasvītroti uzsverot, bojā gājušo karavīru ieguldījumu Latvijas neatkarības labā, lai gan karavīri gāja bojā Pirmā pasaules karā.” Tam sekoja Latvijas himnas dziedāšana, kas kopsummā ar minēto izsauca F. Zeiberliha un “pasākumā klātesošo krievu sarūgtinājumu.” Ir jāatzīmē, ka arī latviešu presē pieminekļa iesvētīša neguva pozitīvās atsauksmes, taču kardināli pretēji – kā krievu nacionālisma izpausme.

Raksturojot arhibīskapu, F. Zeiberlihs atzīmēja, ka “pēdējā laikā virsgans klaji kaitē krievu lietai. Pareizticīgo krievu un latviešu vidē tagad viņš organizē propagandu, uzsverot boļševiku spēku un to varas ilgtermiņa raksturu, kas noved pie krievu tautas bojāejas, kā arī dēvē monarhistus par afēristiem.” Ir uzmanības vērts arī cits F. Zeiberliha secinājumu aspekts, kurā viņš apliecināja, ka arhibīskaps atklāti aģitē pret Līvena kandidatūru Saeimā. Pēc būtības, tas saskan ar iepriekšējā apakšnodaļā minētām III Saeimas priekšvēlēšanas kampaņas peripētijām, kur A. Līvens bija spiests pamest “Sabiedrisko organizāciju un pareizticīgo vēlēšanu bloku” tieši arhibīskapa iejaukšanas dēļ.

Tomēr F. Zeiberliha spriedums nebija pilnībā objektīvs, jo arhibīskaps vienlaikus uzturēja draudzīgas attiecības ar “Baltās kustības” ideologu I. Iljīnu, turklāt simpātijas bija abpusējas, ko apliecina abu korespondentu sarakste. Piemēram, 1927. gada 19. augusta vēstulē virsganam, aprakstot sava jaunā žurnāla “Russkij Kolokol” mērķi, I. Iljīns pauda: “Es esmu iemācījies Jūs godināt attālināti un nevienu vien reizi nožēloju, ka nevaru ar Jums tikties”, “sevi uzticot Jūsu lūgšanām, esmu Jūsu cienītājs.” Tajā pašā vēstulē, aplūkojot Krievijas nākotnes teritoriālo jautājumu, filozofs akcentējis arī savu nostāju pret jaundibinātām valstīm, rakstot: “...atdzimusi Krievija būs atbrīvota no visām iekarošanas tendencēm un tai pievienoties varēs tikai abpusēji brīvprātīgā kārtībā.”¹²³⁵

Latvijas pretboļševistiskas kustības kontekstā ir uzmanības vērts paradokss – J. Pommers, apdāvināts pareizticīgo līderis un reizē aktīvs sabiedriskās un politiskās jomas darbinieks, nonāca krustugunīs, kļūstot par uzbrukuma objektu kā kreiso strāvojumu refleksijā, tā arī gūstot negatīvu raksturojumu labējo krievu aprindu skatījumā. Savdabīgu kuriozitāti situācijai piešķīra pretrunu konteksts – kreiso spēku skatījumā viņš bijis “matušķas atbalstītājs”, “vienotās un nedalāmās adepts” un, protams, “monarhists”, taču krievu monarhistu segmentā “krievu lietai” naidīgs. Arī

¹²³² Hronika. Policijas Vēstnesis.12.03.1926. 3. lpp.; BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 134, 144, 191.

¹²³³ Hronika. Policijas Vēstnesis.12.03.1926. 3. lpp.; BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. p. 191.

¹²³⁴ Turpat, 138. lpp.

¹²³⁵ Ковальчук, С. С. 87.

spriežot pēc A. Līvena drudžainās piekrišanas pievienoties visnotaļ šaubīgajam A. Korecka sarakstam, viņš to darīja bezizejā iedzīts, tādejādi, diez vai arī viņš atbalstīja pret viņu vērsto arhibīskapa darbību priekšvēlēšanas kampaņas ietvaros. To apliecināja arī pats kņazs, atzīmējot, ka “noteiktiem spēkiem veidojot kampaņu” pret viņu kā “pret neērtu cilvēku” tika izmantoti negodīgas cīņas līdzekļi.¹²³⁶

Bucēnu ģimene un Fjodors Zeiberlihs. Krievu monarhistu noskaņojumu pret J. Pommeru, kā arī tā darbības aizkulisēs F. Zeiberlihs perfekti pārzināja būdams Latvijas Pareizticīgās Baznīcas sinodes locekļa Fjodora Bucēna (*Федор Антонович Буцен*) tuvs draugs. Draudzības labā viņš mēģināja iekārtot F. Bucēna dēlu Pāvilu augstskolā Francijā, atzīmējot spilgtu F. Bucēna darbību “krievu lietas” veicināšanā.

Pāvels Bucēns 1925. gadā absolvēja Rīgas pilsētas krievu ģimnāziju un, spriežot pēc ģimnāzijas direktora raksturojuma un liecības, bija centīgs ģimnāzists ar labiem panākumiem mācībās. Cenšoties palīdzēt F. Zeiberliham, lietā iesaistījās N. Monkevics un personīgi A. Kutepovs, griežoties pie Mihaila Fjodorova (*Михаил Михайлович Федоров*) ar lūgumu iekārtot P. Bucēnu Kalnu institūtā Francijā, piešķirot stipendiju.

Bijušais kadetu partijas loceklis un A. Deņikina valdības (t.s. “Īpašas sapulces”) loceklis M. Fjodorovs arī emigrācijā turpināja aktīvo sabiedrisko darbību. 1922. gadā Francijā viņš nodibināja “Centrālo komiteju krievu jaunatnes augstākās izglītības veicināšanai emigrācijā” (plašāk pazīstama kā “Fjodorova komiteja”) un aktīvi veicināja valsts un mecenātu finansējumu piesaisti. “Fjodorova komitejas” darbības rezultātā, starpkaru laikā, stipendijas ieguva vairāk kā 2 tūkstoši studenti, vairāk kā 8 tūkstoši guva iespēju uzsākt vai pabeigt augstāko izglītību. Tomēr tieši 1925. gadā šo stipendiju īpatsvars būtiski saruka un iecerētais attiecībā uz P. Bucēnu neizdevās.

P. Bucēns iestājās Latvijas Universitātē un vasaras brīvlaikā tomēr ierādās Parīzē, pēc centra ielūguma, kur dažu mēnešu laikā, dzīvojot pie N. Monkevica, pilnveidoja franču valodas prasmes. Būdams aktīvs students, viņš kļuva par krievu studentu korporācijas “Fraternitas Arctica” biedru, figurējot Politiskās pārvaldes ziņojumos kā viens no A. Līvena tuviem “aktīviem monarhistiem”. Viņa un tēva pretboļševistiskai darbībai bija traģiskas sekas – sākoties padomju okupācijai, abi Bucēni bija apcietināti un 1942. gadā sodīti ar nāvi.¹²³⁷

Nikolajs Strekalovskis un Ļevs Maidanovičs. Kā minēts, pēc neveiksmīgas Latvijas robežas šķērsošanas 1924. gada novembrī abi Parīzes centra aģenti tika aizturēti un stājās tiesas priekšā. Apzinoties emisāru neskaidro turpmāko likteni, centrs meklēja iespējas piesaistīt advokātu viņu aizstāvēšanai. Tomēr daudzi no advokātiem nevēlējās uzņemties tik politiski kutelīgu lietu, kam varēja būt nepatikamas sekas. Arī F. Zeiberlihs nevēlējās atklāt savu iesaisti pretboļševistiskajā darbībā un ieteica griezties pie zvērināta advokāta Ērika Šenfelda Rēzeknē, turklāt kā starpnieku iesakot kādu N. Monkevica attālu radnieku Latvijā. Ē. Šenfelda personība “nikolajeviešu” vidū bija vērtēta kā “lietderīga un uzticama”, iespējams tam par labu spēlēja viņa dienests Landesvērā, kas bieži vien kalpoja kā papildus arguments krievu pretboļševiku skatījumā.¹²³⁸ Daļēji pateicoties advokāta enerģiskai darbībai, 1925. gada oktobra beigās abi “nikolajevieši” tiks atbrīvoti, bet ar nosacījumu pamest Latviju 14 dienu laikā.¹²³⁹

F. Zeiberliha darbības apsākums. Ir jāatzīmē, ka tiesas spriedums nekļuva par noslēdzošo faktoru aģentu Latvijas epopejā. F. Zeiberlihs un A. Līvens iesaistīja pazīšanās valsts institūcijās, un Parīzes emisāri palika Latvijā, ar uzdevumu turpināt iesākto, tiklīdz rādīsies iespēja. Tomēr F. Zeiberlihs ieteica ieturēt pauzi viņu iesūtīšanai PSRS un turpmāk atteicās ar tiem sadarboties. Tam

¹²³⁶ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. P.1.

¹²³⁷ Turpat, 143., 149., 159. lpp.; LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 369. l., 301.

¹²³⁸ Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919.–1945. Sast. Jēkabsons, E., Ščerbinskis, V. Rīga: LVVA, 2007. 478. lpp. Kā papildus argumentu Ē. Šenfelda sadarbībai ar pretboļševikiem var minēt faktu, ka par viņa palīgu 1928. – 1929. gadā strādāja viens no Latvijas pretboļševistiskās kustības līderiem, Romāns Zīle. Ковальчук, С. С. 102.

¹²³⁹ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. pp. 147, 173, 183.

par iemeslu kalpoja viņa skeptisks aģentu profesionālo īpašību vērtējums, atzīmējot vājās spējas darboties ekstrēmās apstākļos, orientēties un pielāgoties situācijai, kā arī nenosvērto psihi.

Iespējams, tam bija subjektīvs pamatojums, F. Zeiberliham cenšoties attīstīt viņa ieteikto “Rīgas etapa plānu”. Viņa skatījumā Parīzes centram bija nepieciešams nopietnāk pievērsties ieteiktajam lokālās aģentūras tīkla finansējuma plānam, jo vietējo pretboļševiku vidū bija daudz kompetento cilvēku, kas “ja tiktu pienācīgi finansēti, izpildītu visus uzdevumus un netiktu notverti, veicot pirmos soļus.”¹²⁴⁰

Kā minēts, F. Zeiberliham piemita virkne subjektīvu īpatnību, kas kavēja darbības attīstību Latvijā, iesaistoties intrigās pret citiem pretboļševikiem. Zīmīgi, ka arī OGPU Rīgas rezidentūras ziņojumā, kas tika izveidots 1926. gada martā, nevis F. Zeiberlihs, bet gan I. Pokrovskis bija minēts kā lielkņaza Nikolaja pārstāvis Latvijā. Vienlaikus par lielkņaza Kirila pārstāvi bija minēts F. Fehners, kas sakrita arī ar Politiskās pārvaldes informāciju.¹²⁴¹ Savukārt, spriežot pēc sarakstes intensitātes apsūkuma ar Parīzes centru 1926. gada sākumā, jāsecina, ka centra vadība vilās F. Zeiberliha spējās. Tīri diplomātiski Parīzes centrs ieteica apstādināt turpmāko darbību Latvijā, taupot spēkus laikam, kad “nāksies paplašināt darbu” turklāt, “tas laiks var pienākt pilnīgi spontāni, jo ziņas, kas nāk no PSRS ir iepriecinošas, tur ir lielas nesaskaņas valdībā, kas var pēkšņi izveidot ārkārtīgi labvēlīgu gaisotni.”¹²⁴²

Krietni vairāk informācijas stāvokļa izpratnei sniedza Krievijas Federācijas Ļeņingradas apgabala FSB arhīva dokumenti, kas tika apkopoti vēsturnieka Maksima Solovjova (*Максим Сергеевич Соловьев*) disertācijā. Pēc OGPU ziņām, īsi pēc atbrīvošanas no apcietināšanas, N. Strekalovskis un Ļ. Maidanovičs tika atkārtoti sūtīti uz PSRS, taču F. Zeiberliha nolaidības dēļ atkal bija aizturēti. Tas izsauca spēcīgu sašutumu kā centrā, tā arī aģentūras vidē un ar centra rīkojumu aģentūras iesūtīšanu pārņēma Igaunijas A. Kutepova kaujinieku organizācijas līderis B. Engelharts. Tas spēcīgi aizvainoja F. Zeiberlihu un kalpoja par iemeslu viņa darbības apsūkamam 1926. gada pirmajā pusē.¹²⁴³ Lai gan specdienestu ziņojumiem piemīt noteikta subjektivitātes pakāpe, kopā ar ROVS dokumentos un citos avotos pausto, aptuveni kļūst skaidrs F. Zeiberliha darbības mazināšanās iemesls.¹²⁴⁴

5.3. Krievijas ārzemju kongress

1926. gada sākumā papildus dinamiku pretboļševiku aprindās ienesa uzbrukums padomju kurjeriem, kā arī cits notikums – gatavošanās Krievijas ārzemju kongresam. Kā minēts, kongresa vadmotīvs bija emigrācijas konsolidācija, ar tālejošu mērķi – izveidot emigrācijas pārstāvniecību Tautu Savienībā un pārstāvniecības atsevišķās valstīs. Lai gan konsolidācijas mērķa labad kongresa rīkotāji centās ievērot politisku neitralitāti, jau pasākuma idejiskās tapšanas stadijā arvien izteiktāka kļuva “nikolajeviešu” ietekme, virzot lielkņazu kā konsolidācijas vadošo figūru.¹²⁴⁵

Kongresa organizācijas komitejas valdes priekšsēdētāja Pjotra Strūves (*Петр Бернградович Струве*) vārdiem, pasākuma būtība bija “Ārzemju Krievijas aktīvo pretboļševistisko spēku apvienošanās un saliedēšanas ideja, lai palīdzētu cilvēkiem Krievijā, kas tiecās uz krievu un Krievijas tautu atbrīvošanu no III internacionāla važām.” Šī ideoloģiskā bāze nebija pieņemama emigrācijas kreisajam spektram, kura ietvaros sociālistiskiem strāvojumiem (galvenokārt sociāldemokrātiem un sociālistiem revolucionāriem) trimdā pievienojās P. Miļukova izveidotais

¹²⁴⁰ Turpat, 165., 176., 185., 187. lр.

¹²⁴¹ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Рук. сост. Басик, И. Том 6. Схватка. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2013. С. 258.

¹²⁴² Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века. Том 6., с. 189.

¹²⁴³ Соловьев М.С. Деятельность Организации Великого князя Николая Николаевича, Русского Общевоинского союза, Братства русской правды на северо-западе России, в Прибалтике и Финляндии в 1920-х — начале 1930-х гг. Диссертация. Санкт - Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003. С. 48.- 49.

¹²⁴⁴ Sk. 5. 7. апракшnodeļu.

¹²⁴⁵ Князь А.П. Ливен о русск. зарубежном съезде. Слово. 20.03.1926. С. 1.

“republikāņu-demokrātu” politiskais spēks, kas secīgi oponēja un boikotēja labējo iniciatīvas.¹²⁴⁶ Paradoksāli, bet šajā kontekstā monarhistu šķelšanās dēļ kongresu centās sabotēt citi monarhisti - “kirilovieši”, netiešā veidā pievienojoties opozīcijai, taču vienlaicīgi, saglabājot naidīgu attieksmi pret kreisajiem strāvotajiem. Šī iemesla dēļ kongresa politiskā bilance nobīdījās labējā virzienā, tomēr saglabājot centriski labējo būtību. Minēto apliecina arī organizācijas komitejas darbība, kuras ietvaros liberālajam spārnam nosacīti piederēja 40 no 72 locekļiem un arī viens no kongresa iniciatoriem, P. Strūve, ieņema centrisku, kompromisa pozīciju.¹²⁴⁷ Tomēr vairāk kā 8 mēnešu gatavošanās laikā kļuva skaidra nepieciešamība piesaistīt arī galēji labējā sektora pārstāvjus no “Augstākās monarhiskās padomes” un ar to saistītām labējām organizācijām, kas līdz 20. gadu nogalei atbalstīja “nikolajevišus”.

Situācija Latvijā. Pēc “nikolajevišu” iecerēm Latviju kongresā bija paredzēts pārstāvēt A. Līvenam un L. Zurovam, tomēr Latvijas krievu sabiedrībā “nikolajevišu” ietekme nebija dominējoša un gatavošanās procesā iezīmējās arī citas tieksmes. Lai gan Latvijā krievu bija atšķirīga no Rietumeiropas, dominējošo lomu šajā segmentā ieņemot krievu minoritātei, arī krievu emigrantu sabiedrībā pastāvēja vairākas organizācijas, kas cīnījās par ietekmi emigrantu vidē. Šajā jomā 1920. gadā bija dibināta iepriekšminētā “Latvijas Krievu emigrantu lietu īpašā komiteja”, kas iezīmējās salīdzinoši rosīgā darbībā desmitgades pirmajā pusē, taču 1925. gadā bija reģistrēta cita organizācija – “Latvijas krievu emigrantu biedrība”, kas sāka konkurēt ar pirmo organizāciju. Vienlaikus Latvijā pastāvēja ievērojams sabiedriski aktīvu emigrantu skaits, kuri vairāku iemeslu dēļ darbojās ārpus minētām organizācijām.

Kongresa jautājums guva plašu atspoguļojumu presē, kopš 1925. gada rudens notikumam piešķirot papildus ažiotažu, kas īpaši izpaudās emigrantu organizāciju darbībā. 16. novembrī “Latvijas krievu emigrantu biedrībā” norisinājās pirmās diskusijas par iespējamo kandidātu ievēlšanu kongresa organizācijas komitejā, pasākuma gatavošanas posmā. Sapulcē piedalījās abu emigrantu biedrību, kā arī īpaši aktīvas “Krievu studentu biedrības” pārstāvji. Pēc kongresa nolikuma Latvijai bija ļauts nosūtīt vienu pārstāvi darbībai organizācijas komitejā. Tomēr Latvijas organizācijas nespēja finansēt pārstāvja darbību komitejā, šo pienākumu lūdzot uzņemties minētajam P. Bucēna izglītības jautājumā iesaistītajam “Fjodorova komitejas” vadītājam M. Fjodorovam. Vienlaicīgi biedrības sapulcē tika nolemts dibināt komiteju Latvijas delegātu sūtīšanai uz kongresu 1926. gadā. Tās sastāvā ietilpa pa vienam pārstāvim no “Latvijas krievu emigrantu biedrības”, “Latvijas Krievu emigrantu lietu īpašās komitejas” un “Krievu studentu biedrības”.¹²⁴⁸

Lai gan komitejas darbība bija veidota uz demokrātiskās bāzes, tiešais kontakts ar P. Strūvi bija īstenots ar “Krievu emigrantu biedrības” vadītāja D. Grigorjeva starpniecību. Acīmredzot, viņa pozīcija nesakrita ar “nikolajevišu” cerībām un F. Zeiberlihs aktīvi uzstājās pret biedrības vadošo lomu kongresa jautājumos. Šim mērķim ar Parīzes centra starpniecību viņš mēģināja ietekmēt P. Strūves viedokli, aicinot nodot kongresa delegātu ievēlšanu “Krievu nacionālai savienībai”. Galvenā F. Zeiberliha argumentācija bija “Krievu emigrantu biedrības” virzīti nosacījumi, potenciālo dalībnieku sarakstos ļaujot ievēlēt tikai personas ar Nansena pasēm, kas viņaprāt bija neobjektīvi, jo daudzi “nacionāli domājoši” (t. i. pretboļševistiski orientēti) krievi bija Latvijas pilsoņi, savukārt “nansenistu” rindu ievērojamu īpatsvaru veidoja ebreji.

Raksturojot “Krievu migrantu biedrību” sev raksturīgajā, konkurentu nomelnojošajā garā, F. Zeiberlihs atzīmēja, ka organizācija ir Politiskās pārvaldes un vienlaicīgi boļševiku aģentu infiltrēta, izņemot jauniešu sekciju, kas darbojās viņa vadībā (sic!). Atmetot antisemītiskus elementus un pārējo subjektīvismu, var secināt, ka, cenšoties ietekmēt P. Strūvi, F. Zeiberlihs mēģināja panākt “nikolajevišu”, A. Līvena, vai F. Bucēna ievēlšanu, kas nebūtu iespējams, potenciālo kandidātu

¹²⁴⁶ Смагина, С. Российские политические партии в эмиграции. С. 129.

¹²⁴⁷ Зарубежный русский съезд. Вечернее время. 03.11.1925. С. 2.; Кризис Зарубежного съезда. Слово. 21.11.1925. С. 3.

¹²⁴⁸ Карташев и Федоров - представители на Зарубежном съезде. 17.11.1925. С. 3.

spektru sašaurinot līdz “nansenistiem”.¹²⁴⁹ Rīgas aģenta argumenti tika sadzirdēti un A. Kutepovs tos nosūtīja P. Strūvēm. Nav zināms, vai P. Strūve ietekmēja D. Grigorjeva nostāju, bet kongresa Latvijas delegātu vidē vēlāk parādījās arī Latvijas pilsonis.

1926. gada februārī Parīzes organizācijas komiteja piešķīra Latvijai četrus mandātus, ko bija jāsadala starp emigrantu organizāciju izvirzītiem kandidātiem. 27. februārī “Latvijas Krievu emigrantu lietu īpašā komitejā” norisinājās sapulce ar mērķi ievēlēt kandidātus dalībai kongresā no “neorganizētiem emigrantiem”, t. i. no emigrantiem, kas nepiedalījās nevienā no Latvijas emigrantu biedrībām. Vēlēšanas norisinājās visnotaļ subjektīvi ievēlētas komisijas vadībā, kurā ietilpa ģenerālmajors Artūrs Šmits (*Артур Адольфович Шмитт*), L. Zurovs un pulkvedis Jevgenijs Zenovs (*Евгений Андреевич Зенов*) (visi trīs “nikolajeveši”). Pēc komitejas iekšējiem nosacījumiem vēlēšanas tiesības bija piešķirtas tikai krievu emigrantiem, taču par kandidātiem varēja tikt ievēlēti arī Latvijas pilsoņi. Rezultātā par kandidātiem no “neorganizētiem Latvijas emigrantiem” tika ievēlēti A. Līvens un inženieris V. Beļajevs.¹²⁵⁰

Vienlaicīgi norisinājās vēlēšanas arī “Krievu emigrantu biedrībā”, rezultātā tika izvirzīti deviņi pretendenti, no kuriem bija izvēlēti četri “nansenisti”, priekšnieka D. Grigorjeva, kā arī Panova, Siverska un Meržievskā personās.¹²⁵¹ Kandidātus izvirzīja arī otra krievu emigrantu biedrība, M. Spiridonova, K. Radzeviča, A. Kutajeva un I. Smolenkova personās. Savukārt “neorganizēto emigrantu”, segmentā vēlēšanas norisinājās ne tikai Rīgā, bet arī Latgalē (Daugavpilī, Rēzeknē, Ludzā), kopā nobalsojot vairāk kā 200 cilvēkiem.¹²⁵²

Rezultātā no “neorganizētiem emigrantiem”, ar lielu atrāvieni no pārējiem kandidātiem, balsu vairākumu guva kņazs A. Līvens, no “īpašas komitejas” – K. Rodzevičš, emigrantu biedrību bija uzticēts pārstāvēt D. Grigorjevam, bet “Krievu studentu biedrību” – L. Zurovam.¹²⁵³ Salīdzinājumā ar pārējām Baltijas valstīm un, ņemot krievu iedzīvotāju īpatsvaru valsts demogrāfiskajā kopainā, Latvija bija pārstāvēta samērā pieticīgi. Igaunija uz kongresu deleģēja sešus pārstāvjus, deleģācijas vadību uzticot “nikolajevietim”, ģenerālleitnantam, savulaik Krievijas impērijas Ģenerālštāba Nikolaja akadēmijas profesoram Aleksejam Baiovam (*Алексей Константинович Баиов*), Lietuva – tikai vienu delegātu, Aleksandru Višņevski (*Александр Андреевич Вишневецкий*).¹²⁵⁴

Latvijas delegātu sastāvs kongresam bija visnotaļ piemērots, D. Grigorjevs Krievijas impērijas laikā bija pazīstams ierēdnis, Arhangeļskas vicegubernators, Sahalīnas gubernators un Pilsoņu kara laikā viens no A. Kolčaka pārstāvjiem Japānā.¹²⁵⁵ K. Rodzevičš bija pazīstams krievu rakstnieku saimē, lielākoties saistībā ar Marinas Cvetajevas (*Марина Ивановна Цветаева*) ģimeni.¹²⁵⁶ L. Zurovs bija aktīvs krievu studentu sabiedrības pārstāvis un talantīgs jauns rakstnieks, savukārt A. Līvena persona bija pazīstama kā Latvijā, tā arī “Ārzemju Krievijā”, turklāt viņš bija vienīgais Latvijas pilsonis deleģācijas sastāvā.

Praktiski visi delegāti piederēja lielkņaza Nikolaja nometnei, D. Grigorjevs neapstrīdami pieturējās pie pretboļševistiskās pozīcijas, taču pēc F. Zeiberliha paustā, mēģinājis veidot intrigas pret A. Līvenu, cenšoties nepieļaut viņa dalību kongresā. Līdzīgas aktivitātes it kā centās īstenot arī F. Fehners. Klīda baumas, ka abas personas mēģināja īstenot iecerēto, izmantojot sakarus valdībā un Politiskajā pārvaldē. Šajā jomā īpaši akcentēta bija D. Grigorjeva iesaiste, ko nevar tieši apstiprināt, tomēr, analizējot drošības dienesta dokumentus, uzmanību pievērš precīzi veidota informācija ar detalizētām niansēm, kas primāri bija saistīta tieši ar D. Grigorjeva vadīto “Krievu

¹²⁴⁹ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. Pp. 174 - 175

¹²⁵⁰ Выборы на зарубежный съезд от неорганизованной эмиграции. Слово. 05.03.1926. С.8.

¹²⁵¹ Делегаты русских эмигрантов в Латвии на зарубежный съезд в Париже.Сегодня. 02.03.1926. С.5.

¹²⁵² Сегодня выборы делегатов на Зарубежный съезд. Сегодня. 15.03.1926. С. 5.

¹²⁵³ Кн. Ливен получил большинство голосов. Сегодня. 18.03.1925. С.5.

¹²⁵⁴ Российский зарубежный съезд 1926 Париж. С. 461.

¹²⁵⁵ Дмитрий Григорьев. Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/dmitry-grigoryev.html> [skatīts 26.07.23]

¹²⁵⁶ Константин Родзевич. Pieejams: <https://dommuseum.ru/speczproektyi/marina-czvetaeva-%E2%80%93konstantinu-rodzevichu> [skatīts 26.07.23]

emigrantu biedrību”. Šajā jomā papildus aizdomas raisa “Krievu emigrantu biedrībai” adresēta kongresa organizācijas komitejas apkārtraksta kopija, kas kopā ar biedrības darbības raksturojumiem nonāca drošības dienesta rīcībā. Tomēr Politiskās pārvaldes uzmanībā nonākušā F. Fehnera iespaids šajā jomā ir ārkārtīgi mazticams.¹²⁵⁷

Aprīlī, burtiski dažas dienas pirms kongresa sākuma, A. Līvens paziņoja, ka atsakās doties uz kongresu, savā vietā nozīmējot V. Beļajevu, kurš arī uz kongresu neaizbrauca. Tādēļ izveidojās visnotaļ paradoksāla situācija, kuras ietvaros netika pārstāvēta vairāk kā 4500 cilvēku liela “neorganizēto emigrantu” sabiedrība un pēc A. Līvena atteikuma delegācijas sastāvā ietilpa tikai emigranti. Klīda baumas, ka atteikumu iespaidoja valdības neoficiālais brīdinājums A. Līvenam, taču iespējams savu lomu nospēlēja arī D. Grigorjeva pretdarbība.¹²⁵⁸ Tas izraisīja sašutumu “nikolajeviešu” aprindās, pamatoti uzskatot, ka delegācija zaudēja spēcīgu viņu nometnes pārstāvi. Rezultātā Latviju devās pārstāvēt L. Zurovs, D. Grigorjevs un K. Rodzevičs.

Kongresa norise. 420 delegātu¹²⁵⁹ liels kongress sākās 4. aprīlī, un jau pirmajā dienā Latvijas “nikolajeviešu” bažas par delegācijas politisko orientāciju bija kļiedētas K. Rodzeviča apsveikuma runas ietvaros. Vēršoties pie lielkņaza Nikolaja, Latvijas pārstāvis apliecināja: “Starp ārzemju Krieviju un Krieviju nepastāv aiza, bet tikai vien šķērslis – netikumiska vara. Vadoņa vadībā mums jāturpina cīņu lielas Krievijas izveidē.”¹²⁶⁰

Minētais izsauca sašutumu K. Rodzeviča pārstāvētā “Krievu emigrantu komitejā”, kas steidzās apliecināt Latvijas presē sava delegāta subjektīvo nostāju runas ietvaros, tai nesakrītot ar organizācijas viedokli. Neraugoties uz to, K. Rodzeviča paustais izraisīja sprādzienu latviešu presē, izsaucot ilgstošu pretreakciju ar aicinājumu neielaiest delegātu Latvijā.¹²⁶¹ Ir uzmanības vērts fakts, ka Latvijā K. Rodzevičs tā arī neatgriezās, paliekot Francijā, kur drīz kļuva par OGPU aģentu un savervēja vairākus pretboļševikus aģentūras tīklā, pazīstamākais no tiem bija M. Cvetajevs vīrs Sergejs Efrons (*Сергей Яковлевич Эфрон*).¹²⁶²

Kongresa gaitā iezīmējās vairākas šķelšanās, izstājoties virknei dalībnieku. Cita dalībnieku grupa mēģināja maksimāli distancēties no lielkņaza Nikolaja, savukārt vairāki kazaku atamani (Donas, Kubāņas un Terekas opozīcija promonarhiski noskaņotiem kazakiem) negatīvi vērtēja kazaku pārstāvja P. Krasnova darbību. 8. aprīlī kongresā uzstājās kņazs Ļevs Urusovs (*Лев Павлович Урусов*) ar referātu par “jaunajiem teritoriāliem veidojumiem bijušās Krievijas impērijas teritorijā”, apliecinot, ka “par suverēnām republikām atzītās valstis” Igaunija, Latvija un Lietuva “bez jebkādam šaubām tiks atzītas arī no nacionālās Krievijas puses, kas neapdraudēs to suverenitāti”, cerot uz sadarbību daudzkārtējo “savstarpējo politisku un ekonomisku interešu kontekstā.”¹²⁶³ Apliecinājums tika publicēts Latvijas krievu presē, avīzes “Slovo” Latviešu presē šis moments tika noklusēts, lai gan noteikti bija pamanīts, žurnālistiem cītīgi sekojot kongresa norisei un detalizēti atspoguļojot K. Rodzeviča uzstāšanos.¹²⁶⁴

Ārzemju kongress noslēdzās 11. aprīlī, nākamajā dienā dalībnieki vairākās grupās viesojās pie lielkņaza Nikolaja, kurš atzīmēja, ka ar kongresa iznākumu ir apmierināts, jo “sanāksme sasniegusi milzīgus rezultātus, kas parādīja, ka mēs esam nevis atrauti no Krievijas bēgļi un emigranti, bet savā vienotībā esam Krievijas daļa, krievu tautas daļa. Tad, kad Dieva gādībā sitīs dzimtenes glābšanas stunda, to sajūtīs arī krievu tauta, “Ārzemju Krievijai” saplūstot ar paverdzinātu krievu

¹²⁵⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 105. l., 22. - 24. lpp.

¹²⁵⁸ BAR. Rīga to Kuterov. ROVS box 11. P. 200; Делегат на Зарубежный съезд К.Родзевич нарушил наказ. Сегодня. 10.04.1926. С.3.

¹²⁵⁹ Корā ar organizācijas komiteju 520 cilvēki.

¹²⁶⁰ Первые дни Зарубежного съезда. Сегодня. 09.04.1926. С. 2.

¹²⁶¹ Pagātnes ēnas. Jaunais Zemgaliētis. 14.04.1926. 1.lpp.; Kas noticis ārzemēs. Lidums. 14.04.1926. 2. lpp. 9. lpp.

¹²⁶² Рудик, И. Нежелательный эпизод политической биографии: Константин Родзевич в межвоенной Риге // Неприкосновенный запас. Nr.111 (2017) С. 129 – 147.

¹²⁶³ Турпат, 576. lpp.

¹²⁶⁴ Зарубежный съезд и окраинные государства, Слово. 14.04.1926. С. 2.

tautu, un kopējiem spēkiem III Internacionāla vara tiks gāzta.”¹²⁶⁵ Šāds, visnotaļ šaubīgs, rezultātu vērtējums nesakrita ar cerībām, kādas bija liktas uz kongresu, ko akcentēja arī “Segodnja” redakcija, paužot, ka “aizlūgums kongresa beigās līdzinājās panihidai.”¹²⁶⁶

Kongresa gaitā neizdevās izveidot kopējo pārstāvniecību, *fiasco* piedzīvoja centieni konsolidēt emigrāciju un citas iniciatīvas. Latvijas kontekstā sava veida pretboļševiku ieguvums bija kongresa pieņemta rezolūcija par “nomaļu valsts” neapstrīdamo suverenitātes atzīšanu. Pēc pašu emigrantu atziņām, nosacītus ieguvumus izdevās gūt vien “nikolajeviešiem”, precīzāk lielkņazam Nikolajam, kura vadoņa loma tika īpaši pasvītota. Vienlaicīgi “kiriloviešu” kongresa boikotēšana negatīvi ietekmēja viņu reputāciju sabiedrības skatījumā, kas sakrita ar strāvojuma grimšanu stagnācijā.

Vladimira Presņakova iesaiste “nikolajeviešu” aktivitātēs. Pēc kongresa arī “nikolajeviešu” aktivitātes Latvijā bija krietni mazinājušies. Lai gan arī 1926. gada pavasara sezonā F. Zeiberlihs turpināja sadarbību ar padomju plostniekiem literatūras izplatīšanai, gan viņa loma Parīzes centra skatījumā, gan sūtītās propagandas materiālu daudzums bija krietni mazinājies. Tomēr pēc kongresa paplašinājās A. Kutepova korespondentu skaits Latvijā, tajā ieskaitot D. Grigorjevu un bijušo Ziemeļrietumu valdības pārstāvi, Tautas padomes un Satversmes sapulces deputātu Vladimiru Presņakovu (*Владимир Александрович Пресняков*).

Šaubīgas reputācijas persona, taču ar sakariem vairākās valsts iestādēs, V. Presņakovs palīdzēja A. Kutepovam dažādu jautājumu kārtošanā, kas vasarā iezīmējās sakarā ar N. Strekalovski un Ļ. Maidanoviču. Pēc A. Kutepova lūguma V. Presņakovs palīdzēja pagarināt abu aģentu uzturēšanās atļauju Latvijā, šim mērķim izmantojot sakarus Iekšlietu ministrijā. Spriežot pēc korespondences, V. Presņakovs bija informēts par aģentu darbību un viņu nozīmi Latvijas “nikolajeviešu” aktivitātēs.¹²⁶⁷ Tomēr jau 1927. gadā V. Presņakovs kompromitēja sevi aizdomās par sadarbību ar padomju politisko pārstāvniecību un iesaisti OGPU pretboļševiku apkarošanas aktivitātēs.¹²⁶⁸

ROVS un “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrība”. Lai gan F. Zeiberliha loma A. Kutepova kaujinieku organizācijā būtiski mazinājās, viņš joprojām saglabāja saikni ar Parīzes centru un 1926. gadā jūlija beigās uzsāka darbību nelegālās ROVS apakšnodaļas organizēšanā Latvijā.¹²⁶⁹ Oficiāla ROVS filiāles dibināšana nebija iespējama, tomēr pastāvēja iespēja maskēt ROVS apakšnodaļas darbību kādas citas organizācijas aizsegā. Latvijā par šādu organizāciju kļuva 1926. gada 26. septembrī dibinātā “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrība”. Par biedrības valdes priekšnieku tika ievēlēts bijušais ģenerālmajors Sergejs Verhovskis (*Сергей Захарович Верховский*). Krievijas – Japānas kara dalībnieks, Pirmā pasaules kara Rīgas līča aizsardzības priekšnieks Krievijas Pilsoņu karā dienējis ZRA, būdams 5. Līvena divīzijas 2. pulka komandieris. Īsi pēc tam valdes sastāvs bija mainīts, par priekšsēdētāju ievēlēja kņazu A. Līvenu, priekšsēdētāja vietnieku A. Šmitu, sekretāru – I. Luņinu. Pārējo valdes locekļu sastāvā ietilpa bijušais 1. ranga kapteinis Nikolajs Rennenkampfs (*Николай Романович Ренненкамф*) un F. Zeiberlihs. Revīzijas komisijā bija ievēlēti bijušais ZRA flotes virsnieks barons Valentīns Vrēde (*Валентин Александрович Вреде*), Vebers un F. Fehners.

Oficiālais biedrības mērķis bija materiālās un citas palīdzības nodrošināšana, kā arī kultūras un izglītojošas darbības īstenošana bijušajiem krievu armiju karavīriem. Organizācijas oficiāli deklarētā pozīcija bija apolitiskā, biedrība veicināja materiālas palīdzības nodrošināšanu trūcīgajiem

¹²⁶⁵ Российский зарубежный съезд 1926 Париж. С. 684.

¹²⁶⁶ t.i. mirušo piemīņas dievkalpojumat. Печальные итоги Зарубежного съезда. Сегодня. 15.04.1926. С 2.

¹²⁶⁷ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. P. 214.

¹²⁶⁸ Sk. 5.4. apakšnodaļu

¹²⁶⁹ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. P. 218.

bijušajiem karavīriem, kara invalīdiem u. c.¹²⁷⁰ Par biedrības locekļiem spēja kļūt ikviens bijušais Krievijas armijas karavīrs, kā arī medicīnas personāls un militārie ierēdņi, neatkarīgi no nacionalitātes. Nav šaubu, ka šajā jomā likumsakarīgi biedrību būtu dēvēt par “Bijušo Krievijas armijā dienējošo savstarpējās palīdzības biedrību”, tomēr organizācijas komiteja izvēlējās citu nosaukumu – “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrību”. Zīmīgi, ka organizācijas sēdes un cita darbība norisinājās “Krievu emigrantu biedrībā”, būtībā vienā pretboļševiku pulcēšanas vietām Rīgā.¹²⁷¹

1926. gada nogalē biedrības lielākā sabiedriskā aktivitāte bija sv. Jura kavalieru dienas pasākuma organizēšana. Atšķirībā no ierastām svinībām, pēc biedrības iniciatīvas tas izpaudās lielā aizlūguma (panihidas) organizēšanā, kas norisinājās 9. decembrī Rīgas Kristus Piedzimšanas katedrālē arhibīskapa Jāņa (Pommera) vadībā. Iniciatīva guva plašu atsaukumi kā krievu, tā arī latviešu sabiedrībā, norisinoties pārpildītajā dievnamā. Virsgana sprediķa vadmotīvs bija kritušo varoņu piemiņas godināšana. Tā ietvaros krustojās gan Latvijas valstij velūtās atzinīgas notis, gan arī izteikti krievu pretboļševistiski motīvi, arhibīskapam apliecinot, ka aizvadītā kara kritušie upuri nebija veltīgi, tie “kļuva par daudzu jaunu tautu atmodas priekšnosacījumu. Viņu augšāmcelsšanās ir varens apliecinājums, ka līdzīgi augšāmcelsies un atdzims arī krievu tauta.”¹²⁷²

Lai gan organizācijā piedalījās dažādu pretboļševistisku strāvojumu pārstāvji, nav šaubu, ka sv. Jura apbalvojumu kavalieru svinības bija to konsolidējošais elements, svinībās piedaloties vairākiem sv. Jura apbalvojumu kavalieriem. No biedrības valdes vien S. Verhovskis un A. Līvens bija 4. pakāpes sv. Jura ordeņa kavalieri, savukārt F. Fehners bija apbalvots ar sv. Jura ordeņa zelta ieroci. Kopš biedrības dibināšanas, tās deklarēta apolitiskā būtība bija visnotaļ formāla, realitātē būdama orientēta uz lielkņazu Nikolaju. Šajā jomā “kirilovieša” F. Fenhera un viņam tuvu virsnieku dalība veidoja domstarpības, ko apliecināja valdes rīcība 1927. gada pavasarī.¹²⁷³

Nikolaja Monkevica pazušana: atskaņas Latvijā. 1926. gada nogalē F. Zeiberliha aktivitātes Latvijā lielākoties iezīmējās darbībā biedrībā un centienos organizēt ROVS filiāli Latvijā. Šajā jomā viņš uzturēja korespondenci ar ROVS 1. nodaļas priekšnieku ģenerālleitnantu I. Holmsenu. 22. novembrī “nikolajeveišu” organizācija Latvijā piedzīvoja satricinājumu – Parīzes piepilsētā Fonteneblo bezvēsts pazuda ilggadīgais F. Zeiberliha korespondents, A. Kutepova vietnieks izlūkdienesta jautājumos, ģenerālleitnants N. Monkevics. Savā pēdējā vēstulē viņš pauda, ka finanšu problēmu dēļ pieņēmis lēmumu aiziet no dzīves, turklāt, lai neapgrūtinātu ģimeni ar bērnu izdevumiem, viņš pacentīsies veikt pašnāvību tā, lai līķi neatrastu. Kā noskaidrojās vēlāk, N. Monkevics praktiski pildīja starpnieka lomu starp A. Kutepovu un OGPU “Trest” operācijas pārstāvjiem. Pēc neapstiprinātas informācijas ģenerālis tika OGPU savervēts, veica slepenus padomju uzdevumus pretboļševistiskās darbības graušanaī un inscenējis pašnāvību, vēlāk izbraucot uz PSRS.¹²⁷⁴

Politiskais spiediens Latvijas pretboļševiku darbības apkarošanai. Jau 1926. gada pavasarī notikusī J. Darkeviča grupas sagravē “nikolajeveišu” skatījumā bija traktēta kā solis, kuru īstenošanai, t. i. “monarhistu apkarošanai” Latvijas valdību mudinājusi padomju puse, kā iegastu izmantojot T. Netes slepkavību. Paradoksāli, taču “nikolajeveiši” Politiskās pārvaldes aktivitātes vērtēja apbrīnojami pozitīvi, uzskatot, ka padomju pusei “upurēja” vien sīko afēristu, tajā laikā, kad drošības dienesta rīcībā bija informācijai par ievērojamu pretboļševistisku organizāciju darbību Latvijā. Savukārt F. Zeiberliha skatījumā šāds solis bija slepenais “valdības labvēlības”

¹²⁷⁰ Pēc biedrības sniegtās informācijas Rīgā vien dzīvoja ap 300 bijušajiem krievu virsniekiem, bet provincē to skaits bijis krietni lielāks. Visdrīzāk paustais bija attiecināms uz Krievijas armijas virsniekiem, neakcentējot nacionālo piederību. Помощь инвалидам. Слово. 16.12.1926. С.6.

¹²⁷¹ Общество взаимопомощи русск. бывш. военных. Слово. 28.09.1926. С. 3.

¹²⁷² Торжественная панихида в Соборе. Праздник героев - день св. Георгия. Сегодня. 10.12.1926. С.5.

¹²⁷³ Sk. 5. 4. апракшодаļu.

¹²⁷⁴ Монкевиц (Monkewitz) Николай Августович (1869–1926). Pieejams: <https://enc.rusdeutsch.ru/articles/2188> [skatīts 16.01.2023].

apliecinājums monarhistiem.¹²⁷⁵ J. Darkeviča vārds bija primāri saistīts ar V. Sanderu un galēji labējiem latviešu spēkiem un tikai sekundāri ar monarhistiem. Kopumā ar gada sākumā notikušajām teroristiskajām aktivitātēm un Latvijas iekšpolitisko spēku konfrontāciju tas arī kļuva par vadmotīvu J. Darkeviča apcietināšanai.

PSRS iesaiste pretboļševiku apkarošanā. Tomēr arī vadmotīvam par T. Neti bija noteikts pamatojums, ko apliecināja arī diplomātiskā sarakste. Īsi pēc uzbrukuma, 1926. gada 11. februārī, PSRS Ārlietu Tautas komisariāts nosūtīja Latvijas valdībai notu, kurā salīdzinoši asā tonī Latvijas pusei bija pārmesta pārāk kūtra rīcība izmeklēšana, vienlaicīgi norādot, ka šāda izturēšanās netieši norāda uz Rīgas iesaisti pierādījumu slēpšanā.

27. februārī Latvijas sūtnis PSRS Kārlis Ozols valdības uzdevumā Maskavā tikās ar PSRS Ārlietu Tautas komisariāta locekli S. Aralovu, nolasot Latvijas valdības deklarāciju. Tās galvenās tēzes bija nožēla par notikušo, apņemšanās veikt rūpīgu izmeklēšanu sadarbībā ar padomju pusi un padomju pilsoņu drošības garantija Latvijā. Deklarācijas noslēgumā bija izteikta Latvijas valdības apņemšanās pielietot visus tās rīcībā esošos līdzekļus pret atsevišķām personām, organizācijām, preses orgāniem. Atsevišķa uzmanība tika akcentēta, ka šādi pasākumi būs vērsti "it īpaši pret emigrantiem, kas Latvijā bauda patvēruma tiesības un ļaunprātīgi to izmanto."¹²⁷⁶

Kā redzams, arī 1926. gadā padomju puse centās izmantot politiskā spiediena sviras ne tikai pret neskaidri definētiem "baltgvardiem", bet arī pret preses izdevumiem, it īpaši pret "Slovo", kas tika akcentēts K. Ozola un S. Aralova tikšanās reizē 5. martā. Tās laikā padomju pārstāvis pārmeta Latvijas pusei solījumu nepildīšanu, atzīmējot, ka "līdz šim brīdim nav slēgta avīze "Slovo" un nav izsūtīti baltgvardi". Arī pēc veiktās izmeklēšanas, kuras rezultātā nebija pierādīta "baltgvardu" iesaiste uzbrukumā padomju kurjeriem, PSRS puse centās izmantot ieganstu un turpināja spiedienu, atkārtoti pārmetot Latvijas valdībai pienākumu nepildīšanu kā izmeklēšanas gaitā, tā arī "attiecībā uz baltgvardu ligzdu likvidāciju Latvijā", kas līdz pēdējam brīdim (t. i. līdz 1927. g. sākumam) "bija dažādu pret PSRS aktīvi vērstu baltgvardu organizāciju midzenis", kuru darbība mazinājās 1926. gada beigās "tikai pēc vairākkārtējiem nopietniem iesniegumiem no padomju pārstāvniecības." Ir uzmanības vērts arī padomju puses sniegtais "baltgvardu naidīgo aktivitāšu" apskats, kurā figurēja tāda pretpadomju darbība kā "karodziņa noraušana no padomju sūtniecības automašīnas" un "alkohola reibuma esošo jauniešu ielaušanās padomju pārstāvniecībā."¹²⁷⁷

Lai gan Latvijas valdība spēra noteiktus soļus pretboļševiku darbības apkarošanas virzienā, 1926. gadā tie bija visnotaļ limitēti, ko drīzāk varētu traktēt par ierobežošanu. Atšķirībā no "Dzenovas reida" un citiem gadījumiem, kas 1922. gadā skāra pat ārzemēs esošo A. Līvenu, 1926. gadā A. Līvens pat netika pratināts. Vienlaicīgi Rīgā un Latgalē darbojās lielkņazu Kirila un Nikolaja pārstāvji, bet daži Latvijas ierēdņi un pat specdienesti sadarbojās ar pretboļševikiem. Arī Fehneri netika apcietināti vai izraidīti pat saistībā ar J. Darkeviču.

Šajā kontekstā ir uzmanības vērts informācija saistībā ar I. Pokrovskas darbību. Pēc "nikolajeviešu" informācijas 1926. gada sākumā viņš "likvidējis savas lietas Latvijā, taisoties pamest valsti", presē viņš tika minēts kā aizturētais un izraidītais J. Darkeviča lietā. Savukārt OGPU Rīgas rezidentūras ziņojumos bija apliecināts, ka martā I. Pokrovskis ieguva Brazīlijas vīzu un taisījās pamest valsti.¹²⁷⁸ Ņemot vērā viņa sadarbību gan ar Latvijas specdienestiem, gan arī ar britu izlūkdienestu, tas bija piemērots brīdis arī Latvijas pusei, pie reizes apliecinot saistību pildīšanu pret

¹²⁷⁵ BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. P. 199.

¹²⁷⁶ Документы внешней политики СССР. ред. Громыко, А., Хвостов, М., Земсков, И. Москва: Издательство политической литературы, 1964. С. 94 - 96, 153, 656.

¹²⁷⁷ Turpat, 656. lpp.

¹²⁷⁸ Русская военная эмиграция. Том. 6. С. 259.

Kā minēts, I. Pokrovskis tiešām devās uz Brazīliju, kur kļuva par vienu no A. Līvena žurnāla "Служба связи ливенцев и северозападников" publikāciju autoriem. Список корреспондентов // Служба связи ливенцев и северозападников 1932 (9). Рига: Объединение ливенцев в Данциге, 1932. С. 54

PSRS.¹²⁷⁹ Tomēr kopumā “nikolajevišu” apgalvojums par Latvijas valdības lojalitātes apliecinājumu, apcietinot tikai J. Darkeviču, neiztur kritiku, ko pierādīja plaša Politiskās pārvaldes darbība 1927. gada sākumā.

5.4. Pretboļševiku apkarošanas operācija 1927. gadā

Kā minēts, “nikolajevišu” un “kiriloviešu” izpausmes 1926. gada nogalē nav iezīmējušās aktīvajā darbībā un arī 1927. gada sākum situācija nav krasi mainījusies. Tomēr pavasarī, Rīgā sākās plašas drošības dienesta apkarošanas aktivitātēs, iespējams Latvijas – PSRS neuzbrukšanas līguma parakstīšanas gaisotnē. Martā Politiskā pārvalde veica plašu kratīšanu un apcietināšanu vilni, kas pēc pratināto personu sastāva apliecina divejādu mērķi – pielikt punktu kā esošo, reālo pretboļševiku darbībai, tā apturēt ar tiem saistīto personu aktivitātes, kas nebija novērstas iepriekšējo gadu īstenotajos reidos.

13. martā bija veikta kratīšana J. Mortuka, J. Maļska – Tolstova, Valentīna Poļanina (*Валентин Иванович Полянин*), Sergeja Karačevceva (*Сергей Васильевич Карачевцев*), Alekseja Orlova (*Алексей Алексеевич Орлов*), Pjotra Jurkeviča (*Петр Болеславович Юркевич*), kā arī brāļu Fehneru dzīves vietās. Pirmās divas personas bija Politiskai pārvaldei labi pazīstamas kopš 1922. gada, “Dženovas reida” kontekstā, taču toreiz viņu izsūtīšana tika atcelta. Nav skaidri zināms kāpēc drošības dienests atlika to darbības apkarošanas aktivitātes uz vēlāku laiku, aizritot pieciem gadiem, jo, kā noskaidrojās, personas nav kardināli mainījušas savu nodarbi.

Jevgēnijs Maļskis – Tolstovs. “Dženovas reida” pratinātais J. Maļskis – Tolstojs arī šoreiz noliedza jebkādas saistības ar pārējiem aizdomās turamajiem, taču, līdzīgi kā 1922. gadā, noklusēja viņam neērtus biogrāfijas momentus (izraidīšana no Somijas un Igaunijas aizdomās par spiegošanu u. c.), pārspīlējot savu lomā ZRA. Pēc viņa teiktā, armijā viņš pildīja pretizlūkošanas dienesta, kā arī atsevišķas nodaļas priekšnieka pienākumus, kas neatbilda patiesībai. Atsevišķu uzmanību aizdomās turamais veltīja savai iecelšanai apakšpulkveža pakāpē, kas pēc viņa paustā, norisinājās pēc tiešas N. Judeņiča pavēles 1920. gadā. Realitātē par apakšpulkvedi viņu pretlikumīgi iecēla A. Pālens. Turklāt 1920. gada sākumā ZRA komandiera pienākumus pildīja P. Glazenaps, viņa adjutants bija I. Pokrovskis, kurš 1926. gada martā izskaidroja lietu būtību atsevišķā vēstulē Politiskajai pārvaldei, būdams drošības dienesta aģents.¹²⁸⁰

Jelizejs Mortuks. Līdzīgi kā 1922. gadā J. Mortuks bija turēts aizdomās par informācijas piegādi ārzemju pārstāvniecībām (galvenokārt Lielbritānijas sūtniecībai). Pēc J. Mortuka paustā viņa ziņojumu saturs tika iegūts no PSRS periodikas iegūtas informācijas par politiskiem un citiem notikumiem Padomju Savienībā, kuru papildināja J. Mortuka pirktā padomju pārstāvniecības darbinieku sniegtā informācija. Vienlaicīgi aizdomās turamais viltojis PSRS augstāko instanču un komunistiskās partijas sēžu protokolus, kā arī citus dokumentus, to skaitā viltotas personu apliecības, pases u. c.

Latvijā J. Mortuks ieradās 1921. gadā, kā bēglis un apmetās uz dzīvi, taču nevis kā padomju pusei naidīga, boļševikos vīlusies persona, bet gan uzturot draudzīgas attiecības ar padomju pārstāvniecību. Savā laikā viņš bija tās finansētā laikraksta “Novij putj” žurnālists un sadarbojās arī citās jomās. 20. gadu sākumā viņš strādāja avīzē “Segodnja”, vēlāk darbojās kā “Daily Telegraph” līdzstrādnieks, uzturot plašas pazīšanās dažādu izdevniecību redakcijās un emigrantu aprindās, to skaitā būdams tuvs brāļu Smirnovu un I. Pokrovska paziņa. Atšķirībā no citiem krievu imigrantiem, J. Mortuks bija samērā turīgs, dzīvoja Elizabetes ielā plašā 7 (citur 8) istabu dzīvoklī, uzturēja apkalpošanas personālu, varēja atļauties atpūsties Francijas rivjērā u. c.¹²⁸¹

¹²⁷⁹ Hronika. Policijas Vēstnesis.12.03.1926. 3. lpp.; BAR. Rīga to Kutepov, ROVS box 11. P. 191.

¹²⁸⁰ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 26. lp.; LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 369. l., 199. lp.

¹²⁸¹ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 50., 74. lp.

Sergejs Karačevcevs. Žurnālistikas jomā J. Mortuka tuvs paziņa bija kāds cits aizdomās turamais “Daily Telegraph” žurnālists, bijušais Kubaņas kazaku jesauls¹²⁸², Sergejs Karačevcevs (*Сергей Васильевич Карачевцев*). S. Karačevcevs bija turēts aizdomās sadarbībā gan ar Fehneriem, gan ar padomju pārstāvniecību. Tomēr atšķirībā no J. Mortuka, S. Karačevcevs bija pretboļševiku nometnei piederīgs rakstnieks un žurnālists, savulaik darbojās “Ārzemju Krievijā” populārajos izdevumos, to skaitā Parīzē izdotajos, izteikti pretboļševistiskajos, “Obščjeje delo”, “Russkoje vremja”, “Dni”, Tallinas laikrakstā “Poslednije izvestija”, Rīgas “Slovo” un britu “Daily Mail”, kā arī ASV “Chicago Tribune”. Attiecībā uz izdevumiem angļu valodā, viņš darbojās kā ārštata darbinieks, apkopojot padomju preses informāciju un sniedzot notikumu analīzi krievu valodā žurnālistam Donaldam Dejam (*Donald Dey*), kurš strādāja izdevumā “Chicago Tribune”, un pārtulkoja informāciju izdevumam piemērotā stilā. Noliedzot saistību ar monarhistiem, S. Karačevcevs apstiprināja pazišanos ar J. Mortuku žurnālistiskās darbības ietvaros un apliecināja viņa ciešu sadarbību ar britu izlūkdienestu. Tomēr pavisam negaidīti pratināšana ievirzījās citās sliedēs, pēkšņi viņš paziņoja par J. Mortuka pausto atziņu, ko tas izteica vienā no tikšanās reizēm: “Mortuks man deva saprast, ka ievērojamā Zinovjeva vēstule, kura izsauca sensāciju Anglijā, dabūta no viņa.”¹²⁸³

Valentīns Poļanins, Pjotrs Jurkevičs, Aleksejs Orlovs un Fehneri. V. Poļanins savulaik dienēja A. Deņikina un P. Vrangeļa komandētos karaspēkos, kur iepazinās ar Fehneru organizācijas “kavalērijas vienības komandieri” O. Hauptu. Dzimis Lietuvā, pēc P. Vrangeļa evakuācijas iestājās Lietuvas armijā, kur tika tiesāts aizdomās par spiegošanu un bēga no apcietinājuma. Vēlāk viņš pārvācās uz Viļņu un 1926. gadā ieradās Rīgā, kur dzīvoja bez noteiktas nodarbošanās.

Vienlaicīgi ar V. Poļaninu tika pratināts arī cits bijušais KDBS kavalērijas virsnieks, P. Jurkevičs. Pēc KDBS izjukšanas, viņš pārvācās Lietuvā, kur strādāja par aizsargu instruktoru. Tur viņš iepazinās ar V. Poļaninu un tika tiesāts spiegošanas lietas ietvaros, tomēr, atšķirībā no V. Poļanina, izcietu vienu gadu cietumsodu un tika izraidīts no Lietuvas. 1926. gada nogalē nonāca Latvijā, kur strādāja un pelnīja iztiku uzstājoties kā dziedātājs.¹²⁸⁴ Acīmredzot abas personas bija aizturētas saistībā ar O. Hauptu, kurš gan neizpelnījās viņu uzslavu un tika raksturots kā “dzērājs, trokšņotājs un liels uzdzīvotājs”.

Veicot kratīšanu pie A. Fehnera, tika atrasta nepabeigta minētā vēstule I. Plenam, apliecinot piedāvāto aktivitāšu finansējuma shēmu, ka arī revolvera patronas. Pratināšanas laikā A. Fehners atzina savu saistību ar naudas līdzekļu vākšanu, taču tikai emigrantu biedrības sakarā. Viņa brālis noliedza saikni ar monarhiskām organizācijām, taču apliecināja savus monarhiskos uzskatus, pasvītroti atzīmējot, ka tas neitekmē viņa labvēlīgu nostāju pret Latvijas un citu jaundibinātu valstu suverenitāti, šajā jomā solidarizējoties ar brāli.

Aizdomās par saistību ar krievu aristokrātiju un iesaisti līdzekļu vākšanā A. Fehnera mērķiem bija pratināts kāds Aleksejs Orlovs, taču viņa gadījumā kratīšanu neizdevās veikt – A. Orlovs Rīgā dzīvoja pie sievas radnieka, Dānijas sūtņa Mihaela Langberga (*Michael Arentz Langberg*), kurš savulaik bija Dānijas konsuls Rīgā Krievijas impērijas laikā un saglabāja attiecības ar emigrācijā dzīvojošo bijušo Krievijas imperatora Nikolaja II māti Mariju. Tomēr pratināšana nesniedza rezultātus, drīzāk lieku birokrātisku jezgu, A. Orlovam nosūtot sūdzību Iekšlietu ministrijai par Politiskās pārvaldes neētisku rīcību attiecībā pret bijušā Dānijas konsula viesi. Tas momentāni mazināja drošības dienesta interesi pret viņa personu.

Visi pārējie nopratinātie bija aizturēti. Fehneru lietas ietvaros Politiskā pārvalde iesaistīja 1926. gadā veiktu pratināšanas protokolu informāciju, kas kļuva par vienu no vadmotīviem turpmākajā drošības dienesta rīcībā. Arī J. Maļska – Tolstova gadījumā noteicošu lomu spēlēja iepriekšējo epizožu informācija, kam pievienojās arī viņa bijušā uzņēmējdarbības partnera I.

¹²⁸² Jesaula pakāpe kazaku karaspēkā bija vienlīdzīga rotmistra pakāpei armijas kavalērijā.

¹²⁸³ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 28.- 33. lp.

¹²⁸⁴ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 28.- 33. lp.

Pokrovska (sic!) 1926. gada martā sniegtā informācija. Rezultātā bija atklātas dažādas ar viņa nodarbi saistītas mahināciju shēmas un ierēdņu kukuļošanu detaļas, drošības dienestam pamatoti nodēvējot to par monarhistu – afēristu. Rezultātā Fehneriem, J. Maļskim – Tolstovam, S. Karačevcevam, J. Mortukam, P. Jurkevičam un V. Poļaninam tika piespriests līdz 1927. gada 31. martam pamest Latvijas teritoriju.¹²⁸⁵

“Zinovjeva vēstules” atbalss. Attiecībā uz J. Mortuku situācija bija savādāka – kratīšanas laikā aizdomās turamais kopā ar sievu atpūtās Francijā un atgriezās tikai 7. aprīlī. Ierodoties Rīgā, viņa bagāža bija uzreiz pārmeklēta. Ir jāatzīmē, ka kratīšana J. Mortuka dzīvoklī bija īstenota arī bez viņa klātbūtnes, pie tam divreiz, un veica pavērsienu izmeklēšanā. Jau pirmajā kratīšanas reizē marta vidū, J. Mortuka sievas Annas skaistumkopšanas skapītī bija atrastas neliela izmēra, kādā neierastā paveidā apdrukātas zīdapaģāra loksnes, no materiāla, ko izmantoja iesaiņošanai u. c. praktiskiem mērķiem. Uz dažām loksņēm bija vāji saskatāmi violetas krāsas plankumi, kas atsevišķās vietās veidoja burtiem līdzīgas formas. Loksnes tika nosūtītas Zinātniskās tiesas ekspertīzes institūtā, kur tās pakļāva ultravioletu staru, ķīmijas reaģentu, kā arī īpaši koncentrētas gaismas staru ietekmei, apstrādājot materiālus ar amonjaku un veicot foto uzņēmumus caur īpašiem gaismas filtriem.¹²⁸⁶

Rezultātā uz dažām lapām kļuva salasāms teksts, vai teksta fragmenti, krievu valodā, veidojot ziņojumus ar atzīmi “pilnīgi slepeni”. Ziņojumi bija veidoti deklarācijas formā un adresēti no “Kominternas” prezidija Maskavā Anglijas un Ķīnas Komunistisko partiju centrālām komitejām 1926. gada oktobrī, novembrī un decembrī. Lielbritānijas gadījumā tika sniegti padomi veiksmīgai ogļraču streiku organizēšanai ar starptautisku proletariāta atbalstu. Pratināšanas rezultātā, J. Mortuka sieva atklāja ievēribas cienīgu detaļu – viņas vīrs papildus žurnālistikai darbojās arī citas uzņēmējdarbības jomās, būdams “līdzdalībnieks ķīmiskā laboratorijā”, kas varēja kļūt par skaidrojumu profesionālai dokumentu šifrēšanai. Šo detaļu J. Mortuks noklusēja, apstiprinot tikai savas gaitas žurnālistikas jomā, taču atteicās sniegt pilnu informāciju uzņēmumiem ar kuriem epizodiski sadarbojās un pilnībā noliedza iesaisti “Zinovjeva vēstules” afērā. Attiecībā uz zīdapaģāra lapām viņš atzīmēja, ka tos saņēma “no angļu vicekonsula Artūra Makfersona (*Arthur Macpherson*), kurš man viņus atnesa dažādu vērtslietu iepakojšanai”, pie kam J. Mortuks neievēroja, vai tās bija apdrukātas.¹²⁸⁷

Rezultātā J. Mortuks tika aizturēts, bet pēc dažām dienām Politiskās pārvaldes izmeklēšanai pievienojās Aizsardzības ministrijas Armijas komandiera štāba operatīvās daļas III nodaļas speciālisti. Armijas izlūkdienesta priekšnieka vietas izpildītājs kapteinis Aleksandrs Vinters slepenajā ziņojumā paudis jaunas detaļas aizturētā biogrāfijā. Pēc III nodaļas rīcībā esošas informācijas, Pilsoņu karā viņš ieņēma vairākus komandpostenus SZSA un par kara nopelniem tika apbalvots. Būdams impērijas laikā Ludzas iedzīvotājs, viņš atgriezās Latvijā, optējot pilsonību. Latvijā viņš “ticis savervēts no angļu izlūka Smita un, uzturēdams visu laiku sakarus ar vietējo PSRS pārstāvniecību, sniedza angļiem politiskā un militārā rakstura ziņas, pie kam, sevišķi agrākos gados, dokumentu veidā,” bet 1927. gadā Lielbritānijas vēstniecībā sadarbojās ar A. Makfersonu. A. Vintera ziņojumā netika sniegtas tiešas norādes uz J. Mortuka saikni ar aģentu iesūtīšanu PSRS, lai gan bija atzīmēts, ka 1925. gadā viņš uzturēja sakarus ar personām no pierobežas joslas. Vienlaicīgi J. Mortuks vāca konfidenciālu informāciju par III nodaļas darbību un citu militāri politiskā rakstura informāciju. Armijas izlūkdienesta priekšnieks pasvītroti atzīmēja, ka J. Mortukam būtu jāpamet Latvijas teritoriju kaitīgas darbības dēļ.¹²⁸⁸

J. Mortuks figurēja arī slepenajā Politiskās pārvaldes pārskatā, kur dosjē veidā tika aplūkota ārzemju laikrakstu pārstāvju, žurnālistu un spiegu darbība. Žurnālists tika raksturots kā PSRS un

¹²⁸⁵ Turpat, 3., 23.-25., 34, 54-55. lp.

¹²⁸⁶ Turpat, 71. lp.

¹²⁸⁷ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 70.-72., 73.-75. lp.

¹²⁸⁸ Turpat, 82. lp.

Lielbritānijas dubultspiegs, kurš strādāja Lielbritānijas sūtniecībā kā slepens darbinieks, “uzturēdams saikni tieši ar A. Makfersonu, tomēr sakarus ar PSRS sūtniecību Mortuks nekad nav pārtraucis, būdamas sevišķi labās attiecībās ar ilggadējo “Kominternes” pārstāvi pie PSRS sūtniecības Rīgā – Lasi”. Lai gan ziņojums neatklāj konkrētas detaļas, tas atkārtoti pasvīturo J. Mortuka saikni kā ar Lielbritānijas, tā ar PSRS politiskām aprindām, t. i. tieši “Zinovjeva lietā” iesaistītām pusēm.¹²⁸⁹

Visai interesantu informāciju par Rīgas SIS aģentūru atklāj britu vēsturnieka Kita Džefrija (*Keith Jeffery*) apjomīgs pētījums, kurā tiek aplūkota britu izlūkdienesta MI6 vēsture laika posmā no 1909. līdz 1949. gadam. Pēc pētījumā sniegtās informācijas, 1921. gada februārī dibinātā Rīgas SIS izlūkošanas centrāle bija produktīvākā reģionā, tās vadību 10 gadu laikā nodrošinot britu izlūkdienesta rezidentam, virsniekam Rafaelam Farinam (*Raphael Farina*). Strādājot britu sūtniecības aizsegā R. Farinam bija pakļauti informācijas punkti Latvijā un Lietuvā. Britu izlūkdienestā kodējuma R. Farinas centrālās aģenti figurēja zem apzīmējumiem FR un attiecīgu ciparu, pašam R. Farinam strādājot zem FR/1 numura. Pēc K. Džefrija atziņām, darbības laikā R. Farinam izdevās izveidot masīvu un stabilu informācijas plūsmu no PSRS, kur par viņa galvenajiem līdzstrādniekiem kļuva personas ar numuriem FR/3 un FR/4. Pēdējais uzturēja sakarus ar vairākiem citiem “subaģentiem”, kur viņu uzdevumos visaktīvāk darbojās kāds krievu žurnālists Rīgā ar numuru FR/3/Rīga. F/4 grupā darbojās arī kāds Maskavas rezidents, kurš it kā strādājis Kominternes sekretariātā un piegādājis vairāk kā 50 ziņojumus, to starpā “Zinovjeva vēstuli”. Vienlaicīgi K. Džefrijs apšaubīja Maskavas aģenta eksistenci, pieļaujot, ka viņš nav eksistējis un bijis citu aģentu viltojums, lai pārliecinātu britus par informācijas autentiskumu.¹²⁹⁰

Tādejādi, “Kominternes” ziņojumi, vai to viltojumi, J. Mortuka aktīvā nodarbošanās žurnālistikā, lietiski pierādījumi, saistība ar britu sūtniecību un padomju politisko pārstāvniecību, kopsummā ar K. Džefrija pausto, var kalpot par argumentiem viņa iespējamai iesaistei “Zinovjeva vēstules” tapšanā.

Apkarošanas operācijas izskaņa. Aprīļa beigās J. Mortuks tika no Latvijas izraidīts, atstājot vairākus jautājumus savas biogrāfijas ietvaros, it īpaši sadarbībā ar Lielbritānijas specdienestiem un ar lieku varbūtību iespējamo līdzdalību “Zinovjeva vēstules” tapšanā. Tiešie un netiešie viņa sadarbības pierādījumi bija tik klaji, ka viņš pat nesniedza lūgumu pārskatīt spriedumu. Visdrīzāk lietiski pierādījumi burtiski “atbruņoja” J. Mortuku, kurš tik nopietniem faktoriem pretī spēja oponent vien ar naivu pretargumentu par profesionāla diplomāta atnestām papīra loksnēm (turklāt ar slepenu apdruku) kādu vērtslietu iepakošanai.¹²⁹¹

Nav skaidri arī vairāki citi apkarošanas operācijas aspekti. Tā, veicot kratīšanu pie V. Poļanina un P. Jurkeviča, viņu saistība ar “kiriloviešiem” bija vien pazīšanās ar O. Hauptu. Pats O. Haupt un citi organizācijas dalībnieki pat netika pratināti, lai gan tieši O. Haupt bija minēts drošības dienesta darbinieka uzdotajā jautājumā V. Poļaninam.¹²⁹²

“Kiriloviešu” organizācijas līdera F. Fehnera aizturēšana un lēmums par viņa izraidīšanu guva atbalsi “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrībā”. Lai gan organizācijā piedalījās dažādu politisku strāvojumu piekritēji, biedrībai deklarējot apolitisku būtību, tās vadība neoficiāli piederēja “nikolajeviešu” strāvojumam. Biedrībā piedalījās abi Fehneri un citi “kirilovieši”, kas acīmredzot veidoja slēptas nesaskaņas. Praktiski uzreiz pēc F. Fehnera aizturēšanas biedrībā tika ierosināts jautājums par viņa izslēgšanu no dalībnieku rindām, pamatojot to ar politiskās darbības īstenošanu, kas bija apolitiskās biedrības noteikumu pārkāpums. Lai gan biedrības valdes priekšsēdētāja amata pienākumus pildīja A. Līvens, būdams pazīstams ar F. Fehneri kopš 1925. gada, viņš diplomātiski atturējās no dalības lietas risināšanā. Tās virzīšanu A.

¹²⁸⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/2. apr., 621. l., 95. lp.

¹²⁹⁰ Jeffery K. Mi6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909-1949. London: Crown, 2010. Pp. 180 - 181.

¹²⁹¹ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3694. l., 75. lp.

¹²⁹² Turpat, 32. lp.

Līvens uzticēja vietniekam, ģenerālmajoram A. Šmitam, kurš arī nolasīja biedrības valdes propozīciju. Negaidīti viņam oponenta pulkvedis Smirnovs,¹²⁹³ pamatoti aizrādot, ka tādā gadījumā arī pašam A. Šmitam būtu jāpamet biedrību, viņam esot ““nikolajeviešu” partijas vadībā”. A. Šmits asi atcirtis, ka viņa darbība norit “legālā un cienījamā politiskajā partijā, tajā laikā, kad Fehners darbojās noziedzīgas politiskās partijas ietvaros, par ko arī viņam būs jācieš sodu.” Lieki piebilst, ka balsojumā bija pieņemts lēmums par F. Fehnera izslēgšanu no biedrības, taču valdes divkosīgā rīcība un A. Līvena izvairīgā attieksme jautājuma risināšanā zināmā mērā diskreditēja organizāciju, it īpaši “kiriloviešu” skatījumā.¹²⁹⁴

Izraidītais F. Fehners devās uz Ungāriju, kur aktīvi iesaistījās vietējā monarhistu dzīvē, kļūstot par Habsburgas erchercoga Franca Albrehta (*Erzherzog Albrecht Franz Josef Karl Friedrich Georg Hubert Maria von Österreich, Herzog von Teschen*) pietuvinātu personu (citur – adjutantu). Kirila kancelejas vadītājs G. Grāfs, 1928. gada vasarā dodoties vizītē uz Budapeštu, lai zondētu situāciju erchercoga iespējamām kāzām ar Kirila meitu, pauda: “lai orientētos tur, man bija jāsatiekas ar spilgtākajiem monarhiskās kustības pārstāvjiem, tādiem, kā piemēram pulkvedis F. Fehners.”¹²⁹⁵

Līdz pavasara beigām Latviju pameta arī pārējie apkarošanas operācijā aizturētie J. Maļskis – Tolstovs, V. Poļanins, P. Jurkevičs. Iekšlietu ministrija bija krietni labvēlīgāka pret S. Karačevcevu un negaidīti arī pret A. Fehneri, kura iesaiste monarhiskajā darbībā bija viennozīmīga. S. Karačevcevs turpināja aktivitātes žurnālistikas jomā un nodarbojās ar uzņēmējdarbību, būdams izdevniecības “Orient” un periodikas tirdzniecības uzņēmuma “Nationale Reklame” īpašnieks. Starpkaru Latvijas krievu sabiedrības vēsturē viņš bija pazīstams kā anekdošu krājumu sastādītājs un izdevējs, nākamo piecu gadu laikā izdodot 5 izlases, kurās bija apkopotas vairāk kā 4 tūkstoši anekdotes.¹²⁹⁶ Diemžēl anekdotes nospēlēja liktenīgu lomu viņa dzīvē – tieši padomju iekārtas izzobošana anekdotēs kļuva par vadmotīvu viņa apcietināšanai un nāves sodam 1942. gadā.¹²⁹⁷

5.5. Grupa Rusj un Krievu monarhistu partija Latvijā

Praktiski vienlaicīgi ar notikumiem Rīgā norisinājās noteikta rakstura aktivitātes Daugavpilī, kas bija attiecināmās uz pretboļševistisko darbību, tiesa gan ar noteiktu aferisma pieskaņu. Atšķirībā no Rīgas organizācijām, Daugavpilī šī darbība norisinājās autonomā un visnotaļ haotiskā veidā, turklāt spēcīgā OGPU ietekmē.

Grupa Rusj. 1926. gadā Daugavpils krievu ģimnāzijas vecāko klašu ģimnāzisti, Mihaila Porozova (*Михаил Николаевич Порозов*) vadībā nodibināja nelegālu organizāciju ar nosaukumu “Rusj”.¹²⁹⁸ Acīmredzot par galveno dzinējspēku organizācijas dibināšanā kļuva nelegālā monarhiskā rakstura literatūra, kas mudināja uz pretboļševistisku darbību. Grupas nospraustos uzdevumos ietilpa jaunu biedru piesaiste, līdzekļu vākšana literatūras iegādei un nogādāšanai uz PSRS. Savukārt mērķis visai neskaidrs - organizācijas attīstība cīņai pret boļševismu. Grupā piedalījās padsmi dalībnieki, to starpā vēlāk krievu sabiedrībā pazīstamie Jēkabs Legkijs (*Иаков Саввич Легкий*) un Aleksejs Ionovs (*Алексей Васильевич Ионов*).¹²⁹⁹

¹²⁹³ Iespējams viens no Fehneru organizācijas dalībniekiem, pārstāvis Latgalē, bijušais ZRA artilērijas pulkvedis Konstantīns Smirnovs (Константин Константинович Смирнов)

¹²⁹⁴ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. ap., 369. l., 219. lp.

¹²⁹⁵ Граф, Г. На службе императорскому Дому России. С. 154 - 156.

¹²⁹⁶ Юрий Абызов вблизи и на расстоянии. Язык, история, культура. Рига: ЛОПК, 2021. С. 214., 228.

¹²⁹⁷ LNA LVA, 1986. f., 1. ap., 7045.l.

¹²⁹⁸ Rusj (Русь) – Krievzeme.

¹²⁹⁹ A. Ionovs vēlāk kļuva par pretboļševistiskā garā ieturētās krievu jauniešu organizācijas “Sokol” valdes locekli Daugavpilī. 30. gados abi dalībnieki absolvēja Rīgas garīgo semināru un kļuva par mācītājiem. A. Ionovs Otrā pasaules karā piedalījās Pleskavas misijā, nacistiskās Vācijas karaspēka okupētajās teritorijās PSRS. Kara izskaņā A. Ionovs kalpoja kā karalauka mācītājs Krievijas atbrīvošanas armijā (ROA), vēlāk emigrēja uz ASV. J. Legkijs palika Latvijā un pēc kara tika represēts. Pieejams: Алексей Ионов <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/a-ionov.html> [skatīts 05.02.2023]. Sk. Голиков, А., Фомин, С. Кровью Убеленные. Мученики и исповедники Северо-Запада России и Прибалтики

Grupas aktivitātes nevainagojās ar vērā ņemamu rezultātu, turklāt M. Porozovs pēc ģimnāzijas absolvēšanas 1926. gadā piesavinājās līdzekļus un aizbrauca no Daugavpils, iestājoties Tartu Universitātē. Tomēr gada otrajā pusē grupas dalībnieki Vladimirs Lucikevičs (*Владимир Луцкевич*), Fjodors Pavlovs (*Федор Павлов*), Anatolijs Lanojevs (*Анатолий Ланоев*) un Sergejs Mihajlovs (*Сергей Михайлов*) cita "Rusj" dalībnieka Pētera Milovska (*Петр Петрович Миловский*) iespaidā šķērsoja Latvijas – PSRS robežu ar uzdevumu "darboties pret komunistiem", bet tika apcietināti, kļūstot par provokācijas upuriem.

Pēc dažiem mēnešiem, 1927. gada janvārī, pierobežas joslā tika aizturēts arī pats 19 gadus jaunais provokators. Veicot kratīšanu, pie jaunieša atrada ziņojumus ar informāciju par pretboļševiku jauniešu darbību Daugavpils reģionā, kas bija OGPU Drisas rajona aģenta "Bistrova" parakstīti. Izmeklēšanas laikā P. Milovskis atzinās provokācijas īstenošanā un puda, ka "Bistrovs" bija apsolījis viņu ievest konspiratīvā organizācijā, piesolot "30 červoncus".¹³⁰⁰

Nedaudz vēlāk bija aizturēts cits OGPU aģents, bijušais Daugavpilī esošā, Zemgales divīzijas 10. Aizputes kājnieku pulka kareivis Pjotrs Juhno (*Петр Викентьевич Юхно*), kurš savervēja vairākas personas, to skaitā P. Milovska paziņu, kādreizējo "Rusj" dalībnieku, Nikolaju Uovu (*Николай Усов*), kurš pildīja līdzīgus uzdevumus.¹³⁰¹ P. Juhno mēģināja paplašināt darbību un savervēt arī citus "Rusj" dalībniekus, to skaitā arī A. Ionovu, taču bez panākumiem un 1927. gada beigās tika apcietināts.¹³⁰²

Antona Boguševiča "Krievu monarhistu partija Latvijā". "Rusj" dalībnieku pazušana PSRS, kā arī vairāku dalībnieku dzīves vietas maiņa pēc skolas absolvēšanas pielika punktu grupas darbībai un uz šīs nots stāstu par nevisai saprotamu jauniešu organizāciju varētu beigt, taču drīz bijušie "Rusj" dalībnieki tika iesaistīti citos notikumos, kas norisinājās gada beigās pēc kāda dēkaiņa iniciatīvas.

1926. gada decembrī Daugavpilī atgriezās savulaik Kriminālās policijas un Politiskās pārvaldes redzeslokā nonākušais Antons Boguševičs (*Антон Казимирович Богусевич*). Ārkārtīgi šaubīgas reputācijas cilvēks, savulaik Zemgora biedrs un dažādu padomju saimniecisko institūciju darbinieks, 1922. gadā emigrēja uz Lietuvu, faktiski slēpjoties no iespējamās atbildības par spekulācijām. Lietuvā, 40 km attālumā no Daugavpils, A. Boguševičs uzsāka uzņēmējdarbību, nodibināja restorānu un piekopa salīdzinoši izšķērdīgu dzīves veidu. Būdam dzimis Jaunlatgales apriņķa Gauru pagastā, viņš mantoja nekustamo īpašumu un 1924. gada nogalē ieradās Latvijā, lai to pārdotu.¹³⁰³ Latvijā viņš apmetās Daugavpilī, demonstratīvi puda monarhiskus uzskatus un centās nodibināt attiecības ar vietējiem "nikolajeviešiem", sevi dēvējot par lielkņaza Nikolaja piekritēju un kaujas nopelniem bagātu virsnieku. Tomēr "nikolajevieši" no viņa distancējās. Vienlaikus viņš mēģināja iestāties "Krievu nacionālās savienības" Daugavpils nodaļā, taču tika noturēts aizdomās kā iespējams padomju provokators un iestāšanas prasību noraidīja. Līdzīga informācija bija arī Politiskās pārvaldes rīcībā un jau 1925. gadā A. Boguševičs bija turēts aizdomās par spiegošanu PSRS labā, tomēr pierādījumu trūkuma dēļ lieta tika izbeigta. Ciešot neveiksmi visās iesāktajās iniciatīvās, 1926. gada sākumā viņš izceļoja uz Lietuvu.¹³⁰⁴

1926. gada decembrī A. Boguševičs atkārtoti ieradās Daugavpilī un uzreiz ķērās pie organizatoriskās darbības – centās sapulcināt vietējos monarhistus, šoreiz galvenokārt no jauniešu vides un bijušajiem "Rusj" dalībniekiem. Lai kāpinātu autoritāti A. Boguševičs sevi devēja par N.

(1940-1955). Мартиролог Православных священнослужителей и церковнослужителей Латвии, репрессированных в 1940-1952 гг. Жизнеописания и материалы к ним. Рига: Паломник, 1999. С. 92. - 93.

LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 459. l., 39, 40.

¹³⁰⁰ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 459. l., 39, 40. lp.

¹³⁰¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1., 39. lp.

¹³⁰² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 685. l., 68. lp.

¹³⁰³ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 459. l., 45. lp.

¹³⁰⁴ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 459. l., 37. lp.

Markova “Augstākās monarhiskās padomes” pilnvaroto pārstāvi Latvijā, ar tiesībām pārstāvēt lielkņazu Kirilu, tajā laikā, kad par pārstāvi Latvijā jau vairākus gadus bija nozīmēts F. Fehners.

4. decembrī viesnīcas “Kurzeme” telpās viņš sarīkoja svinīgu sapulci, kurā paziņoja par “Krievu monarhistu partijas Latvijā” dibināšanu. Jaunā organizācija tika prezentēta kā kādas plašas ārzemju monarhistu partijas Latvijas filiāle. Sapulcē tika izdalītas dalībnieku anketas un parakstīti svinīgi solījumi, kuru vadmotīvs bija balstīts pašizliedzīgajā kalpošanā Romanovu dinastijai un Krievijas impērijas atjaunošanas mērķim. Tā sasniegšanai dalībnieks apņēmas “cīnīties ar visām, valstij svešām politiskām iekārtām un visiem krievu tautas prātam un sirdij svešiem ļaudīm.” Kopumā “partijas” statūti bija balstīti uz “Francijas krievu monarhistu partijas” statūtiem.¹³⁰⁵ Līdz 1927. gada pavasarim “partijā” iestājās ap 15 cilvēkiem, to skaita 3 bijušie “Rusji” dalībnieki, kuru vidū bija arī minētais A. Ionovs.

Attiecībā uz ilgtermiņa darbību, A. Boguševičs iecerēja partijas paplašināšanos un plānoja dibināt filiāles Rēzeknē, Ludzā, Jaunlatgalē, Jēkabpilī un vairākās mazākās apdzīvotās vietās. Kaut gan partijas veidotājs bija naidīgi noskaņots pret Latviju, tas viņam netraucēja iesniegt dokumentus Latvijas pilsonības iegūšanai, tomēr iesniegums tika noraidīts. Iesniedzot dokumentus atklājās interesanta detaļa – N. Markova “pilnvarotais” bija PSRS pilsonis.¹³⁰⁶

Komiskumu situācijai piešķīra 1927. gada 3. martā kņazam A. Līvenam nosūtīta vēstule no Vācijā bāzētās “Augstākās monarhiskās padomes” priekšsēdētāja Aleksandra Krupenska (*Александр Николаевич Крупенский*). Viņš pauda, ka A. Boguševičs ne tikai nebija viņu pilnvarotais, bet tieši otrādi – uzskatāms par boļševiku provokatoru. Padome pauda uztraukumu par viņa darbību un lūdza pēc A. Līvena padoma, jautājot “kādu pasākumu būtu nepieciešams īstenot boļševiku aģenta A. Boguševiča kaitīgās darbības paralizēšanai, kas var bīstami ietekmēt monarhiskai darbībai uzticamas personas, to skaitā arī cilvēkus, kas ietilpst A. Boguševiča izveidotajā monarhiskajā apvienībā.”¹³⁰⁷

Antons Boguševičs un “Krievu taisnības brālība”. A. Boguševiča “partijas” darbība neiezīmējās ar vērā ņemamām aktivitātēm, tomēr viņš turpināja organizatorisku darbību, pasūtīja monarhistu literatūru, kā arī biedru krūšu zīmes un karogu (Krievijas impērijas ērglis uz Romanovu trikolora), taču 1927. gada vidū Iekšlietu ministrija izsniedza lēmumu par A. Boguševiča izraidīšanu un “partija” pilnībā izjuka.

Acīmredzot lēmums bija uz laiku atcelts, taču neraugoties uz to, bijušās “partijas” vadītājs augustā centās pārorientēt biedru darbību citā virzienā, aicinot dibināt BRP organizācijas filiāli, kas tajā brīdī uzņēma arvien lielākus apgriezienus “Ārzemju Krievijā”. Attiecībā uz “Krievu taisnības brālību” (BRP) vēl 1927. gada februārī “partijas” sapulcē A. Boguševičs ziņoja ne tikai par savu dalību organizācijā, bet par kārtējo, viņam uzticēto “galvenā pārstāvja” lomu Latvijā.¹³⁰⁸ Var secināt, ka A. Boguševičs tiešām piedalījās organizācijā, ko apliecina viņa sarakste ar Viļņā dzīvojošo bijušo kavalērijas virsnieku, baltkrievu partizānu vadoni Adamoviču (segvārds “Ataman Dergač”, “Brālis Nr. 30”), kurā viņš bija uzrunāts kā “bratstvo” dalībnieks. Lai gan V. Adamovičs savulaik bija iesaistīts sadarbībā ar NSZRIS, būdams ar “Baltkrievijas politiskās komiteju” saistītās baltkrievu partizānu organizācijas “Zjalenij dub” (*Зялений дуб*) vadītājs, viņa personība un darbība bija visai pretrunīgi “Ārzemju Krievijā” vērtēta. V. Adamoviča veidoti ziņojumi, mazticamas darbības apraksti bija publicēti vairākos emigrācijas izdevumos, kas P. Strūves vārdiem “reklamēja neesošas organizācijas” un bija “bungojošā – bulvāra” stilā ieturēti.¹³⁰⁹

Tomēr arī dalība BRP nepalielināja A. Boguševiča autoritāti krievu pretboļševiku aprindās, kas, iejaucoties “nikolajeviešiem”, izolējās no provokatora. Pēc vairākiem mēģinājumiem organizēt

¹³⁰⁵ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 22., 23., 24. lp.

¹³⁰⁶ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 459. l., 44. lp.

¹³⁰⁷ LNA LVVA, 2278. f., 4. apr., 31. l., 3. lp.

¹³⁰⁸ LNA LVVA, 2278. f., 4. apr., 31. l., 2. lp.

¹³⁰⁹ П.Б. Струве Дневник политика (1925 - 1935). Вступ. ст. Вандальковская М.Г., Струве, Н.А. Комментарии А.В. Шаханова. Париж: YMCA Press, 2004. С. 334 - 335.

pretboļševistisku kustību Daugavpilī A. Boguševičs devās prom uz Lietuvu, pieliekot punktu darbībai Latvijā.¹³¹⁰ Savukārt BRP darbība, kā “Ārzemju Krievijas” pretboļševiku tīkla Latvijas filiāle, uzplauka 30. gadu sākumā, taču pavisam citu līderu vadībā.

5.6. “Miļukova lieta”

Fehneru sekotāju aktivitātes pēc organizācijas sagrāves. Pēc F. Fehnera izraidīšanas 1927. gada pavasarī, “kiriloviešu”, kā monarhiskā strāvojuma darbība Latvijā bija praktiski paralizēta, turpmākām aktivitātēm norisinoties pretboļševistiskā kontekstā, taču bez piederības noteiktai noietnei. Lai gan jaunākais Fehners palika Latvijā, viņš vairs nepiedalījās pretboļševistiskajā darbībā. Tomēr tā norisinājās pēc inerces, un tika īstenota viņa bijušo līdzstrādnieku aktivitāšu ietvaros, daļa no tiem bija “Krievu emigrantu biedrības”, vai tās paspārnē izveidotās “Krievu jaunatnes biedrības” locekļi.

1927. gada sākumā savulaik A. Fehnera lolotajiem teroristiskās aktivitātes plāniem pavērās sava veida īstenošanas iespēja, tiesa gan krietni pieticīgu un huligānisku aktivitāšu ietvaros – organizējot obstrukcijas kinoteātros, padomju filmu seansos un citu kinolenšu izrādēs, kurās bija izteikta padomju pieskaņa, simpātijas kreisajām kustībām, vai pretmonarhiskie sižeti. Obstrukcijas bija īstenotas izmantojot ķīmiskās vielas, visdrīzāk kādas gāzes, kas piespieda apmeklētājus pamest kinozāli. Obstrukciju realizācijā piedalījās A. Aderkass, O. Haupts, N. Eglītis, vairāki ģimnāzisti un citi, savulaik ar Fehneru organizāciju saistīti cilvēki.¹³¹¹

Vēloties panākt plašāku publisku rezonansi, līdzīga darbība bija ieplānota “Ārzemju Krievijā” slavenu profesoru un politiķu Aleksandra Kizevettera (*Александр Александрович Кизеветтер*) un Venedikta Mjakotina (*Венедикт Александрович Мякотин*) lekciju laikā. A. Kizevetters savulaik bija viens no Krievijas konstitucionāli demokrātiskās partijas ideologiem, Krievijas impērijas II Valsts Domes deputāts un, lai gan 1917. gada pavasarī puda uzskatus, kas bija tuvi konstitucionālajiem monarhistiem, vēlāk, kļuva nosacīti kreisāks.¹³¹² Savukārt V. Mjakotins savulaik bija “Tautas sociālistiskās darba partijas” dibinātājs un ideologs, Krievijas impērijas laikā eseriem tuvs politiķis. Abi profesori bija vēsturnieki un, analizējot Krievijas sabrukuma iemeslus, distancējās no monarhisma, to aktīvi kritizējot.

Tas bija pietiekošs arguments Fehneru domubiedru darbībai, kuri īpaši neiedziļinājās notikumu cēloņsakarību analītikā. Tomēr tehnisku iemeslu dēļ A. Kizevettera uzstāšanās laikā obstrukcija neizdevās. Tā tika īstenota V. Mjakotina lekcijā februāra vidū, bet vien daļēji, nepanākot vēlamo rezultātu.¹³¹³ Tomēr drīz sazvērnieku pūliņi tika parorientēti, ko atbalstīja gan “kirilovieši”, gan “nikolajejieši”.

Pāvela Miļukova personība un tās vērtējums Latvijas sabiedrībā. Pēc minēto profesoru uzstāšanās, 1927. gada maija sākumā Latvijā bija organizēta citu pasākumu sērija – plaši pazīstamā un pretrunīgi vērtētā Krievijas Pagaidu valdības ārlietu ministra un krievu emigrācijas politiķa, vēstures profesora P. Miļukova lekciju cikls. Latvijā viņa uzstāšanos organizēja lielākais krievu preses izdevums – “Segodnja”. Avīzes galvenais redaktors Maksims Ganfmanis (*Максим Инполитович Ганфман*) savulaik bija Konstitucionāli demokrātiskās partijas biedrs, kā arī tās preses orgāna “Reč” redaktors, starpkaru laikā uzturot ciešus kontaktus ar partijas locekļiem emigrācijā, to skaitā arī ar P. Miļukovu.

P. Miļukova vārds kļuva skandalozs Krievijas impērijas norietā, iestājoties politiskajai krīzei valstī 1916. gada nogalē. Uzstājoties Krievijas IV Valsts domes sēdē P. Miļukovs vērsās ar runu, kurā, kritizējot valdības politiku, apgādes un loģistikas problēmas, korupciju un nolaidību militārajā pārvaldē, pievērsās iespējamai nodevībai, kam it kā varēja būt saikne ar ķeizarienei Aleksandrai

¹³¹⁰ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1., 22., 32., 33., 34. lp.

¹³¹¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 11. lp.

¹³¹² Sadłowski, M. Między Mikołajem II a Leninem. Państwowość rosyjska i jej koncepcje w czasie rewolucji lutowej 1917 roku. Krakow: Universitas, 2022. S. 200, 201.

¹³¹³ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 12. lp.

pietuvinātu sabiedrību, netieši norādot uz slepeno vienošanos ar Vācijas monarhiju. Objektīvi kritizējot valdību un analizējot tās kļūdas, politiķis vairākas reizes iesaucās ar retorisku jautājumu: “Kas tas ir – muļķība vai nodevība?”¹³¹⁴

Īsā laikā šī frāze kļuva par aforismu, taču runas izraisītais efekts līdzinājās sociālās bumbas sprādzienam, to izplatīja kreisie spēki, sabiedrībā un armijā. Dažu mēnešu laikā runa apauga ar baumām, spēcīgi iedragājot jau bez tā zemo sabiedrības uzticību monarhijai. Neraugoties uz publicēšanas aizliegumu, runas tekstu izplatīja nelegāli, piešķirot teiktajam fantastiskus vaibstus un pārvirzot nodevības akcentu uz ķeizarieni, kas tika pamatots ar ķeizarienes vācu izcelsmi. Labējo partiju uzskatos un reakcionārajā krievu sabiedrībā P. Miļukovs tika uztverts kā nodevējs, bet runa kā spēcīgs trieciens Romanovu dinastijas prestižam, kas viņuprāt līdzinājās detonatoram 1917. gada marta notikumos.¹³¹⁵ Atmosfēra bija tik lielā mērā saspīlēta, ka sabiedrībā klīda baumas par paredzamu atentātu pret P. Miļukovu.

Šī pārlicība tika eksportēta trimdā, kur kā monarhistu, tā arī daļēji centriski orientēto uztverē P. Miļukovu uzskatīja par Krievijas un krievu monarhijas nodevēju. Šo negatīvo oreolu pastiprināja Miļukova darbība emigrācijā. 1921. gadā viņš pasludināja “jauno taktiku”, nosodīja “Baltās kustības” līderu darbību, mudināja atteikties no revanšistiskās intervences idejas, aicināja pārskatīt “Baltās kustības” attieksmi pret “nomaļu valstīm”, “ebreju jautājumu”, “revolūcijas iekarojumiem” u. c. Tieši “jaunā taktika” 20. gadu garumā kļuva par iemīļotu labējo un galēji labējo spēku uzbrukumu objektu. Kā minēts, pats P. Miļukovs 1922. gadā kļuva par radikālu monarhistu-terroristu atentāta mērķi, nejauši ejot bojā viņa draugam, slavenā krievu rakstnieka Vladimira Nabokova (*Владимир Владимирович Набоков*) tēvam, politiķim V. Nabokovam.

Latvijas sabiedrībā P. Miļukovs bija vērtēts pretrunīgi – latvieši lielākoties viņu uzskatīja par suverenitātes pretinieku, liberāli orientēta krievu sabiedrības daļa pozitīvi, labēji orientēti krievi – drīzāk par negatīvu tēlu politikā, kas veicināja revolūcijas rašanos. Zīmīgi, ka konservatīvi nacionālistiskie latviešu preses izdevumi P. Miļukovu uzskatīja par naidīgu Latvijas valsts neatkarībai, “vienotās un nedalāmās” piekritēju. Savukārt izteikti labējie krievi un monarhisti ar naidu uzskatīja politiķi par tās pašas “vienotās un nedalāmās” bojāejas vaininieku. Turklāt abas nometnes puda negatīvu attieksmi pret sociāldemokrātiem, kuriem tuvinājās P. Miļukova “jaunā taktika”. Tādejādi, kārtējo reizi abas puses zināmā mērā konsolidējās, viņu kopsaucēja lomā kalpojot naidam pret P. Miļukova politisko darbību, lai gan ikdienā latviešu konservatīvās preses slejās krievu emigranti, pretboļševiki un labējie krievi tika pasniegti negatīvā veidā, kā “vienotās un nedalāmās” adepti.

Vislabvēlīgāk pret P. Miļukovu izturējās nosacīti pilsoniskās sabiedrības aprindās, kas izpaudās avīzēs “Pēdējā Brīdī” un, protams, “Segodnja” publikācijās, uzsverot P. Miļukova pausto, ka Krievijas atdzimšana ir īstenojama “uz draudzīgas sadzīves pamatiem ar jaunajām neatkarīgajām valstīm, kas nodibinātas bijušās Krievijas teritorijā”.¹³¹⁶ Tādēļ, vēl pirms politika ierašanās, Latvijas prese un nosacīti arī sabiedrības daļa bija sadalījusies divās nometnēs: konservatīvi labējie un nacionālistiskie laikraksti, kā “Latvijas Sargs”, “Brīvā Tēvija”, “Latvis”, “Imantas Gars” u. c., centās P. Miļukovu diskreditēt, taču bieži vien skandalozā veidā un salīdzinoši primitīvi. Pilsoniski demokrātiski izdevumi, kā “Pēdējā Brīdī”, “Segodnja”, tieši pretēji – P. Miļukovu atbalstīja un, atzīstot par Latvijai draudzīgu personu, lika uzsvaru uz mītu kļiedēšanu ar faktoloģiski pamatotu materiālu. Centrā ar P. Miļukova darbības nosvērtu un pamatotu kritiku atradās demokrātiskie laikraksti – vācu “Rigasche Rundschau” un krievu “Slovo”.

Ir jāatzīmē, ka par P. Miļukova vizīti visnotaļ lojāli bija noskaņoti latviešu sociāldemokrāti. Acīmredzot tam par iemeslu kalpoja politika novirze no “Baltās kustības” atbalsta, “jaunās taktikas”

¹³¹⁴ Речь П. Н. Миллюкова на заседании Государственной думы (Из стенограммы заседания 1 ноября 1916 года). Pieejams: doc20vek.ru/node/1428 [skatīts 10.03.2019.].

¹³¹⁵ Хрусталев В. Романовы. Последние дни Великой династии. Москва: АСТ, 2013. С. 96.

¹³¹⁶ Gusačenko, A. Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. gadā: Vītālija Aderkasa gadījums. // Latvijas arhīvi 1/2 (2019). 160.-161. lpp.

ietvaros, kas, kā minēts, bija samērā kreisa. Ar profesoru tikās ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns un II. Saeimas sociāldemokrātu frakcijas līderis Roberts Dukurs, kurš intervijā presei veica konstruktīvu un kompetentu ieskatu P. Miļukova darbībā Valsts domē un emigrācijā, kā arī pozitīvi novērtēja politiķa “jauno taktiku”. Citu noteicošu spēku attieksme bija atšķirīga – Latviešu zemnieku savienības frakcijas līderis Kārlis Ulmanis pret P. Miļukovu uzstājās asi negatīvi, balstot savu nostāju uz it kā P. Miļukova paustās frāzes Krievijas Domē, ka autonomijas jautājumos viņš salīdzinājis latviešu tautu ar “samojediem”.¹³¹⁷ Nacionālās apvienības nostāja daļēji saskanēja ar K. Ulmaņa pozīciju, taču bija objektīvāka un ne tik nosodoša. P. Miļukovs viesojās arī Latvijas Saeimas sēdē, kuru apmeklēja ar krievu deputātiem Leontiju Špoļanski (*Леонтий Васильевич Шполянский*) un Elpidiforu Tihonicki (*Елпидифор Михайлович Тихоницкий*), kā arī Jāni Goldmani, kurš Krievijas Valsts Domē kopā ar P. Miļukovu bija Progresīvā bloka loceklis.

Monarhistu konsolidācija: uzbrukums Pāvelam Miļukovam. “Jaunā taktika”, kopsummā ar labējo monarhisto izdevumu primitīvi kultivētiem mītiem par politiķa darbību Valsts Domē, kā arī “kiriloviešiem” tuvas Minhenes monarhistiskās grupas iesaisti 1922. gada atentātā pret P. Miļukovu, īpaši elektrizēja arī Latvijas monarhistu sabiedrību, turklāt ne tikai lielkņaza Kirila, bet arī Nikolaja piekritējus, lielākoties jaunatnes segmentā. Viņu uzskatos P. Miļukova “noziedzīgajām aktivitātēm” pret Krievijas monarhiju un darbībai pret emigrācijas ideāliem bija jābūt sodītiem. Fehneru organizācijas dalībnieki un viņu sabiedrotie nezināja, vai negribēja iedziļināties faktos, ka 1917. gada martā pēc Nikolaja II atteikšanās no troņa P. Miļukovs akcentēja, ka Krievijai ir nepieciešama konstitucionāla monarhija Nikolaja II brāļa Mihaila vadībā. Pilsoņu karā viņš pievienojās “Baltajai kustībai” un, neraugoties uz nesaskaņām ar A. Deņikinu, darbojās Rietumeiropā, lai piesaistītu lielāku Sabiedroto atbalstu pretboļševiku karaspēkiem.¹³¹⁸

Dažas dienas pirms P. Miļukova ierašanās Rīgā, L. Zurova dzīvoklī norisinājās sapulce, piedaloties H. Štrausam, N. Eglītim, Gegello, baronam Leonīdam Noldem (*Леонид Николаевич Нольде*) un Dmitrijam Kotomkinam. Pēdējie divi, līdzīgi kā L. Zurovs, savulaik bija A. Līvena vienības karavīri un kopā ar A. Fehneru piedalījās “Krievu jaunatnes biedrībā”. Uzbrukuma gatavošanā piedalījās arī Ļ. Maidanovičs, kura avantūriskā daba, acīmredzot alka pēc aktivitātēm ja ne PSRS teritorijā, tad vismaz pret kādu “krievu lietas nodevēju”. Spriežot pēc dalībnieku piederības, P. Miļukovs negaidīti kļuva par “kiriloviešu” un “nikolajevešu” straujas tuvināšanās faktoru, vismaz jaunās paaudzes ietvaros.

Sapulces gaitā bija nolemts fiziski uzbrukt vieslektoram pēc uzstāšanās, tomēr plānu nācās pārveidot, uzzinot, ka P. Miļukova apsardzei brīvprātīgi pieteicās ebreju sporta sekcijas jaunatne. Uzbrukumu nolēma īstenot nākamajā dienā, 12. maijā, kad bija ieplānota P. Miļukova otra lekcija “Rīgas amatnieku biedrībā”. Pēc plāna bija paredzēts iesaistīt “kirilovieša” A. Aderkasa brālēnu, citu 19 gadu jaunu “kirilovieti” Vitāliju Aderkasu. V. Aderkasa dzīvi traģiski iespaidoja Krievijas Pilsoņu karš un ar to saistītie notikumi Krievijā, kur viņš devās bēgļu gaitās Pirmajā pasaulēs karā, sekojošos notikumos zaudējot māti, brāli, tēvoci, bez vēsts pazūdot tēvam. Neraugoties uz izcelsmi no senas vācbaltiešu dzimtas, pēc iekšējās un kultūras piederības Vitālijs bija krievs, pēc

¹³¹⁷ Samojeji (самоеды) - Tagad ņenci, vēsturiski pazīstami kā samojeji, klejotāju tauta, kas nodarbojas ar lopkopību, dzīvo Krievijas ziemeļos un ziemeļaustrumos. Konkrētajā kontekstā - nenozīmīgas, pirmatnējo dzīves veidu piekropjošas ciltis, kuru centieni pēc autonomijas būtu komiski.

1917. gadā, 3. janvārī avīzē “Jaunais Vārds” publicēja: “Stāsta, ka pat pēc Goldmaņa pēdējās runas Valsts domē Miļukovs esot kuluāros izteicies, ka, ja visādi latvieši prasot autonomiju, tad arī samojeji to varot prasīt, un tas beidzot tomēr esot pa daudz.” Raksta autors piebilda: “Vai Miļukovs to tiešām ir teicis – to nezinu, bet, ja viņš to arī nav teicis, tad viņš to varēja teikt, jo arī krievu liberālai sabiedrībai un avīzniecībai ir svešas un nesaprotamas Baltijas lietas.” Avīzē paustais nekad netika apstiprināts, bet laika gaitā apauga ar baumām, ko 1927. gadā, Rīgas vizītē kļiedēja pats P. Miļukovs, apliecinot, ka šādu gadījumu neatceras, taču ir pilnīgi pārliecināts, ka neko tamlīdzīgu nav teicis un apliecināja: “Es pazīstu latviešu tautas vēsturi un kultūru, arī mans pirmais skolotājs bija latvietis, kas mani iepazīstināja ar latviešu kultūras pamatiem. Es būtu nosaucams par īstu mežoni, ja varētu latviešus pielīdzināt samojediem. Droši vien tas ir kāds pārpratoms, un man ļoti gribas to izklādināt.” Turpat, 160.-162. lpp.

¹³¹⁸ Gusačenko, A., 160.-161., 164. lpp.

konfesionālās piederības – pareizticīgais, politiski fanātisks monarhists, kopā ar brālēnu piedaloties Fehneru organizācijā un “Krievu emigrantu biedrības” paspārnē dibinātajā “Krievu jaunatnes biedrībā”. Lieki piebilst, ka attiecībā uz P. Miļukovu viņa uzskati bija veidoti monarhiskās propagandas ietekmē un pierunāt piedalīties pret lektoru vērstās aktivitātes nesagādāja īpašas grūtības.¹³¹⁹

1927. gada 12. maijā, starbrīdī, pirms lekcijas otrās daļas sākuma, pie profesora uz skatuves pienāca V. Aderkass ar aploksni rokā un ar acīmredzamu nolūku to pasniegt lektoram. P. Miļukovs pagriezās, domādams, ka vēstulē ir jautājumi, kas saistās ar lekciju, un pasniedza roku, lai paņemtu aploksni. Tajā brīdī jauneklis iesita profesoram plauku. Zālē izcēlās trauksme, saniknotie apmeklētāji metās virsū uzbrucējaam un sāka to sist. Vien policijas iejaukšanās novērsa linča tiesu. Policijas pratināts, uz jautājumiem par motivāciju viņš atbildēja, ka uzskata P. Miļukovu par iemeslu Krievijas impērijas krišanai (“mulķība, vai nodevība” konteksta ietvaros) kas noveda pie boļševiku patvaļas un Pilsoņu kara, kā rezultātā gāja bojā viņa ģimenes locekļi. Uzbrucēja un lielā mērā arī viņa iedvesmotāju inteliģences līmeni raksturo V. Aderkasa atziņas. Jauneklis atzinās, ka nav lasījis nevienu no profesora darbiem, savu P. Miļukova darbības vērtējumu balstot uz kņazienes Olgas Palejas publicēto atmiņu vadmotīviem (labējās subjektivitātēs caustrāvotas), taču lielākoties spriedumu veidojot uz informācijas pamata, ko saņēmis no “cilvēkiem, kuriem nevarēja neticēt.”¹³²⁰

Uzbrukuma sabiedriskā rezonanse. V. Aderkasa uzbrukums izraisīja milzīgu ažiotažu Latvijas presē, kur pasākumu rīkotāji, avīze “Segodnja”, izteica neapmierinātību attiecībā uz Latvijas likumdošanu, kas paredzēja vien sodu par huligānisku rīcību. Viņi puda viedokli, ka V. Aderkasam ir nepieciešams piemērot A. Kerenska laikā pieņemtu likumu, tas ir, izsūtīšanu no valsts, ko parasti piekopa valstij naidīgu personu gadījumā. Analizējot latviešu labējos, t.i. konservatīvos un izteikti nacionālistiskos izdevumus, jāatzīmē, ka to nostāja zināmā mērā solidarizējās ar krievu emigrantiem un viņiem tuvās avīzes “Slovo” orientāciju. Labējie latviešu preses izdevumi nosodīja huligānisko izgājienu, taču tajā pašā laikā puda sapratni attiecībā uz V. Aderkasa motivāciju – izteikt savu nostāju pret tēvzemes izpostīšanu, kurā bija vainīgs P. Miļukovs. Vienlaikus “Latvijas Sargs” asos toņos nostājās opozīcijā “žīdu avīzei “Segodnja”” kā P. Miļukova aicinātājiem un aizstāvjiem.¹³²¹

Ir vērts atzīmēt komisku, bet raksturīgu tā laika iezīmi. Sākotnēji cenšoties ieviest skaidrību Vitālija Aderkasa biogrāfijas niansēs, latviešu presē jaunekļa dzīves gājumam tika automātiski pieskaitīta dalība kņaza A. Līvena militārajos formējumos Latvijas Neatkarības un Krievijas Pilsoņu karā. Lieki piebilst, ka šī informācija pirmo reizi parādījās laikrakstā “Sociāldemokrāts” un tika citu avīžu izplatīta. Tas bija stereotipiski, jo visu starpkaru laiku ne tikai pretboļševistiskie spēki, bet arī labēji orientēti krievi izpelnījās nevisai glaimojošu attieksmi un naidīgu kritiku sociāldemokrātu refleksijā. Ņemot vērā V. Aderkasa dzimšanas gadu, laikā, kad tika izveidota un darbojās Līvena vienība, uzbrucējam bija 11 gadi, turklāt tad viņš nedzīvoja Latvijā.

Ņemot vērā uzbrucēja motivāciju, viņu pamatoti asociēja ar monarhistu organizācijām un nelegālo pretboļševistisku kustību, ko sistemātiski akcentēja pasākuma rīkotāji. Procesa gaitā tika aizturētas vairākas personas, to skaitā A. Fehners, Vasilijš Samojlovs (*Василий Александрович Самойлов*), Ļ. Maidanovičs un citi. V. Aderkasa lietas izmeklēšanā tika veikta kaligrāfiskā ekspertīze. Tās gaitā katram aizdomās turamajam lika uzrakstīt P. Miļukovam iedotās vēstules tekstu, ko parakstīja vairāki cilvēki. Ekspertīzes slēdzienā bija norādīts, ka vēstules teksta autors ir viens cilvēks, bet tās parakstu autori ir citi, starp kuriem vienīgais zināmais ir V. Samojlovs.¹³²²

Izmeklēšanai nebija izdevies pierādīt V. Aderkasa veikto uzbrukuma saistību ar organizēto monarhistu grupējumu, viņš tika tiesāts, un apgabaltiesa viņam piesprieda četrus nedēļus

¹³¹⁹ Турпат, 157. - 158. lpp.

¹³²⁰ Дело Адеркаса в окружном суде. Сегодня. 15.06.1927. С. 5.

¹³²¹ Gusačenko, A., 165. - 166. lpp.

¹³²² LNA LVVA, 3235. f., 2. a., 3701. l., 8., 11., 12. lp.

cietumsodu.¹³²³ Savukārt P. Miļukova uzstāšanās laikā Daugavpilī un Tallinā notika citi starpgadījumi, šoreiz tikai rupjas polemikas veidā no skatītāju puses, tomēr Igaunijas drošības dienesti bija tik lielā mērā norūpējušies, ka izsūtīja vairākus sabiedriskās kārtības traucētājus uz igauņu “Sahalinu” – Kihnu salu.¹³²⁴

Incidenta sekas: Niks Berežanskis. Taču ar to incidenta sekas nebeidzās. Acīmredzot pēc avīzes “Segodnja” norādes (kas vainoja avīzes “Slovo” redakcijas monarhistisko orientāciju) “Slovo” redaktoram, žurnālistam Nikam Berežanskim (*Николай Григорьевич Бережанский*, īstais uzvārds – Kozirevs) bija anulēta uzturēšanās atļauja un jūnija vidū draudēja izsūtīšana no valsts. “Nansena pases” īpašnieks N. Berežanskis Latvijas žurnālistikas laukā darbojās burtiski līdz ar valsts proklamēšanu, jau 1918. gada nogalē izdodot avīzi “Naši dņi”, pirmo krievu periodisko izdevumu neatkarīgajā Latvijā. 1919. gada rudenī kopā ar Jēkabu Bramsu (*Яков Иосифович Брамс*) viņš organizēja “Segodnja” izdevumu un līdz 1922. gadam pildīja avīzes redaktora pienākumus. Nesaskaņu rezultātā viņš pameta redakciju, kas vēlāk zināmā mērā atspoguļojās “Slovo” un “Segodnja” konkurencē. N. Berežanskis bija kompetents žurnālists, specializējās politisko notikumu atspoguļošanā, taču tajā pašā laikā “asas mēles” īpašnieks, kas izpaudās kodīgus un sarkastiskus rakstos, īpaši attiecībā uz konkurentiem, kur pirmais bija “Segodnja”. Ilgtermiņā N. Berežanskis apliecināja sevi kā Latvijai lojāls žurnālists, nereti vērsoties pret krievu reakciju un monarhistiskām organizācijām.¹³²⁵

Tik ātrs solis viņa izsūtīšanas virzienā bija saistīts ar vairākiem faktoriem, starp tiem var minēt Marģera Skujenieka valdības nākšanu pie varas, Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas nosacītu tuvināšanos ar PSRS un antipātijām attiecībā pret “monarhistiem”. Turklāt PSRS jau 1926. gadā veica spiedienu “Slovo” slēgšanai, kas tās traktējumā bija pasniegts kā īpaši naidīgs, reakcionārs izdevums. Daļēji tas atbilda patiesībai, jo, kā minēts, arī “Slovo” izdevniecības īpašnieki, brāļi Belocvetovi, puda izteikti labējus uzskatus, simpatizējot lielkņazam Nikolajam. Minēto un citu notikumu iespaidā valdība veica spiedienu vairāku krievu emigrantu izraidīšanā. Šo personu starpā bija A. Fehners, N. Berežanskis un minētais, Daugavpilī dzīvošais A. Boguševičs.¹³²⁶

Tomēr jūlijā par N. Berežanski iestājās Vācijas žurnālistu un rakstnieku savienība, nosūtot M. Skujniekam kolektīvu vēstuli ar lūgumu atcelt kolēģa izraidīšanu, kurš savulaik bijis viņu organizācijas valdes loceklis un Krievijas imperijā pat cietis no patvaldības, kas apliecināja viņa piederību ne monarhiskai, bet gan liberālai noietnei.¹³²⁷ Par N. Berežanski iestājās arī Saeimas deputāts arhibīskaps Jānis (Pommers), kā arī krievu sabiedriskie darbinieki, un pēc laika izraidīšana tika atcelta, izraidot A. Fehneri.¹³²⁸

“Kiriloviešu” darbības noslēguma fāze. Tomēr arī pēc abu brāļu izraidīšanas, Fehneru vārds atkārtoti iezīmējās krievu sabiedrības kontekstā. Emigrējies uz Ungāriju A. Fehners iesūdzēja tiesā

¹³²³ Gusačenko, A., 166. lpp.

¹³²⁴ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 250. lp.

Igaunijā tie bija bijušie ZRA virsnieki Georgijs Talma, rakstnieks Aleksandrs Čerņavskis, Sergejs Ivkovs, un Igaunijas ROVS nodaļas priekšnieka S. Baiova audzudēls Sergejs Zarkevičs. Vismaz pēdējie divi bija Igaunijas ROVS locekļi. Bijušais S. Bulaka - Balahoviča līdzstrādnieks propagandas jomā, rakstnieks A. Čerņavskis vēlāk kļuva par krievu fašistiskā preses izdevuma autoru un mēģināja Igaunijā dibināt fašistisku partiju. Skandāla iniciators S. Ivkovs bijis visnotaļ nelīdzsvarota personība, vairākkārt mēģinājis īstenot pašnavību. 19. maijā, P. Miļukova uzstāšanās laikā koncertzālē “Estonia”, S. Ivkovs griezās pie lektora ar uzrunu: “Es jau ilgi gaidīju brīdi, Miļukova kungs, lai varētu Jūs apsveikt. Kā zinātniekam Jums ir pasaules slava, bez tam krievu tauta Jums ir devusi divus titulus un tie ir: neģēlis, bezgodis.”

¹³²⁵ Инцидент с Милюковым в Риге // Балтийско-русский сборник. Кн. 2. Под ред. Б. Равдина, Л.Флейшмана. Stanford Slavic Studies, Vol. 28. (2007). С. 222.

¹³²⁶ Постановлено выслать из Латвии пятерых эмигрантов. Сегодня. 11.06.1927. С.5.

¹³²⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 243. lp.

¹³²⁸ Pаметot Latviju, A. Fehners dievies pie brāļa uz Ungāriju, tomēr arī Ungārija nekļuva par Fehneru ilglaicīgu dzīves vietu, 1932. gadā, aizdomās par atentāta gatavošanu pret erchercogu Albrehtu abi brāļi bija izraidīti. Братья Фехнеры готовили покушение Альбрехта 06.07.1932. С.2.

avīzi “Segodnja” par nepatiesu ziņu sniegšanu sakarā ar viņa apcietināšanu monarhistu lietā, kas būtībā bija tikai aizturēšana, taču ziņām nonākot sabiedriskajā telpā viņš tika atlaists no darba. Tomēr iesniegums sodīt redakcijas locekļus bija noraidīts un tie tika attaisnoti.¹³²⁹ Decembrī “Segodnja” redaktoru Aleksandru Kruminski (*Александр Васильевич Круминский*), par personu aizkarošiem izteicieniem presē, tiesā iesūdzēja V. Aderkass un atšķirībā no A. Fehnera tiesa lēma iesūdzētajam par labu, piespriežot A. Kruminskim vienas dienas cietumsodu.¹³³⁰

Kopumā 1927. gada pavasara reids, “Miļukova lieta” un ar to saistītās abu Fehneru izraidīšanas praktiski paralizēja “kiriloviešu” kustību Latvijā. Apzinoties skarbas perspektīvas, Fehneri vēlējās nodot organizācijas vadību kāda respektabla cilvēka rokās, tam visvairāk piemērots bija Liepājas Fehneru pārstāvis, pulkvedis H. Bārs. Cik noprotams, arī pēc “kiriloviešu” iekšējiem noteikumiem jaunu filiāles vadītāju bija nepieciešams apstiprināt Koburgā. A. Fehnerim pamatot Latviju, līdzīgi devās arī potenciālais Latvijas “kiriloviešu” vadītājs, kurš Koburgā bija Kirila apstiprināts. Tomēr atšķirībā no enerģiskajiem Fehneriem un Rīgas organizācijas dalībniekiem, kuru vidējais vecums bija ap 29 gadiem, 55 gadīgais H. Bārs bija krietni pasīvāks un piesardzīgāks, turklāt šķiet, ka arī Fehneru aktīvās darbības laikā skaitījās “Liepājas filiāles” priekšnieks visnotaļ nominālā veidā.

Tomēr arī Koburgas nostāja 1927. gada notikumu ietvaros bija krietni piesardzīgāka, iesakot nepievērsties plašai propagandai un “kiriloviešu” kustības attīstībai Latvijā, vismaz kamēr pie varas ir kreisā valdība. Kreisā kabineta krišanas rezultātā bija paredzēta darbības atjaunošana A. Fehnera vadībā, kam, iespējams, ļautu atgriezties jaunā, t.i. labējā, valdībā. Tādejādi, H. Baram bija uzticēta pagaidu vietnieka pozīcija, organizācijas nominālas darbības uzturēšanai un saziņai ar Koburgu, lielākoties informējot par notikumiem Latvijā.

Kā minēts, Kurzemē H. Bāra darbību atbalstīja Valdemārpilī dzīvojošais A. Štolcers. Rīgā par H. Bāra pārstāvi bija nozīmēts H. Štrauss, uzturot saikni ar Fehneriem Ungārijā. Par spīti 1927. gada reidam Rīgā, tas neskāra Latgales “kiriloviešu” darbību, kas bija pulkveža Konstantīna Smirnova un viņiem tuvu cilvēku vadīta, epizodiski sagādājot informāciju no PSRS.¹³³¹ Tomēr, lielākoties, Latvijas “kiriloviešu” organizācijā sākās stagnācija, laika gaitā kustībai apsīkstot.

“Krievu jaunatnes biedrības” iesaiste. Oficiāli izmeklēšanai neizdevās pierādīt V. Aderkasa uzbrukuma saistību ar organizēto monarhistu grupējumu, lai gan, kā minēts, Politiskās pārvaldes rīcībā bija informācija par viņa līdzdalību “kiriloviešu” organizācijā. Acīmredzot monarhistu konsolidāciju “Miļukova lietā” veicināja ne tikai aklais naidis pret vieslektoru un kādas pretboļševistisku aktivitāšu alka, bet arī uzbrukuma plānotāju un dalībnieku piederība “Krievu jaunatnes biedrībai”. Rīgā tā darbojās vienā ēkā ar “Krievu emigrantu biedrību”, tādejādi kļūstot par izcilu platformu pretboļševistisku aktivitāšu plānošanai.

Izmeklēšanas laikā tika pratināti “Krievu emigrantu biedrības” un “Krievu jaunatnes biedrības” locekļi. Tostarp A. Fehners, V. Samojlovs un vairākkārt minētais “nikolajeviešu” aģents Ļ. Maidanovičs. Spriežot pēc “Krievu jaunatnes biedrības” dokumentācijas, V. Aderkass kļuva iestājās 1926. gada 19. oktobrī. Ņemot vērā biedrības nolikumu, par tās dalībnieku varēja kļūt tikai ar divu pilntiesīgu biedru rekomendāciju. V. Aderkasa gadījumā par viņa garantu uzstājās minētais V. Samojlovs un biedrības priekšnieka vietnieks Vladimirs Kurovs. Zīmīgi, ka V. Aderkass uzreiz tika ieskaitīts nevis kā loceklis, bet kā līdzstrādnieks, kas apliecina administrācijas pārliecību par viņa personību. Izmeklēšanas procesā V. Samojlovs uzvedās visnotaļ savādi – pirmajā pratināšanas dienā, 15. maijā, atzīmēja, ka ar V. Aderkasu viņš nav pazīstams, bet nākamajā dienā atzina, ka pazīst kā Vitāliju, tā arī viņa brālēnu, biedrības locekli, “kirilovieti”, Alfredu Aderkasu, taču tikai pēc izskata, un it kā redzēja viņus vien “Krievu emigrantu biedrības” sarīkojumos.

¹³²⁹ Оправдание Сегодня по делу Фехнера. Сегодня. 17.09.1927. С. 1 .

¹³³⁰ Дело Адеркаса против “Сегодня”. Сегодня. 20.12.1927. С. 5.

¹³³¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 257. lp.

Vasilija Samojlova personība. Var iztēloties dienesta darbinieku reakciju, saņemot tik primitīvi melīgu informāciju, ko bija viegli pārbaudīt, šķirstot biedrības locekļu sarakstus un iestāšanās anketas. Tomēr Politiskās pārvaldes rīcība attiecībā uz V. Samojlovu bija vairāk kā divdomīga, it īpaši iedziļinoties viņa biogrāfijas detaļās. Latvijā viņš ieradās 1923. gadā, nelegāli pārejot Lietuvas – Latvijas robežu. Viņu apcietināja policijas darbinieki, tiesa piesprieda mēneša cietumsodu. Pēc tā izciešanas aizturētais devās pie radiem Igaunijā, šoreiz nelegāli pārejot Latvijas - Igaunijas robežu. Šoreiz viņu apcietināja Igaunijas policija un izraidīja uz Latviju, kur negaidīti viņam tika izsniegta uzturēšanās atļauja. Minētais, kopsummā ar pierādīto iesaisti “Miļukova lietā” un klajiem meliem izmeklēšanā, bija vairāk kā pietiekošs arguments nekavējošai V. Samojlova izraidīšanai, taču jautājums par viņa izraidīšanu pat netika ierosināts.¹³³² Analizējot Latvijas un ārzemju arhīvu dokumentus, var secināt, ka 1927. gadā V. Samojlovs bija saistīts gan A. Kutepova kaujinieku organizāciju, gan ar Latvijas armijas izlūkdienestu, kas, iespējams arī kļuva par galveno iemeslu viņa “imunitātei”. Tomēr vēlāk, jau 1927. gada vasarā, šī sadarbība kļuva par liktenīgu.

“Krievu jaunatnes biedrības” faktors. “Krievu jaunatnes biedrības” nozīme monarhistu darbībā 1927. gadā bija labi zināma Politiskai pārvaldei, kas bija vairākkārt atzīmēts dokumentos. Šajā jomā ir jāoponē vēsturnieces Tatjanas Feigmanes viedoklim, kura pirmā aplūkoja biedrības darbību līdz šim plašākajā starpkaru krievu sabiedrībai veltītajā monogrāfijā “Krievi pirmskara Latvijā”. Analizējot Politiskās pārvaldes aģenta ziņojumu: “...emigrantu jaunatnei pastāvot iespējām tikties “dejās” emigrantu biedrībā, tā saskaras ar pieredzējušiem monarhistiem un uzsūc nepieciešamas idejas”, vēsturniece atzīmē, ka šāds apgalvojums “nespēj nelikt smaidīt tiem cilvēkiem, kuri kaut mazliet ir pazīstami ar tā laika deju vakaru atmosfēru”.¹³³³ Objektīvi vērtējot drošības dienesta darbību, un, ņemot vērā arī pārspilējumus, kas tika pieļauti noteiktu konjunktūru ietvaros, jāatzīst, ka aģentūras ziņojums šajā ziņā bija visai objektīvs. To pierādīja turpmākie notikumi, kuros izpaudās biedrības jaunatnes traģiskā mijiedarbība ar pieredzējušiem monarhistiem.

5.7. Latvijas preboļševistiskais faktors starptautiskajā politiskajā krīzē

“Ievainotā paaudze”. Krievijas Pilsoņu karš un sekojošie notikumi atstāja dziļas brūces vairāk kā 10 miljonu cilvēku dzīvēs, īpaši traumējot bērnu un jaunatnes psihi. Karš iznīcināja vai izšķīra ģimenes, bērniem nonākot trimdā bez vecākiem vai otrādi. Bieži vien vakardienas ģimnāzisti un studenti bija aculiecinieki kara briesmām, cīnījās pret boļševikiem un (vai) piedzīvoja tuvu cilvēku nāvi. Viņu garīgo stāvokli trāpīgi raksturo Aleksandra Bloka (*Александр Александрович Блок*) dzejas rindas: “Mēs – Krievijas briesmīgo gadu bērni, kas nespēj aizmirst it neko.”¹³³⁴ Emigrantu piedzīvotā iespaidam uz atmiņām laika gaitā ievērojami pieauga subjektivitātes pakāpe, kas krievu emigrācijas gadījumā emocionālas hiperbolas veidā palielināja un piešķīra pārspilēti košas krāsas zaudētajam un tikpat lielā mērā sabiezināja negatīvās nokrāsas tajās atmiņās, kas saistījās ar Krievijas sagrāves un trimdas cēloņiem.

Ņemot vērā bērnu un jauniešu psihes īpatnības, šis kontrasts to uztverē un refleksijā bija īpaši izteikts. Daļa jauniešu labi atcerējās dzīvi pirms revolūcijas Krievijā un pat piedalījās Pilsoņu karā, citi bija pārāk jauni, taču piedzīvoja satricinājumus un pēctraumatiska stresa sindromu, pat nebūdami tieši kaujasdarbību dalībnieki. Viņu atmiņās Krievija palika fragmentāru atblāzmu veidā, taču kopumā jaunatnes uztverē tā bija “apsolītā zeme”, kuras tēls bija daļēji mītu un krāšņu vīziju apvīts. Izklāstot šo nostāju, starpkaru Latvijas krievu rakstniece Irina Saburova (*Ирина Евгеньевна Сабурова*) (kura pati piederēja “ievainotajai paaudzei”) rakstīja: “Mums saule lēca vienā valstī, bet norietēja citā.”¹³³⁵ Diametrāli pretēji tika uztverti viņu emigrācijas cēloņi – boļševiki un spēki, kas

¹³³² LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3701. l., 8., 11., 12., 14. lp.

¹³³³ Фейгмане, Т., с. 215.

¹³³⁴ Блок, А. Рожденные в года глухие. Зинаиде Гиппиус. 1914

¹³³⁵ I. Saburova 20. gadu beigās aprecējās ar bijušo A. Deņikina un P. Vrangeļa armijas virsnieku, rakstnieku un dzejnieku Aleksandru Perfiljevu (Александр Михайлович Перфильев), Oskara Stroka pasaules slavenās dziesmas “Ak šīs melnās acis” lirikas autoru.

veicināja Krievijas impērijas sabrukumu. Lielākoties šī nostāja bija pārmantota no vecākiem, taču papildus to kultivēja skolās, jauniešu organizācijās, akcentēja emigrācijas prese un izdevumi. Šī uztvere tika kultivēta emigrācijai raksturīgā revanšistiskā “pavasara karagājiena” garā, jaunatnei “kopš mazotnes iesūcot naidu pret nolādētajiem tēvijas ienaidniekiem, pret kuriem uz nāvi varonīgajos gados cīnījās viņu tēvi un brāļi.”¹³³⁶ Tādejādi, traģiski militāri politiski notikumi spēcīgi iedragāja noteiktas krievu jaunatnes psihi, kam bija tālejošas sekas “ievainotās paaudzes” likteņos kā starpkaru, tā arī vēlākā laika posmā.

Lai gan krievu emigrācija Latvijā neveidoja noteicošu īpatsvaru krievu sabiedrības ietvaros, tai simpatizēja noteikta krievu minoritātes daļa. Šai iedzīvotāju grupai piemita labējais noskaņojums vai vismaz boļševiku režīma nosodoša nostāja, kas bija īpaši izteikta jaunatnes – skolēnu, ģimnāzistu, studentu vidē. Piemēram, starptautiskās “Sokol” kustības (populārākā krievu jauniešu organizācija Latvijā) Daugavpils organizācijā eksistēja nerakstīts likums, kas paredzēja bezierunu izslēgšanu no organizācijas tikai par paustām simpātijām pret boļševikiem vai PSRS. Vecākā krievu studentu korporācija “Fraternitas Arctica” starpkaru posmā akcentēja krieviskuma un padomiskuma antagonismu, praksē liedzot jebkādas izpausmes, kas tiktu asociētas ar PSRS. Vairāki korporācijas dalībnieki, tāpat kā “sokoli” un skauti, cīnījās pret boļševikiem Krievijas Pilsoņu un Latvijas Neatkarības karā, līdz ar to paužot īpaši izteiktu pretboļševistisku noskaņojumu. Tā “Fraternitas Arctica” korporācijas komunikācijā un ikdienas leksikā bija aizliegts pielietot politizētu vārdu “tovariš”, kas tika plaši lietots impērijas laikmetā, bet tikai draudzīgajā konotācijā. To aizvietoja ar vārdu “draugs”.¹³³⁷

Tomēr šī pretboļševistiskā noskaņa “ievainotās paaudzes” kontekstā balansēja uz plānās šķautnes starp boļševisma nepieņemšanu, krievu kultūras, nacionālās identitātes saglabāšanu trimdā līdz pat militāram revanšam nākotnē un noslieci uz ksenofobiju un radikālo melnsimtniecismu, kā arī citām niansēm, kas atsevišķās izpausmēs bija fašistiski un pat radnieciski nacismam. Bieži vien primitīvas radikālu monarhistu idejas, to neskaitāmās populistiskajās publikācijās bija viegli uzņemamas, savukārt tiešs aicinājums uz darbību jaunatnei bija tuvāks par neskaidriem “nenoteicējiem”, “kultūras sargātājiem” u. c.

“Ievainotā paaudze” un terorisms 1927. gadā. Protams, uzskatāmākais šīs grupas darbības piemērs Latvijā bija A. Fehnera aktivitātes, kas gan neiezīmējās loloto teroraktu īstenošanā, taču spēja ietekmēt domubiedrus sīku pasākumu realizācijā, kur spilgtākais bijis V. Aderkasa gadījums. Tomēr monarhiskās propagandas ietekme citkārt bija krietni lielāka, 1927. gada 7. jūnijā, Varšavā notika PSRS diplomātiskā pārstāvja P. Voikova slepkavība, ko īstenoja tipiskākais “ievainotās paaudzes” pārstāvis B. Koverda. P. Voikovs bija ievērojams padomju funkcionārs, uzskatāms par vienu no Romanovu ģimenes slepkavības īstenošanā.

B. Koverda piedzima 1907. gadā, praktiski V. Aderkasa vienaudzis, emigrants, bērnībā piedzīvojis Pilsoņu kara briesmas. Atšķirībā no V. Aderkasa, viņš darbojās pretboļševistiskās baltkrievu avīzes “Belorusskoje slovo” redakcijā un tika instruēts no pazīstama Pilsoņu kara kazaku jesaula Mihaila Jakovļeva (*Михаил Ильич Яковлев*), kurš sagādāja jauneklīgu ieroci. Atšķirībā no P. Miļukova, P. Voikovs bija bruņots un šāva pretī.¹³³⁸ Motivējot savu rīcību, B. Koverda pauda:

¹³³⁶ Тарусский Е. Молодежь под знамена! Часовой. 28.02.1930. С. 3.

¹³³⁷ Konstantīna Vasiļevska atmiņas. Ierakstītas 2011. gada janvārī. Ieraksta autors Daugavpils Sv. Borisa un Ģeļa katedrāles mācītājs tēvs Georgijs Petrovskis. Atšifrēja Andrejs Gusačenko 2017. gada 15. janvārī. Garums 82 minūtes. Glabājas G. Petrovska personīgajā kolekcijā; Рыжакова С. Фуксы, комильтоны, филистры. Москва: РАН Институт этнологии и антропологии, 2015. С. 68. Ir zināms, ka Līvena militārajā formējumā cīnījās sēkojoši “Fraternitas Arctica” dalībnieki: Leonīds Rotasts, Mihails Bobrovs, Vladimirs Kremmerts, Bruno Valdovskis, Ivans Brode. Informācija no studentu korporācijas “Fraternitas Arctica” arhīva. Autors izsaka pateicību “Fraternitas Arctica” filistram Nikolajam Putilinam par informācijas sniegšanu.

¹³³⁸ Б. С. Коверда. Покушение на полпреда СССР П. Л. Войкова.

Pieejams: <http://rovs.atropos.spb.ru/index.php?view=publication&mode=text&id=13> [skatīts 08.12.22].

“Esmu atreibies par Krieviju, par miljoniem cilvēku”. Rezultātā, zibenīgi organizēta tiesa, viņam piesprieda 15 gadus cietumsodu, taču 1937. gadā viņš tika amnestēts.

Burtiski vienlaikus, P. Vojkova slepkavības dienā, Ļeņingradā, “Ļeņingradas komūnas aģitpropagandas nodaļas” klubā nograndis sprādziens, ievainojot 26 cilvēkus. Teroraktu īstenoja A. Kutepova kaujas organizācijas grupa Viktora Larionova (*Виктор Александрович Ларионов*) vadībā. 30 gadu jauns, bijušais P. Vrangeļa Krievu armijas kapteinis, ROVS loceklis V. Larionovs bija pieredzējis, pašreizējais virsnieks, pārējie grupas dalībnieki - divdesmit gadus jauni ģimnāzisti. Viņa vadītā grupa ierādās PSRS no Somijas, visi dalībnieki bija krievu emigranti. Pēc terorakta grupa veiksmīgi atgriezās Somijā, taču vēlāk V. Larionovs tika no Somijas izraidīts. Grupas īstenotā operācija bija daļa no 1927. gada reģionālās darbības plāna, kurā piedalījās arī A. Kutepova aģentūra Latvijā.

Minētie notikumi, kopumā ar krīzi Padomju – Lielbritānijas attiecībās, izveidoja sprādzienbīstamu situāciju, kas propagandas kurināta PSRS sasniedza histērisku apogeju – drīzā kara sākuma draudus, ko it kā organizē Lielbritānijā un tās sabiedrotie, ielencot PSRS. Atceroties salīdzinoši nesen aizvadīto Pilsu karu, Padomju Savienības iedzīvotāji metās veidot pirmās nepieciešamības preču krājumus. Tas izveidoja apgādes krīzi pilsētās un, kopumā ar šķelšanos komunistiskajā partijā, izraisīja stāvokli tuvu panikai, ko papildināja mobilizācijas izmēģinājuma pasākumi.¹³³⁹

Nemot vērā padomju propagandas tradicionālo naratīvu, potenciālu uzbrucēju sabiedroto kategorijai bija pieskaitītas arī Baltijas valstis, kas ne tikai neatbilda īstenošanai, bet pat nebija loģiski pamatots. Tomēr “monarhistu – kapitālistu” savvērestības konteksts guva atskaņas arī Latvijas politiskajā kopainā, it īpaši kreiso spēku retorikā. F. Cielēna refleksijā bija pausta šāda tēze: “reakcionārā monarhistu sabiedrība sākusī aktīvi izpausties ne tikai Latvijā, bet arī citur Baltijā. Acīmredzot viņi saņēma direktīvas no troņa pretendenta, kas liek kāpināt viņu aktivitātes. Būtu labi, ja visas Baltijas valstis uzsāktu koordinētus pasākumus to darbības apkaršanai, būdami ieinteresēti, lai šie spēki neveidotu saspīlējumus un neapdraudētu mieru.”¹³⁴⁰

Savdabīga notikumu rezonanse iezīmējās citādākā veidolā, kam gan vairāk piemita huligāniskais raksturs. 10. jūnijā padomju politiskajam pārstāvim Ivanam Lorencam (*Иван Леопольдович Лоренц*) bija nosūtīta anonīma vēstule krievu valodā. Tās autors, zem pseidonīma “Baltais nabags”, nolādējis L. Lorencu un viņa kolēģus, paužot vēstulē tiešu saistību ar P. Vojkova slepkavību: “Cara slepkava Vojkovs Varšavā jau ir guvis pelnīto atriebību, kas panāks visus, jūs, velna izdzimtenus, neizslēdzot arī tevi. Tā panāks tevi, kad mēs sāksim jūs iznīcināt, tāpat kā OGPU iznīcinājusi mūsu dārgos cīņu brāļus un radniekus”, “Drīz sitīs ilgi gaidītā stunda, tava bojāeja ir nenovēršama. Sargies!” Analizējot vēstules stilistiku, jāatzīmē, ka tā bija rakstīta pirms 1918. gada reformas ortogrāfijā, gramatiski nevainojamā krievu valodā, savukārt rokraksta stils bija drīzāk raksturīgs pieaugušam, impērijas laikā skolu absolvējušam cilvēkam.¹³⁴¹

Šī vēstule nebija vienīgā, ko saņēma padomju pārstāvniecība. 15. jūnijā I. Lorencam bija nosūtīta cita anonīma, šoreiz antisemītiskā garā ieturēta vēstule, krietni rupjākā tonī ar izrēķināšanās draudiem: “tava auna galva būs uzspiesta uz mieta, bet tava miesa kļūs par maitu, simtu suņu un kraukļu maltīti”. Vēstules autors (vai autori) pavisam necenzētā veidā vērsās arī pret I. Lorencas sievu un vēstules nobeigumā parakstījās kā “krievu strādnieki”. Arī šī vēstule bija rakstīta krievu valodā pirmsreformu ortogrāfijā, bez gramatiskām kļūdām, bet šoreiz rokrakstā, kas būtu raksturīgs

¹³³⁹ Англия стремится к созданию балтийского блока против СССР. Известия. 04.09.1927.

С. 1; Грядущая война империалистов против СССР и задача рабочего класса и крестьян. Известия. 17.09.1927.

С. 2; Опытная мобилизация. Известия. 31.08.1927. С. 1.

¹³⁴⁰ Ф. Циеленс о деятельности монархистов. Сегодня. 25.06.1927. С. 1.

¹³⁴¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/6. apr., 128. lp.

vecāku klašu skolniekam, vai studentam. Interesanta detaļa, vēstulē krieviem netipiski bija integrēti veseli un samērā neierasti latviešu izteicieni kā piemēram “āda pār kārti” un “maita purvā”.¹³⁴²

Vēstules stilistiku analizējis arī Politiskās pārvaldes aģentūras nodaļas priekšnieks Roberts Štiglics, viņa skatījumā autors bija “krievs, pielaižams no vietējās krievu skolas jaunatnes aprindas, jo rakstījis pilnīgi pareizā latviešu valodā (pēc jaunās ortogrāfijas).” Nesaprotamu iemeslu dēļ R. Štiglica skatījumā autors varētu nākt no avīzes “Slovo” redakcijai piederīgajiem, jeb no krievu studentu korporācijas “Fraternitas Arctica”.¹³⁴³ Apgalvojums bija visnotaļ apšaubāms, lai gan acīmredzami, ka latviešu sarunvalodas un žargona pratēji “krievu strādnieki” diez vai bija krievu emigranti. Emigrantu konteksts tomēr iezīmējās padomju pārstāvniecības sakarā. Jūlija sākumā “Krievu emigrantu biedrībai” tuvi stāvoši jaunieši iesaistījās nakts miera traucējumā pie pārstāvniecības, vienam no tiem mēģinot ielauzties iekštelpās.

Nemot vērā saspīlētu starptautisku situāciju, vēstules izsauca ažiotažu Ārlietu ministrijā un Politiskajā pārvaldē. Kau gan autorus notvert neizdevās, I. Lorencam no Latvijas puses bija nodrošināta papildus apsardze, kas kam bija samērā kuriozas sekas. Acīmredzot I. Lorencs nebija apmierināts ar apsardzi, kas reizē piekopa novērotāju lomu, un jau augusta beigās izteica protestu par viņam piespiedu kārtā pieaicinātu apsardzi, vēršoties ar lūgumu to atsaukt. Ārlietu ministrijas juridiski administratīvā departamenta priekšnieks Jānis Birznieks policijai “ieteica apsargāšanu neatcelt, bet turpināt, sūtnim nemanot.” Acīmredzot policistiem nepiemita īpašu uzdevumu aģentūras prasmes, apsardze bija atkārtoti pamanīta un pēc I. Lorenca otrkārtējas sūdzības tika atcelta.¹³⁴⁴

“Nikolajevišu” darbība: Aleksandra Kutepova kaujinieku organizācija pret “Trest”. 1927. gada pavasarī izvērtās starptautiskais skandāls, noslēdzoties ilggadīgajai “Trest” operācijai. Kā minēts, profesionāli īstenotajai operācijai bija ievērojami panākumi kā pretboļševiku teroristu iznīcināšanā, tā arī A. Kutepova kaujas aktivitāšu kavēšanā un, pateicoties V. Šulginam, daudziem emigrantiem liekot pārvērtēt skatījumu uz PSRS un cīņai pret to.

Lieki piebilst, ka A. Kutepova ievilināšana PSRS un viņa likvidācija bija OGPU prioritāro uzdevumu lokā. Līdz ar to, lai kļiedētu A. Kutepovu šaubas par organizācijas īsteno būtību (kam neticēja P. Vrangelis, arvien vairāk attālinoties no A. Kutepova), 1923. gada nogalē OGPU atļāva apmesties Maskavā viņa aģentiem – virsniekam Georgijam Radkovičam (*Георгий Николаевич Радкович*) un viņa sievai, kura arī karoja KDDBS un Krievu armijas rindās, Marijai Zaharčenko – Šulca (*Мария Владиславовна Захарченко-Шульц*).

Dzīvojot zem piesega Maskavā, ko nodrošināja OGPU, aģenti noticēja leģendai par “Tresta” varenību un pārliecināja par to arī A. Kutepovu. Šajā ziņā par ievērojamiem argumentiem kalpoja aģentu ilgstošā dzīvošana Maskavā, kā arī vairākkārtēja netraucēta robežas šķērsošana, kas notika it kā pateicoties “Trest” sakariem. A. Kutepova attieksmi nespēja būtiski mainīt pat pretboļševiku sabiedrotā, slavenā britu izlūka S. Reilija, bojāeja. Nostāju nespēja iespaidot arī Polijas Ģenerālštāba aizdomas un daudzi citi trausmaini signāli.¹³⁴⁵

Operācijas noslēgums pienāca 1927. gada aprīlī, E. Operputam atklājot M. Zaharčenko – Šulcai un G. Radkovičam savu identitāti un “Trest” būtību. Publiskā atzīšanās izsauca starptautisku skandālu, bet militārās emigrācijas sabiedrībā rūgtu vilšanos, pamatoti apšaubot A. Kutepova kompetenci. Vienlaikus tas izraisīja paranoidālu nedrošības sajūtu emigrācijā, apzinoties OGPU varenību. A. Kutepovs maija otrajā pusē ieradās Somijā, tiekoties ar saviem aģentiem un E. Operputu. Pēdējais mēģināja pārliecināt pretboļševikus par savu lojalitāti, līdz ar ko apliecināja vēlmi cīnīties viņu rindās turpmākās operācijās PSRS. Viņa piedāvājums sakrita ar ģenerāļa alkām atriebties par “Trest” laikā piespiedu dīkstāvi un daudzu kaujinieku bojāeju.

¹³⁴² LNA LVVA, 3235. f., 1/6. apr., 128.-133. lp.

¹³⁴³ LNA LVVA, 3235. f., 1/6. apr., 313. l., 128., 133., 137. lp.

¹³⁴⁴ Turpat, 138. lp.

¹³⁴⁵ P. Robinson, pp. 138 - 142.

Maija beigās A. Kutepovs pasludināja plaša apmēra teroristisku operāciju Ziemeļrietumu reģionā, uzsvāru liekot uz grupām no Somijas un vēlāk iesaistot arī Latvijas pretboļševikus. 31. maijā no Somijas PSRS teritorijā ieradās M. Zaharčenko-Šulcas un E. Operputa grupa, kā arī jau minētā V. Larionova vadītā grupa – viņa, Monomahova un Solovjova personās. Atšķirībā no veiksmīga V. Larionova grupas terorakta Ļeningradā, Maskavas grupai neizdevās īstenot iecerēto un pēc dažām nedēļām 19.- 23. jūnijā viņi gāja bojā apšaudē.¹³⁴⁶

Aleksandra Kutepova kaujas organizācijas darbība Latvijā. Vienlaicīgi ar notikumiem PSRS aktivizējās arī Latvijas “nikolajeviešu” darbība N. Strekalovska un Ļ. Maidanoviča vadībā. Vēlāk tiem pievienojās vēl viens “Miļukova lieta” iesaistītais – V. Samojlovs, visi trīs bija “Krievu jaunatnes biedrības” dalībnieki un pat dzīvoja vienā dzīvoklī.¹³⁴⁷

Latvijas virziens A. Kutepovam bija nozīmīgs arī pirms 1927. gada un, kā minēts, šajā jomā viņš izmantoja savas tiešas pazīšanās ar sabiedrisko darbinieku un bijušo politiķi V. Presņakovu. Neraugoties uz līdzdalību uzturēšanās atļaujas pagarināšanā, Politiskās pārvaldes rīcībā nonāca informācija, ka V. Presņakovs sadarbojās arī ar OGPU un neoficiāli kalpoja par sakarnieku personu nelegālai nogādāšanai PSRS, kur to lielākā daļa nonāca drošības dienesta rokās. Pēc aģentūras ziņām, “Trest” ietvaros, viņš bija mēģinājis ievilināt PSRS arī pašu A. Kutepovu, kurš sākotnēji piedāvājumam piekritis (Rīgā dzīvoja viņa radnieki), bet ceļā uz Baltijas valstīm, nonākot Vācijā, bija brīdināts no ROVS pretizlūkošnas dienesta, mainot viedokli.¹³⁴⁸

A. Kutepova organizācijas aktivitāšu raksturojums: avotu īpatnības. F. Zeiberliha lomai mazinoties, “Rīgas virziens” tomēr zaudēja savu nozīmi. Papildus informāciju par N. Strekalovska, Ļ. Maidanoviča un citu A. Kutepova kaujinieku darbību sniedza nesen Maskavā esošā Ārzemju Krievijas Aleksandra Solženicina nama arhīvā uzietā N. Strekalovska dienasgrāmata, ko A. Solženicinam bija sava mūža norietā, 1978. gadā, nosūtījis Parīzē dzīvojošais N. Strekalovska kolēģis Pjotrs Kriļičevskis (*Петр Криличевский*). Savukārt Latvijas Valsts vēstures arhīva Politpārvaldes fondā glabājas dokumenti, ko Latvijas Ārlietu ministrijas Austrumnodaļas vadītājs saņēma 1927. gada oktobrī no ģenerālkonsula Ļeningradā Aleksandra Birznieka un 18. oktobrī pārsūtīja Ministru prezidentam un vienā personā arī iekšlietu ministram M. Skujeniekam.

Ģenerālkonsula nosūtītie dokumenti ir izvilks no skaļā “Spiegu – teroristu” procesa, kas norisinājās Ļeningradā 1927. gada 20. – 24. septembrī un bija tieši saistīts ar vairāku Latvijas “nikolajeviešu”, kaujinieku likteņiem. Ņemot vērā, ka process bija publisks, ar mērķi izsaukt pēc iespējas plašāku, vēlams starptautisku, rezonansi 1927. gada saspīlējumu jomā, tā materiālus jāvērtē kritiski, salīdzinot ar citiem pieejamiem dokumentiem. Dotajā gadījumā, salīdzinot ar F. Zeiberliha saraksti, N. Strekalovska dienasgrāmatu un Politiskās pārvaldes informāciju. Materiālu raksturojumu sniedza pats A. Birznieks, atzīmējot: “Materiāls – vienīgi pašu apsūdzēto liecības par savu darbību monarhiskās organizācijās un šo organizāciju vispārējās darbības raksturojums. Jāatzīmē, ka klausoties apsūdzēto liecības, radās pārliecība, ka tie patiešām izstāstīja vaļsirdīgi visu, ko tie vien zināja. Vai nu te spēlēja zināmu lomu kādi solījumi, maza cerība uz dzīvības glābšanu,

¹³⁴⁶ Русская эмиграция в борьбе с большевизмом. Сост. С.В. Волков. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2005. С. 195, 203-204.

Papildus sk. Rislaki, J. Starp dzīvību un nāvi. Latviešu aģenti Somijas-PSRS spiegošanas karā. Rīga: Latvijas Mediji, 2022; Jēkabsons, Ē. Leģendārais latviešu spiegs: Upelincis, fon Staunics, Seljaņinovs, Upeliuss, Upeniņš, Operputs... Kas viņš bija? // Ilustrētā Pasaules Vēsture Nr.7. 2010; Флейшман, Л.: В тисках провокации. Операция "Трест" и русская зарубежная печать. Москва: Новое литературное обозрение, 2003; Б. Прянишников. Незримая паутина: ОГПУ - НКВД против белой эмиграции. Москва: ЭКСМО, 2004.

¹³⁴⁷ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3708. l., 1. lp.

¹³⁴⁸ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 4429. l., 1., 4. lp. V. Presņakova saikne ar padomju specdienestiem un reizē ar krievu monarhistiem bija tik acīmredzama, ka 1927. gada jūlijā viņš bija apcietināts (uz aizdomu pamata par sadarbību ar padomju izlūkdienestu, un reizē ar Parīzes centru) un nozīmēts izraidīšanai. Lēmums vēlāk gan tika atcelts.

Sk. Екабсонс, Э., Флейшман, Л. Первый российский консул в независимой Латвии. Труды по балто-российским отношениям и русской литературе: в честь 70-летия Бориса Равдина // Stanford Slavic studies Vol.42 (2012).

vai cits kas, nav noskaidrojams.”¹³⁴⁹ Šim apgalvojumam var piekrist, jo analizējot A. Birznieka ziņojumu, lielākā daļa no zināmām detaļām sakrīt ar citos avotos minēto informāciju.

Nikolajs Strekalovskis un Ļevs Maidanovičs apcietinājumā. Kā minēts, A. Kutepova kaujas grupas aģenti N. Strekalovskis un Ļ. Maidanovičs ieradās Latvijā 1924. gada nogalē kā Latvijas piederīgie ar ārzemju pasēm un vīzām. Parīzes centra sūtīti, viņu uzdevumos ietilpa šķērsot robežu, zondēt iespēju organizēt šūnas PSRS, kā arī dibināt kontaktus ar bijušajiem Krievijas impērijas armijas virsniekiem, kas dienēja SZSA. 28. novembrī abi aģenti ieradās Zilupē, cenšoties sameklēt F. Zeiberliha norādītu tirdzniecības punktu, kur varēja noālgot pavadoni nelegālai robežas šķērsošanai. Apmaldoties pierobežā, viņi nonāca padomju teritorijā un nolēma atgriezties Latvijā. Šķērsojot Zilupes upi un iznākot Latvijas pusē, viņus apcietināja robežsargs Francis Strods.¹³⁵⁰ Sākotnēji abus pārkāpējus turēja aizdomās par spiegošanu padomju labā un noskaidrošanai nosūtīja uz Rēzekni, kur notika pratināšana policijā un Politiskajā pārvaldē. Lai gan A. Krastkalns solīja sagādāt nevainojamas pasēs, Rīgas izmeklētāji konstatējuši nesakrītību liecībās un pasēs norādītajā informācijā.

Noskaidrojot detaļas, izrādījās, ka ārzemju pasēs ar konkrētiem numuriem bija izdotas citiem cilvēkiem – Jēkabam Augam un Dorei Kronei, bet aizturētajiem tika izdotas kopijas, kas bija parakstītas, viltojot atbildīgā pasu daļas darbinieka parakstu. Pratināšanā N. Strekalovskis un Ļ. Maidanovičs apgalvoja, ka pasēs Parīzē tiem izdeva kāds Aleksandrovš, kurš stādījās priekšā kā Latvijas sūtniecības darbinieks. Vienlaikus abi aizturētie neslēpa nodomus, ka gribēja doties uz PSRS, it kā meklējot radniekus. Izmeklēšanai turpinoties, viņi tika ieslodzīti Rīgas Centrālcietumā, kur tika turēti arī pēc identitātes noskaidrošanas, saņemot izziņas no Parīzes prefektūras. Martā sākotnējā apsūdzība par spiegošanu tomēr tika atcelta, apsūdzot aizdomās turamos dokumentu viltošanā un izmantošanā, ar nolūku maldināt amatpersonas.¹³⁵¹

Abi aģenti bija tuvi draugi un cīņu biedri, kara flotes jūrnieki, piedalījās Pilsoņu karā Austrumu frontē, vēlāk nonāca P. Vrangļa armijā un ar flotī bija evakuēti uz Bizertu, Tunisijā. Acīmredzot N. Strekalovskim bija krietni lielāks svars pretboļševistiskajā kustībā, par ko liecina viņa nesen uzzieta sarakste ar pazīstamu specdienesta aģentu, pretboļševīku S. Reiliju, apspriežot pretboļševistiskās darbības raksturu. Uzmanības vērtā detaļa – korespondenti sarakstījās N. Strekalovskim atrodoties cietumā. 1925. gada martā S. Reilijs viņam rakstīja, ka viens no pamatlīdzekļiem cīņai pret boļševismu ir terors, kura mērķis ir “...saviļņot purvu, izjaukt sistēmu un iznīcināt leģendu par varas neievainojamību, piešķilt dzirksteli!” Kā papildus vadmotīvu S. Reilijs pauda domu, ka Krievijas centram (t. i. “Tresta” veidotajai viltus organizācijai PSRS) ir nepieciešams izziņot par savu eksistenci kādā deklarācijā. Tādā veidā būtu jāpārlicina pasauli par savu eksistenci, kas, viņaprāt, iedrošinātu kā emigrantus, tā arī bijušos Sabiedrotos cīņai pret PSRS.¹³⁵² Acīmredzot par Krievijas centra eksistenci mēģināja pārliecināties arī pats S. Reilijs, “Tresta” izvilināts uz PSRS, kur, kā minēts, 1925. gada septembrī nonāca OGPU rokās.

Oktoobra beigās abi aizdomās turamie tika pārvietoti Rēzeknē, kur notika tiesas sēde. Pēc N. Strekalovska paustā, pirms tiesas, 24. oktobrī ar viņiem sazinājās F. Zeibelriha minētais advokāts Ē. Šenfelds, kurš uzņēmās aizstāvēt “pēc lūguma no Parīzes”. Rezultātā, 27. oktobrī, gandrīz gadu pavadot apcietinājumā, abi aģenti tika atbrīvoti un nosūtīti uz Rīgu, kur viņiem bija nolasīts lēmums par izraidīšanu uz PSRS (sic!). Tomēr, pateicoties Ē. Šenfelda aizbildniecībai, Rīgā ar viņiem sazinājās advokāts A. Bočagovs, kurš panāca valsts izraidīšanas maiņu, uzturot attiecības ar abiem pretboļševīkiem arī turpmāk. Iesaistoties A. Līvenam, viņi guva Francijas konsula apliecinājumu un saņēma vīzu izbraukumam uz Franciju, tādejādi pagarinot uzturēšanās atļauju Latvijā. Vēlāk,

¹³⁴⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 621. l., 13. lp.

¹³⁵⁰ Дом Русского зарубежья им. Александра Солженицына (Ārzemju Krievijas Aleksandra Solženicina nams) Turpmāk DRZ. DRZ, 1. f., 48. l., 2., 3. lp.

¹³⁵¹ Turpat.

¹³⁵² Пыхалов, И. “Переходил границу враг, шпион и диверсант...”// Terra Humana Nr. 4. (2013). С. 51, 54, 55.

izmantojot dažādas likuma īpatnības, viņiem izdevās palikt valstī ilgtermiņā un iekārtoties darbā Rīgā.¹³⁵³

Atbrīvotos apmeklēja arī A. Bočagova sievas Olimpiadas Bočagovas-Ļišinas (*Олимпиада Николаевна Бочагова-Лишина*) meita Anna (*Анна Николаевна Сегедий*), kura savulaik bija precējusies ar abu atbrīvoto cīņu biedru, kara flotes leitnantu Kuftinu, ar kuru piedzīvoja līdzīgu likteni – flotes evakuāciju no Krimas uz Francijas kolonijas Tunisijas ostu Bizertu. Arī viņas brālis, Nikolajs Ļišins (*Николай Николаевич Лишин*) bija kara flotes virsnieks, Pilsuņu kara dalībnieks Kaspijas jūrā un Austrumu frontē, vēlāk aktīvs pretboļševiks 30. gados Latvijā.

Par spīti pārdzīvotajam, nemazinājās kaujinieku degsme atnest domu par pretboļševistisku aktivitāšu īstenošanu. Arī cietumā, veicot ierakstus dienasgrāmatā, N. Strekalovskis atzīmēja, ka “īslaicīgai neveiksmei nedrīkst ļaut sevi mulsināt. Ja esi pielaidis kļūdu un esi par to samaksājis, tad otrreiz jācenšas šo kļūdu nepielaist un jāizmanto gūto pieredzi. Ir devīze: “taisni un pareizi”, pie kā arī būtu jāpieturas”. Cietumā tapušajā dienasgrāmatā N. Strekalovskis centās ievērot stingras pašcenzūras prasības, kas tika atstātas novārtā, privātajā korespondencē ar brāli, jau iznākot no cietuma.

Krietni vaļsirdīgā formā 1925. gada 25. novembrī N. Strekalovskis vēstulē brālim pauda: “Pēc atbrīvošanas mēs visur sagaidījām tik pretimnākošu uzņemšanu”, “mums tagad te ir neapprakstāmi daudz paziņu”, “es esmu te saticis tādu jaunatni, kas mīl Krieviju ne tikai vārdos, kā mēs Parīzē, bet arī darbos. Visi dzīvo ne tikai sev, kā mēs, bet arī Krievijai. Ko mēs esam izdarījuši? Neko! Bet viņi darbojas”, “es neatgriezīšos Parīzē. Priekš kam? Ko es tur darīšu? Es esmu izvēlējis ceļu un eju pa to, pietiek izvairīties. Jau sen bija laiks uzsākt lietu, krievu lietu”, “taisni sludiniet monarhijas ideju, mūsu kaujas saukli: “Par Ticību, Keizaru, Tēviju””, “Ļoti vēlos tevi satikt un būt tavs draugs, nākotnes dižajā Krievijas impērijā.”¹³⁵⁴

Sadarbība ar Armijas komandiera štāba Operatīvas daļas III nodaļu. Attiecībā uz nākotnes plāniem N. Strekalovskis atzīmēja, ka “pagaidām esam Rīgā, bet drīz brauksim tālāk”. Minētais sakrita ar A. Birznieka ziņojumu, kurā bija pausts, ka īsi pēc atbrīvošanas N. Strekalovskis atkārtoti mēģināja šķērsot robežu, griežoties pie L. Zurova, kas varēja atbilst īstenībai, ņemot vērā sajūsmu pilnu vēstuli par jaunatnes noskaņojumu. Ar L. Zurova palīdzību viņš gada beigās mēģinājis atkārtoti šķērsot robežu, bet atkal neveiksmīgi, taču šoreiz nebija apcietināts.¹³⁵⁵

1926. gada pirmajā pusē viņš nolēma izmantot cietumā gūtās pazīšanās un griezās pie kādreizējā kameras biedra Aleksandra Prjahina (*Александр Георгиевич Пряхин*), kurš figurēja arī pretboļševika dienasgrāmatā, ar piebildi, ka jāpieraksta adresi “kādreiz viņu būs iespējams satikt Krievijā, griežoties pie Anf. Girsas Jaroslavļā.”¹³⁵⁶ A. Prjahins izcieta sodu par dalību organizētā grupējumā, zogot vērtslietas un naudu no sūtījumiem un vēstulēm.¹³⁵⁷ Acīmredzot A. Prjahins bija pazīstams ar specdienestu darbības īpatnībām un ieteica N. Strekalovskim griezties tieši pie izlūkdienesta pārstāvjiem. Iznākot no cietuma, 1926. gada vidū A. Prjahins organizēja tikšanās dzīvoklī pie armijas komandiera štāba Operatīvās daļas III nodaļas aģentūras nodaļas vadītāja Nikolaja Lindes.¹³⁵⁸

Kā minēts iepriekšējā nodaļā, N. Lindes darbība bija epizodiski saistīta ar pretboļševiku aktivitātēm, kā arī ar citām darīšanām izlūkdienesta interešu jomā. Iepazīstoties ar N. Strekalovska biogrāfiju, N. Linde piekrita nodrošināt drošu robežas parēju, pretī pieprasot sniegt “dažas militārā rakstura ziņas.” N. Strekalovskis piekrita un 1926. gada augustā devās uz Zilupi, kur stādījās priekšā Zilupes Operatīvās daļas punkta priekšniekam, kapteinim Ervīnam Akermanim, sniedzot N.

¹³⁵³ BAR. Riga to Kutepov, ROVS box 11. pp. 173, 183; DRZ, 1. f., 48. l., 32, 103, 104, 61. lp.

¹³⁵⁴ DRZ, 1. f., 48. l., 107. lp.

¹³⁵⁵ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 621. l., 14. lp.

¹³⁵⁶ DRZ, 1. f., 48. l., 32., 103., 104., 61., 62., 106. lp.

¹³⁵⁷ Кунстманиада. Сегодня. 17.01.1924. С.6.

¹³⁵⁸ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 621. l., 14. lp.; Trautmanis, A. Izlūkošanas noslēpumi. Rīga: Goldberg Trust, 2015. 94. lpp.

Lindes rekomendācijas vēstuli. Aptuveni šajā laikā N. Strekalovska biogrāfijā parādījās jauns pavērsiens – viņš nomainīja identitāti, kļūstot par Nikolaju Strojevu (citur – Strojevojs) (*Николай Павлович Строев, Строевой*), savukārt OGPU dokumentos viņš figurē arī kā Burovs (*Буров*). Gatavojoties robežas šķērsošanai Ļ. Maidanovičam un N. Strekalovskim bija izsniegtas arī viltotas padomju pases.¹³⁵⁹

Interesanti, ka fakts par N. Strekalovska jaunu segvārdu nebija minēts A. Birznieka ziņojumā un arī Politiskās pārvaldes dokumentos figurēja abas personas, lai gan N. Strekalovska un N. Strojeva biogrāfijas dati pilnībā sakrita. Jāatzīmē, ka šajā jomā III nodaļas un Politiskās pārvaldes starpā visdrīzāk bija visnotaļ limitēta informācijas aprīte, jo arī vēlāk drošības dienesta ziņojumos N. Strekalovskis un N. Strojvojs tika minēti kā dažādas personas.¹³⁶⁰

Īsi pēc tam ar A. Akermana līdzstrādnieka, aģenta Vitkovska palīdzību aģenti vairākkārt šķērsoja robežu Fedorki sādžas apkaimē no Latvijas puses, uz Ziemeļaustrumiem no Zilupes, nonākot Opockas rajonā.¹³⁶¹ Acīmredzot N. Strekalovskis nebija īpaši apmierināts sadarbībā ar izlūkdienestu, jo sarunā ar A. Kutepovu pauda vēlmi strādāt bez spiegošanas svešas valsts izlūkdienesta vajadzībām, taču bija iedrošināts, ka iesāktais kurss ir vienīgais pieejamais variants, “robežas pāriešanas atļauju jākompensē ar materiālu vākšanu”, taču no Parīzes bija ieteikts svarīgas izlūkošanas rakstura ziņas Latvijas pusei nesniegt. Realitātē Latvijas armijas izlūkdienestam sniedza samērā plašu, taču mazsvarīgu informāciju. Kā uzskatāmu piemēru var minēt dzejas rindas, kas tika iegravētas uz Aleksandra III pieminēkļa un tika sniegtas kopā ar citu informāciju III nodaļas aģentiem.¹³⁶²

Tomēr sadarbība ar III nodaļu pastāvēja arī 1927. gadā, jo februārī N. Strekalovskis devās uz Parīzi, lai personīgi tiktos ar A. Kutepovu, bet Francijas vīzu un atļauju iecerot Latvijā viņam palīdzēja noformēt N. Linde, stādot aģentu priekšā III nodaļas priekšniekam, kapteinim A. Vinteram.¹³⁶³ Parīzē viņš tikās ne tikai ar A. Kutepovu, bet arī ar lielkņazu Nikolaju, veicot ieskatu savas darbības nišēs un saņemot jaunus uzdevumus turpmākajām aktivitātēm.¹³⁶⁴

Kā bija minēts, A. Kutepova pretboļševistiskās cīņas stratēģijā vienu no centrālām vietām ieņēma savu aģentu infiltrāciju SZSA, apvērsuma vai iespējamo sacelšanos organizēšanu. 1926. gada vasarā N. Strekalovskis un Ļ. Maidanovičs saņēma A. Kutepova uzdevumu nodibināt kontaktus ar SZSA Ļeņingradas kara apgabala 5. nodaļas štāba priekšnieku Dmitriju Zujevu (*Дмитрий Дмитриевич Зуев*), bijušo gvardes pulkvedi, kurš savulaik dienēja kopā ar A. Kutepovu Preobraženska pulkā. A. Kutepovs un viņa Parīzes centra līdzstrādnieki ilgstoši sarakstījās ar D. Zujevu, cenšoties zondēt situāciju SZSA, apvērsuma iespējas un pārrunājot starptautisko politisko situāciju. Savukārt Latvijas emisāru uzdevumos ietilpa izlūkošanas informācijas iegūšana no D. Zujeva, kā arī pretboļševistiskās darbības paplašināšana Ļeņingradā un apkaimē. Uzdevuma ietvaros bija paredzēts nodibināt sakarus kā ar pašu D. Zujevu, tā arī ar citiem Preobraženska pulka virsniekiem, izveidojot uzticamu personu tīklu. Ierodoties Ļeņingradā, abi aģenti apmetās pie Ļ. Maidanoviča brālēna Sergeja Jakimoviča.¹³⁶⁵ Nodzīvojot Ļeņingradā vairākus mēnešus, viņi atgriezās Latvijā un atveda centram nepieciešamo informāciju, tostarp arī D. Zujeva sniegtus ziņojumus.¹³⁶⁶

¹³⁵⁹ СОЛОВЬЕВ, М., с. 48 - 49.

¹³⁶⁰ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3708. l., 2., 7. lp.

¹³⁶¹ Турпат.; СОЛОВЬЕВ, М., с. 49.

¹³⁶² СОЛОВЬЕВ, М., с. 49.

¹³⁶³ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 621. l., 14. lp.; Faktu, ka N. Strekalovskis 1927. gada sākumā bija apmeklējis Parīzi apstiprinājis arī Ļ. Maidanovičs gada nogalē veiktajā pratināšanā. LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3708. l., 2. lp.

¹³⁶⁴ СОЛОВЬЕВ, М., с. 19.

¹³⁶⁵ Pēc Ļ. Maidanoviča meitas Jeļenas disertācijas autoram paustā, S. Jakimovičs bija strādnieks, taču, visdrīzāk padomju varai nesimpatizējoša persona. Pēc S. Kirova slepkavības, sākoties represiju vilnim, viņš bija aizturēts un izsūtīts uz Astrahaņas apgabalu.

¹³⁶⁶ СОЛОВЬЕВ, М., с. 50.

Dmitrija Zujeva sadarbība ar Parīzes centru un OGPU. Šajā kontekstā ir vērts pievērst uzmanību D. Zujeva personībai, kas bija diezgan pretrunīga. Infantērijas ģenerāļa dēls, ar izcilību absolvēja prestižu Pāžu korpusu,¹³⁶⁷ lieliski pārvaldīja 5 valodas un reizē ar A. Kutepovu uzsāka dienestu leibgvardes Preobraženska pulkā. Elitārajā pulkā viņš komandēja 1. rotu (tā saucamo Cara rotu), kas piedalījās valsts svinīgos pasākumos, atrodoties vistuvāk imperatoram. Tam sekoja dalība Pirmajā pasaules karā, dienests virspavēlnieka štābā un strauja virzīšanās karjeras kāpnēs, 1917. gadā (27 gadu vecumā) viņam bija piešķirta pulkveža pakāpe. 1917. gada nogalē, pēc pulka komandiera A. Kutepova pavēles, D. Zujevs savā dzīvoklī paslēpa pulka sakramentālo atribūtu – karogu. Secinot no minētā, virsniekam izcili piemērota vieta būtu “Baltās kustības” rindās, varbūt pat līdztekus savam pulka biedram A. Kutepovam. Skarbajā realitātē viss izvērtās citādāk. Laikā, kad norisinājās spraigākās cīņas Pilsoņu kara frontēs, viņš strādāja arhīvā Petrogradā, bet 1919. gada septembrī uzsāka dienestu SZSA “vojenspeca”¹³⁶⁸ amatā. Atsevišķos avotos minēts, ka 1918. – 1919. gadā viņš bija iesaistīts slepenu virsnieku organizāciju darbībā, gatavojot sacelšanās, tiklīdz ZRA nonāktu Petrogrades nomalē.¹³⁶⁹

Pēc citām ziņām, 1923. gadā D. Zujevs tika OGPU savervēts, kur darbojās zem segvārda “Akkuratnij” un 1924. gadā bija iesaistīts OGPU īstenotajās “D-7” un “Trest” operācijās. “D-7” ietvaros OGPU pretizlūkošanas nodaļa no savervētiem Ļeņingradas kara apgabala štāba virsniekiem izveidoja viltus virsnieku organizāciju. Tās mērķos ietilpa sakaru dibināšana ar ROVS, to darbības paralizēšanai PSRS, iznīcinot A. Kutepova aģentūru. Informācijas par “D-7” lietderības koeficientu ir gaužām maz, tomēr ir zināms, ka 1928. gadā operācija faktiski izgāzās, OGPU aģentam, “virsnieku organizācijas” vadītājam, pārejot ROVS pusē.¹³⁷⁰

Neraugoties uz iespējamo OGPU informētību par A. Kutepova emisāru darbību Ļeņingradā, N. Strekalovskis ne tikai spēja netraucēti dzīvot Ļeņingradā, bet pat tika iekārtots darbā flotē, kur apkopoja dažāda rakstura informāciju, to skaitā jūrnīeku noskaņojumu, attieksmi pret valdību, procesiem pasaulē u. c. Savukārt Ļ. Maidanovičs gada beigās atgriezās Latvijā.¹³⁷¹

Kā minēts, kopš 1926. gada sākuma Latvijas “nikolajeviešu” darbībā iezīmējās jauns pavērsiens, F. Zeiberlihs zaudēja centra uzticību un A. Kutepova aģentūras aktivitātes turpmāk norisinājās B. Engelharta vadībā. Tas izsauca nepatiku no F. Zeiberliha, kura pienākumos šobrīd ietilpa tikai propagandas literatūras piegādes jautājums. Lai gan Igaunijā dzīvojošais B. Engelharts samērā veiksmīgi vadīja Igaunijas aģentūru, viņš nespēja pienācīgi veikt analogiskus pienākumus Latvijā. Šos pienākumus kā centrs, tā arī B. Engelharts 1927. gadā vēlējās uzticēt Ļ. Maidanovičam, kura loma sadarbībā ar Latvijas specdienestiem pieauga, kļūstot par sakarnieku starp N. Lindi un B. Engelhartu.¹³⁷² Par Ļ. Maidanoviča lomas pieaugumu liecina arī citi fakti, kas 1927. gadā iezīmējās sarežģītu un daudzpusīgu procesu ietvaros.

Nikolaja Poļanska un Ļeva Maidanoviča dubultaģentu darbība. 1926. gada 15. novembrī no Parīzes uz Tallīnu bija nosūtīts kāda Francijas uzņēmuma pārstāvis, krievu emigrants Nikolajs Poļanskis (*Николай Евгеньевич Полянский*) ar mērķi vienoties ar vietējiem ražotājiem par lineļlas iepirkumiem. Patiesībā N. Poļanskis bija A. Kutepova emisārs un gada nogalē tika organizācijas norīkots uz Latviju pie sava paziņas Ļ. Maidanoviča, turpmākai nosūtīšanai PSRS. Līdzīgi kā Ļ.

¹³⁶⁷ Пажу корпус (Пажеский Его Императорского Величества корпус). Laikā no 1802. līdz 1917. gadam Krievijas impērijā elitāra militārā mācību iestāde, kas deva īpašas izredzes karjeras veidošanai imperatora galmā.

¹³⁶⁸ Вojenspecs (военспец, военный специалист) militārie speciālisti, lielākoties pirmsrevolūcijas laika virsnieki, profesionāļi, kuri piedalījās padomju karaspēku izveidē, Pilsoņu karā un attīstībā starpkaru posmā.

¹³⁶⁹ Ганин, А. “Одни офицерские или интеллигентские организации никакого переворота осуществить сами не смогут...” Антибольшевистское подполье в Петрограде в 1919 году в документах архива генерала Н.Н. Юденича. // Журнал российских и восточноевропейских исследований. Нр. 3/30 (2022). С. 157 – 159.

¹³⁷⁰ Колпакиди, А. Щит и меч: руководители органов государственной безопасности московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации: энциклопедический справочник Москва: ОЛМА-пресс, 2002. С. 19.

¹³⁷¹ Соловьев, М., с. 50, 155; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41905. l., 14.-15. lp.

¹³⁷² LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41905. l., 14.-15. lp.

Maidanovičs, arī 25 gadīgais N. Poļanskis bija kara flotes jūrnieks, mičmaņa pakāpē dienēja P. Vrangeļa karaspēkos, nonāca emigrācijā Parīzē, kur vēlāk iestājās A. Kutepova kaujas organizācijā. Rīgā viņš tikās ar Ļ. Maidanoviču un tikšanās reizē bija atklāts, ka 1926. gada rudenī Ļ. Maidanovičs tika OGPU aizturēts un pārvervēts par padomju aģentu, dezinformācijas sniegšanai Latvijas pusei. Vienlaicīgi Ļ. Maidanovičs maldināja kā OGPU, tā arī sniedza sagrozīto informāciju III nodaļai.¹³⁷³ N. Poļanskis ar Ļ. Maidanoviča starpniecību bija stādīts priekšā N. Lindem un tādā pašā veidā iekārtots par Latvijas armijas izlūkdienesta aģentu, uzsākot gatavoties nosūtīšanai uz PSRS.¹³⁷⁴

Armijas izlūkdienesta uzdevumos viņam bija jānogādā informācija par aviācijas, kavalērijas, bruņotās tehnikas daļām, par militāro rūpniecību, tiltiem, kā arī dzelzceļu līniju plānus, slepenās pavēles, u. c. Ar Zilupes Operatīvās daļas punkta priekšnieka, kapteiņa E. Akermaņa starpniecību viņam bija nodrošināta viltota pase uz PSRS pilsoņa Nikolaja Nikoļska (*Николай Евгеньевич Никольский*) vārda, kā arī ieroči – “Brauning” pistoles. Naktī uz 1927. gada 1. janvāri viņš tika iesūtīts padomju teritorijā, šķērsojot robežu tajā pašā rajonā, kur to veica līdz šim sūtītie aģenti, tas ir Frolovki sādžas apkaimē, ienākot padomju pusē Zilezera rajonā.¹³⁷⁵ Tomēr drīz N. Poļanskis apmaldījās un nonāca Lutuševo ciemā, kur lūdza zemniekiem atļauju pārnakšņot viņu mājās, taču drīz tika robežsargu apcietināts.

Atsakoties sniegt liecības robežsardzes punktā, N. Poļanskis lūdza, lai viņu nogādā štābā, tas ir Ļeņingradā. 3. janvārī īstenotā pratināšanā viņš atzinās, ka darbojās Latvijas armijas izlūkdienesta interesēs un iestājās tajā ar Ļ. Maidanoviča palīdzību. Vienlaicīgi viņš slēpa A. Kutepova rīkojumu, kura ietvaros Ļeņingradā viņam bija jātiekas ar D. Zujevu un jānomaina N. Strekalovski, kuram bija jādodas jūrā, pildot iepriekšminētos uzdevumus.¹³⁷⁶ OGPU izmeklētājiem viņš nodeva visus N. Lindes sniegtos uzdevumus, kā arī citu informāciju, kādas līdzī esošās vēstules un grāmatas. Pēc N. Poļanska paustā, korespondenci un grāmatas viņam bija jānodod tiekoties Ļeņingradā, īpaši nozīmētā laikā un vietā ar noteiktu personu, kuru viņš nepazīna un varēja atpazīt tikai pēc mutiski sniegta raksturojuma, komunikācijai izmantojot paroļu sistēmu. Tomēr aizturēšanas rezultātā it kā nozīmētā tikšanās bija nokavēta un uzdevumu vairs nebija iespējams realizēt.¹³⁷⁷

Negaidīti un tajā pašā dienā, N. Poļanskis piedāvājis savus pakalpojumus dubultaģenta lomā, pildot OGPU Pretizlūkošanas nodaļas uzdevumus Latvijas armijas izlūkdienesta dezinformācijai.¹³⁷⁸ No savas puses OGPU piekrita, piešķirot viņam kodēto numuru 101. Šajā sakarā protokolā ir atzīmēts, ka OGPU pretizlūkošanas nodaļa tajā laikā “īstenoja valsts mēroga operāciju, kurā figurēja monarhistu organizācijas un Latvijas izlūkdienesta aģents Maidanovičs”.¹³⁷⁹

Faktiski N. Poļanskim un Ļ. Maidanovičam izdevās īstenot iecerēto – “netīšām apmaldoties” nonākt štābā, maldināt OGPU darbiniekus, pārliecinot, ka N. Poļanskis īsteno tikai Latvijas izlūkdienesta uzdevumus un kļūt par dubultaģentu. Acīmredzot tas bija veikts, lai varētu vieglāk īstenot A. Kutepova uzdevumus Ļeņingradā, primāri tiekoties ar D. Zujevu, kurš bija galvenais informācijas avots. N. Poļanskim tika atgrieztas konfiscētās mantas un ļāva atgriezties Latvijā. Tomēr pēc atbrīvošanas viņš spēja satikties ar D. Zujevu, saņemot nepieciešamās ziņas un paziņojot par A. Kutepova plāniem paplašināt teroristisku darbību, veicot atentātus pret padomju funkcionāriem.¹³⁸⁰

Ierodoties Latvijā 8. janvārī viņš devās uz III nodaļu, kur paziņoja par notikušo. Tas bija uzņemts kā laba iespēja sniegt dezinformāciju padomju pusei ar viņa, kā dubultaģenta, starpniecību.

¹³⁷³ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41905. l., 18. lp.

¹³⁷⁴ Turpat, 8. lp.

¹³⁷⁵ Turpat, 9.-10. lp.

¹³⁷⁶ Turpat, 12. lp.

¹³⁷⁷ Turpat, 19. lp.

¹³⁷⁸ Turpat, 30. lp.

¹³⁷⁹ Turpat.

¹³⁸⁰ СОЛОВЬЕВ, М., с 157.

Vienlaicīgi šī darbība bija apstiprināta arī no A. Kutepova vietnieka, pulkveža A. Zajcova. Pie reizes A. Zajcovs deva uzdevumu atkārtoti doties uz Ļeņingradu, tikties ar D. Zujevu un sākt teroristisku operāciju plānošanu. Acīmredzot viņam bija sniegti arī uzdevumi no Latvijas armijas izlūkdienesta, jo 18. februārī viņš atkārtoti ieradās Ļeņingradā, taču praktiski uzreiz tika apcietināts.¹³⁸¹ Jau 24. februārī N. Poļanska lieta bija nosūtīta OGPU Pretizlūkošanas nodaļas priekšniekam A. Artuzovam un 1. martā ar OGPU priekšsēdētāja vietnieka Heinriha Jagodas (*Генрих Григорьевич Ягода*) parakstu viņam bija piespriests nāves sods, kas nākamajā dienā tika īstenots.¹³⁸²

D. Zujeva loma N. Poļanska lietā. Sarežģītas un daudzpusīgas N. Poļanska lietas sakarā rodas vairāki jautājumi, uzmanības centrā atkārtoti nonākot D. Zujevam. Otrajā apcietināšanas reizē N. Poļanskis sniedza detalizētas liecības, atklāti minot D. Zujeva vārdu, kā arī detaļas par viņa vadītās “slepenas organizācijas” būtību un dislokāciju. Nav šaubu, ka D. Zujeva īstenotā N. Poļanska maldināšana norāda uz pirmā iesaisti specdienesta darbībā, visdrīzāk “D-7” operācijas ietvaros. Arī viņa vārds protokolā bija slēpts zem burta Z, kas atkal norāda uz iesaisti pret A. Kutepova organizāciju veidotajā operācijā.¹³⁸³ Protams, par to liecina arī pats fakts, ka D. Zujevs netika apcietināts, kas noteikti notiktu, ja viņš nebūtu iesaistīts minētajā darbībā. Arī patiesa informācija par N. Poļanska personu OGPU rīcībā nonāca tikai pēc aģenta tikšanās ar D. Zujevu, kas vēlreiz liecina par pēdējā tiešo iesaisti N. Poļanska darbības atmaskošanā. Viennozīmīgi nevar noliegt arī Ļ. Maidanoviča iesaisti procesā, tomēr 1927. gadā viņš vairs nav devies uz PSRS, iespējams apzinoties apcietināšanas draudus, lai gan nevar pilnībā noliegt viņa sadarbību ar OGPU.

Kopumā, neraugoties uz sākotnējā uzdevuma īstenošanu (t.i. OGPU maldināšanu un N. Poļanska vervēšanu par specdienesta aģentu), realizēt iecerēto mērķi nebija izdevies. Tomēr arī OGPU nebija izdevies realizēt Latvijas armijas III nodaļas maldināšanas operāciju. Savukārt N. Poļanska apcietināšanas un “Tresta” noslēguma rezultātā D. Zujeva un Parīzes centra saikne pārtrūka, pēdējai A. Kutepova korespondencei pie D. Zujeva nonākot marta sākumā.¹³⁸⁴ Tieši korespondences sakarā rodas papildus jautājums par D. Zujeva iesaisti N. Poļanska apcietināšanā. Korespondence nonāca OGPU rīcībā un šobrīd glabājas Ļeņingradas apgabala FSB arhīvā. Protams, tas rada pieņēmumu, ka visa sarakste ar Parīzes centru tika īstenota OGPU kontrolē.

Tomēr, iespējams tas ir skaidrojams ar 1930.-1931. gadā OGPU īstenotu operāciju “Vesna”, kas bija organizēta pēc tiešas Staļina iniciatīvas, aizturot simtiem virsnieku, ierēdņu, ārstu un citu profesiju pārstāvju “no bijušajiem”, t. i. no profesionāļiem, kuru karjera veidojās impērijas laikā un pēc OGPU uzskatiem, tie nebija padomju varai lojāli un (vai) saglabāja saiknes ar emigrāciju. Īpašu nozīmi operācijas ietvaros pievērsa “vojenspeciēm”, kuri bija akūti nepieciešami Pilsoņu kara posmā, kā arī 20. gados, stiprinot SZSA, bet nekad nav baudījuši partijas un Staļina uzticību. Līdz ar to, mazinoties to lomai armijā, Staļins veica sen iecerēto – “vojenspecu” likvidāciju, kas norisinājās viļņveidīgi līdz 1930. gadu beigām.¹³⁸⁵

“Vojenspecu” starpā 1930. gada 29. decembrī tika apcietināts arī D. Zujevs, turklāt tieši kā “kontrrevolucionārās virsnieku organizācijas dalībnieks”. Kratīšanas laikā pie viņa bija atrasts liktenīgais Preobraženska pulka karogs un, iespējamas arī A. Kutepova korespondence. 13 gadus cītīgi glabātais leibgvardes pulka karogs, reizē ar ilgstošu darbību OGPU labā kalpoja par papildus apliecinājumu D. Zujeva personības duālajam raksturam. Tomēr 1931. gadā “vojenspecu” piemeklēja N. Poļanska liktenis – 26. jūnijā viņš bija sodīts ar nāvi.¹³⁸⁶

¹³⁸¹ LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41905. l., 20. lp.

¹³⁸² Turpat 31., 38.-39. lp.

¹³⁸³ Turpat, 16. lp.

¹³⁸⁴ Соловьев, М., с. 164.

¹³⁸⁵ Ганин, А. В тени “Весны”. Бывшие офицеры под репрессиями начала 1930-х годов. Родина Нр.6 (2014). С. 95 – 101.

¹³⁸⁶ Дмитрий Дмитриевич Зуев. Pieejams: ria1914.info/index.php/Зуев_Дмитрий_Дмитриевич [skatīts 29.07.23]

Vasilijs Samojlovs. 1927. gadā Latvijas aģentu lokā bija iesaistīts iepriekšminētais V. Samojlovs. Bijušais ZRA praporščiks V. Samojlovs 1920. gadā nonāca Polijā un kā daudzi “ziemeļrietumnieki” iesaistījās krievu karaspēkos Polijas armijā, kam sekoja internēšana. Pēc internēto nometņu likvidācijas, aptuveni 1923. gadā ieradās Ungārijā, kļūstot par “kiriloviešu” atbalstītāju. Vēlāk ieradās Vācijā, kur izveidoja kontaktus ar “kiriloviešu” centru Koburgā un izteica vēlmi doties uz Latviju, lai pārstāvētu lielkņazu Kirilu. Tas tika noraidīts, jo šādas funkcijas jau pildīja F. Fehners. Kā minēts, 1923. gadā viņš ieradās Latvijā no Lietuvas, tika apcietināts, vēlāk atkārtoti nelegāli šķērsoja Igaunijas robežu un 1926. gadā bija izraidīts uz Latviju, kur apmetās uz dzīvi, saņemot uzturēšanās atļauju.¹³⁸⁷ Iedzīvojoties krievu emigrantu vidē, viņš sadarbojās gan ar “nikolajeviešiem”, gan ar “kiriloviešiem”, būdams F. Fehnera tuvs paziņa.

1926. gada nogalē viņš iepazinās ar Ļ. Maidanoviču, iekārtojot pēdējo savā darbavietā, vīnu noliktavā, Rīgā.¹³⁸⁸ Vēlāk arī viņš kļuva par III nodaļas aģentu, 1927. gada martā šķērsojot robežu ar N. Strekalovski. Abi aģenti saņēma uzdevumus sagādāt informāciju par pierobežā esošajiem pulkiem, aviācijas daļām, dzelzceļiem, floti u. c. Uzdevumu īstenošanai abi devās uz Ļeņingradu, kur ieradās 4. martā, bet Latvijā atgriezās aprīlī.¹³⁸⁹ Kā minēts, šajā laikā ar lielu skandālu bija noslēgusies “Trest” operācija un pēc tās atklāšanas A. Kutepovs uzņēma kursu uz teroristisku aktivitāšu radikālu paplašināšanu. Šim mērķim bija nolemts aktivizēt arī Latvijas kaujiniekus. Šo faktu apstiprina arī Politiskās pārvaldes informācija, apliecinot trijotnes uzdevumu – veikt teroraktus padomju teritorijā pret padomju ierēdņiem.¹³⁹⁰

Alfreds Aderkass. Nevisai skaidru iemeslu dēļ 1927. gadā viņi atļāva pievienoties savai grupai A. Aderkasam, 22 gadu jaunam cilvēkam, krietni jaunākam par abiem pretboļševikiem, turklāt bez atbilstošas pieredzes. A. Aderkass pievienojās Fehneru organizācijai kopā ar brālēnu V. Aderkasu vēl 1924. gadā būdami ģimnāzisti. Organizācijā viņš iepazinās ar L. Zurovu, kurš mudināja uz pretboļševistisku darbību, taču tālāk par literatūras izplatīšanas pasākumiem starp ģimnāzistiem lieta neizvirzījās. Šī darbība ātri apnika jaunajam pretboļševikam un pēc ģimnāzijas absolvēšanas viņš iepazinās ar V. Samojlovu, atrodot sabiedroto pretboļševistiskās darbības īstenošanai.¹³⁹¹ Visi vecākie domubiedri bija “Krievu jaunatnes biedrības” dalībnieki, un īstenoja tieši to, ko bija savulaik aprakstījis Politiskās pārvaldes aģents – ideoloģiski apstrādāja un sagatavoja turpmākām aktivitātēm pretboļševistiski orientētus jauniešus.

A. Kutepova kaujinieku organizācijas sagrave: “Monarhistu – teroristu process”. Tas iezīmējās vasaras pirmajā pusē, kad sākās jaunas operācijas plānošana. Lai gan 1927. gada vasarā A. Kutepovs pasludināja *va banque* stratēģiju, atriebjoties par “Trest” radītiem zaudējumiem, Latvijas emisāru darbības motīvi līdz galam nav īsti skaidri. Tāpat nav skaidrs, vai viņi joprojām turpināja izlūkošanas darbību, saziņā ar D. Zujevam līdzīgu personu, vai arī pārorientējās teroristisko aktivitāšu virzienā kā gadījumā ar V. Larionova īstenoto teroraktu Ļeņingradā.

Toties ir pilnīgi skaidrs, ka arī 1927. gada vasarā turpinājās A. Kutepova organizācijas sadarbība ar III nodaļu. Jūnija otrajā pusē V. Samojlovs saņēma dokumentus uz Galkina, N. Strojevs uz Pjotra Skvorcova, bet A. Aderkass uz Petrova vārda, kā arī ieročus. Mēneša pēdējā dekādē kaujinieki šķērsoja padomju robežu, taču 26. jūnijā bija aizturēti pie Ostrovas. Nākamajos mēnešos bija aizturēti arī citi pretboļševiki un septembra nogalē Akademiskās filharmonijas zālē Ļeņingradā norisinājās paraugtiesas process. Tiesas priekšā kopā ar Latvijas kaujiniekiem nonāca Somijas A. Kutepova organizācijas aģenti Aleksandrs Balmasovs (*Александр Борисович Балмасов*) un Aleksandrs Soļskis (*Александр Александрович Сольский*), kuri bija aizturēti 22.

Ганин, А. Последние дни генерала Селивачева. Неизвестные страницы Гражданской войны на Юге России. Москва: Кучково поле, 2012. С. 209.-210.

¹³⁸⁷ Gusačenko, A. Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. gadā: Vitālija Aderkasa gadījums. 168.lpp.

¹³⁸⁸ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 459. l., 28. lp.

¹³⁸⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 621. l., 14. lp.; Соловьев, М., с. 164.

¹³⁹⁰ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3708. l., 7. lp.

¹³⁹¹ Показания Адеркаса и строева на процессе монархистов-террористов. Сегодня. 26.09.1927. С.3.

augustā pie Petrozavodskas ar sprāgstvielām. Līdzīgi kā Latvijas gadījumā ar A. Aderkasu, A. Soļskis bija vakardienas ģimnāzists, turpretim A. Bolmasovs – bijušais P. Vrangeļa armijas artilērijas kapteinis, pieredzējis pretboļševiks.

Process bija filmēts, klāt esot simtiem skatītāju. 24. septembrī bija pasludināts spriedums, visiem izņemot A. Aderkasu, tika piespriests un īstenots nāves sods. A. Aderkass bija sodīts ar 10 gadiem brīvības atņemšanu stingrā režīma cietumā.¹³⁹² Galvenais procesa vadmotīvs bija pierādīt Baltijas valstu un Somijas sadarbību ar Lielbritāniju un pretboļševikiem, līdz ar to nav šaubu, ka process bija politiski angažēts.

1927. gada vasaras notikumu sekas: “Krievu jaunatnes biedrības” likvidācija. Lai gan Ļ. Maidanovičs, būdams *de facto* Parīzes centra vadītājs Latvijā, koordinēja V. Samojlova, N. Strekalovska un A. Aderkasa vasaras misiju, viņš nepiedalījās tiešajā darbībā, iesaistoties vien “Miļukova lietā”. Tomēr 1927. gada notikumi bija pārāk skaļi un Latvijas valdībai bija nepieciešams veikt noteiktus soļus, to starpā attiecību stabilizēšanai ar PSRS. Šim mērķim 4. septembrī Ļ. Maidanoviča dzīvoklī bija veikta kratīšana, tās rezultātā bija atrasti kā V. Samojlovam, tā arī N. Strekalovskim piederējuši dokumenti un korespondence. Pratināšanas laikā viņš atzina savu politisko piederību monarhistu nometnei, atzīmējot, ka šajā jomā simpatizē “nikolajevičiem”. Attiecībā uz A. Kutepova kaujiniekiem Ļ. Maidanovičs atzina, ka ar V. Samojlovu viņu iepazīstināja N. Strekalovskis vēl 1926. gada sākumā, turklāt V. Samojlovs dzīvojis pie viņa, taču martā aizbraucis darba lietās uz Valmieru un kopš tā laika nav redzēts.¹³⁹³ Savukārt N. Strojevu (sic!) un A. Aderkasu viņš nepazīstot. Tas papildus apliecina III nodaļas un Politiskās pārvaldes limitētu komunikāciju, jo drošības dienestā nebija informācijas par N. Strekalovska uzvārda maiņu, lai gan pratināšanas vadmotīvs bija vērsts tieši “monarhistu-teroristu” lietas ietvaros.¹³⁹⁴

Lai gan Ļ. Maidanoviča pazīšanās ar kaujiniekiem bija pierādīta, viņa iesaiste pretboļševistiskās aktivitātēs nebija tieša. Tomēr “monarhistu – teroristu lieta” raisīja pārāk lielu rezonansi, vienlaicīgi mudinot Iekšlietu ministriju veikt soļus ne tika Ļ. Maidanoviča izraidīšanai, bet arī “Krievu jaunatnes biedrības” slēgšanai. Biedrības dalībnieku darbībai bija pārāk uzkrītošs kopsaucējs ar A. Kutepova kaujinieku organizāciju Latvijā un tās slēgšana bija demonstratīvs solis monarhistu darbības apkarošanai, kā padomju pusei, tā arī Latvijas sabiedrībai.

“Monarhistu – teroristu process” ar konkrētu izlūk dienestā dienējošo uzvārdu minēšanu presē un blīvu informācijas apjomu raisīja jautājumu plūsmu, ko vēlējās noskaidrot arī žurnālisti. Šim mērķim septembra beigās kara ministrs Rūdolfs Bangerskis organizēja preses konferenci, kur sniedza atbildes dažādu izdevumu žurnālistiem. Ir jāatzīst, ka ministrs nebija pienācīgi sagatavojies un atbildēja visnotaļ neveikli, paužot, ka ministrijas rīcībā nav informācijas, ka Latvijā tiktu īstenota monarhistu darbība un “Rīgā vēl nav bijis neviens gadījums, kad tiktu likvidēta kāda monarhiskā organizācija”. Žurnālistiem uzdodot tiešu jautājumu par A. Vintera, N. Lindes un E. Akermana saistību ar monarhistu darbību, R. Bangerskis atbildēja, ka viņš atturēsies no šī jautājuma komentēšanas, jo armijas komandieris ir prombūtnē un Rīgā nav neviena no minētām personām.¹³⁹⁵ Lieki piebilst, ka arī vēlāk armijas vadība nesniedza paskaidrojumus.

Savukārt, Iekšlietu ministrija veica nākošus soļus, 7. oktobrī Rīgas apgabaltiesas administratīvai nodaļai tika uzdots likvidēt “Krievu jaunatnes biedrību”. Galveno argumentu ietvaros bija minēta biedrības statūtos deklarētu uzdevumu neatbilstība reālai darbībai. Biedrības mērķis bija definēts kā “uz kultūras pasākumu un savstarpējās palīdzības pamatiem apvienot krievu jaunatni”, sekmēt nacionālās apziņas un kultūras attīstību, uzsverot tikumību, kā arī veicināt jaunatnes fizisku attīstību. Tomēr, pēc Iekšlietu ministrijas atziņas, biedrība ne tikai nepiekopa minētos uzdevumus, tieši otrādi – kļuva par sava veida štābu organizētai pretpadomju darbībai,

¹³⁹² LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3708. l., 17. lp.

¹³⁹³ Paustais sakrīt ar A. Birznieka ziņojuma informāciju.

¹³⁹⁴ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3708. l., 1., 2., 6. lp.

¹³⁹⁵ Военный министр о сов. “разоблачениях”. Слово. 29.09.1927. С. 3.

turklāt notvertie kaujinieki bija biedrības dalībnieki, bet V. Samojlovs un Ļ. Maidanovičs pat valdes locekļi. Veicot kratīšanu pie cita biedrības valdes locekļa Teodora Cvirko (*Федор Федорович Цвирко*), bija atrasti papīri, kuros tika analizēts uzbrukums P. Miļukovam kā Krievijas iznīcinātājam, kā arī izteikti antisemītiski lozungi, radikālu monarhistu garā.¹³⁹⁶

Rīkojums izsauca atbildes reakciju krievu presē. Tur biedrības slēgšana tika sasaistīta ar mākslīgu, padomju puses ierosinātu, krievu sabiedrības diskreditācijas procesu 1927. gada notikumu ietvaros Polijā, Somijā, Rumānijā, kur arī bija slēgtas biedrības un izraidītas vairākas ar to saistītās personas. Žurnālisti aicināja pārvērtēt lēmumu un nepadoties padomju provokācijām, vienlaikus noraidot biedrības saistību ar A. Kutepova organizāciju.¹³⁹⁷ Tomēr drīz protesti noplaka un 1928. gada sākumā biedrību slēdza.

III nodaļas reakcija. Lai gan Kara ministrija nesniedza paskaidrojumus sakarā ar III nodaļas iesaisti sadarbībā ar A. Kutepova kaujiniekiem, acīmredzot iekšējā skaidrošanās tomēr notika, jo oktobrī un novembrī A. Vinters nosūtīja vairākus pieprasījumus Politiskai pārvaldei sniegt ziņas par Ļ. Maidanoviču, kurš bija apvainots pretvalstiskajā darbībā un “kādu laiku uzturējis sakarus ar man padoto nodaļu”. Rezultātā, pēc vairākiem atgādinājumiem, 1928. gada februārī tika sniegta atbilde raksturojot Ļ. Maidanoviču kā pretvalstiskajā darbībā iesaistītu monarhistu, par galveno viņa darbības epizodi minot nevis iesaisti A. Kutepova organizācijā, bet “Miļukova lietā”. Ir jāatzīmē, ka A. Vinters pieprasīja Ļ. Maidanoviča raksturojumu tikai tad, kad pēdējais jau bija pametis Latvijas teritoriju.¹³⁹⁸ Divdomību situācijai piešķir arī fakts, ka III nodaļas priekšnieks nav veicis analogiskus pieprasījumus par N. Strekalovski un (vai) V. Samojlovu, kas būtu loģiski, ja viņa un līdzstrādnieku vārdi būtu bijuši apmelnoti.

Tomēr III nodaļas attaisnojumā būtu korekti atzīmēt situāciju, kāda izvērtās pierobežā 1927. gada nogalē, pie tam tieši Zilupes punktā. Oktobrī Latvijas pusē pārgāja OGPU darbinieks Ivans Ņikitins, padevās robežsardzei un tiekoties ar kapteini E. Akermani nodeva dokumentus, kas apliecināja vairāku desmitu robežsargu, vilcienu pavadonu un mežsargu atrašanos OGPU dienestā. Informācija raisīja aptuveni 50 cilvēku apcietināšanas lavīnu ar dažādas pakāpes sodiem (to skaitā pat nāves sodiem un mūža ieslodzījumu), kam sekoja kardināla robežsardzes sistēmas pārformēšana, 1928. gadā izveidojot robežsardzes brigādi, kas nākotnē būtiski apgrūtināja nesankcionētu robežas šķērsošanu.¹³⁹⁹

Ļevs Maidanovičs un Jurijs Kanskis. Oktobra sākumā, saņemot rīkojumu par izraidīšanu, Ļ. Maidanovičs vairāk nemēģināja pagarināt uzturēšanās atļauju un īsi pēc tam atgriezās Francijā, kur praktiski momentāni, 9. oktobrī apprecējās, vēlāk veiksmīgi attīstīja mākslinieka karjeru, izrotājot baznīcas un kļūstot par populāru militāri-vēsturisko miniatūru (militārai tematikai veltītu figūru) meistarū. Acīmredzot pēc Latvijas epopejas viņa vēlme iesaistīties pretboļševistiskajā darbībā praktiski zuda uz visiem laikiem. Turklāt 1956. gadā viņš repatriējās uz PSRS, kur turpināja darboties kā diorāmu izgatavošanas speciālists un netraucēti nodzīvoja līdz 1984. gadam.¹⁴⁰⁰

Tomēr Latvijā viņa darbības atskaņas traģiskā tonī iezīmējās arī 1929. gadā. 14. jūnijā. Avīzē “Segodnja” bija publicēts no padomju preses pārpublicēts ziņojums. Slejā bija aprakstīta kāda cita “monarhista – terorista” tiesas prāva, kas gan neguva tik plašu rezonansi kā 1927. gada rudens tiesas process. Uzmanības centrā bija Latvijas armijas medicīnas dienesta ārsta dēls Jurijs Kanskis

¹³⁹⁶ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 3708. l., 7. lp.

22 gadus jaunais T. Cvirko netika izraidīts un 1930. g. absolvēja Rīgas pareizticīgo garīgo semināru, kalpojot kā ipodiakons Rīgas dievnamos. Tomēr 1945. gadā viņš tika NKVD apcietināts un vēlāk izsūtīts tieši sakarā ar pretpadomju darbību “Krievu emigrantu biedrībā”, tas ir, par dalību organizācijā, kuras paspārnē darbojās “Krievu jaunatnes biedrība”. LNA LVA, 1986. f., 1. apr., P-2177.1.

¹³⁹⁷ Обосновано ли? Сегодня. 09.10.1927. С. 1.; К закрытию Союза русской молодежи. Слово. 09.10. 1927. С.7. Большевицкая подготовка. Слово. 11.10.1927. С.1.

¹³⁹⁸ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 255. lp.

¹³⁹⁹ Stabiņš, E. Tumšā robeža. Robežsargu dzīves patiesība. Diena. 23.03.1993. 10. lpp.

¹⁴⁰⁰ Кузнецов, Н. Лев Александрович Майданович (1899–1984) // Старый Цейхгауз №84/3 (2019).

(Юрий Ермолаевич Канский). Viņa tēvs, medicīnas dienesta pulkvedis Jermolajs Kanskis (Ермолай Иосифович Канский) Pilsoņu karā dienēja A. Kolčaka karaspēkos, vēlāk nokļuva padomju gūstā, bet kopā ar ģimeni atgriezās Latvijā, kur turpināja ārsta karjeru, kopš 1926. gada pildot vecākā ārsta pienākumus 10. Aizputes kājnieku pulkā Daugavpilī.¹⁴⁰¹

Kanskis jaunākais Rīgā iestājās ģimnāzijā, kur, liktenīgas sagādīšanās pēc, mācījās vienā klasē ar A. Aderkasu. Viņa ietekmē J. Kanskis kļuva par Fehneru organizācijas locekli, bet, līdzīgi kā A. Aderkass, drīz vīlās organizācijas spējās, un izstājās no tās, sadraudzējoties ar N. Strekalovski, V. Samojlovu un Ļ. Maidanoviču. 1926. gadā abi draugi nonāca spēcīgā trijotnes ietekmē, tās rezultātā vakardienas ģimnāzists kļuva apsēsts ar pretboļševistiskās darbības ideju PSRS. Tomēr, gatavojot 1927. gada vasaras operāciju, A. Kutepova kaujinieki noraidīja viņa kandidatūru, priekšroku dodot A. Aderkasam. J. Kanskis gan neatmeta domu iesaistīties šādā darbībā arī turpmāk, pat neraugoties uz “monarhistu – teroristu” prāvu. Tieši otrādi, jaunais cilvēks mudinājis Ļ. Maidanoviču palīdzēt realizēt viņa sapni. Acīmredzot pēc vasaras notikumiem Latvijas “logs” bija aizvērts un Ļ. Maidanovičs izmantoja iespēju iesūtīt kaujinieku caur Igauniju. Tā 1927. gada septembra beigās (tas ir laikā, kad pie viņa jau bija veikta kratīšana un viņš tika drošības dienesta novērots) Ļ. Maidanovičs nosūtīja J. Kanski uz Tallinu, kur organizēja tikšanos ar B. Engelharta palīgu Aleksandru Rummeli (*Александр Васильевич Руммель*).¹⁴⁰²

Sadarbībā ar Igaunijas izlūkdienestu, viņš palīdzēja noformēt pasi uz Aleksandrova vārda un uzticēja J. Kanskim informācijas vākšanas uzdevumu par noskaņojumiem sabiedrībā, sakaru izveidošanu ar noteiktām personām Ļeņingradā. Turklāt Ļeņingradā viņam bija paredzēts apmesties B. Engelharta mātes un māsas dzīvoklī, kur līdz 1927. gada pavasarim epizodiski uzturējās A. Kutepova kaujiniece M. Zaharčenko – Šulca. Kā minēts, tieši viņa un E. Operputs kļuva par personām, kas nospēlēja galveno lomu “Trest” operācijas atklāšanā.¹⁴⁰³ Oktobra otrajā dekādē J. Kanskis ieradās Narvā un 12. oktobrī šķērsoja Igaunijas – PSRS robežu, taču īsi pēc tam nonāca OGPU rokās un tika sodīts ar nāvi.¹⁴⁰⁴

Minēto informāciju ar nelielām niansēm apstiprina arī OGPU dokumenti. Savukārt papildus skaidrību šajā jomā ievieš slepenais Politiskās pārvaldes Daugavpils rajona pārziņa ziņojums kolēģim, Rīgas rajona pārzinim, kas bija nosūtīts 1929. gada 17. jūnijā. Atbildot uz pieprasījumu sakarā ar publikāciju “Segodnja” avīzē, pārzinis rakstījis, ka viņa rīcībā ir informācija par J. Kanska saistību ar “zināmo monarhistu grupas dalībnieku Aderkasu”. Savukārt 1927. gada nogalē. J. Kanskis “uzņēmis sakarus ar kādu citu pseidomonarhistu grupu, kuras sastāvā darbojušies GPU “Zagranotdela”¹⁴⁰⁵ aģenti, aizbraucis uz Igauniju un Somiju, un no turienes devies uz PSRS.” Pārzinis piebilda, ka izmisušais tēvs vēl 1928. gadā mēģinājis sameklēt dēlu PSRS, lūdzot palīdzību krievu deputātam M. Kaļistratovam.¹⁴⁰⁶ Tomēr, spriežot pēc A. Līvena sarakstes ar Augstāko monarhisko padomi 1927. gada sākumā, Kanskis vecākais nebūt nebijis apolitisks mediķis. Kā uzticamu personu monarhistu lokā no “nikolajeviešu” vides vēl 1926. gadā nogalē to ieteica A. Līvens. Līdz ar to dēla aizraušanās ar monarhiskām idejām un pretboļševistiskām aktivitātēm nebija tikai A. Aderkasa ietekmes rezultāts, bet gan arī kultivēta ģimenē.¹⁴⁰⁷

Nevisai skaidri ir Ļ. Maidanoviča un B. Engelharta motīvi nepieredzējušā J. Kanska nosūtīšanai uz PSRS, turklāt tādu aktivitāšu īstenošanai, kādas būtu piemērotas ne visiem pieredzējušiem aģentiem. Protams, jautājumu raisa Ļ. Maidanoviča turpmākais liktenis, it īpaši netraucēta repatriācija PSRS 1956. gadā, ņemot vērā faktu, ka viņa vārds figurēja OGPU

¹⁴⁰¹ Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918 – 1940. 236.-237. lpp.

¹⁴⁰² Соловьев, М., с. 67.

¹⁴⁰³ Турпат.

¹⁴⁰⁴ Подробности дела монархиста Канского. Сегодня. 14.06.1929. С. 3.

¹⁴⁰⁵ Par “Zagranotdelu” (Загранотдел, граничное отделение), ārzemju nodaļu pārzinis kļūdaini nodēvēja OGPU “Inostrannij otdel” (Иностранний отдел), kas ir analogiski tulkojams latviešu valodā.

¹⁴⁰⁶ LVA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 278. lp.

¹⁴⁰⁷ LVA LVVA, 2278. f., 4. apr., 31. l., 3. lp.

dokumentos un bija izskanējis tiesas prāvā.¹⁴⁰⁸ Tiesa gan tas notika praktiski pēc 30 gadiem un N. Hruščova atkušņa laikā, turklāt viņš nespēja tik lielu lomu pretboļševistiskajā kustībā. Arī J. Kanska misijas tehnisko īstenošanu nodrošināja B. Engelharta grupa, nevis Ļ. Maidanovičs un līdz ar to ticamāks šķiet pieņēmums par liktenīgo OGPU aģentūras lomu Igaunijas A. Kutepova organizācijas filiālē, uz ko norāda arī minētais Politiskās pārvaldes ziņojums.

5.8. Pretboļševiku faktors 20. gadu noslēgumā: aktivitātes, plāni un vīzijas

Pēc notikumiem pilna 1927. gada aktīva krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā būtiski saruka, turklāt ne tikai Latvijā, vai Baltijā, bet arī ārzemēs. Liktenīgu lomu nospēja "Trest" un sekojošā darbība, kurā gāja bojā spējīgi kaujinieki. Tas iezīmēja jaunu šķelšanos "Ārzemju Krievijas" sabiedrībā, kas nosacīti iedalījās divās nometnēs. Pirmajai sabiedrības grupai piederēja cilvēki, kas vilās gan A. Kutepovā, gan arī viņa īstenotajā darbībā, apzinoties absolūtu bezjēdzību cīņā pret PSRS valsts drošības struktūrām. Savukārt otru grupu pārstāvēja cilvēki, kas dievināja A. Kutepovu kā Galipoli varoni un iedvesmojās no V. Larionova darbības.¹⁴⁰⁹

Sergeja Žarova Donas kazaku kora turnejas Latvijas posms. Arī Latvijas "nikolajevišu" kustībā iezīmējās stagnācija. Savukārt attiecībā uz "kiriloviešiem", pēc Fehneru izsūtīšanas, "Miļukova lietas" un citiem notikumiem, lielkņaza Kirila pārstāvis H. Bārs uzvedās absolūti pasīvi un darbība faktiski apstājās.

Noteiktu iedvesmu labējā krievu sabiedrībā ieviesa slavenā Donas kazaku kora ierašanās Rīgā 1928. gada februāra sākumā. 38 cilvēku lielā kora dalībnieki bija KDBS kazaki Sergeja Žarova (*Сергей Алексеевич Жаров*) vadībā. Papildus cieņu korim "Ārzemju Krievijā" piešķīra fakts, ka tas bija dibināts Galipoli laika posmā. Turklāt sākotnējais kora dibināšanas iemesls bija holēras epidēmijas rezultātā bojā gājušo cīņu biedru pavadīšana pēdējā ceļā.

Ierodoties Rīgā 1. februārī, viņus sagaidīja nepieredzēti sirsnīga publikas sagaidīšana, jau dzelzceļa stacijā gaviļējot vairāku tūkstošu cilvēku pūlim, kas kazakiem pasniedza ziedus ar Krievijas nacionālā karoga krāsu lentēm, bet kora vadītāju nesa uz rokām līdz pat viesnīcai. Kazaki uzstājās piecas reizes Nacionālajā operā, apmeklētājiem pilnībā izpērkot biļetes, līdz ar to bija organizēts arī sestais koncerts. Koris viesojās vairākās krievu organizācijās, avīžu redakcijās, sniedza intervijas, piedalījās svinīgā dievkalpojumā, kur tos svētīja arhibīskaps Jānis. Viņu viesošanās tik lielā mērā saviļņoja publiku, ka žurnālisti tos nodēvēja par "mierīgajiem iekarotājiem".¹⁴¹⁰

Kora cienītāju vidū bija arī latvieši, vācbaltieši un citi Latvijas etniskās kopainas pārstāvji, lielākoties politiski labēji orientēti. Savukārt tik nepieredzēti koša sagaidīšana un saviļņojums izsauca rezonansi arī ārzemēs, turklāt ne tikai presē, bet arī Parīzes centrā. Būdami "nikolajeviši" pēc politiskās piederības, kora dalībnieki uzturēja draudzīgas attiecības kā ar centru, tā arī ar bijušo ķeizarieni, Mariju Fjodorovnu, Nikolaja II māti, kura atbalstīja un iedrošināja viņus popularizēt pretboļševistiskās kustības idejas. Ārpus uzstāšanās, privātajā kapacitātē, kazaki pauda izteikti pretboļševistisku noskaņojumu un mudināja nesamierināties ar esošo situāciju, iesaistoties pretpadomju cīņā. Šajā ziņā koris līdzinājās padomju aģitācijas brigāžu antipodam, kas gan bija nevis partijas, bet pretboļševistiskā sektorā balstīts.¹⁴¹¹

Neoficiāli, pēc Parīzes centra lūguma, koris pildīja kurjera funkciju literatūras un aģitācijas materiālu nosūtīšanai. Kazakiem apciemojot "Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrību", pēc vienošanās ar A. Kutepovu, S. Žarovs nodeva biedrībai lielu skaitu dažādu kora

¹⁴⁰⁸ Krievijas Federācijā dzīvojošā Ļ. Maidanoviča meita Jeļena (dz. 1946. g.) privātā sarunā pauda, ka viņas tēvs ilgstoši vēlējās atgriezties dzimtenē, taču vilcinājās to īstenot līdz J. Staļina nāvei. Attiecībā uz tēva dalību A. Kutepova organizācijā ģimenes nostāsti vēsta, ka pēc atgriešanās Francijā A. Kutepovs pavēlēja Ļ. Maidanovičam pārtraukt jebkādu aktīvu darbību kaujinieku organizācijā.

¹⁴⁰⁹ Прянишников, Б. Новопоколенцы. Silver Spring: Multilingual Typesetting, 1986. С. 31, 202.

¹⁴¹⁰ Донцы в Риге. Слово. 02.02.1928. С. 8; Мирные завоеватели. 03.02.1928. С.6.

¹⁴¹¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 302., 303. lp.

darbību popularizējošu materiālu (fotogrāfijas u. c.), kas kļuva ārkārtīgi pieprasīti un pārdoti lielā skaitā gan Rīgā, gan arī citās pilsētās. Pēc Latvijas drošības dienesta aģentūras ziņām, kopā ar kazaku kora materiāliem neoficiāli bija izplatītas arī lielkņaza Nikolaja fotogrāfijas ar aģitācijas saturu, kuru skaits sasniedza 5 tūkstošus eksemplāru.

Atzinīgi novērtējot pozitīvu iespaidu, A. Kutepovs pauda interesi atsākt aktivitātes Latvijā. Rīgas “nikolajevišu” aprindās notika vairākas apspriedes, kurās uzstājās L. Zurovs un A. Līvens, paužot vēlmi turpināt pretboļševistisku cīņu, nedaudz mainot aktivitāšu vektoru un īstenot uzbrukumus padomju politiskās pārstāvniecības darbiniekiem.¹⁴¹² Lieki piebilst, ka šādai darbībai bija nepieciešams kā finansējums, tā arī krietni apjomīgāka Parīzes centra iesaiste, kas neguva vēra ņemamu atbalstu un plāni netika realizēti.¹⁴¹³

Rēzeknes pretboļševiku kopa. Nedaudz citādākā gaisotnē norisinājās “nikolajevišu” darbība Rēzeknē, kur krievu pretboļševiku epicentru veidoja bijušie ZRA virsnieki – A. Līvena “labā roka” Latvijas Neatkarības karā K. Didorovs, Līvena vienības virsnieki – brāļi Sergejs un Leonīds Noldes, viņu māsas vīrs, ZRA kapteinis Konstantīns Leimanis (*Константин Степанович Лейман*) un citi. Rēzeknes un apkaimes labējā krievu sabiedrība lielākoties pulcējās divās biedrībās – 1926. gada 8. septembrī dibinātā “A. Puškina kultūras, izglītības un labdarības biedrībā” ZRA ārsta Nikolaja Petrova (*Николай Петров*) vadībā un 1928. gada 6. jūnijā dibinātā “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrība” pulkveža P. Beka vadītajā filiālē. Puškina biedrības paspārnē 1929. gada vidū K. Leimanis ar domubiedriem dibināja 129. krievu skautu, vēlāk gaidu pulciņu, kur audzināšana norisinājās nevis apolitiskajā skautisma gaisotnē, bet nacionālistiskajā, pretboļševistiskajā garā ar krievu militārā dienesta elementiem.

Puškina biedrība bija deklarēta kā apolitiskā kultūras veicināšanas organizācija, rīkojot vieslektoru uzstāšanās, uzvedumus, piemiņas pasākumus, kritušo karavīru kapu uzkopšanu un pieminekļa līdzfinansējumu. Tomēr kopš dibināšanas organizācijā dominēja spēcīgs pretboļševistiskais gars ar monarhiskām tieksmēm, “nikolajevišu” garā. Tas bija skaidrojams ar ievērojamu līveniešu īpatsvaru vietējā sabiedrībā, kuru līderis Rēzeknē bija abu biedrību dalībnieks K. Didorovs, turklāt organizāciju epizodiski apmeklēja A. Līvens un L. Zurovs, biedrībai piešķirot arvien lielāku politisku pieskaņu.¹⁴¹⁴

Viktora Černova vizīte Rēzeknē. 1928. gada decembrī Latvijā ierādās Krievijas sociālistu revolucionāru partijas līderis, bijušais Pagaidu valdības zemkopības ministrs un Krievijas Satversmes sapulces priekšsēdētājs V. Černovs. Latvijā politiķis ieradās kā lektors, ar mērķi nolasīt vairākas lekcijas, kas bija izsludinātas Daugavpilī, Rēzeknē un Rīgā.¹⁴¹⁵

Daugavpilī lekcija norisinājās netraucēti, taču Rēzeknē V. Černova izziņotā ierašanās izsauca samērā plašu rezonansi krievu labējā sabiedrībā, īpaši pretboļševiku vidū, kas konsolidējās ar mērķi nepieļaut, viņuprāt, naidīga strāvojuma politika uzstāšanos. Acīmredzot 11 gadi, kas pagāja pēc boļševiku apvērsuma bija “pārāk īss” laika posms, lai iedziļinātos notikumu analītikā un V. Černova biogrāfijas niansēs. Lai gan politiķis bija kreisā politiskā strāvojuma līderis, 1917. gadā ieņēma centrisku pozīciju un nepieņēma boļševismu, iesaistoties cīņā pret to uzreiz pēc Satversmes sapulces izkļiedēšanas. Kā minēts, arī Kronštates sacelšanās laikā viņš un viņa politiskā strāvojuma pārstāvji, ārkārtīgi aktīvi atbalstīja nemierniekus, piedāvājot reālu palīdzību. Arī Latvijā V. Černovs nebūt nepropagandēja sociālistiskās idejas, tieši otrādi uzstājoties ar lekcijām, kurās salīdzināja fašismu ar boļševismu, kā arī analizēja demokrātijas priekšrocības un trūkumus.

Tas gan nespēja mainīt labējās sabiedrības uzskatus un 13. decembrī, Rēzeknes dzelzceļa stacijā lektoru sagaidīja K. Didorovs, kā arī viens no Noldes brāļiem, piesakot kādas “krievu grupas” vārdā protestu pret V. Černova uzstāšanos, ko apliecināja rakstisks iesniegums. Tā

¹⁴¹² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 302., 303. lp.

¹⁴¹³ Turpat, 303. lp.

¹⁴¹⁴ Никонов, В. Резекне перед третьим пришествием. Рēzekne: Latgales druka, 2018. С. 182, 250, 251.

¹⁴¹⁵ Виктор Чернов приезжает в Ригу. Сегодня. 09.12.1928. С. 11.

vadmotīvi bija visnotaļ interesanti – pēc protestētāju domām, Krievijas sociālistu revolucionāru partijas līdera lekcija izsauks nevēlamus “revolucionāras rūgšanas” procesus vietējā sabiedrībā, līdz ar to “krievu grupa” pieprasa atcelt politiķa uzstāšanās. “Krievu grupā” ietilpa abas minētās biedrības, krievu vidusskolas direktora vietnieks Ivans Mihalevičs (*Иван Львович Михалевич*), pilsētas domes krievu frakcijas priekšsēdētājs jurists Mihails Pošivalovs (*Михаил Петрович Пошвалов*), deputāts Krilovs u. c.

Kā varētu noprast, “krievu grupas” protestu V. Černovs ignorēja. Tomēr pirms lekcijas sākuma pie pasākuma norises vietas (ebreju vidusskolas) dežurēja K. Didorova organizētas jauniešu grupas, kas aģitēja neapmeklēt lekciju. Jāatzīst, ka K. Didorovam tomēr izdevās, viņa vārdiem, “aizstāvēt” savu pozīciju, nepieļaujot lekciju rīkošanu tam sākotnēji paredzētajās telpās krievu vidusskolā vai virsnieku klubā.¹⁴¹⁶

Atšķirībā no liberālā un 20. gados kreisajam politiskajam sektoram piederīgā P. Miļukova, V. Černovs būtu bijis krietni pievilcīgs mērķis Aderkasu un Fehneru uzskatu koordināšu sistēmas cilvēkiem. Rēzeknē uzbrukumu būtu īstenot vienkāršāk, it īpaši ņemot vērā, ka apkaimes pretboļševiku rindās piedalījās S. Nolde, viens no “Miļukova lietas” dalībniekiem. Tomēr kā Rēzeknē, tā arī Rīgā V. Černova lekcijas noritēja bez starpgadījumiem, kas papildus apliecināja pretboļševiku kustības pasīvu raksturu pēc neveiksmēm un izraidīšanām 1927. gadā.

Pasivitāti apliecināja arī paši līderi. Lai gan 1929. gada sākumā A. Līvens mēģināja veidot fondu ciešākai sadarbībai ar Parizēs centru, t.i. finanšu piesaistei, izlūkošanas darbības veikšanai PSRS, tas neatspoguļojās vērā ņemamās aktivitātēs un 1929. gada nogalē K. Didorovs vēstulē A. Līvenam pauda noskaņojumu, kas labi raksturoja esošo situāciju: “Man nav nekā laba, vai jauna. Jau divus gadu laikā esmu zaudējis līdzsvaru un joprojām nevaru to atgūt,” “esmu zaudējis pārliecību, enerģiju un mērķi.”¹⁴¹⁷

Alberta Šillera lieta. Tomēr 1929. gada septembrī PSRS iezīmējās kārtējais skandāls, kurā izskanēja arī Latvijas vārds pretboļševistiskajā kontekstā. Notikumu norise bija tik ļoti miglaina, ka veikt to objektīvu analītiku ir sarežģīti. Pēc padomju preses informācijas, septembrī, Ļeņingradā un Lādogā bija atklāta noziedzīga grupa, kas izplatīja viltotu naudu, turklāt naudas zīmes bija drukātas nevis PSRS, bet gan ārzemēs. Grupas dalībnieku rindās veidoja bijušie kavalērijas virsnieki, kas uzturēja kontaktu ar kādu bijušo štābrotmistru Grīnbergu, īstajā vārdā Albertu Šilleru (*Альберт Христианович Шиллер, Дернов*). A. Šillers 1922. gadā piedalījās NSZRIS, veicot reidus padomju teritorijā ar iepriekšminēto P. Latuņinu un sadarbojās ar Latvijas izlūkdienestu.¹⁴¹⁸ Pēc Latvijas drošības dienesta informācijas vēlāk A. Šillers dzīvoja Vācijā (citur – Dancigā), kur kļuva par P. Glazenapa tuvu līdzstrādnieku. 20. gadu vidū P. Glazenaps kopā ar A. Šilleru apmeklēja Latviju, bet 1929. gada sākumā A. Šillers ieradās Latvijā atkārtoti. Šīs vizītes laikā viņš mēģināja izveidot sadarbību ar III nodaļu, piedāvājot sniegt izlūkošanas informāciju no PSRS, apmaiņā pret robežas šķērsošanu un finansējumu, taču tika ignorēts, uzskatot piedāvājumu par OGPU provokāciju. Līdzīgs liktenis viņu piemeklēja arī Lielbritānijas sūtniecībā, kur viņš mēģināja izveidot kontaktu ar tās darbinieku V. Sudakovu.¹⁴¹⁹

Pēc A. Šillera paustā, viņš nonāca PSRS, šķērsojot Latvijas robežu. Izplatot viltotu naudu, A. Šillers un viņa līdzstrādnieki bija ātri apcietināti un pratināšanā apliecināja savu ciešu sadarbību ar Latvijas un Lielbritānijas izlūkdienestiem, kas it kā norisinājās kopš 1928. gada nogales ar E. Akermaņa atbalstu. Savas darbības vadmotīvu A. Šillers pamatoja ar to, ka bija sūtīts P. Glazenapa uzdevumā, veidot partizānu vienības zemnieku vidē pierobežas joslās, turpmāku teroristisku aktivitāšu īstenošanā, kā arī padomju ekonomikas graušanai ar viltotu naudu emisiju.¹⁴²⁰

¹⁴¹⁶ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 47. lp

¹⁴¹⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 348., 349. lp.

¹⁴¹⁸ Сообщение ОГПУ об организации “шпионов - фальшивомонетчиков”. Сегодня. 21.09.1929. С. 3.

¹⁴¹⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 56. lp.

¹⁴²⁰ “Раскрытый заговор” или очередная провокация ГПУ. Сегодня. 20.09.1929. С. 5.

Ņemot vērā, ka A. Šillera vārds izskanēja saistībā ar organizētu darbību Dancigā, komentārus sniedza Polijas ziņu dienesta filiāle “Austrumu aģentūra”. Apliecinot, ka A. Šillers dzīvojis Dancigā pirms 7 gadiem un jau sen ir pārvācies uz Vāciju. Aģentūras ziņojumā arī tika pausts, ka P. Glazenaps nav lielkņaza Kirila pārstāvis un, kā bija vairākkārt minēts iepriekšējās nodaļās, nespēja finansēt A. Šillera darbību konstanta finanšu trūkuma dēļ.¹⁴²¹ Ņemot vērā P. Glazenapa un A. Šillera personības, kopumā ar padomju politiskās retorikas caurvītu “atzīšanos”, viņa sadarbība ar Latvijas spēcīgiem ir visnotaļ apšaubāma.

Krievu emigrācijas bruņotās intervences vīzijas 1929. gadā: Latvijas konteksts. Lai gan 20. gadu nogales krīze būtiski satricināja A. Kutepova autoritāti, ROVS un pretboļševistiskās jaunatnes sabiedrības segmentā tā pat nostiprinājās. It īpaši tas iezīmējās pēc P. Vrangeļa nāves, 1928. gada 29. aprīlī, A. Kutepovam kļūstot par *de facto* ROVS vadītāju. 1929. gada 5. janvārī nomira arī lielkņazs Nikolajs, līdz ar to A. Kutepovs kļuva par augstāko personu ROVS organizācijā.

Neraugoties uz vilšanos 1927. gadā, ROVS vadība un tai tuvas personas bija apsēsti ar intervences iespēju plānošanu, tās īstenošanai lielu uzmanību pievēršot Baltijas valstīm, Latvijas un Igaunijas kontekstā. Atšķirībā no Latvijas, kur centrālā pretboļševistiskā figūra bija A. Līvens, būdams respektējams kā “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrībā”, tā arī labējā sabiedrībā, Igaunijā situācija bija cita. Tur ROVS vadību uzņēmās ģenerālleitnants A. Baiovs, kurš 1926. gadā bija viens no Igaunijas pārstāvjiem Krievu ārzemju kongresā. Cita persona krievu labējā sabiedrībā Igaunijā bija ģenerālleitnants Oļegs Vasiļkovskis (*Олег Петрович Васильковский*), kurš arī pretendēja uz vadošu lomu pretboļševistiskajā sektorā. Abu līderu starpā pastāvēja emigrācijai raksturīga strīdu un intrigu piesātināta gaisotne, kas īpaši uzvirvoja Krievu ārzemju kongresa dēļ, kad tika noraidīta O. Vasiļkovska kandidatūra. Strīds tika pārnests arī labējās sabiedrības projekcijā sašķeļot to divās nosacītās nometnēs, turklāt tādā apmērā, ka situācija Igaunijā piesaistīja ROVS vadības uzmanību un nodarbināja to, lai nepieļautu šķelšanos un veicinātu konsolidāciju, vēlams A. Baiova vadībā.

“Valujeva plāns”. ROVS vadības skatījumā tas bija īpaši svarīgi 1927.-1928. gadu lolotas, bet, protams, no realitātes atrautas, intervences priekškarā, kad organizācijas ietvaros tika izstrādāti plāni iespējama uzbrukuma realizācijai. Nesen uzieti ASV Kolumbijas Universitātes Bahmetjeva arhīva dokumenti apliecina kā nodomus, tā arī idejas par Baltijas valstu (t. i. Igaunijas un Latvijas) iespējamo iesaisti intervences plānošanā. Plāns bija iesniegts A. Kutepovam un datēts ar 1929. gada septembri. Tā autors ģenerālleitnants Arkadijs Valujevs (*Аркадий Михайлович Валуев*) pēc Krievijas – Japānas kara pildīja Sahalīnā kara gubernatora pienākumus, Pirmā pasaules kara laikā iecelts Petrogradas kara apgabala vietnieka amatā, savukārt Krievijas Pilsoņu karā, 1919. gadā, bija Stavropoles kara gubernators. Ir jāatzīmē, ka tajā pašā laikā A. Kutepovs pildīja analogiskus pienākumus blakus esošā Melnās jūras apgabalā, abiem ģenerāļiem uzturot draudzīgas attiecības arī turpmāk. A. Valuejam bija saikne arī ar Latviju, 19. gadsimta 80. gados viņa ģimene uzturējās Rīgā, kur piedzima viens no viņa bērniem. Savukārt A. Valujeva sieva Marija bija Ļ. Maidanoviča tēva māsa.¹⁴²²

1922. gada jūnijā A. Valujevs atgriezās Latvijā no Vācijas ar viltotu pasi un apmetās Rīgā kopā ar pulkvedi Vasiliju Kašerininovu (*Василий Иванович Кашерининов*). Aizdomās par darbību P. Glazenapa organizācijā viņu dzīvoklī bija veikta kratīšana, atrodot ieročus un munīciju. Abas personas bija apcietinātas un ieslodzītas Rīgas Centrālcietumā, kas kopā ar minētām viltotām pasēm kļuva par viņu izraidīšanas iemeslu. Rezultātā A. Valujevs apmetās Serbu, Horvātu un Slovēņu karalistē.¹⁴²³

¹⁴²¹ Польское агенство о советской провокации. Сегодня 18.10.1929. С. 4.

¹⁴²² Autors izsaka pateicību Ļ. Maidanoviča meitai Jeļenai par atbalstu disertācijas tapšanā.

¹⁴²³ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 266. l., 10., 21. lp.; Задержанный монархист. Сегодня. 10.06.1922. С.4.

Tā saucamais “Valujeva plāns”, ir projekts ar detalizētu taktiskās, operatīvās un stratēģiskas darbības aprakstu, papildināts ar rasējumiem, kas paredzēja ROVS mobilizāciju Eiropā ar turpmāko nosūtīšanu uz “nomaļu valstīm” (ieskaitot vietējo mobilizāciju). Pēc plāna no tām formētu noteiktas vienības turpmākam iebrukumam PSRS. Tas daļēji skaidroja ROVS interesi par dalībnieku skaitu Igaunijā un iejaukšanos pretboļševiku līderu strīdā spēku konsolidācijai. Iespējams, interese bija izrādīta arī par Latvijas ROVS filiāli, taču korespondenci par to pagaidām nav izdevies atrast.

Pēc plāna intervences īstenošana būtu bijusi iespējama tikai ar Sabiedroto materiālu atbalstu, kuru ietekmē “nomaļu valstīm” tiktu piešķirts aizmugures atbalsta punkts, apgādes un loģistikas mezglu loma. A. Valujevs stingri norobežojās no svešu karaspēku intervences PSRS, uzskatot, ka “krievu lietā” ROVS vienības kļūtu par detonatoru sociālam sprādzienam, vienlaicīgi koordinējot zemnieku sacelšanos un formējot vienības pieredzējušu krievu virsnieku vadībā.

Plāna īstenošanas laiks bija paredzēts no 1930. gada pavasara līdz tā paša gada rudenim, kas bija loģiski, ņemot vērā loģistikas un klimata īpatnības. A. Valujevs plāna realizāciju paredzēja divos posmos, šķērsojot Krievijas robežu 9 vietās ar turpmāko virzīšanos uz Maskavu, īstenojot sacelšanās. Baltijas kontekstā karavīru formēšana un turpmākais uzbrukums bija plānots no Narvas (gvardes daļas), Rēzeknes (kavalērija) un Viļņas (grenadierī), turklāt uz Narvu karavīri tiktu nogādāti no Dancigas pa jūru.¹⁴²⁴ Plāna ietvaros bija aprakstīta arī mobilizācijas shēma un turpmākā darbība PSRS, attieksme pret vietējiem iedzīvotājiem un stingra apolitiskā nostāja, precīzāk sakot absolūts politiskais aklums, atkārtojot Pilsoņu kara kļūdas, kas slēpās “nenoteiktības” būtībā.¹⁴²⁵

Ir acīmredzami, ka plāna realizācija nebija iespējama pat visdziļākajā 1927. krīzes posmā un, pēc būtības, pats plāns līdzinājās vīzijai, ko, acīmredzot bija sapratis arī A. Kutepovs. Tomēr īsi pēc A. Valujeva prepozīcijas nosūtīšanas ROVS komandierim, A. Kutepovs traģiski gāja bojā, 1930. gada 26. janvārī, būdams OGPU aģentu nolaupīts. Atšķirībā no skrupulozi īstentām “Trest” un “Sindikāt” operācijām, nolaupīšana bija veikta absolūti brutālā veidā, dienas laikā Parīzē, liekot secināt, ka OGPU rīkojās izmisīgi, cenšoties īstenot uzticēto uzdevumu jebkādā veidā. Visdrīzāk A. Kutepova likvidācija bija taktiskais solis stratēģiski svarīga mērķa īstenošanai – nepieļaut “kulaku kontrrevolūcijas konsolidāciju ar baltgvardu kontrrevolūciju”, savukārt “kulaku kontrrevolūcijas” iespēju paredzēja kā valdība, tā arī OGPU, 1929. gada nogalē uzņemot kursu uz kolektīvizācijas tempu kāpināšanu.

A. Kutepovs tika nolaupīts 1930. gada 26. janvārī, bet 1. februārī PSRS Tautas komisāru padome un Centrālā izpildkomiteja pasludināja dekrētu, kas uzsāka plašu represijas vilni, iznīcinot un izsūtot spējīgākos lauksaimniekus valsts pilnīgai kontrolei agrārajā sektorā, ko līdz šim bija iespējams īstenot vien daļēji. Vienlaikus, dekrēts bija vērsts uz potenciālu pretestības draudu likvidāciju kolektīvizācijas procesā. Dekrētu papildināja 2. februāra OGPU pavēle Nr. 44/21 “Par pasākumiem kulaku kā šķiras iznīcināšanai”, iezīmējot staļinisma laikmeta uzplaukuma posmu.¹⁴²⁶

¹⁴²⁴ BAR, ROVS, Box 11, V to Kutepov. Pp. 2,8,9.

Pārējie spēku formēšanas punkti bija paredzēti Bulgārijā (ar turpmāku virzīšanos caur Novorosijsku un Hersonu), Čehoslovākijā (caur Ukrainu), Francijā (pa jūru uz Arhangeļsku) un Somijā, ar turpmāko virzīšanos apkārt Ladogas ezeram uz Maskavu.

¹⁴²⁵ Kopotin, I., Gusachenko, A. The Vision of Foreign Intervention in the USSR as Planned by Russian Military Emigres at the End of 1920s: The Baltic Context // Latvijas vēstures institūta žurnāls (2022). P. 71.

¹⁴²⁶ Приказ ОГПУ № 44/21 “О ликвидации кулака как класса” Pieejams: <https://stalinism.ru/kollektivizatsiya-1930-1932/prikaz-ogpu-44-21-o-likvidatsii-kulaka-kak-klassa.html> [skatīts 02.02.2023]

Salīdzinājumā ar 20. gadu pirmo pusi, kad pretboļševistiskā kustība atsevišķās izpausmēs bija saistīta sadarbībā ar ārzemju spēcīgiem (vēlāk izpaudās haotiskā veidā epizodisku grupu ietvaros), dekādes vidū un otrajā pusē tā guva krietni sistematizētu formu. Šajā kontekstā arvien vairāk iezīmējās ideoloģiskā nosliece no liberālā un pat sociālistiskā spektra (NSZRIS gadījumā) uz monarhiskās orientācijas pusi, kas bija skaidrojams ar vilšanos minētajos strāvojumos un cerībām uz konsolidāciju konkrētas personas vadībā. Arī strukturāli pretboļševistiskā darbība “Ārzemju Krievijā” un Latvijā turpmāk noritēja divu monarhisku strāvojumu ietvaros, kas izveidojās konkrētā formā 1924. gada nogalē un tika koordinēta no centriem Francijā un Vācijā. Atšķirībā no 20. gadu pirmās puses, darbībai piemita nevis izteikti teroristiska būtība, bet arī izpausmes plašākajā sabiedriski politiskajā spektrā. Atsevišķos gadījumos tas iezīmējās kā tuvināšanās ar latviešu labējām aprindām.

Pateicoties etniskās kopainas īpatnībām, lielāko krievu sabiedrības daļu veidojot minoritātei, nevis emigrācijai, kā arī citu atšķirību dēļ, Latvijas kontekstā tika novērota samērā strauja “kiriloviešu” un “nikolajeviešu” tuvināšanās. Tomēr atsevišķu vispārējo notikumu ietvaros piederība konkrētam strāvojumam bija izteikti pasvītota. Īpaši tas iezīmējās emigrācijas konsolidācijas mēģinājumā, Krievijas ārzemju kongresa norises priekškarā, kas norisinājās izteiktā “nikolajeviešu” ietekmē un skāra arī Latvijas krievu labējo sabiedrību, vairākām emigrantu organizācijām ievēlot savus kandidātus dalībai kongresā. Šī konteksta ietvaros netieši noskaidrojās šīs sabiedrības līdera personība, ar pārliecinošu balsi vairākumu priekšroku sniedzot kņazam A. Līvenam. Šajā ziņā Baltijas labējās krievu sabiedrības diskursā Latvijas situācija bija unikāla, Lietuvā šī sabiedrība bija vāji pārstāvēta, bez izteikta līdera, savukārt Igaunijā bija vairāki līderi, kuru starpā konstanti pastāvēja intrigas un domstarpības, kas šķēla labējo krievu sabiedrību.

Lai gan Politiskā pārvalde bija teicami informēta par pretboļševiku darbību, arī dekādes otrajā pusē šīs aktivitātes bija apkarotas lielākoties kādu starptautisku notikumu iespaidā. Tas iezīmējās kā sakarā ar uzbrukumiem padomju kurjeriem, tā arī neuzbrukšanas līguma parakstīšanas kontekstā. Tomēr īpaši spilgti Latvijas pretboļševiku kustība izpaudās 1927. gadā, kļūstot par vienu no A. Kutepova kaujas organizācijas darbības virzieniem PSRS, tostarp sadarbībā ar Latvijas armijas izlūkdienestu. Vienlaicīgi šis gads kļuva par pagrieziena momentu pretboļševistiskajā kustībā gan Latvijā, gan arī “Ārzemju Krievijai”, vairāku iemeslu dēļ būtiski sarūkot aktivitātēm un iezīmējoties jaunajai fāzei kustības vēsturē.

6. nodaļa. 30. GADI: KUSTĪBAS NORIETA DESMITGADE

Atzīmējot šķietamas pārmaiņas, kas it kā skāra krievu emigrāciju kā globālajā, tā arī Eiropas un Baltijas mērogā, Latvijas Iekšlietu ministrijas Centrālās Kriminālpolicijas Politiskās pārvaldes aģentūras ziņojumā, kas tapa 1929. gada aprīļa nogalē, bija atreferēta A. Kutepova runa: "...simtiem tūkstošiem visā pasaulē izkļēdēto krievu ļaužu un, it īpaši mani galipolieši¹⁴²⁷ pārkausēs lemešus uz zobeniem tiklīdz tos pasauks.¹⁴²⁸ Miņins un Požarskis¹⁴²⁹ varētu apskaust to pacēlumu, kas aptvers krievu emigrantu masas, tiklīdz tie sadzirdēs saukli. Tas notiks, citādāk emigrācija ir mīts."¹⁴³⁰ Ziņojuma autors, Politiskās pārvaldes aģents ar segvārdu "Jānis", vēlējas fokusēt priekšniecības uzmanību, ka šis uzsaukums kļūst populārs Latvijas krievu sabiedrībā un zināmā brīdī spēs piesaistīt ne tikai monarhistus, bet arī "neitrālus un pat opozicionārus" cilvēkus.¹⁴³¹ Tomēr, neraugoties uz cerībām, ko aicinājumā pauda A. Kutepovs, faktiski īstenojās otrais minētā scenārija variants – emigrācijai izrādot pasivitāti. Turklāt, kā minēts, tika nolaupīts pats A. Kutepovs, bet viens no populārākajiem, A. Kutepova slavētājiem "galipoliešiem", N. Skobļins īsi pēc tam kļuva par OGPU aģentu.

Savdabīgu, grūti definējamu nolemības atmosfēru, šķērsojot jaunās desmitgades robežu, izjuta arī radošās krievu emigrācijas pārstāvji. Parīzē dzīvojošā pazīstamā krievu rakstniece Ņina Berberova (*Нина Николаевна Берберова*) atmiņās par 1930. gadu rakstīja: "1930. gadā mums visiem it kā uzgāzās kaut kāda nelaime. Iespējams tās bija pasaules ekonomiskās krīzes sekas, grāmatu tirgus sarukums, vecākās paaudzes novecošana un pagrimums jaunatnes vidū. Sāka vairāk dzert un slimot, kļuva drūmi. Arī PSRS sākās plānveida divu paaudžu iznīcināšana."¹⁴³²

6.1. Pulkveža Anatola Līvena darbība

Savā veidā līdzīga situācija pastāvēja arī Latvijā. Teorētiski, pēc "Trest" trieciena "nikolajeviešu" reputācijai un lielkņaza Nikolaja nāves labas izredzes varētu būt "kiriloviešiem", taču to darbība Latvijā netika atjaunota. Savukārt A. Līvena vadītā Latvijas ROVS filiāle, kas darbojās "Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrības" aizsegā, turpināja darboties. Tomēr 30. gadu sākumā tā arvien vairāk līdzinājās veterānu organizācijai, lai gan vienlaikus Politiskās pārvaldes ziņojumos bija precīzi definēts tās neoficiālais, ROVS filiāles mērķis – "veidot un uzturēt gatavībā komandsastāva¹⁴³³ kadrus".¹⁴³⁴

¹⁴²⁷ Galipoliešu biedrība - 1921. gadā Galipoli nometnē dibināta organizācija, kuras kodolu veidoja Krievu armijas 1. korpusa karavīri. Ņemot vērā, ka A. Kutepovs bija 1. korpusa komandieris, viņu ievēlēja arī par biedrības padomes priekšsēdētāju. 20. gadu vidū biedrība bija iekļauta ROVS sastāvā, kā viena no uzticamākajām un ideoloģiski kareivīgākajām organizācijām, kas gan netraucēja OGPU savervēt aģentus no tās vides. Pazīstamākais no tiem bija, J. Millera nolaupīšanā iesaistītais, N. Skobļins.

¹⁴²⁸ Alegoriska vārdu spēle, pārveidojot Vecās derības (Jesajas 2:4) citātu, lai apliecinātu emigrācijas kareivīgo noskaņojumu. Oriģinālā: "Tad Viņš spriedīs tiesu tautu starpā un tiesās daudzas tautas. Viņi tad pārkaļš savus zobenus par lemešiem un savus šķēpus par vīna dārza dārznieku nažiem. Tauta pret tautu nepacels vairs zobenu un nemācīsies vairs karot".

¹⁴²⁹ Kuzjma Miņins un Dmitrijs Požarskis – krievu tautas nacionālie varoņi, kas organizēja tautas zemessardzi un sacelšanās pret Žečpospolitas interventiem 1612.-1618. gadā, atbrīvojot Maskavu un citas Krievzemes teritorijas. Rezultātā pie varas nāca Romanovu dinastija, iezīmējot jaunu posmu Krievijas vēsturē. A. Kutepova uzsaukumā intervantu loma bija atvēlēta boļševikiem, kas "Baltās kustības" retorikā bija pasniegti kā no "ārziemem iebrukusi sērga".

¹⁴³⁰ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 312. lp

¹⁴³¹ Turpat.

¹⁴³² Русская печать в Риге: Из истории газеты Сегодня 1930-х годов. Книга I. На грани эпох. Сост. Флейшман, Л., Абызов, Ю., Равдин, Б. // Stanford Slavic Studies Volume 13 (1997). С. 13.

¹⁴³³ t. i. virsniecību.

¹⁴³⁴ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 319. lp

Šajā ziņā ir uzmanības vērtā, pirmo reizi 2022. gadā publicētā A. Līvena un K. Mannerheima 1931. gada 26. jūnija vēstule. Abi virsnieki uzrunāja viens otru uz "tu", savulaik būdami kavalergardi¹⁴³⁵ un Nikolaja kavalērijas skolas absolventi. Aplūkojot vispārējo situāciju, atsevišķu uzmanību A. Līvens pievērta darbībai ROVS ietvaros, paužot: "Šis savienības uzdevums ir saglabāt kadrus, kas der militāram dienestam un vispār spēj kalpot dzimtenei. Mans personīgais uzdevums ir saglabāt manas Brīvprātīgo vienības kadrus, lai attiecīgajā brīdī es spētu sapulcināt garīgi un fiziski veselus cilvēkus dzimtenes labā un cīņai pret boļševikiem. Šim mērķim mēs cenšamies gatavot arī jaunatni, kas ir ārkārtīgi grūti, dzīvojot jaunizveidotajās valstīs."¹⁴³⁶

Tomēr realitātē jaunatne ātri vilās biedrībā, pat neraugoties uz tās ROVS filiāles statusu, ko izcēla arī "tēvu un dēlu" konflikts, biedrību pametot jaunatnei dēļ vecāka gadu gājuma virsniecības dominances lēmumu pieņemšanā. Arī starp vecākiem biedriem bija nesaskaņas, turklāt gan Rīgā, gan arī citās filiālēs.¹⁴³⁷ Biedrība lielākoties nodarbojās ar izglītojošo darbību, organizējot militārās vēstures lekcijas, kas balstījās gan uz izdotās literatūras un dokumentu analītikas, gan arī uz kara dalībnieku atmiņām, starp kuriem bija daudzi biedrības locekļi. Atsevišķu uzmanību biedrība veltīja piemiņas pasākumu, aizlūgšanu dievkalpojumu organizēšanai, labdarības pasākumiem u. c. Finansiālu segumu organizācijas darbībā nodrošināja ienākumi no minēto lekciju organizēšanas un biedru naudas iemaksas.

Biedrības nodaļas darbojās trijās Latvijas pilsētās – Rīgā, Daugavpilī un Rēzeknē. Rīgas valdes priekšsēdētāja amatā pienākumus pildīja A. Līvens, vietnieka pienākumus – A. Šmits, savukārt kasiera pienākumus – F. Zeiberlihs. Valdes sekretāra pienākumus 1930. gadā pildīja Viktorins Stoligvo (*Викторин Сигизмундович Столыгво*), kurš vēlāk iesaistījās visnotaļ skaļā starptautiskā skandālā saistībā ar "Krievu taisnības brālības" darbību (sk. 6.4. apakšnodaļu). Kopumā biedrības dalībnieku skaits 30. gadu sākuma bija aptuveni 150 cilvēku liels. Rīgas nodaļā piedalījās – 79, Rēzeknes – 29 un Daugavpils filiālē – 22 cilvēki, ar noslieci uz samazināšanos turpmākajos gados.¹⁴³⁸

Rēzeknes organizācijas vadītājs ilgu laiku bija K. Didorovs, viņa vietnieks - Jefstafijs Surmoņins (*Евстафий Ельнидифорович Сурмонин*). Biedrībā piedalījās brāļi S. un L. Noldes, K. Leimanis, V. Mašļenikovs, kuri kopā ar citiem locekļiem iesaistījās cīņā pret boļševikiem Latvijas teritorijā kopš pirmajām Neatkarības kara dienām, būdami M. Afanasjeva vienības un vēlāk ZRA karavīri.¹⁴³⁹

"Služba svjazi livencev i severozapadnikov". Vienlaikus Latvijā pastāvēja A. Līvena organizētā "Līveniešu" grupa, kas gan nedarbojās kā oficiālā biedrība, bet kā bijušo A. Līvena formējumu un ZRA karavīru korespondentu tīkls. Šajā jomā A. Līvenam un viņa domubiedriem izdevās sasniegt vērā ņemamus panākumus un organizēt žurnāla "Služba svjazi livencev i severozapadnikov"¹⁴⁴⁰ izdošanu. Žurnāls tika izdots vairākas reizes gadā, saturiskajā jomā galveno uzsvaru liekot uz karavīru atmiņu publicēšanu, aktuālu pasaules militāri politisku notikumu apskatu, atsevišķu uzmanību pievēršot PSRS iekšējo politisko un sociālo procesu analīzei, SZSA attīstības vērtējumam, pretboļševistiskās cīņas turpināšanas iespējām, kā arī sniedza ieskatu jaunākās militāri politiskās literatūras jomā, publicēja ZRA vienību karavīru sarakstus, nekrologus u. c.

Oficiāls žurnāla izdevējs bija "Līveniešu apvienība Dancigā", kas lielā mērā finansēja izdevumu. Žurnāla pirmais numurs iznāca 1929. gadā Dancigā, taču nākamie numuri, līdz pat slēgšanai 1936. gadā tika izdoti Rīgā (acīmredzot nelegāli), daži Parīzē.¹⁴⁴¹ Korespondentu

¹⁴³⁵ Kavalergardi - elitāras leibgvardes kavalērijas militārais formējums

¹⁴³⁶ Иоффе, Э. Линии Маннергейма. Письма и документы. Тайны и открытия. Санкт - Петербург: Издательство Пушкинского фонда, 2022. С. 259.

¹⁴³⁷ LNA LVVA 3235. f., 6. apr., 214. l., 25. lp.

¹⁴³⁸ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 318. lp.

¹⁴³⁹ Jēkabsons, Ē. Latgale vācu okupācijas laikā, 50.- 51. lpp.

¹⁴⁴⁰ T.i. Līveniešu un ziemeļrietumnieku (t.i. bijušo ZRA karavīru) sakaru dienests

¹⁴⁴¹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 336. lp.

dzīvesvietu areāls bija visnotaļ plašs, rakstu autoriem nosūtot materiālus publikācijām no Somijas, Igaunijas, Latvijas, Polijas, Vācijas, Francijas, Grieķijas, Dienvidslāvijas un pat Brazīlijas, kur “dienesta” korespondents bija iepriekšējās nodaļās minētais I. Pokrovskis (pseudonīms – “Mitričs”).¹⁴⁴² Neraugoties uz finansiālām grūtībām, nepilnos septiņos gados izdots materiāls kļuva par izcilu avotu ne tikai ZRA un Pilsoņu kara notikumu pētniecībai, bet arī lielisks avots Latvijas Neatkarības kara epizodu izpētei.¹⁴⁴³

6.2. Apakšpulkveža Jevgeņija Zenova Rīgas militāro zināšanu pilnveidošanas grupa

Tomēr, neraugoties uz šķietamo panīkumu Latvijas “nikolajevišu” nometnē, 30. gadu sākumā tā piedzīvoja vairākus satricinājumus. To skaitā līdz šim Latvijas pretboļševistiskai kustībai neraksturīgu notikumu ietvaros, kur galveno lomu nospēlēja Krievijas impērijas armijas artilērijas apakšpulkveža, Jevgeņija Zenova (*Евгений Андреевич Зенов*) darbība.¹⁴⁴⁴

Krievijas impērijas laikā Liepājā un Rīga dienējošais virsnieks ieradās Rīgā 1922. gadā ar “Nansenā pasi” un līdz 20. gadu vidum nebija sabiedriskajās aktivitātēs manīts. 1926. gada 24. februārī F. Zeibeirlihs sarakstē ar Parīzes centra pārstāvi N. Monkevicu pieprasīja pārbaudīt un noskaidrot kāda “apakšpulkveža Zenova” personību, kurš it kā “uztur korespondenci ar P. Strūvi”, “lai saprastu cik lielā mērā viņam var uzticēties”.¹⁴⁴⁵ Šis lūgums bija acīmredzami saistīts ar gatavošanos Krievijas ārzemju kongresam un, ņemot vērā kongresa organizatora P. Strūves vārda pieminēšanu, visdrīzāk, Zenovs mēģināja iesaistīties Latvijas delegācijas organizēšanā. Ņemot vērā Parīzes centra saistību ar kongresa organizāciju, P. Strūve atbildēja, ka “pavisam viņu nepazīst un tādu uzvārdu neatceras.”¹⁴⁴⁶

Būtībā šis akords arī varētu būt noslēdzošs J. Zenova lietā, kā daudzu emigrantu gadījumā, kuri mantkārīgu, godkārīgu, vai citu mazzaprotamu nolūku dēļ mēģināja iesaistīties krievu labējās sabiedrības dzīvē. Tomēr J. Zenova gadījumā situācija bija citādāka. Būdam informēts par “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrības” aktivitātēm un tās iesaisti ROVS, J. Zenovs nevēlējās stāties biedrībā, bet gan plānoja izveidot savu struktūru. Pēc viņa plāniem tā varētu kļūt par ROVS sastāvā esošu, taču no A. Līvena neatkarīgu organizāciju. Ņemot vērā, ka ROVS bija daudzu virsnieku organizāciju savienība, daudzās valstīs ROVS struktūrā ietilpa neatkarīgās organizācijas, taču Latvijā A. Līvena biedrība bija vienīgā, kas pildīja Latvijas ROVS filiāles lomu.

Tādejādi, J. Zenova plānos ietilpa konkurējošās organizācijas izveide un, jāatzīst, ka savu plānu īstenošanai viņš piegāja secīgā un neierastā veidā, iesaistoties sarakstē ar Rietumeiropā un Balkānos esošajām krievu militārās emigrācijas organizācijām, labdarības biedrībām, to skaitā Belgrades “Krievijas glābšanas fondu” (*Фонд спасения России*), “Dzimtenes glābšanas fondu” (*Фонд спасения Родины*), dažādiem krievu kara invalīdu fondiem, Parīzes žurnāla “Časovoj” atbalstītāju biedrību un citiem.¹⁴⁴⁷ Lai gan pats J. Zenovs un viņa domubiedrs, bijušais poručīks Jevgeņijs Simonovs (*Евгений Иванович Симонов*) dzīvoja trūcīgi, viņi atrada iespēju taupīt un krāt līdzekļus ziedojumiem, nosūtot tos labdarības organizācijām, tādā veidā iesaistoties arvien ciešākā sarakstē un gūstot aktīvu ziedotāju reputāciju. “Časovoj” kontekstā tas bija īpaši izdevīgi, jo kaut gan žurnāls bija neatkarīgs preses izdevums, neoficiāli tas pildīja ROVS orgāna funkciju, turklāt

¹⁴⁴² Служба связи ливенцев и северо-западников. Нр.4. Апрель 1931. г. Рига: Объединение ливенцев в Данциге. С. 1, 2.

¹⁴⁴³ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 336. lp

¹⁴⁴⁴ Jevgeņijs Zenovs (Евгений Андреевич Зенов) (13.01.1873. – 14.11.1933.) Dzimis Sanktpēterburgas guberņā. Absolvēja Nikolaja kadetu korpusu, Mihailovskas Artilērijas skolu. 1897. gadā piešķirta podporučīka, 1901. gadā poručīka, 1905. gadā štābkapteiņa, 1911. gadā kapteiņa pakāpe, 1917. gada maijā apakšpulkveža pakāpe. 1909. gadā dienēja Liepājas cietokšņa artilērijā, 1913. gadā Daugavgrīvas cietokšņa artilērijā, vēlāk Liepājas un Rīgas cietokšņa artilērijā. Зенов Евгений Андреевич. Pēcjams https://ria1914.info/index.php/Зенов_Евгений_Андреевич [skatīts 12.04.2023].

¹⁴⁴⁵ Riga to Kutepov, ROVS box 11. P. 194.

¹⁴⁴⁶ Turpat, 198. lpp.

¹⁴⁴⁷ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 333., 350. lp.

atbalstītāju (t. s. žurnāla draugu) biedrību vadīja bijušais P. Vrangeļa štāba priekšnieks un ROVS I nodaļas vadītājs Francijā Pāvels Šatilovs (*Павел Николаевич Шатилов*).¹⁴⁴⁸

Gūstot arvien lielāku korespondentu loku, 1930. gada 23. decembrī J. Zenovs nosūtīja ROVS II nodaļas priekšniekam A. fon Lampem (kura jurisdikcijā ietilpa arī Baltijas valstis) savādu ziņojumu. Veicot ieskatu savā labdarības darbībā, J. Zenovs atzīmēja, ka līdzekļus sācis vākt jau 1923. gada decembrī, paužot atbalstu P. Krasnova aicinājumam ziedot līdzekļus lielkņaza Nikolaja “Dzimtenes glābšanas fondam” ar avīzes “Vozroždenije” starpniecību.¹⁴⁴⁹ Pēc viņa paustā, laika gaitā atbalstītāju grupa auga, tajā piedaloties arī jaunākiem cilvēkiem, kuri vēlējās iesaistīties ne tikai labdarībā, bet arī gūt vai pilnveidot zināšanas militārajā jomā, līdz ar to J. Zenovs uzsāka darbību nelielu izglītojošu pulciņu organizēšanā. Laika gaitā darbība paplašinājās, 1930. gadā sasniedzot 20 cilvēku skaitu, līdz ar ko organizators griezās pie ROVS II nodaļas vadības pēc atļaujas ieskaitīt “Rīgas militāro zināšanu pilnveidošanas grupu” (*Рижская группа для поддержания военных знаний*) ROVS sastāvā.¹⁴⁵⁰

Acīmredzot, J. Zenova centieni iesaistīties izglītojošajā jomā bija viņa ciešas komunikācijas rezultāts ar ROVS centriem Rietumeiropā un Balkānos, kur 20. gadu nogalē un, it īpaši, 30. gadu sākumā, bija īstenots pasākumu komplekss ar uzdevumu sniegt jaunatnei militāro zināšanu pamatus jaunās virsniecības paaudzes audzināšanai, kas gan neguva vērā ņemamus panākumus. Lielākus rezultātus sniedza Ģenerālštāba akadēmijas profesora N. Golovina augstākās militārās izglītības kursi Parīzē un Beogradā.¹⁴⁵¹ Tomēr, saprotams, ka Latvijā šādu kursu izveide pirmkārt prasītu ievērojamus finansiālus ieguldījumus, otrkārt saskartos ar mācībspēku, kā arī ar apmeklētāju trūkumu un, pats galvenais, negūtu valsts atļauju kursu rīkošanai, ko pasniegtu labējās krievu virsniecības pārstāvji pēc ROVS programmas.

Nosūtot lūgumu iesaistīt grupu ROVS sastāvā, J. Zenovs pauda plānotas organizācijas uzdevumus “lai neapstādinātu mūsu patriotisko darbību līdzekļu vākšanai “Dzimtenes glābšanas fondam” un to atbalstošās virsniecības konsolidācijai.” Kā redzams, atsevišķās izpausmēs tas tieši kopēja A. Līvena vadītās biedrības, tas ir ROVS ietilpstošās organizācijas darbību. Apzinoties iespējamus jautājumus, kas varētu rasties ROVS vadībai, J. Zenovs pauda, ka apvienoties ar “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrību” viņi nespēs, jo J. Zenovs un viņa “adjutants” bija aizņemti darbā (abi strādāja par tramvaju vadītājiem). Vienlaicīgi, reģistrējot grupu ROVS ietvaros, J. Zenovs lūdza nepublicēt lēmumu oficiālajos izdevumos, kas spētu raisīt pretreakciju no Latvijas drošības dienesta.¹⁴⁵²

Lieki piebilst, ka jaunās grupas reģistrācijas argumentācija bija izveidota uz ļoti šaubīga pamatojuma. Iespējams īstu situācijas būtību daļēji noskaidroja Politiskās pārvaldes aģentūras ziņojumi, paužot, ka 1930. gada nogalē un 1931. gada sākumā Rīgas krievu sabiedrībā sāka izplatīties baumas par kāda “krievu labējām aprindām” piederoša slepenā “piecinieka” izveidi tramvaja vadītāja J. Zenova vadībā. Aģentūras ziņojumā bija sniegts īss ieskaits J. Zenova un viņa “adjutanta” J. Simonova raksturojumā no krievu monarhistu puses, kuru skatījumā “piecinieka” dalībnieki bija dēvēti kā “kaut kādi maniaki” ar kuriem “neviens nopietni nerēķinās”.¹⁴⁵³

Ņemot vērā ne visai saprotamu J. Zenova motivāciju un neskaidras perspektīvas, A. fon Lampem būtu bijis jājautā pēc situācijas raksturojuma no A. Līvena, taču tas nenotika, visdrīzāk ROVS vadības simpātiju dēļ pret J. Zenova labdarības darbību. Rezultātā, 1931. gada 27. aprīlī

¹⁴⁴⁸ Turpat, 334. lp.

¹⁴⁴⁹ Turpat, 372. lp.; Ir jāatzīmē, ka dotajā laika posmā “Vozroždenije” redaktora amatā strādāja minētais politiķis P. Strūve. Iespējams, tāpēc F. Zeiberlihs savulaik bija sūtījis pieprasījumu noskaidrot vai J. Zenovs ir P. Strūvem pazīstāms.

¹⁴⁵⁰ Turpat, 372. lp.

¹⁴⁵¹ Robinson, P. Pp. 149 - 152.

¹⁴⁵² LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 372. lp.

¹⁴⁵³ Turpat, 318. lp.

ROVS priekšnieks J. Millers izsniedza pavēli par militārās grupas ieskaitīšanu ROVS sastāvā, par ko tika informēts arī A. Līvens.¹⁴⁵⁴

Balstoties uz ROVS lietvedības analīzi, var secināt, ka kņazs baudījis cieņpilnu attieksmi no J. Millera puses, taču, acīmredzot, viņa attiecības ar A. fon Lampi bija samērā sarežģītas, ko daļēji apliecināja gan I. Pokrovska darbība 1925. gada vasarā, gan arī situācija 1931. gada februāra beigās. Ziņojumā ROVS priekšnieka militārās kancelejas vadītājam A. fon Lampe ne visai atzinīgi vērtēja A. Līvena darbību savienības filiāles un citu pienākumu pildīšanā. Iespējams J. Zenova grupas interešu lobēšana bija A. fon Lampes attieksmes rezultāts.¹⁴⁵⁵

Lai gan J. Zenovs arī neveidoja oficiālu ziedojumu vākšanas kampaņu, taču, vadoties pēc atskaitēm, viņa grupa fondam spēja saziest 130 franku lielu summu, turklāt, atšķirībā no piesardzīgā A. Līvena, J. Zenovs rīkojās aktīvi un pauda apņēmību būtiski paplašināt grupas izglītojošo darbību, izveidojot augstākās militārās izglītības kursus.¹⁴⁵⁶ To darbību J. Zenovs piedāvāja īstenot “Krievu pareizticīgo studentu apvienības” (*Русское студенческое православное едунение, RSHD*) piesegā, ko varētu sekmēt J. Simonovs, organizācijā pildot jaunatnes sekcijas “Vitjazi” (*Витязи*) vadītāja amatu.¹⁴⁵⁷

Acīmredzot tik plaši plāni, beidzot, sāka likties visnotaļ savādi arī ROVS vadībai, kas 1931. gada nogalē lielā mērā apšaubīja J. Zenova spējas šādu uzdevumu realizācijai, ko apliecina J. Millera piezīme uz viena no dokumentiem: “vai viņš nelec pārāk augsti?”. Visdrīzāk lielā mērā to iespaidoja vienmēr piesardzīga un toleranta, A. Līvena piezīme, apliecinot, ka Latvijā būtu iespējams attīstīt šāda rakstura izglītojošo darbību tikai nelielos privātos pulciņos, turklāt arī šāda uzdevuma realizācija ir apšaubāma kompetentu mācībspēku trūkuma dēļ.¹⁴⁵⁸

Organizācijas statūti. Arī realitātē grupas darbība neguva vērā ņemamus panākumus un, atšķirībā no A. Līvena vadītās biedrības, nekad netika oficiāli Latvijā reģistrēta, lai gan izveidoja statūtus, kas, visdrīzāk, bija paredzēti reģistrācijai ROVS kancelejā. Balstoties uz statūtiem, apvienībā varēja stāties bijušie Krievijas impērijas armijas, kā arī Baltās kustības un pretboļševiku spēku karavīri. Organizācijas uzdevumos ietilpa militāro zināšanu pilnveidošana, ROVS atbalsts, kā arī maksimāli iespējama pretboļševistiskās cīņas veicināšana, to starpā naudas līdzekļu vākšana tās atbalstam. Grupas sastāvā ietilpa pilntiesīgie locekļi, tas ir Krievijas impērijas armijas un pretboļševistisko spēku karavīri, kā arī nepilntiesīgie biedri, kas atbalstīja pretboļševistisku kustību un ROVS, taču nedienēja minētajos karaspēkos. Katra locekļa pienākumos ietilpa potenciālo biedru piesaiste, kā arī ziedojumu vākšana “no radiem un paziņām” “Dzimtenes glābšanas fondā.”¹⁴⁵⁹

Statūtos nekas nebija minēts par valdi, tikai priekšnieka un lietveža – kasiera amats, kas bija sadalīts starp J. Zenovu un viņa “adjutantu”, poručiku J. Simonovu. Bez abiem locekļiem bija minēti vēl 13 cilvēki, taču viņi nefigurēja turpmākajā lietvedībā. Savukārt iekšējā dokumentācija lielākoties sastāvēja no priekšnieka “pavēlēm” un “lietveža” ziņojumiem grupas locekļiem, kur pirmais pavēlēja ieskaitīt vairāku gadu “lietveža” darbību viņa dienesta laikā, kas tiktu ņemts vērā pēc uzvaras par boļševikiem nākotnē. Epizodiski “lietvedis” aicināja palielināt izdevumus literatūras iegādei, pārpublicēja ROVS pavēles un veidoja dalībnieku anketas, taču nezināmu iemeslu dēļ to bija mazāk nekā reģistrēto dalībnieku.¹⁴⁶⁰

Analizējot grupas darbību, radās iespaids, ka tā bija visnotaļ nomināla un praktiski nemanāma, līdz 1932. gada rudenim, kad padomju spiediena rezultātā tika veikta plaša Politiskās pārvaldes operācija pretboļševiku organizācijas BRP apkarošanas ietvaros. Tā, 27. septembrī, aizdomās par dalību BRP, pie J. Simonova bija veikta kratīšana, kuras rezultātā tika uzzieta grupas

¹⁴⁵⁴ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 371. lp.

¹⁴⁵⁵ BAR, ROVS: Correspondence. 1931. II. otdel to Central Office. Nr. 116. pp. 1,2.

¹⁴⁵⁶ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 350. lp.

¹⁴⁵⁷ BAR, ROVS: Correspondence. 1931. II. otdel to Central Office (2). 29.10.1931. Raport.

¹⁴⁵⁸ BAR, ROVS: Correspondence. 1931. II. otdel to Central Office (2). 29.10.1931. Raport.

¹⁴⁵⁹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 377.-378. lp.

¹⁴⁶⁰ Turpat, 358.-369. lp.

lietvedība.¹⁴⁶¹ Tās slepenība, organizācijas fiktīvā eksistence un saikne ar Parīzes centru, kā arī iekšpolitiskais saspringums sakarā ar PSRS – Latvijas tirdzniecības līguma epopeju, raisīja krietni lielāku Politiskās policijas uzmanību, nekā grupa bija vērtā. Paradoksāli, taču neierastā organizācijas darbība pat savā veidā “samulsināja” drošības dienesta darbiniekus. Sākotnēji J. Zenova tieksmes reģistrēt virsniekus bija uzskatītas kā darbība OGPU labā, taču vēlāk, pēc citu aģentu informācijas, grupas izveidotāji tika uzskatīti par monarhistiem, pretboļševistiskās kustības dalībniekiem. Par kopsaucēju šajā jomā kalpoja valsts interesēm kaitīga darbība, kas arī kļuva par apkarošanas vadmotīvu.¹⁴⁶²

Īsi pēc kratīšanas J. Zenovam, viņa “adjutantam”, kā arī kādam Arkādijam Goļinskim bija piespriesta izraidīšana, bet apsūdzētie izvairījās un palika valstī. Rezultātā 1933. gada janvāra sākumā visi tika apcietināti un ieslodzīti uz sešiem mēnešiem.¹⁴⁶³ Vēlāk tika aizturēti vēl divi grupas locekļi, Viktors Biļinskis, kā arī Herberts Vulfiuss.

23. augustā grupas lieta bija izskatīta Rīgas Apgabaltiesā, atklājot visnotaļ interesantus faktus. Grupas dalībniekiem tika inkriminēta pretlikumīga neregistrētas biedrības organizācija. Savukārt, balstoties uz konfiscētās lietvedības dokumentiem, grupas dalībnieki tika papildus apsūdzēti dalībā politiskā, valsts interesēm kaitīgā grupā un finanšu līdzekļu vākšanā šādas darbības atbalstam. Tiesas gaitā tika noskaidrots, ka visus apsūdzētos vieno darbs Rīgas tramvaju dienestā un faktiski organizācija eksistēja tikai “viena cilvēka galvā”. Lai gan arī grupai epizodiski bija ziedoti līdzekļi, tās statuss ROVS, statūti un citas izpausmes nevienam, izņemot J. Zenovu un J. Simonovu nebija zināmas. Šajā jomā jāpiekrīt Politiskās pārvaldes tieslietu izmeklētāja tiesā paustajam, ka “organizācijai piemita naivs un pat puicisks raksturs”. To apliecināja arī izmeklēšanas rezultāti, no dokumentos “piecpadsmit minētajiem cilvēkiem, reāli identificējot knapi piecus”, turklāt grupā ierakstītie cilvēki pat nezināja par šādas grupas eksistenci.

Tomēr prokurors mēģināja lietai piešķirt politisku nokrāsu, apliecinot, ka organizācijas mērķis bija “vienotas un nedalāmās Krievijas atdzimšana. Tā realizācija nozīmētu Latvijas bojāeju”, tas tika īstenots ziedojumu vākšanas un virsnieku reģistrācijas aizsegā, savukārt “ziedojumu vākšana Latvijā ROVS vajadzībām – ir viesmīlības pārkāpums”. Tiesas gaitā atklājās, ka kaut gan V. Biļinskis tika reģistrēts kā grupas un revīzijas komisijas loceklis, viņa paraksts revīzijas komisijas atskaitē bija viltots. Rezultātā J. Zenovam un J. Simonovam tiesa piesprieda trīs mēnešu cietumsodu, savukārt H. Vulfiusam un V. Biļinskim divu un viena mēneša ieslodzījumu cietumā.¹⁴⁶⁴

J. Zenovam šis posms kļuva par noslēdzošo ne tikai grupas, bet arī dzīves ietvaros, 1933. gada 14. novembrī viņš nomira. Aplūkojot J. Zenova darbību ROVS II. nodaļas apkārtrakstā, A. fon Lampe to raksturoja kā patriotu, kurš kļuva par vienu no nedaudziem, kas reāli vāca līdzekļus fonda vajadzībām, par ko tika Latvijas varas iestāžu vājāts un gāja bojā, nespējot samierināties ar atrašanos ieslodzījumā.¹⁴⁶⁵ Nav skaidrs, vai A. fon Lampe apzinājās, ka grupas darbībai piemita fiktīvs raksturs, vai centās attaisnoties, bet 1934. gada 11. marta ziņojumā ROVS priekšsēdētājam J. Milleram viņš pauda, ka citi J. Zenova lietas apsūdzētie tiesā tikai fiktīvi “pierādīja”, ka grupa nekad neeksistēja, līdz ar to tika attaisnoti. Ziņojuma turpinājumā A. fon Lampe informēja, ka pēc tiesas turpināt aktivitātes vairs nebija iespējams, taču par tās vadītāju bija slepeni nozīmēts H. Vulfiuss. Vienlaicīgi A. fon Lampe griezās pie A. Līvena, jautādams, vai grupas darbību bija iespējams turpināt, kurš atbildēja, ka “grupu “jāturpina” uzskatīt par “neekstistējošu”, savukārt H. Vulfiusam”, un pēc viņa rekomendācijām arī citiem grupas biedriem bija ļauts pāriet A. Līvena

¹⁴⁶¹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 331. lp.

¹⁴⁶² LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 83., 99. lp.; LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 323. lp.

¹⁴⁶³ Арест трех нансенсистов. Сегодня. 06.01.1933. С. 8.

¹⁴⁶⁴ Дело бывших русских офицеров. Сегодня. 24.08.1933. С. 6.

¹⁴⁶⁵ BAR, ROVS: Correspondence. 1933. II. otдел to Central Office. 30.12.1933. Prikaz nr. 142.

organizācijā. Secinot no minētā, 1934. gada 27. aprīlī grupa tika oficiāli izformēta un izslēgta no ROVS sastāva.¹⁴⁶⁶

J. Zenova grupas gadījums līdz šim netika historiogrāfijā atspoguļots, taču atsevišķa epizode, par ROVS mēģinājumiem stimulēt militārās izglītības attīstību trimdā, bija minēta Kanādas vēsturnieka P. Robinsona monogrāfijā “Krievu Baltā armija trimdā 1920. – 1941. g.”. Vēsturnieka sniegums ir viens no spožākajiem Rietumu historiogrāfijas darbiem tematikas ietvaros, taču, balstoties uz J. Zenova ziņojumiem un, galvenokārt, uz A. fon Lampes, iespējams tišām sagrozītiem attaisnojumiem, pētnieks uztvēra grupas izglītojošo darbību par reāli eksistējošu, kas kļuva par iemeslu turpmāko kļūdaino secinājumu ģenēzei. Grupas slēgšanu viņš pamatoja ar A. Hitlera nākšanu pie varas un sekojošām pārmaiņām, “daudzām valstīm meklējot iespējas tuvināties ar PSRS, gaidāmā kara priekškarā”, kas, savukārt, veicināja politisko spiedienu organizāciju darbību ierobežošanai.¹⁴⁶⁷ Secinājumi bija balstīti uz līdzīgas pieredzes citās valstīs, kur ROVS darbība bija tiešām ietekmēta pēc nacistu nākšanas pie varas, taču Latvijā J. Zenova faktiski neeksistējošā organizācija bija sagrauta jau 1932. gada septembrī, bet laikā, kad A. Hitlers nāca pie varas, abi grupas izveidotāji atradās ieslodzījumā. Šajā jomā var piekrist tikai ārpolitiskā spiediena aspektam, kas Latvijā pastāvēja visu starpkaru posmu un arī plašas apcietināšanas 1932. gada nogalē – 1933. gadā bija tieši saistītas ar notikumiem Latvijas – PSRS tirdzniecības līguma ietvaros. Var secināt, ka J. Zenova darbības apkarošana notika ja ne gluži nejauši, tad “pēc inerces”, Politiskai pārvaldei galveno uzmanību koncentrējot “Krievu taisnības brālības” un citu pretboļševiku aktivitāšu apkaršanā, kas kļuva par vienu no lielākajām operācijām “monarhistu” kontekstā 30. gados.¹⁴⁶⁸

6.3. Mladorosu savienība

Jaunās Krievijas savienība. Kā minēts, 30. gadu sākumā arvien vairāk akcentējās domstarpības starp “vecu” un “jauno” emigrācijas paaudzi, kur kā vienu no “jaunās paaudzes” ievērojamākām un savā ziņā vecākajām organizācijām ir jāmin “Mladorosu savienību”. Tās aizsākumi meklējami 20. gadu sākumā Vācijā, kad emigrācijā sāka veidoties nacionāli orientētas jauniešu grupas, dibinot pulciņus un rīkojot debates, aplūkojot trimdas cēloņus, cīņu pret boļševismu, iespējamus Krievijas nākotnes scenārijus u. c. 1923. gada februārī Minhenē notika “Krievu nacionālās jaunatnes pirmais un vispārējais kongress”, kurā bija pārstāvētas 29 jauniešu grupas. Kongresa būtību labi raksturoja tajā paustais lozungs: “Mūsu māja ir pilnībā nodegusi, taču ar svaigiem un jauniem spēkiem mēs to uzcelsim no jauna.” Kongresa rezultātā, apvienojoties vairākām jauniešu grupām, tika dibināta “Jaunās Krievijas savienība” (*Союз Молодая Россия*).¹⁴⁶⁹

Visas savienībā ietilpstošās grupas saglabāja iekšējo autonomiju, pārvaldes funkcijas uzticot “Galvenajai krievu jaunatnes savienības padomei”. Tās priekšsēdētāja amatā bija ievēlēts 21 gadu jaunais Aleksandrs Kazem-Beks (*Александр Львович Казем-Бек*), kurš kļuva par ilggadīgu organizācijas līderi.¹⁴⁷⁰ Savienības uzdevumos ietilpa krievu emigrācijas nacionāli orientētas jaunatnes apzināšana, iepazīstināšana ar savienības idejām, izglītošana nacionālās apziņas stiprināšanai un jaunatnes konsolidācijai. Savukārt savienības mērķis bija līdzīgs daudzu citu pretboļševistisku organizāciju mērķiem - cīņa par Krievijas atbrīvošanu no komunistiskās diktatūras.

¹⁴⁶⁶ BAR, ROVS: Correspondence. 1934. II. otдел to Central Office. 11.03.1934. Raport nr. 113.

¹⁴⁶⁷ Robinson, P. Pp. 152 - 153.

P. Robinson arī nepareizi atzīmēja darbības hronoloģiskos rāmjus, to attiecinot uz 1934. gadu, kad J. Zenovs jau bija miris, bet grupas darbība tika apturēta 1932. gada nogalē

¹⁴⁶⁸ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 289. - 302. lpp.

¹⁴⁶⁹ Косик В. “Молодая Россия”: Вариации на тему национализма в маршах эпохи. Москва: Пробел-2000, 2013. С. 13-14.

¹⁴⁷⁰ Косик, В., с. 14

Atšķirībā no citām jaunatnes organizācijām, kopš pirmsākumiem “mladorosi” (kā sevi dēvēja savienības dalībnieki) puda spēcīgas simpātijas pret itāļu fašismu un citām labējām kustībām. Viņu skatījumā fašisti bija skolotāji un sabiedrotie, kas veiksmīgi guva virsroku par komunistiskiem strāvojumiem savā valstī un līdz ar to spētu atbalstīt arī viņu cīņu dzimtenes atbrīvošanā.¹⁴⁷¹ 1925. gadā savienību pārdēvēja par “Mladorosu savienību” (*Союз Младороссов*),¹⁴⁷² bet 1935. gadā pārveidoja par “Mladorosu partiju” (*Младоросская партия*). Kopumā “Mladorosi” acīmredzami pārspīlēja partijas locekļu skaitu, kas pēc viņu aplēsēm veidoja līdz pat pieciem tūkstošiem biedru, tomēr ticamāka ir krietni “piezemētāka” aplēse – 1400 locekļi 1937. gadā. Līdzīga situācija tika pausta attiecībā uz organizāciju filiālēm, kas viņu traktējumā bija nodibinātas vairāk kā 20 valstīs.¹⁴⁷³

Dalībai “mladorosu” organizācijās nebija nacionālo šķēršļu, tajās varēja piedalīties ikvienas tautības pārstāvis. Organizācijai nebija arī vecuma, ticības un citu ierobežojumu. To dalībnieku rindās piedalījās Aleksandra III mazdēls, lielkņazs Dmitrijs Romanovs (*Дмитрий Александрович Романов*), kņaza A. Līvena brāļa dēls Leonīds Līvens (*Леонид Павлович Ливен*), Šuvalovu, Musinu – Puškinu un citu krievu aristokrātijas dzimtu pārstāvji. Tomēr vienlaikus savienībā piedalījās arī citiem sociālajiem slāņiem piederīgie.¹⁴⁷⁴

Politiskā platforma. Ņemot vērā organizācijas izveidi Mīnhenē, kas bija pazīstama ar salīdzinoši lielu galēji labējo krievu monarhistu īpatsvaru, kopš pirmsākumiem “mladorosi” atbalstīja lielkņazu Kirilu un viņa pretenzijas uz troni. Spēcīga monarhisma ietekme atspoguļojās arī “mladorosu” simbolikā, kur tika apvienoti patvaldības simboli ar Romanovu karoga krāsu elementiem.

Līdzīgi kā “kirilovieši”, arī “mladorosi” uzskatīja, ka cīņa ar boļševismu nevarētu tikt īstenota ar intervenci vai teroru Krievijā. Tomēr, neraugoties uz ciešu saistību ar Kirila nometni, tā nebija monarhistu organizācija un politiskās platformas uzbūvē laika gaitā tika integrēti pat sociālisma, korporatīvisma un citu strāvojumu elementi.¹⁴⁷⁵ Lielkņaza Kirila iespaidā viņi uzskatīja, ka jaunās, pēcboļševistiskās Krievijas nākotnē būtu jā saglabā monarhiju kombinācijā ar padomēm, kas izpaudās viņu populārākajā lozungā “Cars un padomes”. 30. gadu otrajā pusē partija attīstīja šo domu vēl vairāk un puda, ka “netika uzskatīta par emigrantu partiju, bet dēvēja sevi par Otru padomju partiju”.¹⁴⁷⁶ Lai gan “Mladorosi” nepauda simpātijas boļševismam, nosodot to darbību vairākās sfērās, viņi atzinīgi vērtēja daudzas reformas, industrializāciju, SZSA attīstību un uzskatīja, ka boļševisms bija manāmi evolucionējis, kas ilgtermiņā novedīs pie tā kraha un varas pārņemšanu nacionālās valdības rokās.

Lai gan simpātijas galēji labējām kustībām puda daudzi emigranti, “mladorosi” pārmantoja vairākus fašisma elementus, to starpā arī sveicienu – ar augsti paceltu labējo roku, itāļu fašistiem līdzīgu apģērbu stilu un vadonisma kulta iezīmes.¹⁴⁷⁷ Šīs simpātijas bija paustas arī attiecībā uz nacionālsociālismu, kam simpātizēja arī tādas galēji labējās krievu emigrācijas organizācijas, kā P. Bermonta vadītā ROND, ar kuru 1933. gadā “mladorosi” noslēdza vienošanos par sadarbību. Situācija mainījās pēc A. Hitlera nākšanas pie varas, un “mladorosi” samērā ātri distancējās no nacistiem, nosodot rasismu, antisemitismu un izteikti naidīgo attieksmi pret PSRS.¹⁴⁷⁸

¹⁴⁷¹ Turpat.

¹⁴⁷² Mladorosu nosaukumam nav tiešā tulkojuma, vistuvāk to varētu tulkot kā “jaunkrievu” kustību

¹⁴⁷³ Косик, В., с. 16.

¹⁴⁷⁴ Косик, В., с. 14.

¹⁴⁷⁵ Политическая история русской эмиграции, с. 432, 459.

¹⁴⁷⁶ Turpat.

¹⁴⁷⁷ Стольпин, А. На службе России. Очерки по истории НТС. Frankfurt am Main: Посев, 1986. С. 22.

¹⁴⁷⁸ Sk. 2.4. апракšnodaļu.; Политическая история русской эмиграции, с. 467.

Attiecībā uz jaundibinātām valstīm “mladorosi”, līdzīgi kā Kirils, pauda absolūtu suverenitātes atzīšanu. Šajā jomā viņu nostāja tika deklarēta krietni izteiktāk par citu organizāciju “nenoteiktību”, vai pret “limitrofiem” klaji naidīgu attieksmi.¹⁴⁷⁹

Attiecības ar citām emigrācijas organizācijām un spēkiem. Tas kļuva par vienu no daudzu domstarpību iemesliem starp ROVS un “mladorosiem”. Vienlaikus pastāvēja arī citas atšķirības, kas attiecībās ar ROVS izpaudās paaudžu konfliktā, nostāju pretboļševistiskās cīņas taktikā un citos jautājumos.¹⁴⁸⁰ “Mladorosi” iesaistījās sīvā konkurencē ar citām “jaunās paaudzes” kustībām, kas epizodiski izpaudās fiziskajās izrēķināšanās. Savukārt simpātijas pret PSRS, kā arī populistiski skandalozā retorika pret tiem vērsa arī emigrācijas centriski labējos spēkus, to skaitā I. Iljinu, P. Strūvi un ar tiem saistītās sabiedrības grupas.¹⁴⁸¹

Izglītojošā darbība. Līdzīgi kā citas jaunatnes organizācijās un kustības “mladorosi” rīkoja lekciju ciklus, politikas, vēstures, ekonomikas, socioloģijas, tiesību zinātņu un citu tematiku ietvaros. Ņemot vērā faktu, ka viņu darbība 30. gadu vidū bija negatīvi vērtēta kā no daudzu labējo, tā arī no daudzu kreiso emigrantu organizāciju puses, “mladorosu” izglītības ciklā atsevišķu vietu ieņēma polemizēšanas kursi. Tajos tika apgūta debašu māksla, lai spētu polemizēt un pārliecināt citu emigrācijas strāvojumu piekritējus.¹⁴⁸²

Lai gan “mladorosiem” bija izredzes kļūt par dominējošo “jaunās paaudzes” kustību emigrācijā, tomēr viņu simpātijas pret PSRS un plaši kontakti ar padomju politiskajiem pārstāvjiem (t. i. ar specdienestu aģentiem) kļuva par to popularitātes noreita iemeslu un 1942. gadā organizācija tika oficiāli likvidēta.¹⁴⁸³

Darbība Latvijā: sākumstadija. Ņemot vērā Latvijas krievu pretboļševistiskās kustības ciešu saikni ar tās centriem Rietumeiropā, vadošo organizāciju filiāles bija pārstāvētas arī Latvijā, turklāt bieži vien veidojot tīklus. “Mladorosu” kontekstā tas izpaudās visnotaļ nomināli, kam tomēr būtu jāpievērš uzmanība, aplūkojot pretboļševistiskās kustības izpausmes 30. gados.

Līdzīgi kā citas pretboļševistiskas organizācijas, arī “mladorosu” darbība Latvijā bija saistīta ar ZRA virsnieku faktoru. Galveno lomu organizācijas darbībā ieņēma A. Līvena vienības virsnieks Kurts Brācs, kurš Latvijas Neatkarības karā īslaicīgi bija kņaza adjutants. Bijušais karaflotes virsnieks Neatkarības karā īslaicīgi bija Lielupes flotes komandieris, vēlāk piedalījās karadarbībā ZRA, bet 20. gadu sākumā emigrēja uz Vāciju. Tur, 1926. gadā, viņš izdeva atmiņas, aplūkojot 1919. gada notikumus Latvijā, to ietvaros īpašu uzmanību pievēršot A. Līvena darbībai.¹⁴⁸⁴

Sis fakts raisa papildus interesi, jo atšķirībā no Latvijas “līveniešiem”, kuru ievērojama daļa pauda simpātijas lielkņazam Nikolajam, viņš atbalstīja lielkņazu Kirilu, turklāt tik lielā mērā, ka uzņēmās organizēt kustības filiāles Latvijā un, kā izrādījās vēlāk, arī Igaunijā. Vienlaicīgi diezgan interesanta kopaina izveidojās nosacītu “nikolajevišu” un “kiriloviešu” nometņu kontekstā, kur pirmo nometni 20. gadu otrajā pusē Latvijā pārstāvēja A. Līvena adjutants F. Zeiberlihs, savukārt cits kņaza adjutants, “mladoros” K. Brācs bija piederīgs “kiriloviešu” nometnei un pārstāvēja to 30. gadu sākumā. Līdzīgi kā daudzi citi pārkrievojie vācbaltieši, arī K. Brācs bija Krievijas monarhijas atjaunošanas piekritējs, tomēr viņam šī piekrišana izpaudās tik lielā mērā, ka viņš sevi uzskatīja par krievu un pasvītroti dēvēja nevis par Kurtu Vilhelma dēlu, bet gan par Vladimīru Vasiļjeviču.¹⁴⁸⁵

¹⁴⁷⁹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 419. lp.

¹⁴⁸⁰ Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века: Док. и материалы. В 10 т. Т. 9. Перед бурей, 1928-1939 гг. сост. Авдеев, В. Басик, И. Панин, С. Курск: РГГУ, 2017. С. 509.

¹⁴⁸¹ Ильин, И. Советский союз не Россия. Памятные тезисы (1947 г.). С.2; Столыпин, А., с. 22.

¹⁴⁸² LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 419. lp.

¹⁴⁸³ Turpat, 861, 873. lp.; Деникин, А. Дела эмигрантские. Добровolec. Nr.1 (1938). С. 7.

1937. gadā kustības vadonis A. Kazem-Beks atteicās no ieņemamā amata un organizācija turpināja pastāvēt vien nomināli, bet 50. gadu nogalē viņš atgriezās PSRS.

¹⁴⁸⁴ Braatz, K., Fürst Anatol Pawlowitsch Lieven, im Kampfe gegen den baltischen Separatismus, russischen Bolschewismus und die Awaloff-Bermond-Affäre. Stuttgart: 1926; LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 420. lp.

¹⁴⁸⁵ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 420. lp.

Atšķirībā no citām pretboļševiku kustības organizācijām, Latvijas nosacītais “mladorosu” centrs atradās nevis Rīgā, vai kādā no Latgales pilsētām, bet gan Liepājā, kur 1926. gadā atgriezās K. Brācs. Uzturot sakarus ar krievu emigrantiem Vācijā, 1931. gadā viņš piekrita kāda bijušā virsnieka Ekelta piedāvājumam izveidot “Mladorosu savienības” šūnu Latvijā (“mladorosu” terminoloģijā – “očag”)¹⁴⁸⁶ un 1932. gada septembrī tā tika nodibināta. Tajā iesaistījās vairāki liepājnieki monarhisti, to starpā bijušais Fehneru organizācijas loceklis H. Bārs, kāds Cinovskis – Hagenfelzens, Nikolajs Dubencovs (*Николай Дубенцов*) un Kārls Feldmans. Lai gan “očaga” dalībnieku darbība atsevišķās izpausmēs bija līdzīga citu pretboļševistisku organizāciju darbībai (savienības literatūras izplatīšanā, ideju popularizēšana u. c.), Liepājas “mladorosu” skatījumā PSRS drīz bija gaidāma boļševiku diktatūras krišana, kuru vietu bija jāieņem “mladorosiem”. Līdz ar to Liepājas šūnas sapulcēs viņi sapņoja par karjeru jaunajā Krievijā un citiem ieguvumiem, kas viņiem pienāktos kā atalgojums par dalību savienībā. Ir interesanti, ka vairāki “jaunās Krievijas ierēdņi” un “valstsvīri” vāji pārvaldīja krievu valodu, pie tam tik zemā līmenī, ka K. Brācs pat izveidoja valodas apguves kursus.¹⁴⁸⁷ Acīmredzot sapņošana nevarēja kļūt par stabilu pamatu šūnas attīstībai un tās dalībnieki ātri vīlās organizācijas darbībā.

Pirmā organizācijas likvidācija. Šajā ziņā jāatzīmē, ka 1932. gads bija izteikti nelabvēlīgs pretboļševistisku organizāciju dibināšanai un eksistencei Latvijā. Rudenī ar lielu rezonansi tika likvidēta BRP darbība,¹⁴⁸⁸ vienlaicīgi bija atklāta J. Zenova darbība, apcietināti un no valsts izraidīti vairāki pretboļševiki. Šis liktenis piemeklēja arī tikko izveidoto “mladorosu” šūnu, kas tika likvidēta, bet K. Brācam oktobrī lika pamest Latvijas teritoriju.¹⁴⁸⁹ Ņemot vērā iepriekšējo pieredzi, par jaunu dzīves vietu viņš izvēlējās Berlīni, kur nodzīvoja līdz 1933. gada marta vidum un atgriezās Latvijā.¹⁴⁹⁰

Otrā organizācijas likvidācija. Neraugoties uz to, kā galvenais atgriešanās atļaujas nosacījums no Latvijas Iekšlietu ministrijas puses bija atteikšanās no jebkādas politiskās darbības, K. Brācs to ignorēja un ne tikai atsāka darbību, bet spēra soļus tās paplašināšanai Igaunijā. Sarakstē ar potenciālajiem Igaunijas organizācijas dibinātājiem, viņš sevi dēvēja par “mladorosu” centra pārstāvi un vecāko “mladorosu” Latvijā un Igaunijā.¹⁴⁹¹ Kā noprotams, K. Brāca pašapziņai lielā mērā imponēja tāds amats, pie kam viņa godkāre bija apliecināta arī ROVS sarakstē starp filiālēm Latvijā un ārzemēs. Aplūkojot viņa lomu “mladorosu” darbībā Latvijā, K. Brācs “bija raksturots kā “mulķīgs, godkārtīgs un neaktīvs”. Vienlaikus ROVS sarakstē bija uzsvērts, ka “mladorosu” organizācijas Parīzes centrs ārkārtīgi uzstāj uz darbības paplašināšanu Latvijā un šim mērķim meklē piemērotu cilvēku, apzinoties K. Brāca neatbilstību.¹⁴⁹²

K. Brācs tiešam bija šādai darbībai nepiemērots, jo ar Igaunijas līdzstrādniekiem uzturēja plašu korespondenci, turklāt nekodētā veidā, nezinot, vai ignorējot faktu, ka Politiskā pārvalde un to igauņu kolēģi viņu noteikti novēros. Specdienestu sadarbības rezultātā tika perlustrēta K. Brāca korespondence, kurā bija paustas “mladorosu” idejas un norādījumi šūnas dibināšanai Igaunijā, kā arī citi plāni. 1933. gada oktobrī tas kļuva par iemeslu kratīšanai un kārtējai aizturēšanai. Atliek brīnīties par Iekšlietu ministrijas iecietību, bet šoreiz, K. Brācam vēlreiz apliecinot atteikšanos no politiskās darbības, izraidīšana bija atcelta.

Trešā likvidācija. Vienlaicīgi ir jābrīnās par K. Brāca stūrgalvību un naivumu, jo 1934. gada vasarā viņš centās atsākt “mladorosu” darbību Baltijā, šoreiz sarakstoties ar domubiedriem Somijā un gada nogalē atkal bija apcietināts.¹⁴⁹³ Nav zināms, vai viņš tika izraidīts, bet 30. gadu nogalē K.

¹⁴⁸⁶ Очaг (очар) - pavards

¹⁴⁸⁷ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 420. lp.

¹⁴⁸⁸ Sk. 6. 4. apakšnodaļu

¹⁴⁸⁹ BAR. ROVS BOX 130. ROVS International Reports. Latvia (1932 - 1934). p. 30

¹⁴⁹⁰ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 420. lp.

¹⁴⁹¹ Turpat.

¹⁴⁹² BAR. ROVS BOX 130. ROVS International Reports. Latvia (1932 - 1934). p. 12.

¹⁴⁹³ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 421. lp.

Brācs dzīvoja Latvijā un 1940. gada nogalē tika apcietināts, taču 1941. gadā, saskaņā ar PSRS un Vācijas valdības 1941. gada 10. janvāra vienošanos, viņš bija atbrīvots un izraidīts uz Vāciju.¹⁴⁹⁴

6.4. Krievu taisnības brālība

Kā minēts, “mladorosu” darbība norisinājās vienlaicīgi ar organizācijas “Krievu taisnības brālība” (*Братство русской правды*, turpmāk BRP) aktivitātēm (sk. pielikumu nr. 5). Atšķirībā no “mladorosiem”, Latvijas BRP organizācijas darbība pretboļševistiskās kustības ietvaros iezīmējās ar spilgtiem notikumiem, gūstot rezonansi tālu ārpus Baltijas reģiona. Arī šoreiz par vienu no notikuma centrālajām figūrām kļuva kņazs A. Līvens, kā arī viņam pietuvinātas personas, no ZRA un Latvijas Neatkarības kara veterānu loka.

BRP darbībai globālā mērogā, Baltijas jūras reģionā un tieši Latvijā ir veltīti daudzi pētījumi, kas tika izdoti, sākot ar 20. gadsimta 50. gadu vidū.¹⁴⁹⁵ Līdz ar to organizācijas darbības atspoguļošanai promocijas darbā tiek veltīta vispārēja rakstura uzmanība, lai aplūkotu darbības principus, kā arī papildinot atsevišķus, līdz šim veiktu pētījumu fragmentus un secinājumus.

Pirmsākumi. BRP aizsākumi ir meklējami 20. gadu sākumā, emigrācijā nonākot “sudraba laikmeta” dzejniekam un rakstniekam Sergejam Sokolovam (*Сергей Алексеевич Соколов, Кречетов*). Krievijas Pilsoņu karā S. Sokolovs iestājās KDBS, kur darbojās propagandas aģentūrā OSVAG,¹⁴⁹⁶ vadot literāri-politisku nodaļu. Gūtā pieredze propagandas un aģitācijas materiālu izveidē “tautai saprotamā valodā” vēlāk noderēja viņa darbībā starpkaru posmā.

1920. gada pavasarī, KDBS atkāpjoties, trimdā devās arī S. Sokolovs, nonākot Konstantinopolē, bet vēlāk Parīzē. Dzīvojot Francijā, S. Sokolovs uzturēja ciešus kontaktus ar monarhistiem Vācijā, kur viena no zīmīgām personām, bija krievu aristokrāts, hercogs Georgijs Lejhtenbergskis (*Георгий Николаевич Лейхтенбергский*). Atšķirībā no neskaitāmiem, trimdā nonākušajiem krievu aristokrātijas pārstāvjiem, G. Leichtenbergskis bija finansiāli labi situēts un saglabāja Vācijā esošo nekustamo īpašumu. 1921. gadā S. Sokolovs izvirzīja iniciatīvu dibināt literatūras izdevniecību Berlīnē. Tam bija īpaši labvēlīgi ekonomiskie apstākļi, Vācijas galvaspilsētai 20. gadu pirmajā pusē kļūstot par “Ārzemju Krievijas izdevēju Mekku”.¹⁴⁹⁷ Viņa iniciatīva guva hercoga atbalstu un 1922. gadā tika dibināta izdevniecība “Mednij vsadnik”, kas kļuva par vienu no nozīmīgākajām izdevniecībām “Ārzemju Krievijā”. Tajā tika izdoti A. Deņikina, P. Krasnova, P. Vrangeļa, V. Šuļgina atmiņas un virkne citu darbu, taču īpašu vietu izdotās literatūras klāstā ieņēma almanahs “Beloje delo”, kura redaktora pienākumus pildījis iepriekšējā apakšnodaļā vairākkārt minētais A. fon Lampe.¹⁴⁹⁸ Almanaha izdevniecībā piedalījās arī A. Līvens un L. Zurovs, savukārt par tā lielāku līdzfinansētāju kļuva (vismaz finansējot pirmo četrus numurus tirāžu) Rīgas uzņēmējs N. Belocvetovs.¹⁴⁹⁹

¹⁴⁹⁴ Ērglis Dz., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis A. Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā – augustā // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13. Sējums (2004). 116. lpp.

¹⁴⁹⁵ Sk. В. Незамеченное поколение. New York: Издательство имени Чехова, 1956; Шкаренков Л. К. Агония белой эмиграции 2-е изд. Москва: Мысль, 1981; Соловьев М.С. Деятельность Организации Великого князя Николая Николаевича, Русского Общевоинского союза, Братства русской правды на северо-западе России, в Прибалтике и Финляндии в 1920-х — начале 1930-х гг. Диссертация. Санкт - Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003; Базанов, П. Братство Русской Правды – самая загадочная организация Русского Зарубежья. Москва: Посев, 2013; Флейшман, Л. В тисках провокации. Операция "Трест" и русская зарубежная печать. Москва: Новое литературное обозрение, 2003; Peļevins P. Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā 1920.-1934. g. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2016.; Никонов, В. Резекне перед третьим пришествием. Rēzekne: Nacionālo un reliģisko kultūru pētniecības centrs, 2018 u. c.

¹⁴⁹⁶ OSVAG (ОСВАГ, Осведомительное агенство) - informācija aģentūra.

¹⁴⁹⁷ Раев, М., с. 99 - 100.

¹⁴⁹⁸ Базанов, П., Шомракова, И. Русские издательства в Берлине, 1920–1924 гг. // Вестник СПбГУКИ № 4 (33) 2017. С. 10 - 11.

¹⁴⁹⁹ Базанов, П. Братство русской правды, с. 102;

“**Russkaja pravda**”. 1922. gada vasarā S. Sokolovs uzsāka propagandas žurnāla “Russkaja pravda” izdevniecību, kas bija paredzēts izplatīšanai Padomju Krievijā. Žurnāla izdevniecība sākumposmā bija noteiktā mērā arī lielkņaza Nikolaja un A. Kutepova Parīzes centra atbalstīta. Tomēr vēlāk finansējums apstājas un žurnāla izdošana tika pārtraukta.¹⁵⁰⁰ 1924. gada otrajā pusē – 1925. gada sākumā bija izveidota jauna organizācija izdevuma atjaunošanai, taču “ne tikai propagandas, bet arī aktīvisma ¹⁵⁰¹ paplašināšanai”. Tādejādi, līdzšinējā grupas struktūra paplašinājās un tika izveidota kaujinieciskās darbības plānošanas nodaļa.¹⁵⁰²

Izdevuma (avīzes) saturs bija izteikti pretboļševistisks un, ja sākotnēji tas attālināti līdzinājās krievu emigrācijas periodikas stilam, tad darbībai paplašinoties, piedzīvoja ievērojamu transformāciju, kļuva primitīvāks, ar uzdevumu izveidot padomju tautai (primāri zemniekiem) saprotamu un saistošu naratīvu. Nav šaubu, ka uzdevuma īstenošanai lieti noderēja S. Sokolova OSVAG gūtā pieredze, kas tika attīstīta un pilnveidota izdevuma slejās, turklāt viņš bija arī praktiski visu rakstu autors.¹⁵⁰³ Izdevuma stils bija savā ziņā unikāls, līdz ar uzsaukumiem celties cīņai un ziņojumiem par “brāļu” paveikto (bieži vien liekot lietā viltus “partizānu” pseidonīmus, lai radītu šķietamu rosību), avīzē publicēja satīriskā satura pretpadomju “častuškas”,¹⁵⁰⁴ anekdotes, dažādu rakstnieku dzeju, “brālības” partizānu dziesmas, karikatūras, daiļliteratūras darbus u. c. Atšķirībā no citiem emigrācijas izdevumiem, kas bieži vien aicināja uz abstraktu cīņu, “Russkaja pravda” mudināja uz tiešu terorismu, aicinot nogalināt boļševikus un publicēja “ziņas” ar līdzīgas darbības piemēriem no “brāļiem” PSRS.¹⁵⁰⁵

Uzmanības vērti arī S. Sokolova veidoti uzsaukumi un devīzes, piemēram, pārveidojot padomju retorikā bieži izmantoto “mir – hižinam, vojna – dvorcam”, t. i. miers zemnieku mājām, karš pilīm¹⁵⁰⁶ uz “mir – hatam, vojna – komissariatam”, t. i. miers zemnieku mājām, karš komisariātiem. Organizācijas galvenā devīze, ko izmantoja kā avīzē, tā arī skrejlapās un lietvedībā (uz zīmogiem) bija “Rossija ne umret, kommunizm umret”, t. i. “Krievija nemirs, komunisms mirs” (sk. pielikumu nr. 5).¹⁵⁰⁷

Nelegālai izplatīšanai paredzētā avīze bija izveidota piemērotā, nelielā formātā, ko apliecināja iepriekšējā apakšnodaļā minētā žurnālā “Služba svjazi livencev i severozapadnikov”. Žurnāla izdevēji dēvēja avīzi par “vienīgo krievu kaujas žurnālu”, kam pat forma ir “karagājienam paredzēta – neliels izmērs un plāns, viegls papīrs, piemērots nosūtīšanai tur, “kur vēl cīnās, kur nav apstājusies asiņaina, nāvīga cīņa pret nolādēto komunismu.” Slejā bija pausta atzinīga nostāja par avīzes propagandētiem “skaidriem, viegli saprotamiem un komunistiem nāvējošiem cīņas noteikumiem”, kas paredzēja “teroram atbildēt ar teroru”, “neaizmirstot vārdus, galvenokārt darboties ar darbiem – ar durkli, lodi, uguni.”¹⁵⁰⁸

Šajā ziņā ir uzmanības vērtā detaļa – minētās slejas autors izvēlējās palikt anonīms, taču visdrīzāk tas bija A. Līvens, šādā veidā cenšoties izvairīties no sekām Latvijā, kas varētu rasties sakarā ar teroristiskās organizācijas popularizēšanu, jo ja autora loma piederētu ārzemēs dzīvojošam S. Sokolovam, vai kādam citam pretboļševikam, censties ievērot *incognito* nebūtu jēgas. Ir interesanta vēl viena detaļa, pēc FSB arhīvā Sanktpēterburgā glabāto dokumentu informācijas – 20.

Agrākās P. Bazanova publikācijās N. A. Belocvetova vietā, acīmredzot kļūdaini, norādīts kāds N. A. Belogolovcevs: Издательство "Медный всадник". Pieejams: http://www.hrono.ru/organ/rossiya/med_vsad.html [skatīts 20.04.2023].

¹⁵⁰⁰ BAR. ROVS box 11. Rīga to Kutepov. 14.06.1924; 17.09.1924; 30.09.1924.

¹⁵⁰¹ Starpkaru krievu emigrācijas leksikā jēdziens aktīvisms nozīmēja aktīvu pretboļševistisku darbību emigrācijā, bet galvenais PSRS, ieskaitot arī teroristiskās aktivitātes.

¹⁵⁰² Базанов, П. Братство русской правды, С. 34.

¹⁵⁰³ Русская правда // Служба связи ливенцев и северо - западников. Nr.2 (1930). С. 29 - 30.

¹⁵⁰⁴ Частушка - īsi, tautā populāri, lielākoties jautri, vai sarkastiski - ironiski dzejoļi.

¹⁵⁰⁵ Русская правда // Служба связи ливенцев и северо - западников. Turpat.

¹⁵⁰⁶ Lozunga izcelsme meklējama Francijas revolūcijas laikā, aicinot iznīcināt monarhijas valstiskuma iezīmes “Guerre aux châteaux, paix aux chaumières!”

¹⁵⁰⁷ Русская правда // Служба связи ливенцев и северо - западников. Turpat.

¹⁵⁰⁸ Turpat.

gadu otrajā pusē un 30. gadu sākumā, izplatīšanai PSRS Ziemeļrietumu avīze tika izdota Rīgā, tipogrāfijā “Rīti”, kur izdeva arī līveniešu žurnālu, taču konspirācijas nolūkos par oficiālo izdevniecības vietu bija norādīta Danciga.¹⁵⁰⁹ Līdz ar to avīzes izplatīšana norisinājās arī Latvijas un PSRS pierobežā, sākumā ar V. Orlova aģentūras starpniecību. Šajā jomā ievērojama loma bija V. Orlova aģentam I. Pokrovskim un A. Līvenam, kurš piedalījās avīzes izplatīšanas kanālu organizācijā, ko apliecināja gan iekšējā sarakste ar Parīzes centru, gan arī 1924. gadā aizturētais L. Dreļņiks.¹⁵¹⁰ Nav zināms, cik veiksmīga bija I. Pokrovska darbība, taču par tās lietderību ļauj spriest 5.1. apakšnodaļā minētais gadījums, kas ir atspoguļots A. Daņilova NKVD pratināšanas protokolā.¹⁵¹¹

Struktūra. 1925. gadā restrukturizētai, “Russkaja pravda” ietekmē izveidotai organizācijai, bija piešķirts nosaukums “Krievu taisnības brālība” (kā minēts – *Братство русской правды*, turpmāk – BRP). Tās augstāko vadību nodrošināja augstākās izpildvaras orgāns, tā sauktais “Augstākais aplis”.¹⁵¹² Tā valdes priekšsēdētāja lomu pildīja S. Sokolovs, pārējie valdes locekļi bija P. Krasnovs, hercogs G. Lejhtenbergskis, V. Orlovs, Aleksandrs Kolbergs (*Александр Николаевич Кольберг*) kā arī citas personas, kuru starpā bija A. fon Lampe un A. Līvens. Tādejādi, lielākā valdes daļa bija izdevniecības “Mednij vsadnik” autoru un izdevēju kolektīvs.

Kopējais BRP dalībnieku skaits nav zināms, taču krievu emigrācijas un izlūkdiesta pētniece, starpkaru posmā ASV sūtniecības darbiniece Rīgā, vēlāk ASV dzīvojuši krievu emigrante Natalija Granta – Vraga (*Наталья Грант – Врага*) pauda, ka 1927. gadā organizācijā varēja piedalīties ap 3000 locekļiem.¹⁵¹³ Autoram neizdevās iepazīties ar N. Grantas – Vragas liecībām, kas glabājās Stenforda Universitātes Hūvera arhīvā un līdz šim netika publicētas, taču, balstoties uz pieejamiem dokumentiem, šis skaitlis liekas pārspīlēts. Piemēram Latvijā, kas bija viens no aktīvākajiem un vislabāk organizētiem centriem visā BRP areālā, piedalījās ne vairāk kā daži desmiti cilvēku.¹⁵¹⁴

Darbība. Analizējot krievu pretboļševistsiko kustību, jāsecina, ka BRP kļuva par organizāciju, kuras reāla darbība joprojām izraisa nenorimstošus strīdus un baumas. Šajā jomā pastāv vairākas pamattēzes:

- 1) BRP darbība bija fikcija, ne vairāk kā veiksmīgs, daudznozaru S. Sokolova projekts finanšu piesaistei;¹⁵¹⁵
- 2) Organizācijas aktivitātēm bija ievērojami sasniegumi tieši kaujinieciskajā darbībā, rīkojot teroraktus u. c.;¹⁵¹⁶
- 3) Lielākoties “brālības” darbība izpaudās politiskās literatūras izplatīšanā PSRS un pierobežā, reālā kaujinieciskā darbība bija stipri pārspīlēta, S. Sokolovam apzināti izdomājot notikumus, vai citus notikumus piedēvējot BRP darbībai.¹⁵¹⁷

¹⁵⁰⁹Соловьев, М. Деятельность Организации Великого князя Николая Николаевича, Русского общевойскового союза. Братства Русской правды на Северо-Западе Советской России, в Прибалтике и Финляндии в 1920-х - начале 1930 - х г.г. С. 53.

¹⁵¹⁰ BAR. ROVS box 11. Riga to Kutepov. 14.06.1924; 17.09.1924; 30.09.1924.

LNA LVVA. 3235. f., 2. apr., 2760. l., 7. lp.

¹⁵¹¹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 42782.l, 112. lp.

¹⁵¹² Кривиски - Высший круг

¹⁵¹³ Базанов, П. Братство русской правды, с. 37 - 38.

¹⁵¹⁴ LNALVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 319. lp.

¹⁵¹⁵ Добкин, А. С. А. Соколов-Кречетов: От «Золотого Руна» к «Русской Правде» // In memoriam: Исторический сборник памяти А. И. Добкина. Санкт-Петербург - Париж: Феникс - Aetheneum, 2000 с. 93 - 96., 99.

Будницкий, О. Братство Русской Правды — последний литературный проект С.А. Соколова-Кречетова // Новый литературный обзор №.6, 2003. Šajā kritiķu grupā bija minēts viedoklis par S. Sokolova maniākālu apsēstību, mentālās darbības traucējumiem, ko izraisīja Pirmā pasaules karā gūtie galvas ievainojumi.

¹⁵¹⁶ Егоров, Н. Дальневосточный отдел диверсионно-террористической организации “Братство Русской Правды” // Проблемы Дальнего Востока №. 4 (2009). С. 137 - 142. Зубарев, Д. “Красная чума” и белый терроризм (1918 – 1940) Pieejams: <http://old.memo.ru/history/terror/zubarew.htm> [skatīts 21.04.2023].

Šajā ziņā ir uzmanības vērts A. Līvena un K. Mannerheima korespondences fragments, A. Līvenam paužot: “Ticot “Baltās lietas” uzvarai, es neticu intervences panākumam, es vispār neticu intervences praktiskai iespējamībai. Cīņai pret Trešo internacionālu ir jābalstās uz pareizi izveidotas propagandas. Es uzskatu, ka šo uzdevumu teicami veic “Obera līga”¹⁵¹⁸ Ženēvā. Tas uzdevums ir ideoloģiskā cīņa pret boļševismu ārpus bijušās Krievijas. Savukārt citām organizācijām ir jāveic šo uzdevumu PSRS un tas, vismaz daļēji un, cik man ir zināms, tiek “Krievu taisnības brālības” īstenots.” “Cik man ir zināms, šī ir vienīgā organizācija, kas spēj piegādāt literatūru krievu ciemiem un pilsētām.” “Es strādāju sadarbībā ar visām trīs augstākminētām organizācijām: 1) ROVS; 2) Obera līgu un 3) BRP, cik tas ir iespējams, ņemot vērā šīs organizācijas konspirāciju.”¹⁵¹⁹ Fragments pasvīturo A. Līvena saikni ar BRP un ticību tās potenciālam, taču nesniedz atbildi attiecībā uz BRP reālās darbības būtību, tieši otrādi, piešķirot vēl vairāk noslēpumainības.

Noslēpumainības plīvurs arī turpmāk kļuva par mūžīgu BRP atribūtu, tomēr vērtējot “Rusiskā pravda” slejās pausto, un, balstoties uz citu pretboļševistisku organizāciju aktivitāšu analīzi, ar lielu pārliecību ir jāpiekrīt trešajai, augstāk paustai tēzei. Tāda “brālības” apliecināta darbība kā komunistu nogalināšana, uzbrukumi vilcieniem un padomju varas institūcijām, visdrīzāk nav notikusi. Tomēr pilnībā nevar noliegt robežas šķērsošanas faktus, kas norisinājās, neraugoties uz robežsardzes pastiprināšanu 30. gados. Tiesa gan, oficiāli aizturēto robežpārkāpēju statistika visā PSRS rietumu reģionā 1929 – 1933. gadā uzrādīja visnotaļ pieticīgu skaitli – 29 cilvēki, kas padomju dokumentācijā bija dēvēti par teroristiem, taču tajā pašā laikā nekļuva par PSRS iemīļotu paraugprocesu subjektiem, kas liecina apšaubīt viņu “teroristisko” būtību.¹⁵²⁰ Šajā jomā jāņem vērā arī specdienestu atskaišu specifiku, kam piemita noteikta subjektivitātes pakāpe.¹⁵²¹

Ideoloģija. Atšķirībā no citām krievu pretboļševistiskām organizācijām, BRP nepiemita konkrēta, izstrādāta ideoloģija, vai politiskā programma. Oficiāli organizācija pieturējās pie “nenoteiktības”, taču, spriežot pēc “Augstākā apļa” locekļiem, viņi bija tuvi “nikolajieviešiem”.¹⁵²² Par tuvām attiecībām ar monarhistiem liecina arī finansējums, kas tika nodrošināts no “Svētā mocekļa cara Nikolaja II piemiņas Krievijas atbrīvošanas kases” (“Rusiskā osvoboditelnaja kazna v pamjatj Carja – mučenika Nikolaja II”), ar kuru bija saistīts lielkņaza Nikolaja “Dzimtenes glābšanas fonds”.¹⁵²³

Darbība Latvijā. Attiecībā uz BRP aizsākumiem Latvijā, tās sākumposmu, pastāv divas versijas, pirmo versiju pauž vēsturnieks Pāvils Peļevins, maģistra darbā apliecinot, ka pirmās ziņas par BRP Latvijā ir datētas ar 1925. g. 31. janvāri, kad BRP tradīcijās, savdabīgas “loterijas” veidā, pa pastu bija izsūtīta organizācijas literatūra, nonākot Subates vecticībnieku mācītāja Mihaila Dimitrova mājās.¹⁵²⁴ Kā tika minēts iepriekšējās nodaļās, ņemot vērā Latvijas ciešu saikni ar

¹⁵¹⁷ Šajā ziņā ir jāatzīmē, ka S. Sokolovs mēģināja piedēvēt BRP arī 1927. gada A. Kutepova kaujnieku teroraktus Ļeningradā. Добкин, А. С. А. Соколов-Кречетов, с.96; Базанов, П. Братство русской правды, с. 264.

¹⁵¹⁸ Obera līga (pilnais nosaukums Līga cīņai pret III. Internacionāli) bija Šveices advokāta Teodora Obera 1924. gadā dibināta organizācija. T. Obers kļuva plaši pazīstāms 1923. gadā, kad tiesas procesā veiksmīgi aizstāvēja padomju diplomāta Vacslova Vorovska slepkavu, “balto” virsnieku Morisu Konradi. “Obera līgā” bija apvienoti vairāk kā 27 valstu pretkomunistisku organizāciju, kur visplašāk tika pārstāvēta krievu sekcija. Apvienības mērķis bija propagandas ceļā pierādīt starptautiskai sabiedrībai komunisma destruktīvo būtību, izolējot PSRS.

¹⁵¹⁹ Иоффе, Э. Линии Маннергейма. С. 259 - 260.

¹⁵²⁰ Мозохин, О. Борьба советских органов государственной безопасности с терроризмом. Москва: Кучково поле, 2011. С. 97.

¹⁵²¹ Sk. Gusachenko, A. The Activities of “Russian Monarchists” in the Documentation of the Latvian Political Police Department (1920–1940): specific Characteristics of the Source // Modern History of Russia. 1/2020.

¹⁵²² P. Krasnovs, G. Lejhtenbergskis, A. Līvens, A. fon Lampe bija pārliecināti “nikolajievieši”.

¹⁵²³ Базанов, с. 50 - 51.

¹⁵²⁴ Peļevins, P. Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā 1920.-1934. g. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2016. 88. lpp.

pretboļševiku centriem ārzemēs, literatūra nonāca Latvijā zibenīgā ātrumā¹⁵²⁵ un “Russkaja pravda” avīzei noteikti būtu jānonāk Latvijā krietni ātrāk.

Nedaudz tuvāk BRP sākumposma noteikšanā nonāca Latvijas novadpētnieks Nikolajs Nikonovs darbā “Rezekne pered tretjim prishestvijem”. Balstoties uz NKVD dokumentiem, autors pauž informāciju, ka viens no BRP locekļiem, Georgijs Mihajlovs (*Георгий Михайлов*) bija aizturēts PSRS teritorijā īsi pēc robežas šķērsošanas jau 1925. gadā un 1926. gada 25. oktobrī tika aizturēts atkārtoti kopā ar Mihailu Lucikoviču (*Михаил Луцикович*) un Fjodoru Pavlovu (*Федор Павлов*), taču to iesaiste nopietnajā darbībā ir visnotaļ apšaubāma.¹⁵²⁶ Kratīšanas laikā pie tiem tika atrasti “ieroči, kartes, uzsaukumi”, savukārt netālu no aizturēšanas vietas tika atrastas arī Latvijas pases. Pratināšanas laikā G. Mihajlovs paziņoja, ka BRP iestājās jau 1923. gadā, Rīgā, Sergeja Rubisova un kāda pulkveža vadībā, kuri sniedza viņam literatūru un nosūtīja uz Daugavpili, organizācijas nodaļas izveidei. Cik noprotams, viņam tas izdevās, jo 1924. gada vidū G. Mihajlovs nodeva 16 cilvēku lielas nodaļas vadību Daugavpils valsts krievu vidusskolas skolēnam Aleksejam Bergbomam (*Алексей Бергбом*).

1925. gadā G. Mihajlovs nolēma doties uz PSRS “monarhiskās jaunatnes” grupas organizācijai, taču tika uz robežas aizturēts un deportēts uz Latviju. Oktobrī viņš saņēma uzdevumu no Rīgas BRP centra kļūt par Politiskās pārvaldes aģentu un kopš 1926. gada darbojās zem segvārda “Unus”. Politiskās pārvaldes uzdevumos G. Mihajlovs šķērsoja robežu, vācot informāciju par SZSA. 1926. gada vasarā G. Mihajlovs saņēma piedāvājumu no “monarhista” I. Zavoloko kurš piedāvāja doties uz dzīvi PSRS un, saglabājot saikni ar organizāciju, turpināt sadarbību. Piedāvājums tika apstiprināts un kopā ar diviem domubiedriem G. Mihailovs šķērsoja robežu.¹⁵²⁷

Savukārt Politiskās pārvaldes dokumenti pauž, ka 1925. gada 14. decembrī kādas Daugavpils monarhiskās jaunatnes grupas dalībnieks G. Mihajlovs mēģināja šķērsot robežu, taču tika aizturēts un griezās vietējā policijas iecirknī, paskaidrojot, ka Latvijā ieradies nejauši, būdams PSRS pierobežas ciema iedzīvotājs, līdz ar to lūdzis nosūtīt viņu atpakaļ uz PSRS. Gaidot sūtīšanu, 21. decembrī G. Mihajlovs saņēma no centra ziņojumu apstādināt robežas šķērsošanas operāciju īstenošanu un atgriezās Daugavpilī.¹⁵²⁸

Analizējot pausto, kļūst saskatāms NKVD pratinātāju spiediens uz G. Mihajlovu, inkriminējot ierasto sadarbību ar spēcīgiem, apbrīnojami naivi un primitīvi veidotus motīvus par Politiskās pārvaldes uzdevumiem (ar militārā rakstura informācijas iegūšanu nodarbojās Armijas izlūkdienests, nevis Politiskā pārvalde), kā arī par I. Zavoloko iesaisti viennozīmīgai neveiksmei nolemtajai operācijai, kuru bija paredzēts īstenot 21 gadu jaunam cilvēkam, sadarbībā ar skolēniem. Visdrīzāk G. Mihajlova dalība BRP arī bija NKVD inkriminēta, apsūdzētajam piekrtot visiem pret viņu vērstajiem inkriminējumiem.

Vēl viena visnotaļ interesanta uzmanības vērta detaļa ir sakarā ar G. Mihajlova saistību ar “BRP centra pārstāvi” Sergeju Rubisovu (*Сергей Павлович Рубисов*), kurš bija pazīstams kā pirmās krievu skautu vienības (sākumā 2., kas vēlāk bija pārveidota par 3. krievu skautu nodaļu) organizētājs, nekad nav figurējis Latvijas drošības dienesta materiālos un kopš 1920. gada aktīvi darbojās skautu kustības ietvaros.¹⁵²⁹ Savukārt, ņemot vērā faktu, ka BRP organizācija Berlīnē tika dibināta tikai 1924. gada vidū, par tās filiāles izveidi Latvijā ir jāšaubās, visdrīzāk G. Mihajlovs bija kādas “Rusj” grupai līdzīga pulciņa dalībnieks, ko starpkaru posmā mēdza veidot pretboļševistiskās ideoloģijas romantisma iespaidoti krievu skolēni.

¹⁵²⁵ Piemēram lielkņaza Kirila 1924. gada manifests nonāca valstī burtiski dažu nedēļu laikā pēc tā iznākšanas un mēneša laikā bija drošības dienesta konfiscēts. Līdzīga situācija bija novērojama arī citās pretboļševiku izpausmēs.

¹⁵²⁶ Никонов, Н., с. 126.-127.

¹⁵²⁷ Турпат.

¹⁵²⁸ Рејевинс, Р., 88.lpp.

¹⁵²⁹ Кудряшов, Ю. Российское скаутское движение. Архангельск: Помор, 2005. С. 161. S. Rubisova personības apolītisku raksturu pasvītvoja, viņa paziņas, vecākā krievu skautmastera Rostislava Polčaņinova paustais disertācijas autoram.

Precizējot abu minēto autoru pieņēmumus, jāatzīst, ka līdz šim agrākā uzietā liecība par “Russkaja Pravda” Latvijas teritorijā ir Latvijas Armijas Galvenā štāba Operatīvās daļas III nodaļas priekšnieka slepenais ziņojums Politiskās apsardzības priekšniekam 1923. gada 25. jūlijā, sakarā ar “Russkaja pravda” izdevumā paustajiem konspirācijas principiem.¹⁵³⁰ Turpmākajos gados BRP proklamācijas kļuva bieži sastopamas Latvijas pierobežā un figurēja arī Politiskās pārvaldes ziņojumos.¹⁵³¹ Savukārt pirmās ziņas par BRP organizācijas izveidi Latvijā ir attiecināmas uz A. Boguševiča gadījumu. Kā tika minēts, 1926. gadā Daugavpilī A. Boguševičs neveiksmīgi veica mēģinājumu organizēt “Krievu monarhistu partiju”, savukārt 1927. gadā dēvēja sevi par BRP emisāru (sk. 5.5. apakšnodaļu).

Šajā ziņā ir uzmanības vērti dokumenti, kas tika konfiscēti kratīšanas laikā pie A. Boguševiča 1927. gada rudenī – BRP “apliecība”, sarakste ar centru un vēstule Latvijas valdībai (*sic!*). 1927. gada 10. janvārī izsniegta “apliecība” vairāk līdzinājās pilnvarai, kas pilnvaroja A. Boguševiču veidot autonomu BRP nodaļu, ar uzdevumu veicināt organizācijas mērķa sasniegšanu – boļševiku režīma gāšanu Krievijā, tās vietā dibinot nacionālu, kristīgu krievu valdību. Uzdevumu ietvaros A. Boguševičam bija uzticēts izplatīt organizācijas izdevumus, kā arī “uzturēt apkārtējā vidē možu krievu garu, tādā pašā garā audzinot jaunatni, kā arī atlasīt un formēt aktīvistu kadrus, kas spētu kalpot par kodolu krievu fašismam un turpmākajam darbam Krievijas atjaunošanā.” Apliecības autentiskumu apliecināja organizācijas zīmogs, kā arī “Augstākā apla” priekšsēdētāja un sekretāra paraksti, norādot “brāļu” numurus, attiecīgi Nr. 1 un Nr. 10.¹⁵³²

“Pilnvara” raisa virkni aizdomu, jo BRP politiskā programma bija balstīta “nenoteiktībā”, savukārt dokumentā tika pasvītota piederība konkrētam politiskajam strāvojumam (t. i. fašismam). Līdz ar pamatotām aizdomām par viltotu pilnvaru un “emisāru” A. Boguševiča piederību organizācijas reģionālai vadībai, pastāv vēl viens kuriozs precedents.

1927. gada 21. februārī “Brālis Nr. 1” uzrakstīja vēstuli, kas bija adresēta “Latvijas valdības pretkomunistiskās propagandas orgānam” un paredzēta iesniegšanai Latvijas Iekšlietu ministrijai ar A. Boguševiča starpniecību. Īsumā aprakstot BRP pretboļševistiskās cīņas būtību, vēstules autors apliecināja, ka organizācija ir apolitiska un attiecībā uz jaundibinātām valstīm ietur draudzīgu nostāju, ievērojot 1926. gada Krievijas ārzemju kongresa lēmumus. Līdz ar to, autors adresēja attiecīgajām institūcijām lūgumu neaizturēt uz PSRS caur Latvijas teritoriju sūtītu BRP literatūru. Vēstules nobeigumā bija pausta nostāja, ka, iedziļinoties BRP darbības būtībā, attiecīgie valsts orgāni apzināsies, ka BRP ir ne tikai Latvijai draudzīga organizācija, bet arī spēj palīdzēt komunistiskās propagandas apkarošanā, kas mudinās Latvijas valsts struktūras atbalstīt BRP.¹⁵³³

Balstoties uz minēto, rodas divi pieņēmumi. Ja uzsaukuma autors tiešam bija S. Sokolovs, vai kāds cits no BRP valdes, ir stipri jāapšaubu viņu kompetenci organizētas pretboļševistiskās darbības īstenošanā. Tomēr gadījumā, ja dokumenti bija viltoti un uzsaukums tika veidots OGPU uzdevumā, lai provocētu un diskreditētu Latvijas valdību starptautiskā skandāla ietvaros, tad tādā variantā visa operācija bija pārsteidzoši primitīvi veidota. Vienlaikus nebūtu īsti korekti uzskatīt A. Boguševiču par pilnībā nesaistītu ar BRP. Noteiktu piederību organizācijai apliecina viņa sarakste ar “Brāli Nr. 30”, atamanu Dergaču (*Вячеслав Антонович Адамович*), 1927. gada augusta nogalē.¹⁵³⁴

Latvijas BRP filiāles izveide. Lai gan atsevišķu autoru darbos BRP aktivitātes Latvijā ir raksturotas kā nepārtrauktas visu 20. gadu garumā, Latvijas un ASV arhīvos praktiski nav liecību par šādām aktivitātēm. Savukārt Krievijas Federācijas FSB arhīvos glabātie dokumenti liecina, ka “līdz 1929. gadam BRP un ROVS attiecības Rīgā bija visnotaļ saspīlētas, taču 1929.-1930. gadā tās nedaudz uzlabojās, Līvenam veicinot ROVS locekļu iestāšanos BRP”, vienlaicīgi ziņojumā ir

¹⁵³⁰ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 489. l., 122.-131. lp.

¹⁵³¹ LNA LVVA, 3235. f., 2. apr., 5786. l., 9., 13. lp.; LVVA, 3235. f., 2. apr., 5688. l., 9., 13. lp. u. c.

¹⁵³² LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 145., 146. lp.

¹⁵³³ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 146. - 147. lp.

¹⁵³⁴ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1., 33., 34. lp.

atrunāts, ka J. Millers A. Līvenam rekomendēja atturēt padotos no šādiem soļiem, uzskatot, ka tas izkļiedēs spēkus.¹⁵³⁵

Pirmās dokumentētās liecības par konkrētu personu iesaisti BRP grupas darbībā ir attiecināmas uz 1929. gadu, minot virsnieku Leonīdu Stolbošinski (*Леонид Михайлович Столбошинский*), kurš saņēma un izplatīja literatūru pierobežas joslā, Zilupes apkaimē.¹⁵³⁶ Tā paša gada nogalē, visdrīzāk pēc A. Līvena vai K. Didorova ieteikuma, piedāvājumu no “Brāļa Nr. 1” pievienoties organizācijai saņēma “Bijušu krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrības” valdes loceklis barons L. Nolde.¹⁵³⁷ Drīz sekoja BRP “Augstākā apļa” sekretāra A. Kolberga piedāvājums dibināt Rēzeknē BRP “Jaunkrievu nodaļu”¹⁵³⁸ un kopā ar minēto L. Stolbošinski veicināt literatūras izplatīšanu PSRS. L. Stolbošinskis bija tam labi piemērots, jo sadarbojās ar Armijas komandiera štāba informācijas nodaļu, būdams tās aģents Zilupes robezsardzes punktā. Darbības ietvaros viņš regulāri šķērsoja robežu, vienlaicīgi pildot arī BRP uzdevumus.¹⁵³⁹

Sazinoties ar L. Stolbošinski, L. Nolde piekrita piedāvājumam un uzsāka sarunas ar kolēģiem no ‘Krievu akadēmiskās biedrības’ V. Stoligvo un Romānu Zīli (*Роман Мартынович Зиле*). Šķietami apolītiskajā biedrībā bija spēcīgs pretboļševistiskais gars, “nacionālā aktivisma” ideju ietvaros, kuru popularizēja “Baltās kustības” ideologs, R. Zīles labs paziņa, I. Iļjins.¹⁵⁴⁰ Īsi pēc tam piedāvājumu piedalīties organizācijā saņēma arī minētie R. Zīle un V. Stoligvo, kuri kopā ar L. Noldi pievienojās organizācijai.¹⁵⁴¹

Krievijas Federācijas vēsturnieks P. Bažanovs pauž, ka V. Stoligvo kļuva par Baltijas centra sekretāru un “faktisku vadītāju”, būdams “A. Līvena adjutants”, kas neatbilst patiesībai, lai gan V. Stoligvo loma Latvijas un arī Igaunijas BRP darbībā bija acīmredzama.¹⁵⁴² Latvijas valsts vēstures arhīva dokumenti ļauj iepazīties ar citu informāciju – 1930. gadā nogalē organizācijai pievienojās arī bijušais Krievijas karaflotes virsnieks, barons Valentīns Vrēde (*Валентин Александрович Вреде*), vēlāk viņš tika iecelts par Baltijas sektora štāba priekšnieku, kur darbojās līdz ar A. Līvenu.¹⁵⁴³

Skaitliskais rādītājs. Lieki piebilst, ka precīzu nelegālo pretboļševiku organizāciju locekļu skaitu vienmēr ir sarežģīti noteikt, taču attiecībā uz BRP tas ir vēl grūtāk nosakāms. Vairākos līdzšinējos pētījumos tiek pausts, ka Latvijas organizācija bija “spēcīgākā un respektablākā” visā BRP tīklā un aplēsēs par skaitlisku sastāvu bija minēts pat 200 cilvēku liels rādītājs, turklāt tikai Daugavpils organizācijas kontekstā.¹⁵⁴⁴ Arī pēc N. Grantas pieņēmuma, Latvijas organizācijas dalībnieku skaitam būtu bijis jāveido dažu simtu cilvēku grupu.¹⁵⁴⁵ Tomēr, balstoties uz Latvijas valsts vēstures arhīva dokumentiem, īpaši analizējot Politiskās pārvaldes ziņojumus (tie bija īpaši skrupulozi veidoti 1932. gada starptautisku saspīlējumu ietvaros, kur centrālo lomu spēlēja pretboļševiki), ir jāsecina, ka reālais Latvijas BRP dalībnieku skaits diez vai sasniedza pat 20-30 cilvēkus. Līdzīgus pieņēmumus apliecina arī Latvijas vēsturnieks P. Peļevins, apšaubot P. Bažanova pausto un sliecoties pie 20 dalībnieku skaita.¹⁵⁴⁶

Latvijas BRP īpatnības. Latvijas organizācijai piemita arī citas īpatnības. Pēc vairāku autoru atziņām, atšķirībā no citām valstīm, Latvijas un arī Igaunijas BRP konteksta ietvaros tika izveidota sadarbība ar ROVS un citām organizācijām, kas citur nepastāvēja. Analizējot

¹⁵³⁵ Соловьев, М., с. 55., 58.

¹⁵³⁶ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1., 88. lp.

¹⁵³⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 1. lp.

¹⁵³⁸ Iespējams jauniešu nodaļu.

¹⁵³⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1., 88. lp.

¹⁵⁴⁰ Фейгмане, Т., с. 221 - 222.

¹⁵⁴¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 1. - 2. lp.

¹⁵⁴² Базанов, П., с. 147.

¹⁵⁴³ LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 1. lp.

¹⁵⁴⁴ Базанов, П., с. 37 – 38.

¹⁵⁴⁵ Базанов, П., с. 146; Никонов, Н., с. 132, 137.

¹⁵⁴⁶ Peļevins, P., 92.-93.lpp.

pretboļševistiskās kustības būtību Baltijas valstīs, jāatzīmē, ka visdrīzāk šī sadarbība norisinājās salīdzinoši neliela krievu emigrācijas un aktīvā pretboļševiku kontingenta dēļ. Latvijas kontekstā situācija guva vēl lielākas konsolidācijas iezīmes, kustības epicentrā atrodoties A. Līvenam, kam piemita labas diplomātiskās prasmes un organizatoriskās spējas.¹⁵⁴⁷

Analizējot BRP mijiedarbību ar citu pretboļševiku organizācijām, ir jāatzīmē sekojošas personas, kas piedalījās BRP un kādā no citām zemāk minētajām organizācijām:

- 1) “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrības” locekļi A. Līvens, K. Didorovs, L. Nolde un viņa māsas vīrs K. Leimanis, A. Daņilovs, V. Stoliņģo, L. Stolbošinskis, V. Vrēde, N. Semeņņikovs (*Н. Семейников*), Konstantīns Voščiniņš (*Константин Алексеевич Воцинин*);
- 2) “Krievu akadēmiskā biedrībā” – R. Zīle un V. Stoliņģo (“Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrības” valdes loceklis);
- 3) Daugavpils, Jaunlatgales un Rīgas “Sokol” organizāciju locekļi Boriss Zubarevs (*Борис Борисович Зубарев*), Boriss Beklešovs (*Борис Николаевич Беклешов*) un Nikolajs Ļišins (*Николай Николаевич Лишин*), Nikolajs Indrušonoks (*Николай Николаевич Индрушонок*) u. c.;
- 4) Citas personas. Vsevolods Kudrjavcevs (*Всеволод Александрович Кудрявцев*), Aleksandrs Kreļs (*Александр Викторович Крель*), un citi.¹⁵⁴⁸

Darbības raksturojums. Kopumā, Latvijas organizācijas darbība kā BRP izdevumos, tā arī vēlāka posma vēsturnieku darbos ir raksturojama, kā rosīga un daudzpusīga. Šajā jomā aktivitātes var nosacīti iedalīt divās grupās:

- 1) Viltus aktivitātes, kas tika paustas organizācijas izdevumos. To skaitā diversantu iesūtīšana PSRS, mēģinājumi iniciēt partizānu – teroristisku kustību, nodibinot sakarus ar “pretpadomju garā noskaņotām personām pierobežas rajonos, armijas garnizonos, OGPU un varas iestādēs Ļeņingradā, Pleskavā, Ostrovā, Novgorodā”, turklāt pāreju uz robežas it kā nodrošināja Latvijas robežsargi.¹⁵⁴⁹
- 2) Reālās aktivitātes. BRP literatūras izplatīšana pierobežas joslā, atsevišķos gadījumos pa pastu, ieliekot vilcienos un aplīmējot vagonus, atsevišķos gadījumos ar jūrnieku, plostnieku starpniecību, arī izmantojot nelegālu radiostaciju un gaisa balonus.

BRP darbībai pierobežā bija izveidoti atbalsta punkti, Rēzeknes apkaimē esošās baronu Noldes dzimtas muižā “Žogoti”, kā arī slavenā krievu rakstnieka Alekseja Žemčužņikova (*Алексей Михайлович Жемчужников*) pēcteču Voščiniņin muižā “Loborži”.¹⁵⁵⁰

Aplūkojot viltus un reālo aktivitāšu kontekstu, ir jākonstatē uzmanības cienīgu faktu – pirmajā gadījumā kā BRP tā arī OGPU ziņojumiem bija kopīga iezīme – aktivitāšu un organizācijas dalībnieku skaits bija krietni pārspīlēts.¹⁵⁵¹ Otrajā gadījumā, kā tiks aplūkots zemāk, aktivitātes tiešām pastāvēja, taču ar ārkārtīgi zemu lietderības koeficientu.

Aktivitāšu sākums 1931. gadā: radiostacija. Tieši BRP izdevumu dēļ, kuros “aktivitātes” Baltijas reģionā ir vispārēji aplūktas kopš 20. gadu otras puses, ir grūti noteikt laika robežas, kad iesākās pirmās ievērojamās aktivitātes, organizētu cilvēku grupas veidā. Analizējot pieejamo informāciju, jākonstatē, ka Latvijas organizēto BRP aktivitāšu sākums ir attiecināms uz 1931. gadu. Tas tika īstenots tam laikam neierastajā veidā – ar radioviļņu starpniecību. Nelegālu radiostaciju Rēzeknē 1926. gadā konstruējis Vsevolods Kudrjavcevs (*Всеволод Александрович Кудрявцев*), Latvijas Neatkarības kara pirmo pretboļševiku vienību izveidotāja pulkveža M. Afanasjeva sievas māsas dēls, kopš bērnības aizraujoties ar dažādu tehnisko rīku izgudrošanu. Šajā kontekstā ir jāmin arī radiostaciju, ko jauneklis izveidoja 16 gadu vecumā, un ar pārtraukumiem

¹⁵⁴⁷ Соловьев, М., с. 65.

¹⁵⁴⁸ Peļevins, P., 92.-93. lpp.

¹⁵⁴⁹ Соловьев, М., с. 51.

¹⁵⁵⁰ Лоборж – приют литераторов и художников в Латгалии. Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/loborz.html> [skatīts 28.04.2023].

¹⁵⁵¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1., 137.-143. lp.; Соловьев, М., с. 52, 58.

raidīja līdz 1929. gadam, taču šajā laika posmā radio darbojās praktiski bez politiskā zemteksta, pārraidot mūziku, deklamējot dzeju un lasot stāstus.¹⁵⁵²

Visdrīzāk par V. Kudrjavceva aktivitātēm bija informēts arī L. Nolde, savulaik būdams M. Afanasjeva vienības karavīrs. Šāda informācijas izplatīšana ieinteresēja ne tikai viņu, bet arī "Augstākā apla" vadību A. Kolberga personā, kurš 1930. gada otrajā pusē kļuva par OGPU aģentu. Pēc OGPU uzdevuma 1931. gada vasarā A. Kolbergs finansēja jaunās radiostacijas izveidi, ko veicināja R. Zīle kopā ar L. Noldi, griežoties pie V. Kudrjavceva. Īslaicīgi radiostacija darbojās testa režīmā, pārraidot pretpadomju informāciju no BRP izdevumiem, atsevišķos gadījumos pat izdevās nodibināt atgriezenisku saikni, saņemot atbildes no līdzīgiem radio amatieriem PSRS. Radiostacijas projekta attīstība bija OGPU finansēta, lai diskreditētu Latvijas pusi un izraisīt starptautisku skandālu. 1931. gada vasaras otrajā pusē provokāciju atmaskoja V. Vrēde, kurš lika apturēt projektu, izjaucot radiostaciju.¹⁵⁵³

Lai gan radiostacijas darbība neiezīmējās ar vērā ņemamiem panākumiem, tā bija viena no pirmajām (daži mēģinājumi bija veikti arī līdz tam) stacijām, iezīmējot jaunu laikmetu Rietumu – PSRS informācijas karu ietvaros, kas tika īstenots ar "ārzemju balsīm". Savukārt V. Kudrjavcevs pēc kara dzīvodams Rietumvācijā, izveidoja jaunu, mobilu radiostaciju "Radio Svobodnaja Rossija",¹⁵⁵⁴ kas pārraidīja pretpadomju ideoloģijā balstītus raidījumus padomju okupācijas spēku kontrolētajā teritorijā.¹⁵⁵⁵

Darbība 1931. gadā. Novadpētnieka V. Nikonova darbā saistībā ar Latvijas BRP aktivitātēm 1931. gadā, ir kļūdaini minēti J. Zenovs un J. Simonovs.¹⁵⁵⁶ Arī OGPU ziņojumos pausta visnotaļ mazticama informācija par L. Noldes un R. Zīles "pagrīdes sprāgstvielu darbnīcu", kas uzsāka darbību 1931. gadā, turklāt it kā tika veikts neizdevies mēģinājums "ievietot sprāgstvielu padomju vagonā", ko pamanīja vagona vadītājs.¹⁵⁵⁷ OGPU ziņojumos pausts, ka 1931. gada jūlijā PSRS robežu šķērsoja BRP loceklis, M. Dobrihs (*М. Добрых*), un tā paša gada oktobrī Padomju Savienībā caur Latviju nonāca Feliciāns Jenihs (*Фелициан Ених*) un Vilhelms Didrihsons (*Вильгельм Дидрихсон*). Savukārt 1932. gada janvārī Rīgā "ar mērķi pāriet robežu" no Parīzes ieradās bijušais ZRA kapteinis Volkovs (*Волков*), aptuveni tajā pašā laikā veiksmīgi "šķērsojīs robežu un atgriezies" A. Līvena aģents V. Orlovs.¹⁵⁵⁸

Latvijas BRP locekļu darbība Igaunijā. Šajā laikā Latvijas BRP organizācija uzsāka mēģinājumus paplašināt darbību arī Igaunijā, ko centās īstenot V. Stoligvo un Nikolajs Ļišins (*Николай Николаевич Лишин*) (sk. pielikumu nr. 5). Pilsoņu karā N. Ļišins karoja KDBS Kaspijas flotē, vēlāk Sibīrijas flotē, emigrēja uz Šanhaju, vēlāk dzīvoja Parīzē un Tallinā, kur izveidoja sakarus pretboļševiku sabiedrībā, piedaloties bijušo karaflotes jūrnieku organizācijās. 1929. gadā viņš atgriezās Latvijā, 1930. gadā iestājās Rīgas "Sokol" organizācijā un drīz kļuva par tās vecāko. "Sokol" ietvaros viņš ietekmēja organizācijas izglītojošo darbību, lielu uzsvaru piešķirot pretboļševistiskai ideoloģijai, un no "sokolu" vides izvēlējās potenciālus pretendētus pretboļševistisko aktivitāšu īstenošanai.¹⁵⁵⁹

Sprīžot pēc Igaunijas valsts arhīva dokumentiem, vienlaicīgi N. Ļišins kļuva par BRP organizācijas locekli un, izmantojot pazīšanās Igaunijā, 1931. gada vasarā kopā ar V. Stoligvo ieradās Narvā, kur tikās ar BRP locekļiem, bijušo ZRA virsnieku Vitāliju Volkovu (*Виталий*

¹⁵⁵² Никонов, В. с. 138 - 141.

¹⁵⁵³ LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 17., 19., 30. lp.

¹⁵⁵⁴ Радио Свободная Россия - Radio Brīvā Krievija.

¹⁵⁵⁵ Никонов, Н. с. 138

¹⁵⁵⁶ Турпат.

¹⁵⁵⁷ Соловьев, М. с. 58

¹⁵⁵⁸ Турпат.

¹⁵⁵⁹ Sk. Gusačenko, A. " "Sokol" organizāciju darbība Latvijā 1928.-1940. g." Rīgā dzīvoja viņa māte, sabiedrībā pazīstamā pedagoģe un ģimnāzijas īpašniece Olimpiāda Ļišina (Олимпиада Николаевна Лишина).

Степанович Волков) un skolēnu Leonīdu Matvejevu (*Леонид Дмитриевич Матвеев*), apliecinot, ka ieradās A. Līvena uzdevumā. Ierašanās mērķis bija BRP darbības aktivizācija, jo lai gan organizācijas darbība tika iesākta 20. gadu nogalē, pēc dažiem gadiem tā praktiski. Ar V. Stoligvo līdzdalību A. Līvens centās to atjaunot jau 1930. gada nogalē, taču neveiksmīgi. Konstatējot vāju organizācijas darbību, N. Ļišins mudināja paplašināt literatūras izplatīšanu pierobežā, kā arī veikt citas aktivitātes, lielākoties propagandas un aģitācijas jomā.

Tikšanās reizē N. Ļišins piedāvāja V. Volkovam arī ieročus, taču pretī saņēma atteikumu. Narvas sakari ar Rīgu turpinājās arī turpmāk, taču lielākoties ar V. Stoligvo, kam bija uzticēta vairāku Igaunijas BRP filiāļu vadībā. Narvas organizācijas locekļi epizodiski ieradās pie V. Stoligvo Rīgā, kur saņēma literatūru, citus materiālus un vadlīnijas darbības attīstībai. Piemēram, V. Stoligvo ieteica ievietot skrejlapas hermetiski aiztaisītajās pudelēs un pludināt tās par Narovas upi, kas atdalīja Igauniju un PSRS. Vienlaikys V. Stoligvo par piemēru minēja Latvijas organizāciju, it īpaši lepojoties ar propagandas īstenošanu, izmantojot nelegālu radiostaciju. Spriežot pēc L. Matvejeva NKVD pratināšanas protokolā pausto, viņu darbība izpaudās līdzīgi kā Latvijas gadījumā – izmantojot dzelzceļa tuvumu, tika izplatītas propagandas skrejlapas kravas vagonos u. c.¹⁵⁶⁰

Provokācijas un pretprovokācijas: BRP noriets. 1931. gada ziemā L. Nolde, būdams talantīgs gleznotājs, strādāja par jaunāko dekoratoru Krievu drāmas teātrī un ar aktrises Jevgēnijas Ridbergas (*Евгения Ридберг*) starpniecību tika iepazīstināts ar Padomju politiskās pārstāvniecības otro sekretāru, OGPU aģentu Grigoriju Bažanovu (*Григорий Якимович Бажанов*) (operatīvais pseidonīms – Boriss Ratinskis), kurš izteica L. Noldem piedāvājumu darboties OGPU interesēs.¹⁵⁶¹ Vienlaicīgi G. Bažanovs lika saprast, ka ir informēts par L. Noldes iesaisti pretboļševiku kustībā, A. Līvena vadošo lomu BRP, kā arī par V. Stoligvo darbību “brālībā”.

Pēc apspriedes ar A. Līvenu un citiem “brāļiem”, februāra nogalē L. Nolde piekrita piedāvājumam. Aģenta pienākumos ietilpa informācijas nodrošināšana par pretboļševikiem, BRP, “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrību” u. c. Faktiski, piekritot piedāvājumam, L. Nolde uzsāka “spēli” OGPU maldināšanai. Tās ietvaros kopā ar A. Līvenu, V. Vrēdi un R. Zīli tika sistemātiski veidota dezinformācija, vai sniegtas patiesas, taču mazsvarīga rakstura ziņas.¹⁵⁶² Kā piemēru var minēt ziņojumus par “Bijušo krievu karavīru savstarpējās palīdzības biedrības” skaitlisko sastāvu, darbību un citām mazsvarīgām lietām, kas daļēji bija pieejamas žurnālā “Служба связи ливенцев и северозападников”.¹⁵⁶³ Kopumā par ziņojumu bloku L. Nolde saņēma atalgojumu - ap 700 latiem.¹⁵⁶⁴

L. Nolde dezinformēja G. Bažanovu un vēlāk viņa vietnieku, kādu Pāvilu Saveljeviču, paužot informāciju, ka ir savervējis BRP A. Kreli un OGPU uzdevumos arī pats iestājies “brālībā”. Dezinformācijas nolūkos L. Nolde apstrīdēja OGPU rīcībā esošo informāciju, apliecinot, ka A. Līvens ir nevis BRP loceklis, bet gan pret BRP naidīgi noskaņots, līdz ar ko mēģina panākt L. Noldi izstāšanās no “brālības”. Pēc laika OGPU viņu mudināja iestāties citā organizācijā – “Jaunās paaudzes nacionālajā savienībā” (*Национальный союз нового поколения*, turpmāk – NSNP) un izveidot tajā kaujas grupu. Visdrīzāk padomju pusi BRP Latvijā vairs īpaši neinteresēja zema potenciāla dēļ, turklāt, aptuveni šajā pašā laikā par OGPU aģentu bija savervēts V. Stoligvo, savukārt Berlīnē par aģentu kļuva BRP “Augstākā aģentūra” sekretārs A. Kolbergs, kam likteņa ironijas dēļ bija segvārds “Vernij”.

¹⁵⁶⁰ Igaunijas nacionālais arhīvs, Rahvusarhiiv, turpmāk ERAF, 9056. f., 1. apr., 1335. l., 3., 15, 36, 19, 40. lp

¹⁵⁶¹ Stranga, A. 1920. gada 11. augusts: saimnieciskās attiecības ar Krieviju. Padomju Jaunatne. 11.08.1992. 6. lpp.

¹⁵⁶² LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 2.-3. lp.

¹⁵⁶³ Piemēram: Служба связи ливенцев и северо-западников. Нр.2. Май 1930 г. С. 41 - 43.; Служба связи ливенцев и северо-западников. Нр.5. Октябрь 1931 г. С. 50.

¹⁵⁶⁴ LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 3. lp.

Aptuveni 1932. gada maijā G. Bažanova vietnieks iesniedza L. Noldem sava priekšnieka vēstuli, kurā bija piedāvāts nodibināt ciešākus kontaktus ar NSNP, piedaloties OGPU “spēlē” – pēc “Tresta” parauga PSRS veidotās pseido organizācijas popularizēšanai, kas izvilinātu Latvijas un ciu valsts NSNP locekļus PSRS, kur tie tiktu likvidēti. Tomēr projekta izstrādi bija paredzēts īstenot Maskavā, kur tika aicināts arī pats L. Nolde.¹⁵⁶⁵ Nav šaubu, ka šādi bija gatavota provokācija ar diviem uzdevumiem:

- 1) Iznicināt NSNP spējīgākos aģentus un pēc analogijas ar “Trest” diskreditēt organizāciju, pierādot, ka tā bijusi OGPU aģentūras infiltrēta;
- 2) Diskreditēt Latvijas pusi, izraisot starptautisku skandālu, iespējams ar tiesas prāvu, kur tiktu tiesāts padomju tautas ienaidnieks “vācu barons Nolde”.

Nav šaubu, ka otrais uzdevums lieliski iederētos padomju mērķu ietvaros – argumentētu Latvijas – PSRS tirdzniecības līguma denonsēšanu, kas bija paziņots Politbiroja sēdē jau 1932. gada 23. aprīlī. Vienlaicīgi tas būtu lielisks iemesls piespiest Latvijas pusi apkarot “baltgvardu” darbību.¹⁵⁶⁶

Apzinoties situācijas nopietnību un faktu, ka “spēle” nonāca pārāk tālu, L. Nolde apsvēra iespēju paziņot par lietas būtību Latvijas drošības dienestam, taču bija V. Stoligvo atrunāts, kurš pamatoja savu nostāju ar A. Kolberga rīkojumu “nekādā ziņā nesaistīties ar latviešiem”, bet padziļināt sadarbību ar padomju specdienestu, lai diskreditētu to starptautiskajā mērogā.¹⁵⁶⁷ Apspriežoties ar V. Vrēdi, R. Zīli un V. Stoligvo, tika nolemts turpināt OGPU maldināšanu. Šim mērķim kopā ar R. Zīli tika sarakstīti ziņojumi, apliecinot darbību NSNP šūnu izveidē Latvijā. Taču būtībā L. Nolde vilcināja laiku, kas nervozēja viņa kuratorus no OGPU. Lai mazinātu spriedzi, jūnijā L. Nolde kopā ar R. Zīli izstrādāja piedāvājumu OGPU uzdevumos doties uz Prāgu, kur, tiekoties ar NSNP vadību, gūtu atļauju teroristiskās nodaļas izveidei, plašākas pilnvaras un atļauju doties komandējumā uz Maskavu. Ideja guva momentānu padomju puses atbalstu. Nonākot Prāgā, ar iepriekš nodrošinātu R. Zīles (NSNP locekļa) palīdzību, L. Nolde tikās ar Prāgas NSNP nodaļas vadību un brīdināja tos par OGPU gatavotu jaunu “Trest”, kurā cenšas iesaistīt NSNP, taču neatklāja savu lomu “spēlē”.

Atgriežoties, OGPU aģentūrai bija pasniegts jauns dezinformācijas klāsts, apliecinot, ka NSNP vadība pozitīvi vērtē kaujinieku nodaļas izveidi Latvijā, apsverot tās vadībā Baltijā iecelt L. Noldi. Taču šoreiz kurators pieprasīja pierādījumus, saraksti ar NSNP u. c. Lai tos nodrošinātu, L. Nolde un R. Zīle uzsāka saraksti ar NSNP centru. Šajā ziņā ir maz saprotama ne tikai L. Noldes, bet arī R. Zīles (t. i. NSNP locekļa) darbība, korespondences viltošanas vietā, faktiski provokācijā iesaistot NSNP centru. Iespējams tādā veidā bija nolemts iesaistīties jaunā provokācijas līmenī, kur “mērķis attaisnotu līdzekļus”, t. i. NSNP iesaiste fiktīvās grupas organizēšanā ļautu diskreditēt OGPU.¹⁵⁶⁸

Lai gan OGPU bija apmierināti ar kaujas grupas veidošanas potenciālu, kuratori steidzināja L. Noldi, mudinot nodibināt grupu līdz septembra beigām. Vienlaikus tika veikts spiediens arī uz OGPU aģentu A. Kolbergu Berlīnē, kurš ar V. Stoligvo starpniecību nosūtīja rīkojumu L. Noldem doties uz Maskavu, paužot pārliecību, ka pirmajā reizē viņš noteikti netiks apcietināts, taču spēs gūt jaunu informāciju un papildus iespējas padomju puses diskreditācijai. Savukārt Rīgā L. Noldi steidzināja Pāvels Saveljevičs, mudinot pēc iespējas ātrāk doties uz Maskavu, kur šim mērķim organizētu pārejas punktu uz robežas, uzpērkot Latvijas robežsargus. Atkārtoti uzsverot uzdevumu īstenošanas terminus, kurators piezīmēja, ka to būtu nepieciešams paveikt pirms sarunām par tirdzniecības līguma pagarināšanu, kas sākās 26. septembrī.¹⁵⁶⁹

¹⁵⁶⁵ Peļevin, P., 97.-98. lpp.

¹⁵⁶⁶ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 278. lpp.

¹⁵⁶⁷ LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 5. lp.

¹⁵⁶⁸ Turpat.

¹⁵⁶⁹ LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 5. lp.; Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 294. lpp.

Tomēr tik riskantu pasākuma plānošanā L. Nolde nolēma apspriesties ar BRP vadību, A. Kolberga personā Berlīnē, kura darbība OGPU interesēs viņam nebija zināma. Uz Berlīni L. Nolde devās kopā ar V. Vrēdi, kam bija pieredze konspiratīvās darbības jomā un, iespējams, darbojās britu izlūkdienesta interesēs.¹⁵⁷⁰ Tikšanās laikā A. Kolbergs atkārtoja savu mudinājumu L. Noldem doties uz Maskavu. Vienlaikus viņš uzsvēra nepieciešamību dibināt Latvijā atsevišķu NSNP nodaļu, kaujinieku pārsūtīšanai uz PSRS u. c. Rezultātā L. Nolde fiktīvi piekrita doties uz Maskavu un īsi pēc tam tikās ar NSNP pārstāvi, Zagrebas nodaļas vadītāju Mihailu Hlopinu (*Михаил Николаевич Хлопин*), kurš “deva mutisku piekrišanu” braucienam uz Maskavu un piekrišanu atsevišķas nodaļas izveidei. M. Hlopins arī sniedza šifru kodētas korespondences uzturēšanai ar centru Belgradā. Savu lēmumu piekrist OGPU provokācijai L. Nolde pamatoja ar kuratoru pausto, kurš galvoja, ja gadījumā L. Nolde nolems atteikties no misijas īstenošanas, OGPU “izvedīs savu plānu cauri citā ceļā”. Lai pārliecinātu kuratorus par iecerētā plāna attīstību, L. Nolde sniedza sagrozītus šifrus un citu informāciju.¹⁵⁷¹

Vienlaicīgi no Berlīnes bija saņemta V. Vrēdes vēstule ar kategorisku liegumu L. Noldem doties uz PSRS, V. Vrēdem apliecinot, ka V. Stoligvo ir OGPU interesēs strādājošais aģents. Īsi pēc tam V. Vrēde Berlīnē atmaskoja A. Kolberga darbību, pēdējam rakstiski atzīstoties savā darbībā OGPU labā. Acīmredzot aģentūras atmaskošana pielika punktu OGPU centieniem īstenot provokāciju, jo kopš septembra vidus sakari starp L. Noldi un viņa kuratoriem pārtrūka.¹⁵⁷²

Nav zināms, kāda situācija izveidotos, ja padomju pusei izdotos izveidot skandālu ar paraugprāvu L. Noldes lietā, taču noteikti izsauktu plašu starptautisku rezonansi. Attiecībā uz pašu L. Noldi, viņa darbība dubultā aģenta lomā bija emigrācijā dažādi vērtēta, turklāt ne tikai 30. gados, bet arī vēlāk, kas izpaudās viņa polemikā ar NSNP locekļiem, kā arī citiem krievu emigrantiem un pat daiļliteratūras darba ietvaros.¹⁵⁷³

Atsevišķu jautājumu raisa V. Stoligvo darbība OGPU labā, kas liekas apšaubama, jo ja viņš tiešām būtu slepenais padomju aģents un pildītu dienesta uzdevumus, tad noteikti ziņotu par L. Noldes dubulto “spēli”, būdams lieliski informēts par tās būtību. Iespējams, V. Stoligvo tikai bija turēts aizdomās, ko pauda V. Vrēde, reizē distancējoties no turpmākās sadarbības.

Lai gan OGPU aģentūras atmaskošana izjauca padomju plānus izveidot 1927. gada procesiem līdzīgu tiesas prāvu un, visdrīzāk glāba dzīvības, tomēr aģenta iekļūšana BRP augstākajās organizācijas aprindās vienlaicīgi kļuva par spēcīgu diskreditējošo faktoru. Savukārt dubultā spēle, ko veica Latvijas BRP locekļi, iesaistot NSNP, izraisīja asus pārmējumus no NSNP puses, saraujot saiknes ar BRP.¹⁵⁷⁴ Rezultātā “brālības” darbība vairākās valstīs pārtrūka vai apsīka, kas Baltijas jūras reģionā izpaudās Igaunijas un Latvijas organizāciju darbības apturēšanā, tiesa gan drošības dienestu spiediena rezultātā.¹⁵⁷⁵

Latvijas un PSRS tirdzniecības līgums 1932. gadā: pretboļševiku apkarošanas operācija.

Par galveno faktoru BRP likvidācijai Latvijā kļuva kārtējā pretboļševistiskās darbības apkarošanas operācija, iespējams, lielākā kopš “Vrangeliādes” norisēm 1920. gada nogalē. Šoreiz par vadmotīvu padomju politiskajam spiedienam kļuva Latvijas un PSRS tirdzniecības līguma pagarināšanas precedents. 1932. gadā tas bija īpaši aktuāls un kreiso spēku refleksijā tika pasniegts kā Latvijas ekonomikas glābiņš ieilgušās pasaules ekonomiskās krīzes situācijā. Līdz ar to, 4. maija sniegtais Maskavas paziņojums par līguma darbības nepagarināšanu pēc tā termiņa beigām bija uztverts īpaši asi (sk. 2. 4. apakšnodaļu).¹⁵⁷⁶

¹⁵⁷⁰ Никонов, В., с. 135.

¹⁵⁷¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 6. lp.

¹⁵⁷² LNA LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 6., 7. lp.

¹⁵⁷³ Никонов, В., с. 149. - 162.

¹⁵⁷⁴ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1., 131. - 134. lp.

¹⁵⁷⁵ ERAF, 9056. f., 1. apr., 1335. l., 40. lp.

¹⁵⁷⁶ Līgums beidzās 1932. gada 5. Novembrī.

Pirmie signāli "baltgvardu" darbības apkarošanai tika saņemti 1932. gada 13. maijā, kad padomju puse Latvijas Ārlietu ministrijai iesniedza notu un memorandu. Latvijas valdībai tika pārņemta miera līguma nosacījumu nepildīšana, ļaujot darboties PSRS naidīgas preses izdevumiem ("Segodnja" un "Naša Gazeta") un "baltgvardu" organizācijām Latvijā.¹⁵⁷⁷

Jāsaka, ka 1932. gada pavasaris bija īpaši izdevīgs brīdis, lai Padomju Savienības ārpolitikā reanimētu 1927. gada retoriku par kapitālistu perinātiem uzbrukumu plāniem. 6. maijā Parīzē bija noslepkavots valsts prezidents Pols Djumērs (*Joseph Athanase Doumer, Paul Doumer*), atentātu īstenotājs bija, iespējams, psihiski nelīdzsvarots krievu emigrants Pāvels Gorgulovs (*Павел Тимофеевич Горгулов*). Kā uzbrukuma motīvu viņš minēja Francijas atbalsta trūkumu pretboļševiku intervencei Krievijā. Lieki piebilst, ka krievu emigranta līdzdalība valsts vadītāja slepkavībā momentāni piesaistīja PSRS uzmanību. Padomju prese zibenīgi atgriezās pie 1927. gadā kultivēta "imperiālistu sazvērestības" koncepta, apgalvojot, ka P. Gorgulovs bijis viens no sazvērestības īstenotājiem. Lai gan P. Gorgulovs nepiederēja nevienai no ietekmīgajām emigrācijas organizācijām (1921. gadā it kā darbojās NSZRIS, bet pēc baumām pat sadarbojās ar VCK), tas netraucēja paplašināt "sazvērestības" rāmjus. Padomju retorikā Eiropas kontekstā potenciālo uzbrucēju kohortā ietilpa arī PSRS kaimiņvalstis, to skaitā Latvija, kur teroristu iedvesmotāju loma piederēja laikrakstam "Segodnja".¹⁵⁷⁸ Jāatzīmē, ka "Ārzemju Krievijas" areālā populārais un ietekmīgais "Segodnja" tik tiešām nekad nepauda simpātijas attiecībā uz PSRS un neatbalstīja izteikti kreisos politiskos spēkus, taču vienlaikus uzstājās pret monarhismu, ārkārtīgi asprātīgi izzobojot labējo galējības. Izdevums atbalstīja demokrātiskās vērtības un politiskās orientācijas jomā bija liberāls, krievu politiskās emigrācijas segmentā tuvs "kadetiem".¹⁵⁷⁹

Kā minēts, "Segodnja" nonāca padomju uzmanībā jau 1920. gadā un līdz ar "Slovo" kļuva par padomju uzbrukumu objektu, epizodiski mēģinot panākt avižu slēgšanu, taču neveiksmīgi. Padomju puse lieliski apzinājās tirdzniecības līguma svarīgumu Latvijai un lika cerības, ka manipulējot ar tā nepagarināšanu, būtu iespējams panākt politisko lēmumu īstenošanu. Viens no tiem, ilgi kārota "Segodnja" slēgšana un, protams, pretboļševiku apkarošana.

"Latvijā dzīvojošo aktīvo baltgvardu saraksts". Lai gan BRP figurēja Politiskās pārvaldes ziņojumos arī līdz 1932. gada maijam, saistībā ar augstākminēto L. Stolbošinski un citām personām, taču pēc memoranda iesniegšanas, kurā figurēja PSRS 20 īpaši naidīgas personas, to skaitā "teroristi", drošības dienests bija spiests rīkoties straujāk. Lieki piebilst, ka ievērojamā saraksta minēto pretboļševiku daļa bija Politiskai pārvaldei zināma un salīdzinoši netraucēti darbojās pretboļševistiskās kustības ietvaros.

Ir jāpiekrīt A. Strangas paustajam, ka starp 20 personām nebija A. Līvena, taču bija skaidrs, ka viņš bija padomju mērķis, jo minētās personas vairāk vai mazāk bija ar kņazu saistītas.¹⁵⁸⁰ Var pieļaut domu, ka A. Līvens, visdrīzāk, nebija minēts, lai neapdraudētu OGPU īstētu operāciju BRP graušanā, kas tajā brīdī norisinājās ar A. Kolberga iesaisti un tik redzamas "Augstākā apļa" figūras apcietināšana, vai izraidīšana, iespējams, spētu ietekmēt padomju specdienesta darbības rezultātus.¹⁵⁸¹

Kopumā, sarakstā dominēja divu kategoriju pārstāvji – ierastie pretboļševistisku organizāciju un ar to saistīto grupu dalībnieki, kā arī samērā neierasta, bet konteksta ietvaros saprotama

¹⁵⁷⁷ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari., 298. - 299. lpp.

¹⁵⁷⁸ В. К. Чумаченко. Похождения зауряд - врача: Русский эмигрант, убивший французского президента. // Родина. 2004. № 6. С. 61-62.

¹⁵⁷⁹ "Segodnja" vēsture, darbība noteiktu politisku un militāru faktoru iespaidā, politiskie un ideoloģiskie aspekti, attiecības ar Latvijas varu un krievu emigrāciju, redakcijas sarakste ar spožajiem "Ārzemju Krievijas" personām un citas izpaušmes ir atspoguļotas piecu sējumu izdevumā Русская печать в Риге: Из истории газеты Сегодня 1930-х годов. Сост. Флейшман, Л., Абызов, Ю., Равдин, Б. // Stanford Slavic Studies Stanford, 1997.

¹⁵⁸⁰ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 282. lpp.

¹⁵⁸¹ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 2.-5. lp.

katgorija – preses izdevumu darbinieki. Daļa personu bija piederīgi abām kategorijām.¹⁵⁸² Atšķirībā no 20. gados padomju ienaidnieku lokā minētajiem monarhistiem, ROVS dalībniekiem un “kiriloviešiem”, kā arī “nikolajeviešiem”, šoreiz sarakstu papildināja BRP, NSNP, “Fraternitas Arctica” un “Sokol” organizāciju dalībnieki.

Saraksta augšgalu veidoja ROVS dalībnieki, Artūra Šmita (*Артур Адольфович Шмитт*), K. Didorova, V. Stoligvo, V. Vrēdes A. Daņilova, brāļu Noldes, K. Leimaņa, pulkveža P. Beka, poručika Konstantīna un Alekseja Vošiņina, poručika Vladimira Masļeņikova (*Владимир Парфенович Масленников*) un iepriekšminētā S. Karačevceva personās. BRP kontekstā bija minēti K. Didorovs, V. Stoligvo, V. Vrēde, V. Masļeņikovs, A. Daņilovs, brāļi Noldes, K. Leimanis, P. Beks, K. un A. Voščiņini, Vasilijš Tokarevs (*Василий Петрович Токарев*), Antons Porotovs (*Антон Павлович Поротов*) un S. Karačevcevs. Savukārt naidīgo kategorijā žurnālistikas laukā tika ierindoti S. Nolde (kā Parīzes “Vozroždeņije” korespondents), Aleksandrs Ilļukevičs (*Александр Александрович Иллюкевич*) (“Naša Gazeta” redaktors), V. Vrēde (saistībā ar “Segodnja” un “Morning Post”) un A. Šmits (saistībā ar “Segodnja”).¹⁵⁸³

Vēl vienu kategoriju nosacīti veidoja “jaunās paaudzes” organizācijas, to skaitā populārākās krievu jauniešu kustības “Sokol” Rīgas centra vadītājs N. Ļišins (vienlaicīgi minēts saistībā ar BRP), tās pašas organizācijas dalībnieks Anatolijs Perovs (*Анатолий Кузмич Перов*), un “Naša gazeta” redaktors A. Ilļukevičs, kā arī V. Tokarevs, Nikolajs Semejnikovs (*Николай Онуфриевич Семейников*) un saistībā ar krievu studentu korporāciju “Fraternitas Arctica” minētais V. Dobrihs. Ir jāatzīmē, ka pēdējais nekad nebija krievu studentu korporācijām piederīgs, savukārt A. Perovs tiešām bija “Fraternitas Arctica” aktīvs biedrs un kopš 1930. gada aktīvi darbojās žurnālistikas laukā, kas gan nebija sarakstā minēts, līdzīgi kā nebija minēta arī S. Karačevceva nodarbošanās izdevniecības un žurnālistikas jomā.¹⁵⁸⁴

Maskavas celtās apsūdzības par Latvijas pretboļševiku iesaisti teroristisku aktu organizēšanā nebija patiesas, taču guva plašu atbalstu ne tikai kreisajā presē, bet arī M. Skujenieka valdībā. Lielākais stimuls pretboļševiku darbības apkarošanai, protams, nāca no padomju puses, it īpaši pēc sarunu sākšanas Maskavā 26. septembrī, kur vairāk kā mēneša garumā par aktuāliem jautājumiem bija izvirzīti tūri politiskie, t. i. pretboļševiku darbības apkarošanas aspekti. Minētais mudināja Latvijas pusi rīkoties un jau 27. septembrī tika veikta kratīšana daudzu pretboļševiku dzīves vietās. Rezultātā tika apcietināti K. Leimanis, K. Didorovs, L. Stolbošinskis, V. Stoligvo, L. Nolde, R. Zīle, kā arī minētais K. Brācs. Analizējot kratīšanas rezultātus, attālinātu “teroristiskās” darbības iespēju varēja pieļaut tikai K. Leimaņa gadījumā, pie viņa atrada zobenu, durkli un vairākus simtus patronu. Pie citiem pretboļševikiem bija atrasta monarhiskā rakstura literatūra un korespondence. Apkarošanas operācijas kontekstā bija atklāta minēta J. Zenova un J. Simonova darbība, kā arī viņu sarakste ar ROVS II nodaļu.¹⁵⁸⁵ Tomēr, neraugoties uz padomju prasībām, A. Līvenu apkarošanas operācija neskāra, tieši otrādi, objektīvi vērtējot notiekošo, par viņu iestājās Latvijas ārlietu ministrs Kārlis Zariņš. Viņš pat oponentēja Latvijas sūtnim PSRS Alfredam Bīlmanim, kurš, padomju spiediena rezultātā pieprasīja arvien stingrāk vērsties pret Latvijas “monarhistiem” un slēgt “Segodnja” izdevumu.¹⁵⁸⁶

Par spīti padomju centieniem, to darbības lietderības koeficients bija zems – no krievu pretboļševikiem bija izsūtīti tikai piecas personas (R. Zīle, K. Leimanis, L. Stolbošinskis, L. Nolde, V. Stoligvo), taču jau 1933. gada vidū tiem bija ļauts atgriezties. Arī preses apkarošanas gadījumā praktiski neizdevās sasniegt ievērojamus rezultātus. Lai gan padomju puse panāca pavisam necilas

¹⁵⁸² Turpat.

¹⁵⁸³ Turpat.

¹⁵⁸⁴ Turpat.

¹⁵⁸⁵ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 369. l., 372. lp.

¹⁵⁸⁶ Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari, 295. lpp.

A. Ilļukeviča vadītās “Naša Gazeta” slēgšanu, kas tika īstenota 1932. gada 3. novembrī, viens no “Ārzemju Krievijas” lielākajiem krievu izdevumiem “Segodnja” kārtejo reizi bija pasargāts.¹⁵⁸⁷

R. Zīles korespondence. Politiskās pārvaldes dokumentos nav izdevies atrast R. Zīles pratināšanas protokolu, lai gan ir pieejami detalizēti V. Stoligvo, V. Vrēdes, L. Noldes, N. Līšina un citu BRP lietā figurējošo pratināšanas liecības. Tomēr ASV Bahmetjeva arhīvā ROVS dokumentos ir uzzieta R. Zīles sūtīta vēstule NSNP organizācijas ģenerālajam sekretāram Mihailam Georgiejevskim (*Михаил Александрович Георгиевский*), kas tika nosūtīta īsi pēc R. Zīles izraidīšanas, 1932. gada 26. novembrī, viņam īslaicīgi dzīvojot Prāgā.

Ņemot vērā NSNP locekļa R. Zīles iesaisti OGPU provokācijā un BRP pretprovokācijā, bez NSNP atļaujas iesaistot savienību “spēle”, 1932. gada nogales skandāli saasināja attiecības starp R. Zīli un NSNP vadību. Vēstules autors mēģināja attaisnoties, izklāstot Latvijas notikumu būtību.¹⁵⁸⁸ Aplūkojot 1932. gada oktobra kratīšanas un aizturēšanas, R. Zīle pauž, ka bija brīdināts no “saviem cilvēkiem” Politiskajā pārvaldē un laicīgi paspēja likvidēt vai pārvietot uz citurieni visus kompromitējušos materiālus. Politiskās pārvaldes īstenotās pratināšanas laikā tika noskaidrots, ka R. Zīle saņēma subsīdijas no Somijas BRP dalībnieka Borisa Polovceva (*Борис Андреевич Половцев – Пономарев*), turklāt uz brāļa vārda. Izmeklētājam R. Zīle paziņoja, ka savulaik dienēja P. Skoropadska armijā B. Polovceva vadībā un bijušais komandieris šādi atbalstīja savu cīņu biedru, sūtot naudas pārskaitījumus uz brāļa vārda, kas bija ērti, jo R. Zīle bieži atradās ārpus Rīgas un brālis spēja pārsūtīt naudu uz konkrētu adresi Latvijā vai ārzemēs. Vēlāk sekoja papildus pratināšanas, un rezultātā R. Zīlem bija likts pamest Latviju, taču pašam izmeklētājam paužot nostāju, ka tas ir PSRS inspirēts precedents tirdzniecības līguma ietvaros.¹⁵⁸⁹ Vienlaikus R. Zīle ziņoja, ka sadarbojās ar Latvijas armijas izlūkdienestu, sūtot BRP aģentūru uz PSRS, par ko pretī bija jāsniedz noteikta rakstura ziņas. Šajā jomā izlūkdienests izvairījās sadarboties ar emigrantiem, dodot priekšroku vietējiem pretboļševikiem, kuru personības un biogrāfijas bija labāk zināmas, minimizējot provokācijas riskus.¹⁵⁹⁰ Lieki piebilst, ka Politiskā pārvalde interesējās par A. Līvena dalību BRP, ko pilnībā noliedza R. Zīle, tādējādi sniedzot dezinformāciju.

Noslēgumā, aplūkojot BRP darbību pēc A. Kolberga nodevības atklāšanas, “Augstākais aplis” bija pilnībā reformēts un pārcelts no Berlīnes uz Parīzi. Jaunā centra vadībā 1932. gada nogalē – 1933. gada sākumā stājās A. Līvens.¹⁵⁹¹ Iespējams, tas tiešām notika, taču, ņemot vērā Politiskās pārvaldes neoficiālu brīdinājumu, kas tika izteikts A. Līvenam par iespējamām sekām, ja viņš atgriezīsies pie aktivitātes pretboļševistiskajā jomā, reālā jaunās BRP darbība bija nomināla un noteikti ne Baltijas reģionā.¹⁵⁹²

Padomju valdības spiediens, OGPU darbība un Latvijas drošības dienesta aktivitātes 1932. gadā izveidoja situāciju, kurā iepriekšējās pretboļševiku organizācijas (ROVS, “nikolajeveši”, BRP) faktiski zaudēja savu ietekmi un reizē iespēju iesaistīt savās rindās jauno paaudzi, it īpaši pēc gadījuma ar BRP.¹⁵⁹³ Rezultātā “vecās” pretboļševiku organizācijas slīka arvien dziļākajā stagnācijā un zaudēja locekļus. Daļa no tiem pārgāja citās organizācijās, par lielāko un dzīvotspējīgāko 30. gadu vidū kļuva NSNP, tās darbība izpaudās praktiski visos “Ārzemju Krievijas” reģionos, tostarp arī Latvijā.

¹⁵⁸⁷ Turpat, 300. lpp.

¹⁵⁸⁸ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). P. 22; LVVA, 3235. f., 1/1. apr., 411.1., 27. lp. Vēstule bija rakstīta BRP tradīcijās, paraksta vietā izmantojot numuru, kas R. Zīles gadījumā (Nr. 192) līdz šim nebija zināms, eksistējot informācijai tikai par segvārdu “podgornijs”.

¹⁵⁸⁹ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). P.22.

¹⁵⁹⁰ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). Pp. 20 - 21.

¹⁵⁹¹ Базанов, П., с. 248.

¹⁵⁹² Peļevins, P., 101.lpp.

¹⁵⁹³ СОЛОВЬЕВ, М., с. 59.

6.5. Jaunās paaudzes nacionālā darba savienība

Kā minēts iepriekšējās nodaļās, ilgstoša atrašanās emigrācijā, līdz tam piedzīvojot fundamentālus satricinājumus, īpaši iespaidoja jauno, “ievainoto paaudzi”. Tie nonāca emigrācijā bērna, vai pusaudža vecumā, citi, vakardienas ģimnāzisti, vai studenti paguva piedalīties Pilsoņu karā ar ieročiem rokās ierindnieku, vai Pilsoņu karā piešķirtajās virsnieku pakāpēs. Nonākot trimdā, daudzi no tiem mēģināja turpināt mācības, iegūstot stipendijas, citiem nekas neatlika, kā ķerties pie jebkura pieejamā darba, daudzi degradējās. Tomēr praktiski visu “ievainoto paaudzi” vienoja alkas pēc pārmaiņām, kas, kā minēts, iezīmējās dalībā dažādās organizācijās, to skaitā iesaistoties teroristiskajās aktivitātēs. Tas gan neguva ievērojamu rezultātu, tieši pretēji, aktivizējot OGPU darbību, kas diskreditēja virsniecības un citu “vecās paaudzes” pārstāvju vadītās organizācijas.¹⁵⁹⁴

Vienlaikus, novērojot neskaitāmas ķildas, kas risinājās monarhistu, republikāņu, sociālistu un citu strāvojumu starpā, kas ne tikai nenoveda pie vērā ņemamiem rezultātiem, bet, tieši pretēji, vājināja trimdas kopienu, jaunatne sāka vilties “vecās paaudzes” organizācijās. Daļa jaunās paaudzes pavisam novērsās no pretboļševiku kustības, citi meklēja atbildes uz jautājumiem, ko nespēja sniegt “vecā paaudze”, arvien vairāk slīkstot demagoģijā un vairojot “pesimistisku antikomunismu” sabiedrībā.¹⁵⁹⁵

Paradoksāli, taču šie jautājumi bija tik pat vienkārši, cik dzēlīgi, turklāt vērsti uz to notikumu analīzi, kas norisinājās salīdzinoši nesen, trimdā atrodoties notikumu dalībniekiem un aculieciniekiem. Mēģinot analizēt savu atrašanos trimdā un iespējamās nākotnes scenāriju, jaunatne dažādās valstīs, absolūti spontāni, pulcējās grupās un pulciņos, cenšoties rast atbildes uz jautājumu virkni, ko varētu definēt sekojoši:

- 1) Kā un kāpēc 1917. gada februārī sabruka monarhija, bet oktobrī viss nacionālais valstiskums?
- 2) Kas kļuva par iemeslu “Baltās kustības” sagravei?
- 3) Kādi procesi norisinās dzimtenē, ko vēlās PSRS teritorijā esošā tauta un kādas ir perspektīvas padomju valstiskumam?
- 4) Kā būtu iespējams rast izeju no bezperspektīvas trimdas, un kā varētu kalpot savai tautai dzimtenē?¹⁵⁹⁶

“Krievu nacionālās jaunatnes savienība”. Pirmā no vērā ņemamām šāda tipa organizācijām bija izveidota 1924. gadā ar nosaukumu “Krievu nacionālās jaunatnes pulciņš” Bulgārijas ogļraču nometnē Pernikas ciemā, kur apmetās P. Vrangeļa armijas karavīri un citi emigranti.¹⁵⁹⁷ Nākamajos gados grupas darbība paplašinājās, bet izglītojošās aktivitātēs arvien vairāk aizēnoja politiskā darbība. 20. gadu otrajā pusē pulciņa filiāles tika nodibinātas praktiski visās Bulgārijas pilsētās ar ievērojamu krievu imigrantu koncentrāciju. Darbība izvērtās arī ārpus Bulgārijas, pulciņa šūnas tika izveidotas arī Francijā. 1927. gadā visas ar pulciņu saistītās organizācijas tika apvienotas “Krievu jaunatnes nacionālā savienībā” (*Национальный союз русской молодежи* (HCPM), turpmāk NSRM).¹⁵⁹⁸

Tajā pašā laikā Serbu, Horvātu un Slovēņu karalistē (kopš 1929. gada 4. oktobra – Dienvidslāvijas karaliste) norisinājās līdzīgu jauniešu organizāciju darbība, bet sākotnēji tā tika monarhiski orientētu virsnieku vadīta. 1928. gada rudenī tā konsolidējās citā “Nacionālās krievu jaunatnes savienībā” (*Союз русской национальной молодежи*), centrālās komitejas priekšsēdētāja, bijušā KDBS un Krievu armijas horunžija Viktora Bajdalakova (*Виктор Михайлович Байдалаков*) vadībā. Bulgārijas un Dienvidslāvijas savienību starpā izveidojās aktīva

¹⁵⁹⁴ Рап, Л., Оболенский, В. Ранние годы (1924 - 1948). Материалы к истории НТС. Выпуск 1. Москва: Посев, 2003. С. 22.

¹⁵⁹⁵ НТС. Мысль и дело 1930 - 2000. Москва: Посев, 2000. С. 10

¹⁵⁹⁶ Рап, Л., Оболенский, В., с. 28-29.

¹⁵⁹⁷ Турпат, 30. лрр.

¹⁵⁹⁸ Рап, Л., Оболенский, В., с. 30

sadarbība, rezultātā 1928. gada 29. septembrī savienības apvienojās “Krievu jaunatnes nacionālajā savienībā ārzemēs” (*Национальный союз русской молодежи за рубежом*, turpmāk – NSRM).¹⁵⁹⁹

Nākamā gada laikā analogiskas grupas bija izveidotas Ķīnā, Francijā un Čehoslovākijā, kur 1930. gada janvārī tika nodibināta “Krievu nacionālās jaunatnes apvienība Prāgā”, Konstantīna Verguna (*Константин Дмитриевич Вергун*) vadībā. K. Verguns bija plaši pazīstama sabiedriska darbinieka D. Verguna dēls un 20. gadu sākumā dzīvoja Rīgā, kur viņa tēvs kļuva par vienu no Krievu Tautas Universitātes dibinātājiem un 21. gadā nonāca Politiskās apsardzības lokā, saistībā ar “Dženovas reidu” (sk. 4.5. nodaļu). Ģimenei emigrējot uz Prāgu, abi Verguni turpināja aktīvu dalību “Sokol” un citās jaunatnes organizācijās.¹⁶⁰⁰

1930. gada jūnijā NSRM piedalījās “Obera līgas” rīkotajā krievu pretboļševistisko organizāciju sanāksmē Francijas pilsētā Senžuljenā. Sanāksmē piedalījās arī NSRM līdzīgas jauniešu organizācijas no Dienvidslāvijas, Bulgārijas, Francijas, Čehoslovākijas, kā arī no Latvijas, kas tika R. Zīles pārstāvēta.¹⁶⁰¹ Sanāksmē bija apspriesta ideja par savienības paplašināšanu, iesaistot citas, ārpus NSRM esošās organizācijas, kas bija īstenots pirmajā NSRM kongresā 1930. gada 1. jūlijā.¹⁶⁰² Līdz ar to, minēto datumu ir jāuzskata par atskaites punktu NSRM darbībai Latvijā. Gada nogalē NSRM pievienojās arī Lietuvas organizācija.¹⁶⁰³

1931. gadā savienībai pievienojās virkne organizāciju no Beļģijas, Ungārijas, Polijas un vairākas biedrības, kas darbojās Tālajos Austrumos. Otrajā savienības kongresā, kas norisinājās 25.-28. decembrī Beļgradā, “Krievu jaunatnes nacionālās savienības” nosaukums tika mainīts uz “Jaunās paaudzes nacionālo savienību” (*Национальный союз нового поколения, НСНП*, turpmāk – NSNP). Izmaiņas akcentēja organizācijas atšķirības no “vecās paaudzes” organizācijām un kongresā bija pieņemts papildus lēmums – izveidot vecuma sliekšni, ļaujot stāties organizācijā personām, kuras ir dzimušas ne agrāk par 1895. gadu.¹⁶⁰⁴ Tomēr attiecībās ar “vecās paaudzes” lielāko pretboļševiku organizāciju ROVS, līdz pat 30. gadu otrajai pusei, pastāvēja draudzīga komunikācija un sadarbība. To apliecināja ROVS pavēle, izņēmuma kārtā ļaut dalībniekiem stāties NSNP, lai gan ROVS locekļu dalība politiskajās organizācijās bija liegta.¹⁶⁰⁵

Sakarā ar izmaiņām ideoloģijā, savienībai sliecoties uz solidarisma pusi, NSNP locekļu skaita pieaugumu un citiem faktoriem, 1936. gada aprīlī savienības nosaukums atkārtoti piedzīvoja izmaiņas un tika izmainīts uz “Jaunās paaudzes nacionālo darba savienību” (*Национально-трудовой союз нового поколения, НТСНП*, turpmāk – NTSNP). Tādā veidā tika pasvītota solidarisma paustā sabiedrības sociālo grupu mijiedarbības ideja kopējā darba mērķim – konstruēt valstiskumu uz savstarpējās uzticības un sadarbības bāzes.¹⁶⁰⁶ NTSNP turpmākās aktivitātes iezīmējās darbības paplašināšanā, iesaistot organizācijas Anglijā, Australijā, ASV un citur. Tādejādi, 30. gada nogalē savienībā ietilpa organizācijas no 17 pasaules valstīm, 200 grupu ietvaros, 1600 cilvēku kopskaitā.¹⁶⁰⁷

NTSNP un Otrais pasaules karš. Totalitārisma ietekmes un kara draudu pieaugums visvairāk ietekmēja savienības darbību Vācijā, kur paralēli attīstījās Vācijas nacionālsociālistiem tuva “Krievu nacionālās un sociālistiskās kustības” (*Русское национальное и социалистическое движение, РНСД*, turpmāk RNSD), konkurējot ar savienību. Tas izpaudās tādā mērā, ka 1937. gadā RNSD pārgāja savienības padomes loceklis, pirmais NSRM padomes priekšsēdētājs Sergejs

¹⁵⁹⁹ Столыпин, А. На службе России. Очерки по истории НТС. Frankfurt am Main: Посев, 1986. С. 12

¹⁶⁰⁰ Gusačenko, А. ““Sokol” kustība Latvijā 1928.-1940. g.”, 44., 46.lpp.

¹⁶⁰¹ Роман Зиле. Риејамс: <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/r-zile.html> [skatīts 25.05.23].

¹⁶⁰² Пар, Л., Оболенский, В., с. 36.

¹⁶⁰³ Прянишников, Б. Новопоколенцы. Silver Spring: Boris Prianishnikov, 1986. С.10 -11.

¹⁶⁰⁴ НТС. Мысль и дело, с. 10. Tomēr 1938. gadā savienības koncepts lēnām mainījās, attālinoties no “jaunās paaudzes” konteksta, un kļūstot par “pieaugušo” organizāciju, līdz ar to NSNP posmam raksturīgi vecuma ierobežojumi bija atcelti.

¹⁶⁰⁵ Прянишников, Б., с. 28.

¹⁶⁰⁶ НТС. Мысль и дело, с. 14.

¹⁶⁰⁷ НТС. Мысль и дело, с. 14; Пар, Л., Оболенский, В., с. 109.

Lejhtenbergskis (*Сергей Николаевич Лейхтенбергский*).¹⁶⁰⁸ 1938. gadā savienību ar politisku spiedienu mēģināja iekļaut RNSD, tomēr, negaidot kamēr tas tiks īstenots ar varu, bija pieņemts lēmums oficiāli pašlikvidēties, saglabājot saiknes darbībai pagrīdē.¹⁶⁰⁹

Vienlaikus savienības padome steidzās panākt kopējo lēmumu darbībai kara apstākļos, šim mērķim 1938. gadā organizējot sešas reģionālās konferences, kā arī tiekoties ar ROVS vadību, ar kuru, pēc N. Skobļina nodevības atklāšanas, savienība tomēr atsāka sadarbību. 1939. gadā NTSNP Izpildbiroja locekļi apmeklēja ap 50 grupām Eiropā un Tālajos Austrumos, tiekoties gan ar filiāļu vadību, gan ar citu organizāciju valdēm.¹⁶¹⁰ Mērķa ietvaros, 1939. gada aprīlī, Latvijā ieradās Polijas savienības priekšsēdētājs un slepenās operatīvās grupas vadītājs, Aleksandrs Vjurglers (*Александр Эмильевич Вюрглер*).¹⁶¹¹

Rezultātā, apkopojot tikšanās un diskusijās secināto, 1939. gada 22. februārī Belgradā savienības priekšsēdētājs V. Bajdalakovs uzstājās ar apjomīgu referātu, kurā tika pausta savienības programma rīcībai kara laikā. Atšķirībā no 2.4. apakšnodaļā minētajiem “oboronciem” un “poraženciem”, savienība izstrādāja “Trešā spēka” konceptu “ne ar Staļinu, ne ar ārzemju iekarotājiem, bet ar krievu tautu”.¹⁶¹² Darbību “Trešā spēka” ietvaros savienība mēģināja īstenot jau Padomju – Somijas karā, kad ar K. Mannerheimu sazinājās savienības padomes loceklis, bijušā Krievijas impērijas premjera Pjotra Stolipina (*Петр Аркадьевич Столыпин*) dēls Arkādijs Stolipins (*Аркадий Петрович Столыпин*). Iesaistot padomju karagūstekņus, viņš piedāvāja izveidot Krievijas atbrīvošanas karaspēka kodolu, kas gan neizdevās kara īslaicīgā rakstura dēļ.¹⁶¹³

Savukārt pēc Vācijas un PSRS iebrukuma Polijā, vairākas savienības organizācijas nonāca padomju okupētajā teritorijā, kur mēģināja attīstīt darbību, taču lielākoties gāja bojā 1940. gadā. Citas grupas paspēja evakuēties uz Rumāniju. Lielākā organizāciju daļa nokļuva Vācijas okupētajos reģionos, kur sākās dalībnieku apcietināšana. Daļa savienības locekļu piedalījās karā Vācijas pusē, citi nacionālās pretošanās kustībās, vairāk kā 250 cilvēki devās uz Vācijas okupētiem apgabaliem Austrumeiropā un oficiāli sadarbojoties ar okupācijas karaspēku, slepeni dibināja vai atjaunoja grupu darbību. Daudzi organizācijas dalībnieki kļuva par mācībspēkiem propagandas skolotāju kursos, kas bija paredzēti vācu propagandas izplatīšanai, taču slepeni izplatīja savienības idejas starp karagūstekņiem un bēgļiem.¹⁶¹⁴

Nemot vērā, ka organizācijas dalībnieki vairs nepiederēja “jaunajai paaudzei”, 1942. gadā “Jaunās paaudzes nacionālā darba savienība” mainīja nosaukumu uz “Krievu solidaristu nacionālo darba savienību” (*Народно-трудова́й союз российских солидаристов, NTS*), kas aktīvi darbojās arī pēc Otrā pasaules kara, Aukstā kara laikā un nomināli pastāv pat mūsdienās.¹⁶¹⁵

Struktūra un simbolika. 1930. gadā bija dibināts savienības likumdošanas orgāns – Savienības padome, tajā ietilpstot katras valsts savienības delegātiem (1934. gada nolikumā kārtība bija mainīta). Savienības izpildorgānu lomu pildīja Izpilbirojs, kas tika Savienības padomes ievēlēts. Ievēlētais Savienības priekšsēdētājs vienlaicīgi pildīja Padomes un Izpildbiroja priekšsēdētāja amatu.¹⁶¹⁶ 1934. gada aprīlī notikušajā kongresā bija apstiprināta NSNP devīze –

¹⁶⁰⁸ Алексеев, Д. Возникновение и становление Народно-Трудового Союза российских солидаристов // Ойкумена. Регионоведческие исследования. №1 (2020). С. 156.

¹⁶⁰⁹ Полчанинов, Р. Молодежь Русского Зарубежья. Воспоминания. 1941- 1951. Москва: Посев, 2009. С. 16.

¹⁶¹⁰ Алексеев, Д., с. 156.

¹⁶¹¹ LNA LVA 1986. f., 1. arģ., PP 25860_2. l., 239. - 240. lp.

¹⁶¹² Алексеев, Д., туģrat.

¹⁶¹³ Бажанов, П. Воспоминания бывшего секретаря Сталина. Как я стал антикоммунистом. Москва: Центрполиграф, 2022. С. 294 – 300; НТС. Мысль и дело, с. 19.

¹⁶¹⁴ НТС. Мысль и дело, с. 19-27.

¹⁶¹⁵ Sk. НТС. Мысль и дело, 1930-2000. Москва: Посев, 2000; Столыпин, А. На службе России. Очерки по истории НТС. Frankfurt am Main: Посев, 1986; Паар, Л. Оболенский, В. Ранние годы (1924 - 1948) Москва: Посев, 2003; Прянишников, Б. Новопоколенцы. Silver Spring: Boris Prianishnikov, 1986; От Зарубежья до Москвы. Народно-Трудовой Союз (НТС) в воспоминаниях и документах. 1924 - 2014. Москва: Посев, 2014.

¹⁶¹⁶ Паар, Л., Оболенский, В., с. 67.

“Par Krieviju”, kā apliecinājums cīņai par Krievijas atbrīvošanu no boļševisma. Savukārt 1936. gada martā tika ieviesta organizācijas zīme, Kijevas Krievzemes Rjurikoviču dzimtas valdnieku simbols – “trīszobis” (pikējošais piekūns), kas vēsturiskajā atmiņā ir asociējams ar sv. kņazu Vladimiru, zīmīgāko Krievzemes valdnieku un kristietības ieviesēju (sk. pielikumu nr. 5). Īsumā tas bija pamatots kodolīgas retorikas ietvaros: “Ar šo simbolu Krievija piedzima, ar to arī atdzims.” Zīmīgi, ka “trīszobis” bija iekrāsots Krievijas nacionālā karoga krāsas, kas bija orientētas noteiktā virzienā, līdzīgi Pilsoņu kara Brīvprātīgo armijas piedurkņu uzšuvju orientācijai (ar smaili uz leju).¹⁶¹⁷ Īsi pirms tam bija sakomponēta arī savienības himna “Situsi gaišā stunda”.¹⁶¹⁸

Darbības popularizēšana starptautiskajā jomā. 30. gadu nogalē savienība uzsaka darbību, kas nebija raksturīga citām pretboļševistiskām organizācijām, savā darbībā cenšoties ietekmēt starptautiskās sabiedrības nostāju attiecībā pret PSRS. Savienības dalībnieki vērsās pie valstu ierēdņiem, žurnālistiem, amatpersonām, plaši tika izmantotas starptautisku pasākumu platformas un dažreiz tiešām oriģinālā veidā. Piemēram, 1937. gada maijā Šanhajā rīkotajā banketā par godu diplomātiskajam pārstāvim Dmitrijam Bogomolovam (*Дмитрий Васильевич Богомолов*), kam bija jāreferē par jaunu padomju konstitūciju, savienības dalībnieki pie ieejas sniedza viesiem sagatavotas, Inturista stila pakas, kurām virsū bija rakstīts aicinājums apmeklēt PSRS.¹⁶¹⁹ Pasākuma laikā atverot pakas, to iekšpusē viesi ieraudzīja daudzas fotogrāfijas ar GULAG nometņu ieslodzītajiem, sarkanā terora upuriem un liķu kaudzēm. Fotokartīšu otra puse bija apdrukāta ar nedaudziem, bet visai trāpīgi veidotiem teikumiem: “Ja jūs vēlaties, lai jūsu 12 gadīgajiem bērniem piesprieztu nāves sodu; Ja jūs gribat, lai sv. Pāvila katedrāli Londonā uzspridzinātu, kā Kristus Pestītāja katedrāli Maskavā, bet Vestminsteras abatija tiktu pārveidota koncentrācijas nometnē, kā Solovku klosteris, ja jūs gribat ar naudas līdzekļiem atbalstīt šāda sociālistiskā ideāla realizāciju visā pasaulē, tad izmantojiet padomju tvaikoņus un dzelzceļus, pērciet padomju naftu, koksnī un kokvilnu, apmeklējiet komunistu rīkotos pasākumus un līdzdarbojaties to propagandas izplatīšanai.”¹⁶²⁰

Atsevišķu uzmanību savienība pievērsa darbam ar ārzemju preses izdevumiem, sniedzot rakstus, kuros tika vienkāršā veidā paskaidrota padomju valstiskuma būtība, uzsvērts PSRS un Krievijas antagonisms un staļinisma īstenā daba. Šo tēžu izplatīšanai savienības dalībnieki izmantoja starptautiskās izstādes, preses konferences, tikšanās iespējas ar ārzemju vēstniekiem u. c.¹⁶²¹

Ideoloģija. Lai gan laika gaitā savienība arvien vairāk attālinājās no “vecās paaudzes” organizācijām, tā saglabāja “nenoteiktības” virzienu politiskajā jomā. Lieki piebilst, ka “nenoteiktība” tā laika jaunatnes interpretācijā nenozīmēja bezkaislīgu ticību “tam, ko izlems tauta”. To apliecināja arī NSNP / NTSNP agrīnā posma laikabiedrs, rakstnieks Vladimirs Varšavskis (*Владимир Сергеевич Варшавский*). Raksturojot “nenoteiktības” piekritējus jaunatnes segmentā, viņš ieskicēja tādu tēlu, kas “parasti pieļauj, ka Krievijas nākotnes iekārtu noteiks Satversmes sapulce, vai, vēl labāk Zemstes sanāksme, taču, jau laicīgi piekrītot sanāksmes lēmumam, tic, ka tauta tomēr vēlēsies restaurēt monarhiju.”¹⁶²² Līdzīgu informāciju puda arī NTS loceklis R. Polčaniņovs: “būdami monarhisti dvēselē, kas izpaudās tieksmē atjaunot monarhiju Krievijā, vienlaicīgi jaunatne sludināja savu “nenoteiktības atbalstu”, tas ir nevēlēšanos trimdā lemt par Krievijas valsts formu.”¹⁶²³

¹⁶¹⁷ НТС. Мысль и дело, с. 14.

¹⁶¹⁸ Пап, Л., Оболенский, В., с. 80.

¹⁶¹⁹ Inturists (Интурист) - PSRS valsts ceļojumu aģentūra, kas tika NKVD kontrolēta, ar aģentūras palīdzību novērojot un izspiegot aģentūras klientus Padomju Savienībā.

¹⁶²⁰ Пап, Л., Оболенский, В., с. 87

¹⁶²¹ Турпат, 88.

¹⁶²² Варшавский, В. Незамеченное поколение с. 22. Москва: Дом Русского зарубежья им. А. Солженицына, 2010. С. 22.

¹⁶²³ Р. Полчанинов. Белая идея и русская молодежь в Югославии.

1934. gada kongresā bija pirmo reizi paustas tēzes, kas vēlāk kļuva par noteicošiem elementiem savienības ideoloģiskajā konstrukcijā. Noliedzot šķiru cīņu, Krievijas valsts uzbūves modeli bija paredzēts izveidot uz sociālās vienlīdzības un taisnīguma pamatiem. Līdzīgā veidā bija pausta nostāja attiecībā uz PSRS plānveida ekonomikas modeli, kas NSNP interpretācijā bija “birokrātiskā miroņu gara caurstrāvots”, nākotnes ekonomiskās attīstības principus balstot uz brīvprātīgu dažādu ekonomiski aktīvu grupu sadarbību, spēcīgas nacionālās valdības pārvaldītā valstī.¹⁶²⁴ Tādejādi, 30. gadu vidū savienība ideoloģiskajā jomā sniedza priekšroku solidarismam kursu, kas kļuva par organizācijas stabilu politisku platformu arī turpmāk. Organizācijas paustā solidarisma doktrīna bija balstīta Krievijas un Rietumu filozofu idejās, kur galvenā vieta bija atvēlēta sociālai solidaritātei, kas izpaudās arī sociāli līdztiesīgas sabiedrības un valsts brīvprātīgajā mijiedarbībā. Solidarisms organizācijas ideologu traktējumā bija antitēze padomju sociālismam, kas iznīcinājis privātpašumu un iniciatīvu. Reizē solidarismam bija pretruna ar attiecīgā laika posma kapitālismu, kas bieži vien iezīmējās sociālās nevienlīdzības kontekstā. Tādejādi, solidarisms paredzēja ciešu valsts, privātā sektora un sabiedrības kooperāciju.¹⁶²⁵

Kanādas vēsturnieks P. Robinsons NSNP cildinātu solidarismu definē kā “itāļu fašisma paveidu tā korporatīvisma veidolā, kas, vismaz teorētiski, bija vērsti uz šķiru cīņas pārvarēšanu caur savstarpēji saskaņotu darbību un lēmumu pieņemšanu sabiedrībā.”¹⁶²⁶ Savukārt paši savienības ideologi visnotaļ kritiski vērtēja gan fašismu, gan vēl vairāk nacionālsociālismu, paužot noliedzošu attieksmi pret fašistu un nacionālsociālistu īstenotu diskriminējošu politiku, šovinismu, tieksmi kontrolēt arvien vairāk personības dzīves sfēru un rasismu. Vienlaikus savienība saskatīja arī pozitīvus elementus “jaunā nacionālisma” ietvaros, kā piemēram, izteikta nacionālisma pretstats internacionālismam, tieksme uz sociālo taisnīgumu, nācījas vienotība, patriotisms u. c.¹⁶²⁷ Pie tam savienības skatījumā nacionālisms nenozīmēja krievu dominēšanu pār citām Krievijā dzīvojošām tautām.¹⁶²⁸

Literatūras izdevniecība un izplatīšana. Īsā laikā savienības darbība guva atbalstu no tādām emigrācijā pazīstamām personībām kā D. Filosofovs (Varšavā), P. Strūve (Parīzē), profesora M. Georgievskā (Belgradā), filosofa I. Iljina (Berlīnē) u. c. Viņi labprāt publicēja savienības darbību atspoguļojošus rakstus izdevumos “Za svobodu”, “Rossija i slavjanstvo”, bet 1932. gada martā NSNP sāka izdot savu avīzi – “Za Rossiju”.¹⁶²⁹ Paplašinoties informatīvai darbībai, 1932. gada nogalē NSNP spēra pirmos soļus propagandas jomā, uzsākot skrejlapīņu drukāšanu turpmākai izplatīšanai PSRS, kur, vērsoties pie padomju jaunatnes, bija pausts aicinājums pievienoties NSNP kustībai, cīņai par Krievijas atbrīvošanu no boļševikiem.¹⁶³⁰

30. gadu otrajā pusē savienība pievērsās vēl plašākai darbībai, izdodot grāmatas, brošūras un žurnālus. 1934. gadā, pēc plašas polemikas, savienība nolēma pievērsties izdevumu drukai pēc jaunās ortogrāfijas noteikumiem, lai atvieglotu literatūras izplatīšanu PSRS. Attiecīgā laika posma reālījās tas bija drosmīgs un kardināls lēmums, kas “vecās paaudzes” skatījumā tika traktēts kā emigrācijas ideālu nodevība.

Ideju un darbības propagandas jomā NTSNP kļuva par vienīgo starpkaru organizāciju, kam izdevās nodibināt plašu, pastāvīgu un daudzveidīgu literatūras plūsmu, kas īpaši spilgti izpaudās 1937. gada Berlīnas piepilsētā dibinātā slepenā propagandas centra ietvaros. Centrs ar nosaukumu

Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/journalism/read/r-polchaninov-white-idea> [skatīts 01.07.2023]

¹⁶²⁴ Пар, Л., Оболенский, В., с. 64.

¹⁶²⁵ Климович, Л. Солидаризм - концепция новопоколенцев. // Россия XXI век. Nr.2 (2016). С. 123.

¹⁶²⁶ Robinson, P., p. 138.

¹⁶²⁷ Национально - Трудовой Союз Нового Поколения. Курс национальнополитической подготовки. Белград, 1939. с. 154, 115.

¹⁶²⁸ Климович, Л. с. 126.

¹⁶²⁹ Прянишников, Б., с. 18.

¹⁶³⁰ Пар, Л., Оболенский, В., с. 52.

“Ljdina”¹⁶³¹ bija veidots sadarbībā ar Japānas vēstniecību un Vācijas Ģenerālštābu, kur pirmie subsidēja, bet otrie piesedza centra darbību. “Ljdina” darbinieki katru dienu saņēma ap 30 dažādiem padomju izdevumiem, veica to padziļinātu analīzi un izmantoja satura fragmentus savu materiālu izveidošanā. Vienlaicīgi, turpat esošajā slepenajā tipogrāfijā ik dienu tika izdoti līdz 150 tūkstošiem skrejlapu un citu materiālu.¹⁶³²

Drukātu materiālu izplatīšanā savienība izmantoja gan līdzšinējo organizāciju taktiku (BRP, ROVS u. c.), gan arī jaunus paņēmienus. Savienība pilnveidoja BRP izmantotu paņēmieni literatūras izplatīšanai ar gaisa baloniem, šim mērķim aprīkojot meteoroloģijas zondes (gumijas gaisa balonus) ar speciālu sistēmu, kas izkaisīja drukātus materiālus noteiktās porcijās. Papildus bija izmantoti arī visnotaļ asprātīgi veidi, kā piemēram, iepakojot no Turcijas uz PSRS eksportētus apelsīnus savienības skrejlapās. Atsevišķos gadījumos literatūra PSRS teritorijā bija izplatīta caur aģentūras kanāliem.¹⁶³³

Padomju pretdarbība. Ņemot vērā arvien pieaugošo savienības pretpadomju propagandu, padomju puse nevilcinājās izmantot situāciju, kas izveidojās PSRS pēc S. Kirova nošaušanas 1934. gadā nogalē. Kā minēts 2. nodaļā, atentāta īstenotāja motivācija bija visai neskaidra, taču tik augsta padomju funkcionāra nošaušana kļuva par katalizatoru 30. gadu “lielā terora” un “tīrīšanu” eskalācijai.¹⁶³⁴ Vienlaicīgi aktivizējās arī padomju darbība ārējā frontē un, lai piešķirtu slepkavībai starptautiskas “baltgvardu” sazvērestības fonu, tika apliecināta S. Kirova slepkavas saistība ar NSNP, kā arī savienības saistība ar “Zinovjeva grupu”. Lieki piebilst, ka šāds apliecinājums padomju valdības preses orgānā “Pravda” izsauca ironisku komentāru vētru emigrācijā un kļuva par izcilu savienības un to spēju reklāmu.¹⁶³⁵ Spekulācijas un tenkas par savienības iesaisti atentātā uzvirvoja arī vēlāk un turpinās pat mūsdienās.¹⁶³⁶

Laika gaitā padomju propaganda centās izmantot PSRS ietekmi “Tautas frontē”, lai diskreditētu savienību, apmelojot to sadarbībā ar nacistisko Vāciju. Lieki piebilst, ka tika papildus izmantotas diplomātiskās sviras savienības darbības. Šie pasākumi guva ievērojamus rezultātus, panākot avīžu slēgšanu un īslaicīgu savienības locekļu aizturēšanu ne tikai atsevišķās valstīs, kas noslēdza miera līgumus ar Padomju Krieviju, bet pat tādās valstīs kā Čehoslovākijā un Bulgārijā, kur pretboļševiku organizācijas ilgstoši darbojās praktiski legāli.¹⁶³⁷

Izglītojošā darbība. Kā minēts, NSRM un tās priekšteču organizācijām piemita izteikta tieksme debašu veidā izprast fundamentālus jautājumus, laika gaitā cenšoties tos analizēt un izveidot jaunas kustības attīstības ceļu cīņai pret boļševismu. Mērķa ietvaros NSRM regulāri rīkoja izglītojošas lekcijas, aicinot vieslektoros no akadēmiskās vides, kā arī dibinot izglītojošus pulciņus, u. c. Lai sistematizētu izglītojošu darbību, savienība nodibināja “Nacionāli politiskās sagatavotības” kursus, to ietvaros tika apgūtas zināšanas socioloģijā, politoloģijā, ekonomikas un vēstures jomās. Atsevišķu uzmanība bija pievērsta dažādu PSRS jomu analīzei, cīņas veidiem pret boļševiku diktatūru un pretdarbībai OGPU.¹⁶³⁸ 1934. gadā “Nacionāli politiskās sagatavotības kursa” noslēguma eksāmens kļuva par obligātu nosacījumu pilntiesīga locekļa statusa iegūšanai.¹⁶³⁹

¹⁶³¹ Ljdina (Льдина) - plaša izmēra ledus gabals, atrodas nošķirti ūdenī. Ievērojot stingtu konspirāciju “Ljdinas” darbinieki darbojās izolēti. Tas atspoguļojās projekta nosaukumā, pēc analogijas ar atrašanos uz nošķirta ledus gabala jūrā.

¹⁶³² Пап, Л., Оболенский, В., с. 92, 93.

¹⁶³³ Турпат, 92. lpp.

¹⁶³⁴ Sk. Jēkabsons, Ē. Latvijas konsula Ļeņingradā Georga Bisenieka izraidīšana no Padomju Savienības 1934. gada beigās // Latvijas Vēstures institūta Žurnāls Nr. 1 (2016). 136.-161.lpp.

¹⁶³⁵ Пап, Л., Оболенский, В., с. 99.

¹⁶³⁶ Boldyreff, C., Paine, E., The story of one Russian underground organization attempting to overthrow Stalin // Look. 12/22. (1948). Pp. 25-29.

¹⁶³⁷ Пап, Л., Оболенский, В., с. 99 - 102.

¹⁶³⁸ Прянишников, Б., с. 18.

¹⁶³⁹ Пап, Л., Оболенский, В., с. 67.

“Kailais aktīvisms”. Sākumstadijā cīņai pret boļševismu NSRM / NSNP sadarbojās ar ROVS, BRP un citām “vecās paaudzes” organizācijām, taču pēc 1932. gada notikumiem un BRP diskreditācijas sadarbība sarūka. Operatīvās darbības plāni bija līdzīgi BRP un NSZRIS, fokusējoties uz sacelšanās izraisīšanu PSRS, pieļaujot arī teroristisku darbību.¹⁶⁴⁰ Sadarbībā ar ROVS, NSNP mēģināja izmantot tās kanālus aģentūras iesūtīšanā PSRS. Šim mērķim 1933. gada vasarā, šķērsojot Rumānijas un PSRS robežu, padomju teritorijā bija nosūtīti divi NSNP locekļi, kuri praktiski uzreiz gāja bojā, uzduroties uz robežsardzes slēpni.¹⁶⁴¹

1934. gadā bija veikts neveiksmīgs mēģinājums iesūtīt aģentus no Somijas un, lai gan trīs savienības locekļiem izdevās netraucēti nokļūt PSRS, viņiem nācās bēgt no padomju milicijas uz Somiju, knapi izvairoties no apcietināšanas¹⁶⁴² Šie notikumi noveda pie secinājuma par “vecās paaudzes” organizāciju nespēju nodrošināt aktīvu pretboļševistisku darbību PSRS. Līdz ar to 30. gadu vidū NSNP atteicās no “kailā aktīvisma” taktikas un arvien vairāk attālinājās no ROVS.

No savas puses ROVS vēlējās pakļaut NSNP, saskatot tā nākotnes potenciālu. Savukārt NSNP vadībā mēģināja iesūtīt organizācijas dalībniekus konspiratīvajā organizācija “Iekšējā līnija”. Tā radās ROVS iekšienē, kā autonoma pretizlūkošanas organizācija, bet nebija pakļauta J. Milleram un darbojās ROVS Francijas nodaļas priekšnieka P. Šatilova, kā arī Klavdija Fossa (*Клавди́й Александрович Фосс*), N. Skoblina, kā arī citu virsnieku vadībā. Pie kam pēdējais minētajā laikā bija OGPU savervēts.

No savas puses “Iekšējai līnijai” izdevās iekļaut vairākus aģentus NSNP organizāciju vadībā, it īpaši Bulgarijā un Francijā. Tas nāca gaismā 1934. gadā un noveda pie spēcīgas attiecību pasliktināšanas un NSNP izolēšanas no ROVS.¹⁶⁴³ Esošo situāciju, t. i. attālināšanos no “vecās paaudzes”, trāpīgi raksturoja NSNP ģenerālsēkretārs M. Georgievskis: “Lielākā daļa emigrācijas organizāciju pēc būtības ir biedrības, kas nodarbojās vien ar roku vicināšanu gaisā. Daudziem to vadītājiem būtu vērtīgāk pievērsties pasjansa spēlēm. Pateicoties viņu “gaišredzībai” un birokrātiskām iezīmēm, GPU guva vismaz pusī no saviem lauriem.”¹⁶⁴⁴

Daudzi “vecās paaudzes” pārstāvji izturējās pret savienību ar ironiju un pat nicinoši, dēvējot dalībniekus par “naczeniem” (*нацмальчику*), vai uzstājoties pret tiem, uzskatot, ka savienība aizrauj jaunatni ar bezjēdzīgas cīņas un apšaubāmas ideoloģijas idejām. Šajā kontekstā jāatzīmē paviršu attieksmi no ROVS priekšsēdētāja J. Millera pret vairākkārtējiem NTSNP brīdinājumiem 1936. gadā, kas bija izteikti sakarā ar N. Skoblina darbību un raisīja aizdomas sakarā ar viņa sadarbību ar OGPU. Vairākkārt tiekoties ar Francijas savienības pārstāvi, J. Millers neuzņēma brīdinājumus ar pienācīgu uzmanību un, kā minēts, 1937. gadā bija nolaupti tieši N. Skoblina īstenotās operācijas ietvaros.¹⁶⁴⁵

30. gadu otrajā pusē savienība lēnām novirzījās no “kailā aktīvisma” (tas ir haotiski veidota terora) idejas un faktiski atradās jaunās taktikas meklējumos. Šajā ziņā tika pausta tēze, ka savienībai ir jāatrod un jāattīsta jauns pretboļševistiskās darbības veids, jo “kailā aktīvisma” krahs, “ROVS darbības bezspēcība un teroristiskās darbības aplamība pierādīja, ka turpmāk būtu jācīnās nevis ar lodēm un granātām, bet gan ar politisku ieroci. Boļševistisku ideju var uzvarēt tikai ar citu, augstāku ideju”.¹⁶⁴⁶

Tomēr atsevišķi, tieši gan bez centra sankcijas, centieni iesūtīt aģentūru PSRS turpinājās arī vēlāk. Tā 1935. gadā, ar nolūku izpētīt stāvokli pierobežā šūnu dibināšanai, trīs Tālo Austrumu

¹⁶⁴⁰ Прянишников, Б., с. 16 - 17.

¹⁶⁴¹ Прянишников, Б., с. 198.

¹⁶⁴² Прянишников, Б., с. 231.

¹⁶⁴³ Турпат, 23.- 25., 31. лрр.

¹⁶⁴⁴ Стольпин, А., с. 25.

¹⁶⁴⁵ Турпат, 39. лрр.

¹⁶⁴⁶ Прянишников, Б., 71. лрр.

nodaļas dalībnieki veiksmīgi pārgāja robežu Mandžūrijā, taču nonāca vietējo iedzīvotāju redzeslokā un bija nodoti OGPU rokās, kas beidzās ar trijotnes nāvi.¹⁶⁴⁷

Veiksmīgāku darbību izdevās izveidot Polijā, kad 30. gadu otrajā pusē vietējās savienības priekšnieks A. Vjurgleram un citiem valdes locekļi uzsāka sadarbību ar Ģenerālštāba II nodaļu. Projekta kuratori no Polijas puses bija minētās N. Vragas vīrs, virsnieks Jeržijs Neržbickis – Vraga (*Jerzy Niezbrzycki, Wraga*) un Heinrihs Suheneks-Suhockis (*Henryk Suchenek-Suchocki*). Līdzīgi kā gadījumā ar NSZRIS, II nodaļa subsidēja aģentūru, izveidoja “logu” uz robežas un noformēja viltotus dokumentus.¹⁶⁴⁸ 1937. gadā tika izveidots slepenais operatīvais centrs, ar kodētu nosaukumu “Skola”. Centra galvenā funkcija bija emisāru apmācība iesūtīšanai PSRS. Līdzīgi kā “Ljdina”, “Skola” bija ārkārtīgi labi konspirēta, izveidota A. Vjurglera un II nodaļas spēkiem, par tās eksistenci nezinot pat vietējās organizācijas locekļiem. Ievērojot kļūdas, kas bija pieļautas 20. gados sadarbībā ar krievu pretboļševikiem, no Polijas puses “Skolas” dalībnieku atlasei bija pievērsta pastiprināta uzmanība.¹⁶⁴⁹

1938. gada augustā, “Skolas” grupas dalībniekiem, G. Okolovičam un Aleksandram Kolkovam (*Александр Колков*) izdevās nemanāmi nonākt PSRS un vairāk kā četrus mēnešus nodzīvot Maskavā, Ļeningradā un citās pilsētās, gūstot vērtīgu informāciju kā savienības, tā arī Polijas armijas izlūkdienesta vajadzībām. Sadarbība ar Polijas Ģenerālštāba II nodaļu turpinājās arī 1939. gada vasarā, tās ietvaros vairākiem dalībniekiem izdevās pāriet robežu, bet viens gāja bojā.¹⁶⁵⁰

Īsi pēc Otrā pasaules kara sākuma “Skola” bija pārvietota uz Rumāniju, kur atsāka darbību līdz ar “Ljdina” tipogrāfiju.¹⁶⁵¹ Izmantojot situāciju 1940. gada pavasarī, kad Rumānija bija spiesta piekāpties padomju ultimātam Besarābijas un Ziemeļu Bukovinas jautājumā, kā arī norisinoties plašiem iedzīvotāju masu pārvietojumiem, PSRS teritorijā iekļuva ap 10 savienības locekļiem. Tomēr īsā laikā to lielākā daļa tika apcietināta vai gāja bojā kara laikā.¹⁶⁵²

Attieksme pret jaundibinātām valstīm. Ņemot vērā pieļautās Pagaidu valdības un Pilsoņu kara laikā atsevišķos Krievijas reģionos eksistējošo valdību kļūdas, jau agrīnās savienības programmās bija aplūkots arī nacionālais jautājums, kas sevī ietvēra plašas kultūras autonomijas piešķiršanu Krievijas nacionālām minoritātēm, pasvītrojot negatīvu attieksmi pret “jebkādiem strāvojumiem, kas cenšas vairot naidu starp krievu tautu, tās atzarojumiem un citām Krievijas tautām.”¹⁶⁵³

Sākot ar NSNP izveidošanu savienība pauda samērā neskaidru attieksmi attiecībā uz jaundibinātām valstīm, faktiski neiedziļinoties jautājuma būtībā. Lai gan citās rezolūcijās bija detalizēti pausts atbalsts “agrārā jautājuma” risināšanai, balstoties uz P. Stolipina īstenotās politikas vadlīnijām,¹⁶⁵⁴ nacionālais jautājums bija noklusēts. Attieksme pret jaundibinātām valstīm netika skaidri definēta pat “Ziemas kara” laikā, kad oficiālajā NTSNP izdevumā “*Za Rodinu*” tika publicēts Izpildbiroja ziņojums, ka savienības nostāja pret “tautām, kas noteiktā ziņā ir saistītas ar Krieviju” izpaužas “to savdabīguma un pašcieņas atzīšanā”, ko, protams, var traktēt visnotaļ plaši.¹⁶⁵⁵ Savukārt NSNP vadītājs Francijā A. Stolipins, aprakstot savienības darbību Otrā pasaules

¹⁶⁴⁷ НТС. Мысль и дело, с. 16.

¹⁶⁴⁸ Dryblak, Ł. Only Prometheanism? Pp. 102-106.

¹⁶⁴⁹ Пар, Л., Оболенский, В., с. 97.

¹⁶⁵⁰ НТС. Мысль и дело, с. 17.

¹⁶⁵¹ Пар, Л., Оболенский, В., с. 120.

¹⁶⁵² НТС. Мысль и дело, с. 18.

¹⁶⁵³ Пар, Л., Оболенский, В., с. 34.

¹⁶⁵⁴ Jaunatnes savienību interpretācijā tas izpaudās zemes un valsts atbalsta piešķiršanā nelielu, ekonomiski aktīvu zemnieku saimniecību izveidošanai, pretēji PSRS īstenotai kolektivizācijai. Papildus P. Stolipina kursa tēzēm savienība atzina zemnieku tiesību uz to apstrādātu zemi, pat ja tā tika iegūta pēc Oktobra apvērsuma.

¹⁶⁵⁵ Столыпин, А., с. 60. Oriģinālā : “...по отношению к их достоинству и самобытности”.

karā, pauda, ka tā darbojas pagrīdē Vācijas okupētajos “mūsu valsts” apgabalos (Pleskavā, Pribaltikā,¹⁶⁵⁶ Baltkrievijā, Ukrainā).¹⁶⁵⁷

Analizējot savienības attieksmi pret teritoriālu un nacionālu jautājumu, ir jāpiekrīt Krievijas vēsturnieces Ljudmilas Kļimovičas (*Людмила Валерьевна Климович*) paustajam: “Krievijas nākotnes pārvaldes formas jautājums palika atklāts, jo par primāro uzdevumu viņi uzskatīja cīņu pret boļševikiem. “Jaunā paaudze” bija pārlicināta, ka tauta pati spēs atrisināt šo jautājumu”.¹⁶⁵⁸

6.6. “Jaunās paaudzes” organizāciju darbība Latvijā: sākumfāze 1930.-1933. gadā

Lai gan pretboļševistisko jaunatnes savienību darbība “Ārzemju Krievijā” sākās jau 20. gadu pirmajā pusē, līdz 30. gadu sākumam Latvijā šāda kustība nebija izveidojusies. Protams, krievu organizācijās, kur pulcējās “ievainotās paaudzes” pārstāvji, tika organizēti lasījumi, noteiktās diskusijas saistībā ar Krievijas vēsturi, revolūciju kā arī apspriesti iespējamie Krievijas nākotnes scenāriji un pretboļševistiskā darbība, tomēr, bieži vien Latvijas jaunatnes organizācijas ieņēma spēcīgu monarhisku pozīciju ar melnsimtniecisku pieskaņu, bez vērā ņemamas vēlmes paplašināt zināšanu apvārsni. Aprakstītu īpatnību dēļ šīs organizācijas un to dalībnieki kļuva par Politiskās pārvaldes apkarošanas operāciju upuriem.

“**Krievu akadēmiskā biedrība**”. Krietni tuvāka “savienībai” bija 1926. gada dibināta “Krievu akadēmiskā biedrība”, definējot visnotaļ neskaidru mērķi – “kļūt par posmu ciešākai saiknei starp studentiem un akadēmisko inteliģenci”.¹⁶⁵⁹ Realitātē organizācija kļuva par nacionāli orientētas inteliģences biedrību, aktīvi piedaloties ne tikai izglītojošo vakaru rīkošanā ar vieslektoru dalību, bet arī sabiedriskajā dzīvē, sūtot kandidātus Rīgas Domes vēlēšanās, ka arī piedaloties vienotā saraksta veidošanā 1928. gada Saeimas vēlēšanās. Šajā kontekstā ir jāatzīmē, ka sarakstā organizācija deleģēja divus locekļus, viens no tiem iepriekšminētais V. Stoligvo, kurš 20. gadu nogalē pildījis biedrības vecākā pienākumus.¹⁶⁶⁰ Kopumā organizācijā piedalījās ap 60 dalībniekiem. No tiem arī vairāki pretboļševiki, to skaitā L. Nolde, V. Stoligvo, L. Zurovs, R. Zīle u. c.¹⁶⁶¹ Viena no spožākajām organizācijas darbības izpausmēm bija I. Iljina vieslekciju organizēšana Latvijā 1931. gadā un arī vēlāk.¹⁶⁶²

Ideoloģijas jomā biedrība bija viennozīmīgi orientēta pretboļševistiski un šajā ziņā jāpiekrīt T. Feigmanes secinājumam, ka “faktiski biedrība bija piesegs dažādām baltemigrantu organizācijām”.¹⁶⁶³ Tā netika slēgta arī pēc tā, kad 1932. gadā BRP skandālā bija ierauti un izraidīti no valsts V. Stoligvo, L. Nolde un R. Zīle un turpināja darboties līdz padomju okupācijas sākumam.

“**Krievu jaunatnes nacionālās savienības**” (NSRM) posms. Ņemot vērā L. Zurova un citu biedrību locekļu saistību ar “Ārzemju Krievijā” plaši pazīstamām personām un pretboļševistiskajām aprindām 20. gadu nogalē, 30. gadu sākumā biedrība uzturēja attiecības ar Bulgarijā, Čehoslovākijā un Dienvidslāvijā dibinātām Krievu jaunatnes nacionālām savienībām un pat piedalījās pirmās apvienotas “Krievu jaunatnes nacionālās savienības” tapšanā. Kā minēts, 1930. gada 27. jūnijā Francijas pilsētā Senžuljenā norisinājās “Obera līgas” pasākums, kurā piedalījās minētu valstu jaunatnes savienības pārstāvji, kur R. Zīle pārstāvēja Latviju. Tomēr atšķirībā no citu valstu pārstāvētām Nacionālām krievu jaunatnes organizācijām, R. Zīle pārstāvēja Latvijas “Krievu akadēmisku biedrību”, kas tādā veidā, kļuva par NSRM ietilpstošo organizāciju. R. Zīle piedalījās

¹⁶⁵⁶ Pribaltika (Прибалтика) – kopš 19 gadsimta 80 gadiem Krievijas impērijā, PSRS un mūsdienu Krievijas Federācijā izmantotais Baltijas valstu apzīmējums. Bieži vien tas tiek izmantots ar politisku zemtekstu, izvairoties no Baltijas valsts (t. i. suvereno Republiku) apzīmējuma, un apliecinot reģiona piederību Krievijai. Konkrētā gadījumā, izmantojot nevis padomju, bet Krievijas impērijā ieviesto apzīmējumu.

¹⁶⁵⁷ Стольпин, А. На службе России, с. 92.

¹⁶⁵⁸ Климович, Л., с. 120.

¹⁶⁵⁹ Академический чай Русского академического общества. Сегодня. 05.03.1928. С. 4.

¹⁶⁶⁰ Состав объединенного русского избирательного комитета. Сегодня. 17.06.1928. С. 1.

¹⁶⁶¹ Фейгмане, Т., с. 223. Drīzāk kopumā, visā pastāvēšanas laikā, nevis vienlaicīgi.

¹⁶⁶² Турпат, 222. lpp.

¹⁶⁶³ Фейгмане, Т., с. 222.

arī Pirmajā starptautiskajā savienības kongresā, kas norisinājās Belgradā 1930. gada 1. jūlijā un kļuva par starptautiskās “Krievu jaunatnes nacionālās savienības” dibināšanas dienu.¹⁶⁶⁴ Savukārt 1930. gada novembrī NSRM sastāvā bija uzņemtas Latvijas, R. Zīles, un Lietuvas, J. Fjodorova, (Я. Федоров) pārstāvētas organizācijas.¹⁶⁶⁵

Lai gan starptautiskās savienības darbība attīstījās straujā tempā un, kā minēts, 1931. gada nogalē bija reorganizēta par Jaunās paaudzes nacionālo savienību (NSNP), Latvijas organizācija neiezīmējās vērā ņemamās aktivitātēs. Visdrīzāk tas ir skaidrojams ar R. Zīles, kā arī 1932. gada maijā NSNP uzņemtu L. Noldi, kā arī viņu kolēģi V. Stoligvo un citu pretboļševiku iesaisti BRP darbībā.¹⁶⁶⁶ Ņemot vērā, ka 1932. gada sākumā L. Nolde iesaistījās sadarbībā ar OGPU, nav zināms, vai viņa dalība NSNP bija tika rīks A. Līvena uzticēta uzdevuma īstenošanai (pretprovokācija OGPU), vai viņš tomēr vēlējās attīstīt savienības darbību Latvijā. Līdzīgus jautājumus raisa arī R. Zīles darbība.

M. Georgijevska izmeklēšana un “pirmie NSNP upuri”. Balstoties uz R. Zīles atskaiti, viņš pauda gandarījumu, ka viņa vadīta organizācija (NSNP filiāle) bija teicami konspirēta, tādejādi izvairoties no informācijas noplūdes un filiāles likvidācijas.¹⁶⁶⁷ Lieki piebilst, ka NSNP reputācijas apdraudējums, kas nāca no Latvijas filiāles bija pārāk liels arguments un lai gan oficiāli NSNP neuzskatīja Latvijas filiāles vadību par OGPU aģentiem, tās darbība uz laiku bija apturēta.¹⁶⁶⁸

Spriežot pēc ROVS korespondences, Latvijas BRP – NSNP lieta bija tik ļoti samezglota, ka situācijas noskaidrošanai 1933. gada janvārī Rīgā ierādās NSNP Izpildbiroja sekretārs un viens no kustības ideologiem, profesors M. Georgijevskis. Diemžēl Latvijā viņš ierādās izmeklēšanai ārkārtīgi nelabvēlīgajā laika posmā, turklāt tajā brīdī, kad no valsts bija izraidīti NSNP aktīvi locekļi – R. Zīle un L. Nolde. M. Georgijevskis noteikti neuzticējās L. Noldem, uzskatot to par OGPU aģentu un, visdrīzāk neuzticējās arī R. Zīlem.¹⁶⁶⁹ Pēc ROVS informācijas, Rīgā M. Georgijevskis “nav saticis nevienu NSNP pārstāvi, bet runāja ar cilvēku no Iekšlietu ministrijas, kurš īstenībā pildīja Politiskās pārvaldes aģenta pienākumus. Nospriežot pie sevis, ka Nolde ir provokators, viņš devās prom”.¹⁶⁷⁰ Minētais tiešam varētu atbilst īstenībai, jo Politiskās pārvaldes ziņojumos L. Nolde bija uzskatīts par provokatoru.

1933. gada septembrī saņemtais ziņojums vienlaicīgi kļuva par ārkārtīgi retu liecību NSNP sākumposma raksturojumam Latvijā. Tajā tika pausts, ka pēc BRP sagrāves Rīgā pastāvēja divas NSNP grupas, kas kopš 1932. gada otrās puses darbojās absolūti izolēti no NSNP padomes un Izpildbiroja. Pirmā Rīgas grupa darbojās krievu strādnieku kvartālā,¹⁶⁷¹ taču bija mazaktīva, kur pastāvīgi darbojās vien divi cilvēki, kam epizodiski piediedrojās dalībnieki. Savukārt otrā Rīgas grupa bija plašāka un tās nākotnes potenciāls tika vērtēts krietni cerīgāk. Pēc ziņojuma autora paustā otrā grupa pēc būtības līdzinājās NSNP organizācijām Parīzē, tas kodolu veidojot sabiedriski aktīvai inteliģencei.¹⁶⁷² Visdrīzāk paustais bija attiecināms uz NSNP, kas darbojās “Krievu akadēmiskās biedrības” aizsegā. Šajā ziņā apstiprinājās R. Zīles 1932. gada nogalē vēstulē M. Georgievskim paustais, ka viņam izdevās nosargāt un konspirēt sev pakļautas grupas darbību.¹⁶⁷³

Vienlaikus ziņojumā tika pausts, ka Rīgas lielākā grupa akcentēja uzmanību uz pienācīgas vadības trūkumu, aicinot centru atsūtīt NSNP aprindās cienījamu, enerģisku, pieredzējušu un ideoloģiski sagatavotu cilvēku darbības attīstībai. Pie kam izdevumus, kas bija saistīti ar vadītāja

¹⁶⁶⁴ Паар, Л., Оболенский, В., с. 32 - 38.

¹⁶⁶⁵ Turpat, 42. lpp.

¹⁶⁶⁶ Паар, Л., Оболенский, В., с. 57. LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 162. lp.

¹⁶⁶⁷ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). Pp.18 - 22.

¹⁶⁶⁸ Паар, Л., Оболенский, В., с. 53.

¹⁶⁶⁹ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). P. 21.

¹⁶⁷⁰ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). P. 38.

¹⁶⁷¹ Visdrīzāk tika runāts par Maskavas forštati.

¹⁶⁷² BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). P. 38.

¹⁶⁷³ Turpat, 18. - 22. lpp.

nosūtīšanu, bija ar mieru segt grupas dalībnieki. Rīgas grupas locekļi prasīja pievērst lielāku uzmanību literatūras sūtījumiem un skrejlapu piegādēm, kas līdz tam tika veikts neapmierinoši. Kopumā ROVS ziņotājs raksturojis stāvokli Latvijā kā daudzsološu, aicinot nezaudēt iespēju tā attīstībai.

Ziņojumā bija pausta arī cita informācija, kas atspēko noteiktu NSNP vēstures mītu. Tas parādījās gan NSNP, gan NTSNP un pat NTS izdevumos, turklāt tiek pārpublicēts arī mūsdienās. Savas vizītes laikā M. Georgijevskis noskaidroja, ka BRP provokāciju ietvaros par OGPU upuriem krita seši NSNP dalībnieki, kuri tika iesūtīti no Latvijas PSRS teritorijā, bet īsi pēc tam bija robežsardzes apcietināti un pazuda bez vests.¹⁶⁷⁴ Vienlaicīgi tas apliecināja, ka Latvija kļuva par pirmo valsti no kuras teritorijas bija iesūtīti NSNP aģenti PSRS.

Nav precīzi zināms M. Georgijevska informācijas avots, bet vairākas detaļas liek apšaubīt ziņu ticamību. Pirmkārt, tik lielas grupas apcietināšana PSRS teritorijā padomju pusei būtu īsta “dāvana” it īpaši laikā, kad tā meklēja iegānu starptautiskā skandāla izraisīšanai, pēc iespējas vairāk akcentējot Latvijas atbalstu pretboļševikiem. Līdz ar to šis gadījums noteikti gūtu atspoguļojumu presē un, iespējams, arī skaļāku turpinājumu diplomātiskajā apvārsnī. Otrkārt, NSNP un arī vēlākos organizācijas izdevumos bija skrupulozi dokumentēti visu aģentu vārdi, kuri šķērsoja padomju robežu, īstenojot noteiktus uzdevumus. Tomēr M. Georgijevska ziņojumā figurēja tikai noslēpumainie seši cilvēki, kas bija vairāk kā aizdomīgi. Nezināmo aģentu bojāeja, izmantojot “vecās paaudzes” organizāciju kanālus teicami iederējās M. Georgiejevskā tēzē, par “kailā aktīvismu” un “tradicionālā aktīvismu” nonākšanu strupceļā, ko viņš sāka paust tieši 1933. gadā, meklējot “jaunus ceļus” savienības darbībai.¹⁶⁷⁵

Šajā sakarā krietni ticamāks ROVS ziņojumā paustais, kur NSNP loceklis apliecināja, ka gan pirms, gan pēc BRP darbības perioda PSRS teritorijā epizodiski nonāca nelegāli emigranti un pat veselas ģimenes, kā arī kontrabandisti, kas tika apcietināti, taču tie nebija NSNP dalībnieki. Kā papildus argumentu viņš min niansi, ka sešu mīklatu personu vārdi netika minēti pat NSNP iekšējos cirkulāros, līdz ar to, apgalvojums balstījās uz nepārbaudītām baumām.¹⁶⁷⁶

Ir jāpiebilst, ka aģentūras iesūtīšana PSRS teritorijā bija viens no pretboļševistisko organizāciju darbības spožākajiem sasniegumiem. Pēc organizāciju sagrāves vai pretboļševiku apcietināšanas, šādi fakti praktiski vienmēr uzrādījās pratināšanas protokolos, sarakstēs vai arī organizāciju dokumentos, it īpaši pazīstamu organizāciju kontekstā. Jebkurā gadījumā, atšķirībā no citu pretboļševiku organizāciju darbības Latvijā, NSNP sākumposms iezīmējās diezgan neraksturīgā veidā ar noslēpumainības pieskaņu.

Atšķirībā no BRP, kur Latvijas organizācijas darbība rezonēja visā “Ārzemju Krievijā”, NSNP un NTSNP aktivitātes guva blāvu atspoguļojumu, turklāt fragmentāru liecību un dokumentu veidā. Viens no NTSNP / NTS biedriem, disertācijas autora korespondents R. Polčaniņovs, kurš Otrā pasaules kara laikā NTSNP uzdevumos darbojās Pleskavas garīgajā misijā okupētajā PSRS teritorijā, apgalvoja, ka 30. gados Latvijā savienības grupas bija veidotas epizodiski, haotiski un neatkarīgi no centra. Ir jāatzīmē, ka šis apgalvojums neatbilst patiesībai, kas ir pierādāms, balstoties gan uz Latvijas arhīvu dokumentiem, gan uz savienības dalībnieku liecībām.¹⁶⁷⁷

ROVS “Iekšējās līnijas” pārstāvja N. Skoblina vizīte Baltijā. Lai gan 30. gados stafeti pārņēma “jaunās paaudzes” organizācijas, uzmanības vērti arī citi notikumi, kas bija saistīti ar “vecās paaudzes” darbību. 1934. gada februārī, Somijā un Baltijas valstīs norisinājās “Ārzemju Krievijā” slavenās dziedātājas Nadeždas Pļevickas (*Надежда Васильевна Плевицкая, Винникова*) koncertturneja. Grūti nosaukt kādu citu dziedātāju vai mākslinieci, kura būtu tik lielā mērā saistīta

¹⁶⁷⁴ LNA LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 167., 171. lр.; Раар, Л., Оболенский, В., с. 57; НТС. Мысль и дело, с. 15; Столыпин, А. с. 24; Полчанинов, Р. Русские сокола, БПИ и НТСНП в Режице // Новый Журнал Нр. 227. 2002. с. 274 – 275 u. с.

¹⁶⁷⁵ Раар, Л., Оболенский, В., с. 59.

¹⁶⁷⁶ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). p. 39.

¹⁶⁷⁷ Раар, Л., Оболенский, В., с. 38

ar “Balto kustību”. Pilsoņu karā viņa devās līdztī vīram, kurš karoja KDBS un gāja bojā kara noslēdzošajā fāzē. Līdz ar evakuēto karaspēku viņa nonāca Galipoli noietnē, kur ne tikai piedzīvoja to pašu ko P. Vrangeļa armijas karavīri, bet arī apprecējās. Viņas otrais vīrs, armijā populārais ģenerālmajors N. Skobļins, iesaistījās cīņā pret boļševikiem vēl 1917. gada vasarā, kad L. Koriņilovs veidoja triecienspēkus kaujām frontē no uzticamākajiem virsniekiem. Vēlāk viņš kļuva par vienu no kvēlākajiem sava komandiera atbalstītājiem un kopā ar viņu iesaistījās “Baltajā kustībā” jau 1917. gada nogalē. 1919. gada rudenī, 26 gadu vecumā, N. Skobļins kļuva par jaunāko divīzijas komandieri, komandējot slaveno KDBS Koriņilova divīziju. Lai gan emigrācijā N. Skobļins nonāca spēcīgā sievas ietekmē un 20. gadu beigās iesaistījās pretrunās ar P. Vrangeli, viņš saglabāja popularitāti ROVS, baudot īpašu A. Kutepova labvēlību.¹⁶⁷⁸

Tomēr tieši sievas ietekme kļuva par liktenīgu ģenerāļa dzīvī. Populāra dziedātāja ne tikai “Ārzemju Krievijā”, bet arī PSRS, dzīvoja krietni turīgāk par vidusmēra emigrantiem. Tomēr to nevarēja salīdzināt ar viņas slavas zenīta laikiem Krievijas impērijas norietā, kad N. Pļevicka uzstājās cara ģimenes privātajos pasākumos un uz impērijas prestižām skatuvēm.¹⁶⁷⁹ Nonākot emigrācijā, viņas materiālais stāvoklis ne tuvu nelīdzinājās “zelta laikiem” un 30. gadu sākumā viņa tika OGPU savervēta, prasmīgi izmantojot dziedātājas naudaskāri.¹⁶⁸⁰

Nav šaubu, ka N. Pļevickas vervēšana bija tikai solis lielākā mērķa īstenošanai, t. i. OGPU tīklā iepinot N. Skobļinu. Par brīnumu, sievas ietekmē tas izdevās samērā ātri, abiem aģentiem gūstot segvārdus “fermeri”. Ņemot vērā N. Skobļina dziļu iesaisti slepenajā ROVS “Iekšējā līnijā”, tika nodrošināta nepārtraukta informācijas plūsma, izjaukti ROVS un to sabiedroto plāni, ejot bojā daudziem cilvēkiem. To starpā gāja bojā arī NSNP locekļi, kuri izmantoja ROVS kanālus un tika N. Skobļina nodoti. Lai gan N. Skobļinam ironiski pārmeta pārlieku atkarību no sievas kaprīzēm, dēvējot par ģenerāli “Plevicki”, viņa kara varoņa slavu bija joprojām spoža, līdz ar to ROVS virsniekiem pat prātā neienāca turēt viņu aizdomās par nodevību. Kā minēts, NTSNP locekļi gan mēģināja norādīt uz to J. Milleram, kurš gan ignorēja šādas norādes.

Vairāki pētnieki pieļauj, ka, redzot veiksmīgu N. Skobļina darbību, NKVD kāpināja likmes un vēlējās panākt viņa iecelšanu par ROVS priekšsēdētāju, šim mērķim organizējot J. Millera likvidāciju, kurš, kā minēts, tika nolaupīts Parīzē 1937. gada 22. septembrī. Rezultātā tik pat mīklaini pazuda arī N. Skobļins, bet N. Pļevicka tika tiesāta un mira ieslodzījumā Francijā.¹⁶⁸¹

Tomēr 1934. gadā N. Pļevicka bija ovāciju vētru, starmešu gaismu un žurnālistu uzmanības epicentrā, koncertējot praktiski visā “Ārzemju Krievijas” areālā. Kā ierasts, tūrē devās arī viņas vīrs, kurš vienlaicīgi pildīja arī ROVS uzdevumus, apmeklējot Baltijas valstis un sniedzot “krievu lietas” situācijas raksturojumu. Acīmredzot N. Skobļins tikās arī ar pretboļševiku kustības pārstāvjiem Somijā, savukārt Igaunijā ar ģenerālleitnantu Oļegu Vasiļkovski (*Олег Петрович Васильковский*). Pēdējais pretendēja uz pretboļševiku līdera statusu valstī, iesaistoties emigrācijai raksturīgajā konfliktā ar citu līderi, ROVS nodaļas priekšnieku Igaunijā, ģenerālleitnantu A. Baiovu. 1930. gadā O. Vasiļkovskis nodibināja “Bijušo Ziemeļrietumu armijas karavīru un krievu emigrantu savstarpējās palīdzības savienību” (*Союз взаимопомощи чинов бывшей Северо-Западной армии и русских эмигрантов в Эстонии*), kā alternatīvu A. Baiova vadītai ROVS filiālei.¹⁶⁸²

ASV Kolumbijas Universitātes Krievu un Austrumeropas kultūras arhīvā glābājas ROVS kancelejas vadītāja ģenerālleitnanta Nikolaja Stogova (*Николай Николаевич Стогов*) ziņojums II nodaļas vadītājam A. fon Lampem, kurā tika daļēji atspoguļota N. Skobļina brauciena atskaite. Ziņojumā N. Skobļins pauda pārliecību, ka vienīgā spējīgā kaujas organizācija Igaunijā ir O.

¹⁶⁷⁸ Прянишников, Б., с. 14 -17.

¹⁶⁷⁹ Жизненный путь Н.В. Плевацкой. Для Вас. 10.10.1937. С. 24.

¹⁶⁸⁰ Sk. Млечин Л. Алиби для великой певицы Супер-шпионки двадцатого века. Москва: ТОО “Гея”, 1997

¹⁶⁸¹ Назаров, М. Миссия Русской эмиграции. Ставрополь: Кавказский край, 1992. С. 133-134.

¹⁶⁸² Абисогомян, Р. Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики 1920 - 1930-х гг. и их литературное наследие. Магистерская работа. Tartu: Tartu Ülikool, 2007. С. 161.

Vasiļkovska vadītā savienība, kuras dalībnieku skaits ir vairāk kā 1000 cilvēku liels (*sic!*). Pēc N. Skobļina paustā, pats O. Vasiļkovskis bija ārkārtīgi populārs visā krievu sabiedrībā, un arī Igaunijas amatpersonu skatījumā tika uzskatīts par potenciālo līderi krievu sabiedrības konsolidācijai. A. Baiovs, tieši pretēji, bija pasniegts kā ārkārtīgi mazspējīgs, vecs un nevarīgs cilvēks, kam būtu jāatkāpjas no ROVS vadības, acīmredzot, uzticot to O. Vasiļkovskim.¹⁶⁸³

Latvijā N. Pļevicka uzstājās Krievu Drāmas teātrī, sniedzot divus koncertus, 17. un 20. februārī. Abas uzstāšanās reizēs teātra zāle bija pārpildīta, un sajūsminātā publika aicināja turpināt dziedāt arī pēc koncerta beigām. Mūzikas kritiķa Vsevoloda Pastuhova (*Всеволод Леонидович Пастухов*) vārdiem, iemīlota dziedātāja spēja “uz dažiem mirkliem aizraut Krievijas tālajos plašumos un sadzirdēt krievu sādās dziedāto dziesmu melodisko dūkoņu”.¹⁶⁸⁴ Acīmredzot Rīgā N. Skobļins tikās arī ar vietējiem pretboļševikiem, kas tika atspoguļots minētajā ziņojumā. Pēc viņa paustā kņazs A. Līvens bija nespējīgs, slims cilvēks, kurš piedzīvoja vairākas sirdstriekas un faktiski nespēja organizēt pienācīgu vadību, kuru, līdzīgi kā A. Baiovu, vajadzētu nomainīt.¹⁶⁸⁵ Abiem ziņojumiem nebūtu īpašas vērtības, izņemot faktu par N. Skobļina vizīti, tomēr tam bija turpinājums, atklājot interesantas detaļas.

Analizējot N. Skobļina ziņojumu, viņa sniegtās detaļas lielā mērā ieinteresēja ROVS vadību un N. Stogovs aicināja A. fon Lampi komentēt ziņojumu, kurš, savukārt, pieprasīja informāciju no ģenerāļa A. Baiova un vēl kāda viņam “personīgi pazīstama, uzticama virsnieka”, kurš nebija A. Baiova atbalstītājs un kalpoja savdabīga arbitra lomā.¹⁶⁸⁶ Aprīļa nogalē bija saņemts minētā virsnieka sastādītais slepenais ziņojums,¹⁶⁸⁷ kurā A. Baiova organizācija bija aprakstīta kā 60 cilvēku liela biedrība, kas teorētiski spētu konsolidēt spēkus kopējam mērķim, taču praktiski tās darbība aprobežojās “tējas vakaru” organizēšanā, referātu lasīšanā u. c.¹⁶⁸⁸ Vienlaicīgi, balstoties uz vairākiem avotiem, O. Vasiļkovskis bija raksturots kā uz intrigām un meliem tēmēts cilvēks, kurš mēģina “koķētēt ar visiem krievu strāvojumiem”, pretēji A. Baiovam, kurš saglabāja “nikolajieviešu” orientāciju.¹⁶⁸⁹

Atsevišķa uzmanība ziņojumā bija vērsta N. Pļevickas turnejai, kad Tallinā ierodoties dziedātājam ar vīru, abi tika “burtiski ģen. Vasiļkovska sagūstīti, kurš tos neatlaidīgi pavadījis, organizējis braucienu uz Narvu, un ģen. Skobļina svinīgās tikšanās ar savas savienības pārstāvjiem”, kā arī “mēģinājis izveidot tādu priekšstatu, ka tikai savienība un tās vadītājs ir uzskatāmi par krievu nacionālās lietas balstu Igaunijā”. Tas daļēji spēja pārliecināt N. Skobļinu un savienības locekļi pat sāka izplatīt “informāciju, ka ģen. Vasiļkovskis kļūs par krievu nacionālās armijas komandieri Igaunijā”.¹⁶⁹⁰

Salīdzinot A. Baiova un O. Vasiļkovska potenciālu “krievu lietas” konsolidēšanai un vadīšanai Igaunijā, ROVS ziņotājs atzīmēja, ka Igaunijā “nav neviena, kurš spētu ieņemt vadošo lomu nacionālās lietas jautājumā”, tomēr A. Baiovs “ir daudzu krievu organizāciju loceklis un iemantojis gudra un erudīta cilvēka reputāciju, labējie pie viņa ir pieraduši kā pie “baltās Krievijas” un ROVS pārstāvja”, līdz ar to “ja norādītie uzdevumi ir sarežģīti ģen. Baiovam, tad ģen. Vasiļkovskim tie vispār nav pa spēkam”.¹⁶⁹¹

Tomēr galvenais ziņotāja slēdziens bija pārsteidzoši negaidīts un cieši saistīts ar Latvijas pretboļševikiem. Liekot uzsvāru uz nestabilas situācijas raksturojumu Eiropā un pretboļševistiskās kustības potenciālu gaidamā kara ietvaros, ziņotājs akcentēja akūtu nepieciešamību izveidot vienotu

¹⁶⁸³ BAR. ROVS Papers. Box 62. 27.marta 1934. Pp. 1-3.

¹⁶⁸⁴ Вечер русской песни Н.В. Плевической прошел с большим успехом. Сегодня. 18.02.1934. С.6.

¹⁶⁸⁵ BAR. ROVS Papers. Box 62. 27.marta 1934. P. 4.

¹⁶⁸⁶ BAR. ROVS Papers. Box 62. Berlin 3 maja 1934. Pp. 1-2.

¹⁶⁸⁷ Virsnieka personību neizdevās noskaidrot.

¹⁶⁸⁸ BAR. ROVS Papers. Box 62. Obshij obzor po Estonii. P .2.

¹⁶⁸⁹ Turpat, 5 - 7. lp.

¹⁶⁹⁰ Turpat, 7. lp.

¹⁶⁹¹ Turpat, 11. lp.

Baltijas centru (Latvijas un Igaunijas ietvaros), kura koordināciju “būtu nepieciešams nodrošināt īpaši nozīmētas personas vadībā”. Pēc viņa paustā to varētu veikt kāds centra nosūtīts, emigrantu vidē iecienīts virsnieks, ROVS dalībnieks, vai arī kņazs A. Līvens. Raksturojot A. Līvenu, nezināms korespondents atzīmējis, ka lai gan kņazs nav plaša politiskā redzesloka un “vadoņa” talanta apveltīts, toties “ir politiski nevainojami godīgs, harizmātisks un, būdams plaši pazīstams kopš Pilsoņu kara, bauda ekskluzīvu popularitāti ne tikai Latvijā, bet arī Igaunijā”. A. Līvena personības atbilstība vadītāja amatam bija skaidrojama arī ar viņa spējām mazināt pretrunas un taktiski konsolidēt domstarpību plosītās organizācijas, kas, iespējams, piekristu apvienoties jaunā centra vadībā.¹⁶⁹²

Nemot vērā N. Skobļina tā brīža aktīvu iesaisti NKVD darbībā, var pieļaut iespēju, ka viņam pietuvinātas personu iecelšana par kustības koordinatoriem Latvijā un Igaunijā bija pievilcīga iespēja NKVD provokāciju īstenošanai un pretboļševistiskās darbības graušanai. Turklāt par papildus apliecinājumu N. Skobļina ziņojumu subjektivitātei un pat dezinformācijai kalpo augstākminētā ROVS ziņotāja sniegtā detalizēta un nosvērta analīze. Vienlaicīgi nevar noliegt N. Skobļina sacīto par A. Līvenu, kurš pēc BRP peripetijām praktiski neiesaistījās pretboļševistiskajā darbībā.

Tomēr abos ziņojumos figurēja detaļas, kas sakrita un bija attiecināmas uz jauniešu kustību potenciālu Baltijas valstīs. Tā samērā lielu potenciālu Igaunijas korespondents saskatījis “Vītjazj” (*Витязь*) jauniešu sporta un kultūras kustības organizācijās. Pēc viņa paustā, šajos pulciņos Igaunijā darbojās aptuveni 300 dalībnieki, taču bez izteiktām nacionāli orientētām iezīmēm, ko spējīga līdera ietekmē būtu iespējams orientēt “pareizā virzienā”.¹⁶⁹³ Savukārt N. Skobļins pauda, ka Igaunijā un, it īpaši, Latvijā ir plašs nacionāli orientētas jaunatnes segments, ko noteikti jāizmanto “krievu lietas” labā. Ziņojumā tika atzīmēts, ka īpaši liels nacionāli orientētās jaunatnes potenciāls ir Daugavpilī un Rēzeknē, turklāt tie veiksmīgi īsteno “lielo krievu lietu” it īpaši “Sokol” kustības ietvaros. Līdz ar to būtu nepieciešams nozīmēt personu, kas spētu tos koordinēt.¹⁶⁹⁴ Latvijas kontekstā nenoliedzams fakts ir “Sokol” kustības popularitātes pieaugums, kas bija cieši saistīts ar pagrīdes NSNP – NTSNP darbību un kļuva par plašāko krievu jauniešu kustību starpkaru Latvijā.

6.7. Sokol organizācijas un pretboļševistiskā kustība Latvijā 1930. – 1940. gadā

“Sokol” kustība radusies čehu un citu slāvu tautu nacionālās atmodas rezultātā Austrijas (vēlāk Austroungārijas) impērijā 19. gadsimta otrajā pusē. Par vienu no organizācijas dibinātājiem kļuva 1848. gada Prāgas sacelšanās dalībnieks Mirosļavs Tiršs (*Miroslav Tyrš*), kurš 19. gs. 50. gados iestājās vācu vingrošanas biedrības sekcijā Prāgā. 1851. gadā Prāgā tika izveidota pirmā čehu vingrošanas skola Jana Malipetra (*Jan Malypetr*) vadībā, kas pārņēma vācu organizācijas principus. Skolas vingrošanas instruktoru pienākumus pildīja M. Tiršs un viņa līdzgaitnieks Jindržihs Figners (*Jindřich Fügner*). 1862. gadā abi instruktori nodibināja jaunu, vingrošanas organizāciju “Vingrošanas biedrību” (*Tělocvičná jednota*), kurā uzņēma tikai slāvus.

Biedrības pamatmērķis bija čehu tautas fiziskā, morālā un garīgā attīstība, ar nolūku audzināt saliedētu, nacionāli orientētu jaunu čehu paaudzi. Izvirzīto uzdevumu ietvaros bija tautas tikumiskā un garīgā līmeņa paaugstināšana, ko veicinātu M. Tirša un J. Fignera izstrādātā fiziskās un garīgās audzināšanas sistēma. Pirmajos desmit pastāvēšanas gados “Sokol” biedrības guva plašu atbalstu slāvu iedzīvotāju vidū, vēršoties plašumā Austroungārijas impērijas reģionos un 1871. gadā sasniedza 13 tūkstošu dalībnieku skaitu.¹⁶⁹⁵

¹⁶⁹² BAR. ROVS Papers. Box 62. Obshij obzor po Estonii. Pp. 11-12.

¹⁶⁹³ Turpat, 5. lp.

¹⁶⁹⁴ Turpat, 4. lp.

¹⁶⁹⁵ Основы русского сокольства. Белград: Союз Русского Сокольства, 1935. С. 44. - 49.

19. gs 70. gadu nogalē potenciālu “Sokol” kustībā saskatīja Krievijas impērijā, kā papildus līdzekli Austroungārijas un reizē Osmāņu impērijas iekšpolitiskās situācijas destabilizācijā panslāvisku kustību atbalsta ietvaros. Tas iezīmējās arī Krievijas – Osmāņu impērijas kara 1877. – 1878. gadā, kur līdz ar Krievijas karaspēku karoja vietējās serbu, horvātu, slovāku un bulgāru brīvprātīgo vienības, to daudzi dalībnieki bija “sokoli”. Turcijas sagrāve karā stimulēja panslāvisku tieksmju pieaugumu, kas savukārt veicināja kustības attīstību citās valstīs, reizē rādot negatīvu attieksmi no Austroungārijas valdības puses, kas “Sokol” darbībā pamatoti saskatīja separātiskas tieksmes.¹⁶⁹⁶

Pēc kara “sokoli” kļuva pazīstami arī Krievijas impērijā, gūstot atbalstītājus augstākajās militārajās aprindās. Tomēr plašāku attīstību kustība guva pēc 1905. gada revolūcijas, cenšoties attīstīt kustību kā nācijas konsolidējošo elementu. 1907. gadā Tbilisi bija dibināta pilntiesīga “Sokol” organizācija, tādā veidā oficiāli atzīmējot kustības atskaites punktu Krievijā. Tajā pašā gadā “Sokol” sistēmā balstītie “M. Tirša sistēmas “Sokol” vingrošanas kursi” uzsāka darbību arī Rīgā.¹⁶⁹⁷ Rezultātā, Pirmā pasaules kara priekšvakarā, krievu “Sokol” virsorganizācijā “Krievu sokolu savienībā” (*Союз русского сокольства*, SRS) ietilpa 36 “Sokol” biedrības 26 pilsētās, aptuveni 5000 cilvēku skaitā.¹⁶⁹⁸

Pēc “Sokol” nolikumiem organizācijās darbojās vairākas vecuma grupas: 6–14 gadus veci “sokoljata” (“sokolēni”), 14–18 gadus veci pusaudži “sokoli” un pieaugušie “sokoli” no 18 gadu vecuma. Īsā laikā “Sokol” kļuva ne tikai par kustību, kas sniedza iespēju plašai dalībnieku vecuma diapazona iesaistei, bet arī dzēsa konservatīvus dzimuma ierobežojuma šķēršļus, ļaujot piedalīties abiem dzimumiem. Vingrošanas treniņi gan norisinājās atsevišķās grupās, vīriešu un sieviešu treneru vadībā. Vienlaicīgi “Sokol” pieturējās pie sākotnēji definētām nacionālām nostādnēm, kas saglabājās arī vēlāk – kustībā varēja piedalīties visu tautību pārstāvji, taču par pilntiesīgu (balsttiesīgu) biedru spēja kļūt tikai slāvu izcelsmes “sokoli”.¹⁶⁹⁹ Praksē gan bija pieļaujami izņēmumi.¹⁷⁰⁰

Darbība emigrācijā. Lielākoties “sokoli” bija noskaņoti pret Oktobra apvērsumu un sekojošo jaunās varas īstenotu politiku, kas stimulēja pretboļševistika noskaņojuma pieaugumu “Sokol” rindās. Tas atspoguļojās “sokolu” dalībā pretboļševistiskajos spēkos Krievijas Pilsoņu karā, ar sekojošo emigrāciju, kur kustības darbība bija atjaunota 1921. gadā, attīstoties Balkānos un Čehoslovākijā. 1923. gadā Prāgā tika izveidota “Krievu “Sokol” savienība ārzemēs” (*Союз русского сокольства за границей*) ar centru Prāgā, kas apvienoja visas organizācijas trimdā un veiksmīgi sadarbojās ar vietējiem “sokolim” Čehoslovākijā, Dienvidslāvijā un citur.¹⁷⁰¹ Ir jāatzīmē, ka par savienības priekšnieku tika ievēlēts nesen no Latvijas atbraukušais, iepriekšējās nodaļās minētais, slavofils, filologs un publicists, D. Verguns.¹⁷⁰²

Savukārt PSRS 1923. gadā “Sokol” kustības organizācijas tika pasludinātas par pretlikumīgām un likvidētas. Vairāki biedrību dalībnieki tika apcietināti un atsevišķos gadījumos represēti, turpmākajai kustības darbībai norisinoties emigrācijā.¹⁷⁰³

Ideoloģijas tranformācija. Kā tika minēts, sākotnēji “Sokol” kustības politiskā ideoloģija balstījās slāvu tautu apvienošanās un pašnoteikšanās strāvojumu ietvaros. Krievijas impērijā tā piedzīvoja izmaiņas, pārņemot tautu apvienošanas ideoloģiju, vitāli nepieciešamu pēc 1905. gada

¹⁶⁹⁶ Основы русского сокольства, с. 7.

¹⁶⁹⁷ Gusačenko, A. ““Sokol” kustība Latvijā 1928-1940. g”, 44. lpp.

¹⁶⁹⁸ Основы русского сокольства, с. 21-22.

¹⁶⁹⁹ Основы русского сокольства, с. 11 - 15.

¹⁷⁰⁰ Sokolu kustība. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/97074-sokolu-kustiba> [skatīts 19.06.2023]

¹⁷⁰¹ Основы русского сокольства, с. 11 - 15.

¹⁷⁰² Турпат, 27. lpp.

¹⁷⁰³ Турпат, 22. lpp.; Огороков, А. Молодежные организации русской эмиграции (1920-1945). Москва: Станица, 2000. С. 5. - 9.

notikumiem. Savukārt trimdā kustība guva izteikti pretboļševistisku raksturu.¹⁷⁰⁴ Laika gaitā šajā jomā izveidojās noteiktas īpatnības. Ņemot vērā Dienvidslāvijai raksturīgu lielu militāru imigrantu īpatsvaru, kā arī ROVS virsnieku plašu dalību biedrību rindās, Belgradai pakļauto organizāciju nostāja bija izteikti pretboļševistiska, orientēta uz padomju iekārtas gāšanu un Krievijas atjaunošanu. Viņu traktējumā krievu “Sokol” kontekstā sākotnējie M. Tirša un I. Fignera mērķi piedzīvoja transformāciju un pēc būtības organizāciju uzdevumos ietilpa fiziski un garīgi spēcīgas, jaunatnes audzināšana, kas spētu ieņemt pienācīgu vietu Krievijas atjaunošanā pēc boļševiku varas krišanas.¹⁷⁰⁵

Lai gan Prāgā esošās “Krievu “Sokol” savienības” centra Čehoslovākijas organizācijas arī bija visai tālu no simpātijām boļševikiem, politiskajā jomā tās bija krietni mērenākas par virsnieku vadītajām Belgradas centra vadītajām organizācijām, kuru jurisdikcijā ietilpa lielākā krievu “sokol” biedrību daļa. 1929. – 1930. gadā SRS organizācijas iekšienē notika šķelšanās, sadalot SRS divās nometnēs ar centriem Prāgā un Belgradā. 30. gadu sākumā Prāgas jurisdikcijā palika trīs organizācijas, kas neatzina Belgradas centra likumību, savukārt Belgradas pakļautībā pārgāja ap 70 biedrībām.¹⁷⁰⁶ Neraugoties uz šķelšanos, 30. gadu nogalē krievu “Sokol” kustības organizācijas bija izveidotas praktiski visās krievu emigrantu blīvi apdzīvotās valstīs, vairāk kā 5700 biedru skaitā. Abu centru jurisdikcijā nonāca arī Latvijas organizācijas,¹⁷⁰⁷ kas uzsāka darbību 1928. gadā.¹⁷⁰⁸

“Sokol” kustība Latvijā. Paradoksāli, taču pirmie soļi “Sokol” kustības attīstībā Latvijā bija latviešu nacionālās jauniešu organizācijas “Latvijas Vanagi” nopelni. Pirmā “Latvijas Vanagu” biedrība tika dibināta 1921. gada 1. martā pēc Valsts Valmieras vidusskolas direktora (atvaļinātā Studentu rotas virsleitnanta) Jāņa Jansona un viņa domubiedru ierosinājuma. Dibinātāji bija Neatkarības kara dalībnieki un par biedrības uzdevumiem izvirzīja fiziski un morāli spēcīgas jaunatnes audzināšanu, balstoties uz “Sokol” vingrošanu un militārajām apmācībām, patriotiski nacionālajā garā.¹⁷⁰⁹ Praksē ierindas mācības ar ieročiem, mijās ar vingrošanas nodarbībām un izglītojošām lekcijām, kas norisinājās pieredzējušu militāro instruktoru vadībā. Pēc biedrības statūtiem, “Vanagu” rindās spēja iestāties tikai latviešu tautības pilsoņi. Būtībā organizācija bija paramilitāra, ko apliecina arī tās struktūra – dalījums rotās un pulkos (vēlāk novados, vienībās un grupās), centrālās valdes un prezidenta štāba vadībā.¹⁷¹⁰ Kopš dibināšanas “Latvijas Vanagi” uzturēja draudzīgas attiecības ar slāvu “sokoliem” ārzemēs un piedalījās vairākos vispārējos slāvu “Sokol” salidojumos Prāgā.¹⁷¹¹

Kā noprotams, “Latvijas Vanagi” neietilpa “Krievu “Sokol” savienībā”, taču ar “sokoliem” viņus vienoja mērķis – garīgi, kā arī fiziski spēcīgas jaunatnes audzināšana dzimtenes labā. Paramilitāra rakstura dēļ 20. gados “vanagi” kļuva par kreiso politisko spēku uzbrukumu upuriem, tās rezultātā organizācija bija spiesta mainīt struktūru un aizvietot militārās apmācības ar “miermīlīgākas” darbības elementiem (sports u. c.). Situācija mainījās K. Ulmaņa autoritārajā posmā, kurš pret “vanagiem” pauda īpašu labvēlību, pašam kļūstot par goda biedru. Vanagiem atļāva militāru apmācību rīkošanu ar šaujammieroču pielietošanu. Valdības labvēlība sekmēja organizācijas attīstību un 1939. gadā “Latvijas Vanagu” dalībnieku skaits sasniedza 12 tūkstošus cilvēku.¹⁷¹² Neraugoties uz atšķirībām, “vanagi” uzturēja draudzīgas attiecības ne tikai ar ārzemju

¹⁷⁰⁴ Основы русского сокольства, с. 27.

¹⁷⁰⁵ Gusačenko, A. 49-50. lpp.

¹⁷⁰⁶ Домнин, А. Молодежные организации русского зарубежья 20-30-х гг. XX.в. Институционализация, идеология, деятельность: Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва: МПГУ Исторический факультет, 2011. С. 45.

¹⁷⁰⁷ Viena Prāgas un trīs Belgradas centru jurisdikcijā.

¹⁷⁰⁸ Полчанинов, Р. Пути русского сокольства. Бюллетень русского зарубежного сокольства, 1991, N 6 (38). с.2.-5.

¹⁷⁰⁹ Mīlbergs, G. Kas ir Latvijas vanagi? Pēdējā Brīdī. 03.03.1931.8. lpp.

¹⁷¹⁰ Turpat.

¹⁷¹¹ Latvijas vanagi piedalīsies Čehoslovākijas vanagu IX salidojumā Prāgā. Latvijas Kareivis. 12.05.1932. 4. lpp.

¹⁷¹² Latvijas Vanagu darbs. Latvijas Kareivis. 02.09.1939. 3. lpp.

“Sokol” organizācijām, bet arī ar vietējām krievu “Sokol” biedrībām, atbalstīja to darbību sākumposmā un sadarbojās arī turpmāk.

Pilntiesīga “Sokol” biedrību darbība Latvijā (Krievu “Sokolu” savienības jurisdikcijā) ir attiecināma tikai Latvijas krievu “Sokol” biedrību kontekstā. Starpkaru laikā Latvijā darbojās divi ievērojami “Sokol” organizāciju centri – Rīgā un Daugavpilī, kā arī no tiem neatkarīga neliela biedrība Liepājā. Rīgas centrā dažādos laika posmos ietilpa Jaunlatgales un Jelgavas biedrības, bet Daugavpils paspārnē darbojās Rēzeknes, Ludzas un Jēkabpils nodaļas, kā arī dažas skaitliski nelielas apakšnodaļas.¹⁷¹³

Daugavpils centrs. Pirmā “Sokol” organizācija tika dibināta Daugavpilī 1928. gada 8. novembrī, Borisa Zubareva (*Борис Борисович Зубарев*) vadībā. Organizācijas irētajās telpās norisinājās “Sokol” sistēmas vingrošanas apmācības, tika rīkotas kustību popularizējošas lekcijas, filmu izrādes, izdotas brošūras, rīkoti kultūras pasākumi ar dziedātāju uzstāšanās, pašu iespēlētām lugām un vingrošanas paraugdemonstrējumiem.¹⁷¹⁴ Nākamajos gados fizisko aktivitāšu jomā nāca klāt paukošanās, paplašinājās vingrinājumu spektrs, norisinājās riteņbraucēju sacīkstes, kā arī citas sporta aktivitātes. Biedrība regulāri piedalījās Pirmā pasaules kara kapu uzkopšanā, Krievu kultūras dienas pasākumos, kā arī valsts svētkos un citās sabiedriskajās iniciatīvās.¹⁷¹⁵

Garīgās izglītības aspektā ar vieslekcijām regulāri uzstājās mācītāji, skolotāji, karu veterāni un sabiedriskie darbinieki. Tā 1932. gada decembrī biedrību apmeklēja Eiropas emigrācijas aprindās plaši pazīstamais Krievu Pareizticīgās baznīcas priesteris, mūks un rakstnieks tēvs Ioans (Šahovskojs) (*о. Иоанн Шаховской*).¹⁷¹⁶ Kultūras jomā biedrība uzsāka avīzes izdošanu, par tās redaktoru kļūstot kādreizējam “Rusj” grupas dalībniekam A. Ionovam. 1933. gadā tika nodibināta Daugavpils centra jurisdikcijā esošā biedrība Rēzeknē ar valdi Nikolaja Lobovikova (*Николай Васильевич Лобовиков*) vadībā, kurā sieviešu nodaļas vadītājas pienākumus pildīja K. Didorova sieva Gerda Didorova (*Герда Карловна Дыдорова*). Nākamajā gadā tika nodibināta filiāle Jēkabpilī.¹⁷¹⁷

Rīgas centrs. 1930. gada 18. oktobrī Daugavpils delegācija piedalījās “Krievu Sokol” organizācijas dibināšanā Rīgā. Abu organizāciju starpā ilgtermiņā izveidojās ļoti cieša sadarbība, norisinājās draudzīgas vizītes, vieslekcijas, kopējas vingrotāju uzstāšanās, savstarpējās sacensības, draudzīgi pasākumi u. c. Attiecības bija tik tuvas, ka Rīgas biedrība no Daugavpils “Sokol” ar nelielām izmaiņām pārņēma tās nolikumu, formas un karoga paraugus.¹⁷¹⁸ Sākotnēji Rīgas “Sokol” organizācijas valdē ietilpa Ilja Pinuss (*Илья Григорьевич Пинус*), ārsts Aleksandrs Kuročkins (*Александр Курочкин*), pazīstams vecticībnieku sabiedrības pārstāvis, pedagogs I. Zavoloko un citas personas.

Rīgas organizācija piedalījās dažādās sabiedriskajās aktivitātes, rīkoja loterijas, viesu vakarus un citus pasākumus. Viesu vakaros raksturīgie sporta paraugdemonstrējumi mijās ar kultūras programmu – tika rīkoti dzejoļu lasījumi, orķestra koncerti, atskaņotas romances un pat ārijas no operām dažādu viesu izpildījumā. 30. gadu pirmajā pusē Rīgas “sokoli” uzņēma rūpes par baznīcu “Visu sērojošo iepriecinātājas Dievmātes baznīca” (*Храм в честь иконы Богоматери Всех*

¹⁷¹³ Gusačenko, A. Sokol organizāciju darbība starpkaru periodā Latvijā. Latvijas Universitātes žurnāls *Vēsture* 2017/3. 63. lpp.

¹⁷¹⁴ Русское гимнастическое общество “Sokol” в Двинске. 1928–1933. Daugavpils: “Sokol”, 1923, с. 4–11.

¹⁷¹⁵ Gusačenko, A. Sokol organizāciju darbība starpkaru periodā Latvijā. 64. lpp.

¹⁷¹⁶ Pareizticīgo tradīcijā, ordinējot personu mūku kārtā, tam tiek piešķirts jauns vārds. Šādā gadījumā laicīgo uzvārdu raksta iekavās, tādā veidā pasvītrojot savas laicīgās dzīves noliegšanu.

¹⁷¹⁷ Русский ежегодник на 1939 год. Рига: Русское национальное объединение в Латвии, 1940. С. 85, 88.

¹⁷¹⁸ LNA LVVA, 3285. f., 1. apr., 3. l., 245. lp.

скорбящих радости) Lāčplēša ielā.¹⁷¹⁹ “Sokoli” nodrošināja malkas sagādi, kurināšanas un uzkopšanas dežūras, izveidoja baznīcas kori, kurā dziedāja “Sokol” biedri un krievu skauti.¹⁷²⁰

1931. gada 5. martā biedrība savās telpās organizēja “Krievu akadēmiskās biedrības” uzaicinātā profesora I. Iljina vieslekcijas.¹⁷²¹ Pasākums bija ne tikai plaši apmeklēts, bet arī guva atspoguļojumu I. Iljina korespondencē, sarakstoties ar pazīstamā čehoslovāku politiķa, mecenāta un pretboļševiku atbalstītāja Karola Kramarža (*Karel Kramář*) sievu Nadeždu (*Надежда Николаевна Крамаржова*): “Marta pirmajā pusē uzstājos Rīgā, nolasot četras lekcijas un divus referātus. Izveidojās ārkārtīgi karsta atmosfēra. Tur krievu cilvēki sevi sajūt kā savā zemē, nevis emigrantu statusā. Parīzē krievi ir pelēki, kā no gumijas, tiem nekas neinteresē, uzņem ar skeptisku smīnu, un tos ir grūti iedvesmot. Nekas mani nenogurdina vairāk kā auksta auditorijas vienaldzība. Jūties nevis kā degoša lāpa, bet gan kā kūpoša ogle purva dūņās.”¹⁷²²

Nākamajos gados līdz ar Daugavpils centra aktivitātēm attīstījās arī Rīgas centra darbība. 1932. gada rudenī tika nodibināta Rīgas “Sokol” „ligzda” (biedrības filiāle) Jaunlatgalē, un praktiski vienlaicīgi neatkarīga Liepājas “Sokol” organizācija, kuras vadītājiem plašas konsultācijas sniedza Rīgas “sokoli”. 1932. gadā Rīgas “Russkij Sokol” biedrībā notika šķelšanās, izstājoties vairākiem locekļiem un tiem nodibinot jaunu organizāciju “Russkaja Sokolna”.¹⁷²³ Savukārt 1934. gada 14. februārī Rīgas “Russkij Sokol” filiāle uzsāka darbību arī Jelgavā.¹⁷²⁴ 1937. gadā visu “Sokol” biedrību dalībnieku īpatsvars Latvijā sasniedza lielākos rādītājus, tuvojoties tūkstošs cilvēku kopskaitam, kas bija lielākais biedru skaits vienas kustības ietvaros starpkaru Latvijas krievu sabiedrībā.¹⁷²⁵ Baltijas valstu reģionālā kontekstā “sokolim” piemita vēl viena īpatnība - “Sokol” kustības organizācijas pastāvēja tikai Latvijā.

“Sokol” ideoloģijas problemātika Latvijā. “Sokol” kustības izteiktā pretboļševistiskā noskaņa bija teicami zināma padomju pusei, līdz ar ko padomju spēcienests uzmanīgi novēroja organizāciju darbību valstīs, kurās to varēja izmantot kā papildus faktoru politiskā spiediena īstenošanai. Protams, to apzinājās arī Politiskās pārvaldes darbinieki un paši “sokoli”. Līdz ar to klaji pretboļševistiski lozungi un atklāti pausta revanšistiska ideoloģija, kāda bija raksturīga “Sokol” biedrībām, piemēram, Dienvidslavijā, Latvijā noteikti nevarētu tikt atļauta.

Lai nodrošinātu netraucētu darbību, Latvijas “sokoli” izvairījās izmantot Krievijas nacionālā kara krāsu elementus, ko izmantoja “sokoli” vairākās citās valstīs, un mainīja nolikumu.¹⁷²⁶ Tika izmainīti citas nianšes, kas varēja kaut attālināti atgādināt Krievijas armijas ierindas apmācību. Oficiāli abu Latvijas centru vadība centās rast priekšstatu par biedrību izteikti sportisku būtību. Neraugoties uz “sokolu” figurēšanu kā padomju memorandos, tā arī Politiskās pārvaldes ziņojumos, organizācijas spēja veiksmīgi pastāvēt un pat saņēma valsts finansiālu atbalstu, turklāt K. Ulmaņa autoritārās valdības laikā.¹⁷²⁷

Līdz arto biedrību ārējo apolitisko darbību neoficiāli tika kultivēta pretboļševistiskā ideoloģija, neoficiāli bija praktizēti krievu emigrācijā populāro “Časovoj” (neoficiālais ROVS izdevums), “Vozrožedenije”, NSNP-NTSNP “Za Rossiju” lasījumi, “līveniešu” un citu pretboļševiku lekcijas, u. c.¹⁷²⁸

¹⁷¹⁹ Padomju okupācijas laikā šī bija vienīgā pareizticīgo baznīca Rīgā, kas 1970. gadā tika iznīcināta; Sk. Гусаченко, А. История храма во имя иконы Божией Матери “Всех скорбящих Радосте” в Риге // Православие в Балтии Нр. 7 (16). Rīga: FSI, 2018. С. 73 - 101.

¹⁷²⁰ LNA LVVA, 3285. f., 1. apr., 3. l., 129. lp.

¹⁷²¹ Turpat, 226. lp.

¹⁷²² Фирсов, Е. Неизвестные письма И.А. Ильина из Германии, Австрии и Швейцарии меценатам русской эмиграции – чете Крамарж в Прагу. Журнал Россия. XXI / 1997. С. 79.

¹⁷²³ Sokolna (сокольня) - dabā piekūnu ligzda.

¹⁷²⁴ Gusačenko, A., 77., 83. lpp.

¹⁷²⁵ Turpat, 149.-150. lpp.

¹⁷²⁶ Turpat, 66. lpp.

¹⁷²⁷ Turpat, 120. lpp.

¹⁷²⁸ Turpat, 119. lpp.

Lieki piebilst, ka neoficiāla darbība norisinājās ar organizācijas vadītāju klusu atbalstu, kuri deva piekrišanu šāda veida sanāksmju rīkošanai, bieži vien būdami izteikti pretboļševistiski noskaņoti. Piemēram viens no Daugavpils “Sokol” centra dibinātājiem un ilggadīgs priekšnieks B. Zubarevs izraidīja no organizācijas locekļus, kas pauda simpātijas ne tikai PSRS, vai boļševismam, bet arī vispārēji kreisajām kustībām un idejām.¹⁷²⁹

“Sokol” locekļu iesaiste nelegālajās pretboļševistiskajās organizācijās. Tomēr pretboļševistiskās kustības kontekstā, ar organizāciju vadītāju tiešu vai netiešu piekrišanu norisinājās ne tikai jaunatnes audzināšana nacionālajā, boļševismam naidīgajā garā, bet arī dalībnieku iesaiste nelegālās pretboļševistiskās organizācijās.

Kā minēts, jaunatnes iesaiste ROVS un A. Kutepova kaujas organizācijās Latvijā norisinājās vēl 20. gadu nogalē, taču pēc A. Kutepova nolaušanās ROVS praktiski nespēja piesaistīt jaunatni un lēnām kļuva par veterānu biedrību ar izglītojoši – sabiedriskās darbības elementiem.¹⁷³⁰ Savukārt “Sokol” kontekstā ir jāatzīmē, ka organizāciju darbības sākumfāze Rīgas un Daugavpils centros sakrita arī BRP darbības attīstības posmu Latvijā.

Visdrīzāk organizācijā piedalījās arī Latgales organizāciju “sokoli”, taču informācijas par to dalību nav. Tomēr LVVA dokumentos ir ziņas par Rīgas “sokolu” iesaisti BRP un citās pagrīdes organizācijas, kas 30. gadu sākumā norisinājās N. Ļišina vadībā. Būdams Rīgas “Sokol” vadītājs, N. Ļišinis reizē bija aktīvs BRP loceklis, kas bija zināms ne tikai Politiskajai pārvaldei, bet arī padomju spēcīgu dienestiem. Viņa vārds figurēja arī 1932. gada maija padomju memorandā, kā persona, “kas nodarbojās ar aktīvu teroristisku pretpadomju aktu īstenotāju sagatavošanu no “Krievu Sokol” dalībnieku vides.”¹⁷³¹ Nav šaubu, ka padomju memorandos paustajam tradicionāli piemita spēcīga pārspīlējuma pieskaņa, taču nevar noliegt vairākus faktus, kas nāca gaismā analizējot “Krievu Sokol” protokolus un NKVD dokumentus.

1932. gadā, “Krievu Sokol savienības” šķelšanās laikā, N. Ļišins ieradās 5. starptautiskajā “Sokol” salidojumā Prāgā, kur momentāni nostājās Belgradas pusē un, atgriežoties, pārliecināja Rīgas centru reģistrēties Belgradas centra jurisdikcijā.¹⁷³² N. Ļišina darbības laikā organizācijas iekšienē bija acīmredzami manāms uzņemtais kurss uz pretpadomju noskaņojuma radikalizāciju. Pēc vecākā iniciatīvas tika noturētas lekcijas, kuras nolasīja pats N. Ļišins un viņa aicinātais, BRP štāba priekšnieks V. Vrēde. Turklāt, pēc N. Ļišina uzaicinājuma 1932. gadā V. Vrēde kļuva par Rīgas “Sokol” audzinātāju (t. i. atbildīgais par ideoloģisko audzināšanu).¹⁷³³

N. Ļišina ciešu saistību ar BRP apliecina arī V. Stoligvo un paša V. Vrēdes paustais, pie kam pēdējais apliecināja, ka organizācijā viņu savervēja pats N. Ļišins. Būdams “Čīles salpetra lauksaimniecības mēslojumu” Austrumu Baltijas nodaļas direktors, N. Ļišins cieši sadarbojās ar V. Vrēdi, tiesa gan rūpnieciskās spiegošanas jautājumos. 1932. gada vasarā ar uzņēmuma centrālā biroja valdes piekrišanu viņš samaksāja V. Vrēdem 3000 latu summu, lai iegūtu informāciju par slāpekļa ražošanas apjomiem PSRS. Kā noskaidrojās, informācijas iegūšanai PSRS pat bija nosūtīts kāds BRP aģents no V. Stoligvo, taču ar rezultātiem N. Ļišins un viņa vadība nebija apmierināti.¹⁷³⁴ Vienlaikus, 1932. gada vasarā, N. Ļišins uzsāka iekšējās slepenās grupas veidošanu “Sokol” organizācijā, atlasot viņam idejiski tuvus dalībniekus. Šo darbību apliecina arī

¹⁷²⁹ “Sokol” dibinātāja Sigizmunda Vasiļevska dēla Konstantīna Vasiļevska (1928 - 2013) intervija, ko digitāli ierakstīja 2011. gada janvārī Daugavpils Sv. Borisa un Gleba katedrāles mācītājs tēvs Georgijs Petrovskis. Oriģināls glābājās G. Petrovska kolekcijā.

¹⁷³⁰ Šajā ziņā ir uzmanības vērtā detaļa - 1931. gadā par Rīgas “Russkij Sokol” organizācijas locekli kļuva “Miļukova lietā” iesaistītais Vitalijs Aderkass, kura radnieks Alfreds Aderkass 1927. gadā piedalījās A. Kutepova kaujas organizācijā un tās uzdevumā bija nosūtīts uz PSRS, kur tika apcietināts un tiesāts paraugprocesa ietvaros. Gusačenko, A. “Sokol” kustība Latvijā 1928.-1940. 68. lpp.

¹⁷³¹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 5. lp.

¹⁷³² Gusačenko, A. “Sokol” kustība Latvijā 1928.-1940. 77. lpp.

¹⁷³³ Turpat, 71. lpp.

¹⁷³⁴ LNA LVVA 3235. f., 1/2. apr., 939. l., 17.-18. lp.

Rīgas organizācijas locekļa, vingrošanas trenera (“sokolu” terminoloģijā – “priekšnieka”) Nikolaja Indrušonoka (*Николай Николаевич Индрушонок*) NKVD pratināšanā paustais.

Iestājoties organizācijā 1931. gadā, N. Indrušonoks nokļuva N. Ļišina ietekmē, kas tikai pastiprinājās N. Ļišinam finansiāli atbalstot ekonomiskās krīzes seku grūtībās nonākušos “sokolus”. Veicinot pretpadomju ideju popularizēšanu un pārliecinoties par N. Indrušonoka gatavību atbalstīt pretboļševistiskās aktivitātes, N. Ļišins piedāvāja iestāties BRP, kam viņš piekrita.¹⁷³⁵ Noklausoties īsu ievadkursu, N. Indrušonoks tika gatavots iesūtīšanai PSRS un sākotnēji veica BRP literatūras nelegālu izplatīšanu, iemetot skrejlapas PSRS dzelzceļa vagonos. Vienlaikus pretboļševistiskās literatūras izplatīšanā bija iesaistīts arī cits “sokols”, bijušais krievu virsnieks Aleksejs Gavrilovs (*Алексей Иванович Гаврилов*).¹⁷³⁶

1932. gada nogalē, pēc N. Ļišina iniciatīvas, tika dibināta “ligzda” Jaunlatgalē, bijušā ZRA virsnieka, Jaunlatgales apriņķa Augšpils pagasta valdes locekļa Borisa Bekļešova (*Борис Николаевич Беклешов*) vadībā. Līdzīgi kā N. Ļišins, arī B. Bekļešovs bija BRP loceklis un Politiskās pārvaldes ziņojumos figurēja, kā nelegālās literatūras izplatīšanas veicinātājs, izmantojot pazīšanos pierobežas zonā. Var pieļaut, ka biedrības dibināšana aptuveni 270 km attālumā no Rīgas centra, padomju pierobežā, bija saistīta ar BRP darbību, kurā N. Ļišins ieņēma ievērojamu lomu, turklāt Jaunlatgales biedrības darbība manāmi noplaka pēc BRP sagraves.¹⁷³⁷

Vēlāk N. Ļišins slepeni organizēja atlasītas “sokolu” grupas militārās sagatavošanas kursus. Tas guva turpinājumu arī 30. gadu otrajā pusē, t. s. “Junkuru grupas” ietvaros. Tiesa gan, grupas mūžs bija gaužām īss, sākotnēji tika liegts vadīt ierindas apmācības “Sokol” telpās, kas gan neatturēja no nodarbību organizēšanas Priedaines apkaimē, turklāt ar N. Ļišina sagādāto šaujamieroci, taču vēlāk apsīka arī šaušanas apmācības.¹⁷³⁸

Ir jāatzīmē, ka N. Ļišina saistība ar šaujamieroču jautājumu izskanēja kā Igaunijas, tā arī Latvijas BRP kontekstā un ja Igaunijas gadījumā tas bija minēts kā Latvijas organizācijas atbalsts Narvas grupai, tad Latvijas BRP lietā viņš iezīmējās diezgan nepatīkamā veidā. Piemēram, ROVS iekšējā korespondencē bija pausts, ka BRP darbības laikā N. Ļišins saņēma organizācijas piešķirtus līdzekļus ieroču iegādei, taču īsi pēc iepirkuma veikšanas Latvijas nodaļa tika likvidēta, bet ieročus un naudas atlikumu N. Ļišins paturēja sev.¹⁷³⁹ Minēto daļēji apstiprina gan paustais “sokolu” šaušanas apmācības kontekstā, gan arī N. Indrušonoka liecības, kurš norādīja, ka 1939. gadā saņēma no N. Ļišina glabāšanai trīs “Mauser” sistēmas revolverus.¹⁷⁴⁰

Atsevišķi avoti liecina, ka arī Daugavpils centra vadītājs B. Zubarevs bija BRP loceklis un, līdzīgi N. Ļišinam mēģināja iesaistīt organizācijā jaunus locekļus no “sokolu” vides, taču šis fakts nav pierādīts.¹⁷⁴¹ Savukārt minētais R. Počaņinovs apgalvoja, ka pēc BRP sagraves N. Ļišins pārorientēja pretboļševistisko darbību NSNP-NTSNP ietvaros, taču organizāciju izdevumos, Politiskās pārvaldes un NKVD pratināšanas protokolos Latvijas NSNP organizācijas locekļi viņa vārdu minēja tikai saistībā ar BRP.¹⁷⁴² Nenoliedzami ir tas, ka N. Ļišins iesāka “sokolu” iesaisti nelegalajās pretboļševistiskajās organizācijās, kas turpinājās citu cilvēku vadībā un turpmāk bija cieši saistīta ar dalību NSNP-NTSNP.

¹⁷³⁵ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860-1. l., 93., 94. lp.

¹⁷³⁶ Turpat, 95. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 143054. l., 37. lp.

¹⁷³⁷ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 96. lp.

¹⁷³⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860-2. l., 157-158., 160., 165. lp.

¹⁷³⁹ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). P. 40.

¹⁷⁴⁰ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860-2. l., 178. lp.

¹⁷⁴¹ Базанов, П. С. 156.

¹⁷⁴² Молодежь и НТС. Но. 12 (32) май 2003. Pieejams: <http://www.russkije.lv/ru/journalism/read/polchaninov-youth-nlu/> [skatīts 21.06.2023].

6.8. Jaunās paaudzes nacionālās savienības – Jaunās paaudzes nacionālās darba savienības darbība Latvijā: attīstības posms 1933.-1935. gadā

Izvairoties no vispārinājumiem, tomēr jāsecina, ka pēc sākotnējās NSNP darbības apstādināšanas, sakarā ar notikumiem BRP, aktivitātes atsākās lielā mērā pateicoties “Sokol” kustības attīstībai Latvijā. Atgriežoties pie atskaites, ko sniedza kāds NSNP loceklis 1933. gada rudenī, Rīgā darbojās neliela NSNP grupa dažu cilvēku vadībā, kuru darbības lietderības koeficients bija samērā zems.¹⁷⁴³ Balstoties uz Latvijas Valsts arhīva glabāto dokumentu informācijas, var secināt, ka Rīgas organizāciju darbībai 1933. gadā tomēr piemita citādāks raksturs, kļūstot par iedīgli plašākas darbības izvēršanai.

Lai gan ziņojumā nebija minētas konkrētas personas, kas vadīja Rīgas organizāciju, jau 1931. gadā vairāki Rīgas “Sokol” dalībnieki kļuva par NSNP locekļiem. Tā N. Indrušonoks, 1931. gadā iestājoties “Sokol” tika savervēts BRP, taču reizē saņēma piedāvājumus no cita “sokola”, A. Piranga, iestāties NSNP.¹⁷⁴⁴ A. Pirangs bija pazīstamā uzņēmuma “Bratja Popovi” līdzīpašnieku ģimenes loceklis, bijušais KDBS karavīrs. Kā minēts, ne tikai A. Pirangs, bet arī vairākas Popovu – Pirangu ģimenes atvases piedalījās Krievijas Pilsoņu karā un Latvijā sniedza atbalstu bijušajiem pretboļševiku spēku karavīriem, iekārtojot tos darbā ģimenes uzņēmumā.¹⁷⁴⁵

Rīgas NSNP grupas sākumposms. Kopā ar A. Pirangu Rīgas NSNP grupā piedalījās Rīgas “Sokol” dibinātāja un vadītāja Iļjas Pinusa (*Илья Пинус*) meita Iraida (*Ираида Ильинична Пинус, Хейденрейх*),¹⁷⁴⁶ turklāt tik aktīvi, ka spēja iesaistīt arī citus “sokolus”, to starpā minēto N. Indrušonoku, Ivanu Cibuljevu (*Иван Иванович Цибульев*), Ļevu Grižasu (*Лев Францевич Грижас – Чередеев*),¹⁷⁴⁷ Valentīnu Egloni (*Валентина Эглон*) un kādu G. Rozenšildu – Pauliņu. 1933. gadā I. Pinusa izveidoja nelielu grupu, kas spēja turpināt darbību arī pēc R. Zīles grupas izjukšanas.¹⁷⁴⁸

Lielākoties grupas darbība izpaudās NSNP literatūras lasīšanā, diskusijās, kustības stratēģijas un citu jautājumu apspriešanā. Šajā ziņā “Sokol” darbība Rīgas un Daugavpils centros ar organizācijām PSRS pierobežā, bieži kontakti savstarpējo pasākumu jomā un plaša, pretboļševistiski noskaņotas jaunatnes iesaiste bija lielisks kanāls NSNP paplašināšanai Latgalē.¹⁷⁴⁹ 1933. gada 16. jūlijā Daugavpilī norisinājās “Sokol” centra rīkoti svētki, ar ierastajiem vingrošanās paraugdemonstrējumiem, dejām un citām aktivitātēm. Tradicionāli svētkos ieradās arī Rīgas “brāļi”, to starpā I. Cibuljevs un Ļ. Čeredejvs, kurš īsi pirms tam kļuva par tuvu I. Pinusas līdzstrādnieku. Savukārt I. Cibuljevs bija Daugavpils “Sokol” dalībnieks, bet 1933. gada aprīlī darba meklējumos devās uz Rīgu. Pateicoties I. Pinusai, viņš tika iekārtots “Latvijas kuģu īpašnieku un kuģu rūpnieku savstarpējās apdrošināšanas biedrībā”, kur Iraidas tēvs pildīja valdes priekšsēdētāja pienākumus.¹⁷⁵⁰

Daugavpils NSNP grupas sākumposms. Daugavpilī Rīgas “sokoli” pildīja arī slepenu uzdevumu – atbalstīt NSNP organizācijas izveidi un sagādāt atbilstošu literatūru no Rīgas. Šajā ziņā viņi nebija NSNP ideju pionieri, jau līdz tam Daugavpilī “Sokol” dalībnieku vidē izveidojās grupa Vsevoloda Jeļistratova (*Всеволод Васильевич Елистратов*) vadībā (sk. pielikumu nr. 5).¹⁷⁵¹ Sniedzot ieskatu par organizācijas darbību ārzemēs un Latvijā, L. Čeredejvs nodeva literatūru

¹⁷⁴³ BAR. ROVS Papers. BOX 130. Latvia (1932-1934). p. 38.

¹⁷⁴⁴ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860-2. l., 117. lp.

¹⁷⁴⁵ Sk. 4. 6. nodaļu.

¹⁷⁴⁶ 1934. gadā aprecējās ar vācbaltieti, pieņemot vīra uzvārdu Heidenreih. Sk. Jēkabsons, Ē...Lāčplēša kara ordeni saņēma Bermuda armijas virsnieks? // Ilustrēta Pasaules Vēsture, Nr.12 (2019). 34.lpp.

¹⁷⁴⁷ Līdz 1940. gadam Ļ. Čeredejvam bija tēvs uzvārds - Grižas, 1940. g. sākumā nomainījis uz mātes uzvārdu - Čeredejvu. NKVD dokumentos figurē kā Čeredejvs.

¹⁷⁴⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 30142. l., 5., 22. lp.; LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 436. lp.

¹⁷⁴⁹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 30142. l., 5., 27. lp.

¹⁷⁵⁰ Viens no Kuzņecovu ģimenes uzņēmuma vadītājiem - Georgijs Kuzņecovs arī piedalījās “Sokol” organizācijas valdē. Būdam “sokolu” priekšnieks, viņš palīdzēja iekārtoties darbā rūpnīcā biedrības locekļiem.

¹⁷⁵¹ LNA LVA 1986. f., 1. a., 34196. l., 320.-322. lp.

Daugavpils grupas rīcībā un par sakarnieku nozīmēja I. Cibuljevu.¹⁷⁵² Tomēr I. Cibuljevs nespēja tikt galā ar uzticētiem pienākumiem un iesaistījās konfliktā ar V. Jeļistratovu, pēdējam pārņemot organizācijas vadību.¹⁷⁵³

Organizāciju darbības attīstību kāvēja propagandas literatūras trūkums. Līdzīgi kā gadījumā ar Fehneru organizāciju, drīz kļuva skaidrs, ka optimālākais risinājums ir drukāt materiālus Latvijā, nevis paļauties uz neregulārām piegādēm no ārzemēm. Pateicoties I. Pinusas tēva atbalstam, drīz bija iegādāts šapirogrāfs skrejlapu un citu izdevumu pavairošanai. Neliela nelegāla tipogrāfija tika ierīkota "Latvijas kuģu īpašnieku un kuģu rūpnieku savstarpējās apdrošināšanas biedrībā", Rīgā, Smilšu ielā 27. Skrejlapu drukāšana tika organizēta I. Cibuljeva vadībā, kurš 1933. gada nogalē - 1934. gada sākumā nodrukāja vairākas tirāžas dažu tūkstošu eksemplāru apmērā un nogādāja tos Daugavpils organizācijas rīcībā. V. Jeļistratova grupas dalībnieki ievietoja skrejlapus preču kastēs, vilcienu vagonos, kas brauca no Latvijas uz PSRS.¹⁷⁵⁴

NSNP centra pārstāvju vizītes Latvijā. Apstrīdot R. Polčaņinova pausto, ka Latvijā savienības darbība norisinājās neoficiāli un atrauti no centra, jāmin argumentus, kas tieši norāda uz I. Pinusas ciešu saikni ar savienības izpildbiroju. 1933. gadā pie I. Pinusas ieradās NSNP Padomes izpildbiroja ģenerālais sekretārs un organizācijas ideologs, minētais profesors M. Georgievskis, kurš uzturējās Latvijā, dodoties vizītē uz Somiju.¹⁷⁵⁵ Dzīvoklī pie I. Pinusas viņš tikās ar savienības un "Sokol" locekļiem. Diskusijas formā viņš veica ieskatu organizācijas darbībā, ideoloģijā u. c. Aplūkojot savienības perspektīvas Latvijā, M. Georgievskis stādīja priekšā I. Pinusu kā uzticīgu NSNP dalībnieci, kas ir saistīta ar centru un spēs pienācīgi attīstīt savienības darbību. M. Georgiejevskas personas identitāte sapulces dalībniekiem bija atklāta tikai pēc viņa aizbraukšanas.¹⁷⁵⁶

Par papildus I. Pinusas autoritātes apliecinājumu kalpo vēl viens fakts. 1933. gada vidū pie viņas ieradās savienības Padomes loceklis, Francijas savienības priekšsēdētājs, Vladimirs Poremskis (*Владимир Димитриевич Поремский*).¹⁷⁵⁷ Francijā V. Poremskis pildīja organizācijas pretizlūkošanas dienesta vadītāja pienākumus un bija viens tiem, kas vērsās pret ROVS "Iekšējās līnijas" darbību un N. Skobļinu, brīdinot J. Milleru par iespējamiem draudiem. Latvijā viņš ieradās, lai iepazītos vietējo organizāciju darbību un zondētu iespējas paplašināt aktivitātes PSRS. Mudinot veicināt propagandas izplatīšanu PSRS, V. Poremskis akcentēja Latvijas organizācijas augstu potenciālu, apliecinot, ka "viens darbinieks Latvijā ir 100 Parīzes darbinieku vērts". V. Poremskis ieradās Latvijā arī 1934. gada nogalē, taču, iepazīstoties ar paveikto, bija neapmierināts un vīlās I. Pinusas organizācijas darbībā.¹⁷⁵⁸

Ar Latviju V. Poremskis bija saistīts arī cita ziņā – viņa sieva Tatjana (dzim. Rožanska) bija turīgas Rīgas krievu tirgotāju Kamkinu dzimtas atvase, Rīgā dzīvoja viņas radi, pie kuriem viņi mēdza viesoties vasaras mēnešos.¹⁷⁵⁹ Sievas brālis Igors Rožanskis (*Игорь Рожанский*) bija I. Pinusas draugs un sākumstadijā piedalījās NSNP darbības attīstībā, uzturot saikni ar V. Poremski.¹⁷⁶⁰

¹⁷⁵² LNA LVA 1986. f., 1. a., 34196. l., 320.-322. lp.

¹⁷⁵³ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 30142. l., 29.-30. lp.

¹⁷⁵⁴ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196. l., 28. lp. Visdrīzāk skrejlapas bija izkaisītas dzelzceļa preču vagonos.

¹⁷⁵⁵ LVA 1986. f., 1. apr., 30142. l., 30. lp.

¹⁷⁵⁶ Turpat, 30. - 31. lp.

¹⁷⁵⁷ Politiskās pārvaldes 1938. gada ziņojumos tika dokumentētas V. Poremska vizītes un spriežot pēc tiem viņš apmeklēja Rīgu 1930., 1931., 1935., 1936. gadā. Šī informācija ir krietni ticamāka par Ļ. Čeredejeva NKVD pratināšanās pausto. Kā redzams atšķirās arī vizīšu hronoloģija NKVD pratināšanās protokolos un Politpārvaldes ziņojumos. Visdrīzāk apakšnodaļā aplūkotā vizīte norisinājās 1935. gadā. LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 436. lp.

¹⁷⁵⁸ Turpat, 31. lp.

¹⁷⁵⁹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 143054. l., 39. lp.; LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 340. lp.

¹⁷⁶⁰ Kopumā 1930.-1936. gadā V. Poremskis apmeklēja Rīgu 5 reizes; LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 436. lp.

Šajā kontekstā uzmanības vērts ir slepenais ziņojums, ko 1935. gada 25. martā nosūtīja Armijas štāba Informācijas daļas priekšnieks Iekšlietu ministrijas administratīvā departamenta vicedirektoram. Ziņojumā tika pausts, ka 1934. gada vasarā Somijā bija likvidēts reģionālais NSNP centrs, kam sekoja savienības darbības apturēšana Igaunijā. Tomēr organizācijas darbība Igaunijā bija ātri atjaunota un tika apsvērtā doma dibināt jaunu reģionālo centru Igaunijā vai Latvijā. Šim mērķim uz Baltijas valstīm plānoja komandēt kādu no centra vadītājiem, iespējams, V. Poremski. Tomēr tas tika atlikts sakārā ar iekšējām pārmaiņām Latvijā pēc K. Ulmaņa apvērsuma. Kopumā, pēc armijas izlūkdienesta informācijas, NSNP darbība Latvijā aplūkotajā laika posmā bija visnotaļ gausa un izpaudās vien avīzes “Za Rossiju” izplatīšanā noteiktā krievu sabiedrības segmentā.¹⁷⁶¹

Tomēr 1934. gadā¹⁷⁶² sāka mazināties arī Rīgas grupas dalībnieku uzticība I. Pinusai, turot viņu un viņas tēvu aizdomās par iesaisti sadarbībā ar OGPU. Šīs aizdomas lielākoties bija balstītas uz I. Cibuljeva liecībām, kurš pamanīja sava priekšnieka I. Pinusa saistību ar tā saucamo “nevozvrašencu”,¹⁷⁶³ bijušo “Selhozimporta” (padomju tirdzniecības pārstāvniecības) importa nodaļas vadītāju Vladimiru Azarovu (*Владимир Иванович Азаров*).¹⁷⁶⁴ Kopš 20. gadu nogales pildot “Selhozimporta” priekšnieka pienākumus Latvijā, VCIK¹⁷⁶⁵ loceklis V. Azarovs arvien biežāk figurēja OGPU ziņojumos un tika turēts aizdomās kā Staļina uzņemtajam kursam neuzticama persona. 1930. gada novembrī viņš saņēma pavēli ierasties Maskavā, taču apzinoties represiju iespēju, viņš izkāpa no vilciena, kas devās uz Maskavu un palika Latvijā.¹⁷⁶⁶

1933. gada nogalē interesi par I. Pinusas tēvu sāka izrādīt arī Politiskā pārvalde. I. Cibuljevs kopā ar Ļ. Čeredjevu un V. Jeļistratovu nolēma sazināties ar NSNP Izpildbiroju Belgradā, lai izskaidrotu situāciju un saņemtu norādes turpmākai darbībai.¹⁷⁶⁷ Izpildbiroja pārstāvis Pāvels Voropanovs (*Павел Воропанов*) atbalstīja viņu nodomu, organizācijas glābšanai izvairīties no sadarbības ar Pinusu ģimeni, tipogrāfiju slēdza un turpmākā literatūras sagāde norisinājās caur V. Jeļistratovu.¹⁷⁶⁸ No I. Pinusas grupas izstājās vairāki locekļi un tās 1935. gadā grupa izjuka. Lai gan tiešu pierādījumu Pinusu sadarbībai ar OGPU nav, aizdomas par šādām aktivitātēm bija vismaz daļēji pamatotas, jo 1936. gada sākumā Politiskās pārvaldes spiediena rezultātā I. Pinusa vadītais uzņēmums tika likvidēts.¹⁷⁶⁹

6.9. Jaunās paaudzes nacionālās darba savienības uzplaukums 1936.-1940. gadā

Daugavpils organizācijas. No Rīgas neatkarīgas Daugavpils NSNP locekļi turpināja darbību, nelielas grupas ietvaros V. Jeļistratova vadībā, kura tuvs līdzstrādnieks 1935. gadā bija Moisejs Karpovs (*Моисей Карпов*). Orientēti uz organizācijas darbības paplašināšanu, abi domubiedri uzsāka potenciālo dalībnieku piesaisti no Daugavpils “Sokol” rindām.

Shēma dalībnieku vervēšanai bija ļoti vienkārša – Daugavpils “Sokol” biedru vidū bija izvēlēti īpaši pretboļševistiski orientēti cilvēki, kuriem tika dota NSNP un cita pretboļševistiskā literatūra. Tā nodota potenciālam dalībniekiem un pēc kāda laika nodibināta atgriezeniskā saikne. Gadījumā, ja potenciālais dalībnieks izrādīja interesi, viņam piedāvāja apmeklēt grupas sapulces,

¹⁷⁶¹ LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 312. lp.

¹⁷⁶² Drīzāk tomēr 1935. gadā. Sk. iepriekšējās atsaucēs, kā arī LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 436. lp.

¹⁷⁶³ “Невозвращенец” (persona, kas neatgriezās) - ārzemēs pienākumus pildošo padomju ierēdņu kategorija, kas dažādu iemeslu dēļ atteicās pakļauties Maskavas rīkojumiem un PSRS neatgriezās.

¹⁷⁶⁴ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 30142. l., 51. lp.

¹⁷⁶⁵ VCIK (ВЦИК, Всероссийский центральный исполнительный комитет) - Viskrievijas centrālā izpildkomiteja. Līdz 1938. gadam viens no augstākajiem KPFSR likumdošanas un kontroles orgāniem

¹⁷⁶⁶ Как и почему видный сотрудник рижского торгпредства В.И. Назаров стал “невозвращенцем”. Сегодня. 11.10.1930. С.1.

¹⁷⁶⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 30142. l., 60. - 61. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. a., 34196. l., 332. lp.

¹⁷⁶⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196. l., 336. lp.

¹⁷⁶⁹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 30142. l., 51. lp.

kur viņa personība tika padziļināti izvērtēta un pozitīva sprieduma gadījumā sekoja aicinājums iestāties NTSNP grupā.¹⁷⁷⁰

Pastāvēja arī cita shēma, kas, visdrīzāk, tika veidota pēc NSNP – NTSNP norādījumiem – potenciālais dalībnieks pa pastu saņēma anonīmus sūtījumus ar organizācijas izdevumiem, ko parasti nosūtīja kāds NSNP loceklis no paziņām. Pēc laika, sarunā ar adresātu nosūtītājs apsprieda tādu pašu gadījumu, t. i. izliekoties, ka arī saņēma līdzīgus sūtījumus. Tādā veidā tika uzziņāta potenciālā dalībnieka nostāja un pārdomas par izlasīto. Pozitīvu secinājumu gadījumā viņš tika aicināts uz sapulcēm un vēlāk bieži vien kļuva par NSNP – NTSNP locekli.¹⁷⁷¹

Izmantojot pirmo veidu, 1935. gada aprīlī M. Karpovs iesaistīja Daugavpils organizācijā citu “sokolu” Ivanu Nazarovu (*Иван Иванович Назаров*), kurš īsā laikā kļuva par V. Jeļistratova tuvu līdzgaitnieku. Drīz grupai piebiedrojās arī Jūlijs Gnedlers (*Юлий Гнедлер*), Aleksandrs Lindišs (*Александр Антонович Линдыш*) un Viktors Kopilovs (*Виктор Васильевич Копылов*).¹⁷⁷²

Ideoloģiskā un praktiskā sagatavošana. Šajā laikā grupas darbība lielākoties izpaudās kā tikšanās J. Gnedlera dzīvoklī, kur norisinājās Latvijā aizliegtas pretboļševistiskās periodikas lasīšanā un apspriedē (“Časovoj”, “Za rodinu” u. c.), kā arī NSNP konspektu analīze un debates.¹⁷⁷³ Parasti tikšanās norisinājās V. Jeļistratova vadībā, kurš, būdams Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātnes fakultātes students, krietni labāk spēja izprast un izskaidrot savienības programmas, nekā viņa vadītās organizācijas locekļi, kuri, izņemot I. Nazarovu (strādāja par lietvedi), nāca no strādnieku un amatnieku vides.

Sapulces tika organizētas vairākas reizes mēnesī, tajās tika aplūkotas organizācijas pamatnostādnes, strīdīgi vēstures jautājumi, emigrantu organizāciju kļūdas, ekonomiskie un sociāli jautājumi, ideoloģijas elementi, pretpadomju cīņas veidi u. c.¹⁷⁷⁴ Atšķirībā no citām starpkaru pretboļševiku organizācijām Latvijā, katrs NSNP loceklis tika gatavots iesūtīšanai padomju teritorijā. Protams, realitātē, pienākot izdevīgam brīdim, tiktu veikta fiziski un morāli izturīgu dalībnieku atlase. Grupas locekļi apguva arī citus NSNP izstrādātus kursus, kuru ietvaros bija aplūkoti PSRS administratīvi-teritoriālā iedalījuma jautājumi, apgūta Padomju Savienībā izplatīta leksika un terminoloģija.¹⁷⁷⁵

Minēto uzdevumu īstenošanai teorētiskās un politiskās sagatavošanas nodarbības papildināja “vispārējās tehniskās sagatavošanas kurss”. Tā ietvaros tika apgūti konspirācijas, šifrēšanas, izlūkošanas pamati, kā arī oratoriskās mākslas un psiholoģijas elementi darbībai propagandas jomā.¹⁷⁷⁶ Kursu pasniedza A. Lindišs, mācot slēpt korespondences saturu, rakstot ar vāju sērskābes šķidrumsu, vai ar sīpola un tomāta sulu.¹⁷⁷⁷ Šifrēšanas jautājumu ietvaros organizācijas dalībnieki apguva vairāku šifru veidus, kas šim mērķim bija atsūtīti no NSNP centra.¹⁷⁷⁸ Šajā ziņā ir vērts atzīmēt, ka kurss bija orientēts ne tikai dalībnieku sagatavošanai iesūtīšanai PSRS, bet arī NSNP darbības attīstībai valstīs, kur savienība bija spiesta darboties nelegāli.

1935. gadā A. Lindišs organizācijā iesaistīja savu paziņu Jevseju Rodionovu (*Евсей Маркович Родионов*), kurš tajā pašā gadā uzsāka darbu Daugavpils Kriminālpolicijā. J. Rodionovam bija ierocis un militārajā dienestā gūta pieredze, kas pavēra iespēju papildināt nodarbības ar militāro apmācību.¹⁷⁷⁹ 1937.-1939. gados J. Rodionova, I. Nazarova un V. Kopilova pasniegtais militārās apmācības teorētiskais kurss ietvēra sekojošo pamatjautājumu apgūšanu: 1.

¹⁷⁷⁰ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_2. l., 225. - 226. lp.

¹⁷⁷¹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_1. l., 8. lp.

¹⁷⁷² LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196. l., 48.-50. lp.

¹⁷⁷³ Turpat, 68. lp., 140. lp.

¹⁷⁷⁴ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_2. l., 225. - 226. lp.

¹⁷⁷⁵ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_2. l., 142. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196. l., 224. lp.

¹⁷⁷⁶ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_2. l., 233. lp.

¹⁷⁷⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196. l., 222. lp.

¹⁷⁷⁸ Turpat, 148. lp.

¹⁷⁷⁹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196. l., 217. lp.

Armijas struktūra un darbības principi; 2. Topogrāfija un orientēšana; 3. Ieroču veidi un uzbūve. Savukārt praktiskās nodarbības norisinājās organizācijas rīcībā esošo šaujamieroču, pistoļu “Mauser”, “Walter”, “Stok” uzbūves un darbības principu apgūšanā, kā arī šaušanas treniņos.¹⁷⁸⁰ Šajā kontekstā uzmanības vērts savdabīgs pretboļševiku pēctecības elements - “Walter” pistoli 1934. gadā I. Nazarovs iegādājās no bijušā BRP locekļa A. Amontova. Savukārt A. Amontovs (N. Ļišina darba kolēģis) savulaik mēģināja BRP savervēt pašu I. Nazarovu.¹⁷⁸¹

Daugavpils organizāciju paplašināšanās. 1936. gadā M. Karpova un J. Gnedlera rīcības dēļ par V. Jeļistratova grupas eksistenci kļuva zināms plašākai sabiedrībai. Izslēdzot abus locekļus no organizācijas, bija nolemts uz laiku pārtraukt grupas darbību un sapulču rīkošanu. Tomēr jau gada nogalē darbība tika atjaunota.

Saistībā ar M. Karpova darbību ir uzmanības vērts komiska detaļa, kas iespējams arī kļuva par iemeslu grupas darbības apturēšanai. 1936. gada maija sākumā Daugavpils cietuma uzraugam Fedulam Nemnasovam (*Федул Немнасов*) pienāca sūtījums ar NTSNP literatūru. Acīmredzot tā tika slepeni atvērta jau pastā, aizpakota no jauna un virzīta adresātam, lai noskaidrotu viņa personību un saistību ar savienību. Politiskās pārvaldes pratīšanā F. Nemnasovs paskaidroja, ka atļauju literatūras sūtīšanai uz viņa adresi palūdza M. Karpovs, kurš lūdza to it kā sarakstei ar līgavu, par kuru nedrīkstētu zināt vecāki. Tomēr vēlāk, pēc F. Nemnasova paustā, viņam tapa skaidrs, ka M. Karpovs “teikto korespondenci sūtīja uz viņa vārda, lai būtu iemesls ierasties pie viņa dzīvoklī, kur tas nodibinājis intīmas attiecības ar viņa sievu”. Šo ziņojumu papildināja pavisam negaidīta detaļa – M. Karpovs bija Politiskās pārvaldes aģentūras ziņotājs ar segvārdu “Līdaka”.¹⁷⁸²

Nākamo divu gadu laikā Daugavpils NTSNP locekļu skaits paplašinājās un, lai gan darbība joprojām norisinājās V. Jeļistratova darbībā, konspirācijas nolūkos viņš nolēma sadalīt dalībniekus divās grupās. Pirmās grupas darbība norisinājās paša J. Jeļistratova vadībā, kur viņa palīga pienākumus pildīja I. Nazarovs, bet citu aktīvu locekļu starpā bija I. Lindišs, J. Rodionovs un citi. Savukārt otrās grupas vadībā tika iecelts V. Kopilovs, bet tās pamatsastāvu veidoja viņa brālis Pāvels Kopilovs (*Павел Васильевич Копылов*), sieva Valentīna (*Валентина Прохоровна Копылова (Вавилина)*), kā arī Valentīns Astahovs (*Валентин Астахов*), Mihails Aleksejevs (*Михаил Николаевич Алексеев*), Boriss Haritonovs (*Борис Васильевич Харитонов*) u. c.¹⁷⁸³ Kopumā Daugavpils NTSNP grupās piedalījās ap 20 cilvēkiem, taču noteikt visu cilvēku piederību konkrētām grupām nav iespējams.¹⁷⁸⁴

NTSNP Rēzeknē. 1937. gadā NTSNP darbības iedīgļi sāka veidoties arī Rēzeknē, kur par tās darbības iniciatoru kļuva dzelzceļa stacijas “Rēzekne – 2” priekšnieks Georgijs Oberts (*Георгий Федорович Оберт*), kurš, būdams V. Jeļistratova paziņa, sāka potenciālu locekļu piesaisti. Oktobrī par viņa veidotās organizācijas locekli kļuva kolēģis, elevatora priekšnieks, Vasilijš Ņikitins (*Василий Сергеевич Никитин*). Būdams Rēzeknes “Sokol” loceklis, 1938. gadā V. Ņikitins iesaistīja organizācijā vairākus Rēzeknes “sokolus”. To starpā Viktoru Solovjovu (*Виктор Сергеевич Соловьев*), Jevgeniju Šokinu (*Евгений Александрович Шекин*), Sergeju Zubovu (*Сергей Прокофьевич Зубов*) un ROVS dalībnieku Konstantīnu Voščiniņins (*Константин Алексеевич Вощинин*), Lodoržu muižas īpašnieku ģimenes atvasi kurš figurēja 1932. gadā PSRS memorandā, sakarā ar iesaisti BRP darbībā.¹⁷⁸⁵ Līdz ar to 1938. gada nogalē, Rēzeknē bija izveidota jauna NTSNP grupa, kam vēlāk piebiedrojās arī citi dalībnieki.¹⁷⁸⁶

¹⁷⁸⁰ Turpat, 223. lp.

¹⁷⁸¹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_2. l., 232. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196. l., 159. lp.

¹⁷⁸² LNA LVVA 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 355. lp.

¹⁷⁸³ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196. l., 150., 243. lp.

¹⁷⁸⁴ To starpā Pjotrs Vorobjovs, Anfims Vorobjovs, Anatolijs Krupko, Nikolajs Ignatjevs, Nikolajs Osmolovskis, Viktors Utāns, Leonīds Solovejs u. c.

¹⁷⁸⁵ LVA 1986. f., 1. apr., 39519_1. l., 206. lp.; LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 687/1. l., 4. lp. Lodoržu muiža piedēvēja Krievijas impērijas plaši pazīstamu rakstnieku Žemčužnikovu dzimtas atvasēm un bija iecienīta krievu gleznotāju, akadēmiķu Nikolaja Bogdanova-Beļska un Sergeja Vinogradova vasaras plenēru vieta, kurā tapa daudzas viņu gleznas.

Rēzeknes ģimnāzijas grupa. 1939. gadā Rēzeknē bija organizēta vēl viena grupa, tās dalībnieku pamatsastāvu veidoja Rēzeknes valsts krievu ģimnāzijas audzēkņi Vladimira Jurkeviča (*Владимир Александрович Юркевич*) vadībā. Grupa darbojās V. Jurkeviča vadībā, tajā iesaistoties Pjotram Elbekam (*Петр Эльбек*) (segvārds Pinčs), Nikolajam Pavlovam (*Николай Петрович Павлов*), Mihailam Krutovam (*Михаил Крутов*), Fjodoram Jelaginam (*Федор Николаевич Елагин*) un Oļegam Poļitajevam (*Олег Васильевич Политаев*). Visi dalībnieki vienlaikus piedalījās arī Rēzeknes “Sokol” organizācijā.¹⁷⁸⁷ 1939. gada rudenī V. Jurkeviča grupa kļuva par patstāvīgu NTSNP šūnu. Līdzīgi kā citur, dalībnieki pulcējas savienības ideoloģijas, programmas un darbības principu apgūšanai. Ideju propagandai grupas dalībnieki izplatīja skrejlapas, anonīmi izsūtītās paziņām, lai izveidotu precedents sarunām ar adresāta iesaistes perspektīvu.¹⁷⁸⁸

Pēc paša V. Jurkeviča paustā, sākotnēji viņa plānos neietilpa tieši NTSNP šūnas dibināšana, taču vēlējās izveidot grupu no pretboļševistiski noskaņotiem biedriem, lai veidotu pretspēku komunistisku ideju izplatīšanai, kas kļuva populāras ne tikai ģimnāzistu vidē, bet arī starp skolotājiem. V. Jurkevičs ar biedriem mēģināja propagandēt pretpadomju idejas kreisi noskaņotu ģimnāzistu rindās, izsekoja un traucēja rīkot sapulces, kā arī polemizēja ar skolotāju A. Stefanovsku,¹⁷⁸⁹ kuras retorikā bieži vien izskanēja padomju propagandas elementi.

Šajā darbībā V. Jurkevičs iesaistīja arī ģimnāzijas direktoru, informējot to par Stefanovskas darbību komunistiskās propagandas jomā. Acīmredzot ģimnāzijas direktors nodeva informāciju Politiskās policijas pārvaldei,¹⁷⁹⁰ jo tās darbinieki izsauca V. Jurkeviču un nopratinot par ģimnāzistu vidē esošu ideoloģisku atmosfēru, politisku noskaņojumu, skolotāju attieksmi, piedāvāja sadarboties līdzīgas informācijas sniegšanā. Rezultātā, paralēli NTSNP grupas vadībai, V. Jurkevičs kļuva par drošības dienesta aģentu.¹⁷⁹¹

Rīgas NTSNP darbība: Vladimira Dzeņa grupa. Pēc I. Pinusas grupas izjukšanas, Rīgas NTSNP darbība apklusā un šajā jomā Latgales organizācijas bija krietni aktīvākas un saliedētākas par Rīgas kolēģiem. Tomēr, neraugoties uz šķietamu pasivitāti, NSNP darbība Rīgā lēnām sāka aktivizēties, kad 1935. gadā no Francijas ierādās Vladimirs Upenskis (*Владимир Петрович Упенский*).

1932. gadā absolvējot Rīgas krievu tehnikumu (t. s. inženiera Okolo – Kulaka tehnikums), V. Upenskis devies turpināt studijas uz Franciju. Vienlaicīgi ar studijām Tulūzā, 1933. gadā viņš iestājās NSNP un, korespondencē ar bijušo Rīgas kursa biedru Vladimiru Dzeni (*Владимир Яковлевич Дзенис*) (segvārds Kritikan), popularizēja savienības darbību, nosūtot organizācijas izdevumus un citu literatūru (sk. pielikumu nr. 5). 1936. gadā V. Upenskis kopā ar V. Dzeni nolēma dibināt jaunu NSNP Rīgas grupu, taču līdz 1937. gadam viņu darbība nevainagojās ar vēra ņemamiem panākumiem.¹⁷⁹²

Nav skaidri zināms, cik aktīva tajā laikā bija Rīgas A. Piranga grupa, taču ja tā arī pastāvēja, tad nomināli un aktīvās grupas darbojās tikai Daugavpilī, Vsevoloda Jeļistratova (*Всеволод Васильевич Елистратов*) vadībā. To apstiprināja arī pats V. Jeļistratovs, kurš 1937. gada sākumā bija NTSNP Izpildbiorja atzīts par oficiālu savienības pārstāvi Latvijā.¹⁷⁹³ Vienlaikus, 1937. gada sākumā, V. Jeļistratovs saņēma centra norādījumu tikties Rīgā ar personām, kas veidoja noteiktu iniciatīvu grupu, lai dibinātu Rīgas NTSNP šūnu. Iniciatīvās grupas kodolu veidoja minētie V.

Loboržos viesojās arī Nobela prēmijai izvirzītais, “Ārzemju Krievijā” populārs rakstnieks Ivans Šmeļovs u. c. Sk. Лоборж – приют литераторов и художников в Латгалии. Picejams: <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/loborz.html> [skatīts 28.06.2023].

¹⁷⁸⁶ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519_1. l., 206. lp.

¹⁷⁸⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519. l., 24. lp.

¹⁷⁸⁸ Turpat, 30. - 33. lp.

¹⁷⁸⁹ Vārdu un tēva vārdu nav izdevies noskaidrot.

¹⁷⁹⁰ Politiskās policijas nosaukums laika posmā no 06.07.1939 līdz 24.07.1940.

¹⁷⁹¹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519. l., 24. lp.

¹⁷⁹² LNA LVA 1986. f., 1. apr., 143054. l., 107. lp.

¹⁷⁹³ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 143054. l., 230. lp.

Upenskis un V. Dzenis, kā arī kāds Valerians Pčelko (*Валериан Пчелко (Пчелка)*), kurš tikšanās laikā atteicās pakļauties V. Jeļistratovam un, izsakot vēlēšanās darboties atsevišķi, izstājās no iniciatīvās grupas. Savukārt V. Jeļistratovs, pēc V. Upenska ieteikuma, grupas vadību uzticēja V. Dzenim.¹⁷⁹⁴ Acīmredzot V. Dzeņa grupai izdevās attīstīt noteiktu aktivitāti, kas bija pozitīvi NTSNP centra vērtēta un 1938. gada sākumā viņš tika Izpildbiroja oficiāli atzīts par Rīgas grupas vadītāju.¹⁷⁹⁵ Šajā ziņā izveidojās neierasta situācija – provincē dibināta organizācija kļuva par galveno kustības organizāciju Latvijā, kas veicināja kustības atjaunošanu galvaspilsētā.

Tomēr, balstoties uz vēlākām V. Dzeņa grupas dalībnieku liecībām, viņš nebija piemērots grupas līdera pozīcijai un šajā ziņā rodas jautājums, kāpēc vadību neuzņēmās pats V. Upenskis, kurš bija acīmredzami vairāk izglītots, pieredzējis, ar plašāku redzesloku un uzturēja ciešus kontaktus ar NTSNP centru. Iespējams, daļēji uz šo jautājumu atbildējis pats V. Dzenis, atstāstot savu sarunu ar Polijas NTSNP centra pārstāvi A. Vjurgleri.

1937. gadā A. Vjurglers ieradās Rīgā pie A. Piranga ar mērķi iegūt atļauju Varšavā izdotās avīzes “Meč” tirdzniecībai Latvijā. Iepazīstoties ar situāciju Latvijā, A. Vjurglers atzīmēja, ka Rīgā izveidojās laba NTSNP teorētiku grupa no krievu inteligences vides, taču trūkst “reālo locekļu”, kurus būtu jāiesaista no studentu, skautu un “sokolu” sabiedrības. Iespējams V. Dzenis bija šai lomai vairāk piemērots, tāpēc tieši viņš, nevis V. Upenskis, bija nozīmēts par NTSNP pārstāvi Rīgā.¹⁷⁹⁶

Tik tiešām, 1938. gadā Rīgas grupas darbība tika paplašināta un tai pievienojās dalībnieki no Rīgas “Sokol”, to starpā Boriss Golubevs (*Борис Юрьевич Голубев*) (segvārds Partizan), Zinovijs Solovjovs (*Зиновий Трифильевич Соловьев*) (segvārds Medvedj), Jurijs Vankins (*Юрий Александрович Ванкин*) (segvārds Himik), Pāvels Kolosovs (*Павел Матвеевич Колосов*) (segvārds Sokoļonok), Jevgenijs Kaškins (*Евгений Васильевич Кашкин*) (segvārds Gimnast), Jurijs Sladzs (*Юрий Сладзь*). Vēlāk tiem pievienojās V. Dzeņa sieva Veronika un citas personas.¹⁷⁹⁷

Grupas kontekstā ir jāatzīmē vēl vienu neraksturīgu niansi – viens no V. Dzeņa organizācijas līderiem, B. Golubevs, ieradās no Daugavpils, būdams ilggadīgs Latgales “Sokol” centra un V. Jeļistratova NTSNP grupas loceklis. 1938. gadā viņš absolvēja Daugavpils valsts krievu ģimnāziju un devās uz galvaspilsētu darba meklējumos. Būdams pazīstams ar Rīgas “sokoliem” kopš 1932. gada, viņš pārgāja Rīgas “Sokol” organizācijā un paplašināja sakarus pretboļševistiskās darbības jomā. Vēlāk iepazinās ar citu “sokolu”, V. Dzeni un iestājās viņa NTSNP grupā.¹⁷⁹⁸ 1938. gada rudenī, B. Golubevs sniedza ievērojamu ieguldījumu grupas darbības attīstībā, veicinot jaunu locekļu pieplūdi. Tam par labu spēlēja viņa sasniegumi sportā “sokolu” vidē, harisma un uzticamās personas reputācija, kā arī Daugavpilī uzkrāta pieredze NTSNP darbībā. Īsā laikā B. Golubeva autoritāte pieauga tādā apmērā, ka grupas dalībnieki pat uzskatīja viņu, nevis V. Dzeni, par grupas faktisko vadītāju.¹⁷⁹⁹

Talantīgais sportists kļuva arī par vērtīgu “Sokol” organizācijas biedru, ko apzinājās arī tās vecākais Mihails Krivošapkins (*Михаил Дмитриевич Кривошапкин*), kurš, būdams Rīgas pilsētas valdes vecākais inženieris, iekārtoja B. Golubevu par rasētāju.¹⁸⁰⁰ Darba ietvaros, 1939. gadā, B. Golubevs iepazinās ar V. Upenski, kurš arī strādāja Rīgas pilsētas valdē un bija tuvs A. Piranga līdzgaitnieks.

¹⁷⁹⁴ Turpat, 231. lpp. Informāciju par V. Pčelko darbību pretboļševistiskajās organizācijās nav izdevies atrast.

¹⁷⁹⁵ Turpat, 109. lpp.

¹⁷⁹⁶ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 143054. l., 40. lpp.; Atļauju “Meč” tirdzniecībai Latvijā 1938. gadā izdevās iegūt citam Polijas NTSNP pārstāvim, V. Brandtam.

¹⁷⁹⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_1. l., 175. lpp.; Kā piemēram Konstantins Konstantinovs, Georgijs Koncevičs (segvārds Sledopit), Valentīna Eglone u. c.

¹⁷⁹⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860. l., 7. lpp.

¹⁷⁹⁹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_2. l., 106. lpp.

¹⁸⁰⁰ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519. l., 55. lpp.; Дневник 1940 г. // Даугава Nr.1 (1996). С.124.

A. Piranga grupa un saikne ar NTSNP centru. Lai gan oficiāli A. Pirangam nebija savas NTSNP grupas, viņš izveidoja noteiktu domubiedru loku no “Sokol” un “Krievu akadēmiskās biedrības” locekļiem, kuri atbalstīja NTSNP ideoloģiju un uzstājās ar lekcijām abās organizācijās, kā arī citās biedrībās. Acīmredzot A. Pirangam imponēja pazīšanās ar NTSNP centra pārstāvjiem, to starpā ar minēto A. Vjurgleru un V. Poremski, kuri viesojās kā pie A. Piranga, tā arī pie V. Upenska.

Būdams turīgs cilvēks, ar plašām saiknēm valsts institūcijās un krievu sabiedrībā, A. Pirangs uzņēmās atbalstīt NTSNP centra ieceres Latvijā. Tā 1938. gadā pie A. Piranga un V. Upenska ieradās viens no Polijas NTSNP vadītājiem, bijušais S. Bulaka – Balahoviča armijas virsnieks, Vladimirs Brandts (*Владимир Владимирович Брандт*), kurš vienlaicīgi pildīja Varšavā izdotā krievu laikraksta “Meč” redaktora pienākumus. Avīze bija dibināta 1934. gadā, piedaloties bijušiem B. Savinkova komitejas locekļiem D. Filosofovam un D. Merežkovskim, un ieņēma mēreni konservatīvu pozīciju emigrācijas izdevumu politiska aspekta ietvaros. Latvijā V. Brandts ieradās, lai tiktos un koordinētu NTSNP darbību, pārrunātu propagandas izplatīšanas jautājumus PSRS, bet, galvenais, lai iegūtu atļauju avīzes tirdzniecībai Latvijā. Kā minēts, ar līdzīgu uzdevumu Latvijā jau 1937. gadā bija ieradies A. Vjurglers, taču tajā brīdī negūstot panākumus. Tomēr 1938. gadā A. Pirangs, izmantodams sakarus Iekšlietu ministrijā, spēja veicināt atļaujas piešķiršanu avīzes izplatīšanai, kas tika veikts ar firmas “Petholcs” starpniecību.¹⁸⁰¹

Procesā tika iesaistīts arī V. Dzenis, piedaloties tulka lomā valsts iestādēs un uzņēmās arī kontaktpersonas lomu izdevuma tirdzniecības koordinēšanai. Vienlaicīgi viņš piedalījās arī nelegālo izdevumu izplatīšanā. Šim mērķim 1939. gada sākumā Rīgā ieradās Zviedrijas NTSNP pārstāvis Aleksandrs Timofejevs (*Александр Петрович Тимофеев*), lai dibinātu papildus literatūras piegādes kanālu. Tas darbojās līdz 1940. gada pavasarim, regulāri piegādājot nelegālus izdevumus.¹⁸⁰²

Kā redzams, Rīgas NTSNP grupu locekļu un to domubiedru darbība lielā mērā krustojās un spēja konsolidēties noteiktu uzdevumu ietvaros, kas izpaudās V. Dzeņa un ar A. Piranga grupu sadarbībā. A. Piranga grupas darbība 30. gadu nogalē lielā mērā norisinājās “Krievu akadēmiskajā biedrībā”, kur A. Pirangs bijis valdes loceklis. Grupas kodolu veidoja A. Pirangs, Aleksandrs Vengeļevskis (*Александр Иванович Венгелевский*), Vladimirs Petrovs – Demidovs (*Владимир Сергеевич Петров – Демидов*), Igors Azejevs (*Игорь Константинович Азеев*), Leonīds Glokke (*Леонид Алексеевич Глокке*), minētais V. Upenskis un vēl daži cilvēki. 1939. gada nogalē A. Pirangs un V. Upenskis emigrēja uz Vāciju, bet viņa grupas biedri pārgāja V. Dzeņa grupā.¹⁸⁰³

Veicot ieskatu Rīgas grupu ideoloģiskās, politiskās, kā arī tehniskās un militārās sagatavotības jomā, jāatzīmē, ka tā bija līdzīga citām NTSNP grupām Latvijā. Tomēr A. Piranga grupai piemita atšķirīgās politiskās simpātijas. Atšķirībā no citām NTSNP grupām, A. Pirangs lielā mērā simpatizēja nacionālsociālismam, viņaprāt vienīgajam reālajam spēkam, kas varētu gāzt varas iekārtu PSRS un atbalstīt pretboļševikus Krievijas atjaunošanā.¹⁸⁰⁴ Iespējams ar šo īpatnību ir saistīti zemāk analizētie notikumi, kuru ticamības pakāpi ir sarežģīti noteikt.

Spiegošanas problemātika. Kā minēts, A. Piranga un V. Dzeņa grupu sadarbība izpaudās kā legālajā, tā arī nelegālajā darbībā, taču nerobežojās tikai ar aizliegtas literatūras izplatīšanu un citām aktivitātēm NTSNP ietvaros. NKVD pratināšanas protokolos paustais liecina, ka V. Dzenis, A. Pirangs, un viņa grupa locekļi A. Vengeļevskis un L. Glokke darbojās Vācijas izlūkdienesta interesēs.¹⁸⁰⁵ Tomēr, analizējot kā mainījās citu liecinieku paustais pratināšanas laikā, un, ņemot vērā viņu sūdzības par pratinātāju spīdzināšanu un citu spiedienu, pausto jāuztvēr ar piesardzību un visai kritiski.

¹⁸⁰¹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_1. l., 178., 184. lp.

¹⁸⁰² LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_1. l., 178. lp.

¹⁸⁰³ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39055_1. l., 169. lp.

¹⁸⁰⁴ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_2. l., 118. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39055_1. l., 151. lp.

¹⁸⁰⁵ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39055_1. l., 56., 59. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39055_1. l., 173. lp.

Šajā jomā galvenā loma bija A. Pirangam, kurš iesaistīja sadarbībā ar vācu izlūkdienestu minētos organizācijas dalībniekus, iepazīstinot viņus ar specdienesta aģentiem Folkerzamu, Hariju Vēberu un Hansu Vāgneru. 1939. gada jūnijā, izmantojot V. Dzeņa paziņās Polijas NTSNP centrā, H. Vēbers viņam lika doties uz Varšavu it kā NTSNP uzdevumos. Tomēr īstais uzdevums bija izpētīt Polijas un Lietuvas ceļu stāvokli, tiltu konstrukciju, atzīmēt dažādu loģistikas mezglu īpatnības un dokumentēt aizsardzības elementus, fotografējot visu minēto. Ceļojums aizņēma divas nedēļas un, tiekoties Polijā ar NTSNP vadītājiem, V. Dzenis atgriezās Latvijā.

Augusta beigās sekoja cits uzdevums – doties pie sievas radiem uz Piedrujas rajonu, veikt sabiedrības noskaņojuma monitoringu un vākt citu informāciju. Savukārt A. Vengeļevskis un L. Glokke ar A. Piranga starpniecību no vācu izlūkdienesta rezidenta Folkerzama saņēma uzdevumu vākt informāciju par LKP, PSRS karaspēka dislokāciju Latvijā, strādniecības noskaņojumu attiecībā uz notikumiem Otrā pasaules karā, to attieksmi pret Vāciju, u. c.¹⁸⁰⁶ Pēc nopratināto liecībām, to vadmotīvi sadarbībai ar Vācijas izlūkdienestu bija divējādi – ideoloģisks, kā ar sabiedroto cīņā pret boļševismu, un mantkārīgs – saņemot naudas atalgojumu par informāciju.¹⁸⁰⁷

Latvijas NTSNP sanāksme 1939. gada 10. aprīlī. Lai gan V. Dzenim un A. Pirangam bija cieši kontakti ar NTSNP centriem ārzemēs, savienības grupu darbība Latvijā nebija centralizēta. Šajā jomā gan Rīgas, gan Daugavpils un Rēzeknes organizācijas sarakstījās ar ārzemju centru atsevišķi, kas veidoja nesaprašanās un nevajadzīgi pārslogoja atbildīgās personas centrā. Līdz ar to, 1938. gada nogalē bija pieņemts lēmums sasaukt kongresu 1939. gadā, kurā piedalītos Latvijas grupu delegāti un kāds no centra pārstāvjiem.¹⁸⁰⁸ Janvārī sākās gatavošanas sanāksmei, par norises vietu nozīmējot Daugavpili.¹⁸⁰⁹

10. aprīlī Daugavpilī norisinājās sapulce, piedaloties Daugavpils NTSNP organizācijas locekļiem V. Jeļistratovam, I. Nazarovam, A. Lindišam un citām personām. Rēzeknes organizācija bija tās vadītāja V. Ņikitina un dažu citu dalībnieku pārstāvēta.¹⁸¹⁰ Rīgas NTSNP pārstāvēja V. Dzenis, viņa sieva, B. Golubevs, J. Kaškins u. c. Savukārt NTSNP centru pārstāvēja iepriekšminētais Polijas savienības vadītājs, A. Vjugrlers.¹⁸¹¹

Sanāksmes ietvaros tika risināti organizatoriski jautājumi, lielākoties sakarā ar Latvijas organizāciju centralizāciju, aplūkota situācijas PSRS un Eiropā. Kā minēts, A. Vjugrlers aktīvi sadarbojās ar Polijas armijas izlūkdienestu un ar to atbalstu 1937. gadā izveidoja slepenu operatīvu centru “Skola”, kas gatavoja emisārus iesūtīšanai PSRS. Arī šoreiz A. Vjugrlera runas vadmotīvs mudināja attīstīt līdzīga rakstura darbību Latvijā. Galveno uzmanību viņš pievērsa organizācijas darbības izvērsšanai kara priekšvakarā, īpaši uzsvērot nepieciešamību paplašināt dalībnieku rindas un paātrināt locekļu apmācību turpmākai iesūtīšanai PSRS. Padomju teritorijā galvenais potenciālo emisāru uzdevums bija NTSNP šūnu dibināšana, kas attīstītu darbību karā kā “Trešā spēka” kodols.¹⁸¹²

Sanāksme turpinājās nākamajā dienā, taču jau krietni šaurākā lokā, piedaloties tikai vadītājiem un to vietniekiem. A. Vjugrlera vadībā tika padziļināti aplūkots centralizācijas jautājums, piedāvājot veikt NTSNP administratīvi – teritoriālu dalījumu, kur V. Jeļistratovs tiktu nozīmēts par vadītāju Austrumos, sākot ar Jēkabpili un līdz PSRS robežai, savukārt Rīgas organizācijai būtu bijis jāuzņemas atbildību par darbības īstenošanu uz rietumiem no Jēkabpils. A. Vjugrlers piedāvājis izveidot arī centru visas Latvijas NTSNP darbības koordinēšanai V.

¹⁸⁰⁶ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_1., 181.-189. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39055_1. l., 174. lp.

¹⁸⁰⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39055_1. l., 175. lp.; LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_1., 184. lp.

¹⁸⁰⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_2. l., 237. lp.

¹⁸⁰⁹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519. l., 266. lp.

¹⁸¹⁰ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519. l., 300. lp.

¹⁸¹¹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_2. l., 238. lp.

¹⁸¹² LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_2. l., 239. - 240. lp.

Jeļistratova, vai V. Dzeņa vadībā. Rezultātā viedoklis nosliecās par labu V. Jeļistratovam, taču gala lēmums nebija pieņemts un turpmākās aktivitātes tika īstenotas divu centru ietvaros.¹⁸¹³

Literatūras pārsūtīšana uz PSRS. Lai gan centralizācijas ideja neguva turpinājumu, propagandas materiālu izplatīšanas ietvaros bija panākta krietni lielāka atsaucība – V. Dzenis apliecināja, ka spēj izplatīt skrejlapas un citu literatūru, nogādājot to uz padomju kuģiem Rīgas ostā. Savukārt V. Jeļistratovs piedāvāja krietni neierastāku veidu – nogādājot propagandu pāri PSRS robežai pa gaisu, izmantojot ar ūdeņradi pildītus balonus.

Kā minēts, propagandas nosūtīšana ar gaisa baloniem nebija V. Jeļistratova izgudrojums, to izmantoja kā BRP, tā arī NTSNP citās valstīs. Arī Latvijā šādas akcijas tika īstenotas dažas reizes vēl pirms Daugavpils sanāksmes. 1939. gada pavasarī pēc V. Upenska iniciatīvas B. Golubevs nogādājis Daugavpils grupas dalībniekam B. Haritonovam balonu ar ūdeņradi, bet tehnisko pusi koordinēja V. Upenskis. Kopumā izdevās palaist ap desmit baloniem, ieliekot katrā pa 2-3 skrejlapām, taču V. Upenskis nebija apmierināts ar akcijas iznākumu, bažoties par tās lietderību, jo sūtīšana norisinājās Nīcgales apkaimē, pārāk tālu no PSRS robežas.¹⁸¹⁴

Nākamreiz, vasaras pirmajā pusē, ieceri koordinēja V. Jeļistratovs, izmantojot kanālus, ko savulaik izveidoja BRP – Voščiņinu muižu “Loborži”. V. Jeļistratovs atveda uz Rēzekni gumijas balonus un literatūru, nododot to grupas vadītājam V. Ņikitinam, kurš uzticēja projekta realizāciju B. Haritonovam un K. Voščiņinam. V. Solovjevs piegādāja no Rīgas sūtītu ūdeņradi, visu nogādājot K. Vosčiņina muižā, kas atradās 50 km attālumā no robežas.¹⁸¹⁵ Tomēr šajā reizē iecerētā rezultāts bija vēl vājāks – praktiski visi B. Haritona un K. Voščiņina pildītie baloni saplīsa.¹⁸¹⁶

Balonu nosūtīšana bija iecerēta arī 1940. gada vēlā pavasarī, iesaistot Rēzeknes organizācijas biedru Vasiliju Šaripovu (*Василий Ермолаевич Шарпов*), kurš dzīvoja Ludzas novadā, divu kilometru attālumā no valsts robežas. Tomēr īsi pēc skrejlapu un balonu saņemšanas V. Šaripovs tika Politiskās policijas pārvaldes apcietināts.¹⁸¹⁷

Citas aktivitātes 1939. gada nogalē. Kā minēts, Otrā pasaules karu NTSNP uztvēra kā iespēju apvārsni, darbības paplašināšanai PSRS. Līdzīgs noskaņojums bija pausts arī Latvijā un, lai panāktu lēmumu kopējās darbības koordinēšanai karā, 1939. gadā Rēzeknē bija sasaukta Latvijas organizāciju sanāksme, kas gan norisinājās šaurākā lokā nekā Daugavpils sanāksme, piedaloties V. Dzenim, V. Jeļistratovam, I. Nazarovam, B. Haritonovam, V. Ņikitinam un citiem dalībniekiem.¹⁸¹⁸ Sanāksmē bija panākta vienošanās paātrināt locekļu sagatavošanu operatīvajai darbībai Latvijas un PSRS teritorijā un pievērst uzmanību papildus konspirācijai, kā arī tika risināts jautājums par literatūras piegādi, kas kara situācijā spētu norisināties tikai caur Zviedrijas NTSNP organizāciju. Negaidīti V. Jeļistratovs uzstājās ar uzrunu, kurā centās kļiedēt baumas par viņa sadarbību ar Politiskās policijas pārvaldi.¹⁸¹⁹

Nav zināms, vai V. Jeļistratovs tiešām bija saistīts ar Latvijas drošības dienestu, tomēr 1940. gada maijā Rēzeknē, sapulcinot ģimnāzijas grupas dalībniekus, viņš paziņoja, ka šūnas darbību ir nepieciešams apturēt, atbrīvojoties no pierādījumiem, bet pēc īsa laika sākās NTSNP apkarošanas operācija.¹⁸²⁰ Ja gadījumā ar V. Jeļistratovu nav viennozīmīgas informācijas par viņa iesaisti sadarbībā ar Politiskās policijas pārvaldi, tad eksistē tieši pierādījumi, kas atspoguļo citu NTSNP locekļu iesaisti sadarbībā ar specdienestiem, taču ne Latvijas, bet gan PSRS labā.

¹⁸¹³ Turpat; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519_1. l., 209. lp.

¹⁸¹⁴ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519. l., 30. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 4196. l., 157. lp.

¹⁸¹⁵ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519_1. l., 209. lp.

¹⁸¹⁶ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519. l., 30. lp.

¹⁸¹⁷ Turpat, 31. lp.

¹⁸¹⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_11., 180. lp.

¹⁸¹⁹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_11., 223. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 34196 l., 243. lp.

¹⁸²⁰ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519. l., 30.- 33. lp.

6.10. Jaunās paaudzes nacionālā darba savienība 1940. gadā: likvidācija

NKVD aģenti Kira un Kirils Verhovski. Kā tika vairākkārt minēts, par spīti skaļai deklarētajai pretboļševistiskai pozīcijai, krievu emigrācijas organizācijas bieži vien bija OGPU un vēlāk arī NKVD aģentu infiltrētas un bieži vien tika diskreditētas, pateicoties padomju aģentūras provokatīvai darbībai. Tomēr pastāvēja arī izņēmumi - NTSNP centrs un centrālās organizācijas, kam īslaicīgi izdevās noslēgties no padomju aģentūras darbības, neskaitot nosacītas N. Skobļina aktivitātes, kas arī bija novērstas izolējoties no ROVS un "Iekšējās līnijas". Tomēr Latvijas NTSNP darbībā situācija bija savādāka, savienības organizācijās izdevās iekļūt NKVD aģentiem. Rezultātā māsa un brāļa, Kiras un Kirila Verhovsku (*Кира Андреевна Верховская, Кирил Андреевич Верховский*) darbība kļuva par liktenīgu daudzu cilvēku likteņos.

Līdzīgi kā daudzi citi padomju specdienestu aģenti pretboļševiku sabiedrībā, Verhovski pastirprināti uzsvēra savu naidu pret boļševismu, kam bija faktiskais pamatojums. Kira piedzima Latvijā 1906. gadā, dzelzceļa Rīga – Orla inženiera Andreja Verhovska (*Андрей Александрович Верховский*) ģimenē, bet 1915. gadā, Pirmā pasaules kara evakuācijas ietvaros, ģimene nonāca Smoļenskā, kur piedzima viņas brālis Kirils. Līdz 1923. gada nogalei Verhovski dzīvoja Petrogradā, taču jau 1921. gadā viņu ģimenē notika traģiskais pavērsiens – apsūdzībā "par kaitniecību transportā" tēvam bija piemērots nāves sods. Īsi pēc tam ģimene repatriējās Latvijā.¹⁸²¹

Rīgā Kira strādāja par angļu valodas tulku, vēlāk iekārtojās izdevumu "Segodnja" un "Dļa Vas" redakcijās par žurnalisti, bet pēc mātes nāves 1929. gadā kļuva par nepilngadīgā brāļa vienīgo aizbildni. Savukārt Kirils, paralēli mācībām Rīgas Krievu valsts ģimnāzijā, ko absolvēja 1937. gadā, strādāja par izsūtamo "Segodnja", kā arī epizodiski piestrādāja citos, gadījuma darbos. Abi Verhovski bija sabiedriski aktīvi, Kira piedalījās "Krievu akadēmiskajā biedrībā", savukārt Kirils Rīgas "Sokol" organizācijā un bija krievu skautu roveris (vecākās vecuma grupas skauts). Būdami sarkanā terora upuri, politiskās orientācijas jomā kā Kira, tā arī Kirils, pauda izteiktu pretboļševistisku noskaņojumu. Tā Kira, "Krievu akadēmiskās biedrības" bibliotekāre, uzstājās organizācijas sapulcēs ne tikai ar izteikti pretboļševistiskām, bet brīžiem pat ar izteiktām antisemitiskām tēzēm, atbalstot nacionālsociālistus. 30. gadu nogalē viņa pauda vēlmi emigrēt uz Vāciju, visdrīzāk balstoties uz viņas vecmātes Elizabetes Kalniņas (dzimusi Bange)¹⁸²² vācbaltiešu izcelsmi.¹⁸²³

Protams, grūti izprast rīcības motīvus abu nonākšanai NKVD dienestā, tomēr, balstoties uz vairāku citu krietni nozīmīgāku "Ārzemju Krievijas" personu darbību motīvu izpēti, ar lielu varbūtību var minēt, ka motivācijai piemita triviālais, mantkārigais raksturs. Visdrīzāk, cenšoties uzlabot dzīves apstākļus, 1935. gadā Kira un 1936. gadā Kirils kļuva par NKVD aģentiem, gūstot "Ļebedj" un "Galčonok" segvārdus.¹⁸²⁴

Balstoties uz slepenās NKVD Valsts drošības galvenās pārvaldes izziņas, Kirai bija padomju pase, un 1935. gada otrajā pusē viņa griezās PSRS Politiskajā pārstāvniecībā pases pagarināšanai, kur viņu savervēja izlūk dienesta darbinieki. Par Kirila darbību NKVD labā 1936.-1939. gadā informācijas praktiski nav, bet ir pieejami atsevišķi vecākās māsa slepeno ziņojumu fragmenti, kuros daļēji ir atspoguļotas arī brāļa gaitas. Tie bija atsūtīti 1940. gadā no Maskavas NKVD Valsts

¹⁸²¹ Dreimane, I. Gulbis un kovārnēns: māsa un brālis Čekas dienestā. <https://www.la.lv/kovarnens-un-gulbis> [skatīts 29.06.2023].

¹⁸²² Elizabete Kalniņa (Серафима Эрнестовна Калнинья) bija pazīstama latviešu izcelsmes pareizticīga misionāra un mācītāja Aleksandra Kalniņa (Александр Андреевич Калниньш) sieva.

Калнинь Александр Андреевич. Православные архиереи, священники, диаконы, псаломщики, учителя и регенты, служившие на территории Латвии с 1710 по 2019 годы. Биографический справочник // Коллектив авторов. Рига: 2019. С. 376 - 377.

¹⁸²³ LNA LVA 1986. f., 2. apr., P-6123 l., 17. lp.

¹⁸²⁴ Dreimane, I. Gulbis un kovārnēns: māsa un brālis Čekas dienestā, turpat.

drošības dienesta pārvaldes uz Rīgu, pirmkārt, lai Verhovskus neapcietina pašu kolēģi – NKVD darbinieki Latvijā, bet otrkārt, lai izmantotu materiālus aģentu norādīto personu apcietināšanai.¹⁸²⁵

Dokumenti raksturo “Krievu akadēmiskās biedrības” darbību, taču organizācija nav vienīgā, par ko ziņoja K. Verhovska. Starpkaru krievu žurnālists H. Grosens raksturojis K. Verhovsku, paužot: “kurš gan vēl labāk zināja katra krievu sabiedriskā darbinieka detalizētu biogrāfiju ja ne Kira Verhovska, kura kā reportieris, liekas, nav palaidusi garām nevienu krievu sabiedrisko organizāciju sapulci. Mūžīgi smaidoša dāma, kura vienmēr bija gatava jums palīdzēt, drīz noslēpumaini pazuda no mirstošās krievu sabiedrības orbītas, kurā viņa vienmēr rotēja un pat piedalījās kā darbinieks un valdes loceklis.”¹⁸²⁶

Darbojoties “Krievu akadēmiskajā biedrībā” K. Verhovska bija tuvās attiecībās ar A. Pirangu, “Sokol” audzinātāju Ivanu Rošonoku (*Иван Матвеевич Рошонок*), V. Upenski un citiem locekļiem, kas reizē bija saistīti ar NTSNP. K. Verhovskas dzīvoklī 1938. gada nogalē pat norisinājās A. Piranga NTSNP grupas sapulces.¹⁸²⁷ Spriežot pēc viņas ziņojumiem, 1938. gadā norisinājās vairāki notikumi – no Rīgas “Sokol” izstājās vairāku dalībnieku grupa Aleksandra Ļebedeva (*Александр Сергеевич Лебедев*) vadībā un īsi pēc tam iestājās “Krievu akadēmiskajā biedrībā”. Izstāšanas iemesls bija domstarpības ar “Sokol” vecāko, M. Krivošapkinu, kurš liedza grupas dalībniekiem veikt pretboļševistisko propagandu organizācijā.¹⁸²⁸

Iestājoties “Krievu akadēmiskajā biedrībā”, astoņi “sokoli” uzsāka pretboļševistisku lekciju un citu pasākumu organizāciju biedrības aizsegā. Pēc A. Ļebedeva iniciatīvas, piedaloties bijušajiem “Sokol” dalībniekiem, bija izveidota tā saucamā “Balto propagandistu grupa”, tās ietvaros tika izkopta aģitācijas un oratoriskā māksla.¹⁸²⁹ Jāsaka, ka 1938. gada nogalē šādai darbībai “Krievu akadēmiskajā biedrībā” bija īpaši labvēlīgi apstākļi – rudenī Rīgā atgriezās R. Zīle, atsākot darbību biedrībā, turklāt uzreiz tika ievēlēts par biedrības vecāko. Īsā laikā tika aktivizēta līdz tam samērā kūtrā biedrības darbība, rīkotas ideoloģiska, politiska, reliģiski filozofiskā satura lekcijas, referātu lasījumi ar uzsvāru uz I. Iljina darbos paustajām idejām. Kā minēts, ar I. Iljinu R. Zīli saistīja īpaši draudzīgas attiecības un vēlāk viņš pat tika uzskatīts par I. Iljina sekretāru.¹⁸³⁰

Jaunās vēsmas atbalstīja arī A. Pirangs, kurš kopā ar K. Verhovsku, V. Upenski un Nikolaju Abramovu (*Николай Иванович Абрамов*) uzsāka darbību jaunā “Krievu akadēmiskās biedrības” žurnāla dibināšanā. Pēc K. Verhovskas plāna, bija paredzēts izveidot nelielu redakciju, kurā ietilptu NTSNP locekļi, un, iegādājoties šapirogrāfu, uzsāktu kā žurnāla, tā arī NTSNP skrejlapu drukāšanu. Turklāt darbība žurnāla izdevniecībā ļautu saņemt un glabāt dažāda rakstura literatūru (kā uzziņu materiālus), slēpjot NTSNP darbību un propagandējot savienības idejas.¹⁸³¹ Nav zināms cik tālu izvērtās šīs aktivitātes, kas tika plānotas 1939. gada pavasarī, taču A. Piranga un viņam tuvu personu darbība izraisīja biedrībā šķelšanos. No organizācijas izstājās locekļi, kuri deva priekšroku apolītiskai darbībai un visdrīzāk žurnāla projekts tik apturēts.¹⁸³² Turklāt, kā minēts, 1939. gada nogalē A. Piranga grupa izjuka, emigrējot tās vadītājiem.¹⁸³³

1939. gada maijā NKVD aktivizēja Kirila Verhovska darbību, kuru paredzēja iefiltrēt V. Dzeņa un NTSNP Latgales grupu darbībā. Vienlaikus, pēc NKVD Valsts drošības pārvaldes norādījumiem, Kira Verhovska palūdza kolēģi N. Abramovu uzņemties “zaļa jaunieša audzināšanu”, t. i. veikt brāļa ideoloģisku sagatavošanu ar mērķi iesaistīt “Balto propagandistu

¹⁸²⁵ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs. Lieta Nr. 4344 “Verhovskis Kirils Andreja d.” (bez lapaspusņu numerācijas). Autors izsaka pateicību vēsturniecei Inesei Dreimanei par atsaucību un palīdzību disertācijas tapšanā, atspoguļojot Verhovsku darbību.

¹⁸²⁶ Гроссен, Г. Жизнь в Риге // Даугава. Нр.4. (1994). С. 174.

¹⁸²⁷ LNA LVA 1986. f., 2. apr., P-3396 l., 46. lp.

¹⁸²⁸ Gusačenko, A. “Sokol” organizāciju darbība Latvijā 1928. - 1940. g.. 112., 119. lp.

¹⁸²⁹ LNA LVA 1986. f., 2. apr., P-3396 l., 69. - 70. lp.

¹⁸³⁰ LNA LVA 1986. f., 2. apr., P-3396 l., 67.-71. lp.

¹⁸³¹ LNA LVA 1986. f., 2. apr., P-3396 l., 68. lp.

¹⁸³² Turpat.

¹⁸³³ LNA LVA 1986. f., 2. apr., 30680 l., 67. lp.

grupā”.¹⁸³⁴ Nav zināms, cik veiksmīga bija “galčonka” audzināšana, taču šis uzdevums nebija pēdējais Verhovsku NKVD karjērā.

1940. gada janvārī Kirila dzīvoklī norisinājās krievu skautu sapulce, kurā tika apspriests iesāktā gada darbības plāns. Pēkšņi sarunā iesaistījās K. Verhovskis, apliecinot, ka tik trauksmainā laikā nevar turpināt skautu apolītisku darbību, tieši pretēji pastiprināti jāiesaistās politiskajās aktivitātēs, lai “vajadzīgā laikā nepaliktu stāvēt malā”. Tomēr viņa piedāvājums bija noraidīts, iebilstot vecākajam roverim, Sergejam Belogradovam (*Сергей Аркадьевич Белогрудов*).¹⁸³⁵

Pēc nedēļas K. Verhovskis atsāka sarunu, jautājot S. Belogradovam pēc kontaktiem ar NTSNP organizāciju un to dalībnieku adreses, kuri saņema NTSNP literatūru un varētu ar to dalīties.¹⁸³⁶ Atkārtoti saņemot atteikumu, K. Verhovskis vērsās pie paziņas Rēzeknē P. Elbeka, kurš piedalījās Rēzeknes ģimnāzistu NTSNP grupā un savulaik mācījās kopā ar K. Verhovski. Noskaidrojot, ka bijušais klasesbiedrs ir savienības dalībnieks, K. Verhovskis apliecināja, ka savulaik piedalījās Rīgas A. Piranga grupā, taču pēc tā emigrācijas grupas darbības izjuka un saiknes ar citiem NTSNP dalībniekiem pārtrūka, līdz ar ko vēlās atjaunot kā kontaktus, tā arī grupas darbību. Uzzinot Rēzeknes un Daugavpils grupas dalībnieku sastāvu, K. Verhovskis jautājis P. Elbekam organizēt tikšanās ar V. Jeļistratovu, vēlams Rēzeknes grupas sapulcē.¹⁸³⁷

Lai gan Rēzeknes ģimnāzistu grupas vadītājs N. Jurkevičs uzticējās P. Elbekam un piekrita tikties ar K. Verhovski, V. Jeļistratovs uz tikšanos neatbrauca, aizbildinoties ar saslimšanu.¹⁸³⁸ Rēzeknes tikšanās notika aprīļa beigās – maija sākumā, piedaloties kā K. Verhovskim, tā arī viņa draugam no skautu vides, arī NKVD aģentam, Kirilam Ivanovam (*Кирилл Константинович Иванов*). Tikšanās laikā K. Verhovskis apliecināja iepriekšpausto ilgstošo sadarbību ar A. Pirangu un jautāja pēc kontaktiem Rīgas organizācijā, kā arī atkārtoti lūdza iepazīstināt ar V. Jeļistratovu. Vienlaicīgi viņš izklāstīja plānu NTSNP darbības paplašināšanai, SZSA karavīru rindās padomju militārās bāzu apkaimē izplatot organizācijas propagandu un mēģināt īstenot aģitāciju padomju militārajās bāzēs.¹⁸³⁹

Nav saprotams, kāpēc šī darbība bija attiecināma uz Rēzeknes organizācijas biedriem, ņemot vērā, padomju militāro bāzu izvietojumu Rietumkurzemē, tomēr, neraugoties uz vairākiem aizdomīgiem momentiem K. Verhovska darbībā, Rēzeknes organizācijas loceklis B. Haritonovs iedevis V. Dzeņa kontaktinformāciju un viņam adresēto rekomendācijas vēstuli.¹⁸⁴⁰ Būdams pazīstams ar B. Haritonovu, V. Dzenis uzticējās rekomendācijai un iepazīstināja ar Rīgas grupas darbību K. Verhovski un K. Ivanovu.¹⁸⁴¹ Sākotnēji V. Dzenis abiem aģentiem iedeva NTSNP literatūru un uzaicināja uz grupas teorētiskajām nodarbībām, bet 26. maijā uzaicināja piedalīties praktiskajās nodarbībās – apgūstot topogrāfiju, ieroču mācību, šaušanu u. c. nianses.¹⁸⁴²

Kā bija minēts, par V. Dzeņa organizācijas *de facto* vadītāju 1939. gadā kļuva B. Golubevs, taču pavasarī viņš bija iesaukts militārajā dienestā. 1940. gada maijā B. Golubevs ieradās Rīgā atvaļinājumā un piedalījās 26. maija nodarbībās, taču izvairījās tikties ar K. Verhovski un devās uz nodarbībām otras grupas sastāvā tā arī nesatiekoties ar “galčonoku”.¹⁸⁴³ Spriežot pēc B. Golubeva dienasgrāmatas, pat būdams Rīgas NTSNP loceklis, viņš saglabāja draudzīgas un lietišķas attiecības ar V. Jeļistratovu, palīdzēja gatavoties 1939. gada pavasara sanāksmei un turpināja draudzību arī

¹⁸³⁴ LNA LVA 1986. f., 2. apr., P-3396 l., 66. lp.

¹⁸³⁵ LNA LVA 1986. f., 2. apr., 30680 l., 72. lp.

¹⁸³⁶ Iespējams S. Belogradovs bija K. Verhovska izvēlēts dēļ dalības krievu studentu korporāciju “Ruthenia”, kas bija pazīstama ar izteikti labējo politisko noslieci. Ziņas par S. Belogradova darbību NTSNP neizdevās atrast.

¹⁸³⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519_3 l., 154 lp.

¹⁸³⁸ Turpat, 155. lp.

¹⁸³⁹ Turpat, 156. lp.

¹⁸⁴⁰ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_1PP_11., 175 lp.; LNA LVA 1986. f., 1. a., 39519. l., 32. lp.

¹⁸⁴¹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 143054. l., 53.-54. lp.

¹⁸⁴² Turpat, 54. lp.

¹⁸⁴³ Turpat.

vēlāk.¹⁸⁴⁴ Līdz ar to, iespējams, par aizdomām attiecībā uz K. Verhovski viņu brīdināja V. Jeļistratovs.

Spriežot pēc tās pašas dienasgrāmatas informācijas, V. Dzenis, visai nevīžīgi nodarbojās ar grupas vadību, pārlietu lietoja alkoholu un praktiski izjauca grupas darbību, kas lika B. Golubevam vilties.¹⁸⁴⁵ Cik redzams, V. Dzeņa paviršā attieksme izpaudās ne tikai attiecībā uz grupas vadību, bet arī konspirācijas ievērošanā un lai gan NTSNP konspirācijas kurss tika apgūts arī Rīgas grupā, acīmredzot, vadītājs nedziļinājās tā niansēs.

Tomēr K. Verhovska un K. Ivanova kolēģi skautu kustības jomā, roveri S. Belogradovs un Grigorij Aleksandrovšs (*Григорий Борисович Александров*), bija krietni piesardzīgāki un aizdomīgi vērtēja to darbību NTSNP. Drīz viņi pamanīja, ka 1940. gada pavasarī K. Verhovska un K. Ivanova aktivitātēs arvien vairāk parādījās provokatīvās iezīmes (pretrunīgas informācijas izplatīšana, pārlieki uzspiesta ideju propaganda, tenku izplatīšana, intrigas u. c.). Savukārt K. Ivanova māsīca tieši norādīja, ka viņas brālēna draugs K. Verhovskis tikai izlikās par nacionālistu, taču īstenībā slepeni pauž simpātijas komunismam.¹⁸⁴⁶

Latvijas Politiskās policijas pārvalde un NTSNP. Attiecībā uz Latvijas drošības dienesta attieksmi pret NTSNP ir jāatzīmē īpatnību, kas nebija raksturīga viņu rīcībā pret citām pretboļševīku organizācijām. Lai gan Politiskā pārvalde un vēlāk arī Politiskās policijas pārvalde bija teicami informēti par NSNP darbību, savienības aktivitātes neguva ievērojamu atspoguļojumu drošības dienesta dokumentos, turklāt pat K. Ulmaņa režīma posmā. Piemēram, 1936. gada ziņojumā, padziļināti aplūkojot savienības programmas pamatpunktus, bija pausts, ka savienības programmā, un vietējo organizāciju darbībā nav konstatētas Latvijas valstij kaitīgu aktivitāšu iezīmes.¹⁸⁴⁷

Politiskās policijas pārvaldes rīcībā bija informācija arī par Latgales organizāciju aktivitātēm, biedru skaita pieauguma dinamiku un propagandas paplašināšanos krievu sabiedrībā 1938. gada nogalē. Tomēr arī tad netika veikti soļi organizāciju darbības apkarošanā, lai gan attiecībā uz citām nelegālajām krievu pretboļševistikās kustības organizācijām, kas darbojās Latvijā līdz šim, viss minētais būtu bijis vairāk kā pietiekošs iemesls to darbības apkarošanai.¹⁸⁴⁸ Par iemeslu Politiskās policijas pārvaldes vājai aktivitātei, visdrīzāk, arī kalpoja viņu rīcībā esošā informācija, kas neliecināja par kādu nopietnu, valsts interesēm draudīgu darbību no NTSNP.

Analizējot arhīvu dokumentus ir jāsecina, ka situācija mainījās 1940. gada sākumā, ko visdrīzāk iespaidoja spiediens no padomju puses. To apliecina Latvijas Politiskās policijas pārvaldes Daugavpils rajona ziņojums 1940. g. 1. jūnijā, kura galvenā tēze - trauksmains signāls par nepieciešamību apkarot NTSNP darbību, jo "organizāciju locekļu darbība Latvijā var izsaukt jo bīstamus sarežģījumus Latvijas un jau pieminētās kaimiņvalsts attiecībās".¹⁸⁴⁹

Politiskās policijas pārvaldes NTSNP apkarošanas operācija 1940. gada vasarā. Minētais ziņojums tapa 1. jūnijā, bet jau iepriekšējā dienā Latvijas Politiskā policija sāka NTSNP darbības apkarošanas operāciju, veicot kratīšanas un aizturot dalībniekus. Kā brīdināja V. Jeļistratovs, operācija tika uzsākta Rēzeknē, vēlāk turpinājās Daugavpilī un Rīgā.¹⁸⁵⁰ Tomēr, pamatojoties uz A. Kirhenšteina 21. jūnija izsludināto amnestiju, daudzi NTSNP locekļi tika atbrīvoti, to starpā P. Elbeks, M. Morozovs, K. Verhovskis un citi.¹⁸⁵¹

¹⁸⁴⁴ Sk. LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_1PP_11.

¹⁸⁴⁵ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_1PP_11., 304., 313. lp.

¹⁸⁴⁶ LNA LVA 1986. f., 2. apr., 30680 l., 72. lp.

¹⁸⁴⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_11., 328. lp.

¹⁸⁴⁸ Turpat, 239.-240. lp.

¹⁸⁴⁹ Tas ir Latvijas un PSRS attiecībās. LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_11., 240. lp.

¹⁸⁵⁰ Turpat, 240., 307. lp.

¹⁸⁵¹ Ērglis, D., Šneidere, I., Vīksne, R., Žvinklis, R. Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā - augustā: struktūras analīze // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 13. sējums. Totalitārie režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. 114. lpp.

Nākamais apcietināšanu posms iezīmējās jūlija sākumā un augustā, kad tika apcietināti V. Dzenis un viņa grupas dalībnieki, NSNP pirmās grupas izveidotājs Ļ. Čeredejevs un saistībā ar NTSNP aizdomās turamie sekundārās nozīmes locekļi. Starp tiem arī citi Rēzeknes ģimnāzijas grupas locekļi un K. Verhovska kolēģi no skautu organizācijas – S. Belogradovs, Boriss Grigorjevs (*Борис Александрович Григорьев*), vairāki “Krievu akadēmiskās biedrības” dalībnieki, kā arī “Sokol” un citas, netieši ar NTSNP saistītas, personas.¹⁸⁵² Tomēr šajā reizē apcietināšanas bija veiktas kopā ar NKVD darbiniekiem un vēlāk tika atkārtoti apcietināti arī līdz šim atbrīvotie organizāciju locekļi.¹⁸⁵³

NKVD īstenota NTSNP apkaršanas operācija 1940. gada vasarā – rudenī. Šajā ziņā paveicās B. Golubevam, kurš līdz 1940. gada septembra vidum dienēja obligātajā militārajā dienestā. Tomēr jūlija pirmajā dekādē, aizdomās par dalību NTSNP, viņš tika Politiskās policijas pārvaldes darbinieka pratināts, kas tika detalizēti atspoguļots viņa dienasgrāmatā, bet noliedza jebkādas saistības ar NTSNP.¹⁸⁵⁴ Iepazīstoties ar viņa un citu dalībnieku liecībām, Latvijas drošības dienesta protokolos, rodas iespaids, ka Politiskās pārvaldes apkaršanas operācijai bija visai formāls raksturs, ko gan nevar teikt par NKVD veiktām pratināšanām, kuru laikā pret pratinātajiem tika pielietots psiholoģiskais un fiziskais spiediens. Faktiski NKVD darbība balstījās gan uz savā rīcībā esošās, gan uz Politiskās policijas informācijas, apcietinot personas, kas nonāca Latvijas drošības dienesta uzmanības lokā kā 1940. gadā, tā arī visā starpkaru posmā. Tomēr nenoliedzami ievērojamu lomu represiju ietvaros nospēlēja Verhovsku ģimene, nododot NKVD rīcībā informāciju par personām, kas nenonāca Politiskās policijas pārvaldes redzeslokā.

Tādejādi, 1940. gada vasarā represijas skāra ne tikai pagrīdes NTSNP vai legālās biedrības, kas neoficiāli pauda pretpadomju noskaņojumu, bet pat tādas organizācijas, kas beidza pastāvēt jau 30. gadu vidū, kā piemēram “Krievu emigrantu biedrība”. Vienlaikus zem represiju spiediena nonāca arī krievu kultūras, izglītības, garīgu, labdarības un citu biedrību locekļi u. c. Kopumā šajā posmā bija aizturēti 59 krievu organizāciju dalībnieki, to starpā arī NTSNP locekļi.¹⁸⁵⁵

NTSNP, “Sokol” un ar to saistītu organizāciju locekļu apcietināšanas turpinājās arī vēlāk, vismaz 15 cilvēkiem tika izpildīts nāves sods (trijiem tas vēlāk tika aizstāts ar 10 gadiem ieslodzījumā). Kopumā katram trešajam 1940. gada vasarā apcietinātajam krievu biedrību (to starpā arī legālo un apolitisko) loceklim bija īstenots nāves sods.¹⁸⁵⁶

Balstoties uz izpētes rezultātiem var konstatēt, ka kopējais NSNP – NTSNP un ar to saistīto, personu skaits Latvijā, laika posmā no 1930. līdz 1940. gada vasarai, bija aptuveni 60 cilvēku liels, tieši 1940. gadā veidojot aptuveni 35-40 personu skaitu. 1940. gadā bija apcietināti vismaz 14 Rīgas organizāciju locekļi, nāves sods tika īstenots sekojošiem NTSNP Rīgas organizāciju dalībniekiem: V. Dzenim, viņai sievai Veronikai Dzenei, B. Golubevam, Z. Solovjovam, I. Azejevam, N. Vengeļevskim, J. Vankinam, bijušajam BRP dalībniekam N. Indrušonokam, V. Petrovam-Demidovam, D. Rižkovam.¹⁸⁵⁷ Citiem, no vairāk kā 15 aizturētajiem NTSNP dalībniekiem, bija piespriests cietumsods 5-10 gadu garumā.

Latgalē bija apcietināti aptuveni tik pat daudz NTSNP locekļi, augstākais soda mērs bija piemērots Rēzeknes organizāciju locekļiem V. Ņikitinam, B. Haritonovam, V. Jurkevičam, Daugavpils grupu dalībniekiem V. Jeļistratovam, A. Lindišam, I. Nazarovam, P. Kopilovam un V. Kopilovam. Savukārt cits tuvs V. Jeļistratova līdzgaitnieks, bijušais policists J. Rodionovs, 1940.

¹⁸⁵² LNA LVA 1986. f., 1. apr., 30680 l., 220. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 7272 l., 3. lp.; LVA 1986. f., 1. apr., 30142. l., 83. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., P6123. l., 11. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519_3. l., 200., 246. lp.; LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519_4. l., 1., 80. lp.; LVA 1986. f., 1. apr., 39519_1. l., 41., 106., 162., 180. lp.

¹⁸⁵³ Ērglis, D., Šneidere, I., Vīksne, R., Žvinklis, R., turpat.

¹⁸⁵⁴ Дневник 1940 г., с.134 - 137.

¹⁸⁵⁵ Ērglis, D., Šneidere, I., Vīksne, R., Žvinklis, R., turpat.

¹⁸⁵⁶ Turpat, 116. lpp.

¹⁸⁵⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_11., 373. lp.

gada augustā nošāvās. Citiem apcietinātiem piesprieda dažādus cietumsodus ar brīvības atņemšanu laikā no pieciem līdz 10 gadiem.¹⁸⁵⁸

Šajā ziņā ir uzmanības vērtā detaļa, cik nopietni padomju spēcienesti vērtēja (jeb precīzāk sakot, pārvērtēja) krievu pretboļševiku, ar to saistītu, vai iespējami saistītu personu potenciālu. Kā minēts, aplūkotajā laika posmā ievērojama daļa no 59 aizturētajiem krievu organizāciju locekļiem piederēja pie apolītiskām vai legālām biedrībām ar labējo ievirzi, taču vienlaicīgi bija aizturēti arī 54 “Pērkonkrusta” dalībnieki, tas ir klaji profašistiskās, nelegālās, PSRS naidīgās organizācijas locekļi, taču nāves sods bija piemērots tikai vienam (*sic!*) šajā laika posmā aizturētam dalībniekam.¹⁸⁵⁹

Latvijas krievu pretboļševiku noslēdzošās aktivitātes: atentāta plānošana. Savukārt K. Verhovskis īsi pēc atbrīvošanas no apcietinājuma, bija pieņemts darbā par Iekšlietu ministrijas Valsts drošības pārvaldes vadītāja Alfona Novika sekretāru, bet viņa sieva Valentīna par NKVD Valsts drošības pārvaldes izmeklēšanas daļas sekretāri.¹⁸⁶⁰ Tajā pašā nodaļā par tulku – izmeklētāju bija iekārtots arī K. Ivanovs.¹⁸⁶¹ Kira Verhovska gan nestrādāja NKVD orgānos, bet turpināja veiksmīgu žurnālistes karjeru padomju izdevumos, kas tika izveidoti pēc “Segodnja” slēgšanas, t. i. “Trudovaja gazeta”, “Proletarskaja pravda” u. c.¹⁸⁶²

Lai gan baumas par Verhovsku nodevību krievu sabiedrībā sāka izplatīties jau 1940. gada vasarā, abi turpināja baudīt jaunās varas sniegtās priekšrocības karjeras un sadzīves jomā, turpinot piegādāt padomju represīvam aparātam jaunus upurus no bijušo kolēģu vai “draugu” loka. Šo darbību lakoniski raksturo slepenā NKVD Valsts drošības pārvaldes ziņojumā paustais, ka viņu rīcībā esošais “materiāls par baltgvardu organizāciju darbību, kas pēdējā laikā kļuvis par pamatu apcietināšanām, lielākoties nāca no “Lebedj” un no viņas brāļa K. A. Verhovska”.¹⁸⁶³

1940. gada 12. septembrī no militārā dienesta atgriezās B. Golubevs un ar “sokola” J. Kaškina palīdzību iekārtojās Sarkanās armijas namā par vingrošanas instruktoru. Vienlaicīgi, neraugoties uz represijām, kas skāra NTSNP rindas, viņš turpināja uzturēt attiecības ar savienības locekļiem, epizodiski organizējot tikšanās.¹⁸⁶⁴ 27. oktobrī B. Golubevs sapulcināja brīvībā esošos dalībniekus, lai lemtu par grupas turpmāko likteni. Galvenais tikšanās jautājums bija izrēķināšanās ar nodēvēju K. Verhovski, ko lielā mērā iniciēja apcietināta V. Dzeņa sieva.¹⁸⁶⁵ Sapulce norisinājās D. Rižkova dzīvoklī, piedaloties B. Golubevam, V. Dzenei, J. Kaškinam, Z. Solovjovam, P. Kolosovam, B. Golubeva brālēnam G. Harlamovam (*Георгий Афанасьевич Харламов*) un I. Azejevam. Dalībniekiem nobalsojot par turpmākās NTSNP darbības turpināšanu, par primāro uzdevumu bija izvirzīta K. Verhovska slepkavība, kam sekotu atriebība citiem “čekistiem”.¹⁸⁶⁶

Pēc B. Golubeva piedāvātā plāna bija paredzēts sagaidīt K. Verhovski atgriešanos pēc darba un, uzbrūkot mājas korpusā, aizmidzināt ar hloroformu, ko plānoja iegūt no bijušā “Sokol” audzinātāja, ārsta I. Rošonoka, bet aizmigušu noslīcināt Daugavā. Gadījumā, ja neizdotos iemidzināt K. Verhovski ar hloroformu, bija plānota viņa nošaušana, nosīšana, vai noduršana, kas tika uzticēta Z. Solovjovam, bet B. Golubeva brālēns G. Harlamovs uzņēmās noslīcināt līķi

¹⁸⁵⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 39519 l., 49. lp.; Dreimane, I. Gulbis un kovārņēns: māsa un brālis Čekas dienestā.

¹⁸⁵⁹ Ērglis, D., Šneidere, I., Vīksne, R., Žvinklis, R., 117.-118. lpp.

¹⁸⁶⁰ Dreimane, I. Gulbis un kovārņēns: māsa un brālis Čekas dienestā.

¹⁸⁶¹ Latvijas Okupācijas muzeja krājums, Nr. OMF 600/537/6.

¹⁸⁶² Mēs jaunu pasauli sev celsim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā. Rīga: Liesma, 1975. 249. lpp.

¹⁸⁶³ LR IeM Informācijas centra arhīvs, lieta Nr.4344 "Verhovskis Kirils Andreja d.", bez lapušu numerācijas.

Attiecībā uz Kiru Verhovsku izziņā bija pausts, ka pateicoties viņas tiešajai iesaistei, Rīgā bija identificēts poļu terorists “Karasj”, kurš vēlāk ar Polijas izlūkdienesta starpniecību bija pārsūtīts uz PSRS, kur arī tika apcietināts. Savukārt “Galčonka” provokatīvā darbība turpinājās arī 1940. gada jūlijā, viņam dodoties trīs dienu komandējumā uz Igauniju, kādā “operatīva uzdevuma” ietvaros.

¹⁸⁶⁴ LNA LVA 1986. f., 2. apr., P8670. l., 64. lp.

¹⁸⁶⁵ Turpat, 65. lp.

¹⁸⁶⁶ Turpat, 66.-67. lp.

Daugavā.¹⁸⁶⁷ Jāsaka, ka Z. Solovjovs ne veltī guva segvārdu “Medvedj”, būdams fiziski attīstīts cilvēks, un arī 1940. gada vasarā bija īstenojis I. Vankina sodīšanu, viņu piekaujot, jo pēdējais bija turēts aizdomās par NTSNP slepenas informācijas izpaušanu.¹⁸⁶⁸

Protams, lai īstenotu plānoto bija nepieciešams uzzināt K. Verhovska dzīvesvietas adresi, šo uzdevumu uzticot V. Dzenei. Tomēr tā vietā lai nodevēju izsēkotu, V. Dzene devās tieši pie NKVD viņa kolēģa K. Ivanova, jautājot pēc K. Verhovska adreses. Lieki piebilst, ka K. Ivanovs bija teicami informēts par V. Dzeņa apcietināšanu un K. Verhovska dalību provokācijā, līdz ar to apcietinātā sievas interese par provokatora dzīves vietu likās vairāk kā aizdomīga.¹⁸⁶⁹ Noraidot V. Dzenes lūgumu, K. Ivanovs ziņoja par aizdomām NKVD, kas sāka momentāni rīkoties. Rezultātā 30. oktobrī tika apcietināts B. Golubevs un citi grupas locekļi.¹⁸⁷⁰ Pret atentāta plānotājiem NKVD rīkojās bargi, kas maksāja dzīvību pieciem no septiņiem sapulces dalībniekiem.¹⁸⁷¹

Nav zināms, vai apcietināšana bija saistīta ar vēl kāda NKVD aģenta darbību, vai arī tai par iemeslu kļuva V. Dzenes liktenīgā paviršība, bet K. Verhovska slepkavības plānošana kļuva par pēdējo zināmo aktivitāti ne tikai NTSNP, bet arī visas samezgotās un daudzpusīgās krievu pretboļševistiskās kustības vēsturē, laika posmā no 1920. līdz 1940. gada nogalei. Tomēr kustība netika likvidēta neatgriezeniski un atsāka darbību vācu okupācijas laikā, piedaloties pirmskara un jaunajiem NTSNP locekļiem, taču šis aspekts ir atsevišķa, ārpus disertācijas nosprausto laika rāmju, pētījuma temats.

30. gadu sākumā krievu pretboļševistiskā kustība nonāca stagnācijas stāvoklī. Tomēr, neraugoties uz vispārējo slīkšanu depresijā un ROVS diskreditāciju, citi kustības līderi iesaistījās BRP. Par spīti tradicionālajam Latvijas perifērijas raksturam pretboļševistiskās kustības kontekstā, BRP ietvaros Latvija ne tikai kļuva par centrālo notikumu arēnu, bet vienlaikus par sarežģītu, pret OGPU vērstu, provokāciju kombināciju epicentru, ko īstenoja vietējie pretboļševiki A. Līvena vadībā. Lai gan lielā mērā tiem izdevās sagraut OGPU plānus, tas kompromitēja kā organizāciju, tā arī iesaistītos pretboļševikus, kļūstot BRP finālo akordu.

Vienlaicīgi BRP diskreditācija lielā mērā apstādināja jaunu dalībnieku pieplūdi “vecās paaudzes” organizācijās. Savukārt jaunatnes segmentā tas veicināja “jaunās paaudzes” savienību rašanos, kas apvienojās 30. gadu pirmajā pusē, sākotnēji NSNP, vēlāk NTSNP veidolā un kļuva par noteicošu strāvojumu krievu pretboļševistiskajā kustībā 30. gadu otrajā pusē. Atšķirībā no krievu emigrācijas centriem ārzemēs, kur NTSNP konkurēja ar “Mladorosu partiju”, Latvijā “mladorosu” izpausmes bija ārkārtīgi blāvas un neguva vērā ņemamus panākumus.

NTSNP darbībai Latvijā bija arī virkne citu īpatnību, kas iezīmējās tās neierastajā centralizācijā – Latgalē, ciešā saiknē ar “Sokol” kustību (ap 70% no NTSNP dalībniekiem nāca no “Sokol” vides), zemajā Pilsoņu kara virsniecības īpatsvarā (mazāk par 5%), īpatnējā teorētiskās sagatavošanas programmā un praktiskajā darbībā, kā arī vairākās citās īpatnībās. Lai gan ārzemēs NTSNP spēja lepoties ar spēcīgu pretdarbību NKVD aģentu infiltrācijas mēģinājumiem, Latvijā to neizdevās novērst, kas kļuva par traģisku likteņa pavērsieni ejot bojā daudziem organizācijas dalībniekiem.

¹⁸⁶⁷ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_2 l., 90. lp.; Дневник 1940 г., с. 152.

¹⁸⁶⁸ LNA LVA 1986. f., 1. apr., 25860_2 l., 202. lp.

¹⁸⁶⁹ LNA LVA 1986. f., 2. apr., P8670. l., 33. lp.

¹⁸⁷⁰ Дневник 1940 г., с. 152.

¹⁸⁷¹ LNA LVA 1986. f., 1. apr., PP 25860_11., 373. lp.

SECINĀJUMI

1917. gada Februāra revolūcija kļuva par likumsakarīgu iznākumu politisko, militāro, nacionālo, ekonomisko un sociālo krīžu strupceļā nonākušajai impērijai, paverot iespēju izveidot demokrātisku valsti ar tautas pārstāvētu likumdošanas institūciju. Tomēr Oktobra apvērsums un tam sekojošie notikumi īsā laikā ne tikai liedza šo iespēju īstenot, bet iniciēja fundamentālus satricinājumus, kam bija katastrofiskas un nelabojamas sekas. Boļševiku uzsāktais Krievijas Pilsoņu karš skāra praktiski visu bijušās impērijas teritoriju, iesaistot visas impērijā dzīvojošās tautas un kļūstot ne tikai par ārkārtīgi asiņainu militāro konfliktu, bet arī par metafizisku divu dažādu cilvēces vērtību sistēmu cīņu, kas atspoguļojās pašā “Baltās kustības” būtībā.

Neraugoties uz samērā daudzsološām perspektīvām kara vidus fāzē, tas beidzās ar pretboļševistisko spēku sakāvi, kam sekoja ne tikai atkāpšanās un teritoriju zaudējums, bet arī nepieredzēti plaši emigrācijas viļņi. Dzimteni pameta ne tikai cilvēki, kuru dzīve bija boļševiku varas apdraudēta, bet arī tie, kas nespēja samierināties ar realitāti un eksistēt jaunajā padomju Krievijas pasaulē. Šī iemesla dēļ tā saucamajai “baltajai” emigrācijai piemita ne tikai unikalitāte skaitliskā ziņā, no 1917. gada līdz 20. gadu beigām trimdā globālā mērogā nonākot vairāk nekā 1,5 miljoniem cilvēku, bet arī īpatnības sociālās izcelsmes, izglītības līmeņa u. c. faktoru kopainā. Plašs emigrantu pārstāvētais etniskais, politiskais un sociālais spektrs bija vienots noteiktā kopsaucējā, kas izpaudās nesamierināmā attieksmē pret boļševismu ar mērķi gāzt vai citā veidā mainīt esošo iekārtu Krievijā un iesaistīties tās atdzimšanā. Tomēr, ņemot vērā emigrācijas daudzpusību, tās ideoloģiskajai misijai bija raksturīgi divi galvenie virzieni – pirmais paredzēja cīņu pret boļševismu ar militārās intervences un terora starpniecību, faktiski turpinot Pilsoņu karu, bet otrs – saglabāt un attīstīt krievu kultūru, mākslu, literatūru un zinātņi trimdā kā alternatīvu Padomju Krievijai un bāzi dzimtenes atdzimšanai pēc padomju varas gāšanas. Abi virzieni nebija nošķirti, bieži vien krustojoties un to atbalstītājiem mijiedarbojoties organizāciju, savienību un kustību ietvaros nosacīta starpkaru laikā visā tā sauktās “Ārzemju Krievijas” sociālā, politiskā un kultūras fenomena areālā, kurā ietilpa arī Baltijas valstis.

Atšķirībā no Rietumeiropas un citām valstīm, kur apmetās ievērojams krievu emigrantu skaits, Baltijas valstīs lielāko krievu iedzīvotāju īpatsvaru veidoja krievu etniskā minoritāte, kuras pārstāvji dzīvoja reģionā gadu simtiem. Lai gan krievu iedzīvotāji Baltijas valstu kontekstā bija plaši pārstāvēti visās trijās valstīs, Latvijā un Igaunijā tās bija lielākās minoritātes, turklāt Latvijas krievu iedzīvotāju skaits bija divarpus lielāks par analogiskiem rādītājiem Igaunijā. Tomēr citās (politiskās darbības, naturalizācijas, izglītības u. c.) izpausmēs krievu iedzīvotāju stāvoklis bija samērā līdzīgs, un, balstoties uz demokrātiskā valstiskuma pamatnostādņēm, parlamentārajā posmā minoritātes baudīja tādas pašas priekšrocības kā pamatnācijas pārstāvji.

Lai gan Latvijā krievu emigrantu īpatsvars bija salīdzinoši neliels (aptuveni 5–7 % krievu iedzīvotāju kopskaita), tie ieņēma ievērojamu vietu kultūras, mākslas, sabiedriskajās un citās izpausmēs, plaši komunicējot un sadarbojoties ar emigrantiem citās valstīs “Ārzemju Krievijas” diskursa ietvaros. Ievērojamai krievu minoritātes daļai arī ideoloģiskajā jomā piemita pretboļševistiska vai vismaz padomju iekārtai nelabvēlīga nostāja, kas izpaudās sadarbībā ar emigrantiem pretboļševistisko organizāciju tīklos, kuri bija pārstāvēti praktiski visās valstīs ar ievērojamu krievu iedzīvotāju koncentrāciju.

Analizējot Latvijas krievu pretboļševistiskās kustības nosprausto mērķu, darbības un rezultāta aspektus, ir jāakcentē vairākas iezīmes. Lai gan kustības mērķis – boļševisma gāšana – nebija sasniegts, bija veikti vairāki taktiski soļi ceļā uz to – diversijas padomju teritorijā, propagandas izplatīšana, padomju pilsoņu ideoloģiska apstrāde, provokatīvu operāciju īstenošana sadarbībā ar Latvijas un Lielbritānijas izlūkdienestiem, kā arī OGPU maldināšana. Atšķirībā no analogiskām izpausmēm vairākās citās valstīs Latvijas pretboļševiki nepiedalījās teroristiskās operācijās pret padomju funkcionāriem, lai gan tādas tika plānotas, bet, iespējams, novērstas, Latvijas specdienestiem savlaicīgi iegūstot informāciju un iesaistoties to novēršanā.

Lai gan kustības dalībnieku rindas nebija plaši pārstāvētas, tie uzturēja noteiktu pretboļševistiskās cīņas sparpu krievu labējā sabiedrībā, it īpaši “jaunās paaudzes” vidū. Tas noteikti palīdzēja stiprināt krievu sabiedrības nacionālo pašapziņu, taču zināmā mērā arī kavēja integrācijas procesus Latvijas sabiedrībā, simpatizējot monarhismam un imperiālismam. Labējā rakstura kustība noteiktās izpausmēs bija radnieciska latviešu labēji noskaņotajām organizācijām un personu grupām, kuras vienoja pretboļševistiskā ideoloģija, tomēr simpātijas vai tiešs monarhisma atbalsts negatīvi ietekmēja pretboļševiku attieksmi pret Latvijas suverenitāti.

Kopumā Baltijas valstīm piemita perifērijas loma “Ārzemju Krievijas” politiskajā, sabiedriskajā un kultūras areālā, tomēr krievu pretboļševistiskās kustības kontekstā situācija bija citāda. Latvijas kustības vadošo figūru, organizāciju un atsevišķu personu darbība vairākkārt izraisīja plašu un intensīvu starptautisku rezonansi, kas sniedzās tālu ārpus Baltijas reģiona. Tādējādi krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā kļuva par ievērojamu un atsevišķos posmos pat noteicošo globālās starpkaru kustības elementu, bet Latvijas kontekstā par vērā ņemamu krievu sabiedrības sociāli politisku izpausmi, kas zināmā mērā ietekmēja labējās sabiedrības daļu, it īpaši jaunatni.

Tomēr atšķirībā no valstīm, kas nebija iesaistītas militārajos konfliktos ar Padomju Krieviju, Baltijas valstīs pretboļševistiskās kustības organizāciju darbība bija aizliegta, balstoties uz miera līguma noteikumiem. Neraugoties uz oficiālu liegumu, krievu pretboļševistiskās kustības organizācijas aktīvi darbojās visā starpkaru posmā, epizodiski saskaroties ar valsts iekšējo drošības struktūru pret darbību. Lielākoties Politiskās pārvaldes īstenotās pretboļševiku apkarošanas operācijas bija padomju politiskā spiediena iniciētas, padomju pusei mēģinot iesaistīt pretboļševistiskās kustības diskursu, lai panāktu sev izdevīgus lēmumus noteiktu politisku un ekonomisku interešu jomā.

Ņemot vērā krievu pretboļševistiskās kustības tiešu saistību ar krievu emigrāciju, tās ideoloģiskajām un politiskajām īpatnībām, kā arī darbības sfēru ārpus Krievijas, kustības organizāciju Latvijā ietekmēja trīs pamatfaktori: 1) Latvijas iekšpolitiskā situācija; 2) PSRS faktors; 3) krievu emigrācijas politiskais faktors. Pirmajā gadījumā organizāciju darbību apdraudēja Politiskās policijas apkarošanas operācijas, mazāk kreiso politisko spēku ietekme u. c. Otrajā gadījumā kustības attīstība un operatīvā darbība bija saistīta ar notikumiem PSRS, cenšoties savā labā izmantot savienības iekšējās krīzes situācijas. Kā piemērus var minēt Kronštates sacelšanos, 1927. gada situāciju, kolektīvizācijas posma izraisītus notikumus un pat Otrā pasaules kara sākumu.

Latvijas kontekstā pirmais un otrais faktors bieži bija savstarpēji saistīti, sākoties PSRS spiedienam uz politiskiem procesiem. Latvijas Iekšlietu ministrija bija spiesta rīkoties un vismaz formāli apkarot pretboļševistiskās organizācijas. Uzskatāmi piemēri šajā gadījumā ir “Vrangeliāde”,

Dženovas konference, precedents ar uzbrukumu padomju kurjeriem 1926. gadā, tirdzniecības līguma pagarinājums 1932. gadā u. c. Ņemot vērā, ka pretboļševistiskās organizācijas Latvijā bija ārzemēs veidotu organizāciju filiāles, tās bija cieši saistītas ar centriem Rietumeiropā vai Balkānos un faktiski kopēja to lēmumus, protams, ņemot vērā vietējās īpatnības. Kā spilgtāko piemēru var minēt Romanovu ģimenes šķelšanos, kas iezīmējās 1924. gadā, sadalot krievu emigrāciju divās nometnēs – lielkņaza Kirila un Nikolaja piekritējos, “jaunās paaudzes” organizāciju attiecības ar “vecās paaudzes” organizācijām u. c. Līdz ar to, lai izprastu, kas tieši vai netieši ietekmēja pretboļševistisko organizāciju darbību, ir jāņem vērā visi trīs minētie pamata faktori, kuru apstākļos epizodiski līdzdarbojās arī citi politiskie spēki vai citu valstu, piemēram, Polijas, Vācijas, Lielbritānijas vai Francijas, faktori.

Sākot ar 1920. gadu, par galveno ārējās ietekmes faktoru kļuva Polija Polijas un Padomju Krievijas kara izšķirošajā fāzē. Polijas armijas operatīvajā pakļautībā tika izveidoti krievu formējumi cīņai pret SZSA, vervēšanas birojiem atrodoties arī Latvijā. Vienlaikus tas kļuva par iemeslu pirmajai politiskajai krīzei Latvijas attiecībās ar Padomju Krieviju. Polijas faktora ietekme mazinājās 1921. gadā, taču bija ievērojama līdz 1923. gadam NSZRIS organizācijas darbības ietvaros un arī vēlāk, pretboļševikiem sadarbojoties ar Polijas armijas izlūkdienestu. Polijas faktora ietekme uz pretboļševistisku kustību Latvijā hronoloģiski sakrita ar Latvijas ārpolitikas “vertikālo orientāciju” 20. gadu pirmajā pusē, lai gan šis kurss praktiski neietekmēja pretboļševistisko kustību. Visnotaļ nosacīti “vertikālo orientāciju” ārpolitikā var attiecināt uz Somijas, Igaunijas un Latvijas specdienestu sadarbību, parakstot slepenu vienošanos 1921. gada augustā.

Mazinoties Polijas Ģenerālštāba subsīdijām, daļa Latvijā esošo pretboļševiku, lielākoties bijušie virsnieki, kuri Pilsoņu kara laikā dienēja izlūkdienestā vai pretizlūkošanas struktūrās, iesaistījās ciešā sadarbībā ar citiem ārzemju specdienestiem. Ievērojamu vietu viņu vidū 20. gadu sākumā ieņēma Francijas izlūkdienests, diplomātiskajā pārstāvniecībā strādājot bijušajiem Krievijas armijas virsniekiem, taču vēlāk aktīva sadarbība izvērtās ar Lielbritānijas izlūkdienesta pārstāvjiem. Nosacītu kulmināciju sadarbība sasniedza 1924. gadā, kad Rīgas Lielbritānijas izlūkdienesta centrāles krievu aģentu nodrošināta viltota informācija kļuva par politiskā skandāla detonatoru, 1924. gada nogalē krītot leiboristu valdībai un iesaistot skandālā “Kominternes” vadību.

Lai gan 20. gadu otrajā pusē un arī vēlāk pretboļševistiskās organizācijas neguva tiešu materiālu atbalstu no trešo valstu specdienestiem, sadarbība ar tiem epizodiski turpinājās līdz pat 1940. gadam. Analizējot kustības organizāciju sadarbību ar Polijas centru 30. gadu vidū un otrajā pusē (kas 30. gadu otrajā pusē veiksmīgi darbojās ar Polijas militāro izlūkdienestu), var pieļaut iespējamu Polijas faktora atgriešanos krievu pretboļševistiskās kustības darbībā, kas netika realizēts Otrā pasaules kara dēļ.

Atsevišķas uzmanības vērta ir pretboļševiku sadarbība ar Latvijas specdienestiem. Tā sākās jau 1920. gadā un atsevišķos posmos ne tikai vainagojās ar padomju aģentūras tīkla likvidāciju, bet kļuva par Politiskās pārvaldes un Armijas izlūkdienesta konkurences katalizatoru (1923. gada Smirnovu grupas piemērs). 1927. gadā šī sadarbība sasniedza kulmināciju, pretboļševikiem iesaistoties sarežģītajā Latvijas armijas izlūkdienesta un PSRS OGPU pretizlūkošanas dienesta pretdarbībā. Šajā kontekstā pretboļševikiem bija viena no ievērojamākajām lomām, kļūstot par Latvijas armijas izlūkdienesta, pretboļševiku Parīzes centra un reizē par OGPU viltus aģentiem, maldinot padomju specdienestu. Tomēr, neraugoties uz epizodiskiem panākumiem, arī pretboļševiki

kļuva par OGPU ilggadējas, pret ROVS vērsta operācijas “Trest” upuriem. To pierādīja 1927. gada neveiksmju sērija, bojā ejot virknei no Latvijas iesūtītajiem pretboļševikiem, kam sekoja pretboļševistisku organizāciju sagrāve Latvijā.

Pretboļševiku sadarbībai ar Latvijas specdienestiem piemita gan mantkārīgs, gan arī ideoloģisks raksturs. Turklāt 20. gadu nogalē šī sadarbība rezultējās savstarpēji izdevīgā kooperācijā, kuras ietvaros Latvijas armijas izlūkdienests nodrošināja robežas pārejas punktus un viltotus dokumentus, pretī pieprasot militāra rakstura informācijas sagādi. Tomēr vērtēt šādas sadarbības lietderību ir grūti, ņemot vērā vairākkārt pretboļševiku iekšējā korespondencē atspoguļoto informāciju, kur Latvijas pusei tika tīšām piegādāta mazsvarīga rakstura informācija, svarīgākos materiālus nosūtot pretboļševistiskajam Parīzes centram.

Faktiski pēc 1927. gada sadarbība ar Latvijas armijas izlūkdienestu apsīka un, lai arī epizodiski iezīmējās arī 30. gados, kopumā zaudēja savu nozīmi. Lielākoties tas bija saistīts ar ievērojamu OGPU–NKVD aģentūras infiltrāciju pretboļševiku rindās, Latvijas specdienestiem pamatoti bažoties par iespējamām provokācijām. Viens no spilgtākajiem mēģinājumiem tika īstenots 1932. gadā, kad OGPU izstrādātās operācijas laikā tika veikts mēģinājums izraisīt provokāciju, iesaistot pretboļševistiskās BRP un reizē NSNP dalībniekus.

Sadarbība ar Latvijas specdienestiem neguva ievērojamu turpinājumu arī K. Ulmaņa režīma laikā. Salīdzinājumā ar parlamentāro posmu, specdienestu attieksme pret “krievu monarhistiem” (kā tika dēvēti pretboļševiki) neguva ievērojamas izmaiņas – tie tika novēroti un oficiāli uzskatīti par Latvijas interesēm naidīgiem spēkiem.

Specdienestu un pretboļševiku kontekstā rodas likumsakarīgs jautājums, cik lielā mērā pretboļševiku sadarbībai ar specdienestiem piemita idejisks pretboļševistiskās cīņas mērķis un cik lielā mērā mantkārīgs raksturs. Analizējot organizāciju, grupu un personu sadarbību ar specdienestiem, jāatzīmē, ka grupu un ārzemju centru filiāļu darbībai lielākoties piemita idejisks mērķis, kas bieži vien balstījās altruismā. Savukārt mazāko, tīri lokālā rakstura grupu un personu mērķiem biežāk piemita mantkārīgs raksturs. Tomēr arī otrajā gadījumā vismaz vairākās epizodēs atalgojums no Latvijas vai ārzemju izlūkdienestiem tika saņemts par darbībām, kas bija vērsta pret Vissavienības Komunistisko (boļševiku) partiju (*Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков)*) vai tās aģentūru Latvijā.

Pētījuma rezultātā var secināt, ka ārzemju un Latvijas specdienesti (Politiskā pārvalde un / vai Latvijas armijas izlūkdienests) sadarbojās praktiski ar visām Latvijas pretboļševiku organizācijām un arī ar daudziem pretboļševikiem, kuri nepiederēja konkrētām organizācijām un grupām. Tomēr sadarbība ar Latvijas specdienestiem bija krietni retāka nekā drošības dienesta apkarošanas operācijas, kas epizodiski tika organizētas ar mērķi likvidēt pretboļševistiskas aktivitātes. Analizējot drošības dienesta dokumentus, jākonstatē noteiktu darbību algoritms: darbības konstatācija – novērošana – likvidācija. Pēdējā gadījumā likvidācija bieži vien tika īstenota Iekšlietu ministrijas rīkojumu dēļ, ko nereti iespaidoja padomju spiediens noteiktu starptautisku notikumu kontekstā. Likvidācijas posmā bieži vien notika arī organizāciju locekļu un ar to saistīto personu izraidīšana no valsts, kas aplūkotajā laika posmā bija piemērota vairāk nekā 100 personām.

Lai arī gan LKP, gan arī pretboļševistiskās kustības darbībā liela loma bija PSRS faktoram, Latvijas dienesti neiesaistījās sadarbībā ar LKP, bet tās darbības apkarošanā rīkojās strauji un operatīvi. Tas apliecina primāro draudu būtību, kur t. s. “monarhisti” neietilpa pat sekundārajā

draudu kategorijā, lai gan oficiālajā retorikā viņu darbība tika pasniegta kā Latvijas valstij kaitīga un kreisi orientētājā presē ieguva pat hiperbolisku draudu apmēru.

Kā minēts, sadarbība ar Latvijas spēcīgiem, kas ātri pārauga pret darbībā, sākās jau 1920. gadā, reizē iezīmējot tendences, kur ZRA faktors ieņēma noteicošu vietu Latvijas pretboļševistiskajā kustībā. It īpaši tas bija manāms 20. gadu pirmajā pusē, daļēji vidū un arī 30. gadu sākumā. Sākuma fāzē, t. i., 20. gadu pirmajā pusē, tie bija ZRA virsnieki, kuri emigrēja uz Latviju vai bija reģionam piederīgi. Sākot ar 20. gadu vidu, kustībā noteiktu vietu ieņēma Krievijas Dienvidu bruņoto spēku (*Вооруженные силы Юга России*) un Krievu armijai piederīgie emigranti, bet desmitgades mijā un 30. gadu sākumā ZRA faktors iezīmējās atkārtoti. Vēlāk ZRA ietekme saglabājās tikai “Bijušo krievu karavīru biedrībā” (kuras piesegā nelegāli darbojās ROVS filiāle) un pilnībā zuda NTSNP organizācijās. Sākumā kustības dalībnieki un līderi bija gan emigranti, gan arī vietējās izcelsmes dalībnieki. Tomēr kustības aktīvākajā stadijā 1926.–1927. gadā šajā ziņā izveidojās unikāla situācija, kad Latvijas pretboļševistiskās kustības aktīvāko grupu vadīja speciāli šim mērķim no Parīzes atsūtīti emigranti un viens no Igaunijas pretboļševiku līderiem. 30. gados kustības izpausmes norisinājās tikai Latvijas pilsoņu vadībā. Citāda situācija bija vērojama organizāciju sekundārās nozīmes dalībnieku vidū, ko veidoja Latvijas pilsoņi.

Ģeogrāfiskajā ziņā kustība lielākoties norisinājās Rīgā un Latgales lielākajās pilsētās – Daugavpilī, Rēzeknē, Jaunlatgalē u. c., atsevišķās izpausmēs arī Kurzemē, Liepājā. Lai gan Rīgas organizācijām sākotnēji piemita dominējošs raksturs, 30. gadu otrajā pusē situācija mainījās, vadībā izvirzoties Latgales organizācijām.

Ņemot vērā kustības labējo raksturu un jau minēto izteikto krievu nacionālisma kontekstu, etniskās piederības jomā to dalībnieku lielāko īpatsvaru veidoja krievi (to starpā, iespējams, pārkrievojušies baltkrievi un poļi), vācbaltieši, mazāk latvieši u. c. Neraugoties uz atšķirīgo etnisko izcelsmi, kustības dalībniekus vienoja ģimenēs ieaudzināta un labējā vidē attīstīta piederība krievu kultūrai, nacionālismam un lielākoties monarhismam. Reizē, līdzīgi kā citām labējām kustībām, arī pretboļševistiskai kustībai (gan kopumā, gan arī Latvijas kontekstā) bija raksturīgas antisemītiskas izpausmes.

Noteiktas izmaiņas skāra arī kustības sociālo kopainu. 20. gadu sākumā kustības dalībnieku vadības sastāvu lielākoties veidoja virsniecība, bet desmitgades otrajā pusē tai pievienojās studenti un ģimnāzisti. To īpatsvars būtiski pieauga 30. gados, arvien lielāku vietu ieņemot arī strādniekiem, amatniekiem un vidēja līmeņa ierēdņiem. Atšķirībā no citām valstīm Latvijai bija izteikta īpatnība, kas spilgti iezīmējās 30. gados “jaunās paaudzes” organizāciju kontekstā – aptuveni 70 % dalībnieku vienlaikus piedalījās “Sokol” organizācijās. Unikāla situācija bija arī “Sokol” kustības organizācijām Baltijas valstu kontekstā. Starptautiskās slāvu “Sokol” kustības organizācijas, kurās neoficiāli tika pausts spēcīgs pretboļševistiskais noskaņojums, darbojās tikai Latvijā, kļūstot par plašāko krievu jauniešu kustību ar 800–900 lielu dalībnieku skaitu.

Pretboļševistisko kustību skaitliskie rādītāji ir visnotaļ aptuveni galvenokārt kustības nelegālā rakstura dēļ. Reizē rodas jautājums, kā būtu jāvērtē pretboļševistiski noskaņoto krievu sabiedrības daļa, kas tieši nepiedalījās kustības organizācijās, taču pret boļševismu bija naidīgi noskaņoti. Veicot krievu labējās sabiedrības analītiku, jānonāk pie secinājuma, ka pretboļševistiskās kustības ietvaros būtu primāri jābalstās “aktīvismā” iesaistīto nelegālo organizāciju dalībnieku un ar tiem tieši saistīto personu skaitā. Šis rādītājs gadu garumā mainījās atkarībā no konkrētās

organizācijas darbības, iekšpolitiskajiem un ārpolitiskajiem faktoriem, kā arī noteicošajiem procesiem “Ārzemju Krievijā”. 20. gadu pirmajā pusē tādi bija aptuveni 30–35 cilvēki, 20. gadu otrajā pusē – ap 40 cilvēku, 30. gadu vidū – ap 50, bet otrajā pusē – jau aptuveni 70 cilvēku. Tādējādi starpkaru posma pretboļševistisku organizāciju, grupu un ar to saistīto personu kopskaits bija aptuveni 160–200 cilvēku.

Tomēr, ja kustību aplūko, ieskaitot pretboļševistiski noskaņoto krievu sabiedrības segmentu no tādām organizācijām kā “Sokol” biedrības, “Fraternitas Arctica”, “Ruthenia,” “Fraternitas Rossica”, “Krievu akadēmiskās sabiedrības”, emigrantu biedrībām, krievu skautu vienībām, “Pareizticīgo krievu studentu savienības”, “Krievu nacionālās savienības” un citām organizācijām, kustībai starpkaru Latvijā bija piederīgi vismaz 2 - 3 tūkstoši cilvēku. Savukārt, aplūkojot ārpus organizācijām esošo sabiedrības segmentu, to skaitā krievu “Nansenā pasu” īpašniekus, kā arī labēji orientēto krievu sabiedrības īpatsvaru, kopskaita rādītāji pēc visai pieticīgām aplēsēm veidoja vismaz 6 - 8 tūkstošu cilvēku skaitu.

Analizējot pretboļševistisko organizāciju ideoloģiski politisko aspektu, ir jāsecina, ka visas pretboļševistiskās kustības organizācijas bija konsolidētas boļševisma likvidācijas un Krievijas atbrīvošanas mērķim, taču operatīvi un taktiski uzdevumi tā sasniegšanai bija dažādi, epizodiski nonākot arī pretrunās, kas šķēla kustību un veidoja konfrontāciju tās dalībnieku starpā. Politiskās platformas ietvaros divu desmitgažu laikā bija vērojamas dažādas tendences, kas bija atkarīgas no reģionālā pretboļševistiskā sektora ideoloģiskās konfigurācijas.

Sākumfāzē, organizācijās piedaloties un tās vadot ZRA armijas virsniekiem, kustībai bija raksturīgs izteikts monarhisms ar melnsimtmniecisku pieskaņu, kas dominēja “Uzticīgo savienībā” (*Союз верных*), vēlāk to nomainīja B. Savinkova NSZRIS oficiāli paustā “Trešās Krievijas” sociālistiskā platforma. 20. gadu vidū un otrajā pusē sekoja “nikolajeviešu” un “kiriloviešu” piederība nosacīti modernizētam monarhismam, kas “nikolajeviešu” traktējumā balstījās “nenoteiktības” konceptā, taču realitātē tuvojās konstitucionālajai monarhijai. Savukārt “kiriloviešu” monarhisms atsevišķās izpausmēs pat bija tēmēts uz nevardarbīgu pretdarbību boļševismam. 30. gadu sākumā BRP oficiāli paustais ideoloģiskais kurss bija izvairīgs un balstīts “nenoteiktībā”, bet NTSNP savu Krievijas nākotnes pārvaldes vīziju veidoja solidarisma koordinātēs. Tomēr, kā 1929. gadā atzīmējis krievu politiķis Pāvels Miļukovs (*Павел Николаевич Милуков*), krievu emigrācijā tālredzīgu politiku paustā “nenoteiktība” monarhijas atjaunošanas jomā lielā mērā nozīmēja “noklusēto noteiktību”.¹⁸⁷² Lielākoties tas bija attiecināms uz visām pretboļševistiskās kustības organizācijām Latvijā, tostarp arī NTSNP, kas demonstratīvi nošķīrās no “vecās paaudzes” monarhistiem, taču tās dalībniekiem simpatizējot monarhismam.¹⁸⁷³

Kopumā monarhismam simpatizējošo pieaugums pēc Krievijas Pilsoņu kara bija ievērojams visā “Ārzemju Krievijā”, kas galvenokārt skaidrojams ar vilšanos liberāli un kreisi orientētajos politiskajos spēkos, kas nepaguva izpausties ar sekmīgu darbību pēc Februāra revolūcijas un Pilsoņu karā. Savukārt patvaldība un Krievijas impērija pretboļševiku uzskatos asociējās ar krievu

¹⁸⁷² Милуков, П. Республика или монархия? Paris: Издание республиканско – демократического объединения, 1929. С. 3.

¹⁸⁷³ Р. Полчанинов. Белая идея и русская молодежь в Югославии. Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/journalism/read/r-polchaninov-white-idea> [skatīts 01.07.2023].

tautas ziedu laikiem, stabilu varu, varenību u. c. Tas bija īpaši izteikti manāms virsniecībā, kam bija noteicošā loma pretboļševistiskajā kustībā. Simpātijas monarhismam un līdz ar to krievu imperiālismam kļuva par galveno iemeslu zemajai lojalitātei pret jaundibinātām valstīm, kuru dibināšana tika uztverta kā Krievijas nodevība, bet šo valstu pastāvēšana – kā vēsturisks kuriozs. Negatīvi tika vērtēta arī latviešu strēlnieku dalība Krievijas Pilsoņu karā.

Paradoksāli, bet imperiālistiskajā “vienotās un nedalāmās Krievijas” kontekstā atsevišķu pretboļševiku grupu un boļševiku vīzijas sakrita. Tas iezīmējās vispirms Padomju Krievijas–Polijas karā noteiktai pretboļševiku daļai jūsmojot par SZSA uzvarām, kas viņu skatījumā cīnījās “pret poļu separātistiem”, un arī vēlāk, ko apliecina emigrācijas līderu sarakste ar viņu slepenajām kontaktpersonām Padomju Savienībā, kas dienēja vadošos amatos SZSA. Viņu uzskatos arī jaundibinātajām valstīm agri vai vēlū būs jāpievienojas atjaunotai Krievijai vai pat PSRS imperiālistiskā “vienotās un nedalāmās” konteksta ietvaros. Šādu nostāju atbalstīja viens no kareivīgākajiem emigrācijas līderiem pretboļševiku vidē īpaši populārais A. Kutepovs.

Tomēr šī nostāja nepiemita visiem pretboļševikiem, to neatbalstīja “Baltās kustības” ideologs I. Iljins, plaši pazīstams politiķis un filozofs P. Strūve, 1926. gada Krievijas ārzemju kongresa dalībnieki un citas ievērojamas personības. Tieši pretēji, viņi ne tikai neparedzēja jaundibināto valstu inkorporāciju padomju impērijā, bet uzsvēra to suverenitātes neaizskaramību, nākotnē paredzot brīvā gribā balstītu sadarbību ar atbrīvoto un atjaunoto Krieviju.¹⁸⁷⁴ Pie analogiskas pozīcijas pieturējās arī Latvijas krievu labējās aprindās populārais A. Līvens. Aplūkojot nacionālo jautājumu Pilsoņu kara ietvaros, viņš nosodīja krievu politiķu tuvredzību.¹⁸⁷⁵ Kopumā Latvijas pretboļševiki simpatizēja monarhismam un pieļāva Latvijas teritorijas iekļaušanu atjaunotajā Krievijā, taču nepauda simpātijas boļševiku faktiskajām impērijas atjaunošanas tendencēm, ko apliecināja arī masveida emigrācija 1939. gadā.

Arī Latvijas pretboļševiku sabiedrībā šajā kontekstā pastāvēja noteiktas izmaiņas, “jaunās paaudzes” organizāciju locekļiem 30. gados paužot krietni lojālāku attieksmi pret Latvijas valstiskumu. To ietekmēja dienests Latvijas armijā un daļēji apliecina brīvprātīga dalība Latvijas Aizsargu organizācijā, kā arī populārāko krievu jauniešu organizāciju “Sokol” sadarbība ar “Latvijas Vanagiem”.

Minētais liek secināt, ka pretboļševistiskā kustība varēja kļūt par Latvijas sabiedroto tik tālu, cik tas sniegtos cīņā pret boļševismu līdz tā sagrāvei. Šajā jomā par uzskatāmu piemēru kalpo latviešu labējo politiķu un sabiedrisko darbinieku iesaiste sadarbībā ar krievu pretboļševikiem 20. gadu vidū. Tomēr iespējamās nacionālistiskās Krievijas atdzimšanas variantā sabiedroto saikne visdrīzāk pārtrūktu, pretboļševikiem neatmetot ieceres atjaunot “Krievijas varenību”, t. i., impēriju, kas nebūtu pieņemams latviešu labējām aprindām. Diemžēl 19 gadu garajā starpkaru posmā ievērojama krievu pretboļševiku daļa nespēja mācīties no Pilsoņu karā pieļautajām kļūdām, un iespējamā sadarbība visdrīzāk līdzinātos Latvijas Neatkarības kara epizodēm, kad pret Padomju Latvijas armiju vērsta veiksmīga militārā sadarbība Kurzemes atbrīvošanā nonāca līdz Cēsu kaujām.

¹⁸⁷⁴ Ильин, И., Бунге, А. Русская территория (1914-1927). Русский колокол №1 (1927). С. 69.

¹⁸⁷⁵ Иоффе, Э. Линии Маннергейма. Письма и документы. Тайны и открытия. Санкт - Петербург: Издательство Пушкинского фонда, 2022. С. 258 - 259.

Šajā kontekstā būtiski atšķīrās vācbaltiešu izcelsmes krievu aristokrāts jau minētais kņazs A. Līvens, nenoliedzami Latvijas pretboļševistiskās kustības spilgtākā persona. Neslēpjot simpātijas monarhismam, viņaprāt, veiksmīgākajai valstiskuma formai, viņš izturējās lojāli pret Latvijas valstiskumu, ko pierādīja gan 1919. gadā, gan arī privātajā sarakstē ar prominentām “Ārzemju Krievijas” personām starpkaru laikā.¹⁸⁷⁶ Pēc iekšējos ROVS korespondences dokumentos publicētajām laikabiedru liecībām un citiem avotiem, A. Līvens kļuva ne tikai par centrālo figūru pretboļševistiskajā kustībā Latvijā, bet pat par potenciālo Igaunijas un Latvijas kustības organizāciju līderi. Apzinoties savu popularitāti Latvijas krievu sabiedrībā, A. Līvens centās uzsākt arī politisku karjeru Latvijas iekšpolitikā. Viņš kļuva par vienīgo personu Baltijas valstīs, kurš tika deleģēts pārstāvēt savu valsti gan monarhiskajā kongresā Reihenhallē Vācijā 1921. gadā, gan arī centriski labējajā Krievijas ārzemju kongresā 1926. gadā. Tieši delegātu vēlēšanas dalībai Krievijas ārzemju kongresā, ar pārliecinošu balsu vairākumu ievēlot A. Līvenu, kļuva par papildu apliecinājumu viņa līdera būtībai Latvijas labējā krievu sabiedrībā.¹⁸⁷⁷ Latvijā šajā ziņā bija unikāla situācija Baltijas valstīs – Lietuvā kustība bija pārstāvēta visnotaļ blāvi, bez izteikta līdera, bet Igaunijā tā tika vairāku līderu intrigu plosīta.

Krievijas ārzemju kongress reizē kļuva par lielāko un pēdējo “Ārzemju Krievijas” mēģinājumu konsolidēt trimdiniekus un pieņemt noteicošus lēmumus, cita starpā arī par jaundibināto valstu suverenitātes atzīšanu.¹⁸⁷⁸ Šī “fināla akorda” izskaņa nosacīti sakrita ar aktīvās pretboļševistiskās fāzes kulmināciju un norieta sākumu, kas iezīmējās 1927. gadā un pārliecinoši pārgāja norieta fāzē pēc A. Kutepova nolaupīšanas 1930. gada sākumā. Šie procesi skāra arī Latviju, kas pretboļševistiskās kustības jomā bija samērā cieši saistīta ar “Ārzemju Krieviju”. Kustība Latvijā apņēma arī specdienestu zemās intereses dēļ, ko būtiski iespaidoja OGPU īstenotās operācijas pretboļševiku diskreditācijai un likvidācijai. Kustības apstākums vismaz “vecās paaudzes” skatījumā bija saistīts ar vilšanos un ticības zudumu cīņai pret boļševismu.

Sākot ar 20. gadu beigām, arvien lielāku nozīmi pretboļševistiskajā kustībā ieņēma “jaunās paaudzes” faktors, kas Latvijā iezīmējās 1927. gadā A. Kutepova kaujinieku organizāciju ietvaros un pilnībā izpaudās 30. gados. Ņemot vērā augstu “Sokol” dalībnieku īpatsvaru NSNP–NTSNP un 30. gadu nenovēršamo kara atmosfēru, noteiktā “jaunās paaudzes” sabiedrības daļā sāka parādīties arvien lielāka cerība boļševisma krišanai svešu karaspēku iespaidā, nosacīti atdzimstot “pavasara karagājiena” idejai. Lai gan oficiāli NTSNP pauda “trešā spēka” pozīciju, tās dalībnieku skaita pieaugums, pastiprināta propagandas materiālu iesūtīšana, sanāksmju organizēšana un biežie kontakti ar Polijas NTSNP iezīmēja zināmu aktivitāti ideju izplatīšanā gan “Sokol”, gan arī “Krievu akadēmiskajā biedrībā”.

“Jaunās paaudzes” organizāciju iespaids uz jaunatni bija lielākais visā starpkaru pretboļševiku kustībā. To nebija izdevies īstenot gandrīz nevienai no “vecās paaudzes” organizācijām, izņemot Fehneru grupu, kas gan bija krietni mazāka un darbojās ne ilgāk par trīs

¹⁸⁷⁶ Иоффе, Э., турпат; Sk. Ливен, А. Рига. Публикация переписки корреспондентов М.Д. Врангель // Балтийско-русский сборник. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Книга II. Stanford Slavic Studies Vol. 24 (2004).

¹⁸⁷⁷ Vairāku iemeslu dēļ A. Līvens tomēr atteicās piedalīties kongresā. Sk. promocijas darba 5.3. apakšnodaļu.

¹⁸⁷⁸ Российский зарубежный съезд 1926 Париж. Документы и материалы. Под редакцией А. И. Солженицына. Москва: Русский путь, 2006. С. 6-12, 443.

gadiem. Tomēr atšķirībā no 20. gadu Fehneru grupas dalībniekiem, A. Kutepova kaujiniekiem un ar to saistītajām personām 30. gados “jaunās paaudzes” organizācijām nebija izdevies iesūtīt PSRS nevienu no saviem dalībniekiem. Iespējams, tas bija izdevies BRP, taču, ņemot vērā izteikti blīvu propagandas īpatsvaru, kas bija raksturīgs BRP, šis fakts nav viennozīmīgi vērtējams un nav pierādīts.

30. gados, t. i., noslēguma fāzē, krievu pretboļševistiskai kustībai Latvijā piemita vairākas īpatnības: 1) pretēji daudzām organizācijām un grupām 20. gados noslēguma desmitgadē visspilgtāk tā izpaudās NSNP–NTSNP grupu vidū; 2) kustībā rindās piedalījās lielākais locekļu skaits, kopā veidojot ap 30 % no visas starpkaru pretboļševistiskās kustības; 3) vairāk nekā 70 % dalībnieku nāca no legālo “Sokol” organizāciju rindām; 4) aktīvākās organizācijas atradās Latgalē, to vadītajam kļūstot par galveno NTSNP pārstāvi Latvijā.

Kustības dalībnieku īstenotās operācijas PSRS lielākoties balstījās altruismā un idejiskajā pašai ziedībā. Kustības finansiālā bāze bija ārkārtīgi vāja un nāca no organizāciju dalībnieku reparācijām vai ārzemju centru atbalsta. Otrajā gadījumā arī pašu centru aktivitātes bija atkarīgas no ziedojumiem un mecenātu labvēlības. Lai gan Rietumeiropā balstītajos centros bija izstrādāti fantastiski intervences plāni, realitātē tie nebija pat daļēji īstenojami, taktiskajā līmenī dalībniekiem vien iegūstot militāra rakstura informāciju par PSRS. Turklāt Krievijas FSB arhīvu nepieejamības dēļ nav zināms, vai šī informācija nebija OGPU pretizlūkošanas nodaļas “spēles” (t. i., provokāciju) sastāvdaļa. Kopumā no kustības vadības puses bija naivi cerēt uz veiksmīgu iznākumu, cīņai pret padomju specdienesta plašo aparātu nosūtot vāji finansētus un apmācītus kaujiniekus, kuri lielā mērā bija atkarīgi no Latvijas specdienestu labvēlības.

Kustība, kas pastāvēja visu starpkaru periodu, tika praktiski sagrauta padomju okupācijas sākumā, tā atsākās Otrā pasaules kara laikā, iesaistoties gan represiju neskartajiem dalībniekiem no Latvijas organizācijām, gan arī personām no citām valstīm. Šis Latvijas pretboļševistiskās kustības posms iziet ārpus nospraustajiem laika ietvariem, un tas varētu kalpot par nākamā plaša apmēra pētījuma tēmu.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti

Nepublicēti avoti

Arhīvi

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA)

- 3235. fonds (Politiskās pārvaldes fonds)
- 3601. fonds (Latvijas armijas Virspavēlnieka štāba fonds)
- 3285. fonds (Krievu vingrošanas biedrība "Sokol" Latvijā 1930.-1940.)
- 5601. fonds (Armijas štāba personas lietu kolekcija)
- 7247. fonds (Latvijas Universitātes fonds)
- 2187. fonds (Krievu jaunatnes biedrības fonds)
- 6033. fonds (Kara vēstures komisijas fonds)
- 2575. fonds (Latvijas diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ārzemēs fonds)
- 2278. fonds (Salasītais fonds)

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA)

- 1986. fonds (LPSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas 1940 – 1985)

Kolumbijas Universitātes Krievu un Austrumeropas kultūras arhīvs (*Bakhmeteff Archive of Russian and East European Culture at the Columbia University*)

- Russkii Obshe -Voinskii Soyuz (ROVS) Papers

Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (*Государственный архив Российской Федерации*)

- 5872. fonds (Народный союз защиты родины и свободы)
- 5866. fonds (Русский политический комитет)

Ārzemju Krievijas Aleksandra Solženiņicina nama arhīvs (*Архив Дома Русского зарубежья имени Александра Солженицына*)

- 1. fonds (Всероссийская мемуарная библиотека)
- 39. fonds (Объединенный архивный фонд Северо-Западная армия (Северная армия, Северо-Западная армия, Русские вооруженные силы на территории Польши, III Русская Армия) За 1918 – 1961 гг.)

Igaunijas valsts arhīva Nacionālais arhīvs (*Rahvusarhiivi Eesti Riigiarhiivi Filiaal*)

- 130 SM. fonds (Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee fondides)

Polijas Valsts arhīva Jauno aktu arhīvs (*Archiwum Państwowe Archiwum Akt Nowych*)

- 2/59/0. fonds (Komitet Rosyjski w Polsce)

Lielbritānijas Nacionālais arhīvs (The National Archives (United Kingdom))

- 371/3630 (Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office records)

Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs

Latvijas Okupācijas muzeja krājums

Privātie arhīvi

Jeļenas Maidanovičas (Елена Львовна Майданович) ģimenes arhīvs

Mutvārdu liecības

2011. gadā ierakstīta Konstantīna Vasiļevska (Константин Сигизмундович Василевский) intervija. Intervētājs Georgijs Petrovskis (Георгий Петровский). Audiofails glabājās G. Petrovska privātkolekcijā.

Korespondence

Rostislava Polčaniņova (Ростислав Владимирович Полчанинов) 2019. gada sarakste ar Andreju Gusačenko. Glabājās A. Gusačenko privātkolekcijā.

Publicētie avoti

Dokumentu krājumi

- Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века: Док. и материалы. В 10 т. Т. 1. Так начиналось изгнание, 1920-1922 гг. Кн. 1. Исход; Кн. 2. На чужбине. / Ин-т воен. истории М-ва обороны РФ, Федер. служба безопасности РФ, Служба внеш. разведки РФ; Отв. сост. Басик, И. Москва: Гея, 1998
- Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века: Док. и материалы. В 10 т. Т. 3. Возвращение... 1921-1924 гг. / Ин-т воен. истории М-ва обороны РФ, Федер. служба безопасности РФ, Служба внеш. разведки РФ; Отв. сост. Басик, И. Москва: Триада-ф, 2002
- Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века: Док. и материалы. В 10 т. Т. 4. У истоков «Русского общевойскового союза», 1924 г. / Ин-т воен. истории М-ва обороны РФ, Федер. служба безопасности РФ, Служба внеш. разведки РФ; Отв. сост. Басик, И. Москва: Российский гуманитарный университет, 2007
- Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века: Док. и материалы. В 10 т. Т. 6. Схватка, 1925-1927 гг. / НИИ (воен. истории) Воен. акад. Генерал. штаба Вооружен. сил РФ, Федер. служба безопасности РФ, Служба внеш. разведки РФ; Рук. сост. Отв. сост. Басик, И. Москва: Российский гуманитарный университет, 2013
- Русская военная эмиграция 20-40-х годов XX века: Док. и материалы. В 10 т. Т. 9. Перед бурей, 1928-1939 гг. / НИИ (воен. истории) Воен. акад. Генер. штаба Вооружен. Сил РФ, Федер. служба безопасности РФ, Служба внеш. разведки РФ, ФГБОУ ВО «Юго-Запад. гос. ун-т»; Рук. сост. И. Басик. Курск, 2017
- Борис Савинков на Лубянке. Документы. Литвин, А. (ред.). Москва: РОССПЭН, 2001
- Борис Савинков перед военной коллегией суда СССР. Полный отчет по стенограмме суда. Москва: Литиздат, 1924
- Документы внешней политики СССР. Том 2. 1 января 1919 г. — 30 июня 1920 г. Москва: Госполитиздат, 1958

- Документы внешней политики СССР. Ред. Гапоненко, Л., Деев, Г., Калинин, Н. Том 4. 19 марта 1921 г. – 31 декабря 1921 г. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1960
- Документы внешней политики СССР. Т 7. 1 января – 31 декабря 1924. Москва: Государственное издание политической литературы, 1963
- Документы внешней политики СССР. Т 7. 1 января – 31 декабря 1924. Москва: Государственное издание политической литературы, 1963
- Документы внешней политики СССР. ред. Громыко, А., Хвостов, М., Земсков, И. Москва: Издательство политической литературы, 1964
- Пограничные войска СССР 1918-1928. Сборник документов и материалов. Москва: Наука, 1973
- Кронштадт 1921 . Документы о событиях в Кронштадте весной 1921 г. Москва: Международный фонд “Демократия”, 1997
- Сибирская Вандея. 1919-1920. Документы в 2-х томах. Москва: Международный фонд Демократия, 2000
- “Совершенно секретно”: Лубянка – Сталину о положении в стране (1922 – 1934). Сборник документов. Сост. Севостьянов Г.Н., Сахаров А.Н., Погоний Я.Ф. Том 1. Часть 1. Москва: ИВИ РАН, 2001
- “Совершенно секретно”. Лубянка – Сталину. О положении в стране. (1922 – 1934) Том 8. Часть 2. Москва: Институт Российской истории Российской академии Наук, ЦА ФСБ РФ, 2008
- Российский зарубежный съезд 1926 Париж. Документы и материалы. Под редакцией А. И. Солженицына. Москва: Русский путь, 2006

Valsts institūciju izdevumi

- Статистический ежегодник России 1914 г. (Год одиннадцатый) Петроград: Петроград. Типография Штаба Петроградского военного округа, 1915
- Latvijas Republikas II Saeimas II sesijas 10. sēde. 1926. gada 3. martā // Latvijas Republikas II Saeimas II sesijas stenogrammas (19.01.1926 – 26.03.1926). Sast. Kārklīņš, H. Rīga: LR Saeimas izdevums, 1926
- Valsts statistiskā gada grāmata 1921. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1920
- Otrā tautas skaitīšana Latvijā. M. Skujenieka redakcijā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1925.
- Trešā tautas skaitīšana Latvijā. M. Skujenieka redakcijā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde 1930
- Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā. M. Skujenieka redakcijā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde 1935
- Lietuvos gyventojai. Visuotinio gyventoju surašimo duomenys. Kaunas, 1923

Organizāciju izdevumi

- Гимнастическое общество “Русский Сокол” в Двинске 1928 – 1933. Двинск: Русский Сокол, 1933
- Основы русского сокольства. Белград: Союз Русского Сокольства, 1935
- Национально – Трудовой Союз Нового Поколения. Курс национально-политической подготовки. Белград, 1939.
- Русский ежегодник. Рига: Русское национальное объединение, 1938
- Русский ежегодник. Рига: Русское национальное объединение, 1939
- Русский ежегодник. Рига: Русское национальное объединение, 1940

- НТС. Мысль и дело 1930 – 2000. Москва: Посев, 2000
- Рар, Л., Оболенский, В. Ранние годы (1924 – 1948). Материалы к истории НТС. Выпуск 1. Москва: Посев, 2003

Periodika

- Сегодня
- Служба связи ливенцев и северозападников
- Для Вас
- Слово
- Вечернее время
- Новое Слово.
- Часовой
- Свобода
- Вольная Сибирь
- Последние Новости
- Новый журнал
- Двуглавый орел
- Brīvā Zeme
- Latvijas vēstnesis
- Pēdējā brīdī
- Policijas Vēstnesis
- Valdības Vēstnesis
- Zemņika Bolss
- Latvis
- Aizkulises
- Latvijas kareivis
- Jaunākās ziņas
- Jaunais Zemgalietis
- Lidums
- Sociāldemokrāts
- Rīigi Teataja Lisa
- Известия

Atmiņas

- Маргулиес, М. Год интервенции. Книга вторая. Берлин: Издательство Гржебина, 1923
- Веķers, V. Manas atmiņas par Latvijas valsts nodibināšanās laikmetu. Rīga: Autora izdevums, 1925
- Крылов А.А. Сибирская армия в борьбе за освобождение // Вольная Сибирь. Nr.4. 1928
- Св. князь Ливен. Памятка Ливенца. Rīga: Саламандра, 1929
- Осоргин, М. А. Как нас уехали. Времена. Paris, 1955
- Нео-Сильвестр. На буреломе (воспоминания русского журналиста). Frankfurt am Main: 1966

- Glazenap, M. Soldatka. Die kriegrischen Abenteuer der Gräfin V. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1969
- Столыпин, А. На службе России. Очерки по истории НТС. Frankfurt am Main: Посев, 1986
- Шульгин В. Дни 1920: записки. Москва: Современник, 1989
- Будберг, А. Дневник белогвардейца (колчаковская эпопея). Москва: Terra, 1991
- Гроссен, Г. Жизнь в Риге. Моя газетная работа. Я журналист, публицист и редактор. Рауты. Открытие сезона Русского театра. День русской культуры. // Даугава Nr.3. 1994
- Гроссен, Г. Жизнь в Риге // Даугава. Nr.4. 1994
- Гершельман, А. В рядах добровольческой Северо-Западной армии. Часть II. Москва: 1998
- Анохин, Д. Как мы жили в довоенной Риге. Рига: Студия Е. Шашевой, 1998
- Орлов, В. Записки контрразведчика. Москва: Современник, 1998
- Airplanes, women and song. Memoirs of a fighter ace, test pilot and adventurer Boris Sergievsky. Edited by Allan Forsyth and Adam Hochschild. New York: Syracuse University Press, 1999
- Граф. Г. На службе императорскому дому России 1917-1942. Санкт-Петербург: Блиц, 2004
- Пилкин, В. В Белой борьбе на Северо-Западе. Дневник 1919 – 1920. Москва: Русский путь, 2005
- Б. Ильвов, В. Ларионов. Ураган. Последние юнкера. Москва: Вече, 2007
- Кантакузина, Ю. Революционные дни. Воспоминания русской княгини, внучки президента США. 1876-1918. Москва: Центрполиграф, 2007
- Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. Москва: Посев, 2008
- Варшавский, В. Незамеченное поколение. Москва: Дом Русского зарубежья им. А. Солженицына, 2010.
- Врангель, П. Записки. Том 2. Санкт – Петербург: Питер, 2015
- Valodis, J. Atmiņu burtnīcas 1918.-1939. gads. Publicējis Andris Caune. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015
- Гольц, Р., Моя миссия в Финляндии и Прибалтике. Санкт-Петербург: Европейский университет, 2015
- Бермондт-Авалов, П. В борьбе с большевизмом. Москва: Вече, 2017
- Штейфон, Б.А. Кризис добровольчества. Бредовский поход. Москва: Вече, 2017
- Воспоминания протоиерея Владимира Блазмы. Публикация А. Гусаченко. Православие в Балтии Nr.8 (17). Rīga: FSI, 2018
- Ливенцы в Белой борьбе / сост., вступит. ст., пер. с нем. и коммент. Л.В. Ланника. Москва: Посев, 2019
- Бажанов, Б. Воспоминания бывшего секретаря Сталина. Как я стал антикоммунистом. Москва: Центрполиграф, 2022
- Потонувший мир Б. А. Энгельгардта: «Воспоминания о далеком прошлом» (1887–1944) Смирнов, Н., Мунжукова, С., Борисова-Лебедева, М., Петров, И. Санкт-Петербург: 2022

Dienasgrāmatas

- Дроздовский, М. Дневник. Берлин: Вече, 1923
- Голубев, Д. Дневник 1940 г. // Даугава 1/96
- Струве, П. Дневник политика (1925 – 1935). Париж: YMCA Press, 2004

Korespondence

- Письма И. В. Сталина В. М. Молотову. 1925-1936 гг. Москва: Россия молодая гвардия, 1996
- Фирсов, Е. Неизвестные письма И. А. Ильина из Германии, Австрии и Швейцарии меценатом русской эмиграции – чете Крамарж в Прагу. №.7-8. Москва: Россия XXI, 1997
- Публикация переписки корреспондентов М.Д. Врангель. Балтийско-русский сборник. Книга I. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford: Stanford University, 2004
- Публикация переписки корреспондентов М.Д. Врангель // Балтийско-русский сборник. Книга II. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford: Stanford University, 2007
- Иоффе, Э. Линии Маннергейма. Письма и документы. Тайны и открытия. Санкт - Петербург: Издательство Пушкинского фонда, 2022

Literatūra

Rietumu historiogrāfija

- Chapin, Huntington, W. The homesick million, Russia-out-of-Russia. Boston: The Stratford company, 1933
- Rabinowitch, A. The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd. New York: W. W. Norton, 1976
- Pipes, R. The Russian Revolution. New York: Vintage books, 1991
- Safran, W. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. Diaspora: A Journal of Transnational Studies. Toronto: University of Toronto Press, 1991
- Раев М. И. Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции: 1919-1939. Москва: Прогресс-Академия, 1994
- Pipes, R. Three “Whys” of Russian Revolution. New York: Vintage Books, 1995
- Арендт, Х. Истоки тоталитаризма. Москва: Центрком, 1996
- Kissinger, H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1996
- Figs, O. A People’s Tragedy. The Russian Revolution 1891 – 1924. New York: Penguin Book, 1996
- West, N., Tsarev, O. The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives: Yale: Yale University Press, 1999
- Robinson, P. The White Russian Army in Exile 1920-1941. Oxford: Oxford University Press, 2002
- Tomaselli, P. C's Moscow station – The Anglo-Russian trade mission as cover for SIS in the early 1920s // Intelligence and National Security. Volume 17, 2002 Nr. 3
- Bade, K. Migration in European History. New Jersey: Blackwell Publishing, 2003
- Kellog, M. The Russian Roots Nazism. White Emigres and the Making of National Socialism, 1917–1945 Cambridge: Cambridge University Press, 2005. p. 4
- Wade, R. The Russian Revolution, 1917. Cambridge: Cambridge University Press, 2005
- Kenez, P. A History of the Soviet Union from the Beginning to the End. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2006
- Fitzpatrick, S. The Russian Revolution. New York: Oxford University Press, 2008
- Coudenys, W. A life between fact and fiction: The history of Vladimir G. Orlov // Revolutionary Russia, Volume 21, Issue 2 (2008)
- Davies, N. White Eagle, Red Star The Polish-Soviet War 1919-1920 and The Miracle on the Vistula. London: Palgrave Macmillan, 2009

- Marcinkevicius, A. Organizing education of Russians in Lithuania 1918-1940. *Ethnicity*, 2009, Nr.1
- Jeffery K. Mi6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909-1949. London: Crown, 2010.
- Gersovitz, M. Kriger, N. What Is a Civil War? A Critical Review of Its Definition and (Econometric) Consequences. // *The World Bank Research Observer*, vol. 28, No. 2. Oxford: Oxford University Press, 2013
- Snaiders, T. Asinszemes. Rīga: Jumava, 2013
- Smele, J. The “Russian” Civil Wars, 1916-1926: Ten Years That Shook the World. Oxford: Oxford University Press, 2015
- Dryblak, Ł. Only Prometheism? The policy of the Polish state towards selected circles of the Russian emigration in the years 1926–1935. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. Vol. 51 (Nr.1). Warsaw: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2016
- Cook, A. Ace of Spies. True Story of Sidney Raily The Inspiration for James Bond. Cornwall: The History Press, 2017
- Bennett, G. The Zinoviev Letter. The Conspiracy that Never Dies. Oxford: Oxford University Press, 2018
- Zitelmann, R. Hitler’s Nacional Socialism. Oxford: Management Books, 2022
- Rislaki, J. Starp dzīvību un nāvi. Rīga: Latvijas mediji, 2022

Latvijas un citu Baltijas valstu historiogrāfija

- Latvija desmit pastāvēšanas gados. Red. A. Bilmanis. Rīga: Golts un Jurjāns, 1928
- Latvijas atbrīvošanas kara vēsture. Red. M. Peniķis. Rīga : Literatūra, 1938
- Andersons, E. Latvijas vēsture. Ārpolitika I. Stockholm: Daugava, 1982
- Andersons, E. Latvijas vēsture 1920 -1940. II. Ārpolitika. Stockholm: Daugava, 1984
- Jēkabsons, Ē. Ģenerālis Staņislavs Bulak-Balahovičs un Latvija. // *Latvijas Arhīvi Nr.1/1995* Rīga: Latvijas vēstures institūts, 1995
- Jēkabsons, Ē. Varšavas kauja – brīnums pie Vislas // *Militārais Apskats*. 1995
- Jēkabsons, Ē. Latgale vācu okupācijas laikā un pulkveža M. Afanasjeva partizāņu nodaļas darbība Latvijā 1918. gadā. // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls Nr.1*. Rīga: LZA, 1996
- Vladislavs Volkovs. Krievi Latvijā. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs, 1996
- Stranga, A. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000
- Jēkabsons, Ē. Latvija un Krievu Ziemeļu korpuss (Judeņiča Ziemeļrietumu armija) 1918–1920. g. // *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. II. Rīga, 2001
- Latvijas izlūkdienesti, 1919-1940. 664 likteņi. Red. Kaņepe, V. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2001
- Podmazovs, A. Vecticība Latvijā. Rīga: LU FSI, 2001
- Feldmanis, A. Mašlenku traģēdija – Latvijas traģēdija. Rīga: Okupācijas muzejs, 2002
- Jēkabsons, Ē. Latvijas un Polijas militāro izlūkdienestu sadarbība 1919.-1939. gadā. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IV* (2003)
- Ērglis D., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis A. Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā–augustā: struktūranalīze // *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.)*. Rīga: LU, LVI, 2004

- Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Sast. D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda. Rīga: Jumava, 2005
- Jēkabsons, Ē. Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. Rīga: LU, 2007
- Bleiere, D. Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945), Rīga: Jumava, 2008
- Jēkabsons, Ē. Leģendārais latviešu spiegs: Upelincis, fon Staunics, Seljaņinovs, Upeliuss, Upeniņš, Operputs... Kas viņš bija? // Ilustrētā Pasaules Vēsture Nr.7. 2010
- Jēkabsons, Ē., “Latvijas armijas iznīcināšana un Sarkanās armijas 24. teritoriālais strēlnieku korpus 1940.–1941. gadā: izpētes stāvoklis un iespējas” // Otrais pasaules karš un Latvija: Notikumi un sekas. 20. gadsimta 40.–60. gadi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27. sēj., Rīga: Zinātne, 2011
- Jēkabsons, Ē. Uzbrukums padomju savienības diplomātikajiem kurjeriem pie Ikšķiles 1926. gada 15. februārī. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012.
- Šiliņš, J. Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs). Disertācija. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012
- Snaiders, T. Asinszemes. Rīga: Jumava, 2013
- Stranga, A. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919. – 1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015
- Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. Sast. Feldmanis, I., Taurēns, J., Stranga, A., Zunda, A. Rīga: Jumava, 2015
- Trautmanis, A. Izlūkošanas noslēpumi. Rīga: Goldberg Trust, 2015
- Jēkabsons, Ē. Krievijas Ziemeļrietumu (Nikolaja Judeņiča) armijas pārstāvniecība Rīgā 1919. gada augustā–decembrī: Bermonta armijas konteksts. // Kara muzeja gadagrāmata. XVI (2015)
- Jēkabsons, Ē. Latvijas konsula Ļeņingradā Georga Bisenieka izraidīšana no Padomju Savienības 1934. gada beigās // Latvijas Vēstures institūta Žurnāls, 2016
- Peļevins, P. Krievu pretboļševistiskā kustība Latvijā 1920.-1934. g. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2016
- Feldmanis, I., Stranga, A., Jēkabsons, Ē., Taurēns, J., Lipša, I., Butulis, I., Zunda, A. 15. maija Latvija. Zin. red. Feldmanis, I. Rīga: Latvijas mediji, 2017
- Gusačenko, A. “Sokol” kustība Latvijā 1928.-1940. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2017
- Gusačenko, A. Sokol organizāciju darbība starpkaru periodā Latvijā. Latvijas Universitātes žurnāls Vēsture 2017/3
- Jēkabsons, Ē. Latvijas un Amerikas Savienoto valstu attiecības 1918. – 1922. gadā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2018
- Gusačenko, A. Latvijas Neatkarības karš krievu iedzīvotāju skatījumā 1919. gada pirmajā pusē // Latvijas vēstures institūta žurnāls 2019(1). LU: LVI, 2019
- Gusačenko, A. Pretboļševiku izpausmes Latvijā 1927. gadā: Vitālija Aderkasa gadījums // Latvijas arhīvi 2019 (1/2). Rīga: LNA, 2019
- Gusačenko, A. Krievu pretboļševiku kustības “monarhisma” mīts Latvijas Republikā 1920.–1940. g. // Žurnāls Vēsture Nr.2, 2019. Rīga: Latvijas Universitāte, 2019
- Stranga, A. Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga: Mansards, 2020

- Gusachenko, A. The Activities of “Russian Monarchists” in the Documentation of the Latvian Political Police Department (1920–1940): specific Characteristics of the Source // *Modern History of Russia*. 1/2020
- Bērziņa, A., Guntis, V. Drošības dienests starpkaru Latvijā, 1918 – 1940 : vēsture. Rīga: Valsts drošības dienests, 2020
- Gusačenko, A. Cerībās uz revanšu. Krievu pretboļševiku kustības sākums Latvijas Republikā 1920. g. // *Domuzīme Nr.2*. 2020
- Gusačenko, A. Ziemeļrietumu armijas bijušo militārpersonu emigrācija un repatriācija uz Latviju 1920. gadā: militāri – politiskais konteksts // *Latvijas Kara muzeja Gadagrāmata XIX*. Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2022
- Kopotin, I., Gusachenko, A. The Vision of Foreign Intervention in the USSR as Planned by Russian Military Emigres at the End of 1920s: The Baltic Context // *Latvijas vēstures institūta žurnāls. Speciālizlaidums 2022*
- Stranga, A. Latvijas neatkarības pēdējais cēliens 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. jūnijs. Rīga: Mansards, 2022
- Jēkabsons, Ē. Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads. Rīga: LU Apgāds, 2022
- Странга, А. “На вечные времена”. О мирном договоре между Россией и Латвией и первых усилиях большевиков подорвать соседнее независимое демократическое государство // *Даугава* (158) 1990 (8)
- Судьбы деятелей культуры, репрессированных советской властью. Предисловие и публикация Ю. Абызова // *Балтийский архив. Русская культура в Прибалтике*. Таллинн: Авенариус, 1996
- Абызов, Ю. Блоковский сборник XIII. Русская культура XX века: метрополия и диаспора. Tartu: Tartu University Press, 1996
- Флейшман Л., Абызов К., Равдин Б. Русская печать в Риге: Из истории газеты «Сегодня» 1930-х годов в 5 кн. Stanford: 1997
- Равдин, Б. И.Н. Заволоко. От биографии к биографии // *Даугава Nr.4* (1998)
- Фейгмане, Т. Борис Евланов и его собственноручные показания // *Балтийский архив, том 5*. Рига: Даугава, 1999
- Фейгмане, Т. Русские в довоенной Латвии. На пути к интеграции. Рига: БРИ, 2000
- Покровское кладбище. Слава и забвение: Сборник статей // *Сост. С. Видякина, С. Ковальчук*. Рига: Multicentrs, 2004
- Инцидент с Милюковым в Риге // *Балтийско-русский сборник*. Кн. 2. Под ред. Б. Равдина, Л.Флейшмана. *Stanford Slavic Studies*, Vol. 28. USA: Stanford, 2007
- Фейгмане, Т. Сергей Иванович Трофимов // *Православие в Балтии Nr. 1* (10) 2012.
- Гаврилин, А. Русские эмигранты в межвоенной Латвии: правовой статус и попытки самоорганизации. В кн.: *Россия и Латвия в потоке истории. 2-й половины XIX – 1-й половины XX в. Сборник статей*. Назарова Е.Л. (ред.). Москва: ИВИ РАН, 2015
- Цоя, С. Русский институт университетских знаний: страницы истории. *Seminarium Hortus Humanitatis*, 2016
- Ковальчук, С. Настоящий изгнанник с собой все уносит. Судьбы ученых-эмигрантов в Латвии. 1920-1944 гг. Москва: Новый хронограф, 2017
- Равдин, Б. Иван Лукаш между Берлином, Парижем и Ригой (к истории рижской журналистики 1920-х гг) // *Across Borders: 20th Century Russian Literature and Russian-Jewish Cultural Contacts*. *Stanford Slavic Studies Vol. 48*. Berlin: Peter Lang, 2018

- Лapidус, Н. Николай Петрович Богданов-Бельский. Жизнь и творчество // Православный хронограф. Рига: Синод Латвийской Православной Церкви, 2018
- Юрий Абызов. Влизи и на расстоянии. Сост. Равдин, Б. Рига: ЛОРК, 2022
- Касаткина, Н. Особенности национальной идентификации русской интеллигенции Литвы в межвоенный период. В кн.: Русские Прибалтики: механизм культурной интеграции (до 1940 г.). Арлаускайте Н. (ред.) Вильнюс: Русский культурный центр, 1997
- Лавринец, П. Русская литература Литвы в 1918-1940. В кн.: Русские в Литве (1918–1940): определение проблемы. Касаткина, Н. (ред.). Kaunas: Universitetas Vytautas Magnus, 2001
- Ковтун, А. Русский Мир Каунаса. Культурное общество в 1918 – 1940 гг. // Darbai ir dienos. 2003 (34)
- Янаускас, П. Каунасская городская дума в межвоенный период: Языковая ситуация // Балтийско-русский сборник. Книга I. Под редакцией Б. Равдина и Л. Флейшмана. Stanford: Stanford University, 2004
- Ковтун, А. Некоторые страницы жизни русских в Литве // Слово, 2012 (3)
- Исаков, С. Русское национальное меньшинство в Эстонской Республике (1918 – 1940). Тарту: Крипта, 2000
- Абисогомян, Р. Роль русских военных деятелей в общественной и культурной жизни Эстонской Республики 1920–1930-х гг. и их литературное наследие. Магистерская диссертация. Tartu: Tartu Ulikool, 2007
- Розенталь, Р. Северо-Западная армия. Хроника побед и поражений. Tallinn: Argo, 2012

Krievu emigrācijas historiogrāfija

- Милюков, П. История второй русской революции. Выпуск первый: противоречия революции. София: Российско-болгарское книгоиздательство, 1921
- Ильин, И. Белая идея // Белое дело : летопись белой борьбы. Берлин, 1926
- Милюков, П. Россия на переломе. Том 2. Paris: 1927
- Ильин, И., Бунге, А. Русская территория (1914-1927). Русский колокол 1 / 1927
- Милюков, П. Республика или монархия? Paris: Издание республиканско – демократического объединения, 1929
- Пуин, I. The Soviet Union is not Russia. New York: Общероссийское монархическое объединение в Северной Америке, 1950
- Прянишников, Б. Незримая паутина. Второе издание. Boris Prianishnikoff, 1979
- Прянишников, Б. Новопоколенцы. Silver Spring: Multilingual Typesetting, 1986
- Шульгин В. Дни 1920: записки. Москва: Современник, 1989
- Melgunov, S. The Bolshevik Seizure of Power. Santa Barbara: American Bibliographical Center-Clio Press, 1972

Padomju un Krievijas historiogrāfija

- Иоффе, Г. Крах российской монархической контрреволюции. Москва: Наука, 1977
- Почс, Я. Санитарный кардон. Рига: Зинатне, 1985
- Назаров, М. Миссия Русской эмиграции. Ставрополь: Кавказский край, 1992
- Рупасов, А., Чистиков, А. “Шлюссштайн”// Вопросы истории. Нр. 11-12. Москва: РАН, 1993
- Волкогионов, Д. Ленин: политический портрет в двух книгах, Книга 1. Москва: Аст, 1994

- Политические партии России в контексте ее истории: учеб, пособ. / Коллектив авторов. Рук. авт. коллект. Смагина С.М. Ростов – на- Дону: Феникс, 1998
- Политическая история русской эмиграции 1920 -1940. Документы и материалы. Под редакцией проф. А.Ф. Киселева. Москва: Владос, 1999
- Борисов, В. Российская научная эмиграция первой волны. Российские ученые и инженеры в эмиграции под редакцией В.П. Борисова. Российская академия наук. Институт истории естествознания и техники. Москва: ПО “Перспектива”, 1999
- Ершов, В. Российское военно-политическое зарубежье в 1920–1945 гг. (организация, идеология, экстремизм). Диссертация. Москва: МГУ, 2000
- Чистяков, К. “Активизм” в среде российской эмиграции: идеология, организация, практика (1920–1930-е гг.). Диссертация. Москва: МГУ, 2000
- Добкин, А. С. А. Соколов-Кречетов: От «Золотого Руна» к «Русской Правде» // In memoiam: Исторический сборник памяти А. И. Добкина. Санкт-Петербург – Париж: Феникс – Aetheneum, 2000
- Чапенко, А. Русское антибольшевистское движение на территории Латвии в период Гражданской войны в России (1918-1919 гг.). Диссертация. Мурманск, 2002
- Рутыч, Н. Белый фронт генерала Юденича: Биографии чинов Северо-Западной армии. Москва: Русский путь, 2002
- Будницкий, О. Братство Русской Правды — последний литературный проект С.А. Соколова-Кречетова // Новый литературный обзор №6, 2003
- Калкин, А. Четыре войны полковника Леды // На мятежных рубежах России. Псков: Псковское возрождение, 2003
- Флейшман, Л. В тисках провокации. Операция "Трест" и русская зарубежная печать. Москва: НЛЮ, 2003
- Соловьев М.С. Деятельность Организации Великого князя Николая Николаевича, Русского Общевоинского союза, Братства русской правды на северо-западе России, в Прибалтике и Финляндии в 1920-х — начале 1930-х гг. Диссертация. Санкт – Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2003
- Нежинский, Л. В интересах народа или вопреки им? Советская международная политика в 1917-1933 годах. Москва: Наука, 2004
- Между Россией и Сталиным: Российская эмиграция и Вторая мировая война. Ред. Карпенко, С. Москва: РГГУ, 2004
- Вандалковская, М. Либерально-консервативная мысль эмиграции: сущность и особенности (20-30-е годы XX в. .) Москва: Наука, 2004
- Кудряшов, Ю. Российское скаутское движение. Архангельск: Помор, 2005.
- Александров, К. Власть и армия, 1929–1931 гг.: эпизод необъявленной войны. Что скрывалось за делом “весна”? // Посев. 2005. N.11
- Первая революция в России. Взгляд через столетие. Москва: Памятники исторической мысли, 2005
- Эврич, П. Восстание в Кронштадте. Москва: Центрполиграф, 2007
- Голдин, А. Военный мир Русского военного зарубежья. Архангельск: Солти, 2007
- Смагина, С. Российские политические партии в эмиграции: блоки и идеологии 20-е годы XX века. Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2007
- Измозик, В. Петроградская боевая организация (ПВО) — чекистский миф или реальность? // Исторические чтения на Лубянке. 1997—2007 Москва: Кучково поле, 2008

- Антоненко, Н. Идеология и программатика русской монархической эмиграции. Мичуринск: Наукоград, 2008
- Нам, В. Международные аспекты национальной политики Российского правительства (ноябрь 1918-1919) // Вестник Томского государственного университета. № 310
- Урядова, А. Генуэзская конференция и русская эмиграция // Вестник РГГУ. Серия: История. Филология. Культурология. Востоковедение. 2009. № 17
- Шубин, А. 1937. Антитеррор Сталина. Москва: Яуза, 2010
- Цурганов, Ю. Белоэмигранты и Вторая мировая война. Попытка реванша. 1939–1945. Москва: Центрполиграф, 2010
- Мозохин, О. Борьба советских органов государственной безопасности с терроризмом. Москва: Кучково поле, 2011
- Бочарова, З.С. Российское зарубежье 1920-1930-х гг. как феномен отечественной истории. Учебное пособие Москва: Аиро XXI, 2011
- Головин, Н. Российская контрреволюция в 1917-1918. Том 1. Москва: Айрис-пресс, 2011
- Белое движение. Исторические портреты. Сост. А. Кручинин. Москва: Астрель, 2012
- Хрусталева В. Романовы. Последние дни Великой династии. Москва: АСТ, 2013
- Пыхалов, И. “Переходил границу враг, шпион и диверсант...”// Terra Humana Nr. 4. (2013)
- Кирмель, Н. Спецслужбы Белого движения. 1918 – 1922. Разведка. Москва: Вече, 2013
- Фролова, Е. Иван Михайлович Брушвит // Вопросы истории. 2013. № 12
- Симонова, Т. М. Советская Россия (СССР) и Польша. Русские антисоветские формирования в Польше (1919-1925). Москва: Квадрига; Зебра Е, 2013
- Закатов, А. Становление династии Романовых в изгнании. Часть 1. // Исторический вестник. 2013/3
- Закатов, А. Становление династии Романовых в изгнании. Часть 2. // Исторический вестник. 2013/6
- Ганин, А. В тени “Весны”. Бывшие офицеры под репрессиями начала 1930-х годов. // Родина 6 / 2014
- Pronin, A. The Second PostOctober Wave of Emigration from Russia: Historiographic Aspect // World Applied Sciences Journal 29 (7) 2014
- Шубин, А. Великая российская революция: от Февраля к Октябрю 1917 года. Москва: Родина-медиа, 2014
- Сабенникова, И. Российская эмиграция (1917–1939) : сравнительно-типологическое исследование: монография. Москва: Директ-Медиа, 2015
- Полчанинов, Р. Мы, сараевские скауты-разведчики. Югославия 1921-1941. Москва: Посев, 2015
- Климович, Л. Солидаризм – концепция новопоколенцев. // Россия XXI век. 2016. № 2
- История России XX век. Эпоха сталинизма (1923–1953). Том II под ред. А.Б. Зубова. Москва: Издательство “Э”, 2016
- Рудик, И. Нежелательный эпизод политической биографии: Константин Родзевич в межвоенной Риге // Неприкосновенный запас. Nr.111 (2017)
- Кенез, П. Подлинная история добровольческой армии, 1917-1918. Москва: Алгоритм, 2017
- Ганин, А. Семь “почему” Российской Гражданской войны. Москва: Пятый Рим, 2018
- Мазохин, О., Сафонов, В. Синдикат -2 . ГПУ против Савинкова. Москва: Вече, 2018
- Алексеев, Д. А.П. Пален и его попытка создания антисоветского центра в Латвии (лето 1920 г.) // Петербургский исторический журнал Nr.3 Санкт-Петербург: СПб ИИ РАН, 2019.

- Кузнецов, Н. Лев Александрович Майданович (1899–1984) // Старый Цейхгауз №84 (3/2019)
- Семенов, К. Русская армия на чужбине. Драма военной эмиграции 1920-1945 гг. Москва: Вече, 2019
- Цветков, В. Белое дело в России: 1917-1919 гг. Москва: Яуза, 2019
- Алексеев, Д. Возникновение и становление Народно-Трудового Союза российских солидаристов // Ойкумена. Регионоведческие исследования. 2020. №1
- Хормач, И. Советское государство на международных форумах 1920 – 1930-х гг. Москва: Институт российской истории РАН, 2020
- Ганин А. Уходили мы из Крыма среди дыма и огня, я с кормы все время мимо в своего стрелял коня // Родина. 2020. № 11
- Александров, К. “Берегись! Зашибем!”: К вопросу о социально-политических причинах сталинской коллективизации // Крестьяноведение 2020. Том 5. Нр.3
- Быстрова, Н. Советская Россия на конференциях в Генуе и Гааге 1922 г. Взгляд из Кремля. Москва: Центр гуманитарных инициатив, 2020
- Шамбаров, В. Белогвардейщина. Неизвестная история Гражданской войны. Москва: Родина, 2020
- Ганин, А. “Одни офицерские или интеллигентские организации никакого переворота осуществить сами не смогут...” Антибольшевистское подполье в Петрограде в 1919 году в документах архива генерала Н.Н. Юденича. // Журнал российских и восточноевропейских исследований. Нр. 3 (30) 2022
- Морозов, К. “Борис Савинков. Опыт научной монографии”. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2022
- Ганин, А. "Несколько раз ходил... в Советский Союз партизанить". Генерал Новиков между красными и белыми // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. 2022. № 3 (30)
- Будницкий, О. Красные и белые. Москва: Новое литературное обозрение, 2023

Latvijas historiogrāfija (uzziņu literatūra)

- Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. (sast.) Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Nordik, 1998
- No NKVD līdz KGB Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986. Vīksne, R., Kangeris, K. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgads, 1999
- Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. (sast.) Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945. Biogrāfiska vārdnīca. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2007
- Latvijas tiesneši : Senāts, Tiesu palāta un apgabaltiesas biogrāfijās, 1918-1940 : biogrāfiskā vārdnīca. Sastādītāji un ievada autori: Dr.hist. Ēriks Jēkabsons, Dr.hist. Valters Ščerbinskis. Rīga : Tiesu administrācija, 2017

Krievijas historiogrāfija (uzziņu literatūra)

- Диенко, А. Разведка и контрразведка в лицах. Энциклопедический словарь российских спецслужб. Москва: Русский мир, 2002
- Колпакиди, А. Щит и меч: руководители органов государственной безопасности московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации: энциклопедический справочник Москва: ОЛМА-пресс, 2002

- Большая Российская энциклопедия. Коллектив авторов. Том 7. Москва: Научное издательство Большая Российская энциклопедия, 2007

Pārējā uzzīņu literatūra

- Фелдман, Д. Красные белые: советские политические термины в историко-культурном контексте. Pieejams: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/4/fe1.html> [aplūkots: 27.12.2017]
- Lielinieki. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/88272-lielinieki> [skatīts 27.11.20]
- Bolshevik. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/Bolshevik> [skatīts 27.11.20]
- Александров, К. Рождение Белой гвардии: правда и мифы. 15.11.2017. Pieejams: <https://profile.ru/main/rozhdenie-beloj-gvardii-pravda-i-mify-4716/> [skatīts 24.11.2020]
- Emigration. Pieejams: Oxford dictionary. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/emigrant?q=emigrant> [skatīts 25.11.2020]
- Фейгмане, Т. Русские преподаватели в Латвийском Университете. Pieejams: <http://www.russkije.lv/ru/pub/read/rus-in-latvia-edition2/feigmane-professores-rus-latvii-2.html> [skatīts 12. 01. 2017.].
- Былое...И. Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/journalism/read/l-nuknevich-ravdin/> [skatīts 20.10.20]
- Абызов, Ю. 20 лет русской печати в независимой Латвии. Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/pub/read/rus-in-latvia-edition2/abizov-rus-latvii-2.html> [skatīts: 14.07.2023]
- Александров, К. Зачем Сталину были нужны колхозы? (Часть I) Pieejams: <http://beloedelo.com/researches/article/?600> [skatīts 13.11.2020]
- Krievijas Dienvidu bruņotie spēki Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/144908-Krievijas-Dienvidu-bruņotie-spēki> [skatīts 05.03.2023]
- Latvijas un Padomju Savienības 1932. gada 5. februāra neuzbrukšanas līgums. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/154092> [skatīts 02.03.2023]
- Приказ ОГПУ № 44/21 “О ликвидации кулака как класса” Pieejams: <https://stalinism.ru/kollektivizatsiya-1930-1932/prikaz-ogpu-44-21-o-likvidatsii-kulaka-kak-klassa.html> [skatīts 02.02.2023]
- Krievijas Ziemeļu apgabala bruņotie spēki Pieejams: enciklopedija.lv/skirklis/101705-Krievijas-Ziemeļu-apgabala-bruņotie-spēki [skatīts 19.03.2023]
- Вторая волна русской эмиграции. Pieejams: <https://russianemigrant.ru/tag/vtoraya-volna-russkoj-emigratsii> [skatīts 20.03.2023]
- Krievijas Ziemeļrietumu armija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/52005-Krievijas-Ziemeļrietumu-armija> [skatīts: 15.03. 2020]
- Долгоруков Александр Николаевич Pieejams: russianestonia.eu/index.php?title=Долгоруков_Александр_Николаевич [skatīts 15.06.2021]
- Петр Владимирович фон Глазенап. Pieejams: http://russianestonia.eu//index.php?title=Глазенап_Петр_Владимирович_фон [skatīts 24.08.2022]
- Hugo Rozenšteins. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/63781-Hugo-Rozenšteins> [skatīts 07.09.2022]

- Россинский Николай Венедиктович. Pīeejams: russianestonia.eu/index.php?title=Россинский_Николай_Венедиктович [skatīts 07.09.22]
- Мальский Евгений Николаевич. Pīeejams: russianestonia.eu/index.php?title=Мальский_Евгений_Николаевич [skatīts 12.09.2022]
- Контр-разведывательное отделение штаба Северо-Западной армии Pīeejams: russianestonia.eu/index.php?title=Контр-разведывательное_отделение_штаба_Северо-Западной_армии [skatīts 13.09.2022]
- Федор Юлианович Фехнер. Pīeejams: http://ria1914.info/index.php/Фехнер_Федор_Юлианович [skatīts 15.11.2022]
- Пажеский корпус. Pīeejams: https://ria1914.info/index.php/Пажеский_корпус [skatīts 15.11.2022]
- Павел Александрович Аксаков. Pīeejams: Russianestonia.eu/index.php?title=Аксаков_Павел_Александрович [skatīts 06.10.2022]
- Покровский Иван Дмитриевич. Pīeejams: russianestonia.eu/index.php?title=Покровский_Иван_Дмитриевич [skatīts 14.10. 2022]
- Монкевиц (Monkewitz) Николай Августович (1869–1926), военный деятель, один из организаторов военной разведки, генерал-лейтенантц. Pīeejams: <https://enc.rusdeutsch.ru/articles/2188> [skatīts: 24.07.23]
- Frīdrihs Veinbergs. Pīeejams: <https://enciklopedija.lv/skirkklis/103347-Frīdrihs-Veinbergs> [skatīts: 28.12.2022]
- Зуров Леонид Федорович. Pīeejams: <https://www.pravenc.ru/text/200115.html> [skatīts 09.11.2022]
- Константин Родзевич. Pīeejams: <https://dommuseum.ru//speczproektyi/marina-czvetaeva---konstantinu-rodzevichu> [skatīts 26.07.23]
- Дмитрий Григорьев. Pīeejams: <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/dmitry-grigoryev.html> [skatīts 26.07.23]
- Лоборж – приют литераторов и художников в Латгалии. Pīeejams: <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/loborz.html> [skatīts 28.04.2023]
- Р. Полчанинов. Белая идея и русская молодежь в Югославии. Pīeejams: <https://www.russkije.lv/ru/journalism/read/r-polchaninov-white-idea> [skatīts 01.07.2023]

PERSONU RĀDĪTĀJS

- Aderkass Alfreds** (*Альфред Адеркас*) (1905. - ?) A. Kuterova organizācijas kaujinieks. 1927. gada jūlijā nelegāli šķērsoja Latvijas - PSRS robežu, tika apcietināts un tiesāts paraugprocesā. Sodīts ar 10 gadiem brīvības atņemšanu stingrā režīma cietumā. 206., 235., 252., 255., 256. lpp.
- Aderkass Vitālijs** (*Виталий Викторович Адеркас*) (1908. - 24.09.1946.) 1927. gada 12. maijā veica uzbrukumu krievu emigrantam, politiķim Pāvelam Miļukovam viņa lekcijas laikā Rīgā. 1939. gadā emigrēja uz Vāciju. Piedalījās kaujās Austrumfrontē. 1946. gada vasarā PSRS okupācijas zonā apcietināts. 1946. gada 24. septembrī izpildīts nāves sods. 206., 238. – 241., 243., 252., 258. lpp.
- Afanasjevs Mihails** (*Михаил Александрович Афанасьев*) (13.02.1884. - 22.06.1941.) Krievijas impērijas armijas artilērijas pulkvedis. 1918. gada novembrī Rēzeknē izveidoja kavalērijas vienību, kas iesaistījās pirmajās bruņotajās sadursmēs ar SZSA Latvijas teritorijā. ZRA ģenerālmajors. 1920. gadā atgriezās Latvijā, piedalījās Aizsargu organizācijā. 1940. g. 18. oktobrī NKVD apcietināts. 1941. g. 22. jūnijā sodīts ar nāvi. 47., 169., 174., 263., 280. lpp.
- Belocvetovs Nikolajs** (*Николай Алексеевич Белоцветов*) (1863. - 28.09.1935.) Uzņēmējs, izdevējs, izdevniecības “Salamandra” īpašnieks. Izdevniecības paspārnē 20. gadu vidū un otrajā pusē tika izdots populārais labējais krievu laikraksts “Slovo” un citi izdevumi. Krievu sabiedrībā bija pazīstams, kā pretboļševiku atbalstītājs. 206, 273. lpp.
- Brācs Kurts** (*Курт Васильевич Браац*) Krievijas impērijas flotes virsnieks. A. Līvena adjutants Latvijas neatkarības karā. Lielupes upes flotilijas komandieris. 1926. gadā izdeva atmiņas. 30. gadu sākumā kļuva par “Mladorosu” pārstāvi Latvijā, neveiksmīgi mēģinot attīstīt kustību Baltijas valstīs.
- Darkevičs Juris** - Krievijas monarhijas atbalstītājs. Mēģināja iegūt tiesības pārstāvēt lielkņaza Kirila intereses Latvijā. 1926. gadā no Latvijas izraidīts. 271.-272., 286. lpp.
- Daņilovs Aleksejs** (*Алексей Данилович Данилов*) (11.02.1882. - 12.09.1941.) Krievijas impērijas armijas podporučīks. ZRA pulkvedis. 1920. gadā emigrēja uz Latviju. Armijas virspavēlnieka štāba izlūkdienesta aģents, vienlaicīgi piedalījās “Uzticīgo savienībā”. Viens no NSZRIS kaujinieku komandieriem. 1940. gada jūnijā tika NKVD apcietināts. 1941. gada 12. septembrī sodīts ar nāvi. 127., 130., 133., 140., 141., 149., 151.-161., 169., 171., 174., 178., 192., 193., 205., 206., 274., 279., 285. lpp.
- De Fors Vladislavs** (*Владислав Иванович Де Фор*) (14.11.1875. – 1940.) Krievu armijas rotmistrs. Pirmajā pasaules karā iestājās Francijas armijā, karoja Marnas frontē. 20. gadu sākumā strādāja Francijas vēstniecībā Rīgā. Francijas izlūkdienesta aģents, uzturēja plašus sakarus krievu monarhistu vidē. 137., 155., 162., 165., 166., 171., 187. lpp.
- Didorovs Kliments** (*Климент Иванович Дыдоров*) (04.02.1885. - 10.03.1938.) Krievijas impērijas armijas štābkapteinis. 1918. gada beigās aktīvi piedalījās Landesvēra krievu rotas izveidē, kļūstot par tās komandieri. 1919. g. martā, nozīmēts par A. Līvena vietnieku. Piedalījās Kurzemes un Rīgas atbrīvošanā. ZRA pulkvedis, 5. Līvena divīzijas komandieris. 1920. g. atgriezās Latvijā. Aktīvi piedalījās krievu sabiedriskajā dzīvē un pretboļševistiskajā kustībā. 114., 130., 257., 258., 263., 279., 285., 303. lpp.
- Dreļņiks Leonīds** (*Леонид Александрович Дрельник*) (1881. - 1925.) ZRA štābkapteinis. 1920. gadā piedalījās Polijas - Padomju Krievijas karā, tika paaugstināts par pulkvedi. NSZRIS kaujas grupas komandieris, piedalījās vairāku reidu īstenošanā Baltkrievijā. Vēlāk atgriezās Latvijā turpināja darboties NSZRIS, plānoja atentātus pret padomju delegācijām, vēlāk sadarbojās ar OGPU. 1925. gadā izsūtīts uz PSRS, kur tika sodīts ar nāvi. 149., 159., 192.-193. lpp.
- Dzenis Vladimirs** (*Владимир Яковлевич Дзенис*) (07.04.1904. - 1940.) NTSNP Rīgas nodaļas vadītājs, “Sokol” dalībnieks. 1940. gada 6. jūlijā apcietināts, 27. jūlijā sodīts ar nāvi. 228., 313.-316., 320., 321. lpp.
- Engelhartss Boriss** (*Борис Вадимович Энгельгардт*) (12.03.1889. - 15.07.1941.) Krievijas impērijas armijas leibgvardes kapteinis. 1918. gadā iestājās KDDBS. Krievu armijas pulkvedis. 1921.

gadā emigrēja uz Igauniju. Aktīvs ROVS dalībnieks, A. Kutepova aģents. 1927. gadā tika nozīmēts par A. Kutepova kaujinieku komandieri Igaunijā un Latvijā. Izveidoja aģentūras tīklu OGPU dezinformācijai. 1940. gada 20. jūnijā apcietināts, 1941. gada 15. jūlijā sodīts ar nāvi. 188., 222., 250. lpp.

Fehners Aleksandrs (Александр Юлиевич (Юлианович) Фехнер) (1894. -?) Krievu armijas virsnieks. Emigrācijā dzīvoja Vācijā, 1923. gadā ieradās Latvijā. Kopā ar brāli Fjodoru Fehneri piedalījās “kiriloviešu” kustības vadībā. 1927. gadā tika izraidīts no Latvijas. 181., 182., 205., 210., 214., 230., 235., 239., 240., 241. lpp.

Fehners Fjodors (Федор Юлиевич (Юлианович) Фехнер) (21.05.1887. - pēc 1940.) Krievu impērijas armijas leibgvardes artilērijas štābkapteinis. KDBS pulkvedis. Emigrācijā dzīvoja Vācijā, nodibinot kontaktus ar “kiriloviešiem”, 1922. gada nogalē pārcēlās uz Latviju. 1923.-1927. gadā bija nelegālās Kirila pārstāvniecības priekšnieks Latvijā, kopā ar brāli izvērsot plašu pretboļševistisku darbību. Tika izraidīts no valsts 1927. gadā. 171., 180., 199., 206., 208., 209., 213., 221., 226., 227., 232., 234., 252., 353., 363. lpp.

Georgijevskis Mihails (Михаил Александрович Георгиевский) (1888. — 25.07.1950.) Sankt-Pēterburgas Universitātes pasniedzējs. Emigrācijā Dienvidslāvijā. Profesora amatā pasniedza Belgradas Universitātes teoloģijas fakultātē. Viens no NTSNP ideologiem un pamatlicējiem. 1944. gadā NKVD apcietināts, izvests uz PSRS. 1950. gada 25. jūlijā īstenots nāves sods. 296., 297., 308., 321., 347. lpp.

Glazenaps Pjotrs (Петр Владимирович Глазенан) (02.03.1882. - 27.05.1951.) Krievijas impērijas armijas pulkvedis. Kopš 1917. gada beigām dienēja Brīvprātīgo armijā, vēlāk KDBS. 1918. gadā piešķirta ģenerālmajora pakāpe. Iecelts Stavropoles guberņas kara gubernatora amatā. 1919. gada vasarā komandēts uz ZRA. Oktobrī piešķirta ģenerālleitnanta pakāpe, nozīmēts par Petrogradas guberņas gubernatoru, novembrī par ZRA komandieri. 1920. gada vasarā īsu laiku komandēja krievu karaspēku Polijā. 20. gadu sākumā neveiksmīgi mēģināja attīstīt pretboļševistisku darbību Latvijā. 133., 134., 136., 162., 165., 168., 191., 213., 223., 229. 353. lpp.

Golubevs Boriss (Борис Юрьевич Голубев) (1916. - 27.11.1941.) Aktīvs NTSNP organizācijas dalībnieks Daugavpilī, *de facto* Rīgas NTSNP organizācijas līderis. “Sokol” loceklis. 1940. gada nogalē plānoja īstenot atentātu pret NKVD aģentu Kirilu Verhovski. Apcietināts 1940. gada rudenī. 1941. gada 27. novembrī tika sodīts ar nāvi. 314., 316., 320., 323. lpp.

Grafs Georgijs (Георгий Карлович Граф) (29.10.1885. - 11.10.1966.) Krievijas kara flotes kontradmirāls. Kopš 1924. gada lielkņaza Kirila kancelejas priekšnieks un personīgais sekretārs. 1922. gadā ieradās Latvijā, dibināja “kiriloviešu” filiāli. 179., 180. lpp.

Jānis (Pommers) (18.01.1876. - 12.10.1934.) Latvijas Krievu pareizticīgo baznīcas arhibīskaps, Saeimas deputāts, aktīvs garīgās un sabiedriskās jomas darbinieks. Gāja bojā mīklainos apstākļos. 1981. gadā kanonizēts. 219., 220., 240. lpp.

Ījins Ivans (Иван Александрович Ильин) (09.04.1883. - 21.12.1954.) Krievu filozofs, teologs, profesors. “Baltās kustības” ideologs. Viens no krievu pretboļševistiskās kustības līderiem. Starpkaru laikā uzturēja draudzīgas attiecības ar Latvijas pretboļševistiskās kustības pārstāvjiem. Vairākkārt uzstājās Rīgā ar lekcijām. 40., 62., 208., 220., 261., 304., 329. lpp.

Jakovļevs Jakovs (Яков Александрович Яковлев) (1884. - 12.1944.) Krievijas armijas apakšpulkvedis. Dienēja KDBS. 1918. gada novembrī iecelts par Stavropoles kara gubernatora (P. Glazenapa) štāba priekšnieku. Emigrēja uz Dienvidslāviju. 20. gadu sākumā P. Glazenapa uzdevumā centās attīstīt viņa organizācijas darbību Latvijā. Izraidīts no valsts. 164., 165., 172., 243. lpp.

Jeļistratovs Vsevolods (Всеволод Васильевич Елистратов) (1913. - 24.06.1941.) Aktīvs NTSNP, “Sokol” un “Fraternitas Arctica” loceklis, Latgales NTSNP centra vadītājs. Apcietināts 1940. gada vasarā. 1941. gada 24. jūnijā sodīts ar nāvi. 312. – 314., 316., 317., 320., 322. lpp.

Jurkevičs Vladimirs (Владимир Александрович Юркевич) (1919. – 31.05.1941.) Rēzeknes NTSNP šūnas vadītājs, Politiskās policijas pārvaldes aģents. Rēzeknes ģimnāzijā veidoja

pretkomunistisku aģitāciju, izsekoja komunistiski noskaņoto jaunatni u.c. Apcietināts 1940. gada 31. maijā. 1941. gadā 31. maijā izpildīts nāves sods. 229., 230., 232., 312., 313., 320. lpp.

Kanskis Jurijs (Юрий Ермолаевич Канский) (1904. – 1927.) A. Kutepova kaujinieks, Igaunijas armijas izlūkdienesta aģents. 1927. gada septembrī tika iesūtīts PSRS, kļūstot par OGPU provokācijas upuri. 12. oktobrī apcietināts, tika tiesāts paraugprocesā. 1929. gada vasarā sodīts ar nāvi. 254., 255. lpp.

Kolbergs Aleksandrs (Александр Николаевич Кольберг) Vladimira Orlova izlūku tīkla aģents. Viens no BRP dibinātājiem un augstākās padomes locekļiem, OGPU aģents, provokators. 1933. gadā tika Latvijas pretboļševiku atmaskots. 274., 278., 280., 282.-284., 286., 306. lpp.

Koreckis Pjotrs (Пётр Анатольевич Корецкий) (06.02.1877. - 19.11.1929.) Sabiedriskais darbinieks, jurists, izdevējs, politiķis, I. Saeimas deputāts. 1925. gadā, ar F. Fehnera līdzdalību, veica neveiksmīgu mēģinājumu iesaistīt A. Līvenu II. Saeimas priekšvēlēšanu kompānijā. 207., 209. lpp.

Korņilovs Lavrs (Лавр Георгиевич Корнилов) (30.08.1870. - 16.04.1918.) Krievijas Impērijas infantērijas ģenerālis, ģeogrāfs, etnogrāfs, Krievijas armijas virspavēlnieks. 1917. gada septembrī veica neveiksmīgu valsts apvērsuma mēģinājumu. Pēc Oktobra apvērsuma kļuva par vienu no Baltās kustības vadoņiem, Brīvprātīgo armijas izveidotājiem, tās pirmo komandieri un par leģendāru personu pretboļševiku karaspēkos Krievijas Pilsoņu karā. 44., 45., 49., 52., 117., 134., 298. lpp.

Krastkalns Andrejs (15.12.1868. - 14.02.1939.) Latviešu labējais politiķis, zvērināts advokāts, sabiedriskais darbinieks. 20. gados sadarbojās ar krievu pretboļševiku centru Parīzē. 1924. gadā palīdzēja sagādāt viltotas pasas A. Kutepova organizācijas kaujiniekiem. 291., 215., 246. lpp.

Kutepovs Aleksandrs (Александр Павлович Кутепов) (28.09.1882. - 26.01.1930.) Viens no krievu pretboļševiku kustības līderiem. Brīvprātīgo armijas, KDBS un Krievu armijas karavadonis. 1918. gadā Černomorska apgabala kara gubernators. Novembrī paaugstināts par ģenerālmajoru. 1919. gadā kļuva par vienu no veiksmīgākajiem “Baltās kustības” komandieriem. 1919. gada jūnijā paaugstināts par ģenerālleitnantu, 1920. gada novembrī par infantērijas ģenerāli. Emigrācijā dzīvoja Bulgārijā, Dienvidslāvijā, Francijā. 1922. gadā nodibināja slepeno A. Kutepova kaujas organizāciju, aktīvai izlūkošanas un teroristiskās darbības īstenošanai PSRS. Kopš 20.gadu sākuma lielkņaza Nikolaja tuvākais līdzstrādnieks, paralēli attīstīja kaujas organizācijas darbību, to skaitā arī Baltijas valstīs. 1928. gada aprīlī tika iecelts par ROVS priekšnieku. 1930. gadā 26. janvārī tika OGPU nolaupīts un gāja bojā, pretojoties centieniem izvest uz PSRS. 15., 16., 37.-39., 51., 96.-98., 115.-118., 178, 191., 193., 196.-199., 201., 202., 204., 211., 212., 215., 217.-220., 222., 223., 226., 227., 241., 243.-246., 248.-262., 272., 298., 305., 324., 329., 330., 353., 357., 361., 364. lpp.

Latuņins Ivans (citur Pjotrs Latuņins) (Петр Петрович Латунин) NSZRIS kaujas grupas līderis, viens no organizācijas pārstāvjiem Latvijā 1921. gadā, Latvijas armijas izlūkdienesta aģents. Teroristisku aktu īstenotājs padomju teritorijā. Gāja bojā 1922. gadā. 156., 158., 159., 169., 258. lpp.

Lielkņazs Kirils Vladimirovičs (Великий князь Кирилл Владимирович) (12.10.1876. - 12.10.1938.) Krievijas impērijas pēdējā monarha Nikolaja II brālēns. Karaflotes virsnieks, kreisera komandieris. Pēc Oktobra apvērsuma emigrēja uz Somiju, vēlāk dzīvoja Vācijā un Francijā. Atbalstīja radikālus krievu monarhistus. 1924. gadā pasludināja sevi par Krievijas imperatoru, kas izraisīja šķelšanās monarhistu segmentā, sašķeļoties “kiriloviešos” un “nikolajeviešos”, t.i. lielkņaza Kirila un Nikolaja atbalstītājos. KIAF organizācijas izveidotājs. 89.-91., 116., 177., 180., 181., 198., 203., 204.-206., 211.-216., 228., 232., 318.-320., 326., 353. lpp.

Lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs (Великий князь Николай Николаевич) (18.11.1856. - 05.01.1929.) Krievijas impērijas pēdējā monarha Nikolaja II tēvocis. Krievijas - Japānas karā valsts aizsardzības padomes priekšsēdētājs. Infantērijas ģenerālis. Krievijas impērijas sauszemes un jūras spēku augstākais virspavēlnieks, vēlāk Kaukāzas armijas virspavēlnieks. 1919. gadā emigrēja uz Itāliju, vēlāk dzīvoja Francijā. 1924. gada 16. novembrī iecelts par ROVS galveno virspavēlnieku. Pēc lielkņaza Kirila pasludināšanas par imperatoru, kļuva par Kirila opozīcijas t.s. “nikolajeviešu”

līderi. 59., 89., 90., 91., 96., 98., 116., 177., 178., 191., 196.-204., 212.-219., 221., 224., 225., 227., 228., 234., 237., 240., 248., 257., 259., 262., 265., 270., 272., 299., 326., 353. lpp.

Linde Nikolajs. Latvijas armijas izlūkdienesta aģentūras nodaļas vadītājs. Aktīvi sadarbojās ar krievu pretboļševikiem, īstenojot pret OGPU vērsta operācijas. Veicināja A. Kutepova kaujinieku un citu pretboļševiku iesūtīšanu padomju teritorijā. 185., 188., 248., 250., 253., 353. lpp.

Lukins Ivans (Иван Михайлович Лукин) (01.04.1886. – 13.05.1957.) Krievijas impērijas flotes virsnieks. Pagrīdes Petrogradas virsnieku organizāciju dalībnieks. 1919. gadā piedalījās ZRA karagājienā uz Petrogradu. 1920. gadā emigrēja uz Latviju. “Uzticīgo savienības” aktīvais loceklis, sadarbojās ar ģenerāli P. Glazenapu un Francijas izlūkdienestu. 1922. gadā tika izraidīts no valsts. 125., 126., 146, 147., 155., 161.-166., 169.-172., 176., 177., 178., 353. lpp.

Līvens Anatols (Анатолий Леонид Павлович Ливен) (28.11.1873. - 03.04.1937.) Kņazs, Krievijas impērijas armijas rotmistrs. 1919. gada janvārī Liepājā izveidoja Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienību, iekšējā kārtībā saglabājot Krievijas armijas kārtību. Piedalījās Kurzemes un Rīgas atbrīvošanā, tika smagi ievainots. Pēc 16. aprīļa apvērsuma attiecās piedalīties provāciskajā direktoriņā. Aizliedza pakļautajiem karavīriem piedalīties Cēsu kaujās. 1919. gada jūlijā iecelts par visu krievu karaspēku komandieri Latvijā. ZRA pulkvedis. Starpkaru laikā aktīvi piedalījās pretboļševistiskajā kustībā, kļūstot par tās līderi Latvijā un vienu no ievērojamām personām Eiropas līmenī. Latvijas ROVS līderis, “nikolajeviešu” nometnes pārstāvis, viens no BRP izveidotajiem un pret OGPU vērsto provokāciju īstenotajiem. 21.-23., 29., 47., 48., 51., 68., 88., 114., 129., 134., 136., 141., 166., 169., 173., 174. – 179., 196., 198., 205., 207.-209., 211., 213., 218. - 228., 232., 234., 238., 247., 256. - 259., 261.-267., 269., 273. - 275., 277. - 281., 284. - 286., 296., 299., 300., 305., 324., 329., 330. lpp.

Maidanovičs Levs (Лев Александрович Майданович) (24.12.1899. - 15.02.1984.) Krievijas kara flotes gardemarīns. 1920. gada nogalē evakuējās ar floti uz Tunisiju, vēlāk emigrēja uz Franciju. Kopā ar N. Strekalovski iestājās A. Kutepova kaujas organizācijā. 1924. gada novembrī ar viltotu pasi devās uz Latviju, kur neveiksmīgi mēģināja pāriet PSRS robežu. Iesaistījās sadarbībā ar Latvijas armijas izlūkdienestu. 1927. gadā aktīvi darbojās kaujinieku vervēšanā, vairākiem ejot bojā PSRS. Gada nogalē no Latvijas tika izraidīts. 17., 201. - 203., 215., 221., 222., 226., 239., 245.-259., 365. lpp.

Miļukovs Pāvels (Павел Николаевич Миллюков) (15.01.1859. - 31.03.1943.) Krievu liberālais politiķis, vēsturnieks un publicists, Krievijas Konstitucionāli demokrātiskās partijas līderis. Krievijas Pagaidu valdības Ārlietu ministrs 1917. gadā. Emigrācijā viens no krievu monarhistu uzbrukumam mērķiem. Uzstājoties Rīgā 1927. gadā, kļuva par Rīgas monarhistu uzbrukuma upuri. 87., 95., 119., 167., 168., 174., 222., 236., 237., 238.-241., 243., 245., 253., 254., 256., 258., 329. lpp.

Monkevičs Nikolajs (Николай-Александр-Бурхард Августович Монкевиц) (22.11.1869 - 1926. gada novembris) Krievijas impērijas armijas ģenerālleitnants, izlūkošanas un pretizlūkošanas dienesta vadītājs. 1919. gada KDBS misijas vadītājs Berlīnē, vēlāk emigrēja uz Franciju A. Kutepova un lielkņaza Nikolaja līdzgaitnieks, organizēja pretboļševiku iesūtīšanu Latvijā. 1926. gada novembrī pazudis mīklainos apstākļos. 133., 137., 198., 199., 217., 220., 221., 227., 264. lpp.

Nolde Leonīds (Леонид Николаевич Нольде) (11.03.1899. - 17.04.1962.) Barons. 1918. gada nogalē iestājās pulkveža M. Afanasjeva vienībā, vēlāk A. Līvena Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienībā. 1919. gada rudenī piedalījās ZRA karagājienā uz Petrogradu. Starpkaru laikā dzīvoja Latvijā, aktīvi piedaloties pretboļševistiskajā kustībā. BRP loceklis, iesaistījās A. Līvena iniciētajā, pret OGPU vērstajā, operācijā. 1932. gadā tika no Latvijas izsūtīts, vēlāk atgriezās. 1939. gadā emigrēja uz Vāciju. 238., 257., 258., 263., 278., 279.-283., 285., 295., 296., 307. lpp.

Vladimirs Orlovs (Владимир Георгиевич Орлов) (20.04.1882. - 12.01.1941.) Krievijas impērijas īpaši svarīgu valsts nozīmes lietu izmeklētājs. Pirmā pasaules kara laikā, valsts padomnieka amatā, darbojās pretizlūkošanas dienestā. Pēc Oktobra apvērsuma “Baltās kustības” dibinātāja, M. Aleksejeva uzdevumā iekārtojās Petrogradas VČK, izveidojot pagrīdes pretboļševistisku organizāciju tīklu. Sadarbojās ar Lielbritānijas izlūkdienestu. 1918. gadā tika iecelts par Brīvprātīgo

armijas pretizlūkošanas štāba priekšnieku, likvidējot slepenus boļševiku organizāciju tīklus. 1919. gada nogalē iecelts par Krievijas Dienvidu bruņotu spēku pretizlūkošanas štāba priekšnieku, vēlāk par P. Vrangeļa pretizlūkošanas dienesta priekšnieku. Pēc Krievu armijas evakuācijas pārnesa darbību emigrācijā, reorganizēja un konsolidēja līdzīgas organizācijas trimdā, vienlaicīgi izvērsot izlūkošanas un pretizlūkošanas darbību krievu emigrācijas Eiropas areālā, tajā skaitā arī Baltijas valstīs. Sadarbojoties ar Lielbritānijas un citu valstu specdienestiem apkaroja VČK un “Kominternes” darbību Eiropā, izvērsot provokāciju virkni. 162., 163., 189.-191., 193., 194.-196., 273., 274. lpp.

Pavlovskis Sergejs (Сергей Эдуардович Павловский) (1892.-1924.) Krievijas armijas štābrotmistrs. 1921. - 1922. gadā NSZRIS kara štāba priekšnieks. Īstenoja vairākas kaujas operācijas padomju teritorijā. 1923. gada septembrī PSRS teritorijā apcietināts. 1924. gadā sodīts ar nāvi.

149., 150., 152., 160., 183., 184., 187. lpp.

Pirangs Aleksejs (Алексей Николаевич Пиранг) KDBS virsnieks. Starpkaru laikā “Brāļi Popovi” uzņēmuma direktors, Rīgas NTSNP grupas vadītājs. Emigrēja uz Vāciju 1939. gadā. 178., 307., 313., 314.-320. lpp.

Pokrovskis Ivans (Иван Дмитриевич Покровский) (01.01.1895. - ?) Krievijas Pilsoņu kara laikā ZRA sakarnieks virsnieku pagrīdes organizācijās Petrogradā. 1920. gadā emigrēja uz Igauniju, sadarbojās ar Igaunijas un Lielbritānijas izlūkdienestiem. 1922. gadā no Igaunijas tika izraidīts, emigrēja uz Latviju, turpinot sadarbību ar Lielbritānijas izlūkdienestu. Viens no lielkņaza Kirila pārstāvjiem Latvijā, Politiskās pārvaldes aģents. Pēc vienas no versijām “Zinovjeva vēstules” autors. 1926. gadā emigrēja uz Dienvidameriku. 35., 180., 190., 191.-196., 198., 199., 203., 206., 209., 219., 221., 228., 229., 249., 264., 273., 274. lpp.

Pālens Aleksejs (Алексей Фридрих Леонид Петрович Пален) (25.03.1874. - 6.06.1938.) Grāfs. A. Līvena brālēns. Krievijas impērijas armijas leibgvardes pulkvedis. Pirmā pasaules kara un Krievijas Pilsoņu kara dalībnieks. 1917. gadā organizējis L. Korņilova atbalsta grupas Petrogradā. 1919. gada sākumā kopā ar A. Līvenu piedalījās Liepājas brīvprātīgo vienības izveidē. ZRA 1. strēlnieku korpusa komandieris, ģenerālleitnants. 1920. gadā Rīgā izveidojis vervēšanas birojus karavīru nosūtīšanai karadarbībai Polijā. 3. Krievu armijas 2. divīzijas komandieris Polijā. 126., 134.-138., 140.-142., 146., 148., 149., 159., 229. lpp.

Samojlovs Vasilij (Василий Александрович Самойлов) (? – 1927.) ZRA praporščiks. Pēc armijas sagrāves, piedalījās Polijas - Padomju Krievijas karā, dienējot krievu bruņotajos formējumos. Sākot ar 1923. gadu sadarbojās ar “kiriloviešiem”, vēlāk ar Latvijas armijas izlūkdienestu un A. Kutepova kaujas organizāciju. Vairākkārt šķērsoja PSRS robežu, pildot slepenus uzdevumus. 1927. gada vasarā tika padomju teritorijā apcietināts, tiesāts paraugprocesā, sodīts ar nāvi. 239., 241., 245., 252. - 255. lpp.

Savinkovs Boriss (Борис Викторович Савинков) (31.01.1879. - 07.05.1925.) Sociālistu revolucionāru partijas kaujas organizācijas loceklis, vairāku teroristisku aktu īstenotājs. 1917. g. vasarā Krievijas Dienvidaustrumu frontes komisārs. Atbalstījis L. Korņilova sacelšanās, piedalījies Brīvprātīgo armijas izveidē. 1918. g. sākumā izveidojis “Dzimtenes un brīvības aizsardzības savienību”, organizējot neveiksmīgu sacelšanās virkni. 1920. g. Polijā izveidoja “Krievu politisko komiteju” krievu karaspēka organizēšanai Polijas armijas operatīvajā pakļautībā. 1921.g. vasarā izveidoja “Tautas dzimtenes un brīvības aizsardzības savienību” (NSZRIS), organizējot lokālās “zaļo” sacelšanās, diversijas un citas pretboļševiku kustības izpausmes Padomju Krievijas teritorijā. 1921. g. rudenī tika izsūtīts no Polijas. 1924. g. augustā OGPU operācijas “Sindikāts-2” ietvaros bija ievilināts PSRS, kur tika apcietināts, piespriežot 10 gadu cietumsodu. Pēc oficiālās versijas veicis pašnāvību, izlecot no cietuma loga 1925. g. maijā. 16., 17., 19. 29., 34., 77.- 79., 84., 87., 119., 131., 133-142., 146.-152., 155.- 161., 164., 167., 171., 176., 193., 203., 314., 328., 358. lpp.

Sergejevs Vasilij (Василий Васильевич Сергеев, Шипов, Шевелев) (15.11.1877. - ?) Krievijas impērijas armijas štābkapteinis. 1915. gada nogalē - 1916. gada sākumā Sibīrijas kazaku divīzijas štāba priekšnieks Rīgas frontē. Petrogradas pagrīdes virsnieku organizāciju dalībnieks, 1919. gadā

tika apcietināts, bēga no apcietinājuma uz ZRA. 1919. gada vidū ZRA Armijas inženieru dienesta būvniecības un tehniskās daļas vadītājs, rudenī 4. divīzijas štāba priekšnieks. “Baltā krusta” dalībnieks, slepenās “Armijas virsnieku savienības” veidotājs, “Uzticīgo savienības” militārās daļas komandieris. 1920.g. sākumā, stājās Latvijas armijā Veco militāro pozīciju nojaukšanas un tehnisko kara materiālu savākšanas komisijas priekšnieka amatā. Veica plašu pagrīdes kampaņu jaunās Pilsoņu kara frontes izveidei Latvijā. Sadarbojās ar Latvijas armijas izlūkdienestu. Izraidīts no valsts 1920. gada nogalē. 127., 130.-142., 146., 147., 149., 152., 163.-165., 199., 360. lpp.

Smirnovs Dmitrijs (Дмитрий Георгиевич Смирнов) ZRA pulkvedis. NSZRIS dalībnieks. Emigrēja uz Latviju 1921. gadā. Polijas un Latvijas armijas izlūkdienestu, kā arī Politiskās apsardzības aģents. 1922. gadā piedalījās OGPU darbības apkarošanas operācijās. 155., 183.-189., 191., 196., 229., 326., 353., 356., 362. lpp.

Soirio Ivans (Иван Иванович Соуро, Mārtiņš Zeltiņš) 1905. gada revolūcijas dalībnieks Latvijā, aktīvi darbojās padomju interesēs kā Pilsoņu karā, tā arī pēc tā. Padomju politiskās pārstāvniecības kasieris Rīgā. 1921.-1923. gadā VČK un OGPU emisārs, izvērta aģentūras tīklu Latvijā, kas tika 1923. gada sākumā sagrauts pretboļševikiem sadarbojoties ar Latvijas spēcieniem. 183.-187. lpp.

Strekalovskis Nikolahs (Strojevojs, Strojevs, Burovs) (Николай Павлович Стрекаловский) (1902. -1927). Krievijas kara flotes gardemarīns, Pilsoņu kara dalībnieks Krievijas Austrumos un Krimā. A. Kutepova kaujas organizācijas loceklis. 1924. gada novembrī, ar viltotu pasi ieradās Latvijā, kur kopā ar Ļ. Maidanoviču neveiksmīgi mēģināja šķērsot padomju robežu. Latvijas armijas izlūkdienesta aģents. 1927. gada vasarā kopā ar V. Samojlovu un A. Aderkasu šķērvoja padomju robežu, tika notverts, tiesāts paraugprocesā. 1927. gada rudenī sodīts ar nāvi. 13., 16., 17., 202.-204., 215., 221., 222., 226., 245.-250., 252., 253.-255., 364., 265. lpp.

Valujevs Arkādijs (Аркадий Михайлович Валуев) (01.02.1861. – 1935.) Krievijas impērijas armijas ģenerālleitnants. 1905. gada Sahalinas kara gubernators. Pirmajā pasaules karā Petrogradas kara apgabala priekšnieka palīgs. Krievijas Pilsoņu karā dienēja KDBS. 1919. gadā pildīja Stavropoles guberņas kara gubernatora pienākumus. 1920. gada nogalē emigrēja, dzīvoja Dienvidslāvijā. 1922. gadā ieradās Latvijā, aizdomās par saistību ar P. Glazenapa organizāciju tika izraidīts. 20. gadu beigās izstrādājis intervences plānu PSRS, to starpā caur Baltijas valstīm, ko bija nosūtījis A. Kutepovam. 259., 260., 361. lpp.

Verhovska Kira (Кира Андреевна Верховская) (1906. - 1980.) “Segodnja” korespondente, tulks, aktīva sabiediskās jomas darbiniece. 1936. gadā kļuva par NKVD aģenti, padomju okupācijas sākumposmā nododot pretpadomiski noskaņotus kolēģus un paziņas, to skaita arī no pretboļševiku aprindām. 15., 317.-319., 322., 323.lpp.

Verhovskis Kirils (Кирил Андреевич Верховский) (1915 - 1942) K. Verhovskas brālis, “Sokol” un krievu skautu vienības dalībnieks. NKVD aģents. Dienesta uzdevumā mēģināja iesaistīt provokācijā organizāciju biedrus, to starp no NTSNP. Pēc K. Verhovska ziņojumiem tika apcietināti vairāki NTSNP locekļi. Padomju okupācijas sākumposmā tika iecelts par Iekšlietu tautas komisāra Alfona Novika sekretāru. Atvaļināts no dienesta 1941. gadā, slepeno procedūru neievērošanas dēļ. Gājis bojā frontē. 15., 317-323. lpp.

Vrangelis Pjotrs (Петр Николаевич Врангель) (27.08.1878. - 12.04.1928) Krievijas Impērijas armijas ģenerālmajors, viens no “Baltās kustības” vadoņiem Krievijas Pilsoņu karā. KDBS ģenerālleitnants. Krievu armijas izveidotājs un komandieris. Militārās emigrācijas līderis, ROVS izveidotājs. Miris mīklainos apstākļos 1928. gadā. 9., 21., 22., 34., 48., 51., 56., 58., 59., 62., 68., 74., 77.-80., 85., 89., 90., 97., 119., 132., 133.-138., 140., 142., 146., 147., 150., 164., 165., 177., 178., 180., 181., 188., 190., 197.-199., 204., 219., 229., 230., 243., 244., 246., 250., 253., 259., 265., 272., 283., 287., 298., 302., 357. lpp.

Zeiberlihs Fjodors (Федор Федорович (Фридрихович) Зейберлих) (24.03.1890. - ?) ZRA armijas poručīks. A. Līvena adjutants. 20. gadu vidū A. Kutepova un lielkņaza Nikolaja pārstāvis Latvijā. Emigrējās uz Vāciju 1939. gadā. 16., 110., 198.-204., 213.-227., 245., 246., 249., 250., 263., 270., 353., 356., 363. lpp.

Zenovs Jevgenijs (Евгений Андреевич Зенов) (19.01.1873 - 14.11.1933) Krievijas armijas artilērijas apakšpulkvedis. Emigrējis uz Latviju. 30. gadu sākumā mēģināja izveidot no A. Līvena neatkarīgu pretboļševistisku organizāciju un iekļaut to ROVS sastāvā. 223., 264., 265.-268., 271., 280., 285., 356. lpp.

Zīle Romans (Romāns Ēriks Zīle) (07.02.1900. - 23.08.1971.) jurists, sabiedriskais un politiskais darbinieks. 30. gadu sākumā aktīvs krievu pretboļševistiskās kustības dalībnieks. Darbojās NSRM, NSNP, BRP un citās organizācijās. 1932. gadā tika izraidīts no Latvijas, vēlāk atgriezās. 1939. gadā emigrēja uz Vāciju. "Baltās kustības" ideologa Ivana Iljina sekretārs. 40., 208., 278. – 280., 282., 285., 286., 288., 295.-297., 307., 308., 319., 366. lpp.

Zurovs Leonīds (Леонид Фёдорович Зуров) (18.04.1902. - 09.09.1971.) rakstnieks, sabiedriskais darbinieks, aktīvs Latvijas krievu pretboļševistiskās kustības dalībnieks. Viens no Latvijas delegātiem Krievijas ārzemju kongresā 1926. gadā. 20. gadu nogalē emigrēja uz Franciju, kur kļuva par Nobela prēmijas laureāta, Ivana Buņina sekretāru. 67., 95., 205., 218., 219., 222.-224., 238., 247., 252., 272., 295. lpp.

PIELIKUMI

Pielikums nr. 1

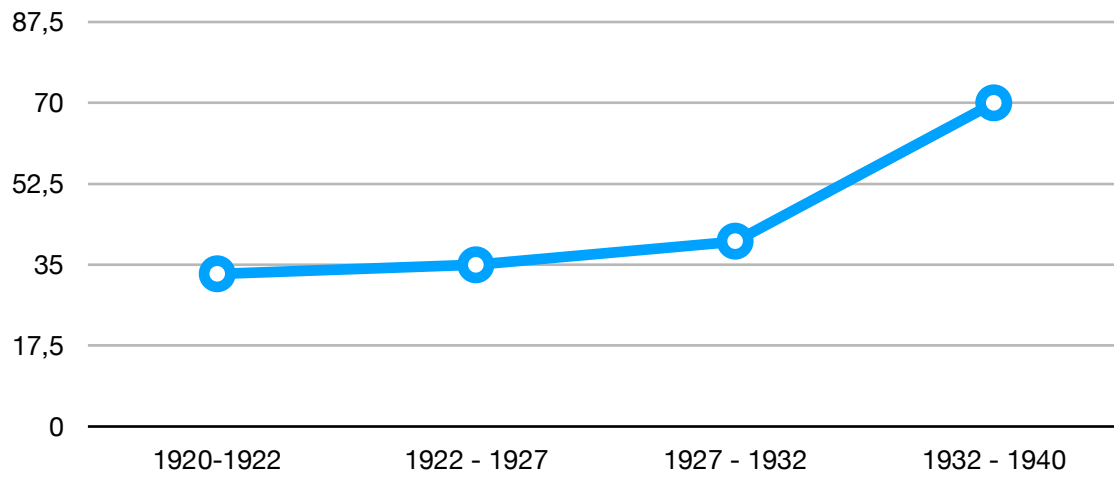
Latvijas krievu pretboļševistiskās kustības organizāciju saraksts un dalībnieku skaits

	Organizācijas nosaukums	Darbības laika posms	Aptuvenais dalībnieku skaits*
1	Uzticīgo savienība	1920 -1921	5-8
2	NSZRIS	1920 - 1922	12-15
3	I. Lukina - P. Glazenapa grupa	1921 - 1922	6-8
4	Brāļu Smirnovu grupa	1921 - 1922	5-7
5	Kirilovieši (Brāļu Fehneru grupa)	1922 - 1927	10-12
6	Nikolajevieši (F. Zeiberliha grupa)	1924 -1927	5-7
7	Aleksandra Kutepova kaujas organizācija	1924 - 1927	5-6
8	Grupa Rusj	1926 - 1927	10-12
9	ROVS	1924 - 1940	20-25
10	BRP	1929 - 1932	13 - 20
12	Pulkveža J. Zenova organizācija	1930 - 1932	4-5
11	NTSNP	1930 -1940	50-55
13	Mladorosi	1931 - 1932	5-6
14	Citas personas	1920 - 1940	10-14
	Kopā		160-200

* ņemot vērā pretboļševistisko organizāciju slepeno darbību, dalībnieku skaitu var noteikt tikai vadoties pēc spēcīgu dienestu un organizāciju dokumentu informācijas, kas ir fragmentāra un aptuvena.

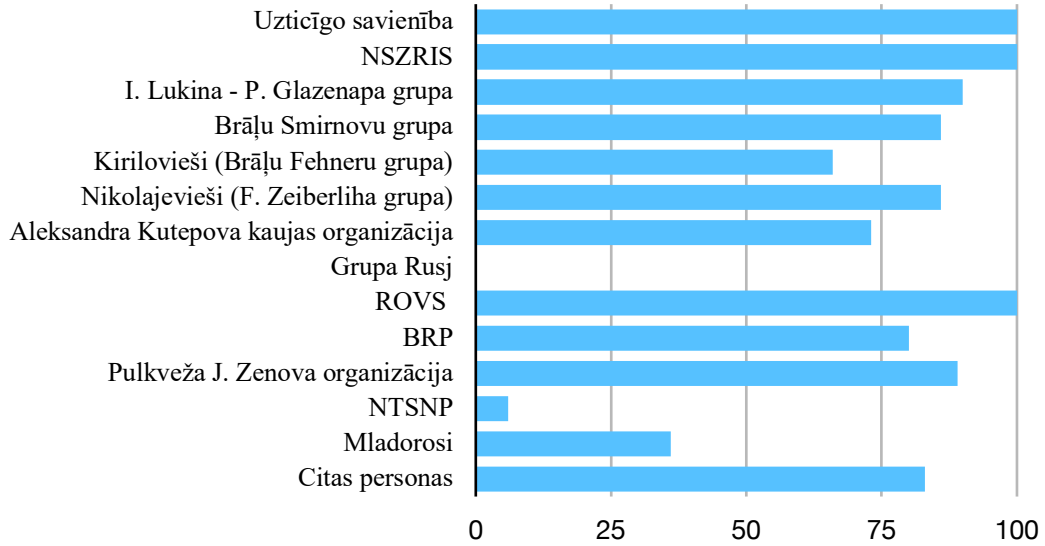
Pielikums nr. 2

Latvijas krievu pretboļševistisko organizāciju dalībnieku skaita izmaiņas dinamika 1920. – 1940. gadā

Pielikums nr. 3

Procentuālais bijušo krievu pretboļševistisko spēku karavīru īpatsvars pretboļševistiskās organizācijās Latvijā

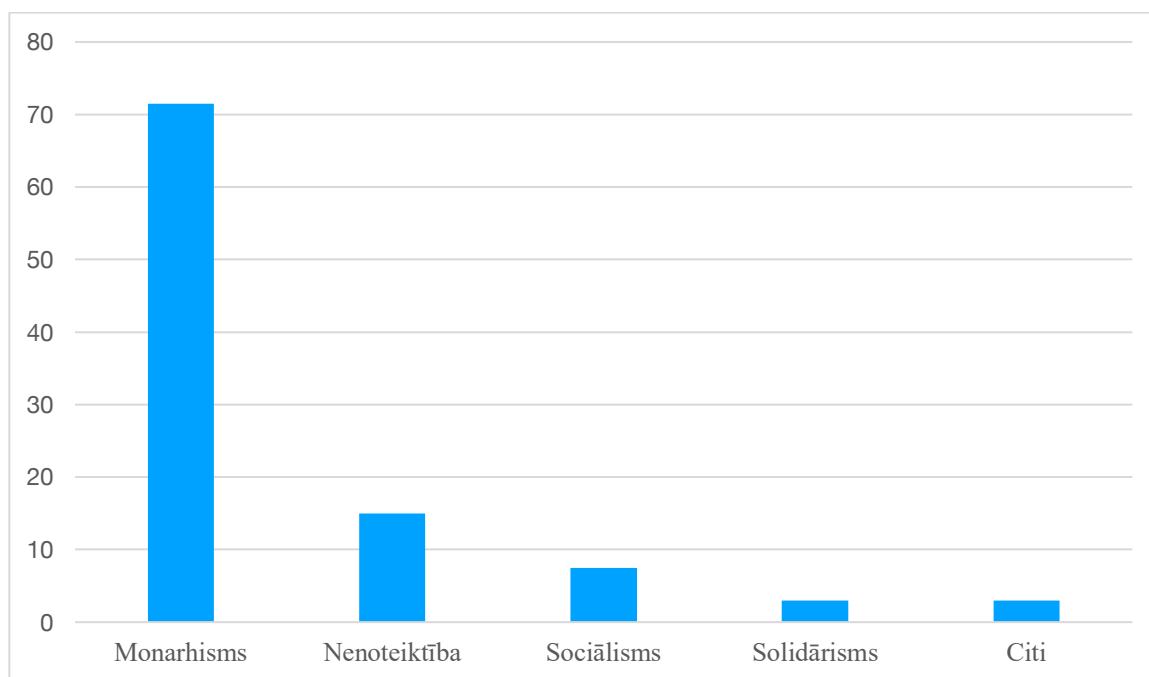

Pielikums nr. 4

Organizāciju ideoloģija

	Organizācijas nosaukums	Ideoloģija
1	Uzticīgo savienība	Monarhisms
2	NSZRIS	Sociālisms
3	I. Lukina - P. Glazenapa grupa	Monarhisms
4	Brāļu Smirnovu grupa	Monarhisms
5	Kirilovieši (Brāļu Fehneru grupa)	Monarhisms
6	Nikolajevieši (F. Zeiberliha grupa)	Monarhisms
7	Aleksandra Kutepova kaujas organizācija	Monarhisms
8	Grupa Rusj	Monarhisms
9	ROVS (daļēji “Bijušo krievu karavīru” biedrības locekļi)	Nenoteiktība
10	BRP	Nenoteiktība
12	Pulkveža J. Zenova organizācija	Monarhisms
11	NTSNP	Solidārisms
13	Mladorosi	Monarhisms, fašisms, sociālisms
14	Citas personas	Monarhisms, fašisms u.c.

Procentuālā Latvijas pretboļševistisku organizāciju piederība noteiktajām ideoloģijām

Pielikums nr. 5 (ilustrācijas)

Krievu armijas komandieris, ROVS dibinātājs ģenerālleitnants barons Pjotrs Vrangelis
(*Петр Николаевич Врангель*)

Pieejams: <https://www.domrz.ru/encyclopedia/vrangel-petr-nikolaevich/> [skatīts 15.09.2023]

Kaujas organizācijas dibinātājs, ROVS komandieris 1928. - 1930. g. infantērijas ģenerālis
Aleksandrs Kutepovs (*Александр Павлович Кутепов*)

Pieejams: ria1914.info/index.php/Кутепов_Александр_Павлович [skatīts 15.09.2023]

Krievu Politiskās komitejas un NSZRIS dibinātājs Boriss Savinkovs (*Борис Викторович Савинков*) Pieejams:

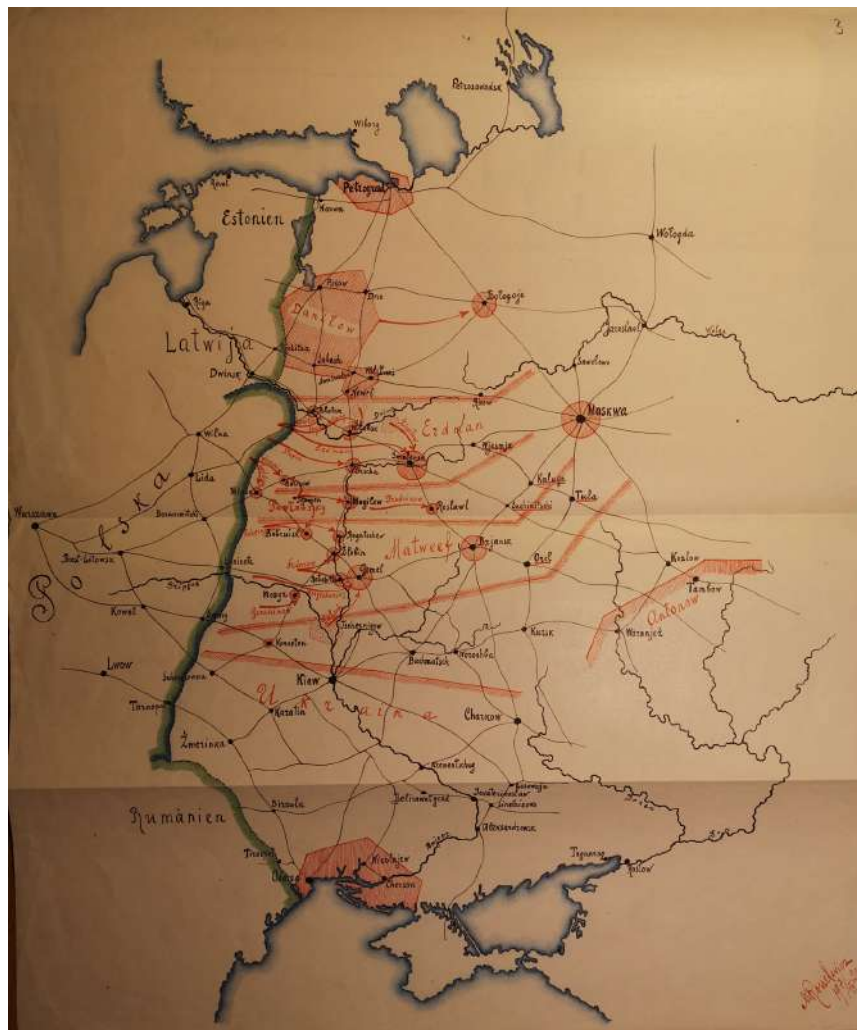
<https://access.iisg.amsterdam/universalviewer/#?manifest=https://hdl.handle.net/10622/ARCH01237.24?locatt=view:manifest> [skatīts: 15.09.2023]

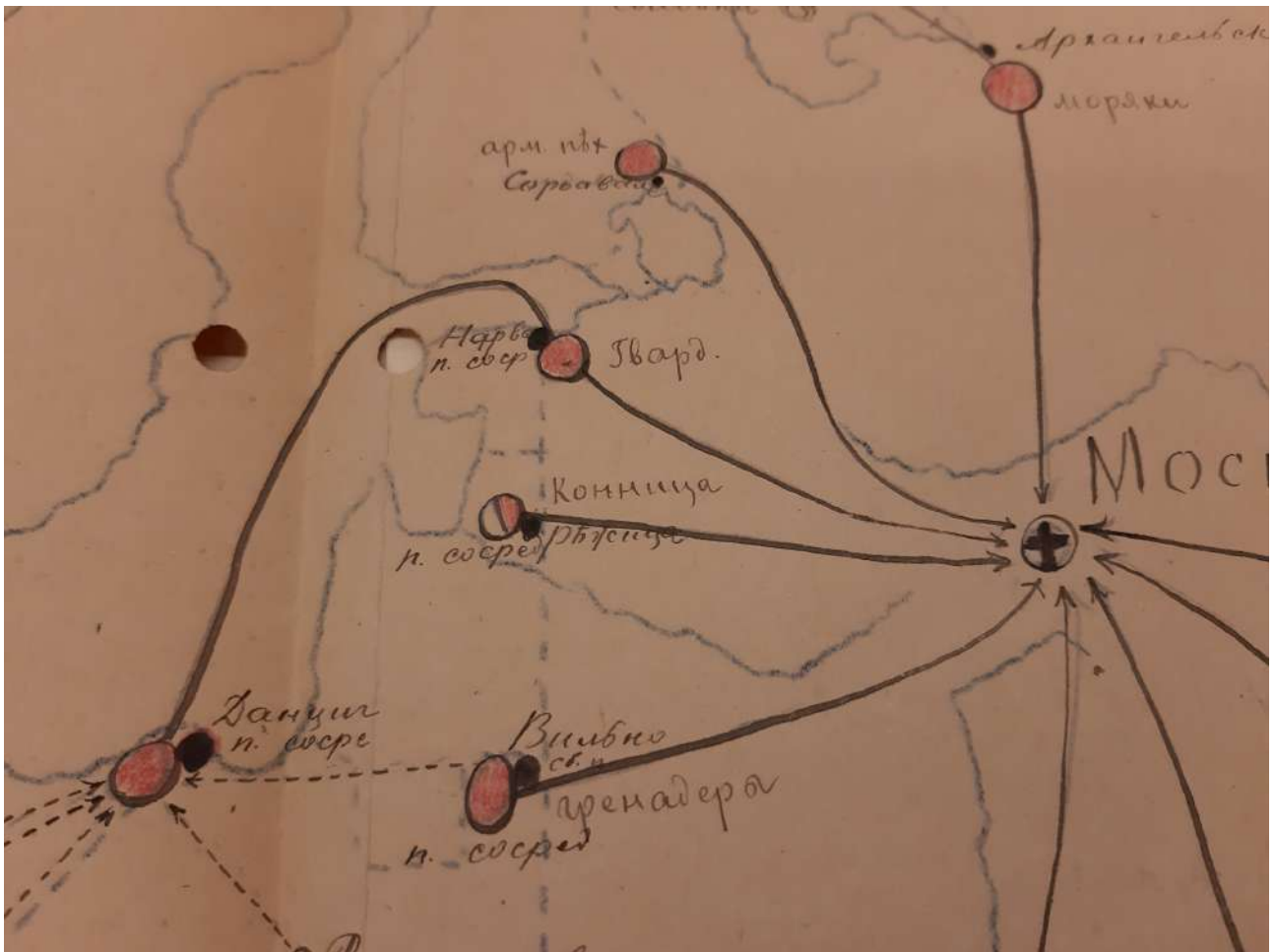
Latvijas krievu pretboļševistiskās kustības līderis pulkvedis kņazs Anatols Leonīds Līvens
(Анатолий Леонид Павлович Ливен)
Pēc avota: russianestonia.eu/index.php?title=Ливен_Анатолий_Павлович [skatīts 15.09.2023]

“Uzticīgo savienības” līderis Latvijā pulkvedis Vasilijš Sergejevs (*Василий Васильевич Сергеев*)
Piejams: russianestonia.eu/index.php?title=Сергеев_Василий_Васильевич [skatīts 15.09.2023]

NSZRIS 1921. gada kaujas darbības plāns
Avots: GARF, 5866. f., 1. a., 15. l., 3. lp.

Ģenerālleitnanta Arkādija Valujeva (Аркадий Михайлович Валуев) 1929. gada veidotā intervences plāna fragments, kas atspoguļo uzbrukumu caur Baltijas reģionu.

Avots: BAR, ROVS, Box 11, ROVS correspondence, V to Kutepov A

Pirmais no labās puses - NSZRIS un vairāku valstu specdienestu aģents, pulkvedis Dmitrijs Smirnovs (*Дмитрий Георгиевич Смирнов*) 1919. gadā Krievijas Ziemeļrietumu armijā. Centrā S. Bulaka – Balahoviča brālis, apakšpulkvedis Jozefs Balahovičs (*Иосиф Никодимович Балахович*).
Peejams: russianestonia.eu/index.php?title=Смирнов_Дмитрий [skatīts 16.09.2023]

“Kiriloviešu” līderis Latvijā pulkvedis Fjodors Fehners (*Федор Юлианович Фехнер*)
Avots: LNA LVVA 3235. fonda kartotēkā

“Nikolajevišu” pārstāvis Latvijā poručīks Fjodors Zeiberlihs (*Федор Федорович Зейберлих*)
Piejams: russianestonia.eu/index.php?title=Зейберлих_Федор_Федорович

Ļ. Maidanovičs (pirmais no labās puses), Maļutins un Vasiļijs Samojlovs (*Василий Александрович Самойлов*), kopā ar N. Strekalovski tika apcietināts PSRS un paraugprocesā notiesāts uz nāvi.
Foto glabājas Jeļenas Maidanovičas ģimenes arhīvā.

Vitālijs Aderkass (*Виталий Викторович Адеркас*). Fehneru organizācijas loceklis. 1927. gada 12. maijā veica uzbrukumu krievu politiķim Pāvelam Miļukovam viņa lekcijas laikā Rīgā.
Avots: LNA LVVA 3235.f., 1/22.apr., 108.l., 6.lp.

BRP, NSRM loceklis, Krievu akadēmiskās biedrības vadītājs, Ivana Cjina (*Иван Александрович Ильин*) sekretārs Romāns Zīle
Pieejams: <https://www.russkije.lv/ru/lib/read/r-zile.html> [skatīts: 15.09.2023]

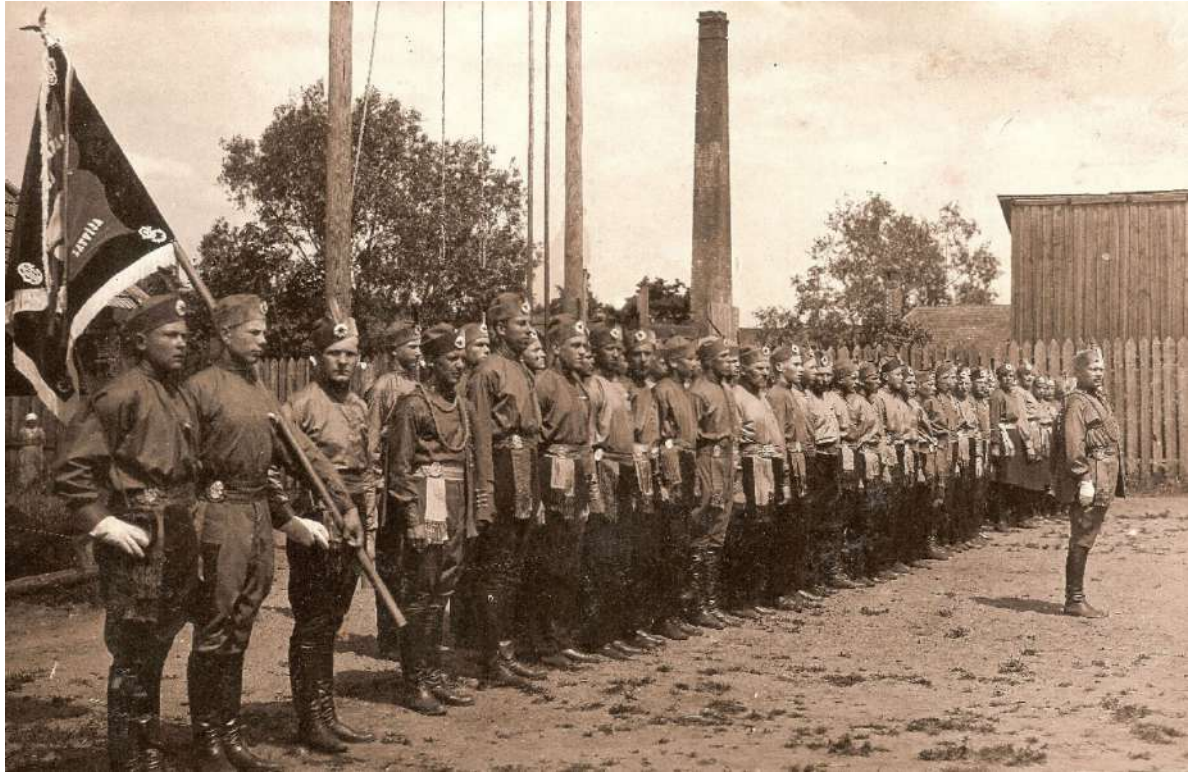

NTSNP Latgales reģiona vadītājs Vsevolods Jeļistratovs (*Всеволод Васильевич Елистратов*).
1940. gadā NKVD apcietināts, sodīts ar nāvi.
Avots: LNA LVVA, 72427. f., 1. apr., 17502. l., 1.lp.

NTSNP Rīgas reģiona vadītājs Vladimirs Dzenis (*Владимир Яковлевич Дзенис*). 1940. gadā
NKVD apcietināts, sodīts ar nāvi.

Avots: LNA LVA, 1986. f., 1.apr., 43054. l., 39. lp.

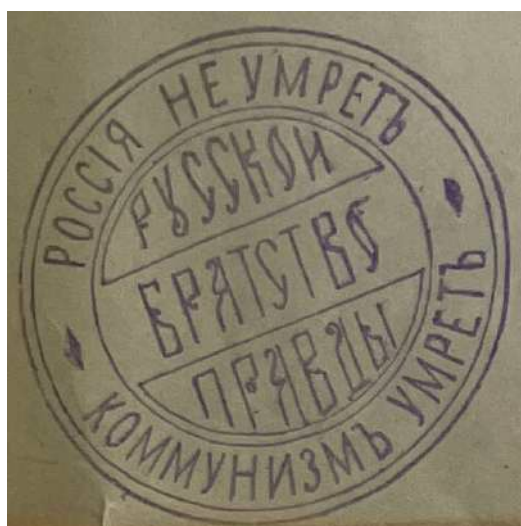

Daugavpils “Sokol” organizācijas locekļi 30. gadu sākumā. Priekšā – vecākais Boriss Zubarevs
(*Борис Борисович Зубарев*).
Foto glabājas Georgija Petrovska privātkolekcijā.

Rīgas “Sokol” organizācija 1932. gadā. Otrās rindas centrā – vecākais Nikolajs Līšins (*Николай Николаевич Лишин*).

Foto glabājas promocijas darba autora privātkolekcijā.

BRP zīmogs

Avots: LNA LVVA, 3235.f., 1/22. apr., 687/1.l., 147. lp.

ROVS nozīme

Pieejams: ru.wikipedia.org/wiki/Русский_обществовоинский_союз

NTSNP zīme

Pieejams: ru.wikipedia.org/wiki/Народно-трудовой_союз_российских_солидаристов